

3 1761 07825482 8

v. 15084. (K)

F. 711. II

UJABB KORI

ISMERETEK TÁRA.

TUDOMÁNYOK ÉS POLITIKAI ÉS TÁRSAS ÉLET

ENCYCLOPÆDIÁJA.

MÁSODIK KÖTET.

BRODZINSZKY. — EHRENFELS.

PESTEN.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1850.

AE
31
U45
v.2

OSZK
KÖNYVELŐSZÓ
FŐLŐSPÉLDÉNY

Tartalom.

Lap.		Lap.
1	Brodzinszky	54
1	Brogie	56
2	Brogniart	58
3	Bronikowszky	58
3	Brouckère	60
5	Brougham	61
10	Broussais	61
11	Brown	62
11	Brown, vagy Browne	69
12	Brüggemann	71
13	Brunel	72
13	Brunnow	72
14	Bryant	72
14	Buccari	73
14	Buch	78
15	Buchara	79
16	Buchner	81
16	Büchner	81
17	Bucholtz	81
17	Buczy	81
17	Buda	82
20	Budai E.	84
21	Budai F.	85
21	Budavár ostroma	87
27	Budget	87
30	Buenos-Ayres. l. La Plata.	87
30	Bugát	87
31	Bugeaud	89
36	Bührlen	90
36	Bukarest l. Oláhország	91
36	Bülau	91
37	Bulgarin	91
37	Bülow	91
38	Bulow-Cummerow	91
39	Bulwer	91
40	Bunsen	92
41	Büntető törvény	97
45	Buonarotti	97
46	Burckhardt	98
46	Burdach	100
46	Burdett	102
49	Buren l. Van-Buren	102
49	Burgonyabetegség	103
51	Burgos	105
53	Burnouf	105
53	Bustamente	106
54	Buturlin	106
54	Byström	107
	Cabale	
	Caballero	
	Cabet, l. Communismus, Socialismus.	
	Cabrera.	
	Calatrava.	
	Calderon	
	Calhoun	
	California.	
	Calomarde.	
	Camarella.	
	Cambridge	
	Cameralistika	
	Campbell	
	Canada	
	Cannabich	
	Cancellária	
	Cancerin.	
	Canino herceg, l. Bonaparte-család ; Róma	
	Capefigue	
	Cap, Capland	
	Capo d'Istrias	
	Carbonari	
	Carl	
	Carlisták vagy Carlositák, l. Spanyol- ország, d. Carlos	
	Carlos	
	Carlowitz.	
	Carlyle	
	Carnicer	
	Carnot	
	Carolina (éjszaki és déli) l. éjszak- amerikai egyes. sz. státusok	
	Carolina Augusta	
	Carové	
	Carrel	
	Carro	
	Carus.	
	Carvalho	
	Casinók	
	Casper	
	Cass	
	Cassatioszék	
	Cassel l. Hessencassel.	
	Castelli.	
	Castilho	
	Cauchois-Lemaire	
	Cavaignac	

	Lap.		Lap.
Censura	114	Cloutz Anacharsis	176
Census	115	Clubok l. Egyesületek	177
Centralisatio l. Központosítás.	118	Cobden	177
Centrifugál-vasutak	118	Cochrane	182
Centrum	120	Cockerill	182
Cerrito	121	Codificatio	183
Chalmers	122	Codrington	186
Chamisso	122	Coelibát l. Nötlenség	187
Chandos.	123	Collett	187
Changarnier	124	Cölln	188
Channing	125	Colton	188
Charivari	125	Columbia	188
Charta.	126	Combe	191
Chartismus	142	Comfort, Comfortable	191
Chassé.	144	Communeros	191
Chasles	144	Communismus	192
Chatel	145	Comte	199
Chateaubriand	145	Concurrentia, l. Ipar, Iparszabadság	200
Chatouille	147	Congregatio.	200
Chelius	147	Congressus	200
Chemia l. Vegytan	147	Congreve-röppentyük	213
Chemitypia	147	Connecticut l. Északamerika.	214
Cherokees-ek.	148	Conradi	214
Chevalier	149	Conscience	214
Chile	150	Considerant.	214
China	153	Constitutio l. Alkotmány	215
Chirurgia l. Sebészet	161	Consul	215
Chloroform	161	Contingens	218
Cholera	163	Contrasignatura l. Ellenjegyzés	218
Chosrew-pasa l. Törökország	167	Cooper	218
Chopin.	167	Cordova.	219
Chotek	167	Corfu, Cephalonia, Zante, l. Jóniai szigetek	219
Choulant	168	Cormenin.	219
Chozdko	168	Cornelius	222
Christian l. Keresztély	168	Cortes, cortesalkotmány. l. Spanyolország	222
Christiani	168	Costa-Cabral, l. Portugallia.	222
Christina l. Mária Christina	168	Cotta	222
Christopulos	168	Courier	223
Chrzanowsky	169	Courvoisier	224
Church	169	Cousin.	224
Churhessen l. Hessen	169	Cousinéry.	225
Chwostow	169	Cowley	225
Cincinnati	169	Crawford	226
Cincinnátus-rend.	170	Creeks	227
Circassia l. Cserkesz	170	Creizenach	227
Cirometer	170	Crelinger	228
Clam-Martinitz	170	Cremieux	228
Clapperton Hugh	171	Criminalis l. büntető.	228
Claqueur	171	Cruikshank	228
Clare	171	Csáky	229
Clark	172	Csanád vármegye.	229
Clarus	172	Csányi	231
Clauzel	172	Csapó	234
Clay	173	Császár Ferencz	234
Clima l. Éghajlat	174	Császár György	236
Cloquet	174	Császár Sándor	236
Closen	174		
Clot-Bey	175		

	Lap.		Lap.
Csató	236	Deinhardstein	340
Csatornák	238	Delacroix	340
Csatskó	245	Delaroche	342
Csécsy	246	Delavigne	342
Csehország I. Pótléczikkek a' kötet végén.		Delbrück	347
Cseléd-rend	246	Delejség	347
Csengery	252	Delfico.	348
Cserkeszháború	254	Déli Amerika	348
Csermák	264	Déli égsark	352
Csikszék	265	Demagogia, demagogicus perek	353
Csillagászat	267	Dembinszki	357
Csöd	269	Demeter	362
Csoma (Kőrösi)	281	Demidow	363
Csongrád megye	282	Democratia. I. Népfelség	364
Csorba	285	Deperdita. I. Élelmezés	364
Cuba.	285	Desbordes-Valmore.	364
Cubieres I. Teste.	288	Dessewffy	365
Cunningham	288	Dessau	374
Cunow.	289	Detmold. I. Lippe-Detmold	375
Curia	289	Devaux	375
Czakó	294	Develey	376
Czech	290	Devrient	377
Czéhügy, I. Iparügy, Iparszabadság.	294	Dézsma	380
Czelakowsky	294	Dialytikai láteső.	381
Czethalászat	294	Dickens	381
Czerny	296	Dictatura	383
Czerski	296	Didot	384
Czuczor	297	Diebitsch-Sabalkansky	385
Daguerre, Daguerreotyp.	300	Dieffenbach	386
Dahl	304	Diesterweg	387
Dahlgren	304	Dieterich	388
Dahlmann	305	Differentiális vám. I. Vám	388
Dalmátia I. Pótléczikkek a' kötet végén		Dindorf	388
Dal-Ongaro	307	Dingelstedt	388
Dalton	307	Dinter.	388
Daljáték.	307	Dipleidoscop	390
Damas	313	Diplomatia	390
Damiron	313	Diplomatika. I. Oklevéltan	399
Damrémont	313	D'Israeli	399
Damjanics.	316	Disteli	401
Dandy	320	Dmitrijew	402
Dánia	320	Dmschewski	402
Dán irodalom	324	Döbereiner.	402
Dannecker.	327	Dobler.	403
Dán-német háború I. Schleswig-Hol- stein	327	Doblhof	403
Dannhauser	327	Doboka	404
Dantan	327	Döbrentey	407
Danz	327	Doctrinairek.	410
Darcet	328	Döderlein	414
D'Arcole	328	Dohánykereskedés és termesztés.	414
Darfur	329	Dohánymonopolium	415
David	330	Dohovics.	418
Deák.	331	Dolgoruki	419
Debreczen.	336	Döllinger	419
Decandolle	339	Dologházak	420
		Domaine	432
		Döme	436
		Domingo. I. Haiti	437

	Lap.		Lap.
Donker-Curtius van Tienhoven . . .	438	Dupont	509
Döring	438	Duport	511
Dorn	439	Duprez	511
Dorn-féle házfedelek	439	Durham	511
Dorow	440	Dusche	514
Dorus-Gras	440	Düsseldorfi festőiskola	516
Dost Mohamed Khan	440	Dutrochet	517
Douville	444	Duttlinger	519
Drágaság. I. Elelmi szerek	444	Dwakarnath Tagor	520
Draisine	444	Dwernicki	522
Drake	445	Eberhard	523
Drama, Dramaturgia. I. Színészet, Szinköltészet	445	Ebert	523
Drásceke	445	Eckermann	524
Drüxler	445	Euador	524
Drei-Königsbund. I. Németország.	445	Edgeworth	525
Dresdai események	446	Eger	526
Dreves	449	Egéségi rendőség	527
Droits réunies	449	Eghajlat	534
Droste-Vischering	449	Egressy	539
Dronet	451	Egyed	541
Drouet d'Erlon	451	Egyedáruság	542
Drouin de Lhuys	452	Egyenes adók	547
Dubois	452	Egyenlőség	568
Duchatel	453	Egyenlőségi clubb (I. Magyar forra- dalom)	569
Du Courret	453	Egyesületi jog	569
Duquetiaux	454	Egyesült státusok Északamerikában	573
Dudevant	454	Egyesült státusok bankügye.	605
Dufaure	459	Egyesült státusok irodalma 's művé- szete	611
Dufour	459	Egyesült státusokbeli vallásfelekeze- tek	612
Dulk	460	Egyetemek	616
Duller	460	Egyház, I. Keresztyén egyház	627
Dumas S.	461	Egyházi állam	627
Dumas J. K.	465	Egyházi javak I. Papi jószágok	638
Dumont d'Urville	466	Egyiptom	638
Dumortier	467	Egyiptomi szemgyuladás	640
Dunagózhajózás	468	Ehrenberg	641
Dunatorkolat	495	Ehrenfels	642
Dunin	502		
Duperré	504		
Dupin	505		

Pótléczikkek tartalma :

	Lap.		Lap.
Andriani	642	Beckerath	646
Arnim	643	Bédeau	646
Auerswald	644	Csehország	647
Baroche	645	Dalmatia	664
Barrot	645	Dana	666
Beaumont	645		

Brodzinszky (Kázmér) lengyel költő, kire méltán illik Lord Byron azon észrevétele, hogy „azok a’ legjobb költők, kikről legkevesebbet tudunk, ’s kikre ritkán ruházzuk ezen nevet, mivel mint természet fiai ’s növendékei nem tudják kimutatni, melylyik iskolai tanrendszer szerint képezték ki magokat ’s meddig ültek valamelyly iskola padain“? B. alig alig részesült valamelyly oktatásban, mert honának sorsa korán olyly irányba sodrá, melyly a’ múzáknak nem kedvező. Szül. 1791. Lipnó mellett, a’ lengyel határszélen nyugati Poroszhoz felé, 1809. mint altiszt lépett be egy lengyel tüzérszázadba; jelen volt az 1812-diki francia hadjáratban Oroszország ellen, keresztül járta Németországot ’s Austria egy részét, Lipésénél elfogatott, de becsületszavára ismét szabadon bocsáttatott. Ezután egy ideig Krakkóban ’s környékén élt, míg a’ varsói egyetemennél aesthetika tanárává lett. Az 1830-iki fölkelésben közvetlen részt nem vett ugyan, de honának szerencsétlensége, ’s a’ varsói egyetem eltörlése, melyly akadémiai munkásságának véget vetett, mély szomorúsággal tölték keblét ’s ugy megkeseríték életét, hogy életereje veszni kezdett. Többszöri kérelmére megengedte neki a’ kormány a’ cseh fürdők használatát, de honába többé vissza nem térhetett, mivel oct. 10-én 1835. tüdőszélhűdés következtében megholt Drezdában. B. valódi költő, és egyszersmind valódi lengyel költő Mizkiewicz iskolájából, kinek hú társa volt a’ parókák legyőzésében. Nem fürta be magát a’ könyvek szük és holt világába, hanem a’ természet kebelére borult, ’s ott növekedett a’ költészet fölkennt papjává. Tanuságai ennek „*Pienia wiejskie*“ („Krakkó 1811“) költeményei. Számos gyönyörű költeménye az időviszonyok miatt legujabb idöig ki nem adathatott; ujabban mégis öszszes irományainak gyűjteménye kijött Wilmában, (1—4 k. 1842.) Német költők, ’s szerb-és cseh népdalok áttételében, valamint műbirálattal is szorgalmatosan foglalkodott. — B.

Brogie (Achill Károly Victor) herczeg, fr. pair, *Klaudius Victor* hg. fia, piemonti család sarjadéka, szül. 1785-ben. A’ leggondosb nevelésben részesülvén, *Stael* aszszony leányát vette nőül, a’ császárság alatt státus tanácsos, illyriai ’s majd valladolidi katonai felügyelő, varsói, ’s bécsi követségi tanácsnok lett. A’ restauratio alatt pairségre emeltetett, ’s e’ minőségében mély törvényhözöi belátást ’s a’ különbözö státusalkotmányokkal alapos ismerettséget tanusított. *Ney* marschall perében azon kevesek közé tartozott, kik a’ *nem bűnöst* merték kimondani, ’s erélyesen kelt ki a’ kivételes törvények és számüzések ellen, valamint a’ censura kérdésben is szabadelmü nézeteit nyilvánítá. „Minden uj kormány“ mondá

a' többi közt, „annál biztosabban megengedheti a' szabad szót, minél kevesbé akarja az előbbinek visszaéléseit folytatni. A' sajtó megszorítása eltakarja a' ministerek előtt, saját hibájuk által, a' helyzet valódi ismeretét, melylyben a' nemzethez állanak. Többi közt, végtelenül árt a' közönség jó véleményének a' korona főtisztjei képessége iránt. A' censura csak olyly ministereknek beeses, kik egy párt karjaiba vetvén magokat, ezen párt önkényét 's visszaéléseit akarják legyezni“. — Midőn a' ministerium a' rendőrség hatalmát akará terjeszteni, azon a' burocratiát igen helyesen jellemző szavakat mondá, hogy a' mostani kormányok mindent csak önmagok akarnak végezni, miből két baj származik, egyik, hogy a' közönség a' tényeket 's indokokat, másik, hogy a' kormány a' közvéleményt nem ismeri. — A' juliusi forradalomban nem vett ugyan tetteleges részt, de a' provisorius kormányban 1830. jul. 30-ikán a' belügyi tárczát, később pedig Lajos Fülöp királytól a' cultus és közoktatás tárczáját 's a' statustanács elnökségét vállalá el. — *Dupont*nak a' ministeriumba léptével a' többi doctrinairekkel együtt kilépett, 's ezolta conservativ szellemben működött a' páirkamrában, szigoru monarchista, az örökös pairség, 's egyéb aristocraticus rendszabályok védője volt. 1832. octoberétől 1838. apriljeig, 's későbben 1834. novemberétől 1846. februárjaig külügyi minister 's tanácselnök volt, erélyesen oltalmazva Franciaország 's a' dynastia érdekeit. A' mindinkább kifejlő reactio azonban kellemetlenné tette neki a' közhivatalviselést, miért a' későbbi ajánlatokat, hogy tárczát vállaljon, nevezetesen 1836-ban, 's 1840-ben, visszautasítá. 1842-ben elnökséget vitt egy párisban tartott abolitionista-gyűlésben. A' mindinkább elsülyyedő doctrinairektől, kikkel előbb egy hajóban evezett, sőt kiknek fejének tartatott, utóbbi években visszavonult, 's *Thiers*hez közeledett. — Igen széles és alapos ismeretekkel bír a' státustudományok minden ágában, ügyes szónok 's beható észszel bonczolja a' tárgyakat. A' politikai pártok sokat üldözték, de a' nép többségének jó véleményét mindenkor meg tudta magának tartani, mert meggyőződéséhez mindig hiven 's őszintén hódol a' véleménye szerint józan 's biztos haladásnak. — *T.*

Brongniart I. *Sándor* a' francia akad. tagja, bányai főmérnök, a' „Jardin des plantes“-nál az ásványtan rendes tanára, 's a' sévrei porcellángyár igazgatója, szül. Párisban febr. 5. 1770; nagy érdemeket szerzett magának a' geognosia 's a' természettudományok több ága körül. Igen korán lépett fel mint író, 's legelső munkáiban az állattannal foglalatzkodott; ide tartozik „*Classification des reptiles*“ (Páris 1797.) czimű munkája. Még nagyobb figyelmet gerjesztettek a' „*Journal des Mines*“ folyóiratban közlött értekezései. A' sajátképeni ásványtan körébe tartozó munkái: „*Traité élémentaire de minéralogie avec des applications aux arts*“ (Paris 1807.); „*Introduction à la minéralogie*“ és *Tableau méthodique et caractéristique de principales especes minerales*“ (Paris 1824.); melyekben a' vegytan akkori állásához képest kitünőt adott. Sokkal nevezetesebbek geognostikai munkái. *Cuvier*rel kiadá „*Description géologique des environs de Paris*“ czimű, nagy figyelmet gerjesztő munkáját. Olaszokban 's Scandinaviában tett geognostikai tapasztalait az „*Annales des sciences naturelles*“ folyóiratban rakta le. Rendszeresen tárgyalja a'

geognosiát „*Essai d'une classification mineralogique des roches mélangées*“ (Paris 1813.) ; 's „*Classification et caractères minéralogiques des roches homogènes et heterogènes*“ munkáiban. A' geognosiának az alakulatokra 's telepedési viszonyokra alapult tökéletes rendszerét adá a' köv. munkákban : „*Tableau des terrains, qui composent l'écorce du globe*“ (Paris 1829.) és „*Tableau de la distribution des espèces minerales, suivie dans le cours de mineralogie fait au Museum d'histoire naturelle*“ (Paris 1833.) II. *Adolf Tivadar* fr. akadémiai tag, 's fűvészet tanára a' párisi fűvészkertben, az előbbinek fia, sz. Párisban januar 14. 1801. Nagy érdemeket szerzett magának az őskori vegetatio, valamint a' jelenkori növény-physiologia körül. Több természettudományi folyóirat szerkesztője volt, melylyekbe nagybecsü értekezéseit rakta le. Különös előszeretettel adta magát az őskoru növények tanulására, 's már 1821. megkísérté azok rendszerezését, 's nem sokára kiadá : „*Prodrome d'une histoire des végétaux fossiles*“ (Páris 1828). Főmunkaja : *Histoire des végétaux fossiles, ou recherches botaniques et géologiques sur les végétaux renfermés dans les diverses couches du globe.*“ Több monographiákat is adott ki a' növényírás köréből, nevezetesen a' gombák rendszerezését. — B.

Bronikowszky (Sándor August Ferdinánd) ismeretes német regény-író, szül. Drezdában febr. 28-án 1783. lengyelországi családból. Először hadi szolgálatba állott Boroszlóban, 1807-ben elfogatott, azután bucsút vett a' katonai élettől, 's változtatva Prágában, Boroszlóban 's Drezdában élt. 1812-ben lengyel szolgálatba állott, őrnagygyá lett a' őruhlánoknál, 's *Belluno* herczeg marsall tábornoki karához jött. A' háboru bevégeztével a' katonai életből újra kilépett 's Varsóban, Drezdában, Halberstadtban tartózkodott, 's megholt Drezdában január 21. 1834. Mint író szük körülményei által kényszerítve, csak 42 éves korában lépett föl, 's sokáig igen kedvelt regényíró volt. Termékeny elme, de hirtelenkedve dolgozott munkáinak nem adhatá meg a' kerekded egységet. Regényeinek tárgyát leginkább Lengyelhon történetéből választá. Nevezetesebb munkái: „*Hypolyt Baratinszki*“ (4 köt. Drezd. 1825—26) „*Olgierd und Olga, oder Polen in 11. Jahrhundert.*“ (5 köt. Drezda 1832) „*Polen im 17. Jahrh. oder Johannes III. Sobieski und sein Hof*“ (5 köt. Drezda 1829) 'sat. Ezekon kívül írta még : „*Geschichte Polens*“ (4 köt. Drezda 1827). Összes munkái 21 kötetben jentek meg, 1829—34-ig. — B.

Brouckére I. Károly József a' forradalom által magasra emelt tekintélye Belgiumnak, sz. Brüggeben 1796-ban (mások szerint Maastrichtban 1791); a' real tudományokat kedvelvén, a' párisi polytechnicumot látogatá egy ideig. Becsvágya elüzé őt csendes tudományos pályájáról; 's mint alhadnagy beállott a' tüzérséghez 1815. Sulyos nyavalya következtében 1820-ban elbocsáttatván, nagybátyját segíté bankárügyeiben, azután atyjának, Limburg akkori polgári kormányzójának hivatalszobájába jutott, 's itt rövid idő alatt polgári osztályfőnök lett. Hivatalos foglalatosságai mellett a' tudományokat, különösen a' franczia irodalmat, a' kormányzati 's pénzügyet folytonos figyelemmel kísérte. Limburg 1825-ben követének választá. Ezen minőségben, mint a' szabadelvü párt embere, az oppositio padain foglalt helyet, 's nem sokára annak főnöke lett, részint szónoklati működése, részint czikkei által az oppositio lapjaiban, mely-

lyekben a személyes és sajtószabadságot korlátozó rendeletek eltörlesztését, 's az oktatás föltétlen szabadságát kívánta. 1828-ban zászlóaljparancsnoki ranggal mastrichi parancsnok lett, hanem már jövő évben, minden hivatalát letette. Midőn a fergeteg, melyly 15 év óta Belgium fölött tornyosult, mérgét végre kiönté, B. Párisban volt, onnan haza sietett, 's szemtanuja lón a brüsseli eseményeknek septememberben. Eleinte a forradalmi 's orangista párt között habozott. Mint követ engedett a király hívásának a sept. 13-án 1830-ban megnyitott rendkívüli gyűlésre, 's jóllehet a belgák általános kívánsága szerint, Belgiumnak Hollandiától elszakadása mellett szavazott, még is oda engedé magát azon csalódásnak, hogy lehetséges leend a forradalmat egy Hollandiától ugyan független, hanem az orániai hercegi házból származó herceg neve által kibékíteni. Csak Fridrich herceggeli öszszejövetele után, kit a kormány élére akart állítani, hagyá el az orániai pártot, 's bele veté magát a forradalom folyamába, melyly őt a legfőbb statushivatalok polczára emelé. Azon bizottmány tagja lett, melyly az alkotmányjavaslatot kidolgozó 's abban a monarchiai kormányforma ellen és a nassau-orániai hercegi ágnek Belgium trónjátoli kizáratása mellett nyilatkozott. Minden fontos rendezésnél 's kérdésnél folytonosan részt vett; majd Nemours herceg választása mellett szavazott, 's tagja volt azon küldöttségnek, melyly Párisba ment, ezen herceget Belgium koronájával megkínálni; coburgi Leopold választása 's a 18-ik czikk ellen nyilvánosan kikelt. Az ideiglenes kormány alatt a pénzügybizottmány főnöke volt, 's mint olyyan, a statuskines szétrombolt állapotát igen elősegítette; ugyan ezen hivatalt vivé az első, csak egy hónapig tartó ministeriumban febr. 25-től martius 25-ig 1831, 's a regens második ministeriumában mart. 26-tól máj. 30. 1831. Jóllehet Leopold megválasztása után is az oppositiohoz tartozott, a királytól mégis aug. 3-án 1831. a belügyek kormányzatára azon pillanatban hivatott meg, midőn Chassé tábornok a fegyverszünetét felmondá, 's a hollandiai seregek Belgiumba nyomultak. B. az egész felelősséget vállalra vevé, rendeléseket tett a főváros megmentésére, 's teljes hatalommal ellátva, a hadügyministeriumba sietett, hogy De Failly hadügyministert a scheldei táborba küldje, míg Groblet tábornok, a Mecheln és Antwerp közti táj fődözésére indult. Aug. 4-ikén maga a király is elment a táborba 's B. mint segéde követé őt. Az alatt a főhadi szállásra Dain megveretésének hire elérkezett, 's most B. megbízott, hogy a Lüttich kormánykerületben létező hadsereget Löwenbe vezesse viszsza. 24 óra alatt csapatjait ismét elrendezé, ruházattal 's fegyverrel ellátá. Midőn 10,000 ember élén Löwent elérte, a capitulatio már aláíratott. Brüsselbe visszatérvén, barátai rábeszélésére a hadügyi tárczát vállalá fel, 's ezen hivatalt aug. 16-tól 1831. martius 15-ig 1832. vitte. Kevés hónapok alatt 80,000 emberből álló kész hadsereget gyűjtött és szerelt föl; köszönetül azzal vádolák a kamarákban, hogy a status pénzeit elpazarlá. Ezen háladatlanságon megboszszkodván, tárczáját a király kezeibe letette, 's parlamenti pályájáról is lelépett. Ezután a pénzverés igazgatója lón, a „*Repertoire de l'Administration et du droit administratif*“ folyóiratot alapította, sőt az ujonnan felállított brüsseli szabadelvű egyetemnél is tanári hivatalt vállalt, minden

fizetés nélkül. 1835 a' belga nemzeti bank igazgatója lett, melylyet ugyan azon évben alapított, 's kereskedelmi és ipari vállalatok által az országra nézve igen nagy befolyásává emelt. De épen ezen speculációk okozták a' bank ingadozását, midőn 1838-ban Luxemburg és Limburg végett háboru készülvén kiütni, tetemes visszaszafizetéseknek kellett történni. A' bank dec. 17-én kényszerítve látá magát, fizetéseit felfüggeszteni, 's jóllehet tökéletes megbukása a' kormány segélye által elhárított, 's B.-nek méltó szemrehányásokat tenni nem lehetett, még is april. 30-án 1839. igazgatói hivatalát letette. — II. *Henrik József*, az előbbeninek ifjabb testvére szül. 1801. jogtudományt tanult Lüttichben, 1820. jogtudor és ügyész; 1822. kir. ügyvéd Maastrichtban. A' forradalom alatt a' választó collegium elnöke 's a' nemzeti collegium tagja volt, melylyben titoknoki hivatalt viselt. Leopold megválasztása mellett szavazott, 's egyik volt azok közül, kik Londonba mentek, a' herczegnek a' koronát följajánlani. 1831. midőn a' hollandiak fegyveres erővel nyomultak be Belgiumba, mint önkénytes hadi szolgálatba lépett, 's a' bautersemi 's löveni eseményeknél jelen volt. A' nemzeti congressus felosztatása után a' képviselők kamarájának tagjává lett, 's midőn onnan 1832. a' kath. párt kiszorítá, 1833. Brüsszel választotta követének. B. a' szabadelvű oppositíóhoz tartozik, erélyes férfit 's kitünő parlamenti szónok, őt illeti az érdem, hogy a' halálos büntetések eltörlését, 's a' büntető törvénykönyv átnézését legelső sürgette. — B.

Brougham (Henry) Anglia egyik kitünő publicista írója, 's törvényszéki és parlamenti szónoka. Született 1779. sept. 19-én, Edinburghban. Tchetségei kimivelésére nagy hatással volt anyai nagybátyja, Robertson, a' híres történetíró. Már 16 éves korában figyelmet ébresztett egy optikai értekezése, melyly a' londoni „royal society“ évkönyvében jelent meg 1796-ban. Két év mulva ugyanott jelent meg újabb munkája, a' felső geometria köréből. 1798-ban tagja lett a' „speculativ club“-nak, hol a' szónoklatban gyakorlá magát. 1800-ban Németország északi részét beutazván, visszatérte után, Edinburghban, a' skót ügyvédek sorába iktattatott. 1802-ben alapított az Edinburgh-Review czimű jeles folyóirat, melylyben Brougham folytonos munkatárs lett. 1803-ban ilyly czim alatt adott ki egy nagyobb munkát: „*An enquiry into the colonial policy of the european powers*“ Számos előitéletet megczáfolt ebben a' gyarmati politika körül. Mackintosh írja róla: rövidebb lehetne ugyan, 's legjobb benne a' kezdet, de minden hibái mellett is a' legjobb könyv, melyly Európában eddig világot látott e' tárgyban. — 1805-ben, Brougham, Pitt megbízásából Spanyolországba ment, hogy a' félsziget viszonyairól, személyes tapasztalás után, részletesebben értesitse a' nevezett miniszerelnököt. 1807-ben Edinburghból Londonba költözött. Csakhamar meglett alapítva ügyvédi nagy hirneve. 1808-ban több londoni, liverpooli, manchesteri kereskedők panaszos kérévelét a' kormány eljárása ellen, négy óráig tartott beszédben támogatá az alsóház sorompói előtt. 1810-ben pedig Earl of Darlington, utóbb marquis Cleveland közbenjárására Camelford borough képviselője lett. Jun. 15-én tartott beszéde, a' rabszolgakereskedést eltörlő törvény elégtelensége fölött, a' parlament első rendü szónokai sorába emelte. E' tárgy, a' rabszolgaság végkiirtása,

's a' növelés rendszerének javítása volt főleg, mi körül szónokunk egész életében szakadatlan buzgalommal működött. Kitünő részt vett azonban a' kereskedelmi kérdések vitatásában is. Gyakran megtörtént, hogy éjszaka az alsóház vezérszónokai közt küzdött, 's reggel a' törvényszék előtt vivott védenzeiért. Nagy érdeket gerjesztett 1811-ben az Examiner 's még egy más lap mellett mondott beszéde, melylyeket a' koronaüggyvéd pörbe vonatott, mivel szenvedelmesen nyilatkoztak az angol seregben divatos korbácsbüntetés ellen. A' parlament 1811 és 1812-ki üléseiben főleg a' keresk. és bankügyekhez, 's a' philantropiai kérdések tárgyalásához szólott. 1812-ben, midőn a' parlamentet eloszlaták, egyike volt Br. már a' whigpárt legnépszerűbb tagjainak. Az új választáskor Liverpoolban, Canning, akkor még tory-jelölt megbuktatá. 'S miután az inverkeithingi boroughokban is megbukott, 1812—16-ig Br. tisztán ügyvédi tisztének élt. Az angol barnak, főleg lord Erskine visszavonulása után, ő lett födicősége. 1816-ban azonban ismét helyet fogott a' parlamenti ellenzék sorában, mint Winchelsea (whig borough) képviselője. Mindjárt az ülés első napjaiban érezteté elleneivel teljes erejét. Élesen megtámadá a' regens megnyitó beszédét 's a' ministeriumot a' közjöveldelmek rendszeres pazarlásával vádolá. Majd a' nemzeti nevelés elhagyott állapotára fordítá a' ház figyelmét. Folytonos izgatása e' mezőn szép eredményeket idézett elő. Az 1818-ki rövid ülésben nem vehete részt. A' westmorelandi grófság választásán megbukott. Ez évben tehát az irodalmat gazdagítá. Ilyly czimű röpiratot adott ki: „*A' letter to sir Samuel Romilly, upon the abuses of charities*“ melyly rövid idő alatt tíz kiadást ért. — 1819-ben Br. ismét parlamenti tag lett, mint Winchelseának képviselője. Ugyanez évben házasságra lépett John Spalding özvegyével, Eden Tamásnak, Auckland és Henley lordok nagybátyjának leányával. Előbb már Vane Tempest dúsgazdag ladyt akará elvenni. Angelo Taylor, a' lady gyámnoka, kilátást nyújtott erre ifju ügyvéd barátjának. A' lady azonban mellőzte az ügyvédet, 's anyja egyezésével kezét marquis Londonderrynek (akkor még sir Charles Stuart), a' katonának nyujtá. Ezen emlékezet tette olyly élesen keserükké a' vitákat, melylyek később a' lordok házában, marquis Londonderry és lord Brougham közt folytak. — 1820. év egyike a' legnevezetesebbeknek Br. életében. Carolina braunschweigi hercegnő védelme e' boldogtalan királynő főügyészének népszerűségét 's ügyészi hírnevét óriásilag emelte. Szalay László, „*Státusférjak és szónokok könyve*“ czimű jeles munkájában hosszasan előadja e' pör történetét. „Broughamnak óriási erőfejlesztése — mond többek közt — ez időben bámulásra ragadott mindenkit. Lelkét, szívét szentelte ez ügynek, 's olylykor valóban mintegy ihletettnek látszott. Beszédei e' pörben jókora kötetet töltenének be. Azok, kik őt szólani hallották, 's kik a' nyomtatott sorokban nem lelik fel a' szem, a' hang, a' mozdulat ihletettséget, — azok, viszonylag csekély hatásuaknak találják e' beszédek, de ki feledkezhetnék meg valaha arról, mint rezgé át e' hatalmas szózat egész Albiont, mint költött fel millió viszhangot ennek legtávolabb részeiben is? Akkori beszédei birtak azon tulajdonnal, melyly szónoklatát ritkábban jellemzi: nem csak az észre hatottak, hanem megindították a' szívet is“. Különösen szép oct. 3-ki beszéde. „A' legremekebb 's legszó-

noklatiabb előadások között foglal az helyet, melylyek valaha a' parlamentben hallattak“. A' fölizgatott közvélemény olyly erősen nyilatkozott Br. mellett, hogy a' ministerium kénytelen volt lemondani az ügy további folytatásáról. Br. azonban, miután vége szakadt is a' híres pörnek, melylyet Európa valamenynyi sajtói viszhangoztak, nem szünt meg szónoklata egész erejével tovább is küzdeni a' királyné mellett. 1821. két napig (jul. 4. 5.) tartott előadásában sürgette a' királyné koronáztatását a' titkos tanács előtt. 1822-ben pedig védelmére kelt a' Durham-Chronicle kiadójának, kit sajtópörbe idéztek, mivel az angol statueegyház egyk püspöki megyéjének clerusát képmutatással vádolta, hogy a' királyné halálakor megfélekedett a' harangszóról. Azon melegség látszik még e' védelem minden soraiból, melyly fenséges védenoze ügyében elragadta hallgatóit, azon határozottság a' hatalmas angol clerus ellen, melylyel rövid idő előtt a' peerház, a' ministerek sőt a' király személye ellen is kikelt. — 1820-ban még egy másik tárgy felé fordult a' közfigyelem. Erkölestelen hírlapok, röpivek és torzképek özönlék el Londont. A' sajtó visszaélései orvoslására társulat alakult. Értekezéseket nyomtatott e' társulat a' sajtóvétségek büntetéséről, 's idéző leveleket eszközölt. Brougham 1821. máj. 23-án figyelmeztette a' házat e' büntetőperek veszélyes voltára, melylyek társasági közköltésen 's politikai előitéletek által kiszemelt egyének ellen indítatnak. Az egyesület titkára körlevelet bocsátott az ország összes tisztviselőségéhez. Ezt Br. szokott gúnyoló modorában fonáknak, vakmerőnek bélyegzé. Az egyesület — ugymond — alkotmányelleni, eljárása törvénytelen, 's aláásván az eskütszékek részrehajlatlanságát, mérget kever az igazságszolgáltatás forrásába. Halálos csapás volt az érintett egyesületre e' beszéd. 'S így a' parlamenti téren is növelte érdemeit, miket a' sajtópörök körül más mezőn szerzett az irásszabadság ügyében. — 1825-ben méltányoltatott buzgósága a' növelés ügye iránt, melylyet következő munkája által is tanusita: „*Practical observations upon the education of the people.* London 1825.“ A' glasgowi egyetem rectorának választatott. *Mackintosh* szavazata volt eldöntő e' választáson. Versenytársa sir *Walter Scott* vala. Midőn e' rectori szék elfoglalására utazott, Edinburghon keresztül, e' város polgárai nagyszerű lakomát adtak régi polgártársuk tiszteletére. Húsz éve mult már, mióta elhagyá e' várost. Azóta európai hírnevet szerzett. „Szellemi haladásának története — mint *Cockburn* mondá e' lakomán — egyike a' legnemesebb 's legörvendeztetőbb látmányoknak, melylyekre egy szabad ország évkönyveiben találunk. Egy ifju férfi, ki csak elvei és tehetségei által támogatva lép a' nyilvános életbe, 's ki itt teljes függetlenségben diadalt ül; ki nagy birtok vagy örökölt viszonyok nélkül, kirekesztőleg belértéke 's az általa megragadott tárgyak 's azon ügyesség által, melylyel ez utóbbiakat kezelte, olyly nagy, sőt jóval nagyobb hatást vivott ki magának földieire, mintsem minőre valaha valaki pusztá észbeli ereje által szert tehetett.“ — Ugyanez évben mart. 23-ikán sir *Francis Burdett* billt terjesztett az alsóház elő a' catholikusok ügyében. A' harmadik felolvasás előtt a' felsőházban, april 25-én a' yorki herczeg (a' király testvére) kinyilatkoztatá, hogy ő, a' trónörökös, soha sem fog a' catholikusok emancipatiójában megegyezni, ha királyi székét elfogla-

landotta. Br. keményen kikelt e' nyilatkozat ellen, melyly a' brit birodalomban nem esupán a' jó kormányt, hanem magát az alkotmányt 's az 1688-ki forradalom következésében törvényesen alapított monarchia állandóságát is veszélyezi. — Az 1826-ki választások alkalmával Br. Westmorelandban ismét megbukott. *Winchelsea*nak képviselője lett ismét. 'S az 1827. tavaszán alakult *Canning*féle ministeriumot buzgón védte. *Romilly* halála után a' törvénykezési reformok pártolójának élén *Mackintosh* küzdött. *Brougham*ban találta leghatalmasabb emberét. 1828. febr. 7-én hat óráig tartott beszédet monda Br. ez ügyben. Indítványára felszólíták a' ministeriumot e' tárgyban kezdeményezésre. Több reformjavaslat lett már törvény. — Majd *Wellington*-ministerium alakult. A' radical sajtó aggodalmait a' katona-ministerelnökre uézve nem osztá Br. Voltak, ugymond, korszakok, midőn az ország rémület-el látta, hogy a' katona talpon áll. Most abban keres biztosítékot, hogy talpon van az iskola-mester. *Wellington* kineveztetését alkotmányos szempontból nem helyeslé, de e' miatt nem aggódik, nem félti az ország szabadságát. — 1829-ben, *Cleveland* marquis, a' winchelseai borough patronusa, *Wellington*-pártjához szegődött. Br. tehát, miután a' nevezett cabinet által előterjesztett cath. emancipatiói billt pártolta, lemondott az említett borough képviselőtéről. 1830-ban, mint *Knaresborough* képviselője, jelent meg az alsóházban. Apr. 2-án itt a' polgári törvénykezés hiányaira figyelmezteté a' házat. Jun. 26-án IV. *György* király meghalt. Egy hónap mulva a' parlament elszlott. 'S *Brougham*, ki eddig csak rottenboroughok küldötte volt, most mint a' legnagyobb angol grófság, *Yorkshire* képviselője, jelent meg a' parlamentben. Az új parlament kezdetén, mindjárt az ülés második napján jelenté, hogy két hét mulva indítványt teend a' parlamenti reform ügyében. *Wellington* a' felsőházban ez időtájban minden reform ellenségének vallá magát. A' közvélemény olyly hangosan szólalt föl e' nyilatkozatra, hogy a' herezeg kénytelen volt a' kormányról lelépni. *Grey* ministeriuma alakult. *Brougham* ez esemény következtében mint „*baron Brougham and Vaux of Brougham*“ felsőházi tag, és lordkanczellárrá nevezetvén ki, egyszersmind speaker-ré lett. E' minőségben Br. 1831. elején indítványt tett külön esődtörvényszék alakítására. Törvénynyé vált. Sept. 28-án a' kanczelláriai törvényszék előtti igazságszolgáltatás gyorsítására külön billt nyujtott a' felsőház elé. Oct. 7-én a' reformbill második felolvasását támogató curópai híri beszédben. A' bill második felolvasáson is átment. Midőn azonban végkép el vala fogadandó, lord *Lyndhurst* módosításokat indítványozott, 's e' módosításokat (május 7-én) a' nagy többség elfogadta. Más nap lord *Grey*, *Brougham*mal a' királyhoz ment, előadván, hogy új peerek kinevezése nélkül a' reformbill nem megy keresztül a' felsőházon. A' király tagadó válasza következtében május 9-ikén az egész ministerium leköszönt. Br. más körülmények közt az elváláson fájdalomat érezne. „De most, ugymond, azon elvek által támogattatik, melylyek irányt adtak pályájának. Fájdalmas érzése most elvesz, azon meggyőződésben, melyly a' hatalomról lemondásban, midőn a' polgári kötelesség parancsolja, dicsőséget láttat vele, nem szerencsétlenséget.“ — *Wellington* kísérté meg, új kormányt alkotni. Nem sikerült. *Grey* és társai tehát újra fölhivattak a' korona által, miután a' változott

körülményeknél fogva a' reformbill elfogadása már nem szenved kétséget. Viszszavették tárczáikat 's a' bill jun. 7-én már szentesitetett is. — Az 1832—34-ki ülések alatt az igazságszolgáltatás ügyében több billt terjesztett elő Br. A' központi büntető törvényszék alapítását tárgyazó törvény el is fogadtatott. Közben lord *Grey* helyét lord *Melbourne* foglalá el. Nem változtak ez által sem a' ministerium elvei, sem Br. viszonyai. Azonban csakhamar felbomlott a' *Melbourne*-cabinet. A' király hivatá *Wellington*, 's *Melbourne* 's társai, közöttök *Brougham* — beadák lemondásukat. 1835. apr. 9-én pedig ismét felbomlott a' *Wellington-Peel*-cabinet; 's ismét whig ministerium alakult, ujlag lord *Melbourne* vezérlete alatt. De Br. nem juthatott a' gyapjuzsákra. Ingerült hangulata sérté a' whig cabinetban társait, főleg *Durhamot*. *O'Connell* is özsze-koczkodott. De főleg *Palmerston* és *Russel* lordokkali ellenségeskedései, 's kissé zsémbes természete 's olylokori véleménykülönözése okozák, hogy az ujonnan alakult ministeriumból régi társai kiszorították. Majd ministertársainak ellenfeleihez gravitált, majd olyly szabadelyüen nyilatkozott, hogy a' whigeket nem kevésbbé megijesztette, mint a' torypártot. Főleg a' munkás osztályok helyzetéről. Azon idő, 1835. óta Br. folytonos ellentétben áll a' whig-párttal, 's *Wellington* senki sem csudálja inkább. Mindig ovakodik a' tory-nevezet ellen, de azért a' whigpárt nem köszöni meg magaviseletét. A' szenvedély hűtlenné tevő özszes multja iránt. Több hasznot tesz az irodalmi téren. Özszes *beszédei* négy kötetben 1838-ban jelentek meg Edinburghban. Ugyanott jelentek meg, a' III-ik *György* idejebeli angol státusférfiak jellemzése. (*Sketches of Statesmen in the time of Georg III.* Edinb. 1839.) melylyek eredetileg az edinburghi *Review* füzeteiben adattak ki. — A' legujabb időkbén a' francia köztársaság iránti nyilatkozata által vonta magára a' közfigyelmet. „Köztársaságban, mondá többek közt 1848. apr. 11-kén, a' tajték könnyen a' felszínre uszik, de a' szabadság nem azon növény, melyly ott diszlik. (?) 'sat. Ha azt kérdik tőlem, bizom-e azon emberekben, kik az ideiglenes kormányt alkotják Franciaországban, Aragoban, ki nagy tudományi nevezetesség, 's olyly emberekben, miut derék barátaim, *Garnier-Pagès* és *Dupont* (de l'Éure), azt felelem: igen, van bizalmam, menyynyire a' sokaság uralkodása alatti emberek iránt lehet, azaz: nincs legkisebb bizalmam sem. (Nevetés). Hatvan év előtt *Danton* azt mondta, hogy Franciaországban köztársaság van, de köztársasági emberek nincsenek. *Ledru-Rollin* azt nyilvánítja (körlevelében), hogy Franciaország jelenleg nem republicanus, de kell, hogy az legyen. Ezen nyilatkozat engem megrettent, mert tudom, hogy ilyly szavak voltak a' forrás, melylyből Franciaország legtisztább vére olyly nagy mértékben folyt. Az első forradalom küzdelmei onnan jöttek, mivel a' kevesebbség uralkodni akart. Páris kormányozza Franciaországot 's Párist egy maroknyi nép. Jelenleg senki sem (?) kétkedik Párisban, hogy egy vezér 10,000 ember élén megbuktatná a' köztársaságot 'stb.“ — Különös ellentétben van e' nyilatkozattal folyamodása francia honosítása iránt. E' tettét ő következőleg magyarázta meg a' lordok házában: „Egyedül franciaországi birtokom biztosítása végett tettem, 's egyáltalában nem azon eszmével, hogy angol alattvalói jogomról és szabadalmamról

lemondjak. Ebből nem kell azt gyanítani, hogy barátja vagyok a' köztársasági intézményeknek 's megváltoztattam véleményemet, melylyel ez ügyben mindig valék." Ennek ellenében elég feleletül a' lord saját szavait idézni a' Cannel városi mairehez irt leveléből. „Kötelességemnek tartom, ugymond a' lord, a' franczia intézmények iránti bizalmamnak jelét adni, hogy ez által angol hazámfiat is biztosítsam a' bizalomra.“ Ez intézmények iránt kifejezett bizalom, mint látjuk, nem egyéb volt tulajdonosi elővigyázatnál. *Lamartine*, a' forradalomról irt történetében boszankodással rója meg e' magaviseletet. „Az új franczia köztársaság — írja többi közt — népszerű volt Londonban. Egész Nagy-Britanniában csak egyetlen ember rágalmozá beszédeiben, irataiban: lord *Brougham*, kitünő, de szeszélyes, meghasonlott szellem. Ez általános, de felületes író, lelkes de nem lángeszű szónok, maga is a' democratia parvenu-je, lord *Brougham*, *Burke* idétlen szerepében tetszik magának a' köztársaság ellen, melylynek kezcin nem egy királynő, de egyetlen polgár vére sines. Gúnyolódásai viszszapattannak reá; mert lord *Brougham*, *Clootz* Anarcharis példájára, a' köztársaság polgára czimeért esdett az ideiglenes kormányról.“

Igy *Lamartine*. Mi nem egészen helyeselhetjük e' kiesnylő hangot. Sok ember nem emlékszik viszszá a' multakra, 's az ntósó cselekvés szerint mond ítéletet. Ilyly emberek nem fognak kétségtelenül sokat tartani *Brougham* felől; mert valóban, túlélvén szellemi egésségét, most furesa szerepet játszik az öreg ur a' felsőházban. De mindamellert Br. jelleme mögött nagyszerű munkásság, eredménydús és becsülettel megfutott pálya fekszik. Nemesak része vala mindig a' whig reformokban, mint láttuk, hanem a' nemzeti növelés ügyében többet fáradozott, mint bár ki más Angliában. Br. azonkivül, habár igazi angol jellem, angol hazafiai előítéleteiben nem osztozott, 's az angol alkotmány kinövéseit férfiasan megtámadá, megmutatván, hogy a' historia által kifejtett intézeteket végre is az ész mértékével kell megítélni, 's az ész kívánatai szerint idomítani. *Brougham* munkásságának ezen oldalát különös tanulmányul ajánljuk azoknak, kik a' történeti intézmények baráti levén, az angol institutiókat csak úgy gavallérosan készek volnának átültetni, megfeledkezvén, hogy átültetés által a' históriai intézmény megszűnik az lenni. — Br. korának egyik érdekes episódja gyanánt említők *Carolina* királyné, IV. *György* hitvesének pörét. Ilyly per csak szabad országban, mint Anglia, jöhet létre, 's az alkotmányos formákat e' pörben még ott is meghamisíták, kijátszák. — Br. életírása világos példa, mennyire terjedhet egy ember munkássága, ha az időt használni tudja 's valóban dolgozni akar. Ezen kitartás a' munkában 's dologszeretet az angol nagyság alapja. Mutatja továbbá Br. 's a' jobb ellenzéki angol szónokok példája, hogy szabad férfinak mindig igaz nevén lehet a' dolgokat nevezni, a' nélkül, hogy az utczai póriasság bünébe essék. — Y.

Broussais (Ferencz József Victor) a' róla nevezett gyógytani rendszer alapítója, sz. dec. 17. 1772. St. Maloban, tanult a' dinanti collegiumban, 's még igen fiatal korában, mint hajósebész a' tengerészethez állott. 1803. orvostudorrrá lett, 2 évig Párisban üzé az orvosi gyakorlatot, később azonban mint hadi orvos működött Belgium, Hollandia, Austria, Olasz- és Spanyolország kórházaiban. A' restauratio alatt tanár lett a'

katonai kórháznál Val-de-Grace-ban; 1832. mint az általános kór- és gyógytan rendes tanára az orvosi karba jutott, 's a' fr. akademia tagja lett; meghalt 1838. Temetése pompás volt, 's 1841. Val-de-Grace-ban emlékoszlop emeltetett tiszteletére. Az orvosi eljárás reformját „*Histoire des phlegmasies ou inflammations chroniques*“ (2 köt. Páris 1808.) című munkájával kezdé meg; csak 1816. lépett fel nyilván rendszerével, „*Examen de la doctrine medicale generalement adoptee*“ (Páris 1816. 4 kiad. 4 köt. 1829—34.) B. orvostani rendszerének, melylynek általános gyógyszere helybeli vérvivételben állott, egyoldalúsága mellett sem lehet tagadni, hogy sok tekintetben jótékony befolyása volt a' gyógytan kiművelésére, mivel a' kórbonecztan, élet- és kórtüneménytan szorgalmas tanulására 's bővebb kifejtésére ösztönözött; maga B. rendszerét „*La medecine physiologique*“ -nek nevezi. Németországban soha sem talált általános elismerésre. Hasonlitsd össze: *Montégre*: „*Notice historique sur la vie, les travaux, les opinions de B.*“ (Paris 1839.); *Casper*: „*Charakteristik der franz. Medicin*“ (Lipscse 1822.); *Conradi*: „*Kritik der Vorlesungen B's über die gastrischen Entzündungen*“ (Heidlb. 1821.); és *Spitta*: „*Novae doctrinae pathologicae, auctore B. epitome.*“ (Götting 1822). — *B.*

Brown Robert, hires angol fűvész, szül. 1781-ben, 1801-ben részt vett egy újhollandi expeditióban 's ott maradt 1805-ig, akkor 4000 faj újhollandi növényt hozván Angliába magával. Ekkor *Banks József* által, ki az említett útra is küldé, könyvtárnokává neveztetett, 's e' helyzetében kiadta „*Prodromus florum N. Hollandiae*“ és *General remarks on the botany of terra australis* munkáját 1810-ben, 's 1814-ben. Később, 1830-ban e' munkákhoz pótlékokat adott, 's több déli utazónak útleírásához fűvészi függelékeket. Barátja, az 1820-ban elhalt *Banks* neki hagyta gazdag gyűjteményeit, 's e' segédeszközök és folytonos tanulmány által *Brown* a' növényvilág legnagyobb ismerőinek egyikévé lett, 's e' téren nagy érdemeiket szerzett. Vegyes fűvészi munkái, melylyek németre is fordítottak 1825 — 34-ig, kimerithetlen kincsét nyújtják a' legfontosb vizsgálatoknak. — *h.*

Brown, vagy **Browne** (Tamás) az alsó-canadai, 1837-ki fölkelés egyik vezetője, szül. Újbraunschweigban. Szülei, Tamásnak igen kora fiatalságában, kiköltöztek az egyesült státusokba 's Woodstockban, Vermont álladalomban telepedtek meg. B., előbb Vermontban vaskereskedést űzött, de ebben rosszul boldogulván, lakását áttette Montrealba, a' nélkül azonban, hogy ott valami rendes üzlethez fogott volna. 1834-ben, a' cholera idejében, az egészségi bizottmány tagja volt és nagy tevékenységgel tüntette ki magát. Azután politikai ügyekbe kapott 's a' fölkelés előtti utolsó években legtöbb idejét az ellenzéki lapoknak szentelte. Némii költészi tehetségei is voltak, miket politikai alkalmi költemények alkotására használt. A' mint 1837-nek nyarában hire lett Canadában, hogy az alsó-canadai félreértések kiegyenlítéseül *Russel* lord által tett javaslatokat az angol parlament elfogadta, az ottani ellenzéki pártban általános boszonzkodás tört ki. 'S minthogy az elégületlenek nem remélették többé sérelmeiknek békés útoni orvoslását, 's e' reménytelenségből önként fejtett ki a' független 's önálló községi rendezet eszméje: az ellenzéki párt vezetői azonnal hozzá

fogtak az izgalmak táplálásához, és a kormány elleni tényleges föllépés előkészítéséhez. B. több angol származásuakkal határozottan a kormány-nyal szembeálló franczia párthoz csatlakozott, 's legélénkebb részt vőn az izgalomban, valamint az épen sem rejtgetett készülődésben a küzdelemhez. Belépett a „szabadság fiai“ czim alatt fiatalokból ujdón alakult társaságba. A „haszafipárt“ izgatottságának növekedtével, emelkedett az angol conservatív vagy loyális párt szenvedélyessége is. Mig az ingerültség ekkép mindkét oldalról már igen magas fokra hágott, a „szabadság fiai“ nov. 6-kán, Montrealban, gyűlést tartottak egy zárt udvarban, melylybe a loyalisták köveket dobáltak, 's ez által megkezdték a két párt közötti tettelegességet. B. ez alkalommal jelen lévén a gyűlésen, azok közül vala, kik, midőn a gyűlésnek vége szakadt, utczai verekedésbe keveredtek a loyalistákkal 's e közben tetemes sebet is kapott. Midőn a montreali ezen első zavargás folytában elfogatások történtek, B. valamint a többi főnök is Montreálból elmenekült. Ez alatt a Richelien folyam ke-riületében fegyveres ellentállásra keltek föl a földmivelők. B. Charlesban a fölkelők vezényletét vette át, ezt sietve megerősítette és a montrealból i megtámadást készen várta. 300 fegyveres fölkelője volt, 's még több pa-raszt gyűlt körébe, kiket nem lehetett fölfegyverezni. *Wetherall* ezredes ment ellene öt század gyalogsággal, egy osztály lovassággal és 2 ágyuval. B. igen élénk puskatűzzel fogadta, 's másfél óráig állott ellen *Wetherall* ostromának, de a melyly még is a helység elfoglalása- és fölégetésével, és a fölkelők szétűzésével végződött, miután a fegyvertelen parasztok a csatában zavart okoztak és futásnak eredtek. B. ekkor, megmaradt em-bercivel St. Denisbe ment, hol Dr. *Nelson* szerencsésebben vívott *Gore* ezredes ellen. E' közben *Gosford* l. 500 font st. díjat hirdetett B. fejére. B. az egyesült státusokba, Vermontba menekült. Pártja őt erőslékű és jellemű embernek dicséré, de egyszersmind gondatlansággal és hamarko-dással vádolá. — *Cs. F.*

Brüggemann (János Henr. Tiv.) t. tanácsos a' cultus ministerium kath. osztályában Berlinben, szül. 1795-ben, egyszerű polg. családból Soestben, Westfáliában, tanult Münsterben, hol *Hermest* hallgatá, kinek tanaihoz mindenkor hű maradt. 1815-ben tanító lett a' düsseldorfi közép-tanodánál, onnét, kitünő viselete jutalmául, csakhamar Berlinbe tétetett át a' vegyes-vallású gymnasiumhoz igazgatóul. Bár rajnai buzgó katholi-kus, mindenkor távol tartotta magát *Droste* és *Bommel* ultramontán szagú rómaiságától, ezért, midőn a' rajnai porosz tartományok kívánatára kath. iskolai kormánytanács állittatott fel Koblenzben, Brüggemann 1832-ben oda tétetett 's e' helyzetében munkásság, szakértelem 's emberiség és türelem által tüntette ki magát. Egyházának hive, de egyszersmind az ország törvényeinek is tisztelője volt; a' koblenezi *sacra societas* nevű kath. egyletbe beállott ugyan, de látván annak hierarchiai irányát, viszszalépett belőle. E' viszszalépése a' római papi politika helyteleniségét foglalta magá-ban, 's ki volt téve a' kath. lapok gúnyainak 's üldözésének, midőn végre a' *Droste-Wischering* érsek eljárását megsokallt porosz kormány erélyesb rendszabályokhoz nyúlt, 's *Brüggemannt* 1837-ben Berlinbe hívá, hogy e' bonyolt egyházi tárgyban tanácsával éljen. Ő volt az, ki a' kormány 1837 nov. 15-iki rendeletét, melyly által a' köllni érsek hivatalától felfüg-

gesztetett, magával vitte. A' vakbuzgó papságnak nem kellett több, hogy őt renegátnak nézze 's árulással vádolja. Ugyanazon év végén a' kormány rendeletéből Rómába ment, nem egyenes hivatalos minőségben, hanem mint olyly tudós és elfogulatlan katolikus férfi, kinek tanácsával élhessen szükség esetében a' kormány követe. Ott maradt 1838 augusztusáig. Viszterte után említett tanácsosi hivatalát nyerte Berlinben. Az üldözésnek, melylyel szünet nélkül zaklaták a' kath. lapok, fő oka volt szellemi felsősége, melylyet ellenei irányában éreztetett. A' kölni érsek vele is, mint minden tudományos 's felvilágosult emberrel, hidegen bánt, *Brüggemann* pedig nem emésztheté meg ennek ellenséges elveit *Hermes* és a' tudomány ellen, 's ultramontán szellemü törekvéseit. — Magány életében igen vidám, szeretetreméltó ember; Düsseldorfban lakván közel viszonyban állott az ottani művészekkel, 's Corneliusnak testvérét vette feleségül. — h.

Brunel (Marc Isambert) a' themsetunnell építője 's a' londoni királyi t. társaság alelnöke, szül. Franciaországban 1769-ben, tanult Rouenben. Pappá akarták nevelni, de természete ellenállott, 's üres óráiban már ekkor a' kézművesek műhelyeit látogató 's az iskolai könyvekre szánt pénzen szerszámokat vévén, apró gépeket 's hajókat készített. Kitünő hajlamát atyja is méltányolván, a' tengerészethez adá, hol 1786-tól 1792-ig maradt. A' forradalom alatt éjszaki Amerikában keresett új hazát, 's ott a' magasb technikában anynyira ment, hogy New-Yorkban, hol letelepedett, egy álgyúöntő-műhely igazgatását 's a' kikötő erősítését bízták reá. 5 év mulva Angliába ment, a' gyakorlati természettudományok 's kiművelt technika e' hazájába, 's ott megházasodott és polgár lett, több felfedezéssel gazdagította a' technológiát 's magasb mechanikát, melylyeknek a' kormány, főleg a' tengerészetnél az általa feltalált tekerő csigagépezetnek anynyi hasznát vevő, hogy 1806-ban érdemei jutalmául 500,000 frankot fizettetett ki Brunelnek. 1811-ben a' chatham arsenalban, az admirális felhívására olyly fűrészmalmot épített a' legszerencsésb sikerrel, melylyért a' londoni kir. társaság tagává választatott. Már akkor igen kitünő vízi építésznek tartatott, kinek meghallgatása 's tanácsa nélkül a' kormány nem igen kezdetett fontosabb vízi munkába. Legnagyobb 's bámulatosb műve azonban a' Themse-Tunnel. (l. ezt) melylyet, roppant nehézségek 's többszöri félbe szakasztás után, 1842-ben dicsőséggel bevégzett, 's melyly nevét halhatatlanná tette. 1841-ben baronetté neveztetett, 's már 1833-ban a' kir. társ. alelnökévé, a' mi Angliában, egy külföldi irányában, hallatlan kitüntetés. — Fia is segíté őt a' Tunnel-építésnél, 's ezenkívül a' nagy nyugati (london-bristoli) vasút építésénél, mint polgári mérnök, nagy hirre kapván, atyja nevével együtt, dicsőségének is örököse. — h.

Brunnow I. *Fülep*, orosz státus-tanácsos 's rendkívüli követ és meghat. minister a' londoni udvarnál, szül. 1797-ben, Dresdában, tanult Lipsében, 's 1818-ban orosz szolgálatba lépett. Előbb a' külügynél alkalmaztatott, későbbben *Stourdza* státus-tanácsossal Bessarábia számára polgári törvénykönyvet dolgozott, jelen volt a' troppau, laibachi, veronai congressusokon, azután követségi titkár lett Londonban, majd *Woronzoff* gróf odessai főkormányzó segéde volt, 1828-9-ben polgári biztosi minő-

ségben követte az orosz hadsereget a török háborúba, munkás volt az adrinápolyi békekötésnél, megalapította diplomatai hírét, státus-tanácsossá neveztetett 's közvetlenül *Nesselrode* külügyi minister oldalához rendeltetett. 1839-ben követséget viselt a stuttgárti és darmstadti udvaroknál, 's még ez évben rendkívüli küldetéssel bízott meg Londonba, hogy a keleti kérdésben, a Franciaország 's Anglia közti viszonyok tágulásának felhasználásával, a londoni 's pétervári cabinetek közt közeledést eszközöljön. Később állandóan Londonban hagyatván, az 1840. júl. 15-iki szerződést hozta létre, melyly akkor Angliát Franciaországtól eltávolította, 's az éjszaki hatalmuknak a londoni cabinettel létre hozott egyetértése által az oziman birodalombeli erőszakos crisist legalább késleltette. Később több alkalommal igyekezett azon, hogy az orosz udvar békés szándékaikat kiemelve, nevezetesen 1842-ben, midőn az orosz vámszabályzat változtatásai az angol kereskedést érzékenyen sújtották. II. *Ernö György*, az előbbinek testvére, mint novellista és homoeopatha, ismeretes. Szül. 1796-ban, 's Lipésében törvényt tanult, és 1822-ig hivatalt viselt, de ekkor a magányéletbe lépett vissza. *Hahnemannal*, kinek gyögmódja rajta segített, közelebről megismerkedvén, a nagy homoeopatha iránt hálával 's tisztelettel tölt el, ennek munkáit fordította, és 1830-ban homoeopathiai együletet állított Németországon, melylynek buzgó tagja volt. Novellái 's regényei: a *Troubadour* (2 k. Dresda, 1839); *Ulrich von Hutten* (3 k. Lipese, 1842) *die neue Psyche* (1837). 's a t. Versei 1833-ban jöttek ki Dresdában, megh. 1845-ban ugyanott. A' folytonosan beteges, de igen nemeslelkű férfi, bár igen mérsékelt vagyonnal birt, munkái jövedelmét a' szegényeknek szokta adni. — h.

Bryant (Vilmos Cullen) éjszak-amerikai költő, kinek életviszonyairól egyebet nem tudunk, mint hogy 1820-táján lépett írói pályára. B. költeményei előbb a' hirlapokban jelentek meg, 's nagy tetszést arattak. Legelső bevégzett költeménye „*az élet korai*“ czimű. 1832-ben Új-Yorkban szedte öszve költeményeit, melylyeket barátja *Washington Irving* Londonban adott ki. — B. a' természet dallosa, gondolatainak menete hasonló a' természetéhez, melylynek fölavatottja. Szívrehatólag fösti a' művelődés és civilisatio diadalát a' természet nyers ereje fölött, az indiánok természeti nemességét, 's független kalandos életét; a' bérezek 's erdők költői magányát. A' szellemi 's természeti erők ez ellentétében költői eszmék olyly gazdagsága rejlik, melylyhez alig van valami hasonló Európában. Igen érdekes költeményei: „*a' fiatal indiánmő*“ „*az indus ősei sírjánál*“ „*a' rad holtteste*“ „*a' hegyek emlékoszlói*“ 's a' t. — B.

Bucari austr. kis tengerparti város és vár a' magyar tengerparton, Fiuméhez 1 1/2 mfnyire Quarnero tengeröbölnél, várral, kikötővel, 384 házzal, 2000-et alig túlhaladó, kath. horvát lakossal, kik sok gyolcsot készítenek, halászáttal, hajóépítéssel 's tengeri kereskedéssel. Kikötőjét évenként mintegy 300 hajó látogatja. Egykor Zrinyi-birtok. Az 1790: 61 által szabadalmaiban megtartatni rendeltetett, az 1807: 27 által pedig ülést 's szavazatot nyert a' m. országgyűlésen. A' kis városnak fontosságát csak tengeri kereskedése adja, melylynek tekintetében Fiume után jó. (l. magyar tengerpart). — h.

Buch (Lipót) porosz kamarás 's a' jelenkor legkitünőbb geognostáinak

egyike, született 1777-ben Poroszország Prussen tartományában, tanult Freibergben *Werner* alatt, kinek legjelesebb tanítványa volt. Hogy a' föld fizikai alkotását saját szemével vizsgálhassa, beutazá Némethon majd nem minden tartományát, Scandinaviát, Britanniát, Frankhont 's Olaszországot, többnyire gyalog. 1815-ben meglátogató a' Kanári szigeteket. 1840-ben, midőn *Blumenbach* helyére a' francia akadémia tagjává választott, ismét beutazá Norvegiát. Nagy érdemet szerzett magának a' rendszeres geologia kiművelése, 's Némethon és szomszéd tartományai geologiai abroszának kiadása által (megjelent Berlinben 1832. 42 lapon). B. korán lépett fel mint író, nevezetes munkái: „*Geognostische Beobachtungen auf Reisen in Deutschland und Italien*“ (2 köt. Berlin 1802—1809); „*Physikalische Beschreibung der canarischen Inseln*.“ (Berlin 1825. 4.); „*Reise durch Norwegen und Lappland*.“ (2 köt. Berlin 1810.); „*Beiträge zur Bestimmung der Gebirgsformationen in Russland*“ (Berlin, 1840); „*Ueber den Jura in Deutschland*.“ (1839. ugyanott) 's több igen jeles monographia a' kövülettan köréből. — *B.*

Buchara. Turkestannak, közép Ásiában, legnagyobb 's legnépesebb chászága, mintegy 5600 négysz. mfdnyi területtel, melylynek azonban tizedrésze sínes lakva 's művelve. Földe homokos, részint anyag, sőtartalmú vegyülettel; termékei: pamut, selyem, lovak, némelyly nemes kőnemek, róka 's egyéb bőrök, száraz gyümölcs, pistázia, 's aranypor. Kertészete némi gonddal üzetik, főleg öntözés tekintetéből, mert legnagyobb baja Bucharának a' vízhiány. Patakja 's kútja kevés, többnyire medenczébe (hauz) gyűjtött esővizet isznak. De ezen egészségtelen ital használata borzasztó betegséget szül, melylynek neve *Rischta*; ebben a' test részei megdagadnak, genyedésbe mennek, 's a' csontokban szűrő fájdalom támad. Legnagyobb folyóvíze *Amu-Darja* (Oxus), mellékvizeivel, melyly azonban a' kereskedést kevésbé mozditja elő, mert az Arál tóba ömlik. — A' lakosok egyébiránt ügyes kereskedők, (mire országuknak Kabul, India, China 's Oroszország közti fekvése igen alkalmas) 's telepeket tartanak Orenburgban és Chinában; a' nischnei-nowgoródi nagy vásárokra évenként nagy karaván megy. Utak teljes hiánya, 's a' vad kirgis- és turkoman-csordák megrohanásai azonban nagyon gátolják a' kereskedés fejlődését, valamint a' rabszolga-kereskedés 's e' ezélléből ember-rablás szokása is, melylyet magok a' bucharaiak üznek. Fő hely: *Buchara* v. *Bochara*, melylyet a' lakosok világesodának tartanak. 80 ezernyi lakosa, 's 360 moschééje van; 4 ölnyi magas, kerek tornyokkal ellátott fallal kerítetik; a' khan palotája magasságon fekszik 's csak egy bejárással bír. A' sok kert nyájas tekintetet ad e' különben megfogyott 's leszállott városnak, melyly a' Samanidák dynastiája alatt volt legvirágzóbb (896—998-ig). Csak egy tekintetben tartá meg a' város régi hírét, t. i. mint orvosi tud. 's theologia iskolája. Ásia minden részeiből tanul itt ifjuság, melylynek számát Meyendorf 10 ezerre teszi. Másik főváros és szinte főiskola *Samarkand*, egykor a' mongolok roppant világbirodalmának főhelye Timur alatt, 's e' vitéz chánnak sirja. — A' lakosok többféle fajból valók, legszamosabbak az *uzbekek*. Borzasztó fanatizmus, melylyet az említett főiskolák táplálnak, fő jellemvonása a' lakosságnak. A' polgári 's vallásos kormány egészen a' koránra van alapítva. A' törzsfőnökök hatalma

előbb igen nagy volt, de a' mostani uralkodó, *Nesser-Ulla*, egy ravasz és vérszomjas zsarnok, mindannyit járma alá hajtotta. Ő is megkezdé azon reformokat, melylyek legújabb időben az Izlam világot keresztül járták, 's új életre vagy teljes feloszlásra vezetik. *Nesser-Ulla* is, mint *Mahmud* és *Mehemed Ali*, megsemmisité a' régi feudális katonaságot. Az üldözések 1837-ben kezdődtek, 's azolta kiméletlen kegyetlenséggel folytattattak, úgy hogy jelenleg a' hűbéres katonaság 's annak pártja vagy ki van irtva, vagy a' határos pusztaságokra kergetve. *Nesser Ulla*, fanatismusa által, megtudá nyerni a' papság gyámolítását 's a' nép többségének engedelmisségét. — Legujabb időben (1842-ben) az angol ügyvivőknek az Emir általi kegyetlen börtönöztetése 's lefejeztetése gerjesztett közfigyelmet. *Stoddart Károly* ezredes és *Conolly* kapitány lettek a' fanatismus áldozatai, melyly őket kémekül tekinté. Az angol, sőt orosz udvar törekvései, hogy a' szerencsétleneket megmentse, semmit sem használtak. Halálukat fegyverrel megboszulni nem lehetett, mert Bucharát pusztasága védelmezi, 's oda sereget küldeni az örültség legfőbb foka volna. — Magán egyesületek alakultak tehát, melylyek költségén egy nemes és önfeláldozó utazó *Wolf József*, mint keresztyén mollah, ment Bucharába, ott körülményesen kitanulta az áldozatok halálának körülményeit, sőt az emirt, ki azalatt magába szállott, arra is reá vette, hogy követet küldjön Angliába, tettét menteni. Ily tapasztalások győzték meg az angol kormányt arról, hogy a' kelet és dél műveletlen országaiba sohase küldjön diplomatikai jellemmel követeket, — így t. i. kéntelen volna saját méltóságát fegyverrel is megboszulni, ha az követében sértetnék, holott magán-ügyvivők, kiket jól fizet, de diplomatikai nyibusba nem öltöztet, ha elvesznek is vészes küldetésökben, nem kényszerítik a' kormányt legvégső rendszabályokra. Egyébiránt *Stoddart* ezredes sok részben önmaga is oka volt szomorú halálának, mert egyáltalában nem akart hódolni a' bucharai előítéleteknek, 's udvari szokásoknak, 's az angolok ismerős feszeességét és durvaságát vitte magával az emir körébe. Egyébiránt nagy bátorsággal, 's elszántsággal viselte magát, 's újra visszatért a' keresztyén hitre, melylyet kényszerítve elhagyattak vele. — Bucharát illető újabb irodalom: *Alex. Burnes, Travels to Bochara*; *Khanikoff* orosz és utána *C. A. Bode* angol munkája (London, 1845); *the Bochara-Victims*, by *Cap. Grover*, London, 1845. és *Wolf* munkája ugyan e' tárgyban. Ez utóbbi két munka *Stoddart* és *Conolly*sorsáról szól. — h.

Buchner (Ján. Andr.) müncheni tanár 's tanácsos, szül. 1783. Münchenben, híres vegyész 's pharmaceuta. *Gehler* halála után ő folytató a' „*Pharmacia Repertoriumát*.“ Irt ezenkívül 1827—36 közt Pharmaciát, Toxikológiát, Physicát, Chemiát számos kötetben, melylyek több kiadást értek. — h.

Büchner (György) szül. 1813. Darmstadt mellett, tanult Darmstadtban, Strassburgban 's Giessenben, hol a' természettudományokra, különösen az állattanra 's összehasonlító boncztanra adta magát 's a' gyakorlati gyógytannal is foglalkozott. Korának politikai mozgalmaiba bonyolódva, a' demagogicus mozgalmak ellen megkezdett szigorú vizsgálat elől Strassburgba szökött, 's jókor, mert 1835. Darmstadtból nyomozó levél által kerestett. Ez idő óta B. a' gyakorlati gyógytannal egészen félhagyott, 's az

ujabb philosophia tanulására adta magát, természetének egész hevével. 1836-ban Zürichbe ment, ott philosophia doctora lett, 's az ottani főiskolában felolvasásokat is tartott az öszve hasonlító boncztanból. 1837. februárban, ugyanott, idegláz vetett végett életének. Költői műve: „*Dantons Tod*“, (Frankfurt 1835) rendkívüli költői tehetségre mutat, melylyet annál inkább lehet sajnálni, hogy az élet viszonyai által öszszhangzó kifejlődésben hátráltatott 's kora halála által, az emberiségre nézve haszon nélkül veszett el. Ezenkívül *Hugo V.* több drámáit fordítá. — Zürichben „*Sur le Systeme nerveux du barbeau*“ értekezése által nyert tanári koszorút. Irodalmi maradványait *Guczow* adta ki. — *B.*

Bucholtz (Ferencz) austr. cs. státuscanc. tanácsos, szül. 1790 Müns-terben, Westphalenben, megh. 1838. Még 1819-ben megkezdte történetvizsgálói pályáját Aschaffenburgi Lambert felőli írományával; 1821-ben a „*Wiener Jahrbücher*“eket szerkesztette, élte főfeladásává azonban I. Ferdinand történetét tette, melylyre 12 évet szánt, számos levéltárt átnézett, 's többször utazott nagy pénzáldozatokkal. Nagy munkáját 10 kötetben szerencsésen be is fejezé e' ezim alatt: „*Geschichte der Regierung Ferdinand I.*“ E' munka, melyly természetesen a' magyar történetre nézve is igen érdekes, sok új nevezetes adatot közöl, eredeti forrásokból, a' török háborúról 's hazánk viszonyairól, és egyike, honi történeteinkre nézve, az ujabb kor legnevezeteseb műveinek, bár a' szerzőnek több oldali elfogultsága hazánk irányában tagadhatatlan. — *h.*

Buczy Emil, a' károlyfejérvári csillagászi torony őre, m. akad. ltág, szül. 1784 maj. 16. Kolosvárt. (I. Közh. Ism. T. II. k.) A' károlyfejérvári seminariumban 1821-ben vállalt pastor. theol. tanító-székét 1838-ig látta el, midőn Bécsbe menvén, ott a' csillagászatban, kedvenztudományában, magának gyakorlati jártasságot szerzett, 's visszatérte után a' károlyfejérvári csillagásztorony őre, majd kanonok lett. Első fellépése az *Erdélyi Museumban* történt aesthetikai értekezések- és lyrai költeményekkel, utóbbi éveiben *Plató* magyarításával foglalkodott. A' m. akadémia 1832. mart. 9. ltagjává választván, ő annak régi magyar nyelvemlékek dolgában munkás tagja volt. Meghalt oct. 28. 1839-ben. — *F. S.*

Buda, város Pest vármegyében, a' budapesti katonai kerületben 's egyszersmind Magyarország fővárosa. Fekszik a' Duna jobb partján, Bécs-től 36 mfdnyi távolságra Pesttel általellenben, melylyel ritka szépségű lánczhyd által köttetik öszsze. *Jankovich* dr. adatai szerint Buda vonalai 1,360,896 négyeszeg ölnyi tért fognak körül, 3887 házzal, 80 utczával, 26 térrel. Az utcák 's térek egynémelylyike már 1830-ban történeti nevekkal jelöltetett p. o. Atila utca, Virág utca, Mátyás tere. Buda áll jelenleg a' várból, vagyis belső városból, 5 külvárosból, és ez évben hozzá kapcsolt Ó-Buda mezővárosból. Maga a' vár, hosszúrkás kerekded, magában álló 32 öl magasságu hegyre épült, 's mint a' régi magyar királyok dicső lakhelye, kevélyen tekint le az alatta hempelygő Dunára, a' tiszai és dunai megmérhetetlen sikságokra, 's a' nyugotról félhold formában övedző szőlőhegyekre. Kőfalai 's bástyái az 1849-ki májusi ostrom által tetemesen megrongáltatván, a' magyar kormány által széthányatni rendeltettek, de most ujolag felépittetnek. Van Budán 12 kath., 1 lutheranus, 1 görög szentegyház (Ó-Budát ide nem értve);

továbbá nevezetes épületek: az ostrom alatt szinte részben leégett *királyi várpalota*, melyly a várhegy délkeleti csúcsán épülve, fejedelmi méltósággal tekint le a lábánál hullámzó Dunára, a hatalmasan növekedő Pestre, 's az egész körülfekvő vidékre. Sokkal kisebb e' palota, mint a régi volt, melyly 1686-ban Buda visszavételekor végpusztulásra jutott, 's melylynek romjain áll. E' királyi palotának nem kis ékességére szolgál a hozzá tartozó kert, melyly az épületet kelet felől környezi, 's a várhegy meredek oldalán terülvén el, egész tövéig lenyulik. Ennek felső része francia, alsó pedig angol ízlésre van elrendezve, 's igen sok nevezetiséget foglal magában. A *fegyvertár* egy emeletes de nagy kiterjedésű épület; ennek egész első emeletében tartatott mintegy 60,000 darabra menő régi és új fegyver, azonban az 184⁵/₆ ki forradalomban kiürítettett. Nevezetesebb épületei még a hajdani helytartótanács, a kamara (3 emeletes, 100 szobával), a főhadikormánysház házai, és a pesti egyetemhez tartozó, az ostrom alatt nagyon megrongált *csillagrészgúló-torony* az ugy nevezett Sz. Gellérthegy csúcsán. Buda népessége a tanuló ifjuságon és katonaságon kívül 34,893, a hozzá kapcsolt Ó-Budác 10,760, 's így összesen 45,653 lélek, kik vallás tekintetéből nagyobbára rom. katolikusok, de van számos zsidó, óhitű, református és evang. lutheránus is. Fő foglalatosságuk a kézművesség, kereskedés, föld- 's különösen szőlőművelés. Kézművesek száma 1113, mindenféle kisebb nagyobb kereskedő 114, Ó-Budát ide nem értve. A mesteremberek közt különös említést érdemelnek a timárok, kesztyűsök, órásk. Van itt a gyáralapító társulatnak egy készülőben levő nagyszerű gyapotfonó gyára, melyly azonban jelenleg áruba bocsátatott: egy gépgyár, szarugomb- és fémgyár 's több kocsigyár. Takarékpénztára szilárd alapokon nyugszik 's jó kezelésben részesül. Fő életmódot képez azonban Budán a szőlőművelés. Ugyan a várost félhold formára kerítő hegyek többnyire szőlőtőkékkel diszlenek, 's 8000 fertályra osztatván, 5334 holdat borítanak-el. Bora színére nézve nagyrészt vörös, de egy idő óta a fejezet is nagyon szaporitják. A borkereskedés újabban igen megesőkcent. Mióta a kir. egyetem 1785-ben Pestre vitétt, azóta fő-tanítóintézete nincs ugyan Budának, de kisebb iskolái számosak. A várban van kath. főgymnasium, ezen kívül a város külön részeiben 12 elemi iskola és 4 kisdudóvó-intézet. Továbbá itt van a magyar kir. egyetem könyvnyomó intézete, melyly egyik leg-régibb ilyly intézet egész hazánkban. Ennek virágzó állapotára igen sokat tesz az, hogy kirekesztő szabadalma van minden kath. iskolai, misés könyvek 's breviariumok nyomathatására; ezen kívül van egy másik könyvnyomda is, *Bugó és Gyurián* tulajdona. Könyvkereskedője van 3. 's ugyanitt jelenik meg a „*Religio és Nevelés*“ című kath. hírlap. Mi a kényelemre, mulatságra, 's közbátorságra tartozó intézeteket illeti: van Budán színház a várban, 's nyári színpód a vár alatti Horváth-kertben, melylyek mindenkében német színészek mulattatják a közönséget. Említést érdemelnek a városnak számos közellevő és szép nyári mulató helyei közt: a várhegy nyugoti részét kerítő bástyai *sétatér*, 's vár alatti glacis; ugyanez oldalon, az emlékezetes vérmezőn, a *Horráthkert*; a kinebb néhány száz lépésnyire eső *városmajor*, a várhegy nyugati lejtjén az új sétahely, a világ legszebb terrászai egyike, aztán a mulatóházakkal

mind inkább beépülő *Scábhegy*; továbbá a' *Laszlovszky*-major, *Zugliget*, *Szépjuhásznő*, *Leopoldmező*'s a' t. a' regényes budai hegyek közt, melylyek újabban jelentékeny nevekre kereszteltettek. De a' szép vidéket örökös porfelleg borítja; a' város pedig teli van dögleletes kigőzölgésű csatornákkal; a' Dunamellék nagy része szemétdomb, 's helyenkint timártanya. — Kegyes intézetek: a' nőegyesület; intézet az előregedett 's elszegényedett polgárok számára; kórház a' beteg aszszonyok 's megesett lányok részére; irgalmasbarátok kórháza, melylyben a' minden valláskülönbség nélkül felvett betegek száma évenként 1200—1500-ra megy; a' Sz. Erzsébet-apácák kórháza. Végre a' szenvedő emberiség javára híres ásványos forrásokkal áldotta meg a' természet Budát, melylyeket már a' rómaiak is ismertek, a' törökök pedig szenvedélyesen használtak, némelyly részben máig is fennálló fürdőházakat építvén melléjük. Jelenleg öt meleg ásványos fürdő van itt: a' *Sárosfürdő*; a' *Rudasfürdő*; szép épület egy emeletre, két udvarra, a' Duna és a' sz. Gellért hegye alatt menő promontoriumi országut közé szorítva; a' *Rácsfürdő*, hajdan *királyi* nevet viselt, 's Mátyás király idejében gyönyörű mulatókertek közt feküdt, jelenleg újra csinosan felszereltetett; a' *király-fürdő* a' viziváros éjszaki végén, csekély távolságra a' nagy katonai kórháztól. A' *Császárfürdő* legrégibb 's legnevezetesebb az említett 5 közt. A' rómaiak idejében. „*aquae calidae superiores*“ név alatt volt ismeretes. A' törököknek hasonlóul kedves fürdő helyük volt itt, *Verner* szerint *Mahomet* basa ide egy török barát- (Dervish) monostort is építtetett, 's ide most is történnek évenként még Persiából is bucsulátogatások. Ez ásványos vizek a' kigőzölgést igen elősegítik. Egyébiránt a' császárfürdő leginkább használ a' hólyag nyavalyáiban, csuzban, máj- és lépdugulásokban, 's az innen eredő gyomorgyengeségekben, aranyérben, kólikában, álmatlanságban, stb. Ott pedig, hol a' nyavalya tisztán gyengeségen vagy öregségen alapszik, semmi foganatja nem tapasztaltatott. Melegsége az italtra használt forrásnak 46 foknyi, a' többiek valamivel még ennél is melegebbek. — *Ó-Buda*, melyly csak ez évben kapcsolatott Budához, hajdan római város volt *Acincum*, vagy *Aquincum* név alatt. Rendetlenül épült ugyan, de középutczájá tágas, hosszú, 's csinos. Nevezetesebb épületek: a' róm. kath. és reform. szentegyházon kívül a' kamarai praefectoratusi ház, a' es. k. katonaruházati biztosság roppant kiterjedésű épülete, egy közepén levő kastélyllyal 's mellette álló kaszárnyával, a' selymgombolítóház, a' városon kívül a' 6 emeletes királyi épület, melylyben hajdan selyemfonó erőművek dolgoztak, de most üresen áll; továbbá a' hegytetőre épült Kis-Mariaezel monostor, melylyet trinitáriusok birtak, 's melyly jelenleg katonai lakásul szolgál. Azonban mindenek felett szép épület a' zsinagóga, melyly mint ilyen, legpompásabb egész birodalomban. Népesége Ó-Budának 10,760 lélek, kik közt 6605 rom. kath., 505 reformatus, 317 lutheranus, és 3343 zsidó. Házak száma 768. A' lakosok részint kézművességből és kereskedésből, részint föld-szőlőmivelésből, és zöldségtermesztésből élnek. Különösen nagy hasznára van a' városnak a' helybeli katonai ruházati biztosság. A' számos zsidóság fő foglalatossága a' kereskedés, de van köztök néhány karton- és festőgyáros, valamint kézműves is. Végre említést érdemel a' hajógyár, hol a' dunai gőzösök

készülnek, 's ez egy a' maga nemében Magyarországon. Budáról lásd: *Pest und Ofen mit ihren Einwohnern* 's a' t. von dr. Anton Jankovich (Ofen; 1838) — F. E.

Budai Ezsaiás, hittud. dra, tiszántuli reform. superintendens, m. akad. tiszt. tag, szül. 1760-ban maj. 7. Peerban, Szolnok megyében, köznéprendü nemes családból, hol tanulását is kezdetle, melylyet a' debr. reform. collegiumban, *Hatrani, Szathmári, Varjas, Sinai* alatt, kitünő szorgalommal, 's atyja kora halála után egészen önmagára támaszkodva bevégezvén, előbb poéták, a' következett évben első éves diákok közönséges tanítója, egyszersmind könyvtárnok volt; utóbb ellenirnok (contrascriba) és iskolanagy, (senior) 's ugyanakkor a' görög és római irodalomban az egykor híres *Sinai* helyettese. 1792. tavaszán a' főiskola segélyével, bővebb önképzés végett, a' reform. theologus ifjak dicséretes szokása szerint külföldre ment, 's két évet töltött Göttingában, hallgatva a' világhírű *Heynét, Schlötzer, Spittlert, Meinerset*, kik őt közlebbi barátságukra méltaták, 's vele részint hazatérte után is levelezésben maradtak. Innen Hollandba, különösen Deventerbe ment, hol akkor *Csernák*, a' debr. collegium egykori seniora 's végintézte által jótevője, philosophiát tanított, majd Utrechtbe, 's onnan Angliába, tapasztalás által nevelni a' tudománykineset, melylyet a' göttingai gazdag forrásból meritett; visszatérvén Göttingába, a' philosophiában tanár lett, 's ez alkalommal ilyly ezimü értekezést boesátott ki: *Commentatio de causis culturae tardius ad aquilonares quam ad australes Europae regiones propagatae*. Gött. 1794. 4r. Azon év szeptemberén haza jöven, oktatói hivatalába nov. 1-én lépett, 's egész 1808-ig a' classica literaturát és történeteket, ez évtől fogva 1821-ig a' hittudományt tanította. Érdemei a' debreczeni iskolaügy körül roppantok, 's örök hálát érdemlők; törekvései által láttattak el az alsóbb iskolák, melylyeknek kormányát vivé, alkalmasb tanítókkal, kiket rendkívül adott paedagogiai leczkén ő maga készítgetett a' fontos pályára, czélszerű kézi könyvekkel, magyar atlasokkal, magyar nyelven készült latin grammatikával, classicusok olesó 's jó kiadásaival. Fő gondját fordítá a' classicusok iránti szeretet felgerjesztésére, a' főiskolai könyvtár rendbeszedésére, az ifjak erkölcsi nevelésére. A' nagy figyelmet ébresztett és *Schwartner* által is kiemelt *Ratio Institutionis* egészen az ő szép tollából folyt. A' magyar nyelv alapos tanítására fő gondot fordított, 's a' „*debreczeni m. grammatikából*“ ő maga rövid kivonatot készített e' czélra. Maga, bár classicus deák, mindig a' magyar nyelven tanításnak volt barátja, 's munkái legnagyobb részét hazai nyelven írta. Időközben névszerint 1813-ban a' tiszántuli egyházi kerület főjegyzőjévé neveztetett, 1817. pedig a' göttingai egyetemről hittudományi tanárkoszorút nyert. 1821. jun. 8. a' debreczeni egyház első predikátorává, esztendővel utóbb a' tiszántuli kerület superintendensévé választatott. Tudományos munkái a' következők: 1. *God. Hassé Liber de causis stili latini*. Debr. 1799. 8r. azontúl újra kétszer. 2. *Közönséges história*. Debr. 1800. Másodszor javitva 1811. 3. *Régi tudós világ históriája*. Debr. 1802. 4. *Deák nyelv kezdete példákban*. Deb. 1804. 5. *Ratio institutionis* stb. Debr. 1807. 6. *Magyarország históriája*. Három db. Deb. 1807. másodszor megjobbítva 1811—12. Harm. kiadás. Pest, 1833. 7. *Régi római v. deák írók élete*.

Debr. 1814. 8. *Propaedeutica Theologiae Christ.* Debr. 1817. Ezeken kívül Budai Fer. nagybátyja *Polgári Lexiconát* adta ki 3 köt. Debr. 1804—5. és számos római classicust, saját és mások jegyzeteivel. Enynyi érdemű férfi, ki még a' honi nyelv iránti bünyös részvétlenség korszakában olyly sokat tett a' hazai irodalom terén, el nem kerülhetette a' m. akadémia figyelmét, melynek alaprajza készítésében is részt vett 1828-ban, mint a' felsőbb helyt a' végre nevezett küldöttség tagja; 's azért mingyárt az intézet felállításakor, annak első nagy gyűlésében, 1831. febr. 17. tiszteleti taggá választatott. Azon innen jelent még meg tőle: 9. *Christ. Cellarii Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis.* Cum interpretatione hung. ect. Debr. 1831. Hosszas betegeskedés után 1841. jul. 14. jobb életre szenderült, hetvenhat éves korában, miután az iskolát és egyházat közel fél századig szolgálta, 's mint tudós, közoktató, 's író és fedhetetlen erkölcsű iskolai 's egyházi előljáró, üdvösen hatott a' maga korára, és hatott 's dolgozott önzés nélkül. Őt a' természet szülte tanítónak. Tiszta világos elméje, tudománya, kitünő közlő tehetsége, kedves tiszta hangja, nemes és méltóságos külseje, komoly, de nem komor természete, nagy mértékben képesíték őt tanításra 's kormányzásra. Említett tulajdonival, kedvezést nem ismerő, szigorú rend- és igazságszeretet párosult. Mint ember szerény, egyszerű, de szilárd, 's rendíthetlen jellemű. — F. S.

Budai Ferencz, szováti hely. hitv. lelkész, testvérbátyja volt Ezsaiásnak, szül. 1760-ban, 's széles történeti buvárkodásainak becses emlékét hagyta fel *Polgári Lexiconában* (3 k.) melyly a' XVI. század végeig terjed, 's életírásokat foglal magában. Megh. 1802-ben. — Említett jeles munkáját öcsese *Ezsaiás* adta ki 1804-ben.

Budavár ostroma. Komárom várának az ostromzár alóli teljes felmentése után, (ápril 26. 1849) midőn az osztrák hadi seregek folytonos visszavonulásban legfelebb csak defensívára voltak szorítva, maga *Görgei*, ki az ostromot személyesen vezette Budánál, stratégiai hibának tartotta a' magyar kormány rendeletét Budavára bevétele iránt, az ország akkori hadjáratí és politikai viszonyait tekintve. Hogy a' fővezér éles észszel számított, a' következés csak hamar megmutatta az akkorig győzedelmes magyar seregnek a' felső Dunátoli leszorításában, mivel az ostrom ideje alatt a' császári kir. seregeknek elég idő engedtetett Pozsonynál az összpontosulásra 's az orosz hadosztályokkal egyesülésre. Azonban a' hadmunkálati iratoknak birtokában nem lévén, alkalmunk sincs a' benső motívumoknak előadására, melylyek a' fővezért az ostromnak olyly körülmények közt még is megkezdésére indíthaták. Ezt a' pragmatikai történetirónak hagyván fel, csak az ostrom menetének egyszerű előadására szorítkozhatunk. Május 4. 1849. reggeli 10 óraker két ágyulövé jelentette a' magyar seregek közeledését. Az osztrák katonaság erre részint a' vízvezető előtt vert palissádok mögé vonult, részint fel a' várba futott, melyly az osztrákok által tartható és fontos posiciónnak tekintetvén, kellőleg megerősítetett. Az ellenséges ágyuka' pesti oldalon a' nádorkert felett, a' bombavető taraczkok és mozsarak a' Szent Györgytér hátmegetti irányában, a' bécsi kapu- és különösen a' vérmező felé voltak felállítva. Az egész vár alulról a' kapuk sarkaig két-három rétbén pallissá-

dokkal volt elkerítve. A palissádok megett sáncz, melynek belső színe-
 ből félig fedve lőhettek a katonák. A várkapuk teljes magasságukban
 kö- és fővényzsákokkal berakva. A bástyák nem csak újból voltak föl-
 emelve, hanem féllőnyű futóárkokkal körülvonva. Csaknem minden fok és
 szöglet lövegekkel megerősítve. A lánczhidfőnél szinte álguk voltak ki-
 szegezve a császárfürdő- és a Gellért-hegy irányában. A hidfőre vezető
 vonal aknázza is volt. A várórség horvát és olasz katonák- és egy gyenge
 osztály dragonyosból állott. Az ágyu-jeladást előőrsi csatazaj és sorlővé-
 sek váltották fel a hegyek felől, a Gellerten huszárok jelentek meg há-
 romszinű lobogóval, s mint a hegyeken támadó felleg, egyszerre csak a
 magyar seregek sorai feketéllettek a hegyormokon. Útegeik legelőször a
 két Sváb-hegyen és Sas-hegyen vettek állomást. Az ágyulövések most
 sűrűen hallatszottak. A bombatéréről a vízvezetőre intéztetett megtáma-
 dás. A pesti parton tömegekben éljenezett a nép a magyar golyóknak.
 A várbeliek kartács-tüzelése a fegyvertelen népre csak nevelte ennek
 ingerültségét. Délután már álguk is vonattak a Gellért-hegyre. A szőlő-
 hegyekből gyújtógolyók repültek a várba. A várbeliek ágyui a pesti ol-
 dalra feleltek. Lővéseik főleg az Újépület, Nákóház, Angol királyné fog-
 adó és vácsi utra voltak irányozva. Estve felé a gellérthegyi üteg fel-
 gyújtotta a budai várkaszárnnyák déli oldalát. *Irányi* pesti kormánybiztos
 megtiltá a népnek a partoni csoportozást. A várból granátok és bom-
 bák sűrűen repültek Pestre. A rakéták veszély nélkül roboztak át, sok
 bomba a levegőben repedt szét. Éjfél felé a Pestre irányzott lövések mind-
 inkább megsűrűdtek, több bomba a nemzeti színház, muzeum, és megye-
 háza felé repült, egy az apácák klostromába esapott le. Legtöbb hullott a
 király utczába. A nép nagy része még mindig a városban volt, a fec-
 kendők az oltásra készen állottak, a gyuladások rögtön eloltattak. Május
 5-én folyvást tartott a tüzelés. A várbeliek legerősebben lőtték a Leo-
 poldvárost, a magyarok viszont a Gellért-hegyről a várfalakat s a kis
 Svábhegyről a bécsi kaput. De a pestiek még magosabban dugták ki
 nemzeti lobogóikat s még inkább lángoltak a lelkesedésben. E két
 nap alatt a pesti népből néhány ember esett áldozatul. *Görgei* még 4-én
 parlamentairet küldött *Hentzi* tábornokhoz, a vár parancsnokához, s fel-
 szólította őt, hogy adja meg magát. Jellemző e tárgyban *Görgeinek* le-
 vele: „Tábornok! Budát a magyar hadsereg bekerítette, és csak paran-
 csomat várja, hogy a várat azon erélylyel támadja meg, melylyet csak egy
 nemzetnek élet-halálra küzdő önvédelme olthat minden egyes vitézbe.
 Önnek feladata: Budát huzamosb időre megmenteni, egy elvesztett fel-
 adat! fogadja el ajánlatomat, melylyet önnek emberiségéből tesztek: adja
 meg magát! A feltételek következők: becsületes hadifogság, a tiszték
 fegyverestől, a legénység fegyvertelenül. Azon tekintély, melylyel a ma-
 gyar táborban bírok, a hadfegy, melylyet rendületlenül kezelek, személyes
 becsületem, melylyet megsérteni eddig senkinek, még Osztrákhomnak sem
 szabadott, a mint ezt önnek a „rebellis esordák“ sikerei eléggé bizonyít-
 ják, kezeskednek önnek a tett feltételek szigoru megtartásáról, minthogy
 becsületszavammal állok jót értök. Győr, Sz. Fehérvár, Komárom,
 Nyitra, Hamzsabék, a bányavárosok, sőt az egész Vágvonat kezünkben
 van, és Buda a legszükebben van körülvéve. Az ugy nevezett Budavára

nem vár, ön pedig tábornok, megfoghatlan módon választott meg az osztrákoktól, egy don quixottei feladat kivételére, minek ha a' legtragikajabban felelend meg, aligha megóvhatandja magát a' nevetségességtől. És ha mind ez nem rendíti meg önt, renditse meg azon gondolat: hogy *ön magyar*, hogy önnek nagy tartozást kell leróni a' haza iránt, és hogy az ezezi alkalmat én nyujtom önnek. Ha érett férfiui megfontolás után még is megmarad ön azon határozatánál, hogy az ugy nevezett Budavárát a' legmakaesabban védeni meg: akkor én önt egy lelkesült támadó seregnek szenvedélyes kitörései ellen nem védhetem ugyan feltétlenül, de a' behozott hadifoglyokkal még akkor sem fogunk nemtelenül bánni, mert ez lovagias hadviselési módunkkal, és emberségi érzetünkkel ellenkezik: ha pedig ön az ugy nevezett Budavárnak végsőigi megvédésével összekötöndi a' lánczhíd megrontását vagy Pestnek bombáztatását, honnét ön megegyezés alapján egyáltalában nem tarthat megtámadástól, és mely tett nyilván csak alávalónak mondható, akkor önnek becsületszavamat adom, hogy a' vár bekövetkezett bevétele után az egész várórség kardra fog hányatni, és én még családjának jövőjéről sem állhatok jól. Ön parancsnoka az ugy nevezett Budavárának, de ön egyszersmind atya is és született magyar; gondolja meg, hogy mit cselekszik. A' hazának, az emberiségnek nevében szólitom önt fel, és feleletét legfőlebb délutáni 3 óráig elvárom. Tapasztalván azon gyalázatos becstelen rendszert, mely szerint parlamentaireink osztrák részről, mint bünösök létartóztatnak, és mint ilyenekkel bánnak velök, ezen iratokat önnek egy osztrák hadfogoly tiszt által küldöm meg. Főhadiszállás Svábhegy. Majus 4. 1849. Görgei Arthur m. k. tábornok. " *Hentzi* vezérőrnagy és budai várparancsnok a' magyar tábornok ezen időhalasztéki felszólítását a' leghatározottabb ellenállással vette, 's Pest bombáztatásával fenyegetőzött, ha az ostromvezető tábornok a' bástyákrái tüzelésével fel nem hagy; emlékeztette roppant segédszereinek készleteire, mikkel a' vár ellátva van; Pestnek végromlására, 's ezért a' magyar tábornokot teszi felelőssé. „Egyébiránt — így szól a' többek közt a' vezérőrnagy levele — fell kell önt világositanom, hogy én nem vagyok magyar, hanem schweiczi, és naturalisált osztrák, hogy Magyarhon iránt semmi kötelezettséggel nem terheltetem, hogy családom önnek nem áll hatalmában és ha állana is, ezt nem vetném mérlegbe“ 's. t. *Hentzi*, mint katona, bátor, vitéz és rettenthetetlen volt, kereste a' veszélyt; Budavára, melylyet kezére biztak, élete volt, a' vár elesett, ő nem birta túlélni veszteségét. El kell ismernünk mindenki b' nagyot, a' szépet, mert csak az a' nagy, az a' szép, a' mit feltétel nélkül annak lehet mondani. És ezt annyival inkább, hogy a' magyarnak csak egy várparancsnokát sem lehet *Hentzi* vas akaratával jellemezni. Mindenik gyenge volt az utolsó perczben, mindeniknek maradt még valami megmenteni valója azután, hogy a' rábizott vár 's azon ügy, melylyért harczolt, elveszett. Lehetetlen azonban helyeselni a' vezérőrnagynak Pest népéhez intézett azon felszólítását, melylyben Pest bombáztatását azzal igazolja, hogy a' pesti oldalról lövegekkel támadtatott meg. Ez alaptalan ráfogás ellen, még azon nap, *Irányi* kormánybiztos, *Patay* ezredes és helyőrségi főparancsnok, és *Ságody*, Pest alpolgármestere, tiltakoztak is. Ha egyszer az önvédelem a' legvégsőre kényszerít, magában az önvédelem

jogában kell az igazolást keresni. Hamisan felvetett okok, gyengítik magát a jogot az önvédelemre, 's az erősnek különös ereje van a nyíltságban. De térjünk vissza az ostromra:

Görgei főhadiszállása a Svábhegyen, *Heiderich* pesti polgár nyári lakában volt. E' pontról, melyly a' kis Svábhegy háta megett emeltebb oldalon fekszik, a' várat és szomszéd hegyeket egy pillantással át lehet nézni. A' esinos épületnek közel kirakott előtornáczát a' törzstisztek foglalták el. A' tornáczban távesővek voltak felállítva. Az ostromban *Nagy Sándor*, *Aulich*, *Kmety* és *Knézics* hadtesteik vettek részt. Őszszesen mintegy 30,000 ember táborozott Buda körül. Jobbra a' Gellérthegyen 's mögötte *Nagy Sándor* és *Aulich*; nevezetesen: *Aulich*, a' nádorkert egyik lakában, *Nagy Sándor* a' Majerfi-féle majorban; — balra pedig a' kis Svábhegyen, *Szawlowczyk* major- és Lipótmező körül *Kmety* és *Knézics* hadtesteik feküdtek. A' hegyekben szerte huszárosztályok, tőrsekek, előőrsök tanyáztak. *Görgei* álguyi a' kálváriahegyről, vizivárosból 's a' kis Svábhegy aljáról működtek. A' kis Svábhegy folytonosan rombolt süvöltő golyóival a' vár délnyugoti részén, a' Gellérthegy bombát és granátot szórt. A' vártól ötszáz lépésnyire, az ugynevezett Spitzbergen, erős sánczok megett, két faltörő üteg, 24 és 16 fontosokból álló, volt elhelyezve. Ezekkel kezdték a' tulajdonképi ostromot és réstörést, 's épen ezért majus 17-keig az ostrom inkább csak nyugtalanító és fárasztó munkálat volt a' várbeliekre nézve. Az első ágyuzás Pest ellen, ugy lehet mondani, folyton tartott 4-én 5-én 6-án egészen délutáni 4 óráig 's megújított maj. 9-kén és 13-kán. A' várbeliek azon épületeket látszottak leginkább álguyik célpontjaul kiszemelni, melylyek a' forradalmi küzdelmekkel mintegy történeti öszszekötetésben állanak. A' redoute-épület (képviselő-ház) dunafelöli homlokzatát egészen elseperték az ágyugolyók, a' casino tetemesen megrongáltott, a' Trattner-Károlyi ház, melyly szomszéd a' megyeházával, az angol királyné és Emmerling-hotel, Wodjaner Rudolf, Birly 's a' t. palotaszerü házak, a' pompás dunafürdő 's a' t. egészen leégett. A' megrongált épületek száma végtelen. Szerteszét a' város kerületében, kertekben, házakban, sátrak alatt, különösen a' városligetben számos családok tanyáztak. A' nép hasonló volt a' táborhoz vidámság- és lelkesedésben. A' következő napok többé kevésbé zajtalanul teltek el. Az ostromlók, a' réstörő ütegek elhelyezésére tettek készületeket. A' majus 9-iki ágyuzás mintegy két óra hosszant tartott. A' Károlyi laktanyából, a' betegek kivitetek az üllői kaszárnyába 's az ugynevezett tábori kórházba (*Lager-Spital*); a' levéltárat a' Ludovicumba takarították; a' postahivatal az üllői uton fekvő új-laktanyába szállítottott, a' kormánybiztosság a' királyuteza végére hordta magát. *Görgei*nek a' Svábhegyről majus 13-ról szóló hadijelentésének az ostromot illető része így szól „*Hentzi* budai várparancsnok, fenyegetését tegnap este borzasztón teljesítette. Jól célzott számos lövések által sikerült neki a' pompás dunasort több helyeken egyszerre meggyujtani. A' tűz nagy szél által élesztve, csakhamar elterjedt és Pestnek legszebb részét hamuvá tette. Borzasztó látvány volt, az egész várost lángtenger borította, és a' füstgomolyok közepette az égő granátok csillagzাপorkint iszonyatos dörgéssel zuhantak a' szerencsétlen városra. Nincs toll, melyly e' látványt egész valóságában leírhatná; 'sat.“ továbbá: „bár szivből fájlá-

lom a' főváros pusztulását, én az ellenség ezen tettét, melylyet akadályozni hatalmamban nem állott, de melylyre részemről semmi ok nem szolgálta-tott, csak a' vár annál erélyesb ostroma által megtorlani törekedendem, és annál szentebb kötelességemnek ismerem, a' fővárost minél hamarább felszabadítani.“ Május 13-án ismét több mint öt helyen égett Pest. A' lán-gok sziszegésébe a' granátok ropogása vegyült. Május 14-én 's 15-én a' várfokon és a' táborban szélesend uralkodott, csaknéha-néha, egy-egyágyu bömbölését lehetett hallani. Mindenütt csak füstölgő romok, tetőtlen házak. Budán a' vizivárosban szinte több helyett tűz ütött ki, a' bombatér körül 's Buda- újvidék (Neustift) felé. A' sűrű röppentyű és gránátdarabok közt szurok-koszorukat hánytak a' házak fedelére. De a' vár sánczait és kapuit az ostromlók már több helyen megrongálták. Felgyújtották a' várban az új kaszárnyát, 's a' nádori istállót. E' közben az igazi ostromkészületek erősen folytak. Május 16-án este a' királyi palota gyúlt ki, 's magas tüze vérvörösré festette a' láthatárt. A' Spitzbergen levő ütegek, daczára a' vár-ból jövő golyózápornak, szerencsésen felállítottak. Ekkor esett el a' derék *Kleinheintz* vezérkari tiszt. 19-én és 20-án cseletáadások történtek a' nádori kert és vízvezető felől. Ez által sikerült a' várórséget felzaklatni és kifá-rasztani. A' fehérvári kaputól kevéssel jobbra három nap alatt 10—12 ölnyi rézs volt törve. A' várbeliek sánczolni kezdték magokat, különösen a' tört rés fölébe erős és magas torlaszok hányattak. A' május 18-ki bom-bázás a' Sándorpalota előtti bástyáról a' gellérthegyi ütegekre, valamint a' fejevári kapu feletti fokról a' várfalakat törő ágyutelepzetekre eredmény nélküli volt. Az elhatározó támadás 21-nek hajnalán történt. A' megelőzőtt egész éjen át erős ágyuzás folyt az ostromlók részéről, eselül, mintha semmi rohamtámadás nem lenne készülöben. Éjjél után egy negyed háromra, a' Krisztina városból, a' fehérvári rondellánál, a' rés alatt a' nádori kernél, 's a' bécsi kapu táján egyszerre lón a' vár megrohanva. A' honvédek egy része hágesókat alkalmazott a' bástyákra, más része fegyverrel tüzelt a' bástyákon állókra; a' várbeliek szakadatlanul kartácsesal löttek. A' tüze-lés mintegy másfél óráig tarthatott, midőn a' nádori épületek alá lassan-kint egy egész, majd több zászlóalj is feljutott folytonos lödőzés közben. *Görgei* ezalatt a' svábhgyei fő hadiszállás tornácán járt kelt, 's hideg nyugalommal nézé a' roham menetét. A' mint szürkülni kezdett, négy óra felé a' fehérvári rondellára fehér lobogót tüztek ki az olaszok. *Ludwig* kormánybiztos e' fehér lobogóra figyelmeztetvén a' vezért, kérdé: Meg-irhatja-e Buda bevételét Debreczenbe? „Emlékszik ön Melasra Marengo-nál?“ válaszolt *Görgei* „ön teheti, én nem.“ 'S tovább nézett a' táv-cső-vön. Négy óra körül arca egy rövid pillanatra kigyúlt, de nyugodt ma-radt. „Ott lobog a' nemzeti tricolor! éljen a' honvéd“ monda a' körülállók-hoz. Az első tricolor a' fehérvári rondellán lobogott, 's a' mellette levő rézsen hullámozott a' rohamba menő honvéd. Az ellenség ágyuit elfoglalták, a' tüzereket leölték, az első körbástyán három nemzeti zászló lenge. A' kartács tüze elhallgatott, csak a' puskaropogások hallatszottak még. Egy negyed hétre körül iszonyu robbanással gyúlt fel a' lánchidfőnél elásott puskapor. Az egész menyenyiséget az esőzések és Duna-áradás miatt nem sikerült felgyújtani, 's ennek tulajdonitható, hogy csak egy hordó gyuladt meg 's a' remek hid sérületlen maradt. *Auer* ezredes, ki a' vandalismus

e' munkáját magára vállalta, elszántan dobta a' löporral terhelt hordóba égő szivarát. De isten örködött a' hazának e' legszebb műve fölött; a' hídnek baja nem történt, az ezredes pedig ott feküdt vérében, elcsúfítva, félkeze elhordva a' puskapor által. A' pallásdok közt is honvédek voltak már. Még egyre ropogott a' fegyver. A' pesti nép tömegestől gyülmögött a' dunaparton, 's „éljen“ kiáltozása egész a' főhadiszállásig felhallatszott; itt is nagy „éljen“ zaj keletkezett. „Éljenekkel még egy vár sem vétetett be“ mondá *Görgei* és nyergeltetett. A' várból már a' Rákóczy indulója harsogott. Hét órákor *Desseffy Arisztid* tábornok érkezék az ostromból „Térdre kell — úgymond — omolni e' nép előtt.“ Olyly bámulandó volt a' honvédek bátorsága és vitézsége. Az ostrom egész folyamában kitartó hősiességet tanusítottak; golyó- és szuronyözönben rohantak a' halál- és dicsőség elébe. A' bástyafalak több oldalról egyszerre, 's vetélkedve másztak meg. A' nádori épület alatti hágesókon és részen a' 47-ik és 19-ik zászlóalj volt e' tekintetben a' dicsőség. A' huszár keseresen nézte az ostromot, 's becsülni kezdé a' „fikát“; néhányan oda is hagyták lovaikat és részt vettek a' rohamban. A' ki részt nem vehetett, így sohajtott: „Soh' se bántam még meg, hogy huszár vagyok, csak most.“ A' nádori palotában még mindig emésztett a' tűz, az utcák tört üveg, cserép, gránátarabok- és holt testekkel voltak fedve, a' házak megrongálva, 's dűledékekben. A' roham olyly gyorsan történt, hogy az ellenség tüzei az ágyukat sem bírták kisütni, 's több ágyuban a' töltés ben maradt. *Hentzi* vezérőrnagy utolsó pillanatig a' résznél felállított ágyuknál maradt. Cselekvékeny elszántsággal viselte magát, mint valódi hős, bevárta a' rohamot, és ott lövetett keresztül. Mintegy 12 óráig élt még e' lövés után. Azok, a' kik körül voltak végperezeiben, mondják, hogy a' magyarok vitézségét dicsérte, melynek áldozata lett. Következő napon *Görgei* a' magokat kitüntetett egyéneket katonai érdemjelekkel maga diszité föl. Az előtte tarka vegyületben felállított vitézekhez geniet jellemző rövidséggel így szólott: „fiaim, minden jónak gyorsan és egyszerűen kell történnie. En tegnap azt mondtam nektek, ezt a' várat ostromolni fogjuk 's ti bevetétek. Beesületesen teljesítettétek a' haza iránti tiszteteket, 's most nekem kötelességem, titeket kitüntetés által megjutalmazni.“ Május 21-én Budáról következő jelentést küldött a' kormányzóhoz: „Budavár 3 's félóránnyal ostrom után seregeink által bevetetett ma, május 21-én 1849, 7 órákor reggel. Az egész várórség fogva van tisztjeivel együtt. *Hentzi* tábornok halálos sebet kapott 's haldoklik. Az ellenség a' győzedelmes ostromlás végperezeiben a' lánchídon alkalmaztatott aknákat elsüttette. De mint-hogy a' magyar, nemes lelkiségét még boszujában sem tagadhatja el, a' fegyvertelen várórség többé nem bántatott. Minden országos, főleg pedig a' hadviselésre szükséges javakat azonnal rendesen összeíratok, 's biztos tisztek felvigyázata alá helyezek. Ezen rövid jelentésnek átvivője *Kmetty* ezredes, a' ki ma is, mint mindig kitünően viselte magát, valamint *Leiningen*, *Máriássy*, *Friquet*, *Asboth*, *Czillich* 'sat. a' legkétesebb körülmények között személyesen vezették embereiket a' győzelemre. *Görgei* m. k.“ Ez ostrom volt a' magyar hadi dicsőség új- és napegyenlítője; a' hősiességet, melyly ez alkalommal kifejtették, az ellenfél sem tagadta meg; mit az is koronázott, hogy győzelem után a' honvédek nemeslelkiségének

egy esetenben szép és szivreható példái mutatkoztak. Ekkor állott legmagasabban *Görgei* csillaga, melynek sugárai fényét nevelte a' debreczeni parlamentnek lelkesedéssel megszavazott, bár *Görgei* által el nem fogadott, kitüntetése, mit saját küldöttség által izent meg Pestre. *Görgei* már akkor sötét kedvben volt, 's valóban aztán nem sokára más constellációk következtek. Mondják, a' kik *Görgeit* svábhelyi főhadiszállásán környezék, hogy mikor egy futár az ostromról jelentette, hogy már 14 zászlóalj van ben a' várban, ő elkomorodott, 's hátra kulcsolt kezekkel, mint egy második Napoleon, sétált a' kertben fel 's alá, és emlékeztette környezetét, „hogy pályája be van végezve.“ — Sz.

Budget angol eredetű szó, magyarul tulajdonképpen *szükségleti tárczát* jelent, de közönségesen értjük rajta azon *költségvetést*, melyly alkotmányos országokban a' státus évi jövedelméről és kiadásáról a' ministerium által *előre* az országgyűlésnek beadatik, hogy ott minden oldalrul megvitattatván, szótöbbség által megállapíttassék, 's törvényessé tétesék. Az absolutisticus és alkotmányos országok közt tudniillik legfontosabb különbség, hogy amazokban a' kormány sem a' jövedelemről, sem a' kiadásokról nem számol a' nemzetnek; vagy ha hivatalos-lapjaiban nyilvánossá teszi is az évenkénti költségvetést, ennek végrehajtására nem kér a' nemzettől engedelmet, sem egyes pontjai meghatározásában nem fogad el tanácsot, hanem mindenben önkényesen rendelkezik. Ellenben alkotmányos országokban a' nemzetgyűlésen megállapított költségvetés mind a' jövedelem, mind a' kiadás pontjaira olyly szigoru sinórmértékül szolgál a' pénzügyi ministernek, hogy azt megváltoztatni, vagy tulszárnyalni törvénytelenég büne nélkül, lehetetlen, 's ezért minden pontját illetőleg felelős. A' mondottakból is világos, milyly fontosságú minden országban a' költségvetés megállapítása, 's e' fontosságot még sokkal inkább neveli azon tekintet, hogy a' közjövdelem és kiadás különböző pontjai megvitatása alkalmával olyly lényeges 's velőkiig ható státusgazdászati elvek kerülnek szőnyegre, melylyek jó vagy rossz oldalrai eldöntésétől függ főképpen az ország jóléte 's virágzása, vagy ellenkezőleg nyomora, 's bajainak kimerithetlen kutfeje. E' státusgazdászati elvek fejtegetésébe jelen czikk alatt nem ereszkedhetvén, elég legyen itt az európai nagyobb státusök budgeteit megismertetni, hogy ezekből hasonlítást, 's illetőleg következtetést huzhassunk a' különböző országok anyagi ereje közt. — A' világ leggazdagabb státusának Nagybritanniának költségvetése 1849 apr. 5-től 1850 apr. 5. következőleg állapittatott meg az alsóház 1849-ki jun. 22-ki ülésében: *Jövedelem* 52,262,000, *kiadás* 52,157,696 font sterling (egy sterlinget közel 10 forint pengőre számítván). A' *jövedelem* kutfejei: 20,220,000 f. vám, 230,000 f. gabonavám, 13,710,000 f. fogyasztási adó, 6,750,000 f. bélyegadó, 4,300,000 f. földadó, 5,275,000 f. jövedelmi adó, 800,000 f. posta, 180,000 f. státusuradalmak, 485,000 f. kincstári készletek, 90,000 f. sportula, 222,000 font különböző jövedelemforrások. A' *kiadás* tételei: 27,763,527 font státus-adósság (és így e' teher az összes felénél többet elnyelt!), 480,000 f. az előre kibocsátott kincstári jegyek kamata, 2,781,556 f. civilliste 's más terhei a' megalapított tömegnek, 50,000 f. Irland segélyezése, 6,260,740 f. hajósereg, 748,296 f. postahajók, 6,142,211 f. szárazsi sereg, 531,872 f. biztossági ügy, 113,000 tar-

tományi katonaság, 2,654,270 f. tüzér-sereg, 3,924,731 f. különböző kiadások (középületek, közhivatalnokok, törvényszolgáltatás, nevelés, művészeti és tudományos ügy, gyarmatok és consulok, stb.) 52,173 f. visszatérítése a fiscalitásoknak, 642,632 font tulkiadás a lefolyt évben. A státusadósság tett még 1846-ban 785,115,000 font sterlinget, melyből 768,789,240 font már consolidálva levén, csak kamatfizetésre kellett évenként 26,172,451 font sterling. — Franciaországban az 1849-ki költségvetés szerint a jövedelem 1411,732,007 frankra (egy frank körülbelül 1 váltó forint), a kiadás 1558,684,769 frankra rugott. Jövedelmi tételek 426,040,014 frank földadó, 208,630,000 f. átírási, telekkönyvi, bélyeg adó, s 19,229,000 fr. a most említett jövedelmi forrásokra pótlékadó, 135,670,000 fr. vám, 25,810,000 fr. só, 90,000,000 italadó, 29,168,000 fr. honi ezukorgyári taksa, 36,500,000 fr. különféle adózások, 120,000,000 fr. dohánymonopolium, 7,371,000 fr. puskapor és salétrom, 6,239,296 fr. az eladott státusjóságokból, 27,072,010 fr. státus-erdőség, 2,200,300 fr. tanítási díj, 21,117,800 fr. departamenti közigazgatási jövedelmek, 49,876,000 fr. posta, 12,825,000 fr. Algir jövedelme, 1,000,000 fr. indiai gyarmatok, 5,676,134 fr. többi gyarmatok, 16,423,000 fr. különböző jövedelmek, 12,000,000 fr. az éjszakai vasutttársaság visszafizetései. Kiadások: igazságügyi ministerium 26,417,564 frank, vallásügyi 40,746,493 fr., külügyi 7,059,700 fr. tanítási 20,312,200 fr., belügyi 128,806,834 fr., földmívelési és kereskedési 17,199,448 fr., közlekedési 148,831,010 fr., hadügyi 346,169,558 fr., tengerészeti 117,082,440 fr., fnánczügyi 706,059,521 frank, s ez utóbbiban a fő tételek: 189,845,198 fr. 5 száztóli, 1,026,600 frank, 4½ száztóli, 18,472,164 frank, 4 száztóli, 91,445,054 fr. 3 száztóli évpénzek, 63,795,490 frank adósságtörlesztés, 5,675,297 fr. tőkeadósságok kamata, 3,255,003 fr. tőkeadósságok törlesztése, 7,000,000 fr. letett biztosítási tőkék kamata, 16,000,000 fr. lebegőadóssági kamat, 1,900,000 frank évdíj, 440,000 frank pairek nyugpénze, 1,255,000 fr. polgárhivatalnokok nyugdíja, 345,000 fr. nemzeti ajándék, 39,750,000 fr. katonai nyugpénzek, 410,000 fr. egyházi nyugpénzek, 1,205,000 fr. megváltott realitásokért, 600,000 fr. a régi civilliste szolgáltnak fizetett nyugdíj, 910,000 fr. a különböző ministeri számfeletti hivatalnokoknak, 11,455,000 kincstári tiszték nyugpénze, 62,000 fr. a régi parkamara tisztviselőinek nyugdíj, 267,000 fr. segélypénz a volt királyi tiszték részére, 7,070,010 fr. a parlament költségei, 1,200,000 fr. a végrehajtó hatalom jövedelme, 15,627,778 fr. számvevői kamara, középponti kincstári hivatal, országos és tartományi adószedők, 156,522,508 fr. a közjövedelem behajtása, 70,496,340 frank jövedelmi hátramaradás és visszatérítés. — Az egész státusadósság, ha 5-ös kamatu tőkére emeltetnék, tenne 6,015,980,120 frankot a megalapított adósság, a lebegő adósság pedig 320,000,000, s így összesen 6,335,980,120 frankot. Oroszország jövedelméről és kiadásairól nincsenek hiteles híreink, mert e státus nem tartja ezélszerűnek ezeket közretenni; csak annyit tudunk, hogy kamatos státusadósságai 1849. aug. 4-kén 326,675,853 ezüst rubelre (egy rubel = 1 f. 32 x. p. p.) mentek, melylyek közt hollandiai adósság volt 36,377,970 rubel, belföldi visszafizetési határidővel bíró adósság 55,979,029 r., és határidővel el nem látott tartozás 234,318,854 rubel.

Ezekon kívül álladalmi nem kamatoló papirpénz 1849. jan. 1. napján 306,628,672 ezüst rubelnyi értékű volt forgásban; azaz az egész státusadósság 633,304,515 ezüst rubelre vagy is mintegy 950 milliom pengő forintra rugott. — Az osztrák birodalom budgetje 1849 évre 160,967,032 pengő forint közjövdelemre, és 207,317,909 f. kiadásra vétetett fel. Névszerint *jövedelem*: földadó 37,160,385 pengő forint, házadó 4,928,172 f., örökségi adó 70,155, személyadó 1,330,443, kereseti adó 2,734,519, Triest általában 60,000 f., Krakkau egyenes adója 144,634, egyházi taksa 69,795, türelmi adó az izraelitákra 109,198, fogyasztási adó 19,373,536, külvám 19,704,633, só 25,914,285, dohány 14,216,156, bélyegadó 5,720,610, taksák 938,798, lottojáték 4,491,222 f., posta 1,860,156, belvám 2,465,318 f., punczirozás 47,924, egyesített kamarai igényletek 354,155 f., puskapor és salétrom 108,440, törlesztési tőke jövedelme 9,313,677, státusuradalmak 3,359,525, eladott uradalmakból 321,022, bányászuradalmak és jószágok 133,514 f. kincstári vasutak 788,958 bányajövedelem 629,027 f., bányászati gyárak 155,688 f., bányadézma 375,576 f., megürült papi jószágok, rézpénz eladás 4000 f., fiscalítások 309,191 f., néhány alapítványi jószágok feleslege 994,907, különféle jövedelmek 2,783,325 forint. Általában a' német és szláv tartományokra 101,300,357, az olaszokra 37,376,946, a' magyarokra 22,320,683 forint jövedelem esett; csakhogy ebből az adózási arányra épen semmi következtetést nem huzhatunk, mert a' külvám jövedelméből nagy summa vétetett fel a' német tartományokra, mit tulajdonképen a' magyar tartományok fizettek; s ezenkívül Magyarországbán az egész beligazgatás, egyházi és iskolai költségek háziadóból vagy alapítványokból fedeztetvén, e' jövedelmek a' status jövedelmei sorozatából kimaradtak, valamint a' katonai élelmezésre fordított úgy nevezett deperditák sem vették semmi figyelembe, mi ismét tetemes summára rug. Végre meg kell még jegyeznünk, miszerint Magyarország jövedelmét a' bécsi ministerium 1847-ről vette, mert 1849-ben a' forradalom miatt nem igen számolhatott Magyarországra. — A' *kiadás* tételei pedig ugyancsak az 1849 évbe következőleg számítottak fel a' ministerium által: státusadósság 55,446,488 ezüst forint, császári udvar 4,046,148 f., ministerek 110,300 f., külügyi tárca 2,346,794, országgyűlés és központi kormány 922,715, tartományok beligazgatása 6,254,822, rendőrség 625,800, tartományi gyűlések 236,932, egyházi intézetek 633,664, jótékony intézetek 2,047,904 f., himlőoltás 166,097; börtönök 2,942,274, hadügy 81,211,339 f., kincstári középponti hivatal 702,672, kincstári igazgatás 2,618,673, kincstári őrsereg 4,752,949, fő és tartományi pénztárak 454,130, kincstári ügyészet 255,694, más kincstári hivatalok 212,027, cataster 825,649, fogyasztási adókárpótlás 896,400, szerződési szállítmányok 592,750, patronatusi költségek 122,294, más kiadások 680,136, igazságügyi tárca kiadása 2,661,560 f., oktatási tárca, központi vezénylet 62,959, iskolák 434,081, nevelő intézetek 1,925,619, bécsi tudományos akadémia 92,730, alapítványok 126,786, közlekedésügyi központi vezénylet 283,468, építőhivatalok 481,259, kincstári épületek 265,380, vasutak és telegraphvonalok 10,056,264, országutak 8,145,419, víziutak 4,405,947, kereskedési tárca központi vezénylet és consulates 251,963, földmivelés segedelmezése 16,282 ezüst forint, álladalmi fő

számvevői hivatalok 958,891, tartományi számvevői hivatalok 734,395, közigazgatási költségek 7,300,195, 's így összesen 207,317,909 ezüst forint kiadás, melyből levonván a' 160,967,032 f. jövedelmet, marad *deficit* 46,350,877 ezüst forint. Státusadóssága teszen 1,207,078,891 ezüst forintot, ide nem számítván az újabb időben kiadott papirospénzeket, melylyek menynységéről hiteles adattal nem bírunk. — Poroszországban az 1849-ki budget szerint a' status-jövedelem 94,174,380, a' rendes kiadás 88,566,380 porosz tallér, a' rendkívüli 5,668,319 t. A' jövedelem fő tételei: uradalmak 5,872,343, erdők 4,925,606, eladott uradalmakból 1,000,000, központi igazgatás 1,763, földadó 10,329,541, osztályadó 7,571,657, iparadó 2,429,750, különféle jövedelmek 38,300, külvám 13,040,000, bor, must és dohányadó 193,090, répacukoradó 338,790, mérlegi adó 47,353, hajózási taksa 423,451, palinkaadó 4,491,245, malátaadó 1,000,000, bel-földi boradó 101,080, dohány 137,147, malomadó 1,086,685, mészárszék 1,306,913, bélyeg 3,557,737, utvám 1,361,127, hid- és esatornavám 742,532, telekkönyvi adó 171,651, különféle hulladékok 107,878, só 8,437,578, különfélék 7897, lottojáték 1,029,917, bankjövedelem 163,000, bányászati gyárak kamata 319,562, kinestíri gyárak 20504, bányák 2,031,812, bányászati gyárak 2,103,918, sóbányák 1,261,991, urbura 577,387, különfélék 24,118, posta 6,941,310, törvényszéki taksák 3,720,184, bírák illetősége 332,512, különfélék 128,583, belügyi tárcza jövedelme 32,287, földmivelési tárczáé 919,689, különfélék 72,292, kölcsön és budget-felesleg 5,608,000. — *Kiadás:* uradalmak 3,665,729, egyenes adó behajtása 1,025,153, indirect adóé 3,794,679, sógyedáruság 2,994,575, lotto 207,917, bányák és huták kezelése 4,859,226, postaköltség 5,941,310, királyi civilliste 2,573,099, státusadósság kamata és törlesztése 7,549,200, ministerium 206,818, külügyi tárcza 959,425, finánczügyi 7,258,359, közlekedési tárcza 6,771,107, igazságügyi 6,626,334, belügyi 3,485,905, földmivelési 1,396,713, egyházi és oktatási ügy 3,373,510, hadügyi 25,811,007, rendkívüli költségek 5,668,319, összesen 94,174,380 porosz tallér kiadás. A' státusadósság tett 1849 l. napján 137,942,863 porosz tallért. — F. E.

Buenos-Ayres l. La Plata.

Bugát (Pál Antal) orvostudor, a' pesti egyetemnél élet-közöns. kór- és gyógytan 's gyógyszer tudomány köztanára a' seborvosok számára, m. akad. rend. tag a' természettud. osztályban, 's a' termt. társulat egyik elnöke, szül. 1793-ban Gyöngyösön, tanult ugyanott, Egerben, 's az orvosi tudományokat a' pesti magyar egyetemen; tudorrá lett 1818-ban, szemézmesterré 1820-ban. Már 1819 óta assistens volt *Székly* és *Fabini* tanárok mellett, 1822-ben pedig az orvosi facultas tagjául vétetett fel. 1823—4 Bakabánya városa physicus volt néhány hónapig, azután kevés ideig a' pesti orv. facultas jegyzője, majd ismét, de ismét csak rövid időre, Selmecz és Bélabánya városok physicus; mert 1824 oct. 5-ikén az egyetemenél köztanárrá neveztetett, 's tanszékét azonnal elfoglalta. Egyike legszorgalmasb term. 's orvostudományi íróinknak 's a' m. nyelv legbuzgóbb művelőinek, kinek az orvostudomány igen sok szerencsés műszavat köszön, 's ki a' körülményekhez képest lehető legtöbbet tett a' magyar nyelvnek a' pesti m. egyetemenél divatba hozására. Írói pályáját deák inaugur. érte-

kezéssel kezdé meg 1818-ban az „Enkephalitis“ról. Azontúl csak magyarul írt, és ugyan már 1830 előtt köv. munkákat: 1) *az egészséges emberi test boncztudományának alapvonalai és boncztud. szótár.* Hempel után németből (2 k. Pest. 1828). 2) *boncztud. műszacokról való számadás* az 1829-iki Tud. Gyűjteményben. 3) *Orgánona a' gyógyművészségnek, vagy Hahnemann Sámuel Homoeopathiája* (Hasonszenve). A' negyedik jobbitott és bővített kiadás után magyaritva (Pest. 1830) 4) *Éptan.* (Pest 1830) 5) *Kórtudomány* (Pest, 1836) Mindkettő tanítványai számára szerzett iskolai könyv. — Ezen elő számlált műveit 's nyelv iránti hű buzgalomát vette a' m. akad. igazgatóság tekintetbe, midőn őt már 1830. nov. 17-kén a' m. akad. rendes tagjává nevezé. Azóta fordította *Chelius Sebész-ségének* I és II kötetét (Buda, 1836—37) *Fritze: Sebész-i Eszköztárát* (Buda, 1837) és ugyanannak „*Véres műtételeit*“ (Buda, 1839) *Tschanner „tapasztalási Természettudományát*“ (Buda, 1836—7. 2 köt.); *Schedellel* együtt adott 1833-ban orvosi szókönyvet; ugyanezzel, (1831—1833) 's későbbben egészen 1848-ig *Flórral* társaságban szerkezté 's eredeti és fordított értekezésekkel bővité az Orvosi Tárt: 1832 óta részt vett a' m. t. t. zsebszótúra írása- és szerkeztésében; végre 1843-ban *Természettudományi Szóhalmozat* adott ki, szószármaztatási elvekkkel vegyítve, 's V. Ferdinánd királynak ajánlva, kitől gyémánt gyűrűvel jutalmaztatott. Azonban sem a' fejedelmi kitüntetés, sem tudományos érdemei 's az egyetemi ügynek tett hosszúsas és hű szolgálatai meg nem gátolhaták, hogy, miután 1849-ben, Kossúth kormányzósága alatt, az ország fő orvosának hivatalát elvállalá, egyetemi tanári hivatalát 1850-ben el ne veszejtse. — Meg kell még említenünk *Bugátnak*, mint a' term. társulat fő indítványozójának, lelkes előmozdítójának 's e' napig egyik elnökének érdemeit, a' m. akadémiai ülések- 's munkálatokbani folytonos buzgó részvétét, 's azon legújabb szenvedélyét, miszerint magát a' finn 's jelenleg a' török nyelv tanulására adta, sőt Finniába utazást is akart tenni, miben azonban a' körülmények által meggátoltatott. — *Bugát Pál* nagy barátja a' természetnek, 's igen természetes ember is; külseje szép, termete magas ép és erős, arca piros és szabályos. Szeret budai kertében, 's a' szép Juhásznénál szerzett telkén időzni, 's a' természet és magány kebelén fesztelenül élni 's folytatni tanulmányait. — T.

Bugeaud (Tamás Robert) **de la Picounerie** melléknévvel, francia tábornok, híressé lett afrikai táborozásai 's Lajos Fülöp kormányáhozi ragaszkodása által. Szül. 1784-ben Exideuilben Dordogne megyében, 18 éves korában katona lett 's Napoleon alatt művelé magát vezérré. 2 évig közlegény volt, 's fokontint emelkedvén, Napoleon bukta előtt kevéssel már ezredes lett, 's ilyen minőségben kitünően vezetete az alpesi sereg előesapatait *Suchet* marschall alatt. A' restauratio egész idején keresztül szolgálaton kívül élvén, megyéjében gazdálkodott és igen jó nevet szerzett hasznos közremunkálása által a' közügy többnemű ágaiban. A' juliusi forradalom után az új dyastiához buzgalommal 's hűséggel csatlakozott, melyly a' maga részéről szinte nem mulasztotta el hűségét megjutalmazni. 17 évig lévén ezredes, 1831-ben tábornok 's perigueuxi követ lett, és e' minőségében többször, kicsit durva 's katonás szellemű ékesszólással védelmezte a' kormány eljárását. Beszédének darabos és sértő jelleme csak-

hamar bajba keverte az ellenzékkel, 's a' juliusi királyság reactionárius irányai vakbuzgó ügyvédének rosz hírébe hozta őt. Midőn 1832 májusán Périgueuxba visszatért, maeskazenével fogadtatott. De ő erélyesen lépett gúnyolói közé. „Ez tehát a' szabadság“ úgymond, melylyet nekünk adni akartok? a' maeskazenék és utezai zürzavar szabadsága? ez piaczi zsarnokság, leggyűlöletesb neme a' zsarnokságnak, 's ha még volna valami kétségem parlamenti viseletem iránt, ezen tettetek eloszlátná azt; igen, én jól eselekedtem, midőn arra működtem, hogy hazámat erőszakoskodástoktól megmentssem, 's e' mellett fogok maradni! Ti azt hiszitek, hogy szabad emberekhez méltólag eselekesztek? nem, ti csak rabszolgák vagytok, emberek rabszolgái, kik titeket megcsalnak, 's szenvedélyeiteket kizsákmányolják, hogy elnyomhassanak. Menjetek, méltatlanok vagytok a' szabadságra, melylyel visszaéltetek, melylyet meggyilkoltok féktelenség által. 'S most maeskazenézzetek, a' menyinyit tetszik.“ 1832 vége felé azon bizottmány tagja lett, melyly a' földművelői gyarmatok németalföldi rendszerének vizsgálatára küldetett ki, 's kevéssel azután a' párisi helyőrség egyik osztályának parancsnokává nevezetett. E' helyzetében, a' republicánus párt lázongásai alkalmával, úgy bánt Párisal, mint ostromalatti várossal, mit neki e' párt soha el nem felejtett, 's nevét, ha a' monarchia kegyetlenségéről volt szó, mindenkor elől nevezé. Még nagyobb bizalmat mutatott iránta Lajos Fülöp, midőn 1833-ban a' blayei vár parancsnokságát bizta rá, hol a' Berry hercegnő fogva tartatott. E' helyzetében igen ügyesen járt el, azonban úgy a' bourbonisták, mint republicánusok kemény megtámadásainak volt kitéve. *Berry* hgnő aszszonyi becsületében megsértve hagyta el börtönét. Gyöngeségének gyöngédtelen leleplezése jól szolgált az Orleans-esalád politikájának, de sértette a' francziák lovagiságát. *Bugeaud* helyzete igen kellemetlen volt. Ez idő óta mély ellenszenv élt neve ellen a' franczia népben. Minderre legjobban válaszolt az által, hogy parancsnoki fizetéséről lemondott, 's azt megyéjében ásandó kutakra ajánlotta fel. Az 1834-iki ülésekben is egyik legbuzgóbb védelmezője volt a' doctinairek rendszerének, melylyben a' kormány, igen hűbásan, üdvét keresé. Az ellenzékkel mind inkább kellemetlen helyzetbe jött, a' mit még inkább nevelt szerencsétlen öszszeütközése *Dulong* követtel. Ez t. i. *Bugeaud* egy kifejezésére, hogy t. i. a' katonának első kötelessége az engedelmesség, azon kérdést intézte hozzá: „valjon e' kötelesség egész azon gyalázatig terjedé, hogy a' katona tömlöcztartóvá legyen?“ *Bugeaud* ezen vonatkozásban blayei várparancsnokságára sértést találván, párviadalra hívta 's megölte *Dulongot*, kinek holtteste fölött az ellenzék keserű panaszokra kelt *Bugeaud* s az udvar ellen, melylynek ezen gyilkosság erkölcsi feleletterhe anynyival inkább tulajdonított, mert *Bugeaud* segéde a' párviadalnál *Rumigny* tábornok, a' király adjutánsa volt. *Bugeaud* annál szigorúbb, nyersebb, 's hajthatlanabb lett, úgy hogy a' kanra elnöke kényszeren volt őt rendre igazítani. „Külsejében úgy, mint stíljében, rövid és éles szavaiban van valami katonai és parancsoló, a' mi figyelmet követel a' tömegektől, bizalmat önt a' katonákba, félelmet az ellenségbe, mondja róla *Lamartine*.“ Az ülés után megyéjébe visszatérvén, itt ekkor örömmel 's helyesléssel fogadtaték 's a' legközelebbi választáskor exidenli követté választatott. A' reactio rendszeréhez, melylyet a' ministerium hatá-

rozottan követett, meggyőződésből hiven, az 1835-iki ülésekben is védelmezte a' kormánynak ilyly irányú rendszabályait, 's felszólalt az egyesületek, a' journalok zsarnoksága, az általános szavazatjog, a' választási reform ellen, védte a' szeptemberi törvényeket, 's a' hadsereg szaporítását. Parlamenti részvéte megszakította az afrikai első küldetése által, hová 5000-nyi sereggel ment *Abd-el-Kader* ellen. 1836. május végén ért Oranba, megszabadította a' Tafnáral bekerített francia haderőt; jun. 20-ikán Oránból Tlemecenbe fordult, júl. 6-ikán Sika folyónál megverte *Abd-el-Kadert*, 's aug. 11-ikén ismét Marseillebe ért. Szolgálati jutalmul altábornagy lett, 's ezáltal új választása tétetvén szükségessé, Exedenilban újra megválasztatott követte. Az afrikai eredmények azonban nem feleltek meg a' várakozásnak, a' konstantinei első hadjárat szerencsétlen kimenetele veszélyezteté Orant, 's *Abd-el-Kadernek* új erőt adott. Határozottabb fellépés szüksége éreztetvén, *Bugeaud* 1837. elején ismét Oranba küldetett, ellátva nagy kiterjedésű felhatalmazással 's nagyobb hadi erővel. Komoly demonstrációi, 's ügyesen vezetett alkudozása a' tafnai szerződést eszközölték, melylyet *Abd-el-Kader* máj. 31-kén irt alá. Ezen szerződés tartalma éles szemrehányásokat vont *Bugeaudra* az ellenzék részéről, melyly ebben Franciaországhoz méltatlan 's azt lealázó engedékenységet látott. *Bugeaud* azonban 1838. elejeig megtartá az orani parancsnokságot 's ezalatt sokat tett a' francia hatalomnak Algirbani megerősítésére. Távolléte alatt újra követte választatván, 1838 februárján elfoglalá helyét a' centrumban, következetesen védte előbbi politikai nézeteit, 's a' rokon színezetű lapokban és röpiratokban mint alkalmi író, erélylyel lépett fel afrikai eljárásvédelmére. („*De l'organisation unitaire de l'armée*,” Páris, 1835.; és „*Memoire sur l'établissement d'Oran*,” Páris, 1838). Ez irataiban az algiri regenség hasznát 's czélszerűségét elvben tagadja ugyan, de a' fenálló körülmények közt, megismeri annak szükségét 's azért elegendő erőt kíván az afrikai hódítás végrehajtására. Legjobb hadvezetési módnak tartja Afrikában a' mozgó csapatok rendszerét, megfelelő tartalékcsoportokkal az erősített helyeken. Érdemei újabb elismerésül 1840. decemberén *Valée* marschall helyébe algiri főkormányzóva neveztetett, 's e' helyzetében, fáradhatlan erélyes munkássága, kormányzása- és hadvezetésének sikere által az ellenzék egy részét is kedvezőbb nézetekre birta maga iránt, míg más részről a' katona, atyai gondoskodása 's elhatározott jellemeért, szerette 's tisztelte őt. Szerencsését, miszerint a' Maroccióval kezdődő háborút az yslii diadalmos ütközet által csirájában elfojtotta, azáltal díjazá a' kormány, hogy yslii herczeggé 's franciaországi marschallá nevezte. Azonban nem szüntek meg a' részint méltó panaszok algiri kormányrendszer ellen. Kegyetlensége, melylyel *razziái*, vagyis: pusztító kirándulásai közben az algiri arab törzsekkel bánt, melylyek azonban a' teljes meghódoltatás céljához nem vezettek, 's durvasága, melylyet alárendeltek ellenében éreztetett, méltó vádak valának ellene. 5 évig folytatta algieri főparancsnokságát sok sikerrel és szerencsével. Értelme emelkedni 's tágulni látszott a' magasb fokozatokkal, melyekre hágott. A' februári forradalom kitörésekor, a' hatalom utolsó perceiben, a' király 's Guizot által Páris katonai parancsnokává neveztetett, a' mi lehetetlenné látszott tenni minden kiegyenlítést. Csakhamar azonban, *Thiers* szólíttatván fel miniszterül, *Bu-*

geaud helyébe is *Gerard* marschall neveztetett, mint népszerűbb férfit. Ha *Bugeaud* a' párisi sereg élén hagyatik, hihetőleg lehetlenné, vagy legalább véressé tette volna a' nép győzelmét. Ott volt a' Tuillériákban a' királyság végperezeiben, 's bár ezer hang kérte, hogy ne mutassa magát, a' nép közé lovagolt, daczolt a' sokaság haragával és fegyvereivel. Egyéb haszna nem volt, minthogy bátorsága esodálatott. Mig a' főparancsnokság kezében vala, ügyesen rendelkezett. Éjjeli két órakeradatván tudtára kineveztetése, azonnal lóra pattant, és sietett a' főhadiszállásra, hogy védelmi tervet készítsen. A' főhadiszállás üres volt; a' tisztok, két napi roppant fáradságtól eltikkadva, köpönyegekbe burkolva aludtak a' Louvre folyosóin. Sok idő telt belé, mig néhány tábornokot 's tábornoki tisztet előránthattott, 's megtudhatá tőlük a' parancsa alatti seregek számát 's helyzetét. 50 ezer helyett, menyinyinek jelenlétét hitték, alig volt 35 ezer ember, elfáradva negyvennyolcz órai talponállás által az utcák hideg sarában, fázó, kicéhezett, kétségeskedő, melylyik oldalon van a' jog 's igazság, piruló elhagyni a' királyt, de iszonyodó a' nép ellen harczolni. A' marschall, vezéri sastekintetével, melylyet hosszas tapasztalás érlelt 's élesített, azonnal észrevév, hogy a' mozdulatlanság a' seregek kedvének 's fegyelmének halála. Megváltoztatta tehát az eddigi eljárást, 's mozgásba tette a' csapatokat, melylyek *Sebastiani Tiburce* és az afrikai, igen jó nevű *Bedeau* tábornok alatt állottak. Rendeletet adott nekik, hogy mindegyik, 3500 emberből álló hadtesttel, különböző utakon Páris szíve felé induljon, álgúkat vive magával, 's útközben lerontsa a' torlaszokat, bevegye a' lázadás ezen erősségeit, elseperje a' tömegeket, 's a' városháznál vegyen állomást. *Lamoricière*, kivel *Bugeaud* e' pillanatokban kibékölt, 's kit az afrikai egyenetlenségek elfelejtésére kért, a' tartalék sereget vezeté a' kir. palota körüül. A' csapatok csaknem ellenállás nélkül haladtak, de a' király ezalatt ismételve adott parancsot, hogy a' seregek visszavonassanak, hogy vér ne folyjon. *Bugeaud* morogva bár, kéntelen volt engedni. A' visszavont csapatok a' Concorde-téren, elyi mezőkön, 's a' Tuillériák körül vettek állomást, de igen le voltak verve. A' visszavonulás keserűen sérté katonai büszkeségöket, 's a' lealázott francia hadsereg nem hadsereg többé. A' marschall, mozdulatlanságra lévén kárhoztatva, beszéddel akart hatni a' Tuillériát környező tömegekre. Kétszer lovagolt a' tömeg közé, kétszer kiáltottak neki: „éljen az islyi győző!“ kérte a' népet, hogy várja el a' ministerek tanácskozásának eredményét. A' *Transnonain* utczában „népgyilkos“ névvel illették, ő megállott, öszszeszedta megtámadóját, 's bebizonyítván, hogy tölte a' nép ellen soha semmi kegyetlen rendszabály ki nem jött, visszanyerte a' tömegek tiszteletét. 11 óraker esett tudtára, hogy *Gerard* neveztetett helyébe. Haragosan engedett a' parancsnak, sietett a' királyhoz, hogy azt a' lemondásról, melylyet neki mások tanácsoltak, lebeszélje, 's inkább betört, mit bement annak cabinetjébe. A' király épen kezében tartá a' tollat, hogy lemondását aláírja, mert a' Tuillériákba már golyók repültek, 's környezete erőlteté e' lépésre, mihez kedve nem volt. A' marschall szemében ez nem az engedés, hanem a' harcz pillanata volt. „Még azt meri valaki felségednek tanácsolni, hogy az útközlet közepén lemondjon? „kérdé a' királytól“ ez több volna, mint bukás, ez gyalázat volna; állítsuk előbb helyre a' rendet, azután

tanácskozzunk.“ A' király érzékenyen szorítá meg a' marschall kezeit, 's örült, hogy ez vele egy véleményen van. „Marschall“ mondá neki engedelmkerő hangon „bocsásson ön meg, hogy eltörtem kardját kezeiben, Gerardnak adván a' paranesnokságot. Ő népszerűbb, mint ön.“ „Sire“ felele Bugeaud „csak mentse meg felségedet, 's én nem irigylem neki felséged bizodalhnát.“ Azonban a' királyi család 's egész környezete újra sürgeté Lajos Fülepet a' lemondásra, 's ő csakugyan aláírta az oklevelet. *Bugeaud*, mielőtt eltávozott, még egyszer felszólalt ez ellen. „Nem akarom, hogy több vér folyjon ügyemért“ mondá a' király, 's vége volt mindennek. *Bugeaud* elfogadta ugyan a' dolgok új rendét, melylynek ellen nem állhatott, de ezentúl is hí maradt szigorú rendszeretetéhez, 's mérséklett elveihez. 1848. végén az alpesi hadsereg parancsnokává neveztetett, 's kiadott napi parancsában a' sereget fegyelem 's vak engedelmességre intvén, a' respublicáról egy szóval sem emlékezett. Ezen minőségében tar tottahi-res beszédét Bourgesben, melylyben többek közt ezeket mondá: „Rendet fogunk csinálni. Lehetlen, hogy anynyi értelmes és becsületes polgár, kik osztják a' hazafiui gondolatot, hogy a' törvények uralmát fen kell tartani, végre le ne győzzék e' felfordult fejeket, kik Franciaországot szerencsétlenségbe akarják dönteni (értvén a' veres respublicát). A' mi engem illet, én minden erőmet 's éltem hátralevő részét arra áldozom, hogy a' társasági rendet oltalmazzam. A' departamenteknek nem lehet többé magokat a' párisi pártok zsarnoksága alá vetni, nem szabad tünnünk, hogy egy maroknyi Catilina, 's ha Catilinát mondok, ezen hasonlítás még igen megtisztelő, néhány ezer ferde vagy elcsábitott ember az ország roppant többségére tolja saját akarátát. El vagyok határozva, hogy ha a' veres respublica egykor Párisban győzni fogna 's a' respublica elnökét megbuktatná, mindazoknak élére állok, kik követni akarnak, 's a' társaságot védeni fogom, ha szinte csak négy emberem 's egy káplárom lenne is. Lyonban lakom, de szemeimet folyvást Párisra fogom szegezni, 's ha szükség lesz, az alpesi sereg 's a' megyék nemzetörsegi élén oda sietek 's a' t. A' Constitutionell's egyéb conservatív lapok csodálták a' marschall eféle ékesszólását, 's mohon nyelték vigasztaló szavait; de a' National mérsékletre inté az afrikai 's blayei hőst, tiltakozott dietátori hetvenkedése ellen, 's azon tanácsot adta, hogy az alpesi sereg külső ellenség ellen lévén felállitva, jobban teszi, ha azt, és nem Párist fogja fenyegetni, melyly csak neveti fenyegetéseit. *Bugeaud* azonban Lyonban is hasonló szellemben szólott, „nem kell gyáváknak lenni“ úgymond „vezetni foglak, 's leczkét adunk nekik“, a' törvényszéknek pedig azon tanácsot adá, hogy „ne igen tekintsenek a' könnyitő körülményekre.“ A' katonasághoz szólván, dicsérettel emlité az austriai hadsereget, 's többek közt azt mondá, hogy az alpesi sereg rendeltetése nem anynyira külső, mint belső ellenség ellen van intézve. A' radicál clubbok protestáltak eljárása ellen, ő pedig esküvé, hogy majd elbánik velök 's két lyoni lapot perbe fogván, elítéltetett, és egy lyoni crawl alkalmaival legnagyobb szigort fejtett ki. A' nemzeti gyűlésben *Coralli* képviselő interpellálta a' ministeriumot *Bugeaud* kifejezéseiránt; *Odillon Barrot*, ha ugyan igazak, roszalta azok némelylyikét, *Bedeau* tábornok pedig melegen védte *Bugeaudt*. A' februári szabadság tehát *Bugeaud* és *Changarnier* urakban olyly szigorú gyá-

mokra talált, hogy Franciaország maholnap visszakivánja Lajos Fülöp idejét. — Y.

Bührlen (Fridr. Lajos) stuttgarti számadási tanácsos, 's ismerős de csak másod rangú német regényíró, szül. 1777-ben Ulmban. Munkái: *Erzählungen, Neue Erzählungen, Ansichten von höhern Dingen; Bilder aus dem Schwarzwalde* 's a' t. Ujabb regénye, a' „*Flüchtling*“ reactionárius irányú. „*Enthusiast*“ költeményében Tick modorát utánozza, 's helyenkint sok szerencsével. — h.

Bukarest l. Oláhország.

Bülau (Fridrik) phil. pr. a' lipesei egyetemnél, 's termékeny író a' status-tudományok mezéjén, szül. Freiburgban, 1805; tanult Freiburgban 's a' jogtudományt Lipésében, de ez utóbbiról lemondván, történeti és statustani tanulmányok iránti hajlamát követte. 1833. lett rendkívüli, 's 1836. rendes tanár. Már 1831-ben felépett első statustud. munkáival. 1832-ben következett a' „*Statusstudományok Encyclopaediája*“. Tanuságos irata „*a' szász királyság alkotmányos joga*“ (1833). Ugyanazon évben adta „*der Staat und der Landbau*“ munkáját, hol az álladalom 's földművelés közti viszonyokat fejtegeti, 's ennek mintegy folytatása a' „*Der Staat und die Industrie*“ (1834). Sok történeti és politikai ísmérettel van írva, és egyszersmind Bülau conservativ politikai hitvallását határozottan adja elő a' „*Die Behörden in Staat und Gemeinde*“ czimű munka (1836). Ezután következett a' „*Statusgazdaság kézikönyve*, 's „*az europai statusrendszer története*“ (1835—39); bővebb kifejtése a' már Encyclopaediájában lerakott elveknek. Különben, mint munkás journalista is sokoldalú részt vett az új kor mozgalmaiban. *Weiskével* együtt szerkeztette 1831 oltá a' „*Vaterland*“ czimű folyóiratot, 's 1832 óta a' lipesei gazd. egyeslet népies naptárát. 1835-ben alapította a' „*Chronik der Tagsbegebenheiten*“ folyóiratot, melyly azonban csak hamar megbukott. 1837-ben censor lett a' hirlapi sajtó 's szépirodalmi munkák felett; 1838-ban a' *Pölitzféle* „*Neue Jahrbücher der Geschichte und Politik*“ 1843 óta pedig a' „*Deutsche Allg. Zeitung*“ szerkeztését vállalta el. Ezentul *Pölitz* világtörténeti kiegszítéséül 1838-ban az 1830—38 évek közöns. történetét, 's *Heeren* és *Ükert* tört. munkája számára Németország 1806—1830-iki történetét írta. *Rotteck* és *Welcker* Staats-Lexiconába, a' *Conversations Lexiconba*, *Gersdorff* Repertoriumába, *Rau* Archivumába, 's li, csei, jenai, berlini, hallei tud. folyó iratokba 'sat. is sokat dolgozott. Termékeny, könnyű szorgalmatos, de nem első rangú író. A' szabadelmű sajtó sokszor keményen megtámadá. Politikai nézeteinek alapelve: önálló, önjogu, erős, de képviselet által mérsékelt kormányhatalom; egyoldalú ujítások eltávolítására, 's szerzett javak megtartására minden joggal ellátott képviselet, de azon hatalom nélkül, hogy ujat esikarhasson ki, 's akarátát a' kormányra eröltethesse; uralkodói veto, 's a' király által nevezett, képviselőházi többségek ingatagságától nem függő ministerium; két kamra, részint választva, részint az alkotmány által kijelölt képességnél fogva egyenesen feljogosítva, a' conserváló elemek túlnyomóságával, 's a' tömegek akarátától függetlenül. Publicistai törekvése volt, ezen elveket megszerettetni, a' túlságoktól őrizni, 's bebizonyítani, hogy az alkotmány még magában, jó közigazgatás nélkül, nem elegendő. A' szabadelműekkel

egyetért abban, hogy szabad, erős, jog és erkölcsiég által éltetett, tökéletesedésre vezető statuséletet akar, de az eszközökben sokszor különbözik, 's minden pártszellemtől távol tartja magát. — h.

Bulgarin (Taddé) az orosz írók egyik legjelesebbike, szül. 1789. Lithwaniában, 's nevededett a' pétervári kadet-iskolában. Anyja ugyanis, a' lengyelországi harczok szerencsétlen kimenetele után, melylyekben B. atyja *Kosciusko* alatt vett részt, Pétervárrá vonúlt. Így történt, hogy Bulgarin lengyel anyanyelvét elfelejté. 1805-ben Constantin főhg. dsidás ezredébe lépett, 's Franciaország ellen kitünő vitézséggel harczolt, később részt vett a' svéd háborúban is. — Kellemetlen viszonyok miatt azonban csakhamar elhagyta az orosz hadi szolgálatot, Varsóba ment rokonaihoz, 's nem sokára Franciaországba, hol 1810-ben a' spanyolországi hadseregnél szolgált. Napoleonnal együtt lépett le végképp a' hadi pályáról, 's ettőlfogva ismét Varsóba menvén, újra megtanulá lengyel anyanyelvét, 's azon több költői munkát írt. Rokonai által peres tárgyokban Pétervárrá küldetvén, ott több régi barátját találta, 's ezek által marasztatva, Oroszországban vette lakását, alaposan kezdé tanulni az orosz nyelvet, 's 1823-ban már történeti és statistikai folyóiratot adott ki, 's több humoristikai és satyrai czikket írt, melylyek élénk tetszésre találtak. Csakhamar a' legkedveltebb írók egyike lett. *Gretsch* barátjával társaságban adta ki 1825-ban az „*Éjszaki méh*“ folyó iratot 's ugyanez évben jelent meg tőle az első orosz nyelvű drámai zsebkönyv: „*Ruskaja Talija*.“ — 1827-ben adta ki összes munkái válogatott gyűjteményét, melylyet *Oldekop* Lipszéban németre fordítva tett közzé. Ebben foglaltatnak legjobb beszélyei, satyrai erkölcs-rajzai, spanyolországi emlékezései. Ezen korábbi munkái legjobbak ugyan, mit az orosz irodalom e' nemben mutat, 's nagy élethűséggel birnak, azonban szinezetük inkább ragyogó, mint erőteljes, jellemrajzai gyakran nélkülözik azegyéniiséget, 's festése modoros. — 1828-ban írá „*a' török háború képét*“, melyly nem jól sikerült, 's csak 1829-ben lépett „*Jwan Wuishigin, az orosz Gúblas*“ című művével téresb mezőre, 's egyszersmind a' legelső rangú orosz írók közé. E' regényének folytatása az 1830-ban megjelent „*Peter Jwanowich Wuishigin*.“ Későbbben megjelent tőle: *Rostawlew, vagy Oroszország* 1812-ben. A' történeti regény mezején, melylyre *Demetrius*, *Mazepa*, és *Tscuchin* igen érdekes regényeivel lépett, *Fedorow* volt előde, ki *W. Scott* után képezé magát. Mind ezen művei több izben fordítottak németre *Nork* és *Oldekof* által Lipszéban. *Sagoskin* fellépése nagyon elhomályosította *Bulgarin* hírét. Ő inkább csak szemlélődő ész embere: sohasem mutat meleg szívet 's lelkesedést. *König* az orosz irodalomról adott képeiben helyesen jellemzi őt, midőn azt mondja, hogy szerencsésebb a' lengyel, mint az orosz, és ismét a' orosz, mint a' nemes és magas jellemek festésében. Az orosz népet nem ismeri eléggé, kivévénn annak salakját. Nemesb jellemei hihetetlenek, magokat örülten 's elég ok nélkül feláldozók. Most *Karlowa* mezei jószágán kényelemben él, Dorpat mellett. Még *Daguerrotyp* című folyóiratot is adott ki, 's legujabban nagyobb munkát t. i. Oroszország kimerítő leírását történeti, statistikai, 's irodalmi tekintetben, melylyet *Brackel* fordit németre. — h.

Bülow (Henrik, báró) porosz külügyi minister, szül. 1790, Schwe-

rinben, hol atyja fő udvari hivatalt viselt, sok ágú, régi, nagy nemes család ivadéka, igen kitünő nevelést nyert. Tanult Heidelbergben, 1813-ban részt vett 's vitézsége által tüntette ki magát a' német szabadságháborúban. Bevégezvén katonai pályáját 's tanulmányait, diplomatai pályára lépett *Humboldt Vilmos* minister mellett, kinek leányát vette nőül, 's kit londoni követségébe, mint követségi tanácsos, kísért el. *Humboldt* viszszeretése után, ő neveztetett londoni helyettes követté, 's ügyes és munkás diplomatának bizonyította magát; majd ismét Berlinbe jött a' külügyi ministeriumba, mint titkos tanácsos, 1827-ben pedig újra Londonba, mint most már rendes követ, hol 10 évi hasznos és tapintatteljes, de terhes, fárasztó, és erejét megtörő hivataloskodása alatt, nagy részt vett a' belga-hollandi ügy, a' keleti kérdés, 's német vámszövetséget illető tanácskozmányokban. 1841-ben frankfurti követ lett Poroszország részéről a' német szövetségénél, 1842-ben pedig *Maltzan* gr. helyébe porosz külügyi minister. Kinevezetése közhelyesléssel fogadtatott, de a' státusélet angol iskolájában fejlett politikai nézetei, melylyek Poroszországban olyly örvendetes várakozást keltettek, élénk összeütközésekbe hozták a' porosz udvari másnemű nézetekkel. Kemény küzdelmeket vívott e' helyzetében, különösen 1845-ben *Itzstein* és *Hecker* bádeni követek kiutasítása tárgyában, melylyet ő nem helyeselhetett. Felzavart kedélyállapota roszúl hatott különben is meggyengült egészségére, úgyhogy még 1845-ben visszavonult a' közügyektől, 's hátralevő napjait, 1846 februárján történt haláláig, leginkább fürdőkben tölté. Poroszország fájdalommal érté halálát, mert egyike volt a' legbelátóbb státusférfiaknak, 's ész és szív magas műveltségével birt. *Bernstorff* gr. ideje olta senki sem vezette a' ministeri tárczát olyly valódi hivatással, a' diplomatai formák olyly teljes ismeretével, 's egyszersmind anynyi nemességgel. Berlini háza, 's *Humboldt Vilmos* szelleme által felszentelt, és a' régi 's új művészet kincseivel ékesített tegeli falusi laka a' legkitünőbb porosz 's idegen férfiak kedves gyűlhelye volt. Ministersége alatt Poroszország, 's az ez által képviselt német vámszövetség befolyása rendkívül növekedett, több fontos keresk. szerződést kötött, 's hazája érdekeit erőteljesen és bölesen védte 's képviselte. — h.

Bulow-Cummerow (Ernö) johannita lovag, 's hires pénzügyi író, szül. 1775-ben, régi családi jószágán Pritzauban (Mecklenburg-Schwerinben). Már 1788-ban katona 's hadnagy lett, de a' katonaságot csakhamar odahagyván, 1793—97-ig Rostockban 's Jénában tanult. Ez időtől 1802-ig utazott 's az udvarnál élt. 1808-ban tagja volt azon bizottmánynak, melyly a' franczia elfoglalás idején Pommerania kormányát képezé, 's erős ellenzéki szellemet mutatott a' francziák ellen. 1810-től 1823-ig, a' porosz király bizalma által felszólítva, részt vett azon nagy javítások feletti tanácskozásokban, melylyeken ez időben az ország kormánya 's adórendszere keresztülment, és igen józan gyakorlati tapintatot tanusított. A' haladás elhatározott barátja, mig ez a' reform terén maradt, de ellensége minden forradalmi természetű mozgalomnak, minek bizonyágai azon időből való röpiratai *Hardenberg* kormányúról. Erélyesen lépett ellenébe a' hivatalnoki önkénynek, 's nagy mértékben bírván a' király kegyével, igen sok jót eszközölt tanácsadása által. Egyéb

közigazgatási munkái közt, miket a' királynak benyújtott, feltűnő azon terjedelmes pénzügyi terv, melyly a' király figyelmét annyira megnyeré, hogy saját bizottmányt nevezett ki annak megvizsgálására, melyly azonban egész kiterjedésében sohasem lépett életbe. Jobban kedvezett a' szerencse egyik részletes, de igen fontos tervének, melyly ama nagy tervben is beun foglaltatott, miszerint t. i. tartományi bankok által ajánlotta a' pénzforgást könnyviteeni, a' hitelt előmozdítani 's ezáltal ipart, földművelést és kereskedést emelni. E' terv a' király és minis- terei előtt merésznek látszott ugyan azon időben, de a' király mégis engedményt adott ilyly bank felállítására Pommerániában, 's az enged- ményt a' tervező nevére adta ki, melylyet azonban ez a' tartományra ruházott át. Milyly helyes volt e' terv, bebizonytá a' fényes siker, 's a' közelismerés, hogy a' pommerániai bank a' tartomány jóllétének gyors kifejtésére elhatározó befolyást gyakorolt. — A' pommeráni első és máso- dik tartománygyűlésen részt vett, mint követ; de nagy földbirtokának kezelése, 's megalégületlensége e' gyűlések esekély sikerével arra bir- ták, hogy a' közügyektől egészen visszavonuljon. Élte estéjén iro- dalmi munkásságra adta magát, miről bizonytságot tesznek ismeretes munkái: „*Poroszország finansziái és Preussen und Deutschland.*“ — h.

Bulwer, (Edward, Lytton, baronet), a' líres angol regényíró szül. 1803-ban a' norfolki grófság Heydon-Hall nevü falujában, harmadik 's legifjabb fia Bulwer tábornoknak. Atyja halála után, anyja vette át neve- lését, 's minthogy az angol szépirodalomnak nagy kedvelője volt, legifjabb fia életirányára nagy befolyást gyakorolt. Cambridgeben, hol tanuló volt, a' szobrászatról irt költeményével jutalmat nyert; és itt egy barátja, a' német irodalmat, 's különösen Göthe költeményeit is megismerteté vele. Szünnapi idejében tett bel- és külföldi utazásai még inkább bővíték nézetei körét. Midőn már irói nevet vivott ki, 1831-ben *St. Yves* által, 's miután ez a' reformbill következtében választói jogát elveszté, *Lin- coln* város részéről követté választatott el az alsóházba. Azonban mint szónok legkevésbbé sem felelt meg a' várakozásnak, csak általános viták- ban vett részt, 's mind a' mellett, hogy a' whigministeriummal tartott, 's a' királyné koronáztatása alkalmával báróságra emeltették, az alsó házban nagyobb befolyás nélkül maradt. Átalánvéve hire és dicsősége Angolhonban nem olyly szüz, mint Európa egyéb részeiben; mint elegans, hiu férfinak öntetsző képzelősködést és elzárkozottságot lobbantanak szemére, 's nemesak hogy a' népre nincs például olyan hatása, mint a' népszerű Boznak, de más részről a' magas világot (high life) érdeklő jellemzései miatt az aristocratia is sok tekintetben neheztel reá. B. talen- tuma az angol politikai és társadalmi élet légkörében jókor és gyorsan kifejlődött, miről tanuságot tesznek „*Weeds an wild flowers*“ (1826) czimü munkája, „*O' Neil the rebel*“, — „*Falkland*“ és főleg „*Pelham*“ czimü novellája, melyly utóbbi közfigyelmet gerjeszte, 's melylyben a' tehetségéhez mért regényírási tyrust eltalálá. Gyorsan követék egymást következő regényei: „*The disowned*“ (1829) „*Devereux*“, „*Paul Clifford*“ „*Eugene Aram*“, „*The student*“, — „*The pilgrims of te Rhine*“, „*The last days of Pompeji*“, „*Rienzi the last of the tribunes*“ (1835), „*Ernest Mal- travers*“ és ennek folytatása „*Alice or the secrets*“, „*Leila or the siege of*

Granada“, — utóbb „*Zanoni*“, *The last of the Barons*“, „*Caxtons*“ ’sat. Történeti műve : *Athens, its rise and fall* (1836) ’s ország és néprajza saját hazájáról : *England and the english*. A’ tulajdonok, mikkel ő majd minden angol regényíró felül halad, különösen : az egyaránylag kidolgozott, ésszhangzó és tiszta dictio, philosophiai áthatóság, ’s azon törekvés, miszerint egy egészet ’s eredményt hozzon elő, ’s fölvelt tárgyát tökéletesen kimerítse. Finom felfogási tehetsége ’s szellemdús kifejezése minden művében kitünik: azonban találékonyság, változatosság és karakteristika, az olvasót önkéntelenül elragadó pillanatnyi ihletettség, hatalmas szenvedélyek kifejtése, és különösen a’ felfogás ’s előadás valóságos ’s hűsége tekintetében az angol regény uralomegyéb coryphäusainál tetemesen hátrább áll. Ő inkább visszaadó (reflectáló) mint teremtő tehetség, inkább művész mint költő, ’s hidegen, és józanon hagyja olvasóit. Hogy olylykor egész a’ gyötrésig ügyesen tud bonyolítani, azt a’ többi közt „*Eugen Aram*“ja bizonyítja; de ennek jellemei is kissé nyavalygósak; sokszor igen terjedelmes és a’ pszichológiai kivitelben egész a’ fárasztásig pontos és részletező, mint különösen „*Maltravers*“ és „*Alice*“ regényeiben. A’ német befolyás nyomai majd minden művén láthatók, de különösen a’ „*Rajnai vándorok*“, „*Maltravers*“ és „*Zanoni*“ című regényein. Egyik legjelesebb műve a’ : „*Pompeji végnapjai*“ olaszországi utazásának eredménye. A’ színműírást is többször megkísérté, de mint majd minden regényíró, minden siker nélkül, miről elég tanúságot tesznek : „*Lavalliere herczegné*“ — „*Lyoni leány*“ — „*Richelieu*“ és a’ „*Tengerész vagy az örökség*“ című rosszul sikerült színművei. Neje, ki tőle elvált, botrányos regényt írt „*Clevey, or the man of honour*“ cím alatt, melyly mint regény keveset ér, és csupán a’ férje elleni gyűlöletes személyeskedés által bírta egy ideig az olvasók kíváncsiságát fölébreszteni. Öregebb testvére, *Henry Litton*. éjszakamer. követ ’s több ideig tagja az alsó háznak, néhány kitünő politikai munkája által jeles hirt szerzett magának. *Bulwer* regényei közül egy kettő már magyarra is át van téve, de nem a’ legszerencsésebb választással. Legujabban egy színműve, vagy inkább boházata „*Péncz*“ cím alatt jött színpadunkra *Komlósi* által elmagyarosítva. — V. I.

Bunsen (Keresztyél Károly Jósias) porosz titk. státustanácsos és londoni követ *Bülow* b. helyébe, szül. Korbachban 1791, szegény polgári családból, tanult Göttingenben. Egy ideig a’ göttingeni gymnásiumnál tanított, azután Parisba ment *Sacy* alatt a’ sanskrit nyelvet tanulni. Keletindiaáka akart utazni angolok társaságában ’s e’ czélből Rómába ment, hol *Niebuhr* ismeretségébe jutván, egyszerre a’ diplomatai pályára sodortott. *Niebuhr*nál titoknok, *Brandis* távozta után követségi titoknok, ’s 1823-ban, midőn *Niebuhr* Poroszországba visszatért, csakhamar politikai, majd rendes követ ’s minister lett azon udvarnál, melylynek rendkivüli, bármilyly egyszerűnek kellene lennie, igen bonyolt, ’s cselszövevényes volt. 1823-ban concordátum jött létre, melyly egyetértést ’s békét ígért, de csakhamar ismét mutatkozni kezdtek a’ hierarchiai irányok, segítve a’ felsőbb körök pietistai törekvéseitől. Már 1825-ben megkezdődtek a’ diplomatikai bonyolódások, főleg a’ vegyes házasságokat illetőleg, melylyek utóbb a’ köllni zavarokra vezettek. *Bunsen* creje szerint ügyekezett e’ zavarokat kitisztázni, ’s a’ szerződési jogokat érvényesíteni.

de sikeretlenül. 1838 martiusán végre éhivatott Rómából. 1839-ben porosz követ lett a' helv szövetségénél, 1841-ben pedig Londonban, hol egy jerusalemi evang. püspökség felállítását hozta létre. — Diplomatiái elfoglaltsága nem fogyasztá meg a' tudományok 's művészetek iránti hajlamát. A' Rómába utazó poroszok, kiket tudományos 's művészi buzgalom vezetett oda, vendégszerető fogadást és segélyt találtak nála; gyámolitá az archaeologiai intézet felállítását Rómában, 's a' berlini muzeumot becses régiségekkel gazdagította. Róma topographiai leírásában, melylyet *Niebuhr*, *Platner* és *Gerhard* adtak ki, élénk részt vett. 's e' munkához becses adalékokkal járult. E' mellett buzgó előmozdítója volt a' protestans egyháznak, porosz irányban. A' legújabb egyházi tárgyalásokban mint író is részt vett, 1844-ben „*az angol Episcopatus*“ 1835-ben pedig „*Die Verfassung der Kirche in Zukunft*“ iratokat adván ki. — *Bunsen* azon diplomaták egyike, kiket magas műveltségök emelt fényes polczra, 's derék példány, melyly bizonyítja, hogy conservativ országok is, mint Poroszország, hasznosnak találják a' telivér diplomatákat polgári értelmiségekkel cserélni fel. Poroszország, Anglia, 's Franciaországgal, régebben hódol már azon igazságnak, hogy a' fontos követi helyek betöltésére mai napon egyéb is kell, mint nemességi próba 's gazdagság. *Bunsen* gyakran nevezi magát tréfából „*megszökött iskolamesternek*.“ Kevés élő diplomata köt össze alapos tudománnyal olyly mély keresztyéni érzelmet 's kedélyt, 's politikai tapintattal, anynyi humanitást, mint *Bunsen*. Szerencsését megérdemli. — h.

Büntető törvény. A' codificatio feletti viták a' büntető törvény elveit egészen új alapra állították. A' század böleseletének humanus szelleme és az általánosabb tért foglaló műveltség mindinkább sorompóba szállt úgy a' büntetésnemek kegyetlensége, mint a' kutató eljárás inquisitorius zsarnoksága ellen. A' halál- és testi büntetések eltöröltetésének sürgetése, és egy igazságosabb, szilárdabb és józanabb bűnvádi eljárásnak a' tortura helyébe tétele, természetesen állították a' jogtudomány e' legfontosabb részét hazánkban is a' napi kérdések előterébe. A' büntető törvénynek a' korszellemével és a' népek műveltségével ilylyen öszhangzásba hozatala, egy rendszeres munkálat által megállapított revisioját idézte elő a' bűnök és büntetésnemek meghatározásának, valamint a' büntetőjogi eljárás átalakításának. A' büntető reform, jog és politika szempontjából vétetvén fel, maga a' jog eszméje kikelt a' római petardákból, és az ugynevezett Carolina Const. Crim.-liból, melylynek kutató rendszere 's poros írásbelisége mellett az igazságszolgáltatás elerőtlenedett. A' jog mint az *akarat törvénye* formulázott, 's bűnvádi kereset megnyitása, csak a' *polgári jogrend* háborgatói ellen mondatott intéztethetőnek. Ezáltal elvonatott a' jog eszméje egy beláthatlan *isten*i leszármaztatástól, a' kiskoruság és öntehetetlenség ezen merész hypothesisétől, melyly az ugynevezett *istenítletek*nek (a' torturát is lehet ide számitani) vetett véget; 's egyuttal megkülönböztetett a' *moráltól* is, melylyel Hegel és mások philosophiája öszszekeverte. A' büntető törvény egy egészen új elméletet kapott. A' jogi vétkezés nagysága mértékeül vétetett fel a' büntetés nagyságának. Ezáltal a' bírónak is szabadabb és lelkiismeretesebb állás engedtetett. A' törvényeknek ezen rendszeré egészen ellentétben áll azon nézettel, melylyben

az angolok és amerikaiak a szabadság és igazság biztosságát keresik. Náluk a bírónak a büntetést szöszerintiségben kell alkalmaznia. S maga a derék *Livingston* Louisiana számára írt büntető törvényjavaslatában e szöszerintiségben a büntetésnek szilárdságát, világosságát, mindenütt alkalmazhatóságát és pontosságát gondolta elérhető, minek hiányában az új büntető törvények leginkább szenvednek. A fogházak javításának lenyületet nyert eszíméje, a büntetés célja feletti jogtudományi és böleseleti viták, a régi eljárás erőszakos doctrináit, a torturának — mint a kutató-eljárás középpontjának — eltöröltetése által megingatták. Ez a törvény-székeknek mászkinti szerkesztésére vezetett. Az eljárás vádolóvá lön; nyilvánosság és szóbeliség hozatott abba, melyly politikai evidensek által a büntető reform majd mindenütt az alkotmányos átalakulás zárköve lön. A szóbeliség, mint bizonyítási kellék, természetesen hozatott az esküdt-székek eszméjével kapcsolatba, mint a melylynek elméletét magában foglalja. A bűnök, a büntetés hármaz céljából (jogi elégtétel, elrémítés és javítás) individualisáltattak, melyly jellemzés a büntetésnek meghatározását mintegy megkönnyítette. Egyszóval az igazságszolgáltatás a központosítás szellemében és formáival kezdett munkálui. A minek néhol előzménye, máshol következménye, a kormányzás különböző szálainak szétválasztása lett. E szerint a codexek egy rendszeresebb élet naplóivá lőnek. Ezek rövid alapeszméi a büntető törvénykönyveknek.

A tulajdonképi codificatio, az első franeczia forradalom constituantjával kezdődik. A franeczia törvénykönyvek után készültek Belgium-, Holland- és Németország legnagyobb részének büntető törvénykönyvei. Austria- és Bajorország a büntető reform tekintetében jó példával mentek elől, amaz 1803-ban, emez 1813-ban kiadott és még ma is nagy részben érvényes büntető törvénykönyvével. Az utóbbi *Feuerbach* munkája. Kitünő e munka szabatos és éles nyelve, helyes felosztása, a különböző viszonyoknak szabad áttekintése által. Elmélete azonban a rémítés teoriájára van építve. Ezután egymást követték a német fejedelemségek és királyságok büntető törvénykönyvei. Poroszország különösen több büntető törvényjavaslatot dolgoztatott ki. Mindezen törvényjavaslatok közt legkitünőbb a *badeni*, melyly 1839-ben terjesztett a kamarák elé. Különösen az ezen törvényjavaslatot készítő választmányi jelentések és tanácskozmányok a legfontosabb büntető törvénykönyvi anyagokat képezik. A Rajnabalparti tartományok a franeczia code pénal-t fogadták el. Az új kor ezen törvénykönyveiben a politikai szükségesség elvét mindenütt az igazság és emberiség látszik mérséklenni. Egy német állodalom sem szüntette meg ugyan a halálbüntetést, de minden ilyen testi büntetések tetemesen megszorítottak, vagy fogsággal cseréltettek fel. A mult idők barbarismusát gondosan kikerülték az új kor emberei. Fő büntetési eszköz most: a szabadságvesztés. S ez szem a mult század elalacsonyító formáiban. Mindazonáltal a mai büntető törvénykönyveknek is megvannak tetemes fogyatkozásai. E tekintetben *Mittermaier* érdekes munkája az új német büntető törvényhozás körül, tanuságos forrásul szolgál. Különösen érezhető ezen hiány a birói ítéletek megszorítása és a büntetési minimumoknál, melylyek keménységét a kegyelmi jog útján csak tökéletlenül lehet kiegyenlíteni. A szabadságvesztés fokozatai, a deportatio, számüzés kérdései még mindig a jogtudomány

bonezkése alá esnek. Különösen a politikai vétségekre nézve, az elrettenés elméletének használata és az ebből folyó keménység és általában a politikai véleményérti büntetésnek, mint a rendőrségi megszorítások, gyökeres reformot igényelnek. Nevezetes és az emberiséget örvendeztető előlépés volt az 1848-ik év februárján született francia köztársaság akkori ideigl. kormányának *Lamartine* által indítványozott 's a' francia nép által elfogadott határozata, melyly a' halálos büntetést megszüntetvén, a' politikai rémuralmat 's az első francia forradalom véres képeinek megújulását lehetlenné tette.

A' magyar büntető törvények hiányos voltáról általános volt a' meggyőződés, és általános ezen állapot javításának vágya. A' régi törvények ugyanis épen nem ismerék a' büntetésfokozatokat egyes bűntények számára, 's a' büntetések nagysága, a' halálbüntetés kivételével, egyedül a' különböző birói tapintatra 's önkényre bízott. Az országgyűlések tehát, nevezetesen az 1840-iki, főgondjaik közé számlálák, hogy ezen a' bírák önkényén nyugvó ingatag jogállapot helyébe egy a' személyes szabadságot védő 's a' jog tiszta elveinek és a' kor kívánatainak megfelelő bünt. törvénykönyv élvezete lépjen életbe.

Az 1840-iki évi 5-ik törvényezikkely által országos választmány küldetett ki, melyly a' büntető törvényvel vállhatlan kapcsolatban levő büntető 's javító rendszer iránt kimerítő véleményt adjon. Összeült ez országos választmány 1841-iki évi nov. 28-ikán. Üléseit, a' kevesebbség külön véleménye ellenében, zárva tartotta. Először is a' börtönrendszer 's ahöz alkalmazandó büntető törvénykönyv fő elveinek megállapításába fogott. A' fogházakra nézve a' *magán rendszer* elvét fogadta el. (I. börtönreform). Azután a' büntettek- 's büntetésekről és a' büntető eljárásról készített törvényjavaslatot. A' jeles munkálat első része szól a' *büntettek- 's büntetésekről*, 's e' részhez van csatolva a' *rendőri kihágásokról* készített különjavallat. A' felbujtás, bünszövetség, clévülés, kir. kegyelmezés, hűtlenség pontjaira nézve némelyly vál. tagok külön véleményt adtak. Második rész szól a' *büntető eljárásról*, hol némelyly tagok ismét külön tervet adtak be az eskütszékekre, a' felségsértés, hűtelenség és a' király személyének szóbeli sértése eseteire, 's a' katonai és egyházi személyek büntető bíróságára nézve. Harmadik részben foglaltatik a' börtönrendszer. A' választmány elébe terjesztett adatokból kiviláglott, hogy az 1831-től 1841. végeig terjedő évtizedben Magyarország összes büntető hatóságainak börtöneiben elzárt foglyok száma 238,735 volt, 's azok száma, kik évenként félévi, vagy annál hosszabb rabságra ítéltettek, kik tehát a' vál. terve szerint kerületi börtönökbe lennének elzárandók, egyre másra 4886 főre megy. A' választmány, egy kerületi börtönre 500 rabot számítván körülbelül, 10 kerületi börtön felállítását tervezé. Egyegy kerületi börtön felépítésének költsége a' beadott építómesteri tervek szerint 3—400,000 p. ftra, egyegy börtön bútorozása mintegy 15,000 ftra ment, 's 500 rab élelmezésére, ruházatára, orvosszerekre 's a' munkához szükséges szerszámok beszerzésére mintegy 24—25,000 p. ft. végre a' tisztviselők és szolgáló személyzet díjazására mintegy 21,000 ft. kívántatott volna évenként, — melyly költségek egy részét az országos kincstár, más részét a' törvényhatóságok fogták volna viselni. A' szabadelműség 's újabb tudományos fejle-

mények elvei szerint tervezett külön véleményeket a főrendi tagok közül b. *Eotvos József*, gr. *Pejacherich János*, b. *Wenckheim Béla*, gr. *Zichy Ödön*; a követi tábla nevezetesebb tagjai közül *Deák Ferencz*, *Klauzál Gábor*, *Bezerédj István*, öregebb *Pázmándy Dénes*, *Pulszky Ferencz*, *Palóczy László* 'sa't. írták alá. A választmány *Majláth György* országbíró elnöke alatt folytatá munkálkodásait, 's derék jogtudósunk *Szalay Lászlónak*, mint jegyzőnek, segítségével élt. Tagjai közt voltak az ország legjelesebb tehetségei; az említettek kivül még *Lonovich József* esanádi püspök, gr. *Teleky József* koronaőr, b. *Mednyánszky Alajos*, gr. *Dessewffy Aurel*, b. *Vay Miklós*, gr. *Apponyi György*, *Szerencsy István* kir. személynök, *Zarka János*, *Andrássy József* esztergami, *Zsedényi Ede* szepesi követek 'sa't. A választmány sok tekintetben hasznát vette a bádeni törvényjavaslatnak. E választmány munkálatát a bűnök- 's büntetésekről szóló részben jelességére és igazságosságára nézve az emberiség aranybullájának lehet mondani. Honunk egyik legkitünőbb publicistája és jogtudósa így ítél e munkáról: „a büntettek és büntetések könyve ugyszólván egy öntés, a javallatnak e részét a legkövetkezetesebb rendszeresség jellemzi... az eljárási törvényjavaslatot, ott a hol a szavazatok közötti viszony nem parancsolt transactiót elv és elv között, meleg haladási színezet jellemzi.“ Maga *Mittermaier* is kedvező ítéletet mondott e munkálatról. Mint a legtöbb más büntető codexek, ez is leghiányosabb a személyes szabadság, jogtalan letartóztatás, és a lak sérthetlenségének kérdéseiben hozott rendelkezéseire nézve. Olyly kérdések, melylyekért a francia juliusi kormány is a code pénal revisióját igérette. Hazánkban a büntető reform jogi munkálatainak dicsősége jókora részben *Szalay Lászlót* illeti, ki éles és mély publicistai fejtegetésével, a positivum és eszme közötti rokonság kimutatásában, menten üres philosophémáktól 's németes szószaporítás- és pedantismustól, állította fel az észjogot. — E javaslat az 184³/₄ országgyűlésre bemutatattván, részint tárgyalatott is, a főrendi tábla azonban csak a harmadik részt akarván elkülönözve tárgyalni, az ország reményei ezúttal teljesítetlenül maradtak. (I. országgyűlések). A mártiusi magyar igazságügyi ministerium első teendői közé számítá a büntető rendszer átnézését 's országgyűlés elébe terjesztését, 's már megtette errenézve az előkészületeket. A forradalom árja elfojtá ezt is, mint anynyi egyéb nemzeti intézkedést.

A birodalmi igazságügyi ministerium által közzé tett ideiglenes törvényszéki szerkezet 's perlekedési rend szerint különbség tétetik a nehéz és csekélyebb büntettek 's az egyszerű kihágások közt 's ezen alapon határoztatik meg a büntető törvényszékek különféle neveinek illetősége, miszerint a nehéz büntettek a *Landgerichte*től (megyei törvényszékektől) csekélyb büntettek a testületileg szerkesztett első osztályú *Bezirksgerichte*től (járásai törvényszékektől) egyszerű kihágások végre a közönséges járásai törvényszékektől fognának első folyamodás útján megítéltetni. A ministerium addig is, míg egy a kor kívánatainak teljesen megfelelő büntető törvénykönyv életbe léptethetnék, a büntetés alá eső bűntényeket 's kihágásokat egyáltalában, tekintettel a törvényszékek által ellenök ekkorig kimondatni szokott büntetésekre, különrendelet által egyenkint elszámálta (I. Kiegészítő rendelet az ideigl. törvényszéki szerkezethez,

1850) 's az említett hármias categoria szerint határozta el a' büntető törvényisékek e' háromféle nemei illetőségének terjedelmét. A' felebbezéseket, ha járási törvényisékek végzései ellen intéztetnek, a' megyei (Landes) törvényisékekre, ha pedig ez utóbbiak ítéletei vitetnek felebb, a' kerületi főtörvényisékekre (Districtsgerichte) utasította, honnét a' további felebbvitel a' legfőbb törvényisékhez megy. Az eskütszéki intézetet, melynek magas becsét a' ministerium elismeri, jelen pillanatban nem vélte még a' felzavart országban kivihetőnek. (1. *Eskütszékek*, 's egyes törvénybozások történeteit és egyes írók és státusférfiak életírásait). — Sz.

Buonarotti (Fülöp) az olasz és párisi democraták egyik, özszeesküvésben telhetetlen 's fáradhatlan főnöke, Michel Angeloval, a' híres festővel egyazon családból, szül. Pisában 1761-ben, tanult 's jogtudor lett ugyanott 1778—1782-ig. Családa gazdag volt 's az osztrák udvar nagy kegyében állott; ő maga is Sz. István rendet kapott, de csakhamar eljátszotta az udvari kedvezést, mert Rousseau eszméibe szerelmesedve, ennek szellemében több röpiratot adott ki. Olaszországból, hol 1787-ben hirlapszerkesztő volt, 's forradalmi elveket hirdetett, a' fellázadt Corsicába ment, de itt demokratiai tanai miatt a' nemesi párttól elfogatván, Toscanának kiadatott, 's innét büntetésül száműzetett. Livornóban a' pórnép csaknem megkövezé, mint francziabarátot 's a' keresztyén vallás ellenségét. Most, a' corsicai democratáktól küldetve Sardiniába ment a' népet fellázítani, melyly őt örömjongással fogadta 's alkotmány tervezéssel bízta meg. Sardiniából 1793-ban Párisba ért, 's a' nemz. convent határozata által csakhamar francia polgárrá lett. Mint lángoló jacobin, többfelé küldetett a' jacobinusok elveit hirdetni; a' jacobinismus buktával azonban ismételve is börtönbe került. Valahányszor kiszabadult, azonnal újra özszeesküdött, ő szervezte az úgynevezett *Pantheon-özszeesküvést*, melylyet *Napoleon* vert széljél, 's végre egyik feje lett a' *Babeuf-féle özszeesküvésnek*. A' directorium felfedezte az özszeesküvést 's meggátolta ennek sikerét. Részvevői, *Babeuf* és *Darthe* vérpadra kerültek, *Buonarotti* élethosszig tartó deportációra ítéltetett. *Napoleon*, ki egykor szobatársa volt Buonarottinak, 's ismérte ennek természeti hajlamát az özszeesküvésre, 's politikai álmadozásait, a' deportatiót oda szelidítette, hogy Franciaország valamelylyik keleti városában kelljen tartózkodnia. Mig e' kegyelem megérkezett, a' foglyok vaskalitkákban vitettek Cherburgba, 's több helyen kövekkel hajgáltattak, másutt pompás beszédekkel fogadtattak. Később Genfben volt zenatanító, de innét is elűzetett. Belgiumba ment, 's itt adta ki 1828-ban „*Conspiration de Babeuf*“ híres munkáját. A' juliusi forradalom után újra viszsza ment Párisba; a' republikánusok tárt karokkal fogadják 's bálványozák az öreg conspirátort; egyik fő tanácsadója 's titkos biztosa lett a' pártnak. Az új jacobinusok, a' titkos társulatok, a' feloszlatott „emberjogi egyesület“ romai mély tisztelettel viseltettek iránta, 's *Babeuf*-ról irt könyvét politikai katechismusul tekinték. Az aprilperben neve a' védelmezők közt állott. A' rendőrség üldözését 1834-ben ki tudta játszani, hosszas ideig *Rémond* zenemester neve alatt élt; de rejtekében is feltalálta a' halál. Megh. igen szegény állapotban 1837. sept. 15-ikén. Halotti beszédet *Trélat*, a' National egyik szerkesztője, buzgó republikánus, tartott felette. — h.

Burekhardt (János Kár.) híres astronóm, szül. 1773. Lipescében, de 1797. óta Párisban élt, hol *Lalande*al szoros viszonyban volt, kinek *Mécanique celestjé*t németre fordította. — Vizsgálatai által olyly hirt szerzett magának, hogy már 1799-ben fr. polgári jogot nyert, és segéd lett a' „*bureau des longitudes*“nál. Az 1770-ki üstökösről irt értekezése 1800-ban akadémiai díjt nyert. 1806-ban pedig az Institut tagjává választatott. 1812-ben holdtáblákat adott ki, melylyek legjobbaknak tartatnak, 1814—16-ban pedig segéd táblákat astronomiai számításokhoz. Megholt 1825-ben. — Testvérének fia *Eduárd*, a' ki szül. 1800-ban szinte Lipescében, történeti 's egyéb publicistai munkáiról ismeretes, u. m. *Deutsche Geschichte für das deutsche Volk* (Lipese, 2-ik kiad. 1840.) „*Allgemeine Gesch. der neuesten Zeit*“ (3 k. Lipese, 1840—44). — *h.*

Burdach (Károly Frigyes) kir. porosz titkos orvosi tanácsnok, előlül az orvosi collegiumban, a' boncz- és élettan rendes tanára Königsbergben, sz. 1776 Lipescében, 's ugyanott végezte az orvosi tanulmányokat. 1796 orvostudorrá lett; egy ideig mint gyakorló orvos 's magánytanító szülő városában élt, folytonosan komoly tanulmányokkal 's írói munkálatokkal foglalkozva. Később a' boncztan tanára lett Dorpatban, honnan 1815. Königsbergbe hivatott; itt 1835 óta az orvosi kar öregbika. Már Lipescéből több tudományos utazást tett, melylyeket későbbben is folytatott, nevezetesen a' német orvosok 's természetvizsgálók nagy gyűlésére. B. mint író, az orvosi tudomány többféle ágában működött. Korábbi éveiből encyclopaediai és methodologiai, élettani, ép- és kórtani munkákat, a' gyógyszerstan rendszerét, 's a' gyógytudományok irodalmi történetét bírja tőle az orvosi világ. Minden munkájából sajátlagos philosophiai szellem tűnik ki, melyly eleinte a' természetphilosophok iskolájához csatlakozott ugyan, később azonban tulajdon, concret elveken alapuló ösvényt tört magának. Ezen tekintetben „*Vom Baue und Leben des Gehirns und des Rückenmarks*“ (2 köt. Lipese. 1819—22, 4) czimű nagy munkája méltán classicusnak mondható. A' legremekebb pedig, mi tollából folyt: „*Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft*“ (6 köt. Lipese. 1826—40.) melylyhez pótlék gyanánt adta: „*Blicke ins Leben, Comparative Physiologie*“ munkáit. E' műve által halhatlan emléket emelt magának. (1 és 2 köt. Lipese 1842.) Említést érdemel még munkái között. „*De foetu humano*“ (Lipese 1828. Fol.); főleg pedig „*Der Mensch nach verschiedenen Seiten seiner Natur*“ (5 oszt. Stuttgart 1836—37.) népszerű, 's a' művelt közönség számára irt jeles munkája, mely új bizonyosságot tett élénk szelleméről 's előadási tehetségéről. Altalában *Burdach* a' felfogás és összeállítás világosságára, 's az előadás simaságára 's kerektségére nézve egyedül 's mindenké felett áll a' német írói világban; munkái egyszersmind a' német prózának is remekei. — Fia, *Ernest*, ki 1801-ben született, és szinte königsbergi professor, már is jeles orvostud. munkákat irt. — *B.*

Burdett (Sir Francis) az angol parlament tagja, sz. régi baronet-családból, 1770. Első képződését a' westminsteri 's oxfordi iskolákban nyerte, azután utazást tett Európában, melyly a' francia forradalom kezdetével esett össze; visszatérvén utjából, *Coutts* dúsgazdag bankár leányát vette nőül, 's ez által saját gazdagságát még inkább növelvén, képessé lön

azon szerepet játszani, melyly őt politikai pályája első szakában nép emberévé tette. 1796-ban *Boroughbridge* városka részéről parlamenti taggá választatott, 's az ellenzékhez állott, mint az akkor úgy nevezett új whigek, vagy radicálok buzgó párthive. Dicsvágya ezen párt élén reméllé elérni kitüzött célját. Az alsó házból valódi népképviseletet alakítani politikai élete fő feladatának nyilvánítá, 's már 1799-ban alkalma volt a' nép kegyét megnyerni, midőn a' Habeascorpus-acta felfüggesztésével börtönbe vetett politikai foglyokon elkövetett méltatlanságok ellen nyilvánosan kikelt. Gazdagsága 's az angolhoni választásoknál a' reformbill előtt még nagyobb mértékben üzetni szokott mesterfogások által sikerült neki 1802-ben Middlesex grófság részéről választatni meg, 's a' ministerek által pártolt vetélytársai fölött győzedelmeskedni, mi neki, hir szerint, több mint 40,000 font sterlingbe került; mert p. o. a' választási napokon minden bérkocsit lefoglalt Londonban, hogy az ellenfél választói a' választás helyére ne jöhessenek. A' parlamenti vitáknál az ellenzék akkori kitünő szónokaival nem versenyezhetett ugyan, de az erőteljes fellépésben *Addington* gyöngye ministeriuma ellen ő volt az első. *Pitt* halála után, azon rövid idő alatt, midőn *Fox* állott a' kormány élén, a' ministerekkel szavazott, 's midőn 1807. Westminster részéről ismét roppant költséggel, 's hallatlan vesztegetéssel, megválasztatott, bátorsága 's dicsvágya mind inkább növekedett. Általános szavazati jog 's évenkénti parlament valának akkor jelszavai. Midőn 1810-ben egy író bizonyos czikk miatt, melylyet az alsó ház a' maga jogait sértőnek nyilvánított, börtönnel büntetették, B. megragadá ez alkalmat magát a' nép kegyében még inkább megerősíteni, 's választóihoz levelet intézett, melylyért a' ministeri párt őt is, mint a' ház méltósága 's jogai megsértőjét, bevádolá. Az ellenzék minden erőlködései daczára is, az elfogatási paranes ellene kiadatott 's noha a' védelmére történt népfölkeléstől gyámolítva, három nap állt ellen a' kormányparanes végrehajtásának, végre, miután a' törvényészi tisztviselők házába nyomultak, erőszakkal a' Towerbe vitették, hol két hónapig ült fogva. Ezután is hű maradt eddigi eljárásához, 's a' hol csak lehetett, kikelt a' ministerek visszaélései ellen. Napoleonnak Elbáboli viszsztatérte után Franciaországgal a békét sürgette, 's a' ministereket a' szerződések megsértéséről vádolá, miáltal ezek a' császár bukását eszközölték, 's a' Bourbonokat, kiknek neve egyértelmű a' hitszegéssel, ismét a' francia trónra ültették. — 1818. a' megromlott választási törvények javítását ismét indítványba hozá az alsó házban, 's az általa már előbb sürgetett radical-reform elveit erőlyesen vitatá. Azon rendeletek ellen is hevesen, bár siker nélkül, kikelt, melylyek által lord *Castlereagh*, özszeesküvésektől feltében, 1819. a' sajtószabadságot korlátozó. — Némelyly kérdéseknél azonban már visszavonúlt a' néppárt legtüzesb szónokai sorából, részint mivel korosodván, a' korral együtt közönyössége is növekedett, 's dicsvágyának fiatal tüzét eloltá; különösen pedig, mivel a' birtokaristocratia érdeke nem volt idegen előtte, mit a' gabnabeviteli törvényeket illető vitáknál eléggé tanusított. Egyébbirant választói bizalmát még folyton megtartá, és sohasem mulasztá el a' wighpárt vezéreszméi mellett harcolni. Midőn *Canning* túlyomó befolyást nyert, Burdett is közeledett a' ministeriumhoz. Különösen az irlandi katolikusok jogai

mellett is felszólalt, 's 1827. ezek sorsának könnyebbitését a' parlamentben ismét indítványba hozá, mi azonban, jóllehet Canningtól pártoltatott, ekkor megbukott. B. azonban ez által nem hagyá magát elijesztetni; 1828. ezen indítványát ismét szőnyegre hozá, mire az alsóház kimondá az irlandi katolikusoknak az eddig tőlök megtagadott politikai jogokbani részeltetésüknek szükségét. Még 1832-ben a' *Grey*téle reformbill mellett harczolt, heves beszédeket intézett a' néphez, sőt a' fégyveres fölkelés is szabados eszköznek látszott előtte, hogy kedvencz eszméit életbe léptesse. Alig lépett azonban az általa is sürgetett reform életbe, 's e' reform emberei a' kormányra, *Burdett*, kinek hiúsága sértve volt, tökéletes tétlenségbe sülyedt, ritkán leheté látni a' parlamentben, sőt egészen a' toryk karjai közé veté magát és azon kifakadások, melylyekkel nyílt levelekben *O'Connell*t időről időre megtámadta, — kinek növekedő befolyása irigységét látszék fölingerleni, — meztelenségében mutaták a' renegátot. — Midőn e' változása végre küldői 's a' westminsteri radícalok főnökei előtt is nyilvánvalóvá lett, többen ezek közül felszólíták őt, hogy vagy képviselje ügyöket a' parlamentben, vagy adjon nekik alkalmat mást választani, kinek elég akarata és ereje van kívánataikat teljesíteni. — Ekkor a' régi szabadsághős eldobá az ülerezot, 's egy gúnyteljes iratban, melylyet az általa előbb anynyira tisztelt népvézérekhez intézett, készségét nyilvánítá, magát új választás alá bocsátani, hogy eldöntessék, vajjon meg vannak-e vele elégedve a' westminsteri választók vagy sem. Nyilvánítá, hogy mind azon reform, melyly után törekedett, már életbe van léptetve 's ő nem akar olyly ministeriumot pártolni, melyly magát *O'Connell*, az irhoni kath. papság, 's a' többi fanaticus újítók rabjává tette. Ő maga a' népés alkotmány változatlan barátja, de tory. A' toryk erre nagy örömmel sereglének össze körülé, 's minthogy éppen akkor a' radícalok között személyes szakadás történt, 1837-ben Westminster által ismét megválasztott a' parlamentbe. Midőn azonban Victoria királyné trónra lépte után új általános választás történt, B. elhagyá Westministert azon ürügy alatt, hogy köszvénye nem engedi az ülésekben részt venni, de valóban azért, mert nem hitte megválasztatását, 's eltávozott a' parlamentből, hol 30 évig, mint a' nép embere, vívott ennek jogai mellett. Azonban hiúsága újra felébredt, 's Wiltshire éjszaki része hérlőitől, mint conservatív újra megválasztatott. Ez idő óta köszvénye eltűnni látszott, a' toryk ünnepi lakomáin mindenütt megjelent, 's ifjai tüzzel szólott a' réginek fentartása mellett, és dühöngött *O'Connell*, az irhoni papság 's általában a' whigek ellen. Anynyira megfrisült, hogy midőn választatása alkalmával, melylyre ismét, mint egykor Londonban a' bérkoesikat, Wiltshire megye minden lovát kibérlé, — az emelvény vele leszakadt, rögtön felkelt a' romok közül, 's folytatá tory szellemű kifakadásait. A' parlamentben is sokkal munkásabb részt vett, mint westminsteri követ korában. *O'Connell* menyköveitől, 's a' nép haragjától kísérve szállt sírjába 1844-ben. Roppant vagyont hagyott hátra; leánya *Angela Burdett*, *Albans* hercegnőt is örökölvén, leggazdagabb örökös volt Európában, kinek értéke túlment 12 millió talléron. — *Burdett*, a' nélkül, hogy magát alapos tanulmányok által valódi státusférfitá képezte volna, természeti hajhúmánál fogva, hosszú parlamenti élete alatt sok ügyességet szerzett magának, és

szónoklatai élénk egyszerűség, 's természetesség által tüntették ki magokat. — B.

Buren. l. Van-Buren.

Burgonyabetegség. A' burgonyának, mint milliók egyedüli tápszereinek, általános használása 's rendkívüli elterjedése mellett, iszonyatos szerencsétlenség, ha valamelyly évben épen semmi burgonya sem terem. Közszerencsére azonban 1845-dikig az ilyly rosz aratás igen ritkán fordult elő nagyban. De az említett évben egész Európában feltűnt ezen természetmenny betege, melyly ragályként lépván föl, iszonyu pusztításokat tett, tetemes veszteséget okozott, drágaságot, nyomort 's éhhalált idézett elő. E' betegség, melyly még most sem tűnt el egészen, jöllehet már szembetűnőleg szelidebben 's ritkábban mutatkozik, nagy mozgalmat szült Európában, 's mint történeti tény, és természettudományi 's gazdasági nevezetesség megérdemli figyelmünket. A' burgonyabetegséget 1845-ben vették legelőször észre Európában. Első kitérése augusztushó végével mutatkozott. Ez időtájban sok gazda sajátlagos bűdös szagot vett észre burgonyaföldein; a' burgonya-növény különös színűnek látszott; 's utánasások megmutatták, hogy a' gümők nagyobb része eddig nem ismert rothadástól lepetett meg. Villámsebességgel röpjött a' hír Európának egy végéről másikra, a' kiűtött burgonyaragály felől. És a' földrészt minden zugában megjelent ezen iszonyatos csapás. A' nyomor magasabb fokra hágott, 's ezeken igyekeztek a' betegség benső lényegét megvizsgálni, 's ellenszereket fődözni fel megszüntetésére. Az utóbbi törekvés eddigelé nem sikerült, az első pedig csak annyiban, hogy ezen betegség hatását a' legutolsóbb részletekig megvizsgálta, annak okairól azonban mindeddig homályban van 's csak hypothesisekkel támogatja nézeteit. Ha egy burgonyaföldet, melyly a' betegségtől már meglepetett, szorgalmasan megvizsgálunk, azonnal észreveendjük, hogy a' burgonya-növény külseje igen határozólag elárulja a' gümők megromlását. A' növény ugyanis először világosabb színt ölt magára, 's lassankint barnás vagy feketés foltokat kap, melylyek nedvesebb helyeken, különféle alakzatu penész-képletekkel fedetvék; száraz és magasán fekvő helyeken ellenben semmi penész- vagy gomba-képződést nem mutatnak, hanem egyszerűen elszáradnak, 's lassankint az egész növényt, 's a' szomszédot is megtámadják. Ezután azt venni észre a' szántóföldön, hogy míg a' bokrok nagyobb része erőteljesen 's szép zöld színben áll, egyes foltokon sárgás beteges színű lesz, később pedig nagyobb, egészen kiholt helyeket láthatni, olyyan időben, midőn a' növény elszáradásának még nincs ideje 's az nem természetzerű. Azt is venni észre egyszersmind, hogy a' burgonyaszárak elkezdenek foltokat kapni, némelyly helyeken a' gyümölcs is meglágyul, mintha rothadásnak indulna. Ha ilyly beteges tövet kiásnak, egészséges gümők is fognak találatni rajta, de mindenesetre több beteg, 's különös az, hogy ezen utolsóknak rendesen a' felületen, 's a' tő közelében találatnak. A' gümöket jobban megvizsgálván, úgy látszik, hogy olyly növények gümői, melylyeknek szára csak megsárgult, majd nem tökéletesen egészségesek, kívülről a' betegség legkisebb nyomát sem mutatják, 's átmetszetvén, csak imitt amott mutatnak apró, gyakran mustármag- vagy borsószem nagyságu rút színű foltokat. Nem sokára azonban ezen

gümők is kívülről barnás, letörlés után feketés, öszszezsugorodó foltokat kapnak, melyek kevés nap alatt mindinkább elterjednek, 's akkor láthatni a' keresztmetszetben a' gyümölcs beteges részeit vöröses- vagy piszkosbarna színt venni föl. Már a' gümő héjáján meg lehet ismerni a' beteges helyeket sötétbarna színeükről, 's arról, hogy többnyire igen apró fekete pontokkal vannak befödve, ha a' betegség már nagyobb fokra hágott, míg az éppen megtámadott helyeken ezen pontok hiányzanak, 's nem minden darabon mutatkoznak olyly világosan. Ezen pontok a' csillagalaku sejthalmazok rothadásából erednek, 's ezen rothadó pontokból mennek ki mind azon szömölesalaku gombakinövések, melyeket sokan a' betegség lényegének tekintettek. Ha már az ennyire megtámadott gümöket átmetszük, húsok még mindig egészséges színünek látszik; de néhány percz múlva a' gümő beteges részeit vörös szín futja el, 's ezen időponttól kezdve, ha ilyly burgonyák még a' földben maradnak, vagy pedig pinczékbe 's vermekbe takarítatnak, a' betegség rendkívüli sebességgel halad előre, 's a' megtámadott gümők néhány hét múlva, az állomány keresztmetszetén sötétbarna színt mutatnak. Ha a' hely nedves, hol a' burgonya tartatik, a' gümők beteges gyurmája, genyhez hasonló, szürke, kenőses, szétfolyó anyagba megy át, melyly kiállhatlan szagot ereszt, míg a' beteges ugyan, de még annyira szét nem folyó gümők csak átható penészszagúak. Ha pedig azon hely, melylyen a' burgonya tartatik, száraz és szellős, 's a' takarmány nincs felhalmozva, hanem jól kiterítve, a' betegség nem halad olyly sebesen előre, 's nem megy át hideg rothadásba, hanem a' beteges helyek szürkebarna, durva anyaggá száradnak össze, száraz rothadást képeznek, 's így ezen anyagból még több mint 50% keményítőt lehet mosás által kihúzni.

Többen a' természetbuvárok közül nagyító üvegen vizsgálták meg a' beteges burgonya gyurmáját, 's ugy találták, hogy a' beteges helyeken igen finom szemesés anyag van a' sejttoldalakon 's sejtnedvben leülepedve. Ezen anyag szemeséi véghetetlen finomak, úgy hogy 3000-szeri diametralis nagyítás után is alig bírnak a' micrometer egy szálának vastagságával; ebből aztán azt állították, hogy bizonyos epizooticus kütfeje volna a' nyavalyának. Minthogy azonban a' tapasztalati észrevételek azt mutatták, hogy a' keményítő mennyisége a' betegségtől megtámadott gümőkben aránylagosan annyira nem fogyott, mindent öszszevéve több mint valószínű, hogy a' burgonya betegség félszke, a' faképző nedvek elváltozásában van.

Lássuk már most ezen betegség föllépését mezőgazdasági tekintetben. A' földnek befolyása nem látszott annyira fontosnak a' betegség fokára nézve; minden földnemben mutatkozott ugyan, hanem azt lehetett észrevenni, hogy a' száraz földben termett burgonyák mégis kevésbé támadtattak meg. A' trágyázásnak már lényeges befolyása volt; friss trágyázás a' bajt inkább elősegíté, míg a' trágyázatlan — vagy ugar földbe vetett burgonya nagyobb résziint ment maradt tőle. A' vetés idejének anynyiban volt befolyása, a' menynyiben a' leghamarább ültetett burgonya legkevesebb nyomait mutatá a' betegségnek. A' munkálat semmi különbséget nem tett; szorgalmatos kapálás és feltöltés épen olyly keveset használt, mint ezen műveletek egészeni elmulasztása. Különböző tájakon

a' földnek nehéz vas boronávali felszaggatása is megkísértetett, 's mondják, hogy jó sikerrel. A' burgonyának magbóli természetése, melyly sokaktól, kik a' baj fészket a' burgonya elfajulásában keresték, mint ellenszer ajánltatott, sikeretlen maradt; a' magból növelt burgonya szinte megbetegedett, mint a' többi; azért is a' járvány nem fajbeli romlottság. A' különböző faju burgonyára nézve sem volt sok kivétel; a' korábbiak, azonban, a' juliusban érők, mentek maradtak a' be'egségétől. Az Amerikából behozott új burgonyafajak, ugyanazon mértékben szenvedtek a' betegségben, mint a' régebben műveltek. Azon rendeletek, melylyek a' baj elhárítására tétettek, igen különbözők voltak. A' száraz levágása süker nélkül maradt, a' gümők korábbi kiszedése szinte nem biztosított a' ragály ellen. Mosás, szárítás, a' beteg gümők elkülönzése a' későbbi rothadást elháríták ugyan némelylykor, de ez sem volt minden esetben elegendő. A' rothadás elfojtására, következő vegytani szerekekkel ajánlották a' burgonyát behinteni: chlórmez, szóda, kénessav, konyhasó, faszén, hamu, füst 'sat. De ezen anyagok hatása is olyly kétes volt, hogy ott, a' hol használni látszattak is, fellehet tenni, hogy a' rothadás a' nélkül sem ment volna már tovább. Minthogy a' rothadás a' forrásnak egy neme, ez utóbbi pedig meleget fejt ki, azért is az elsőre könnyen rá ismerhetni hévmérő segélyével; magasabb hőfok, mint $+ 4^{\circ}$ R. a' forrás kezdetét mutatja. E' végre igen ajánllható a' *Berend* által feltalált burgonyahévmérő. — B.

Burgos (Don Francisco Xavier de) egyik azon spanyol státusférfiak közül, kik a' legujabb időben méltán rosz hirbe jöttek, született Motrilban Almeria tartományban 1780. Egyetemi tanulmányait Granadában kezdé, 's még ott volt, midőn *Napoleon* császár *József* testvérét Spanyolhon királyává tette. B. hódolt a' honára tukmált fejedelemnek, 's ministeireitől granadai alkormányzóvá neveztetett ki. Mint ilylyen, a' leggyülöltebb, 's honosai nemzetisége ellen intézett rendszabályai által igyekezett magát az idegenek kegyében fentartani; számos gúnyiratai, melylyeket a' függetlenségüket védő spanyolok ellen intézett ennek világos tanubizonságai. Ezek között az „*El Presidente de la Regencia*“ czimű gúnyköltemény alacsony hizelgéseket a' francziák irányában, a' spanyol nemzeti jellemnek pedig legszentelenebb legyalázását foglalja magában. Azért midőn a' háboru a' francziák elűzésével bevégeződött, az új hatalomnál barátságos fölvetelre nem számolhatván, Frankhonba költözött. A' cortesek megnyiták 1820-ban a' kivándorlott Afrancesadok előtt a' hon kapuit 's B. most viszszaletett Madridba, szerencsését megkísérteni. Mint szép tehetségű férfi, tollhoz fogott, 's írói munkásságát „*La miscelanea*“ és „*El imparcial*“ hirlapokban fejté ki, melylyek mérsékeltbb elveket állítottak fel, 's azért, mint az alkotmány veszes ellenségei, megtámadtattak. Ez idő tájban kiadá Horacznak spanyol fordítását is, melylyet Don Carlos infansnak ajánlott. Előre látván az alkotmányos rendszer bukását, annak ellenségeivel mindig titkos özszeköttetésben állott, 's nevezetesen az akkor üldözött *Arjonának* fontos szolgálatokat tett. Midőn a' király ismét korlátlan hatalomhoz jutott, 's *Arjona* kedvenczét a' rendőrség főnökévé nevezé ki, ez megemlékezett B. barátjáról, a' királynak bemutatta őt, 's pénzszerzést illető terveit tétette elébe. A'

király jóvá hagyá ezeket, 's B.-t a' *Guebard* féle kölesönügyben Párisba küldé. Ottani alkudozásai tettek-e valami hasznot a' spanyol státuspénztárnak, kétséges dolog, de az bizonyos, hogy B.-re nézve gazdagság kufforrásává lettek. Nem sokára Párisból visszaférte után Toledo tartományban *El Monillo* nagy birtokot megvevé, 's ott pompás palotát építtetett.

VII. *Ferdinánd* halála után *Zea Bermudez* minsterelnök figyelmét voná magára. Ezen statusférfi hivatta érzé magát a' közelgő forradalom kitörését az ugy nevezett „felvilágosodott despotismus“ rendszere által megakadályozni. Mig egy kezével a' spanyol nemzetnek sok anyagi javítást nyújtott, a' másikkal minden politikai szabadságot 's képviseleti jogot elnyomni igyekezett. Ennek kivitelére B. látszott előtte legalkalmatosabbnak, azért őt oct. 21-én 1833. belügyministerré nevezte ki. Mint ilylyen, rendkívüli munkásságot fejtett ki, 's a' francia kormánynál gyűjtött ismereteit ügyesen felhasználta. Spanyolhon most is fenálló territorialis elosztását kieszközlé, a' földművelést fölszabadítá bilincseiből, 's igen sok czélszerű intézkedést hozott létre a' polgári tisztviselők között. Midőn *Zea Bermudez* a' fenyegető vész elől visszavonult, 's *Martinez de la Rosának* helyt engedett, B. nem csak megtartá ministeriumát, hanem az *Estatuto Real* szerkeztésében is tetteleg részt vett, melyly által gondolá az új minsterelnök, a' spanyol monárehiát a' halálos kórtól megszabadíthatni. Igy jelent meg B. neve a' spanyol népképviselőket egybehívó rendelet alá jegyezve, melyly már ezen körülmény által egész hatását elveszté, 's a' tömeg elámitására számított szemfényvesztésnek tartatott, mivel a' belügyminister eddigi politikai pályája nem nyújtott elég biztositást a' nemzet élbe terjesztett programm becsületességéről. A' politikai lapok kifakadásai megsérték személyes hiúságát 's a' *Don Fermin Caballero* által szerkesztett „*Boletín del comercio*“ czimű hirlap elleni erőszakoskodásra adtak alkalmat. Ez által azonban a' nyilvános elkeseredés anynyira növekedett ellene, hogy *Martinez de la Rosa* kénytelen volt őt a' ministeriumból elhocsátani. A' procerek kamarájából beléptének kellett őt ezen baleset miatt vigasztalni, de ez is bajainak új forrása lőn. Midőn a' procerek a' külföldi adósság elismerése fölött tanácskozva, már a' procuradoroktól félrevetett *Guebard*féle kölesönre jutottak, természetesen megemlékeztek arról is, melyly nagy részt vőn B. ezen káros pénzügyi eljárásban. 1834. oct. 18-án, midőn a' tárgyalásnak a' procereknél meg kellett vala kezdetnie, *Alara* tábornok B. jelenlétén megütközését nyilvánítá, kit legalább a' gyöngéd érzelem visszatarthatott vala, e' vitakozásokra meg nem jelenni. *Alara* indítványát, hogy t. i. szólitaná föl a' kamara B.-t eltávozásra, *Castanos* hg. is pártolá, 's *Amurillas* marquis és elnök fölszólítá addigi eltávozásra, mig a' kamra ezen ügy fölött szavaz B. ez ellen óvást tett. „Tegyen ön óvást, a' menyinyit akar. viszonzá az elnök „csak távozzon“ „Én eltávozom“ kiált a' B. „de még is óvást teszék“. Oct. 19-én B. beadá óvását, melyly 25-én fölolvastatván, véleményezésvégett bizottmánynak adatott. Jan. 2-án 1836. a' kamra kijelenté, hogy azon ok, melyly B. procert a' kamarából egy időre kizárá, most már megszűnt. B. azonban, ki mingyárt ezen esemény után Frankhonba költözött, nem látá jónak hazájába visszatérni. Élszántság, hidegvériség, rendkívüli munkásság fő tulajdonai. E' mellett igen kitünő ismeretekkel

bir. Honának javára azonban egyet sem fordított ezen szép tulajdonok közül. — B.

Burnouf (Jenő) sanscrit nyelv professora a' College de Francenál, a' felírások akademiájának tagja, 's ásiái társaság titoknoka Párisban, szül. ugyanott 1801-ben. Alapos, részint fényes fáradozásai az indus és medopersa nyelvtan 's irodalom körül egyiké teszik e' mező leghiresb nevei közül. Már 1826-ból való az „*Essai sur le Pali ou la langue sacrée du Ganges*“, 's az chez irt nyelvtani magyarázat. A' sanscrit és indus nyelvészet 's irodalombeli jártasságát bizonyítják a' *Journal Asiatique*, és *J. des Sarants*ban közlött értekezései, ind költemények fordításai, 's a' *Geringer* és *Chabrelie* által 25 füzetben kiadott *Inde française*hoz (ind istenségek, templomok, pagodák rajzaihoz) adott magyarázó szöveg 1835-ben. — Még fontosabbak érdemei a' sokáig elhanyaglott *Zend*, 's az e' nyelvben irt ó persa szent irodalom maradványai körül. Kiadta nevezetesen *Zoroaster* egyik könyvét (*Vendidad-sadé* : Paris, 1830—36) 's *Yacna* nevű vallásos könyv tudós commentárját, melyly főleg bizonyítja a' zend nyelv alapos ismeretét. Későbbben a' buddhisták sanscrit nyelven irt szent könyveinek fordításával 's persa ékiratok fejtegetésével foglalkodott. — h.

Bustamente tábornok, a' mexicói republikának több ízben elnöke, és Santa Annának vetélytársa, derék kivételt képez azon zsarnokok közt, kik az ingatag, 's önkeblükben dúló délamerikai szabad státusokban többnyire igen gonoszúl sáfárkodnak. E' szerencsétlen szabad státusok története, ellentétben a' boldog és virágzó éjszakamerikai szabad státusokkal, nem egyéb, mint folytonos forradalmak láncolata, mellyek nem a' dolgok elutasíthatlan szükségéből fejlenek ki, hanem egyes dicsvágyó pártfőnökök által zaklattatnak fel, kik csak személyes hasznukat tekintik 's erkölcsi tekintetek által czélaik kivitelében nem gátoltatnak. *Bustamente* sok politikai becsületességgel bir, 's több valódi hazaszeretettel, mint összes vetélytársai. Született 1780. körül, 's midőn 1810. szeptemberén *Hidalgo* és *Allende* Mexicót a' spanyoloktól függetlenségre először felszólították, ő jónevű gyakorló orvos volt Guadalajarában. Azonban e' helyzetét kénytelen volt elhagyni, 's a' spanyolok által hajtva, felkelt honfitársai ellen fegyvert fogni. Itt *Calleja* tábornok alatt vitézüül viselte magát, 's a' calderoni hid melletti csatában közfigyelmet vont magára. Későbbben alkalmat lelven átmenni felkelő honfitársaihoz, tábornok lett, 's hive volt *Iturbidének*, ellentétben *Santa Anna*val, ki az ellen legelőször lázadt fel, bár általa kegyekkel halmoztatott. Az új republika első praesidense *Victoria* alatt élénk részt vett a' státusügyekben, 's 1829-ben, midőn az új praesidens *Pedrazza*, *Guerrero* tábornok által elüzetett 's ez magát elnökké tette, *Bustamente* felhivatott katonái által, hogy az utóbbit buktassa meg. Gyorsan ment tehát Jalapából Mexicóba 's néhány nap mulva *Guerrero* helyén ült. Kormányja ideje alatt fő feladásának tartá Mexicó iparát emelni, vagy inkább megteremtani, mert akkorig alig létezett. Jobb keze volt ez ügyben *Alaman Lukács*, nagyeszű 's ravaszjellemű ministere. Gátolta azonban a' békés kifejlést a' politikai belháborúnak folytonos tartása Mexicó déli részében, mignem egy genuai születésű áruló, *Picaluga*,

az említett minister által megvesztegetve, *Guerrero*t kezébe adta, ki rövid per után 1831. februárján lefejeztetett. Elközben *Santa Anna*, *Bustamente* személyes ellensége, használta a' nép eléggületlen hangulatát, melyly az *Alaman* ministeriumot önkényes eljárása miatt gyűlölé, elfoglalta Vera Cruzt, 's követelésekkel állt elő. *Bustamente* sereget küldött ellene, de legyőzetett. A' praesidenssé lett *Santa Anna* száműzési törvényt vitt keresztül a' congressusban, melyly által *Bustamente* is számkivetve lön, 's Európába menekült. — Texas függetlenségi nyilatkozata után azonban visszatért hazájába, és szolgálatát ajánlá a' fellázadt tartomány ellen. Többet nyert, mint ohajtott, mert 1837-ben praesidenssé választatott. Látván azonban szándékai sikeretlenségét, 's megismervén a' mexicói népet egész romlottságában, letette hivatalát 's visszalépett *Santa Anna* eselszövényei előtt, ki követője lett. (l. Mexicó.) — h.

Buturlin (Demeter Petrowitz) kitünő hadi történetirója Oroszországnak, szül. 1790-ben Pétervárott, 1808-ban huszár tiszt lett, részt vett a' század háboruiban, 1819-ben már ezredessé, majd tábornokká 's Miklós czár alatt senátorrá neveztetett. Munkáit előbb francia nyelven írta, 's csak utjabban kezdte oroszul írni. Munkái: az 1798-iki olaszországi háboru (Pétervár, 1810); az 1813-iki németországi háboru (Paris, 1815.); a' spanyol háboru (Pétervár, 1817.); az oroszok 18-ik századbeli hadviselési (4 k. Pétervár, 1820. földabroszok- 's tervekkel); az oroszországi szomorú idők története a' 17-ik század elején (2 k. Pétervár, 1839). — h.

Byström (János Miklós) svéd szobrász, a' stockholmi műv. akademiában professor, szül. 1783-ban Philippstadtban, több évig tartózkodott Rómában. A' jelenkor egyik legtermékenyebb szobrásza, kinek műveiben nincs ugyan magas genialitás, sem eszmemélység 's férfias erő nagyobb foka, de van igen sok életfriseség, kellem, és bájos bujaság. — XII. és XIII. Károly, úgy Gusztáv Adolf colossális szobrai legnagyobb művei; bájos mythologiai alakoknak pedig roppant számát teremté. — h.

C.

Cabale. Az angol királyok mellett a' legrégebb időktől fogva volt egy titkos tanács, melylyre a' törvény sok nevezetes tisztet és kötelességet bízott. Századokon keresztül a' legfontosabb és legkényesebb ügyek fölött határozott e' testület. Lassanként azonban változott jelleme. Igen nagy lett gyors eljárásra 's titoktartásra. A' titkos tanácsosi rang személyes kitiüntetés, czim gyanánt olyly férfiaknak is adatott, kikre semmit sem bízta, kiknek véleményét soha sem kérdezték. A' király kisebb körre szorítá a' státusférfiak számát, kiknek tanácsát a' legfontosabb dolgokban megkérdezé. *Bacon*, szokott helyes ítéletével 's éles eszével rég kimutatta ez eljárás jó és rossz oldalait; mindazáltal csak a' restauratio után kezdé magára vonni a' benső, titkos tanács a' köz figyelmet. A' régi iskola poli-

tikusai már régebben is alkotmányellenes, 's veszélyes intézetnek kezdék tekinteni a' cabinetet. Mindazáltal befolyása folyvást növekedett. Végre magához ragadta a' legfőbb végrehajtó hatalmat, 's II. Károly alatt már szinte lényeges alkatrésze lett az angol státusszerkezetnek. De a' törvényekben maiglan ismeretlen. Azon nagyok és gentlemenek nevei, kik e' testületet képezék, hivatalosan soha sem jelöltettek meg a' közönség előtt. Üléseiről, határozatiról soha jegyzőkönyv nem vitetett, 's létezését soha egyetlen parlamenti irat el nem ismeré. — II Károly alatt, 1671-ben, olyly öt nevet hozott össze a' véletlen egy cabinetbe, melyly nevek kezdő betűiből e' szó áll elő: *Cabal*. E' férfiak *Clifford*, *Arlington*, *Buckingham*, *Asley* és *Lauderdale* voltak. (Lásd Macaulaytól: „Anglia története II Jakab uralkodása óta.“ 1849. E' jeles mű bevezetéséből vettük a' cabal tagjainak jellemzését.) — *Clifford Tamás* kincstári biztos, 's kitünő első-házi tag volt. Legjelesebb a' cabale tagjai között. Tüzes, hatalomvágyó véralkanta mellett, erős, bár szánandóan tévedő érzése kötelességről, becsületről. — *Bennet Henrik*, lord *Arlington*, minister, érettebb kora óta leginkább a' continensen tartózkodott, 's elsajátítá azon világpolgári közönyösséget, alkotmányok és hitfelekezetek iránt, melyly főleg olyly egyénekben észrevehető, kik folytonosan a' diplomatiában tölték életöket. Még legtöbb vonzalmat érzett a' francia államformához, XIV. Lajos alatt. Legtöbb előszeretettel látszott mutatni a' római egyházhoz. Volt némi ügyessége a' társalgásban, némi tehetsége a' rendes hivatalos ügyek viteléhez. Sok utazása 's érintkezései megtaníták a' mesterségre, nyelvét 's magaviseletét alkalmazni bármelyly társasághoz. Élénksége a' cabinetben mulattatá II Károlyt; komolysága a' tanácskozmányokban 's ügyek intézésében megnyeré a' közönséget, 's szolgálatkészség és reménynyújtás által sok személyes ragaszkodást nyert meg. *Buckingham*, *Asley* és *Lauderdale* olyly férfiak voltak, kikben az akkori statusférfiak kórsága, az erkölcselenség a' leggonoszabb alakban mutatkozott, a' vérmérséklet 's lélekerő nagyobb módosításaival. *Buckingham* élvezetből jóllakott ember volt, kit a' nagyravágyás unatkozásában lepett meg. Mint egykor az építészet, zene, bohózatírás 's a' bölcsesség kövének keresése volt mulatsága, most kísérletet tön, magát titkos egyezkedésekkel 's a' hollandi háborúval mulatni. Könnyelműség 's a' változatosság kedvelése, 's egyáltalában nem valamelyly mélyebb nézet, minden párthoz hűtlenné tevé őt. Egy időben a' lovagokkal czimborált. Majd elfogatási parancsok adtak ki ellene a' republicanusokkali titkos érintkezése miatt. Majd ismét udvari ember lett, 's a' király kegyét olyly szolgálatok által buzgólkodott megnyerni, melylyektől borzalommal fordultak el azok is, kik a' király ügyéért becsületesen harczoltak és szenvedtek. — *Asley*, erősebb fővel 's a' nagyravágyás tüzesebb szenvedélyével, szintolyly köpenyforgató. Csakhogy változékonyságának alapja már nem könnyelműség, hanem nagy önzése volt. Sok kormányt szolgált 's árult el. Ugy alkalmazkodott az idők változásaihoz, hogy minden forradalmakon keresztül növekedett szerencséje. A' tömeg esodálkozott a' szerense ilyly növekedésén, midőn minden dolog szüntelen változott körülé, bámulá előrelátását, 's a' zsidó statusférfiuhoz hasonlítá, kiről irva van, hogy tanácsa anynyit ér, mintha az istenség oraculumá kérdeztetnék meg. — *Lauderdale*, durva és nyers ember, mind jó mind

rosz kedélyében, talán leghitványabb ember volt a' cabalban. Az 1638-ki skót fölkelők között tünt fel először. Vádolák, hogy mélyen be van bonyolódva I Károly kiadatása történetébe, 's azért a' lovagok árulónak tarták őt 's rosszabbnak, mintha azon legfőbb törvényszék tagja volt volna, melly I Károlyt elítélte. Gyakran zajos kedvesapongással beszélt azon időkről, midőn a' vallási szakadás buzgó hive 's fölkelő volt. Most főeszköze az udvarnak a' vállalatban, ellenszegülő honfitársaira rájuk kényszeríteni a' püspöki, angol- egyházi szerkezetet, 's e' megbizásában nem tartózkodott a' legkegyetlenebbül használni a' kardot, kötelet és spanyol csizmát is. Mindamellett kik őt ismerék, jól tudták, hogy a' 30 év után sem szenvedett változást érzelmeiben, 's hogy I Károly emlékezetét még mindig gyűlölte, 's egyházi tekintetben még mindig legtöbbre becsülte a' presbiteriánok szerkezetét. — Ez azon férfiak rövid jellemzése, kiknek neveinek első betűiből eredett az egész világon elterjedt, rossz jelentésű *Cabale* szó. — y.

Caballero (don Fermin), a' spanyol cortes tagja. Ujabb időben föltűnt honfitársai közül kevesen hasonlíthatók hozzája jellemének szilárdsága és politikai elveinek rendithetlensége tekintetében. Egyszerű és kalandtalan férfitu, külső életviszonyaiban sem találkozott ama csodás viszontagságokkal, minőkkel földieie legtöbbjének pályája változatos. Született 1800-ban Cuenza tartományban, Barajas de Meloban. Ügyvéd lett. 1833-ban megindította a' „*Boletín del comercio*“-t 's hirdette benne meggyőződéseit ama szükség iránt, hogy a' nép jogai a' ministerek önkénye 's az ugy nevezett „fölvilágosodott zsarnokságnak“ akkor uralkodott rendszere ellen biztosíttassanak. Czikkeiben, mik lapját Spanyolország 1833- és 1834-iki történeteinek igen gazdag forrásává tették, kiválólag az akkori belügy-ministernek, *Burgosnak*, igazgatási rendszabályait támadta meg. A' Spanyolországot illető föld- és államirati adatok, okmányok és tudósítások gyűjteménye, melyly gazdagabb volt, mint melylyel a' kormányi hivatalok bírtak, képezzé tették, hogy ama minister legtöbb rendeleteinek észszerűtlenségét és tévedéseit szembetűnőleg előtűntethesse. A' minister, nem bírva ilyly megtámadásokkal, a' lapot épen, midőn legnagyobb népszerűségre jutott, eltiltotta. C. azonban másik napilapot indított meg, az „*Eco del comercio*“-t. Ebben, menynyire a' censura engedte, még határozottabban nyilatkozott. Midőn *Martinez de la Rosa* a' corteseket összehívta, C. Madridban és Cuenzában procuradornak választatott meg; ő Cuenza megbizását vállalta el; a' procuradorok pedig titoknokká tették. C.-nak a' volt nézete, hogy az engedvények, miket *Martinez de la Rosa* az Estatuto realban a' nemzetnek adott, nem elegendők Spanyolország politikai újjászületését eredményezni, hogy a' szabadelvűség álarca alatt ismét csak a' ministeri önkény régi rendszere rejtezik, hogy a' nép szabadságainak jobban alapított biztosítékokra kell építtetniök. Ezért *Martinez de la Rosa* ministeriumai ellen is a' leghatározottabb és ingathatlanabb ellenzéket képezett; kisebbségben volt ugyan, de a' ministerium elleneit maga köré, saját lakába gyűjtötte 's itt tanakodtak naponkint ama parlamentilépések fölől, mikkel a' ministeriumot meg lehessen buktatni. Minden amaz időben a' koronához intézett kérelmezésen, mikben a' spanyolok politikai jogainak tágosbitása követeltetett, C.-nak neve mindig ott 's

jobbadán legfölül állt. 1835-ben, midőn a' madridi nemzetőrség a' *Toreno* ministerium ellen fegyvert fogott 's a' város ostromállapotba helyeztetett, *Toreno* parancsolatot adott ki, miszerint C. mint a' zendülő nemzetőrség nevében a' királynéhoz beadott fölírásnak állítólagos szerkesztője, befogandó 's törvényszék elébe állítandó volt volna. C. jó elve figyelmeztetve, elhagyta lakását és a' városban rejtve maradt, míg az ostromállapot tartott. A' *Mendizabal* ministeriuma alatt egybegyült törvényhozásoknál is jelen volt, mint Cuenza küldöttje. A' *Mendizabal* által létesített nagy politikai újításokkal, mint a' kolostori jószágok elvételevel, a' nemzetijavak eladásával, 'stb. egyet értett. 1836-ban ama heves jeleneteket, miknek folytában *Isturis* a' kamarákat föloszlatta, a' már többséggé fejlődött ellenzék, C. lakásán határozta el. A' mozgalmakban, mik által az 1812-ki alkotmány helyreállítása czéloztatott, C.-nak tetemes része volt, és nemis vonakodott 1836-ban a' cuenzai forradalmi juntának élére állani, melyly mint igazgatási szék állott fön, 's ujenezokat és pénzt szedett, hogy a' *Gomez* és *Cabrera* alatt akkor ama tartományba beütött carlisták ellen küzdhessen. Az alkotmányozó cortesbe követül küldve, ritkán szavazott a' *Calatrava* ministeriummal, mert nélkülözte benne a' kellő erőt, melylyel az 1812-iki alkotmányból folyó rendszert valósitnia lehetett volna. Pedig e' rendszeren függött ő egész lélekkel, anynyira, hogy az anyakirályné regensége ellen is szavazott, félvén, nehogy viszonyok következzenek be, mikben megkelljen bännia. hogy az 1812-iki alkotmányban megállapított formák elmellőztettek. Az 1837-iki új alkotmánynak előterjesztésekor kinyilatkoztatta C. hogy abban az 1812-iknek nyomait is alig veheti észre, 's hogy a' törvényhozók a' csak az 1812-iki alkotmány megnyitására szöλλő meghatalmazásaikat tullepték. *Calatrava* elleni oppositioja mindig hevesbedett. *Ofalia* ministeriumával, melyly nyíltan kijelentette hogy a' forradalmi pályáról viszszaép, még ellenségesb lábön állt, de minthogy csak kevesektől látta magát támogatva, inkább csak néző lett 's megelégedett azzal, hogy kevés barátival együtt esendben hatott. Az „*Eco del comercio*“ szerkesztésétől is elvonult, jóllehet bele ezentül is gyakrabban adott dolgozatokat. C. egy elleneitől is tisztelt, aljas diesvágy által nem bolygatott néptribún; mi fogalmaiban, mint a' népjava tünik föl, azt egész erővel törekszik megnyerni. Soha sem vadász önhasznót, mert sem hiúsága, sem nagy személyes szükségei nincsenek. A' neki ajánlott magas méltóságokat nem fogadta el, hanem hazafui hivatalokat, fizetés nélkül többször viselt. 1834-ben tagja lett ama királyi bizottmánynak, melyly az ország kerületezése végett küldetett ki; 1835-ben ugyan a' kormánytól megbízást vadal egy nemzeti statistikának összszeállítására. 1836-ban átvette a' madridi új községi törvény étetbeléptetését 's a' nemzetőrség alakítását. Széles ismeretei vannak, kivált történeti és állomirati tekintetben. Jobban ír, mint beszél. Arra, hogy mint szónok ragyoghasson, nélkülözi a' lelkesedettséget, habár logikájának éle és élczének marósága elleneinek fölötte alkalmatlanok is. Zömök testalkat, koromfekete haj, fekete nagy szemek, mik szemüveg alatt szikráznak, fekete bajusz jelölik külsejét. Mindig vagy egészen fekete öltözetben vagy nemzetőr-tiszti egyenruhában jár. Munkái közül megemlitendőbbek: „*Fisonomia natural y política di los diputados à cortes en 1834—1835—1836.* (Madridb. 1836.) és „*El*

gobierno y las cortes del estatuto, materiales para su historia.“ (Madridb. 1837.) — C's. F.

Cabet. I. Communismus, Socialismus.

Cabrera (don Ramon), carlista fővezér; don Carlos párthivei között, *Zumala carregui* halála óta, legkitünőbb és legjelesebb. 1810-ben Tortosában szegény szülőktől született, kik szántóföldjük csekély jövedelméből éltek. Atyját korán vesztette. Ekkor anyja más földművelőhöz ment férjhez. Ő, csaknem magára hagyatva, nőtt föl; megtanult ugyan írni, olvasni; de fő foglalkodása játék vala 's a' napnak legnagyobb részét tekeasztalnál töltötte el. Egyik nagynénjének sükerült számára várandóságot nyerni egy tortosai egyházi állomásra, 's ez C.-t arra indította, hogy 17 éves korában megtanult latinul. Azonban előbbi életmódjával 's a' kártyával föl nem hagyott, mi őt gyakori civódásokba keverte sőt gyilkossági kísérletekre is vetemítette azok ellen, kik pénzét elnyerték. 1834-ben, a' tortosai püspök, *don Victor Saez*, VII. *Ferdinánd*nak egykori ministere, megadta neki az alsóbb egyházi rendeket, és hogy sikamlós pályájáról elvonja, a' püspöki seminariumba helyezte őt el. De minthogy C. a' tanulásra épen nem, hanem a' játéokra és egyéb vétségekre igen is mutatott hajlandóságot, a' püspök vonakodott őt pappá fölszentelni, jóllehet már meg volt kívántató kora. Hibás hiedelem telát, hogy C. pap volna. Midőn VII. *Ferdinánd*nak halála után Tortosában néhány pap Carlos javára mozgalmakat törekedett megindítani, 's e' részben C.-t is eszközül használta, ez a' városból kitiltatott és számára bizonyos tartózkodási hely tüzetett ki. C. azonban e' helyett *La Ceniába* ment, hol *Carnicer* egy carlisticus csapatot vezényelt, ebbe mint altiszt beállott 's a' vezérnek titkára lett. Ellenségei vádolják, hogy *Carnicert* a' christinók kezébe játszotta, hogy ilyly módon megszabaduljon főnökétől, ki beesvágyának útjában volt. Anynyi bizonyos, hogy ezután csakhamar, 1835-ben, ő lett ama hadtest parancsnoka, 'smint ilylyen merész vállalatai és kegyetlenkedései által híres nevet szerzett magának. Boszszuvágy és vérszomj látszanak valóban főbb szenvedélyei lenni; de az utóbbik kitünőleg *Mina* tábornok embertelensége által lőn fölingerelve, ki C.-nak 80 éves anyját, mint özszeesküvőt, Tortosában agyonlövette. Ez embertelenség a' procuradoroknál igen heves üléseknek volt oka. C. maga véresen torolta meg ezt 's ijjedelme lett alsó Arragoniának és Tortosa vidékének. Majd meszszebbre is terjeszkedett válközosaival, beütött Cuenzába, Manchába, de a' hol őrékeny vesztéseget szenvedett Rincón mellett; itt maga is tetemesen megsérült, czombjának felső része egy golyó által szétzuzatván. Mint vélt halott maradt a csatahelyen, honnan két pásztor emelte fel 's bujtatta el egy odvas fába. Azután don *Manoel Moron* plébános vette házához, míg sérvéből kigyógyult. Néhány hónap mulva, midőn már haláláról senki sem kételkedett, egyszerre csak ismét feltűnt, özszeszedte csapatainak maradványait 's a' legnagyobb tevékenységgel alakította azokat ismét egézsze. 1836-ban a' Cuenzába beütött *Gomez* tábornokhoz csatlakozott és követte őt portyáztában Andalusián és Estremadurán keresztül. Almadenck bevételénél, ennek parancsnoka, *Flinter* dandárnok e' szavakkal adta neki át fegyverét: „minthogy nem alkuvám, joga van önnek engem agyonlövetni.“ C. válaszolt „Vitézt nem lövetelek.“ 1837-ben már 10,000-nyi

gyalogsággal és 1600 lovassal lépett föl. Fontos szolgálatot tett a trónkövetelőnek madridi hadútjában, élelmi szereket szállítván neki Cataloniába, segítvén Ebróni átkelését, 's 14 ezer emberrel csatlakozván segítségére. Ekkor a tapasztalt *Oraa* tábornok küldeték ellene. Mind e' mellett C. bevette Cantavieja hegyi várat, hol több nehéz ágyut foglalt el. Egy a' calandai vár ellen intézett merénylet roszúl sikerülte után azon gunyhóba, melylyben C. időzött, menykő esapott le, 's két személyt környezetéből agyon is ütött, őt magát megfosztván eszméletétől. *Oraa*, miután sikerült neki don Carlos seregét, 's majd C.-t is megvernie, hivatalos jelentéseiben hirdette, hogy C. mindenkorra meg van semmisítve; ez azonban a' hegyek között elmenekült 's alsó Arragoniában ismét előlépett. Hihetlen gyorsasággal rendezett új hadi erőt, támadáshoz fogott, és Castellon de la Plana, meg Valencia tartományokba száguldozott, Huertát megrabolta 's harácsát Cantaviejába vitte biztosságba. 1838-ban a' morellai fontos vár és Benicarlo estek hatalmába. *Oraa*t tetemesen megvervén, hű szolgálataiért D. Carlos által tábornokká 's Morellai gróffá neveztetett. 1839-ben ismét bebizonysítá vezéri tehetségét Noguera bevételénél, 's új győzedelem által a' christinók felett. *Maroto* átmenetele után még egy ideig saját rovására folytatta a' háborút; végre minden oldalról szorítatva, 1840 jul. 6-kán francia határra menekült; eleinte a' fr. hatóságok által elfogott 's Hamba vitetett, de ismét szabad lábra tétetett, 's Lyo-ba ment. Don Carlosnak C. egyik főtámasza volt. De C.-nak Don Carlos igényei csak mellékes czél. Ő a' harcot Don Carlos nélkül is fogta vinni; az ő élet-halál-harca inkább fanatikus vallásos buzgalmának kifolyása 's a' catholika vallás föntartásaért volt. *D. Carlos* parancsait sokszor figyelem nélkül utasította vissza. Két leány-testvére van; mind kettő tortosai nemzet-öröknél van férjnél; ezek közül az egyiket C. fogva hordozta magával. Ama két pásztor is, kik Rinconnál életét megszabadították, szinte állandóan kíséretében maradtak. *Cabrera* leghűbb képviselője a' kalandos spanyol polgár-háborúnak. Külszejében nincs valami katonai, kicsiny testalkatú, de ügyessége 's testi ereje által képes a' legnagyobb 's állandóbb erőfeszítésre. Életét bámulandó hidegvérűséggel teszi kockára, 's bizik szerencsésillagában, mely őt anyyniszor megmenté a' halálveszélyből. Katonái szeretik, imádják őt, vakbuzgó tudatlanságukban ez ábrándos ragaszkodás vezérükhöz és szentjeikhez tartja őket özsze, kiket, tetszés szerint kiválasztva, tarka amuletekben hozdoznak megbarnult nyakaikon. *Cabrera* fiainak nevezi őket, 's ha valamelylyiket fáradságtól aléltan találja, megragadja fegyverét 's órákig teszi helyette a' szolgálatot. Tréfája mindig készen van fiai számára, de jaj annak, ki kötelességét nem teljesíti. Ő maga csak négy órát aludt, mérsékletesen élt, hússal 's borral nem táplálkozott, 's egész seregében legmerészebb lovas, vivó, futó, ugró és úszó. Személyes vitézsége Cid és Bayadra emlékeztet. Sokszor tapasztalt 's tagadhatlan kegyetlensége mellett, melylyre vallásos vakbuzgósága, heves vére 's anyjaérti bosszú ragadja, sok nemes vonást mutatott lelkületében, névszerint háladatosságot azok iránt, kik neki szolgálatokat tettek. Pénzrel nem tudott bánni, méltatlanokra is pazarolta azt 's ezért sokszor nyakig merült adósságba. Műveltsége csekély, társalkodása nem emelkedik föltül köznapi tárgyakon, de szemei villognak, 's izmai rángatóznak, ha

uralkodó eszméiről van szó. Érzéseinek 's haragjának nyelve a' valencia-cataloniai szójárás. — 1846. szeptemberén sikerült neki a' francia rendőrség örködését kijátszani 's Spanyolországba visszavinni a' polgári háború rémeit. De, úgy látszik, hatása nagyon megesőkent, 's egykori sikerre nem tarthat többé számot. — *Cs. F.*

Calatrava (don José Maria) spanyol minister 1836-ban. Szül. 1781-ben Meridában, Estremadura tartomány városában. Tanult és jeles ügyvéd hírében állott. 1808-ban, midőn a' francia beütők hitlensége minden spanyolt fegyverre szállított, C. tagja lőn a' nép által alakított estremadurái juntának, 's két év mulva estremadurái követ az Isla de Leonban egybegyült cortesben. Itt sokáig hallgatagon viselte magát 's először egy, Estremadurát közvetlenül érdeklő tárgy szólaltatta meg. Ez alkalommal beszéde a' legjelesebb szónokok figyelmét is magára vonta. Ezeknek sürgetésére ezentúl folyvást részt vőn a' tárgyalásokban, 's mint szónok, mint mély jogtudós és nemzete szabadságainak védője, nagy hirre jutott. 1814-ben, midőn VII-ik Ferdinand a' cortest főlöszlatta 's ennek legkitűnőbb tagjait ellenei gyanánt tekintette, C. is elfogatott 's Mellillába, az afrikai partokra, száműzetett, hol C. keserves évet töltött, 's honnét csak 1820-ban szabadult haza. Ismét estremadurái követül választatott, de ettől fogva változott ember volt. Most tekintélye és parlamenti hatása sokkal tetemezebb lőn, mint előbb. Minden kérdésben, de kivált jogtudományiakban, fényesen 's úgy szónokolt, hogy a' hitrebizottságok és uri jogok eltörlésének tárgyalása közben az akkori gyülekezetnek első szónokával, *Martinez de la Rosával* is sikeresen mérkőzhetett; de keblében keserűség fészkel, melyly minden alkalommal kitörést keresett. Ez idő óta e' két férfi ellenség lett, 's a' mint *Martinez de la Rosa* már akkor a' rendnek és mérsékelt szabadságnak védőjeként lépett föl, úgy C.-át túlesigázott érzelmek 's keserű türelmetlenkedés bélyegzék a' máskint gondolkozóok iránt, mik száműzetése ideje óta keletkeztek kebelében. Maga a' fenytő törvénykönyvi javaslat, melylynek szerkesztésével C. lőn megbizatva, magán viselte C. komor lelkületének nyomait, és e' dolgozata még most is vérrel irott munkának nevezetik honában. 1823-ban az igazsáügyi minisztériumra hivatott meg Sevilleba; ugyanezen hivatalt viselte Cadizban, hol kötelességeül tétetett, az általa gyűlölt francziáknak hódolni 's VII. Ferdinand királyt szabadságba helyezni. Mielőtt ez megtörtént, C. rendeletet tőn fel, melylyben az alkotmányos pártnak a' történetek feledése, a' kívándorlás szabadsága 's t. eff. biztosittatnak. A' király nemcsak aláírta e' rendeletet, hanem sajátkezüleg még a' szabadelvűiek javára különféle módosításokat is jegyzett föl, mint ezt a' C. kezében levő eredeti irat mutatta. Különös volt, hogy C. anynyi keserű tapasztalások után ez ígéreteknek hitelt adott, de az aláírás utáni napon azonnal kiábrándult. A' szerencsétlen állás, melylyben C. ekkor volt, elleneinél az alkotmány sirásójának gunynevét vonta rája. Cadizból Gibraltarba, onnan Angliába hajózott. A' juliusi francia forradalom után C. is a' bajonnei junta tagja lett. *Mina* vállalatának roszúl sikerülte után Bordeauxba ment; innen, midőn 1834-ben *Martinez de la Rosa* az Estatuto real-t kiadta, hazájába mehetni szabadságot nyert, 's a' legfelsőbb törvényszék tagjává nevezetett. Csakhamar ismét fölébredt régi gyűlölete *Martinez de la Rosa* és azok

ellen, kik mérsékeltebb rendszerhez szítottak. Minden, az Estatuto real ellen intézett izgalmakban az ő keze is ott volt, de csak titokban. A' *Torreno*-ministerium elleni zendülésben anynyira bonyolva érezte magát, hogy menekülni törekedett; de *Mendizabal* közbenjárása megmentette minden üldözéstől. 1836-ban, midőn a' királyné La Granjában, őrségének szuronyai között, megesködött az 1812-ki alkotmányra, C. lón kiszemelve hogy állambölcsesége ismét egygyé egészítse a' rendnek föloszlott elemeit. 'S ő erre képesnek is hitte magát. De kormánya ellenkezőről győzte meg Spanyolországot; szakadatlanlánczolata volt az a' tévedéseknek 'smegaláztatásnak, anynyira, hogy ekkor előbbi barátai is ellenei lettek. Az 1812-i alkotmányt hirdette, de egyszersmind újat készítettetett. Állitgatta, hogy a' királyné csak az ő tanácsait követi, míg a' legmagosabban álló személyek nevetséget csináltak belőle, 's az udvaroncok a' királyné és közötté állottak. Az angol követ előtt csúszó volt; a' francziát minden lépten sértegette. Kísérletei az ország állapotán segíteni, a' pénzügy forrásait megnyitni, a' polgárháborúnak véget vetni egyenkint meghiusultak; nagyobb volt a' munka, mint melylyet tört ereje megbirt, sőt végre anynyi ereje sem volt, hogy önszántából lépett volna le a' hatalomról; elvárta, míg azt gyalázattal kelle tennie, midőn t. i. néhány fiatal katonatiszt jelentéktelen fenyegetése jött közbe. Az új kortes egybehívásakor több tartomány által senatornak jelöltetett ki, a' királyné Albacete részéről erősítette őt meg. Életének legfénytelenebb része épen rövid és sikertelen ministersége, melyly őt a' közvéleményben egészen megbuktatá. C. egyébíránt soha sem törekedett magának vagyont szerzeni 's aljas pénzvágygyal ellenei sem vádolják. — *Cs. F.*

Calderon (don Serafin) ujabbkori spanyol költő, szül. e' század elején Malagában, 1822-ben költészet oktatója lett Granadában, azután ügyész szülő városában, hadseregi főauditor, 's 1836-ban logronoi polgári kormányzó, 1837-ben sevillai politikai főnök, honnét az 1838 novemberi lázadáskor futni kényszerült: mi azonban el nem vonta a' múzáktól, 1833-ban jelentek meg tőle a' „*Poesias del solitario*“; későbbben a' régi spanyol nemzeti irodalom románczait 's canzonjait gyűjté össze, 's a' morisk irodalomban tett becses tanulmányokat. — cz.

Calhoun (János) amerikai nevezetes státusférfi, született 1782. déli Carolinában, származva ir családból, melyly 1756-ban *Calhouns-Settlement* gyarmatot alapítá. A' cherokeeek, szomszéd indus vad törzs, meghorhaná a' családot 's kiöle annak minden tagját, kivéve egyet, *Patrickot*, kinek fia volt *János*. Gondos nevelésben részesülvén a' yalei egyetemen, főleg történeti és politikai tanulmányokkal, későbbben pedig joggal foglalkodott. 1807-ben gyakorló ügyvéd lön déli Carolinában, 's 1809-ben a' törvényhozó tanács tagja, hol anynyira kitünt szónoki tehetsége 's alapos ismeretei által, hogy két évvel azután congressus tagjául küldetett Washingtonba. Itt is nagy befolyást nyert, többféle bizottmány elnöke volt, 's a' háborúpárt élén állott. 1817-ben *Monroe* elnök alatt hadügy-minister lett 's fényes bizonyságait adá administratív tehetségének. A' hadi osztály nagy rendetlenségbe vala süllyedve; *Calhoun* 40 millió dollárnyi hátralékot talált 's ez összeget kevesebb mint hat év alatt három millióra szállította, 's egy katona, ki előtte 450, alatta csak 287 dollárba

került, miáltal a' státuskinestárnak évenként több mint másfél millió dollárt gazdálkodott meg. *Monroe* második elnöksége alatt *Crawford*, *Jackson* és *Adams*sal elnökségre jelöltetett ki, de önként visszalépett, 's *Adams* választatott meg, midőn pedig ennek helyét 1828-ban *Jackson* foglalta el, *Calhoun* alelnökké választatott, de a' magas vámszabályzat kérdésében ellenkező véleménye levén, hivatalát letette. Most szülő státusának törvényhozó teste által a' szövetségi senátusba választatott meg, hol az 1833—4-iki ülésben nullificatio-tanát terjesztette elő, melyly *Clay Henrik* compromiss-actája nélkül polgári háborúba döntötte volna az egyesült státusokat. Ezáltal ellenséges helyzetbe jutott a' demócrata párttal, melylynek egész életében híve volt. 1835-ben az új elnökválasztásnál a' whigpárt akarta őt elnöki jelöltül kitűzni, de ő átlátta, hogy még nincs itt ideje. Ezentúl is a' legtisztább demócratai elvek lelkes és ékesszóló bajnoka volt a' senátusban. Az 1841-ki elnökválasztásnál nem vett tetteleg részt, 's nem is gátolá, mint előbb, hogy déli Carolina *Van Burenre* szavazzon. — Legfényesebb szónoki és státusférfiúi pályája azonban *Harrison* kormánya alatt kezdődik. Az ellenzék ekkor két pártra szakadt, a' túlzó demócraták 's mérsékelték pártjára. Ez ntöbbit, *Th. Henr. Benton* ellenében, *Calhoun* vezeté. A' legutóbbi elnökválasztásnál ismét kijelöltetett a' déli státusok által, de választása nem sikerülhetett, mivel az éjszaki státusokban még folyvást sok ellensége volt a' magas vámok ellenzése 's nullificatio-tana miatt. 1844-ben külügyi minister lett 's ez maradt *Polk* elnöksége alatt is. — *Calhoun* nem a' legnépszerűbb ember, de déli Carolina véleményének csaknem feltétlen ura. Pártjármot sohasem viselt, 's népszerűségi kaczerkodáshoz sohasem folyamodott; de minden pártok legjobbjainak tiszteletét szakadatlanul bírá. Termete magas, karesű; arezán elhatározottság 's jellemszilárdság kifejezése ül. Előadása nyomos, erőteljes, rövid, minden szóvirány nélkül, egyenesen célra törő. Beszédei azonban a' művészeti szabályoknak nem felelnek meg, rendszeren bevezetés nélkül vág a' dolog közepébe. — h.

California. Előbb a' mexicói státusegyesület északnyugoti, most felső része az éjszakam. egyes. státusok délnyugoti partvidéke. Oszlik régi vagy alsó, és új, vagy felső Californiára, melyly a' Rio Colorado torkolatától Cap Mendocinoig terjed. A' két California területe mintegy 4000 négyysz. mfd: 's egész hosszában a' nyugoti Cordilleras hegláncza hasítja, melylynek egy része p. o. a' 4600 l. magas *Giganta*, vulkános természetű. A' lakosság legújabb időkg igen csekély számú volt, 's alig ment 40 erre; legújabbán az arany utáni vágy hihetlen arányban nevelte népességét. Az indiánok, kik a' népesség három negyedét tevék, többféle törzsre oszlanak, különböző nyelvekkel, sötét rézszínűk, erős hajúak, közép természetűek, tompa orruák, legjelentékenyebbek délen a' *Monquik*, éjszakon az *Achastlik*, *Ecclemachok*, *Ikas*-ok 's a' t. Résztint már keresztény hitre térítették a' missionárok által, 's földművelést és kereskedést űznek. Nagy mértékben dühöng köztük a' bőrnyalva több neme, himlő és bujakór. — Fő kiviteli cikkek: gabona, lovak, bőrök, szappan, zsirne-műek, teknősbékák, nagy gyöngyök, melylyek leginkább Sandwichba, 's Oroszországba vitetnek. Nevezetes e' földnek arany- és ezüstgazdagsága, melylyről bővebben szolandunk. — Alsó Californiában, melyly mintegy

2600 □ mf. 10 ezer lakossal, fő lakhelyek: *San Ignacio, de los Virginos* vulkán alatt, melyly utóljára 1746-ban tört ki; *San Josef de Cavo, Todos los Santos* és *Loreto* egy katonai parancsnok lakhelye, melyly alsó California fővárosának tekinthető; felső Californiában, melyly 1450 □ mfd. kiterjedésű, 30 ezer lakossal, *San Francisco, San Diego, San Barbara, San Carlos de Monterey*, melyly utóbbi f. California fővárosa. — Alsó California egy hosszú félsziget, melylyet kopár bércek futnak végig, 2500—4000 láb közti magassággal; a' hegyeknek csak egyes pontjain látszik némi csekély tenyészet. A' víz elosztása igen mostoha; a' hol források vannak, ott a' föld csupa szikla; a' termékenyebb földrészeknek nincs vizök; csak kevés völgy és kis síkság van, melylyet termékenynek mondhatni. A' partok alsó-Californiában többnyire laposak, szaggatottak, főleg keleten, és számos öblöt képeznek; ezek közt nevezetesbek: *San Barnabe, Las Palmas, Cerralvo*, szemközt fekvő hasonló nevű szigettel, *Bahia de las Pas, Bahia de los Dolores, Los Pichilinguez, Igazio, San Luis Gonzaga, San Carlos, Puerto Escondido, Loreto, San Bruno, Santa Isabel, San Fermin*, a' mély *Bahia de la Conception, Santa Anna, La Trinidad, 3 San Rafael, Las Animas, Los Angelos*. A' nyugati part kevesbé szaggatott, itt vannak a' *Magdalena, Puerto del marquez, Anno nuevo, S. Cristophal, S. Francisco, de las Virgines, Todos Santos, San Diego* öblök 's kikötők. — Alsó Californiának a' spanyolok által 1534-ben lett felfedezése óta a' gyöngyhalászat tette ezen gyarmatot a' spanyolokra nézve érdekessé 's nyereséggé, most azonban ezen halászat tetemesen csökkent, 's alsó California olyly mértékben vesztett jelentőségéből, mint felső California gyarapodott.

Felső California, melylyet *Cabrillo* spanyol fedezett fel 1542-ben, 's jobban megismert az angol *Drake* 1578-ban, nyugat felől a' esendes ocean, délről alsó California, keletről szabad indiánus birtokok, éjszakeről az Oregonvidék által környeztetik. A' hegyek keleten emelkednek 's határt képeznek az indiánok felől. A' folyók közt legnevezetesbek *San Felipe*, melyly *Montereynél* ömlik a' tengerbe, és *S. Francisco*, melyly hasonló nevű öbölbe szakad. Ha nincs is felső Californiának anynyi öble, mint a' félszigetnek, vannak mégis jó révpartjai. Délről éjszakra egymás után következnek: *S. Diego. Bahia de San Pedro, S. Barbara, Bai del Carmelo*, a' *Monterayi* nagy öböl, a' *S. Franciscoi* hasonlíthatlan kikötő, melylyet csatorna köt össze a' *Bahia del aqua frescával*, a' *Puerto de la Bodega*, melylyet az angolok *Drake 's Portnak* neveznek, végre *Bahia de la Trinidad*. — Új vagy felső California éghajlata sokkal szelidebb, mint az amerikai keleti partnak ugyanazon fokok alatt fekvő része. Sajátképpi tele nincs, ennek helyét köd és esőzés pótolja, melyly octobertől april elejéig tart. Fűteni soha sem kell. Az utazók egyetértenek California dicséretében, 's Mexico egyik legbájosabb részének mondják (l. *Mühlenpfordt* munkáját Mexicóról) A' természet azon mostohaságot, melylyet alsó California iránt mutat, itt bőven kipótolja. Sehol sem látni szebb és erőteljeseb növényzetet, pompásabb fanövést. Némelyly bokrok leveleiből nyáron át édes manna foly. A' földművelés szép haladást tett; a' missionárok bevitték a' gabona-, kerti vetemény-, szőlő-'s egyéb gyümölcs-tenyésztést. A' buza 16-ot ad 1 mag után. A' szőlő, ha gondosabban műveltetik, kitünő bort ígér, *S. Barbara, Diego*, főleg *S. Clara* körül jó

olaj készül olajgyűnőlesből. Élelmi szer sokkal több terem, mint menyire felső Californiának szüksége van. — Itt is, mint alsó California hegyein, bőven jön elő az ország sajátos állata, a *Tayé* nevű juh faj. A' füves rónákon 's erdőkben 40—50 darabra is menő szarvascsoportok legelnek, miket a' lakosok *lassóral* fognak. A' vad nagy bőséggel kínálkozik. Roppant nagyságú medvék, kaguárok, vad macskák, farkasok, rókák, vad bivalyok, vidrák találtak, de éppen ezért kevesebb őz és nyúl. A' vadmadarak sokasága végtelen, 's ezek közt pompás tollú, fézánok 's a' t. Az európaiak meghonosították az állatország leghasznosb fajait, 's a' dús legelőkön és kedvező éghajlat alatt nagy gyorsasággal terjedt el a' barontenyésztés. A' létező szarvasmarhaszám túlhaladja a' 200 ezeret. Ezen állatok teljes szabadságban legelnek; ha a' lakosok le akarnak vágni közülök, vadászniok kell. Így van a' számos lovakkal is, melylyek faja igen nemes és tartós; használatra a' szükséghez képpest fogatnak bé és szelidítettnek. —

Felső California történetében legfőbb szerepet játszanak a' missiók, főleg a' *Junipero* pater vezérlete alatt 1769-ben kiküldött missió, ki 1784-ben történt haláláig 15 gyarmatot alapított. Ugyanez idő körül 4 parti erősség (presidios) építettet: *S. Diego*, *Monterey*, *S. Francisco* és *S. Barbara*. 1811 óta, midőn Mexicóban a' zavarok kiütöttek, igen nagy szorultságba jutottak a' missiók, mert a' Mexicóból folyó jövedelmek kimaradtak, 's e' felett kénytelenek voltak az évenként 55 ezer piasterbe kerülő katonai véderőt magok költségén tartani. 1831-ig a' zsoldhátralék már 192 ezer piasterre, az élelemszerekért tartozott adósság 272 ezerre ment. A' mexicói congressusnak 1833-iki rendelete eltörülte ezen missiókat, 's a' nevelés és térítés gondját a' kormánytól fizetett papokra bízta. A' pápa azonban püspökséget állított California számára, 's ezt egy missionárra bízta; de ez ellent nem állván *Santa Anna* 1842-ben elragadta a' californiai püspöktől a' kegyes alapítványokat, 's *Valencia* tábornokra bízta azok kezelését. Azóta pedig e' javak a' mexicói státuspénztár javára valóban eladattak. — A' californiai nép ezen eljárást helyeselte, sőt elkésztnek találta, mert már 1822-ben, azonnal a' mexicói forradalom győzedelmének híre után, emelkedtek hangok, melylyek a' papi javak secularizációját kívánták. A' missionárok (Szent Ferencz rendiek) ellenszegülése még rosszabbá tette sorsukat. Sajátságos jelenet volt, hogy a' spanyol királyhoz hű katonák, *Don Pablo de Sola* kormányzóval együtt, ellentállás nélkül hagyták el Californiát, a' szerzetesek pedig bátran folytatták a' háborút 1822-től 1830-ig a' republika ellen, természetesen, inkább csak szellemi fegyverrel. Az alkotmányra esküt tenni nem akaró *Martinez* és *Sanchez* szerzetesek végre, kik az ellenszegülés fejei valának, száműzetvén, utánok a' barátok nagyobb része eltávozott. — A' mexicói congressus rendeletei azonban csak annyiban teljesítették Californiában, a' menyinyben a' missiók ellen valának intézve, a' papi javak secularizálása gyorsan végrehajtott, de Mexico befolyása különben kevéssel volt több a' semminél. 1834-ben *Compania cosmopolitana* fennhangzó cím alatt társaság alakult Mexicóban, California gyarmatosítására, főleg kalandorokból álló, — melyly azon egy jót eszközölte, hogy könyvsajtót vitt a' tartományba; későbbben elitelt

bünösöket küldöztek oda, kik által a' californiai népesség még inkább elvadult 's megromlott. California hiven utánozta az anyaország sikertelen apró forradalmait, mintegy caricaturáit játszván el a' már különben is csak bohózatoknak. Elvek helyett itt is örökké csak személyességek szerepeltek. Képzeltetni azon úgynevezett szabadságot, melylyben ezen patriarchai barátormányhoz szokott 's rabszolgailag és hoszszas ideig egyházi figyelem alatt tartott nép részesült. — Az indián törzslakosok és spanyol foglalókon kívül azonban 1830 óta az északamerikai szabad státusokból, a' Mississippi és Missouri folyóktól nyugot felé terjeszkedő merész angol faj is kezdte mutatkozni Californiában. Ugyanazon politika, melyly Texasban dolgozott, ezen elszánt, ügyes embereket, kiket csalhatlan éles látás, 's ijedni nem tudó vakmerőség jellemez, itt is a' politikai pártok működései közé hajtá, hogy azok előnyeit végre is magok számára tartsák meg. A' federalisták elnyomatása itt is, mint Texasban, kedvező ürügyet szolgáltatott. 1836-ban szerencsésen elkészült az első lázadás, 's a' hadsereg, melyly a' „győzhetlen“ mexicói republikát californiai birtokától megfosztani vállalkozott, nem kevesebb mint 30 amerikai vadászból állott, kikhez még, mint lármázó de nem lövő pótlék, mintegy 50—60 lovas ember csatlakozott. E' haderő bátran megkezdé *Monterey* vár ostromát. Amerikai hajók löport hoztak, egy két amerikai kereskedő egy kevés pénzt adott, 's a' vár rövid ostrom 's egy fal bedőlése után feladta magát, a' mexicói tisztek haza mentek, 's a' polgári háborúnak vége lett. California függetlennek nyilvánította magát mindaddig, míg Mexico a' központosított kormányhoz ragaszkodik. *Alvarado*, ki e' forradalmacska név szerint vezeté, megragadta a' kormány gyepelőit, 's Mexico, melylynek e' partokon sem hajója, sem katonája nem volt, elismérte a' történeteket, és megerősítette *Alvaradot*. Ez idő óta az éjsz. amer. szabad státusokból bevándorlás tetemesen növekedett. A' megtelepedett amerikaiak fáradhatlanul csalogatták magok után a' „derék ficzkókat“ kiknek kedvök van egy szép országot birtokba venni. A' felszólítások sikere nem maradt el; a' közel Oregonból 's Missouriból számosan jöttek át telepedők. Ezen toldulásnyugtalanítáni kezdé a' mexicói kormányt, 's kedve jött az idegenektől egy csapással megmenekedni. *Alvarado* vállalta magára a' terv végrehajtását, melyly abban állott, hogy éjjel a' fő lázító konyhói egyszerre körülvétessenek, 's az angol-amerikaiak megölessenek, vagy elfogassanak. Ez meg is történt a' fő özszeesküvő *Graham* 's társai mindenüktől megfosztattak, 's méltatlan bánás közben Tepicbe hurczoltattak. De már ekkor az angol és amerikai consulok közbeszóltak 's a' foglyok szabadon bocsátását és kármentesítését eszközölték: egyszersmind amerikai hadi hajók jöttek *Monterey*be, a' megsértettek igényeit biztosítani. A' szabad státusok követelései olyly roppantak valának, hogy azokat alig leheté más uton kiegyenlíteni, mint a' tartomány átengedése által. 1841 végeig olyly nagy tömeggel tódultak az északamerikai bevándorlók, hogy *Alvarado*, új lázadástól tartva, sürgőtőleg kért segítséget. *Santa Anna* 300 gálya-fegyenczet küldött Californiába, kik 1842 augusztusán kötöttek ki Californiában, kísértetve *Micheltorena* tábornoktól, a' ki parancsnokká neveztetett a' gyűlölt *Alvarado* helyébe, 's 150 tisztviselőtől, kik a' nem eléggé biztos californiai hiva-

talnokokat felváltsák. Ugyanekkor foglalta el *Catesby* commodore, éjsz. amer. szövetségi parancsnok a' montereyi kikötőt, mint akkor mondatott, tévedésből, melyly azonban, a' tévedés felvilágosittatván, visszsaadatott. Azonban az új parancsnok, *Micheltorena*, szinte csak basahajlamú egyén volt, ki a' tartományt kirablá 's elhanyagolá. Az elkeseredés ellene 's általában a' mexicói kormány ellen nőttön nőtt. 1846 tavaszán egész felső California felkelt *Micheltorena* ellen, rongyos testőrcivel együtt visszsa szállítottatott Mexicoba, 's *don José Castro*, bennszülött, választatott fő katonai parancsnokká, *don Pio Pico* pedig polgári kormányzóvá. Californiában két párt uralkodott; az angol, melylynek élén *Castro*, *Pico*, az ékesszóló *Carillo* 's a' tisztek és hivatalnokok állottak, és az amerikai. Amazok, félvén, hogy a' mindinkább szaporodó, ügyes, munkabíró éjszakamerikaiak által saját hazájokban idegenekké tétetnek, Anglia védelme alá adták magokat, 's azt reménylették, hogy Anglia majd hadsereget küld oltalmukra, és fölmenti őket az önkormányzás és önvédelem fáradságától. Némelylyek azonban elsőseget adtak a' francia védelemnek. Az amerikai párt feje pedig *don Mariano Guadalupe Vallejo* volt, californiai bennszülött, ki gyarmatot állított a' *S. Francisco öböl* éjszaki oldalán 's 50 katonájával legyőzte azon vidék indusait, melyly érdemeiért tábornokká neveztetett, 's nagy kiterjedésű földadományt nyert. Ezen kitünő, becületes, köz tiszteletben álló férfúnak nézete volt, hogy California ne várjon segílyt idegen, távol királyoktól, hanem Texas példájára, csatlakozzék az éjszakamerikai szabad státusszövetséghez, miáltal a' lakosok, jobbágyokból szabad polgártársakká 's egy gazdag, hatalmas álladalom boldog tagjaivá leendnek. E' párt erélyesen dolgozott, 's a' californiai juntában, ha többségre nem vergődhetett is, de igen nagy befolyással birt, 's anynyit csakugyan képes volt kieszközölni, hogy eldöntő határozat nem hozatott. — Még 1846-ban megjelent a' californiai partokon az éjszakamer. státusok kis hajóselege, melyly 2 fregatból, 's 3 shaluppból állott, azon rendeltetéssel, hogy a' mexicoelleni háborúban részt vegyen. Angliának erősb tengeri hada volt ugyan a' partokon, de éppen ez bizonyítá, hogy a' szövetség Anglia részéről nem számít ellenállásra. Ugyanekkor 'érkezett *Fremont* kapitány Californiába, számos kísérettel, tudományos utazás ürügye alatt. *Castro* főhadiparancsnok ellenségnek nyilatkoztatá a' békés szint viselő utazót, 's 200 emberrel és ágyúkkal ment ellene. *Fremont* besánczolá magát, az amerikai telepedők pedig védelmére akartak kelni, mit ő el nem fogadott, 's Oregon felé vonúlt. Azonban kormányától újabb utasításokat nyervén, *Suttersfortba* ment. *Castro* pedig megesküdött, hogy ezen erősséget, melyly folytonosan lázongó amerikaiak fészke volt, beveszi 's lerombolja. Ezen erősség, 's építője, a' luzerni születésű *Sutter* igen fontos szerepet játszanak California legújabb történetében. (I. Sutter) *Castro* tábornoknak Sutterfort elleni lépéseire következett az ugynevezett *medve-revolutio*. 1846 juniúsán ugyanis egy csapat amerikai elindult Suttersfortból Sonomába, elfoglalta az ottani katonai laktanyát ágyuival 's löszereivel, elfogta *Vellejo* tábornokot, 's kikiáltotta a' Mexicótól független respublikát. Zászlóján medvét és csillagot viselt, — California legerősb vadállatát, melylytől a' párt nevet nyert, 's az amerikai sz. státusok csillagát — e' felirással:

„Californiai köztársaság“. — A' medve - párt 's a' californiai spanyolok közt, *Joaquin de la Torre* alatt ütközet lett, melylyben az utóbbiak megverettek. *Julius* elején kitört a' háború *Mexico* 's az éjszakamer. sz. státusok közt, és *Sloat* commodore, az amerikai kis flotta parancsnoka, kijelenté, hogy felső Californiát, a' szövetség nevében, birtokába veszi. *Montereyt* tengeri katonaság szállta meg, 's *Castro* felszólíttatott, hogy magát adja meg, ez azonban sietve *Los Angelosba* vonúlt. Júl. 10-kén már *S. Francisco* is az amerikaiak kezében volt. A' tartományban lakó amerikaiak 's egyéb idegenek is fegyvert ragadtak, 's szabad csapatokat alkottak a' függetlenségi zászló védelmére, melylyeknek élére *Fremont* kapitány állott. A' *Sloat* helyébe jött *Stockton* commodore még erőlesebben látott a' dologhoz, 's az amerikai ügyesség és elszántság azon év decemberéig anynyira vitte a' hódítást, hogy *Castro* elszaladt, 's az amerikai flotta nyugodtan horgonyzott a' st. diegoi kikötőben. Azonban még nem volt befejezve a' háború. Ugyanis sokan a' californiai spanyolok közül nem akarták ezen végképpeni elszakadást a' mexicói anyaországtól, 's *Flores* vezérlete alatt csapatokba állottak, *Kearney* tábornok segédseregét, melyly Mexicóból jött át a' felkelők védelmére, fáradt állapotában megtámadván, megverték, *Los Angelost* elfoglalták, 's *Kearneyt* *S. Diegóba* nyomták vissza. Az amerikaiak, kik közt alig volt rendes katona, igen vészteljes helyzetbe jutottak a' helyeket ismerő 's magokat otthon találó californiaiak ellenében, melylyből őket *Stockton* erőfeszítése mentette meg. Ez ugyanis egész hajóseregét partra szállította 's tüzéséggé és gyalogsággá képezte. Egész ereje mintegy 500 főre ment. Ezzel dec. végén *Los Angelos* ellen indult, 's 1847. jan. 8-kán *San Gabrielnél* két izben keményen megvervén *Florest*, ki 600 embert vezérlett, 4 álgyuval, 10-kén bevonult *Los Angelosba*. A' csillagos zászló újra kitűzetett, 's azóta háborítlanul lenge egész felső Californiában, melyly végre az 1848. febr. 2-iki békekötés által az éjszakamerikai egyes. státusoknak formáserint átengedett.

Legujabb időben felső California mesés aranygazdagságáról elterjedt hírek, 's ezek nyomán odatolongó bevándorlások által lett nevezetes. — *Sutter* egyik barátja, *Marshall*, 1848 tavaszán, malomépítés alkalmával az *Americanos'* viz medrénél jött a' felfedezésre, hogy a' californiai föld dús aranytartalommal bír. *Sutter* és *Marshall* szerették volna a' becses felfedezést titokban tartani, de nem lehetett, 's az újság hire csakhamar egész országban 's világon elterjedt. *Sutter* megkezdé az aranyosást 's 100 indiánussal dolgoztatván, igen rövid idő alatt 17 ezer dollárnyi aranyat nyert; csakhamar érkeztek mások, kik *Suttersforton* fölül 30 ang. mfdnyire hasonló működést kezdtek 's *Mormon Diggings-t* alapították. *San Franciscoba* jutván a' tudósítás, elkezdődött a' hullámozó tolongás e' mesés aranyvidék felé. Pár hónap alatt már 4000 ember dolgozott. *San Francisco* összes lakossága aranyát ment keresni, 's a' hajóslegények is elhagyták evezőiket. Augustusban már naponkint 30—50 ezer dollárnyi arany jött napfényre, 's *Valparaisoba* 100 ezer dollár értékű aranyor érkezett meg Californiába küldött árúkért cserébe. Az összes nyereményt 1848 szeptemberéig körülbelöl 3,500,000 dollárra becsülték. A' kutatás most már nem csak az *Americanos* partjaira szorítkozott; az aranya

Feather folyam 's ennek mellékfolyói *Bear* és *Yubach*, 's maga a *Sacramento* folyó vidékén is el volt terjedve. *Sutter* aranymosása az *Americanos* folyón levő malom mellett, melyly a' felfedezésre alkalmat adott, a' folyó torkolatán fölül 25 ang. méföldnyire van 's naponkint 3 unciát ad. Sorban következik a' többi aranymosás, 's itt az arany durva rétegekben találtatik. Az *Americanos* számos mellékfolyamainál, melylyek nyáron át ki szoktak száradni, vastag szemekben találtatik az arany. *Webers-Creek* folyam is, melylyet 1848-ban 12 mérföldnyi kiterjedésben vettek körül az aranymosók, igen dús tartalmú. E' vidék egyik száraz patakmedrében két amerikai vállalkozó 100 indus napszámossal 200 lábnyi hosszú 's 4 láb széles helyen csak egy héten 17 ezer dollárt nyert. A' már említett *Mormon-Diggings*nél naponkint 25 dollárnyi találtatott finom rétegecskékből. A' *Bear* völgyében, száraz csermelyek ágyában, hulladék sziklamorzsa között tömör, diónagyságú 's 2 unciát nyomó aranydarabok is találtattak, sőt beszélnek (de talán nagyítva) hogy 4 font nagyságú darab is fordult elő. — Az aranymosás azonban nem annyira kellemtetes, mint jövedelmező foglalatosság; mert a' munkás folyton ki van téve az égető napnak 's a' vizek dögleletes befolyásának, rendesen lázba esik, 's munkáját hosszúsab ideig nem folytathatja. Az angolok és amerikaiak többnyire társaságba állanak, 's indiánusokat fogadnak fel, kik előbb csekély bérért dolgoztak, most pedig roppant fizetést követelnek, 's európai ruhában járnak. A' mosás és tisztítás azon módon megy véghez, mint a' dunai aranymosásoknál, bölesőalakú egyszerű gép által, melyly 6—8 lábnyi hosszú fa alkotmány, fölülről vasrostélylyal ellátva, 's hintázó lábakon áll. Egy ilyly gép mellett 4 ember dolgozik; egy a' földet ássa, a' másik hordja 's felönti, a' harmadik a' gépet hintázza 's rázza folytonosan, a' negyedik vizet locsol reá. A' vasrostély fentartja a' vastagabb köveket, a' víz elmossa lassankint a' földrészeket, 's az arany, finom fekete homokkal vegyesen, a' gép fenekén marad, melyly teknőalakú. Az aranypor ezután a' napon kiszaraztatik, 's a' könnyű homok elfuvatik. A' californiai arany, az afrikai után, legfinomabb egész világon. Az összes aranykivétel Californiából az egyesült státusokba 1848-ban 5 millió dollárnyi értékű volt. Az aranymosáson kívül vannak felső Californiának déli részében aranybányák is, melylyek azonban a' költséget alig fedezik. — Az említett helyeken kívül még a' *Colorado* és *Gila* vizeknél, 's a' *Tulares* és nagy sóstó partján is fedezettett fel aranytartalmú föld. Nem szenved kétséget, hogy a' *Cordilleras*, *Anahuac* és *Rocky Mountains* hegységek egész nyugati oldalán, a' 20—45 szélességi fok alatt arany van elterjedve. Az arany lassankint pótolja magát a' kiásott menyiség helyébe; a' most talákozó aranygazdagság pedig azért olyly tömérdek, mert a' napok kezdete óta érintetlenül összehalmozódott. — Az aranyfelfedezés társadalmi és erkölcsi következései azonban csak szomorúknak mondhatók. A' fényes, esábitó ércz a' gazdag földzug összes társadalmi állapotát kiforgatta sarkából. A' lakosság minden osztálya elhagyta szokott foglalatosságait; mindenki odarohant, eltépve régi viszonyait 's kötelékeit, hol két marokra szedheté az aranyat. Minden egyéb munka 's kereset, minden más iparnem megszűnt, az életszükségek, élelmi szerek ára lihetlenre növekedett annyival inkább, mert a'

könnyen szerzett gazdagságot mindenki mohón akarta élvezni. A' felső californiai társadalom ezen anarchiája naponkint növekedett 's félelmes arcot nyert az erkölcsi elvadulás 's bűnök által, melyek a' különben is szilaj, most az önzés vak szenvedélyétől korbácsolt népességnél kifejtettek. Felső California Mexicónak Botanybayja volt, hová erkölcsi szeméttét leraká; ezen szemétnép most szabadon üzi erkölestelenségeit. Félvad erdőlakosok, szökött katonák 's tengerészek, egész Amerika 's majd Európa kalandorai rohantak az aranyvidékre, 's általuk végképp elsüllyedt az erkölcsiség; család, rablás, vad kicsapongások, részegesség, sőt gyilkosság is, borzasztó meztelenségben mutatkoztak. Fegyverkezve üzték az aranymosást, 's töltött puskával heverték a' nyert kincstömegek mellett. Az egyesült státusok kormánya némi rendszabályokhoz nyúlt ugyan e' visszaélések ellen; rendelé, hogy a' nyert aranyat az egyesületi kincstárnak kell eladni; a' megtelepedés a' kormányzó engedelmétől tétetett függővé 's a' t.; de mind ez kevés hatással volt a' népetlen nagy téreken. Reményleni lehet azonban, hogy e' rémes állapot nem lesz tartós. Felső Californiának az angol faj általi megszállása gyors léptekkel mozdítja elő a' műveltséget. Elláthatlan szekérsorok érkeznek hónapokint amerikai beköltözőkkel a' határhegyeken át. Az ipar és kereskedés naponkint gyarapodik. *S. Francisco*, e' hasonlíthatlan jóságú kikötő, természetes ösztököttesi pontot képez Amerika 's Ásia közt; 's az erkölcsiség, törvényesség és szilárd polgári rend oltárai folyvást emelkednek. Californiának nagy és szép jövője van, 's a' gazdag és kedvező fekvésű ország polgárosítása Európára is kiszámíthatlan hatást ígér. Az európai terményeknek 's iparnak új piacok nyílnak, 's a' csendes ocean habjain új élet ébred, melylynek lüktetése már is kezd mutatkozni. — T.

Calomarde. (Don Francesco Tadeo) ezen a' legelsőbb néposztályból a' legfensőbb méltóságokra hágott spanyol státusférfi 1775-ben sz. Villet faluban, Teruel tartományban, Arragoniában. Szülei bocskorkészítésből éltek. Atyjának nem volt ugyan módja fia neveléséről kellőleg gondoskodni, de átlátá a' hasznot, melyly reá iskolai kiképződés által haramlana. Azért a' kis Tadeót jó szerencsére Teruel városába küldé latin nyelvet tanulni, hol a' fiú előbb levélhordozással keresett némi élelmet, azután szorgalma 's munkássága által *Garcis* marquisnő figyelmét voná magára, ki őt apródul magához vevé. További kiképzése végett Saragossába ment. — Itt gyermekeket nevelt, 's így képes volt egyetemi tanulmányait elvégezni; ügyvéd, jogtudor, 's az arragoniai gazdasági egyesület tagja lett. Saragossa nem sokára szük lett szellemének; magasra törő lelkülete 's talán jövője nagyságának sejtelve Madridba vezeték. Több nagy befolyású férfihoz intézett ajánlólevelekkel ellátva érkezett meg. Itt különösen Dr. *Lerga*, a' király udv. orvosa közbenjárására, kinek unokahugát nőül vevé, hivatalt nyert az igazságügyi ministeriumnál. 1808-ban, a' zavaros időket használva, végképpen elhagyá nejét, 's futva a' franczia kényuralom elől az aranjúezi központi juntával Sevilla, és Cadixba ment, 's mivel osztályának több hivatalnoka Madridban maradt vissza, Cadixban az igazságügyi ministerium magas hivatalnokává léptetett elő. Midőn azonban 1814. a' király visszatére Spanyolhonba, C. azonnal eltalálá, hogy az alkotmány párthivei egy időre veszve vannak, 's Valenciába

sietett a' korlátlanul uralkodó királynak meghódolni. Jutalmul a' Secretaria de Indias legfőbb hivatalnoka lett. Ezen minőségében bizonyos gazdag amerikai püspökség oda engedéseért tetemes pénzüsszeggel hagyván magát megvesztegettetni, e' tetteért Toledoba száműzetett. Midőn a' király 1816-ban *Donna Isabella de Braganza* portugál infansnőt nőül vevé, ennek kísérői között C. is becsúszott Madridba. Merénye azonban kitudatván, a' király újra Pamplonába száműzte. Azalkotmány visszaállítása után ismét megjelent Madridban, 's még egyszer megkísérté a' szabadelvűséget. Sőt az „*El universal*“ hirlap számára a' papirt saját arragoni gyárából ingyen fölajánlá. De nem hittek néki 's hivatal nélkül maradt. Midőn tehát 1823. a' franczia hadsereg a' korlátlan trónt Spanyolhonban ismét megállapítá, C. a' Madridban székelő kormány titoknokává neveztetett, 's a' király új ministerei nem sokára föllelék benne a' szándékolt reactio leghasználhatóbb eszközét. Azért is a' „*Camara del real patronato*“ titoknokává neveztek ki, igen nagy befolyásu 's gazdagon jövedelmező állomásra. Nemsokára ezután az apostoli párt unszolására éppen igazságügyi ministerré lett az eladó ember, kire Spanyolhonban a' papi dolgok is tartoznak, e' mellett azonban említett helyét is megtartván. Most a' szerencse legfensőbb fokán látá magát; a' legfontosabb ügyek kezein mentek keresztül, a' király egész kegyét bírá, mivel szeszélyeinek igen tudott hizelegni, 's szükségben ügyes tanácsesal állani elő. A' kalandorok és szerencsevadászok, kik rendjeleket vagy gazdag hivatalokat ohajtának, meghajlottak előtte, 's nem kimélék a' gazdag ajándékokat, hogy közbenjárása által czélukat érhessék. Fölállított titkos rendőrsége által határtalan befolyást gyakorlott az egész félszigetre; a' royalisticus önkéntesek fölfegyverzése által minden rendeleteinek vak engedelmességet szerzett; a' jesuiták visszahívtak, a' kolostorok visszaállítottak, az egyetemek bezárattak, 's mégis találkoztak hízlegők, kik a' mindenható ministert tudományok pártolójának neveztek, 's mint ilyennek könyveket ajánlottak nekie. Azon párt terveit, melyly már akkor Don Carlos infanst, mint lobogót tüzé ki, hogy az alatt a' kizárólagos hatalmat magához kerithesse, tökéletesen átlátván, alattomban pártolta, 's midőn az előleges mozgalmak, mint Bessiéres vállalata 1825, 's a' cataloniai veszélyes lázadás 1827-ben szerencsétlenül ütött ki, a' résztvevőknek kegyetlenséggel határos megbüntetése által tudott magára olyly szint ölteni, mintha semmi felől sem tudott volna. Midőn azonban a' főcsapásnak kelle történni, C. igen sebesen játszá merész játékát, 's mindent elvesztett, mert mindent egy kártyára tett. 1832-diki szeptemberben ugyanis, miután VII. Ferdinándot La Granjában a' köszvény anynyira megrohaná, hogy udvari orvosa holtnak nyilvánította, C. első volt, ki *Don Carlost* királynul üdvözlé. Nemsokára ezután hire jött a' király életben létének, de az infans emberei eltökéllék magokban elhatározó lépést tenni, 's a' trónt *Don Carlos* számára az 1830. martius 29-diki rendelet eltörlése által biztosítani. A' testileg 's lelkileg gyöngélkedő királyt rábeszélék, hogy azon rendeletet 's végintézte azon pontját, melylyek szérint a' királyné az ország kormányzójául nevezetik ki, venné vissza, 's az új rendelet fogalmazása, melyly szerint *Ferdinánd* király a' salicus törvényt 's ezzel *Carlos* thronöröködését újra érvényesíti, C. igazságügyi

ministerre bízott. C. teljesíté a' király parancsát, 's ettől fogva általános gyűlöletet is vont magára. *Donna Luiza Charlotta* infansnő. *D. Francisco de Paula* infans neje 's *Krisztina* királyné nővére, La Granjába futott, C. ministert maga elébe hivatá, szitkokkal árasztá, sőt arcát egy erős pofoncsapással meg is sérté. Ugyanennek unszolására a' király a' martius 29-iki rendelet visszavételét, 's végrendeletének megmásolását kicsaltnak nyilvánította, 's ezzel a' ministerium megbukott. C. arragoniai jószágainak egyikére száműzetett, három hónappal későbbben pedig az arragoniai főkapitány parancsot kapott elfogatására. Miről C. titkon tudósítván, tanácsosnak tartá, szökésben keresni menekülést. A' pompás diszöltönyök 's érdemrendek féltetettek, 's az egykori mindenható minister barát ruhába öltözve, alázatos számár kemény hátára hágott, hogy a' hegységen át Frankhonba juthasson. Midőn az első francia falut elérte, az elfáradt számár özszerogyott alatta és C., ki már olyly mélyen esett politikai fénypolczáról, most testileg is elesett, mégpedig tájdalmasan, mert karját kificzamitá. Ez idő óta többnyire Orleansban mulatott a' francia rendőrség felvigyázása alatt. Megh. 1842-ben; csak fél millió franknyi értéket hagyván hátra, miből azt gyaníthatni, hogy roppant kincseit Spanyolországban hagyá hátra. Életrajza regényesnek látszik, 's még sem egyéb, mint hí képe azon kalandos életpályának, melylyet a' legujabb időben a' Spanyolhonban fölmerült nevezetes státusférfiak közül olyly sokan átfutottak. Merészen játszott, sokat élvezett, sokat vétkezett, de a' Nemesis sujtó kara még élve elérte. Viszsaesett a' nagy tömeg 's a' köznapi élet jelentéktelenségébe, melylyhez úgy születésére, mint érzelmeire nézve tartozott; neve csak akkor fogemlíteni, ha becstelen státusférfiakról lesz szó, kik hazájukat örvénybe vezetni segítették. — B.

Camarilla. Ujabb időkben gyakran hangoztatott, gyűlöletes név; spanyol találmány, melyly 1814-ben VII. Ferdinand spanyol király viszatérte után jött divatba, midőn alacsony hizelgők foglalák el a' királyi előteremeket 's nyertek befolyást a' státusügyek vezetésére. Jelent a' szó titkos befolyású, és cselszövő udvari pártot, melyly alattomban a' törvényes, alkotmányos kormánynak ellenszegül, 's ennek céljait meghiusítja. Noha Spanyolország adott nevet a' szerencsétlen rendszernek, más országok is érezték átkos súlyát. Csaknem mindenütt akadtak kegyenczek mindkét nemből, kik a' kényuraság minden fájának szolgálai segédkezet nyújtottak a' népszabadság elnyomására. — A' *cabinet*-kormánytól, melyly szinte ellentéte az alkotm. ministeriumnak, abban különbözik, hogy a' cabinet a' fejedelemtől általa nevezett 's nyíltan fellépő kormánysegédeiből áll, tehát ismét hatalmat gyakorol, míg a' camarilla csak udvari szolgálkat, a' fejedelmek legközelebbi köréhez tartozó kegyenczeket, gyakran komornyikokat, gyóntatókat, aszszonyokat is foglal magában, kik a' fejedelemtől elhatározásaira, mindennemű eszközök által, vezetve, rábeszélve, vagy tartóztatva 's lebeszélve, hatnak. E' hatás természetesen még sokkal rosszabb, mint a' cabinet-kormányé. Látjuk, hogy a' camarillák, a' hol csak fenállanak, bizalmatlansággal 's idegenséggel töltik el a' fejedelmeket a' becsületes státustisztviselők, a' jog és közjó érdekében dolgozó hatóságok, a' fejedelemtől bizalmával csak látszólag bíró, de különben háttérbe nyomott, azonhan felelős ministerek 's státustanácsosok, főleg a'

kötelességteljesítő képviselők iránt, párt és önzés érdekeit teszik a' valódi kormányérdekek helyébe, ravaszul táplálják 's felingerlik a' fejedelmi szeszélyeket és szenvedélyeket, és így a' valódi nyilvános kormány ellenébe titkos, tisztátalan, napfényt kerülő, felelősségtelen kormányt tesznek, melylynek üdvtelen célja a' törvényes tekintélyeket önzési vagy aljas pártérdekek gépeivé alacsonyítani 's a' legnemesb törekvéseket sötét ellenműködések által hiúsítani meg. A' veszélyeket, mik a' státusokra 's fejedelmekre, és nem csak a' szabadságra 's jóllétre, hanem a' népek erkölcsiségére is ily camarilla-kormányból származnak, bőven bizonyítja, ha más példákat nem említünk is, Francia, Spanyol, Portugál országok története. — T.

Cambridge. A' híres angol főiskolán kívül, melyről bőven szól a' „*History of the University of Cambridge* (London, 2 k. 1805), nevezetes az amerikai cambridgei egyetem is, melyly Massachusetts státusban van, 's 1638-ban *Harvard* lelkész által alapíttatván, róla *Harvard-Collegium*-nak neveztetik. Legrégibb az amerikai egyetemek közt, angol rendszerrel 's kitünő tudom. kincsekkel, főleg csillagásztoronnyal, bir, 's 30 oktató alatt 3—400 tanulót számlál. — *Cambridge Adolf Fridrik* hg. a' hannoveri király testvére (l. Közh. Ism. Tára, II k.) *IV. Vilmos* király halála után 1837-ben, midőn *Ernö August*, legöregebb hercegi testvér lépett a' hannoveri thronra, melylynek C. helytartója volt, visszament Angliába, 's azóta magánéletet élt. — cz.

Cameralistika. Tudományos előadása a' státuspolgárok anyagi munkássága egész terének 's minden ágainak. Jól meg kell különböztetni a' szorosan vett financiai 's nemzetgazdasági tudományoktól. Három fő ága: a' *mezei gazdaság*, melyly a' földmívelést, állattenyésztést a' kert- és rétmívelést, erdőszetet és bányászatot foglalja magában; az *ipar- és kézműtan*, melylynek mezeje a' szerint, a' mint az emberi szorgalom terményei emberi kéz vagy gépek által hozatnak elő, a' manufacturákra 's gyárügyre terjed; 's a' *kereskedés*tan. A' cameralistika csak legújabb korban lett tudományos feldolgozás 's azon figyelem tárgya, melylyet a' társaság jóllétére gyakorlott jelentékeny befolyása miatt érdemel. Eleinte eltévesztetett a' nézpont, melyly a' tudományt a' rendszerben megilleti, 's a' cameralis tudományok neve alatt az összes státustudományokat értették, vagy legalább mind valamenynyit vegyesen tárgyalták. Legújabb időben azonban meg vannak e' tudományágak egymástól különböztetve, 's a' különbség azáltal is elismerve, hogy némelyly főiskolákon az előbb már fenállott cameralistikai tanszékek mellett a' státustudományok külön önálló tanszékeket nyertek. Ezutóbbiak kétségkívül a' főtudomány, melylyhez a' cameralistika csak segéd- és előkészületi tudományi viszonyban áll. Azon nevek, melylyek magokat a' cameralistikai tudományok kidolgozásában, ezeknek a' rendszerben elfoglalt újabb helyzete óta, kitünőleg érdemesítették: *Weber*, *Lamprecht*, *Walther*, *Schmalz*, *Sturm*, *Fulda*, *Rau* 's a' t. Azonban ezek is gyakran idegen tárgyakat vonnak a' cameralistika körébe, mint politiát, financiát 's a' t. miáltal fogalomzavar származik. — cz.

Campbell (Tamás) híres újabbkori angol költő (l. Közh. Ism. T. II k.) 1821-ben a' *New-Monthly-magazint* alapította, Anglia egyik legjelesb

folyóiratát, melyet 1832-ig vezetett, miután 1831-ben új havi iratot, a' *Metropolitan magazint*, kezdé szerkeszteni. Barátja *Fox* 300 ft. sterlingnyi nyugdíjt szerzett neki. 1828-ban a' glasgowi egyetem tanulói rectorukká választották; egyike volt a' londoni egyetem legmunkásabb előmozdítóinak 's nagy részt vett 1825-ben annak terve elkészítésében. 1842-ban utazott, azután a' boulognai fürdőben tartózkodott, 's ugyanott meg is halt 1844-ben 67 éves korában. Tetemei a' Westminster-abbey ugynevezett költő-szegletébe (Poets-corner) takarítottak el, Shakespeare emléke mellé. Ujabbán *Algieri leveleket* írt, ottani utazása eredményét, 's *Sidons* híres színészne és *Petrárchu* életét. — h.

Campbell (Sir John), az angol parlament tagja 's egyik legkitünőbb jogtudós, 1778-ban született. Atyja Edinburgh mellett falusi pap volt. Tanulmányait végezve Londonba ment 's ott egy ideig a' Morning-Chronicle mellett tudósító volt. 1807-ben mint ügyvéd lépett föl, 's csakhamar fényes gyakorlathoz és nevezetes jogtudós híréhez jutott. Mint jogtud. író, közlötö a' legfontosabb eseteket, mik a' Kingsbench és Commonpleas törvényszékeken eldöntettek. Hasonló közlemények az angol irodalomban fölötö fontosak, mivel a' bírák rendszeren a' korábbi hasonló ítéletek szerint szoktak bíraskodni. C. e' dolgozataiban nagy tehetséget tanusított: világosan és pártatlanul adni elő a' legbonyoltabb eseteket. E' tehetsége, párosulva egyenes skót gondolkozás- és cselekvés-módjával, melyly olylykor makacs idiotismusba megy át, igen tisztelt állást biztosított neki a' bírák között és parlamentben. Ebben, meggyőződését követve, a' whig-párthoz csatlakozott és kivált a' jogviszonyok tárgyalásainál, befolyásos szavazattal bírt. A' parlamentbe ismételve választatott meg. A' whign-ministerium fő koronaiügyészszé (Attorney-general) tette, melyly hivatal legalább évenkinti 10,000 font stget hajt be. 1841-ben *irlandi* lord cancellár lett, 's bár eleinte rosz néven vették egy skótnak e' hivatalra nevezetését, csakhamar köztiszteletet vívott ki magának. De követk. évben már tory utódának kellett átadni helyét. 1846-ban pártja ismét kormányra jutván, Lancaster grófság cancellárja lett. *Campbell* mint szónok ékes-szólásra kevés gondot fordít, beszédei rendszerint olyly durvák és simitatlanok mint gondolatai mélyek és érvei meggyőzők. Egy másik *John Campbell* Portugalliában szerzett magának rosz hirt, mint *D. Miguel* pártosa. Tábornok lévén a' bitornak hadseregében, többször harczolt *Don Pedro* ellen, de mindenkor szerencsétlenül. *Miguel* elveretése után is folytonos öszszeköttetésben maradt a' miguelistákkal és papokkal, 's még 1839-ben is lázadás szervezésével foglalkodott Portugál déli részében. — *Cs. F.*

Canada. Az éjszaki szélesség 42°—52° és a' keleti hosszúság 289°—312° között fekszik; területe 12,000 □ mérföldet foglal el, lakosainak száma 1840. évben valamivel kevesebb volt egy milliónál. — Felső-Canada, melylyet főleg *Ottawa* folyó választ Alsó-Canadától, 5000 □ mföldnyi területével a' négy nagy tó u. m. *Erie*, *Ontario*, *Huron*- és ugynevezett *Felső-tó*, környékében fekszik, melylyek öszszesen 2700 □ mföldet foglalnak magokban. Legnagyobb részint angolok lakják; uralkodó vallás az anglicana, de a' disszenterék is törvényes akadály nélkül gyakorolják hitvallásukat. Fővárosai: *Toronto*, hajdan *York*, az *Ontario-tó* mellett, és

Kingston. A' műveltség korán sines úgy elterjedve, mint a' szomszéd egyesült állodalmakban; angol tudósítások szerint a' felső-canadai alsóházban gyakran ültek olyly képviselők, kik sem olvasni, sem írni nem tudtak. Földe igen termékeny; éghajlata szelidebb és kellemesb az alsó-canadainál. — Alsó-Canadát főleg katolikus francziák lakják a' quebeci püspök egyházi kormánya alatt, kiknek száma 800 ezer körül van; területe 7000 □ mföld; éjszak-nyugatra Uj-Wales, éjszakkeletre Labrador és Uj-Braunschweig tartományokkal, kelet- és délre az egyesült álladalmakkal, délnyugatra pedig Felső-Canadával határos. Művelt része a' Sz.-Lőrincz folyam mély völgyében terül el, melyly egyik legnagyobb vize Éjszakamerikának, a' Felső-tónál eredve, *Niagara* név alatt a' hies zuhatagokat képezi, 's háromszáz mfl. hosszúságú folyása után a' tőle nevezett öbölbe merül. A' Sz.-Lőrincz folyam mellett, nin nagy kereskedőhajók 80 mföldnyire járhatnak fölfelé, fekszik *Quebek*, Éjszakamerikának legerősebb vára, fellegvárral, melyly bevehetlennek tartatik. *Quebeken* kívül *Montreal* a' legjelentékenyebb hely. Alsó-Canada éghajlata zordon, nyara forró, tele pedig jéghideg. Folyamok, tavak és hegyek, de egyszersmind járhatlan erdők és mocsároknak is bővében van. A' beenszülöttek csekély számmal vannak, alig mennek 30 ezerre, a' *huronok* és *irókézek* törzséhez tartoznak, 's a' keresztyénséget mind elfogadták és némi műveltségi fokra emelkedtek, nevezetesen földmívelést 's kézműveket űznek. Hajdan mindkét Canada bővelkedett szőrösbőrű állatokkal, és a' szücsárúkereskedés legfontosb keresetág volt. Mostani terményeik pedig: gabona és marha Nyugatindia számára, hadi hajóknak való épületfa, dohány, némi ásványok (vas, réz, ón, kőszén 's kén). főleg pedig halak, melylyek a' szücsárúk helyét foglalták el. E' vidékek kereskedelmén még mindig a' Hudson-társulat uralkodik, Britt-Amerikának reá ruházott fölségi jogát csaknem a' földszarkkörtől az egyesült álladalmak határszéleig és a' sziklahegyektől az éjszak-atlanti oceánig gyakorolván.

Canada 1791. év előtt *Quebek* név alatt csak egy tartományt képezett; de ekkor az ugynevezett „1791-i alkotmány“ által a' viszonyok uj alapon rendeztetvén, két kerületre, u. m. Felső- és Alsó-Canadára osztatott, akkép huzatván a' határvonal, hogy Felső-Canadára a' népességnek túlnyomólag angol része, Alsó-Canadára pedig a' franczia gyarmatosok nagy tömege esett. Az alkotmány mindegyik tartományban a' végrehajtó hatalmat kormányzóra, a' törvényhozó hatalmat pedig felső- és alsóházra (*council and assembly*) bizta. A' felsőház tagjait — 7-et Felső- 's 15-öt Alsó-Canadában, — a' kormányzó élethosszúiglan nevezé ki. Az alsóház tagjai — 16 a' felső 's 50 az alsó tartományban — a' földbirtokosok által négy évre választattak, a' szavazati jogot nők is gyakorolván. A' két ház és a' kormányzó által elfogadott bill törvénynyé válik, ha csak a' király közbe nem veti vetőjét, mire neki kétévi határidő volt engedve. A' bírói hatalom független; Alsó-Canadában a' régi franczia szokásjogok biztosítvák voltak. A' két Canadának e' nemzetiségek szerinti elválasztása a' kormány érdekére káros ellenkezést szült az ottani népfajok között. Másik hiba volt egy ministeriumnemű és egyedül az angliai kormánynak felelős végrehajtótanács felállítása. Alsó-Canadában a' council és bírói

kar kizárólag angolokból képeztetett, minek következtében minden politikai ellenzék egyszersmind nemzetivé lön. Tömerdek visszaélés és meg nem hallgatott panasz miatti sérelemeiket a' canadaiak végre 1828-ban az angol parlament elébe vitték, 's a' vizsgáló bizottság elismerte azoknak jogszerűségét; de a' ministerium meghiusítá a' sikert, 's ezáltal új elkeseredést okozott. *Roebuck* az ismeretes radical, 1834-ben 92 sérelempontot terjesztett a' francia népesség részéről parlamenti tárgyalás alá. A' ministerium most három biztost küldött a' gyarmatba kiegyenlítés végett azon ajánlattal, hogy a' canadaiak a' király számára állandó civillistát rendelnének, 's minden hátralékot rónának le; a' korona viszont minden jövedelemről, az állodalmi telkek eladásából folyadókát kivéve, le fog mondani. Az alsó-canadai gyűlésház azonban félreveté e' javaslatokat, az alkotmánynak egészleni megváltoztatását kívánván, nevezetesen: hogy a' felsőház tagjai szintugy a' néptől választassanak, mint az alsóházbeliek. Bekövetkezett a' régi állapot; az alsóháznak minden törvényjavaslatát elveté a' felsőház; az alsóház pedig visszatorlásul az adót meg nem szavazá. Felső-Canadában a' három biztos szintolyly csekély szerencsével működött. Itt az ellenzék győzván az alsóházban, *W. L. Mackenzie* nevű skót születésű vezérének indítványára némi adómegettagadás határozatott, a' kormánynak összes kiadásaira nem több mint 7000 font sterling ajánlatván. *Sir Francis Head* a' gyűlést feloszlata, és az új választások conservatív többséget eredményeztek, melyly épp olyly erős volt, mint a' reformerek előbbi többsége, 2 t. i. 1 ellen. Ez utóbbiak panaszkodván, hogy a' kormányzó megvesztegetésekhez és más tilos eszközökhöz folyamodott, a' republikánus párt, *Papinaeu* vezérlete alatt, anynyira elhaltalmasodott, hogy a' kormányzó Angliába azt jelentené: hogy a' kormánynak e' pártot le kell vernie, ha általa leveretni nem akar. Lord *John Russell* most az alsóház elébe tíz ugynevezett resolútiót terjeszte, melyekben a' canadaiak követeléseit mind elutasítottak, 's megparancsoltatott nekik, hogy a' kormány hátralévő 's folyó kiadásainak fedezésére tüstint 142,160 f. sterl. öszveget készen tartsanak, melyly esetben és ha a' civillistát megajánlanák, a' kormány nekik hagyandja a' korona-jövedelmeket, 's visszaállítandja az eltörölt hűbéralkotmányt. E' határozatok hallatára Alsó-Canadában rögtön ugynevezett „*erőszak elleni egyesületek*“ alakultak, melylyeknek tagjai puskákkal fegyverkezve jártak a' gyűlésekbe. Az 1837. august. 18-án özszeült assembly szinte nem mutatott több engedékenységet, mint azelőtt, — válaszfőiratában ama resolútiokat az angol parlament részéről hatalmávali visszaélésnek, az alkotmány és a' gyarmat törvényei ellen elkövetett merénynek nyilatkoztatván, 's kijelentvén, hogy ilyly körülmények közt az adó megajánlásáról szó sem lehet; ha pedig a' kormány nyers erőhöz akarna nyulni, a' végeredvény könnyen az uralkodó párt ellen üthetne ki. Feleletül e' válaszfőliratra a' kormányzó elhalasztá az assembly bizonytalan ideig; mire a' néppárt özszejobb csoportozván, Montrealban egy középponti választmány alakult, 's a' „*szabadság fiai*“ felszólítványokat bocsátottak a' szabad Éjszakamerika ifjaihoz. Az ugynevezett loyálisok hasonló szenvedélyvel léptek föl, egyesülési pontjukul a' „*dóriai club*“ szolgálván. Az első nyugtalanságokat a' loyálisok idézték elő, 's 1837. nov. 6-án

Montreal városban folyt az első vér. A' szabadság fiai ugyanis, midőn éppen gyűlésből jöttek, a' dóriaiak által megtámadtatván, közöttük csata keletkezett, melylynek terén halottak és sebesültek maradtak. A' győztes loyálisok kicsapongásokra vetemültek, 's többek közt egy ellenzéki hirlap sajtóit szétrombolták. Ekkor *Papineau, Brown, Nelson* és *O' Callaghan* elhagyák Montrealt, 's — az elsőt kivéve — fegyveres fölkelő csapatok élére állottak. 1500 szabadságfi, *Nelson* vezérlete alatt, nov. 23-án St. - Denis falu mellett olyly vitézül harczott, hogy az ellenők kiküldött angol sereg kénytelen lőn Montrealba visszavonulni. A' második, bár kétes ütközet, melylyet *Wetherall* ezredes nov. 26-án *Brown* vezérlete alatti 600 fölkelő ellen St. - Charles mellett vívott, de kivált a' papság ellenmüködése, *Papineau* tétlensége 's a' főnökök közti egyenetlenség, a' fölkelőkre csüggesztőleg hatottak. *Brown* és *Nelson* az egyesült állodalmakba menekültek, a' még fegyver alatt maradt fölkelők pedig dec. 14-én St. - Eustach és Grand-Brulé mellett meggyőzettek. A' felső-canadai elégületlenek dec. 4-én törtek ki, midőn *Mackenzie* és *Van Egmont*, Napoleonnak egykori tisztje, 500 — mások szerint 3000 — emberrel Montgomery- Tavern mellett Toronto közelében megjelenve, a' várost rohammal akarák bevenni; de tervök elárultatván, meghiusult; dec. 7-én pedig a' *M' Nab* ezredes vezérlete alatti loyális katonaságtól megtámadtatván, csekély ellenállás után futásnak eredtek. E' szerint mindkét Canada fölkelése 1838. év elején tökéletesen elnyomatott ugyan; ámde még csak ekkor kezde mutatkozni a' valódi veszély; mert az elégületlenek öszszeköttetést szerezvén az egyesült álladalmban, megkísérték ezeket Angliával háborúba bonyolítani. Az oda menekült *Mackenzie* és *Van Resselauer* (éjszakamerikai, Albanyból) Mary szigeten 550 fegyveres emberrel és 12 ágyúval állást foglalván, a' canadai köztársaság nevében proclamatiókat bocsátottak ki, 's 300 hold legjobb földet, meg 100 dollár készpénzt ígértek mindennek, ki a' szabadság fiai mellett fegyvert fogand. A' canadai partmelléket *M' Nab* ezredes 4,000 fegyveres loyálissal meg szállván, *Carolina* éjszakamerikai gőzhajót, mivel a' felkelők számára folyvást embereket és fegyvereket szállított, minden áron elfogni szándékozáék, 's azt csakugyan dec. 29. és 30. közti éjjel *Drew* kapitány öt hajóval megtámadva, minden ellenállás leküzdése után felgyújtotta, 's ezen állapotban a' folyamon lefelé hajtatta a' zuhata-gokba, hol porrá zúzódék. Rajta még tíz élő személy volt, kik természetesen szinte ott találták rémes halálukat. Ezen esemény 's az angolok kegyetlensége sok amerikaiban boszút gerjeszte, kik aztán visszatorlásul *Sir Robert Peel* angol gőzhajót rombolák szét: legaggasztóbb alakot vőn pedig a' vizsály 1840. nov. 12-én, midőn egy canadai angol hivatalnok, *M' Leod*, kiről azt tartották, hogy a' Carolina szétrombolásában igen munkás volt, éjszakamerikai birtokon találtatva, elfogatott, 's Uj-Yorkban eskütszék elébe állítottatott. *M' Leod* azonban fölmentetett, 's végre a' két álladalom közötti egyenetlenségek is elintéztettek, még pedig kedvezőleg az éjszakamerikai igényekre, — a' legfontosabb vizsálypontra, t. i. a' határszabályozásra nézve Anglia engedékenységet mutatván.

A' canadai fölkelés híre 1837. év utóján jutott el Angliába, hol olyly nagy benyomást tőn, hogy a' parlamentnek karácsonyi szünnidejét meg kelle

rövidíteni. A' tárgyalások az alsóházban 1838. januárius 21-én kezdődtek, 's mindkét házat február 8-ig foglalkodtaták. *Roebuck* mint a' canadaiak ügyvéde lépett föl, 's néhány politikai barátjával együtt azt kívánta, hogy Anglia mondjon le fönnségi jogáról, 's a' szabad Canadával kötendő kereskedelmi szerződés által szerezzen magának előnyöket; de csak 8 szavazat helyeslé e' szabadelmü politikát, 150 pedig *John Russell* lordnak azon billjét fogadá el, melylyben Canada alkotmánya 1840 évi nov. 1-ig felfüggesztetni 's a' törvényhozó hatalom egy főkormányzóra ruházatni javaslatotott, ki egyszersmind az adó beszédésével 's a' tartomány közigazgatására fordításával bizatnék meg. Az új főkormányzó, *John George Lambton*, gróf *Durham*, minden gondját arra fordítá, hogy az elégületleneket ártalmatlanokká tegye, de túlságos szigor nélkül. Az alkotmány felfüggesztése mellözni engedvén a' törvény utját, melyly a' befogottakat bizonyosan akasztófára vezette volna, gróf *Durham* a' pártvezéreket, *Nelson Wolfrédet* és *Robertet*, *Papineaut* 's még más huszonegyet, bizonytalan ideig a' Bermudi-szigetekre számüzte; egyszersmind a' közigazgatásban és a' műveletlen földek eladására nézve jobb rendszert hozott be; miáltal egy régi sérelem lön orvosolva. A' vádlottak sorsuk fordulatával igen meg voltak elégedve, 's a' nyugalom kielégítő gyorsasággal állt ismét helyre. Az angol toryk azonban a' számüzésben megsértését látták a' canada-actának, 's mindkét parlamentházban keresztülvittek ama' rendelet roszzalását; mire *Durham* rögtön lemondott, 's 1838. novemberben visszatért Angliába.

Durham tanácsára, melylyet visszaérkezése után az angoloknak adott, hogy tudnillik a' canadai népfajok egymással ellenkezésének megszüntetése végett a' két képviselőt egybe olvasztassék, követői lord *Sydenham* és *Sir Ch. Bagot* kormányzók alatt engesztelő politika követtetvén, nem csak a' számüzöttek bocsáttattak haza, hanem a' felköltekek közül többen magas kormányhivatalokat is nyertek; melyly rendszabály miatt azonban új elégületlenek támadtak az ugynevezett *loyalistok*, névszerint a' *M' Nab*, *Sewell*, *Bulton*, *Robinson* és *Fenton* családok, kik azelőtt minden hivatalokat magok közt osztottak fel, 's a' törvényhozó tanácsban többséget képeztek. De mindez másképp lön, mióta a' kormányzók tanácsadóikat, kik most ministereknek neveztetvék, főleg a' francia ivadékból választották. *Sir Allan M' Nab*, kinek, az 1837—1838-i lázadás legyőzését főleg lehetne 's kelle köszönni, pártjával együtt minden reformnak teljes erejéből eilenszegült. Más részről az alsó-canadai francziák is szoroson összehattartottak, a' felső-canadai radicalok velök egyesültek, 's a' toryk ekképen minden erőködésök daczára kevesebbsebbe jutottak. Az első egyesült parlament elfogadván a' felső-canadai utolsó külön parlamentnek azon törvényjavaslatát, miszerint a' felső-canadai lakosok közül valamenynyien, kik az 1837—1838-i forradalomban veszteséget szenvedtek, az angol kincstárból kártalanittassanak, ezen bill Angliába küldetett; de miután a' whigministerium által az angol kincstárból fizetendő kárpótlásra vonatkozó pont helyben nem hagyatott, a' canadai felsőház azt indítványozta, hogy a' kárpótlás az egyesült canadai tartományok összeolvasztott pénzalapjából eszközöltessék; mi ellen a' francia canadaiak mind felzúdultak. E' párt vezére a' csak alig kegyelmet nyert 1837-i pártütő,

Papineau volt. Végre a' kárpótlási öszveg meghatározására biztosok küldettek, kiknek működése lord *Metkalfé* és conservatív miuisteriuma idejére esik. 1846-ban a' lord lemondván, a' következett év elején lord *Elgin* lépett be mint új helytartó. A' biztosok jelentése a' kárpótlás tárgyában már meg volt téve; de a' conservatív miuisterek nyugodni hagyták ez ügyet, félvén a' loyálisok ingerültségétől; 1847-i nyáron pedig *Elgin* lordnak a' gyűlésház felosztatását és új választásoknak, melylyek a' conservatív pártot erősíteni fognák, elrendelését tanácsolták; e' rendszabály azonban épen ellenkezőt, t. i. liberális többséget eredményezett, 's a' conservatív miuisterium mindjárt az ülések kezdetén megbukván, helyébe természetesen szabadelvű miuisterium lépett. Az új miuisterek Alsó-Canada kárpótlási kérdését eldöntés végett a' ház elébe terjesztették, 's annak helybenhagyását megnyerték. A' kárpótlási billnek *Elgin* lord általi megerősítése borzasztó kitörésre szolgált jeladásul a' loyálisok részéről, kik a' megerősítés napján, 1849. april. 25-én, *Elgin* lordot és a' liberális párt néhány ismeretes tagját polozsua tojásokkal hajigálták, ellenciknek több házát megrongálták, végre a' parlamentházat ostrommal bevévén, mindenestül hamuvá égették. E' lázadás, melylyet a' dölyfös *M' Nab* rendezett, tisztán fájháború volt. Aprilis 28-án az alsóház bizalmi föliratot szavazott a' helytartónak 46 szóval 17 ellen. A' megbukott loyálisok Angliában kerestek pártfogást; de a' kárpótlási bill visszavételét ott sem eszközölhették.

1849. apr. 25-e óta a' nyugtalanságok Canadában időszaki szabályszerűséggel ismételtettek. Minden hónapot erőszakoskodások jelölnek, kivált *Toronto*- és *Montrealban*; legjelentékenyebbek 's több emberélet vesztésével öszszekötvék voltak az aug. 15. és sept. 15-én *Montrealban* előfordult nyugtalanságok. Több párt áll a' kormány ellenében. Az első a' loyálisoké, kiknek feje *M' Nab* a' legveszélyesb izgatók közé tartozik. Párthivei, a' régi gyarmat-aristocratián kívül, hajdani katonatisztek és katonák, toryk és irlandiak. A' második párt a' „politikuskból“, a' hajdani miuisterekből és hivatalnokokból áll, kik minden áron ismét hivatalaikba akarnak jutni. A' harmadik pártot Alsó-Canada francia lakosai képezik, kik a' két tartománynak egyesítése miatt elégtelenek. Angliának legtöbbet árt az, hogy a' kormány egy pártnak sem bírja vagy akarja törvényes kívánatait teljesíteni. A' francia canadaiak a' tartomány előbbi felosztását (Felső- és Alsó-Canadára) követelik vissza (repeal of the union). A' politikuskok egyetlenegy Britt-Amerikát kívánnak, tehát Canada egyesítését Uj-Skócia, Uj-Braunschweig és Uj-Fundland tartományokkal. A' loyálisok felekezete (british american League) még sokkal tovább megy, és a' hálátlan anyaországtól elválást követel. E' kívánat 1849. apr. 25-e óta Canadában a' legáltalánosabb. Végre a' gyarmatnak régi éjszakamerikai pártja Canadát az egyesült álladalmakhoz akarja csatolni (annexation). Lásd Canadáról bővebben: *Howison: Sketches of Canada; A' topographical description of the province of Lower Canada with remarks on Upper Canada by G. Bouchette. — Political and historical account of Lower Canada. — The grievances of the Canada, by Roebuck.* 'sa' t. — M. S.

Cannabich (János Gottr. Fridr.) sondershauseni pap's theol. jőnevű

író *Cannabich Gottr. Ker.* fia, ő maga is lelkész Greussenben, szül. 1786-ban Sondershausenben. Földleirási számos munkái által lett ismeretes; ezek közt legismeretesbek: „*Lehrbuch der Geographie*“ (14-ik kiad. Weimar, 1836) és „*Kleine Schulgeographie*“ (14-ik kiad. Weimar; 1841.) *Gaspari, Hassel*'s *Ukert*tel együtt adta ki 23 kötetben a' földleirás teljes kézikönyvét, 's *Meinert*tel *Galetti* allg. *Weltkundefjének* 9-ik javított kiadását; *Schulz* allg. *Erdkundefjében* ő írta a' 19's 21-ik kötetet, adta továbbá egyes országok geographiáit. — cz.

Cancellária. Az angliai cancelláriáról (Chancery) lásd: *angol törvénykezés* alatt. A' francia *chancelier* 's a' német birodalmi cancellárság a' történettudomány birtokába mentek át. Az austriai monarchia három udvari cancelláriáját, u. m. a' császári királyi egyesült (cseh, galíciai, lombard-velencei, austriai-illyriai), továbbá a' magyar 's erdélyi cancelláriákat, mint fő kormányzsékeket, megszüntette azon 1848-ik év, melyly a' kormányzatot új alapokon új alakba önté. Mindezeknek helyére alkotmányos felelős ministeriumok léptek. Austraiban a' titkos udvari és státuscancellári méltóságot utoljára hg. *Metternich-Winneburg Kelemen*, a' magyar udvari cancellárságot gr. *Apponyi György*, az erdélyit b. *Jósika Sámuel* viselé (l. az illető czikkeket). Erdély Magyarországgal egyesítettvén, az erdélyi különcancellária természetesen megszűnt. Mi itt a' m. udv. cancelláriáról, mint hazánkknak 1848. martiusaig legfőbb kormányzsékéről 's egyszersmind a' cassatiótörvényzséket pótló bíróságáról fogunk szólni.

Magyarországnak quasi-ministeriuma, természetesen, bár positiv törvények ellenére, lényegesen függő a' birodalmi kormánytól 's ennek mindenben alárendelve, felálltatása, vagy inkább ujonnan szerkeztetése idejétől (1723-tól) kezdve egész 1848-ig a' m. udv. cancellaria volt. A' m. király ennek segélyével 's ez által gyakorlotta felségi, u. m. legfőbb végrehajtói, felügyelői 's egyházpártfogói jogait, a' külügyi, pénzügyi 's katonai tárgyakat kivéve. Cancellárok a' király oldala mellett az ország kezdete óta folyvást léteztek, 's korábbi századokban, a' világi urak csekélyebb műveltsége miatt, rendszeren egyháziak valának. Az országkormány-nak VI. Károly császár (III. Károly m. király) alatt életbe léptetett új szerkezte ota az udvari főcancellár viselé a' valóságos cancellári hivatalt, bár az ország főcancellárjának czime az esztergami érsek-primást illeti. Az udvari cancellár azóta mindenkor a' világi főrendek közül neveztetett. A' főcancelláron kívül az udv. cancelláriához tartoztak még egy vagy két alcancellár, 's változó számú udvari tanácsosok és referendáriusok a' főrendi, nemesi és egyházi osztályokból, nagy sereg alárendelt segéd és kezelő hivatalnokkal együtt, kiknek száma 150-re 's fizetésük 200 ezer p. forintnál többre ment. E' főkormányzsék hatásköre mind szélesebb 's fontosabb lett. Tárgyai részint olyanok valának, melylyek egyenesen a' király parancsolatából intéztettek el a' főkormányzsék által, részint olylyak, mik a' cancellária saját hatóságához számíthatók. Ide tartoztak mindazon tárgyak, melylyekhez a' király kizárólagos felségi joggal bírt, u. m. a' kath. főpapok kinevezése, az egész vallásügy igazgatása, kegyelem osztogatások, kir. adománylevelek, szabadalmak, kiváltságok, honosítási 's nemesítési oklevelek kiadása, 's kir. kinevezéstől függő minden politikai, tör-

vényszéki 's oktatásügyi hivatalok és méltóságok osztogatása. Innét adtak ki továbbá a' legfontosb törvényszéki parancsok, (mandata judiciaria), bírónövezések (delegatiok), megkegyelmező, szabadmeneti (salvus conductus) 's hasonló levelek. Átala vezéreltetett az özszes rendőrségi ügy; hozzá tartozott a' gyámkodás, árvákrai fő felügyelés, gyermekek törvényesítése, kongedélyek. Politikaiakkal vegyes kamarai ügyek, az udv. kamarával egyezdőleg, szinte itt tárgyalattak. A' k. előadások országgyűlésekre innét keltek. Itt tartattak a' *királyi könyvek* (libri regii) melyekben minden kir. adomány 's nemesi 's egyéb fontos oklevél be volt írva. A' cancellária hiteles hely volt, melyly előtt teljes hat. biztost, ügyvédet lelete vallani, örök eladásokat tenni, végrendeleteket és szerződéseket hitelesíteni 'sa't. E' felett legfelsőbb bíró volt a' visszahelyeztetési, úrbéri 's nemesítési perekben, melylyek úgynevezett politikai úton szoktak tárgyalatni. E' két, u. m. közigazgatási 's bírói hatalomnak egy területbeni özszekeverése természetesen csak zavarra 's visszaélésekre vezethetett, 's minden józan elmélettel ellenkezett. Az országgyűlési törvényjavaslatok a' királytól kinevezett udv. cancelláriai küldöttségek által szoktak concertáltatni, 's az elfogadott és szerkeztett törvények hiteles párokban a' törvényhatóságokhoz megküldetni. Látszik a' cancelláriának ezen leirt hatásköréből a' nagy erő 's hatalom, melyly ezen kormányzékben egyesülve volt. Noha pedig az 1741: 13 's egyéb törvények szerint minden más udvari kormányzékától függetlennek kelle lenni 's fő kötelességeül tartani, hogy a' törvények szentül végrehajtassanak, mire nézve a' politikai törvényhatóságokkal folytonos levelezésben állt, 's az ország alkotmánya és törvényei ellen semminemű rendeleteket ki nem bocsátani: helyzeténél fogva igen természetes, hogy a' birodalmi kormánytól, 's az: újabb időben csaknem egymagában öszpontosító udvari és házi fő státuscancellártól folytonos függésben volt minden lényeges és a' birodalom politikájával öszszefüggő kérdésben. Innét eredt, hogy a' követett politika hazánk érdekeivel öszhangzónak gyakorta nem találtatott, 's a' politikát vezérlő legfőbb hatalom nem bírván méltányolni saját alkotmányos állásunkat, a' m. udv. cancellária pedig legjobb akarattal sem levén képes a' nagyobb hatalomnak erélyesen és sikeresen ellenszegülni, olyly rendszabályok keletkeztek, melylyek csak a' megeléguetlenség tüzet szítogatták. A' szövetséges viszony alárendeltség viszonyává lett; az érdekek öszszeütközésének eseteiben hazánk érdekei az egyéb örökös koronaországok érdekeinek alá vettek, 's igazságos kívánatok elmellőzése is azzal mentett, hogy teljesítésöket magasb birodalmi tekintetek nem engedik. Absolut kormányrendszer 's alkotmányos élet özsze nem férhetek és keserű öszszeütközéseket fejtettek ki, melylyekben a' m. cancellária, ha mert is olylykor felszólalni, soha sem lehetett győztes. Nincs itt helye a' m. udv. cancellária eljárásait bővebben taglalni; elég annyit mondani, hogy függő 's alárendelt volt. Ezért a' nemzet szájából mindenkor hangzott a' sérelmek miatti, sokszor tagadhatlanul alapos panasz a' martius-előtti bécsi kormány ellenében, 's általános lett a' vágy, ezen állapoton segíteni. Az 1848-iki törvények által, kedvezvén az év körülményei 's a' külföldi események, a' m. udv. cancellária megszüntetett, az utolsó m. udv. cancellár leköszönt, 's felelős m. ministerium állittatott fel, melyly-

nek helyét, a magyar forradalom elnyomása után birodalmi felelős ministerium foglálá el. A dolgok még kiforratlanul feszengenek az idő méhében, de bár miként fejlődjenek is, nem hihető, hogy a régi rendszer, s vele a cancellária, melylyen az idő kereke már keresztüljárt, még egyszer életbe léphessen. A vélemény ereje visszautasíthatlanul követel már józanabb fogalmaknak megfelelőbb státusformákat, s a kormány és a monarchia lakosainak öszszesége egyetért abban, hogy a XIX-ik század közepén csak felelős, parlamentáris kormány kezelheti a népek ügyeit. — Y.

Cancrin (György) gróf, orosz gyalogsági tábornok és pénzügyi minister, szül. 1773-ben Hanauban, tanult Giessenben s Marburgban. Hessen-Darmstadtban hivatalt nem nyerhetvén, 1796-ban Oroszországba ment, hol atyja, Nowgorod kormánymegyében, sóbányai főfelügyelő volt. 1811-ben Sándor czár hadserege főintendánsává tevė, 1823-ban pedig, *Campanhausen* báró halála után, pénzügyi minister lett, még szélesb felhatalmazással, mint előde. Később a bányamérnöki testület legfőbb vezetését is magára vállalta. 1844-ben elbocsáttatását kérte az orosz státusszolgálatból, melyly neki igen kegyes kifejezésekkel meg is adatott. *Cancrin* tehetséges, magas műveltségű és szilárd jellemű ember, s hivatalködása ideje alatt igen sokat tett az orosz ipar s kereskedés emelésére és a külföld nyomása aluli felmentésére. Kora ifjuságában *Dagobert* című regényt irt a német szabadságháborúból; érettebb munkái u. m.: „*Katonai oeconomiaja*“ (3 k. Pétervár, 1823) s „*az emberi társaság oeconomiaja*“ (Stuttgart, 1845) bő tapasztalásának gyümölei. — c3.

Canino herczeg, I. Bonaparte család; Róma. —

Capefigue (Baptist Honoré Raymond) francia történetiró, sz. 1799. Marseilleben, tanulmányait is ott végezte, Thierssel és Mignettel majdnem egy időben (1820-ban) jött Párisba, kik a liberalismus szolgálatába állottak, mig C. a royalistákhoz csatlakozott, s egyik volt a „*Quotidienne*“ szerkesztői közöl. Royalista szellemben írta köv. munkáit: „*Recueil des opérations de l'armée française en Espagne, sous les ordres du duc d'Angoulême*“ (Páris 1823—24); „*Vie de St.-Vincent de Paule*“ (Páris 1827). A restauratio tudta C. érdemeit méltányolni; s a szép tehetségű journalista osztályfőnök lett a külügyi ministeriumban, s ezen hivatalát több ministerium alatt egész a júliusi forradalomig viselte. Ő azonban, valamint *Michaud* is, igen jól belátá, hogy a royalistai journalistica egy időre hasznot hajthat ugyan, de literátori jövendőt nem alapít, azért egyúttal történeti tanulmányokra is adta magát. Szorgalma igen dicséretes volt, igen sokat s alaposan tanult; termékenysége, korához képest, bámulandó. Legnevezetesebb munkái: „*Essai sur les invasions des Normands dans les Gaules etc.*“ (Páris 1823); „*Histoire de Philippe Auguste*“ (Páris 1829); az Institut által díjazott munka; „*Histoire constitutionnelle et administrative de la France depuis la mort de Philippe Auguste; première époque: de Louis VIII. jusqu'à la fin du règne de Louis XI.*“ (4 kötet Páris 1831). Ezen történeti művei folytatásaiban, mint „*Histoire de la réforme, de la ligue et du règne de Henri IV.*“ (4 kötet Páris 1834); „*Richelieu, Mazarin et la Fronde*“ (Páris 1835); „*Louis XIV, son gouvernement et ses relations diplomatiques avec l'Europe*“ (6 kötet Páris 1837); „*Philippe d'Orleans régent de France, 1715—1723*“ (Páris 1838, 2 kötet.);

szerző olyly pályára lépett, melyly mind tudományos, mind erkölesi tekintetből nagy mértékben gyanús. Mint C. ugy nagyobb számu más régibb 's ujjabb franczia történetírók és státusférfiak, a' régi Róma, XIV. Lajos, 's Napoleon nézpontján állanak, hol 's kik által a' vallás, polgárosító 's szelidítő ereje miatt, a' státus eszközeül használtatott. Mindezen férfiak 's *Capecigue* is azért katholikuskok, mivel a' kath. egyház szilárd 's mozdulatlan tekintélyen alapszik. A' dogmával ök nem sokat gondolnak, az miattok bizvást lehetne akár mohamedánus is; földolog nálok, hogy valamint nyelvtani dolgokban az „*Academie francaise*“ és „*Accademia della Crusca*“ határoz, úgy vallásbeli ügyekben a' pápa határozzon. Ez C. véleménye is, ki tehát a' kath. reactio legújabbalakját képviseli Francziaországban. A' hol a' catholicismust a' protestantismus ellenébe állítja, mindig az elsőnek ad igazságot, a' Bertalanéjt, az inquisitioót mentegeti, *Coligny*'s *Sully*vel méltatlanul bánik, 's a't. a' mi természetes kifolyása a' mondott nézetnek 's egyoldalúságának, miszerint főleg a' 16. és 17-dik századbéli kath. pártírók munkáit használja alapúl előadásaiban. Ellenben ha a' catholicismus a' státus ellenében lép föl, mint a' Ligueben, akkor C. a' politika pártján van, bár ellenét kimélhni igyekszik. Munkáit azonban figyelem nélkül mellőzni ez egyoldalúság mellett sem lehet, mert munkáiban sok új, ha nem mind igaz is, foglaltatik. Történetbuvárlati sokoldalu foglalkodása mellett még a' napi eseményeket is figyelemmel kíséri. 1835-ben megjelent tőle „*Le gouvernement de Juillet, les partis, et les hommes politiques*“ (2 köt.); ügyesen irt munka, de a' melylyből kitetszik, hogy a' democratia előnyeí iránt nincs szeme vagy szive; a' köv. évben Thiers ministeriumáról irt. A' „*Histoire de la Restauration* (8 k. 1831); nagy részben *Decazes* hg. *Pasquier* 's több e' színü politikus adataiból van szerkesztve, 's igen pontos, kimerítő és gazdag előadású, bár egyben másban ferde nézetü munka. Szerzője végre a' „*Histoire des Juifs depuis les Machabées*“ történeti mű- 's egy igen középszerű historiai regénynek: „*Jaques II. a Saint-Germain*“ (két köt. Páris 1833). Történetírási modora nem igen ajánlható. A' 18-ik századi iskola felbőnezoló 's profilokban rajzoló modorával ellentétben, 's minden egyéb történetíró nyílt megvetésével, lépésről lépésre megy forrásai nyomán, a' földolgok kiemelése, józan és ízletes kiválasztás, szellemi áthatás, vezérfonal nélkül. Munkái dűsgazdag épületanyagokat mutatnak fel, de épületet nem, 's anynyira túlterhelvék idézésekkel, oklevelekkel, hogy inkább csak compilációknak tetszenek. Történetét, mint elmésen mondatott felőle „egész világ szeme láttára emészti meg.“ Ezen compilatio-gazdagság avatlan szemek előtt mély tudományosság nymbusával veszi őt körül; mások ebben csak azon jelenet magyarázatát látják, hogy C. pár évtized alatt egész könyvtárt írhatott özsze. — B.

Cap, Capland (Jóreményfok) Angliának legfontosb afrikai gyarmata. 230 ang. mérföldnyi hosszu, 550 mfdnyi széles, 120 ezer ang. mfdnyi területén mintegy ugyanannyi lakossal, kik hottentoták, malájok, és négerek mintegy 75 ezeren, 's európaiak, ezek ismét: hollandiak, 's kevesebb angolok és számüzőtt hugonották maradékai, kik itt a' bortermesztést behozták 's azóta is szorgalmasan üzik. A' kereskedési kivitel (2½ milliónyi) főleg borra szoritkozik. A' szőlőtőkék mintegy 5□ (német) mfdet foglalnak el. — A' kormány, mint legtöbb más angol gyarmatban

is, egy Angliából nevezett kormányzó kezeiben van, kinek oldala mellett tanácstestület áll, kerületi és helyhatósági tisztviselők a' lakosság által választatnak. *Cap* város katonai őrizete soha sincs 5,000-en alul, ezért a' tartományra tett költség a' jövedelmet (melyly 300 ezer font sterlingre megy) tetemesen fölülmúlja. Ezen enlített főváros mintegy 20 ezer lakossal bír, kik többnyire kereskedők. 1826 óta van itt múzeum is természeti és művészeti tárgyak számára, 's 1829 óta gymnasium. — A' gyarmat roppant fontossága Angliára nézve abban áll, hogy ez az atlanti és indus tengeren levő britt haderőnek állomási pontja 's főfegyverrak-helye és szertára. Innét láttatnak el Madagascar és Móricz szigetek a' szükségeseikkel; innét mennek a' ezethalász-szállítványok a' délsark felé 's az ausztráliai vizekre; a' Keletindiába evező hajók itt találnak nyugpontot, 's közvetítő szerepet vizz déli Amerika, Afrika és Ausztrália közt. A' böles angol kormány, melyly mindenek felett jól érti a' gyarmatosítás mesterségét, eleinte igen nehéz helyzetben volt a' vad kafferek ellenében, de lassanként, kereskedési összeköttetések 's békekötések által oda vitte a' dolgot, hogy most már a' vad fajokra is jótékonyan hat. Egészen más kormányrendszert követvén, mint az előbbi birtokosok, a' hollandiak, gyámolítá az apró mezei gyarmatok felállítását, szabályozá a' korlátlan legeltetési jogot, 's rendes öröködési 's átruházási könyvek által a' földtulajdont. Mindemellett is sok visszaélés maradt fenn; nevezetesen *Sommerset* lord kormánya ellen anynyi volt a' panasz, hogy a' londoni kormány vizsgálatot rendelt. *Sommerset* azonban még a' vizsgáló küldöttség érkezése előtt letévén kormányzói tisztét, helyébe *Cole* lord lépett, ki 1829-ben a' hottentotáknak 's egyéb szineseknek egyenjogúságot adott a' többi lakossal. Ezen szabadelmű rendszabály, és a' rabszolgakereskedés megszüntetése nagy eléguiletlenséget szült a' régi hollandi gyarmatos családok, az ugynevezett *Boerek* közt, 's midőn a' hottentoták és négerek emancipatiója 1839-ben teljesen életbe lépett, általánosan fellázadtak. Ez által azonban nem boldogulván, 5,000 boer eladta földbirtokát 's elköltözött *Pört natalba*, a' kafferek földére, hol előbb szerencsétlen harcztot folytatott a' benszülettekkel, de lassankint megszilárdult, 's folyvást vonakodott az angol birtokba visszazatérni. Példájokat sok más gyarmatos is követé, ugy hogy a' kiköltözöttek száma 24 ezerre ment, kik a' britt fegyveres erővel is dacoltak, magokat függetleneknek nyilatkoztatták, 's csak 1843-ban hódítottak meg. — 1846-ban ismét kiütött a' háboru a' többször legyőzött, de uj küzdelemre minden alkalmat megragadó vad kafferekkel, melyly hosszasb ideig nagy elkeseredéssel folytattatott. Kaffereknek nevezetnek azon egy faj, 's kevés tájszókülönbséggel egy nyelvü néptörzsek, melylyek a' capi gyarmat keleti határfolyamatól, a' *Keyskammától*, Afrika délkeleti partja hosszában a' *Delagoa* öbölüg laknak, 's közelebből főleg a' *port natali* gyarmat felállításá óta ismeretnek. Harezias pásztornép, melyly csak kevés földmívelést üz, erős, athléta testalkatu, 's Afrika egyéb benszüöltt lakosai felett sajtáságos respublikai kormányforma által kitünő. Többnyire elkülönzött 's egymástól független osztályokban élnek, saját főnökeik alatt, kik ismét többen egy legfőbb ur, vagy király alatt állanak, a' kinek hatalma azonban inkább csak vezéri szerepre szoritkozik a' hadviselésben. Béke idején semmi

fontosb határozat nem hozatik a' népnek gyűlésben kimondott egyezése nélkül. Csupán a' *Zulu-kafferek*, kiknek földén *Port natal* fekszik, birnak tisztán monarchiai alkotmánynyal, 's ezeknek öszpontosított ereje legveszélyesb az angoloknak. Mióta *Port natal* alapult 's angol hatalom alá vettetett, az angol hatalomnak déli Afrikában megszilárdítására szükséges volt az éjszakkéleti és benső birtokok 's a' *keyssammai* keleti gyarmatok közt öszszeköttetést nyitni 's a' kafferek rablásait megszüntetni. Ez az új kafferháboru oka, 's az *Amakosa* törzs meghódítása csak lépés egy új háborura az éjszakiabban lakó *Zuluk* ellen, melyly által új kereskedési ut nyilik Délafrika belsejébe, *Manila*, *Safala* 'sat. aranydús tartományok felé, mikhez a' missionárok 's kereskedők már 80 mérföldnyire közeli-tettek. — *h.*

Capo d'Istrias (János gr). Azon idő pontig, midőn Görögország kormányát átvevé, l. közh. Ism. Tára III k. — Értekezvén előbb az európai nagyhatalmakkal, 1828 febr. 1-jén kötött ki Naupliában. Már első fellépése sok visszahatást szült; mert a' helyett, hogy a' fenálló törvények szerint kormányzott volna, az előbbi alkotmányt felfüggesztette, 's a' kormányt, a' neki hódoló senátus segítségével, teljes önkénye szerint kezdte vezetni. A' görögök azonban egy ideig eltűrték ezt, mert *Capodistrias* sokat tett az ország emelésére, 's noha magánvagyonra nagy részét feláldozta Görögország ügyének, minden fizetésről lemondott, míg a' pénzügyi zavar meg nem szűnendett, végre, mert a' külső udvarokkal egybeköttetésénél fogva legalkalmasb embernek tartatott a' kormányra. Midőn 1829. jul. 23-án a' negyedik nemzeti gyűlést és pedig orosz státus-egyenruhába öltözve — Argosban megnyitá, ezen gyűlés mindenben engedékenynek mutatkozott 's esupán *tanácskozó* senátust tett oldala mellé, melylynek öszszealkotását szinte rábizá. — Míg a' nagyhatalmak londoni conferantiája Görögország sorsáról tetszése szerint intézkedett, 's *Leopold* coburgi herceget, a' mostani belga királyt, a' görögök megkérdezése 's egyezése nélkül görög fejedelemmé nevezte, ez pedig, látván a' görögök elégyületlenségét, a' neki ajánlott thrónt el nem fogáta, és így az új ország igen kellemetlen helyzetbe jutott a' külső hatalmak irányában: más részről *Capodistrias* mindinkább önkényesb és zsarnokibb módon vezette az ország belső ügyeit, 's így, érdemeit elfelejtetvén, mindinkább gyűlöltebb lett a' görög nép előtt. Nepotismusa, melylyet pirulás nélkül üzött, anynival kárhozatosb volt, mivel a' státus legfőbb hivatalaiba ültetett testvérei teljes alkalmatlan voltokat napról napra jobban bebizonyították. Iránya egyenesen oda mutatott, hogy a' nyolczéves véres küzdelemmel kivívott politikai szabadságot meg akarja semmisíteni, mert az alkotmányt figyelembe nem vette, nemzeti gyűlést nem tartott, a' sajtót lenyűgözte, a' postatitkot megsértette, a' hazafias érzelmű hivatalnokokat elmozdította, titkos rendőrséget szerkesztett, — mi a' romlottságnak 's a' kormány gyengeségének és hanyatlásának legbiztosb hévmérője — a' börtönöket politikai vádoltakkal tömte meg, 's különösen némelyly ellene szegülő egyes családokat (p. o. a' *Mauro-Michalis* testvéreket) vak szenvedélyességgel üldözött. Így terjedt el a' vélemény, hogy *Capodistrias*, orosz befolyásra támaszkodva, az ország korlátlan urává akarja magát feltolni. A' forrongás és elkeseredés naponkint magasb fokra hágott, 's

csak a' francia hadsereg jelenléte gátolá, hogy a' rend még egy ideig fenntartott. De végre ez sem nyomható el a' kitörő lángokat. 1830. májusán lázongások keletkeztek a' déli hegyes vidékeken. A' mainoták külön ideigl. kormányt állítottak, 's az alkotmány helyreállítását 's a' bebörtönzött *Mauromichalis Péter* szabadonbocsátását fegyverrel követelék. Ruméliában is lázadás ütött ki, de legmakacsabb volt Hydra ellenszegülése, hol saját kormány alakult, az elnök zsarnokul bélyegeztetett, 's az összes nép fegyvert ragadt. Az orosz hajóserég gyámolítani akarta *Capodistrias* hatalmát, 's elfoglalni a' porosz kikötőben levő görög hajókat. De a' felkelők, mintsem azt engedjék, levegőbe vették 's elégeték hajóikat. 1831. aug. 13-ika volt a' nap, midőn *Miaulis* ez antik jellemű hőstettet végezvitte a' poroszi kikötőben. 28 hajó, ezek közt a' legnagyobb görög gálya, *Hellasz* nevű, 50 millió frank értékben lett lángok martalékává. Ilyly viszonyok közt végre *Capodistrias* 1831 sept. 8-ikára nemzeti gyűlést hitt össze Argosba, azonban a' választásokra olyly befolyást gyakorolt, hogy többsége lett volna, ha a' gyűlés csakugyan összeül. A' tagok azonban olyly kevesen jelentek meg, hogy a' gyűlést megnyitni, alkotmány szerint, nem lehetett. Ellenben Hydrában, ön akaratóból, 60 követből álló gyűlés ült össze. A' legrémeseb polgárháború fellegei vonultak össze a' szerencsétlen Görögország felett, idegen avatkozást 's az önállóság elvesztését mutatva háttérben, midőn *Capodistrias* meggyilkoltatott. Midőn sept. 27. 1831. a' naupliai egyházba lépett, *Mauromichalis Constantin* és *György* testvérek töre 's golyója alatt esett el. Tagjai valának ezek azon hős családnak, melyet ő olyly szenvedélyesen üldözött 's végre kétségbe ejtett. *Constantin*, az egyik gyilkost, azonnal megfojták *Capodistrias* zsoldosai 's az utczai pórnép, *György* pedig, ki a' francia követ házába menekült, de ez által, törvényes eljárás feltétele alatt kiadott, szőszegőleg 's alkotmányt sértve, hadi törvényszék elébe állítottatott, halálra ítéltetett, 's *Ischkale* várba zárt ősz atyjának szemei előtt, ettől megáldatva, agyonlövetett. — T.

Carbonari. A' francia elnyomás sok országban, legelőször is Olaszországban alkalmat szolgáltatott számos politikai titkos társaság keletkezésére. Némelylyek ugyan mesés hagyomány szerint a' Carbonarik eredetét távol multban keresték. Viszavitték eredetét I-ső Ferencz francia királyra, 's annalfogva gyűléseikben közönségesen inni is szoktak volt egészségére. Mások a' norman királyok korából vagy a' 16-ik századbéli német parasztháború idejéből származtatták; mások a' Carbonariában lakozó vallásos jellemért azt a' piemonti waldensek elágazásának akarták ismerni. De minden hitelre méltó, bár részletekben egymástól némileg eltérő, adatok megegyeznek abban, hogy csak a' franciaek nápolyi uralkodása korában keletkezett. *Botta* szerint Murat kormánya alatt a' nápolyi republikánusok egy része, egyenlő gyűlöléssel eltelve mind a' régi, mind az új kormány iránt, az Abruzzo hegyesség hozzájárulhatatlan sziklavölgyeibe húzódott, 's alapította itt a' *carbonari* szövetséget, melylynek első feje *Capobianca* volt. Mivel pedig közelebbi feladatának az idegen járom lerázása látszott, mondják, hogy maga Ferdinánd király, 's kivált neje Sici-liából összeköttesben állott vele, 's igénybe vette segítségét a' francziák ellen. *Orloff* gróf Karolina királynét jelleli ki a' carbonari szövetség ala-

pitóájaul, vagy legalább helyreállítóájaul. Mások szerint keletkezését *Maghella* nápolyi rendőrministernek köszöni. A' Carbonária czélját, melylyre törekedni esküvel kötelezett minden felvett új tagot, *symbolicus* szavakkal jelelé: „boszu a' farkas által elnyomott bárányért,“ és „megtisztítása az erdőnek a' farkastól.“ Ezt előbb a' külső elnyomásról lehetett érteni, de később az országos hatalom ellen is magyarázni; úgy hogy a' társaság iránya változó körülmények bofolyása alatt egészen democraticussá válhaték. Ezen egyesület, melylynek védszentjéül Sz. Theobald választatott, egyszersmind a' vallási kényuraság ellen volt irányozva. Az alapszabályokban azon elv foglaltatott, hogy minden carbonárinak természetes és elidegenithetlen joga van, a' mindenhatót saját meggyőződése szerint tisztelni. Szertartását a' Carbonaria, a' szénégetés mesterségétől kölcsönözte, 's ebben minden anynyira a' szabad kőmivesek rendjéből volt utánozva, hogy a' Carbonaria első tagjainak hihetőleg egyszersmind szabad kőmiveseknek kelle lenniük. Egyébiránt további összeköttetés a' kettő között nem állott fen, 's mind Olasz-, mind Franciaországban a' Carbonaria a' szabad kőmivességtől egészen különbözőnek tekintetett. Egy különös egyesület *kunyhónak* (*baracca*) neveztetett, külső környezete *erdőnek*, 's a' kunyhó belsőjébeni működés *szénárulásnak* (*vendita*) mondatott. A' szomszédos egyesületek egymással közlekedésben állottak; az egyes tartományok összes kunyhói respublikáknak neveztek magokat, 's nevöket többnyire hajdankorból kölcsönözték p. o. Nyugoti Lukánia. Hihetőleg négy fokozat volt szövetségökben, de csak a' két első, a' „*jó testvérek*,“ és a' „*pythagoraeusok*“ váltak ismeretesekké. A' nápolyi és salerno-i főkunyhók (alte *vendita*) igyekeztek ugyan később a' közönséges vezérlest legalább az országban középkbe keríteni: de nem igen sikerült, leginkább a' tagok nagy száma miatt, mi 24—30,000-re ment. Már a' spanyol lázadás kiütése előtt kezdett Olaszországban a' carbonárik társasága titkos lappangásából némileg kibontakozni. Alapszabályokat, szertartásokat, utasításokat, kathekismusokat nyomtatott ki; mik azonban a' társaság czéljáról csak kis részben adtak felvilágosítást, mivel a' titkos politikai irányt inkább elleplezni, mintsem napfényre hozni törekedtek. Mind azelőtt, mind azután alakult több, a' Carbonariát utánzó, társaság, melylyek azonban nagyrészt elfajultak; ilyen volt az európai hazafiak, az eltökéltek (*decisi*), 's fontosabb a' *calderárik* (üstcsinálók) társasága Nápolyban, melyly eredetileg hihetőleg a' kitzasztott carbonarikból alakult, 's kezdetől fogva ezekkel ellenséges állást vett, 's ez okból egy ideig a' nápolyi kormány kedvezésében részesült, mivel azt a' carbonárik befolyása ellensúlyaul akarta használni. Midőn Olaszországot a' spanyol forradalom hire mozgásba hozta, a' Carbonaria csakhamar nagy kiterjedést nyert. 1820. martiusában néhány hónappal a' nápolyi lázadás kiütése előtt, mondják, nem kevesebb mint 650,000 új tag vétetett fel; anynyi bizonyos, hogy a' nápolyi királyságban egész városok férfínépessége hozzá tartozott. A' lázadásnak Nápolyban gyalázatos kimenetele lett. A' szövetség folytatása felségsértésnek nyilvánított, 's a' vaticán anathemával sújtotta. Sok a' forradalomban különösen részes tagja külföldön, kivált Schweicz- és Angliában talált menedéket, hol nemsokára egybetalálkoztak más nemzetek számüzöttjeivel, francziákkal, spanyolokkal,

németekkel, 's az addig csak Olaszországra szorítkozott Carbonaria ezen időtől fogva látszott más román fajú népeknél is elterjedni. Jelleme akkor is, mint azelőtt Olaszországban, némi határozatlan demókratiai irány volt, 's az egész társaság lényegében nem egyéb volt, mint különféle nemzetbeli tagoknak titkos ellenzéki társasága. A' francia júliusi forradalom után több olasz menekvők, nem elégedve meg a' Carbonaria irányával, ettől elváltak, 's Schweiczban új szövetséget alapítottak *ifju Olaszország* neve alatt; 's több 1835-ben Majland 's Veronában történt elítélés arra mutat, hogy a' giovine Italianak némi, habár gyenge elágazása volt éjszaki Olaszországban. Valamint pedig általában az újabb titkos társaságok iránya általában socialisticus lett, úgy az ifju Olaszországnak is köztudomásra jött törekvéseiből hasonló irány tűnt ki, bár kevésbbé határozottan. Lelke *Mazzini* volt. (l. Mazzini). Egy időre ugyan félbeszakasztott az ifju Olaszország működése az I-ső Ferdinánd császár által az austriai Olaszország politikai foglyainak és kivándoroltjainak nyújtott nagy kiterjedésű amnestia által, de nem hosszú időre, mint azt a' *Bandiera* testvérek szerencsétlen 1844-diki merénye 's a' pápabirodalmi zavarok bizonyíták. 1846 óta új megszakasztás látszék abban újra beállni IX-dik Pius pápa készsége által politikai reformokra; azonban e' békereményt meghazudtolták az 1847 vége óta kiüölt olaszországi forradalmi mozgalmak, melylekről lásd: (Olaszországi forradalom.)

Carl Henriette, sajátképp Bertha, kitünő német dalművész, nálunk Pesten a' magyar színpadon is ösmeretes, szül. 1811-ben Berlinben, 's neveltetett egy ottani jótékony intézetben. Előbb *Schmaltz* énekesnő által csupán a' német zenében gyakoroltatott, 's első fellépése és műutazása alkalmával, 1827-ben elég feszeske volt. Olaszországban, *Pasta*, *Bianchi*, *Ronconi*'s a' t. vezetése alatt nyerte teljes kiképeztetését, 's ezentúl Olaszország első színpadain, 's majd *Mercadante* által Spanyolországba hivatta, Madridban, később London-, Brüssel-, Berlin-, Varsóban 's Pétervárott igen nagy tetszésben részesült. 1834-ben ment vissza Németországba 's 1837-ben lett a' pesti színház tagja. Egész külső 's belső egyénisége szerint a' magas tragikai 's hősi szakmához tartozék, 's az idevágó szerepekben tündöklött. Hangja nagy tejedelmű, meglepőleg hajlékony, 's a' legnehezebb hangképleteket erővel, könnyűséggel 's pontossággal, de kevesebb aesth. szépséggel vitte keresztül. Az olasz iskolát alaposan ismeri. Ehez járult játékának élénksége 's nemes, szép testalkata, mik által hatása még inkább nevelteték. Most már a' kor lesodorta hangja virágának 's zománczának nagy részét. — h.

Carlisták v. Carlositák, l. Spanyolország, d. Carlos.

Carlos (don Maria Isidor de Borbon) spanyol infans és thrónkövetelő, *IV-ik Károly* spanyol király 2-ik fia, VII. Ferdinánd király testvére, szül. 1788-ban, neveltetett jezsuitai szellemben pater *Scio* által; nőül vette 1816-ban I János portugali király harmadik leányát Maria-Franciscát, ki neki három fiat szült, *Carlóst* (sz. 1818) *Juánt* (sz. 1822) és *Fernandót* (szül. 1824). Az 1808-iki bayonnei események után testvéreinek, *Ferdinánd* és *Francesco da Paulának* sorsát osztá, *Napoleon* által kényszerítve lemondott eventuais jogáról a' sp. koronához, — 's ugyanazokkal tért vissza 1819-ban Spanyolországba, hol *Ferdinand* udvarát folytonosan, 's 1823-

ban Cadizba is követé. Midőn ez 1823. oct. 1-jén ismét abszolút királylyá lett, Don *Carlos*, az úgynevezett *apostoli*, reactionárius, könyvet 's iskolát üldöző inquisitori pártnak legerősb támasza volt Spanyolországban, főleg, miután a' király harmadik házassága sem nyújtott reményt egyenes utódokhoz. *Carlos* részére, lassankénti fejlődéssel, már ekkor több mozgalom 's felkelés történt, de siker nélkül 's a' király már ekkor gyanút fogott ellene szívében. — Azonban thronöröklési reménye egyszerre megsemmisült, midőn a' király 1829-ben negyedik nőt vett, és pedig a' fiatal *Maria Christinát*, *Don Francisco da Paula* infans nejének ifjabb testvérét, csupán nőnemű örökös esetére 1830. márt. 29-ikén *pragmatica sancti*ót bocsátott ki, melyly által a' Bourbonok által Spanyolországba behozott *salicus* törvényt felfüggeszté 's ó-castiliai törvény és szokás szerint a' spanyol-infansnök thronöröködési jogát visszaálltá, a' királyné pedig már 1830. oct. 12-ikén, 's ismét 1832-ben infansnököt szült. Az *apostoli* pártnak 's a' gyóntató atyáknak sikerült ugyan a' halálosan beteg királyt 1832-ban a' *salicus* törvény helyreállítására 's 1830. mártiusi rendelete visszavonására birni, de meggyógyulása után ismét megerősíté a' *pragm. sancti*ót, 's miután D. *Carlos* és neje 's pártfogóinak folytonos sürgetései terhére voltak, D. *Carlost* 's vele *Dom Sebastian* infanst és a' *beirai* hgnét, *Carlos* nejét, Portugallba számüzé, 's midőn D. *Carlos* vonakodott az astúriai hgnének meghódolni, későbbben onnét is kitiltá 's az egyházi státusba küldé. *Don Carlos* hivatalos alakban nyilatkozott, hogy a' spanyol koronához törvényes jogáról le nem mond, keserű leveleket váltott bátyjával, 's midőn VII *Ferdinánd* 1833 sept. 29-kén meghalt, magát tekinté a' spanyol korona jogszerű örökösének, elfogadta pártjának hódolatát, 's *Dom Miguel* által is elismertetett spanyol királynak. Felszólittatván Olaszországba menni, midőn ezt tenni vonakodott, a' regens királynő által lázadónak 's felségsértőnek jelentetett ki, 's a' regensné megköté egyszersmind a' négyes szövetséget (*Quadrupel-allianz*) Portugalliával, 's Francia- és Spanyolországokkal, melylynek czélja volt *Carlost* és *Dom Miguelt* a' félszigetről elűzni. A' czél eléretett, *Carlos* 1834-ben jun. 1-jén Angliába ment, de makacsúl vonakodott a' regens királynő által neki ajánlott évpénzt elfogadni. Megkezdődött Spanyolország éjszaki részében, hol bilbatoi franciscánus barátok tüzték ki az *apostoli* polgárháború véres zászlóját, a' szerencsétlen polgárháború, melyly azóta folyvást dúlja e' szép földet, 's *Carlos* már 1834-iki jul. 1-jén elhagyta titkon Angliát, 's álruhában, Párison, Bourdeauxon 's Bayonneon keresztül Biscayába ment, hogy a' *carlositák* felkelésének személyes jelenléte által nagyobb súlyt adjon. Változó, viszontagságos szerencse után 1839-ben ismét el kelle hagynia Spanyolországot és franciaia földön keresnie menedéket, hová, *Espartero* által lépésről lépésre szorítottatva, sept. 13-kán Urdaxnál lépett át. (l. Spanyolország). — A' spanyol országgyűlésnek csaknem egyhangú szavazata már 1834-ben kizárta a' thronöröködésből és számüzte Spanyolország földéről Don *Carlost*. Ezen végzést az 1836-iki alkotmányozó *cortes* is egyértelműleg megerősítette. — *Carlos*, első nejének 1834-ben történt halála után, 1838-ban *Maria Theresia* portugalli infansnőt, *Péter* spanyol infans özvegyét és *Sebastian* infans anyját vette nőül. Franciaországban *Bour-*

ges mutattaték ki számára lakhelyül. — 1845-ben lemondott legöregebb fia *Bourbon Károly*, *Montemolin* gróf javára (l. Bourbon) 's ezután engedelmet nyert Franciaországot elhagyni és Olaszországban élni. Kevés fejedelem jutott olyly szomorú nevezetességre, mint a' spanyol thronnak e' reménytelen követelője, ki ön szövetségesei által is inkább csak eszközül használtaték mellékes czélok elérésére. Nevezetes azon makacscság által, mivel egy minden oldalról megtámadott joghoz ragaszkodik. Egyik előkelő bajnoka a' régi értelmű legitimitásnak, kihez azon emberek, kik az időt hátrálásra akarák kényszeríteni, mint üdvezítőjükhöz tekintettek fel, kit már *Ferdinand* kir. életében „nagy Carlosnak“ hívtak. Akarata tagadhatlanul erős, 's ha csupa akarattal lehetne boldogúlni, Carlos nagyokat vihete véghez. Több mint egy évtizedig áztatá hazája földét polgárvérrel; folytonos háborút, anarchiát, dulást árasztott a' népre, melyet boldogítani akart; temetővé tette az országot, melynek királya szeretett volna lenni. De a' haladás szelleme győzött az ó elvek képviselőjén 's elűzetésétől Spanyolország új aerája kezdődik. — Spanyolországi birtokai elvétetvén, mintegy 100 ezer franknyi évpénzt húz Bourbon-rokonaitól, kik a' polgárháború költségeit is nagy részben viselték, bár nagy a' hihetőség, hogy ahoz más — a' thronkövetelőhöz vérkötelekkel nem kapcsolt — éjszaki hatalmak is tetemes összegekkel járultak. Unokaöcsesén kívül Franciaországba követé hat pártfőnöke, *Villarcal*, *Gomer*, *Madeira* gr., *Merino* és *Zabala* 's későbbben a' véres *Cabrera*. — T.

Carlowitz (János György) szászországi minister, 's a' cultus és közoktatási osztály főnöke; felvilágosodott, jóakarató, mély belátású és sok tapasztalású státusférfi, régi nemes családból, 1772-ben született Grosshartmannsdorfban, családja ősi jószágán. Gondos házi nevelés után a' lipesei egyetemben tanult, 1794-ben főtörvényszéki ülnök, 1805-ben pénzügyi tanácsos, 1831-ben szász követ a' frankfurti szövetséggyűlésen, 1827-ben titkos tanácsos 's főszámvevőszéki elnök lett. 1830-ban Lipésébe küldetett a' kormány által a' nyugalom helyreállítására, 's erőteljes részt vett az állomány kidolgozásában és a' jelenkori civilisatio által igényelt mindennemű működésekben. A' titkostonács közigazgatási szerepének tisztán tanácskozóvá változtatása után a' státusministeriumba lépett, nevezetesen 1834-ben a' belügyi fontos tárczát viselte, melyly hivatalában ritka nyájasság 's hosszas tapasztalásra épített ügyes és alapos eljárás által köztiszteletet aratott. *Müller Ernest* cultusminister halála után 1836-ban *Carlowitz* vállalta el e' tárczát, 's következetesen haladt azon uton, melylyet előde kijelölt. Az egyház- és iskolaügy gyökeres reformja szellemében több új törvényjavaslattal lépett elő, melylyek ellen sokan kikeltek ugyan, kik ezen új organisatióban a' státushatalom azon törekvését látták, hogy az egyházat álladalmi rendőrintézetté tegye, melylyeket azonban a' többség helyesléssel fogadott, átlátva, hogy az egyház teljes elválasztása a' státushatalomtól egyenes út a' hierarchiai terrorismusra 's a' valódi egyházi szellem kiirtására. Főfigyelmét azonban a' népiskolák javítására fordította, a' képezdek szaporítottak 's bővítették, 's a' lelkeszi hivatal jelöltei felszólítottak, hogy ideiglenesen 150 tallérnyi jutalomért 's szabad lakásért vegyék át a' falusi oktatás gondjait. Ilyly közhasznú, észszerű státusférfi működése miatt, a' királya 's külföldi fejedelmek

által rendjelekkel ékesített férfi, egyszermind a' legszebb jutalmat, a' nép szeretetét 's tiszteletét vitte sirjába, melylyet sokoldalú műveltsége, érett józansága, igénytelensége 's szeretetreméltósága teljes mértékben megérdemelt. Meghalt 1840-ben. Egyik testvére *Károly Adolf*, a' francia háborúban magát kiüntetett porosz ezredes, később tábornok, magdeburgi parancsnok, mainzi és poroszói kormányzó, ki megh. 1837-ben. Másik testvére *Fridrich August*, a' Koburg-Gotha hercezség státusministere, és ezen kis státusban sok hasznos törvény teremtője, megh. 1840-ben. Fia *Albert*, kitűnő szónok a' szász országgyűlés első kamarájában, ki anynyi észszel 's lelkeséggel szólott a' szabad elvek mellett, hogy politikai ellenei sem tagadhaták meg tőle tiszteletüket. —h.

Carlyle (Tamás) angol író, ki honfitársaival a' német irodalom kincseit megismertetvén, azokat ezeknek méltánylására vezette. Szül. 1795-ben Eccleshamben, Dumfries skót grófságban; jó birtokú mezei gazda atyja pappá akarta tenni, de természeti vonzalma, 's ismerettsége a' német irodalom barátaival, nevezetesen *W. Scottal*, ezen irodalom 's a' történet tanulására ragadták. *Schillert* és *Göthét*, a' német erő legnagyobb képviselőit, vas szorgalommal tette tanulmányává, 's e' célra Németországban levelezőket keresvén, maga Göthével is baráti levelezésbe jött. Első munkája: „*Schiller élete 's munkáinak vizsgálata*“ (London, 1825), melylyet Göthe „*Meister Wilhelmje*“ követett ugyanazon évben. Ezen munkák megjelenése mintegy varázsütéssel ébresztette fel az angolokban a' német szellemi világ ismeretének vágyát. Két évvel később, „német románcok“ gyűjteményét adá (4 kötet, Edinburgh) *Göthe*, *Tieck*, *Jean Paul*, *Fouqué*, *Hoffmann* és *Museus* munkáiból; ezen írótak illető életirati 's kritikai megjegyzésekkel. Egyszermind a' folyóiratokban a' német irodalom terjesztésén lelkesen működött. Történetirói hírét három kötetben Londonban 1838-ban megjelent „*French revolution*“jával állapítá meg, melylyel meszsze túlhaladá *Alison* hasonló angol munkáját, bár *Thiers* munkájával nem vetélkedhetik. Későbbi „*Sartor Resartus*“ czimü művében (3 k. 1838, London) *Jean Paul* utánzásának sikamlós mezejére lépett, nem nagy szerencsével. Legújabbban az angol forradalom történetével foglalkodott, 's „*Past and present*“ czimü műve (London, 1843) mintegy előfutára volt egy nagyobb történeti munkának, bár főleg az alsóbb néposztályok nyomorával 's ennek gyógyszerivel vesződik, melyly tárgyat a' „*Chartismus történetében*“ még bővebben dolgozott ki. Ide tartozó tanulmánya „*Cromwell levelei 's beszédei*“ is, melylyben ezen a' pártok által elferdített jellemet történeti valóságában mutatja fel. C. rendszeren Chelseában lakik London mellett, 1838-ban azonban kilépve csendes visszavonultságából, nyilvános leczkéket tartott Londonban az irodalom története felett. Mint bíráló, csaknem egyetlenül áll az élő angol írók közt. *Eckermann* helyesen mondja *Carlyle* írói jellemének megítélésében, hogy „inkább igyekszik erkölcsi és szellemi műveltség terjesztésére, mint eredetiségre“ azonban a' francia forradalom történetében magasb írói hivatását is fényesen bebizonyítá. E' műve alakra 's tartalomra nézve nevezetes munkája egy teremtő szellemnek, melyly szigorú történeti bírálat mellett, a' tárgyalás nagyszerűsége 's a' nyelv költőisége által, mint szép nagy épos mutatkozik. —h.

Carnicer (Don Ramon) 1828 óta a' madridi kir. színház karmestere, 's egyetlenegy figyelemreméltó dalműírója Spanyolországnak. Szül. 1789. Rossini szellemében irt kisebb műveinek kedvező fogadtatása által felbátorítatva, nagyobb operákat is kezdte írni, u. m. *Elena y Constantino*; *don Juan Tenorio*; *Elena y Malvina*, *El Eufemio de Messina* 's a' t. Legújabbban spanyol nemzeti opera alapításával foglalkodott. — cz.

Carnot (Lázár Hypolit) a' híres nagy polgár *Carnot Lázár Miklós* fia, szül. 1801-ben St. Omérben, hosszaszab ideig élt Magdeburgban, hol az öreg *Carnot* 1823-ban számkivetésben holt meg; atyja halála után visszatért hazájába; átvállalta az 1819-ben alapított *Revue Encyclopedique* szerkesztését *Jullien* után, 's e' folyóiratban különös figyelmet fordított a' német irodalomra, melylyet Németországon tanulmányává tett. Jelesen fordítá *Müller* görög dalait (Páris, 1828). Eleinte a' St. Simonismus hive volt, de azután elvált ezen iskolától. Egy ideig a' *Globét* szerkeszté, de felhagyott ennek szerkesztésével is, midőn a' lap egyházas irányt vett. Testvérének *Sadinak* halála, kit, egy a' gőzről irt jeles munka szerzőjét, a' cholera ragadt el, egy időre megsibbasztotta munkásságát. Utazást tett Angliába, Hollandba, Schweiczba, honnét visszatérvén frís erővel fogott munkához. *Gregoire* Mémoiresjainak kiadását vezette, melylyhez jeles történeti bevezetést irt. 1839-ben Páris városa követté választá a' parlamentbe, hol a' szélső balon foglalt helyet. Az 1848-iki változás után, az ideiglenes kormány alatt, közoktatási minister lett. *Carnot* méltó fia derék atyjának, ki az első fr. republikának egyszerre 14 hadsereget szervezett 's vezetett; világos szellemmel, nagy szívvel, 's szilárd elvekkel bir. — h.

Carolina (éjszaki és déli) l. éjszakamerikai egyes. sz. státusok.

Carolina Augusta, I Ferencz, aust. császár 's m. kir. negyedik felesége, Max József bajor király leánya, a' csillagkeresztes rend legfőbb gyámaszszonya, szül. 1792-ben, férjhez ment 1816-ban; özvegyen maradt 1835. mart. 2-ikán. Lakik jelenleg többnyire Salzburgban. Igenjótékony, vallásos nő.

Carové (Fr. Vilm.) termékeny író a' jog 's igazság védelmében, szül. Koblenzben 1789. kath. családból, jogtudományt tanult Trierben, 's ugyanott 1809-ben ügyvéd, 1811-ben conseiller-auditeur lett, 1816-ban Heidelbergbe ment további önművelés végett, 1819-ben mint privat docens lépett fel a' breslauer egyetemnél, 1820 óta pedig Heidelbergben 's Frankfurtban él, mint kitünő író, 's jelentékeny adalékokkal gazdagítja a' bölcsészeti és történettan mezejét. Főleg azon kérdések foglalkodtaták, melylyek a' bölcsészet, egyház, protestantismus és catholicismus közti viszonyokat mozgatják. Ő sem nem szigorú katolikus, sem nem protestans; magas célja egy minden időt 's minden népet kielégítő emberiségi vallás eszménye, melylyben minden szakadás felolvadjon 's az egyház, kibontakozva a' hierarchiából 's emberi előítéletekből, tiszta, valódi kereszténység legyen. Írásai, melylyekben magas és finom deismusát kifejti: „*Über alleinseligmachende Kirche*“ (2 Köt. Frankf. 1826 és 1835); „*Über Religion und Philosophie*“ (Götting. 1827); „*Was heisst römisch-kath. Kirche?*“ (Altenb. 1828); „*Kosmorama*“ (Frank. 1831); „*Der St. Simonismus und die neuere franz. Philosophie*“ (Leipz. 1831); „*Der Messianismus, die neuen Templer*“ 's a' t. (Leipz. 1834); „*die letzten*

Dinge des Römisch-Katholicismus in Deutschland“ (Leipz. 1832); „*Über das Coelibatgesetz*“ (Frankf. 1832) „*Über kirchliches Christenthum, v. kath. Kirche und Reformen derselben, Protestantismus und Allg. Kirche*“ (Leipz. 1835). Érdekes monographiák tőle: „*Rückblick auf die Ursachen der franz. Revolution*“ 's a' t. (Hanau, 1834). E' munkáiban, úgy az 1838-ban Lipcsében 3 kötetben megjelent *Neoróma* czimű munkájában, úgy több folyóiratban, nevezetesen a' berlini és hallei Évkönyvekben beesés kritikái czikkeket irt az irodalom, műveltség, történet, 's civilisatio felett. — Fáradhatlan munkássága a' szépiralmi 's költői téren is szerenésével tett kísérleteket. *Eberhard Grootéval* együtt adta ki a' „*Taschenbuch für Freunde altdiescher Kunst und Zeit*“ (1816-ban; „*Romantische Blätter* (Eisenach, 1818); „*Moosrosen*“; (1831): „*Gedichte und Erzählungen*“; melyekben nagy vonásokkal festi a' természet benső életét, e' mellett az élet képét folytonosan valódi költői magasságban, nyájas, gyermekded friseségben 's tisztaságban tartván. Beszélyeiben, melyek közül a' „*Märchen ohne Ende*“ czimű remeket *Austin* angolra is fordított, valamint költeményeiben minden eszme azon mindent átölelő, teremtő és ápoló világszeretettől van áthatva, melynek philosophiai irataiban is, más alakban, világhírű oltárt emelt. — h.

Carrel (Armand) született 1800. Rouenben, vagyonos szüléktől, kik őt kereskedelmi pályára szánták. C. tüzes lelke azonban nem fért meg a' köznapi élet' szűk korlátaí közt. A' francia fiatalság, a' császárság' ideje alatt egészen katonai nevelést nyert; 's Napoleon' győzelmei anynyira lefoglalták a' kedélyeket, hogy roppant hatalmának megdőlte után is, a' Bourbonok' viszzatértével, ezen varázs a' katonai pálya iránt el nem oszlott. C. is, mihelyt magát elég erősnek érezte, hogy fegyvert foghaszon, atyja akarátának ellenére hadi szolgálatba lépett. Ezredese, ki meleg részvétet tanusított az ifju önkéntes iránt, kibékitette atyjával, és mivel az alig serdült ifju akkor is már nagy reményekre jogosított, közbenjárása által kieszközölte, hogy a' saint-cyri katonaiskolába vétessék fel. Ott szorgalma által tüntette ki magát társai felett, 's hihetőleg ekkor már valamelylyik titkos politikai egylettel lépett érintkezésbe. Ilylen egyesületek azon időben egész Franciaországban el voltak terjedve, mint egy háló, 's új forradalom előkészületeivel foglalkoztak. 1819 végén a' katonaiskolából elbocsáttatván, mint alhadnagy a' 29-ik gyalogezredhez tétetett által, melyly akkor Befort és környékén állomásozott. A' következő év elején, a' beforti helyőrségnél kitört özszeesküvésbe bele volt bonyolodva C. is. Fiatalsága szolgált védelmére, 's így nem került törvénszéki vizsgálat alá, hanem az ezreddel együtt Marseillebe tétetett át. Még két évig maradt szolgálatban. Ezen idő alatt meggyőződött arról, hogy a' remények, melylyek katonai pályára vonták, csak megfeszített képzelet álmoképei voltak. A' hadi dicsőség helyét szabadságérzet foglalta el lelkében. A' parlamenti viták, melylyekből Franciaország politikai jövődjé kezdett kifejlenni, új eszmék hosszú láncolatát költötték fel C. ben. A' tüzes lelkü fiatal ember hasonló lelkesedéssel fogta fel a' szabadság ezen eszméit, mint egykor a' még gyermek a' császári korszak hagyományos hadi dicsőségét. Elbocsáttatását kérte a' seregtől, 's a' spanyolországi alkotmány-pártiak küzdelmeiben részt veendő, mint

önkéntes azon szabad csapatba állott, melylyet *Mina* olasz és francia szökevényekből alakított. Midőn ezen csapatnak a' leos-i capitulatio következtében fegyverét lekellett raknia, C. több társaival együtt mint hadifogoly Franciaországba vitetett, 's mint a' ki hazája ellen harczott, Toulouse-ban hadi-törvényszék elé állítottatott. Bár a' *Damas* francia tábornok által aláírt capitulatióban a' fogoly francziák élete világosan biztosítottatott, C.-t. a' hadi-törvényszék halálra ítélte. Az ítélet formáságbeli hibája mentette őt meg. Az ítélet cassáltatott, új hadi-törvényszék alakult, ez ugyanazon ítéletet mondta ki, és ugyanazon formáságbeli hibát követte el, 's az ítélet újból eltöröltetett. Egy év múlva, melyly idő alatt szoros felügyelet alatt tartatott, harmadszor állították C.-t. hadi-törvényszék elébe; ezúttal azonban már felmentetett és szabadságát visszanyerte. Ekkor Párisba ment és egész buzgalommal adta magát a' történeti és politikai tanulmányokra. Hasonló foglalkozás három fiatal emberrel hozta össze, *Thiers*-, *Mignet*- és *Augustin Thierry*-vel, kik vele külsőleg egyforma körülmények közt voltak. A' legbensőbbben csatolta magát *Thierry*hez, kiben alapos ismeret mellett komolyságot és erős jellemet tapasztalt. C. *Thierry* tanácsára és segítségével Skótzia történetének foglalátját írta meg, egy nem sok hatásu munka, melyly könnyen és hirtelen íratott, és sem alaposág sem mélység által ki nem tűnik. Azon kedvező fogadtatás mégis, melylyre e' kis munka talált, okot szolgáltatott C.-nek, az ellenforradalomnak Angliában II. Károly és II. Jakab alatt, leírására, melyly 1827-ben jelent meg, 's mint *Guizot* „angol forradalma“ — csakhogy más értelemben — szinte arra volt számítva, hogy a' britt, és francia állapotok közt közeleső párhuzamot vonjon. E' munka, melyly erős pártszellemmel volt írva, dicséretekkel halmoztatott el, melylyek inkább C. politikai nézeteit, mint írói érdemét illethetik. — Ez időben a' francia kormány oldala mellett a' politikai és vallásos ábrándozók csekély számán kívül, körülbelül csak azon régi parókák állottak, miket az emigratio magával Franciaországba visszahozott. Csaknem minden írói talentum le látszott mondani a' komolyabb tanulmányokról, hogy a' napi sajtó apró harczában vegyen részt, melyly a' juliusi forradalom eldöntő nagy harczáat fogná előkészíteni, *Thiers*, *Mignet* és C. egyesítették erejüket 1830-ban, és megindították a' „*National*“-t, melyly csakhamar, szellem- és talentumra mint határozott irányára nézve is, az ellenzék számos lapja közt a' legelső helyre emelkedett. És valóban alig lehete e' célra nézve képeőbb emberek egyesületét találni, kik mindazon tulajdonokkal birjanak, melylyek olyan napilap megindítására szükségesek, melyly a' közvélemény vezetését tűzte ki feladatául. *Thiers* könnyű hajlékonyságával, villámgyors felfogásával és fényes írói kiállítással pillanat alatt képes volt a' kedélyeket magához vonni, várakozásban tartani és felindítani; *Mignet* ítéleteinek alaposága-, és mélységé- mint nyelvének classica szilárdságával foglalt le, és C. az ellentörökröket hódította meg merész és erős gondolatai-, vas következetessége- és hajtáthatatlan erkölcsi szigora által. A' mint a' juliusi ordonanceok megjelentek, *Mignet* és *Thiers* elvesztették bátorságukat, és a' fenyegető vihar első jelei elől visszavonultak. C. egyedül maradt a' „*National*“ élén. Nála és az ő felelősségére írták alá jul. 26-kán a' lap-kiadók és szerkesz-

tök azon óvást a' sajtót megszorító ordonance ellen, melyly a' komolyabb ellenállás első kezdete volt. Még akkor is, midőn a' harez már Páris utcáin folyt, talált C. módot, újságát kiadhatni és eloszthatni. Az egyes lapok most nyilatkozatokká váltak és az utcák sarkain felragasztattak, mivel a' cél már nem a' közvélemény vezetésében, de a' polgároknak harezra buzdításában állott. A' győzelem után előkerültek a' „National“ többi dolgozótársai is, kik a' vész elől visszavonultak 's érdemeiket most mégis anynyira fontosokká tudták tenni, hogy rájok a' kormányzás legkitünőbb helyei bizattak. C. csak egy kiküldetést fogadott el Bretagne-ba, hol családi összeköttetéseinél fogva befolyással bírt. Visszajövele után Cantal megyében kormányhivatallal kínálták meg, de magasabb és nemesebb becsületvágyát ez állás ki nem elégíthette. Visszautasította a' meghívást, és a' szerkesztési irodába tért. Itt újdíszaka kezdődött C. Journalistikai pályájának. Egy pillanatig sem kételkedett azon állás felett, melylyet a' júliusi forradalom után kellett elfoglalnia. Határozott ellenzékét formált a' dolgok új rende ellen. Rettenetlen hűséggel fejtegette azon következményeket, melylyeknek a' forradalom által uralkodásra emelkedett népfeltség elvéből eredni kelle; mutogatta az össze nem illesztető ellentétet, melyly ezen elv 's az örököségi királyság közt van; kijelölt minden eltérést amaz elvtől lépésről lépésre. Láta sorsát, látta, hogy élete folytonos nyugtalanító és reménynélküli harcban fog letünni a' feles erő ellen, de ő nem kételkedett, nem hagyott fel e' harezczal, mert hitte, hogy a' jövőnd az ő eszméit illeti. Mivel, nézete szerint, csak a' nép felségi jogát ismerte el Franciaországban, lemondott azon megtiszteltetésről, melylyet polgártársai iránta tanusítani akartak, őt nemzetőri tisztül választván el; visszautasította a' júliusi decoratiót, melylyre a' háromnapos harcban részvéte által igényt tarthatott, nem esküdött hűséget a' királynak, mivel azt nem akarta a' néptől visszavenni. C. köztársasági formát ohajtott belülről, és köztársasági propagandát kívülről. Így lehet legrövidebben politikai eljárását jellemezni. Azon merészség, melylyel a' „National“ C. vezetése alatt a' kormányt megtámadta, többoldalu törvényszéki és perbeli kereseteket hozott nyakára. A' legnagyobb veszély fenyegette, midőn a' júniusi zavargások után 1832-ben Páris ostromállapotba tétetett. Ezen rendszabálynak célja nem volt más, mint a' kormány ellenségeit egy csapással semmivé tenni, 's C. ezek közt, nem tartozott az utósók közé, 's a' rendelet alig jelent meg, hogy a' rendőrség ügynökei C. szállására mentek, őt fogházba hurezolandók, mivel a' „National“-t azzal vádolták, hogy felkelésre izgatott és a' júniusi kitörések okozója volt. A' harez kezdetén, a' zavargó nép nagy részénél azon hir terjedt el, hogy C. a' felkelés élén áll. Junius 5-én több százan tódultak a' „Croissant“ utcába, hol a' „National“ szerkesztősége volt, hogy C.-től parancsokat vegyenek. C. azonban távol volt minden felkelési szándéktól, 's nem helyeselte magát ezen zavargást, sőt esendre intette a' népet: mindazáltal az utcái harez bevégződése után rendelet adatott ki elfogatására. C.-t elrejtették barátai, 's akadálytalanul folytatta a' „National“ írását, mignem a' cassatio-szék híres nyilatkozata az ostromállapotot felfüggesztette, 's neki is megengedettett szokott keresetmódjához nyíltan visszatérni. C. ellen a' vád

megszüntettetett; megelégedtek csupán azzal, hogy a' lap felelős gerantját (ki a' törvények értelmében a' kiadó- és szerkesztőtől külön személy volt), a' kérdéses cikkért számadásra vonták. Az esküdtszék ezt is felmentette aug. 29. 1832. — Hasonló helyzetbe nem egyszer jutott ezután is a' „National“ a' kormány ellen emelt éles cikkeiért. Az illetőknek legkönnyebb volt ürügyet találni. Még egy a' restauratio idejéből törvény, kemény büntetés alatt tiltotta a' napi sajtónak a' törvényszékek határozatait megbírálni. Azonban e' törvény huzamos idő óta nem vétett alkalmazásba; innen a' „National“ kiadói is ugy vélekedtek, hogy ezen törvényt a' juliusi forradalom eltörölte, 's a' lapban a' törvényszéki tárgyalásoknak egy különös rovata nyitotta meg. Egyszerre csak a' kormány érvényesnek mondotta ki a' szóban forgó törvényt, és a' „National“ gerantja, *Paulin*, 2000 fr. pénzbüntetés- és kéthavi fogságban marasztaltatott el, egyszersmind a' lapnak eltiltották a' törvényszéki közléseket. A' „National“ kiadói azon határozatra jöttek, hogy a' lap címét megváltoztassák és más biztosítót keressenek, így akarták némileg a' kormány határozott szándékát kijátszani, melyly az alkalmatlanná vált ellentől szabadulni kívánt minden áron. Megjelent a' lap „National de 1834“ czim alatt. Néhány sor, melyly benne a' törvényszéki tárgyalásokról szólt, új keretere adott okot a' lap ellen. Már hárman ültek a' „National“ kiadói közül fogházban, C. a' legfőbb törvényszék hathónapi fogházra szóló ítéletét csak eltávozása által kerülte ki: Londonba ment, ez időben gyengélkedő egészségben lévén. — Azonban Parisba néhány hó mulva visszaérkezvén, a' rendőrséget maga tudósította jöveteléről. Befogatása igen nagy ingerültséget okozott, de C. szilárd erős lélekkel engedte át magát sorsának. — A' köztársasági törekvések ez időben élénken kezdtek ismét mutatkozni. Sokan az 1793-ki rémuralkodást akarták visszaállítani. Az „emberi jogok“ védelmére alakult egyesület elhatározta a' kormányt nyilvános harezban megtámadni. C. előre látta a' kimenetelt, mindazonáltal a' mint a' esata meg kezdődött, bátran állott elő azon jogok védelmére, melylyek még megmenthetők voltak. A' pairek kamrája volt megbizva a' befogott republikánusok elítélésével. A' „National“ anynyi merészség- és hatalommal kelt ki ezen eljárás törvénytelenége ellen, hogy Bonaparte régi tanácsnokai, marechalljai, a' restauratio új nemesei, 's a' három-négy generatioju ministerek reszkettek a' birói padokon. C. barátja, *Rouen*, ki e' cikkért a' felelőséget magára vállalta, a' pairek kamrája elé állított. A' „National“ nem felejtette a' közönséget arra emlékeztetni, hogy ugyanezen *Rouen* a' restauratio alatt, mostani bírának egyikét, azelőtt pecsétőr *Barthe*-t, a' carbonari titkos szövetségbe vette fel, és hogy *Barthe* a' királyság elleni örök gyűlölet esküjét a' *Rouen* kezébe tette le. A' bevádolt Carrelt választotta ügyvédeül, 's C. ki korábbi elítéltetése következtében még mindig a' Ste-Pelagie fogházban volt, engedelmet kapott, barátját védelmezhetni. Decemb. 16. 1834. nem anynyira a' vádlott védelmezőjeül jelent meg a' pairek kamrája előtt, mint a' pairek bevádolójaül. A' bírák mint vádlottak jelentek meg, 's C. a' bíró szerepét vette fel. Elmondta a' pairek kamrájának rövid történetét, alakulását, az azon tett változásokat, a' kamara politikai jellemét és *Ney* marechall halálánál megállapo-

dott: „Ismerlek benneteket — kiáltott fel — ti *Ney* marehall birai vagytok, 's a restauratio nem ragadta magával ezen vérszomjas ítélet minden bűnét“ — Az elnök közbe szólott, és a' törvény szigorával fenyegette C-t, ha a' sértegetésben tovább megy. — C. felemelt hangon felelt: „ha ezen körben van valaki, ki *Ney* marehall halálos ítéletét aláírta, lépjen fel ellenem mint vádló. Szavaimért felelni fogok. Büszke vagyok arra, hogy itt, Franciaország nevében, első tiltakozom azon gyalázatos kivégeztetés ellen.“ — Az elnök megtiltotta C.-t tovább szólani, de magok a' pairek közül felállott *Excelmans* tábornok, a' marehallnak bajtársa, ki 1815-ben a' seregvezénylők közt utóljára tette le a' fegyvert, és így szólott „Én osztozom a' védelmező nézetében. *Ney* marehall elítéltetése törvénytelen orgyilkosság volt.“ Nagy zaj támadt ezen nyilatkozásra, a' védelem félbeszakasztott és a' pairek kamrája, a' nélkül, hogy a' védelmet végighallgatta volna, elmarasztalta a' „National“ gerantját 10,000 fr. pénzbüntetési- és kétévi fogságban. Egész Franciaország érdekelni vélte magát a' „National“ ügyében, a' minden színű és irányu lapok szabadon nyilatkoztak ezen ítélet ellen. A' 10,000 fr. kevés napok alatt nyilvános aláírás utján özszerakatott és a' „National“ önérző büszkeséggel ismertette meg az aláírókat, kik közt a' legelső és legjobb hangzású nevek foglaltattak. — Még ezután is egymást érték a' „National“-elleni sajtóperek, melylyek többnyire a' vádlott felmentésével és a' kormány szégyenével végződtek. — Azonban a' köztársasági törekvéseknek kevés kilátást ígérő politikai viszonyok egészen leverték C. nemes lelkét. A' szeptemberi törvények által olyly hatalomhoz jutott a' kormány, melyly minden pillanatban képes volt a' neki alkalmatlan szót a' sajtó torkára forrasztani. C. szelleme szenvedhetetlen nyűgben érezte magát. Beszédének merész haragia eltompult, hideg megvetés foglalta el ennek helyét, melyly lelkének egész erejét esökkentette. Elnyomott gyűlölség égette szívét, melyly nagyszerű volt mint a' vulkan, és erős fájdalom, mintha *Prometheus* sasa szaggatta volna. Egy beteges ingerlékenység, melyly ezen hangulatból származott, volt oka halálának, férfikora legvirágzóbb éveiben. *Girardin Emil*, egy geniális, de határozott gondolkozásmód- és jellemnélküli ember, a' sajtónak a' szeptemberi törvények általi megalacsonyítását, mint kedvező időpontot a' napi politika mezején, saját előnyére használta fel. Előadta tervét, melyly abból állott, hogy a' régi és jó hírben álló lapokat megbuktassa. A' kormányra nézve épen jókor jött ezen vállalat. Adakozások és felsegélések utján végre sikerült G. nek lapját megindíthatni. G. ugy vélekedett, hogy hirdetésében vállalatát jobban nem ajánlhatná, mint ha a' legméltatlanabb módon minden azelőtti lapot beszenyenez, és ezek közt a' „National“-t. — Carrel ezen igaztalan megtámadást hideg megvetéssel utasította vissza. Felelet helyett *Girardin E.* életírását ismertette meg. Ebből párbaj keletkezett. G. elfogadta a' kihívást, és magaviselete által minden kiegyenlítést lehetlenné tett. Jul. 22-kén 1836. reggeli 8 órakor történt a' párbaj pisztolyokkal a' vincennesi erdőben. A' két ellenfél 40 lépésnyi távolságban állott fel egymástól, a' segédek úgy egyeztek, hogy 20 lépésre közeledhetnek egymáshoz. C. lőtt először 's könnyeden találta ellenfelét, ezombjában. G., ki a' lövésre lerogyott, csakhamar ismét felegyenesedett, 's golyója a'

nemes és nagylelkű C.-t halálosan sebesítette. Még két napig élt. Vég-szavai voltak: „Franciaország, barátai, szabadság és köztársaság“ — Jul. 25-én a' st. mandé-i sirkertbe temettetett el. Daczára a' kellemetlen időnek több mint 10,000 párisi kísérte sirba koporsóját. Nemes jellemét és magas járású talentumát még azok is becsülték, a' kik különben véleményében nem osztoztak, *Chateaubriand* sirva borult sirjára. *Lafitte*, *Arago*, *Cormenin*, *Garnier-Pages* könyezve voltak jelen temetésén. Sirja felett barátai *Scheffer* és *Thibaudeau* néhány megható érzékeny szót mondtak, mit a' körül állók zokogása szakasztott félbe. *Martin Maillefer* ünnepélyes beszédet tartott a' nagy halott érdemei felett, „Armand Carrel — mondá ő — azon kevés választott szellemek közé tartozott, kik minden akadályokon áttörnek, és az életnek minden pályáján tündöklnek. 20 évvel előbb születve, legnagyobb hadvezéreink vagy első rangu parlamentalis férfaink között fogott volna állani. A' leirt szó egyszerű hatására szorítva, tollából fegyvert csinált, melyly élesebb volt mint a' kard, hatalmasabb mint a' szószék menydörgése. Napoleoni szellem volt az ő felfogásában, és azon módban, melylyel a' *journalisticát* kezelte. Miért kellett ezen szép, merész és dicső pályának olyly rövidnek lenni, mint a' Byron és más nagy emberek pályájának, kiket az ég féltékenységből a' földről elragadt.“ — E' jellemzéshez még azon néhány szót kell adnunk, hogy C.-nek nemes és férfias lelkét még érzületének lovagiassága emelte. Egy korábbi párhaj alkalmával, melylyet csak a' becsület közös érdekéből vállalt fel, mivel személye nem volt érdekelve, megsebesítettén, midőn e' miatt ellenfelét bezárnák, folyamodott *Thiers* - akkori ministerhez, ellenfele kibocsáttatásáért. Ez volt első és utósó kerése *Thiers*hez, egykor barátjához. Valódi római, egyenes és merész lélek volt. Sz.

Carro (János) szül. Genfben 1770-ben, orvostanár lett Edinburghban, 1796. óta Bécsben lakott. Nagy érdemei vannak a' himlőoltás ügyében, melylyel Skóciában alaposan megismerkedett, 's melylyről, a' státus hatalmat írói uton segítve, kinyomatá „*Observations et expériences sur l'inoculation de la vaccine*“ az austr. birodalomban hivatalosan ajánlott munkáját, francia nyelven. Oltó anyagokat küldött a' világ minden részébe, 's az oltások eredményeit időnkint saját munkákban közölte. 1825 óta Prágában lakván, a' carlsbadi fürdőt szokta látogatni és tette tanulmányai tárgyává, melylyről francia 's angol nyelven ismertető könyveket írt. — cz.

Carus, (Károly Gusztáv) orvostudor, természettudós 's e' szakbeli nevezetes író, a' szász király udvari főorvosa, szül. 1789. Lipszében, hol tehetős atyjának festőgyára volt. Nevelésére sok gond fordított. A' vegytani értekezéseiről ismeretes *Jäger* vezeté első nevelését, kitől vegyész hajlamát öröklé; ezenkívül igen nagy hajlam fejlődött ki benne a' rajzolásra is, melylyet *Diets* nevű rajzmester szorgalmasan ápol. Miután egy ideig a' szülő városabeli Tamásiskolát látogató, 1804-ben az egyetemre lépett át azon szándékkal, hogy főleg vegyészetet tanuljon, 's később, atyja akarata, szerint ennek festőgyarát átvegye. Elejénte csak természetrajzot, vegytant, természettant 's mathesist hallgatott, de későbbben a' boncztan 's egyéb orvosi tudományok anynyira magokhoz vonák, hogy 1806. óta kizárólag a' gyógytant tanulá. Már 1811. mint

magántanító telepedett le Lipcsében, hol felolvasásokat tartott az összehasonlító boncztanból, 's még azon évben orvostudorrá lett. 1813-ig egyedül tanulmányainak élt 's e' mellett a' festészetet is szenvedélyesen folytatta. 1814-ben már az orvos-sebészi akadémia tanára lett Drezdában. 1827. a' szász király udvari orvosává neveztetett ki udvari orvosi tanácsnok czimmel, majd a' polgári érdemrend tagjává lett, 's *Friedrich* főhercegezet olaszországi és sweitzi utazásaiban követte. A' mellett, hogy szünetnélkül természettudományi munkákkal, vizsgálódásokkal foglalkodott, orvosi gyakorlata is Drezdának főbbrendű lakosai közt igen terjedelmes volt. Drezdai lakása művészi törekvéseinek is igen kedvezett, 's képei az uralkodó házak tagainál Drezda-, München- Berlinben és Pétervárott nagy beesben tartatnak. Előadásai, miket anthropologia 's psychologia felett Drezdában tartott, nagy tetszéssel fogadtattak. 1833-ban a' párisi tud. akademiájától díjt nyert a' bogarak vérforgásának felfedezéséért, 's az állatok fejlődési történetéhez nyújtott becses adalékaiért. Munkái: „*Versuch einer Darstellung des Nervensystems und insbesondere des Gehirns.*“ (Lipscse 1814. 4.); „*Lehrbuch der Zootomie.*“ (20 általa metszett táblával, Lipscse. 1818.); „*Lehrbuch der Gynäkologie.*“ (2 köt. Lipscse. 1820 és 28.); „*Von den äusseren Bedingungen des Lebens der weisz- und kaltblütigen Thiere.*“ (kosz. pályamunka. Lipscse 1824.); „*Sammlung kleiner geburtshülfflichen Abhandlungen.*“ (2 füzetke 1826.); „*Erläuterungs-Tafeln zur vergleichenden Anatomie.*“ (3 füz. 1826.); „*Ueber den Blutkreislauf der Insecten.*“ (Lipscse 1827.); „*Grundzüge der vergleichenden Anatomie und Physiologie.*“ (3 köt. Drezd. 1828.); „*Über die Ur-Theile des Knochen- und Schalengerüstes.*“ (Lipscse 1828.); „*Analecten zur Natur- und Heilkunde.*“ (Drezda. 1829.); „*Briefe über Landschaftmalerei.*“ (Lipscse. 1831.); „*Vorlesungen über Psychologie.*“ (Lipscse, 1831.). „*Paris und die Rheingegenden.*“ (Lipscse, 1836.). „*System der Physiologie.*“ (3 k. Lipscse. 1838—1840.). „*Grundzüge einer neuen und wissensch. begründeten Kranioscopie.*“ (Stuttgart, 1841.). „*Atlas der Kranioscopie.*“ (Lipcs. 1843—45.). „*Zwölf Briefe über Erdbeben.*“ (Stuttg. 1841.). „*England und Schottland im Jahre 1844.*“ (2 k. Berlin, 1844—45.) „*Göthe, seine Individualität und sein Verhältniss zu den Naturwissenschaften.*“ (Lipscse, 1843). 's a' t. — C. a' német írók között a' legiobb stylisták egyike, 's mesteri előadása megérdemli, hogy e' tekintetben példaképül szolgáljon. Sokoldalúsága bámulatos. — B.

Carvalho (Jozé da Silva) portugalliai státusférfi, minister, 's Dom Pedro chartájának egyik legtüzesebb védelmezője, Beira tartomány egy kis városkájában született, 1782-ben. Atyja, ki földbirtokos volt, jogi pályára szánta őt. Coimbraiban nyerte kiképeztetését, először a' püspöki seminariumban, és 1800-tól kezdve, ugyanesak az ottani egyetemen. Már tanuló korában democratiai érzülete- és nyilatkozatai által vonta a' rendőrség figyelmét magára, a' honnan az inquisitio által üldöztetett. Ekkor Lissabonba ment, a' hol a' törvények értelmében két évet kellett töltenie, hogy a' végső vizsgálatot a' Desembargo do paço (a' legfelső ítelő- és kegyelmi szék) előtt letchesse. 1810-ben, midőn *Masséna* Lissabont fenyegette, alkalmazást nyert, Juiz de fora-vá (első folyamodásu törvényszéki bíró) nevezetvén Villa Recordaensben, a' hol ugy az álloda-

lomnak, mint a' seregnek hasznos szolgálatokat tett, a' honnan 1815-ben, Juiz das orphaos-sá (árvaszék bírása) lón Portoban. Ugyanekkor haditörvénytörvényeszéki előadóvá lett, és itt kezdődék tulajdonképi politikai pályája. Az országnak szomorú állapota bátorította őt, barátja *Fernandes Thomassal* összekötötésben — ki 1820-ban a' cortes legjelesebb képviselői közül való volt — egy terv készítésére, melyly hazáját a' nyomasztó járom alól megszabadítaná. Az összeesküvők első összejövele dec. 27. 1817. volt, és lassankint hozzájuk csatolta magát minden portugál, a' kiben csak egy kis jó vér folyt, ezek közt *José Ferreira Borges* és *F. Gomez de Silva*. Háromévi előkészület után, melyly *Gomez Freire d'Andrade* tábornokot akasztófára juttatta 's több áldozatba is került, 1820 aug. 24. Portoban a' forradalom kitört. C. az ezen napon kihirdetett ideiglenes kormány tagjává és titoknokává neveztetett; a' forradalom csakhamar a' Duero partjaitól, a' Tejó partjaig terjedt. Az alkotmányozó cortes, melyly 1821. januárban gyült össze, hogy democratái elveken alapult alkotmányt készítsen, határozottan kinevezte a' kormányt, melyly az országot *VI. János* király megérkeztéig igazgassa. C. ennek is tagja volt. A' király 1821. jun. érkezett meg, 's átvette a' kormányzást. *VI. János* C.-t a' lissaboni helytartóság elnökségével bizta meg, csakhamar pedig igazságügyministerré nevezte, melyly állásában az ellenforradalom kitéréséig (1823) megmaradt. C. előre látta e' következményt, 's figyelmeztette a' cortest, de szavára nem hallgattak. — Az ellenforradalom, *Dom Miguell* élén, győzedelmeskedett. C. most kényszerítve látta magát kiköltözni. Angliába ment, megvonva és szűken élt, politikával és státustudományokkal foglalkozván. A' *Dom Pedro* által kiadott alkotmánylevélre C. az esküt letette *Palmella* herczeg kezeibe, és visszatért Portugalliába, mindazonáltal alkalmazás nélkül maradt. A' chartának megsemmisítése és *Dom Miquel* trónbitorlása másod izben kényszerítették C.-t. kiköltözni. Elfogatására ki volt a' parancs adva, úgy hogy csak egy baromhajtó öltözetében menekülhetett meg. Londonban *Palmella* herczeg az emigratio segélyezési választmányába vette őt fel. Majd tagja lett a' *Dom Pedro* által alakított gyámsági tanácsnak, és míg *Dom Pedro* Parisban járt a' *Dom Miquel* önkényü uralkodása ellen megindítandó expeditio ügyében, C. és *Dom Thomas de Mascarenhas* Angliában a' szükséges segédeszközök megszerzéséről gondoskodtak. Különösen C. fáradozásának sikerült az első kölcsönt *Ardoimnál* Londonban megszerezni, melyly által *Dom Pedro* alkalmat nyert az azori szigetekre mehetni, és az egész hadjáratot szervezni. Aztán C. *Dom Pedrót* Terceira szigetére követte, 's meg volt kínálva ministerséggel is, C. most a' sereg főhadbírójává neveztetett ki, és rövid idő mulva azután, hogy Portugalliában partra szállottak, a' hadi polgári kormányzás igazgatóságával, és a' katonai törvénytörvényesé elnökségével bízott meg. A' legnehezebb körülmények közt vette át 1832-ben a' pénzügyministeri tárczát. Bátorsága a' nehézségekkel nevededett. Erélyes rendszabályok által sikerült a' sereg rendes zsoldját fedezhetni. Határozott fellépésének lehet köszönni, hogy a' *Terceira* herczeg alatt megindítandó hadjárat javaslata a' haditanácsban keresztülment. Az ő tanácsára adta át *Dom Pedro* a' hajóhad parancsnokságát *Napier* kapitánynak. A' hadjárat sikerült, 's a' mint a' főváros kapui *Dom Pedro* előtt megnyitlakt,

C. is követte őt, kinek fúradhatlan munkássága a seregek számát csakhamar 62,000 emberre emelte. Most egymásután igyekezett a polgárháború által okozott sebeket behegeszteni. Megsemmitette a papírpénzt, eltörölte a portói borkereskedő-társaság egyedárusságát. Szabályozta a sereg és állodalmi tisztviselők fizetését; teljes reformot hozott be a korona-javak kormányzásába; az állodalmi javak igazgatását reorganizálta, úgy hogy a státus adóssága fogyott, és a hitel emelkedett. Alapította a lisaboni szabad kikötőt, és a nyilvános hitel-juntát (egyesület) melynek tagjai az első kereskedők voltak. A régi törvényszékeket eltörölte, melyek a chartával ellentétben állottak, és újakat alkotott; a jezsuitákat kiűzette, kik *Dom Miguel* alatt, mint redemptoristák becsusztak; előmozdította a törvényhozási reformot, melyet eddig az önkény hátráltatott. Azon budget, melyet 1835. a cortes elé terjesztett, a legderekebb finacier-ek tetszését bírja, s azon korból a legjelesebb documentum. Azon szempontból indulván ki, hogy az állodalom jólléte egyedül a hiteltől függ, sikerült neki a hitelt Portugáliában hallatlan magasságra emelni. A műipar és kereskedés növelésére e czélből igen sokat tett. Ravaszság és fortély kényszerítették őt novemb. 1835 *Saldanha* ministeriumának egyéb tagjaival lelépni. A dolgok azonban egyszerre megváltoztak, úgy hogy kénytelenítettek C.-t csakhamar azután a pénzügyi tárczával ismét megbizni. (1836. apr. 20). Másodszori belépésével alakult azon egyesület, mely az ugynevezett *Lezirias* nagy kiterjedésű állodalmi javak eladásával foglalatoskodott. Politikai zavarok miatt azonban e javak nem sok pénzt hoztak be. — Septemb. 10. 1836. kiűtött a forradalom: kivánták az 1820-ki alkotmányt, *Dom Pedro* chartája s az angol befolyás megsemmitetett. Ekkor C. kilépett az állodalom szolgálatából és az ellenpárttól hevesen üldöztetvén, *Saldanha*-s *Terceirával* egy angol hajóra menekült. Ellenforradalmat próbált létrehozni, de sikeretlenül, s kénytelen volt Angliába futni. Itt maradt számkivetésében, míg a királyné által adott kegyelemben nem részesült. Barátjai tárt karokkal fogadták a visszaérkezőt. Annyival inkább félték tőle ellenségei, és a leggyalázatosabb dolgokat követték el ellene, hogy kormányra ne juthasson. Így történt hogy egy urnapi processio alkalmával (jun. 14, 1838) C. kocsiját a sokaság megtámadta „*Morra Carvalho*,” kiáltások közt, kövekkel dobálta, s csak a kíséretében levő *Costa Cabral* városi helytartó pisztolylövése által sikerült a felzudult tömeg elől biztos helyre vonulnia. — 1842-ben részt vett az oportói lázadásban a pedrói charta visszaállítása czéljából, s azóta ismét státustanácsos lett. — Változatos életében háromszor kellett hazáját számkivetéssel cserélni fel: kétszer, mert igen szabadelműnek, harmadszor, mert az uralkodó párt előtt igen szolgálainak tartatott. — Rajta kívül még több *Carralho* is jutott nevezetességre Portugálban; *d. Manuel Antonio C.* 1827-ben pénzügyminister, 1836-ban a követkamra elnöke, 1838-ban ideiglenesen ismét pénzügyminister volt, *Miguel C.* 1836-ban római követ, *Caballero C.* 1837-ben londoni ügyvivő, *d. José C.* végre 1831-ben regensségi tag. — Sz.

Casinók. A név származik az olasz szó *casa*-tól, melyly hajlékot, vagy házat jelent. Sokan a „casinó” nevet egy hasonló elnevezésű hegy-

től Terra di Laboroban, (nápolyi tartomány) vélik származtathatni, melylynek pompás fekvése, ígéző kilátása, egészséges éghajlata és tiszta levegője az utasokat varázs erővel vonja körébe. Casinó: jelent zárt egyesületet, melylyben a' polgárok fejlődés, nemesebb társalgás és multság kedvéért egybeállanak. Ez az eszmesurlódások börszéje. Minden ilyen egyesület belső kiállítására, rendesen kisebb nagyobb számú hírlapok, könyvtár, tekeasztal és egyéb játékszerekből áll. Az emberek itt látszólag inkább multság- mint komoly czélokért vannak együtt, de mulatva komoly czélokra érnek el. Hazánkban a' casinók — mint sok egyéb gyakorlati intézetek atyja *Széchenyi István*, a' polgároknak ilyen egyesületekbe öszszehozása által, a' közvélemény egyik hatalmas tényezőjére számított. Sok részben elérte czélját, mert a' gondolkodás levegője tisztult, az erkölcsi 's politikai éghajlat egészségesedett, a' belátás horizonta tágult; a' társalmiság eleven és gazdag színvegyületű perspectívét kapott 's a' t. Mióta a' pesti nemz. Casinó 1827-ben felállott, alig van ma már az országnak kis és nagyobb városa, hol ilyen társalgási egyesületek ne volnának, és pedig sok helyett, talán az ellentétek szépsége vagy éppen valami dualistikai bölcsesség miatt, ugynevezett uri v. nemesi és „polgári“ casinók. Az emberek az egyenlőség kedvéért megkülönböztetik magokat, t. i. egyenlők az egyenletlenségben, mint határozottak a' határozatlanságban. A' magyarországi casinók közt különös figyelmet érdemel a' pesti casinó, melylyben a' részvényesek újabb aláírása, melyly 1841-ben kezdődött, 10 évig tart 's ez évben telik ki. Az intézet folyó évi april. 1-én 571 részes tagot számlált. — E' nemzeti casinó szabályai, alkotó szabályokra és rendeletekre oszlanak. Amazok változatlanok az aláírás ideje alatt; ezek a' körülményekhez képest változnak. Czélja az egyesületnek a' jóízlés- és közértelemiségre hatni. A' hely, melyly jelenleg is a' ker. börze-épületben van, kellemes és csinos társalkodásnak szánt hely. Az egyesület csak annyiban bír politikai színnel, a' menyinyiben a' végrehajtó hatalom rendeleteivel öszszeütközésbe soha nem jön. A' részvényesek 50 pftot fizetnek évenként. Minden tagnak joga van jól ismert és nemes magaviseletű egyéneket az intézetbe bevezetni. Évenként kétszer tartatik közgyűlés. E' gyűlés tárgyai közé tartozik, az igazgatókat és választottságot kinevezni, az intézet állapotjáról számadást venni, a' szükséges intézkedésekről rendelkezni. *Szerencsejáték a' casinóban tilos.* — Nyitva áll a' casinó kora reggeltől késő estig: könyvtára, hírlapjai, zongorája, tekeasztalai 's ebédlői a' részes tagok 's vendégek használatára állanak. Részes mindenki lehet, kit a' választottság arra méltónak ítél. Az ugynevezett *foglalkozó* tagok minden 3 hónapra 10 pftot fizetnek előre foglaltványúl. A' foglalkozók a' részesek élvezeteivel bírnak, de szavazati, vendég — bevezetési, és a' casinói páholy-használhatási joggal nem. (A' casinónak a' nemzeti színházban saját páholya van.) A' vendégek szinte a' foglalkozók jogával élnek. — A' választottság 54 tagból áll; 3 ezek közül igazgató, 1 jegyző. Van ez intézetnek panaszkönyve, 's javaslatkönyve. *Az intézet minden jelesb magyar munkát tüstént megszerez.* Vagyonnáról leltár vitetik. Az intézet öszszes kiadása 1849 január. 1 — decemb. 31-ig 25410, fr. 12 xr. pp. bevétele 26426 fr. 48 xr. pp. öszszes járandósága: 62,726 fr. 48 xr. pp. mostani valóságos 's remélhető pénzértéke:

85,975 fr. 29 xr. pp. Kamatozó tőkée, a' pesti kereskedelmi társulatnál, komáromi hajóbiztosító társaságnál, budapesti lánczhid-részvényekben, gép- 's vasöntőgyárban, kereskedelmi bankrészvényekben, pesti hengeralmi részvényekben 's a' t. állanak. — Politikai tekintetben nagyobb szerepet játszott a' gazdag és hatalmas casinónál fiatal, élénk testvére, a' „Kör“ (l. e' ezim alatt). — Sz.

Casper (János, Lajos) orvostanár a' berlini egyetemen, 's titk. orvosi tanácsos, szül. 1796-ban Berlinben, tanult ugyanott, Göttingenben 's Hálában, 's utazván Anglia- és Franciaországban, 1825-ben rendk. professor lett. A' cholera körüli érdemeiért 1833-ban veres sas rendet, 1835-ben pedig nagy arany érdempénzt nyert, 's több t. társ. tagja lett. Munkái: „a' francia és angol orvostan jellemzése“ (1822); „adalékok az orvosi statistikához és státusorvostanhoz“ (2 köt. Berl. 1825—37.) „a' víziszonyról“ (1829); „a' cholera gyógyítása hideg modorban“ (1832.) „Berlini cholera-ujság“ (1831). — Rusttal együtt adta a' „Kritisches Repertorium für die gesammte Heilkunde“ 's ennek helyébe a' „Wochenschrift für die gesammte Heilkunde“ jeles orvosi folyóiratokat, amatt 1823-tól 1833-ig; ezt 1833-tól kezdve. Till Ballistartus álnév alatt szomorú-játékot is írt. — cz.

Cass (Lajos) nevezetes amerikai státusférfi, egykor az éjszakamerikai státusok párisi követe, Newhampshire egyik legelőkelőbb családjából Exeterben született. Később Ohioban telepedett le, 's itt 1802-ben már ügyvédi minőségben lépett fel. 1806-ban a' státus törvényhozó tanácsába választatott. Ez időtáiban akarta Aaron Burr az allegháni-hegységen innen eső státusokat az egyesült státusok szövetségétől elszakasztani 's Mexicot elfoglalni, 's Ohio státus, és itt különösen Cass erőteljes fellépésének köszöni a' szövetség, hogy ezen az egyesület egysége ellen irányzott veszélyes terv nem sikerült. Kevesbé szerencsés volt az 1812-iki háboruban az angolok ellen, melyly alatt az ohioi önkéntesek ezredese vala, 's fogságba esett, de kicserélés útján szabaddá lőn, nem sokára tábornokká mozdított elő, 's vitézül védte az egyesület határait. A' themsei csatában, hol Proctor angol tábornok megveretett, a' főparancsnok Harrison segéde volt, 's nagy részt vett a' győzelem érdemében. Azután michigani kormányzó lett, e' státust elszántan oltalmazta az ellenség ellen, 's 1814-ben czélszerűen rendezte el; ugyanekkor a' szövetségi kormány megbízásából több szerződést kötött az indiánusokkal 's a' közben nagy tapintatot és bátorságot bizonyított, és a' republicának több mint 3 millió acenyi földbirtokot szerzett. Bölcsesége- és mérsékletének sikerült a' nyugoti telepedők és a' Missisippinél lakó indiánok közti surlódásokat kiegyenlíteni. Rendszabályait tiszta democraticus irány jellemzé, bár kormányzó korában pártpolitikába nem elegyedett. — 1831-ben Jackson alatt hadügyminister lett, azután párisi követ, hol Guizotval az Anglia által követelt kutatási jog miatt politikai írói vitába keveredett, melylynek következtében saját kormányával is egyet nem értésbe jöven, követi helyét letette. Bostonba érkezével a' democraticus párt által szövetségi elnökségre jelöltetett ki; azonban megválasztatása, Amerika közügyei irányának akkori változása miatt, nem sikerült. Lakását Cincinnatiiban vette; 1841-ben könyvet írt a' francia állapotokról, az 1840-iki ötös szövet-

ségről, 's a' kutatási jogról, és a' *Galignani Messenger*ben polémiát folytatott az angol lapokkal. — *h.*

Cassatio-szék (Cour de Cassation). Franciaország legfőbb törvényszéke, melyly több alkalommal p. o. a' párisi ostromállapot törvénytelen-ségének kimondása által fényesen behozta magas birói jellemét, 's azért változatlan tiszteletben is részesül, de a' melylynek lényege felől olyly országokban, hol hasonló intézet nem létezik, többnyire hamis fogalmak vannak, mert összezavartatik a' harmadik folyamod. főtörvényszék-ekkel, milylyek Németországon divatoznak. A' francia *cassatio-szék* vagy *cassatio-udvar* felállítására következő eszme adott alkalmat: „a' törvényhozó hatalom meghozza a' törvényt, a' biró azért van, hogy azt egyes esetekben alkalmazza. De ha a' bíróság a' törvényt megszegheti, annak végrehajtását elhanyagolhatja vagy megghusithatja, ezáltal semmivé teszi a' törvényhozó hatalmat. Szükséges tehát arról is gondoskodni, hogy az igazságszolgáltatás felett föfelügyelés gyakoroltassák, 's azon ítéletek, melylyekben a' törvényszékek az elebek szabott törvények- 's szabályoktól eltérnének, megsemmítenek.“ Emlékezzünk csak vissza az 1839—40 's 184³/₄-iki magyar országgyűléseken előfordult vitákra, midőn egy részről a' biráknak olylynemű függetlensége lön védelmezve, hogy a' törvények által megszabott formák sérelmével is érvényesen ítélhessenek 's e' részben a' törvényhozó hatalomnak se legyenek felelősek. Hogy a' birói függetlenség- 's felelőtlenségnek ezen az udvari párt által adott hamis magyarázata a' polgári szabadság teljes elnyomására 's a' legundokabb cabineti joggyilkolásra vezet ott, hol a' birák a' kormány által neveztetvén, ugyanaz által bármikor el is mozdíthatatnak, ezt csak a' legelvetemültebb szolgáltság nem látja.

A' *cassatio-udvar* nem *harmadik folyamodási* törvényszék; a' francia törvény általában csak két folyamodást ismervén. Működési köre lényegesen különbözik a' többi törvényszékétől, mert sohasem ítél az ügyek érdeméről, vagyis alapjáról (la cour de cassation ne connait aucunement du fond des affaires). Az 1791-iki alkotmány általi felállíttatása óta mai napig változatlan maradt lényegében. A' republica VIII-ik évéből való törv. 65. 's 66-ik §-ai szerint egész Franciaország számára *egy* *cassatio-szék* létezik, melyly a' törvényszékek által utolsó folyamodásilag hozott ítéletek ellen megsemmítést kérő, továbbá jogalapú gyanu vagy közbátorság tekintetéből az ügynek egy törvényszéktől máshoz áttételét kérő, végre egész törvényszékek ellen intézett folyamodások felett határoz. A' *cassatio-szék* tehát sohasem ítél az ügy tárgya vagy érdeme felett, hanem csak megsemmíti az ítéletet, melylyben a' szabályszerű forma meg van sértve, vagy a' melyly nyilvános törvénysértést tartalmaz; annak helyébe azonban más ítéletet nem tesz, hanem a' per tárgyát másik törvényszékhez utasítja. A' ventos. 27-iki törvény 58. 's köv. §-ai szerint a' *cassatio-szék* 48 bíróból áll, 3° osztályban ítél, mindegyik osztályban legalább 11 bíró jelenléte szükséges a' határozat érvényességére; szavazatok egyenlősége esetében még 5 bíró hivatik a' másik osztályból. Az említett tárgyakon kívül a' *cassatio-szék* határoz törvényszéki illetőség (competentia) kérdéseiben is, ha az e' feletti vita felebbviteli törvényszékek vagy olyly első folyamod. székek közt keletkezett, melylyek nem ugyan-

azon egy felebbviteli törvényszék körében feküsznek. A' békebirák ítéletei ellen csak illetéktelenség (incompetentia) vagy a' hivatalos hatóság áthágása miatt van cassationak helye, így a' katonai törvényszékek ítéletei ellen, azon további megszorítással, hogy *nem katonának* kell panaszt tenni. Ha a' cassatioeszék által ujonnan ítézésre kijelölt törvényszék is ugyanazon ítéletet hozza, mint azon első törvényszék, melylynek ítélete ellen megsemitési folyamodás nyujtatott be: a' tárgy másodizben az 1828-iki törvény szerint az öszszes cassatioeszék, vagy annak egyesült három osztálya elébe hozatik, 's ennek nézete a' legujabb 1837 april 1. cikk szerint, a' törvény hiteles magyarázatául tekintendő, melyly egész országban kötelező erővel bir az alsóbb bíróságokra nézve, 's melylyhez az érdemileg ítélő törvényszék magát alkalmazni tartozik.

A' Franciaországtól elszakasztott 's Porosz- és Bajorországhoz csatolt rajnamelléki tartományokban megtartatott ugyan a' francia forma 's a' cassatioeszék neve, de megszünt a' lényeg. A' cassatioeszék ugyanis a' felebbviteli törvényszék azon biráiból áll, kik a' megtámadott ítélet hozatalában részt nem vettek, 's ha ezek száma elegendő nem volna, az első folyam. törvényszékek elnökei szoktak alkalmaztatni. 'S mivel egyik felebbviteli törvényszéktől másikhoz utasítani a' pereket nem lehet, egyszerűen azon okból, mert csak *egy* felebbviteli törvényszék van, ezen az említett módon alkotott cassatioeszékre bízott egyszersmind — egészen az intézet szelleme ellen — az ügyek érdemének elítélése is, 's a' cassatioeszék egyszersmind legfőbb folyamodási törvényszék. — A' bajor rajnamelléki tartományban élénken szólalt fel a' közvélemény e' hibás intézet ellen, mire a' válasz az lön, hogy 1832-ben egy kir. rendelet által a' müncheni főtörvényszéknél hatodik tanács állittatott fel, melyly a' rajnamelléki felebbviteli 's cassatioeszék teendőit átvegye. Ugyanezt tette a' rajnai porosz tartományokra nézve a' porosz király, 's a' hesseni nagyherceg, amaz Berlinbe, ez Darmstadtba tévén át rajnai birtokai cassatioeszékét, a' népnek nagy meglegületlenségére.

Magyarországra nézve a' cassatioeszék teendőit a' m. kir. udv. cancellária, egyszersmind politikai 's közigazgatási kormányeszek, gyakorolta, minden felelőség nélkül, 's a' *cabinet-justiz* rosz szagát terjesztve. A' most épülőfélben levő törvénykezési rendszer élén hihetőleg egy a' tiszta fogalmaknak megfelelő 's a' törvénykezés egységét egész országra nézve fentartó cassatioeszék fog állani. És ez igen kívánatos. Mert a' cassatioeszék olyan alakban 's olyly meghatározással, mint a' francia cour de cassation, egyik legfontosb eszköze a' jogszolgáltatás egyenlőségének, öszszhangzásának, a' törvény különféle magyarázatai kikerülésének, a' törvényhozás javításának 's fejtésének. Tagadhatlan azonban, hogy jelentése csak ott van, hol egy egész nagy ország egyenlő törvényhozással bir, mint p. o. Franciaország; ellenben jelentéstelen és sikeretlen ott, hol a' fenálló jog egy rakás tartományi 's megyei statutumból és külön jogból van öszszeférczelve. Rosz oldala: hogy némi késedelmet okoz az igazságszolgáltatásban; fényoldalai azonban sokkal túlnyonóbbak, 's azon tapasztalás, hogy Franciaország ez intézetet 1790 óta minden kormányformán 's rendszeren keresztül, lényegében változatlanul fentartá, kétségen túl teszi hasznosságát. Szükséges azonban könnyelmű 's a'

drága időt rabló folyamódások meggátlására bizonyos birságot szabni ki azon esetre, ha a' folyamodó folyamodásától elmozdítatnék (Franciaországban ezen ugynevezett succumbenz-birság 450 franknyi), és szükséges a' cassatiótörvényszéki perek folyamatát némileg tartósabbá 's költségesbbé tenni, különben e' méltóságos intézet eltéveszténé célját 's hatását. Az apróságokat végezzék más törvényszékek, 's a' természeténél fogva *egynek* lenni kellő cassatiósék hol venne időt egy egész nagy kiterjedésű országra figyelmezni, ha minden csekélységet elébe lehetne vinni, melylyet a' falusi békebíró is jól elintézhet? neki csak a' legfontosb jogkérdésekkel, a' törvényhozás életkérdéseivel, tehát csak azokkal kell időt töltenie, melylyek érett, alapos, kimerítő vizsgálatot 's megfontolást kívánnak. — *T.*

Cassel l. Hessencassel.

Castelli (Ign. Fer. Vincze) bécsi népköltő, szül. Bécsben, 1781. Jogtudományra készült, jelenleg titoknak az alsó austr. könyvtiteli hivatalnál sok egyéb melléklivattal. Száraz, prózai foglalkozásai közt hiven megtartotta bécsi vidámságát 's humorát. Első költői kísérletei közt a' bécsi színpadokon 1803-ban tetszéssel adatott „*Todt und lebendig*“ vigjátéka gerjesztett némi figyelmet. A' francia háború kitörése után írt „*Patriotischen Kriegslieder*“ anynyira nem tetszettek a' fr. rendőrségnek, hogy saját rendeletben mondá ki *Castelli* elfogatását 's haditörvényszék elébe állztatását; de éppen ez által tett előlépést a' kormány kegyében, 's az osztrák nép szeretetében. A' kormány bizalmát anynyira megnyeré, hogy midőn a' francziák Bécsset fenyegették, *Castellit* küldötte némelyly drágaságaival Magyarországra, honnét csak a' bécsi békekötés után tért vissza. Írói pályáját 1811-től ismét folytatván, miután „*Schweiczer-familiája*“ tetszett, *Lobkowitz* hg. által a' karinthei kapu mell. színház költőjévé neveztetett 1500 fr. fizetéssel. — *Körner Tivadartól*, ki ez időben császári udv. színház költővé neveztetett, 's a' prateri humor képviselőjét elhomályosítá, ennek halála által megmentetvén, próteusszerű bécsi természetét akadálytalanul fejtheté ki, 's bécsi és idegen szépiralmi folyóiratokban, saját és mások zsebkönyveiben évenként szórta a' sok költészeti közepszerűséget olvasói fejére, 's a' fölött külön, elég vastag köteteket is adott ki, teli anecdotákkal, versekkel, beszélyekkel, vigjátékokkal 's operaszövegekkel. — Ilyyenek a': *Bären. Eine Samml. Wiener Anecdoten* (1—12 füz. 1825—32); „*Gedichte in niederösterreich. Mundart* (1828); „*Poetische Kleinigkeiten*“ (5 köt. 1816—25); „*Lebensklugheit in Haselnüssen*“ (1825); „*Wiener Lebensbilder*“ (1828); *Dramatisches Sträußchen* (1826—39; 23 kötetben); *Gedichte* (6 köt. Berlin, 1836). — 1822-től fogva „*Huldigung der Frauen*“ czimű zsebkönyvet adott ki. Őszszes munkái 15 kötetben jelentek meg Bécsben 1844—45. Mint színpadi költő többet írt 170 darabnál, többnyire francia előképek utánzásait vagy átdolgozásait. Kiterjedt és nyereséges firkálo munkássága, őszszekötve az általa viselt kormányhivatalok jövedelmével, vagyonos polgárrá tette őt, ki fölöslege egy részét szeszélyeire fordíthatja. Nevezetes gyűjteményei vannak; színpadi kéziratokból 12 ezeret, színművészek és színpadi írók arcképeiből több mint 1000-et gyűjtött. Műveinek becséről nincs mit mondani; ő a' napi izlésnek hódol 's mindenki számára firkálo, a'

művészet mérlegét a' sokaság tetszésében keresi, és sokat tett az izlés megrontására Bécsben. Elég ügyes, csinos, könnyű, ledér; az életnek csak felületét érinti, mélységgel éppen nem bír; eszméi világosak, de megannyi kieziczomázott apró marionettbábok; ha olylyk lelkesülni akar, neveltséges lesz; a' föld porából egy perczig sem képes eszményi világba emelkedni. — *h.*

Castilho (Ant. Felician) egyik híresb portugál költő, szül. Lissabonban 1800. Gyermekek korában egyik szemére egészen, másokra félig megvakult; azonban a' tudományokban, főleg szerető testvére *Augustino Federigo* segélyével nagy előmenetelt tett. Első portugál költeményét 1816-ban írta *Donna Maria* királyné halálára, miután latin költeményekben már előbb kitűnt. Coimbrai tanuló korában írta gyönyörű pásztori költeményét „*Cartas de Eco e Narciso*“ (A' Viszhang és Narcis levelei) melylyek kevés év alatt négy kiadást értek és *Primavera* költői gyűjteményét (2-ik kiadás, Liss. 1837). Testvére *Federigo* pappá lévén, s Portugál egyik legbájosb vidékén lakván, a' költő *Castilho* valósitva látá ifjusága költői álmait, s a' magányban sokat irt, nevezetesen *Ovidot* forditá. A' testvérek visszavonult élete sem kerülheté ki *D. Miguel* zsarnoksága alatt a' politikai üldözést, kénytelenek voltak Portoba szaladni, hol írói munkásság által táplálták magokat. — A' vak költő élete, főleg házassága igen regényes. Neje, *Donna Maria Isabel de Baena*, a' híres öreg költő *Ant. Ferreira* rokona, egy a' költészetért lelkesült lángszellemű nő, egy Porto melletti zárdában élt; olvasván *Castilho* „*Primaveráját*“, annak szerzője iránt szellemi szerelemre lobbant, s költői levelet irt hozzá, a' személyesen ismeretlenhez, Coimbra-ba; a' levelezés sűrűn folyt álnév alatt, végre megismerék egymást, s a' költő vaksága ellent nem állván, összekeltek. De már 1837-ben elveszté e' második szeme világát is, ki sivár életét nyájas szeretetével derité, s azóta elveszté életkedvét. — Munkái közöl említjük még: „*A noite de Castello*“ „*Amor e Melancolia*“ forditá továbbá *La Mennais*, *Delphine Gay*, *Ducis* fr. költő munkáit, és sok költői kincset rakott le a' port. folyóiratokba. — Testvére *Augustino*, ki 1841-ben halt meg, *Lucan* Pharsáliáit forditá, s *Antallal*, a' híres költővel együtt adá ki a' „*Quadros historicos de Portugal*“t. (8 füzet, 1831—41). Két más testvérük, *József* és *Sándor* szinte írók, de főleg a' mnemonicával és gyorsírás tudományával foglalatloskodnak. — *cz.*

Cauchois-Lemaire, híres fr. publicista (Közh. Ism. T. III. k.) újabb munkái: *Opuscules* (Páris, 1821) s „*Lettres politiques, religieuses et historiques* (2 k. Páris, 1829-32). Legnagyobb zajt esínált azonban tőle „*Lettre au duc d'Orléans sur la crise actuelle*“ (Páris, 1827) melylyben az orleansi hget felszólitá, hogy az ellenzék élére álljon, s melylyért 15 hónapi fogságra s tetemes pénzbírságra íteltetett. 1830-ban, kezét fogva *Carrel*, *Thiers*, *Chatelain* s egyéb journalistákkal, részt vett a' júliusi ordonnanceok elleni óvástétel kidolgozásában. A' forradalom sikerülte után eltolta magától az új dynastia kinevezési ajánlatait, s folytatta független journalistai munkásságát. — 1838-ban vállalt csak egy kis hivatalt, akkor is a' levéltárnál, hogy történetirői hajlamának eleget tehessen. Ez idő óta csaknem kizárólag történeti tanulmányokkal foglalkodik. Utolsó irata: *Histoire de la révolution de juillet* (Páris, 1842).

Politikai pereiben a' júliusi forradalomig több birságot fizetett összesen 120 ezer franknyival. — cz.

Cavaignac tábornok, a' júniusi lázadás után Franciaország dietatora, régi tekintélyes polgár-családtól vette származását. Atyja *Ker. János* ügyvéd volt, 1792-ben a' conventbe követté választatott, 's mint ilylen a' király halálára szavazott. Későbben a' tartományokban és hadseregnél szerzett érdemeiért tábornokká nevezetvén, *Barras* és *Bonaparte* mellett a' convent tábora élén a' pártütőkön vett tökéletes győzelem által a' convent megmenteni segíté. Különféle hivatalok viselése után az 1816-iki ugynevezett amnestia-törvény következtében, melyly őt is illeté, kénytelenített kivándorolni Brüsszelbe, hol 1819. mart. 24-én meghalálozott, hagyván maga után még most is élő nejét, született *Corencey Juliát*, 's három gyermeket: *Gottfridot*, *Ödönt* és *Karolinát*, kik atyjok száműzetése idején, anyjok felügyelése alatt Párisban neveltettek, és ellenkező politikai nézeteik daczára az anya és három gyermek egész életökben a' szeretetnek legszorosabb kötelékeivel voltak összszekapcsolva; az anya ugyanis és leánya napoleoni érzelműek, a' fiúk ellenben, mikép atyjok, mindketten republikánusok valának. A' legidősb testvér —

Cavaignac Gottfried, született Párisban 1801-ben. A' törvényeket végezvén, ügyvéddé lett; de politikai meggyőződése által csakhamar a' pártok heves harczába vezetettvén, a' tollat karddal cserélte föl, és az 1830. júliusi forradalomban igen munkás részt vett, különösen a' városház körüli csatákban vitézül koczkatatá életét. Az Orléans-család trónra-emeltetése után a' legelsők között lépe föl az új kormány ellen. Mint az „*Amis du peuple*“ nevű republikánus társulat tagja és elnöke a' kormány által fölségsértéssel vádoltatván, már 1831. octoberben eskütszék elébe állítottatott, hol nyiltan kijelenté, hogy ő republikánus, és hogy szilárd meggyőződése szerint, a' szabadságnak lehetetlen a' királyság alatt megalapulni, csak tiszta republikai kormányrendszer által lehet és kell biztosittatnia. — Továbbá az „*emberjogok társulatának*“ is tagja levén, az 1834. aprilisi nyugtalanságok után huzamos fogságban ült, *Guinard*, *Récourt*, *Marrast* 's több az aprilisi perbe keveredett republikánus barátival, kikkel aztán a' Sainte-Pélagie börtönből szerencsésen megszökvén, Angliába menekült, 's ott öt évet tölte státustudományok szorgalmas tanulásával; anyja és nővére által meglátogatatték ugyanott; melyly utazás viszontagságai és a' bánat okozhaták *Cavaignac Karolinának* egy év múlva Párisban, 22 éves korában történt halálát. A' *Molé*-ministerium által hirdetett közböcsánat után *Cavaignac Gottfried* is viszzatért Párisba, hol *Ledru-Rollin* unszólására a' „*Réforme*“ hirlapot alapítá és szerkeszté, melylyben hasonló erővel ugyan és meggyőződéssel, mint azelőtt, de több mérséklettel támadta meg Lajos-Fülep politikáját 's terjesztette a' democraticus eszméket. Hugának elvesztése miatti mély bánata azonban, ugyszinte politikai életének súlyos viszontagságai, a' meghiusult remények miatti bú, különben sem igen jó egészségét megrendíték, az új hirlap szerkesztésével járó nehéz bajok és fáradoalmak pedig végkép kimeríték, úgy hogy több hónapig tartó súlyos mellkórban 1845. maj. 5-én, életének 45-ik évében nőtlenül kimult. Epen halála napján tárgyalatték Páris megerősítése, mit ő utolsó erejének megfeszítésével hevesen ellenzett 's megakadályozni nagy buzgósággal

iparkodott. Harezias külseje, mélyen érző, becsületes és minden nagyra fogékony szívet takart; miért is minden párt által tiszteltetett, öcsésétől pedig majdnem istenített; a' democratá párt végre egyik legdelebb baltársát veszté el benne.

Cavaignac Ödön született Párisban 1802. dec. 15-én; valamint bátyja, a' Sainte-Barbe collegiumban tanult, utóbb pedig a' polytechnicumban készült a' katonai pályára, 's már 1828-ban a' moreai hadjárat alkalmával törzskapitány volt a' második mérnökezednél. 1830-ban az arrasi várórségnél ő nyilatkozott legelőször a' juliusi forradalom elvei mellett; de mint buzgó republikánus, a' trón viszszaállításá után, a' forradalmat meghiusultnak tekinté. Metzben 1832-ben első irt alá egy kérvényt, melyly háborút kívánt 's az új kormány tulságos békeiránya ellen tiltakozott. A' kormány által tehát veszélyesnek tartatván, Afrikába küldetett, hol 1835 óta munkás részt vón a' esatákban. 1836-tól 1837-i majusig a' tlemeni várórség paranesnoka levén, ekkor őrnagygyá, 1841-ben alezredessé, 1842-ben pedig a' zuavok ezredesévé neveztetett, 's mint ilylen az orléansvillei, utóbb mint tábornok a' tlemeni alosztályt vezérlé. 1845-i martiusban, 400 afrikai lovas vadász (chasseur) élén, a' franczia követek és a' marokkói meghatalmazottak között Algir nyugati határainak megjelelése végett történt özszejövetelt földözé. Azután több esatát vitézülvívott *Abd-el-Kader*, *Mohammed-ben-Abdallah* és az oráni néptörzsök ellen; mindezen hadi működések és fáradaalmak közepett azonban a' közigazgatási ügyekben is olyly derekasan járt el, hogy hadmegyéjében a' benszülöttektől közönségesen „igazságos szultánnak“ neveztetnék. Testvére halála után 1847-ben szabadságot nyere magányban élő anyjának meglátogatására; de ugyanazon év utóján ismét visszatért Afrikába, hová épen akkor érkezék meg, midőn *Abd-el-Kader* magát megadta. *Lamoricière* helyett most már ő viselte Oran tartomány paranesnokságát, mignem 1848. febr. 24-én az ideiglenes kormány rendelete által Algir főkormányzójává emeltetett; febr. 28-án osztályvezérré, aztán hadügyministerré neveztetett, de ezen tárczát el nem fogadta, mivel tetemes hadseregnek Párisban leendő öszpontosítása tőle megtagadtatik; végre saját kérelmére, hogy t. i. a' nemzeti gyűlés munkálatiban, mint Lot megye követe, részt vehessen, Párisba hivatott, hova maj. 12-én utazott el Algirből, és csak a' maj. 15-i merény után érkezett meg. Maj. 17-én újra hadügyministerré nevezteték. Miután a' maj. 15-i szomorú esemény a' haderő egy kézbeni központosításának szükségét megmutatta: a' nemzeti gyűlés elnöke maj. 23-án a' kamara ótalmára rendelt öszves hadak fővezérségével *Cavaignacot* bizta meg. Ez nem késétt az iránta mutatott bizalomnak megfelelni, 's habár a' nemzeti gyűlésben nem épen fényes szónoki diadalokat aratott is, de mindig férfiasan 's érdemesen viselte magát. A' hazafiú érzelmeket elősegítendő, névszerint pedig a' dolgozó osztálybeli fiatal embereknek, kik a' kereskedés 's üzérlet pangása miatt sokat szendvedtek, becsületes pályát nyitandó, a' jun. 7-i ülésben egy rendelvény javaslatát terjeszté elő, miszerint minden francziának, ki 17-ik évét betöltötte, a' szárazföldi hadsereghez önkénytesen beállani szabad legyen. Az 1832. mart. 21-i törvény szerint t. i. az önkénytes beállásra legalább 18 éves kor kívántatott. — A' jun. 15. és 16-i ülésekben fontos tárgyalás kezdődék Algirnak Fran-

cziaországba leendő békebevezése iránt. *Cavaignac* tetemes részt vőn e tárgyalásban, 's határozottan elveté Algirnak Franciaországgal teljes egyenlővé tételét. E' rendszabály — úgy mond *Cavaignac* — az anyaországra nézve nagy veszélyeket vonhatna egykor maga után, mivel szükségképp az algiri népességhez kellene arányozni a' képviselők számát, melylynek aztán a' törvényhozó hatalom tanácskozásira nagy befolyást kellendne gyakorolni. Magától értetik azonban, hogy midőn én mind az egyenlővé tételt, mind az egyesítést elvetem, ezzel az ott megengedhető polgári és politikai törvények behozatalát egyáltalában nem ellenzem, sőt az anyaországra nézve veszélytelen és igazán hasznos módon, kívánom. Igy p. o. kívánom teljes szivemből a' sajtószabadságot, a' községi szabadságot, az egyéni szabadságot. Állítom továbbá, hogy kivételes hatalommal kell birni Algir főkormányzójának, a' meny nyiben saját kezdeményt gyakorol, melyly megengedje neki, hogy az algiri érdekeket magában Algirban összpontosithassa. "E' nézethez képest a' kamara újra kinyilatkoztatván, hogy Algir mindenkorra francia birtok marad, áttért a' napi rendre. — Közelgett a' pillanat, midőn *Cavaignac* nagyobb szerep vitelére hivaték. Már huzamosb idő óta ugyanis nyilt jóslatok hirdeté a' polgárháború végzetteljes napját. A' lázadás jun. 23-án csakugyan kiütött. Egyszerre több helyütt torlaszok emelkedtek. A' legfőbb státushatalom aludt, de a' hadi hatóság szerencsére ébren volt. Erélyes rendszabályok vétettek elő. A' nemzetörség erélyes buzgalmat tanúsított; a' nemzeti gyűlés kész volt megmérkőzni a' fölkeléssel. A' jun. 23-i ülésben *Cavaignac* számot adott a' lázadás első mozgalmairól, melylyeknek elnyomására a' szükséges készüléteket megtette. Délután személyesen sietett a' kamaránál levő katonaság egy részével a' du Temple külvárosba, 's az ottan emelt első torlaszokat eltakarittatá. Aztán visszament a' nemzeti gyűlésbe, 's jelenté, hogy a' Banlieuek, Versailles, és Saint-Germainben álló hadakat, ugyszinte a' roueni, lillei és orléansi vasútvonalok hosszában elosztott ezredeket is mind a' fővárosba rendelte. Este a' nemzeti gyűlés egy rendelvényt bocsáta ki, melylyben magát állandónak nyilvánítá, Párist ostromállapotba helyezé 's az öszves végrehajtó hatalmat *Cavaignac* tábornokra ruházá. E' határozat után tehát a' végrehajtó bizottság beadá lemondását, 's ezentul minden hatalom a' tábornok kezeiben lőn egyesítve. A' nemzetörséghez, melyly a' csata kezdete óta igen derekasan viselte magát, a' dictator jun. 24-én következő proclamatiót intézé; „Polgárok! ne omlott legyen hiába véretek. Kettőztessétek meg erőködéseiteket, kövessétek szózatomat, 's veletek, hadseregbeli testvéreitek segítségével, a' rend ismét helyre fog állani. Polgárok! hősi viseletetek biztosítja nem csak jelenét, hanem jövőjét is Franciaországnak. Fájdalmak és áldozatok nélkül semmi sem alapittatik meg és tartatik fel; ezt át kell látnotok, önkénytes katonái a' müvelt nemzetnek! ligyetek vezérteteknek, bizátok rá magatokat, mikép ő is magát rátko bizhatja. Az erő, észszel, bölcseséggel, józan okossággal, honszeretettel párosulva, a' respublika és társadalmi rend ellenségeit legyőzendi. A' mit ti akartok, mit mindnyájan akarunk, az egy szilárd, bölcs, őszinte kormány, melyly minden jogot védelmez, minden szabadságot ótalmaz; elég erős, minden személyes uralomvágyat fékezni, 's elég okos, Franciaország ellenségeinek minden álnok tervét meghiúsí-

tani. Ilyly kormánynyal kell birnotok; mert veletek, a' ti osztatlan, őszinte, szives segélytekekkel a' kormány mindent keresztülvihet.“ Egy másik proclamatiója pedig a' hadsereghez így hangzott: „Katonák! a' haza üdve igénybe vesz titeket! Ti jelenleg egy rettenetes, irtózatteljes háborút viseltek. Csak rajta! Nem ti vagytok a' megtámadók: ez uttal legalább nem valátok a' zsarnokság és hűségsgzegés szomorú eszközei. Bátor-ság! katonák, kövessétek polgártársaitoknak belátás- és elszántással teljes példáit, legyetek hívek a' republikához: nektek, nekem, egy vagy más napon, talán ma, meg lehet érette halni. Történjék mindjárt, ha tul kell élnünk a' republikát!“ — *Cavaignac* végre a' fölkelőkhöz fordult, iparkodván őket az általok indított vad, kegyetlen harc jelleme és lehető következményei felől felvilágosítani 's az ámitások és csábitások örvényéből kiragadni; melyly emberbaráti törekvéseit a' népképviselők közül is sokan gyámolíták; nevezetesen azon hazug rágalmak 's rémítő hírek megczáfolására, miket a' torlaszaik mögött elsánczolt szerencsétlenek tömegében azok elvakítása végett a' ravasz vezetők hintegettek, *Sénard* elnök, *Cavaignac* tábornokkal egyértőleg, e' következő proclamatiót küldé a' munkásokhoz: Munkások 's ti mindnyájan, kik fegyvereiteket a' republika ellen még fölemelve tartjátok, utoljára szólítottok fel mindannak nevében, mi az emberre nézve tiszteletreméltó, szent és nemes, — tegyétek le fegyvereiteket. A' nemzeti gyűlés, az egész nemzet kér erre titeket. Azt mondják nektek: rettenetes boszú vár reátok! Így szólanak ellenségeitek, a' mi ellenségeink! Azt mondják nektek: hidegvérűleg le fogtok öletni! Jöjjetek hozzánk mint megbánó, hódoló testvérek, 's a' republika karjai készek titeket felölelni,“ Ezen proclamatio a' torlaszok mögé vetett, 's a' valóban emberics hatalomtartók részéről semmi sem kiméltetett a' vérontás megszűntetésére. — Enynyi buzagalom, enynyi erőködés, hármas haderőtől, t. i. a' nemzetőrség-, sorkatonaság és mozgó hadtól gyámolítva, siker nélkül nem maradhattak. Jun. 25. és 26. közötti éjjel ugyanis a' fölkelők *Sénard* elnökhöz és *Cavaignac* tábornokhoz egy megkeresést intéztek, melylyben a' meghódolás föltételül teljes közbocsánat lön kikötve. Mindketten azonban viszonzák: hogy ama' kívánság nem egyéb gúnynál. *Cavaignac* még hozzá tevé: hogy csak a' föltétlen hódolást hallgathatja meg. Aztán kiosztá utolsó parancsait, melylyek szerint Saint-Antoine külváros egyszerre két különböző ponton vala megtámadtatandó; 's e' rendelésnek megis lön ohajtott eredvénye. *Cavaignac* 26-án 1½ órakor nehéz győzelmét következő szavakban hirdeté Páris lakosinak: „Saint-Antoine külváros, az ellenállás utolsó pontja, be van véve. A' fölkelők legyőzettek, a' harcznak vége, a' rend az anarchián diadal-maskodott.“ Midőn a' testvérgyilkoló polgárháború elmult, megilleté a' végrehajtó hatalom főnökét, nagy és szép szavakat hallatnia. A' nemzetőrség- és hadsereghez ugyanis ilyly tartalmú szózat intézteték: „Polgárok, katonák! A' republika szent ügye győzött; feláldozástok, rendíthetlen bátorságtok bűnös célokat hiúsítottak, ártalmas tévedéseket igazítottak meg. A' haza nevében, az egész művelt emberiség nevében köszönet nektek erőködéseitekért, legyetek áldottak e' szükséges győzedelemért. Még ma reggel a' harc heve igazságos, elkerülhetlen volt. Legyetek most olyly nagyok a' nyugalomban, mint a' csatában voltatok. Látok Páris-

ban győzőket, győzötteket; nevem átkozott maradjon, ha megengedem, hogy ott véráldozatot lásson valaki. Az igazságnak legyen meg az ő folyása; ő cselekedjék; ez a' ti érzelmetek, ez az enyém is. Ismét egyszerű polgár állapotába visszatérni készülve, azon polgáröntudatot viszem közéték, hogy a' szabadság e' nagy kísértetében csupán azt vettem el, mit a' republika üdve kívánt, 's hogy példát hagyok mindenki számára, ki a' maga részéről ilyly nagy kötelességek teljesítésére hivatva lehet.“ E' szavakban hajdankori nagyság hangozik; de még több leng bennök, mint a' római polgárerény szelleme: leng az emberiség jelenkori szelleme. Így Washingtonon kívül bizonyára egy dictator sem beszélt.

Letévé a' dictátorságot, a' republika ideiglenes elnöke maradt, 's e' minőségében folytonosan a' rend szigorú fentartója, minden anarchicus irány ellensége volt, 's ezért többször jött a' balszéllel összeütközésbe... Oct. 7-ikén végeztettek el a' nemzeti gyűlésben az elnökválasztás feletti viták; a' kormány szerette volna, hogy az elnököt a' nemzeti gyűlés válaszsza, melyly esetben bizonyos vala *Cavaignac* megmaradása az elnöki széken; de többséget nyert az általános 's a' nép által egyenesen teendő választás elve, melyly *Cavaignac*ot dec. 10-kén megbuktatá. — Pedig nov. 25-iki győzelme a' nemzeti gyűlésben győzelmet jósola neki az elnökválasztásnál is. E' napon a' júniusi napokbani viselete miatt vád emelték ellene. Ő erélyesen védelmezé magát, 's bár különben ékesszólónak nem tartatik, ez alkalommal minden színű lapok elismerék ékesszólása hatalmát. *Ledru-Rollin*- 's a' hegy-párttól most határozottan elvált, de már későn, mert előbbi legalább úgy látszó kézfogása e' párttal elidegenité tőle a' vagyonos középrendet, melylynek szemei Napoleon Lajoson kezdtek függeni; júniusi viselete pedig, midőn anynyi véren vásárlá meg a' republika győzelmét, meny nyiben a' koronák győzelme 's thrónok fentartása is ritkán került, haraggal tölté el ellene a' nép nagy részének szívét. — A' nov. 25-iki nevezetes ülésben *Barthelemy St. Hilaire* olvasta fel ellene a' vádat, miszerint t. i. készakarva engedte nagygyá nőni a' júniusi-lázadást, hogy azt vérben fojthassa el 's magát nélkülözhetlenné tegye és a' haza megmentőjének neveztessek, dicsvágyának áldozott fel ezereket, hogy mint hadügyminister nem teljesítette pontosan a' kormány rendeleteit, és semmit sem tőn a' vérontás megelőzésére, 's a' t. A' vád ügyesen volt szerkesztve. *Cavaignac* stoicus nyugalommal hallgatta végig e' keserű vádat, melyly nem kevesebbre czélozott, mint hogy nevét, mint emberét, polgárét 's katonáét, megsemmisítse! Azután beszélni kezdvén, czáfolatában szokatlan ékesszólást bizonyított, melyly által csakugyan sikerült is neki elosztatni a' gyanút, hogy, mint vezér, nem a' helyes rendszabályokat alkalmazta, 's a' veszélyt készakarva nevelte, de egyszersmind hálátlannak mutatta magát azon kormánytagok iránt, kik őt az egyszerű katonát hadügyministerré emelték. A' fekete rágalmak, mik ellene a' gyűlésben 's azon kívül egy idő óta intéztettek, eloszlottak egyszerű, világos szavai előtt. Többszöri tetszésjelek szakíták félbe előadását; ő maga inté a' gyűlést bíróhoz illő nyugalomra, „Hagyjatok végezzenem „mondá“ a' azután ítéljete.“ Befejezvén részletes védelmét, melyly közben többször hivatkozott tanúkra, nevezetesen *Lamoriciere*, *Bedeau* tábornokokra, büszkén fordúlt elleneihez, kik gondolatait és szándékait is befeketitni merték, 's így szólott felemelt,

erőteljes hangon: „Most nyilatkozzanak Önök, hogy csak a hanyag, tehetetlen, rest tábornokot akarták e' törvénytörés elébe vonni? — ez már szólt 's a' nemzetet híja tanúul. De ha e' dicsvágyót, az árulót is akarák vádolni, ki véren 's romokon át akart magának utat törni a' hatalomra, a' dictatúrára, akkor semmi kímélet! semmi elhallgatás! semmi kétnyelvűség! akkor nem eszemről van szó, hanem becsületesemről, akkor nem a' státusférfi fog felelni, hanem a' katona — Önök értenek engem.“ — Dörgő tetszés követte ez utolsó szavakat, vádlói elhallgattak, baráti hozzá siettek, 's kezeit szorongaták. Az ülés egy időre felfüggesztetett. A' hegypárt gyakran félbeszakítá védelmét közbekiáltás által, 's anynyira felingerlé, hogy végre így szól feléje fordulva: „Önök azt hiszik, hogy ily erőszakos tettek által a' republikánusok szolgálatot tesznek, de meg fogjuk látni, ki szolgálja azt hűebben, én-e vagy önök.“ — „Ő dicsvágyó!“ kiáltott a' hegyi párt. — „Sértegenszenek önök, a' menyinyit tetszik; régóta megvetem a' sértéseket, 's most is azt tettem volna, ha egész e' színpadig nem üldöznek; de tudják meg, hogy ha azt, mit önök mondanak, felhasználni akarnám, sértéseik jobban szolgálnának nekem, mint magasztalásaik.“ Azután *Ledru-Rollin*hoz fordult, ki őt kemény vádakkal illeté, 's azt mondá, hogy benne kételkedni kezdett jún. 23-ika óta, és kénytelennek érzé magát tőle elválni: „Nem tudom, ön vonúlt-e vissza éntőlem, vagy én öntől, de anynyi igaz, hogy elváltunk, 's részemről nem is látom át, hogyan szünjék meg köztünk a' válaszfal!“ A' nemzetgyűlési többség tetszéskiáltásai bizonyíták, hogy e' szavakban a' többség véleményét mondá ki. A' szakadás már megvolt, 's mindinkább kifejlett. Végre a' gyűlés *Dupont de l'Eure* indítványára 503 szóval 34 ellen napirendre ment át, 's megújítá jún. 28-iki határozatát, hogy „*Cavaignac* a' haza iránt érdemeket szerzett.“ E' parlamenti győzelem azonban nem gátolá, hogy a' dec. 10-iki elnökválasztásnál megbukjék. — 7,426,252 szavazat közül *Cavaignac* csak 1,448,302-öt nyert, 's *Bonaparte Lajos* lett elnök.

Cavaignac 48 éves. Nem anynyira alakjával tekintélyt, mint igen egyszerű és fesztelen lénye által tiszteletet gerjeszt. Egy fővezér nyugott és biztos, de nem egy király hősies magatartásával bír. Látni benne az imperatort, de nem a' Caesart; úgy jelenik ő meg, mint a' munka embere, ki azzá, a' mi, önmaga által lett. Testalkata karesú és izmos. Derült homlok, nagy, fekete, uralgó szemek, elolthatlan, nyugott tüzzel, szép sasorr és szilárd száj, fehér, de nem halovány ábrázat, barna haj és szakáll — igen érdekes jelenetté teszik őt, ki egyébiránt külsejében, jellemében és beszédében katonai 's polgári tekintettel bír egyszeresimud, vegyületével a' szigor- és jóságnak, az erély- és szelidségnek, a' hidegség- és szivességnek. Beszéde mindig folyó és teli rejtett melegséggel, melyly a' hallgatót lassankint megragadja, néha pedig tüzzel, melyly önmagát elfelejti 's másokat fellángít. *Cavaignac* nőtlen és nem gazdag. Dictator korában anynyával együtt *Saint-Germain* külvárosban, *Rue du Varennes*-utczában, egy pompás úri házban lakott, az utolsó Bourbon-hercegnő palotájában, melyly előtt néhány száz gyalog és lovas katona őrködött. — *Cavaignac* magánélete — ha egészen a' státusnak szentelt életét így nevezhetni — valódi republikánus és igen egyszerű volt, de teli fáradalommal és szerföltötti

erőködéssel. Egész napja szakadatlan munkaóra. Barátai társas erényeit dicsérik. Mint dietator is egyszerű polgári öltözetben járt: fekete frakkban, a' becsületrendnek gomblyukba fűzött szalagával, — tábornoki egyenruháját csak dísztartások és katonai szemlék alkalmával viselvén. De akárhol és akármit jelenjék meg, magára vonja mindenek szeméit, kik derék, nyílt, őszinte 's férfias ábrázatában, melylyen elszánt szilárdság honol, 's egyszersmind csöndes bú lebeg, a' jövődő titkát iparkodnak olvasni. Valamint az alsó néposztályok 1848 óta halálos ellenségei voltak, (ha t. i. az utolsó lázadás sikerül, a' vörös republikánusok és communisták legelőször is őt guillotinozták vagy legalább száműzték volna): ugy ellenben a' közép és felsőbb polgárosztályok igen nagy bizalmat helyeznek benne, 's mint megmentőjököt tisztelik. Egyébiránt Cavaignac semmivel sem gondol olyly keveset, mint a' népszerűséggel, ha ez alatt a' sokaság imádása értetik, — jól tudván, hogy a' ki ma nekie tömjénez, holnap erre igényt alapítand, melyly ha teljesíten marad, holnapután őt káromolni fogja.

Cavaignac legujabban a' választási törvényben a' reactio által előkészített változtatások ellen erőteljesen szólalt fel, azon csend közepette, melyly rövid, fontos szavait kísérni szokta. — *Cavaignac* a' Magy. Hirl. párisi levelezőjének igen helyes jellemzése szerint, egyike azon kevés egyéniségeknek, melylyek valamelyly ügy diadalára vagy bukására Franciaországban ahoz csatlakozásuk vagy attóli elválásuk által eldöntőleg hatnak. Ő még nagy szereplésre van hivatva, 's a' végrehajtó hatalom egykori feje a' thrónkövetelők pártjainak utában, elliatározó merény esetére, roppant akadályúl álliat elő. Ezt a' reactio igen jól tudja, 's ezért fél is tőle, mert *Cavaignac* háta mögé a' rendpártnak igen sok becsületes, jóhiszemű tagjai fognának állani. A' tábornok személyiségének fontossága szilárd jellemében, rideg becsületességében 's hajthatlan akaratában fekszik, 's tisztán áll, hogy egy olyly ember oppositioja a' törvényhozás többségével szemben, ki a' törvényhozást már egyszer megmentette, másokénál nyomatkosb. *Cavaignac* tisztán republicánus jellem, bármit mondjanak is ellenei, nem nagyravágyó ember, vagyis, helyesebben szólva, dicsvágya nem személyiségére, hanem az általa szentnek hitt és vallott ügy diadalára van számítva. Ő neki most nincs népszerűsége, mint nehezen lesz bármikor is, de van és leend irányában valami egyéb, t. i. a' bizalom, melylyel szava, ígérete, jelleme iránt egy nagy párt, az ország becsületes többsége viseltetik. E' népszerűség nélküli bizalom az, mi neki anynyi tekintélyt, mozdulatainak anynyi súlyt, nyilatkozatainak olyly roppant erőt ad, miszerint ellenségei, a' monarchicus factiók, csak remegve merik tenni gyöngéd megtámadásaikat, melylyekből az őt elidegenítéstől félelem tartózkodása mindig szembeszökőleg rí ki. *Cavaignac* iránt most a' socialisták is rendkívüli figyelemmel viseltetnek, mert küzdés esetére, ha nem maguk mellett, legalább neutralitásban szeretnék látni, bár e' szerepet a' tábornok alig fogná játszani. Anynyi bizonyos, hogy hol ő nem lesz, az a' tábor remeghet őt szemben találni. Utána megy a' polgárság azon része; melyly monarchia alatt, mint republicában egyaránt jól érzi magát, és sohasem ellenzék, csak a' béke megzavarásának irányában, melyly anyagi érdekeinek fejlődését fenyegeti; és utána megy a' hadse-

regnek azon része, melyly a' derék katonát, vitéz vezért 's a' részrehajlatlan főnököt tanuló benne ismerni. És pedig e' két categoria igen számos Franciaország fővárosában, 's egy kétséges kimenetű 's ingadozó reményű özszeütközés perczében a' vezéri pálezát csupa bizalomból, 's népszerűtlenségének tekintetbe vétele nélkül, kezeibe tenné le, mert republicanis-musa washingtoni gyanútlanságban áll. Képzeltetni hát a' benyomást, melylyet azon nyilatkozata támasztott, hogy ő „az általános szavazatjogot védni fogja a' majoritás ellen, mint vézte azt 1848-ban az insurrectio ellen.“ — Az általános szavazat elleni harez fontossága főleg őt illeti, nem mintha hideg és szenvedélytelen szónoklatát, rokonszenv-ébresztésre nem igen alkalmas szónoki külsejét és mozdulatait a' nagyobb szónokokéval összehasonlítni lehetne, hanem azért, mert szavainak mindegyikében a' hatalom izmait, hangjának legesekélyebb lejtésében az erő-önérzet ftogtatás nélküli mutatványait lehete észrevenni. Ez néhány vonás azon férfiú életéből 's magánjellemből, ki a' júniusi napokban a' francia állodalmat a' végképeni felbomlástól megmentette, 's azóta bel- és külbékéjén becsületesen dolgozik. — M. S. h.

Censura (előző könyvvizsgálat). Ezen szellemi inquisitio eredetét sokan egészen a' római censorokig fel akarják viinni, kiknek kötelességök volt az erkölcsökre felügyelni. Azonban mi a' származást illeti, csak sokkal a' könyvnyomtatás feltalálása után, midőn a' sajtó politikai hatalom kezdett lenni, vették tulajdonképp a' despoticus kormányok 's lélekölő hatalmak használatba az előleges könyvvizsgálatot a' gondolat szabad mozgása ellen. Ezen vizsgálat testületekre, leggyakoribb esctben pedig egyes személyekre bízott, kik az állodalom szolgálatában állottak és a' kormány által fizetettek. Így a' censura, mint a' rendőrség, az igazgatásnak egy eszköze lön. A' censura a' sajtó korlátlansága ellen találtott fel, mivel a' zabolátlanság még a' szellemi világban is, hol az ember — ugy szólván — szörén lovagol a' képzeletnek, ártalmára lehet a' szabadságnak. A' censurát azonban nem a' szabadság, de az uralkodás szempontjából kell venni. A' kormányok ugy gondolkoztak, hogy censura mellett könnyebb uralkodni. De e' hitben rémitő esalódás van, mivel censura mellett nem a' censorok, de a' kormány ellen támad bizalmatlanság és szeretetlenség a' népben, kivévén talán azon genieket, kik fej nélküli gondolatjaikra nézve azt akarják a' közönséggel elhíttetni, hogy a' legszebb és legnagyobb eszméket a' könyvvizsgáló fejezte le. — Azon idő óta, hogy a' képviseleti rendszer a' közélet és politikai jogvitatás tárgya lön, a' sajtószabadság kérdése is mind inkább magára vonta figyelmét az országlás férfainak. *Chateaubriand* a' legitimista „de l'abolition de la censure“ munkájában kereken kimondta, hogy sajtószabadság nélkül a' képviseleti rendszer semmi. A' censura tehát ma már csak azzal igazolhatná magát, hogy a' sajtóviszsaélések megszüntetéseért van. Hanem ez rosz mód a' visszaélések megszüntetése ellen, mivel kezelése egészen *alanyi*. (subjectiv). Gyakran a' legnemesebb igazságok elnyomatnak a' censor önkénye által, a' lélek egyes ember egyéni nézeteinek rabszolgájává alacsonyittatik, mivel mind az hibává válik, a' mit a' censor annak tart, vagy a' mit épen nem tud olvasni. Árt ezen mód az igazságnak, mivel a' közönség jóhiszemmel fogadja a' meghamisításokat. Az

erköles, a' vallás elveszti *tárgyilag* alapját, mivel az író kényszerítették, hogy a' censor erkölcsével birjon, vagy épen kikeresztelkedjék, hogy azt a' vallást vallja, a' mit a' censor vall. Nem a' büntetésre méltó nyilatkozást nyomja el, hanem a' mit büntetésre méltónak tart; holott sokszor a' gyalázat csak dicsőség azok szennyes szájából, kik a' becsületet megesszik, mint savany az érczet, és piszkolódnak az érdemmel. De ezen mód nem is jogos, mivel a' sajtóvétségek nem azon nézetkülönbségből származnak, melylyek a' könyvvizsgáló és az író eszméi között vannak, hanem az állodalmi fenség jogainak megsértéséből. Tehát a' sajtóvali lehető visszaélések ilyen módoni visszatorlásának, vagy a' szellem szabad lebegési megtörpítésének közbeesse sincsen, pedig politikai dolgoknak épen ezen közbees a' mértéke. És végezetre nem is politikai szükségesség a' censura, ennél fogva nélkülözi az észszerü alapot; mivel a' vétekek nyilvánosan kell megbüntettetnie, hogy azon üdvös hatással birjon, melyly az állodalom büntető-jogának célja. A' censurai visszatorlás, titkos, alattomos és inquisitio-szerű; mind olyan tulajdonok, melylyek a' büntetés fogalmával össze nem hangzanak. A' censura lényegében rozsz és helytelen politikai institutio, mert a' nyilvánosság ellen van, melyly az alkotmányos élet első feltétele. A' censort legfelebb úgy lehet tekinteni, mint embert, ki valami irományt (az ő hite szerint) kijavit, de még sem szünteti meg a' kiadó felelősségét. A' censura e' szerint nem szervezetes (organicus) institutio, mert a' vizsgálatnál a' felelősségnek még vége nincs. Ennél fogva a' censura nem is biztos eszköz azon célra nézve, melylyet épen el akar érní. A' dologra nézve még az sem kielégítő, ha, mint például a' karlsbádi sajtószabályok szerint, bizonyos számú iveken felül, lehet előleges vizsgálat nélkül valamelyly könyvet nyomtatni. A' censori „imprimatur“ kétértelmü oraculum felelet, tehát politikai értéke olyanforma, mint a' nem-egyenes vagy kettős választásé. A' habozás még az eltökélés után is fenmarad benne, holott a' politikai institutiók próbája épen a' biztosság. — Ide vonatkozó nézeteinket azonban bővebben a' szabadsajtóról és sajtótörvényekről szóló cikkekben fogjuk előadni. Azért csak annyit jegyzünk meg e' helyen, hogy a' praeventiv sajtótörvények is egy értelműek a' censurával, 's azok ellen épen azok elvek szólának, melylyek a' censura ellen vannak. A' censura, minden tekintetben az önkényes kormányzásnak kedvez, de nem a' szabadságnak, melyly a' szellemek szabad versenyéből támad. A' censura nem férhet meg az alkotmányos és felelős kormány elvével, mivel a' tény soha sem világos, melylyért a' kormány közlönyét (a' censort értjük) nyilvánosság elé lehetne szólítani. A' politikai fluctuatiok természetében fekszik, hogy az állodalmi intézetek sarkalatos átalakításánál egy régi szeg se maradjon az épületben, melylynek rozsdájától a' körül fekvő tárgyak is rozsdát kapjanak. Ilylyen rozsdás szega' censura. Ki kell ütni ezt a' redves fogat, különben az épek is szenvedni fognak. A' szabadsajtóban, öszszekötve esküdtszéki eljárással, 's csak ebben van biztosíték a' szabadságra nézve (1. Sajtószabadság. Esküdtszék.) — Cató ismeretes refrainjével végzem: „delendam esse censeo, 's a' t.“ — Sz.

Census. Census alatt a' közjog- és politikában azon vagyonsbeslés értetik, melyly a' polgári és politikai jogoknak ahhoz képesti megadása

vagy fokozása czéljából rendeltetik. A' census, nevére nézve, római eredetű, hanem a' dolog, t. i. a' politikai 's polgári jogok- és terheknek a' polgárok vagyoni viszonyaikhoz képesti felosztása, már azelőtt más népeknél is található. Így már Solon négy osztályba sorozta az athenaei polgárokat. Ehez képest voltak arányosítva egyfelől az adók, másfelől a' politikai jogok, különösen azért, hogy álladalmi hivatalokra csak a' három első osztály volt képesítve. *Aristides* azonban, a' polgári egyenlőség nagy barátja, ez utóbbi határozatot eltörölte, miáltal az alkotmány teljesen democraticussá, sőt részben ochlocraticussá vált. A' római census alapítója, mint tudva van, *Serrius Tullius* király volt, ki hogy egyfelől a' patricius családok túlságos hatalmát megdöntse, másfelől a' democratiát is mérsékelje 's az ochlocratiának gátot vessen, először a' plebéjusokat az addig a' patriciusok által kizárólag birt politikai jogok közösségébe felvette, azután pedig az egész patriciusok- és plebéjusokból álló népet 6 osztályba és 198 ceturiába sorozta, melyly intézvény által a' gazdagabbaknak mesterségesen túlnyomó szavazatszámot adott, kivált a' vagyontalanok felett, minthogy ezek, a *capite censi* vagy *proletariusok*, csak egy centuriát képeztek. A' census czélja a' vagyontalanoknak egyenlő politikai jogok mellett bizonyos szám szerinti politikai túlsúlyából eredő veszélyek elejét venni. Mert a' vagyontalan tömeg többnyire mindenütt kisebb nagyobb mértékben irigységgel teljes a' gazdagabbak irányában 's ezeknek vagyonára áhitozik. Nem tudja vagy feledi, hogy a' tulajdonjognak az álladalom általi elismerése és az örökségi jog behozatala nélkül minden ember szegényebb volna, mint most talán a' legszegényebbek, 's hogy éppen a' szerencse kedvezésében részesülők tömeges vagyona, 's ezeknek szükségéi, vágyai 's vállalatai képezik a' szegények táplálásának legbővebb forrását, 's mindennemű vagyonfelosztás vagy közösség rövid időn közönséges szegénységet szülne, minek utóljára is nem lehetne egyéb következménye, mint e' tulajdon 's örökségjog újabban behozatala. Sőt saját forradalmi hajlam nélkül is, éppen mivel szegények, legalább akarat nélküli eszközök gyanánt, könnyen megvásárolhatók, 's mivel közönségesen műveletlenek és tudatlanok, az izgatók által könnyebben elesáthatók és gonosz czélokra felhasználhatók. Innen következik, hogy semmi esetre sem adandó nekik politikai jogok által túlsúly, tehát egyenlő szavazatjog sem a' vagyonosokkal, mert számra ők többen levén, az egyenlő szavazatjog nekik túlsúlyt, tehát uralkodást szerezne. A' történetírás tanusítja, hogy e' félelmek nem egészen alaptalanok, azonban azért igen egyoldalú dolog volna, egészen átadva magát e' félelmeknek, észre nem venni a' másik oldalról fenyegető veszélyeket. Először is: csak ott nagy a' tömegek politikai jogaiból származható veszély, hol nincs kellőleg gondoskodva a' nép neveléséről 's műveléséről, és tisztességes keresetutak megnyitásáról. Sőt, hol azon félelmek egészen alaposok is, a' pénzaristocratia azokból többnyire túlságos dolgokat következtet: 's általában az említett tekintet nem igazol oly magas censust, melyly az álladalomban az aristocraziának új nemét, pénzaristocraziát, állít fel. Továbbá: alapos aggályra csak a' merőben vagyontalanok nyújthatnak okot, nem pedig egyszersmind a' közép- és kisbirtokosok, kik, közönségesen kis de azért éppen olyly

kedves tulajdonuk iránti szeretetből, hűn ragaszkodnak a' fennálló társadalmi és álladalmi rendhez. Az ochlocratia megelőzésére a' gazdagok oligarchiáján kívül más, jobb eszközök is vannak.

Különös kérdés még, mennyiben felel meg a' census az alkotmányos monarchia szellemének? Az egyes polgárokat illető politikai jogok között legfontosabb a' választási jog, miszerint: a' nép szabad választás által választja meg azon képviseleti testületet, melyly a' törvényhozásban a' népelemet képezzé, 's a' kormányhatalom gyakorlása felett ellenőrkdjék. A' választási és választhatósági jogra nézve némi census megállapítását csak helyeselni lehet. Mert képviselők választása nemcsak a' jó képviselőkben megkívántató tulajdonságok ismeretét feltételezi, hanem egyszerűs mind azon személyek ismeretét is, kiket ilyly fontos küldetéssel felruházni kell, a' választás mérhetetlen fontossága tekintetéből itt legnagyobb elővigyázat szükséges. Csak az a' kérdés, mi legyen a' kizárás elve? Mert egyéni kizárás más okokból, mint természetes kiskorúság vagy jogvesztés miatt, tehát csupán feltett személyes képtelenség vagy elégtelen biztosság miatti kizárás nemcsak elméletileg igazságtalan, hanem gyakorlatilag is kivihetetlen, 's legutálatosabb önkénynek nyitna utat. Senki sem becselheti meg biztosan másnak értelmiségét, senki át nem láthatja másnak szívét 's lelkét. Tehát csak egész osztályok kizárása marad fenn, azoké tudniillik, melylyek többségökben képtelenek vagy biztalanoknak mutatkoznak, vagy legalább kiknek szavazási tisztaságának 's értelmessége iránt sulyos kétségek támadhatnak. Egész osztályok kizárása által nem mondatik ítélet az azokhoz tartozó egyesekre. A' törvényhozó általában csak azon általános, lélektani okokon vagy tapasztalaton alapuló nézetet mondja ki, hogy a' dolgok természete- vagy egy ilylyen osztály életviszonyainál fogva a' hozzá tartozók többségének szavazata biztalannak mutatkozik, vagy abban tévely- és öncsalódnak veszélye, vagy megvesztegetés és megfélemlítés, általában elfogultság vagy nem jó szándok felteendő, 's mivel a' választás eredménye a' többségtől függ, a' veszély elhárítása miatt az egész osztály kizárandó. Azonban az elhatározás nehézsége kitünik azon körülményből, hogy a' censust egyaránt védelmezik absolutisták, és a' szabadság barátai, valamint az általános szavazati jogot republikánusok mellett tüzes legitimisták is kívánják; egyébiránt az európai törvényhozások uralkodó iránya a' census megállapítására megy, vagy hol census nem állapittatik, a' közvetlen választásnak választott férfiak általi közvetett választással való változtatására; és pedig a' választási jog, vagy választhatóság feltételül vagy egyenesen bizonyos vagyon, vagy jövedelem, vagy pedig bizonyos meghatározott összegű egyenes adó fizetésének kimutatása kívántatik meg. A' minimum lehet egy országban kisebbre, másban nagyobbra határozva, de ezen intézvény közvetlen alapja mindenütt az, hogy választási jogot csak az elélésökre nézve független személyek gyakorollhassanak, 's azon eszme, hogy a' vagyonban bizonyos biztosíték fekszik az állandóság és rend szellemére nézve. De felvéve általában a' szegényeknek a' választói jogból kizárhatóságát, kérdés, hol van ennek határa? Azt hiszszük, a' kizárás határa ott van, hol az elélés önállósága kezdődik. Ki csak más, kivált meghatározott bizonyos személyek kegyéből veszi elélését, közönségesen nem bir többé

akaratszabadsággal, 's ha szavazásra hivatik, közönségesen csak annak szavazatát hatályosítja, ki neki kenyeret ad; az is, ki a' nélkül, hogy bizonyos urnak szolgája vagy zsellére volna, napszámos munkájáért csak nyomorúan képes életét tengetni, vagy ki általában nagyon korátolt vagy viszonyainál fogva a' napszámosokkal egy vonalba állítható, méltán úgy tekintendő, hogy inkább ki van téve a' megvesztegetés, félrevezetés, megfélemlítés, vagy vakmerő változtatási viszketeg veszélyének; ámbár nem tagadhatni, hogy a' gazdagok is megvesztegethetők, csak hogy drágábban, mi többbe kerül, mint sem magánvagyon megbirná. Tehát a' fenebbi tekintetek szerint csakugyan igazolható némi, de olyly alacsony census megállapítása, hogy általa csupán a' fennemlített osztályok zárasanak ki, melylyek ugyan az egyes országok különös viszonyai szerint többé, vagy kevésbé számosak; de sohasem igazolható magasabb, vagy éppen olyly magas census, melyly a' nemzet többségét kizárja, kivált olyly népeknél, melylyek műveltségben már előhaladtak, 's hol az alsó néposztály kiképzéséről kellőleg volt gondoskodva. Ha így mérsékelt census hozatik be, nem szükség két más kárhozthatandó eszközhez folyamodni józan választások biztosítása tekintetéből, nem szükség t. i. behozni közvetett választást, és magas választhatósági census. A' közvetett választás az első választókra nézve a' választás ügyébeni részvétet csupa színné és csalódássá fajlítja. Még rosszabb a' választhatóságnak magas census általi korlátolása; mert ha a' választói testületek jól vannak szervezve, minden osztálybeli, 's kivált szegényebb érdemetlenek már magok a' választók által sem fognak tekintetbe vétetni; ellenben alacsony választhatósági census által mód van nyújtva, hogy a' szegényebbek közt is találató kitünő észtehetség és érdem a' nemzetre nézve ne vesszen homályban, hanem a' képviselő legnemesebb hatás körére is méltattassék, 's a' választók ekkor tekinthetik a' nagyobb belátást, a' tisztább erényt, 's nem csak a' nagyobb vagyont. Ellenben ha a' választói testület nem elég józan, helytelen választásoknak magas választhatósági census által sem vétetik eleje. Sok oldalról más tekintet alá jön a' községi census. Lásd erről: *község, községi rendszer.*

Centralisatio l. Központosítás.

Centrifugál-vasutak. Mindenki ismeri azon physikai jelenete, hogy a' töltött pohárban levő viz, ha a' pohár egy abroncsra téve sebesen körben forgattatik, ki nem ömlik, bár az edény, nyílásával a' föld felé fordul is. E' sajátos jelenet a' természeti törvényben alapul, 's az erő, melyly ezt eszközözi, centrifugál erőnek nevezetik. A' *centrifugál* erő, tehát azon erő, melylynél fogva minden test a' legrövidebb irányban, tehát egyenes vonalban törekszik eltávozni a' mozgás középpontjától. Az abroncsba tett pohár folyvást törekszik a' mozgás középpontjától, az ujjtól, melyly körül az abroncs forog, eltávozni, és pedig mindenkor egyenes vonalban, az ujjtól azon ponton át, hol a' pohár áll; de mivel az abroncs e' mozgást gátolja, a' pohár mindaddig állva marad az abroncsban, míg a' mozgás olyly lassu lesz, hogy a' pohár súlyereje a' centrifugál erőt, melyly a' mozgás sebességével növekszik, túlhaladja, midőn azután a' pohárnak le kell esni, ha a' művész nem vigyáz, hogy e' perc az azon perczel essék össze, melylyben az abroncs olyly helyzetben van, hogy a' pohár rajta

természetesen fenálló helyzetében legyen. Ugyane' törvény, melyly a' pohárra nézve ezt eszközzi, alkalmazandó azon nedvre is, melylyel a' pohár telve van. E' törvény, bár változott körülmények közt, a' centrifugál-vasutaknak is vezérelve, melylyek ujabban találtattak fel Angliában 's kőszénbányákban már életbe is léptettek. Ha ugyanis a' pohár helyett szekér vétetik, ugyanazon törvény e' szekérre 's annak tartalmára nézve is érvényes. Minden csak attól függ, hogy a' szekeret olyly gyorsan lehessen mozgatni, hogy a' centrifugál erő a' szekér súlyerejét felülhaladja. A' gőzerő e' célra nem lenne elegendő, tehát más természeti erőkhöz kelle folyamodni. És ez a' kitarás ereje. Tudva van, hogy minden test bir kitarási erővel a' nyugalomra vagy pihenésre, 's a' gyorsaságra; az első erő elleneszegül a' mozgásnak, a' másik azt eszközzi, hogy az egyszer megkezdett mozgás ne szünjék meg azonnal, ha a' hajtó-erő megszünik. Ha tehát a' szekérrel olyly nagy mozgási erőt lehet közleni, hogy ez által olylyan nagy gyorsaságra tegyen szert, melylynek kitarási ereje még nem kedvező körülmények közt is hosszszab ideig működjék, a' feladat meg van oldva. Az úgynevezett „*Rutschbahnen*“ ilylynemű találmány, mert a' szekér azáltal, hogy egyik lejtős síkról lefutott, olyly nagy gyorsaságot nyert, hogy azt a' kitarási erő a' másik lejtős síkra ismét felhajtotta, melyly játék az ut végeig, fogyó fokozatokban mindig folytattatott. A' centrifugál-vasút, milylyet kicsiny arányban a' pesti városligetben is láttunk, nem egyéb mint az említett lejtős utaknak nagyban kivitt összekötése a' centrifugál erő által. Képzeljünk magunknak valamely magasan fekvő ponton erős esésű lejtős sítot, melyly mintegy 40–45°-nyi szeglet alatt van a' síkra levezetve, 's a' legmélyebb ponton egy függőlegesen felállított abroncsot, melyly egyik görbülésével azon lejtős síkra megy át, 's hol ismét a' mélybe ér, másik lejtős síkba torkol, a' melyly csekély emelkedéssel egy az elsőhöz képepest alacsonyabb pont felé vonúl, — 's azonnal előttünk van a' centrifugál — vasút képe. A' szekér a' legmagasb pontból kifutván, a' legmélyebb pontig olyly nagy gyorsaságra tesz szert, hogy az abbani kitarási erő az abroncs legmagasb pontjára hajtja fel. E' pontig a' centrifugál erő a' szekeret 's az abban levő terhet az abroncshoz köti, de ugyan ezen centrifugál erő az ivnek leszálló részén is folyton gyakorolja hatását 's most már a' szekérnek saját súlyereje által új hajtó erő következik be, melyly olyly nagy, hogy mihelyt a' szekér a' lefelé menő görbületet átfutotta, kitarási ereje a' mozgásban annyira növekedik, miszerint ugyanaz a' lejtős lefutási sítot meghágja 's annak végén, alatt, mérsékelt sebességgel érkezik meg. — Azonban ezen centrifugál — vasút használatára igen korlátolt. Az építés igen bajos, 's ehhez járul a' veszedelem méltó aggodalma, melyly elméletben könnyen elháritható ugyan, de a' gyakorlatban sok olyly esetlegesség jöhet közbe, melylyet előre látni nem lehet, 's minek következése azután vészes felfordulás. Ha az abroncs nem tökéletesen gömbölyű, ha rajta a' mozgás bármiképen gátolva van, vagy erős surlódás támad, melyly a' könnyű mozgást nehezíti: a' természeti erők elvesztik hatásukat, 's a' rémés eredmények egész ijesztőségükben állanak elő. A' találmány tehát azok közé tartozik, melylyek az emberi leleményességnek becsületére válnak ugyan, de csak arravalók, hogy mintául szolgáljanak a' physikát tanulóknak

számára. Legfelebb is csak gyárakban 's kicsinyben fogna a' találmány alkalmazható lenni. — ez.

Centrum a' követkamarákban. A' képviselők testülete természetesen különböző pártokra oszlik fel. Angliában már másfél század óta a' parlament kebelében állandólag két fő párt létezett, a' toryk és whigek, 's a' szerint mint egyik vagy másik párt kebeléből voltak kinevezve a' ministerek, képezte egyik a' ministeri, másik az ellenzéki pártot. Franciaországban a' restauratio alatt e' felosztás kissé másképp alakult. Az akkor ugynevezett royalisták a' jobb oldalra, az ellenzék tagjai pedig baloldalra ültek. De csakhamar az tűnt ki, hogy a' kormánypárt royalistább magánál a' királynál, 's a' király és ministerium akarata ellenére túlságos reactiói rendszabályokat törekszik keresztülvinni. Így a' ministerek kénytelenek lettek a' royalisták közül a' mérsékeltbekkel tartani; de egyszersmind azért, hogy azon túlzó royalisták ellen küzdeniök kellett, természetserüleg közeledtek az ellenzék azon mérsékeltbb tagjaihoz, kik kisebb nagyobb mértékben a' kormányhoz csatlakoztak. Így azután a' szélső jobb oldal és szélső baloldal között, melyly mindkettő csaknem állandólag ellenzésben állott a' ministerium irányában, egy közép ministeri párt keletkezett, melyly középbe ült és *centrumnak* neveztetett el. E' mellett a' centrumnak előbb a' jobb oldalhoz tartozott tagjai, kik inkább szitottak a' tiszta jobb oldal elveihez mint a' baloldaléhoz, a' centrum jobb oldalára, ellenben a' kezdetben baloldali, vagy a' baloldalhoz hajló ministerpárti tagok a' centrum baloldalára ültek. E' szerint a' centrum jobb és bal centrumból állott. A' francia kamarának e' pártalakulása természetesen leginkább kifejezi a' valamelyly törvényhozó gyűlés kebelében kifejlődő vélemény- és nézetkülönségi szinezeteket, melylyek ezen elnevezés és ezen külön helyfoglalás nélkül is épen ugy megvolnának. Most lényegileg az angol parlament pártmegoszlása sem különbözik ettől. A' régi nagy két párt ma csak nevére nézve létezik és nem bir régi jelentőségével. A' toryk és whigek mellett kifejlődött újabb időkben a' szabadkereskedésiek pártja, melyly a' parlamenti hatalom túlsúlyát a' középosztály kezeibe igyekszik juttatni, 's a' földbirtoki érdek felett, melylyet különösen a' mai tiszta toryk képviselnek, az ipar és kereskedés érdekét emelni túlsúlyra, a' szabad kereskedési párttal egyesültek nagyobb részint a' régibb radicálok is, kik a' reformbill által eszközölt parlamenti javításokkal meg nem elégedve, az alkotmányos polgárjogok, nevezetesen a' választási jog további kiterjesztését kívánták; e' két szélső párt között jelenleg mintegy középet, centrumot képez a' régi whig-párt azon mérsékelt és szabadelmű torykkal, *Peel* és *Graham* követőivel együtt, kik a' tiszta toryktól, ma egyszersmind protectionistáktól elváltak, 's egyensúlyt igyekeznek fenntartani a' két szélső párt között, nehogy a' kettő közül akármelylyik kezébe kerüljön a' kormány. Azonkívül többnyire minden parlamentben vannak független tagok, kik sajátlag egyik párthoz sem tartoznak, hanem a' kormányt minden ezélszerű intézkedéseiben gyámolítani szokták, 's igen sok kérdésnél tőlök függ az eldöntés 's így a' ministeriumnak is fennállása vagy bukása, 's ezen tagok is többnyire a' centrum körül foglalnak helyet. Sokan ellene vannak e' pártalakulásoknak és megkülönböztetéseknek, 's kívánták, hogy a' képvil-

előök ne ilyen pártkülönbségek szerint válaszszanak ülést, hanem sorshuzás utján. De ha a' dolgot magát nem lehet megszüntetni, szükségtelen, sőt káros lenne külső jeleit elnyomni, mivel így kevésbbé lehetne az igazságot világosan látni. Már pedig a' dolgok természete hozza magával, hogy az emberek egy része inkább egy, más része más oldalra hajlik; tehát, a' mindenkori ministeriummal szemben a' parlamentben találatnak olyanok, kik osztoznak elveiben, 's olyanok, kik más elveket vallanak; találatnak, kik inkább a' státusélet egyik pólusához, a' rend és létező ins'titutiók fenntartásához, valamint másfelől, kik inkább a' másik pólushoz, a' szabadság és haladás eszméihez szitanak. De épen e' pártellentétnek, sőt az egész parlamenti tárgyalásnak 's az egész ellenzéknek is egyik főérdeme, hogy ennek ellenmondásai és megtámadásai által egyfelől, más oldalról a' védelmezés által, a' státuséletnek mindkét főiránya képviseltetik, a' rendszabályok minden szempontból megvitatattanak, a' hiányok felfedeztetnek és végül minden tárgy érett megfontolás után határoztatik el. Továbbá a' ministerek és képviselők főtörekvéseikben csak úgy számíthatnak biztos sikerre, ha bátran számíthatnak elvbarátaik támogatására 's együtt tartására. Azonban e' jó oldalakon kívül természetesen árnyoldalak is fejlődhetnek ki azon pártmegosztásokból, midenek felett ott, hol olyly párt is talál alakulni, melyly fő és utolsó középpontját nem a' haza közjában, nem alkotmánya és alkotmányserü kormányzása fentartásában-, 's becsület- és hűségben találja. Ez volt szerencsétlensége nevezetesen Franciaországban, hol a' restauráció alatt a' szélső jobb oldal nem akart őszintén alkotmányt; a' juliusi uralkodás alatt, midőn egy ellenzéki töredék nem akart királyságot, más töredék pedig a' királyi ház számüzött ágát kívánta volna visszaültetni a' trónra. E' tekintetben szerencsétlen állapotra jut minden álladalom, melylynek parlamentjében találatnak olyanok, kik törekvéseiket vagy az álladalom uralkodási formája vagy alkotmányossága ellen intézik: mert ezáltal meghamisittatik a' józan pártképződés és ilyen helyt szoktak felmerülni időről időre a' természetelleni coalitíók szélső ellenséges pártok között a' kormány megbuktatására. Végre a' józan pártképződéshez megkívántatik az is, hogy a' rendszabályoknak egész nagy sora iránt a' tagok párttekinetektől függetlenül tisztán egyéni meggyőződéseket, 's véleményöket kövessék, 's ne minden rendszabály sorsa emeltessék párt- és cabineti kérdéssé. Azt meg kell vallani, hogy e' tekintetben lélekemelő példát szolgáltat az angol parlament, hol kitünő erkölcsi méltósággal szokták mindig megadni az igazat az ellenpártnak is. Az egész utoljára attól függ, hogy ne önzés, szenvedély, hanem magasabb elvek birjanak a' parlament tagjaira eldöntő befolyással.

— R. E.

Cerrito (Fanni) híres tánczosnő, egy nápolyi tiszt leánya, szül. 1823-ban Nápolyban. Már gyermekkorában sok kellemet mutatván mozdulataiban, előjeleit adá azon kedves tánczművésznének, ki saját árnyékával olyly bájosan tud kaczerkoldni. Alig 13 éves korában fényes sikerrel lépett fel st. Carlóban 's azóta Rómában, 's Olaszország egyéb városaiban, 1840 óta pedig Bécsben, Párisban, Londonban 'sat. aratot lehet legnagyobb tetszést 's roppant anyagi jutalmakat. Pestet is meglátogatván,

a' nemzeti színpad deszkáin tánczolta Gizellát. Nőül ment *St.-Leon* kitünő tánczos- és violonistához, ki 1822-ben született Párisban, 's őszzekelésök óta együtt élvezik a' hasznos és dicsőséget. Előadásai azon részében, hol a' drámái művészet 's a' pantomim a' tánczozal összeolvad, *Cerrito* meg sem közelíti *Elstert*, mire természetnek is befolyása van. Mert *Cerrito* nem valamelyly nagy, karesú, méltóságos alak, 's nem is olyly ragyogó szép, mint híresztelve volt. Arca azok közül való, melylyek csak mosolygás, vagy csintalan enyelgő szeszély által nyernek sajtáságos kellemet, 's komoly állapotában egészen köznapi ábrázat, melylynek kerekdedése az élénk mimikai kifejezésnek utában áll. Lényének fővonása, művészetének ereje 's lényege: naiv szeretetreméltóság 's enyelgő kellem; — a' táncz technikáját bámulatos mértékben bírja, 's ő is, mint legjelesb társnői, *Taglioní, Elster, Grisi, St.-Romain* 'stb. megérteti táncza által, hogy a' tánczművészet, legmagasb kifejlésében, nem csupán ingerlő mozgás és üres mulatsági eszköz, hanem megilleti 's emeli a' szellemi embert, mint a' zene, a' festészet, 's a' költői teremtésnek egyéb fajai. — *h.*

Chalmers (Tamás) a' hittudomány tanára, és Skóczia presbyteriana egyházának egyik legkitünőbb szónoka, született 1778 körül, tanult Edinburgban. Résztint sajtó alá bocsátott egyházi beszédei (*Sermons preached at the Thron-Church*), résztint 1823. esztendőben Londonban tömérdek számu hallgatóság előtt tartott ragyogó előadásai, a' lényegében democratá-alakú skócziai egyházi alkotmányhoz meleg ragaszkodásának élénk tanubizonyosságai által, ugyanazon egyház legelmésebb és legügyesebb védének hírébe jött. De miután 1837-dik esztendőben a' skócziai presbyterianusok azon kérelme, hogy egyházuknak, mint álladalminak, fentartására adózni a' disszenterek is szorítottassanak, az akkori whigministerium által, melyly a' disszenterek alapos ellenvetéseit méltányolta, nem teljesítettett, *Chalmers*, a' whigkormány ellen sorompóba lépén, 's az ellenzéki torypárthoz, önmaga egyházának mindenkori ellenségéhez csatlakozván, természetes szerepéből tulajdonkép kiesett, 's azontúli lépéseit eredeti feladatával öszhangzásba többé nem hozhatta és ekképen csak a' liberalismus és torysmus közti hasadék tágitását mozdítván elő, előbbi céljától távol esett. 1841. évben Edinburgban erkölcsphilosophiát tanított. Régiebb munkái közül megemlítésre méltók: „*An inquiry into the extent and stability of national revenue*“ és: *The evidence and authority of the christian revelation.* (Edinburg 1817.) — *L.*

Chamisso (Adalbert) vagyis egész nevével: *Chamisso de Boncourt* régi nemes francia család ivadéka, buzgó természetvizsgáló és a' jelesb újabb német költők egyike, szül. Champagneban, Boncourt kastélyban 1781. Az első nagy forradalomkor családjával Berlinbe menekülén, 1796-ban az özvegy porosz királyné által apródjává neveztetett ki; 1798—1808-ig pedig mint katonatiszt állott porosz szolgálatban. Ekképen könnyen megfogható a' francia fiúnak elnémetesedése. A' tiltsi békekötés után családjával hazájába visszatérén, 1810-ben Napoleonvilleben az ottani gymnasiumnál professzort vállalt, melyly állomásának rövid ideje alatt *Stärl* aszszony- ama híres írónéval közelebb érintkezésbe jött, de a' honnan Schweiczot megutazva, 1812-ben ismét Berlinbe tért vissza, hol most a' természettudományokra adta magát legnagyobb szor-

galommal. A' nyomasztó alternatívát, hogy vagy barátival hazája ellen, vagy hazájaért baráti ellen harcoljon, legjobb módon kikerülni ohajtván, 1815—18-ban az orosz kormány által rendelt világműködési nagy *Rumjanzow*-féle expedícióhoz csatlakozott, mint tudós vizsgáló, de az expedíció főnöke, *Kotzebue Otto* részéről sok kellemetlenséget tapasztalt, mert ez dicsőségét irigylvén, munkáit csak csonkítva vetette fel az expedícióról készült nagy munkába 's ekként *Chamisso*t jutalmától megfosztotta. Ezen tény csak sokkal későbbben, *Chamisso*nak 1836-ban Lipszében megjelent összes munkái által lett az olvasó közönség tudtára. Ezután C. megint Berlinben vévén lakhelyét, az ottani fűvészkertnél alkalmaztatott és tanári oklevéllel tiszteltetett meg. Ugyanott meg is halt 1838-ban, köztisztület és szeretet által kísértetve sírjába. — Természettudósi törekvéseinek eredményei következő munkái: *De animalibus quibusdam e classe vermium Linnæi*, Berlini 1819's; *Uebersicht der in Norddeutschland vorkommenden nützlichsten und schädlichsten Gewächse 's a' t.* (Berlin 1827.) Ország- 's népméret tekintetéből igen becses adatokkal bővelkednek: *Bemerkungen und Ansichten auf einer Entdeckungsreise unter Kotzebue*, (Weimar 1827) és a' világműködési utazásának leírása, melyly összes munkái első és második részét képezi. Utolsó tudós munkája volt: *Ueber die hawaische Sprache* (Leipzig 1837). — Mindemellett C. azon hírt, mire már tudós munkáinál fogva is érdemes vala, főleg költői tehetsége szüleményei által nyerte meg. Már 1804—1808-ig (*Varuhagen von Ense* társaságában) almanachot adott ki, melylyben sok jó költeménye jelent meg. Igen eredeti rege a' híres *Peter Schlemihl*, melylyet 1813-ban irt 's melylyet barátja *Fouqué* 1814-ben adott sajtó alá. Ezen rege francia, angol, hollandi és több más nyelvre is fordítottatott és *Cruikshank* által felette elmés képekkel láttatott el. — Költeményeiben sajtóságos komoly és fájdalmas ihlet taláztatik; vadságra, sötétségre, néha haragosra és rémesre is nagy hajlama van, úgy hogy olykor e' részben az aesthetika határain túl csapong, bár művészi tárgyalását mindenkor el kell ismerni. Kedélyének sötét iránya sajtóságos sorsának tulajdonítandó. Családi öröksége, jószágai mások birtokába jöttek; polgárává lett olyly országnak, melyly eredeti hazájával életre halálra harcolt. Ezen kedélyi meghasonlás még inkább tápláltatott azáltal, hogy C. a' mivelt világból egy időre kilépve, 's az általa dicsőített Polynesia természetes, vad, eredeti fiaival, jelesül ideáljával *Kadual*, *Radack* szigetén közelebbi ismeretségben állt. Innen származik a' költeményeiben gyakran kitünő keserű ironia. Azonban politikai dalaiban vidám, csintalan, játékos, gúnyos is tud lenni; e' felett valódi remekmunkáknak nevezhető komoly balladákat 's románccokat is irt. Fölségesnek mondható a' *Salas y Gomez* című költeménye. Egyébiránt C. még *Beranger* kiválasztott dalainak *Gaudy* társaságában készített fordítása által is érdemet szerzett magának. — *L.*

Chandos Rikárd (marquis) 1826. év óta parlamenttag Buckinghamshire részéről, 's atyjának *Buckingham* hercegnek 1839-ben történt halála óta pair; egész czime: „*Temple Nugent Brydges Chandos Greenville Rikárd, buckinghami és chandosi herceg, Rowi Temple gróf, Kenti Cobham Viscount* az egyesült királyság pairségében, Irlandban pedig *Nugent* gróf, a' térdszalagrend vitéze.“ Mind ezen címével öszsze van kapcsolva felső

házi anyai ülése. Férfiágról *Greenville Robertnek*, oroszányszivű Rikárd király kortársának, anyai oldalról pedig *Temple Rikárdnak* ivadéká, megrögzött tory, bár volt olyly idő is, melylyben népszerűség után kapkodva, a' whigek soraiban mutatkozott, a' kik tudniillik akkor legnagyobb tekintetben állottak 's az öröklöttaristocratia által nyomott és visszaélésekkel sanyargatott népszabadság egyedüli oltalmazóinak tartattak. De miután a' democratia, a' szó nemesb értelmében véve, emelkedni kezdett, és a' középrendben az értelmiség hatalmasb tért nyert, a' Buckingham-család merevény torysmus karjaiba veté magát. A' mostani Buckingham herczeg *Chandos Rikárd* az alsóházban csekély tekintélyhez jutott, szava leginkább csak akkor hallatván, mikor földművelési kérdések jöttek szónyegre; e' kérdéseknél azonban olyly szerencés volt, hogy *Farmers Friend* (gazdák barátjának) nevével tiszteltetett meg; ámbár tulajdonképpen e' részbeni törekvése akaratlanúl is az angol földművelés alapjaiban megromlott védfalainak, a' gabonatorvényeknek ledöntésére szolgált eszközül, mint-hogy a' gabonatorvények vizsgálat alá vétele és javítása végett tett indítványok ellen minden alkalommal a' legmakacsabbul nyilatkozva, a' legalaposb okoskodások ellenében ellenakarátának egyszerű nyilatkozatát szokta a' mérlegbe vetni. A' conservatív pártnál birt tekintélyéhez leginkább az által jutott, hogy főleg az öröklött aristocratia gazdasági érdekeinek szentelvén minden működését, 1835. esztendőben a' „nagybritanniai és irlandi középponti földművelési társaságot“ alakította, melylynek elnöke lett és a' hol, a' törvényhozási reformok sikeresb gátolhatása végett, a' régi rendszer imádóit gyűjtötte össze. Ezen társaság ellenében keletkezett az „*anti-cornlaw-association*“ nevű egylet, melyly a' gabonatorvények ellen, 's az angol nép e' részbeni előítéleteinek megszüntetésére olyly jó sikerrel törekedett. — *Chandosnak* a' szabadság és emberi jogok iránti gondolkozásmódjáról tanubizonyosságot tesz ama körülmény, hogy 1832-ik esztendőben a' néger rabzsolgaság megsemmisítése végett *Brougham* által 150,000 aláírással ellátott kérvény terjesztetvén elő a' felsőházban, ugyanakkor *Chandos* az alsóházban, nyugotindiai birtokosok részéről; kik közé maga is tartozik, több rendbeli kérvényt nyujtott be az ellenkező régi rendszer megtartása mellett. — L.

Changarnier francia tábornok, szül. 1799-ben, nevedett a' st. cyri iskolában, honnét mint hadnagy lépett ki, 18 éves korában. Először a' kir. őrseregben szolgált; azután, 1830-ban, az afrikai expeditióban vett részt, 's ez évtől 1848-ig folytonosan az algieri vérmezőkön esatározott, és tábornokságig emelkedett. A' februári forradalom után, *Aumale* herczeg, családját számkivetésbe követvén, *Changarnier* tábornok kezeibe tette le Algier ideiglenes kormányát, melyly hivatalra aztán a' republ. kormány által is kineveztetett. 1848. apriljén képviselővé választatván Seine-depart. által, visszajött Franciaországba 's részt vett a' Constituante munkáiban. A' republicai elveknek meghódolt, de hajlam és szeretet nélkül, véleménye tehát igen mérsékelt maradt, azonban elfogadván az új kormányt, elhatározottnak mutatta magát annak védelmében. A' republ. elnöke által az első katonai osztály parancsnokává 's a' Seine-megyei nemzetőrség főtisztjévé nevezetvén, 1849. juniusán főkép ő mentette meg a' valódi republikát a' külvárosok communisticus lázadása ellen. A' törvényhozó

gyülésbe három kerület részéről választatott meg. — *Chungarnier* a' jelenkor egyik legkitünőbb katonája, senki nem érti nála jobban a' megtámadás mesterségét. E' vitéz katona Franciaország tiszteletének tárgya, bár utczai népszerűségét szigorúsága, 's a' juniusi lázadás erőteljes elnyomása által eljátszotta. — h.

Channing (Vilmos Ellery) hittudomány tanára, és egy unitarius község lelkésze Éjszakamerikában, hazája legjelesebb hittudományi íróinak egyike, sőt legelsője. Irományai nem csak Angolhonban találtak legszívesb fogadásra, hanem nagy részben a' franczia protestans egyházban is fordításra érdemesítetttek. Munkáiban népének és hazájának saajátságos jelleme élesen kifejezve mutatkozik. Tökéletes részrehajlatlanság, igazságosság, 's a' vélekedések közti egyensúly, mit működése céljául tűzött ki. A' kritikai filosofiát nagyra becsüli, de csak addig, míg a' vallásossággal kezet fog; ragaszkodik a' hithez, míg türelmetlenségbe nem megy át. „*The Slavery*“ nevű munkájában (Boston és Glasgow, 1836) többek közt azt mondja: „senki ne nyúljon az emberiség nagy érdekeihez, ki maga magát ilyly működésre fel nem szentelte, saajat szivét minden haragtól és szeretetlenségtől meg nem tisztította, és kinek reménye nem lehet, hogy a' közszeretet lelkével kereszteltetett meg.“ A' legnagyobb ellentétben álló theoriákat és véleményeket gondosan megrostálva, megegyeztetni és mintegy eszmei köztársaságba öszszeolvasztani törekszik, ama nagy köztársaság példájára, melylynek sikerült, a' democratái szabadságot alma alatt, a' legkülönbözőbb nemzetiségeket egy testbe foglalni öszsze. — L.

Charivari; jelent macskazenét, melylyet nem tetsző 's gyűlölt személyek lakása előtt szokás eljátszani. A' népnél, már a' középkorban, szokásos dolog volt ilyly zenével tisztelni meg azokat, kik több ízben, vagy agg korokban házasodtak meg. Újabb korban a' macskazene politikai jelentőséget nyert, 's főleg Franciaországból, a' gúny hazájából, terjedt el mindenfelé. Főleg a' restauratio alatt a' népszerűtlen követek gyakori megtiszteltetése volt. A' rendőrség szükségesnek tartotta az utczai népvélemény ez illetlen hangjait szigorú rendeletekkel korlátolni, 's ott hol szabadság, de rend is van egyszersmind, a' hirlapok vették át a' népszerűtlen emberek kigúnyolásának szerepét. Legujabban Bécsben, 's hazánkban is nagy szerepet játszottak a' macskazenék, 's az 1848-iki politikai izgatottság idején napi renden voltak. A' bécsi ministerek, az ostromállapot bekövetkezteig, sorban 's egyenkint túrni valának kénytelenek a' kellemetlen látogatást. Budán a' b. *Lederer* fő hadi parancsnoknak hozott macskazene véres öszszeütközésre adott alkalmat, melyly szigorú vizsgálatot vont maga után. Nem kell hozzá sok bizonyítgatás, hogy az utczai, gyakran alaptalan vélemények e' vad kitérőseit, melylyek a' békes polgárok nyugalomát háborgatják, helyeselni nem lehet; azonban kifejlett státuséletben, érett státusférfiak, mint p. o. Angliában, nem szoktak efféle demonstrációkra nagy súlyt helyezni, 's nyugodt kedélylyel haladnak az úton, melylyet meggyőződésük elébek szab, 's a' fontosság, melylyet ilyly gyermekes jelenetekre helyeztetnek, a' harag, mit ez éretlen kitérősek gerjesztenek, mindenkor politikai kiskorúság jelenségei. — *Charivari* ezimet visel egy híres, elmés párisi gúnylap is, melyly sok majmolóra

talált más országokban, 's kiméletlenül emeli a' gúny korbácsát roszak, 's gyakran a' jók felett is. Alapítottatott e' párisi kedvenczlap 1832-ben, mint elmés folytatása a' „*Nain jaune*“ (sárga törpe) czimű lapnak, melyben a' restauratio alatt az ellenzék legkitünőbb tagjai is részt vettek. Mingyárt megjelenése után nagy tetszést vivott ki, 's azt mai napig meg tudta tartani. Szellemdús czikkein kívül, melyeknek javát *Forgues* (*Old Nick*) és *Vurnier* irák, *Grandville*, *Gavarni*, *Daumier*, *Lorentz* 's egyebek sikerült caricaturáinak köszöni nagy elterjedését. Franciaországban, hol legnagyobb mértékben áll a' „*le ridicule tue*“ (a' gúny megöl) igazsága: egy ilyly lap valódi hatalom. — A' *Charivarinak* mind Franciaországban, mind Schweiczban és Németországban sok többé kevesebb sikerült utánzója támadt. A' „*Fliegende Blätter*“ és főleg a' „*Reichsbremse*“ ide tartoznak. Nálunk a' „*Mártius XV-ike*“ ilyly szellemenben 's modorban kezde működni, *Lauka G.* pedig korán elhalt *Dongó* czimű *Charivarit* indított meg. — cz.

Charta. E' név alatt itt a' francia alkotmánylevelről szólunk. Mielőtt a' köztársaság alkotmányát közlenők: egy pár szót, bevezetésül, Franciaország chartája történeteiről. Franciaországban 60 év óta nyolcz alkotmányt találunk, nem is említve egyes, gyakran lényeges változtatásokat. 1789-ben XVI. Lajos alatt Necker, pénzügyi szükségétől kényszerítve, egybehívá az ország rendeit. A' rendi gyűlésnek 300 nemesi, 300 egyházi tagból 's a' harmadik rend részéről 600 küldöttből kelle állania. Majus 1-én gyűltek egybe. Kevés nap alatt azonban már olyly komoly viadályok keletkeztek a' nemesi és egyházi küldöttek között egy részről, 's más felől a' harmadik rend követői közt, hogy az utóbbiak jun. 17-én magokat nemzetgyűlésnek nyilváníták, melylyhez aztán lassanként átment az egyháziak többsége, 's a' nemesi rend tekintélyes kisebbsége. Egyesültek egy alkotmány szerzésére, 's már aug. 4-kén kibocsátá a' nemzetgyűlés híres nyilatkozatát az emberi jogokról. A' következő éjen ledöntetett az összes hűbéri rendszer épülete. Két teljes évig küzdöttek és forrongottak a' pártok a' nemzetgyűlés kebelében, míg végre az alkotmány létre jött; 1791. sept. 3-kán fejezetett be, 's XVI. Lajos sept. 14-kén tett rá esküt. Teljes egyenlőséget, kiterjedett polgári szabadságot, sajtójogot, 's vallás-, közoktatási, gyülekezési és kérelmezési (*petitio*) szabadságot biztosított. Intézeteket ígér, hol a' foglalkozás nélküli munkások dolgot és keresetet nyerhetnek. A' köz hatalomra nézve következő alapelvet állít föl: a' fölség egyetlen, oszthatlan, elidegeníthetlen, eltörölhetlen. A' nemzetet illeti; sem a' nép egyes osztálya, sem egyes ember el nem sajátíthatja. A' nemzet, melylytől egyedül származik mindennemű hatalom, csak átruházás, megbízás által gyakorolhatja azt. A' francia alkotmány tisztán képviseleti. Képviselői a' törvényhozó test 's a' király. A' törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom szigoruan el van különözve. Kizárólag a' nemzetgyűlést, mint törvényhozó testet, illeti a' jog, a' törvényeket javasolni 's decretálni. A' király csak fölhívhatja a' törvényhozást, valamelyly tárgyat tanácskozás alá venni. A' király megtagadhatja a' törvénytől jóváhagyását, de ha két egymás után következő törvényhozás ugyanazon határozatot hasonló alakban terjeszti elő, ugy vétetik, mintha a' király beleegyezett volna. Igy származik a' törvény. Egyedül a' nemzetgyűlést illeti továbbá

megállapítani a' közköltségeket és közadókat, 's meghatározni azoknak természetét, menynyiségét 's a' beszédés módját, 's fölosztását az ország departamentjaira, 's végre örködni minden köz bevételek kezelése fölött 's rólok számot venni. A' nemzetgyűlés határozhat háborut, hagyja helyben a' szerződéseket és békekötéseket, határoz hivatalok állítása és eltörlése, címek, bélyegek, suly- és pénznemek fölött. A' király előterjesztésére évenként meghatározza a' hajók és hadsereg számát. Vádkeresetet rendel a' legfőbb nemzeti törvényszék (törlesztő szék tagjaiból és esküttekből álló) előtt a' felelős ministerek 's a' végrehajtó hatalom főbb ügyvivői ellen. Ezekre befolyással 's felettök túlnyomósággal bír. A' nemzetgyűlés egy kamrában van egyesülve, 's két évenként újraválasztatik. A' király nem oszthatja föl. A' király minden évben megnyithatja a' gyűlést a' nélkül, hogy e' formáság a' törvényhozó testület működésére szükségesnek tekintethetnék. Áll 745 képviselőből, kik a' 83 departement közt tér-, népesség- és egyenes adózási arány szerint osztatnak föl. A' választás közvetett. A' választó polgárok városokban és kerületekben (canton) ösgyűlésekben jönnek össze 's választókat választanak a' kerületben vagy városban lakó polgárok arányához képest, mint 1 áll 100-hoz. Minden departementban az ekkép kijelölt választók választják a' képviselőket. Választó és választható az első választógyűlésben minden franczia, ha 25 éves, egy év óta a' cantonban vagy városban települt, legalább 3 napszámnyi értékű egyenes adót fizet, nem cseléd, nincs büntető kereset vagy vagyoni bukás alatt; minden választó választható is. Polgári és katonai hivatalnokoknak választaniok kell hivataluk megtartása vagy a' képviselői állás közt. Biztosítja továbbá az alkotmány a' törvényszékek függetlenségét, az egyéni szabadság biztosítását önkényes elfogások 's a' rendőri visszaélések ellen. Nevezetes végre következő nyilatkozata ez alkotmánynak: a' franczia nemzet lemond minden hódító háboruról; sohasem fogja sereget egy nép szabadsága ellen használni. Olyly nyilatkozat, melyly a' 48-ki köztársaság alkotmánya czimlapjára is oda illett volna. Nem történt volna a' római beavatkozás.

Az előadott alkotmány rövid életű volt. 1792. sept. 21-én a' törvényhozó nemzetgyűlés helyét nemzeti convent foglalá el, 's Franciaországot köztársaságnak nyilvánítá, kimondván a' királyság örökös eltörlését, miután XVI. Lajos aug. 9. és 10-ke közt elfogatott. 1793. jun. 24-én Franciaország, Robespierre nézetei szerint, új alkotmányt kapott. Ezt megelőzte XVI. Lajos kivégeztetése 1793. jan. 21-én 's a' nemzetgyűlésben még fennmaradt mérséklő pártnak, a' girondistáknak a' hegyi párt általi megbuktatása, vérpadra vitele 1793. maj. 31-én. Az új alkotmány, mint mondják, egy délután szüleménye, a' szélső republikanizmus munkája. Homlokán szinte az emberi jogokat hirdeti, az 1791-nél bővebb, kiebb terjeszkedő kiadásban. Többek közt ilyly tételek fordulnak benne elő: „Az elnyomás elleni fölkelés a' többi emberjogok eredménye. Az özszes polgári társalom elnyomásaul tekintendő, ha csak egyetlen nyomatik is el tagjai közül. 'S ha az egész társadalom el van nyomva, minden egyes tag elnyomatott. Ha a' kormány a' nép jogait sérti, a' nép és minden egyes rész fölkelése a' legszentebb jog, a' legfőbb kötelesség.“ Az alkotmány a' legkiterjedtebb népfölségen alapszik. A' törvények a' tör-

vényhozó testület által készítettnek ugyan, de minden községben ős népgyűlések, vagyis maga az összes nép jóváhagyása és elvetése alá terjesztetnek. A' nemzetet a' törvényhozó testület képviseli, melyly egy és oszthatlan. A' választás alapja a' népszám, 40,000 egyénre esik egy követ. Minden ős népgyűlés, melyly 39,000 — 41,000 lélekből áll (az összes nép ilyly ősgyűlésekre van felosztva) közvetlen választ egy követet, általános szótöbbség szerint. Az ősgyűlések majus 1-én gyűlnek össze, vagy rendkívülieg máskor is a' választó polgárok ötöd részének kérelmére. A' szavazás lehet nyílt vagy titkos, a' szavazó tetszése szerint. Minden polgári jogot élvező francia a' köztársaság egész területén bárhol választható törvényhozói állásra. A' törvényhozás állandó, ülése egy évig tart, 's minden évben jun. 1-én veszi kezdetét. Nyilvánosan tanácskozik, 's jegyzőkönyvei kinyomatnak, Tanácskozásra legalább 200 tag jelenléte szükséges. A' jelenlevők relativ többsége határoz. A' törvényhozó test tervez törvényt, 's készít decretumot. A' javaslat élébe magyarázatot íratik. Csak 14 nap mulva kezdődhetik fölötte a' vita 's határozatokat el a' törvény ideiglenesen. A' tervezett törvény nyomtatva minden községhez megküldetik. Ha 40 nap alatt a' departementok nagyobb felében képzett ősgyűlések tizedrésze ellent nem mond, a' javaslat elfogadott törvénynek válik. Ha ellenmondás történik, a' törvényhozás egybehívja az ősgyűléseket. Ha a' departementok nagyobb felében a' népgyűlések tizedrésze kívánja, az alkotmány vizsgálat alá esik. Az ős népgyűlések szavazat utján elhatározzák, hogy a' nemzetgyűlés egybegyűljön-e. Ez mint törvényhozó test, alakul 's csak azon kérdésekkel foglalkozik, mik miatt egybehívatott. A' közjövendelmek és kiadások kezelése törvény tárgya, mi körül tehát hasonlóan kell eljárni. A' közkezelés évi és pillanatnyi segélyezésének felosztása 's az előre nem látott, rendkívüli kiadások a' törvényhozó test határozatának tárgyai. A' számadásokat a' törvényhozás biztosai vizsgálják meg. A' törvényhozás választja a' választó-névsorból a' végrehajtó tanácsot, melylyhez minden departement választó (nem ős-nép-) gyülekezete egy kijelöltet nevez. Ezen, általában a' hivatalok betöltésére rendelt választógyűlések ugy alakulnak, hogy az ősgyűlésekben egybejött polgárok 200 egyén után egy választót választanak. A' végrehajtó tanács tagjait, köteleességsértés esetében a' törvényhozás veszi vád alá. Tartoznak számadással. A' törvényhozás választja a' kincstár számvevő-tiszteit, de nem saját testületéből; meghatározza a' hadi és tengeri erőt, a' közbátorsági szabályokat, a' honvédelmet, a' végrehajtó tanács által kötött szerződések helybenhagyását, a' főhadiparancsnokok kinevezését stb. A' büntető igazság eskütszékek, a' polgári törvénykezés a' nép által évenként választott béke- és ítélőbírák által szolgáltatik ki. — Ez alkotmány valóban soha sem lépett életbe. Elnapoltatott. Még a' független köztársaság meg nem szilárdul 's el nem ismertetik, mondának, hadd maradjon forradalmi kormány alatt. A' hatalom, melylyet addig a' convent gyakorlott, az ugynevezett jólléti bizottmányra ment át, hol Robespierre korlátlanul uralkodott, mig maga is vérpadra nem jutott 1794. jul. 28-án.

1795. jun. 23-án Boissy d'Anglas a' convent elé egy harmadik alkotmány tervét terjeszté. A' nép 1795. sept. 23-án elfogadá, 's kihirdettetett, szinte

a' népfölség széles alapján nyugszik a' szó legtágabb értelmében. Ez is megadja az ösnépgyűléseknek a' jogot, a' törvényhozó gyűlések által tervezett alkotmányváltoztatásokat elfogadni vagy elvetni; mindazáltal tetemesen korlátolá az ösgyűlések körét. Felötlő e' tervben a' két kamrai rendszer fölélesztése. A' törvényhozás tudnillik 1. vének tanácsára és 2. ötszázak tanácsára oszlik. A' vének tanácsa 250 tagból áll, 's választás utján alakul. Az ötszázak tanácsát szinte választják. A' választás közvetett, kettős. Az ország t. i. departementokra, ezek kerületekre (canton), 's ezek ismét községekre oszlanak. Minden cantonban van legalább egy ösnépgyűlés. Az ösnépgyűlés minden 200 szavazatképes polgárra egy választót választ. 300-ig csak egy választó választatik, 300-tól 500-ig kettő, 501-től 700-ig három, 700 – 900-ig négy. E' választók képezik a' departement választógyűlését, 's választják a' törvényhozás, törlesztő szék stb. tagjait. Ha egy követ visszalép, a' választógyűlés ismét egybejö. Szavazattal bir az ösnépgyűlésben minden cantonlakos polgár. Egyéb szükséges képességek: 25 év, francia polgári jog, 's tulajdonossága vagy haszonvétele olyly jószágnak, melyly 6000 lakosu községben 100 napszám értékű, 6000 lakoson alul levő községben 150 napszámot ér 'stb. A' törvényhozói állás (a' köztársaság levéltárnokságán kívül) egyéb hivatallal öszszeférhetlen. Az ötszázakos tanácsába csak 30 éves férfi léphet, ki a' választás előtt közvetlen tíz év alatt a' köztársaság területén lakott. A' vének tanácsában csak 40 éves férfi ülhet, házas vagy özvegy, 's olyan, ki a' választás előtt közvetlen 15 év óta a' köztársaság területén lakik. Vagyon föltételül nem fordul elő. — A' törvényhozás tagjai évenként kárpótló díjt kapnak. Mindenik ház tagja 3000 miriogram buzát (613 mázsa, 32 font). A' törvényhozás örökös. Mindkét tanács évenként egy harmadában megújittatik. Hat évnél tovább szakadatlanul senki sem lehet a' törvényhozás tagja. Mindkét tanács ülése nyilvános. De a' hallgatók száma nem lehet több az illető tanács tagjai felénél. A' szavazás föllállással és ülve maradással történik. Kétséges esetben névenkénti fölhírá következik; de ez mindig titkosan, zárt ajtóknál. Száz tag kivánatára mindenik tanács titkos bizottmánynyá alakulhat, de csak megfontolás és nem határozás végett. Törvényt kizárólag az ötszázak tanácsa terjeszt elő. Minden javaslat háromszor olvastatik föl, tiznap i időközzel, 's minden felolvasás után megvitatják. Az ötszázakosok által elfogadott javaslat határozattá lesz. E' határozat elfogadása vagy elvetése a' vének tanácsát illeti. Ha elfogadtatik, törvény lesz. A' közadókat évenként a' törvényhozás határozza meg; egyedül őt illeti, azokat kivetni, 's ha évenként meg nem újittatnak, megszűnnek. A' törvényhozás vet ki minden adónemet, de minden évben köteles föld- és személyadót kivetni. A' kezelő hivatalnokokat a' törvényhozás nevezi ki; annak felelősek. A' törvényhozást illeti a' felügyelés a' közadózás és igazgatás fölött. Tőle függ saját és a' directorium tagjainak vád alá helyezése. Ő állítja őket a' fő törvényszék elé. A' törvényhozást illeti a' hadizenet joga, különben sem a' végrehajtó sem a' birói hatalmat nem gyakorolhatja. A' végrehajtó hatalom áll egy öttágú directoriumból, kiket a' törvényhozás akkép nevez ki, hogy az ötszázak tanácsa egy 50 tagból álló névsort a' vének tanácsa elé terjeszt, 's ez abból választja a' directorium tagjait.

Már 4-ik évében túlélte magát ez alkotmány is. Benső és külső bajok 's folytonos surlódások a directorium és törvényhozás közt. Köz volt a változás utáni ohajtás. Az épen Egyiptomból visszatért 's már mindenható Napoleonnak csak egy erőszakos föllépésbe került semmivé tenni az említett alkotmányt. A' törvényhozást Parisból Saint Cloudba téteté át, hol nov. 10-én 1799-ben mindkét tanács, egy zajos ülés után nyilvánítá, hogy többé nincs directorium, 's Bonapartét, Sieyes-t és ennek barátját Roger Ducos-t ideiglenesen consuli bizottmánynyá nevezék ki. A' tanácsok saját keblökből két törvényhozó bizottmányt rendeltek, mindeniket 25 tagból, olyly megbizással, hogy az alkotmányt javítsa meg, 's elhasszták üléseiket 1800 febr. 1-éig. Azonban már dec. 25-kén kész volt egy egészen új alaku alkotmány, 's minden tanácskozás és formaságok nélkül elfogadtatott: ugy tetszett egy ellenállhatlan hatalomnak. Az alkotmány élén három consul áll, tiz évre választva 's azután ismét megválasztathatva. Egy közölök, Napoleon, első consul, fél millió évi fizetéssel, 's korlátlanabb hatalommal, mint társai. Töle függ kinevezni és letenni a' státustanács tagjait, a' ministereket, küludvari követeket 's minden tiszteket a' szárazon és vizen. Az egész kormányzás ugyan a' három consulra együtt bízott; azonban a' másik két consulnak mindazon kormányzási dolgokban, mik nem egyedül az első consuln illetik, csak tanácskozási szava van. A' kormány terjeszt elő törvényt, 's rendelkezik végrehajtásáról. Fő kezelője a' bevételnek és kiadásnak, az állam kül- és belbiztoságának. Ő osztja fel a' hadi erőt, 's teszi főtiszteit. Vezeti az egész országos politikát, csak némelyly szerződéseket, hadizentet és békekötést, keresk. és szövetségi szerződést, kell a' tribunatusnak és törvényhozó testnek elő terjesztenie. — A' nemzetet ez alkotmány szerint három különféle testület képviseli : a) a' senatus. b) tribunatus. c) törvényhozó testület. A' senatus 80 tagból áll, le nem tehetők, élet hosszára neveztetnek. A' tribunatus, 100 tagból áll, 's a' törvényhozó-testnek 300 tagja van. A' senátus képzésére először 60 tagot neveznek ki a' consulok, az első consul kizárásával. Különben maga egészíti ki magát a' senatus, ugy hogy három választhatók közül választ, kik közül az első a' törvényhozó test, másodikat a' tribunatus, a' harmadikat az első consul terjeszti elő. A' senatus választja a' departementi névjegyzékekből a' tribunokat, törvényhozókat. Tudniillik, egy községkerület polgárai magok közt községi megbizottakat választanak, kiknek száma az öszszes szavazatképesek tizedrészét teszi. Ezekből választatnak azon kerület közhivatalnokai. A' megválasztott községkerületi bizottak ismét megtizedelik magokat, 's az ekkép választottakból alakul a' departementi megbizottak névsora, kikből a' departement közhivatalnokait választják. (Ez aztán később, a' préfét-k bevételeivel igen korlátoltatott.) A' departementi megbizottak ismét egy harmadik jegyzéket készítenek magokból, 's e' kijelöltekből választja a' senatus a' törvényhozókat és tribunokat. De a' törvényhozási testületben minden departementből kell szükségkép egy polgárnak lenni. A' megürült helyek betöltése végett az említett eljárásra minden évben felhivatnak a' polgárok. Hogy valaki községi megbizott lehessen, a' község tagjának, 's departement tagjának kell lennie. Törvényhozó lehet minden departementi megbizott. Valamint tribun is. A' senatornak

40, a' tribunnak 25, a' törvényhozó test tagjának legalább 30 évesnek kell lennie. A' senatus fizetésére különös fekvő nemzeti javak jövedelmei határozottak. A' senator évi fizetése 25,000 fr.; t. i. 20-da az első consul fizetésének. A' tribun fizetése 15,000, a' törvényhozóé 10,000 frank. — A' senatus örökös. A' tribunatus ötödrészben évenként megújul, ugy a' törvényhozó test is. A' törvényhozó test ülései évenként nov. 20-án kezdődnek 's 4 hónapig tartanak. A' többi 8 hó alatt a' kormány rendkívülileg is egybehívhatja. A' senátus ülései nem nyilvánosak; a' tribunatus és törvényhozáséi nyilvánosak. Azonban egyik helyen sem lehet 200-nál több hallgató egyszerre. — A' törvényhozási kezdemény joga a' consulatust illeti; ez terjeszti a' statustanács által tervezett törvényjavaslatot a' tribunatus elé, melyly azt tanácskozás és elfogadás után a' törvényhozó testület elé viszi, hol a' törvény alkotatik. A' törvényhozó testület, legkisebb vitatás nélkül, határoz a' törvényjavaslat fölött, melylyet előtte a' kormány és tribunatus szónokai tájékoznak. A' törvényhozó test határozatát 10 nap mulva kihirdeti az első consul. Törvény határoz az évi álladalmi kiadások és bevételek fölött. A' consuli kormány kezeli azokat, a' nélkül, hogy a' nemzet képviselői ellenőrzéséről valami határozottan mondatnék. — A' fentartó senatus rendeltetése, a' választásokon kívül, az alkotmányos eljárásra felügyelni. Ő az alkotmány őre. A' tribunatus bepanaszolja a' senatusnak, azonban csupán az alkotmányelleni dolgok miatt, a' választhatók jegyzékét, a' kormány és törvényhozó testület eljárásait. Előterjeszti kívánatait a' hozott és hozandó törvények 's a' közigazgatás minden ágaiban létező visszaélések és szükséges javítások iránt. Minden stathatalom, de főleg a' tribunatus van hivatva, elfogadni egyes kéréleveleket. A' consulus a' státustanácsba és ministerekké csak olyly polgárokat nevezhet, kiknek nevei a' nemzeti névjegyzékben állanak. A' statustanács, a' három consul vezérlete alatt, főleg törvényjavaslatok és igazgatási szabályok tervezésével foglalkozik. A' senatus, törvényhozó testület, tribunatus, consulus és státustanács tagjai nem állanak felelősség alatt. A' ministerek felelősek; a' tribunatus lép föl ellenük szükség esetén vádlólag: a' vádak fölött a' törvényhozó testület tanácskozik 's ennek határozata mellett adatnak át az igazságügynek a' vádlottak. Hadizenet, békekötés, szövetség, és keresk.-szerződés ugy tervezetik, tárgyalatik, decretáltatik és hirdettetik ki, mint a' törvények.

E' negyedik alkotmány sem volt hosszú életű. Az első consul nagy terveinek, ambíciójának utjának volt. Buknia kelle. 1802. aug. 4-én az ugynevezett léteges (organicus) senatus-consulatak lényegesen megváltoztatták. Egyik határozat szerint 1) a' francia nép kinevezi és a' senatus kikiáltja Bonaparte Napoleont örökös (élethosszig) consulnak. 2) A' béke szobra, egyik kezében a' győzelem borostyánával, másikban a' senatus határozatával, hirdette az utóvilágnak a' nemzet elismerését. 3) A' senatus a' francia népnek bizalom-, szeretet- és csodálkozása kifejezését tudatja az első consullal. A' másik határozat szerint a' más két consul is élethosszáig meghagyatik, de az első consul utódját is kinevezheti. Az alkotmányban következő változtatások tételnek. Az 1799-ki alkotmány három képviselőtestülete meghagyatik. De mostanról a' consulok tagjai és elnökei a' senatusnak. Senátort nevezhet az első consul a' választó-testületek által

előterjesztettekén kívül is bárkit. De a' senatorok száma 100-nál több nem lehet. A' tribunatus 50 tagra leszállítottatik, hogy a' tanácskozás rövidítették 's e' testületet az első consul az ellenzék főbbségeitől megtisztíthassa. — Minden békebirói kerületnek megvan kerületi gyűlése, minden alpréfeti kerületnek választó kerületi testülete, minden departement-nak departementi választó testülete. A' cantongyűlés a' kerületi választótestületbe 50 lakos után egy tagot választ; a' departementi vál. testület 1000 polgár után választ egy tagot a' 600 legtöbbit adózó departementi bejegyzettek közül. A' választó-testületek tagjai élet hosszúságára választatnak. Az első consul minden kerületi választó-testületbe 10, minden departementi testületbe 20 tagot nevezhet pótlólag. A' kerületi vál. testületek a' tribunatusi állásra két tagot ajánlanak; ugyanynyit a' departementi vál. testületek a' senatusi és törvényhozói állásra. Az ajánlottak egyikének pedig mindig a' választó-testület körén kivülinek kell lennie. Az 50 tribun fele minden három évben kilép. A' senatus a' tribunatus és törvényhozó testületet feloszlathatja. A' kormány hívja egybe, napolja és halasztja el a' törvényhozó testet. A' tanácskozás alakja maradt. A' léteges és egyéb senátus-határozatok a' kormány előterjesztésére hozatnak a' senátus által. A' béke- és szövetségkötések többé nem a' tribunatus és törvényhozó testület dolgai, az első consultól függenek, miután ez a' consulokból 2 ministerből, 2 senatorból, 2 (az első consul által kinevezett) státustanácsosból, 's a' becsületrend két főhivatalnokából álló titkos tanácsot megkérdezi. A' senátust a' kihirdetésről értesíti. Így a' két törvényhozó tanács egymásután több előjogaitól megfosztatott, míg végre üres formássággá lett. A' senatus eredeti rendeltetése addig változott, míg többé a' kormány előterjesztése nélkül senátusvégzést nem hozhatott, 's az első consultól függő semmisséggé aljasult. Hasonló arányban növekedett másfelől az első consul hatalma, míg végre minden státushatalmat, a' törvényhozást és végrehajtást sőt a' bíraskodást is kezében összpontosítá. Franciaország republicánus formákból így alakult át már 1803 előtt határtalan katonai despotismussá. Azonban a' hat domhoz ezim is kelle. 1804-ben május 18-án fölvette Napoleon egy senatusconsultum által az „isten kegyelméből és a' köztársaság választása által francziák' császára“ czimét. A' senatusconsultum, melynek első fejezete így hangzik: „A' köztársaság kormánya egy császárra bizatik“ változásokat tőn ismét az előbbi alkotmányon. Egy másik senatusconsultum is említendő itt 1807. aug. 19-ről. A' három képviseleti testület a) a' senatus, b) törvényhozó test és c) tribunatus még megtartatott; az utóbbit azonban 1807-ben az említett senatus-végzet eltörlé. A' senatus áll a) a' franczia herezegekből, ha a' 18 évet elérték, b) a' főhivatalok tulajdonosaiból, (ország nagyai) c) 80 tagból, kiket a' császár a' minden departementok listájából nevez ki, d) polgárokból, kiket a' császár jónak talál senatoroknak kinevezni. A' senatorok száma 120-nál több nem lehet. A' becsületrend tagjai ipso jure tagjai a' választó-testületeknek. Az 1807-ki senatus-végzet után senki sem választathatik a' törvényhozásba, ha 40 évet túl nem élt. A' préfetéek és katonai parancsnokok azon departementokból, hol tisztök tartja, senatoroknak nem jelölthetnek ki. A' császár által kinevezett senatorok donatiójáról is gondoskodott az 1804. jun. 4-ki senátus-végzet. 4 millió

utalványoztatott a' státuserdőségek jövedelmeire. A' senatust elnöke a' császár, vagy egy senatusi bizottmány kívánatára hívja egybe. A' tribunátus az 1804-ki sen.-végzet szerint minden öt évben felére nézve megújittatik. A' senátus, törvényhozó test és tribunátus elnökeit 's a' két utóbbi testület quaestorait a' consul nevezi ki (a' két elsőt tetszése szerint, a' többieket az elébe adott kijelölési névsorból). A' törvényhozó testület ülése áll rendes tagjaiból, 's a' státustanács és (az 1807-ki senatus-végzet előtt) a' tribunátus három osztálya (törvényhozó, belügy, pénzügy) szónokaiból. Nyilvános. Azonban zárt bizottmánynya alakulhat a' törvényhozó test, hol csak saját tagjai vannak jelen, az elnök kívánatára, a' testület belügyeit illető dolgokra nézve 's 50 tag kérelmére, de az arra fölhatalmazott státustanácsi szónokok kívánatára nyilvánossá alakul. A' törvényhozó test decretál, a' császár előterjesztésére, törvényjavaslatokat, melylyek, miután a' tribunátus elé terjesztettek 's általa az illető osztályban tárgyalattak, még az nap a' senatus elébe vitetnek. A' tribunátus eltörlése után e' megvitató tárgyalás a' törvényhozó test három osztályában történik. A' senatus indokolt tárgyalását az elnök a' császár elé viszi, ki azután, az országtanács meghallgatása után, a' törvényt kihirdeti. Ha a' kihirdetés nem esik meg 10 nap alatt, nem hirdettetik ki a' törvény, mielőtt a' törvényhozó-testület újabban nem tárgyalta. A' civilliste az 1791 máj 26-iki decretum 1. és 2-dik §-a szerint állapittatik meg. A' császári ház tartása 25 millió livre. A' senatusnak két bizottmánya van az egyéni szabadság és szabadsajtó megőrzésére. Üres formaságok, mikkel a' császár nem igen gondolt. Különös gyarlósága az embereknek, holt betűkkel, élettelen formákban akarni fentartani azt, mit lényegben fölaldoznak. — Egy senatus-végzet rendezi a' főherczegek növelését. A' törvényhozásnak joga van, a' tribunatus kívánatára vagy a' törvényhozó-testület 50 tagjának előterjesztésére az országtanácsosokat és ministereket bevádolni, ha az ország törvényeivel ellenkezőt rendelnek. A' császári főtörvénszék ítél.

1814. april 2-án, miután a' szövetséges seregek Párist megszállották, a' senátus Napolcon császárt letettnek nyilvánítá : „mivel — ugymond — az alkotmányt sokszorosán sérté, 's Európa haragját vonta Franciaországra.“ A' Bourbonok visszahelyeztettek, 's a' senátus sietve dolgozott uj alkotmányon, 1789. óta már a' hatodikon, melyly XVIII. Lajosnak, elfogadás végett, elébe lett vala terjesztendő. Ő azonban nem sok kedvet mutatott hozzá, hanem nyilvánítá, mikép státustanácsát megbizta, 's ő maga fog adni alkotmányt. 1814 jun. 4-dikén hirdettetett az ki. A' bevezetésben mondatik többek közt, hogy a' király ugyan teljes birtokában van minden e' királyságot illető jogoknak, mindazáltal istentől és atyáitól nyert hatalmának önmaga határt akar szabni. Az alkotmány ekkép engedményezett lön. Viszszatértek az 1789-ki udvari tanokra. A' nemzet megunta a' katonai despotismust, még olyly dicsőséggel párosulva is, miként Napoleon alatt volt, 's a' megnyitott képviselő-kamara megköszönte a' kegyelmet, melyly az országot az uj chartával ajándékozá meg. E' charta, tekintve, hogy az európai reactio műve, türhetőleg szabadelvű. Törvényelőtti egyenlőséget, egyéni, vallási és sajtószabadságot biztosít, az utóbbit mindazáltal szigoru korlátok közt. Lényeges tartalma következő. A' képviselő gyülekezet áll két kamrából. 1) Pairek háza és 2)

követeké. A' pairek száma határozatlan. A' királyt illeti a' jog, paireket nevezni 's pedig élethosszára vagy a' méltóság öröködésével tetszés szerint. A' paireket ülésijog illeti 25, szavazatjog 30 éves korban. A' követek háza áll a' választó testületek által választott képviselőkből. Számuk 258. A' departementok három osztályba soroztatnak, melylyből kettő 51 és három 52 követet választ. A' követek száma minden departementben a' népességszám szerint különböző. A' választás egyszerüen történik 's közvetlen. A' választó-testületek csupán rendfentartás végett osztatnak osztályokra. (A' seinc-departementben 18,000 választó 30 osztályba oszlott föl). A' követnek 40 évesnek kell lenni 's 1000 frank egyenes adót fizetnie. Választói képesség 300 fr. egyenes adó és 30 éves kor. A' választó testületek elnökeit a' király nevezi. A' követek felének olyanokból kell választatni, kik departementukban laknak. A' miniszterek mindkét ház tagjai lehetnek. A' király évenként összehívja mindkét kamrát. A' követek házát fel is oszlathatja, azonban kénytelen három hónap alatt új kamrát egybehívni. A' követek háza évenként ötöd részben megújítatik. A' páirkamrában Franciaország cancellára, 's távollétében a' király által kinevezett elnök ül elől. A' vitaközös titkos. Az uralkodó hercegek csak a' király különös parancsára foglalhatnak ülést a' pairházban. A' követkamra elnökét a' ház által fölterjesztett 5 kijelölt közöl a' király nevezi ki. Ülései nyilvánosak. De öt tag kiváratára titkos bizottmány nyá alakul a' ház. A' király által előterjesztett javaslatok megvitatására pedig bureaukra oszlik föl. A' törvényhozó hatalmat együtt gyakorolja a' király és a' két kamra. A' király tetszése szerint kezdeményezi a' törvényeket a' pairek vagy a' követek házában. A' kamarák is kérhetik, egyetértőleg mindazáltal, a' királyt, hogy valamelyly tárgyban javaslatot terjeszzen elő 's előadják, mit gondolnak azon törvény tartalmára nézve. Minden törvényre mindkét ház többségének megegyezése szükséges. A' király szentesíti 's hirdeti ki a' törvényeket. A' költségvetést illető törvényjavaslat először a' követi házban vitattatik 's csak azután vitetik át a' pairekhez, ha itt elfogadtatott. A' két ház megajánlása 's a' király szentesítése nélkül semmi adó nem vettethetik ki. A' földadót csak egy évre, a' nem egyenes adókat többre is megajánlhatni. A' civilliste, a' trónralépés után a' király egész uralkodási idejére megszatatik törvény által. A' hivatalnokok felelősek. A' követház határoz a' miniszterek vád alá vételéről. A' pairház itél a' vád fölött, ugyszinte felségsértési esetekben. Mindkét háznak van kérelmi joga; 's a' követi ház magánosak kéréveleit is elfogadhatja. Büntető ügyben a' pairt csak kamrája engedelmevel lehet letartóztatni és elítélni. A' követi kamra tagját, ülés alatt (session, nem séance) 's az ezt előző és követő hat hét alatt, el nem lehet fogni. Büntető ügyben erre a' ház előző engedélye kívántatik, kivéve a' tettenkapás esetét.

Nem kell bőven magyaráznunk, mennyire megszorítja ez alkotmány a' nép befolyását a' törvényalkotásra, mi tág mezőt nyit az önkénynek. 'S még e' tág korlátok közt is szűken érzék magokat XVIII. Lajos és X. Károly miniszterei. Ismeretesek az ugynevezett restauratio visszahatási kísérletei 's alkotmányelleni merényei. A' júlisi forradalom mindazáltal némelyly pontokban tett változtatással, megtartá azon alkotmányt. A' 30-ki charta csak a' 14-dikinek szabadelvűbb kiadása, nem lényegesen más, szinte

csak egyezmény az absolutismus és respublica közt. Lajos Fülöp azonban már nem hivatkozott annyira az isteni jogra, mint XVIII. Lajos. Polgár királynak nevezé magát, 's ígérte, hogy uralkodása alatt az alkotmánylevél valóság lesz. Mint tartotta meg szavát, tudva van. De ez nem tartozik ide. A' köztársaság győzött, 's az újabb kor Lafayettei többé nem alkuvának. A' nemzetgyűlés 1848 sept. 4-én új alkotmány fölött kezdett tanácskozni. A' viták nov. 4-én befejeztettek. Itt közöljük a' francia köztársaság legújabb chartáját egész terjedelmében.

„Isten előtt 's a' francia nép nevében tudtul adja a' nemzetgyűlés. I. Franciaország magát köztársaságnak nyilatkoztatja. Midőn a' köztársaságot maradóan kormányforma gyanánt fölvevé, czélul tűzé az előhaladás és népfejlődés ösvényén előretörni; egyenlőbb 's igazságot jobban megközelítő osztályt hozni be a' társalom jogaiban és terheiben; a' közkiadások és terhek lassankénti kevesbitése által mindenki jóllétét biztosítani 's minden polgárt, új erőszakos rázkódás nélkül, a' statusintézetek és törvények folytonos, állandó hatása által az erény, fölvilágosodás és jóllét magasabb fokára emelni. II. A' francia köztársaság democratá, egy és oszthatlan. III. Elismeri a' jogokat és köteleességeket, melylyek idősebbek és nagyobb tekintetűek, mint a' tevőleges törvények. IV. Alapelvei: a' szabadság, egyenlőség és testvériség. Alapjai: a' család, a' munka, tulajdon és közrend. V. Tiszteli az idegen nemzetiségeket, miként a' magáét tiszteltetni kívánja; nem kezd hódító háborut 's erejét nem használja más nép szabadsága ellen. (Róma) VI. Kölesönös köteleések kötelezik a' polgárokat a' köztársaság 's a' köztársaságot a' polgárok irányában. VII. A' polgároknak szeretniök kell a' hazát, szolgálniok a' köztársaságot, azt életökkel ótalmazni, az állomány terheiben, vagyonaránylag, részt venni; munka által kell biztosítaniok megélhetésöket, 's előre gondoskodniok, hogy jövőre is kijöhessenek, munkálniok kell a' közjóra, egymást testvérileg segítvén, 's a' közrendre, szem előtt tartván az erkölcs szabályait 's az írott törvényeket, melylyek a' társadalmat, családot 's az egyeseket illetik. VIII. A' köztársaságnak ótalmaznia kell a' polgárt, személyében, családjában, hitében, tulajdonában, munkájában 's megadnia kinekkinek a' minden embernek szükséges oktatást; biztosítania kell testvéri segélyezés általa' szűkölködő polgárok tartását segélyforrásai határai közt, munkát adván nekik, vagy ott hol a' család nem teheti, segélyt nyujt azoknak, kik munkatehetetlenek. Azon nézetben, hogy mindezen köteleességek teljesítettnek 's mindezen jogok biztosítottak, hiven azon nagy gyűlekezetek hagyományaihoz, melylyek a' francia forradalomnak szent ihletet adának, a' nemzetgyűlés következőleg állapítja meg a' köztársaság alkotmányát:“

„*Alkotmány.* I fejezet. A' fölségről. 1. §. A' fölség minden francia polgárok egyetemén alapszik. Elidegeníthetlen 's elévülhetlen. Gyakorlását sem egyes nem néposztály nem igényelheti. — II. fejezet. Az alkotmány által a' polgárnak biztosított jogok. Senkit sem lehet elfogni vagy letartóztatni másképp, mint a' törvény rendeletei szerint. 3. §. Minden egyén laka, ki francia földön lakik, sérthetetlen; csak a' törvényben kijelölt esetekben és formák szerint lehet behatolni. 4. §. Senkit sem vonhatni el természetes birája elől. Bizottmányok vagy rendkívüli törvényszékek

semmi szín és nevezet alatt nem állíthatatnak. 5. §. Politikaiügyekben a' halálbüntetés eltöröltetik. 6. §. Rabszolgaság a' franczia földön sehol sem türetik. 7. § Mindenki szabadon követheti hitvallását 's istentisztelete gyakorlására nézve egyenlő ótalomban részesül. A' törvény által jelenleg elismert 's jövőben elismerendő hitvallások szolgálait jog illeti az állam tartására. 8. §. A' polgárok társulati joggal bírnak, békesen és fegyver nélkül gyülekezhetnek, kérelmezhetnek 's gondolataikat a' sajtó útján vagy másképp közölhetik. E' jogok gyakorlata embertársaink jogai, szabadsága 's a' közbátorság határaig terjed. A' sajtó soha sem vettethetik elővizsgálat (censura) alá. 9. §. Az oktatás szabad. A' közoktatási szabadság a' képesség és erkölcsiség törvények által meghatározott föltételei szerint 's az állomány felügyelete alatt gyakoroltatik. Ezen felügyelet kiterjesztetik minden növelő és oktató intézetekre, különbség nélkül. 10. §. Minden polgár előtt egyenlően nyitva az ut minden közhivatalokra, tekintet nélkül az előléptetésben egyéb okra, az érdemen 's a' törvényekben megszabott kellékeken kívül. Minden nemesi jog, 's a' születés, rang és rend szerinti megkülönböztetés eltöröltetik. 11. §. Minden tulajdon sérthetetlen. Azonban törvény által meghatározott közhaszonra, igazságos, előleges kárpótlás mellett, követelheti az állam valamelyly birtok fölázdozását. 12. §. A' jószágkobzás soha be nem hozatik többé. 13. §. Az alkotmány munka- és foglalkozási szabadságot biztosít a' polgároknak. A' társalom előmozdítja a' munka fejlődését ingyen elemi oktatás, határozott üzletre növelés 's a' mester és munkás közötti viszonyok jogos kiegyenlítése által, ugy szinte takaré-, hitel- és földművelő intézetek, önként alakult társulatok, 's az állam részéről a' departementokban és községekben olyly munkák elrendelése által, melylyek a' heverő kezek foglalkoztatására alkalmasok; 's az elhagyott gyermekeknek, betegeknek és véneknek, kik a' szükséges tartás hiányában szükölködnek 's családai által nem segélyeztetetnek, gyámolítást biztosít. 14. §. A' státusadósság biztosittatik. Az állomány mindennemü kötelezettsége, hitelezői ellenében, sérthetetlen. 15. §. Adó csak egytetemes haszonra vettetik ki. Mindenki vagyona és tehetsége szerint járul ahhoz. 16. §. Csak törvény által lehet adót kivetni és beszedni. 17. §. Az egyenes adó csak egy évre ajánltatik meg. A' közvetett adókat csak több évre ajánlhatni meg. III. Fejezet. *A' státushatalmakról.* 18. §. Minden státushatalom a' néptől ered. Örökségképen át nem ruháztathatik. 19. §. A' hatalmak elkülönzése egy szabad alkotmány első föltétele. IV. Fejezet. *A' törvényhozó hatalomról.* A' franczia nép egyetlen gyülekezetre ruházza a' törvényeszerző hatalmat. 21. §. A' népképviselők öszszes száma 750 lesz, ideértve Algir és a' franczia gyarmatok képviselőit. 22. §. Ezen szám 900-ra emeltetik az alkotmány revisiójára egybeli- vándó gyűlésben. 23. §. A' választás alapja a' népesség száma. 24. §. A' szavazatjog egyenes és általános. A' szavazás titkos. 25. §. Választó, census kelléke nélkül, minden 21 éves 's polgári és politikai jogot élvező franczia. 26. §. Választható, lakhelyre tekintet nélkül, minden 25 éves választó. 27. §. A' választótörvény határozza meg az okokat, miknél fogva valamelyly franczia polgár a' választói és választthatási jogtól megfosztathatik. Ugyanaz jelölendi ki azon polgárokat, kik valamelyly departementban

vagy kerületben nem választathatnak meg, mivel ott hivataloskodtak vagy hivatalt most viselnek. 28. §. Bármely fizetéses hivatalviselés összeférkezhetlen a' népképviselettel. A' nemzetgyűlés egy tagja sem neveztethek ki, képviseleti tiszte alatt, olyly fizetéses hivatalnoknak, kit a' végrehajtó hatalom tetszése szerint választ. A' kivételt e' két rendelet alól a' léteges választó törvény szabja meg. 29. §. A' többi §§. határozatait nem alkalmazhatni az alkotmány revisiója végett választott nemzetgyűlésekre. 30. §. A' népképviselők választása departementok szerint, 's szavazólisták által történik. A' választók a' canton főhelyén szavaznak; mindazáltal egy canton is, a' helyi körülményekhez képest, több kerületre oszthatni föl, olyly módon és olyly föltétek alatt, mint a' választó törvény meghatározza. 31. §. A' nemzetgyűlés három évre választatik 's egészeben megújittatik. Az uj választások idejét törvény határozza meg legalább 45 nappal a' régi választási idő vége előtt. Ha ez idő alatt nem jelenne meg ilyly törvény, a' választók, a' nemzetgyűlés tisztének lefolyása előtt a' 30-ik napon jogosan egybegyűlhetnek. Az uj nemzetgyűlés, az előbbeni gyűlés tisztének lejárása után másnapra jogosan egybehivatik. 32. §. A' nemzetgyűlés állandó. Mindazáltal magát bizonyos önmaga által meghatározandó ideig elnapolhatja. Az elnapolás ideje alatt egy választmánynak, melyly a' bureau tagjaiból 's a' nemzetgyűlés általános többsége által titkos szavazat utján választott 25 képviselőből áll, joga van, a' nemzetgyűlést sürgetős esetekben egybehívni. A' köztársaság elnökének szinte joga van, a' nemzetgyűlést egybehívni. A' nemzetgyűlés határozza meg üléseinek helyét; ő határozza meg a' katonai haderő menynységét, melyly biztossága végett készen áll, 's rendelkezik fölötte. 33. §. A' népképviselők mindig ujra választathatók. 34. §. A' nemzetgyűlés tagjai nem a' departementok képviselői, melylyek őket választják, hanem egész Franciaországéi. 35. §. Kötelező utasítást el nem fogadhatnak. 36. §. A' népképviselők sérthetlennék. Soha sem szabad őket a' nemzetgyűlésben mondott véleményeikért üldözöbe, vád vagy épen törvényszéki ítélet alá vetni. 37. §. Büntett miatt csak tettenkapás esetében lehet őket elfogni 's csak a' nemzetgyűlés engedelmével lehet eljárni ellenök. Ha tetten éretve elfogatnak, a' nemzetgyűlést azonnal tudósítani kell az iránt, melyly aztán helybenhagyja vagy betiltja a' további eljárás folytatását. 38. §. Minden képviselő kap díjat, miről nem mondhat le. 39. §. A' gyűlés ülései nyilvánosak. Azonban a' gyűlés titkos bizottmánynya alakíthatja magát, ha a' képviselőknek a' foglalkozási szabályban meghatározott száma kívánja. Minden népképviselőnek van parlamenti kezdeményező joga, melylyet a' házszabályban előirt szabályok szerint gyakorol. 40. §. A' törvény elfogadására a' nemzetgyűlés tagjai felénél egygyel több számának jelenléte szükséges. 41. §. Szorgos eseteken kívül, egy törvényjavaslat sem fogadtathatik el végkép, mielőtt legalább ötnapi időközszel háromszor nem tárgyaltatott. 42. §. A' sürgetőssé nyilatkoztatás iránti indítványnak az okok taglalását elő kell boesátani. Ha a' nemzetgyűlés véleménye a' sürgetősség iránti indítványra hajlik, elrendeli annak az osztályhozi utasítását 's azon pillanatban határoz, mihelyt a' sürgősség iránti jelentés előterjesztetik. E' jelentésre mondja ki a' gyűlés a' sürgősséget, 's meghatározza a' tanácskozás alá vétel idejét. Ha ugy dönti el, hogy

sürgetős eset fen nem fogog, az indítvány az előterjesztések szokott útját követi. V. Fejezet. *A' végrehajtó hatalomról.* 43. §. A' franczia nép egy polgárra ruhazza a' végrehajtó hatalmat, kinek ezime: „köztársaság elnöke.“ 44. §. Az elnöknek született francziának, legalább 30 évesnek kell lenni, ki franczia minőségét soha sem vesztede el. 45. §. A' köztársaság elnöke négy évre választatik, 's csak négyévi időköz után választathatik ismét el. Szintugy nem választható ez időköz lefolyása előtt az alelnök 's az elnök bármely rokona hatod iziglen. 46. §. A' választás jogszerű ideje május hó második vasárnapja. Ha halál, lemondás esetén vagy egyéb ok miatt az elnökválasztás máskorra esnék, a' hivatal ideje a' választást követő negyedik év májusa második vasárnapjáig tart. Az elnök titkos szavazat útján, a' szavazók általános többsége szerint, a' franczia departementok és Algir öszszes választóinak közvetlen szavazatjoga által választatik. 47. §. A' választási jegyzőkönyvek közvetlen a' nemzetgyűlésnek beküldetnek, melyly haladék nélkül határoz a' választás érvénye fölött 's kikiáltja a' köztársaság elnökét. Ha a' bejött szavazatok felénél többje egy kijelöltnek sínes, 's legalább két millió szavazat van mellette, vagy a' 44. §-ban kívánt föltételek nem teljesítettek, a' nemzetgyűlés választja a' köztársaság elnökét, általános többséggel, titkos szavazás útján a' legtöbb szavazatot nyert öt kijelölt közül. 48. §. Mielőtt az elnök hivatalába lép, a' nemzetgyűlésben következő esküt teszen: „Isten és a' franczia nép előtt, melylyet a' nemzetgyűlés képvisel, esküszöm, hogy a' democratá, egy és oszthatlan köztársasághoz hű maradok, 's mindazon kötelességeket teljesítem, miket az alkotmány rám ruház.“ 49. §. Joga van az elnöknek, ministerei által törvényjavaslatokat terjesztetni a' nemzetgyűlés elé. Örökdik a' törvények végrehajtása fölött 's azt biztosítja. 50. §. Rendelkezik a' fegyveres erővel, a' nélkül, hogy valaha személyesen vezetné. (Bonaparte Napoleon, Cromwell). 51. §. Sem a' franczia határokból semmit el nem idegeníthet, sem a' nemzetgyűlést föl nem oszthatja, el nem halaszthatja, sem az alkotmány vagy törvények hatását semmiképen meg nem szüntetheti. 52. §. A' nemzetgyűlésnek évenként írásban jelentést tesz a' köztársaság ügyeinek általános állapotáról. 53. §. A' státusszerződések iránt egyezkedik és azokat végrehajtja. Egy státusszerződés sem érvényes, míg a' nemzetgyűlés által el nem fogadtatik. 54. §. Örökdik a' státus védelme fölött, azonban a' nemzetgyűlés beegyezése nélkül háborút nem kezdhet. 55. §. Kegyelmezési joga van, de e' jogot nem gyakorolhatja a' nélkül, hogy a' státustanács véleményét előbb meg ne kérdje. Általános amnestiát csak törvény adhat. A' köztársaság elnöke, a' ministerek, mint minden más, az állományi főtörvényszékek által elítelt személyek csak a' nemzetgyűléstől nyerhetnek kegyelmet. 56. §. A' köztársaság elnöke hirdeti ki a' törvényeket a' franczia nép nevében. 57. §. Sürgetős törvények három napi határidő alatt, egyéb törvények egy hónap alatt hirdettetnek ki azon naptól fogva, melylyen a' nemzetgyűlés által elfogadtattak. 58. §. A' kihirdetésre szabott határidő alatt indokolt izenetben az elnök új tárgyalást kívánhat. A' nemzetgyűlés fontolóra veszi 's most hozott határozata már eldöntő és eléje adatik a' köztársaság elnökének. Ez esetben a' kihirdetésnek a' sürgős törvényekre hozott határnapok alatt kell megtörténni. 59. §. Ha a' köztársaság elnöke

az előbbi §-ban megállapított időszak alatt a' kihirdetést elmulasztja, a' nemzetgyűlés elnöke fog róla gondoskodni. 60. §. Idegen hatalmak követei a' köztársaság elnökénél jelentsék magokat. 61. §. Elölül a' nemzeti ünnepeken. 62. §. A' köztársaság költségén lakik 's hatszázezer frank évi fizetést hűz. 63. §. Ott szállásol, hol a' nemzetgyűlés van, 's a' köztársaság földét el nem hagyhatja, különös törvény engedelmével. 64. §. A' köztársaság elnöke nevezi ki 's bocsátja el a' ministereket. Ő nevezi ki 's hívja vissza ministeri tanácsban, a' diplomata ügyvivőket, a' száraz és tengeri hadi erő főparancsnokait, a' préfet-eket, a' Seine-departement nemzetőrsége főparancsnokát, Algir és a' gyarmatok helytartóit, az állományi közügyészeket és más főbbrangú hivatalnokokat. Ő nevezi ki 's bocsátja el, az illető minister előterjesztésére, a' törvény által meghatározott föltételek alatt, az alsóbb állományi hivatalnokokat. 65. §. Felfüggesztheti a' végrehajtó hatalomnak a' polgárok által választott tisztviselőit is, azonban három hónapnál nem hosszabb időre. Letennie csak a' státustanács hozzájárulásával lehet. Törvény határozza meg az eseteket, midőn a' letett hivatalnokok ugyanazon hivatalokra nem választathatnak meg ismét. A' meg nem választatást csak ítélet mondhatja ki. 66. §. A' végrehajtó hatalom állapítja meg a' ministerek számát és körét. 67. §. A' köztársaság elnökének intézkedései csak akkor érvényesek, ha egy minister által alá vannak írva, kivéve azt, miáltal a' ministereket kinevezi és elbocsátja. 68. §. A' köztársaság elnöke, a' ministerek, a' közhatalom ügynökei és fentartói, egyenként mindenik felelős, menynyiben őt illeti, a' kormány és igazgatás minden tetteiről. Felsőszértési tény minden oly rendszabály, mi által a' köztársaság elnöke a' nemzetgyűlést feloszlatja, elhalasztja vagy rendeltetése teljesítésében akadályozza. Csupán ezen tény által is elveszti az elnök hivatalát; a' polgárok megtagadhatják neki az engedelmséget; a' végrehajtó hatalom jogszerint a' nemzetgyűlésre visszaszáll; az állományi főtörvényszék bírái, kötelességsértés büntetése alatt, azonnal egybeülnek; egybehívják az általok kijelölendő helyen az eskütteket, az elnök és büntársai elítélésére; kinevezik a' törvényes személyeket is, kik az állományvédői hivatalban eljárjanak. A' felelősség egyéb eseteit, 's az eljárás formáit és föltéteit törvény határozza meg. 69. §. A' ministerek bemehetnek a' nemzetgyűlésbe; meghallgattnak, valahányszor kívánják, 's teljhatalmu megbizottak által is támogattathatnak, kiket a' végett a' köztársaság elnöke nevez ki. 70. §. Van a' köztársaságnak alelnöke is, kit a' nemzetgyűlés, az elnök által választatása után első hónapban előterjesztett három kijelölt közül választ. Az alelnök hasonló esküt tesz, mint az elnök. Az alelnök nem választathatik az elnök rokonaiból hatod izziglen. Ha az elnök akadályozva van, az alelnök helyettesíti. Ha az elnökség az elnökök halála vagy lemondása által vagy másképp megürül, egy havi határidő alatt új elnök választása rendeltetik. VI. Fejezet. A' státustanácsról. 71. §. Státustanács állittatik, melylynek jogszerinti elnöke a' köztársaság alelnöke. 72. §. Ezen tanács tagjait a' nemzetgyűlés nevezi ki hat évre. Minden törvényhozás két első havában, titkos szavazat útján, általános többséggel megújittatnak. Mindenkor ismét választhatók. 73. §. A' státustanács azon tagjai, kik a' nemzetgyűlés tagjai közül választatnak, a' képviselőben azonnal pótlandók.

74. §. A' státustanács tagjai csak a' nemzetgyűlés által, 's a' köztársaság elnöke előterjesztésére becsáttathatnak el. 75. §. A' státustanács a' kormány törvényjavaslatai iránt, mellyek törvény szerint azelőleleges vizsgálata alá vettetnek, 's a' parlamenti kezdemény javaslatai iránt, mellyek a' nemzetgyűlés által utasittatnak hozzá, meghallgattatik. Előkészíti a' közigazgatási szabályokat 's azokat, mikre nézve a' nemzetgyűlés által különösen fölhatalmaztatik, maga kibocsátja. A' közigazgatás ellenében felügyeleti és ellenőrzői joga van, meny nyiben a' törvény megbizza. Törvény fogja szabályozni egyéb tiszteit. VII. Fejezet. A' *beligazgatásról*. 76. §. Az ország felosztása departementokra, arrondissementokra, cantonokra és községekre megtartatik. Jelen határait csak törvény változtathatja meg. 77. §. Van 1) minden departementban saját közigazgatás, préfét, köztanács (közgyűlés, general conseil) és préfét-i tanács; 2) minden arrondissementban egy alpréfét; 3) minden cantonban cantontanács; azonban olyly városokban, mellyek több cantonra osztvák, csak egy cantontanács van. 4) minden községben saját közigazgatás, a' maire, segédszemélyeivel (esküttek) 's községi tanács. 78. §. Törvény határozandja meg a' közgyűlés, canton és községi tanácsok alkotását. körét, 's a' maierek és segédszemélyeinek kinevezetési módját. 79. §. A' departementi főtanács és községi tanács közvetlenül választatik minden, a' departementben vagy községekben lakó polgárok által. Minden canton egy tagot választ a' departementi tanácsba, külön törvény határozandja meg a' választás módját a' szajnai departementban, Páris városban 's 20,000-nél népesebb városokban. 80. §. A' general-conseilek, canton és községi tanácsok, a' statustanács hozzájárulásával az elnök által felszólthatnak. Törvény határozandja meg, meny nyi idő alatt kell uj választást kezdeni. VIII. Fejezet. A' *bírói hatalomról*. 81. §. A' francia nép nevében ingyen szolgáltatik ki az igazság. Az eljárások nyilvánosak, meny nyiben ez a' rendet és közérkölesiséget nem veszélyezi; ez esetben a' törvényszék ítélet által mondja azt ki. 82. §. Bünyügyekben az esküttszék megtartatik. 83. §. Minden politikai és sajtóvétségben kizárólag az esküttszék jár el. Illetőségét becsületsértési esetekben a' léteges törvények határozandják el. 84. §. Csupán az esküttszék határoz a' sajtói kihágásokból és vétségekből származó kártérítési esetekben. 85. §. A' békebírákat és helyetteseiket, az első folyamodványi és felebbviteli székek bíráit, a' törlesztő (cassatio) és számvevőszék tagjait a' köztársaság elnöke nevezi ki kijelölési rend 's a' léteges törvényekben meghatározandó kellékek szerint. 86. §. A' közügyészség hivatalnokait a' köztársaság elnöke nevezi ki. 87. §. Az első és második folyamodási 's a' felebbviteli szék bírái, a' törlesztő és számvevőszék tagjai élet hosszára nevezetnek. Csak törvény teheti le és függesztheti föl őket 's csak a' törvényben előadott okokból és formák szerint nyugalmazhatók. 88. §. A' haditörvényszéki 's a' száraz és tengeri hadsereg vizsgálati conseil-jei, a' tengeri és kereskedelmi törvényszékek, szakértők és más különös ítélőszékek megtartják eddigi szerkezetüket és hatáskörüket, mig a' törvény által nem változtatnak. 89. §. Az illetőségi összeütközéseket a' közigazgatás és törvénykezés közt különös ítélőszék egyenlítendi ki, melyly a' törlesztőszék és státustanács tagjaiból áll, kiket a' nevezett két testület minden három évben

egyenlő számban jelöl ki. E' törvényszéknél az igazságügyi minster elü-
köl. 90. §. A' számvevő ítéletei ellen a' nem illetőség vagy a' hatáskör
túllépése miatt tett hivatkozás az özszeütközési ügyekben ítélő szék elé
tartozik. 91. §. A' nemzetgyülés által a' köztársaság elnöke vagy a' minis-
terek ellen emelt vádakban, felebbvitel és törlesztőszék elé hivatkozhatás
nélkül egy állományi főtörvényszék ítél. Szintén az ítél minden a' benső
vagy külső hátorság ellen elkövetett vétségek, kísérletek és özszeeskü-
vések fölött, melylyeket a' nemzetgyülés utasít elébe. A' 68. §. esetét
kivéve, csak a' nemzetgyülés végzése alapján járhat el, melyly a' várost
is kijelöli, hol a' törvényszék üléseit tartsa. 92. §. Az álladalmi főtörvény-
szék 5 bíróból és harminczhat eskütből áll. Minden évben november hó
első 14 napjain kinevezi, titkos szavazat után, általános többséggel az
állományi főtörvényszék biráit saját kebeléből szám szerint ötöt és két
helyettest. Az öt bíró, ülést tartva, elnököt választ. A' hivatalnokokat, kik
a' közügyészet hivatalát ellátják, a' köztársaság elnöke jelöli ki, ha pedig
a' vád az elnök vagy a' ministerek ellen van intézve, a' nemzetgyülés.
Az esküttek, számszerint harminczhatan, 's négy pótló eskütt, a' departe-
mentok tanácsai tagjaiból választatnak. Népképviselők nem lehetnek
közöttök. 93. §. Ha a' nemzetgyülés határozata az állományi főtörvény-
szék özszejövetelét elrendeli, 's a' 68. §. esetében a' főtörvényszéki elnök
vagy egyik bíró fölhívására, a' felebbviteli szék elnöke, vagy hol az nincs, a'
departement főhelyén levő első folyamodványi szék elnöke sors után
kihuzza a' departementi tanács tagjai közül egy nevét. 94. §. Az ítélet-
mondásra kitézött napon, ha hatvannál kevesebb eskütt van jelen, ezen
szám pótló esküttek által kiegészittetik, kiket az álladalmi főtörvényszék
elnöke sors után azon departement tanácsa tagjaiból állít özsze, hol a'
törvényszék együtt ül. 95. §. Az esküttek, kik érvényes kifogással nem
igazolhatják visszavonulásukat, 1,000-tól 10,000-ig menő pénzbünte-
tésre 's politikai jogaiknak legalább ötévi elvesztésére ítéltetnek. 96. §.
A' vádlott és a' közügyéség szintugy élnek a' recusatio jogával, mint a'
rendes esküttszéki eljárásoknál. 97. §. A' vádlott vétkesnek nyilvánítá-
sára az esküttek szavazatának legalább két harmadrésznyi többsége szük-
séges. 98. §. A' nemzetgyülés, a' vádlott ministereket, a' ministerek fele-
lősségére vonatkozó minden esetekben, körülmények szerint, a' polgári
elégítélet illetőleg az álladalmi főtörvényszék vagy a' rendes törvény-
székek elébe utasíthatja. 99. §. A' nemzetgyülés és a' köztársaság elnöke
ez elnökön kívül minden más hivatalnok tetteinek vizsgálatát a' státus-
tanácsra bizhatja, melylynek tudósítása aztán nyilvánossá tétetik.
100. §. A' köztársaság elnökének csupán az álladalmi főtörvényszék
birája; a' 68. §.-ban említett eseten kívül csupán a' nemzetgyülés
részéről támasztott vádra vetethetik a' törvényekben meghatározott
vétségek és mulasztások miatt kereset alá. IX. Fejezet. A' közerő-
ről. 101. §. A' közerő rendeltetése, az állományt kül ellenségek ellen
ótalmazni 's benn a' rend fentartását és a' törvények végrehajtását
biztosítani. Áll a' nemzetörségből 's a' szárazsi és tengeri hadseregből.
102. §. Minden francia köteles, a' törvényekben meghatározott kivé-
telek alatt, szolgálatot teljesíteni a' hadseregben és nemzetörségben.
Miként menekülhet bármelyly polgár a' személyes hadi szolgálattól, az

ujonevezési törvény által fog szabályoztatni. 103. §. A' nemzetőrség 's hadsereg állását törvény rendezdi. 104. §. A' közérő lényegesen engedelmeskedő. Fegyveres testület nem tanácskozhatik. 105. §. Ha a' köz érő a' benső rend fentartására fordittatik, csak a' törvényes hatóságok fölhívására jár el a' törvényhozó-hatalom által meghatározott szabályok szerint. 106. §. Törvény határozandja meg az ostromállapot hirdetésének eseteit 's e' rendszabály formáit és hatáskörét. 107. §. A' nemzetgyűlés előleges engedelme nélkül semmiféle idegen sergek nem léphetnek francia földre. X. Fejezet. *Különös rendeletek.* 108. §. A' becsületrend fentartatik, szabályai átvizsgáltatnak 's az alkotmányval összhangzásba hozatnak. 109. §. Algir és a' gyarmatok területe francia földnek nyilvánittatik és saját törvénye által igazgattatik, míg egy különös törvény a' jelen alkotmány alá helyezendi. 110. §. A' nemzetgyűlés a' jelen alkotmány 's abban szentesített jogok megőrzését minden francziák hazaszertetére és ótalmára bizza. XI. Fejezet. *Az alkotmány átvizsgálataról* (revisio). 111. §. Ha egy törvényhozás utósó évében a' nemzetgyűlés kívánatát kifejezé, hogy az alkotmány egészben vagy részeiben változtattassék, következőleg kell eljárni átvizsgálásában. A' nemzetgyűlés kifejezett ohajtása először határozottá alakittatik mindenkor egy havi időközzel törtéző háromszori megvitatás után, a' szavazatok két harmada által. A' szavazók számának legalább ötszáznak kell lenni. Az átvizsgáló gyűlés csak három hónapra nevezetik ki. Csupán e' vizsgálatallal kell foglalkoznia, mire nézve összehívatott. Mindazáltal szorgos esetekben a' szükséges törvény hozatlaról is gondoskodhatik. XII. Fejezet. *Ideiglenes rendeletek.* 112. §. A' fenálló törvénykönyvek 's egyes törvények és rendeletek határozatai, melylyek a' jelen alkotmányval nem ellenkeznek, erejökben maradnak, míg törvényesen meg nem változtattatnak. 113. §. A' fenálló törvények által rendelt minden hatóságok foglalkozásukban hagyatnak az illető léteges törvények hirdetéseig. 114. §. A' törvénykezési szerkezetről szóló törvény fogja meghatározni az új törvényszékek első összszealakítására nézve a' különös kinevezést. 115. §. Az alkotmány elfogadása után az alkotmányozó nemzetgyűlés azon léteges törvények alkotásához fog, melylyeknek számát és tartalmát különös törvény jelöli ki. 116. §. A' köztársaság elnöke előszöri választásánál a' nemzetgyűlés által 1848. oct. 28-kán kibocsátott különös törvények szerint kell eljárni. — y.

Chartismus. Az aristocraticus pártokon kívül, melylyek 1832 előtt a' törvényhozó hatalom kizárólagos birtokában voltak, a' középosztály mellett, melyly azóta politikai érvényességre jutott, 's a' gabnatörvény elleni társulat által óriási hatalmat fejtett ki, újabb időkben a' dolgozó néposztály, mint azokkal szemben ellenséges elem, kezdett párttá alakulni. A' chartismus a' munkások nagy részére nézve egyesülési pontot képez, habár egy kisebbséget e' szélső radicalismus sem elégít ki, 's kiesapongó terveket táplál minden tulajdoni viszonyok felforgatására. Tulajdonképeni Angliában minden rendtelenség és zendülés újabb időkben ezen osztálytól származott. A' juliusi forradalom után a' középosztály segítségül felidézte a' munkásokat, 's ezáltal elérte a' reformbillt. Az alsó osztályok ezáltal ismerni tanulák erejüket 's ettől kezdve önállólag léptek fel. Felmerült a' echartismus. Első nyilvánulása egy kérvény volt az alsóházhoz népszerű

alkotmányért (chartáért). Következő pontok megadását kérték: 1) Az ország minden nagykorú lakosa választási joggal bir. 2) A' választás titkosan (golyózás útján) menjen véghez. 3) A' választások évenként megújítandók. 4) Minden választási census eltöröltetik 's az alsóház tagjai napdíjakat kapnak. 5) A' választási területek között az egyarányúság azáltal állittatik helyre, hogy a' választandó tagok számának kulsául a' népesség vétessék. 1838-ban a' népechartaérti kérvény mellett 1,238,000 aláírótt gyűjtöttek. Következő évben Londonban nagy chartistagyülés jött egybe, 's a' toryk kormányra kerülése épen kinézésben lévén, lázadást reméltek, 's meglehetősen nyíltan arra dolgoztak. A' fővárosban nem érezvén magukat eléggé biztosoknak, átköltöztek Birminghamba. Itt gyűlések határozatai egészen forradalmi jellemet öltöttek. Formaszerinti táborozási terv készítettet. Csakhamar egymásután zendülések ütöttek ki Walesben, Londonban, Stafford grófságban, Skócia némelyly vidékein, Augusztusban kezdtek meg az ugynevezett szent hónapot, melylyben minden munkától tartózkodjanak. Manchester-, Scheffield-, Bury, Nottinghamban lázongások történtek, Chesterben a' rendőrség 6000 puskát foglalt le. Birminghamban is komoly jelenetek keletkeztek. Tíz napig minden este egybegyűltek a' munkások a' város közepén, 's végre betolultak a' főutezakba. A' rendőrségtől megtámadva, azt szétverték 's egy pár óra alatt harmincz gyárur és politikai ellenségek házáat összerombolták. Sietve odarendelt egy ezred katonaság állította helyre a' rendet. Legkeményebb volt a' kitörés Walesben, Newportban. Nov. 3-dikán minden kohó és hámorban egyszerre kioltatott a' tűz, 10,000 ember gyűlt össze 's másnap megtámadták a' newporti tanácsházat. Hanem egy tiszt 30 legénynyel onnan kirontván, a' 10,000 jól fegyverzett férfi megszaladt: mert még a' gyilkolás és rablásra felizgatott tömegben is olyly nagy volt a' törvény iránti ösztönszerű tisztelet, hogy ilyly túlnyomó physikai erejével nem mert élni a' törvény szolgálai ellen. A' vezetők elítélése az erőszakos chartisták garázdálkodásainak véget vetett. Az új vezetők békés utat választottak, 's a' népecharta mellett a' közoktatás javítását és kiterjesztését kívánták. Egy pontban tovább mentek, mint a' régiebbek. A' manchesteri nagy chartista-gyűlés következő határozatban állapotodott meg: „A' gyűlés úgy van meggyőződve, hogy politikai jogok birása elkerülhetlenül szükséges, miszerint a' munkabér méltányos magasságban tartathassék.“ Ennek következtében még több munkás szegődött hozzájuk; úgy hogy azon petitio, mint *Duncombe radical* követ 1842. május 4-dikén nyújtott be az alsóházba, 3,317,708 aláírással volt ellátva. E' kérvény a' chartisták utolsó nagy demonstratioja volt. A' csendesebb főnökök a' gabonatorvény elleni társulathoz csatlakoztak, a' hevesebbek mint *Feargus, O'Connor*, egészen a' munkásokhoz szegődtek 's a' gabonaliga törekvéseinek meghiusításán munkáltak. Csodálatos! azon emberek belsőjét, kik leghevesebben kikeltek a' liga jótékony törekvései ellen, éhség dulta, 's gyermekeik elháltak a' gabonatorvény csapásai alatt: a' népechartát, semmit egyebet, mint a' nép chartát kívánva. -- A' chartismus jelentősége abban fekszik, hogy az az angol proletárságnak politikai oldala. Általa tanulták meg ott az alsó néposztályok magokat nagyszerűleg organisálni, 's jött az anyagi panaszokhoz

politikai forrongási anyag. A' februári párisi forradalom után a' chartisták Londonban april 10-dikén 1848, nagy demonstrációra készültek, melyly azonban az angol polgárság határozott szilárd magatartásán megtörött 's eredményében neveltségessé vált. Azóta az európai szárazföldi országok rázkódásai közepett Anglia ezek által érintetlenül maradván 's jóllétben, iparos és kereskedelmi fejlődésében folyvást gyarapodván, hiányzik ott hasonló izgatásokra az anyagi szükségek és szenvedések termékeny alapja, 's azért azóta a' chartistai izgatás háttérbe szorult, ámbár nemesak a' közvéleményben, hanem magában a' parlament, az alsóház kebelében is mind több tért nyert azon nézet, hogy a' választási jognak a' reformbill által létrehozott kiterjesztésénél nem lehet megállapodni, 's egy erre irányzott indítvány az idei parlament alsóházi ülésében csak kevés szótöbbséggel vetetett el, 's a' kisebbség, az előbbi évek kisebbségeihez hasonlítva, tetemesen gyarapodott, 's a' többséget e' kérdésben ellensúlyítja : úgy, hogy tekintve, miszerint Angliában minden fontos reformkérdésnél, melyly valódilag népszükségben gyökerezik, a' pártolók serege évről évre szokott szaporodni, 's az ellenzőké alábbszállani, elhihetni, hogy rövid időn a' parlament nem fogja ellenezni a' választási jog további kiterjesztését, 's így megelőzendí méltányos igény kielégítése által, hogy a' tömeg lelkülete felett dulók kapják kezökbe az uralkodást, azzal a' fennálló kiforgatására visszaélendők. — R. E.

Chassé (Dávid Henrik báró) szül. 1765-ben Thielben, Geldern tartományban, már korán katona, 1793-ban alezredes lett; főleg a' spanyol háboruban tüntette ki magát, hol, rettenthetlen bátorsága miatt a' szuronytámadásban, szuronytábornok néven nevezetett katonáitól. Lajos, akkori hollandi király, bárói czimet 's jószágot adományozott neki; Franciaország bárója, altábornagy, becsületrend tiszte, több rend vitéze is lett. A' francia háboru után németalföldi szolgálatba állott, hol legujabban az antwerpeni fellegrvár védelme által tüntette ki magát (l. Antwerpen) melylyet 1832. novemb. 29-től december 32-kig vitézül oltalmazott. A' várnak becsületes capitulatio utján történt átadásával, a' francziák által kezésül vitetett Dünkirchenbe, honnét 1833. májusán boesáttatott hazájába, hol jelenleg magányban visszavonulva él gelderni ősi fészkeben. — cz.

Chasles (Victor) szellemdús fr. criticus, szül. e' század elején Mainvilliersben, Chartres közelében; Rousseau elveiben neveltetett, 's könyvnyomó lett, de gazdájával együtt özszeesküvésbe keveredvén, kénytelen volt hazáját elhagyni. 7 évet töltött Angliában, hol nagy buzgalommal tanulta az angol irodalmat. Haza menvén Franciaországba, a' legjelesebb Revuekben lépett fel 's csakhamar hirre jutott. 1825-ben *de Thoura* irt emlékbeszédeért, 1827-ben pedig „a' 16-ik század irodalma feletti értekezéseért“ akadémiai díjt nyert. Ugyanez évben jelent meg „*Caractères et passages*“ ezimű munkája. Német nyelvismeretéről bizonyágot tesz *Jean Paul* Titánjának fordítása (Paris, 1834). 1839-ben őrré lett a' Mazarinkönyvtárban 's 1841-ben éjszaki litteratura professora a' College de Franceban. Ujabb időben jeles bírálati czikkei főleg a' *Revue de Paris* és *Revue des deux mondes*ban 's a' *Journal des Débats*ban jelentek meg. Ő mintegy szellemi magnetismust vesz föl, az az : nemzetek és századok kölcsönös befolyását egymásra, miáltal némi világlitteraturára vezetteték. — h.

Chatel (Ferd. Ferenč) az ugynevezett francia catholicus egyház alapítója, szül. 1795-ben Gannatban, Allier megyében, tanult Clermontban 's a' montferrandi semináriumban, azután vicarius lett a' moulini székesegyháznál, lelkész Morretayban, 's 1823 óta a' kir. őrsereg egyik ezredének káplánja. A' juliusi forradalom után, a' kir. őrsereg megszüntével, elvesztvén hivatalát, lakában a' Pantheon közelében imaházat nyitott, 's megkezdé előadásait régibb kedvenc tárgya, a' francia egyház reformja felett. Követőinek száma annyira szaporodott, hogy 1831-ben már terjedelmes helyre kelle áttenni oktatásait, Clery utczába, honnét ismét új egyházát Faubourg St. Martin városrészbe tette át. A' kormány egy ideig nyugodtan nézte *Chatel* működését, kit a' közönség növekvő részvéte kísért, bár a' pápa átkot dörgött az új tudomány ellen. De 1842 novemberén a' rendőrség csakugyan bezáratta az új egyház kapuit, mire aztán *Chatel* Brüsszelbe ment, onnét óvást bocsátott közre a' kormány eljárása ellen, 's a' „*Reformateur religieux*“ lapot kezdte kiadni, melyly azonban 1843-ban szinte elnyomatott. — (I. Francia egyház) — cz.

Chateaubriand Ferencz August vicomte. (I. Közh. Ism. Tára III. k.) A' juliusi forradalom nem okozott változást a' royalista költő és státus-ferfi nézetei- 's törekvéseiben. 1830. aug. 7-ikén, Orleans herczeg trónra hivatása után, tartá azon híres beszédet, melyly által költői ékesszólása magas szárnyalásával akarta a' pairket Bordeaux hg. javára megnyerni. Ugyanezen érzelmeket nyilvánítá, miután az új polgárkirálynak hűséget esküdni nem akart, 's ezért a' pairkamrából kizáratott, 1831-ben megjelent röpiratában „*De la restauration et de la monarchie elective*“. Lovagias hűséggel szentelé tehetségeit Bordeaux hg. 's ennek anyja, Berry hgnő ügyének, bár a' carlisták eselszövéseibe nem bocsátkozott. Az öregebb Bourbon-ágot számüző törvényjavaslat ellen szinte röpiratot adott ki, valamint Berry hgnő fogsága, önmaga elfogatása 's egyéb ide vonatkozó korsemények is hasonló iratokra buzdíták. 1832-ben munkáinak új kiadását eszközlé. 1833. májusán Prágába utazott Berry hgnő ügyében, 's a' legitimisták által követendő politika iránt utasítást kérni, miután a' párisi carlista-egylet elnökévé választá. 1834-ben is fellépett, midőn a' fr. legitimista párt küldöttségének élén az akkor Londonban mulató Bordeaux hgnek pártja hódolatát megvívé. Különben már régóta Memoirjainak irásával foglalkodik, melylyek csak halála után jelenendnek meg. Mutatványtöredék azokból a' „*Congrès de Verona, Guerre d'Espagne*“ (2. k. 1838). 1837-ben megjelent Milton fordítása nem mondható sikerültnek, 's „*Essai sur la littérature anglaise*“ munkája tele hibás, egyoldalú nézetekkel. Azonban tagadhatlan, hogy *Chateaubriand*, a' *Genie du Christianisme*, *Atala*, *René*, 's *Martyrs* írója, kitűnő költő; minden iratában sajtátszerű költői szellem leng, képzeletdús, lelkes, meleg; nevezetesen természetrajzai gyönyörűek. De eszméinek öszszeségében hiányzik a' mélység 's öszszefüggés. Határozatlan, phantasticus merengéseiből, egyéni elfogultságából, álnadozó epedéseiből, soha sem emelkedik azon valódi költői magasságra, melyly a' külvilágra ellenállhatlan varázst gyakorol 's a' felett tündéri hatalommal uralkodik. Mindemellett a' szeretetreméltó 's érdekes öreg, mint a' kinek élete Franciaország újabb kora éposának tekinthető, 's kiben az utolsó hatvan év története megtestesülve van,

bálványozó tiszteletben részesül, az érdemet 's lovagiasságot politikai párt-szinezet mellőzésével elismerő hazájában. Jelleme természetes fejleménye volt első nevelésének. Ifjúsága egy részét *Combourg* ősi várban tölté. Ez őszerü épület erdők közepén fekszik, melyeket ismét kopár pusztá kerit, 's melylynek vadon szélein a' tenger hullámai törnek meg. Kedélyes, kegyes költőtermészet számára, melylynek képzelődése csöndes merengésben 's betölthetlen epedésekben emelkedik a' végetlenbe, nem lehetne illőbb helyet találni. A' fiúnak kedélye, ki társasággyűlölő, sötét 's e' mellett gyenge testalkatu volt, teljesen öszhangzott e' komor, egyalaku vidékkel. Buzgó vallásos anyja papnak nevelé, 's reményteltjesen nézett az istennek szentelt gyermek jövődjé elébe. Atyja sovány, halovány, sötét ember volt, inkább élő a' jó régi lovagkor ábrándos emlékezéseiben, mint családá házi körében, 's többet foglalatokodó őseinek rozsdás fegyvereivel 's vadászattal, mint szelid nejlével 's játszó gyermekeivel. Körében néma volt minden, midőn a' zengő teremben 's elzárt folyosókon hallgatva, nagy léptekkel sétált. A' gyermekek aggódva bujtak anyjok mellé, 's félve tekintettek atyjok után, ki, mint ősi kor kísértete, mint feudalismus vándor szelleme, járt a' rideg kastélyban fel 's alá. Így teltek a' hosszu esték, 's lefekvés előtt a' gyermek ijedezve nézte végig a' zugokat, valljon nincsenek-e ott azon kísértetek, mikről a' dajka mesélt. Ezen első környezetek 's befolyások hatalmasan működtek Chateaubriand kifejlésére 's egész jövő életére. Első tanítói, mint maga mondja, a' szelek és habok valának. A' természet a' költőnek iskolája, 's ő költőnek született, 's valóban a' gyakorlati élettől, a' positivumtól, mind örökké idegen is maradt. Első könyv, mit olvasott, Sz.-Agoston és Horácz vala. Az asceticus keresztynség 's az érzéki pogányság hasonló erővel ragadták meg a' 15 éves fiu lelkét, 's ennek ismét hatása volt életére, melylyben anynyi ellentét, anynyi ellenmondás mutatkozik öszszeférőleg egymás mellett. Rövid tartózkodás után a' fényes versaillesi udvarnál, *Delille*, *Chamfort*, *Laharpe*, akkori hírességek társaságában, kiket az ifjonez későbbben meszsze túlszárnyalt, Amerika rengetegeibe menekült a' forradalom elől, 's azon merész eszmével, hogy Éjszakamerikán keresztül az éjszaknyugati utat Keletindia felé feltalálja. Ez örök erdők homályában 's zugásai közt töltött el hónapokat, merengett az óriási folyók, a' nagy tavak partjain, megtölté lelkét az új világ csodáival, 's a' természet vad gyermekeinek kunyhóiban élt. Az éjszaknyugoti átmenetet nem találta meg, de feltalálta *Renét*, *Athalát*, *Natchezt*, 's az ismeretlen új világ gazdagságát. Bámulva kell végig nézni e' ferfiu pályáján, ki olyly nagy 's mégis olyly kiesinynek látszik, örökös ellentétben önmagával, ha a' szószék- 's íróasztaltól az életbe lép, a' gondolatot tetté akarja alakítani, 's az érzelmek országának végtelenségéből, melylyek közt rend és egység van, a' szoros valóságba vész el, hol, maga is zavart lévén, csak zavart idéz elő; szellemére nézve korának polgára, ki olylykor még korán túl is emelkedik, ellenben, kedélye 's hajlamaira nézve egy ókori hagyomány, a' multnak utócsapata, éjjeli kísértet, ki nem vette észre a' hajnal közeledését 's kit itt ért a' napvilág; republikánus és absolutista egy személyben. Mint külügyminister alkotm. monarchiákat akart alapítani a' spanyol gyarmatok számára, miket Európában öszszetörni segített; a' görögök iránt öszinte rokonszenvet érzett,

's ellenségeiket segítette. Eszköz volt az ugynevezett practicus emberek kezében, kik mindenkor czélt érnek, mert minden eszközt, melyly oda vezet, felhasználnak. A' Bourbonok által számtalanszor elvettette, a' ministeriumból gunyosan kizáratva, mégis kegyeletes ragaszkodással állott a' régi megbukott király-család oldalánál, 's kiszáradt fűját hí kezével táplálta. Ugy áll ott, mint sirkő, megbecsülve a' multat, melylynek nincs jövődjé. — T.

Chatouille : pénztartó, pénzláda. Így hivatik a' fejedelmek magánpénztára, melylyben azon pénz tartatik, mi a' fejedelmek saját szükség-eik- 's kedvteléseikre szolgál; honnét azon jószágok is, miket a' fejedelmek, mint magánemberek, birnak, vagy szereztek, Chatouille-jószágoknak neveztetnek. — cz.

Chelius (Miksa József) titkos udvari tanácsos és a' heidelbergi egyetemenél az orvosi és seborvosi tudományok professora, született 1794-ben Mannheimban, hol, és utóbb a' fennevezett egyetemben végezte tanulmányait. Szüleit nagyon korán vesztvén el, ifju korában szükséggel kellett küzdenie. 1813-ik esztendőben az ingolstadti kórház orvosa lett, néhány hóval később pedig ezredorvos a' bajor hadseregben, melylyel 1814. és 1815-ben Franciaországba is ment. 1817-ben Párisból visszajötté után Heidelbergben rendkívüli, 1819-ben rendes tanító, 1821-ben tanácsos, 1826-ban pedig titkos udvari tanácsos lett, 1827-ben a' zähringi orszá-lány-vitézrendkereszttel, 1831-ben pedig a' hassiai nagyhercegi Lajos-és érdemrend jelével tiszteltetett meg. Ő a' heidelbergi seb- és szemorvosi intézet alkotója, melyly intézet igazgatásával megbízott, valamint ugyanezen intézet évkönyveit is kiadá. De egyébiránt is szakának több folyóirata nagyrabecsült író nyert benne, mint munkás dolgozótársban. Főmunkája : *Handbuch der Chirurgie* (2 kötetben 4 osztályban 1833—34) melyly második kiadása után Bécsben utánnymtatott, és 1834—35-ben *Mansa F. W.* által dán, 1835—37. *Piqué J. B.* által francia, 1832—37-ben *Pool G. I.* által hollandi, 1837—38-ban *Rusconi Bódog* által olasz, végre *Bugát Pál* által magyar nyelvre is fordítottatott, 's nagy híret teljes mértékben megérdemli benső elrendezésének czélszerűsége és styljának világossága 's pontossága által. Ezenkívül több becses seborvoslati monographiája is megemlítését érdemel, nevezetesen : a' koponyaacsont taplós kinövéseiről. Ujabbán „szemorvosi kézikönyvet“ adott ki német 's francia nyelven. — L.

Chemia l. Vegytan.

Chemitypia. Így nevezi *Pül C.* Koppenhágából a' maga találmányát, miszerint érzebe tett metszések vagy vésések, vagy etetések vegytani segédszerek által emelt típusokká változtatnak a' nyomó sajtó alatt. A' találmány alapelve az érzek positívitásán és negativitásán nyugszik; a' kivitel módja körülbelől következő: ha valamelyly metszést egy érzelapon fekete festékkal bedörgölünk, 's azután a' lap felületét tisztára töröljük, a' réznyomó sajtó alatt, mind tudva van, a' metszés lenyomatát nyerjük, mert a' papir a' metszésbe egy kevésbé benyomatik 's ezáltal a' fekete színt felületére átveszi. Ha már egy ilyly metszet, a' helyett, hogy fekete színnel legyen bedörgölve, érzeczel van beolvasztva 's az eredeti lap felszine ezen metszet körül olyly mélységre kietetve, hogy a' beolvasztott

érez felszínére, melyly itt az előbb mély metszet helyén kiemelkedve áll, egy henger által reá kent feketeség a' sajtó alatt tiszta lenyomatot ad : természetesen ugyanazon képhez fogunk jutni, melylyet a' csupa metszés a' réznyomósajtó alatt ad, minthogy a' képet mindkét esetben a' felszín, (már vagy a' metszés, vagy az ebbe olvasztott érez felszine) által nyerjük, és e' kép pontosan ahhoz van alkalmazva. Hap. o. egy horganylapot veszünk, abba szokás szerinti metszést teszünk, e' metszést valamelyly igen negatív érezvegyülettel beolvasztjuk, 's azután a' horganylapot úgy megtisztítjuk, hogy a' beolvasztott érez csak a' metszetben marad 's a' többi felszínről eltávolittatik : a' positiv érzet t. i. a' horganyt, bizonyos savany által mélyre lehet etetni a' nélkül, hogy a' metszésbe beolvasztott negatív érez ezáltal megtámadtatnék, minek következtében ez utóbbi fölemelkedve marad, 's a' könyvnyomó sajtó alatt természetesen ugyanazon képet adja, melylyet előbb a' mélyedett metszés a' réznyomó sajtó alatt adott volna. — A' feltaláló közönséges használatra a' horganyt választotta, mint igen positiv, 's egyszersmind jutányos érzet, melylynek azon előnye is van még, hogy a' legtöbb ismerős savany által fel hagyja magát étetni. Ugyanezen elvet azonban más érzetekre is lehet alkalmazni p. o. réz lapot lehet ezüsttel beolvasztani, vagy ezüst lapot és aczelt arannyal, 's az ezüstöt és aczelt tiszta 's higitott választóvízzel feletetni; de ezek igen drága érzet lévén közhasználatra nem olyly alkalmasak. Az előny, melylyel a' chemitypia az előbbi modorok felett kínálkozik, lényegesen abban áll, hogy az így készült képeken, a' feltaláló szerint, minden vonás és pont egész eredeti tisztaságában adatik vissza, 's tetszőbb, melegebb és művészileg bevérgzettebb kép adatik. A' chemitypia azonban nem szorítja ki a' fametszést; mert ennek is meg marad sajtó előnye bizonyos czélokra, sőt a' chemitypia némelyly hiányokban szenved, mikén természeténél fogva nem segíthet; az érzezen ugyanis nagy simaságánál fogva nem marad meg a' szín olyly tartósan, mint a' fán, melylynek több rokonsága van a' színnel, 'stb. — Igen kedvező a' chemitypiában, hogy a' metszett lap gipsz-leöntete által képessé tétetik a' művész a' képet addig javitgatni, míg az kívánatának teljesen megfelel, 's csak azután változtatni *Piil* módja szerint emelkedett typossá. A' művészetek 's nevezetesen a' könyvnyomtatás folytonos haladása mellett, elláthatlan, hogy micsoda czélokra szolgálhat még e' felfedezés. — G. H. *Friedlein*nak, *Piil* vezetésé alatt álló graphicus intézetében megjelent próbalapok bizonyítják, hogy a' chemitypia által mindenféle modorban, vonalokban 's pontokban egyformán lehet képeket, 's különösen szép földabroszokat is kiállítani. A' chemitypia alapelvét bizonyosan sok esetben az érczmunkások is haszonnal alkalmazhatnák, p. o. diszítvények kiállítására. — ez.

Cherokees-ek. Egykor híres és népes indiántörzs, melyly eredetileg a' Mississippi folyótól keletre, Alabama, Mississippi, Tennessee státusokban, 's Florida nyugoti részén lakott, később pedig Arkansasba tétetett át. Egykor 24,000 ang. □ mföldnyi földterületet birt, most összeszes számuk 14.500 lélekre megy, kik közt 4000 fegyverfogható férfi. A' férfinem erős, szúlas, karesu; a' nők sugár, és gyöngéd alkatuak. Mindkét nem tiszta, esinos, sokat átvett az európai polgárosodásból, 's minden indiánfajok közt legműveltebb. Földművelést, baromtenyésztést és kézműveket is

üznek, gyapju és pamutruhákat készítenek; jó szövők és szövőszékeiket is magok készítik. Egy benszülött, *Guess György* saját irást talált fel, 's a' gyermekek írni 's olvasni tanulnak. Békében szelidek és vendégszeretők, harezban vitézek. Az amerikaiak, főleg herrenhutiak fáradozása által sokan keresztyén hitre tértek. Rég idő óta volt már saját politikai szerkezetük; kormányformájuk republikai 's egyszersmind patriarchalis, saját főnökeik alatt; törvényeik egyszerűek 's gyakorlatiak. Az egyesült státusok kormányformájából sokat kölcsönöztek; birtokukat kerületekre osztották, melylyek mindegyike követet küldött a' tanácsba. 1828-ban *Phoenix* című cherokees-hirlap is jelent meg *Uj-Echota* helységben, öntött betűkkel. Az angol gyarmatokkal békében éltek ugyan, azonban a' fehér jövevények által mind helyebb szorítottak, 's hatalmuk évről évre csökkent. Az angoloktól több ízben kegyetlen 's hitszegő bánást tapasztalván, a' szabadságháboruk idején az amerikaiak soraiban harezoltak. — 1829-ben egyenetlenség ütött ki köztük 's Georgia státus közt a' határra nézve, melylyet az egyes. státusok főtörvényszéke javukra döntött ugyan el, de az ítélet végre nem hajthatott. Vesztegetés által igyekeztek a' szerencsétlen törzs főnökeit földeik eladására bírni, 's végre mintegy 600 cherokeessel szerződés jött létre, melyly ellen a' faj többsége erőlyesen protestált; azonban a' congressus 1836-ban a' nemzet határozatának ismerte el a' szerződést, 's földekért 5 millió dollárt kifizettetvén, a' szerencsétleneket erőszakkal Arkansasba szállíttatta. Ezen új lakásukkal nem voltak megelégedve, 's 1843-ban alkudozásokat kezdtek tovább szállíttatásuk iránt nyugat felé, földeiket olcsó áron ajánlván fel a' szövetségnek. Főnökük *James Boyer* ravaszágáról 's ügyességéről ismeretes az egyesült státusokban. — *h.*

Chevalier Mihály, vagyonos flanelkereskedőnek fia, született Limogesban 1806. A' párisi polytechnicus intézetből 1825-dik esztendőben lépvén ki, a' pyrenaeusok és a' schweiczi havasok tetőin kifejlett költői kedélye, gazdag táplálék utáni vágyaival, az akkorában felmerült saint-simonistai iskola befolyásának martaléka lón és egy új civilisatio lehetőségével álmódott, melyly költői álmaiban a' juliusi forradalomtól fogva több elmés cikket is irt, melylyek St. simon apostolainak „*Organisateur*“ nevű lapjában meg is jelentek. A' *Leroux* által alapított és 1831-ben a' saint-simonisták iskolájának átadott „*Globe*“ szerkesztését átvéve, ezen alkalmat a' fenforgó politikai kérdéseknek Saint Simon eszméje szerinti tárgyalására és megfejtésére használta fel. Ezen iskola a' maga hatáskörét más tekintetben is buzgón terjesztette, 's missionáriusaival egész Franciaországot behálózta. 1831-ik évben volt az iskolának nyolcz gyarmata, vagy ugynevezett departementi egyháza: Montpellier, Toulouse, Lyon, Metz, Dijon, Rouen és Limoges városokban. De minden buzgó törekvése mellett is a' saint-simonismus nem sokára hanyatlani kezdett, főleg azért, mivel a' nők emancipatióját és a' javak közösségét kiáltván ki fölveül, az álladalmi hatalmat hívta ki maga ellen, e' felett pedig egész művelt világ előtt hitelét veszttette, mert a' nélkül, hogy önmaga elegendő positivitást mutatott volna, minden fennálló ellen irányozta törekvéseit, 's mindent egy elvont, képtelen közösségi chaoszba sodort. A' *Globe* nem sokára megszűnvén, a' főnökök közti viszálokodás az iskola kora megbukását vonta

maga után. *Bazard és Enfantin*, a' társaság atyjai, egymástól elszakadván, *Chevalier Enfantin*hez ragaszkodott, kivel Menil-Montantba ment, hol 1833-ban egy saint-simonista családot alakítottak. De ezen gyarmat ellenségekre talált, és *Chevalier Enfantin*nal együtt a' bíróság elébe idéztetvén, fogsággal büntettetett, melyly fogságbóli szabadon boesáttatása végett a' királyhoz folyamodni semmi módon nem akart, bár ezáltal magán segíthetett volna.—A' Saint-Pelagie fogházban ülven, ezen magánosságában elég ideje volt érettebb elmélkedésekre, mik őt csakugyan oda is vezették, hogy a' st. simonistai tan hiúságát utoljára átlátván, arról lemondott. Szabadon boesáttatása után Franciaországból elakart távozni, 's e' céljában jóakarói olyly sikeresen jártak kezére, hogy *Thiers*, akkori belügyi minster és *Legrand*, hid- és útügyi főigazgató által a' társas és erkölesi viszonyok vizsgálására kormányköltségen Éjszakamerikába küldetett, hová 1833. évi october havában el is utazván, 1834. és 1835. esztendőekben a' *Journal des Débats* lapjait igen elmés 's érdekes tudósításokkal látta el, mik által ügyességét leglényesebben tüntette ki. Mi a' merész saint-simonistai eszmék közül az álladalmak és népek használatára alkalmas lehetne, mind az *Chevaliernak* „*Lettres sur l'Amérique du Nord*“ czimű munkájában (2 kötetben, Párisban 1836., és németül 4 kötetben, Lipszében 1837) méltányosan tárgyalva találta fel. Hiteles és pontos tudósításokon kívül az éjszakamerikai szövetség állapota felől, e' munkában igen vonzó, mélyen átgondolt 's elnösen előadott párvonalok vannak húzva Amerika 's Európa közt, erkölesiség, vallás, közigazgatás, műipar 's kereskedés tekintetéből, 's egy rakás új, meglepő, termékeny eszme rakva le. Franciaországba visszatérvén, ismét a' kormány által Angliába küldetett az éjszakamerikai pénz- és kereskedési crisis okait megvizsgálni, melyly feladatúnak azonban, minthogy az úton a' lovaktól elragadtatván, kocsijából kiesett 's feje veszedelmesen megsebesülvén, a' pyrenaei fürdőkbe menni kénytelenítettett, meg nem felelhete. 1838-dik esztendő kezdetén adta ki legfontosabb munkáját : *Les intérêts matériels en France, travaux publics, routes, canaux, chemins de fer* czim alatt, melyly munkája Lindner által németre fordítva, Stuttgartban 1838-ban szinte megjelent. Ezen időtájban *Chevalier* francia státustanácsossá neveztetett ki, és *Say* helyébe nemzeti gazdaság köztanára lett a' *College de Francenál*. Újabb művei : *Histoire et description des voies de communication aux États-Unis* (2 köt. Paris, 1840—42). *Essais de politique industrielle* (Paris, 1843) ; *Cours d'économie politique* (Paris 1842). —

L.

Chile vagy *Chili* (mond : Csile) legújabb története : *Freyre* elnök 1824-ben elüzetvén 's helyébe *Pinto* választatván, ez a' magát fegyveres erővel fentartani akaró *Freyrcét* 1828 júliusán St. Jagónál megverte és száműzte. *Pinto* helyébe 1831 áprilisén *Prieto* elnök következett, ki a' nyugalmat meglehetősen helyreállította 's több hasznos intézkedést tett. 1837-ben új lázadás tört ki a' kormány ellen, melylyet szinte a' Peruba futott *Freyre* indított. E' lázadás véresen nyomatott el, de Peruval háboruba keverte Chilet, mert a' bolíviai praesidens, *Santa-Cruz*, ki Perut is elfoglalá, ez alkalommal Chilere is ki akarta terjeszteni hatalmát. A' háboru 1839-ben végződött, és *Santa-Cruz*, a' Peruban 's Boli-

viában támadt öszszezsküvés által kényszerítetve, kénytelen volt elnöki méltóságát mindkét álladalomban letenni. E' bel- 's külláboruk tetemes adósságba merítették ugyan a' chilei köztársaságot, de hasznót is okoztak neki a' nemzeti érzelem felébresztése 's figyelemre méltó szárazzi 's tengeri haderő felállításá által. Azóta több éven át béke volt. 's Chile egyike lön a' virágzóbb 's hatalmasb délamerikai státusoknak, sőt 1845-ben Spanyolország által is elismertett. 1841-ben *Bulnes* tábornok lett elnökké, kit az 1846-iki választás is meghagyott hivatalában. Kormányá munkás és rendezett, de reformokra kevésbé hajló. — Nagyobb viharokra nincs itt anynyi elem, mint Délamerika egyéb státusaiban. Az ó spanyolok, valamint a' négerek száma nem nagy, az indiánok saját területen laknak, a' színek kevésbbé vannak vegyítve, a' mi az ország nyugalomára nézve igen kedvező. Azonban 1846-ban ismét lázadási merénylet fordult elő *St. Jagoban*, melynek élén *Vicuna-* család állott. háttérén pedig ismét *Freyre*, ki elnökül kiáltatott ki. Azonban a' vezérek elfogattak, 's miután a' nép a' *Progreso* ministeri lap szerkesztőjének házáat öszszerombolá, a' lázadás vér nélkül nyomatott el. Még soká tart Délamerikában e' bizonytalan állapot, melyly miatt a' különben sok előnyyel bíró *Chile* státus sem igen alkalmas kivándorlási hely. — Azóta a' párttharezok parlamentarís térre vonultak, 's azon valóban alkotmányos haladás is vehető észre, melyly Délamerikában igen ritka jelenet, hogy az elnök a' nemzeti gyűlés többségének akaratát tiszteli 's ministeriumát a' szerint módosítja. Így 1848-ban a' *Vial-Sanfuente*s féle nem kedvelt ministerium viszszalépett a' nemzeti gyűlés szavazata előtt, 's *Manuel Montt, Perez, Tocornal* 's *Grez, Reyes* tagokból álló ellenzéki ministerium lépett helyébe. Ugy látszik, hogy a' legközelebbi harcz a' katonai aristocratia ellen lesz intézve, melyly az elnöki széket mintegy jogos tulajdonának tekinti. A' democratá párt, melylynek jelöltje 1846. *Pinto* volt, folytonos haladásban van. 1848-ban a' választások tetemes democratá-többséget ültettek a' követkamarába. Jelöltjük az 1851-iki elnökválasztásra *Manuel Montt*, a' ministertanács mostani elnöke. — Chile 8 tartományra van felosztva. 1) *Coquimbo*, a' legéjszakibb rész, melyly *Chuapa* folyóig terjed. Itt vannak *Copiapo* és *Coquimbo* vagy *Ciudad de Serena* városok, 's nagy rézbányák. 2) *Aconagua*, a' *Chacabuco* heglánczig; fővárosa : *Ciudad de Felipe*; itt is sok rézbánya van. 3) *Sant Jago, Cachapual* folyóig, az ország középpontja, *Sant Jago* fővárossal, melylynek 48,000 sőt legújabb adat szerint 66 ezer lakosa van, 's melylytől 18 mérföldnyire fekszik *Valparaíso* élénk kikötő, 's a' két *Juan Fernandez* sziget. 4) *Colchaqua, Maule* folyóig. 5) *Maule, Ruble* folyóig. 6) *Conception*, legtermékenyebb része Chilenek, melylyet 1835-ben rémes földrengés pusztított. Hasonnevű fővárosa egyik Délamerika legrégibb helyei közül, melyly már 1550-ben alapított. 7) *Valdivia*, határos az *Araucán* indiánusok területével. 8) *Chiloe* sziget. — Az 1823-iki régibb chilei alkotmány foederatív státust állított fel, melyly a' fenebb említett egyes státusokból állván, közös ügyeit közös congressus által intéztette. Az 1833-iki alkotmány ezen foederatiót egységes státussá változtatta át. A' felség a' népből ered 's az abból kifolyó végrehajtó, törvényhozó, és bírói hatalmak által gyakoroltatik. Az elnök, a' ki

egyenes népválasztás által öt évre választatik 's egymásután két ízben megválasztható, semmi részt sem vesz a' törvényhozásban. A' végrehajtó hatalom, az alkotmány szerint, nem tanácskozik, hanem engedelmeskedik. Az elnök nevezi a' minisztereket 's tartományi közigazgatósági tisztviselőket; a' helyhatóságokat a' községek választják. A' bírói tisztviselők letehetlenek, de felelősek. Az elnök is, hivatalkodása második évétől kezdve, perbe fogható. — A' törvényhozó hatalom, melylynek egyedül van kezdeményezési joga, két kamrából álló nemzeti gyűlésnél van. Az első kamra áll 20 senátorból, kik 9 évre választatnak; választható e' méltóságra minden 36 éves polgár, kinek 2000 peso (piaster) jövedelme van. A' második kamrában ülő követek legalább 25 évesek, kivéven ha házasok, mert ugy 21 év is elegendő, 's 500 peso évi jövedelmet kell kimutatniok. Polgár és választó minden chilei, a' ki írni 's olvasni tud, 's 25, vagy ha feleséges, 20 éves. Minden kiváltság el van törölve, kivéven a' majorátusokat 's a' kormány monopoliumait; azonban a' mostani birtokok halálával a' majorátusok is meg fognak szünni. A' kormány monopóljai: dohány és kártya. A' személy és vagyon biztossága, a' sajtó, kereskedés, ipar szabadsága biztosítva van, a' rabszolgaság örökre eltörölve. Az alkotmány a' státus első gondjának mondja lenni a' nevelést, 's valóban ennek érdekében sok is történt már; iskolák állittatnak mindenfelé; tehetséges chileiek Francia- 's Németországban képezik magokat tanítókká. Az alkotmány 5-ik cikké szerint a' kath. vallás az uralkodó, és pedig minden más hitfelekezet nyilvános vallásgyakorlatának kizárásával; azonban ez örült törvénytől eltért az élet, több protestans egyház áll fenn, melylyekben szabadon üzetik az isteni tisztelet, 's a' chileiek türelmessége dicséretes. A' patronátus joga a' státusnál van, engedetlen papok letétetnek, mint kevés időelőtt az érsekkel történt, ki a' polgári házasságok behozatalát gátolni akarta. A' zárdák legnagyobb része meg van szüntetve, a' papság jövedelme tetemesen alább szállitva, p. o. a' st. jagoi püspöké 40 ezer piasterről 7 ezerre. — Chile státuszgazdasága legrendezettebb Délamerikában. A' bevétel 1845-ben 2,800,000 piasterre, a' kiadás 2,744,000-re ment. A' küladósság (1 millió font sterl.) nagy részben kifizettetett; a' belső adósság nem nagy öszszegre megy. A' hadsereg 11,530 emberről 3000-re tétetett, de a' jól begyakorlott 64,000 főnyi nemzetőrség biztos véde a' rendnek. A' művelt föld Chileben 3348 négysz. mföldet tesz. Az ember Chileben ekkorig keveset tön a' természet kincseinek felhasználására. A' kereskedési bevétel 1845-ben 12,425,000, a' kivitel 7,500,000 dollarra ment. A' lakosok alig mennek 1 millióra, ide nem számítván az Araucánokat, kik külön független indiánus tartományt képeznek Concepcion és Valdivia közt. A' mintegy 400 ezer egyénből álló Araucánok 4 fejdelemségre oszlanak (uthal-mapus), melylyek nevei: *Laugun*, *Lelbun*, *Mupir* és *Pire-Mapu*. Mindegyiket külön fejdelem (Toqui) igazgatja. Szövetség van köztök, melyly jól tudja egyeztetni a' közös szövetségi érdeket az egyes szövetségi tagokéval, 's külön szövetségi kapcsolatban áll a' chilei köztársasággal. — Kitünő munkák Chile felől: *Pöppig* utazása (Lipese, 1836); *Graham: Journal of a Residence in Chili*. *Molina: Geschichte der Eroberung von Chili*; *Hall: Journal kept on the coats of Chili*; *John Miers; Travels in*

Chile and La Plata; D'Orbigny: Voyage dans l'Amérique meridionale (Paris, 1839) *Claude Gay: Historia fisica y politica de Chile; Kindermann, Cast, Simon és Bromme, Chileről*, mint németek számára alkalmas kivándorlási helyről értekeztek legujabb években. — T.

China. Azokhoz, mik Chináról a' Közh. Ism. Tárában elmondattak, csak némi pótlékokat 's ujabb adatokat ragasztunk. — Népeiségére nézve, melyly 250,000 négysz. m.földnyi területén él, igen eltérők 's egymással ellenkezők az adatok, mik szerint lakosainak öszszes száma 150 's 360 millió közt változik. — A' sajátképpen China 19 tartományra oszlik, melylyek ismét kisebb kerületekre vannak felosztva. Ezen tartományok népeisége, egy 1833-iki számítás szerint, következő :

Pe-tsche-li	27,990,871
Khiang-Su	37,843,501
Su-tschuan	21,435,678
Ngan-hoei	34,168,059
Kiang-si	30,426,999
Tsche-kiang	26,256,784
Fu-kiang	14,777,410
Hu-Pe {	27,370,098
Hu-nan { előbb Hu-kuang	14,777,410
Ho-nan	23,037,171
Schan-tung	28,958,764
Schan-Si	14,004,210
Schen-Si	10,207,256
Kan-su	15,193,125
Kuang-tung	19,174,030
Kuang-si	7,313,895
Yun-nan	5,561,320
Kuei-tscheou	5,288,219
Liao-tung	942,003.

A' chinai elzárkozottság fátyolán jót lebbentettek az angolok legujabb győzelmei, 's mindinkább közelget a' valószínűség, hogy a' chinai fal lerogyik, 's a' menynyei ország a' barbárok előtt egészen megnyílik. Ezen európai-chinai viszonyok megoldásában fekszik nem csak a' „menynyei ország“ jövődjé sorsa, hanem a' világkereskedés további alakulása is ettől függ, 's benne világtörténeti kérdések 's fejlemények magva rejlik. Menynyire fontos ezen dolog Európára 's a' világra nézve, ennek bebizonyítására elegendő megemlíteni, mi China jelenleg a' világkereskedésre nézve, 's mivé lehetne. China öszszes külkereskedése, kerek számmal, 20 millió font sterlingre becsültetik, a' mi nincs ötödrésze Nagybritannia külkereskedésének, holott China népeisége legalább is tiz anynyi, mint Britanniáé (ide nem értve a' gyarmatokat). És e' roppant népeiség méltán dicsértetik szorgalmáról, ügyességéről, műszeretéről. Mély békében, 's legnagyobb részint némi jóllétben él. A' hasznost meg tudja különböztetni, de a' pipere ingereitől nem idegen, 's gyermekies kíváncsiságot mutat az újdonságok iránt, miket a' tudomány által vezérlet leleményes ész, majd komolyan, majd tréfából napfényre hoz. Csere-eszközökkel bőven ellátta a' természet e' roppant birodalmat, 's theán kívül nyers

selyem, cukor és nemes érez már is jelentékeny mennyiségben vitetik ki; az ipar pedig, bár régi kerékvágásán túl nem igen terjed, 's legfelebb csak az idegennek sikerült majmolása által neveli körét, azért el nem mulasztja az idegen vásárt, melyben kereset mutatkozik, árúval ellátni. Az országnak különösen éjszakai partja igen jó kikötőkkel bir. A' bevitel, minden ellenébe gördfített akadály daczára is, évről évre bámulatosan szaporodott, 's minő dús kilátás derül az európai nemzetek számára most, midőn a' chinai kikötők előttük megnyiltak, minő remények a' világkereskedésnek, világiparnak! minő változás az egész föld arezulatán!

Az angolokon kívül, kiknek a' chinaiakkal viszonyaira nézve l. a' kövtek. cikket, erős kereskedést üznek Chinába az amerikaiak. E' kereskedés, melyly azonnal az egyes. státusok függetlenségi nyilatkozata után megkezdődött, utolsó időkben igen jelentékenynyé növekedett. 1817-től 1834-ig a' britt kereskedés 60, az amerikai 73 procenttel öregbedett. Ugyanez években az egyesült státusok theafogyasztása 4 millió st. értékről 18 millió ftra nevekedett. A' cantoni legelőkelőbb kereskedőházak közül 8 britt, 7 amerikai 's 1 francia-hollandi. 'S a' mi földolog, az amerikaiak igen jól megférnek a' chinaiakkal, és diésekesznek azon gyorsaság és könnyűséggel, melylyel Cantonban az üzletek vitetnek. — Macao szigeten, melyly 1586 óta egy részben a' portugallok kezén van, ezek elvonulva és szerényen élnek a' sziget számukra kimutatott részén. A' macaoi kereskedésre tulajdonképpen csak portugál és spanyol hajók bocsáttatnának, de nem nehéz, portugáll név alatt, öszszebeszélés utján, másoknak is üzérkedni. A' portugáll tanács, melyly a' macaoi püspökből, bíróból 's néhány előkelő lakosból áll, 1836-iki rendelete által nyílt rakhelylyé tette a' várost minden európai áru számára, 1½ pc. vám mellett; a' mi a' kereskedésre nézve igen nagy könnyebbség. — Másik a' chinaiakkal folytonos közlekedésében álló nagy nemzet, az orosz. Mióta a' moszkoviták Sibériát 's a' tatárok Chinát elfoglalták, e' két rengeteg ország szomszéd lett egymással. Péter czár éles saszeme átlátta az ezen irányban fejlődő kereskedés fontosságát, 's már 1693-ban követséget küldött Pekingbe. — 1833-ban az orosz kivitel Chinába, valamint a' bevitel Chinából Oroszországba 7—8 millió rubelre ment, 1840-ben pedig a' határi vásárra hozott orosz áruk 's átviteli cikkek értéke 24 millió rubelre becsültetett. A' határi kereskedő helyek: chinai részről *Maimatschin*; orosz részről: *Küachta*. Pekingben orosz missió tartózkodik, 6 egyházi 's 4 világi tagból álló; mi által a' pétervári kormánynak folyvást állanak rendelkezésére férfiak, kik a' chinai nyelvet értik és statistikai adatok ezeknek szorgalma által. Feltehető, hogy Pétervárott sokkal tisztább fogalmak vannak a' chinai állapotokról, mint bármelyly más udvarnál. — Szó volt a' két udvar közt az amúr-folyói hajózásról. Az Amúr, melyly Sibériában ered, azon egyetlen nagyobb folyó, melyly az orosz birtokból kelet felé megy, 's melyly által egyenes öszszeköttetés lenne létesíthető a' csendes oceánnal. — Oroszország az egyetlen hatalom, melyly az angolok legujabb békekötése előtt, diplomatikai öszszeköttetésének némi kis sikerével diésekedhetik.

Chinának 250 ezer négysz. mérföldnyi öszszes területéből a' csendes tenger melletti mintegy 10 ezer négysz. mérföldet elfoglaló lapály a' chinai

műveltség fő széke. Ezen arány tehát a' birodalom összes területe, 's annak legműveltebb része közt mintegy középen áll ahoz képest, melylyben Porosz- és Franciaország áll Európa egész területéhez. *Honan* tartomány tartatik a' chinaiak által a' föld középpontjának, 's nevezetük ezért a' közép' virágának (Tschong-Kuni); körülé fekszik a' többi tartomány, melylyek a' chinai műveltség kitünőbb fészkei, 's hol a' thea terem. — *Kuang-yu-ki* tanúságos és kimerítő terményleírásában a' chinai birodalomnak 9 tartománya emlittetik, melylyben theacsemete találtatik, az éjszaki szél. 35 fokától dél felé 's többnyire a' nagy Kiáng folyó déli részén; ezek : Kiáng-nan, Ho-nan, Tsche-Kiáng, Kiáng-si, Hu-Kuang, Szutschuan, Fu-kian, Yunnan, Kuei-tsheu.

A' chinai műveltség legfőbb jelenségei 's emlékeiül szoktak emlittetni a' *nagy köfal*, 's a' *császári csatorna*, melylyek a' bennszülöttek öntudatában is úgy tűnnek fel, mint az ország természetével összeforrt művek. A' *nagy köfal*, melylyről *Barrow* azt írja, hogy Anglia és Scócia 1,800,000 épületének összes fala, egy házra 2000 köblábat számítva, nem foglal magában annyit építési anyagot, újabb időben elvesztette fontosságát 's magok a' chinaiak által is közönyösen kezd tekintetni. A' csorbák, miket rajta időről időre az idő foga ejt, ki sem javíttatnak többé. — A' *császárcsatorna* (*Yun-liang-ho*) éjszaktól délnek 250 mfdnyi hosszúságban futja át a' chinai mély lapályt, 's az első osztályú (Fu nevű) chinai városok legnagyobb része mellette fekszik.

Kiaking császárnak 1820-ban történt halála után *Tao-Kuang* (értelem fénye) lépett a' trónra, ki, a' volt császár második fia, 1783-ban született. Jóságú 's okos uralkodó, de környezetében alig találkozik hű szolgáló. 'S a' mandarinokat a' császárnál bevádolni életveszélylyel jár; mert egymást kölcsönösen gyámolítják, 's az ellenök kelt panaszokat elnyomják. Ezért Chinában példabeszéd : „ne vádold a' mandarint“, 's „jó mandarinnak ritkán van jó vége.“ Uralkodása igen szerencsétlen. Nagy áradások borították el az országot, drágaság és éhség dúlt az éjszaki tartományokban, a' déli és parti vidékeket cholera pusztította. E' miatt lázongások törtek ki, miket csak a' legnagyobb erőfeszítéssel leheté elnyomni.

A' chinai szellemvilágban haladás nem látható. Tudomány, művészet, nyelv, vallás, kormány 's polgári intézmények — minden a' régi kerékvágásban. A' chinai ifjuságnevelése 's minden intézkedés vas következetességgel van oda irányozva, hogy a' szellem minden szabadabb röpte álomban tartassék vagy elnyomassék. A' nemzedék e' szerint mindig csak az lenne, a' mi előde volt, 's önállásu szellemkifejtésről lemondva, a' multban találná ideálját; örök feladása lenne a' már bevégzett utat újra meg újra megfutni. Ezen évezredes rendszerből magyarázható a' chinai műveltség megállapodása, 's az idegen műveltség befolyásának ekkorigi gondos kizárása 's elhárítása; azon szomorú kép, miszerint a' selyemnek és porcellántornyoknak és piczinyke női lábaknak e' czifra országa a' jövőben semmi szellemi törekvéspontot nem tűz maga elébe, 's elméje csigapályán jár, melyly az európai szellem előtt megfoghatatlan. Azonban ijedve kérdjük Európától, valljon nem közelit-e ő is e' töredékeny, halavány képhez ott a' távol keleten, nem ölti-e földrészünk társas és politikai élete körül is ama' gúnyolt chinai rendszer redves karjait?!

Chináról szóló legújabb munkák : *Davis : the Chinese* (2 kötet. London, 1836.) *Gutzlaff : History of China* (2 kötet. London, 1835; németül *Bauertól*. Quedlinburg, 1836); *Lindsay és Gutzlaff „Reportja“* melyet a' parlament elébe adtak, 's melyly 1833-ban nyomtatásban is megjelent; — továbbá China leírása *Murray, Crawford, Gordon, Lym, Wallace, Burnett* és egyebektől, nevezetesen az *Edinburgh Cabinet-Library* 18—20 kötetében. — *T.*

Chinai-angol háború. Az újabb idő köztörekvése : bevonni a' föld minden népeit az emberi nem nagyszerű mozgalmaiba, 's a' keresztényiség és polgárisodás jótékonyosságát minden égöv alatt otthonosítani. *Vasco de Gama* és *Columb*, e' két nagy tengeri utazó, megnyiták az utakat, melylyeken az európai mivelődés négy világrész felé hódítólag halad elő. A' nagy genuai nyomdokán a' spanyolok, brittek, portugallok, hollandiaiak és francziák Amerika egész continensét kifürkészték 's meghódíták; a' nagy portugall pedig ezereknek mutatott utat, kik azóta Déláfrika- és Délázsziába hatottak, és Oecánia végetlen szigetvilágában, egy új világrészben, a' polgárisodás számára új feladatot nyertek. Nincs erő, nincs szenvedély, jó 's rossz, mi e' többszázados munkánál közre ne hatott volna. Harczfi és tengerész, missionarius és kereskedő vetélkedve működének 's gyakran olyly befolyások, miknek akadályozó hatás tulajdonittatik, minők az udvarok politikája 's a' népek vetélye, hatalmas előmozdító eszközökül szolgáltak. Példa erre Keletindia, hol az európai kereskedés minden tekintetben álärendelt állásu vala két századig, mignem az angol-francia háborukor *Dupleix* (francia) olyly politikát követett, melyly az angol *Clive* 's utódai alatt a' brittek rengeteg keletindiai birodalmának alapját vetette. A' viláгурalkodásu kereskedők figyelme az indiai első szerencsés vállalatok után fordult Chinára. A' nyereséges kereskedés az országgal nagyrészben fedezte a' kiadásokat, miket a' keletindiai társulatok pazarlásai okoztanak. De a' chinaiak koránsem hajlottak e' közlekedésnek olyly kiterjedést engedni, minőt külföldi kereskedő barátaik kívántak. Meghiúsultak az angolok miden követségei, mihelyt a' közlekedés szabadságának csiklandós pontját érinték. Midőn 1834. a' keletindiai kereskedő társulat egyedárussága megszűnt, fordulatpontnak kellett bekövetkeznie. Egyedárussággal bíró társulat könnyebben elviselheti a' fosztogatásokat, mik Chinában gyakoriak voltak, mint magán ember, kit a' kár osztatlanul sujt. A' mint tehát az egyedárusság megszűnt, Angliában egész kara emelkedett a' hangoknak, melyly a' kormánytól kívánta, miszerint a' chinai uralkodás szükség esetében kényszeritessék is, szabadabb kereskedelmi rendszer követésére. China eljárása természetes következése volt az ottani ferde felfogásnak és ferde igazgatási elveknek. Hogy birodalmuk terményeit, melylyek nélkül az idegenek el nem lehetnének, becsereálni megengedték, részökről már ez is magas kegyül tekintetek. Velök azonban egyenes közlekedésbe jöni nem akartak; tiltva lön tanítani őket az ország nyelvére 's irodalmára; közlekedésül csak néhány hely jelettetett ki számukra; tolmácsok 's kereskedési biztosok rendeltettek, kikkel egyedül üzérkedjenek. Így támadt a' közönségesen „*Hong*“-nak neveztetett társulat, melyly az idegenekkel kereskedésre kizárólag feljogosítatott. E' társulat sok panaszra szolgált alkalmul az euró-

paiknak. Minthogy tagjainak idegenek iránt veszélyes kezességet kelle vállalniok : erre kevés jóra való ember akadt; a' szám tehát összeolvadt, a' chinaiak hong-kereskedőkül csak figuransokat irattak be, kiket könnyelműen áldoztanak fel. Bankbukások, a' portékák árának önkénytes felebb emelése vagy leszállítása miatt az idegen kereskedők csempészetre hívék feljogosítva magokat. E' tilalmas kereskedés ellen ismét a' chinaiak Zugolódttak, főleg az ellen, hogy igen sok mákony vitetik be. A' mákony kereskedés a' mult század közepén támadt, hogy elégséges csereszerűl szolgáljon a' chinai portékákért, melyeknek fogyasztása, különösen a' theaé, mindinkább növekedett. Midőn a' mákony gyarapodó használata ellen a' chinai kormány tilalmakkal kezdene élni, ára roppantul emelkedett. A' 18-ik század vége felé a' mákony-dohányzás el volt terjedve az egész chinai birodalomban. E' században a' csempészet rendszeritve lön 's példátlan kiterjedést nyert. *Linting* szigetén, közel a' tigris-öbölhez nagy mákonyrakhely vala, ide folyvást érkezének erősen fegyverzett csempészhajók, mik szükség esetén mérkőzni foghattak a' chinai tengeri erővel. Sőt a' birodalom egyéb partjain is, néhol erőszakot alkalmazva, 's a' chinai hatóságokat sértve, merészkedtek kísérleteket tenni.

Midőn a' keletindiai kereskedő társulat egyedáruskodása megszűnt, komoly viszálokodások támadtak az európai kereskedők 's Canton hatóságai közt. A' kereskedők követelék a' hongok szaporítását; a' számos bankbukás fődözését; követelték, hogy a' kereskedelmi időszakon kívül is jöhessenek Cantonba 's családait magokkal hozhassák 'stb. E' követelések másodika teljesített, a' többi teljesedése iránt pedig reménységben voltak. Ez időben jött lord *Napier*, mint a' britt kereskedés főfelügyelője Cantonba, 's itt legott mint kormánybiztos lépett fel. A' chinaiak nem akarák őt, mint ilyet elismerni, állítván, hogy Pekingbe nem tétetett jelentés az iránt, miként kereskedelmi elnök helyett királyi hivatalnok jöend, 's ezenfölül az állítólagos küldött felhatalmaztatást sem mutathat elé. 'S valóban elfeledkezének Angliában fölhatalmazást adni Lord *Napier*nek. E' mulasztás a' lord minden egyezkedéseit meghiusítá. Követeléseit, miszerint ne a' hongokkal, hanem a' főhatóságokkal tehesse magát közlekedésbe 's ezek által mint velök egyenlő állásu tekintessék, a' chinaiak visszautasíták; 's midőn ebben *Napier* meg nem nyugvék, félbenszakaszták a' kereskedést. Lord *Napier* csekély erélye 's földiei egy részének azon tette, hogy kérvénnyel járulának a' chinai hatósághoz, a' chinaiakat makaacságukban eljárásukat illetőleg, még inkább megerősíté, a' kereskedés elébb nem engedhető meg, mondák, míg *Napier* hadi hajóival, miket akközben védelmére hozatott, a' gyöngyfolyót el nem hagyja 's Makaóba vissza nem tér. Utlevelet kért a' lord „minthogy nem akarja, miszerint a' kereskedők kárt valljanak; enged tehát azon reményben, mikép egykor eljő a' nap, midőn olyly erő által, minek semmi ellen nem állhatand, olyly állaspontra jut, melyly őt mint Nagy-Brittannia követét megilleti“ A' lord elutazása gyalázatos fosztogatásokra szolgált alkalmul. *Napier* súlyos betegsége daczára a' legkikeresettebb boszontásoknak lön kitéve. Utjában gyakran feltartóztatott. Hiába mondá orvosa, miként a' hajó gyógyszerék hiával levén : ha gyorsan Makaóba nem eveznek, halála kikerülhetetlen. A' chinaiak csónakaikkal körülszállongák szünetlenül a' hajót

's gong, tantam és egyéb hangszerekkel kiállhatlan lármát csináltak. Czélok el lön érve. Lord *Nepier* oct. 11-én 1834. alig hogy Macaóba ért, meghalálozott.

Napier utódai, *Robinson* és *Elliot* feltétlen engedékenységgel fegyver-zék le a' chinaiak haragját. De ez engedékenység a' harcz kitérését segíté csak. A' mellett vastag hibát követtek el *Robinson* és *Elliot* az által, hogy a' csempészekkel nyilvánosan közlekedtek. 1839-ben szigoru rendszabá-lyok hozattak a' csempészet ellen. A' császári biztos *Lin Tsesiu*, egy minden tekintetben jeles férfi követelte, miszerint az angol kereskedők minden mákonyt adjanak át 's igérjék meg, hogy e' gyalázatos kereskedést többé nem üzendik. *Lin* a' kereskedőkhez intézett iratában többek közt így szól: „Mi évről évre ellátunk benneteket a' legjobb áruczikkokkal. Ked-veztünk lehető legnagyobb mértékben, 's mivel köszöntétek meg kedvezés-ünket? Éltetek törvényeink szerint? Kimélték-e mások életét, midőn hasznokat kerestétek? Mi végre hoztok nekiünk mákonyt, melylyel saját országotokban nem szoktak élni 's melylyel az embereknek halált és vesze-delmet okoztok? Ilyly dolog mindenkit fellázithat 's a' császár menyneji értelme előtt épen nem menthető.“ *Dent* nevü mákonyárus, maga igazolása végett, Cantonba idéztetett. *Elliot* őt, a' veszélytől fenyegetettet, biztos-ságba helyezé, mi a' chinaiakat főfokig ingerlé. Elzárkozás 's éhség által gyötörtetve, kénytelenítették az angolok engedni. *Elliot*, 20,291 láda mákonyt, a' hajók összes tartalmát, kiszolgáltató, melylyet a' chinaiak árkokba szórtak, mész- és olajjal megfeverték 's aztán tengerbe vetének. Az engedékenység újabban is roszul gyümölcsözött. Azt igényelték a' chinaiak, hogy minden érkező hajót megmotozhassanak 's minden angol, ki a' tiltott kereskedésen rajta kaptatnék, elítélésül nekik adassék át. Sike-retlen egyezkedések után elhagyák az angolok Cantont. A' kereskedés megszűnt. Itt ott esetepaték történtek. Nov. 3-án 1839. megtámadák az angolok a' chinai tengeri erőt 's könnyyedén elbántak vele. 13. és 14-én a' chinaiak ügyekeztek Hongkongnál az angol tengeri erőt szétszórni. Az angliávali kereskedést örök időkre megszakasztottnak nyilváníták, 's szabadságot adtak vadászhatni az angolokra, mint az erdei állatokra. Az angolok készülteket tőnek 's elégtétet 's kárpotlást követeltenek. *Elliot* őket kárpotlás végett az angol kormányhoz utasítá, de a' melyly azt el nem ismérte. Az angol matrózók 's chinaiak közt kiütött czivódás, melyly közben az utóbbiak egyike megöletett, még rosszabbá tette az angolok helyzetét Cantonban. Midőn az angolok vonakodtak a' bünösöket kiadni, *Lin* megtiltá ugy Macao, mint Cantonban az angoloknak élelmi szereket adni, 's 1839-ki aug. végén az angolok elhagyák Macaót, és hajóra szálltak Hongkongnál. Egy kísérlet alkalmával chinaiaktól élelmi szereket szerezni, ellenségeskedés tört ki a' chinaiakkal, mire *Lin* azután paran-csot adott a' bennszülötteknek, hogy felfegyverkezzenek 's az angolokat semmisítsék meg. *Elliot* hiába próbált békés egyezést eszközölni; a' chinai admirál *Kuang* 29 hadi hajóval kiindult az angol hadihajók elfogására, de 6 hajójának vesztésévével *Tschum-piig* viszszavertetett. Ez ellenséges összeütközés következése lön minden közlekedés megszakadása, 's növe-kedett keserűség. *Elliot* ismételt békekísérletei czélra nem vezettek. Néhány még Macaóban tartózkodó angollal együtt 1840. febr. elején *Yih*

chinai vezér által elüzetett Macaóból, sőt a' chinai hajóssereg febr. 28-án éjjel fel akarta gyujtani az angol hajókat, mi azonban nem sikerült. Most Anglia formaszertint háborut üzent, 's jun. 28-kára *Elliot* admirál alatt angol hajóssereg jelent meg Canton alatt, 's elzárta a' Tigris folyót, míg az angol hadi erő másik része jul. 5-ikén Tschusan szigetét 's annak fővárosát Tinghait foglalta el, Amoyt lődözte 's ennek bástyáit lerontotta. Azután *Elliot* a' chinai birodalom északi partjaira evezett, 's aug. 11-ikén a' Pekingbe vezető Pe-ho folyóra szállt, hogy a' kormány hivatalos irómányainak a' chinai császár kezébe adatását kivivja, melylyek elfogadásától *Lin* Cantonban vonakodott. E' czél el is éretett. Az angol hadi erő jelenléte a' császári lakhely közelében pillanatnyi engedékenységet eszközölt. A' császár küldöttéi átvették az irómányokat, csodálkozást tettek az események fölött, békére hajlóknak mutatkoztak, 's a' négyheti alkudozás után a' császár megígérte, hogy biztostküld a' béke végképpi megkötésére Cantonba, ha az angol flotta szinte oda vonul. *Elliot* meg hagyta magát esalni ez ígéretek által 's visszavezett Cantonba, hol 1840. nov. 20-kán Ke-schan cs. biztos megjelent 's az alkudozások megkezdődtek. E' közben *Bremer* commodore vette át a' hajóssereg parancsnokságát, *Elliot* visszahivatván, 's midőn az alkudozások hosszas idő után sem vezettek czélra, 1841. jan. 9-ikén elfoglalák az angolok a' Tigris partján levő erősségeket, 's nagy károkat tettek a' chinaiaknak. Ezen erőteljes fellépés sikeres volt. Jan. 20-ikán előleges békeszerződés kötött, miszerint a' cantoni kikötő ismét megnyitott, a' kereskedés felszabadított, Hongkong sziget az angoloknak átadatott, 's 6 millió dollárnyi kárpótlási összeg biztosított. Az angol hajóssereg Hongkongba vonult vissza. De miután az előleges békekötés a' chinai kormány által febr. 24-ig sem hagyott helyben, az ellenségeskedések újra elkezdődtek. Az angolok újra elfoglalták a' tigrisi erősségeket, elrontották a' chinai hajókat, mart. 18. Cantonig nyomultak 's bevették a' külvárosokat. A' chinaiak fegyvernyugvást kértek, melyly mart. 20-ig olyly feltétel alatt adatott meg, hogy a' kereskedés szabadittassék fel 's a' kereskedők biztosittassanak. De most sem mutattak a' chinaiak komoly szándékot a' béke helyreállítására, sőt háborura tettek készüléteket, 's a' császár kemény büntetéssel fenyegetett mindent, ki békéről szól. Ellenséges érzelmű rendeletek bocsáttattak ki az angolok ellen, a' fegyveres erő Cantonban 50 ezer főre szaporított 's ezen erő parancsnoksága *Yih-schan* mandschu vezérre 's *Hu* miniszterre bízott. *Keschán* pedig, mint ki az előleges békeszerződésnél engedékenynek 's azután gyávanak mutatkozott, halálra 's jószágelkobzásra ítéltetett. Az angol kereskedés fő felügyelője, *Elliot* kapitány, látván e' készüléteket, megtámadást parancsolt Canton ellen. A' kiszállásra rendelt haderő parancsnoka, sir *Hugh Gough* vezérőrnagy, máj. 24-én elfoglalta a' factóriákat 's külvárosokat, 's 25-ikén 2,500 emberével megverte az egész cantoni hadi erőt, míg a' tengeri hadsereg a' parti erősségeket 's a' chinai hajókat tette tönkre. Már a' belváros ellen akart támadást intézni, midőn *Hu* miniszter megjelent 's új alkudozást ajánlott. *Elliot* kapitány még egyszer engedett, 's máj. 27-ikén kevés módosítással létre jött a' már egyszer megkötött szerződés, a' chinai 's tatár seregeknek 13 mérföldnyire kellett távozni Cantontól, az angolok elhagyák az elfoglalt erősségeket, 5 millió

dollár hadikárpotlást a' Hongkereskedők azonnal öszszetettek, az angol hajók Hongkongba vonultak, 's egy időre úgy látszott, hogy a' chinaiak a' békét öszszintén akarják. Ekkorig az angolok kevesebb erélylyel folytatták a' háborut, mire több okaik lehettek. Talán attól tartottak, hogy keményebb eljárás által mélyebben keverednek a' háboruba, mint akkori körülmények közt ohajtották, 's pénzügyi tekintetből sem akartak a' theakereskedéssel egészen felhagyni, melyly az ellenségeskedések folytán is, kölesönös szükségből, részint nyilván, részint titkon üzetett. Jobban szerették csak egyes ostromzárok 's győzelmek által riasztani meg a' chinai udvart, míg más oldalról a' békes viszonyokat fentartani ügyekeztek. De végre belátta az angol kormány, hogy olyly tétovázó eljárás nem vezethet maradandó békére, 's midőn China új nehézségeket tett a' szerződött feltételek teljesítésében 's új hadi készülétekkel kezdte foglalkodni, Angolország is az akkorigitól különböző erélyes politikát kezdte követni 's hatalmas hadi készüléteket tett. *Elliot* kapitány helyébe *sir Henry Pottinger* neveztetett teljhatalmu főfelügyelővé, 's *Parker* admirál a' hajóssereg főparancsnokává, *Sir Hugh Gough* megtartván a' szárazsi hadsereg parancsnokságát. A' két első 1841-ben aug. 9-én ért Macaoba, erősített hajó- 's szárazsi hadsereggel. Az új parancsnokok azonnal elhatározták Hongkong legfontosabb helyeit elfoglalni, 's *Nankingra* és a' nagy császársátozatra elszánt támadást intézni, és ezáltal a' chinai forgalmat, fő életerében, metszeni keresztül. Aug. 21-kén hagyta el a' 34 hajóból álló angol hajóssereg Hongkong szigetét, négyórai harez után, melylyben a' chinaiak teljes veszteséget szenvedtek, bevette a' győzhetlennek tartott Amoyt, hol tetemes hadi készüléteket talált 's foglalt el, 's az Amoy előtt fekvő *Ku-lang-su* szigeten kis őrsereget hagyván, *Tschu-sán* ellen indult. Itt keményebb ellentállásra találtak ugyan, mint ekkorig tapasztaltak a' chinaiak részéről, de e' szigetet is sept. 30-án csakugyan elfoglalák, 's *Tschin-hai* felé fordultak a' *Ta-hea* torkolatánál, melylyet a' chinaiak jól megerősítettek. A' győzelem itt is az angoloké lett, 's a' város oct. 10-én rövid harez után elfoglaltatott. Két nappal későbbben *Ning-po* is megadta magát kardesapás nélkül. Ha azonban a' tevőleges bátorság hiányzani látszott is a' chinaiak részéről, kik számszerinti nagyobb erő mellett sem álltak helyet, annál nagyobb szenvedőleges makaecséságot mutattak. Az elfoglalt városokat lakosoktól üresen találták, kik legbeesésb vagyonukkal eltávoztak. Árulás egy esetben sem mutatkozott: sőt nem leheté olyly bennszülöttet találni, ki az angol hivatalos küldeményeket a' chinai hatóságoknak kézbesítette volna. Az angolok egy ideig *Ning-pó*ban maradtak, míg várt erősítéseik megérkezendének. A' chinaiak ez idő alatt is megkísértették a' támadást, de könnyyen 's nagy veszteséggel verettek vissza. Elérkezvén az erősítés, *Tscha-pu* felé nyomultak, melyly a' china-japáni kereskedés piacza, 's e' várost is, csekély ellentállás után, 1842-ki május 18-án elfoglalák. Azután a' *Yan-tse-kiang* torkolatához eveztek, melylyet jun. 13-án érték el, félhajóztak e' folyón a' *Wu-sang* beleömléseig, 's kétórai álgyuzás után bevették az erősségeket, melylyeket a' chinaiak e' folyó elzárására emeltek 's több mint 250 ágyuval oltalmaztak. Jun. 19. *Schang-hai* fontos kereskedő-város esett csaknem kardesapás nélkül kezecikbe, jul. 21-ikén pedig *Tschin-kiang-fu*, a' császársátozna kulesa,

melyly itt Yang-tse-kianggal egyesül. A' tatárok itt hiába fejtettek ki példás vitézséget, 's veszve látván ügyöket, nejeik 's gyermekeikkel együtt megölték magokat, mit már több más alkalommal is tettek a' legyőzött tatár vezérek. Ezután Nanking felé fordultak az angolok, melylyet aug. 6-án értek el. Végre megpuhult a' chinaiak makacsasága; fegyvernyugvásért könyörögtek, békealkudozások megkezdése végett. Aug. 15-kén három a' császártól küldött biztos érkezett meg, 's már aug. 26-kán szerződés jött létre, miszerint az angoloknak Cantonon kívül Amoy, Fu-tschenu-fu, Ning-po és Schang-hai kikötők is felynyittattak 's Hongkong átengedettett, egyszersemind ezen 5 kikötőben consulok tarthatása, egyenlő bánás, a' vámok szabályozása, 's 21 millió dollárnyi hadi kárpótlás biztosított. E' szerződést a' császár is helybenhagyta. Franciaországgal 's éjszaki Amerikával hasonló kereskedelmi szerződések kötöttek, 's végre a' chinai kikötők minden európai nemzetnek megnyittattak. — V. S.

Chirurgia I. Sebészet.

Chloroform. Vegytani öszszeköttetése a' chlórnak és formylnak, melylyeket körülbelül egy időben (1831 's 1832) találtak fel a' francia *Soubeiran* 's a' német *Liebig*. Amaz, ki e' vegyületet *Ether chlorique*-nak nevezé, épen anynyira nem vala tisztában vegytani alkatrészei iránt, mint *Liebig*; 's először *Dumas* mutatá ki valódi alkatrészeit 1835-ben, melylyeknek megfelelő *Chloroform* vagy *Chloroformyl* név azután a' chemicusok által elfogadtatott. E' nevezet helyébe *Berzelius* a' rendszernek megfelelőbb *Formylsuperchlorid* nevet ajánlotta; *Mitscherlich* pedig a' *Chloroetherid* nevet minden tud. alap nélkül. — *Jackson* találmánya, az érzékkábító kénégeny-gőz, eszközt adott a' műtő sebészet kezébe a' gyakran rettegett késnek fájdalomtalaná tételére, úgy hogy azóta gyakrabban lehet műtétélekhöz folyamodni 's általuk segiteni és életet menteni, holott előbb az ajánlott biztos sikerű segítség a' vele járó fájdalom félelme miatt a' beteg által visszautasított. De századunkban egyik találmány nyomban kergeti a' másikat. A' *chloroform*, mint fájdalomaltató, érzékkábító szer, hatalmas vetélytársa lön a' kénégenynek. Ezen új vegytani hatalom, szinetlen, világos, könnyen elgőzölgő, olajszerű folyadék, sajátos kellemes édes izzel, 's kedves, almaféle illattal, 1, 48 specif. súlyú. Áll 2 r. szén, 2 r. vizanyagból, 's 6 r. chlórból. Nehezen gyúl, 's zöldes lánggal ég. — Mióta olyly nevezetes szerré lett, készítésére annál nagyobb figyelmet fordítottak, mert ekkorig ára igen magas volt. A' különböző készítési módok birálati áttekintése azonban e' könyv körén túlmenvén, itt csak *Soubeiran* módját említjük, melylyet 1847. nov. 29-dikén a' párisi akademiában előadott. (Compt. rend. 22. szám, 799 lap). A' magas ár természetes következése volt, hogy sokan jöttek kísértetbe a' chloroformot meghamisitni. Minthogy pedig az orvosi használatnál igen fontos tekintet a' szer tisztasága, használat előtt mindenkor jó azt gondosan megvizsgálni. A' vizsgálati módok közül legegyszerűbb, melylyet *Mialhe* ajánl. Félíg vízzel töltött próbáló pohárkába néhány csepp chloroform töltetik, melyly fenékre száll. Ha a' készitmény tiszta, megtartja átlátszóságát, ha pedig elhomályosodik, ez alkoholrészekre mutat. *Soubeiran* szerint pedig destillált vízzel egyenlő mennyiségű 66° kénsavanyt kell vegyitni, ha ebbe egy csepp jó chloroform tétetik, az azonnal fenékre

száll, ha pedig fenn úszik, ez jele, hogy a chloroformban tetemes mennyiségű alkohol van. — A chloroform orvosi használatát illetőleg, belső használatra, igen híg állapotban, már régebben alkalmaztatott *Grillot*, *Formby*, *Simpson* 'stb. orvosok által, mint könnyű ingerlő szer. Mint a kénégeny helyettesével seborvosi műtétek fájdalomtalaná tételére, első tett volt kísérleteket, de csak oktatlan állatokon *Flourens* párisi physiológ, ki azokról 1847. mart. 8-ikán adta be jelentését a tud. akademiájának, hogy t. i. a chloroformot behellő állat néhány percz alatt egészen aetherizálva volt. Embereken dr. *Simpson* kísérte meg hatását Edinburghban, 's kísérletei eredményeül az angol orvosi folyóiratokban meglepő magasztalását közlé a chloroformnak, melylynek következő előnyöket tulajdonított a kénégeny felett: a chloroformból sokkal kevesebb mennyiség kell hasonló hatás előidézésére, mint a kénégenyből; a hatás sokkal gyorsabb, teljesebb 's közönségesen tovább tartó; a felizgatottság stádiuma rövidebb, miután az érzéketlenség 1—2 percz múlva rendszeren beáll, miáltal a seborvos időt nyer; a chloroform beszívása a betegre nézve is kellemesb, szaga hamarabb elenyészik, 's beszívásához semmi különösb készüllet sem kell. 80 személylyel tett kísérletek után szerzett tapasztalás szerint a rendes tünetenyek következők voltak: első két vagy három mély lehellés után melegség érzete támad, melyly a mellből a tagokba terjed, 's melylyet csakhamar borzadás és merevedés érzete követ, azután elalszik az érző tehetség, 's végre az öntudat. A chloroform által okozott álm alatt többnyire felfüggesztve látszik minden agyvelő-működés, legalább hiányzik minden emlékezet; legtöbb esetben álmképek állanak elő. A lélekzetvétel eleinte úgy történik, mint közönséges álomnál, az érverés azonban lassankint halkabb lesz, az izmok megmerevülnek, göresös vonaglásba csak ritkán jönnek. Kis adagokban 's lassan véve a chloroform kellemes, vidám állapotba teszi a kedélyt, mint a Wonnega. A beszívást úgy intézte el *Simpson*, hogy 1—2 drachma folyadékot egy zsebkendő belsejébe töltött, 's azt kehelyalakúvá idomítva, a betegnek szája 's óra alá tartá. — Ezek, rövid vonásokban *Simpson* első közleményei, melylyek nagy részvétellel fogadtattak mindenfelé, 's Anglián kívül is számtalan kísérlet tárgyai lettek. — Ezen újabb kísérletek nyomán bővebben kifejtett e chloroform érdeme, előnye a kénégeny fölött, 's célszerűbb használati módja. — Csaknem kivétel nélkül minden esetben sikerült a chloroform beszívása által érzéketlenséget hozni elő; de itt is, mint a kénégenynél némelyly egyének erősebben álltak ellent, mint mások. A mi az elkábításra szükséges chloroform mennyiségét illeti, célszerű készüllet alkalmazásával 100 csepp tiszta, alkohollal nem kevert folyadék egyszerre sikerhez teljesen elegendőnek találtatott. Mindazok, kik előbb kénégenyt kóstoltak, megvallják, hogy a chloroform beszívása kellemesebb, a mi a chloroform jobb szagának, 's csekélyebb ingerlőségének tulajdonítandó, mert a chloroform alkalmazásánál csak igen ritkán tapasztaltatott köhögés és egyéb lélekzési nehézség. Hogy a kábulást megelőzni szokott nagyobb izgatottság, melyly a kénégenynél elő szokott jöni, a chloroformnál csaknem egészen elmarad, hogy célszerű alkalmazás mellett a betegek csaknem sohasem vonakodnak a beszívástól, hogy az eljárás

további folyamatában hányás nem szokott következni 'stb. mind ez nagy fontosságú úgy a' betegekre, mint az orvosra nézve. Ébredésnél gyakran részeg fecseges 's bőbeszédűség mutatkozik. A' hatás gyorsasága természet szerint lényegesen függ az egyéniségtől, a' készítmény tisztaságától, az alkalmazás módjától. Hol mindezen feltétel kedvező volt, 1 percz megtette hatását, sőt 30—50 másodpercz is czélra vezetett. A' mi az alkalmazás módját illeti, *Simpson* említett egyszerű módja helyébe, melyly az első beszívást némileg mégis nehezíti, 's azáltal alkalmatlanná lehet, hogy a' bőrt közvetlenül érintő anyag égetést okoz, czélszerűbbnek találtatott némi egyszerű apparátus, milylyet Párisban *Charriere*, Tübingenben *Bruns* 'stb. készítettek. Hogy ilyly erős szer alkalmazásánál nagy vigyázat kell, 's az csak orvosi felügyelet alatt engedendő, igen természetes. Vannak azonban a' chloroformnak ellenségei is az orvosi világban, de a' kiknek véleményét igen számos jeles műtevő tapasztalása czáfolja meg. — I.

Cholera. A' Cholérólóla' Közh. Ism. Tárának III-ik kötetében *Balogh Pál* orvos úr által irt kimerítő czikkhez csak némelyly újabb adatokat tudunk e' rémes betegséget illetőleg. Mióta Európát 1830—32ban keresztüldúlta, annak legnagyobb részeit is meglátogatta, 's innét átment Afrikába és Amerikába is, azóta soha egészen meg nem szűnt, 's egyes cholera-esetek itt-ott folytonosan mutatkoztak. Azonban az emberek félelme, bővebb megismerkedés után, nem vala már olyly nagy. A' cholera ragályosságáról kételkedés mind inkább elterjedt, 's legújabb dúlásai alkalmával már a' kormányok nem tartották szükségesnek quarantainekat 's cordonokat húzni, melylyek tapasztalás szerint a' cholera terjedése ellen semmit sem használtak, a' népet pedig nyugtalanították 's keresetében, forgalmában gátolták és károsították. A' cholérától valamelyly utában eső országot megmenteni nem lehet; e' tekintetben minden eszköz sikertelen maradt, de az egyesek védhetik magokat azon ártalmak elkerülése által, melylyek a' betegség kitérését előmozdítják, 's a' felsőség és hatóságok is sokat tehetnek a' vész korlátozására, a' meny nyiben a' magokat védeni nem képes egyeseket gyámolítják. E' tekintetben szükséges az élelmi szerek eladásárai pontos felügyelés, hogy azok romlottak 's éretlenek ne legyenek; továbbá a' piacznak szükséges élelmi szerekkel ellátása, valamint a' tüzi fáról 's ruházatról gondoskodás szegények számára, a' káros kigőzölgést terjesztő helyek tisztittatása 's a' t. Segélytelen egyesek megmentésére pedig kötelessége a' községnek vagy hatóságnak: cholera-kórházak felállítása a' nagyobb helyeken, 's menhelyek elrendezése kisebb helyeken, hol egyes elhagyatott betegek ápolást találjanak, gondoskodás a' vagyontalan betegekről saját lakaikban, mire igen czélszerű az egyesületi működés, elegendő számú betegápolók felállítása, és orvosok alkalmazása, kik közül egy vagy többen bizonyos meghatározott helyeken folyvást őrten álljanak, hogy a' betegek rögtön segélyre találhassanak; a' népnek oktatása 's felvilágosítása aziránt, mit kelljen tennie az orvos megérkezteig, orvosszerek kiosztása egyes helységekbe 's a' t.

A' cholera legújabb nagyszerű látogatása, melyly „harmadik epidemia“ név alatt ismeretes az orvosi világban, bár borzasztó erővel dühöngött, a' politikai izgatottság 's rémes polgári háborúk csak alig múlt korában alig

gerjeszte nagyobb figyelmet, félelmet pedig éppen nem. Az emberek ezer alakban látták a' halált, 's részint megunták az életet.

A' cholera legujabb (harmadik) dühöngése. 1846-ban rögtön azon hir terjedt el, hogy a' cholera Persiában iszonyatosan dühöng, és sokkal több embert ragad el, mint az előbbi években. Egész Európa tartott e' járványtól, melyly már egyszer ezen földrészt meglátogató 's anynyi áldozatot ragadt el. Az aggály mindinkább növekedett, minél sebesebben közeledett a' járvány Európa határaihoz, melylyeket 1847-ben csakugyan át is lépett. Kimagyarázhatlan elbizakodással állíták némelyly orvosok, hogy ezuttal Európa nyugatára nem jövend, de mielőtt észrevették magokat, már Berlinben kiütött, ott magának nemesak Poroszhon-, hanem egész Európára nézve is fészket alakítván. A' járvány ezúttal sokkal sebesebben terjedt, mint előbb, nem azért, mert az előbbi haszontalan elzárások most mellőztettek, hanem mert a' betegségre való előbbi hajlam még ki nem aludt az emberekben. A' cholera, ezen harmadik járvány alatt, sokkal nagyobb ugrásokat tett, mint előbb, 's különös pontokat szemelt ki, melylyekről minden irányban kiterjede. Ásiában, főleg Persiában egyébiránt a' cholera soha sem aludt ki, hanem majd itt majd amott megjelent kitünőbb jelentőség nélkül. Így p. o. hirlapi tudósítások szerint Taurisban 1835-ben járványosan dühöngött. A' kaspi tenger nyugoti részén lakók elbeszélése szerint a' cholera (vagy ehez igen hasonló betegség) majd minden évben ugyanazon dühösséggel, hanem szétszórva, különböző helyeken uralkodott. Fájdalom, hogy a' keleten utazók elfelejték erre figyelmüket fordítani. Sőt keleti Indiában, a' rozsfajú cholera ős fészkeben is, a' lefolyt két évtized alatt kevésbé méltatták figyelemre e' fontos járványt, legalább az észrevételek Európába nem igen jutottak el. Egyedül azt tudjuk, hogy a' cholera 1842 és 1843-ban Kalkutta és Madrasban ismét nagy mértékben dühöngött. — Európában is fordultak elő szétszórta egyes choleraesetek, sőt p. o. 1845-ki nyárban Antwerpben járványnyá is növekedett.

A' cholera harmadik elterjedéséről szóló híreket leginkább csak hirlapokból kell meritenünk, 's azért igen nehéz, sőt csaknem lehetetlen azt lefolyásában mindenütt követni. A' legelső tudósítások Afghanistanból erednek, tehát olyly tartományból, melyly a' cholera által a' két előbbi ízben úgy szólván semmit sem szenvedett. Kabulban nevezetesen 's *Dost Mohammed* birtokaiban 1845 ben iszonyú pusztításokat tett. Innen később Khorassánba, Persia keleti tartományába ment át, szinte olyly nagy mértékben dühöngvén. Medschedben, az említett tartomány tóvárosában, az ottani lakosság egy harmadrészét meglepé. Onnan 1846-ban Heratba ment *Hamra-Schah* egész birtokán elterjedve, innét Bocharába. — Nyomult-e tovább előre éjszak felé? nem tudatik, de meglehet, hogy innen Orenburgba 's az altai tartományokba jött, 's magát azzal, melyly Astrachanból keletfelé terjedett, egyesíté; 1846-ban egész Persia cholerától lepetett meg ugyanazon időben. Innen éjszak felé fordult, 's egyesült azon járványnyal, melyly a' caspi tenger mellett fekvő tartományokat pusztítá. Persia minden nagyobb városa egymásután meglepetett 's lakossága nagyobb részétől megfosztatott. — Szinte 1846-ban az alsó Indus folyó mellett, Mesopotamiában 's az Euphrat-

és Tigris melléki posványos tájakon is kiütött a cholera járvány, melyet az Afghanistan — és Persiában dühöngőtől függetlennek kell tekinteni. Az elsőbb Kurradsiban mutatkozott leginkább 's még ezen év lefolytában a' folyón fölfelé Heiderabadba huzódott, hol szinte számosan estek áldozataul. Bagdádban 1846-diki szeptemberben ütött ki a' cholera. Schirrasban 's a' persa öböl keleti oldalán csak késő őszkor mutatkozott. Nevezetes, hogy az Euphrat torkolata, sőt Baszra is a' cholerától mind- eddig mentmaradt. Bagdádból a' cholerát a' mekkai zarándokok Arábiába vivék 's ott olyly nagy mértékben dühöngött, hogy rövid idő alatt, hirszerint, több mint 20,000 ember esett áldozataul. Tovább terjedett-e Arábia nyugati partjain, bizonyosan nem tudatik; de ugy látszik, hogy a' keleti partokon még eddig nem mutatkozott. Megjelent azonban 1847-ben Aegyptusban, 's nevezetesen Kairóban igen nagy pusztítást tett. Bagdádból a' Tigrisen fölfelé terjedt 's némi ugrásokkal rögtön Diarbekrben jelent meg. Átalában, a' mint említők, ezen újabb járványnak sajátságai közé tartozik, hogy sokkal nagyobb ugrásokat tesz, mint az előbbi, 's ismét, hogy egyes kórfészkeket alkot, melyekből minden irányban kiterjeszkedik. Januárban 1847. Damaskusban volt, 's innen terjedett el egész Syriára, nevezetesen Aleppóban számos ember lett áldozata. Éjszaknyugat és éjszak felé nem látszott terjedni; Kis-Ásiát ezúttal megkimélte, annál nagyobb mértékben lepte meg Örményországot. Innen két irányban folytató utját, 's az Araxesen keresztül, a' mostani orosz tartomány Eriwanba jött, hol 1847-ben iszonyatosan pusztított, 's nyugat felé Erzerumba. Kétségkívül itt egyesült azon járvánnyal, melyly a' másik uton, t. i. Diabekrből Örményországba jött. — Taurisból, a' caspi tenger nyugati partja hosszában, a' cholera Schirwan- és Georgiába jutott, 's az említett tartományok minden részében sebesen elterjedett. Nevezetes azonban a' tudósítások szerint, hogy a' cholera már 1846-ban, éppen a' Kaukazon, jóllehet szelidebben, de mégis járvány jellemmel uralkodott; 1847-ben a' hegység keleti oldalán rendkívüleg dühöngött. Karsban igen sok embert seprött el. Innen, vagy Erzerumból, az ismeretes karavánuton a' pontusi hegységen át Trebisondba jutott, kiterjedett Kis-Ásia északi partjain, 's még azonévi octoberben kiütött Stambulban, hol végtelen sok nép lett áldozatja. A' mi az europai török birodalomban kiterjedését illeti, eziránt biztos statist. adatokkal nem bírunk. Az orosz birodalomban Astrachan volt ismét azon hely, homnan a' cholera 1847-ben mindenfelé elterjedett. Ekkor ismét, mint a' második járványkor, két irányban ment, először a' Volga mentében Saratowba. Nevezetes, hogy az ismért Herrenhutter-gyarmat, Sarepta, ismét meg kiméltetett. További terjedésében, a' Volga tájain, majdnem ugyanazon irányt vette, mint 1830 és 1831-ben. Orenburgból nyugati Szibériába terjedett át. Az Uralokba és a' kozákok közé már Saratowból jöhetett. Kazanban nagy mértékben dühöngött. Így járta be az Oroszbirodalom nyugati tájait, mindenütt iszonyú pusztítást hagyván maga után, mig aug. 21-én 1847. Krimbe jutott 's csakhamar egész Oroszbirodalmat elborította. Odessában szeptemberben jelent meg, Ukrania déli szélét élérvén, sebesen terjedett el az egész tartományon; Kiewbe azonban csak szeptember 23-kán jutott. Hirtelen,

's már sept. 18-án kiütött Moszkvában, 's innen minden irányban kiterjedett. Végre Nowgorod is megérzé esapásait, csak Pétervára maradt ezúttal menten; de későbben, július 24-én 1848. meglátogatattván általa, igen sokat szenvedett. — Kivéven a' 60-dik szélességi fokon túl fekvő éjszaki tartományokat, 1848. év kezdetén Oroszország minden kerülete el volt lepve cholérával; Liefland és Kurland maradt még ment egy ideig de nyáron át itt is nagy mértékben kiütött *Mitau* — azután pedig *Dorpatban*, a' ho! a' lakosok közül 4% esett áldozatul, 's háromszor annyit megbetegedett. Lengyelország, Varsót kivéven, egész octoberig ment maradt. Az orosz orvosi hirlap szerint 1847-ben volt Oroszországban, ide nem számítva Lengyelországot, 285,460 cholerabeteg, 's ezek közül meghalt 116,000; 1848-ban 1,693,662 beteg, kik közül elhalt 670,000; — Lengyelországban pedig 50,170 beteg, kikből elveszett 23,240. Nagy aggodalommal nézett Némethon a' keleti határok felé, mivel onnan várták legnagyobb bizonyossággal a' járvány beköszöntését. Azonban váratlanul kiütött Berlinben augusztushó elején, 's mindennap bizonyos, de nem felette nagyszámu áldozatot ragadott el. Néhány nap mulva meglepte Stettint is, 's ezen tengeri városban szomorú nyomait hagyá. Később mutatkozott Megdeburghban, melynek környéke sokat szenvedett általa. A' Berlin körüli falvakban aránylag jobban dühöngött, mint a' székvárosban. Ezután Lembergben, valamint Galicziában, Posenben, Danzigben, Potsdamban, 's más több helyeken ütött ki. —

Hazánkban szinte beköszöntött a' kellemetlen vendég 1849-ik év tavaszán, sok áldozatot ragadott el mind a' hadseregnél, főleg a' mértékletlen 's rendetlen életet vivő muszka seregben, melyly gödényként nyelte a' nyers tököt, ugorkát, dinnyét, — mind a' földnépe közül. Szegeden, igen nagy mértékben dúlt, 's többek közt a' derék *Répássy Mihály* tábornokot is megölte, ki nemesebb halált érdemlett volna a' esatamezőn. — A' korán már 1848-ban, a' cholera közelgésének híré hallva, böles óvatossággal tön intézkedéseket e' gonosznak minél kisebb térre 's mértékre leendő szoritása végett. Országos choleraügyi választmányt állított fel szakértő orvosokból; orvosokat köldött ki Törökországba, a' járvány természetével előlegesen megismerkedni 's a' t. A' választmány közzé tevő a' járvány jelenségeinek, okainak, befolyásának megelőző 's gyógyszereinek kimerítő leírását. 1849-ben valósággal megjelent hazánk határai közt az öldöklő angyal, de a' forradalmi háború fegyveresattogásai, a' haldoklók jajveszéklése, a' nagy politikai ingerültség, 's későbben a' szomorú catastropha által okozott életunalom közt alig vétetett észre. Június folytán a' belügyministeriumnál alakult egészségügyi osztály megrendelte a' hivatalos jelentések pontos beküldését, de a' csakhamar bekövetkezett háború 's anarchia, melyly az egész országot elborítá, lehetlenné tette a' statistikai adatok pontos összegyűjtését, 's ez az oka, hogy mi is a' hazánkban ez alkalommal uralkodott cholérának statistikai átnézetét nem adhatjuk. Egyes orvosok azonban kötelesség-hű emberszeretettel terjeszték ki a' szomorú jelenetre gondjaikat. D. *Pólya József* a' lapokban közzé tette tapasztalatait, 's tanácsadó cikket irta „Choléráról a' magyar népek“ miszerint az 1849-iki cholera nem lepte meg egyenesen 's egyszerre, előjelek nélkül az embereket; hanem előjelül minden esetben has-

menés mutatkozott, melylynek annak idejébani elállításával a' cholera veszedelme is elmúlt. Mértékletes életmód 's a' hasmenést megszüntető nyálkás szerek a' legjobb sikert mutatak a' cholera kiütésének megelőzésében. — B.

Chosrew-pasa l. Törökország.

Chopin (Fridrik Ferencz), lengyel zeneköltő és remek zongorajátszó, született 1810-ben Varsóhoz közel, Zelazovavolában. Tanítója volt *Elsner József*; a' legujabb lengyel forradalom alatt kivándorlott honából Párisba. Költeményei a' zongora számára, mikben különösen a' balkéz játéka nagy igénybe vétetik, igen keresettek. Mint zongoravirtuóz, nagy figyelmet gerjesztett merész phantasiái által, mikben, valamint compositióiban is, úgy látszik, valami eltérőt keres a' szokásos szabályszerűségtől, 's ezért elleneitől művészietlen kapkodással vádoltatik a hatás után. Senkihez sem akart hasonlítani, senkire sem emlékeztetni, 's e' részben szellemi rokona Berlioznak. Ezen törekvés által az eredetiség után csekélyebb tehetségű művész bizarr és barock modorba bukott volna, de *Chopin* elég erővel birt célját érni, megküzdött a' nehézségekkel, 's végre ellenei bámulatát is kivívta. — L.

Chotek (Károly) gr. 1843-ig Csehország fővágrófja, az egyes.-cseh-morva-sléziai udv. kamra elnöke, 's conf. minister Bécsben, szül. 1783-ban, tanult Bécs- és Prágában, szolgálatba lépett 1803-ban; udv. titkok lett az udv. kamránál 1807-ben. Hogy Európa országainak pénzügyi kezelését megtanúlja, császári parancsra hosszabb utazást tett 1807-től 1810-ig. Midőn azonban az osztrák pénzügy *Wallis* gr. minister alatt egészen átalakult; *Chotek* is más mezőre lépett 's 1811-ben kormánytanácsos, 1812-ben pedig már Kreishauptmann lett Morvaország Prerau kerületében. E' helyzetében úgy kitüntette magát fáradatlan munkásság és személyes önfeláldozás által, nevezetesen az 1813-iki hadviselés alatt, hogy ezért érdemrendet nyert, melyly ez alkalomra különösen alapított. Ezután *Saurau* gróf, az illyriai tartományok fő kormánybiztosa, Triestbe hitta magához, hogy az ottani kormányserkeztésben tanácsával éljen. *Chotek* beutazta a' tartományt, megismerte annak szükségeit, gondoskodott az elhanyagolt népiskolákról 's utakról, a' fenyegető éhség ellenében erélyesen mozdította elő a' burgonyatenyésztést, 's így anyagi és szellemi tekintetben jóltevője lett ez elhagyott vidékeknek. 1816-ban, miután *Bianchi* hadseregével Nápolyt 's déli Franciaországot megjárta, triesti kormánytanácsossá, 's *Rosetti* kormányzó halála után 1818-ig hely. kormányzó lett. Rövid kormányzatának eredményei: dologház, szegényintézet, világitó torony Istria partján, szabályozása a' városi vagyonnak 's adósságnak, vízvezetések, a' capodistriai fenytőház, az optschinai nagy országút 's Triest és Velence közti gőzhajózás létrehozása, és sok szép épület Triestben. 1818-ban tyroli al-, egy évvel későbbben ugyanott valódi kormányzóvá nevezetett 's e' hivatalát 1825-ig viselé. Itt is él emlékeiben, 20 ezernyi Landwehrt, nemzeti muzeumot, takarékpénztárt, szegényintézetet, tűzkármentő-intézetet alapított, 's az innsbrucki lyceumot egyetemmé emelte. 1825-ben Bécsbe tétetett át, mint udv. cancellár 's az udv. tanulm. bizottmány elnöke; 1826-ban pedig már Csehország főkormányzója lett. Itt ismét jótékony hatással működött, dologházat, boncztani

theátrumot 's a't. állított, 's a' pilseni vasut neki köszöni lételét. 1843-ban negyvenéves hivataloskodása ünnepét ülven, ugyanazon évben nyugalomba lépett, helyét *István* főhercegnek engedendő. — h.

Choulant (Lajos) szász udvari tanácsos, a' dresdai orvosi és seborvosi akademiánál gyakorlati orvostan professora és a' seborvosi intézet igazgatója, született Dresdában 1791-ben, eleinte választott gyógyszereszi pályáját elhagyván, az ugyanottani és lipesei egyetemekben orvosi tudományokat tanult. 1817-ben Altenburgba ment, hol orvosi gyakorlat mellett, mint író is fellépett. 1821-ben a' dresdai kórintézet orvosává lett, 1823-ban közoktatóvá, végre 1836-ban udvari tanácsossá. Tömérdek sokat írt, többet, mintsem csupa jót és becseset írhatott volna. Régi munkák újabb kiadásával foglalatostkodott, számtalan orvosi oktatást, különféle „*Hand- und Lehrbücher*“—eket adott ki, különféle Encyclopaediák kiadásában mint szerkesztő vagy dolgozótárs részesült, a' *Brockhaus*-féle *Conversations-Lexicon* számára sok czikket szolgáltatott, sőt még *Cellini* munkáit is (Opere) kiadta 's egy tündéres operát is firkált, melylynek czime : *Libussa*. — L.

Chozdko (Leonárd), lengyel történetíró, szül. Oborekben, a' Pilnai palatinátusban 1800; tanult Vlnában, névszerint *Leleweltől*. 1819 óta *Oginski* herceggel nagy utazást tett, kinek memoirjait ő adta ki. Első történeti munkája : *Histoire de legions polonaises en Italie sous la comm. du Gen. Dombrowski*. (2 k. 1829); melyly szorgalmas gyűjtőre 's buzgó hazafira mutat. A' juliusi napok után *Lafayette* segéde lett 's a' lengyel forradalom kitörése után a' nemzeti kormány párisi biztosává nevezte a' lengyel érdekek képviselésére. Az emigratio Párisba érkezte után a' lengyel comité tagja lett. Azóta adja ki a' „*Pologne pittoresque, scenes historiques, monuments* 'sa't. gyűjteményt, 's *Kosciuszko* történetét; már előbb pedig az „*Esquisse chronologique de la histoire de la litterature polonaise*“t 'sat. — cz.

Christian I. Keresztély.

Christiani (Rudolf) egyike a' hannoverai országgyűlés legkitünőbb szabadalmú tagjainak, szül. 1795. Lüneburgban, tanult Göttingában; a' gyakorlati ügyvédséggel keveset foglalkodott, mert a' vontató német eljárás nem tetszett neki. Elvből pártolá a' szóbeli, nyilvános eljárást, 's ennek behozatalával kezdődött volna fényesebb ügyvédi szerepe, mint milylyen a' holt actafirkálás mellett lehetséges. Szónoki tehetsége hatalmas, 's ezt ifjui hévvel és férfias kitartással használta fel a' hannoveri gyűlésen minden haladási eszme, különösen a' sajtószabadság, nyilvánosság 'sat. védelmére, és a' korlátolt szövetséggyűlési határozatok kigúnyolására, *Stüve*, *Runann*, *Freidentheil* társaságában. Az 1833-iki alkotmány feldöntése után 1838-ban ismét követté választott, 's az alaptörvény rettenthetlen védőjeként lépven fel, elhatározott ellenzésbe tette magát a' kormánnyal. Midőn tehát *Hameln* városa 1841-ben újra megválasztá, a' kormány megtagadta tőle a' belépést, 's *Hameln* várost azzal bünteté, hogy az örsereget belőle elvitte. — cz.

Christina (Mária) spanyol királynő. I. *Mária Christina*.

Christopulos (Atlianáz) legkitünőbb új görög lyricus költő, szül. 1780-ban Macedoniában, de korán jutott Bukarestbe; később Pesten is

tanult orvostudományt 's élt Konstantinápolyban, Bukarestben, és Szébenben Erdélyben. Hazája sorsával keveset gondolván, világpolgári gondtalanságban 's örömeiben élt és írta jeles szerelem- 's bordalait (Erótika és Bachika), melylyek *Aurika* czim alatt több ízben kinyomtatattak. E' költeményeket, mikben Anacreont 's a' francia *Piront*, *Parnyt* 'sat. vette előképül, sajátos színezet, könnyűség, 's kellem jellemzi, melyly neki nemzete költői közt előkelő helyet 's „új Anacreon“ nevet vivott ki. Nem csekély érdeme a' nyelv harmoniája 's a' versnemek különfélesége is. E' felett 1815-ben Bécsben új görög nyelvtant is nyomtatott. Görögországban, hol versei, *Rhigas* szabadságdalain kívül, legelterjedtebbek, 1837-ben tett látogatása alkalmával, korábban mutatott politikai közönbössége daczára is, ünnepélyesen fogadtatott a' már ősz költő. — *h.*

Chrzanowsky (Adalbert) lengyel tábornok, szül. 1788. Nagy tehetségű, de hazafiságtalan katona; előbb az orosz seregnél szolgálván, csak kedve ellen vett részt a' forradalomban, melyly alatt *Skrzynecky* által nagy dolgokra használtatott. Mindezeket rosszul végzé 's végre nyílt árulást követett el, Zamosknál az orosz tábornokokkal egyetértett, 's orosz útlevéll ment Párisba. — *c.*

Church (Sir Richard) angol tábornok, nevezetes azon fontos szolgálatokról, miket a' görög szabadságügynek tett legnagyobb hűséggel 's kitartással. 1827-ben megérkezvén Görögországba, fővezérnek választott, 's folytonos részt vett a' hadviselésben. *Capodistrius* kormányzása alatt ezzel kemény összeütközésbe jött, letette fővezérségét 's ezentúl magán életet élt Argosban, folytonos ellenzékét képezve a' kormány ellen. Jelenléte Görögországban kiállhatlan lett a' kormányzóra nézve, 's felszólíttatott ezáltal az ország elhagyására, melylynek ügyében anynyi érdemet szerzett. *Capodistrius* meggyilkoltatása után is folytatta ellenzését a' kormány ellen, 's az ellenzék seregének élépet Megarában. *Otto* király megérkezésével, ettől státustanácsossá neveztetett. Emlékiratában, melyet Londonban adott ki, 's melylynek czime: „*Observations of an eligible line of frontier for Greece*“ katona szempontból bizonyítá, hogy Görögországnak nagyobb kiterjedés kell, mint megnyit annak a' nagyhatalmak engedtek. — *h.*

Churhessen, l. Hessen.

Chwostow (Dmitry Iwanowitsch) orosz költő 's az orosz akademia tiszteletbeli tagja, született Petersburgban 1757-ben; iskolai pályája bevégezte után a' császári őrseregbe állván és 1788. évben *Suwarow* alatt alezredesi polczig érvén, ekkor polgári szolgálathá lépett át, 's 1797-ben az orosz senatus főprocuratora lett, későbbben pedig a' szent zsinat tagja, titkos udvari tanácsos és senator, a' szent Anna vitézrend első osztálybeli jelével, és szardíniai grófi czimmel is megjutalmazva. Mint költő lyricus és didacticus költeményekkel, főleg ódákkal, nemkülönben néhány vigjátékkal jó nevet szerzett magának. A' régi francia iskola követője volt. Irományai 1817-ben jelentek meg négy kötetben. Megholt 1835-ben Petersburgban. — *L.*

Cincinnati; Ohio éjszakamerikai státus fővárosa az Ohio folyó mellett. szépen és rendezesen épülve, jelenleg már több mint 80 ezer lakossal. holott még 1810-ben alig egy pár ezeret számlált. Évenkint 4—500 új

háza épül, noha vidéke egészségtelen. E' roppant vonzó erő azon élénk kereskedés, melyet az Ohio és Mississippi táplál, 's nem kevésbé a' Miami-esatorna, melyly innét Daytonig 66 mfolyi hosszúságu. Van a' városnak sok gyára, nyilvános iskolája 's egyháza, 's partjait rendkívül eleventik a' folytonosan járó kelő nagyszámu gőzhajók. Amerika ifju élete gyönyörű virágában mutatkozik a' esodásan emelkedő város körül. — *h.*

Cincinnati-rend. 1783-ban alapítottott Éjszak-Amerikában több főtiszt által vitéz harezások számára, de nem nyerhető meg az egyes. szabad státusok helybenhagyását, mert a' szigorú democratia katonai örökös nemesség magvát látá ilyly intézetben, melyly a' fiatal ország alapelveivel meg nem egyezett. A' rendjel arany-medaille lett volna Cincinnati képével 's a' szabadság jeleivel, fehérszélű sötétkék szalagon hordva. — *cz.*

Circassia l. Cserkesz.

Cirometer (Gyapjumérő); egy műszer neve, melyly mikrometer-felosztással ellátott objectiv üveggel bir, 's arra használtatik, hogy a' gyapju erősségét annak egyes szálaiban megmérje, minek nyomán annak finomságát megítélni lehessen. Legismertösbek *Dollond* és *Köhler* cirometerei; *Grawert* legujabban zsebbeli cirometert talált fel, melyly lényegesen van javítva. Azonban a' cirometerek csak ritkán használtatnak, mert költségesekek, 's a' velük bánás nehéz és akadékos. — *y.*

Clam-Martinitz (Károly) gróf szül. Prágában 1792. Fia *Clam Gottlieb* grófnak, csehországi főkamarnásnak 's később felső austriai kormányelnöknek, ki 1826-ban halt meg, Martinitz grófnőveli házassága által a' Clam-Martinitzek törzsatyja lett Csehországban, 's jótékony intézetek megalapítása 's fentartása által sokat használt Prágának. — *Károly* jogot tanult, de 17 éves korában már katona lett, a' Kinsky-féle szabad csapatba állván. Részt vett az 1812—14-iki táborozásokban, 's *Koller* altábornagy társaságában Bonapartét Elba szigetre kísérte. Azután részt vett a' bécsi congressusban. 1824-ben diplomatikai küldetésben járt Pétervárra, két évvel később pedig ő vitte meg az osztrák udvar szerencsekívánatait Miklós czár thronra léptéhez, valamint már előbb hasonló szerepet vitt a' müncheni udvarnál. 1830-ban general majorrá 's udv. hadi tanácsossá neveztetvén, 1831. óta több politikai megbízatásban járt el; a' porosz udvarnál különösen sikeresen működött a' Németországban nyilvánuló haladási szellem ellen. 1835-ben *Ferdinand* császár által generál-adjutánsává neveztetett; 1836-ban t. tanácsos 's a' legfelsőbb státustanácsban a' katonai osztály főnöke, 1837-ben altábornagy lett, egyéb hivatalai megtartásával. E' helyzetében tagadhatlanul sok érdemet szerzett magának az osztrák hadi ügy körül, a' pártfogolási rendszer korlátozása, szigorúbb fegyelem behozatala, 's a' tiszti kar művelődésére tett intézkedések által. Mint politikus, a' legsötétebb reactionáriusok egyike, a' koreszmék nyilt ellensége, a' haladásnak, a' népjogoknak szigorú ellenzője, ellenben a' középkori institutióknak, az aristocratái előjogoknak pártolója volt, 's ezen érzelmeit gyakran igen élesen, durván, 's nem a' legszelidebb eszközökkel érvényesítette, a' mi visszataszító ellentétben állott szeretetre méltó magánégyéniségével. Megh. 1840-ben. — *cz.*

Clapperton Hugh, híres afrikai utazó, szül. 1788-ban Skócia Dumfries grófságában. Két utazást tett Afrika belsejében, előbb 1822–5-ig, az afrikai angol társaság eszközléséből, dr. *Oudney* és *Denham* társaságában; azután 1825–27-ig, *Dickson*, *Morrison* és *Pearce* társaságában. Első utazása alatt sok hasznát vette *Bello*, a *Fellatah* szultánja barátságának, s bár a' Niger folyását teljesen ki nem mutathatta, meghatározta a' *Dscholiba*, *Shary*, *Yaon* folyók útát, és több belafrikai tartomány fekvését. Második utazása több nehézséggel 's veszélyel járt, mert előbbi barátja, *Bello* szultán, féltékenységre gerjedt az angolok iránt, 's megvonta tőle segélyét, sőt üldözni kezdte. — Társai mindkét útban már korábban elhaltak; *Clapperton* 1827-ben halt meg *Sakkutah* vidékén, hol hű szolgája, *Lander Richard* temeté el, ki őt mindkét útjában kísérte. E' második útjában nagy mértékben gazdagította ismereteit Afrika belsejéről, 's biztos adatokat szerzett a' Niger folyásáról. Papirjai nagyobb része 1826-ban elraboltatott; a' megmaradt részt *Lander* hozta 1828-ban Angliába, 's *Barrow* használta fel *Clapperton* két utazásának leírására. (Narrative of travals and discoveries in northern and central Africa; és: Journal of a second expedition into the interior of Africa). — cz.

Claqueur. Keresetmód a' túlcivilizált francia világban. Fizetett tapsolók, kik valamelyly kétséges sikerű új darabnak, vagy színésznek pillanatnyi sikert biztosítanak. — Az utóbbi évtizedekben a' *Claque* jövedelmes életmód lett, rendszerezve van 's a' színházak részvényeseinek és igazgatóinak egyenes befolyása alatt áll. — 1820-ban nyílt meg az első bureau Párisban, melynek czime „*Assurance de succès dramatique*“; itt jelentette magát mindazon szemtelen egyén, ki ezen életmódra szánta el magát, 's itt tétettek a' megrendelések a' kívánt sikerre szükségesnek tartott szám iránt. Sokszor 4—500 szabad jegy is kiosztatik a' külön még jól fizetett tapsolóknak, 's hogy a' keresetmód nem rosz, bizonyítja az, hogy ily bureau 6—20 ezer frankon is elkél, ha eladásra bocsátatik. A' claqueurok gúnyneve: *lâmpahűsők*, (Chevaliers de lustre) minthogy nagyobb számmal a' fölámpa alatt szoktak özszegyülni, 's tapsaikat kiarsztani. A' claqueuröknek sok neve van: *tapageurs* (zajgók); *rieurs* (nevetők); *pleureurs* (sirók); *chauffeurs* (hevitők); *bisseurs* (isméltetők) 'sat. — Más országokba nem terjedt még el e' szemtelen szokás, legalább olyly nagy mértékben; egyesek ugyan másutt is szoktak némi baráti szolgálatokra leköteleztetni szabadjegyek által, de legalább a' claqueurok 's bérlők közti rút viszony nincs nyilvánosan tudva 's elismerve. — h.

Clare (János); a' „northamptonshirei paraszt“ neve alatt ismeretes angol természetes költő, szül. 1793. Helpstoneban; szegény napszámos fia 's már kisgyermek korában maga is napszámos. Látogatván mégis a' vasárnapi iskolákat, írni 's olvasni megtanult, és sok könyvet áttanult. *Thomson* „évszakai“ költék fel a 13 éves gyermek költői erét. Első művei a' „*Morning-walk* és *Evening-walk* (reggeli és esti séta). E' művek egy falusi nemesember figyelmét vonván reá, alkalma lön többet tanulni, vándorzenészekről megtanulta a' violint, többet és többet írt, 's 1818-ban egy könyvtáros által felszólítottatott verseinek kiadására. Megjelentek ezek: „*Poems descriptive of rural life and scenery*“ czim alatt, melylyek, irás-

beli sok hibájok mellett is, nagy érdeket gerjesztettek, 's 1821-ben újra kiadtattak. Szeretetre méltó egyszerűség 's gyermekdedség, eredetiséggel párosulva van e' költeményekben. Irói munkássága által helyzete tetemesen javult ugyan, de folyvást megtartá régi szokásait 's életmódját, mint helpstonei napszámos. — h.

Clark I. James, baronet, az angol királynő hires udv. orvosa, 's az udvari eselszövények tömkelegében rendithetlen becsületességü férfiú, tanult Erдинburghban. Iratai megerősítik a' jó véleményt. melylyet mint gyakorlati orvos szerzett. Nevezetes és németre is fordított munkája: „a' tüdővészről“ 's „az éghajlat befolyásáról“ 's chronicus betegségekre.“ II. *Clark-Tirney Vilm.* és *Clark Adám* l. Lánchid.

Clarus (János Ker. Ág.) a' lipcei egyetemenél klinika hires professora, szül. 1774-ben Koburg hgységben, tanult Lipcsében. Mint klinikus, az első közt nevezetik Németországban, melyly minőségben a' lipcei jakób-korháznál hosszús ideig működött 's ezen intézet évkönyveit ki is adá. A' régi görög orvosok ismeretében 's magyarázásában páratlan. Többet tanított 's cselekedett, mint írt. Vannak azonban az említett évkönyveken kívül is. jeles munkái, mik őt, mint törvénytudó orvost, fénybe állítják: (Beiträge zur Erkenntniss und Beurtheilung zweifelhafter Seelenzustände) 's egy munkája a' „görcsről pathologiai és therapeutikai tekintetben.“ — cz.

Clauzel, Bertrand, gróf, francia maréchal, szül. 1772-ik dec. 12-én, Mirepoirban, Arriége departementban. A' köztársasági és császári seregben kitüntette magát. Olasz és Németországban, 1809-ben, részt vett Napoleon sok ütközetében. Az oroszországi hadjárat alatt Spanyolországba küldte Napoleon, hol egy ideig fővezér volt. Bár a' császárhoz végig hű maradt, mindazáltal XVIII. Lajostól fényes állást nyert. Azonban Napoleon visszatértével ismét a' császári zászló alá ment. Napoleon a' Vendébe küldte őt a' Bourbonok hívei ellen. Itt nagy erélyvel működött. A' waterlooi ütközet után Amerikába menekült, 's Párisban, idézetre meg nem jelenvén, mint honáruló halálra ítéltetett. Az ítélet ellen ilyly czimű mentőiratot adott ki: *Exposé justificatif de la conduite politique de M. le lieutenant-général comte Clauzel, depuis le rétablissement des Bourbons en France jusqu' au 24 juillet 1815*“. 1819-ben megengedtetett visszazátrnie Franciaországba, 's 1827 és 1830-ban, midőn a' reactio munkáját be akará végezni 's az ismeretes ordonnanceok által megadni a' chartának a' halálos csapást, *Clauzel*, mint követ, az ellenzék soraiban tünt föl 's egy vala a' X-ik Károlyhoz intézett hires adresse 221 aláírója közöl. Az orleansi ág trónra emelését mindenképen elősegíté, 's már 1815-ben be volt avatva hasonló tervbe. *Lajos Fülöp* Algirba küldte őt, azon általános utasítással, hogy ott a' háromszinü zászlót kitűzve, a' sereget nyerje meg, 's az új hódítmányt biztosítsa. Békes alkudozásokra, mint katonának, sem hajlama sem ügyessége nem levén, 1830-ban szeptemberben már megkezdé a' hadjáratot az arab benszülöttek ellen. Azonban Párisban a' doctinaire párt fölülkerekedett 's 1831-ben februárban *Clauzel* visszahívatott a' főparancsnokságtól, mert harezias eljárása a' kormány békes és kevésbbé költséges gyarmatosító politikájával nem volt öszhangzásban. A' beligazgatás rendezéséhez nem értett, sőt vádolták,

hogy állásával haszonleső czélokra, magán vagyona szaporítására élt vissza, 's a' gyarmatosok települését rossz rendszabályai által akadályozá. „*Observations du général Cl. sur quelques actes de son commandement à Alger.* 1831.“ czimű röpiratban igyekvék magát menteni. Az ellenpárt roszalása daczára Lajos Fülöp 1831-ben júliusban kinevezte őt maréchalnak. Cl. mint képviselő Párisban maradt, 's az ellenzéki padon fogott helyet, de nem birt sem szónoki tehetséggel, sem nyugalommal kormányzási dolgokkal hoszasabban és részletekben foglalkozni. Csak a' határozottan democrata szabályok körül, mint az öröködési pairság eltörlése, a' nemzetörtség ingóvá tétele 's az algiri ügyek fölött hallatá szavát, kevésbé szónoki előadásáiban, némi nyomatékka. A' korlátlan katonai despotismust tartá egyedüli eszköznek, fentartani, terjesztetni 's megerősíteni az algiri uralmat. E' nézetet fejté ki: „*Nouvelles observations de M. le maréchal C. sur la consolidation d'Alger.* 1833.“ czimű munkájában. Az 1834-ki törvényt, melyly a' Napoleonidákat számüzte, igaztalannak nevezé. Egész magaviselete különös vegyülete volt a' napóleoni korból öröklött önkényes uralom védelmének 's democrata nézeteknek. 1835-ben ismét algiri főparancsnok lett, ismét helyreállítani a' rendet, melyly az öreg *Drout d'Erlon* gróf kímélő emberszeretete által veszélyeztetve látszott. Roppant hadi zajt ébresztő hetvenkedéssel érkezett Cl. Áfrikába. Vigyázatlan elsietése szégyent hozott a' francia fegyverekre (lásd Algir). Még győzelmeit is vereségnek mondhatni. 1837-ben visszahívatott. A' kormány küldöttséget nevezett ki, vizsgálni Clauzel algiri eljárását. Roppant halmaz sérelmek adattak elő, melylyek a' kormányra is szégyent hoztak. Clauzel hírlapokban, kamrában és röpiratban igyekvék magát igazolni. (Lásd : „*Explications du maréchal Cl. Paris* 1837.“) Azonban hasztalannul. A' lepel föl volt emelve. A' közvélemény megbélyegezé őt; 's ezáltal tekintélye, 's erkölcsi súlya elveszett. Szó volt róla, hogy mint *Mária Christina* fővezére menend Spanyolországba, de az alkudozások eziránt nem sikerültek. 1838-ban ismét megjelent a' kamrában, az ellenzék padain. Megh. 1842. Toulouseban. —y.

Clay (Henri) kitünő státusférfi Éjszakamerikában, szül. 1777-ben Hanoverben, Virginiában; szegény falusi lelkész atyja korán elhalván, egy ügyvédnél részesült némi kis nevelésben. A' jogtudományt 's gyakorlatot, szükölés közt, elvégezvén, ügyvéd lett Lexingtonban, Kentucky státusban 's csakhamar olyly hírré jutott, hogy 1803-ban már a' törvényhozó testbe választatott, 1806-ban pedig, mint senátor, a' congressusba küldetett. Visszajövele után ismét képviselő volt a' törvényhozásban, 's két évig speakeri hivatalt vitt. 1814-ben *Monroe* elnök által *John Quincy Adams* 's egyebekkel Gentbe küldetett Angliávali békeszerződés eszközésére, hol, valamint később Londonban, szép sikerrel működött hazája javára. Honába térve, a' képviselőházban nagy erélylyel szólott a' délamerikai republikák érdekében. Öregbedő befolyása 1824 végén bátorságot ada neki, hogy az elnökségért versenyezzen; azonban látván, hogy versenytársai *Jackson*, *Adams* és *Crawford* csakugyan több 's régiebb érdemekkel dicsekedhetnek, visszalépett ugyan, de ügyes fordulattal azon jelölthez csatlakozott, ki, a' szavazatok számára nézve, második helyen állott. Igy *Adams* lön, *Clay* segítségével, megválasztva,

's az új elnök be is bizonyította *Clay* iránt hálóját, mert őt 1825-ben külügyi státustitkárrá (ministerré) nevezte. E lépés által azonban elveszté népszerűségét. *Adams* elnöksége alatt politikai szerepe csekély volt, de midőn 1828-ban *Jackson* választott elnökké, *Clay* pedig Kentucky státusból, mint szenátor, ült a' congressusban, *Websterrel* 's *John C. Calhounnal* az ellenzék élére lépett, és síkra állott, az úgynevezett amerikai vagy elzáró rendszer, 's az amerikai gyárművek védelmére szolgáló magas beviteli vámok rendszerének javaslatával. Buzgón védte a' *Jackson* által hevesen megtámadott nemzeti bankot is, de törekvéseit megghiúsította *Jackson* ellátározottsága 's népszerűsége. 1835-ben, 1840 's 1845-ben a' *Whígek* vagy *ultrafoederalisták* pártja által elnökségre tüzetett ki, de mindenkor megbukott. — *h*

Clima l. éghajlat.

Cloquet (Hippolit és Jul. Germain) testvérek, híres párisi seb orvosok; közoktatók az egyetemen, 's e szakbeli francia írók. Amaz szül. 1787., 's megh. 1840-ben; ez szül. 1790-ben. — *ez*.

Closen, Károly, báró. Németországban a' szabadság egyik előharcosa a' jelen században; szabadelvű, polgári érzésű, határozott, lovagiasan bátor, erős jellemű, következetes és kitartó hazafiúi lelkesedéséről ismert férfiú, szül. Zweibrückenben 1786-ban. Atyja, *Lajos*, Éjszakamerika függetlenségeért harczolt, 's hadi pályáját, mint érdemjelekkel díszített tábornok, a' francia forradalmi seregben végezte 1792-ben. Azután Bajorországba költözvén, hol elődei laktak, fiát eath. vallásban nevelteté, hogy eath. rokonának, *Closen Antalnak* fiagyonában örökölését könnyítse. Mindazáltal *Closen K.* nem csak ellensége lett az ultramontán visszahatásnak, sőt buzgó bajnoka a' lenyűgözést nem szenvedő, szabad szellemnek. Már 19 éves korában, fizetéstelen járulnok lett az akkori Landesdirectio-nál. 1814-ben kerületi tanácsos lett. Magas, régi családú származásánál fogva érintkezésben volt ugyan az udvarral, mindazáltal megőrzé szellemé függetlenségét. 1805-ben fegyvert kötött 's egy önkéntes vadászesapatban, mint tiszt, szolgált a' Napoleonnal Austria ellen működő bajor seregnél. A' pozsonyi béke után polgári állásába visszatért. 1809-ben fontos kormányi megbízásokat teljesíté Tyrolban. 1814-ben ismét csatába ment *Wrede* herczeg kíséretében. 1817-ben kormánytanácsos lett a' belügyministeriumban. 1819-ben pedig ministeri tanácsos. Midőn azonban *Lajos* trónra lépett, csakhamar nyugalmaztatott, követi magaviselete miatt. 1819, 1825, 1831-ben tagja volt a' bajor második kamarának, 's a' szabadelvű ellenzék élén küzdött. Természet és tanulmány kitünő szónokká tevék. Szenvedélyes kifejezéseit humora mérséklé. Kedveltebb tárgyai az ipari és mezőgazdasági ügyek voltak. A' mezőgazdaság minden ágában jártas lévén, a' bajor mezőgazdasági egyeslet egyik alapítója volt már 1809-ben, 's annak vezérlo bizottmányában 1830-ig ült. 1818-ban a' legtöbb 's legfontosabb törvényeket e' tárgyban öszszeszedve kiadá. *Gerni* jószágán, hol czukor- és selyemgyár 's nemesített juhtenyésztés van, mezőgazdasági nevelőintézetet állított szegény árvák részére. Különösen férfias határozottsággal küzdött az 1828-ki orsz. gyűlésen, a' kormány alkotmányellenes kísérletei ellen 's a' képviseleti rendszer kifejése mellett. 1831-ben ismét megválasztatott. A' kormány, mint hivatal-

noknak, megtagadá a' követségi engedélyt (lásd Bajorország). *Closen*, bár ezáltal nyugdíját is elveszté, a' legrosszabb vagyoni körülmények közt, midőn gerni jószágán tűz pusztított, fölláldozá hivatalát a' követi állásért. A' kormány azonban mindemellett is meghívta helyét pótló követül *Vequelt*. A' kamara 115 szavazattal 5 ellen elismeré *Closen* jogát 's *Cl.* elfoglalván helyét, még hatalmasabban küzdött a' kormány ellen mint valaha; szót emelt a' jogegyenlőség mellett, 's azt a' zsidókra is ohajtá kiterjeszteni. Felszólalt a' polgári biztosságot veszélyező kabineti rendeletek 's a' katonai és rendőri hatalom visszaélései ellen. A' második kamrában pártolásra is találtak beszédei. A' felsőház feleslegeseknek mondá e' rendszabályokat. *Closen* azért hevesen kifakadt a' felsőlázi tagok ellen. „A' hon elfajult fiai“-nak nevezé őket, kik vakon rendszeres ellenzékét képeznek minden jó ellen. Megrótta az adó hat évre megajánlását, 's alaposan védte az adómegtagadás jogát. „Mert, ugymond, a' nemzetnek nincs egyéb módja magát egy lázadó kormány ellen ótalmazni.“ A' külügyekre nézve alkalmat vőn, tájékozni a' „szükkeblü“ gyámkodást, melylyben Bajorországot az önkényes európai hatalmak tartják. Föltétlen sajtószabadság mellett küzdött. 1831-ben azonban végződik politikai pályája. Nem mivel népszerűsége csökkent, mert az elvesztett nyugdíját aláírás utján pótló nagy öszletek legszebb bizonyosságai népszerűségének. De 1833-ban, mielőtt a' rendek egybehivattak, pört akasztott a' kormány *Closen* nyakába. Gernben papírjait, távollétében, elkobozták. Felsőgsértéssel vádolák, mivel egy *Dr. Grosse* által irt 's felsőgsértésnek állított költeményt 1831-ben az ülésben terjesztett. *Closen* önként előállott a' vádra, 's Münchenben bezáratott. Csak a' legfőbb törvényszék előtti keserű panaszok hoszu sora után nyerte vissza szabadságát, négyhónapi fogság után. A' kormány ismét meghívta helyette a' pótló követet, de a' kamra visszautasítá, *Rudhart* után úgy vélekedvén, hogy ítélet előtt *Closen* joga csak nyugszik, nem szünt meg, 's így másra nem ruházthatik. A' vizsgálat olyly lassan folyt, hogy még az 18³⁶/₃-ki új választás alkalmával is függőben volt. Az aldunai kerület igazgatósága kitörlé *Closet* a' választhatók sorából. A' rendi gyűlés megnyitása után csakhamar fölmentetett *Cl.* a' kereset alól. Az aldunai kerület választása ellen ekkor *Cl.* kihagyása miatt, panasz keletkezett. 1837-ben heves vitákra adott alkalmat e' tárgy. Mondák, hogy *Cl.* nem tisztítá ki magát egészben a' vád alól 's azért nincs is egészen fölmentve. „*Eine blasse Entlassung von der Instanz*“, mondák a' szőrszálhasogató német hivatalos jogtudósok, 's ez állapot hosszas ideig tartott *Closet* nézve és csak 1840. végződött. Egy szomorú adata az önkényes hajlamu kormány kísérleteinek a' közjogi állapot ellen; egy kiáltó adat, miként lehet az igazságszolgáltatással politikai szabály gyanánt visszaélni. — x.

Clot-Bey, franciaia, született 1795-ben aprílban, Marseilleben. Ez volt, ki az európai polgárisodás iránt hajlamot tanusított *Mehemet Ali* kormánya alatt, a' rendezett orvosi ügykezelés első magvait elveté a' Nilus partjain. Marseilleben folytatá gyakorlati pályáját, midőn 1825-ben az egyiptusi basa kedvező föltételei által indítatva, a' Faraók országába utazott. Itt Cairoban egészségügyi tanácsot állított, 's aztán *Abu-Zabel*ben, közel Heliopolishoz, Cairótól 4 órányira orvosi iskolát, melyly később

gyógyszerészeti és bomorvoslati iskolával, 's 1832-ben bábászati intézettel köttetvén össze, 1837-ben Cairóba áttételezt. Először *bey* méltóságra emeltetett, bár keresztyén maradt, 's évenként emelkedett a' basa kegyében. 1833-ban az egészségügyi testület elnöke lett. 1836-ban tábornoki rangra, 1837-ben a' seregek legfőbb törzssorvosává emeltetett, 's Egyiptusban egyedüli feje lett az összes orvosiügyi igazgatásnak 36,000 frank fizetéssel. Párisban 1832-ben, mikor 12 arab növendékkel megérkezett, ezeknek orvostudorokká képeztetése végett, a' parisi orvosi akadémia külföldi tagjává nevezé őt. 1833-ban, londoni útja után, a' basa megbizta, rendezni a' egyiptusi tengerészet egészségügyét. A' hajóorvosok számára, francia minta szerint, egészségügyi tanácsot állított. Mint szakíró is ismeretes. Munkái közt említendő. *Compte rendu des travaux de l'Ecole de Méd. d'Abou-Zabel* (1828—32) és *Compte rendu des travaux etc. et de l'examen général des élèves pour les années de sa fondation* 1827—32. — 1839-ben ismét meglátogatta Franciaországot, 's ott kiadta iratát „*de la peste observée en Egypte* 1840-ben. — x.

Cloutz Anacharsis; sajátlag : *Klotz János* báró. Minthogy e' nevezetes ábrándozóról a' Közl. Ism. Tárában említés nincs, bár élete az első fr. forradalom korába tartozik, ide iktatunk fölöle némelyly adatokat. Szül. 1755-ben Kleve közelében, nevedett Párisban. Korán tanulván a' régi írókat, az ó görög alkotmányok anynyira lelkesítették, hogy feltette magában a' democratiát egész világon elterjeszteni. E' czélből, Anacharsis név alatt, átutazta Európa nagy részét, 's emberbaráti czélokra költötte el egész vagyonát. Végezélja volt: minden népeket 's embereket egy nagy családba egyesíteni. A' francia forradalomban valósulva vélte lenni álmait. Viszszasietett Párisba, hol magát az emberi nemzet szószólójának nevezé, több kérelmet nyújtott be a' nemz. gyűlésnek, 's 1790. jul. 19-dikén saját nemzeti öltözeteiket viselő 's magokat az özszes földgömb képviselőiül tekintetni akaró külföldieket vezetve jelent meg a' gyűlés sorompói előtt, 's hálaíratot nyújtott át annak, 's mindenség zsarnokainak legyőzéseért, és kérelmet a' Párisban találtató idegeneknek a' franzia köztársaságba felvételeért. 1792-ben 12 ezer livrenyi hazafui ajándékot adott a' nemz. gyűlésnek, 's kötelezte magát, hogy porosz légiót alakít a' szabadság védelmére. A' porosz királyt éjszaki Sardana-pálnak nevezé, 's azt kívánta, hogy annak és a' braunschweigi hercegnek fejére díj tétessék; *Ankarströmöt*, a' svéd király gyilkosát, nyilván dicsérte, élénk részt vett a' párisi vérjelenetekben, 's önmaga dicselkedett, hogy: „szive francia, lelke sansculott.“ — Egyenlő gyűlölséggel üldözte a' monarchiát és keresztyén hitet, 's magát nazarethi Jézus személyes ellenségének merte nevezni. — 1792-ben az Oise-department által a' convent tagjává választatván, XVI. Lajos halálára szavazott, 's a' porosz király számára hasonló büntetést követelt. Röpiratában, melylynek ezime: „*Base constitutionelle de la république du genre humain*“ azt állítja többek közt, hogy a' nép, isten, 's a' világ korlátlan ura; hogy a' francia nép, mint legkitünőbb nép, főleg isten, hogy annál felsőbb lény nincs 'sat. Örült phanatizmusát még *Robespierre* is megsokalá, 's azon ürügy alatt, hogy külföldi özszeesküvésbe van bonyolódva, 1794 mart. 15-kén *Hebert*tel együtt forradalmi törvényszék elébe állíttatá. Midőn a'

vérpadra lépett is, *Hebert*nek leczkét tartott a' materialismusból, hogy végpillanataiban megóvja őt vallásos érzelmeiktől, óvást tett az özszes emberiség nevében igazságtalan elítéltetése ellen, 's kívánta, hogy 19 társa közt utoljára fejeztessék le, mert azoknak lefejeztetése alatt még időt szeretne nyerni némelyly elvek felállítására. Örjögös iratai közt leghiresebb a' „keresztyén hit bírálata“ (*Preuves du Mahometisme*). — *T.*

Clubok I. Egyesületek.

Cobden Richard, a' manchesteri kartongyáros, az iparos középsz-tály azon férjfiainak sorába tartozik, kik egészszéges elme- 's átható pillantattal megáldva, az üzér-élet és tapasztalás iskolájában, ama ködtelen és előítéletlen belátásához jutottak az álladalmi és társas viszonyoknak, melyly nélkül álladalmi ügyek vezetésénél a' közjóllét 's javítások tartós sikere ezentúl el nem érhető. Azon előítélet, melyly az iparüzlet gyors és korlátlan kifejlődésében szerencsétlenséget lát, 's melyly azt épen ezért akadályozni törekszik — az érdeklett körökben, merően alaptalan, sőt ártalmasnak ismertették el; és naponkénti tények 's mindenfelőli tapasztalat nyomán azon meggyőződés vert gyökeret, miként az iparüzlet- és gyárügynek ernyedetlen 's minden oldalról előmozdítása 's kiterjesztése, 's mindannak, mi e' kifejlést akadályozza, elmozdítása által lehetséges egyedül ama' bajokon segíteni, mik a' munka egész organismusának az ipar által eszközlött átalakulása következtében, mint valamelyly rosz szellemtől felhiva, föld alól látszának előteremni. Angliának évek óta tett minden lépése, mondhatni: bel- és külpolitikája oda van irányozva, hogy az iparüzlet előmozdítása eszközöltessék. Ilyly nézet hozta létre *Peel* legfontosb rendszabályait; ilyly meggyőződés gyümölcse: az árszabás esökkentése, a' bankreform, 's a' gabnatörvények megszüntetése. Ilyly szellemben vitt *Cobden Richard*, mint a' gabnatörvényellenes nagy szövetség vezetője 7 éven át szakadatlanul, a' földbirtokosok előjoga ellen; ilyly értelemben adakozott az iparos osztály milliókat e' viadal erőteljes folytathatására, — ilyly hangulatban nyujt a' hálás haza, köszönete jeléül, e' mozgalom vezetőjének két millió forintot megtisztelő ajándék vagy önkénytes kárpótlás gyanánt! *Cobden* egy földmivelő grófságból származik 's földmives család tagja. Atyja haszonbérelő *Richmond* herezeg, a' gabnavámok ismeretes védője, javain. E' körülmény, minélfogva a' földmivelő kerületek viszonyait saját szemlödése után ismeri, véleményének annál nagyobb súlyt ád, az ő verum censeo-ja, azon állítás miszerint a' gyárkerületek, jelesül az iparüző városok lakossága, a' földmives vidékek lakosságánál minden tekintetben felebb áll — némileg azáltal erkölcsi erősítvényt nyer. Üzletét illetőleg, *Cobden Richard*, kartonnyomtató, 's mint tudva van, *Peel* nagyatyja, ki *Blaekburn* közelében szinte földmives családból származott, hasonlóképen az volt. Mindenestre jellemző eset és mintegy ujjmutatásul vétethetik arranézve, milyly irányt követ Angliának álladalmi fejlődése, hogy egy kartonnyomtató, 's egy ilylyennek unokája hozták létre a' rendszabályt, mi nagyobb eredményük mutatkozik politikai és társadalmi tekintetben is a' korábbi reformbillnél. Noha *Cobden*, ki férjkorának legerőteljesebb éveit jelenleg éli, eleinte alig szándékozott kizárólag politikai pályát választani hivatásául — mindazáltal idejekorán nem csak a' belpolitika kérdéseivel foglaltos-

kodott, hanem az általános politikai ügyekre is figyelmet fordíta. Már 10—12 év előtt felszólala a' török-keleti kérdésben 's kikelt az ismeretes *Urquhart* 's ennek pártja ellen, kik *Philo-törököknek* neveztetének, 's kik a' Mahmud szultán által, népe érdekében, létre hozott reformokat nem győzték eléggé magasztalni. *Cobden* föllépése eme nézetek ellen sok megtámadásnak tevő őt ki, és bizonyos *Cargill* által nyilvánosan arról vádoltaték, hogy a' ministerium meghagyásából írta. Az élénken folytatott tollharcz arra bírta őt, hogy a' helyszinén saját szemével szerezzen magának a' keleti viszonyok felől tudomást 's 1837 tavaszán meglátogatá Törökországot, Aegyptust és Görögországot. Ezen országokban tett tapasztalatai eredményeit, 1841 elején, egy scott folyóiratban tette közzé; olyly időszakban, midőn az angol ministerium az osman birodalom sérthetlensége 's függetlensége fentartását jeligéjeül tüzte ki 's ezáltal Franciaországgal komoly és harczezal fenyegető egyenetlenségekbe jött. *Cobden* amaz értekezése mindenütt mély és átható szellem bélyegét viseli. Előadja abban, miként mindaz, mit a' török népség érdekében történt nagy politikai és társadalmi reformokról regéltek, merőben a' légből merítettett, 's miként a' *Mahmud* által keresztülvitt egyetlen nagy rendszabály, a' janicsárok megszüntetése, a' dolgokat még rosszabbakká tevő, minthogy e' hatalom-lépés nem kísérteték egyéb rendszabályoktól is, mik e' nemzetország helyébe, melyly a' *Padischah* önkényének a' nép irányában gyakran ellenállott — más valamit létesített volna, mi az önkény ellenében törvényszerű kezességül szolgálandott, és az osman népség valódi újjászületését előkészítendette. — A' gabnatörvényelleni egylet alakításával, melyly sept. 24-kén 1838. történt meg, 's melylyben *Cobden* mint a' hét ősalapítók egyike részt vőn, kezdődik jelentékeny nyilvános hatása eme férfiúnak; ez óra óta neve e' befolyásos egylet törekvései- 's eredményeivel elválaszthatlan kapcsolatban áll. Története e' férfiúnak egy az egylet történetével. Föllépése a' parlamentben, hová az 1841-iki választáskor, midőn a' toryk sir *Robert Peel* vezérükkel kormányra léptek — jutott be, csak viszhangja volt azon szavainak, miket az egylet számtalan gyűléseiben, Manchester-, Liverpool-, Birmingham-, Leedsben és száz más helyen a' népnek lelkébe vésett. Ő, ki ama gyűlésekben merész, kimélet-nélküli hangon beszélt, itt, habár szinte határozottan nyilatkozik, mindazáltal szónoklata, azok miatt, kikhez intézve lön — egészen más belyegű vala. Menynyire helyesen fogta legyen fel *Cobden* állását olyly gyülekezetben, melylynek nagy többsége ellenese volt; menynyire érté, mikép szemlélő helyzetbe kell magát tennie, ha czélhoz ohajt jutni — kivilágító abból, hogy csak az elhatározó pillanatokban, a' szabad kereskedés részletes kérdésénél, jelesül a' gabnatörvény megszüntetése kérdésénél emelt szót. Állása, mint az egylet vezetőjének, 's az erkölcsi erő, melylyet abból merített, szavainak nagy fontosságot kölcsönzének, annál inkább, minthogy szilárd és elhatározott beszéde, kérlelhetlen követeléseivel, nem harsogott minduntalan; de midőn szólott, annál nagyobb biztossággal jósolá meg elvei diadalát a' legközelebb jövőben. Így az 1841. aug. 26-iki beszédében, így az 1843-diki ülésben, midőn remek szónoklattal emelé ki érdekkülönbségét a' földbirtokos- és a' tulajdonképeni földmivesnek. A' nagy földbirtoknak gabonatörvények által

előjogosított osztálya, milyly veszélyes ellent láthatott *Cobden*ben, kitünt legott az 1841-diki parlament végével, miután *Peel* annélkül hogy a' tőle várt lépések valamelyikét megtette volna, az üléseket berekeszté. Az egylet csaknem naponkénti üléseiben *Cobden* ekkor a' legkiméletnélkülibb beszédekben sürgeté megszüntetését mindennemü gabnavámoknak; követelvén egyszermind a' nagy földbirtok arányos és közvetlen megadóztatását. — Midőn pedig később, az 1842-diki ülések végével fenyegetve emelte föl fejét a' chartismus: intőleg vonatkozott erre a' manchesteri gyülekezetekben, kijelentve, miszerint ha a' rend fentartására hivatásos középosztály követelései mihamar kielégítést nem nyernének, okvetlen népfeltámadás 's ezzel mondhatlan vészély terülne szét az országban, melylynek bukása is be leend pecsételve. Ilyly kimenetel esetére a' hatalom birtoklót tevő felelősekké, ha ezek mihamar erélyesb reformok ösvényére nem lépnének, mint a' milylyen eddigelé *Peel* járt. Az ország különösen a' munkás-osztály állapotának némi javulása, melyly 1843-ban következett be, egy perczig sem csökkenté az egylet, sem fáradhatlan vezetője munkásságát; 's míg ama' szerencsés fordulatkor, a' chartismus, dicsvágyó demagógok vezetése alatt, befolyását veszé, az egylet mindinkább erősült 's kiterjedt, a' gyárterületekből a' földmivelő vidékekre hatott be 's a' haszonbérlok osztályában számtalan szövetségest nyert. Ez osztály előtt a' kérdést szó és iratok által olyly érthetővé tenni, mint *Cobden*, senki nem tudá. 1844-ben *Cobden*né aszszonyság, az egylet tekintélyesebb tagjainak nejeivel, egy társulat élére állott, melyly szabad kereskedelmi vásár alapítására vállalkozék, melylynek jelentékeny jövedelméből földöztetett a' gabnavám elleni izgatás növekvő költsége. Azonban e' hatalmas egylet teljes ereje 's vezetőjének magas tehetsége 's okosága, az 1845-ki év másod felében tűnt ki legszembeötlőbben, midőn az országban elégtelen aratás előjelei, 's a' meszsze terjedt burgonyavész, iszonyú drágaság- 's valóságos éhhalálra nyitottak kilátást. Ez időszak óta a' középosztály sürgetése olyly hatalmasan lépett fel az előjogoknak a' gabnatörvényekben fenálló sáncza ellen — hogy a' diadal többé kétes nem lehetett, 's az ellenfél legtehetségesebb státus férjfiának elővigyázata átlárá, mikép szükség engedni a' kívülrőlí nyomásnak, 's a' nemesség előjogainak nagy palladiumát föl kell áldozni a' közjó oltárán. Ekkor még *Peel*nek nem sikerült tisztársait elhatározó lépésekre birnia, *Cobden* azonban jóspillantást vetve a' jövőbe, decemb. 17-én e' szavakat mondá: Még hat hónap, 's aztán elveinek diadala után ismét feloszolhatik társulatunk a' nép kebelébe, melylyből támadt! E' szavakban azon meggyőződés nyilatkozott, miszerint nincs meszsze már a' pillantat, midőn a' vagyonos és felvilágosult középosztály szinte részt veend, illetéke szerint, a' hatalomban, 's hogy a' két nagy nemességi pártnak azon eddigelé elvitázhatlan előjoga, minélfogva a' világ leghatalmasabb országának ügyeit, sorsát maga intézze — örökre oda van. Akkor már, midőn *Peel* leköszönésével a' whig-párt hivatott fel a' királyné által új népszerű ministerium alkotására — a' nagy befolyású „*Presse*“ *Cobden*t jelelte ki olyly férjfiának, kinek neve az új igazgatásból ki nem maradható. Ama hír, mintha a' *Russel*-ministerium azon kérdésnél hiúsult volna meg: valljon egy plebejus a' legrégebb nemesség legelőkelőbbeci közt helyet foghatna-e? noha később

valótlannak nyilvánították, mindazáltal kimutató, milyly rangot gondolt adni a' nép a' maga emberének 's milylyennek hívé, e' tekintetben a' szabadelvű whig nemességet! Mig a' toryk, tele bosszúsággal, hogy a' nép embereitől túlszárnyaltatának 's legkedvesb előjogaik elveszésével fenyegette-
 tének - mérgöket a' kartonnyomató fölötti gúnyolódásban hűtötték, ekkép szólván: „Valóban pompás egy minster lenne az a' *Cobden Richard*, 's igen épületes dolog lenne őt látni, midőn a' királynénak bemutatattván, ennek kezét megcsókolná“ mig hasonló gúnyolódásban ömledezett az elkeseredett toryk epéje, azalatt a' Times hangosan menydörgé: „Az egyenetlenség nem fog addig megszűnni, mig a' nép embere a' fejedelem titkos tanácsában szintolyly részes nem leend, mint a' törvényhozás tanácskozásaiban!“ A' whig-ministerium nem jöve létre, és *Peel*, az egyetlen férfi, ki a' kéznél levő parlamenttel a' szükségessé vált nagy rendszabályt keresztülviheté, rázorította pártja tagjait, hogy a' szükségest, mit feltartóztatniok különben sem lehet, vele öszszefogva vinnék keresztül. *Cobden* az egész minster-erisis ideje alatt, midőn a' *Peel-Cobden* ministeriumról nyilvánosan volt szó, ereje 's jövője biztos érzetében távol tartá magát a' tárczavadászat eseleitől. előbbi ösvényén rendületlenül tovább haladva 's megtámadásaiban a' toryk, nevezetesen *Peel* ellen még hevesebbé válya. Midőn *Peel* a' parlament megnyitása után 1846-ik év elején a' gabnavámok eltörlésére vonatkozó tervét előterjeszté, *Cobden* kikelt az ezen rendszabály életbe léptetésére ajánlott háromévi határidő ellen, 's az angol haszonbérlokhez intézett körlevelében a' gabnavámok haladék nélküli teljes megszüntetését sürgeté, megjegyezvén: miként az egyszer esalhatlanul helyesnek ismert elvet nem gyermekek féltékenységgel, hanem férfias, britthez illő bátorsággal kell létesíteni. Súlyosabb gyöngékedés hosszabb ideig tartá őt távol a' parlamenttől 's csak utolsó ülésiben vön részt az ugynevezett „*Monstre* — vitatkozásoknak“ *Peel* törvényjavaslata fölött. Egyike volt tehát az utolsó szónokoknak azon fontos ügyben, melylynek diadalára ő tett legtöbbet... Nevezetesen beszédében, azon férjfitúnak, kit éveken át heves 's keserű megtámadásokkal illetett 's ki most tárgya lön saját pártja gyanúsításai- 's kárhóztatásainak, *sir Robert Peelnek* köszönetet és méltánylatot nyilvánított, melylyel neki a' haza véleményváltoztatásáért 's azon nyíltságért, melylyel azt bevallá, tartozik. A' bántalmakra nézve, mikkel a' minster, háromheti viták alatt, előbbi elvrokonaitól illeteték, megjegyezte: „Minél több gyűlölet- 's gyalázzattal ügyekeznek elszenyyezni a' ministert, annál inkább megajándékozza őt részvétével az angol nép. Ha most *sir Robert Peel* meglátogatná a' gyárkerületeket, utazása azokon át folytonos diadalmenet leendene.“ *Peel* törvényjavaslatának az év közepé táján lett elfogadtatásával az egylet ügye diadalmaskodván, *Cobden* az egylet azonnali felszólítását indítványozta, mi a' mennyiben minden további működések megszüntettek, határozatba is ment, forma szerinti fenmaradása azonban 1849-ik évi februárig, midőn a' gabnának teljesen szabad behozatala kezdődik — kimondatott. Az új whigministerium, melyly ez időben *Peel* igazgatását követte, megalakúlt, amélkül hogy az egylet valamelyly tagja, nevezetesen *Cobden*, helyt foglalt volna benne, noha ezt barátai reméltették. Hír szerint, *Lord Russel* azon bizta-

tásra szorított irányában, hogy mihelyt egészségi állapota 's üzleti viszonyai engedendik, hely nyiland számára a' cabinetben. Mert hétévi fáradalmas agitatioja nem csak egészségében rongálá meg őt, hanem vagyonában is tetemes károkat okozott. A' halás nép méltánylata némileg kárpótolni akará vesztéseit egy 200,000 font sterling-, vagyis körülbelül két millió forintba menő 's nagyrészt befizetett, aláírással. Ugy látszik, hogy *Cobden*, ha emez akadályok nincsenek is, alig hajlott volna a' whigministeriumban, ugy a' mint az szerkesztve volt, részt venni. A' büszke whignemesség *Cobden*-t, a' haszonbérelő fiát, a' kartonnyomatót, a' tetőtől talpig plebéjust — esupán csak tűrni fogta volna, miként ez *Peelle*, a' gyapjuszövő fiával is történt, mígnem ennek sikerült később a' torykat zabolán tartania. *Peel* példája, kit makacs csataparipája utóbb mégis leterített, ugy látszik *Cobden*-nek intésül szolgált arra, hogy az új whigministeriumhoz ne csatlakozzék. Alkalmassint előre látá, hogy mihelyt körükbe lépne, neki is hasonló feladat jutna, mint a' millyet *Peelle*-nek teljesítenie kelle. Ő tehát várja idejét. E' vázlatok záradékaul helyén lesz némiéket *Cobden* személyes tulajdonairól ide jegyeznünk. Miként nyilvános hatása körében, ugy szinte e' tekintetben is hű képviselője 's másolata ő a' népnek 's azon osztálynak, melynek kebeléből vitta föl magát. Mi alap lényege az angol népiségnek: a' gyakorlati józanság, tapasztalati próbáltság, tiszta és mély felfogás, okos számítás 's a' száraz prózaiság, mind ennek bélyege rajta is feltűnik. *Bentham Jeremiás* bölcsészete nála hús- és verrelőn. *Cobden* ezen elméleteknek megtestesülése. Eme józan, mindent megfontoló, mindenben a' hasznost és czélszerűt tekintő, értelmes számításaiban határozott és kitartó népjellem teszi lehetővé, hogy az angol neuzet minden világrészen 's minden tengeren uralkodjék, 's hogy róla *Oobden* ekkép szólhasson: „A' mi népünk az emberi nemzet aristocrátiája!“ — Testalkatát illetőleg e' férfiu nyulánk, szikár, izmos, napbarnított, okos és átható tekintetű; férjfiás akarat 's önértzet jeléül előre álló ajakkal, melylyen nem czikáznak ugyan *Pitt* és *Canning* villámai, nem ünnepel *Fox* és *Burke* virágzó ékeszólása, de melylyről majd komoly és eldöntő okoskodás, majd találó élez bősége ömlik. „*Cobden* — így ír egy kortársa szónoki tehetségéről — nem bir a' szónokok legkitünőbb sajátágaival, de bir mind azon tulajdonokkal, mik a' vitázó szónoknak szükségesek; ő mindenkor hatásteljes, nem gyéren legyőző, bár soha nem nagyszerű: ajkairól soha nem hangzanak ama körmönfont mondatok, mikben gyakran egész gondolatfolyam rejlik, 's mikkel a' szónoklat nagy mesterei élni szoktak. E' ritka előnyök nélkül is, sok csodálni való van *Cobden* beszédeiben. Erő alaposág 's igen jelelt világossága az elveeknek, czáfolati gyorsaság, legfeltünőbbek azokban. Főleg pedig a' tények ügyes elősorolásával, mik kevésbé mesterkezekben csak száraz statistikai adatokat képeznének — lepi meg a' figyelmes hallgatót.“ A' nemeslelkű férjfiút, kiről e' vázlatok szólanak, legujabban szerencsétlen magyar hazánk érdekében intézett *Bach* ministerhez intő levelet, melyly kivonatilag német lapok által is közöltetett. Szives említést érdemel az is, miként menekült honfiaink közül *Beöthy Ödön*, a' jeles népszónok, *Cobden* házánál barátságos fogadtatást talált. — V. S.

Cochrane (Sándor Tamás), Dundonald lord, kitünő britt tengerész. (l. Közh. Ism. T. III-ik kötet). Görögországból, hol kellemetlen állásba jött *Capodistriás* elnökkel, melyly anynyira ment, hogy tőle utasítást is vett Görögország elhagyására, haza térvén Angliába, ott atyjának lordi ezimét 's javait öröklé, 's 1834-ben IV-ik Vilmos király által angol contreadmirallá neveztetett, és az egyszer már elvesztett Báth-rend nagykeresztét nyeré. 1844-ben ő lépett *S. William Parker* helyére, mint főparanesnok az indiai 's chinai vizeken. — c3.

Cockerill, János, óriási ipartelep teremtője, 1790. aug. 3-án született, Haslington nevű angol helységben. Atyja, ismeretes a' gépalkotásban. Az angolok által féltékenyen őrzött fonógépekkel, 1791-ben Belgiumba ment 's ott Verviersben, egy gazdag gyárnok társaságában fonógépeket állított. Rokonai ezt árulásnak tarták a' hazai találmány ellen, 's Angliában hagyott fián, *Jánoson* ugy boszulák meg magokat, hogy növelését elhanyagolván, a' legaljasabb munkákra szoríták. Még sem sikerült, elfojtaniok benne a' találékony szellemet. 1802-ben a' gyermek atyjához ment, Verviersbe. Ismerni kezdé a' gépalkotás titkait. Atyja az ő és *Jakab* testvére számára Lüttichben gyártelepet állított. Ezen telep *Cockerill* legnagyobb iparköri teremtményeinek szülője. Lüttichből *Seraingba* vitték gépeiket a' testvérek. Egy világ kicsinyben van ott. Európának talán legnagyobb gyártelepe; főszállása, fővárosa a' műszereknek, honnan *Cockerill* gépei, gyári gyarmattelepeit más országokba küldi. A' két testvér 1816-ban egy püspöki kastélyt minden hozzátartozóival megvett. A' Maas jobb partján, kellemes vidékben fekszik e' csodás telep, egy órányira Lüttichtől. Roppant nagy gépgyár, majd kizárólag gőzgépekre, olvasztó gépek, vassin-műhely 'stb. Az egész telepen közvetlenül 7000 munkás dolgozik. A' gőzgépek hatása körülbelől 1000 lóerő. A' gyárak örökös tüzkohától éjjelenként az egész vidék légköre égni látszik. Írtózatos zörej éjjel nappal. 1825-ben *Jakab* e' gyártelepbeni részvényét eladta a' hollandi királynak, ki aztán *János* iparnyerkémeleteit hatályosan elősegíté. A' belga forradalom e' közvetlen befolyásnak véget vetvén, a' munkásság csökkent, míg 1833-ban *Cockerill János* egészen sajátjává tevé a' seraingi telepet. Ez idő után óriási erőt fejtett ki, 's hatalmas emeltyűje lett a' belga iparnak. *Cockerill* mindenfelé kiterjeszté hódítását a' gyáripar terén. Lüttichben, Verviersben, Aachenben, Ardenneben, Hollenbergnél, Kottbusban (Poroszorsz.), a' lengyel Przedborzban, Barcelonában, Surinamban, Jemappesben, St. Lambertben, Namurban, Charleroinál, Spaaban, Decazevilleban, St. Denisben, Petersburgban 's több más helyen vannak különböző nagy gyárak; fonó-, szövő-, gyapot-, len-, gép-, vas- és más érez, papir-, posztó-, czukor-, üveg-, gőzgép-, 's más egyébféle gyárak. Minderre olyly roppant tőke kellett, mit csak *Cockerill* volt képes összehozni, főleg a' nyerkémleti biztosságában helyezett közhittel által. Ez mutatja, hogy a' tőke omlik, ugyszólván, mindenfelől biztos és hiteles egyén vállalataira. *Cockerill* befolyásának tulajdonithatni a' belga bank alapítását is. Nagy műhelyei szakadatlan foglalkozást kívántak, nem várhatott kedvezőbb körülményekre, magának kelle azokat teremtenie. Hogy a' belga ipar ilyly óriási kifejlésére nagy tényező a' hosszas külső béke: kétségtelen. Midőn 1838-ban hadi lárma kezdett

hangozni : összeomlottak a' belga ipar átlásai, a' belga bank 's aztán a' *Cockerill*-ház. Fontos és tanuságos adat lenne az ipar történeteire nézve *Cockerill* üzlete kifejlését 's végsorsát hitelesen előadni. Egyfelől az iparüzés óriási emelkedése, más részről a' körülmények, melylyekkel olyly hatalmas vállalkozó szellem sem birt megküzdeni, mint *Cockerill*. 1839-ben pénzügyi zavarba jött C., 's ugyanez év april 12-én a' mérleg megkészült a' tevőleges és szenvedőleges állásról. Tevőleges állásának összege : 25,894,418 fr. 17 centim ; szenvedőleges állás : 17,839,571 fr. 73 ct. *Cockerill*nek van egy sógora Aachenből, *Pastor* nevű, ki *Wery*vel a' seraingi üzletet vezette, míg egy *Memminger* nevű német a' hivatalos ügyvezetés élén állott, 's *Piercot* bizaték meg teljes hatalommal, minden vagyonát, mihelyt veszteség nélkül történhető, adósságai fedezése végett eladni, kivéve a' seraingi és lüttichi telepeket, hol a' munka nem szüntetet meg, habár csökkent is. *Cockerill* ezután az orosz kormány meghívására Oroszországba ment, hogy ott új ipartelepeket állítson, de már útközben meghalt Varsóban, 1840-ben. Holtteste Seraingba, óriási munkássága színhelyére, vitetett. — *Cockerill* a' magasabb adományu tehetség minden tulajdonaival birt. Keveset szólt, sok emberismerettel birt ; önzéstelen volt. Nem vala tulajdona apró, kalmárias nyerekedési vágy. Keveset irt, de emlékező tehetsége roppant nagy volt. — Testvére *Jakab* már 1837-ben ellalt Aachenben. — ∞ .

Codificatio. Pythagorást „monas“sárolí eszméje nem foglalkodtatta inkább, mint az új idő kormányférfiait az „egység“ és „öszhangzás“ az országlástan minden ágaiban. A' politikában századokon át különvált tömegek csoportulását vésszük észre egy központ körül, hasonlóan az égi testek, e' roppant massák gravitatiojához, mintha a' természettudományból minden újabb felfedezés, az emberiség folyton folyó történetében egy kezdő időszaknak előjelensége volna. Anynyi minden esetre tisztán áll, hogy az emberiség bölcséleti fogalmai a' természettudomány előhaladásával szoros kapcsolatban állanak. Ennek oka a' részletesnek viszonyában van az egészhez, az általánoshoz. A' történet, mint hagyomány, nem találja ma, a' pusztán történeti rész által igazolását, de azon vezető eszme által, melylynek a' történet, az esemény csak alakja. A' természetjog, vagy helyesebben észjog nem áll ezen az uton homlokegyenesti ellentétben a' történeti joggal, mivel ama merev különválasztás nem létezik többé a' jogforrás és a' jog kinyilatkozása között, vagy az anyag a' benn működő szellemnek nincsen hatalmán kívül helyezve. Ezen egységre törekvés, természetesen hozta magát alapos és rendszeres ismeretekkel kapcsolatba. Innen a' jogtudomány mezején nem kevésbé mint a' kormányzásban rendszereket látunk rendszerekkel birkózni, mintha a' dolgok véletlenségébeni skepsisnek szükségesképen egy öntudatos cselekvőségre kellene vezetni. Az esetlegesség helyét az észszerűség foglalja el. Így a' jogintézetek organikai műszerekké váltak, 's magasabb és nemesebb jelentőséget hoztak be a' törvények lelkébe, mint a' pusztá körülmény, vagy a' védelemre szorult előítélet. E' felemelkedett jognézet anynyi nagyszerű tárgyai közt, mik a' két utósó századot mozgásba hozták, előfordul egy tisztán formális, a' codificatio kérdése.

A' törvénycodex rendszeresen szerkesztett és magában bevégzett tör

vénykönyvet jelent. Organikai egész. Ezáltal a jog a történeti elem és a fokenkénti fejlődés szövedékei alul feloldatik. A tudomány pandectái 's a „multorum camelorum onus“ különösen a jog mezején találatot terhes silányságnak már a XVIII. században, melyly minden tudományos kincseit, a történetet mint valami véletlent megvetve, önmagából, tisztán logikai leszámaztatás útján akarta meríteni. Ezen századnak idejökre nézve első codexei a porosz és orosz; azon vezéreszmének befolyása alatt szerkesztve, hogy rendszeres törvénykönyvek az ügyvédeknek feleslegessé teszik. Így a nagy Fridrik által alkotott magánjogi eljárás nem ismer ügyvédeknek, ezek helyett segéd tanácsosok működtek mindenik törvényszéknél. A porosz codex *Cocceji* kancellár által szerkesztve 1749—51-en jelent meg Halléban. Ezen codex Justinianus institutioinak alapján emelkedett. A szerkesztő azon elvet állítá fel ama munkában, hogy az észjogot a római polgári jogból kell meríteni. A Fridrik által szerkesztett új codex 1788-ban lön befejezve. Az orosz codificatio, melylyet a porosz megelőzött, egy egész századon át újra és újra átdolgoztatott, míg elvégre 1835-ben lépett életbe.

Az austriai polgári törvénykönyv már 1753 körül terveztetett. A codex josephinus első része 1786-ban jelent meg. 1797. az udvari törvényhozó biztosság új polgári törvénykönyvet készített, melyly 1812-en lépett életbe. Átala minden azelőtti törvény és törvényes szokás megerőtlenitetett. Az austriai büntető törvénykönyv 1804 óta bir kötelező erővel. Egyéb codificatio-kísérletek a régiebb időből alig érdemelnek említést, hacsak a mi „hármastörvénykönyvünk“ és más decretumgyűjteményeinknek is a codex czímet nem akarnók adni. Minden említett codexek között a franczia bir legélesebben jelölt vonásokkal, még ellenségei szemében is, mivel abban, a legdivergensebb törvényes szokások és báció digesták helyett, egy egészen új építmény alapköveire akadunk. Már VII-ik Károly irásban rendelé szerkesztetni a törvényes szokásokat, ezek közt csaknem négyszáz általános találkozott (coutumes générales) melylyek egész tartományokra terjeszkedtek ki. Ezenkívül két nagy törvénytudósnak *Cujas* (1520—1590) és *Dumoulinnak* (1500—1566) munkássága, amazé a római, emezé a statutális törvénytudományban, jelentékeny befolyást gyakorolt, úgy az alkalmazott jogtanra mint magára a törvénykezésre. Azonban sem ők, sem *Brisson*, ki III. *Henrik* kívánságára külön codexet készített (1587), sem XIV. *Lajos* részletes törvényhozása és XV. *Lajos* ordonnance-i nem segíthettek azon bajokon, miket a neki bonyolódott jogviszonyok a polgári életben okoztak. A büntető eljárás az 1539 és 1670-ki rendelményeken alapult még az első forradalom kiütése korában is. Akkor megdőlt a foederalismus elve minden szélsőségeiben, az „egység“ és „oszthatatlanság“ átszivárgott a politikából a jog mezejére is. A constituantanak sept. 16. és 25. költ két rendbeli törvényeiben új büntető törvénykönyv 's új eljárási rendszer elemei foglaltatnak. A convention 1795-ki oct. 26-án „code des délits et des peines“ czím alatt új büntető törvénykönyvet hagyományozott a birodalomnak; ezt követte a „code d'instruction criminelle“ (1808. nov. 17-ik dec. 16) 's a „code pénal“ (1810. febr. 12—20) Mindkettő 1811-ki januar 1-én lépett életbe. Mi a polgári jogot illeti, az 1789. august. 4-ki és 11-ki törvények a

tulajdonjogot; az 1790. június 9-ki a' személyjogot; az 1790. mart. 15-ki és 1791. apr. 8-ki az örökösödési jogot; 1790. aug. 24-ki a' családjogot, az 1791-ki alkotmány II. czimcnek 7-ik czikkelye a' házasságjogot szabályozták. A' „*legislative*“ az alkotmányban ígért törvénykönyv szerkesztésére nem ért rá, e' helyett csak egyes pótló törvényeket hozott. A' „*convent*“ küldöttséget választott a' constituante által ígért polgári törvénykönyv szerkesztésére, s a' szerkesztés vezetésével *Cambacérest* bizta meg e' küldöttség. A' javaslat 1793-ki aug. 3. nyújtott be a' gyűlésnek, de eléggé philosophiainak nem találtatván, elvetették. A' terrorismus után *Cambacéres* újra megbízott a' törvénykönyv szerkesztésével; az előbbitől némileg különböző terv 1794-ki sept. 9-én a' *convent* elé terjesztetett, de csak egyes pontjai váltak törvényekké. A' *directorium* idejében az 500-ak tanácsa meghagyásából *Cambacéres* harmadizben is is tervezé a' polgári törvénykönyvet, de a' politikai események ismét ellene voltak. A' *consulatus* első évében négy tagból (*Tronchet*, *Portalis*, *Bigot de Préameneu* és *Malville*) álló bizottság neveztetett ki, a' kormányiak egy teljes polgári törvénykönyv tervét benyújtandó. 1801-ki mart. 15-én már ki volt nyomtatva a' terv s valamenynyi törvénytiszekkel közöltetett. A' státustanács törvényhozási osztálya s a' négy tervező által, a' törvénytiszékek ide vonatkozó észrevételei megvizsgáltatván, a' változtatásokon átment munka magának a' státustanácsnak tárgyalása alá került *Bonaparte* és *Cambacéres* elnöklete alatt s a' szerkesztők folytonos jelenlétében. *Napoleon* e' törvénykönyvet legfényesebb tettei közé sorozta, és valóban az emberismerőnek éles belátása, nézetmélysége csodálkozásra birták Franciaország első törvénytudósait. 1803—4-ben törvény erejére emeltetett. A' polgári eljárás *codex* 1806-ban, a' kereskedés 1807-ben lépett életbe. Ezen 5 törvénykönyv, melylyhez később „*code particulier*“ név alatt több egyes törvények kapcsolattak, a' restauratio s az 1830-i charta által is megerősítettet. A' francia *codificatio* minden az anyaországgal szövetkezett tartományban köztörvény erejére emeltetett. Ez kedvező jelenség volt egyaránt *Napoleon*, mint a' szabadelműségre nézve. *Napoleon* megbukásával, különösen Németországban, visszafelé kezdett menni minden. Még azok is, a' kik barátjai voltak a' haladásnak, ellene voltak mindannak, min francia iz mutatkozott. Így örömmel fogadták mindazon iratokat, melylyek az új törvényeknek rögtöni kiküszöböltetését és a' régi állapot visszahelyezését sürgeték. Voltak ugyan, kik Németország jogintézeti egységét egy közös törvénykönyv által megakarták menteni, de erősebb volt a' *codificatio* elleni iszony. Így történt, hogy *Savigny* berlini tanár, a' történeti jog paizsával kezében, annak megmutatásán fáradozott, hogy korunk törvénykönyv szerkesztésére alkalmatlan. Itt veszi kezdetét a' történeti iskola. Ő azt állította, hogy minden jog a' szokásjogból származik, hogy minden népnek más más joga van, mint más más nyelve, erkölcei st. Ezen jogrendszer természet-történeti philosophia védszárnyai alatt terjesztetett. A' critica philosophia kimutatta ugyan a' jog észbeli alapját, de dualismusa által az észjog és positiv jog közti minden viszonyt felbontott, mignem ezen szakadás a' Hégel philosophiája által egészen orvosoltatott. Ezáltal ki lön monda a' haladás elve a' jogmezején. Határozók e' tekintetben *Gans* *Eduard* nyilatkozásai az

„örökülési jog“-ról írott munkájában. (*Szalay L. Codificatio*. Budapesti Szemle 1840.) Így a' historiai iskola megbuktatásával a' codificatio ismét életkérdéssé lön. Bajorország 1831. új törvénykönyvi javaslattal foglalkozott. Párma 1820. új büntető codexet nyert; Sardinia's Piemont pedig 1839-ben, Romában 1384. készült el az illető törvénykönyvi javaslat. A' baseli codex 1821-ben költ; Zürichben 1835-ben hirdettek ki új törvénykönyveket. Görögország büntető codexe 1833-ból való. Dánia 1834-ki új alkotmányában büntetőjogi reformokat ígért. Oroszországnak 15 kötetből álló codificatiójában a' büntetőtörvény is befoglaltatik, 1835-ből. Éjszakamerikában a' lousiánai codexen kívül, említendők újabban az illinoisi 1833. a' georgiai 1834. 's a' missisippii 1839. codexek, és a' massachusettsi elődolgozatok. Csak Anglia vesztegel még mindig azon mezőn, melylyet törvénytudósai a' „statutumok consolidatiojának“ mondanak. Egyébiránt *Bentham* codificationalis törekvései itt sem sokáig fognak maradni siker nélkül. A' hindu gyarmatok számára már rendszeres törvénykönyv szerkesztetik.

A' mi az ilyen rendszeres törvénykönyvek szerkesztését illeti, azt mondja *Macchiavelli*: „szerencsés azon nemzet, melylynek egy nagy férfi készített törvényeket.“ *Athene Solont*, *Lacedaemon Lyncurgot* bizta meg törvénykészítéssel. Az egység levén az ilyen munkának fő elve, tagadhatatlan azon nyereség, mi a' törvénykönyvnek egy férfi általi alkotásából ered. *Bentham* a' tervkészítésre „esődületet“ kíván nyittatni. Nálunk országgyűlési választmányokra szokott bízni az ilyen törvénykönyvek szerkesztése. Különös figyelmet igényel e' tekintetben a' formulázás, mivel igen kevesen vannak, kik egyszerűen, szabatosan, röviden és mégis tisztán tudjanak fogalmazni, a' milylyen pedig kell, hogy legyen a' törvénynek nyelve. Nálunk kitünő tehetségek voltak e' tekintetben *Deák Ferencz*, *Szalay László* és *Szemere Bertalan*. *Szalay* tudta az anyagot kiválogatni és összehordani, *Szemere* formába rakni, és *Deák* az organikai egységet, mint valami szellemet, bele lehelleni. Mint a' francia codex izét az első consul adta meg, úgy egy jó magyar rendszeres törvénykönyv csak *Deák* elnöklete alatt készülhetett volna. Egyetlen kitünőbb írónk a' jogtudományezen mezéjén *Szalay László*, kit ilyly munkáknál fájdalommal nélkülözöne a' nemzet. — Sz.

Codrington (Edvárd) britt aladmirál, szül. 1770. régi angol családból, melylynek több tagja jutott történeti nevezetességre, 's melyly I. György alatt báróságra emeltetett. Korán tengeri szolgálatba lépén, 1802-ben mint kapitány *Orion* lineahajón parancsnokolt, melylyel kitünőleg vett részt a' trafalgári ütközetben. 1809-ben a' vliessingeni ütközetben, a' legnagyobb vész közepett, olyly bátorságot 's vigyázatot fejtett ki, hogy a' győzelem nagyobb része e' diszteljes napon neki tulajdonítható. 1814-ben contreadmirál, 1815-ben Bath-rend vitéze, 1825-ben vice-admirál lett, 's egyszersmind parancsnok a' középtengeri hajósereg felett. Iteni működése lényeges részét teszi a' görög szabadságháborúnak; erélyesen dolgozott a' kalózok ellen mint legöregebb admirál, ő vitte a' parancsnokságot az egyesült britt, francia és orosz hajóerő felett, melyly *Ibrahim* egyiptusi flottáját 1827. oct. 20-ikán Navarinnál megsemmisíté, ő bírta rá *Mehemed Alit*, hogy Moreát fiával elhagyassa. A'

navarini véres csatában ő maga állott az admirálhajó fedelén, rettenthetlen hidegvérűséggel, katonáit lelkesítve, 's az egész csatát legnagyobb átgondolással 's ügyességgel vezette. Ez érdemeért a' Bath-rend nagykeresztét nyerte ugyan, de a' főparancsnokságtól mégis, mindenféle ürügy alatt, elmozdított, mire sokat tettek hg. *Wellington* roszaló nyilatkozatai eljárása felett. A' főparancsnokság letétele után Angliába, azután Pétervárra 's Párisba ment, hol mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtatott. — A' clarencei hg. thronra lépte után jobban elismertettek érdemei, 's 1831-ben ismét parancsnokká neveztetett egy hajósereg felett, melyly Lissabon előtt örködött. 1841-ben az angol thronörökös születése alkalmával a' fehérvitorla admiráljává neveztetett. — h.

Coelibát l. nőtlenység.

Collett Jónás, norvég országfi, 1772-ben Seelandban született. Közpályája 1795-ben kezdődik. Sandsvári landvogt volt. Azóta a' hivatalok egész során ment át, 's alkalmá volt gyarapítani közigazgatási ismereteit. Midőn Dánia a' francia császári politikához ragaszkodása miatt a' szövetséges hatalmak neheztelését vonta magára 's a' diplomatia határozott Svédország sorsáról, *Collett* a' dán koronát szolgálta, fájdalmasan véve, hogy két nép közötti százados kapocs, csupán Oroszország mesterkedésére önkéntesen fölbontatott. A' hadzaj fenyegetése közt ritka szerencse érte Norvégiát; alkotmányt szerzett. C. egyike volt a' legszabadelvűbb küzdőknek e' mellett. *Collett* azon párthoz tartozott, melyly nem ismeré el a' kiel taractátust, mi által Dániától Norvégország elszakasztatott 's közvetlen körében állott *Fridrich Christian* főherczegnek, midőn ez helytartó lett, 's majd Norvégia független királyának kiáltatá ki magát. C. részt vőn mind az alaptörvények előkészítésében, mind a' nemzetgyűlésben, melyly a' norvég alkotmány kihirdetésével magát független királyságnak nyilatkoztatá. 1814. máj. 17-ke után a' statustanácsban a' belügyek vezetését vette át. 22 évig maradt ez országtanácsban. Ritka dolog democrata országban. 1822-ben azonban a' pénz- és kereskedési ügyet vette át. 1829-ben a' királyi helytartóság üresen maradván, ott, hol a' királynak meg kelle jelennie, p. o. a' storthing megnyitásánál és bezárásánál, a' király személyét *Collett* képviselte. Aztán a' helytartósági tiszt egy része ráruházta, czime és illetménye nélkül. Nem rózsás pálya, a' svéd és norvég ellenkező törekvések közt. C. pénzügyi kezelése kitünőleg jó volt; a' democrata alkotmány alapelveivel általában öszhangzó. A' swéd befolyás csak néha tántoritá el ez ösvényről. Azonban ügyesebb tisztviselő volt, mint politikus, mint országfi, a' kormány ellenében, melyly Norvégiában mindig terjeszteni igyekszik hatalmát. Nagy baja a' norvég alkotmánynak, hogy a' Svédországgali unio minden pontjai nem igen vannak tisztában, 's a' svéd aristocrazia a' norvég democratiában halálos ellenét tekintvén, mindent elkövet az ellen utat találni Norvégiában egy svéd kormánypárt alkotására. *Collett* minden tapasztalati gazdagsága, és solid 's teljes humanus miveltisége 's mindent felölelő közigazgatási ügyessége mellett is inkább gyöngé kedélyü ember, mint erős, határozott jellem. Gyöngé és engedékeny inkább, mint ravasz és határozott. Sem a' norvég nemzeti érdekek sem a' kormánynak nem birt következetesen szolgálni. Mihelyt a' tárgyak magasabb politika körébe

vonattak, rendesen hiányzott az azok megoldására szükséges nézetek határozottsága. 1833-ban a' storthing roszalását vonta magára, mert 3000 tallér pótlékdíjt alkotmányos jóváhagyás nélkül elfogadott. 1836-ban a' király feloszlata az országgyűlést, jul. 8-án, azon ürügy miatt, mivel állítólag hasztalan tanácsokzásokkal tölté idejét 's már 2 hónap óta eltelt a' törvényes időszak. Tulajdonképp az volt az ok, mert a' király 's a' svéd aristocratia a' democrát nézetek szokatlanul erélyes föllépésétől megrémült, 's féltek, hogy Norvégia még függetlenebb állást vív ki, mint a' minövel jelenleg bír. Ha bár a' király a' storthingfeloszlatast illetőleg olyly jogot gyakorlott, mi őt alkotmány szerint illeti: mindazáltal a' norvég statusminister, *Lörens kjold*, kötelezve volt ellenmondani. Nem tevé, 's azért a' storhing által vád alá helyeztetett. E' bonyodalmak közt. mint rendesen, mindkét párttal enyelgett *Collett*. A' storthing elnökével tüstént keletkezése után közlé a' királyi rendeletet, valamint a' státustanács jegyzőkönyveit az országgyűléssel. Miután a' norvég státusminister ezer tallérnyi hirságban 's 550 tallér költségben elmarasztaltatott, *Collett* és *Lörens kjold* közt meghasonulás támadt. *Lörens kjold* elboesáttatási kérelmét 1836. sept. 23-án nem fogadta el a' király, sőt a' norvég legfőbb törvényészeket vaksággal, szenvedélyességgel és részrehajló igaztalansággal vádolá. *Collett* kényszerítve látta magát viszsza lépni. 1836. octoberben vett búesut az országtanács két legrégebb tagja, *Collett* és *Diriks*; ez utóbbi cultusminister és alkanczellár. *Collett* helyébe *Vogt*, *Diriks* helyett *Arntzen* neveztetett ki. Egyszersmind gróf *Wedel-Jarlsberg Jánost* nevezte ki a' király helytartónak. *Collett* 1837-ben a' teplitzi fürdőket látogatta meg. — *x.*

Cölln (Dániel György Konr.) fia a' lippei superintendens és a' népnevelés tárgyában jeles író *Cölln Lajos Fr. Augusznak*, ki 1804-ben halt el. Szül. 1788-ban, tanult Marburg- Tübingen 's Göttingenben, 1818. óta theol. professora volt Boroszlóban, 's megh. ugyanott 1833-ban. Legnevezetes munkája: *Biblische Theologie*; kiadva *Schultz* által Lipsz. 1836-ban. Kisebb iratai közül pedig, melylyeket szabadelmű rationalismus jellemez: „*Über theologische Lehrfreiheit*“ (Breslau, 1830.) 'sat. — *cz.*

Colton, Kaleb, angol író, született 1780-ban. Miután a' cambridgei egyetemen theológiát végzett, pap lón Tivertonban és Kewben. Egyházi szónoklatáról híres ez időből. Ragyogó tehetséget nyert a' természettől. dús költői képzelmet 's philosophi éles értelmet. De szép tehetségeit aljas szokások, 's a' legszenyeseb kicsapongások moesarába fojtá. Úgy szólván, kettős világban élt, az eszményi nemes, és a' legszenyeseb prósa világban, két ellentét közt ingadozva. Ezért lemondván a' papságról, vad hajlamainak adta át magát, de nagy szegénységében, egy gabonapadláson, nem sokára „*Lacon*“ nevű philosophi művet írt, melyly a' tudósok által nagy tetszéssel fogadtatott. Majd Amerikába költözött 's végre Párisba, hol költő és csaló volt, ismerve a' salonokban 's a' bünbarlangokban. — Irói tehetségének szép bizonyosságai Napoleonról írt költeménye. Moszkau égése, „a' lélek“ 's adatai Byron jellemzéséhez. Meghalt 1834-diki decemberben. — *x.*

Columbia. E' szövetséges délamerikai respublika Új *Granada* spanyol vicekirályságból, *Caraccas* vagy *Venezuela* kapitányságból 's *Quito* tar-

tományból állott össze, melyeknek össze nagysága *Humboldt* szerint 51,728 négysz. mfdre ment. — A lakosok száma a polgárháború előtt 4 milliót meghaladott, most alig 3 milliónyi; kik közt 1,200,000 európaiak 's creolok, mintegy 14,000 néger rabszolga. Caraccasban született a férfi, ki első jött a merész gondolatra, hogy spanyol Amerikát az anyaországtól elszakassza. *Miranda* tábornok, ki Caraccasban született, már 1804-ben Londonba ment, hogy az angol kormányt ezen említett vállalata gyámolítására bírja. Anglia nem akart nyilván mellette fellépni. Az egyesült státusok, melyekhez 1805-ben fordúlt, szinte nem akarák tervét támogatni. Végre, saját rovására, mintegy 300 embert szedett össze, kikkel 's három hajóval 1806-ban tengerre szállott. A délamerikai spanyol hatalmat ilyly esckély erővel támadni meg, igen nagy vakmerőségnek látszott volna, ha *Miranda* honfitársai hangulatára nem számol. De hibásan számított. Caraccasban készen várták érkezését. 's midőn a parthoz közelgetett, olyly erőteljesen fogadtatott, hogy örülni kellett neki, midőn két hajója veszteségével Trinidadba vonúlt. De most az azon vizeken tanyázó angol tengeri erő parancsnoka, *Cochrane* l. fogta pártját, 's már júl. 24-ikén 500 önkénnyel 's néhány angol hajóval ismét elevezett Trinidadból, partra szállt és elfoglalta *Vela da Corot*, homét felhívásokat intézett a bennszülöttekhez. Senki se mert hozzá csatlakozni. Elhagyta tehát *Corot* 's a parthoz közeledett, az angolok segítségét kérve. A spanyoloktól megtámadtatva, *Aruba* szigetre ment. Ide *Cochrane* hajókat küldött ugyan segítségére, de az Anglia 's Franciaország közt létre jött békeszerződés híre meggátolta munkás segítségadását. *Miranda* tehát 1807-ben viszatért Angliába. Azonban eszméje mindinkább erősödött 's tovább tenyészett. (A spanyolok elleni szabadságháborút l. Közh. Ism. Tára IV. K. „*Délszaki Amerika*“ cikkben.). —

Columbia szövetséges köztársaság, 1822-ben az egyes. éjsz. amer. státusok, 1825-ben pedig Anglia által elismertetvén, nehéz küzdelemmel nyert szabadsága gyümölcsét élvezheté, ha a' hosszús polgárháború a személyes szenvedelmeket mozgásba nem teszi, 's minden társas intézvények olyly általános felbomlását nem vonja maga után, melylyből a' kedélyeknek lehetetlen volt egyszerre rend és nyugalom állapotába menni által. E' mellett a' pénzügy ügy össze volt dülva, hogy az új viszonyok rögtön megszilárdulására gondolni sem leheté. — 1824-ben *Bolívar* ismét columbiai praesidenssé választatott ugyan, de olyly kizárólag *Bolívia* 's *Peru* ügyeivel foglalkodott, hogy a' columbiai kormányt csaknem egészen *Santander* alelnökre bízta. Az említett két álladalombeli események is, melylyekbe Columbia szinte bebonyolódott, károsan hatottak az új republika fejlődésére. *Paez* tábornok már 1826-ban kísérletet tett *Venezuela* elszakítására; *Quito* és *Guyaquil* kerületekben szinte emelte fejét a' lázadás. *Bolívar* helyreállította ugyan a' nyugalmat, de központosító pártja mind élesebb élesebb ellentétbe jött *Santander* foederalisticus pártjával. Az 1828-ban Ocannaban összehgyült nemzetgyűlés *Bolívart* csaknem diktatori hatalommal ruházta fel, 's eza *Santa Fé de Bogotában* azon év dietmberén kitört lázadást véresen nyomta el; azonban *Paez* már a' követk. évben felemelte a' lázadás zászlaját Venezuelában, melyly Columbiától elvált 's magát külön republikának nyilatkoztatta. Most Bolivar

leköszönt 's Columbia, melyly *Mosquerát* választotta elnökévé, elismerte Venezuelát, sőt vele új szerződést is kötött. Nem sokára *Quito* tartomány is fellázadt a közös szövetség ellen, 's *Ecuador* köztársaság név alatt 1820 sept. 11-kén függetlennek nyilatkoztatta magát. — A' társaitól elhagyatott Új-Granadában *Mosquera* már sept. 4-ikén leköszönt, 's *Urdanéz* lett elnökké, ki eleinte katonauralmat hozott be. Új-Granadának *santa fé de bogotai congressusa* nov. 21-ikén szinte lemondott a' Columbia névről, 's *Új Granadai* republika név alatt független, külön köztársasággá alakult át. Mindhárom ujdon alakult státus kölcsönösen elismerte egymás függetlenségét, 's kötelezte magát az előbb közösen esmált adósságok átvételére, melylyeknek csak Angliát illető része 6,750,000 font sterlingre ment, 's egyszersmind kölcsönös vámmentes kereskedési forgalomra 's kölcsönös védelemre külső ellenségek irányában.

Jelenleg tehát, a' Bolívar-féle központosító elv bukta 's a' foederál rendszer győzelme után, a' régi egy és osztatlan Columbia köztársaságból három külön köztársaságszármazott. 1) a' régi *Venezuela*, melyly *Cumana*, *Barcelona*, *Caracas*, *Merida*, *Truxillo* részekből és *Margarita* szigetből áll. 2) *Új Granada*, melylynek részei: *Cundinamarca*, *Neyva*, *Pamplona*, *Tunja*, *Cartagena*, *Antioquia*, *Santa Marta* és *Popayan*. 3) *Ecuador*, hova *Guajaquil*, *Quito* és *Pasto* tartományok számláltaknak. *Venezuela* fővárosa *Caracas*, melyly már 1567-ben épült, az *Arrague* folyó szép völgyében, több mint 30 ezer lakossal; Új-Granadác: *Santa Fé de Bogota*, 8691 lábnyi magas fekvésben a' tenger felett, 40 ezer lakossal; *Ecuadoré Quito*, 8051 l. magasan fekvő, 70 ezer lakossal. Nagy város még *Mara-caibo* hasonló nevű tó partján, 25,000 lakossal.

Azóta Új Granadában a' nemes *Santander* választatott 1832-ben praesidenssé, ki száműzetése alatt Európában utazott. A' belső állapotról, kormánya alatt, csak kedvezőt lehet hallani; sokat tett a' közoktatás, 's kereskedés ügyében, védte a' sajtószabadságot, rendezte a' pénzügyet. 1835-ben *Portobello* és *Panama* 20 évre szabad kikötökké nyilvánítottak, és több rendszabály léptettetett életbe a' déli tartományok vonalmának megnyerésére. — Venezuelában is rend és esend volt *Paez* elnöksége alatt, ki a' méltóságot négy évig viselte, és azután, 1835 februárján, az utódává választott *Jose Vargas* orvosnak adta át. Ugyanazon évben azonban lázadás tört ki, melyly *Vargast* elűzé, 's *Paezt* újra elnökké, *Marinot* pedig alelnökké kiáltá ki, 's melylynek élén Bolívar sógora, *Pedro Briceño Mendez*, *Ibarra* tábornok 's egyéb tisztek állottak, a' népnek csekély részvétével. *Paez* azonban nem fogadta el az elnökséget, sőt az elűzött elnök által a' becsületességébe vetett bizalomnak megfelelően, 800 lovassal a' lázadók ellen ment. Minden kapu megnyílt előtte, 's júl. 27-ikén bevonult a' lázadóktól elhagyott *Caracas*ba. — Küldöttség ment *Vargas* után, melyly őt az elnöki székre visszahíja. — A' három közt legfiatalabb 's legkisebb új republika, *Ecuador*, folytonos anarchiában szenvedett, 's a' *Barragan* tábornok által védett kormánypárt a' dicsvagyó *Flores* tábornok által ismételve legyőzetett és *Roca Fuerta* kiáltotta ki a' státus fejevé. 1835 máj. 1-jére nemzeti gyűlés hivatott egybe alkotmány kidolgozására. (l. egyenkint ezen státusokat). — T.

Combe testvérek. I. *György*, híres angol phrenológ, szül. Edinburghban 1788-ban; megismerkedvén *Spurzheimmal* 1816-ban, azóta kizárólag a' koponyatan studiumára adá magát. Munkái: „*Essay of phrenology*“ (1819); „*System of Phrenology*“ (5 kiad. 2 k. 1843. németül kiadta *Hirschfeld* Braunschweigban). 1820-ban Edinburghban phrenologiai egyeletet állított, 's felolvasásokat tartott, melylyek Amerikában jelentek meg 1837-ben. Irt ezenkívül más jeles munkákat is: „*On popular education*“ (1837); „*The constitution of man*“ (15-ik kiadás 1842: németül *Hirschfeld-től*); — 1838-ban Éjszakamerikába utazott, hol szinte phrenologiai felolvasásokat tartott, 's hazatérte után kiadta 3 kötetben „*Notes on America*“ munkáját. 1842-ban meglátogatta Németországot, 's Heidelbergben német nyelven tartott felolvasásokat. II. *Ábrahám*, nevezetes socialista, szül. 1785-ben, 's edinburghi czukorgyáros volt, midőn 1820-ban *Owen Roberttel* megismerkedvén, ennek eszméit anynyira elsajátította, hogy azóta ideje 's vagyona legnagyobb részét azok valóítására fordítá. Edinburghban úgynevezett „*Cooperativ societyt*“ állított, czélja volt a' szükség tárgyait a' producensek közt kieserlétetni, 's azt, a' mi ez uton meg nem szerezhető, bevásárlási áron osztatni ki, az üzött keresetmódok nyereményét pedig a' részesek közt erők 's tehetségeik arányában osztani fel. Az egyesület kevés idő múlva, sikert nem érhetve, elszéledt; ő azonban 1825-ben nagyobb mértékek szerint kezdett hasonló kísérletet *Orbiston*-ban, Glasgow mellett. De már 1827-ben elhalt. Iratai: „*Metaphorical sketches of the old and new systems*“ és „*the religious creed of the new system*“, melylyekben *Owen* új társadalmi tanát fejtegeti. III. *András*, kitünő orvos, a' kir. orv. muzeum tagja, 1835-ben Leopold belga király, 1838-ban pedig Victoria királynő udv. orvosa; szül. 1797-ben. Iratai: „*Observations of mental derangement*“ (1841) „*Principles of physiology*“ (11-ik kiad. 1842); „*the physiology of digestion*“ (4-ik kiad. 1842) 's a' t. melylyek németre is fordítottak. -- h.

Comfort, Comfortable. Divatos angol kifejezés. Így nevezik az angolok az anyagi élet azon elrendezését, melyly a' földi létnek kényelmességét, 's békes és zavartalan élvezetét czélozza, egyformán távol a' korhelységtől 's korlátlan élvezetvágytól, és a' sanyargató szükségétől; melyly a' vagyonosság bizonyos fokát igényli, de a' gazdagságot nem a' gazdagsáért óhajtja, hanem azért, hogy birtokosának állandó kedélynyugalmat biztosítson, melyly a' comfortnak legsajátabb lényegét teszi. — cz.

Communeros. Titkos politikai társaság Spanyolországban, sokban hasonló a' szabad kőművesekhez, kiknek elveitől azonban sokban el is tért, úgy hogy a' két egyelet közt nagy gyűlölség letézett. Alakult 1820 körül. Irányában emlékeztetett a' francia jacobinusokra, mert czélja a' népuralom valóítása, 's jelszava, szabadság és teljes egyenlőség volt. Alakjára nézve lovagrendet képezett, melylynek gyűlései „váraknak“, osztályülései „sánczoknak 's bástyáknak“ nevezettek. A' felvétel vállra adott ütés által történt, 's a' felvett tagnak meg kelle esküdni az evangeliumra, hogy „a' nép uralkodását védeni fogja, 's hivatalt soha sem keresni, és keresetlenül is csak a' közjó érdekében vállalni.“ — Főnökeik *commandeur* nevet viseltek, 's ezek közt ismeretesek; *Ballasteros* és *Romero*

Alpuente. 1821-ben már kormányzó juntájok volt Madridban 's tartományi juntáik mindenfelé az országban, úgy pénzárak is, a' tagok önkényes adakozásaiból alakúlva. 1823-ban a' rend már 30 ezer tagot számlált, 's a' szám később 70 ezerre is növekedett. Őszszeköttetések Franciaországba terjedtek. A' restauratio győzelme után 1823-ban feloszlatott az egyesület, 's a' részvétel szigorú büntetés alatt tiltott meg. — h.

Communismus. A' communismus rendszere Franciaországban fejlődött ki legnagyobb mértékben, 's a' francia communismus mintapéldánya minden communismusi irány- és tannak, melyly újabb időkben más magas industrialis állású országokban elharapózott, azért előadásunkban kiválólag a' francia communismust kell szem előtt tartanunk. Az industrialis társadalomban a' birtok és birtoktalanság közötti ellentét úgy tűnik fel, mint tőke és munka közötti ellentét. A' társadalomnak e' rende Franciaországban a' juliusi forradalom óta alakult meg. A' juliusi kormány ellen csakhamar ellenzék származott; ezen ellenzék alapja az egyenlőség és szabadság abstract elve volt, 's ennek statusjogi megvalósítását a' republica álladalmi formájában kereste. De párhívci száma esekély volt, 's a' fenálló jog ellenében tehetetlen. A' republicánusok, győzni akarva, a' republicanismuson kívül kerestek szövetségeket. A' munkás néposztály, melyly a' juliusi forradalom által megrendített ipar következtében szenvedett, a' fenálló ellen ismét ellenzékkel kezdett képezni, mint a' restauratio alatt. De egyedül állva, vezetőket a' társaság felsőbb osztályaiban keresett. Itt is egyedül állottak a' republicánusok. 'S állásuk e' közösségét mintegy kiérezve, a' munkások egész nagy tömege csakhamar a' republicanismus oldalán állott. Így a' fenálló elleni ellenzékben ekkor két elem egyesült. De különböző viszonyban. A' republicánusoknál volt az értelmesség vezetése, a' munkások képezték a' physikai erőt. Látszólag e' republicanismus csak a' királyság ellen volt irányozva: pedig a' tovább menő ellenzék a' tőke uralkodása ellen az industrialis társaságban volt intézve. Hanem az ellenséget nem ismerték meg elég korán. Azt gondolták, csak a' republicanismussal van dolguk. Ez ellen oltalmazták magokat: 's a' republicanismus, magának támaszt szerzendő, mind szorosabban esatlakozott a' munkások osztályához. A' munkások osztálya ellenben a' republicanismus ellenében anyagi állapotából folyó igényeket kezdé támasztani. Érintkeztek a' socialis kérdések és a' republicanismus és a' republicanismus két elemet rejte keblében, melyly kívülre ugyan egyet képezett, de egymás között az elsőségért fogott küzdeni. A' republicánusok azt gondolták, hogy a' munkások igényleteit saját érdekekben felhasználhatják, nem törődve tovább azokkal. A' republicánus vezérek a' munkások fenyegető mozgalmait a' vagyonos osztályok ellenében ijesztő rémképül használták; az alkotmányt rádolták a' munkás osztályok nyomoraiért, és mindent ígértek a' republicánus státusforma behozatala által. Az eszesebb republicánusok ugyan kezdtek átlátni, hogy a' munkás osztálylyali szövetkezés által olyly irányba tolatnak, melylynek kimenetelét előre nem láthatják: 's a' középosztályokhoz tartozó tiszta republicánusok, alig hogy érzeni kezdtek, hogy elméleteikből ilyly következmények vonatnak, azonnal nagyobbreszint lemondottak ezen elméletekről. 'S midőn így a' tiszta republicanismus körülbelől 1834-ben nem csak külsőleg, de belsőleg is

megszűnt jelentőséggel bírni, mint párt; ugyanakkor kezdettek a' titkos társaságok roppant befolyást gyakorolni. A' fenmaradt republicánus párt a' nép tömegét dicsérni, annak hízkelni, azt felizgatni kezdte, a' fenálló alkotmányos királyság jogát igazságtalannak tanítani, 's általában az érvényes jog iránti tiszteletet kioltani; hová behatoltak emissariusai, a' felsőség ellen gyűlölséget 's a' létező állapotokkal elégedetlenséget terjesztettek, 's így keletkezett Franciaországban a' mai proletárság szelleme, 's az industrialis társadalomban tőke és munka között fogalmilag létező ellentét mintegy megtestesült; a' társadalom keblében szakadás történt; 's a' munkás osztály, állása iránt öntudatra jöve, mindenek felett azon főkérdés körül csoportosult, melyly állásán uralkodik, 's ez a' tulajdon kérdése. Így alakult a' communista párt.

A' communismus főelve a' társadalom azon alapjainak, melylyeken kezdettől fogva nyugszik, a' tulajdon és családnak eltörlése, 's ennek helyébe közösség behozatala. Azonban a' communismus kebelében, ezen egy fő-elv daczára, mégis két külön irány különböztethetik meg; ideális, és anyagi irány, 's azért van ideális és anyagi communismus. Az első a' tulajdon és család jogát valamilyly szereteti religio nevében akarja eltörölni 's annak helyébe az isten előtt egyenlők és istentől boldogságra rendeltek közösségét állítani. A' második irány szerint, a' jog csak az ember földi rendeltetése: már pedig az emberek rendeltetésöknél fogva szabadok és egyenlők; 's az ember fogalmából és rendeltetéséből semmi egyenletlenség ki nem hozható; a' hol tehát ilyen látszik, az csak valami külső, csak erőszak által áll fen, melyly soha sem válhatik joggá, 's azt mondják: a' család és tulajdon, jogaival, mindenekfelett azon elem, melyly legtöbb egyenletlenséget és szerencsétlenséget idéz elő, 's azért az ember rendeltetésével ellentétben állván, képezhetnek ugyan hatalmi tényeket, de sohasem jogot. Így a' társadalomnak ama két öröktőlvaló elve e' külső rendeltetés nevében tagadtatik, 's ez képezi az anyagi communismust. Az anyagi communismus, melyly Babeufismusként is nevezetik, elébb lépett fel, azért erről elébb kell emlékeznünk. — *Babeufismus* néven hivatik *Babeuf* nevü szerzőjéről, ki *Robespierre* és *St.-Just* körében élt; *Robespierre* bukása után pedig eljöttek hívén az általános egyenlőségi elv eldöntő pillanatát, Paris külvárosainak szegény munkásait, kik között már azelőtt is leginkább szeretett mozogni, maga körül özszegyűjté, 's közöttük nyilvánosan és titkon a' vagyonközösség elvét, mint a' valódi egyenlőség alapját, terjeszté. A' „*Société des Égaux*“ ujan alkotott titkos egyesületnek élére állván *Babeuf*, mellette *Darthé*, *Maréchal* és *Buonarotti* ismeretes communisták működtek, 's miután e' középpont körül a' köznép is rendezte magát, az egyesület naponkint erősödék. Az itt elfogadott elvekből, melylyek *Buonarottinak* „*La conspiration de Babeuf*“ czimü munkájában foglaltatnak, világosan kitetszik a' Babeufismus célja, t. i. a' társadalmi egyenlőség eszméjének akképpen megvalósítása: hogy minden rend, melyly nem tartozik közvetlenül a' természetéhez, minden tudós, költő, zenész, festő 'sat. megszüntessék, ne legyen semmi egyéb foglalkozás, mint a' földművelés; nagy városok ne létezzenek, a' gyermekek mindnyájan egyenlő nevelést kapjanak, de egy gyermek se tanuljon többet, mint csupán az olvasást. E' mellett a' hamis

eszmék terjedésének akadályozása végett a' legszigorubb censura lett vala behozandó. A' republica egyedül határozza meg, mivel foglalkozzának az emberek. Mind ezeket természetesen az egyéni tulajdonnak teljes és tökéletes megszüntetése előzte volna meg, melyly megszüntetés a' földbirtok közösségével veendő kezdetét. *Babeuf* tanában nyíltan kimondatott, hogy a' gazdagok a' nép ellenségei, 's hogy az élvezetnek, munkának 's nevelésnek minden emberrel közösnek kell lenni. Továbbá az 1793-iki alkotvány újra behozatandó, 's mind az, ki ezen alkotvány eltörlésére együtt munkált, népfölségárulónak nyilatkoztatandó vala. A' nyilatkozvány 1796-ki apr. közepén Párisban elterjesztetvén, rendkívüli benyomást tön; mert a' republicánizmusnak, és a' szabadság eszméjének ezen oldala még egészen új volt, 's bizton számolhatott a' köznép pártolására. Egyszersmind az öszszeesküvés is gyorsan elterjedt; már a' katonaságnak egy része is meg lön nyerve, ugy hogy 16,000-re ment a' résztvevők száma, 's egész Páris rémülésbe jött, midőn végre majus 10-én sikerült a' rendőrségnek, az egyesület több tagjai közül 65-öt, *Babeuf* és *Buonarottival* együtt elfogni. Ezzel az egész ifju ochlocratia fejtelenné, 's tanáctalanná lön; a' nép pedig, melylyre olyly bizonyosan számoltak, nem mozdult. Az öszszeesküdtek rendes törvényszék elébe állittatván, halálra csak *Babeuf* és *Darthé*, heten pedig, köztük *Buonarotti*, deportatiora ítéltettek. Midőn *Babeuf* és *Darthé* ítéletöket meghallották, kihuzák töreiket, 's egymást keresztüldöfék; de mégis maradt bennök anynyi élet, hogy másnap a' vérpadra vitethettek. Halálukkal az egyesület is megszűnt. E' tan elevenítettet tehát fel újabb időben.

A' munkások tömegénél a' fenálló jog szentsége iránti tisztelet meg volt semmisítve, 's az ez ellen való küzdés életelemévé téve, de nem tudta mit állítson helyébe, folytonos izgatások által korlátlan igényekhez szoktatták, de nem gondolva arra, hogy azok teljesithetlenek. A' tömeget, egyesítése által ereje öntudatára hozták, 's ekkor a' republicánus vezetők viszszaléptek. Meg volt adva az ellentét, de nem a' megoldás. Így a' proletárság magára hagyatva, minden korlátoló viszonyok lerombolására fordult. A' proletárság iránya inkább sociális mint politikai volt, holott a' polgárság republicánus töredéke csak politikai czélokot tűze ki; a' két elem lassankint elidegenedett egymástól. *Buonarotti*, ki maga *Babeuf* öszszeesküvésében nagy szerepet játszott volt, Brüsszelben ennek történetéről irt munkát adott ki; de a' könyv feledésbe ment. A' juliusi forradalom után *Buonarotti* Párisba sietett 's élénk részt vett a' titkos társaságokban. Próbálta már akkor minden vagyonkülönbség nivellirozási tanját az emberjogi társaságban terjeszteni, de senki sem hallgatott reá. Brüsszélből, munkájából néhány példányt hozott magával 's néhány legeltökéltebb republicánus között kiosztotta azokat. Az 1834-diki lázadás-kor sok lázadó elfogattatván, börtönbe vettetett; többi közt olyanok is, kik *Babeuf* tanával megismerkedtek. A' tömlöczben többen voltak együtt, 's ott elkeseredésökben merengve, újra kezökbe vették *Buonarotti* művét, hol az *egalité* egyedül igaz és utolsó következményének a' tökéletes vagyonegyenlőség eszméjét találták határozottan kifejezve. Itt kezdtek megbarátkozni a' személyes tulajdon eltörlésének eszméjével, 's midőn a' börtönök megnyíltak, a' republicánusok, mint merész *Babeufisták* léptek

ki, a' minden személyességet nivellirozó egyenlőségnek, mint az egyenlőségi elv végeredményének eszméjével, 's eltökélve, az új tant tehetségök szerint terjeszteni. A' proletárság ekkor már a' titkos társaságokban sajátos igényekkel kezdett fellépni, 's az álladalmat nem elvek hanem igényei szerint kívánta szerveztetni. E' szellemileg szegény de tettere kész tömeg közepett lépett fel a' Babeufismus. Volt republicánusok magok kezdték tanítani, hogy nem a' democratia az igazi cél, hová a' valódi egyenlőség és legnagyobb szabadság vezet, 's csak egy szabadság van, az abszolút egyenlőség, melylyben sem álladalom, sem birtok nem létezik, hogy az álladalom uralkodók és engedelmeskedők különbségét, a' tulajdon, önállók és függők ellentétét feltétlelzi, hogy az ember valódi állapotja a' természeti állapot, melylyben kiki egyenlőn uralkodik, egyenlőn bír, 's a' bánuló hallgatásokat boldogság és békével teljes világ reményeivel kápráztatták, ha a' mindnyájok által elismert egyenlőségi elvnek e' közel fekvő következményeit bátorságuk lesz magokévá és forradalmi eszméjük 's működésök alapjává tenni. A' tömeg kíváncsin hallgatta e' tant, mert a' tan új volt. Sokan elismerték azt, a' tan hívei szaporodtak : de a' fő, mondhatni, akkor egyetlen könyv róla, *Buonarotti* munkája csak kevés példányban vala kapható. Értésére esett egy könyvárusnak, hogy k' adójánál még van néhány száz példány, sietve felvásárolta 's nagy áron keltek el a' példányok. E' mű által keletkezett Franciaországban másodszor a' tulajdonképpeni communismus; kevés embertől kiindulva, a' társaság legelső osztályaiban sarjadzva, rendre az egész proletárság között elterjedt. Lényeges jelentősége abban fekszik, hogy általa a' proletárságnál az egyenlőségi elv az álladalom és személyes tulajdon határozott és tudatos tagadásává fejlődött, 's ettől kezdve ez lett a' jelszó, melylyel mind az alkotmányos királyság, mind a' republicánusok ellenében felléptek. A' király 1837-ki május 8-án minden politikai fogolynak amnestiát adván, a' republicánusok börtöneikből kettőztetett elkeseredéssel léptek ki minden fenálló ellen, és véres merényekre eltökélten. A' királyság elleni dühös gyűlölségökhöz a' birtok elleni irigység csatlakozott, 's Babeuf tanát és reményeit szilárdul szemök előtt tartva kezdték meg propagandájokat a' proletárság között. Koresmák-, és lebu-jokbani özszejöveteleken kívül, hol az új tan hirdettetett, ennek számára közlönyről is gondoskodtak. 1837-ben alapították a' *Moniteur republicain*-t. Ebben túlozva rajzolták az alsó osztályok nyomorait, és vérszomjas gyűlölséget hirdettek a' király, az udvar, a' ministerek, szabadelműek, vagyonosok ellen. Nem hinné az ember, hogy ilylen eszmék századunk emberei által mondattak ki. Pedig úgy van, 's e' faj nem általotta dühös örültségét nyíltan hirdetni. Utoljára azonban e' vérszopó düh és vad őrzöngés még a' pór nép előtt is igen soknak tetszett. Azért 1839-ben új közlönyt alapítottak, a' „*l'homme libre*“t, melyly ugyan lázasító irányában és a' fenálló elleni gyűlölségében nem, de kifejezései cynismusában némileg mérsékelte magát. Ez új lapban a' tulajdonképpeni Babeufismus még határozottabban és a' királyság elleni gyűlölség mellett vetélytársul a' nemzet vagyonos része elleni gyűlölség lépett fel. E' lap tökéletes vagyonközösséget hirdetett, lázadás nyílt és titkolatlan útján behozva, leggyilkolása által mind azoknak, kik ellene szegülnek, mind azoknak, kik az állam és társadalom fenálló viszonyai között a' legesleg-

alsó osztály felett állanak. — E' tan fő hirdetője három férfi volt, kik már az előtt a' republicánus mozgalmakban sok részt vettek, neveik egyébiránt nagyon ismeretesek voltak mind a' nép, mind a' rendőrség előtt. *Blanqui* Ádám, *Barbès*, és *Bernard Martin*. Lassankint ezekhez csatlakozott a' legelvetemedettebb pórnép, előbb csak megtapsolva a' „népszerű“ elveket, aztán azon vágygyal, hogy azokat valóban gyakorlatba vegye. Uj titkos társaság alakult, az „*érszakok társasága*“ melylynek czélja volt, nyílt lázadással lépni fel az állam, és társadalom ellen, és elvé minden a' kormány és nemzeti gazdagságban részesek legyilkolása által venni gyakorlatba. A' felveendők elébe tett kérdések között nevezetes, „kik az aristokraták?“ felelet: „pénzbirtokosok, pénzváltók, szállítók, monopolisták, nagybirtokosok, agiósök, vállalkozók, kik a' nép rovásán hiznak“. 1839-ben a' vezetők elhatározó esapást próbáltak tenni; majus 12-én lázadás ütött ki, mi azonban csakhamar leverettet, 's a' kik el nem estek, megszaladtak, a' vezetők eleinte megmenekedtek ugyan, de később elfogattak, és törvényszék elébe állítottak. Az öszszeesküvés alatti vizsgálatból kisült, hogy az radieális és társadalmi forradalmat akart, mindenhez joguk legyen. Ez a' középosztályi ellenzék legradicálisabb elveivel sem egyezett meg, mert ez teljességgel nem szándékozott lemondani tulajdonáról. E' percztől kezdve a' középosztályi ellenzék határozottan ellenirányba tette magát a' proletársággal. Másfél év telék el ama lázadási merény után, melyly már egészen el is volt felejtve, és semmi jel nem gyaníttatá, hogy az alsó népben valami nyomot hagyott volna hátra. Ekkor 1840-ben october 15-én hirtelen a' király élete ellen intézett uj merény hire terjedt el, 's bámulva beszéltek az emberek, hogy a' tettes egy munkás, communista, titkos társaságok tagja. Bizonyossággá vált, hogy az tisztán proletár merény volt. Ezen egyetlen pillantás az örvénybe elég lehetett volna mindenkit meggyőzni, minő kiterjedést és hevességet nyert a' baj, melylyre gondatlan bátor létben sokáig nem eléggé figyeltek. Világos volt, hogy egy uj forradalmi csira fogant meg, a' proletárius gondolkozott és cselekedett a' szabadelműek és demokraták befolyása 's ösztönzése nélkül. Ez uj jelenet volt, és senki sem mondhatta meg, hová vezet. Azonban 1839 óta a' munkásosztály jobb része a' babeufismustól mind inkább elfordult, és részint a' tiszta ideális communismus, részint *Cabet* gyakorlati ideális communismusa karjaiba vetette magát. Ezen irány képviselői *Lamennais*, *Constant abbé*, *Esquiros*, *Pequeur*, *Cabet*, és *Leroux*. *Proudhon* és *Louis Blanc* a' socialismus legujabb fejlődésében foglal helyet (lásd: socialismus). A' babeufismus mellett maradtak a' „*Travailleurs égalitaires*“ czimű társaságot alkotva, azt még vadabb túlságra vitték, 's ez képezi a' társadalmi mozgalomnak legsötétebb árnyoldalát, 's ezen alakban a' legujabb időkig élt. Legelső tudomást erről a' közönség *Quenisset*nek egy királyi herczeg élete ellen intézett merénye, 's ezen elvedemedett embernek vallomásai által nyert. Főírója volt *Dézamy*, ki a' communismusnak uj rendszerét állította fel. Tiszta anyagi communismust tanított, mindent az egyénere vitt vissza, azt mondta: az ember ragadjon meg mindent, mire szüksége van, ne legyen semmi kormány, semmi felsőbbség, semmi egyen-

létlenség; önfelzánás bolondság, az igazság az egyén, a személyes érdek; nincs szükség istenre, az ember elég maga magának saját természete által. 'sat.

Az embert a' legmélyebb kételyek az istenhez vezetik vissza, és azoknak megoldását istentől várja: azért nincs a' historiában mélyebb mozgalom, mely a' nép vallásos tudatát ne érintené. A' socialismusi mozgalomba *Lamennais* vitte be először a' vallásos elvet, 's az így módosult communismus mélyebben behatott és tartósabb utóhatányt gyakorolt. *Lamennais* európai hírüvé vált azon erőtelynél fogva, melylyel bensőlete hullámzatait szó és írásban kifejezé. *Lamennais* „*Egy hívő szavai*“ című munkája a' socialismusi mozgalomra nézve azért nevezetes, mert ő első állította fel a' nép eszméjét kizárólag az alsó néposztályra nézve, 's értette e' nevezet alatt a' nemzet azon részét, melyly szegény és szenved. 1838-ban másik rendkívüli hatású röpirat jelent meg tőle „*a' népkönyve*“. Ezen iratban *Lamennais* a' politikai ellenzék teréről a' communismus terére lépett, mert megtámadta a' személyes és családi tulajdont, 's a' szabadság tartalmául, az emberiség céljául, a' vagyonfelosztást állította fel. Egy közös elvet tűzött ki, melyly minden embert összfűzőn 's az emberiség boldogságát megalapítsa, a' *fraternité*, testvériség elvét, azt állította, csak a' „*fraternité*“ fogja a' világot megmenteni, fog minden külön érdeket egy közérdekben egyesíteni, 's az a' nagy forradalom befejezése, 's az egyenlőség, szabadság és testvériség elveiből fog keletkezni a' társadalom új szervezete. E' szerint *Lamennais* állította fel először együtt e' hármas jelszót, melyly az 1848-diki forradalom zászlóira iratott, 's a' „*fraternité*“ eszméje a' communismusban új korszakot kezdett. *Lamennais* első állította a' népet fogalmilag éles, ellenséges ellentétbe az állam és társadalommal. Ő vetette meg alapját a' doctrinair communismusnak, nevezetesen *Cabet* communismusának, ideális alapon; ámbár közvetlen követői, mint *Constant*, *Esquiros*, 's mások, csupán csak az ő felfogását tükröztetik vissza, 's hasonló virágos, mysticus, felkiáltó hangon irnak, mi ezeknél éppen nagyrészt üresség és nevetséggé fajult; többnyire érthetetlen, a' mit mondanak, annyira azonban érthető, hogy a' communismust, mint a' proletárság doctrináját 's a' fenálló családi és tulajdon viszonyoknak negatióját mintegy szentesíteni igyekeznek a' keresztyén-ség által.

Azon időtájban, midőn az anyagi communismus undok cynismusa által eltaszította magától a' proletárság józanabb részét, 's a' vallásos communismus mysticismusában folyt szét, fellépett egy férfi, ki a' politikai, vallásos és communisticus elemet egy rendszerbe egyesítette, ki éppen az alsó nép fia és ismeretes republicánus volt. Kárhoztatta az erőszakot, hogy a' józanabbakat, a' tulajdont, hogy a' vágyakodókat megnyerje; ő is a' „*fraternité*“ hirdette fölül, 's azon időpontban lépett fel, midőn a' proletármozgalom szétbomlott elemei újra csoportosulni törekedtek. Ezeknek középpontjává, és több időre fő képviselőjévé vált. Ez *Cabet*. *Cabet* 1815—16-ban a' restauratioi perek alatt jeles ügyvéd hírét szerezte meg: 's nemsokára Côte d'or megyében követte választatott; szenvedélyes democrata lévén, tevékeny részt vett a' juliusi forradalomban, 's egészen átadta magát az azután felmerült titkos társaságoknak. Csak republikát

akart, 's nézetét olyly hevesen fejezte ki a' franczia és a' juliusi forradalomról irt munkáiban, hogy a' kormány az assisesek elébe állította. De felmentetett 's a' „*Le populaire*“ ezimü hirlapot alapította; azonban az 1834-diki lázzadás után kénytelen volt Angliába menekülni. Angliában azután, elzárva az álladalmi étettel való közvetlen érintkezéstől, magára és saját gondolataira szorítva, jött egy nagy társaság új szervezetének eszméjére az egyenlőség alapján, melyly a' vagyon, munka és nevelés közösségén, mint fölven, nyugodjék. Azt írja magáról. „Igy megszilárdulva eszmémben, irtam Icariai utazásomat, hogy a' világ szeme elébe állítsam egy vagyonközösségben élő nagy nemzet példáját. Megismertem egyszermind, hogy a' közösség meg nem valósítható Babeuf terve szerint öszszeesküvés és erőszak által, hanem csak vitatás, terjesztés, meggyőzés és a' közvélemény hatalma által.“ Tehát erre kelle szolgálni amaz Icariai utazásnak, melyly első kiadásban 1840-ben jelent meg Párisban 2 kötetben. Két részből áll. Az első rész le akar írni 's szem elébe állítani egy vagyonközösségben élő nagy nemzetet; működésével a' legkülönbözőbb állapotokban, elvezeti az olvasót városaiba, mezőire, faluiba, udvaraiba, utjaira, vasutjaira, esatornáira, folyóira, szóval az emberi élet minden lehető viszonyaiba és állapotaiba; elbeszéli a' bőséget és gazdagságot, a' fényt és díszet, rendet 's egységet, egyességet 's testvériséget, erényt és boldogságot, mely szerinte „a' vagyonközösségnek“ esalhatatlan eredménye. Az elbeszélés alakja az, hogy egy angol, ki hallott arról az országról, azt beutazni szándékozik; beléptekor nygvan 200 guineet kell beléptidíjúl lefizetnie, de aztán annál jobban megtetszik neki az ország. A' munkát tökéletesen nevezhetni communisticus utopiának. Az utopia lényege abban áll, hogy az emberi életnek olyly alakzatát tünteti fel, hol az egyes viszonyok nem a' dolgok természete és az emberi lét törvényei, hanem csupán a' közvetlen érzés és szükség által feltételezve jelennek meg. E' tekintetben a' socialismus utopiává lesz, 's az icariai utazás az utopiákhoz tartozik, milyyenek mindig merülnek fel a' társadalmi mozgalmak századában. Természetesen nincs benne tulajdon, pénz, külön munka, rend és rangkülönbség; véghetetlenül gazdag mindenben, anyagokban, terményekben, közlekedési eszközökben, könyvekben, erőben, egészségben, lakosokban, multságokban, 's az emberek minden derék tulajdonságaiban. A' család fen van tartva 's mind ez általános szavazategységgel intéztetik. A' második rész azt akarja megmutatni, miként alakulhat meg a' vagyonközösség valamelyly nemzet mai állapotjából. Azután a' világ történetét veszi fel a' vagyonközösség szempontjából, 's úgy tünteti fel azt, mint az emberiség állandó törekvését annak megvalósítására. A' két főrészhöz van egy rövid harmadik rész esatolva, melyly a' tan átnézetét 's a' közösség elveit foglalja magában. Ezen átnézet a' Cabetismus fő gondolatával végződik; azt mondja, ha azt kérdik tőlünk, mi a' ti tudománytok? feleljük, testvériség; mi elvetek? a' testvériség; mi tanotok? a' testvériség; mi elméletetek? a' testvériség; mi rendszeretek? a' testvériség. Azt mondja, a' testvériség mindent magában foglal 's minden feladatot és kételyt megold. Cabet 1839-ben visszatért Párisba. Mint mondatott, ez időben az *égalitaires* kicsapongó elvei a' proletárság keblében nagy ellenmondásra találtak. A' fourierismus

meszsze állott felfogásuktól, Proudhont, Leroux, Louis Blancot, Lamenaist nem értették; azért *Cabet* munkája gyorsan kelt, 's *Cabet* körül csakhamar nagy communista párttöredék alakult, melyly magát „icariai communistáknak“ nevezte. *Cabet* újra megalapította „*Le populaire*“ című lapját, 's rövid röpiratokban fejtegette tovább tanát, 's lépett fel a' reformisták és égalitáerek ellenében. Az icariai communismus lényegéül állítja fel a' személyes tulajdon eltörlését, az egyenlőség elismerését, a' testvériséget, az egyenlő nevelést 's a' munka új szervezetét. Nem lényeges kérdésnek tekinti pedig a' család kérdését. De ámbár az egység elvét tanában felállítja, nem veszi észre, hogy mégis csak oda jut, hová Proudhon, a' nem álladalomra, az anarchiára, az uralkodás nélküliségre. Azonban az addig felmerült communistafelekezetektől *Cabet* azáltal különbözik lényegesen, hogy rendszerét nem erőszakkal kívánta behozatni, lázadás és gyilkolás útján: világosan kárhoztatta azon tant, melyly magát lázadás és gyilkosság által akarja befertőztetni.

A' communismusnál meg kell emlékeznünk *Pierre Lerouxról* is annál fogva, hogy ő nemesak a' különös tulajdont tagadja, hanem a' társadalom helyett az emberiségi egység mysticus fogalmából indulva ki, általában a' személyességet, 's azt mondja „*de l'humanité*“ című munkájában: a' jövő fejlődés elve minden egyéni életet állam-, család- és tulajdonban, azon fogalom tökéletes egységében olvasztani fel: az emberiség eszméje nem ismer külön államot, külön egyes családot, személyes tulajdont, 's az államot; család és tulajdon valódi joga a' tökéletes személytelenség a' társadalom mind ezen alapjaiban, tetteges megvalósítása egy államnak, egy családnak, egy tulajdonnak.

Ezek fő alakzatai a' korunkban „communismusnak“ nevezett tüeménynék. 1848-ban a' februári forradalom következtében a' socialismus és communismus tanai a' doctrina köréből 's a' titkos társaságok lappangó kebeléből kiléptek a' politikai élet nyílt mezejére, mintegy egy irányba 's egy törekvésbe folyva össze annak minden különböző ágazatai, 's félelmes ellenséges tábor képezve a' fenálló társadalom ellen, melylyet még mindig megtámadással fenyegetnek, 's melyly legfőbb érdekeiben rövidítve van azáltal, hogy folyvást résen kell lennie a' megtámadók fenyegető állása miatt 's védelmi lábont tartani magát a' socialista tábor ellenében. (l. Franciaország, februári forradalom). — R. E.

Comte, Ferencz Károly Lajos, jeles nemzetgazda, politikus és jogi író, rendületlen védője a' népszabadságnak a' kamrában és barreau-n szül. 1782. St. Eminéében. A' restauratio alatt, Parisban a' királyi törvényszéknél ügyvéd levén, nemes törekvése miatt gyakran megfosztva látá magát szabadságától, de jogérzetének és öntudatának erejével mindig visszaautasítá az önkény merényeit. Egy kormányváltozásnak sem áldozá föl soha politikai érzelmeit. Broughammal fölemelheti kezét 's elmondhatja, hogy e' kéz soha sem tett hamis esküt. Mióta a' nyilván terére lépett, sem Napoleon katonai despotismusa, sem a' Bourbonok absolutismusa, sem a' juliusi dynastia éjszakai hajlamai ellenében meg nem tagadá soha elveit. Erős, gyökeres republikánus volt, becsületes híve a' rendszernek, melyly akkor *Lafayetteben* volt személyesítve. A' juliusi forradalom után *Dupont de l' Eure* álladalmi közügyészé nevezé őt: de

csakhamar ellenkezésben találta magát Dupont utódival. Nem tudott ellenkező érzelmeket szinleni, megvált hivataltól 's később dicső eredménynyel ótalmazá, együtt Odilon Barrotval, eskütszék előtt, a' National-t. Iratai közül említjük: „*Le censeur, ou Examen des actes et des ouvrages qui rendent à consolider la constitution de l'Etat.*“ Időszakirat, melyet 1814-ben Dunoyer barátjával adott ki. A' esászársági dictatura visszaemlékezései, 's a' győzelmes emigratiópárt elévült visszaélései ellen egyformán ótalmazá a' nép ügyét. Elég bátor volt Napoleon vas pálczájával is daczolni, midőn az Elbából visszajövéen, az alkotmányt ki akará engesztelni despotismusával. Ilyly czimű iratot adott ki: „*De l'impossibilité d'établir un gouvernement constitutionnel sous un chef militaire et particulièrement sous Napoleon.*“ Páris 1815.“ A' száz napok alatt 4 kiadást ért, és sokat tett a' Napoleon iránti lelkesedés hűtésére. Mellözve több nevezetes eseményekre 's kamrai vitákra vonatkozó röpiratait 's ezek közt Edelmann tábornok védelmét, csak a' következőket említjük: „*Du nouveau projet de loi sur la presse* (1817).“ „*Conclusions motivées.*“ „*Dissolutions de chambres, ou nécessité d'un appel à la nation* (1819).“ „*Des garanties offertes aux capitaux et aux autres genres de propriété, par les procédés de chambres législatives, dans les entreprises industrielles et particulièrement dans la formation des canaux et l'influence que peut avoir un canal du Hare a Paris* (1826.“) „*Histoire de la Garde nationale de Paris depuis l'époque de sa fondation jusqu'à l'ordonnance du 29 avril* (1826).“ „*Traité de législation ou exposition des lois gen. suivant lesquelles des peuples prospererent, dépérissent ou restent stationnaires.* (IV. köt. 1827;)“ melyly utóbbi spanyolra is lefordíttatott. A' Bourbonok által 1815-ben elnyomott „*Censeur*“ 1818-ban ismét életre kelt ilyly név alatt: „*Le censeur européen, ou Examen de diverses questions du droit public et de divers ouvrages littéraires et scientifiques considérés dans leurs rapports avec les progrès de la civilisation:*“ Heti irat, melylyből 12 kötet jelent meg 's aztán öszszeolvadt a' Courrier francais-sal, a' restauratio ez engesztelhetlen ellenével, melylynek dolgozótársai közt Isambert, Artaud, Cormenin, Chatelain stb. Nem szünő következetességgel küzdött Comte a' democratia érdekében. Nemzetgazdasági nézeteiben Smith és Say tanulmánya mutatkozik. Meghalt Comte 1837-ben. Igen ünnepelyes volt temetése. Bérenger, Mignet, Delaborde és Odilon-Barrot tarták szemfédele széleit, 's számtalan jeles barátai és elvrokonai kísérték koporsóját. Bérenger, Odilon-Barrot, Delaborde's a' t. tartottak emlékezésedet sirján. — x.

Concurrentia. I. Ipar, Iparszabadság.

Congregatio. Újabbán e' név alatt Franciaországban egy jézsuitai theocraticus egyesület értetett, melyly titkos cselszövények gyanúja miatt 1828-ban kir. ordonnancera is adott alkalmat, 's az újabb könyvekben gyakran említettik. — cz.

Congressus. Több személyek öszszejövetele, közös tanácskozás végett. Újabb korban a' politikai congressusok magasb jelentőségre jutottak. E' congressusokon vagy magok a' fejdelmek, vagy azoknak felhatalmazott követei, vagy mind azok, vagy mind emezek gyűlnek öszsze, hogy élő szóval vagy jegyzékek kieserlése által a' státuserdekkek vitás tárgyai felett tanácskoz-

zanak, azokat szabályozzák és saját vagy idegen ügyekben közös randszabályokat állapítsanak. A' nagyobb congressusokat rendszeren előleges congressus előzi meg, melylyen az összejövetel helye 's ideje, a' formások és szertartások (ceremoniel), az ügyvitel rendje 's módja, 's a' t. tárgyalatnak. Céljok volna, a' különféle státusok igényeit békes uton kiegyenlíteni, de úgy mutatja a' tapasztalás, hogy a' célt többnyire elhibázták, mert az alkudozásoknál önzés és túlságos eszélyesség uralkodtak. A' fontosabb congressusok, melylyek Európa státusrendszerének történetében elhatározó szerepet játszanak, főleg a' westpháli békekötés ideje óta (1648) számíttathatnak. Újabb korban a' pillnitzzi, rastatti, erfurti, prágai, chatilloni, chaumonti, párisi, *bécsi*, aacheni, *karlsbadi*, troppai, laibachi, veronai congressusok, 's a' londoni conferentia, legújabban pedig a' német fejedelmek berlini congressusa 's a' varsói találkozás érdemlik figyelmünket. A' régibb congressusokat (mint p. o. a' cambraii, 's a' westpháli békecongress) itt elmellőzvé, az újabbakra nézve pótoljuk azon hiányt, melyly a' Közh. Ism. Tárában a' cikket illetőleg akkori censurái tilalom miatt maradt.

A' *pillniczi* congressus (1791), melyly a' monarchák Franciaország elleni szövetségének alapját vetette, nagy jelentőségű a' legújabb világtörténetre nézve. A' következő congressusok közt, melylyeket a' francia háború 's Napoleon majd emelkedő majd süllyedő hatalma okoztak, egyéb kevesbé fontos békealkudozások 's tanácskozmányok során, főleg a' *rastatti* congressus vonja magára figyelmünket, (1797 decembertől 1799 apriljáig) melylyen a' győzedelmes fr. republica büszkeségét, a' védtelen Németország pedig sajnálatos erőtlenségét mutatja fel, éles ellentétben, a' világnak, 's melylyet a' megújult fegyverzőrej riasztott széljel; azután az *erfurti* congressus (1808), hol Napoleon egy csoport király 's fejedelem hódolatát fogadá el, és Sándor orosz czárral békésen osztozott meg az európai száraz föld uralmában; továbbá, Moszkva elége 's a' nagy hadsereg veszte után, a' *prágai* (1813), melylyen Austria, előbb Napoleon szövetségese, mint közvetítő lépett fel 's csakhamar ellenségül nyilatkozott; ezután a' *chatilloni* és *chaumonti* congressusok (1814), melylyek elseje Napoleonnali családokra és sikertelen alkudozásokkal tölt el, másodikika pedig Napoleon elleni közt bensőbb egyesülést és a' szövetség megerősítését hozta létre, melylyet azután nem anynyira a' diplomaták bölcsesége, mint a' magash eszmékért harczoló nemzeti seregek lelkesülése koronázott győzelemmel; és végre, miután a' roppaut ellenerő, de méginkább *Talleyrand* ravaszága, a' senátus árulása 's a' tábornokok elpártolása e' nagy katonát megbuktaták, a' két *párisi* békecongressus, (1814 és 1815), melylyek elseje a' legitim czímmel keresztelt bourboni uraság visszaállítása, másodikika a' waterlooi győzelem után, Franciaország egész megalázása 's a' szent szövetség által emlékezetes. E' kettő közt közepén áll a' jellemére 's tevékenysége és teremtményei kiterjedésére nézve hasonlíthatlan nevezetességű *bécsi* congressus (1814 's 1815). E' congressus 's melylyek ezt mai napig követék, egyeses hatással voltak a' legújabb időkre 's bővebb tárgyalást igényelnek.

Az 1814. máj. 30-iki béke nyomán, három hónappal később, Bécsben jöttek össze az európai hatalmak, két császár, négy király és sok

más fejedelem személyesen, 's általában az első ministerek és státusférfiak, 's fejedelmi és mediatizált házak, valamint egész osztályok 's testületek képviselői, kérelmeiket, követeléseiket, terveiket 's javaslataikat nyújtva be a' magas congressusnak, mintegy hangjai az egész földrész közvéleményének, korszerű javításokat, a' jogállapot biztosítását, Európa, sőt az emberiség jóllétének nagy mértékekben leendő előmozdítását várva attól. Ember emlékezete óta sohasem volt a' hatalmak képviselőinek oly végtelen hatásköre, mint a' bécsi congressusnak. Kezében feküdt a' világrész, tehát csaknem az összes polgárisúlt emberiség sorsa. E' congressuson nem csak dologbeli érdekek, hanem a' jognak 's politikának alapelvei is tárgyalattak — 's ebben különbözik a' bécsi congressus más előbbiektől — de, fájdalom, kizárólag a' történeti jog elve volt képviselve. Ezért nem is kísérté a' bécsi congressust köz megalégedés. Az anyagi érdekek, a' territoriális viszonyok a' diplomatiában akkorig uralkodott elvek szerint tárgyalattak, a' szellemi érdekek, vagy általános politikai elvek pedig csak *egy* párt által egyoldalulag döntettek el. A' Napoleon által szétszaggatott státusok helyreállítása nem csak a' congressust alkotó fejedelmek természeti hajlamaival 's legközelebbi érdekeivel egyezett meg, hanem méltányos és jogszerű is volt. Igényelhetek ezek némi kárpótlást 's nyereséget is, de természetesen csak a' legyőzött Franciaország rovására. A' mi azonban a' fr. császárság bukása által uratlanokká lett, vagy a' háború joga szerint Napoleon szövetségeseitől elragadott országokat illeti, azt kelle várni, hogy jövő sorsuk megállapításánál a' népek személyesége vagy egyénisége, tehát saját természetes hajlamaik 's érdekeik, az az földirati fekvésükből, eredetük, nyelvük, vallásuk, szokásaik, gazdasági 's kereskedési viszonyaik 's a' t., közösségéből sőt kedves történeti emlékezőcseikből folyó méltányos kívánságaik az egyesítésre vagy elkülönzésre nézve lehetőségig figyelembe vétetnek, 's ha Európa közérdeke miatt némi korlátozások alá vettetnek is, egyes pártolt uralkodó házak vagy fejedelmek személyes vagy családi érdekeinek fel nem áldoztatnak; hogy a' congressus, bár csupán fejedelmekből és ezek küldötteiből állott, a' népek szavára is hallgatni fog. Hogy e' tekintetnek a' congressus meg nem felelt, bizonyítják a' congressus actái. A' mi a' congressus magasabb célját, t. i. azon elvek meghatározását illeti, melyyecken jövőben nem csak Európa összes státusrendszere, hanem az egyes státusok alkotmánya 's közigazgatása is fogott volna lényegesen nyugodni — ezen elvek, a' menyenyiben általános emberiségi vagy vita feletti közjogi elvek voltak, mint p. o. a' rabszolgakereskedés, szabad hajózás 's a' t. elvei, a' congressus által valódi cosmopoliticus szellemben határozottattak el, (csak sajnálatos, hogy ezekre nézve is kitéréseket 's bűvő ajtókat engedő határozatlan-ság maradt fenn); de a' mi a' vita alatti jog, a' harczoló érdekeknek szolgáló politika elveit illeti, ezekről már hasonlót mondani nem lehet. E' congressus elveket 's tanokat dictált Európának; de a' dictatura e' téren sikertelen. Elvek 's tanok számára, hogy biztos uralomra juthassanak, a' szabad meggyőződést kell megnyerni. Erőltetett tanok, parancsolt elvek vagy csak tettető és képmutató hívőket teremtenek, vagy általános szellemi halált.

A' bécsi congressus actája fáradtságosan született eredménye volt az

1814 nov. 1-jétől 1815 jún. 9-eig folytatott tanácskozásoknak, melyeknek a' dolog természetéből származó nehézségei egyes udvarok szenvedélyes izgatottsága, egyéni 's családi érdekeknek az általános érdekekkel mindinkább élesedő harca által naponkint növekedtek, annyira, hogy a' a' congressus főtágjai közt kitörhető háborútól is tartani kelle, 's csak a' Napoleon Elbábóli visszajöttével nyugat fölött újra tornyosulni kezdő zivatar félelme állította ismét helyre a' szövetségesek egyetértését. A' változatos és egyes pontokban igen nevezetes tárgyalások történetéhez dús anyagot tartalmaz a' „bécsi congressus actáinak gyűjteménye,“ melyet *Klüber* 1815—19-ig 8 kötetben adott ki. Ugyanezen írótól van e' tárgyalások rövidebb átnézete 1816-ból, 3 kötetben. *De Pradt* ismeretes munkája a' bécsi congressusról, több okoskodást foglal magában, és pedig egyoldalút, mint történeti anyagot. A' congressus tárgyalásai két fő osztályba sorozhatók, t. i. az európai 's különösen a' német ügyek feletti tárgyalásokéba. Amazokban csak a' párisi békét aláírt nyolcz udvar, 's főleg az öt nagyhatalom: Anglia, Franciaország, Austria, Oroszország és Poroszország vett részt, úgy Svéd, Spanyol és Portugáll országok szavazata csak némelyly dolgokra szorult; ezekben eleinte csak Austria, Poroszország, Bajorország, Hannover és Würtemberg, de később, midőn a' többi német státusok általában felzúdultak kizáratásuk miatt, különbség nélkül mind gyakoroltak befolyást. Az acta 121 cikkének legnagyobb részét a' fő háborúviselő hatalmakat illető kárpótlások kérdése tölti meg. Franciaország, bár a' nagyhatalmak egyike, már a' párisi békében szabályozva látta önsorsát, és semmit sem igényelt, sőt egyenesen megígérte, hogy a' győzelmek rendelkezése alá tartozó országok felosztásába nem avatkozik (mi azonban, Szászországot illetőleg, megtörtént), Anglia, a' mit igényelt, már a' párisi békében megnyerte, 's ovakodott a' congressusnak minden további határozó beavatkozásától. Annál nagyobb követeléseket tettek az európai szárazföld többi nagy hatalmai, Austria 's Porosz- és Oroszország. — Oroszországnak ugyan nem leheté méltó igénye kárpótlásra, mert semmit sem vettett; de magának tulajdonitá érdemül Napoleon „nagy seregének“ iszonyú sorsát, melylyre azt az 1812-iki tél juttatá, 's egyszersmind tetemes haderőt tartott készen igényei valósitására. Acquisitiója téreül Lengyelországot nézte ki. Poroszország pedig Németországot, és Austria Olaszországot. E' két utóbbinak, melylyek a' háborúban legbecsesb tartományaikat vettették, teljes joguk volt szövetségeseiktől követelni legalább előbbi területeiknek helyreállítását. Csakhogy e' részben, menyinyiben a' már előbb birt tartományok vissza nem adathattak, a' népek hajlamai - 's érdekeire méltányos tekintettel kellett volna lenni. — Austria, melyly Tirolt, Salzburgot, Illyriát, Lombardiát, Velenczét, 's a' keleti és nyugati Gallicziában elvesztett részeket visszakövetelte, 's vissza is nyerte, nem ment túl jogos igényein. Toscana és Modena visszaállitása 's austriai herczegek részére lett átadása szinte a' győztes ház méltányos kielégítéséhez tartozott, 's egyszersmind a' legitimitás, vagy restauratio elvének szellemében történt. Ugyanez utóbbi kívánta a' Bourbonház visszaállitását Nápolyban; Piemont és Savoya visszaadását a' sardiniai koronához. De más esetekben ismét a' restauratio és helyesen értelmezett legitimitas elvét, melylyet rendsze-

rint szem előtt tartott, következetlenül és durván sértette a' congressus. Így p. o. a' genuai köztársaságot, melylynek mint ilylyennek fentartása mellett, szinte a' legitimitás elve állott, Sardinia alá vetette; Napoleon nejét, Mária Luizát, ki csak Parma és Piacenza élethoszszig tartó haszonvételét nyerte, túlságosan megszorította; a' pápát visszaállította előbbi világi uraságába, ki azután hálából protestált a' congressus actája ellen, 's ezáltal bebizonyította, hogy a' congressusnak reá nézve kedvező eljárása politikátlan volt, de ugyanakkor a' német egyházi fejedelmeket megfosztotta, noha ezek jozezime éppen olyly erős volt, mint amazé, 's a t.

Oroszország, nem ugyan joggal, hanem erőhatalommal Varsó hercezséget, vagy a' mostani lengyel királyságot követelte magának diadalmi martalékul, melylyet sergeivel megszállva tartott, 's a' congressus tanácsosnak látá e' kívánságát teljesíteni. Ez engedékenység lehetlenné tette a' congressusnak feladata kielégítő megoldását 's e' felett egy sor más rossz következtést vont maga után. A' különben is nagyon hatalmas Oroszországnak ilyly öregbedése által ugyanis Európa súlyegylene fel lett dúlva, 's az oroszoknak olyly helyzet adva, melyly Austria és Poroszország szívéet fenyegeti. Továbbá, épen e' miatt, Poroszország igazságos követeléseinek kielégítésére kénytelen volt a' congressus sokképen sérelmes rendszabályokhoz nyulni. Varsó hercezségnek, melyly nagyrészt a' til-siti béke alkalmával tett porosz átengedményekből állott, a' menyinyiben a' congressusnak akarátja vagy bátorsága nem volt önálló Lengyelországot alkotni, természetesen poroszszá kelle lenni; ezt kívánta nemcsak az általános európai politika, hanem a' restauratio elve is Poroszország irányában. Miután azonban Lengyelországot a' muszka nyelte el, nem maradt egyéb hátra, mint Poroszországot Szászország feláldozása által kármentesíteni. A' Porosz egész Szászországot követelte magának, 's az orosz udvar, hálából amannak lemondásaért a' varsói hercezségről, támogatta kívánságát. Austria, Anglia és Franciaország pedig a' szász királyt vevék ótalmuk alá. A' vita vége lön, hogy némi közép állapittatott meg, a' mi senkit sem elégitte ki. Szászország két részre tépetett, melylyek egyike a' porosz koronához esatoltatott, másika a' szász udvarnak maradt. E' mellett azonban, Poroszország kielégítésére, Lengyelországból is elszakasztatott egy rész, melyly „Posen nagyhercezség“ név alatt a' porosz udvaré lett, míg egyszersmind Gallicziának a' varsói hercezséghez tartozó, előbb osztrák kerületei, a' régi uralom alá jutottak, Krakó pedig, kis vidékével, szabad státusá emeltetett. A' lengyelek tehát, kik egy, bár muszka, fejdelem alatt legalább nemzetiségük biztosításában találtak volna vigasztalást a' tőlök megtagadott önállóságért, ismét három ur alá osztattak el, 's az egész nagy nép önállósága helyett „Lengyel királyság“ pusztá czimével 's a' kis Krakó státusnak ingatag önállóságával kelle be elégedniök. De még ezzel nem voltak kielégítve Poroszország igényei. Német földeket követelt magának, 's nyerte a' westfáliai hercezséget, Berg hercezséget, az előbbi orániai birtokokat, 's az alsó Rajna bal partját a' franczia és belga határon. Többféle kiegyenlítése és cserék által végre, főleg Hannoverrel, svéd Pommeránia is porosz kézre jutott. Az uralkodó házaknak népek vagy lélekszámok általi kielégítése utjára lépven egyszer a' congressus, nem állhatott meg többé. Hasonló igények

hasonló kielégítésre tartottak számot. A' rajnántúli földek egy részét 's Würzburgot és Aschaffenburgot Bajorország nyéré el. Szinte a' Rajnánál talált kielégítést Hessen-Darmstadt is, több apró német udvarral együtt. A' német nemzeti egység helyreállításának lehetsége megszűnt. Minden megadott kárpótlás, átengedés, kiegyenlítés, kikerekítés többet 's újabbakat vont maga után, és nem volt vége az eldarabolásnak, csereberének, méregetésnek és fontolgatásnak. Ehez járult Hannover visszaállítása, mi által Anglia lett a' német szövetség részese, valamint Dánia, Holstein és Lauenburg által, 's Németalföld, Luxemburg által. Ilyly viszonyok közt gondolni sem leheté egy a' kor és nemzet igényeinek megfelelő német alkotmányra. Souverainség és alárendeltség, nemzetiség öt nagy európai hatalom ellenében, kikkel politikai kapcsolatban állott, eszmebeli jogegyenlősége a' szövetségi tagoknak, 's anyagi erőre nézve végtelen egyenletlenség, sőt némelylyeknél teljes erőhiány, míg másoknál túlságos hatalom, ilyly ellentétekből 's harczoló elemekből állott az anyag, melylyből a' német foederativ státusnak felépülni kellett. Ezek a' bécsi congressus áldásai Németországra nézve.

Egész Európát illetőleg, a' bécsi congressusnak két új teremtménye van: a' sardíniai hatalom nagyobbitása Genua bekebelezése által; 's egyesült belga-hollandi királyság alkotása. Mindkettőt a' Franciaországtóli folytonos félelem szülé; mindkettőnek közvetítő, béke-fentartó státusnak kelle lenni, tehát elég erősnek, hogy mindkét felé tekintélylyel birjon. Ezen politikának áldoztattak fel Genua régi önállósága, 's a' népek világos hajlamai és vonzalmai siker nélkül. Mert Sardinia, Genuának hozzá erőltetése mellett sem lett elég erős a' nagyhatalmak bármelylyikének ellentállani; a' belga forradalom pedig 1830-ban felforgatta a' congressusnak rozslu kiszámitott, bár akkorában nagy politikai bölcseségül csodált művét. Schweitz irányában kedvező volt a' congressus; elismerte a' 22 canton folytonos neutralitását; Neuchatelt, Genfet és Wallist visszaadta a' szövetségnek, Bern részére engedte Basel püspökséget, 's Austria a' magának tartott helyek helyett *Räzuns* uradalmat engedte Graubündtennek. Talán egyedül Schweitz az az európai országok közt, melyly a' bécsi congressus iránt hálára van kötelezve. Egészben azt mondhatni, hogy a' földosztás tekintetében e' congressuson alku jött létre a' revolutio és restauratio közt. Sok birtoknövekedés, melyly a' forradalom alapján keletkezett, vagy a' francia respublica és Napoleon hatalomszava által parancsoltatott, sok secularizáció, 's a' legitimitás elvével nyilván ellenkező mediatiszálások érintetlenül maradtak, 's megerősítetttek; főleg, ha az új birtokosok régi európai uralk. családok sarjadékai voltak. Sőt Svédország thronján polgári eredetü embert is megszenvedett a' congressus. A' népek, igaz, nem kérdeztettek, 's azoknak kívánatai, hajlamai, sőt történeti jogai tekintetbe nem vétettek.

A' nagy hatalmak folytonos figyelemmel kísérik az európai politikai viszonyok folyamát, és szövetségi szerződésükben kimondott célukhoz képpes, hogy t. i. „a sulyegyent Európában fentartják, a' hatalmak békéjét 's függetlenségét biztosítják, 's idegen jogok és birtokok önkényes sérelmét gátolják“ az ezen célra körülmények szerint szükségesnek látszó eljárás felől mindenkor előlegesen értekeztek. Ilyly szándékból

létesült 1818-ban az *aacheni* congressus, melylyen az austriai, orosz és porosz fejedelmek személyesen jelentek meg. Sept. 30-ától novemb. 21-ig tartottak a' tanácskozmányok, melylyek eredményét egy Franciaországgal oct. 9-én kötött szerződés, továbbá a' nov. 15-iki főjegyzőkönyv, 's annak tartalmát az európai udvarokhoz kísérő nyilatkozat adák a' világnak tudtul. Franciaország a' szövetségbe szinte bevétellett az említett oct. 9-iki egyesség által, 's ministere, *Richelieu* hg. által Aachenben már képviselve is volt. A' jegyzőkönyv 's nyilatkozvány pedig szellemre 's tartalomra nézve hasonló a' „szent szövetség“ okleveléhez, általános érzelmek 's határozatok kifejezésénél marad. A' fejedelmek célja, szerintök, a' világ békejét biztosítani. Az aacheni congressusnak benyújtott emlékiratok közt nevezetes *Stourdsa* orosz státustanácosnak emlékirata a' németországi szellemről, különösen az egyetemekről, melylyben a' jós elmék már a' német egyetemek, tanítók 's tanulók feje fölé csoportosuló zivatar előhírnökét látták.

A' népszellem azonban folytonosan fejlett, 's a' németországi közvélemény alkotmányt, képviselőket, szabadsajtót, a' nehéz időkben tett ígéretek teljesítését hangosabban követelé. Egyes rajongók képzeldése itt ott talán tulesapongott a' kellő határon; de forradalmi, jacobinus irány, melylyet a' haladás és világosság ellenci rágalmasan sugdostak a' fejedelmek füleibe, valóban sehol sem létezett. Egyszerre, 's váratlanul 1829. augusztusán megtartott a' *karlsbadi* congressus, melylyre Austria, Oroszország, Bajorország, Szászország, Hannover, Württemberg, Baden, Mecklenburg és Nassau ministerei jöttek össze. Aug. 6-ától 31-ig tartó folytonos, titkos tanácskozásban némi, a' frankfurti szövetséggyűléshez intézendő javaslatokban egyeztek meg, melylyeket a' szövetségi gyűlés, az austriai elnökség előadására, rögtön, megvitatás nélkül, egyhangulag, 's a' kormányok és képviselő testületek véleményének megkérdezése nélkül, saját rendszabályai sérelmével, elfogadott, 's 1819. sept. 20-kán szövetségi határozatokká emelt. Némelyly pontok, melylyek még elegendőképp előkészítve nem voltak, vagy sürgetőseknek nem tartattak, egy Bécsben azonnal tartandó ministeri congressushoz utasítottak. E' congressus még azon év végén összeült, 's 1819. nov. 25-ről 1820. május 24-ig tartott tanácskozásaiban azon zár-actát hozta létre, melylyet a' német szövetséggyűlés Frankfurtban azonnal nagy készséggel szövetségi alaptörvényé emelt. A' karlsbadi és azt kiegészítő bécsi acták szelleme már nagyon eltér az aacheni congressus testvéri szeretetet 's keresztyéniséget lehelő szellemétől, melyly határozatlan általánossága mellett is nyugtatólag hatott a' népekre. Karlsbadból már kemény vádak szórattak a' népek 's azok legnemesb osztályai és tagjai, és szigorú elnyomási rendszabályok az új közvélemény veszélyeseknek hitt nyilatkozatai ellen, és alapja tétellett le a' frankfurti szövetségi gyűlés dictaturájának a' szövetségi státusok, 's a' fejedelmek önkényes hatalmának a' népek felett. A' történet már is bizonyítá, hogy ezáltal a' népek hangulata nem esillapodott, a' közjó nem mozdított elő, 's a' nemesebb civilisatio nem vezetett haladási irányban, sőt mindennek ellenkezője történt. A' tanácskozások titokban tartattak ugyan, de ez nem gátolható, hogy a' világ meg ne tudja a' sötét koholmányokat. Részt vettek a' karlsbadi congressusban : hg. *Met-*

ternich Austria, Bernstorff gr. és Krusemark báró Poroszország, Rechberg, gr. és Steinlein báró Bajorország, Schulenburg gr. Szászország, Münster és Hardenberg grófok Hannover, Winzingerode gr. Würtemberg, Plessen báró Mecklenburg, Berstett Baden, Marschall Nassau, Fritsch báró Weimár, Münchhausen báró Kurhessen részéről. A' tollat előbb a' híres Gentsz, azután Plessen báró vezeté. E' telivér aristocrata ministerek 11 udvar részéről, holott akkor a' német szövetség 41 státusból állott, Austria és Poroszország indítványára három hét alatt Németország állapotát lényegesen megváltoztató, a' nemzet legbensőbb életét érdeklő törvényeket hoztak, 's elveket állapítottak meg, azon feltevésből indulva ki, melylyet Metternich hg. a' conferentia elején előterjesztett, hogy Németország tömve van forradalmi elemekkel 's demagogicus titkos társulatokkal; hogy a' nevelés és oktatás az iskolákban, az egyetemeken egészen forradalmi irányu, és a' sajtó viszszaélésekkel 's kicsapongásokkal teljes. Sem Karlsbadban, sem Frankfurtban csak egy szó sem emelkedett ezen vádak ellen, a' jelenet okát senki sem keresé egyébütt; senki sem emlité a' nép nyugtalan és elégületlen hangulatának valódi forrását, melylyet a' nemes író Zschokke „vom Geist des deutschen Volkes“ czimű munkájában kiemel, t. i. azt, hogy a' népek igazságos kívánatai nem elégítették ki, az ünnepélyes ígéretek nem teljesítették. Erről mélyen hallgatott az elnök; a' bajnak jelenségeit emlegeték, 's valódi forrását félreismerék; a' füstöt akarták elfojtani 's a' benső izzó tüzet figyelembe sem vevék; nem gondolk meg, hogy egy párt vagy egy csoport öszszeesküivő soha sem uralkodhatik egy egész nemzet véleményén, 's a' nevelési ügyben az iskolákban idő szerint talán mutatkozó gyarlóságok, vagy nyugtalan szellem sohasem határozhatja el az iskolából kinőtt férfiak önálló véleményét, hogy a' szabad 's a' hatalom zsoldjához nem álló hirlapok 's folyóiratok egyhangúsága szellemben 's irányzatban nem származhatik egyébből, mint a' nemzet olvasó 's gondolkodó részének szinte egyhangu, vagy legalább határozottan többségben levő érzelméből, melylyet, a' hirlapok elnyomása sőt törvényszéki üldözés, rendkívüli bíróságok felállítása 'sat. által, kiirtani nem lehet. A' karlsbadi congressuson folytonos tudatlansággal vagy rosz akarattal zavartattak öszsze a' rajongó elméletek, 's republiánus irányzatok az alkotmányos monarchiával, a' demagogia a' democratiával, mit alig lehetne több joggal tenni, mint ha valaki a' monarchiát, a' fejedelmi tekintélyt egyazonitni akarná a' kényurasággal, a' zsarnoksággal. A' carlsbadi congressus határozatai, melylyek egyenkint a' reactio bélyegét viselik, következők: 1) „a' szövetségi gyűlésnek minden végzései, melylyeket a' belső bátortlét, közrend és birtokállapot védelmére 's fentartására szükségeseknek tart, katonai erővel is végrehajtassanak, még azon esetben is, ha egyes szöv. státusok helybeli határozataival ellenkeznének. 2) Minden egyetem mellé kormánybiztos neveztessek, ki az egyetem szellemére felügyeljen, 's a' tanítót, ha veszélyes tant hirdet, elmozdította. Ilyly elmozdított tanító semmi más tanintézetnél ne alkalmaztathassék egész német szövetségben. A' burschi 's egyéb egyesületek a' tanulókn közt szigoruan eltiltatnak, 's ki azokban részt vesz, közhivatalviselésre alkalmatlanná lesz; egyik egyetemből kizárt tanuló más német egyetemembe sem fogadtatik be. 3) Íratok, melylyek füzetenkint vagy napi

lapok alakjában jelennek meg, könyvek, melylyek 20 nyomtatott ívre nem mennek, censura alá vetteknek; minden szövetségi státus nem csak a közvetlenül megsértett félnek, hanem a szövetség öszszeségének is felelős a felügyelete alatt nyomtatásban megjelent minden könyvért, melyly más szöv. státusok méltóságát vagy bátorlétét sérti, vagy azok alkotmányát 's köz igazgatási rendszerét megtámadja; a' szöv. gyűlésnek joga van minden iratot, melyly ellen valamelyly szöv. státus részéről panasz tétetik, sőt ilyly panasz nélkül is, ön tudomása után, minden német státusban elnyomni, melyly esetben, ilyly folyóirat szerkeztője öt éven át egyik szöv. státusban sem lehet szerkesztő. E' vad és a' legnagyobb önkénynek szolgáló sajtótörvény csak 5 évre állittatott fel, de egész 1848-ig életben maradt Németországban. 4) Mainzban hét tagból álló rendkívüli vizsgáló bizottmány ül öszsze a' forradalmi törekvések 's domagogenicus öszszekötetések alapos és kimerítő felkutatására. Szükségtelen e' pontok bővebb taglalásába bocsátkozni; szellemük anynyira kiáltó. (1. *De Pradt*: *Congrès de Carlsbad*; *Gagern* levele *Plessen* báróhoz „*Mein Antheil an der Politik*“ czimü művében 'sa't.) Minderre pedig a' Carlsbadban jelenvolt ministerek azon magyarázata teszi a' koronát, melylyet a' szövetségi acta XIII-ik §.-nak adtak, miszerint t. i. a' képviseleti rendszert idegen és veszélyes institutióznak mondják, 's a' népek szemét feudális és lényeges jogokkal épen nem bíró Karok és Rendek felállításával akarják kitolni, a' gyűlési nyilvánosság kizárásával.

A' karlsbadi és bécsi congressusokat csakhamar követé a' *troppai*, *laibachi* és *veronai*, hasonló czélra 's hasonló eredményekkel. Spanyolországban 1820-ban, ugyszinte Nápolyban kiütött a' forradalom, 's alkotmányos életnek engedett helyet az absolutismus. A' szent szövetség hatalmainak nem tetszettek ez események 's *Metternich* hg. congressust hitt öszsze Troppauba, hová az orosz czár személyesen megjelent, a' porosz király *Hardenberg* herceget 's *Bernstorf* grófot küldte el, 's Anglia és Franciaország meghatalmazottai is megjelentek. A' szent szövetség megerősített; Anglia és Franciaország követei csak akkor tudták meg ezt, midőn az acta már alá volt írva, 's közvetítő indítványaik későn jöttek. A' három hatalom közt létrejött egyesség jegyzőkönyve 's ezeknek nyilvános kijelentése tudtára adta a' világnak a' szent szövetség céljait 's eszközeit. Kimondatott a' három nagy hatalom erős elhatározása, az európai dolgok 1815-iki állapotát teljes épségben fentartani, és pedig nem csak a' territoriális viszonyokra, hanem a' kormányformákra nézve is. Ezáltal az interventio elve határozottan elfogadtatott, 's a' spanyolországi, portugalliai és nápolyi eseményekre nézve azonnal alkalmazásba is vétetett, főleg azonban a' nápolyi alkotmányosság elnyomására, melylynek érintkezése Olaszország egyéb részeivel főleg veszélyesnek tartatott. A' troppai congressus folytatása volt a' laibachi, melylyre már a' nápolyi király is meghivatott. Hiába irt *Bignon* 's egyebek egész munkákat a' troppai congressus ellen, hiába tett óvást Anglia az interventio elvére nézve, az említett nagyhatalmak, a' restaurált francia thrón rokonszenvével is támogatva, kivitték céljukat. 1821.elején megtartatott a' laibachi congressus, melylyre az austriai és orosz császárok személyesen jelentek meg. Körlevelük értesíté a' többi hatalmakat, hogy a' nápolyi forradalmat

fegyveres erővel fogják elnyomni. A' congressus betölté rendeltetését. A' nápolyi alkotmány elnyomatott, 's midőn Piemontban szinte kikiáltaték egy új alkotmány, a' Nápolyban győzelmes osztrák sereg ott is megjelent, 's megsemmisítette az új virágot. — A' laibachi congressus elvei, a' nápolyi 's piemonti forradalmakat kárhoztatván, rosزالák egyszersmind a' spanyolországit 's a' görög szabadságháborút is. — E' munkát azonban csak az egy év mulva tartott *veronai* congressus fejezte be. 1822. octoberén megjelentek Veronában az austriai, orosz és porosz fejedelmek, a' nápolyi és szardíniai királyok, 's az említett udvarokéin kívül Anglia, Franciaország 's Róma legkitünőbb diplomatái. A' német szövetség, mint ilyen, nem volt meglíva 's képviselve. Dec. 14-ikeig tartottak a' tanácskozások. Spanyolország forradalmi helyzete volt az első tárgy, melyly figyelmiüket igénybe vevé. Az 1812-diki cortesalkotmány, melylyet akkor Anglia és Oroszország nyíltan, a' többi hatalmak legalább hallgatva elismertek, miután 1820-ban helyreállított, a' szent szövetség által ugy tekinteték, mint a' legitimitás és monarchia elvét sértő, 's Európa összes thronjait fenyegető veszély. A' fegyveres avatkozás egy ideig késett ugyan, mert a' helyzete által erős Spanyolország összes népének megtámadása nem látszott könnyű feladatnak; de a' nápolyi és piemonti gyors siker felbátorítá a' győzőket, és a' Spanyolország elleni háború elhatározott, a' kivitel Franciaországra bízván, melylynek szükség esetére a' többi hatalmak erélyes segíthetése lön biztosítva. Anglia, hol *Canning* politikája uralkodott, ismét megtette óvását, 's maga részéről neutrál maradt. De ez semmit sem használt; a' három nagyhatalom, melylyel szemközt Franciaország a' védencz szerepére aljasodott, hímezés nélkül kimondá gyámkodási szándékát minden kevésbbé hatalmas státus felett, 's ezáltal egészen új elvet hozott be Európa közjogába. Másik tárgya volt a' veronai congressusnak Nápoly és Piemont megrakása 's elfoglalva tartása austriai hadsereggel, noha a' carbonárik teljesen el voltak már nyomva, 's az absolutismus helyre állítva. — Következett ezután a' fontos, és csaknem összes Európa rokonszenvét bíró görög kérdés, melyly mellett nem csak politikai, hanem általános emberi érdekek is szólottak, 's bízza tekintettek az óhitú orosz czárra. De a' szent szövetség által eljárásai sinórmértékeül felállított elvek következetessége a' legitím, azaz: történeti joggal fenálló státushatalom ellen intézett görög felkelés kárhoztatását követelé. A' görögök tehát vakmerő vállalatuk szigorú rosزالása mellett, önsorsukra hagyattak, 's a' congressusra küldött követek ki sem hallgattak. A' veronai congressus következményei: Spanyolországban az absolutismus visszaállítása a' zsarnok VII-ik Ferdinánd kezébe; Görögországban pedig az elhagyatott népnek kétségbeesett harcza a' török barbarismus ellen, 's borzasztó elpusztítása a' classicus földnek 's keresztyén népnek a' török és egyiptusi seregek által. De a' congressus elvei, melylyek szerint mind ez történt, nem mutatkoztak életre valóknak. Görögország, kiállott végtelen szenvedései után, csakugyan függetlenségre vergődött, Spanyolország is ujra felszabadítá magát.

Lényegre hasonlók, de alakban különbözők voltak az említett nagy congressusoktól a' ministeri conferentiák Londonban, Bécsben, (1834) Schwedtben, Münchengrätzben 's a' t., melylyek közt legnevezetesebb a'

londoni, melyly a' görög-török, 's a' belga-németalföldi ügyekben intézkedett; — a' többi az említett congressusok elvei szellemében a' régi szövetség megújítására czéltott. — Az európai fejedelmek és ministerek congressusaival érdekes ellentétet képez az amerika republikák *panamai* congressusa 1826-ban, hol *Columbia*, *Guatemala*, *Peru* és *Mexico* republikák közt szövetségi szerződés kötöttet. A' többi meghívott státus, *Chile*, *Buenos-Aires*, *Paraguay*, *Felső-Peru* és *Brasília* nem jelentek meg; ellenben az éjszakamerikai 's britt ügyvivők jelen voltak. — A' legújabb fejedelmi 's ministeri conferentiák, p. o. a' *arsói*, 's azoknak eredményei felett itélni a' jövődő dolga.

A' mi már a' congressusok tartásának formáságait illeti: miután a' tartandó congressus ideje kölesönös értesítés utján kitűzetett, azon udvar részéről, melynek birodalma körében a' congressus tartatni fog, egyenes felhívás intéztetik a' congressus részeseihez. Ugyanazon udvar saját rendőrséget állit fel, melyly a' congressus-tagok szükségéről, kényelméről 's biztonságáról gondoskodik, 's e' tekintetben, főleg legújabb időkben, szigorú gond szokott fordíttatni a' congressus helyén megjelenő egyénekre, kiváltképp idegenekre. Ezen gond még nagyobb, ha valamelyly congressusra az uralkodók személyesen jelennek meg, 's ez esetben a' vendéglátó udvar rendszerint a' lehető legnagyobb fényt és pompát fejt ki. A' congressuson megjelenő személyek részint fő-, részint mellékszemélyek. Az elsők közé csak azok számíttatnak, kik önálló 's a' többivel egyenlően számláló szavazattal lépnek fel a' közös ügyek tárgyalásánál 's elhatározásánál. De a' ki függési viszonyban áll a' congressus fejei irányában, vagy ettől valamit kér, vagy kieszközölni jött, szóval: csak bizonyos saját ügyét akarja tisztába hozni, az nem tekintetik a' congressus tagjának 's részt vehet ugyan a' tárgyalásban, ha a' congressus megengedi, de nem a' közös tanácskozásban 's végzéhezásban. Egyébiránt a' congressustól függ a' hozzá intézett ügyeket felvenni, hozzá forduló egyéneket elfogadni 's kihallgatni, vagy nem. A' tárgyak olylykor külön, előkészítő bizottmányoknak adatnak ki. A' tárgyalás azonban rendszeren hamarább megy, ha a' fejedelmek személyesen vannak jelen, mert ekkor nem szükség utasításokat kérni 's várni be. Ez utóbbi azelőtt ritkán fordult elő, most a' nagy hatalmasságok szoros baráti viszonya mellett, gyakrabban történik, de nem feltétlenül kívánatos és czélszerű. A' tanácskozások jegyzőkönyvét egy arra felkért tag, vagy olylykor nem-tag is vezeti, melyly minőségben ausztr. udv. tanácsos *Gentz* lett híressé. Az egyes jegyzőkönyvekben foglalt határozatok rendszerint egy fő oklevélben (congressus főactájában) foglaltatnak össze, de nem mindenkor adatnak át egyszersmind a' nyilvánosságnak is. A' világgal csak anynyi közöltetik, mennyit éppen jónak talál a' congressus urai akarata, sőt a' jegyzőkönyvek titokban tartása, főleg a' tárgyalási idő alatt, elfogadott elv, bármilyly aggasztó is a' népekre nézve, hogy sorsuk felől, részvétük nélkül, sőt titokban rendelkeznek. Azonban a' titok ritkán marad felfedezetlenül, 's az igazság előbb utóbb utat tör magának. — Ha a' congressus eredményre nem vezet, természetes, hogy egyik fél a' másikat okolja 's vádiratok jelennek meg jobbra és balra; ha pedig eredmény van, nem hiányoznak a' hivatalos 's félhivatalos magasztalások, melylyek elnyomják a' megalégtelenséget

hangjait. Pedig ez utóbbi ritkán marad el, mert a' hatalmasok szeretik hatalmuk kiterjedéséhez mérni a' jogot is, a' mi minden köz- és magánjognak halála. Azért a' népek méltán emelik szemeiket égre, ha congressusról hallanak, kérvén, hogy a' congressus urai jót akarjanak. — T.

A' *Congressus* szó ezenkívül képviselők gyülekezetének kifejezésére is használtatik némelyly, főleg szöv. státusokban, p. o. az *éjszak-amerikai egyesült státusok congressusa*, melylyről itt kissé bővebben szólunk. — Miután az Amerikában telepedett új-angol gyarmatok már egy századdal előbb a' végett szövetkeztek, hogy az indusoknak ellentálljanak, 1754-ben, Albanyban, New-York tartományban, hasonló szándékkal hét gyarmat követi congressusnak nevezett első gyűlésüket tartották, főképpen *Shirley Vilmos*, massachusettsi helytartó sürgetésére, ki az angol gyarmatoknak maga az anyaország, Anglia, kívánatához képpesti szövetségét létrehozni és azokat, képviselőiknek a' britt parlamentbe felvétele által ugyanazon anyaországgal szorosabban összefűzni törekedett. De az Anglia és a' gyarmatok közti féltékenység 's ingerültség már akkor olyly nagy vala, hogy a' massachusettsi törvényhozó gyűlésben sem az anyaországgali, sem a' gyarmatok közti külön szövetségről mit sem akartak tudni. — Az egyesült státusok mostani congressusa, legelőször a' Canadától délfelé fekvő 13 angol gyarmat követeiből 1775. májusban Philadelphióban gyűlt össze és 1776. július 4-én az angol gyarmatok függetlenségét „*amerikai egyesült státusok*“ czime alatt mondta ki. Ugyanazon évi december 12-én a' nagybritanniai hajóhad elől Baltimoreba menekülni kénytelenítettvén, csak kilenez hónap után tért vissza Philadelphióba, hol 1804-ig tartotta üléseit, mik azóta Washingtonban, mint középponti fővárosban szoktak tartatni. Az 1789-ben behozott új alkotmány szerint a' congressus minden évben december első hétfőjén gyűl össze, és változva, egyszer a' legközelebbi martius 4. napjáig, másszor pedig a' dolgok végelintézéséig szokott együtt maradni. Ezek a' rendszabályos évi gyűlések (sessions), miknek ketteje esik mindegyik congressusra. Rendkívüli congressusok szükség esetében az elnök által 40 napi előleges kihirdetés mellett hívathatnak össze, mint p. o. 1837-ben az akkori kereskedelmi veszély miatt történt. 1789. óta a' congressus felsőházból vagy senatusból (Senate) és alsóházból (House of representatives) áll. A' felsőházban minden státus részéről két senator ül, jelenleg tehát 52 tag, kik az egyes. státusok törvényhozó gyűléseiben hat évre választatnak olylyképen, hogy a' senatus minden évben egy harmadrészeben ujittatik meg. Az egyesült státusok alelnöke, e' minőségében, négyévi hivataloskodása alatt a' senatus elnöke is, melylyben azonban csak szavazategyenlőség esetére van szavazati joggal felruházva. Távollétében ideiglenes elnök választatik helyébe. A' szövetség elnöke tartozik minden hivatalos kinevezést a' senatussal közleni, hol zárt ajtók mellett hozatik a' határozat, valljon a' kinevezés helybenhagyandó-e, vagy sem. A' senatus részéről helyeslés megtagadtatván, a' szövetségi elnök kénytelen más kinevezést tenni. — Hasonló jogot gyakorol a' senatus az egyesült státusoknak idegen hatalmakkal minden szövetkezése iránt, mik szinte tárgyalás és elhatározás végett mindenkor elébe terjesztendők. Továbbá a' senatus határoz minden álladalmi közvád felett, mik csak az alsóházban indíthatatnak meg, akár

a' szövetségi bírakat vagy más magas hivatalnokokat, akár magát az elnököt illetik, kinek bevádoltatása esetében a' szövetségi főbíró elnököl. Az ekképen a' senátus színe elébe állított bevádolt elítélésére mindenkor a' szavazatok kétharmada szükséges. Ha valaki valamelyly státus részéről senátorrá akar lenni, megkívántatik, hogy legalább 30 éves és 9 esztendő óta az egyesült státusok polgára legyen, és választásakor ott lakjék. — Az alsóház a' külön státusok népe által két évre választott tagokból áll, kiknek száma minden egyes státus népességétől függ, melyly e' miatt 1790 óta minden tizedik évben szövetségi hivatalnok által számíttatik fel, olylyképen, hogy a' némelyly státusokban lakó és adót nem fizető indusok számba nem vétetnek, az ugynevezett rabszolga-státusokban levő rabszolgák összes számának pedig csak egy ötöd része számíttatik. Ennél fogva a' szövetség népességének (federal population) száma természetesen kisebb a' valódi népességnél (real population). A' szövetségi alkotmány terveztetésekor az alsóházi tagok választása olyly arányban törtévé meg, hogy az egyes státusok 30,000 lakos után egyet küldöttek, a' későbbben megszaporodott népesség miatt e' részben új törvényszabály vált szükségessé, hogy az alsóház felette számos ne legyen. Az ezen célra 1832-ben hozott törvény folytán az utolsó congressusokba 47,700 lakos után jött egy alsóházi tag, melyly arányban az alsóház 242 tagból állana. Ezekon kívül azon tartományok, melylyek a' szövetségbe időről időre felvétetnek, szinte küldenek követeket. A' congressus alsóháza tagjainak választása, az egyes státusokban saját külön törvényhozó alsóházaikban divatózó mód szerint menvé véghez, majd nem minden egyes státusban másféle és különbözö; de általános azon rendszabály, hogy csak az választathassék, ki 25-ik évét már elérte, hét esztendő óta az egyes. státusok körében polgári joggal bír és az illető státus keblében lakik, a' columbiai státusbani tartózkodás is ide számíttatván, ámbár ezen azelőtt Maryland és Virginia földéhez tartozott kerület, csak az eredeti 13 státus szövetségének 's alkotmányának keletkezése után 1791-ben állíttatott fel. Columbiában fekszik *Washington*, a' szövetség fővárosa, hol a' congressus most székel. Az alsóház tartásának idejére, önkebléből szótöbbséggel választja meg elnökét, ki szónoknak (speaker) nevezetik. Csak az alsóháznak áll jogában a' senátus előtti közvád (impeachment) megindítása. — 1807. óta a' congressus két háza minden egyes tagjának, jelenléte idején 8 dollárnyi napidíj jár; a' két ház elnökeinek pedig egyenként 18 dollár. Ezenkívül a' congressus tagjainak, lakhelyeik távolságának minden 20. angol mérföldjétől, az ülés helyére és visszautazás költsége fejében 8 dollár fizetetik ki. Ugyanezek postabérmentesek, és sem akkor, midőn a' congressusra menvé, uton vannak, sem a' congressusban létük alatt, sem onnani hazautazásukkor fogságba nem vitethetnek, honárulás, hűtlenség és béke-zavarás eseteit kivéve. Az ülésekben tartott beszédek miatt az üléseken kívül feleletre nem vonathatnak. A' szövetség hivatalnokainak egyike sem lehet congressusi tag, és a' congressus tagjai egyikének sem szabad az évi gyűlés ideje alatt felállított új hivatalt vállalni, és bármiképen, szerződés 's a' t. útján, a' szövetséggel pénzbeli viszonyokban állani. — A' congressus üléseit három napnál tovább soha fel nem függesztheti. A' congressusnak szónoki tekintetben legkitünőbb tagjai újabb időben: *Clay*

H., Webster D., Calhoun C. C., Preston's a t. senatorok. Valamint általában az amerikai népből, úgy a' congressusban is a' rögtönzött szónoklat tehetsége sokkal kiterjedtebb mint Angolhonban, ámbár az amerikai szónoklat, művészi tökéletességére nézve a' nagybritanniai parlamentével nem mérkőzhetik. Az ebbeli hiány egy részben annak tulajdonítható, hogy a' congressus tagjai választóiktól az amerikai democratia természete szerint inkább függenek, kiknek nézeteit, mint önmagokéit előadni és védni tartoznak; beszédek tehát főleg hirlapokat olvasó küldöik tetszésére vannak számítva. Innen ered a' beszédek túlságos hosszúsága és körülményessége, miáltal egy beszéd olykor az ülés három napján keresztül is el szokott tartani. Másik hiánya a' congressusnak, hogy azon czélszerű munkafelosztásnak, minő az angol parlamentben megvan, itt nincs helye, minthogy minden szónok, hogy küldöinek eleget tegyen, minden kigondolható tárgynál beszélni kénytelen, minek eredménye a' felületesség és szószaporítás, mint egykor utasítással ellátott országgyűléseinken tapasztaltuk. Ide járul az is, hogy a' congressus választmányai nincsenek feljósítva a' mindenféle felvilágosítások végett meghallgatandó szakértőknek mindenhonnan előidézttetésére, minő joggal az angol parlamenti választmányok birnak, miért is kellő adatok hiánya miatt tökéletes tudósítások nem tétethetnek. — *L.*

Congreve-röppentyük (rakéták). Eredetileg a' szelid hindúk gyilkos találmányai, *Congreve Vilmos* angol tábornok által hozattak Keletindióból Európába, 's először az angolok által használtattak Vliessingen, Boulogne, Koppenhága ostrománál több kevesebb sikerrel, azóta pedig a' legtöbb európai státus tüzerrendszerébe felvétettek. E' gyújtó röppentyük abban különböznek a' mulatsági czélra fordítottak szokott közönséges röppentyűktől, hogy hüvelyt viselnek, melylyre hegyes, tűzokádó, pléhből, vagy jobban öntött vasból készült gyújtó kup (Brandhaube) vagy granát, kartács, világító golyó van illesztve. — A' gyújtó röppentyük hüvelyek külső átmérője, vagy ugyanazon átmérőjű vasgolyónak súlya után jelöltetnek. Azok, miket Congreve ostromoknál legtöbbször használt, 42 fontosak vagy $6\frac{3}{4}$ hüvelyknyiek és 32 fontosak vagy 6 hüvelyknyiek voltak. Kisebb gyújtó röppentyük a' harezmezőn használtattak. Későbbben kisebb mértékre szállítottak, 's ezáltal a' röpülés nagyobb pontossága, 's könnyűsége és biztosabb számítás lón elérve. — Elmélet és tapasztalás tanítja, hogy a' röppentyük, melylyek a' mozgás elvét magokban viselik, ugyanazon percussio-erővel, ugyanazon, sőt még nagyobb távolságra mennek, mint a' közönséges golyók 's bombák, melylyek álgyük és tarazkokból vettettek, a' 32 fontos vagy 6 hüvelykes röppentyű egy 9 fontos granátot 45°-nyi emelkedési szöglet alatt 3500 lépésnyi távolságra képes hajtani, 's a' 6 fontos kartács-röppentyű 2500 lépésnyi távolra repül. Egy woolwichi kísérlet alkalmával a' 12 fontos röppentyük 1500 lépésnyire 22 láb mélységre fúródta a' földbe, 's a' granátok e' mélységben pattantak szét. — Háborúban a' gyújtó röppentyük előbb csak ostromoknál, a' védelmi épületek és szertárak felgyújtására fordítottak. De erre kevésbé alkalmasak, mint a' nagy és nehéz gyújtó bombák, melylyek, nagy magasságra lökelve, iszonyú erővel hullanak alá, 's több emeleten áttörnek. Az ekkorig szokásban volt 42 's 32 fontos

röppentyük ellenben sokkal kisebb erővel ütnek, 's ezért nem olyly sikeresek. Az ostromlottaknak aránylag többet használnak, mert a' várat környező területet megvilágítják 's az ostromlók munkáit felfedezik, a' közel tárgyakat, teli holdfényvel vetélkedve mutatván elő. Igen ajánlja őket könnyűségök, miszerint egy helyről másra igen könnyen szállíthatatnak. — Jól rendezett röppentyűrendszer által a' tüzéréség megsemmisítő eszközei félelmes arányban megszaporodnak; a' röppentyük legjobb artilleria a' fölkelő nép számára; ezek segítségével egy polgárisült, müvelt nép legsikeresebben megvédheti magát kozákok és tatárok ellen. De a' röppentyük ilyly sikeres használata feltételezi, hogy repülési útjokat tetszés szerint lehessen intézni, 's így a' célba vett tárgy biztos megtalálására számítani. — A' röppentyük tengeri szolgálatra éppen olyly alkalmasok, mint szárazon; az ellenséges hajók vitorláit 's köteleit ügyesen lehet azokkal felgyújtani 's a' hajókat megrongálni. — Azon új gép, melyly amerikai *torpedo* nevet visel, 's melylyet *Blair Joshua* talált fel Új-Orleansban, és terjesztett az éjsz. amerikai kormány elé, nem egyéb, mint óriási gyújtó röppentyű, melyly a' viz alatt meggyújtva, képes a' hajók alsó részét szétvettetni. — Nagy sikerrel használhatók a' röppentyük a' ezethalfogásnál is. *Scoresby* kapitány tett velök első kísérletet 1821-ben, 's nagy fáradság nélkül megölt kilencz ezethalat, melylyek a' viz alatt egy ölnyi mélységben, a' röppentyű által éretve, egy óranegyed alatt megdöglöttek. — E' rémes találmány használata mindinkább halad 's tökéletesbül, 's újabb hadviselésekben, mint nálunk is, a' röppentyük öldöklő angyal szárnyaiként zúgnak a' esatamezők felett. — cz.

Connecticut. I. Éjszakamerika.

Conradi (Ján. Vilm. Henr.) marburgi, heidelbergi 's majd göttingeni egyetemi professor, 's híres gyógytud. író a' pathologia és therapia mezején, a' göttingai kir. t. társ. tagja, szül. Marburgban, 1780-ban. — cz.

Conscience (Henrik) híres flamandi vagyis vlám költő, 's egyik fő előharczosa a' német pártuak Belgiumban; szül. 1814-ben Antwerpenben, 's mint önkénytes szolgált a' belga seregben. Ismeretessé 1837 óta lett, midőn a' vlám-párt érdekében fellépett. Ő írta újabb korban az első régényt vlám nyelven (*Im Wunderjahr* címűt) melyly nagy tetszéssel fogadtatott. Nem soká következett a' „*Flandriai oroszlány*“ a' „*Keleti zarándok*“ a' „*Flamandi csöndélet*“, sajtóságság költemények, az előadás egyszerűsége 's világossága, az érzelem tisztasága, ép ítélet 's naiv, őszereü nyelv által kitünők, melylyek őt a' vlámek kedvencz írójává tevék. — Történetírói pályán is kezdde járdalni „Belgium illusztrált történetével.“ Írt végre egy munkát, melyly elbeszélő formában a' természettudományok összes fő tartalmát adja elő 's a' nép vallásos érzelmének buzdítására szolgál. — C. titoknoka a' képző művészetek újdön megnyitott antwerpi akademiájának; 1846-ban a' bajor király által a' müncheni akad. tagjává nevezetett. — h.

Considerant (Victor) seinei követ a' fr. nemzeti gyűlésen; *Fourrier* socialisticus tanainak buzgó híve, kitünő publicista, egykor genie-kapitány, szül. 1808-ban. Többször megkísérté, hogy követté lehessen, de sikeretlenül; csak az 1848-ki forradalom után juthatott a' törvényhozás

teremébe, előbb a' loireti választók által a' constituante, majd a' seinei választók által a' legislative gyűlésbe küldetvén. — *Considerant Victor*, még politikai ellenei által is elismért becsületes és tiszteletre méltó férfi, ki humanitarius-socialistai tanait csak szabad megvitátás 's elfogadás utján akarja életbe léptetni, 's átlátja, hogy az idő, melylyben e' tanok nagyobb mérték szerint életbe léptethetnek, még nem érkezett el. Alapítója a' *Democratie pacifique* híres socialista lapnak, melylyet hosszszab ideig főleg csak az ő erszénye 's tolla tartott fel. Az 1849. jun. 13-iki felkelés folytán *Considerant* is, mint ezen felkelés részese, perbe fogatott, 's a' *Democratie pacifique* megszűnt. — h.

Constitutio. I. Alkotmány.

Consul. Azon alattvalóik ótalmazására, kik a' nélkül, hogy hazájok-ról lemondának, külföldön teleppel bírnak, vagy bármi czélból utaznak, az álladalmak némelyly külföldi városokban diplomatikus ügyvivőket tartanak. Ezeket hívják consuloknak. Consul e' szerint olyly megbizott ügyvivő, kit valamelyly kormány egy más hatalmasság kereskedelmi helyein, főleg tengeri kikötőiben tart, hogy saját alattvalói jogainak és kiváltságainak fentartásán őrkdjék, 's irányokban a' közigazgatás és jogszolgáltatás bizonyos tiszteit is teljesitse. Mac-Culloch értelmezése szerint: consul a' kereskedésben olyly hivatalnok, kit illető kormánya idegen tartományokban a' végett alkalmaz, hogy azon tartományok és saját országa közt a' kereskedés folytatását könnyítse, — és kiebb terjeszteni segítse. — E' consuli hivatal Olaszországban látszik eredni a' XII. század közepe táján. Majd a' francziák 's a' Levantén kereskedést üző egyéb keresztyén nemzetek is kezdetek consulokat kinevezni a' kikötőhelyekre, melylyeket hajóik gyakran meglátogattak. A' XVI. században már egész Európában elterjedt e' szokás. Angliában a' consulokat a' korona régebben a' nagykeresk. társulatok és azon kereskedők ajánlatára nevezte ki, kik az illető kikötőhelyekkel kereskedést üztek. Most ott is közvetlen nevezi ki a' kormány. Az ajánlásnak természetesen ma is van hatása. — Cussy ma két osztályra sorozza a' consulokat. 1) Olylyanok, kiket a' kormány saját alattvalói közül biz meg, őrkdni külföldön saját nemzetbelieinek politikai és keresk. érdekei fölött, a' nélkül, hogy magok bármelyly keresk. üzletbe bocsátkozhassanak, Francziaország példájára, melyly csak francziának ad fölhatalmazást, 's consulainak tiltja a' kereskedés bármelyly nemét. 2) A' helyszinén választott consulok, az ország ott levő polgárai vagy ott üzérkedő (négociants) külföldiek közül. Az utóbbiak kereskedelmi üzleteikre nézve székhelyeiken köztörvény alatt állanak; az előbbieket e' törvényen kívül. — Sok vitára adott alkalmat, üzhet-e a' consul kereskedést? Az angol consulok többnyire üztek. Mac-Culloch ez ellen vélekedik, hogy mindazon consuloknak, kik nagy kikötőkben lagnak, vagy másutt, főleg mint politikai ügyvivők, meg kell tiltani a' kereskedést. A' közdolgok egész mértékben igénylik figyelmeket, 's olyly helyzetben is van némelylyik consul, melylyel nem fér össze a' kereskedés. Kis kikötőkben, 's hol csak igen kevés van a' consul elfoglalva, inkább megengedhető az üzérkedés. Mindazáltal legtanácsosabb itt is megtiltani, hogy sem közvetve sem közvetlen semminemű iparvállalatban részt ne vehessen. Rendeltetése nem-

zete kereskedését székhelyén előmozdítani, könnyíteni; e' végett kereskedési ügyek felől nemcsak kormányát kell értesítenie, hanem azon honfitársait is, kik hozzá tanácsadásért folyamodnak. Kereskedő-consulnál saját haszna hivatali kötelességével összeütközésbe jöhet. Tapasztalatait inkább fordítja önhasznára, hogysem másokkal közlené. Még akkor is haszonlesés, részrehajlás gyanuja alatt áll, ha a' legbecsületesebben viseli magát. 'S kereskedő consul nehezebben is kap értesítéseket. Gyakran el is amittatik. A' kereskedő-consul mind saját honfiai, mind a' külföldiek gyanusítják, kik között él. A' helyett, hogy független közhivatalnok lenne, ezelszövényekbe boesátkozik. Csempészetre is kísértetet érez, mi állására és nemzete jellemére egyaránt árnyat vet. Bukásoknak 's egyéb szerencsétlenségnek van kitéve; zavarba, rosz hírbe hozhatja kormányát is. A' gazdasági szempont ez okok ellen mit sem nyom. A' mit a' kereskedő-consul alkalmazásánál nyer a' kormány pénzügye, az ország kereskedése veszíti. Valódi consul tehát nem üzhet kereskedést. 'S itt mi leginkább az ilyly consul állásáról szólunk. — A' consul tisztében nem járhat el, mielőtt az ugynevezett „exequatur“ részére ki nem adatik, melylyben a' helybeli kormány őt olyly minőségben elfogadja, 's tiszte gyakorlását megengedi. Ez elismerő iratot az illető hatalmasság követségi uton követeli a' helybeli hatalmasságtól. A' Levantén ez „exequatur“-t „barat“-nak nevezik. — A' nemzetek közötti általános, tevőleges jog mindeddig nem határozta meg tisztán a' consulok kiváltságait, tulajdonait 's a' fenebb tett osztályozás közötti különbséget. Klüber után csak a' szinte általánosnak mondható szokásból, consuli szabályozó utasításokból (Angliáért lásd; Mac-Culloch; Franciaországét többek közt Cusynél), és szerződésekből kell némi elveket elvonnunk és megállapítanunk. A' Levantén 's a' muzulmán tartományokban a' consul tisztét és hatóságát a' török udvarral és Afrika partjainak (Berberség) fejedelmeivel kötött szerződések határozzák meg. Hatáskörük ott igen nagy, polgári és büntető ügyekre is kiterjed. A' keresztyénség és más vallásnak civilisatiója közti különbség tevő ezt szükségessé. Így minden keresztyén hatalom szerzett ottani ügyvivőinek bizonyos ugynevezett extraterritorialitást, melyly minden consulnak a' nemzetebeli egyének fölött kiterjedt hatóságot ad még rendőri és büntető esetekben is. Keresztyén országokban a' szokás jobban korlátozó a' consul tiszteit a' közjog és rend elidegeníthetlen elve szerint, melyly szerint valamelyly ország közbátorságot és rendőrséget illető törvényei mindazokat kötelezik, kik azon országban lának, habár idegenek is. De ha különbség van is a' keresztyén országokban székelő consulok és azok közt, kik a' Levantén és Afrika partjain vannak, a' hatáskörre nézve: egyéb tulajdonaik, tiszteik majdnem ugyanazok. Mint közhivatalnokok és politikai ügynökök tartoznak általában mindenképen segíteni honosaik kereskedését; ótalmazni őket egész hatalmukból zsarolás, boszantás és törvénytelen szabályok ellen; pártolni keresetökben, támogatni igazságos panaszukat az illető hatóság előtt, 's a' helybeli kormánytól igazságtételt követelni számukra nemzetök követségének közbenjárása által is. 'S alkalmas időkben tett figyelmeztetések által sőt hivatalos minőségben is igyekeznie kell minden consulnak, consuli kerületében országa kereskedésének és hajózásának minden akadályait elhárítani.

Ügyelnie kell a kereskedési és hajózási szerződések megtartására, 's a nemzetbelieit illető minden föltétek megóvására. Természetes védője gyanánt jelenti magát távollevő honfainak, midőn állomáshelyén örökségek nyílik. Köteles továbbá a consul minden érdekóvó lépést megtenni honosai mellett. A' letéteket, pénzt vagy iratot, személyes felelősség terhe alatt, megőrzeni 's kézbesíteni tartozik. Hitelesít iratokat köz használatra. Nemzete hajói fölött rendőrséget és felügyelést gyakorol. Bíraskodik is honfiai fölött, ha elébe viszik ügyöket. Eljár a' nemzete hajótörést szenvedett hajóin levő vagyonok megkerítésében 's összeszedésében. Az ilyly javak hajdan azt illették, ki elfoglalá. E' barbár jog helyett később a' polgárisodás azon szokást hozta be, hogy tartozik az ilyly javakat összeszedő, az összeszedési és mentési költségek megtérítése után, az illetőknek kiadni. Ügyel végre a' consul nemzetének az ő lakhelyén horgonyozó hadi hajóira, hogy zászlójoknak 's parancsnokainak megadásék az illő tisztelet. A' szökevény matrózokat visszszaköveteli. Ő ad honosainak, sőt némelyly országban idegeneknek is útlevelet, 's láttamoz minden útlevelet, melylyet nemzete hatóságánál kell bemutatni. — Ilyly fontos tiszt mellett szükségtelen azokkal, kik a' nemzetjogról irtak, hosszasan vitatnunk: vajjon diplomatikus személy (ministre public)-e a' consul, 's mennyiben áll a' nemzetek jogának ótalma alatt? (Lásd: Bynkershoek, D'Aveux, Watsel, Bouchaud, Moser, Martens, Cussy, 's legujabban Wheaton stb.) Tulajdonképen egy valamirevaló tekintélyes nemzet minden egyes polgára is ilyly nemzetjogi ótalm alatt áll külföldön. A' consult azonban magasabb rang illeti közügyéri minőségében; illeti mindazon előjog, mit a' nemzetek joga (droit des gens) a' nemzeti közügyviselőknék megad, hogy tisztökben biztosan és teljesen függetlenül járjanak el, 's ne legyenek kitéve boszantásoknak, szeszélynek és idegen önkénynek, személyes mentességgel bírnak minden állományi és (mennyiben ott nem földbirtokosok) hatósági terhektől, hadiszállásolástól, 's nemzet- és polgárőrségi szolgálatoktól. A' helyhatóság minden kimélettel és tisztelettel jár el nyomozás alkalmával minden hozzátartozói iránt is. A' nem kereskedő (consules envoyés) consulok nincsenek azon ország törvényszékei alatt, hol székelnek, nem lehet őket ott letartóztatni, bebörtönözni, vagy bármelyly erőszakos uton akadályozni tisztökben, 's a' rájuk bízott érdekek, papirok, letétemények őrizésében. Ezekhez és a' consul hivatalába a' külország törvénytevői csak a' consul megegyezésével juthatnak. Az 1769-ben Francia- és Spanyolország közt kötött szerződés megengedi ugyan a' consul letartóztatását, de csak nagy büntettek miatt. Bauchaud megengedi még akkor is, ha a' nemzetjog ellen követ el nagy sérelmet. Mások minden tekintetben kimondják a' consul személyes sérthetlenségét. 'S ha ezt csak annyira is elismerjük, mint Bauchaud, nincs ok a' közügyérek egyéb kiváltságait tőle megtagadni. Ilylyenek: a' személy és lak sérthetlensége, mert olyly papirok és okiratok őrzését 's olyly ügyek vezetését bizta reá kormányja, melylyeknek titkához szemmiféle idegen hatóság nem nyulhat a' nélkül, hogy magát a' nemzetjogot ne sértse. Ilyly kiváltságok továbbá a' fenébb említett tehermentesség személy- és lakra nézve, 's az idegen büntető és fenytő hatóság alóli kivétel. Ezt a' consul fölött saját országa tartja fenn magának. Teljes szabad-

ság kell a' consulnak tisztében, teljes függetlenség, mint mondók, a' külföldtől, hol honfiainak érdeket képviseli. — y.

Contingens-nek nevezetik azon katonamenynység, melylyet valamelyly státusnak, vagy státusrésznek, vagy szövetségi tagnak, fenálló szerződések szerint, háború esetére ki kell állítani, p. o. a' német szövetségben, Schweiczbán. *Matriculá*-nak pedig nevezetik azon járulékok nagyságának és mértékének meghatározása, melylyel valamelyly státus-egyiségben minden egyes státus tartozik. A' régi német birodalomban az 1521-iki wormsi matricula szerint, 28 ezer gyalogság 's 12 ezer lovasság állított. Egyes háborúk eseteiben azonban e' szám kettőztetve 's háromszázra is adatott. Sokkal nagyobb volt ennél a' rajnai szövetség státusainak contingense; u. m. a' rajnai szövetség-acta 38-ik czikke szerint egy ember 150 lakosra. Még nagyobbra emeltetett a' contingens a' német szövetségben az organicus szövetségtörvény, az 1821-ki hadi alkotmány által, u. m. minden száz lakos után egy katonára, kiket béke idején is teljesen kész és sikra szállható állapotban kell tartani. Így tehát p. o. Baden, melyly a' rajnai szövetség idején egy millió lakosa után 8 ezer katonát adott, a' német szövetségnek 10 ezerrel tartozik, melylyből 7751 gyalogság; 1429 lovasság, azaz: a' contingens egy hetede, 820 tüzér és utász; minden ezer után három ágyuval. E' teher, béke idején, igen nagy, és sok panaszra is adott okot, mert az összes német státusjövödelmek negyedrészt elnyelte. — h.

Contrasignatura. I. Ellenjegyzés.

Cooper I. Sir Astley, Victoria angol királynő udv. orvosa, baronet, becsületrend lovagja, hannoveri gvef-rend nagykeresztese, nevezetes seb orvos, szül. Gadesboroughban 1768, megh. 1841. Munkái: *Surgery; the Principles and practice of Surgery* 's a' t. több nyelvre lefordítva. Alapos tudomány, és lángészt tanusító munkák által igen nagy népszerűségre jutott az orvosi világban. Anatomico-pathologiai gyűjteménye nevezetes. Roppant orvosi gyakorlat által szerzett igen nagy vagyonának legnagyobb részét tudományra 's közintézetekre fordítá. A' *Thomas* és *Guy* kórházakat részint alapította, részint gazdagította; muzeumot állított; végrendeletében 6 jutalomdíjt hagyott fiatal orvosoknak 's a' t. Ember- és tudomány szeretének e' fényes jelei mellett is fél millió font sterlingnyi vagyont hagyott maga után. II. *James Fenimore*, egyike a' legkedveltebb amerikai regényíróknak, szül. 1789. Burlingtonban, Delaware mellett, nevedett a' newhaveni collegiumban, 's 16 éves korában tengerész lett, de csakhamar az írói pályára lépett, megházasodott, 's 1826-tól 1829-ig az egyes. státusok consulja volt Lyonban. Ujabb regényei kevesebb tetszésre találtak, mint a' Közh. Ism. Tárában már megemlített régiebbek: a' *Spion*, a' *Susquehanai telepedők*, a' *Pilot Lionel Lincoln*, *Utolsó Mohicán*, és a' *Prairie*, melylyek az első európai gyarmatok, az indiánusokkali harezok 's a' forradalmi háború igen élénk képét adják. Ujabb regényei: a' *Bravo, the wept of Wish-John-Wish; the Red Robber; the Waterwitch or the skimmer of the seas; the Heidenmauer; the two admirals* 's a' t. Regényei legnagyobb beese a' szerencsés rajzolásban, a' valóságnak a' költészetteli érdekes összekötésében, egyszerűségben 's forró honszeretben áll; *Walter Scott* magasb költői ihletét, jellemfestését, 's

velős erejét hiában keresni nála. Regényei több európai nyelvre fordítottak; magyarra nem. Összes munkáinak német fordítása megjelent többek közt Frankfurtban 1834—1846. Mint versköltő, egészen jelentéstelen. — h.

Cordova (don Louis Fernandez) a' christinós sereg fővezére a' carlisták ellen, szül. 1799. Cadixban. Midőn 1820-ban az 1812-iki cortesalkotmány kikiáltatott, a' katonaiskolában nevedett, szorosán royalista érzelmű Cordova a' reactio pártjához csatlakozott, 's ezért 1823-ig erősen üldöztetett és Párisba futott. A' francia sereggel tért onnét vissza hazája szabadsága ellen harcolni. A' király különös kegyébe jutván, már 1824-ben tábornok lett, 's diplomatai hivatalokat viselt. 1825-ben párisi követségi titoknak, 1827-ben koppenhágai, majd berlini követ lett. — A' király halálával bekövetkezett crisis után azonban egyszerre hűtlen lett az absolut királyság ügyéhez, 's nem nagy jövendőt igervén d. Carlos ügyének, dicsvágya által, meggyőződése ellen, 's multját meghazudtolva, christinos lett. 1834 's 1835-ben *Rodil* és *Valdez* fővezérek alatt mint osztályparancsnok, harczolt a' carlisták ellen. *Valdez* után fővezérré lett, Mendigorriánál szerencsésen ütközött, de noha vállalkozási szellemet 's bátorságot nem lehetett tőle megtagadni, egészben mégis nem sok sikert mutathatott elő. 1836 augusztusán már elbocsátatott; a' lagranjai revolutio 's az 1812-iki cortesalkotmány helyreállítása lehetlenné tette helyzetének megtartását. Franciaországba ment, de dicsvágya nem hagyta nyugodni. Bayonneben esküt tett az alkotmányra, melyly az alkotmányozó cortes tanácskozásaiban sokat vesztett szabadelmű színezetéből, 's a' decemberi ministercrisis ismét reményt adott neki új hivatalra. Madridba sietett, de *Toreno* megelőzte. Azóta mindinkább háttérbe szorult, 's elveszté befolyását és barátait. A' fővárosban megbukván, Pampelonában választatott követté, de ezen pályán sem tünt ki. Megh. 1840. Lissabonban. Jelenleg alig beszélnek róla Spanyolországban. Fő hibája volt a' jellemtelenség, melyly miatt tartós becsületre nem is vergődhetett. — cz.

Corfu, Cephalonia, Zante. l. Jóniai szigetek.

Cormenin (Louis Marie de la Haye, Vicomte de) született 1788 ban, jan. 6-án Párisban. Atyja nagy rangu törzstiszt volt a' tengerészetnél. 1810-ben már a' statustanácsban nyert alkalmazást, mi mellett elég ideje volt szépirodalmi gyakorlatokra. Több ilyly nemű munkákat nyomatott ez időtájban. Csak néhányat idézünk: „*Ode à sa Majesté le roi de Bavière.*“ (Páris 1811.) „*Adieux de Gallus à la nymphe de Blanduses.*“ (1812.) „*La Pologne régénérée, épode heroique.*“ (1812.) „*Odes heroiques.*“ (1813.) A' restauratio alatt a' státustanácsban ülést nyert, miről a' száz napok alatt lemondott. Lillebe ment, mint önkéntes, 's hogy a' legitimitás iránti buzgalmát tanusítsa, a' hadügyministerhez 500 frkot küldött be a' nemzetország fölszerelésére. A' száz napok után azonnal ismét vizsztatért Párisba 's a' statustanácsba, 's hivatali csekély dolgai mellett államjogi munkákkal foglalkozott. E' munkáiban valódi szabadelvű nézetekből indult ki, alkotmányos nézeteit jól tudta a' mérséklet és kutató nyugalom leplébe burkolva adni elő. 1830 előtt megjelent nevezetes munkái: „*Du conseil d'état, envisagé comme conseil et comme jurisdiction dans notre monarchie constitutionnelle.*“ (Páris 1818), melylyben

a' statustanács újra alkotásának szükségét mutogatta. „*De la responsabilité des agents du gouvernement et des garanties de citoyens.*“ (Páris 1819.) határozottan hirdeti az akkori szabadelvű ellenzék alapelveit. De leginkább megalapítá publicista írói hitelét: „*Questions de droit administratif.*“ (Páris 1822) két kötetben. 1828-ban tagul választatott azon bizottmányba, melyly a' statustanács és a' rendes törvényszékek összehitközései elhárítása iránt küldetett ki, 's mint e' bizottmány jelentestevője alaposan fejtegeté nézeteit. (Lásd Taillandiers-tól: „*Commentaire sur l'ordonnance des conflicts.*“ (Páris 1828.) Ugyanez évben lépett a' kamrába, mint Orleans választottja 's aláírta a' 211-ek híres nyilatkozátát Pologne ellen. Ismét megválasztatván a' kamrába, lemondott államtanácsosi tisztéről, 's midőn az 1830-ki forradalom Lajos Fülöpöt trónra emelte, Cormenin megtagadta a' hűségi esküt, mivel, a' *Journal du Loiret*-ba írott levelei szerint, nem ismeré el a' király választását. Tagadta, hogy a' követháznak joga volna a' koronát bárkinek adni, 's a' nép ösgyűléscire hivatkozott. (Csakugyan ide jutott Franciaország 1848-ban, az elnökválasztással.). Többed magával odahagyta ülését a' kamrában, azonban *de l'Aine* departementban ujlag megválasztatott csakhamar. Azóta majdnem folyvást követ. Nem szerencsés szónok, nem kész dialecticus, kinek a' szavak és gondolatok az ellenfél ostromlása közben, úgy szólva, magoktól ömlenek; válaszok, közbekiáltások kihozzák beszéde fonálából. Hiányzik nála azon készség, ügyesség, könnyűség 's mindazon egyéb szónoki tehetségek, melylyeket *Thiers*nél, *Berryer*nél, *Guizot*nál, *Dupin*nél, *Odilon-Barrot*nál 's a' követi kamra több nevezetes egyéniségiben csudálunk. Inkább csak csendes szemlélődő 's gondolkodó, inkább csak fölszedi a' mit lát és hall, hogy aztán csendes magányában ott-hon megfontolva szabatosan földolgozza a' tapasztalt benyomásokat. Ha mégis valamelyly gyakorlati tárgyban tudatni akarta véleményét, az íráshoz folyamodott; olvasta beszédét. Nem a' szószerk az ő tere. Írott beszédeit részvétlenül hallgatja a' közönség. Maga Cormenin megírja, mit szokott ilyly szószéki felolvasásokra rendszeren mondani a' közönség: „megolvassuk holnap a' *Moniteur*-ben.“ Nagyobb hatásu irodalmi munkássága. 1830 óta főleg röpiratokat írt. De e' röpirat megannyi villám volt; felvilágosított 's olylykor gyújtott. Az ellenzék legélesebb fegyvereit képezék e' röpiratok. A' civillistei követelések miatt, tudjuk, nagy zivatart idézett elő az ellenzék. De ez mind nem volt olyly rettenetes, mint Cormenin három levele a' civilliste fölött, melylyet „*Trois Philippiques*“ czim alatt adott ki. Az udvar túlfeszített reményeit merész, hatalmas okoskodással verte le, 's nemzetének milliókat kimélt meg. Rövid idő alatt hat kiadást értek az említett philippikák. Végig futották egész Franciaországot. 'S később, 1838-ban folytatást is írt az érintett levelekhez, ilyly czim alatt: „*Tres humbles remontrances de Timon* (rendszen ez álnév alatt ír) *au sujet d'une compensation d'un nouveau genre que la Liste civile prétend établir entre quatre millions qu'elle doit au Tresor et quatre millions que le Tresor ne lui doit pas.*“ Ez időtájban rendes dolgozótársa volt a' „*Gazette des tribunaux*“ és „*Courrier français*“-nek. A' közigazgatás hiányait, a' kormány hibáit gúnyos hidegséggel, sok éllel, kiméletlenül ostorozta. Nevezetes munkája e'

korszakból: *Études sur les orateurs parlementaires*, a' rövid időn öt kiadást ért „*Livre des Orateurs*.” A' milyly ügyetlen szerző a' szószéken, olyly ügyes a' szónoklati szabályok előadásában. Nincs olyly nemü szónok, ki Cormenintől el nem fogadhatna egy jó tanácsot. Az ügyvéd, a' minister, a' katona, az egyházi szónok, a' rögtönző és írásból beszélő az ellenzéki 's a' kormánypárti stb. egyaránt. Nem olyly alapos, nem olyly mély e' munka, mint Bentham tacticája. Ez a' szónoklat tudományos oldalát taglalja inkább 's mintegy lélektanát adja a' testületnek, melyly a' törvényt készíti. Cormenin munkája inkább tartozik a' szónoklat szépirodalomához. Sokszor elmés inkább, mint alapos; de azért soha sem szünik meg tanuságos lenni. 'S mindenek fölött mulattatóbb, mint hasonló művek szoktak lenni. Cormenin a' parlamenti szónokok festésében is rendkívül ügyes. Inkább festi ugyan a' szónokot, mint a' státusférfit, mindazáltal ennek jelleméből is tüntet föl találó jellemvonásokat. Egyes alakot itt és amott igen sikerül visszaadni. Sokszor ugyan túlviszi a' színezést; a' rajz vonásai helyett, melylyek jellemeznek, csillogó ecsetvonásokat lelünk, melylyek csupán a' szemet kápráztatják; 's néhol a' színek, a' hasonlatok és ellentétek sem állhatják ki a' szigorú műbirálatot, mindazáltal nincsen lap, melyly művészi kézre, a' lángész teremtő könnyűségére ne mutasson. Ecsete alatt a' genrekép nem egyszer becses történeti rajzzá alakul. Különös ügyessége van a' háttér festésében is az alakokhoz. Franciaország, mindig Franciaország tűnik előnkbe, ezer árnyalatban. Hogy ecsete olylykor az ellenzéki szenvedélyekbe van mártva, szükségtelen mondanunk. Gyakran nagyon is erős ez árnyalat. Mindazáltal éles tolla sokkal ügyesebb, hogysen a' sajtó perektől távol ne tudná magát tartani. A' juliusi dynastia alatt a' kormányrendszer ellen küzdött ugyan, de a' trónöröklés tana mellett nyilatkozott. 'S e' hitvallomást összeegyeztetőnek hívé a' népfőlség tanával, melylynek nem volt egyegy népszerűbb hirdetője. Egész röpiratban is fejtegeté e' tárgyat. Az 1835-iki híres adresse aláírói között előfordult neve. De a' pairszék előtt bebizonyítá, hogy nevét mások, megbizás nélkül, könnyelműen irták alá. — Cormenin tudományos híret, mint láttuk, az administratioról írott műve alapítá meg. E' munkában a' francia administratio alapelvei vannak kikeresve, föllálitva 's az egész nagyszerű mű minden szála gondos kezekkel levonva, 's ekkép egy egészsze összeállitva. A' közönség előtt azonban ismeretesebb Cormenin, a' röpiratíró, mint az említett becses közigazgatási munka szorgalmas és avatott írója. E' röpiratok, mint — talán egy párnak kivételével — az alkotmányos szabadelvü ellenzék röppentyüi, nagy hatást csináltak, 's e' tekintetben megtették hatásukat, mint irányművek. Mi irodalmi becsöket illeti: e' részben nem bírnak azon melegséggel, nem látszik nyelvükön a' régi remek az antik 's épen annál fogva, mivel egyszerü, egyszersmind kellemes és szép alakja, nem azon classicus tanulmány, melyly *Courier pamphlet*-jeit mindenkor kedves olvasmányná teszi, mig a' francia nyelv fennmarad. Azonban, ha hiányzik azon jótékony melege a' gondolatoknak, van Cormenin irataiban tömérdek szikra, melyly gyújt, a' hová esik, mig olylykor egy meglepő tűzijáték kellemeivel gyönyörködteti a' szemet. Előadásában nem hiányzik sehol az elevenség, él, élcz, humor, satyra, nem hiányzik azon erő és sajátság nyelvben, stylben,

miről *Timon*ban, vagy bármelyly más név alatt is, olyly könnyyen ráismerhete bárki a' jeles pamphletíróra, ki a' népszerű írásmód kellékeit mesterileg érti egyesíteni a' magasabb körű irodalom fensőbb, aesthetikai tulajdonaival, kellemeivel. — y.

Cornelius (Péter) híres festő, az újabb német festészet elsőrendű hőse, szül. 1787-ben Düsseldorfban, hol atyja művészakadem iai igazgató volt. Utazásaiból visszatérvén, fényesen kezdé kifejteni nagyszerű sajátóságát 's classicus műveinek gyorsan egymásra következő sorozata némileg az újabb német művészet élére állítá Cornelium. Romában dolgozott, 's Dante Isteni comoediájához készített rajzokat, midőn Lajos király Münchenbe hívá. 1819-ben hagyta el Rómát, hogy müncheni munkáit elkezdje, 's egyszersmind a' düsseldorfi akadémia igazgatóságát átvállalja. 1820-tól 1841-ig készíté Bajorország számára azon óriási műveket, melylyek nevét halhatlanítják, a' glyptothéka, Lajos - egyház 's a' t. fényes frescót. A' porosz udvar is érdekelni kezdé magát nagyobb művek létrehozásában, Cornelius eszközzésére, 's így származtak a' koblenzi eskütt terem, 's a' bonni aula szép frescói. Ő adta a' pynakothéka corridorában levő frescókhoz is a' rajzokat, melylyek a' művészet történeti kifejlését ábrázolják. — 1841-ben a' berlini udvarhoz hivatott, hol a' porosz király által a' walesi hg. számára keresztapai ajándokul küldött híres paizs rajzát készíté, 's egyéb nevezetes műveket is hajtott végre mint p. o. a' Campo santo, 's a' kir. sirbolt festvényeit. *Cornelius* egy, költői gazdagsággal teljes szellem; képzelete a' legnagyobb alakzatokat kimerithetlen bőséggel teremtí; mérsékelt stylistikája azonban sohasem hágatja át vele a' szükséges művészi korlátokat. Münchenben és Düsseldorfban népes iskolát gyűjtött össze maga körül, mint a' középkor nagy festői. Legkitünőbb tanítványai: *Stürmer, Stilke, Kaulbach, Hermann* 's a' t. Münchenből távozta fájdalommal éreztetett, de a' nyomán indult és művészi nagyságra emelkedett fiatalabb festők önállására nézve üdvesnek mondható. Berlinben, e' költészetlen városban, sok irigységgel 's becsmérléssel találkozott, mi azonban nagy hírért nem kisebbité. — T

Cortes, cortesalkotmány. I. Spanyolország.

Costa-Cabral. I. Portugallia.

Cotta (von Cottendorf) *György*, báró, a' nagy *Cotta*-könyvtár- 's kiadó-ház mostani tulajdonosa; fia a' már szinte híres és nagyérdemű *János Fridrik*nek, ki 1764-ben Stuttgartban született, hol már atyja 's nagyatyja is könyvtárosok valának. *János Fridrik*, egyszersmind képviselő, 's a' második kamra alelnöke, nagyszerű könyvtárosi munkásságát a' mult század végén, főleg az „*Allg. Zeitung*“ kiadásával kezdte meg, melylyet *Schiller*nek kellett volna szerkeszteni, de miután ez inkább a' „*Horen*“ szerkesztését vállalta fel, az *Allg. Zeitung* először Tübingenben *Posselt* és *Huber* alatt jelent meg, azután 1798-ban Stuttgartba, 1803-ban Ulmba, 1816-ban pedig Augsburgba tétetett át. Kiadói viszonyba lépett *Göthe*, és *Schiller*, *Herder*, *Fichte*, *Schelling*, *Jean Paul*, *Tieck*, *Voss*, *Schlegel*, *Hebel*, *Mathisson*, *Humboldt*, *Müller János*, *Pffeffel* 's Németország több más első rendű íróival; különben pedig személyes biztos ismeretségben állott a' világ legnagyobb emberével, köztük *Napoleonnal*. Kiadta a' *Politische Annalen*, *Jahrbücher der Baukunde*, *Damen-Almanach*, *Garten-*

Kalender, Flora, Morgenblatt, politikai, tudományos és szépirodalmi folyóiratokat. 1815-ben, mint képviselő lépett fel a' württembergi országgyűlésen, jelen volt a' bécsi congressuson, 1824-ben a' kamra alelnöke lett, 's előbb az ellenzéki, de később a' kormánypárton állott. Több uradalmat szerezvén magának, példánygazdaságokat állított fel, 's a' néppel igen sok jót tett. Vállalatai évenként terjedtek; Németország legkitünőbb írói léptek vele összeköttetésbe, és sok fiatal tehetség nyert tőle szives felbátorítást. Ujabban *Dingler „Polytechmsches Journal“*-ja, *André Hesperusa, Memminger „Württembergische Jahrbücher“*, *Hertha, Inland, Ausland, Kunstblatt*, 's *Menzel Wolfgang Literaturblatt*-ja jelentek meg nála. 1824-ben gőzgyorssajtót állított Augsburgban, az elsőt Németországon; kevéssel azután az irodalmi-művészeti intézetet alapította Münchenben; 1825-ben gőzhajózási kísérletet tett a' Bodentavon, 1826-ban pedig, a' kormányokkal egyetértőleg, gőzhajózást hozott be 's szabályozott az egész Rajnán. Számos kormánytól nyert rendeket 's kitüntetések, legujabban azon feladatért, melyet Württemberg és Bajorország 1824-ben bízta rá, hogy Poroszországgal vám- és kereskedési szerződést kössön. Az öreg *Cotta* házi élete egyszerű volt 's hű a' régi szokásokhoz és erkölcsökhöz. Üzletét 1832-ben történt halála után, ugyanazon firma alatt, *György* fia vette át, ki 1796-ben született, bajor kamarás, württembergi lovászmester 's követségi tanácsos, ismételve képviselő. Alatta ismét nagyszerű vállalatok léptek életbe, p. o. a' *Göschen*-féle könyvkereskedés átvétele, a' „katonák könyvtára“, a' „*Deutsche Vierteljahrschrift*“, a' „*Wochenblatt für Land- und Hauswirthschaft*“, az „*astronomiai szókönyv*“ 's a' t. *Cotta*-ház jelenleg Stuttgartban, Münchenben, Augsburgban és Lipcsében bir könyvkereskedéssel, és ugyan Stuttgartban van kiadóhivatala, 24 sajtót 's 250 munkást foglalkodtató nyomdája, betűöntése és stereotypje, Münchenben fiók-kiadó-intézete, kő- és színnyomata 3 sajtóval 's 20 munkással, Augsburgban az *Allg. Zeitung* szerkesztősége 's nyomtatása 6 gyorsajtóval, 110 munkással, és szinte kiadó-hivatala. — h.

Courier (Pál Lajos) igen eredeti francia író, milylyennel nem birt Fr. O. Pascal óta 's hasonlíthatlan röpiró (pamphlétaire) szül. Párisban, 1773-ban, vagyonos szülőktől, jó nevelést nyert, mely tartós hajlamot gerjeszte benne többek közt az antikszellem, a' görög literatúra 's mathe-sis iránt; azután a' chalonsi tüzérszolgálat látogatá's 1792-ben katonai szolgálta-latba lépett. 1797-ig kitünőleg, bár kedv nélkül harczolt az olasz hadjá-ratban, hol sajnálat fogta el kebelét a' classicus föld szenvedései miatt, 's hol antiquári és kutató hajlama gyakran tette ki az olasz banditák megtá-madásainak; 1805 's 1809-ben pedig Austria ellen. -- Philosophiai vizs-gálatait katona korában sem hagyta félbe, 's a' wagrami csata után kilépvén, előbb Olaszországba, azután hazájába ment Tours közelében fekvő mezei jószágára, hol philologiai művei, de még inkább politikai röpiratai által lett híressé, melyly utóbbiakban ragyogó elmésséggel osto-rozta a' nemességet 's papságot. *Armand Carrel*, ki 1834-ban özszes mun-káit kiadá, 's életírását is szerkeszté, azt mondja róla, hogy ha a' kor elő-ítéletei járma alúli teljes önfelszabadítás az írói tehetség fő jellemvonásá-nak tekintethetik: úgy Courier korának legkitünőbb írója, mert egy sor

sem eredt tollából, melyet másnak lehetne tulajdonítani, mint önmagának. Eszméi, még tévedései is, nézetei, érzelmei, kifejezései mind sajátai 's mind eredetiek. 1825-ben, lakása közelében, három lövés által orozva öletett meg; gyilkosai csak 1829-ben fedeztettek fel, 's neje részesnek találtattott a' gyilkosságban. Philologiai munkái: „*Longus*“ francia kiadása (1812) Xenophon irata a' lovaglásról (1813) *Heliodor* Aethiópikája (1823) *Lucián* *Luciusa* (1818). Egyéb munkái megjelentek Brüsszelben (1826-ban) „*Collection complète des pamphlets politiques et opuscules littéraires*“ czim alatt, 's bővebben Párisban 1823-ban („*Memoires, correspondences et opuscules inédites*“); 1834-ban pedig minden munkái jelentek meg fényes kiadásban *Armand Carrel* gondjai alatt. — Levelei 's röp-iratai mindegyikében erő, eredetiség, kellem, hibátlan izlés ajánlkozik; semmi modor, semmi nyegleség; mindegyike egy kis remeke a' diszes írásmódnak, nyelv tisztaságának, illedelmes hangnak, olykor az ékes-szólásnak. Nevezetese: a' *Pamphlet des pamphlets*; az akademiához irt levél; a' luynesi lakosok kérvénye; a' „*lettres au Censeur*“ a' „*Petition pour les villageois, qu'on empêche de danser*“ 's a' t. — T.

Courvoisier (Ján. Jós. Ant.) francia státüsferfi szül. 1770. Besanconban; mint emigrans Condé seregében szolgált; 1803-ban ismét Franciaországba ment, jogtudományt tanult és szülő városában ügyvéd lett. 1816 után követté lévén, 8 éven át maradt a' kamarában; 1819-ig buzgó ministerialista volt, 's ezért lyoni közügyvéddé is nevezetett; de midőn a' személyes és sajtószabadság 's a' választó törvény megtámadtattak, a' baloldalhoz kezdett közeledni. A' kamra 1824-i feloszlata után nem választott többékövetté, de 1829-ben igazságügyi minis-teriumában. Noha ő, *Montbel* és *Chabral* ministertársaival még legmagasban állott a' közvéleményben *Polignac* ministeriumának tagjai közt, kinevezetése mégis, mint egykori emigránsé, nem szívesen fogadtattott. Hogy az ordonnanceokat alá ne kelljen írnia, 1830 május 19-ikén letette tárczáját, 's titkos tanácsossá nevezetett. Azóta esondés visszavonultságban élt. Mint író is ismeretes, követk. munkái által: *Dissertation sur le droit naturel, le droit civil et l'état de nature, le droit des gens*; és *Traité sur les obligations divisibles et indivisibles*. — h.

Cousin (Victor) fr. pair, bölesészeti író, az eklectikai iskola feje, szül. Párisban 1792. Már fiatal korában philosophia tanítója lett a' párisi école normale-ban; 1815-ben pedig *Royer-Collard* helyébe bölesészet-történet tanítója az egyetemnél, melyly helyzetében főleg kedvenczének, Plátónak eszméit képviselé. Napoleon visszatérte után Elbából a' royalista önkénytesek közé állott ugyan, de csakhamar belátá, hogy a' Bourbonok alatt nincs remény tudományos haladáshoz, 's most előadásaiban lelkesedéssel ragadta meg a' szabadság zászlóját, melylyet olyly erélyesen lobogtatott, hogy 1820-ban királyi parancsra, fel kelle hagynia leczkéivel. Ekkor *Montebello* hg. fainak nevelését vállalá fel, kikkel 1824-ben Németországba utazott, folytatván egyszersmind nyelvészeti 's bölesészeti tanulmányait. Németországon is botrányt okozott, e' sötét időszakban, nem titkolt szabadelműsége; a' porosz kormány elfogató Dresdenben; Berlinbe vitetett 's arra akarták kényszeríteni, hogy a' német demagogiávali összeköttetését vallja ki, és csak a' fr. kormány erélyes felszólítására bocsáttatott

szabadon. Berlinben tartózkodása alatt megismerkedett a' német, különösen hegeli philosophiával. Franciaországba visszatérvén, ismét megnyitotta előadásait, melylyeken most már a' német philosophia némi befolyása látszott; 1830-ban az akad. tagja lett: a' júliusi forradalom után az egyetem főinspectorá, 1831-ben hivatalos utat tett Németországon, hogy az ottani, főleg porosz oktatási rendszert, megvizsgálja: 1832-ben páirr' emeltetett, 's a' normál iskolák igazgatója lett. 1840. mart. 1-jén *Thiers* minisiteriumában a' közoktatási tárczát viselé, de csak oct. 29-eig. Azóta kizárólag a' tudományoknak él. Munkái: *Plato* fordítása (Páris, 12 köt. 1822-38) *Cartesius* fordítása (6 k. 1824); *Tennemann* phil. historiájának fordítása (2 k. 1831); *Fragments philosophiques* (1826, és 1833); *Nouveaux fragments* (1829) *Cours d'histoire de la philosophie* (1828); *De la métaphysique d'Aristote* (1837); *Fragments de philosophie cartésienne* (1845). — Németországi hivatalos utazásának eredményeit jeles „*Rapport*“-jában rakta le (*Sur l'état de l'instruction publique dans quelques pays d'Allemagne*“), melyly telve alapos nézetekkel az elemi oktatásról. Ezenkívül *Proklus* kiadására ügyelt fel (Paris, 5 k. 1830) 's *Abülard* akkorig kiadatlan munkáit adá ki (4. k. 1836). — Az augsburgi Allg. Ztg. 1845-iki folyamában „*Vict. Cousin és az eklektikai iskola*“ cím alatt jelent meg egy czikk, melly igen jól festi a' helyzetet, melylyet *Cousin* a' francia phil. irodalomban elfoglal, 's igaz és szemlélhető képét adja a' „*Franciaországban hivatalosan tanított philosophia nagymesterének*.“ — A' philosophiai böngészet ezen vegyülete ellen minden oldalról heves megtámadások intézettek. A' *National* és *Univers* nagy hatású hírlapok a' Bourbon-collegei phil. professor *Saphary* „*L'école eclectique et l'école française*“ munkájában, végre papi szempontból a' vakbuzgó *Montalambert* gróf, parlamenti beszédeiben, élesen 's kimélet nélkül vették üldözöbe ezen ugynevezett „*Philosophie officielle*.“ (*Cousin* philosoph. iskolájáról l. „*Philosophia*“ czikket). — h.

Cousinéry (Esprit Marie) híres fr. numismaticus, szül. Marseilleben, consul volt Thessalonikában, sokat élt keleten, nevezetesen Görögországban 's Kis-Ásiában. Több nevezetes pénzgyűjteményt szerkesztett, melylyek egyikét 136,000 frankért adta el Münchenben, másikat 60,000 frankért a' párisi múzeumnak, harmadikát 33,000 frankért az austriai császárnak 's a' t. Hazájától tetemes nyugpénzt húzott, érdemei jutalmául. Iratai közt nevezetesek: „*Essai sur les monnaies de la ligue Achéenne*“ (1825) 's „*Voyage dans Macedoine*“ (1831). — h.

Cowley lord (Henry Wellesley); a' Morington-család tagja, a' híres *Wellsley* marquis és *Wellington* hg. testvére, szül. 1773. 's meghalt Párisban 1847-ben. Híres bátyjával, *Wellesley* marquisval, 1797-ben mint titoknok ment Keletindia 's itt Mysoreban a' keletindiai társaságnak olyly fontos szolgálatokat tett, hogy attól 4000 font sterlingnyi jutalmat nyert; azután bátyja által követül küldetett az audi Nábobhoz, 's miután e' küldetésének megfelelt, az audi tartomány helytartójává nevezetett, 's e' fontos hivatalát 1803-ig viselé. Európába visszatérvén, mint 30 éves szép, érdekes, nagy jövőjü fiatal ember, a' londoni világban híres szerep játszott, 's nőül vette *Cardigan* gróf második leányát *Charlottát*, kivel egyikét élte azon szerencsétlen házasságoknak, melylyek az angol magas aristocratia körében

olyly gyakoriak. Végre neje *Paget* lorddal megszökött, minek per 's párvialalok lettek következesei. Házassága után néhány évig visszavonulva élt, 's politikai tanulmányokba merülve. Dicsvágya volt: nagy diplomátává lenni; de azon időben, midőn Napoleon álgyúí dörögtek Európán keresztül, a' diplomatikai művészet nem igen volt napirenden. *Wellesley Henrik* tehát követi állást szorgalmazott, 's *Eye* rottenborough részéről 1807-ben meg is választatott az alsó házba, egyszersmind kincstári titoknak lett *Portland* hg. ministeriuma alatt. Nem volt a' ministeri pártnak kitünő tagja, elég jól, de nagyobb hatás nélkül szónokolt, 's a' pénzügyben csak közészerű ismeretekkel bírt. Több tehetsége volt a' diplomatai pályára, ezért 1809-ben követt neveztetett a' madridi udvarhoz. Hivataloskodása Spanyolországban mélyen vág ezen ország akkori történetébe, 's azt leírni annyí, mint Spanyolország történetét írni. Bár a' fegyverek csattogtak, a' diplomatiának elég széles mezeje volt, 's *Wellesley Henrik* lehető legügyesebben viselte magát a' csalárdság 's erőszak közepett, melylyel környezve volt. 1808-ban a' titkos tanács tagja, 1812-ben a' Bath-rend lovaga lett. Spanyolorzági küldetése még 1822-ig tartott; ekkor azon udvarhoz neveztetett Brittország nagy követévé, melylynek félszázadig *Metternich* hg. volt vezére. — 1823-tól 1831-ig vitte a' hivatalt udvara megelegetésére, melyly őt 1828-ban páiri oklevéllel jutalmazá, *Cowley* báró ezimnel. — *Cowley* báró nem állott a' whig-párt kegyében, 's csak *Peel* kormányra jutása után lett lord *Granville* követője a' párisi követségben. Az időviszonyok nem engedék ugyan, hogy az ősz diplomata e' helyzetben előbbi híret öregbitse, de azért hazáját kellő méltósággal képviselé Anglia leghatalmasb szövetségesének udvaránál, 's úgy magán tulajdonai, mint finom politikai tapintata által sokat tett az akkori „entente cordiale“ fentartására. A' whigek kormányra jutásával *Normanby* marquisnek adta át párisi helyét, azonban mint magánember Párisban maradt lakni, 's ott végezte be földi pályáját. — h.

Crawford (Vilm. Henr.) kitünő éjszakamerikai státusférfi, szül. Nelson-Countyban Virginiában 1772. Előbb iskolamester volt, hogy anyját táplálhassa, de mellékesen jogtudományt tanulván, 1799-ben ügyvédi gyakorlatot kezdett Oglethorppan. 1804-ben már a' törvényhozó testbe 's 1807ben, mint szenátor, a' congressusba választatott, hol sok státusférfiui ismereteket 's ügyességet bizonyítván, 1811-ben újra megválasztatott. Az angolokkali háború egyik leghevesebb szószólója volt, a' hadsereg szaporítását sürgette, az embargo-törvény ellen, 's a' nemzeti bank mellett küzdött. 1813-ban követül ment Franciaországba; 1815-ben *Madison* elnök alatt hadügyminister lett 's néhány hónappal később pénzügyminister, melyly hivatalait olyly hűn kezelé, hogy a' következő elnök *Monroe* is 1817-ben újra pénzügyministerré nevezé. *Quincy Adams* 1825-ben ismét meg akarta tartani hivatalában, de ő nem vállalta azt el, miután már 1817-ben is elnöki jelölt volt 's csak *Monroe* kedveért lépett vissza. — Elvonúlt falusi jószágára. 1827-ben a' georgiai kormányzó által ideiglenesen bíróvá nevezetett, 's e' méltóságában a' népáltal is meg erősítetett 1828 és 1831-ben. Megh. 1834-ben, általános tisztelettel kísér tetve sírjába. Pénzügyi ismereteire nézve elődei 's utódai nagyobb részét fölülmulta. — h.

Creeks. Nagy indiánus törzs az éjszakamerikai szabad státusok földterületén, melyly eredetileg Mississippi keleti részén lakott, 's több mellék-törzsekre szakadt, melylyek közt legkitünőbb a' *Meskokees*. 1813-ban a' Creekek száma még 30 ezerre ment, de 1829-ben már 20 ezerre olvadt. 1836—38-ban erőszakkal Arkansasba telepítették át, 's most a' Mississippi nyugati részén laknak megerősített falukban, földművelést és barom tenyésztést űznek, pamutot és rizst termesztenek, részint rabszolgákkal is bírnak. A' cherokeesekkel együtt legműveltebb indiánfaj; melyly iskolákkal, sőt saját nyelvükön irt hirlappal is dicsekedhetik. — Hoszasz csatázások következése az lett, hogy földeik nagyobb részét elvesztették, 's végre 1836-ban egészen Arkansasba szorítottak. Saját főnökeik egyike, némelyly ál-főnökökkel egyesülve, szerződésre lépett a' sz. státusokkal a' földek átengedése iránt, 's a' nép igen kis részét rábirta, hogy ezen eladásba beleegyezék. Az áruló főnök életével lakolt ugyan, de az éjsz. amerikai kormány erőszakosan végrehajtotta a' kicsalt szerződés teljesítését, 's a' creekeket Arkansasba hajtotta. — h.

Creizenach (Mihály) nagy érdemű zsidó tudós, író, 's tanító majnai Frankfurtban, szül. 1789-ben Mainzban. Szülei már gyenge korában rabbinná rendelték, 's akkor olyly vakbuzgó volt, hogy midőn egy fiútársával szombati napon poharat törött, azzal nem kevesebbe egyezett meg, mint hogy egymásnak jobbkezét kölcsönösen elvágják. Creizenach először nyújtotta jobbját, a' másik elkezdé metszeni, míg sebe miatt ekájult, 's emberek jöttek segítségére. A' talmud mellett főleg mathesist tanúlt. Később megtanulván francziául, Rousseaut 's az encyclopedistákat olvasta, azután leginkább Kanttal foglalkodott. Egészen a' rajnai zsidók művelésére, az isteni tisztelet javítására, a' nemzedék nemesítésére szánta életét. Sok fáradság 's a' babonákkal hoszasz küzdelem után meg-alapíthatta végre népiskoláját, 's hogy a' zsidóságnál utat törő újabb nézeteknek irodalmi tartózkodáspontot adjon, zsidó folyóiratot nyitott meg Mainzban 1824. Ez önválasztott hivatásnak fáradhatlan munkássággal szentelvén napjait, e' mellett tudott időt nyerni matematikai munkái folytatására is, 's kiadá „*a' geometria tankönyvét*“ (1822-ben); „*Versuch über die Paralleltheorie*“ (1822). — 1825-ben ment át Mainzból Frankfurtba, mint pap és tanító az ottani zsidó reáliskolához, melyly általa csakhamar példányintézzé lett. Itt már nem egyedül állott dicserétes működésében, hanem más gazdag és felvilágosodott izraeliták által is segített. Hasznos tervekben kimeríthetlen volt; hitsorsosait földművelésre 's kézműiparra igyekezett szoktatni, 's e' célra izraélita kézműegyletet állított Frankfurtban. Matematikai munkáit ekkor is folytatá, a' physikai egyesület munkás tagja volt, 's az astronomiából lezskéket tartott. Az ipariskola számára jeles kézi könyveket irt. Az orthodoxia párthívei azonban keserű megtámadásaikkal sokat alkalmatlankodtak neki üdvös pályáján, legjobb céljai gyanusítása 's elvei elcsavarása által. Fő munkája a' rabbinismusra nézve fontos: *Schulchan Aruch* vagy „encyclopaediai előadása a' mósesi törvényeknek.“ (Frankf. 1833. 4 Kötet). Megh. 1842-ben. Lényének fő vonásai voltak: emberiség, szerénység, erkölcsi komolyság; jelleme tisztasága, önzéstelensége, szelid szavai, és mély tudománya általános tiszteletet szereztek iránta; a' fiatal rabbinokat szeretettel voná

magához 's ezáltal végtelen sokat tett a' zsidóság újabb alakítására. — *Fia Tivadar*, hasonló pályán jár. — h.

Crelinger (Augusta) született *Düring*, a' jelenkor egyik leghíresebb német színésznője, szül. Berlinben 1795. *Iffland* szárnyai alatt lépett a' színpadra, melyre korán nagy hivatást bizonyított. *Stich* színész neje lett; 's az ifju gróf *Blücherrel* catastrophi, ki férjét veszélyes törsturással sebesítette meg, még jobban emelvé tragikai tehetségét. *Stich* halála után *Crelinger* bankár fiához ment nőül. Fő szerepei: *Sapho*, *Phaedra*, *Orsina* grófnő, *Orléánsi szüz*, *Terzki grófnő*, *Stuárt Mária*, *lady Macbeth* 'sat. A' magas tragoediában, a' szenvedélyes természetű szerepekben legragyo-
góbb, de társalgási darabokban is kitünő. Szép alakkal zengzetes hang, kifejezéses arcz, 's mély művészeti tanulmány egyesül nála, hogy *Crelinger* aszszony a' legjelesb művésznők egyike legyen. Leányai *Stich Klára* és *Bertha* szinte szerencsével kezdék meg a' színészi pályát. — h.

Crelicux (Isák Adolf) a' francia respublica első igazságügyminis-
tere, 's Indre-et-Loire kerület választottja a' fr. nemzeti gyűlésen. Izraelita hitű, előbb kitünő ügyvéd. A' respublica ministeriumában ő volt *Goud-
chaux* pénzügyministerrel együtt a' vallásszabadság 's egyenlőség elvé-
nek megtestesülése. Mint ügyvéd, déli Franciaországban kezdte pályá-
ját, 's egy ideig Lyonban lakott, hol *Sauzet* akkor híres ügyvéd, később
kamraelnök ellenében többször állott a' törvényszék előtt. Azután Paris-
ba jött, 's itt *Odilon Barrot* helyét foglalta el mint ügyvéd a' cassatio-
széknél. Első védelme volt Parisban X. Károly vád alá vett egyik ministere
ügyében, a' juliusi forradalom után. A' februári forradalom őt magát ülteté
ministeri székre. Mint minister, átvitte a' halálos büntetés felfüggesz-
tését, 's lehetőlné tette annak alkalmazását, mert maga is részt vett azon
nemes nyilatkozatban, melyly azt a' politikai vétségekre nézve előlegesen
eltörlé. Crelicux ismeretes ugy jelleme tisztaságáról, mint széles tudomá-
nyáról, és népszerű példabeszédes önzéstelensége miatt, melyly őt sze-
gények és szerencsétlenek ügyvédévé tevé; nemes lelkű 's erélyes védője
hítsorsainak, kiknek javára *Montefiore Mózessel* együtt járt a' pétervári
és bécsi udvaroknál. A' Constituanteban a' munkajog mellett, 's a'
clubbok elnyomása ellen szavazott. *Lajos Napoleon* pártjához tarto-
zott elnökké választatása előtt, később kemény harcot kezdett ellene.
Sokan azonban, talán épen radicál politikája miatt, sok rosszat mondanak
felőle; a' nemzeti gyűlés tagjairól megjelent életírások szerint ő a' roszabb
faju ügyvédek egyike, 's azok közé tartozik, kik magokat ütni hagyják,
de sohasem bocsátják meg, ha megverettek. Tettei ellenkező véleményre
jogosítanak jelleme felől. — T.

Criminalis l. büntető.

Cruikshank György, angol torzképfestő, korunk Hogarthja. London-
ban, 1780-ban született. Atyja rézmetsző és torzképiró volt. A' gypszalakok rajzolgatásába, a' rendszeres tanulásba beleunt. — Kalóz akart
lenni, majd színész lett. Komicus szerepekben lépett föl sikerrel, de csak-
hamar megunt a' kóbor életet. Torzképfestő lett. Képviselője az angol
éleznek, a' dús, hullámzatos angol élet élezének. Más országokban is elég
anyag van torzképekre, még talán több, mint Angliában, de sehol sincs
a' festészet e' nemének olyly szabad tér engedve. Innen az angol föld gaz-

dagsága Hogarthféle tehetségekben. *Cruikshank* gazdag phantasiával bír, mindig eredeti, éleztében természetes, humorában való, — 's az emberi alakot igen érti torzoldaláról találólag mutatni fel. Nem ok nélkül hasonlítják őt *Dickens* *Károlylyal*, a' regényíróval; a' különbség csak a' toll és ecset közt van, melylyel dolgoznak. Ő a' torzképfestés minden nemeiben kísérletet tőn, le majdnem a' szóélezig, a' humor legaljash neméig. Munkái közül említendő: „*scarfs and sketches*“ „*Twelw sketches illustrative of sir W. Scotts Demonology and Witchcraft,*“ (Lond. 1832) „*The sunday*“ (1833). „*Points of humor.*“ „*Squibs or satirical sketches.*“ „*The life in Paris.*“ „*Mornings at Bow street.*“ „*Tom Thumb.*“ „*Johnny Gilpin.*“ „*Tim Bobbin.*“ „*Greenwich hospital.*“ „*The Life in London is death*“ stb. — x.

Csáky grófi családból (l. Közh. Ism. T. III. k.), melyly egyik hazánknak legrégebb 's legkiterjedtebb főcsaládai közül, legújabb időben nevezetese: 1) *Károly* szepesi főispán 's m. ak. ig. tag, kimegh. 1846-ban, 's azon kevés főispánok sorába tartozott, kik magas hivataluk daczára nyíltan merték pártolni a' kor és haladás eszméit, sőt a' ki azon meglepő jelenetet tüntette olylykor elő, hogy az előlülése alatti conservatív szepesi rendek ellen, szabadelmű irányban, a' főispáni székről képezett ellenzékét. 2) *László* szül. 1820-ban a' budetini (trencsényi) ágból, *István* gr. helytartó tanácsos és *Lazánszky Ludmilla* grófnő fia, 1848. márcziusa előtt egyike azon fiatal főrendűeknek, kik megyében 's országgyűlésen tántoríthatlan hivi voltak a' régi ellenzéknek. Trencsénben alispánul tüzetvén ki pártja által, az ellenpárttali összszeütközése olyly jelenetekre adott alkalmat, melylyek majdnem páratlanul állanak a' megyei korteskedés történetében 's kormánybiztosi vizsgálatra adtak alkalmat. 1848 után szinte hiven 's következetesen ragaszkodott az akkor már győztes és uralkodó szabadelmű párthoz, 's a' ministerium által szepesi főispánná neveztetett, melyly helyzetében munkás és erélyes szolgálja volt a' magyar ügynek, és igen sokat tett azon magyarhú szellem kifejtésére 's fenntartására, melyly a' szepességet az egész forradalmi háború alatt lelkesíté. A' magyar ügy bukta után kibujdosott. — Y.

Csanád vármegye. Csanád vármegye fekszik Magyarországnak tiszántúli kerületében, az új felosztás szerint a' nagyváradi *katonai* és szegedi *polgári* kerületben. A' megye két nagyobb darabból áll, melylyet középtájon egy keskeny földnyak kapcsol össze. A' keleti részt éjszak, kelet és dél felől Arad keríti be; fölül egy kis csucsnak éjszaki szomszédja Békés; nyugotról határos megye Csongrád; délről Torontál, melylytől a' Maros vize választja el. Nagysága 29¹⁵⁶ □ mfd. Mivelés alatti földé 334,317 hold, 's ebből 120,934 hold szántóföld, 56,548 h. rét, 4635 h. szőlő, 6783 h. kert, 35,200 h. erdő, 110,217 h. legelő. E' megye szinte mint a' szomszéd Békés és Csongrád, merő síkság, melylyet csak néhány kézzel hányt halomok szakitnak félbe. A' Maros mentében a' föld színe laposabb, feljebb éjszak felé felemelkedett rónaság. A' Maros mellékén 2—3 lábnyinál mélyebb pinczét már nem lehet ásni, 's a' kutak szinte bővizűek, de italtra rendszerint roszak. Földé felette kövér, fekete agyag, melyly trágya nélkül is gazdagon terem, néhol szíkes térségekkel keverve, de valódi homokos föld egész megyében nem találatik. A' megye egyetlenegy folyója

a' *Maros*, melyly déli határát nedvesíti, elég tekervényes folyással, mintegy 6 mérföldnyi hosszúságra. Ezen szállítják Erdélyből a' sót, az épületi 's tűzifát és más eszközöket, számos malmot is tart forgásban, de áradásaival a' melléki helységeket tetemesen rongálja. Vizek: a' *Szárazér*, melyly Aradnál szakad ki a' Marosból, 's *Tornya*, *Batonya*, *Kovácsháza* 's *Tót-Komlós* mellett elmenvén, a' földéaki réten enyészik el. Már ma torkolata el levén töltve, csak eső- és hóviz szokott benne lenni. Ezekon kívül vannak a' *kopáncsi*, *királyhegyesi*, *dáli*, *mikocsi*, *margitai* és *ján-gori* erek, melylyek árviz idején telnek meg vízzel. Csanád földje mind a' szántásvetésre, mind baromtartásra felette alkalmas. Termesztének igen szép és sok tisztabuzát, kétszerest, árpát, zabot, tengerit, kevesebb kölest és repezét, burgonyát pedig épen esékély menynységben. Zöltséget, kertiveteményt *Makó* olyly bőséggel természet, hogy ezekkel nem megvendő kereskedést üzhet. Kender nagy menynységben vettetik; dohányt is bőven ültettek ezelőtt, de most a' esékély ár miatt sok helyen felhagytak vele. Gyümölcsfát a' házi és szőlőskertekben eleget láthatni, de ezeknek nemesítését csak nem régen kezdték. A' *mezőhegyesi* gyümölcskertben igen szép és nemesített gyümölcsök teremnek, 's több évvel ezelőtt csak az almának 100 féle neme találtatott, szőlőveszszök pedig még a' Jóreménység fokáról is hozattak. *Tornyán*, *Kerermesen*, *Makón* nagy és szép urasági kertek vannak. A' *palotai* kath. plebános gyümölcskerte szinte említést érdemel. Minden községek közt *Makó* legtöbb szőlőskertet bir, 's az idevaló bor legjobban diesértetik, ámbár ez sem különös jóságú, 's kiváltképen nem állandó. Erdő az egész megyében felette kevés van. Az állattenyésztés nagy haszonnal üzetik. Szarvasmarhát sokat és szépet tartanak mindenütt a' terjedelmes puszták kövér rónaságain, 's majd minden uraságnál válogatott gulyákat láthatni. A' *makói* magas, hófőjér ökrök országszerte ismeretesek. A' jobb fajta lótényésztésre szembeötlő sikerrel hatott az egész Európában elhiresedett *mezőhegyesi katonai ménes*. *Mezőhegyes* pusztá, melylyhez még *Kis-kamarás*, *Fecshés*, *Nagy-Pereg* (ez már Arad megyében) puszták tartoznak. Mind a' 4 pusztá kiterjedése 39,911 holdat (1100 □ ölével) és 885 □ ölet tesz 's 84 járásra osztatik fel. Ez az egész termékeny rónaság II. József alatt 1785-ben a' k. kincstártól egy katonai ménesintézetnek adatott által, melyly a' magyarországi főhadikormányszéktől, 's közvetve a' hadügyi ministertől függ. A' ménesre 's az itt folytatott gazdálkodásra egy törzstiszt és egy polgári jószágkormányzó ügyel fel, kik alatt ismét számos és gazdasághoz tartozó egyén van. A' ménest tápláló mezőgazdaság 200 ökörfogatot 's nyáron át 7000 embert foglalataskodtat. Elvettetik évenként 10,000 mérő gabona és zab, 's szénát 2—300,000 mázsát gyűjtenek. A' ménesbeli lovak száma már 30 év óta mindig 3000 körül volt, melylyek közt rendszeren 700 anyakaneza. A' ménes alapítása alkalmával csak eredeti magyar faj tenyésztetett; de később ménék és kanezák számos híres külföldi ménesekből, sőt Arabiából is hozattak, 's más keleti származású ménék is vásároltattak, úgyhogy e' miatt nem egy megállapodott hanem igen különböző fajok tenyésztetvén és célztalanul kevertetvén, a' ménes jó hira nagyon kezd csökkenni; az 1848 és 1849-ki függetlenségi magyar háború alatt pedig a' tenyészlovak is hadi szolgálatra fordittatván, jelenleg az egész ménesintézet

új rendezés- és szerkezésre vár. — A' kisebb gazdák juhai többnyire közönséges fajból valók; selymes kevés van, némelylyek pedig még magyar juhokat tartanak; hanem az uraságok kisebb nagyobb részben nemesített birkákat tenyésztenek, 's egy idő óta nyájaikat nagyon szaporítják, a' szarvasmarhatenyésztést mindég kisebb körbe huzván. Nyul a' pusztákon különösen sok, valamint tüzök, daru is elegendő mennyiségben. A' halászat a' Marosban naponkint csekélyebb. A' selyembogártenyésztés pedig említést alig érdemel. Népeisége a' megyének 72,204 lélek, kik laknak 3 mezővárosban, 6 faluban, és 24 népes pusztán. Nyelvre nézve van 56,791 magyar, 18,370 oláh, 4220 tót, 1500 német, 1323 zsidó. Vallásukra nézve: római katolikusok 28,443 lélekkel, 6 anyaegyházban a' esanádi püspök által igazgattatnak; a' görög kath. anyaegyházban Makón 1834 lélek találtatik, kik a' nagyvárad-i görög kath. püspöktől függnék. Evang. luth. gyülekezet van Nagylakon és Pitvaroson 6980 lélekkel, a' bányavárosi kerülethez tartozó. Reformátusok száma 14,563 's anyaegyházuk van Makón és Dombegyházán, leánygyülekezetök: Batonyán és Kovácsházán, 's ezek mind a' tiszántúli egyházkerülethez tartoznak. A' görög nem egyesült óhitűek 18,961 lelket számlálnak 's öt parochiájok az aradi püspöktől kormányoztatik. Végre zsidó van 1323. A' lakosok nagyobb része földmiveléssel és baromtenyésztéssel foglalatoskodik. Ugarolni már itt rendszeren szoktak, nem úgy mint a' szomszéd Békés megyében, a' háromszori szántást azonban feleslegesnek tartják, mi ugyan a' föld szerfeletti termékenysége miatt még most megengedhető. Gyár az egész megyében nem találtatik, hanem *Makón* számos és sokféle kézműves van, csak a' mesterek száma a' 400-at fölülhaladja. A' Maros vize hajózható levén, szépen előmozdítja a' kereskedést, mert ezen hozatik le a' só, mindenféle épületfa, u. m. fenyőszálak, deszkák, zindelyek, 's a' t. A' makóiak sok zöldséget termesztvén, ezzel jutalmas kereskedést üznek a' szomszéd vidékekre; ugyanitt többen a' Bánságból hajtott jó fajta sertésekkel kereskednek; mások ismét a' *zarándi*, *világosi*, *gyulai*, *békési*, sőt a' *belényesi* és *margitai* vásárokon is özszeszedik a' czimeresebb szarvasmarhát, 's azt egyideig az itteni pusztákon tartván, a' *makói*, *vásárhelyi* híres baromvásárokon a' felföldieknek jó nyereséggel tovább adják. Egész jobbágytelek volt itt ezelőtt 1921 $\frac{2}{3}$; 's egy ilyly telek birt első osztályban 36, másodikban 38 hold szántóföldet, rétekből pedig minden különbség nélkül 26 holdat. Nemessége nem igen számos, mert 1845-ki tisztujtás alkalmával a' szavazók száma volt 643, az özszes nemesség azonban 2416 főre rugott. A' megye legszebb és legnagyobb részét a' kamara birja; ezenkívül a' *makói* uradalom a' esanádi kath. püspöké, a' *tornyai* a' Marczibányi nemes család majoratusához tartozik, többi nevezetesebb birtokosok: gr. Wenkheim, gr. Fekete Özvegye, Bittó, Edelspacher, Náray, Kállay, Szalbek, Vásárhelyi, Bánhid, 'sa't. Ezelőtt a' megye 3 járásra osztatott, u. m. makói, batonyai és nagylaki járásokra.

Csányi László, közlekedés 's közmunkák ministere a' forradalom alatt, szül. 1790-ben Zalamegye Csány helységében, ősi birtokán, melylytől régi nemes családja nevét vevé. Igen fiatal korában huszárrá levén, részt vett az 1809—1815-ki táborozásokban; ekkor lábán megsebesülvén, odahagyta a' katonaságot, és táblabíróvá lett, de katonai erélyét, tüzet, szigo-

ruságát, rendszeretét mindenkor megtartotta. Buzgó és lelkes részt vévén a' közügyekben, ő volt a' zalamegyei ellenzék feje, vezére, ő volt Deák Ferencz bölcsességének legerősb megyei gyámola, 's az országos hírű szónoknak és státustudósnak leghűbb barátja, kinek követté választása mellett mindent elkövetett akkor, midőn ez az adó-élvállalás életkérdésével volt egyazonosítva. Vélegylet, 's minden hazai vállalat erélyes, tette kész, és kitartani tudó, szillárd jellemű pártolóra talált az öreg *Csányiban*, kinek fiatal lelke, 's hazát és szabadságot üelő heve nem hanyatlott 's nem hamvadott az évek súlya alatt. Becsületessége, férfias szótartása, rendithetlen 's emelkedett jelleme, törhetlen ragaszkodása meggyőződésében alapult elveihez, veszélyekkel dacolók egyéni bátorsága 's elszántsága országszerte 's nemcsak Zalában valónak ismeretesek, hol ő volt, ugya szólván, a' szabadelmű iskola seniora, az ellenzék apja, mint *Deák* annak szeméfnye 's bálványja. E' férfit az 1848-iki márcziusi napok Pesten találták, hol *Klauzál Gáborral*, *Nyáryval* 's több népszerű férfival kezet fogva mindent elkövetett a' rend fentartására 's a' féktelenség meggátlására, de egyszersmind a' szabadság 's nemzeti jogok kivására 's erős és biztos alapra állítására. Miután a' m. ministerium felállott, 's Horvátország bánja komoly készüléteket tett Magyarország megtámadására: Csányi kormánybiztosul küldetett a' Drávához, az ország határát megőrizni. Itt ő nem csak a' Dráva hidjait 's a' fenyegető horvátokat tartotta szemmel, hanem a' magyar védsereg élére állított vezéreket is, 's éles tapintattal tudta küsmerni a' magyarelles érzelmek 's törekvések legelrejtettebb mozdulatait. Csányi forrón szerető magyar fáját, megtestesült magyar hazafi volt azon ősfajtából, melylynek példányai mindinkább ritkulnak. Ezen szenvedélyes hazaszeretet végtelenül gondossá, aggodalmassá, éberré tette őt a' kötelesség terén. Csakhamar észrevette, hogy a' felügyelése alatti sereg vezéreiben ellenszenv rejlik azon eszme irányában, hogy a' velük egy zászló alá esküdt bán 's katonái ellen harcöljjanak. Sept. 11-ikén ijesztő tartalmu tudósítást küldé Pestre, hogy a' bán előcsapatai Légrádon vannak, 's a' magyar sereg vezére ellenökbe állani vonakodik. Levelei ez időben mindenkor aggodalommal fogadtattak, mert bús és leverő eseményekkel voltak tele. A' pákozdi táborozás után *Moga* tábornokot 's a' bán után Austria felé vonuló sereget Pozsonyba követé, 's czentul és *Görgei* fővezérsége alatt is főkormánybiztos volt a' felső seregnek, legnagyobb erélyt és szigorúságot fejtve ki nehéz hivatalában, melyly által sokak neheztelését 's vádjait voná magára. *Windischgrätz* hg. elől a' felső táborral együtt ő is Budapestre vonult, 's midőn a' kormány és országgyűlés Debreczenbe hátrált, ő teljhatalmu biztosul maradt Budapesten, melylyet legutoljára hagyott el. Átalában ő szokott legutolsó lenni a' szaladásban, 's legelső a' megjelenésben ott, hol erélyes munkásságára szükség volt. 1849. január elsői proclamatiójában tudatta a' főváros lakosságával, hogy ő a' teljhatalmu kormánybiztos, bátorította 's vigasztalta a' magokat elhagyottaknak érzőket, óránkénti biztos tudósítást ígért az eseményekről, melylyek azonban a' lakosság aggodalmait meg nem szüntethették. Még január 4-ikén délután is győzelmet hirdetett *Té. ény-nél*, 's örömet a' fővárosnak; azonban hg. *Windischgrätz* 5-ikén már benyomult Budára, 's Csányi, *Görgeivel* együtt elhagyta a' várost. For-

radalmi munkásságának újabb színhelye a' szerencsétlen Erdély lön , hol legrémitőbb anarchia dült, 's a' rend és közbátorság minden kötelékei véres kezekkel valának elszaggatva, hol az emberiségből kivetkezett felbőszült oláhság a' világtörténetben alig található, hajmeresztő 's vérfagylaló kegyetlenséggel gyilkolta a' magyar fajt, alkalmat adva ezáltal nem kevésbé iszonyu visszatorlásokra. *Csányi* erélyesen működött a' rend helyreállításában, a' feldult tartomány szervezésében, kemény hangu felszólításokat intézett az oláhokhoz, 's mint nevének megfelelő forradalmi biztos, nem igen gazdálkodott a' golyóval 's bitófával. Ezen elítélések azonban, melyeket ő hideg vérrel irt alá , nem politikai bűnösöket, hanem gyilkosokat 's rablókat illettek, mert a' sajnálatos vakdühre gyuladt oláh pórnép nem a' lázadó magyart ölte 's fejedelmét védte csupán, hanem ölte a' magyart, csupán azért, hogy magyar, ölte a' fejedelem régi hiveit, ölte a' conservatív politika emberét, a' tudomány szelid apostolatát, a' remegő öreget 's az ártatlan szüzet és gyermeket; 's dult és rabolt mindenütt, hol uri lakot és vagyont talált. *Csányi* Erdélyből april végén a' közlekedési tárca átvételére hivatott vissza Kossuth által, 's mint e' tárca főnöke, ismét szokott erélyével kezdett működni. A' legnagyobb forradalmi vihar zugásai közt a' szolnok-debreczeni vasutra tett előkészületeket, 's ebben foglalkodtatá a' magyar alföld síkjain a' több ezerre menő 's addig csak henylő és ingyenelő foglyokat; jun. 2. pedig Pestre visszajövé, a' középonti vasutat vette egyenesen ministeriuma kezelése alá. Julius elején, a' második futáskor, ismét ő volt, ki utoljára hagyta el a' fővárost, 's végtelen gonddal és fáradtsággal szállíttatott el mindent, mit elszállítani kellett 's lehetett. A' Kossuth és Görgei közt mindinkább kifejlett egyenlenségben *Csányi*, ki Görgeit mint fiát szerette, 's mint legnagyobb katonai tehetséget, őszintén becsülte, kit gyakran intett barátilag és ismét komolyan, a' haza szent nevében, minden mellétekintetek, érzékenység 's dicsvágy félretételére; azon ministerek közé tartozott, kik *Görgei* mellett szavaztak, ennek letételét ellenezték, sőt teljeshatalmu általános fővezérré neveztetését követelték; ily értelemben nyilatkozott a' ministeri és országgyűlési tanácskozásokban, 's *Kossuth* szerint (lásd viddini Emlékiratát a' forradalom végnapjáról, magyar kiadás, 48-ik lap) a' utolsó percekben is *Vukovics* és *Aulichchal* együtt *Görgeivel* szövetségelt, ennek dictaturáját tartván egyedüli eszköznek az ország megmentésére. Csalódott 's csalódásaért meglakolt. Egy gyönyörű levele *Görgei*hez, melylyben ennek szívéhez 's eszéhez a' legmegilletőbb hangon szól, ennek elhányt papirjai közt találtatott. (*Klapka* Memoirjai szerint) A' világosi fegyverletétel után, bár ő is menekülhetett volna többi ministertársaival, azt nyilatkoztatá, hogy „öreg és beteges ember léttére bujdosni nem akar, 's várja bármí sors, hazájában marad, melylynek buktát tulélni ugy sem kívánja.“ Sarkadon átadván magát az oroszoknak, Nagyváradra vitetett, 's ott az austriaiaknak kézbesítettvén, Pestre az új-épületbe hozatott, és itt oct. 10-ikén, b. *Jessenák Jánossal* együtt, bitófán végezte életét. Semmit nem tagadott, sőt nyíltan kijelenté, hogy mindent önkint és meggyőződésből tett, és következetesen, férfias elszántsággal is lépett a' halál elébe. *Csányi* egyike volt a' forradalom legerélyesb karjainak; azon emberek közé tartozott, kik a'

forradalom terjedését, erősödését, kitartását a' részletekről fáradhatlan gondoskodás, nem szünő munkásság, az eszközök előteremtése, a' közvélemény megnyerése 's felizgatása által hatalmasan gyámolíták, annak gyakorlati kivitelét és sikerét lehetségessé tevék; a' főnalszálakat minden oldalról összeszedték 's egy középpontba gyűjtötték, azon emberek közé, kiknek munkás segédhatása nélkül a' forradalom vezérei semmire sem mehetnek, mert a' tér nincs előttük elkészítve 's a' kivitel sikere biztosítva. E' szerepben legelső hős volt *Csányi* a' forradalom egész lefolyása alatt; forradalmi ember, ki nem irtózott a' forradalmi eszközöktől, valódi százszemű Argus a' felügyelése alá bizott téren, zúzó menyynykő az akadályok ellenében; tetőtől talpig nemzetébe szerelmes magyar, 's szigorú és kíméletlen ellensége faja elleneinek. És pedig e' szigorú öreg férfi sirni tudott az érzékenyülés miatt, ha imádot nemzetére veszélyt látott tornyosulni, melylyet el nem hárihatott, ha árulást látott, melylyet meg nem hisíthattott; kedélyes jó bácsi tudott lenni baráti körben, ki tiszta kéjt érezett egy ártatlan gyermek mosolygásán, vagy egy nyíló virágbimbó felett. Kegyetlenséggel vádolt, főleg erdélyi eljárására nézve a' történet múzaja fogja kitisztázni az adatokat. — Y.

Csapó. I. Dániel, egyike a' legnemesb hazafiaknak, Tolnának 1827-től 1836-ig alispánja 's országgyűlési követe, a' magyar gazdasági egyesület buzgó tagja 's másodelnöke, szül. 1778-ben meghalt 1844-ben Pesten. Tolnában a' haladási párt ősz zászlósa, 's mind halálíglan tisztakeblű, következetes hűve, a' hazának nehéz időkben is tántoríthatlan hűségű fia 's munkás, lelkes polgára. Ősz őrökben is ifjú hévvel szerette hazáját 's nemzetét, és fiatal erővel támogatta mind azon kérdéseket, melylyek az ő ellen valának intézve. Tagja volt, a' gazdaságin kívül is, minden közhasznú egyesületnek, 's nevét mindenütt ott találni az alkotók, alapítók, vagy legalább buzgó részvevők között. Alispánsága anynyira áldásdúsnak éreztetett Tolna megyére, hogy a' megye holtig tartó szállással tisztelte meg a' megyeháznál, 's arezképét holtá után teremébe függeszté. Egy közgyűlést sem mulasztott el, mert kötelességét szentül szokta teljesíteni. Nevezetes volt különösen, mint egyeztető bíró, 's e' téren a' legfényesb sikerrel jutalmaztatott a' békének ez ősz galambja. Általa felesgőllt özvegyek, árvák, szegények könyei kísérték sírjába. A' politikai és magány, a' köz- és házi erkölesiség benne egyesülve jelent meg; a' hazafi az emberbaráttal kezét fogva. És ezen tiszta nemes jelleni, 's nyájas derült lélek kisugárzása örökös mosolyban mutatkozott a' szép öregnek holtig piros arcain, melylyeket tisztos fehér őrök környeztek. *Bezerédj István*nak az emberbaráti és egyesületi teren, mint Tolna zöld asztalánál társa 's barátja, a' lelkes honleány *Csapó Idának* (Kis Pál egykori fumei kormányzó nejének) édes atyja. — T.

Császár Ferencz, született 1807-ben Zalaezerszegen. Iskolai tanulmányait végezvén 1830-ban a' magyar tengerparti város, Fiumében mint gymnasiumi magyar nyelvtanító nyert alkalmazást, ugyanott 1832-ben a' magyar kormányzóknél kezdett hivatalkodni, 's miután a' váltó- és kereskedelmi törvényekből letévé az ügyvédi vizsgálatot, 1836-ban a' fumei váltótörvényszék jegyzője lett. Az 1839—40-iki országgyűlésen elhatároztatván a' váltótörvények behozatala és váltótörvényszékek föl-

állítás, Császár, mint e' szakban alapos ismeretekkel 's nagy gyakorlattal bíró egyén, ez időben a' pesti váltófeltörvényszék ülnökévé nevezett ki, 's hivatalkörében, melylyel főleg a' kezdet stádiumán olyly hasznos szolgálatokat tőn, egyike volt a' legkitűnőbb tekintélyeknek. 1846-ban a' hétszemélyes tábla váltóügyekbeni előadó bírójává neveztetett, melyly minőségében a' forradalmi viharok közepett is egész 1849-ki június végeig megmaradt. Minthogy azonban a' függetlenség kimondása után alakított magyar kormány alatt is vállalt hivatalt, legujabban a' bírák sorából kihagyatott. — Irodalmi működését már Fiumében megkezdé; azonban e' pályán csak Budapestre jöve telekor, tehát 1840 óta lett ismeretesebb, 's nemzeti irodalmunk különféle ágaiban fejté ki munkásságát. Hivatalos pályája, olaszok közti több ideig tartózkodása, utazása, az olasz nyelv és irodalom studiuma, legnagyobb befolyással volt irodalmi működésének irányá - és színezetére. A' magyar váltótorvények életbe léptetésekor e' szakba tartozó kézi könyveit, mint régibb tanulmánya 's hosszas gyakorlata érett eredményét, egymás után adá ki. Ilylenek: a' három kiadást ért „*Magyar váltójog*“ — „*Váltóóráások*“ — „*Irománypéldák* — „*Váltójogi műszótár*“ (1841-ben) — „*A' magyar csódtörvénykezés*“ (1847) — „*Az adós személye meg nem ítéhető*“ (1848). — Olaszok számára irt magyar nyelvtanát az akademia adá ki, 's német-magyar grammatikája, sorközi modorban, két kiadást ért. Érdekes „*Olaszországi utazásait*“ 1843-ban, „*Mythologiai zsebszótárát*“ 1844-bon, 's „*A' fiumei kikötő*“ czimű 2 kötetnyi művét 1842 — és 43-ban boesátá közre; 's még az időben a' conservatív lapokat, leginkább álnév alatt, több politikai és kritikai czikkel gyámolítá. — A' szépirodalom mezején is nagy munkásságot fejté ki, 's szétszórva megjelent lyrai verseit 1841 — és 46-ban önálló kiadásokban öszszesité; a' második kiadás sokkal válogatottabb az elsőnél. Olasz modorban irt sonettjei 's matrózdalai mindenek közt legesinosabbak; átalán véve Cs. költeményei erősebbek a' szabatos, tiszta forma, a' lágy érzelmkifejezés, mint uj eszniek, merész fordulatok és nemzeti sajátság dolgában. 1846-ban két kötetben kiadott *Novelláit* is inkább csak a' csinos nyelv, és sima, könnynyüded előadás teszi ajánlatossá. A' „*Kliegl-könyrnek* 1842-ben, 's az „*Aradi vészlapok*“ nak 1844-ben ő lévén szerkesztője, 's az utóbbi pompásan kiállított albumnak egyszersmind kiadója is, ez által a' jelesebb írói tehetségek közremunkálását kétszeresen jótékony irányban egyesité, 's a' magyar szépirodalom körül kitűnő érdemet szerze magának. Az almanachok- és divatlapokban számos kisebb, nagyobb műve jelent meg. A' magyar olvasóvilágnak hasznos szolgálatot eszközölt, 's nem kis élményt szerze azáltal is, hogy több jeles olasz író műveit igen jó fordításban tette át nyelvünkre; ilyen Becariának; „*A' bűnök- és büntetésekről*“ irt műve, melylynek fordítását már 1834-ben adá ki; Notától „*A' nőtelen philosophus*“ czimű vigjátékot; Alfieritől a': „*Sophonisba, és Oreste*“ czimű drámákat fordítá, mi mind az akademia költségén jelent meg. *Silvio Pelliconak* „*Francesca da Rimini*“ czimű színműve, szinte általa magyarosítva, adatik nemz. színpadunkon. Legujabban *Dante* „*Divina Comoediáját*“ és *Silvio Pellico* jelesebb műveit fordítja. — 1848-ban *Rákoczy Ferencz* discursusait boesátá közre. Az akademia már 1832-ben levelező-, 1847 dec. 23-ikán pedig tisztt. tagjául

választá el, a' Kisfaludy-társaság szinte 1845-ben rendes tagjává. — F. évi márczius eleje óta a' „*Pesti Napló*“ című politikai lapnak kiadója, 's elhagyva, sőt most már ostromolva az úgynevezett ó conservatív-pártot, melylyhez éveken át tartozott, az engedményezett osztrák birodalmi alkotmány elvei, 's *Bach* minister ismert irányú politikája mellett harczol, és annak életbeléptetését 's megszilárdítását ügyekszik előmozdítani. — e.

Császár György (előbb Kaiser) magyar hangszerző 's a' nemz. színház karmestere. Két nagyobb szerű dalművet irt eddigelé: „*A' kunok*“ és „*Morsinay Erzsébet*“ czimek alatt. 'S noha a' m. operai zenészetben egyik sem alapit sajátos, eredeti irányú iskolát, 's habár az ismertebb dalművekből több reminiscencia található azokban: mindazáltal szerzőnek hangköltői hivatását eléggé tanúsítják, sőt némi magyaros színezettel is bírnak, 's tetszetős dallamaik- és ügyes hangszerelésüknél fogva folyvást jó sikerrel adatnak nemzeti színpadunkon. — V. I.

Császár Sándor (pacséri) szül. 1789-ben Bácsmegyében, hol atyja pacséri nemes közbirtokos volt. Tanulmányait Pesten végezte. 1811-ben aljegyző lett Temes megyében, utóbb főjegyző 's 1829-től 1835-ig másod alispán ugyanott. Országgyűlési követté lett Temes megye részéről az 1825-iki, 1830-iki és 18^{32/36}-iki országgyűlésekre. Jeles szónok 's különösen classicus latin. Mint követ tagja volt a' rendszeres országos bizottmánynak, 's az adó ügyi 's commissariaticus albizottmányban ügyes tollvivő. 1836-tól 1840-ig kir. táblai bírőhivatalt vitt nemes részrehajlatlansággal, nem hódolva, meggyőződése ellen, semmi tekintélynek 's önkénynek. 'S ezáltal lett híressé, 's a' haza hálájára méltóvá, ő volt t. i. ki az 1836-iki országgyűlés után kezdett státuszperekben Földváry Ferenczcel együtt külön szavazott a' váloltak mellett, 's tisztársai e' részbeni eljárása ellen keményen kikelt, azt a' törvénnyel meg nem férőnek jelentvén ki. 'S ez okból le is mondott hivataláról. — Mint országgyűlési követ kitüntette magát jeles, folyékony szónoklata 's függetlensége által; véleményére nézve a' kormánypárthoz tartozott ugyan az előbbi országgyűléseken, de utóbb sok kérdésben az ellenzékkel szavazott, 's általában önállólólag 's függetlenül tartotta magát minden párttól, és mindenkor saját meggyőződését követte. Különbben minden tekintetben kitünő, becsületes, tiszta erkölcsű férfi, kit ellenei is becsültek. Lemondása után gr. *Bissingen* krassói uradalmában teljes hatalmú megbizott lón; azután pedig Buziáson Temes megyében települt le philosophusi visszszavonultságban. Innen *Deák Ferencz* igazságügyi minister által hétszemélyes táblai ülnökségre hivatott meg, 's ez állásában *Vukovics* által is meghagyatott, bebizonyított bírói függetlensége méltányló elismerésül. — Szerencsétlen rögtön halála 1850-ben történt Pesten, lóróli esés következtében, minden jók sajnálkozására. — H.

Csató Pál, író 's m. akad. lev. tag, egyike legékesebb stylistáinknak, szül. 1804. Nagyváradon. Előbb hittudományt hallgatott Pesten, később lemondván az egyházi pályáról, mint házi nevelő élt Bécsben, Grätzben és Budán. Már ekkor is foglalkodott az irodalommal, 's az elemi oktatásról dolgozott; melyly munkájának program-ját az 1830-ki Tud. gyűjteményben tette közzé. E' munka azonban, közbejött egyéb foglalatossági

miatt, soha el nem készült. 1831-ben a' m. akademia munkálkodásainak megnyitával, ugyanoda irnokká neveztetett. Azonban folyvást tanulván, és szorgalmasan dolgozván, csakhamar keresett és méltánylott m. íróvá lett, 's a' szerkesztőségek versenyeztek, hogy ügyes tollát megnyerhessék. Az 1832-ben megindult politikai hírlap *Jelenkor* mellett 1833-ig volt szerkesztőségi segéd; 1832-ben már a' m. akad. lev. tagjává választatott, 1833-ban ugyanattól nyelvtudományi díjt nyert; az akkor felállott játékszini ak. választmány tagja 's egy ideig jegyzője, 1835. első negyedében a' Rajzolatok Divatlapjának, 1836-ban pedig az akadémiai Tudománytárnak szerkesztője, de mindenkor szegény legény. És éppen e' szegénység vitte reá, hogy 1837. szeptemberétől kezdve az akkorig vallott politikai hitével 's irodalmi rokonszenvével ellekező pozsonyi Hírnök mellett jó fizetésért, a' segédszerkesztőséget elvállalta 's mind halálaig folytatta, melyly őt hosszas betegeskedés után érte el, Pozsonyban 1841. feb. 15-dikén. E' minőségében előbbi barátitól teljesen elvált, 's az Athenaeum és annak szerkesztői ellen mérges polemiaát folytatott, melylyben azonban, leveleinek közöltetése 's leálarcozoztatása után kudarezot vallott. Ingotag jellem, de fényes írói főleg feuilletonistai tehetség, olyly könnyű 's kellemdús prózával, melyly a' franczia előképekre összes irodalmunkban leginkább emlékeztet. Bizonyosági ennek számos dolgozata, melylyek a' magyar folyóiratoknak többnyire valódi diszei. Sokat irt a' Társalkodóba (nevezetesen: *értekezés a' vaudevilleről*, 's két eredeti vaudeville; *Phantasta* elbeszélés, a' Rajzolatokba (*Három, pohár*, elbeszélés 'sa' t.), az Athenaeumba (*Nő keresés* elbeszélés) az Aurora, Hajnal, Emlény zsebkönyvekbe (*Egy nap Szliácson*; *A' fiatal sziv*; *A' szerelemmel nem jó játszani*, *A' boldog szerető* egyenkint gyönyörű beszélyek.) Két eredeti vigjátéka: *Fiatal házasok* vigj. 3. felv. melyly Nagy Ignác Szinműtára 19-ik füzetében jelent meg, és szinpadunkon sokszor tetszéssel adatott; 's a' *Tolvaj*, dalos vigj. 1. felv. az 1841-iki Emlényben. A' m. t. társ. szinműtára részére fordítá *Hugo Victor* Angelóját, *Deinhardstein* Garrickját; *Scribetől* az *Örökké* című kellemes vigjátékot, *Dumas* Neslei tornyát 'sa' t. mindezt könnyű ékes, szabályos, szinpadra igen alkalmas nyelven. Birálati ezikkeket irt *Bajza* Kritikai lapjaiba, nevezetesen a' Külföldi játékszinről és *Stancsis* Mihályról. A' Közhasznú Ismeretek Tárába sok cikket szolgáltatott *C. P.* névjegygyel és egész neve kiírásával; még becsebb tud., critical és szépirodalmi fordítmányokat pedig a' Tudománytárba, *Schedel* és önmaga szerkesztése alatt, az Athenaeumba és Figyelmezőbe. Ő irta továbbá a' Hírnöknek roshírú, „magyar hírlapi szemlét” 1838—40-ig, elég elmésen, de kevesbbé részreahajlatlanul. A' nyelvtudományi téren önálló nagyobb munkái: *a' nyelvünkbeni ragasztékokról és szóképzőkről*, a' m. akad. által koszoruzott pályairat, melyly a' nyelvt. pályam. I. kötetében 1834. jelent meg. 2. *magyar és német beszélgetések a' két nyelven beszélni kezdők számára* *Leercault* után 1834. 3) *Der kleine Ungar* gyermekek számára *Ife* után; 1834. Csató korán halt el a' magyar irodalomnak, melyly tőle sokat 's naponkint jelesbülőt várt főleg a' novella 's vigjáték mezején. Sokat tett kora halálára szenvedélyessége. Mert barna, szenvedélyes, sovány, choleras vérmérsékletű ember volt, heves indulatokkal, igen sok élénkséggel 's mozgékonyssággal, éles erős hanggal, szerelemre 's gyülő-

letre, díszvágyra 's boszura nagy mértékben fogékony. Ugy hibái, mint jeles tulajdonai e' vérmérsékletéből magyarázhatók. — T.

Csatornák. Nem ezélunk e' helyen hoszasan fejtegetni a' csatornák hasznait. Hol azok vannak, termékenynyű teszük a' földet, nem csak rét-öntözés által, hanem azért is, mert vizeni szállítás, főleg nagy terjedelmű áruccikkre nézve, mint a' föld termékei, legolcsóbb. Valódi áldás a' hajózható csatorna a' tartományra, hol folyamok helyét pótolja, mint vizi út, vagy a' folyamokat köti egy úthálózatba össze. Nem csuda ezért, hogy e' mesterséges vizi utak készítése csaknem egykoru az emberiség történetével. A' chinai birodalomban már Krisztus előtt számos évvel készültek csatornák, melylyek a' folyamok torkolatát 's a' tengert egybeköték. A' legnagyobb csatorna itt az ugynevezett császári, melyly Cantont 's Nankint Pekinggel összeköti. Az egyptusi csatornák készítéséről, a' Nilus és vörös tenger körül, nagyszerűeket ír *Herodot.* Száz meg száz ezernyi nép dolgozott rajtuk. A' földközi és vörös tengernek összekötése is soká foglalkoztatá a' régi kor több nagy fejedelmét. Így az Euphrat és Tigris partjain, részint e' folyamok összekötése, részint Babilonnak áradástól megmentése miatt. Xerxes szeszélye az Athos hegy alatti öbölben vonatott nagy csatornát, hadi szempontból. Hasonló okból épített hidat a' Hellesponton. Nevezetesb régi csatornák még a' nikomedi, melyly a' Baana tavat a' nikomedi öböllel kötö össze. Traján kezdé, megújítá Bajazet. Nagy-Sándor a' Minos szorosi csatornát ásátá. Tamerlán serege egy hó alatt ásta az araxi, 4 mföldnyi csatornát. Periander Kr. e. 576 évvel tervezte a' corinthei csatornát; macedoni király Demetrius Polioerat kezdette meg, 's folytatta J. Caesar, Caligula, 's Nero, ki önkezével is dolgozott e' munkán. A' káspi tengert is akarák egy csatorna által összekötni a' vörössel, már Kr. előtt, mi Nagy-Péternek kedvenz terve volt. Galliában Marius és Caesar kezdtek építeni csatornákat. Nagy-Károly 793-ban több ezer embert foglalkoztatott a' Rajnát a' Dunával összekötő csatornán. Lajos bajor királynak sikerült e' szép művet nem rég létesíteni. A' középkor nem volt kedvező a' csatornázásra. A' hűvédurak várakat építettek, 's a' vallásosság nagyszerű gót egyházak alkotásával foglalkoztatá az emberiséget. Az *civilisatio* hajnalodása Olaszországban kezdődik. Itt veszi kezdetét újabb időkben a' csatornázás fejlődése is. Olaszország csatornái azonban főleg rétöntözés végett készültek. Azonban a' csatornákészítés tudománya is tökéletesedett. Franciaországban IV-ik Henrik idejétől kezdődik a' csatornázás. 1599-ben és 1607-ben pártfogást hirdett a' kormány azoknak, kik csatornázásra vállalkoznak. Sully, jeles miniszterével, jó példát adott maga. A' Loire és Seine közti briare-i csatornát megkezdeté. Katonaság is dolgozott rajta. A' magános vállalkozás a' XVII. században kezdett fejlődni Franciaországban. Az említett briarei csatornára XIII. Lajos adá az első engedményt magánosoknak. E' vállalat 1638-ban sikerült. Következett a' Langvedoc-csatorna, melyly a' Garonne folyam által a' földközi tengert kötö össze az atlanti oceánnal. Ezt 1666-ban XIV. Lajos engedményezé, 's Colbert miniszteri pártolásba vette. Az ügyes Riquet létesité, a' Caraman hercegi és grófi család alapítója. 1669-ben az orleansi csatorna jött létre. A' további munkákat a' pénzügyi és politikai zavarok akadályozák. A' csatornázás, a' hollandi mun-

kálatokon kívül, szinte egy századig el volt hanyagolva. Angliának maradt fen e' részben is kifejtteni a' magánvállalkozásban rejlő erőt. Az áldozni mindég kész angol aristocrazia ment elől jó példával. Bridgewater hez. 1758-ban folyamadott a' parlamenthez egy csatorna engedélyezéseért Liverpool és Manchester között. Megadatott. A' herczeg Brindleyt bizta meg a' munkálat vezetésével, ki előbb csak egyszerű ács volt, 's aztán a' legjelesb vízépítész lön. 1761-ben már megjelent a' csatornán az első hajó. 1778-ban már több szárnyvonal is volt készen. Ez alapja, első ingere az angol társulati szellem óriási kifejlésének. Az első nagyszerű angol csatorna terenté Liverpoolt világkikötővé, 's Manchestert világgyárvárossá. *Brindley* után sokat köszönhet Anglia *Rennienek* és *Terford* mérnöknek. Most már a' nagybritanniai csatornák 700 geogr. mérföldnél hosszabb vonalt 's egy nagyszerű vizi úthálózatot képeznek, egyik hatalmas tényezőjét az angol belforgalomnak, 's ekkép a' vagyonság emelkedésének. (Lásd : *Cordiertől* : Sur les canaux et les Rivieres. Transactions of the institution of civil engineers. London 1836. Bevezetését ez angol munkának közli *Beszédes* József mérnök, ilyly czimű művében : *Mérnöki irányzatok*. Pesten, 1843. E' munka mellett az angol csatornahálózat térképe is közölve van. 'S előadva benne az angol vállalkozási szellem kifejtésé 's a' vízépítészet óriási tökéletesedése. Gyakorlatilag fejlődött e' tan 's nem egy esudásán merész munkát mutat. Hegyeket metszésnek át, völgyeket töltének be, 's az ellesmeri csatorna ágyának egy része — 1007 lábnyira vasból készült, 's egy 19 ívet képező vasboltozaton nyugszik. Lásd végre *Mac-Culloch* szótárában a' csatornákról, hol szintén előadatik, mi e' körül a' világon 's főleg N.-Britanniában történt. *List* Fridrich ellenben „vasutak és csatornák“ czim alatt a' Rottek-Welekerféle Staatslexiconban ír e' tárgyról, jelesen kiemelve hasznait, 's mit e' részben Németországnak tennie kell.) Anglia után Éjszakamerika bir legterjedelmesb csatornákkal; sőt, ha nem tekintjük a' terület közti különbséget, számra nézve az amerikai csatornák jóval fölülmulják az angol csatornák hosszúságát. A' szabad státusok déli és éjszaki részre oszlanak. Amaz főleg földművelő, itt honosabb az ipar minden neme, a' gyárüzlet 'stb. Éjszakon New-York, dél felé New-Orleans; az éjszaki völgyben Sz.-Lőrincz, délen a' Missisippi folyam. Ez országrészek egybekötése volt a' legfőbb feladat, vas- és vizi utakkal. 'S ma már egybekötve az atlanti tengerpart a' nyugottal, Missisippi-völgy a' Lőrinczfolyammal, New-York New-Orleanssal. Az első csatornát még Amerika szabadsághőse, a' nagy Washington tervezé. Tervét azonban csak a' század hozta létre! Az 1812-iki háboru után *Witt Clinton* tervezé az Érie-csatornát, mi akkor még szinte lehetlen vállalatnak tetszett. 'S a' new-yorki alig másfél milliónyi népesség nyolcz év alatt 18 millió pftal létesíté a' nagyszerű munkát. A' siker, a' tüstént mutatkozó ropant haszon vállalkozást ébresztett mindenfelé. 1842-ben a' már elkészült 's készületben levő amerikai csatornahálózat 1454 georg. mérföldet tön, melylynek létesítése 330 millió pftba kerül vala. Ha az angol csatornák a' vállalkozási szellem fejlődésében mutatnak buzdító példát : az amerikai csatornák történetei a' vállalkozások pénzügyi oldalát illetőleg nyújtanak igen érdekes adatokat. Egyszersmind tanusítják az ilylynemű vállalatok varázs hatását a' földre, hol létesítettnek. Termékeny lesz az elhanyagolt

föld, megnépesül a' puszta vidék, 's mind ez olyly tündérelig gyorsan, mint ha csak egy varázsvessző illetésére jelennének meg a' kinesek és polgárisodás hordozói, a' gőzhajok és gőzkocsik, a' kies szántóföldek, a' gyönyörű kertek, az ember és a' népszorgalom minden művei. (Lásd *Harászi* Amerikai utazását. *Chevaliertól* : *Cours de l'Economie politique*, II. kötet. 's ugyan ő tőle : *Lettres sur l'Amérique du Nord*, és *Vois des Communication aux Etats unis.*) Franciaországban is e' századnak maradt fenn benső és külső bajok miatt, folytatni a' XVII. század nagyszerű kezdeményeit. Elősegíték e' részben a' munkásságot a' törvényhozás intézkedései, az 1821. aug. 5-ki, 1822 aug. 14-ki 's később az 1837, jul. 19-ki, 1838 jul. 3-iki és 1840 jul. 8-ki törvények. Franciaország nagy csatornahálózata elkészítését részint társulati, részint állományi uton, vagy mindkét tényező egyesítése által munkába kezdé venni. Különösen az utóbbi tekintetben, állományi és társulati erők szövetkezésre szép példákat mutat Franciaországnak mind csatorna mind vasutépítési története. *Chevalier* szerint a' mult évtizedben már készen volt csatornák — 776 geogr. mérföld — 621 millió frankba kerültek, minden lieure (egy lieuben 4 kilometer és $7\frac{1}{10}$ kilom. tesz egy geogr. mérföldet) 500,000 frkt. tevén. *Chevalier* ezekhez még $623\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyi csatornát tart szükségesnek, hogy a' hálózat teljes legyen, mire 577 millió frank szükséges. Hollandiát természeti fekvése legalkalmasabbá teszi csatornázásra. Ott vannak legkényelmesb vízi utak, főleg az éjszak-hollandi csatorna, melyly 10 mfnyi hossz.-ban 120 láb széles, 20 láb mély. Összes hálózata 86 geogr. mérföld. Belgiumban a' mult évtizedben $95\frac{3}{4}$ geogr. mérf. volt készen és készülöben. Németország szövetséges státusaiban 152 geogr. mfd., miből Poroszországra $46\frac{1}{2}$ mfd. esik. Legnevezetesb az ugy nevezett Lajos-csatorna, melylyet, mint mondók, Nagy-Károly tervezett 's melyly $23\frac{1}{2}$ geogr. m. levén, a' Rajnát a' Dunával, 's így nyugotot kelettel összeköti. Ez által a' dunatorkolat kérdése európai ügygyé tétett. Oroszország nagy térségein I. Péter kezdé meg az első csatorna-készítést. A' Volga a' finlandi öböllel köttetett egybe. Három csatornavonal köti össze a' felső Volgát S.-Pétervárral, kettő a' Volgát a' Dwinával, három a' Dniepert a' Dwinával, Visztulával és Niemennel. A' Volga és Don között is készült csatorna. Réden szerint az összes orosz hálózat 834 geogr. mrd. 1807 — 1830-ig csatornákra 48 millió 590 ezer rubel adatott ki. Lengyelországban legnevezetesb az, melyly a' Visztulát és Niement összeköti. Olaszországban a' modenai herezégységben 's a' pápai birtokban vannak kisebb csatornák. Nagyobbak az austriai olasz tartományokban. Ezek száma $15\frac{3}{4}$ geogr. mf. — Svédországban legkitünőbb a' balti és éjszaki tengert összekötő Gotha-csatorna. A' hadsereg is alkalmaztatott készítésénél. 1832-ben lett készen. A' stromtholmi 60 angol mf. — Dániában az Eyder-csatorna 5 mfd. 's az éjszaki és nyugoti tengert köti egybe. Spanyolországban a' császári csatornát V. Károly kezdé, 's két század mulva végeztetett be. $10\frac{1}{8}$ mfd. Judea és Saragossa közt. Réden szerint Európa összes mesterséges vízi utja 2300 geogr. mérföldet tesz. Elkészítése többé jöhetett 800 millió pftnál. *Chevalier* a' miveltebb állományok közt következő hasonlítást tesz : Minden millió lakosságra jön geogr. mfdnyi hoszu csatornavonal :

Belgiumban	22 ³ / ₄ mfd.
Éjszakamerikában	80 ³ / ₄ „
Angliában	22 ² / ₄ „
Franciaországban	17 „

A' csatornák költségei különbözők. Angliában legtöbbször, Amerikában legkevesebbe kerültek. Rau számítása szerint Angliában legköltségesebb csatorna a' kaledoniai, melyly tengeri hajóknak is járható. Egy geogr. mfd. itt 1,671,540 rénusi forintba (4 pft. tesz 5 rénusi ftot) került. Hetvenhét társulat-csatornának közép ára volt egy geogr. mfdre 464,993 r. ft. Legolesóbb vonal a' great rue, melylynek mfd. 168,000 ftba került. Franciaországban az 1821—22-ki törvény értelmé szerint épült csatornánál általában véve egy mfd. 787,166 frba került. Amerikában egy mfd. közép ára 300,000 r. fr. — Mielőtt előadnók a' hazai csatornákat, 's a' tervekről szólnánk, melylyek főleg az utóbbi évtizedben tétettek Magyarországon is : a' fentebbi adatokhoz mellékelünk néhány észrevételt, a' külföldi tapasztalatok nyomán.

A' nagy öszszeköttetésű csatornák, melylyek által nagyobb folyamok vagy a' száraz föld által elválasztott tengerek egymással köttetnek öszsze, a' mint egytetemes hasznót árasztanak az országra, ugy a' létrehozásban a' közállomány erejét igénylik. Ilyly csatornák hasznai gyakran több nemzetekre, olylykor egész világ kereskedésére kiterjednek. A' suzi szoroson keresztül vezetett csatorna milyly nagy tengeri utat kimélné meg! A' kisebb vonalú csatornák azonban, egyes vidékei vagy városai és folyamai közt az országnak, a' társulati munkásságra hagyathatnak. A' csatornák télen befagynak, mint a' folyamok. E' részben a' vasut előnynyel bír. A' folyamokon fölfelé nehezebb a' szállítás, vontatás, mint a' csatornákon. Ellenben a' csatornákon a' tiltók okoznak idővesztést. Folyó csatornákon ez akadály nincs. A' folyamok azonban olcsóbbak, mert természetes utak, míg a' csatornáknak fedezniök kell a' beruházott tőkét. Azonban áruszállítást illetőleg, főleg nagy terjedelmű, földmívelési termékekre nézve a' csatornák mégis olcsóbbak a' száraz utaknál. A' vasutak előnye a' nagyobb gyorsaság ; 's így a' személyszállításra alkalmasabbak. Egyébiránt a' közlekedési eszközök építésében sok függ a' tér alkalmas voltától. Sok helyen kevesebbe kerül a' csatorna, 's más helyeken a' vasut. A' szállítási árakra nézve pedig három eldöntő körülmény forog fen. Függ azon tőkearány mennyiségétől, melylybe a' csatornák 's vasutak kerültek. Függ továbbá a' szállítási ár a' fentartási költségektől. Befolyása van erre a' vontatáshoz szükséges erőmennyiségnek, 's ez erő előállítási költségeinek is. Mindezen körülmény változik különböző helyek szerint, 's pedig mind tekintetbe veendő a' közlekedési eszközök közötti választásban. Csatornákon és vasuton a' mozgatási költség majdnem egyenlő. A' vasutak 4—5, sőt Angliában 7 mérföldnél is többet tesznek egy óra alatt; míg a' legjobb csatornán alig lehet 2 mérföldnél többet tenni. A' szállítási költség azonban, főleg nagy terjű árucikkekre, 10—14-szer olcsóbb, mint a' csinált utakon, 's félánynyi, mint a' vasuton. Angliában, mióta a' vasutak versenyezni kezdenek a' csatornákkal, ezeknek jövedelmei jóval alászállottak 's 1844-ig már 8 csatornatársaság fordítá tőkét vasutakra. (Lásd mindezekről bővebben *Lónyai Menyhért* jeles munkáját ;

hazánk anyagi érdekéről. Második füzet : Közlekedési eszközök. Pest, 1848.) *Széchenyi* István (Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről) jeles röpiratában hazánkra nézve, határozottan a vasutaknak adja az elsőséget. Következő párhuzamot tesz : „Olyly helyeken is, hol mind a vasut, mind a csatorna könnyen létesíthető, könnyen megtörténhetik, hogy míg a vasut fényesen fenáll, a csatornavállalat megbukik. Csatornák használatát, miről a külföld is eltért (?), s a kereskedés magas fokára kielégítőnek nem talált, csak ott lehetne ajánlani, hol hajózható folyamok vagy tavak közt összeköttetés gyanánt szolgálnak. Ez esetben czélszerűek, mert a fagy által épen csak annyira szenvednek, mint az anyaviz, melylynek kiegészítő részei. Ellenben sem mint önálló közlekedési eszközök, sem más közlekedési eszközök kiegészítői gyanánt nem ajánlhatók. A befagyás a csatornákon annál nagyobb baj, minél inkább élénkül a keresk. mozgás, s minden fenakadás érezhető. Olyly országban, hol a tél tartós, a csatornáknak nem lehet más rendeltetése, mint a természetes folyóutak összeköttetésénél, vagy rendezésénél. Csak a vasut képes biztos, gyors, szakadatlan s olcsó összeköttetést szerezni, s csak általa nyugoszik a belkereskedés biztos s sebesebb kifejlődést ígérő alapokon. A közlekedés többi eszközeinek a vasutak irányában csak alárendelt állást lehet adni. A csatornákat csak arra lehet használni, hogy vagy a hajózható folyók útja rövidíttessék, vagy azok egymással összeköttetésbe hozassanak.“

Lónyai ellenben, idézett munkájában, ott tanácsolja a csatornaépítést, hol két fő pont közt élénk áruszállítás van. Két nagy hajózható folyam közt; két egymástól elválasztott tenger közt; két nevezetes város közt, melylynek egyike gyárváros, másika kikötő, vagy nagy kereskedői rakhelye nyers anyagoknak és gyártmányoknak; végre kőszénbányák s nagy gyárhelyek közt. Ezeken kívül tekintetbe kell venni a műtani nehézségeket; s a hajózáson kívül, a rétöntözést stb.

Mi már a mivellet nemzetek eljárását illeti a csatornaépítés körül : Angliában ilyly vállalatra a parlament engedélye szükséges. A tervek előre elkészítettnek, kihallgattatnak mindazok, kiket a vonal érdekel, s főkép a kiknek birtokain a vonal keresztülvitetik, s a terv jogi, műtani és nemzetgazdasági szempontból megvizsgáltatik. A parlament ezek után meghatározza engedményében a vállalkozók minden jogait és kötelességeit, s az árszabás maximumát. Amerikában a csatornák részint magántársulatok, részint az illető államok, városok és községek által készítettnek. Franciaországban régebben társulatok építettek. 1820-tól kezdve a közállomány vezérlete alatt készültek a csatornák, részint egyenesen a státus költségén, részint társulatoktól vett kölcsön által. Az árszabás maximumát a törvény a nemzet érdekéhez szabta. Hollandiában rendszeren a községek építék s tartják fen a csatornákat. Orosz, Olasz és Svédországban közköltségén épültek. A csatornák építésénél továbbá szükséges bizonyos rendőri szabályokat állítani fel. Gondoskodni, hogy az építendő csatornák miatt a szomszéd vidékek elöntési vagy károsítási veszélyben ne forogjanak. Rét-öntözési törvények által szabályozni a csatornák mezőgazdasági használatát a partbirtokosok közt. (A m. gazdasági egyesület terjesztett az 1843-ki orsz. gyűlés elé ilyly rétöntözési

javaslatot, mi azonban igen földesuri szagu volt, 's csaknem kiváltságos birtokká tevė vala a' folyamokat.) Ha a' csatornák más közlekedési vonalokat vágnak ketté, ez ugy történjék, hogy az átmetszett vonalok biztos használatá ne szenvedjen. Végre a' csatornák tisztítása, tisztántartása is külön rendőri ügyeletet kíván. (Lásd : Mohl Polizei-Wissenschaft II. k.)

Magyarországon jelenleg következő csatornák vannak. 1) A' *Ferencz csatornája*, melyly a' Dunát köti össze alatt a' Tiszával Bácsmegyében. Kezdetét veszi a' Duna felől Monostorszegen fölül, 's yégződik Tisza-Földvárnál, 's így hosza $14\frac{1}{2}$ mfd. A' csatorna árka csak Ó-Verbászig ($8\frac{1}{2}$ mf.) ásatott ki, azontul a' Tiszáig (6 mfd.) a' Csernabara mocsár feneké tisztított meg, 's ez szolgál csatornául. A' víz esése a' Dunától a' Tiszáig 31 lábnyi. A' csatorna rendes szélessége 10 öl, a' zsilipek körül, szélesebb mélysége rendszeren 4 láb. Terhes hajók alig járhatnak rajta. Szállítási bér egész hosszában $14\frac{1}{2}$ krajczár, de ha a' Tiszáról jó terhes hajó, akkor enged a' kincstár. 47 mfd-dal rövidité a' hajózást. A' hajók rajta rendszeren 3—6000 mázsások. 2) *Béga* vagy Bege csatorna. A' Béga vize Facettől Temesvárig 's innen Klekkig (Torontálban) mesterségesen csatornává alakítottatott, kivéve egy kis tért Kiszevótól Budinczig és Jeszvíntől Girodáig Temesmegyében, hol régi természetes ágyában fekszik. Hoszsza Klekkig $86,970\frac{1}{2}$, innen le a' Fejér-mocsáron keresztül a' Custosárkon által Titelnél a' Tiszáig 23,516 folyó öl, 's így $27\frac{1}{2}$ mfd, Krassó, Temes, Torontálmegyén 's a' német bánági ezreden át. Mélysége nem egyforma. Kiszetőig 6—12 hüvelyk; innen Temesvárig 1—2 láb, 's a' Tiszánál már 2—5 láb. E' csatorna Temesváron fölül csak fa és kőszállítására használtatik, innen a' Tiszáig hajók is járnak rajta termékekkel. Lefelé a' víz folyása hajtja a' hajókat, fölfelé marhákkal vontatják. A' többi csatornák főleg mocsárszárítók, de szállításra is használhatók lennének. Ilyyenek: 3) a' *Sárvíz* vagy *Nador-csatorna*, Veszprém-, Fejér és Tolnamegyében. 4) és 5) a' *Kaposi* vagy *Zichy-csatorna* Somogy-, Baranya- és Tolnamegyében, 's a' *Sió* csatornája Somogy, Veszprém, Fejér, Tolna megyék közt, mi által a' Balaton összeköttetésbe jött a' Dunával. (Lásd : Fényes: *Magyarország statistikája*. I. kötet Pest 1842. 's Beszédes: *Mérnöki irányzatok* 1843). Enynyi mind az, mi Magyarországon e' részben történt. Ezek közül is a' bácsi csatorna ugy létesült, hogy a' kir. kincstár a' vonal mellett fekvő jószágait hoszasb időre adta a' vállalkozóknak olesó (majdnem ingyen) haszonbérbe. 1723-ban felhatalmazá ugyan a' törvényhozás a' helytartó-tanácsot értekezni és alkudozni a' vízépitészekkel; azonban nagyobbserű vállalat eszméje csak 1774-ben pendült meg. Szolnoktól Dömsődig javasoltatott egy 12 öl széles, két öl mély árok, melyly a' Tizát a' Dunával összekösse. (Mind. Gyűjt. 4 n. 134. l.) 1780-ban egy kereskedő javasolja a' nevezett folyamok összekötését Tokajtól Pestig. Mair vízmérnök ezt roszalá, mint báró Maretits írja, költséges volta miatt, mi szerinte a' Pest-Szolnok közti vonalra is áll. Az 1790-iki országgyűlésen azonban mégis szóba jött a' dunatiszai csatorna. Vizsgálódnı kiküldetett Balla és Tumler mérnök. Mair (*Charte Hydrographique des Etats de la Maison d'Autriche*. AVienne 1786) Szeged és Pest, vagy is inkább Baja közt javasol csatornát. Később Szaksz Zakar. egy Kecskemét mellett viendő csatorna körül szerzett adatokat, 's a' nevezett város erre névze 25 ezer

napi munkát ajánlott évenként. *Vedres*, szegedi mérnök (A' Tiszát a' Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. Szegeden 1805.) ismét fölhozá e' tárgyat, 's a' pest-szegedi vonal elsőségét mutogatá a' pest-szolnoki fölött. 1806ban, mint *Schwartner* írja, a' király, a' nádor közbenjárására, elhatározá a' pesti egyetem két ifju tagját, vagy a' bécsi mérnöki akadémia két növendékét, külföldre küldeni, hogy ott magokat, a' vízépítészetben, az államjövendő szolgálata végett, közkölségen kiképezzék. 'S két mérnök azonnal el is ment Hollandba, 's más országokba kormánykölségen. Mások saját erejükből indultak a' tapasztalati utra. Azonban a' csatornázás kérdése mindamellet is szunyadt ismét 1829-ig. Ekkor *Beszédes* tön vizsgálódást, régi eszme szerint, ha nem lehetne-e a' Sajóból vízet hozni, hogy ezzel mind a' Tisza, mind a' Duna felé a' csatornát állandóan biztosan táplálni lehessen. 1831-ben a' nevezett mérnök Aradban átvette a' körösi malomcsatorna-terv készítését. 1836-ig ismét gyakran vizsgálta a' Duna-Tisza közti tért. Így ért meg fejében a' gondolat: Pesttől Cibakra vezetni csatornát. (Tud. Gyűjt. 1836. XII. köt. Mérnöki Irányzatok.) 1837 és 38-ban már méréseket tett a' hely színén. Így született meg a' Pestről Csongrád, a' szegedi Tiszáig és Böleske irányábani Dunáig vezetendő csatorna. Erre 1840-ben (lásd 1840: 38 törvényezikk) egy társulat keletkezett. Azonban csakhamar akadtak ismét, kik e' vállalatot is nagy áldozattal hitték kivihetőnek. Többek közt *Vásárhelyi Pál*, tudós hazánkfia, élesen megtámadá *Beszédes* tervét, mi végre külföldről behívott nagy tekintélyű vízmérnökök bírálata elé adatott a' kérdés. A' csatorna hasznait ezek elismerék; de főleg egyike a' bírának, rendkívül költségesnek találta, 's ezélszerűbbnek mondá, Szegedet vasutal kötni össze a' magyar fővárossal. Így ismét elaludt az ügy *Beszédes* többi nagyszerű terveivel. Ilyly terv a' Kolozsvártól Gráczig hajózható nagy csatorna terve. (Kolozsvártól Gráczig hajózható országos nagy csatorna tervének, és a' földszin 's folyóvízágy ótalmi elvének rövid előadása. Eredetien szerzé *Beszédes József* Pesten, 1839.) Mindenesetre szép és nagyszerű terv! Hazánk minden nagyobb folyamai egymással, Erdélylyel és Styriával közvetlen kapcsolatba jöhetnének, a' legtermékenyebb vidékek, melylyek vízi ut nélkül vannak, vagy nem alkalmasan hajózható folyamokkal vannak ellátva, tökéletes vízi utat nyernének és mindezen vonalokon malmok 's rétöntözések növelnék a' vidék gazdagságát. A' nevezett országos nagy csatorna Grácztól a' Morva mentén vonulna Tolnán által Szegedre és Pestre; innen Csongrádon, Cibakházán, Gyulán, Kisjenőn és Borosjenőn, Nagyváradon alul Diószegen által Szatmár-Németüg; innen ismét a' Szamos-víz völgyén Erdélybe Kolozsvárig. 1840ben a' Dráva és Száva egybekötésére is alakult társulat; 's a' 43-ki országgyűlés pártfogásaért folyamodott. Ezen csatorna eszék-bródi név alatt fordul elő az országos iratokban. Ez által Eszék és Törökország összekötése a' legegyszerűs uton eszközöltetnék, 's egyszermind össze lenne kötve az ország négy fő folyója, miután e' csatorna a' bácsi Ferencz-csatornának mintegy folytatásaul tekintethetett. E' csatorna főleg a' conservatív párt egyik irodalmi főnökének, *Desseffy Emil*nek volt kedvencz eszméje, mint kiegészítő rész egy esodásan tarka közlekedési rendszerben. Ő ugyanis Eszékről Bródig a' Száva mellett csatornát kívánt ásatni;

Bródról Sziszekig a' Szávat szabályoztatni, innen Károlyvárig vasutat építtetni, Károlyvártól Fiumeig a' Luizautat megváltatni. Így alakulna aztán egy csatorna-folyam-vas-kő-út-rendszer, minél a' rakodás többbe kerülne a' szállításnál. De hagyjuk e' nevetséges tervet. Akkor sem birt figyelmet ébreszteni. Az eszék-bródi csatorna egy más vízi közlekedési hálózatban hasznos lehet. A' nemzetre nézve azonban több figyelmet érdemel a' meglevő folyamok szabályozása, hajózhatóvá-tétele a' csatornázásoknál „miket csak ott látunk mindenekfölött sürgetőknek Magyarországon, hol a' folyók szabályozása, mocsárok lecsapolása“ stb. szükségessé teszi; 's hol rendkívüli áldozatba nem kerülne, vagy a' mezőgazdaság által igényeltetnek. — y.

Csatskó Imre, m. akad. l. t., született Pest megyében Váczon 1804-ben, hol atyja elemi iskolai tanító, később városi tanácsnok volt. Az elemi és gymnasiumi iskolákat Váczon 's Budán, a' bölcsezetet Váczon és a' pesti egyetemnél, a' jogfolyamot Pesten végezte 's már. 18. éves korában kapta a' böles. tudori oklevelet. A' jogfolyam végeztével joggyakornok volt Pesten. Az ügyvédi próbatét rendes idő szerinti végeztében akadályozta az 1825—27-i országgyűlés, és csak 1827-i őszön esküldhetett fel kir. táb. eskütt jegyzővé. Az országgyűlés alatti időt a' jogtudományi szigorlatoknak letételére használta. 1827-ben a' kassai akademiában üresen volt természeti és nyilvános magyar jog tanszékére esődületet végezvén, 1828-ban ugyanoda tanúrrá kinevezetett ugyanazon napon, melylyen az ügyvédi esküt a' kir. tábla előtt letette. A' kassai akademiánál 6. évig (1828—1834-ig) működött, ekkor a' győri akademiába tétetett át, hol a' tanári hivatalt 1847-évi octoberig viselte. — Kassán, mint könyvtárnok, az akadémiai könyvtárt rendezte. 1844-ki februárban folyamodványa nélkül könyvbíráló és vizsgálóvá rendeltetett; 1847-ben pedig a' tanulmányi bizottsággal kapcsolt könyvbíráló főhivatal ülnökévé, hol azonban az 1848-i forradalom miatt csak 4 hóig működött. Az 1848—9-i időszak alatt visszavonultan élt. 1849-ben a' jelen kormánytól a' fejevári polgári kerületbe ideiglenes iskolafelügyelővé neveztetett de e' működését ismét csak néhány hónapig folytatta. Mert midőn már nyugtalanul várta a' hivatalos működését szabályzandó felsőbb utasítást, jött a' felsőbbrendelet, miszerint a' polg. kerül. ideiglenes iskolai felügyelők megszüntettek. Kellemetlen állapotában is folytatá megszokott tud. munkásságát a' jogtudományok körül, 's legujabban *Császár Ferenchezet* segítette magyarázatainak elkészítésében, és a' fenytő eljárást illető legfensőbbrendeletnek alkalmazását könnyítendő „a' büntetőjog elemeiről dolgozott. Nyomatásban megjelent első magyar dolgozata volt ez értekezés: *Milyly viszonyban van a' halálbüntetés a' bűnhöz*, sat. Prof. Grohmann szerint (A' Sas 10-ik füzetében) — Ezután megjelentek kisebb dolgozatai különféle folyóiratokban: „Figyelmeztetés a' pensylvanai börtönrendszerre“ a' Társalkodóban 's a' t. több bírálat tulajdon neve és álnév alatt a' Tudományos gyűjteményben, Figyelmezőben, Athenaeumban különféle cikkek, hangászati szemle; megye gyűlési tudósítások a' Világban; népnevelési terv, a' győrmegyei kk. és rr. meghagyásából készítve, 's az országgyűlési követeknek 184³/₄-ben utasításul adva és az 1844-iki Világ 20-ik és köv. számaiban közölve. Önálló munkái: *Bevetés a' term. jogba*

és tiszta általános természeti jog. (Győr. 1839). — *Büntetésjogi elméletek, tekintettel a' büntetés fajaira, különösen halálbüntetésre; mikép gyakoroltattott ez a' régi és újabb népeknél?* (Bécs és Győr. két rész. 1843.) Mindkettő a' magyar akadémia által nyilvános megdicséretésre érdemesnek találtatott. — Világot nem látott dolgozatai: *Értekezés a' magyar országgylülésről*, készültek a' természeti jog folytatásához és a' nyilvános magyar joghoz, miknek elkészültét részint mellékes hivataloskodása, részint a' legközelebbi kétévi mozgalmak akadályozák. E' fáradozásai jutalmául 1839-ben a' magy. akadémia levelező tagjává választatott. — Y.

Csécsy Imre, debreczeni professor 's m. akad. lev. tag a' természettud. osztályban. Született 1804-ben Bihar megye Érkeserű helységében; tanult Debreczenben 's a' német nyelvet Lőcsén. Innen visszatérvén a' calvinista Rómába, előbb a' költészeti osztály, majd a' bölcészethallgatók segéd-tanítója lett. 1831-től 1836-ig az orvosi tudományokat hallgatta Pesten és Bécsben, hol 1837-ben orvostudorrá lett. Gyakorlati orvospályáját Debreczenben kezdé, 's jó hirrel folytatá, e' mellett a' természettudományokat folyvást szeretettel művelve. Midőn 1839-ben a' természettudományi oktatószék a' debreczeni collegiumban megürült, Csécsy közakarral választatott oktatóvá azon intézetnél, melynek egyik legkitünőbb tanítványa volt. Lelkes előadásai sok barátot szereztek a' természettudományoknak, a' főiskola szertárát újra és jobban fölszerelte, ásványgyűjteményét rendezte 's nevelte. Ugyan az ásványtan érdekében beutazta 1840-ben a' felföldi magyar bányavárosokat, 1841-ben pedig Schweiczot. Az akadémia 1844-ben választotta tagjául. Megholt 1847-ben, kora halállal, közsajnálkozásra 's a' tudomány nagy kárára. — Kéziratban maradtak tőle jeles tankönyvei, 's egy monographia a' *villany delejességéről*; nyomtatásban pedig megjelentek: *értekezése a' fénysugár polarizatiójáról* az 1840-iki Athenaeumban; az 1839-'s 40-iki Figyelmezőben jeles bírálati; debreczeni tanszékfoglaló értekezése: *a' természet ismeretének a' tudományos műveltségre ható befolyásáról* (1839); akadémiai beköszöntő beszéde: *a' botanikai magyar műnyelv javításáról*. Két kiadást ért (1842's 1834) „*Tiszta erkölcsstudománya*“ 's *Földünk 's néhány nevezetes ásvány rövid természetrajza* (1842, 1843). — T.

Csehország. I. Osztrák birodalom.

Cseléd-rend. (Gesinde-, Dienstboten-, vagy Dienerschaft-Ordnung.) Jelenkorunk az emberiség igényeit minden társalmi viszonyban alapelvül tekinti. Ezen elv az, melyly a' szabadságot zsibbasztó és előlő hűbéri osztályzatokat, ur és rabszolga közti különbségeket többé nem ismerve, a' polgári egyenlőséget alapította meg. Ez az, melyly korunkat a' régítől áthághatlan fal gyanánt választja el. Róma és a' későbbi népek is rabszolgákkal környezteték magokat, és azokban, kik nekik a' családi életet könnyebb és a' gyönyöröket élvezhetőbbekké tették, hasonmásaitak elismerni nem akarák; a' mi századunk pedig elismeri és tiszteli az emberi méltóságot azokban is, kiket a' sors és szükség arra kényszerített, hogy szolgálataikat jóllétünknek és kényelmeinknek áldozzák fel. A' cselédek nem rabszolgák többé, kikről szabadon lehetne rendelkezni, 's kiknek még kereseti joguk sem lenne: hanem olyly szabad szerződő felek, kiknek szabad megegyezése épen olyly elkerülhetlen kellék a' cselédi

viszony előállítására, a' szolgálati idő és minőség meghatározására, a' milyly elkerülhetlen a' felfogadó gazdának akarata. A' cselédek tehát jelenleg az emberiség és szabadság igényei folytán szabad szerződő felek, kik nem feltétlenül, nem határtalanul adják át magokat a' felfogadó önkényének. A' természeti különbségek az emberek között, de a' társalmi szerkezet hibái is olyly különbségeket idéznek elő, melylyek mig egy részt luculli bőséggel és kéjekkel árasztanak el, a' más részt arra kényszerítik, hogy idejüket és kézimunkájukat másoknak adják el. Ezek, hogy élhesse-
nek, amazok pedig azért, hogy életük könnyebb és kényelmesebb legyen, közelednek egymáshoz. Ilyly viszonos szükség és gyöngeség idézé elő a' társalmi viszonyokat, és innen keletkezik a' cselédi állapot is. És mihelyt ez szabad akaratból 's mindkét részről beegyezésből ered, melyly bizonyos szolgálati időt és feltételeket köt ki, az emberiség és jogosság alapelve meg van mentve. Ezen vezérelv 's irányból, melyly az állapot a' viszonos szükségben és viszonos szabad megegyezésben találja fel, kell a' cselédi - osztályt, 's mind azt, mi viszonyairól rendeltetik, tekintenünk. Ilyly elvből indult ki a' legtöbb jelenlegi törvényhozás és kormány is a' cselédek körüli intézkedésekben.

A' cselédek és gazdák viszonyát két lényeges körülmény jellemzi, a' honnan erednek a' legtöbb állami intézkedések. Egyrészt azon szomorú tapasztalás áll előttünk, hogy a' cselédek a' legszegényebb, legbizonytalanabb állású néposztályból származnak. Ők a' vagyonosság roppant különbségének és a' társalmi mostoha intézkedéseknek befolyása alatt a' gazdagok irányában igen alá rendelt szerepre vannak kárhóztatva. Szabad egységéből ered ugyan közöttök ezen viszony, és a' cseléd meghatározott feltételek alatt bizonyos időre, bizonyos bérért és kijelölt természetű szolgálatokat teljesít a' legdúsabb gazdagnak is. De azon elérhetetlen távolság, melyly a' vagyonosság és társalmi állásra nézve közöttök áll, megszüntet minden egyenlőséget, melyly a' cselédek állapotát biztossá tehetné. Ezen vagyoni és társalmi különbség a' cselédet majdnem korlátlan önkény alá veti a' gazdagoknál, kiknek irányában jogaikat fenntartani és igényeiket megvédeni nem képesek. Egyrészt azon aránytalan kedvezések, melylyeket a' társalmi intézetek a' vagyonosoknak nyújtanak, másrészt azon előnyök, melylyeket a' szabad versenyből a' vagyonosság szerez magának, egészen ingataggá és kétségessé teszik a' cselédek helyzetét. De egyszersmind azon fájdalmas, és korunk szellemével össze nem férhető tapasztalást is nyújtják, hogy a' cselédek legkevésbé sem biztosak a' hatalmas gazdák bántalmi, kihágásai és kegyetlenkedései ellen. Ezen alárendeltség és vagyoni különbség arra kötelezi az államot, hogy minden kitelhető módon gondoskodjék a' társaságnak ezen nélkülözhetlen, de függésre és szegénységre kárhóztatott osztályáról. És pedig gondoskodjék úgy, hogy helyzete biztos és minden károsítások ellen megvédve legyen. — Másrészt a' cselédek olyly egyének, kik a' családhoz tartozván, annak némileg tagjait képezik. A' családnak egész élete nem csak előttük, hanem közbejvetelükkel folyik le. Arra vannak rendeltetve, hogy a' családi boldogságot és jóllétet előmozdítsák, 's azért a' családok cselekvéseivel és eseményeivel szoros összeköttetésben állanak. Innen elkerülhetlenül szükséges, hogy a' családi rend- és étel szabályokhoz

alkalmazzák magokat 's hogy e' miatt családi felügyelet alatt legyenek. Szükséges az is, hogy a' családi rend és jóllét fentarthatása végett felettök családi fegyelem gyakoroltassék, annál inkább, mivel koruk és műveltségöknél fogva a' cselédek jobbára elkerülhetlenül igénylik a' felügyeletet és rendtartást eszközölő fegyelmet. A' családi boldogság különösen megkívánván azt, hogy bizonyos erkölcsi kötelezettségüket pontosan teljesítsék. — A' cselédi viszounak ezen két lényeges alkatrésze, t. i. a' gazdagok irányában aránytalan 's alárendelt helyzetüknek biztosítása, mit az államnak kell eszközölni, és a' családi fegyelem fentartása sokféle intézkedést 's rendöri szabályt tesznek szükségessé, hogy egyrészt a' családok jólléte, másrészt egy nagyszámu néposztály biztossága, de egyszersmind az állam főiránya is létesítettessék. És így keletkezik az u. n. *cselédi rend* szervezete és szükségessége. Ezen cselédi rend foglatat képezi mindazon intézkedéseknek, melylyek a' cseléd és gazda közti viszonyt meghatározzák, a' jogokat és kötelességeket kijelölik, az előjöheto esetlegességeket megmagyarázzák, és előadják azon eljárást és módokat, melylyek a' netán előforduló kétségeket 's viszályokat elintézhessék.

A' cselédi-rend megalapításában két ellenkező elvből indultak ki a' törvényhozások. Némelylyek igen függövé tették a' cselédeket gazdáiktól, különösen a' szolgálatok meghatározására nézve. És általában olyly viszonyt alapítottak meg, melyly a' cselédeket túlnyomólag alárendelé a' gazdai önkénynek, a' patriarchalis családi élet kapesait állítván elő köztük. Ezen törvényhozók azon régi szolgaságot tartották szemek előtt, melylyben voltak hajdant a' cselédek gazdáik, azaz uraik irányában. Ilyly elvből indultak ki *Németország*nak legtöbb államai a' cselédi rend felállításában. — Más államok ellenben a' cselédek szabad akaratát tisztán és korlátlanul biztosítani akarták, 's azért a' cselédi-rend alapelvéül a' viszonos szerződést tüzték ki. Itt tehát a' lehetőségig megszünik minden patriarchalis öszszeköttetés, a' jogok és kötelességek szorosán kijelölvék, nem a' gazdai jóakarát 's önkény, hanem a' jog és alku határoz, 's így a' függés a' legesekélyebb fokra szállittatik, csak anynyira t. i., menynyit a' szerződés, és ennek folytán nyújtott szolgálattételek természete kíván meg. Ilyly elvek fogadtattak el *Franciaország*ban, *Éjszak-Amerikában*, és a' *rajnai* volt frank uralom alatti tartományokban. A' különbség ezen két cselédi rendszer közt legjobban kitünik a' cselédi fegyelem alkalmazásánál. Igen sokat vitatott kérdés volt t. i. az: valljon van-, 's legyen-e a' házigazdáknak fegyelmi és büntető joguk cselédek felett? Német-honban, és ott, hol a' cselédek és gazdák között némi patriarchális viszony alapítottat meg, hol tehát a' cselédek függése és alárendeltsége túlnyomó, a' fegyelmi rendszer alkalmaztatik. A' kisebb kihágások 's hibákra nézve a' gazdák fenytéket gyakorolnak, és így a' hatóság közbenjötte csak ritkább 's nagyobb esetekre tartatik fen. Azt mondják, hogy ha ezen fegyelmi joggal nem birnának a' házigazdák, a' dolgok tetemes hátramaradásával igen sokszor kellene fáradozni az illető hatóság-hoz. Másrészt egyszersmind a' gazdai tekintély is anynyira esökkenne, hogy a' családi-rend fentartása felette nehezítettnék. — Ellenben ott, hol a' szerződés és nem a' gazdai akarat teszi a' cselédi viszony alapját, mint *Franciaország*ban, a' fenyték egészen az illető hatóságra ruháztatott át. Mert a' szer-

zódés értelme csak a' viszonos szolgálattételek 's jutalmak teljesítésére terjed ki, és nem a' fenyítéki jogra is, melylyekről abban említés sohasem tétetik. Ha tehát a' szerződés fogadtatik el alapelvül kizárólag, a' fenyítékre nem lehet joga a' gazdának. És ez illőbbnek is látszik az emberi méltósághoz, melylyet a' munkások és cselédekben is tisztelnünk kell, és azon polgári egyenlőséghez, melyly századunkban többé nem tür el castokat. Rómában, a' hol a' cselédek sklávok voltak, helyén volt a' fenyítéki jog: de korunkban, hol a' cselédek szabadok és gazdáikkal hason jogokra hatalmaztattak fel, annak gyakorlata illetlen és sértő. Nem említve azt, mikép ezen fenyítéki jog a' eseléd és házgazda közti aránytalan vagyonság és társalmi tekintély következtében igen sok visszaélésekre szolgál alkalmul, melylyek nemesak megsemmisítik az emberi méltóságot, hanem tetemes szenvedéseket 's testi esonulásokat is idéznek elő. Azon különbség, melyly ugy is a' szükség által előidézttetik a' eseléd és házgazda közt, igenis elegendő a' természeti és társalmi hiányok érzésére; nem igen tanácsos azt azáltal még kitünőbbé és még elviselhetlenebbé tenni, hogy egyik a' másik felett birói és büntetői jogot is gyakorolhasson. Ezáltal az alárendeltség és a' vagyonosb osztály iránti gyűlölség még magasb fokra emeltetik; a' vagyonos családok büszkesége 's elbizakodottsága pedig határtalanná 's kiállhatlanná válhatik. Ezen jog gyakorlata magára a' családok ifju sarjadékára, melylynek szemei előtt alkalmaztatik, olyly koresosító hatást gyakorol, melyly a' polgári egyenlőség 's emberi méltóság érzelmeinek szilárd kifejlődését meg nem engedheti. És általában a' családok erkölcesire, társalmi érzelmeire, műveltségi tulajdonaira legkárosabb befolyással van.

A' *cselédi-rend* a' szerződéseket és az innen eredő jogviszonyokat egészen épen hagyja, szabad akaratára hagyván a' feleknek önmagok 's tehetségeik felett korlátlanul rendelkezhetni. Hanem kijelöli a' netán eredhető hiányokat, a' szerződések alkalmazását, és a' kétségek kiegyenlítését. Szóval magában kell foglalnia mindazon általános határozatokat, melylyek, ha külön nem intézkedtek a' szerződők, minden cselédi viszonyt és esetet eldönthessenek. Azide tartozó rendszabályok vagy törvényhozás utján az egész államra hozatnak, vagy az igazgatóság által a' helybeli körülményekhez alkalmaztatnak. Mindenesetre ott, hol szorosan a' szerződés vétetik irányelvül, szorosan kell minden esetről rendelkezni, hogy a' bíróság önkényére igen nagy alkalon ne szolgáltatassék. Meg kell határozni, mivel tartozik a' házgazda cselédének, milylenek: az egészséges lakás, szokásos de jó élelem, az erőt túlhaladó munkának szigoru tilalma, pihenés, némi idő saját dolgai elvégzésére és az isteni szolgálatra, és a' kialakított bér. Meg kell állapítani, ha a' szerződés bizonyos bért nem foglalt magában, mit követelhet a' eseléd. Ott hol a' szokás bizonyos fizetést állapított meg, lehet azt alkalmazni, de legbiztosabb azt a' eselédi rendben meghatározni. — Ezt kell tenni azon esetre nézve is: melyly esetekben köteles ápolást és gyógyítást nyújtania a' gazda cselédeknek. Ha a' munka, melylyet a' gazda követel, idézte elő a' betegséget, vagy más testi bajt, köteles azt kigyógyíttatni. Meddig tartó betegségekben kell a' eselédet ápolni, és meddig tartozik a' gazda annak fizetését kiadni, szinte meg kell említeni, és ha hosszabb betegségekbe esik a' eseléd, megszűnik-e a' eselédi

viszony, nem tartozik-e némi segélyvel a' gazda, ápolásához járulni? — A' cseléd tartozásai teszik a' szerződés másik lényegét, melyly ha kitett némelyly munkákat, ezektől fél leend a' cseléd mentve, különben minden lehető házi vagy mezei dolgokat meg kell tennie, a' mint t. i. vagy házhoz vagy mezőre a' gazdasághoz fogadtatott. — A' cselédi viszony többnyire csak egy bizonyos ideig tart, melylynek elérkezttével megszűnik. Ezen esetről a' cselédi rendnek kimerítőleg kell rendelkezni, mint-hogy sok kétség's viszályra nyujthat okot. A' szerződésben kitett idő elérkezttével, vagy a' felmondás megtartásával megszűnik minden viszony. A' felmondási időt a' cselédi szabályoknak kell meghatározni. Vannak azonban más esetek is, melylyekben a' mindkét félt egyenlően illető halál esetén kívül is megszűnik a' szolgálat. Ezen eseteket a' cselédi rendben elő kell számlálni, melylynek p. o. ha durva bántalmaknak, kegyetlenkedéseknek, csábításoknak, erkölestelen és törvénytelen tettekre unszolásoknak lenne kitéve; vagy ha a' gazda lakhelyét más vidékre teszi át, ha a' cseléd házasság's hasonló önállás által boldogságát eszközölheti, mit különben elvesztene. Ez esetben kell-e és milyly kárpótlást adni, ki kell fejezni. Ezek a' cseléd részéről esetek. Meg kell mondani a' cselédi rendben azt is, mikor küldheti el a' gazda cselédjét a' rendes eseteken kívül, mint p. o. ha kiesapongásokat követ el, ha részegségnek adja magát, erkölestelen életet kezd vinni, a' gyermekeket rosza csábítja, hűtelenséget követ el, éjjel csavarog, tűzzel, gyertyával veszélyes gondatlanságot gyakorol, ha gazdája nevére kölesönt csinál, vagy ha a' gazda vagyoni állapota lehetlenné teszi a' cseléd tartást. Ez utóbbihoz tartozik annak is meghatározása, milyly elsőbbségi helyet foglal el a' cselédi bér a' esődkövetélek között a' gazda esődtömegére nézve. — Meg kell határozni azt is, ha hibát's valami hanyagságot követ el a' cseléd, lehet-e elbocsájtani, 's ezen esetben milyly nemű legyen a' hiba? Ha a' hiány lényeges, akkor a' szerződés megszűnik, különben nem elbocsájtásra, hanem a' szerződés betöltésére nyílik út. A' cselédi rendhez tartozik meghatározni azt is: ha a' cseléd kárt szenvedett a' munka következtében, tartozik-e azt megtéríteni gazdája: és ha másnak okozott a' cseléd kárt, mikor köteles a' gazda kárpótlásra, mikor kell teljesítenie azon szerződést, melylyet a' cseléd idegenekkel a' gazda részére kötött; továbbá követi-e a' cseléd gazdája bíróságát; lehet-e némelylykor biznyságát elfogadni, milyly körülmények közt tehetik vallomását hitelessé a' részrehajlás lehetősége mellett is; ott, hol czéhek léteznek, a' cselédekkel készíttethet-e a' gazda iparműveket; és végre milyly természetű legyen az előpénz (*arrha, Miethpfennig, Miethgeld*), melylyet néhol egészen ajándék gyanánt tekintenek, és néhol a' szolgálati idő minden megújításánál újra kiadni szoktak. Ott hol a' szerződés szolgál a' cselédi viszonyok alapelvétül, hol tehát ennek az önmagáról szabad rendelkezésből kell eredni, meg kell határozni azt is, kinek beegyezése szükségeseltetik arra, hogy a' gyermek, gyámság alatti, vagy férjzett nő szolgálatba léphessen?

A' cseléd's gazda közti viszonyokra nézve leglényesebb befolyással van a' két fél között kötött szerződés. Szükséges tehát, hogyerre nézve bizonyos rendszabályok állapíttassanak meg, és hogy állami ellenörködés és kezelés

alá rendeltessék. Ezen ellenörködést sokhelyütt a' rendőrségnek egy osztálya gyakorolja, de máshol bizonyos külön *cselédi hivatalok* léteznek — (Dienstbotenämter). — Ezek által történik mind a' cselédek felfogadása, mind a' cselédek kiosztása, a' létre jött szerződés bejegyztetvén, mi máshol a' rendőrségnek jelentetik be. Ezen hivatalok folytonos felügyeletet visznek a' cselédek viselete és erkölcsisége felett is. Sokhelyütt a' cselédi hivatalok *cselédi könyvet* is tartanak, melylybe a' gazdák bizonyítványai beiratnak, minthogy, ha a' bizonyítvány nem kedvező, a' cselédek azt nem használják, hanem félredobják. — Némelyly helyeken *cselédi alkuszok* léteznek, kik bizonyos díjért ellátják a' közönséget cselédekkel, mi a' mellett hogy kevés biztosságot nyújtván, sok visszaélésekre is adott alkalmat. — A' cselédi hivataloknak a' szerződés bejegyzésére nézve azon elvet kell felállítani, hogy a' cselédet gazdája tudta nélkül ne legyen szabad felfogadni, hogy így a' csábitások és gyakori változások megakadályoztassanak; a' nőcselédéknél a' nő beleegyezése elegendő, mert a' férj akarata's megegyezése feltételeztetik. — Ezen hivatalok, vagy máshol a' rendőrség elé, tartozik a' cseléd's gazda közti viszályok elintézése is — oda tartoznak minden panaszok is, kivéven a' nagyobb tárgyakat, vagy büntetési eseteket. Akár a' cselédi hivatal, akár a' rendőrség elé tartozzék az elintézés, igen szükséges, hogy az eljárás rögtöni, sommás, és rövid legyen. Ez okból is czélszerűbbek tehát a' külön cselédi hivatalok, mert sokkal több idejük lehet a' cselédi bajok elintézésére, mint a' sokféle ügyekkel elhalmazott rendőrségnek. Főszükség az is, hogy csekély, vagy semmi költséget se okozzon az eljárás.

Valamint korunk és a' régi kor, úgy kelet és nyugot között is lényeges különbség van a' cselédekre nézve. Keleten a' felvilágosodás, műveltség és emberi jogok tisztelete kevesebbre haladott még, mint hogy az emberi méltóságot mindenikben eléggé tudnák méltányolni. Innen az ottani cselédeknek szolgai helyzetük. És ezekhez hasonló az éjszaki országok's mind azok, hol a' műveltség még hátra van. — Itt a' cselédek inkább szolgák mint szabad szerződő felek. Itt ezekben nem a' jogalapra fektetett szerződés és bíráskodás, hanem az urnak pusztá önkénye határoz. Másrészt keleten és a' félbarbár államokban az ipar és munkának csekély értéke is levén, szinte az ember is kevés becsesél bir; innen aztán azon túlságos sok cseléd, kik a' keletieket környezik — mire az ottani elpuhultság, munkátlanlás és éghajlat is nagy befolyással van. Nyugoton ellenben, a' mint halad a' műveltség, ipar és munkásság, úgy emelkedik a' kezek értéke, és így fogy a' cselédek száma is. Kivételt tesznek a' gazdagok, hatalmasok, kik embertársaik felett fényleni's kitünni akarnak; és a' nők, kik több kényelmet és segílyt igénylenek, miért a' nő-cselédek száma is nagyobb szokott lenni.

Korunk emberszeretetét nyilvánítja azon gondoskodás is, melylyel a' cselédek szellemi és erkölcsi kifejlődése iránt viseltetik. Nem említve azon számos intézetet, melylyek a' cselédek anyagi biztosítását illetik, különösen a' sérültek, elaggottak's kised gyermekeik irányában. — Dicsérettel kell megnevezni azokat, melylyek Dresdában, Lipsében, Berlinben léteznek. Ezen egyletek az erkölcsös cselédeknek jutalmakat osztanak, kitüntető bizonyítványt adnak a' becsületesekeknek, nyilvános dicséret-

tel tüntetik ki és folytonosan felügyelnek magokviseletére. Ha bár tehát megszűnt is azon patriarchalis viszony, melyly a' cselédet a' család tagjává avatta fel, és erkölesiségére nagy befolyást gyakorlott: vannak jelenleg intézetek, melylyek azonkívül, hogy a' cselédek helyzetét biztosítják, egyszersmind kimüvelni és javítani is igyekeznek azt. És ily nemesítő és művelő intézetek alapításával foglalkozunk inkább, mintsem a' cselédek rossz viselete és romlottságáról panaszkodjunk szüntelen. Általában annak, hogy a' cselédi osztály romlott, legfőbb 's majdnem egyedüli oka az állam gondtalanságában és hidegkeblü részvétlenségében rejlik. Fordítson az állam nevelésükre, kiképeztetésükre és anyagi biztosításukra több gondot, és bizonyosan hűbb 's becsületes cselédeink leendnek.

Hazánkban a' cselédi viszony biztosítására és kifejtésére még igen kevés történt. Vannak némelyly hatósági szabályok, melylyekre bízott leginkább a' cselédek 's különösen a' bérük feletti rendelkezés, de ezek nem elegendők, és ezek sem hajthatnak végre. Kimerítő és határozott cselédi-rendünk még hiányzik. Az 1844-i országgyűlésre a' gazdasági egyesület terjesztett fel cseléd-rendi javaslatot. Ebben a' fentérintett elvek jobbára bennfoglaltattak. A' cselédi könyvek szükségessége és a' szerződés bejegyzése javallatott. A' cseléd-intézetek behozatala is ajánlatott, de kötelezés nélkül a' cselédek fogadására nézve. Az or. gyűlés azonban el nem fogadta, mert a' kiküldött választmány a' cselédi rendszert a' rendőrség lényeges alkatrészének tekintvén, mielőtt ez rendeztetnék, nem látta czélszerűnek a' cseléd-rendet külön alakítani. Néhol törvénycikkeken vannak egyes ide tartozó szabályok elszórva, p. o. újabb törvényeinkben a' rendőri károk megtérítésére nézve. Néhol cselédi hivatalok is léteznek, de csak magán-intézetek alakjában, mint Pesten, melyly a' közkívánatnak távolról sem felel meg. A' cselédi viszályokat a' rendőrség intézi el. A' cselédi bizonyítványokkal a' legnagyobb viszályok törtennek, szigorú rendszabályok és felügyelet hiányozván. A' szerződés bejelentése, cselédi könyvek, és segéd vagy nemesítő egyletek hazánkban még ismeretlenek. Nem csuda tehát, hogy hazánkban, hol olyly kevés történik ezen nagy jelentőségü osztály érdekében és kifejlődésében, olyly kevés hű, erkölesös és becsületes cselédet találhatni. — Sz. I.

Csengeri Antal m. akad. lev. tag., a' Pesti Hirlap szerkesztője *Kossuth* és *Szalay L.* után, egyike legnagyobb készütségü 's legalaposb tudományu bár még fiatal publicista íróink- és journalistáinknak, szül. Nagyváradon 1822. Atyjának, Nagyvárad egyik jelesb jogtudósának 's keresettebb ügyvédének házánál, ki nem csak a' hazai, hanem külföldi jobb írókat is olvasta és szerette, 's kinél *Kölcsey*, *Kazinczy* 's egyebek is megfordultak, igen alapos nevelést nyert, és már korán kifejtett izlése és vonzalma a' classicusok iránt. Ugyanott szerezte első politikai eszméit 's hajlamait, mert atya háza a' bihari szabadelmű fiatalságnak központja volt. Iskolai tanulmányait nagy sikerrel végezte Nagyváradon 's miután az ottani akademiából, a' *Beöthy Ödön* követválasztása körüli mozgalmakban részvéte miatt kitiltatott, Debreczenben. Törvényes gyakorlaton volt *Beöthy Ödön* akkori bihari alispánnál, 's *Beöthy* oldalánál gyakorlatilag áttanulta a' megyei közigazgatás minden egyes ágát; ő írta azon jeles körleveleket,

miket akkor *Kossuth* lapja, mint remekeket emelt ki, és *Beöthy*nek legnagyobb bizodalmaival bírva, igen sok jót eszközölt a' megyei visszaélések terén. Irt is ekkorában a' megyei közigazgatásról, de e' munkáját nem adta ki; mert idő közben olvasmány, gondolkodás, a' megyei élet kimerítő ismerete, 's a' középkori institutiók mélyebb tanulmánya által mindinkább közeledett a' központosítási tanhoz, melylyet későbbben a' szerkesztése alatti lapban képviselt, 's meggyőződése változván és kitisztulván, nem akarta a' meglevő hiányosat önteni rendszerbe, hanem valami jobbat alkotni 's formulázni. Majd országgyűlési irnok volt gr. *Zichy Ferencz*, bilhari főispán oldala mellett, 's egyszersmind a' Pesti Hírlap országgy. tudósításainak egyik írója. Ekkor írta jeles értekezését *Wiegandnak Henszmann Imre* által szerkesztett *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* című folyóirata számára a' „magyarországi katonaelelmezésről 's e' tárgyban tanácskozásokról“ (1844). Széles és alapos publicistai ismeretei, szerénységgel párosult önálló szilárd jelleme b. *Eötvös*, *Szalay L.*, *Szemere B.* 's az újabb politikai iskola többi férfjának, kik táblabírói ósdi formák, sallangok és sekélyesség helyébe európaibb és a' kitisztult elméletekkel és tudomány haladásaival egyezőbb eszméket és modort ültettek, ismerettségébe sőt barátságába jutván, *Eötvös* és *Szalay* által az akkor hanyatló Pesti Hírlap szerkesztésére kéretett fel, melylyet 1845-ik év második felétől fogva egész 1849-ig vezetett. Izletes, tapintatos, 's mindenkor következetes szerkesztése alatt nagy számú új, akkorig ismeretlen eszme vitattott meg a' legnagyobb alapossággal 's terjesztetett el a' hatalmas organum által, melylybe ő maga is jeles vezércikkeket irt. Nevezetesen a' sz. kir. városok ügyének kérdését egészen új térre állította, melylyet pártja el is fogadott, 's melyly valóban egyedüli módja vala a' kérdés megoldásának, ha a' forradalom közbe nem jő. A' megyei tudósok, a' táblabírák nagy része, az eszmékkal tisztában nem levő tömeg, a' túlságok emberei, a' tudományt félvállról tekintő, magukat épen ezért practicusoknak nevezni szerető politicusok eleinte sok ellenszenvet mutattak az új pálya iránt, melylyen a' „*doctrinair*“ gunynévvvel (?) illetett iskola járdalt, de lassankint többnyire kibékültek azon lüggadt szabadelmű, mindenkor nemes, túlságokra soha nem vetemedő, de elvek és jogok iránt soha nem alkudó iránynyal, melyly a' lapnak tulajdona volt. (l. bővebben: Pesti Hírlap). A' szerkesztése alatti lap, melyly ekkor culminált, 1848. folytán okosan és férfiasan védte a' Batthyány-ministeriumot, harezolt a' terrorismus, a' *XV-dik Márczius* fattyúszeleme ellen, 's 1848. végével csak azért szünt meg (noha 6000 előfizetőre emelkedett *Csengeri* szerkesztése alatt), mivel feladatát befejezettnek vélé, 's az események rohama vevé át ész helyett a' dolgok kormányát. — *Szemere* másod izbeni belügyi ministeriuma 's miniszerelnöksége alatt *Csengeri* tanácsossá lett, 's leginkább codificatió-nális munkákkal foglalatzkodott, mire kitünő képességét már a' képviselőház szabályzatának kidolgozásában részvéte, és egyéb e' nemű munkálatai által bebizonyítá. Jelenleg, mint független literátor él Pesten, 's több barátival társaságban magyar szónokok és státusférfiak jellemzéseit adja ki. Nyelve a' francziák kifejezésbeli praecisiojával, rövidségével 's diszével a' jobb német vagy inkább angol írók alaposságát köti össze, és valóban a' genfi 's angol iskola íróit leginkább kedveli és követi. Rész-

letekbe, *Szalay L.* igen helyes ítélete szerint, sohasem vész el, tekintete mindig az egészen függ, de azért nem irtózik a' részletektől. Ellenkezője azon felületes bár gyakran híres egyéniségeknek, kik csak az irodalom felszínén úszkáló eszméket sajátítják el, s mélyre hatni, és teremteni nem képesek. Mint *stylista*: rövidséget 's praecisiót díszszel és olylykor classicaí zamatál párosít; a' hosszadalmas, periodusos írásmód helyett ő hozta be a' rövid, szabatos, sententiosus írásmódot *journalistikánkba*. Mint *politikus*: gyökeres reformer, határozott *democrata*, de csak eny nyiben is forradalmi ember; ő, ha a' létezőt megtámadja 's lerontja, azonnal valami mást és jobbat javasol helyébe, ez pedig nem forradalmi eljárás. A' történettan mezején folyvást szorgalmasan üzött előkészületei azt reményltek, hogy belőle hazánknak igen jeles történetírója válandik. — T.

Cserkeszháború. Azon kemény háború, melyly huzamos idő óta az oroszok és kaukaszushegyi népek közt dühöng, *cserkeszháborúnak* nevezetik, talán mert a' többi népfajok közt a' cserkeszek viselik benne legvitézebbül magokat. Midőn Oroszország a' mult század második felében a' Kaukaszus északi részén hatalmát szilárdítá, 's a' fegyveres vonalt, melylynek alapját már Péter császár megvetette, mindinkább a' Kaukaszus védfalai felé terjeszté: lassankint fölébredt a' még soha idegen urnak nem hódoló erős hegyi népek féltékenysége olyly hatalom ellen, melyly az erőszak és ravaszság minden eszközét elővette, hogy a' hegyek szabad fiait megigázhassa. Egyszersmind a' török kormány is méltán hívé, hogy mindenek fölött a' kaukaszusi népek volnának képesek erős gátat vetni az orosz hatalom terjedésének; de mivel az izlam még akkor nem vert ott erős gyökeret, főleg Mahomed tanának terjesztésén kelle dolgozni 's azzal fanatizálni a' népeket. E' végre a' török kormány által az ellírhető *Mohamed Mansur* murschid (vallástanító), utóbb politikai főnök, használtaték eszközül, ki tízes beszédben halált hirdete minden gyaurnak (nem mahomedánusnak) 's névszerint az örökös ellenségnek — az oroszoknak; esapatonkint körülé öszszegyült igazhívó földieit személyesen vezetvén ellenök. Gyakori beütéseket tettek a' sikságon levő orosz birtokokba (még akkor a' czárnak egy talpalatnyi földje sem levén a' hegységben), 's mindanynyszor zsákmánnyal jól megterhelve tértek vissza a' hegyek egyszerű fiai, 's ismét másokat új beütésekre ingerlének. A' Kaukaszus nyugati népei mindedig többnyire keresztyének, de igen közönyösek voltak; 's ezért Scheich Mansurnak könnyen sikerült, a' cserkeszek néhány fejdelmét, jelesül a' kabardokét, kiket Oroszország már meghódított volt, az izlamra téríteni, de fanatizálni nem; mert a' büszke cserkeszek általában vonakodtak a' Kaukaszus többi népeivel, névszerint a' keleten lakó Tschetschek- és Lesghekkal közösen működni, ők levén eddigelé az uralkodó nép. Miután a' török seregek Bathal pasa alatt megverettek 's Anapába visszavonultak, Scheich Mansur is ide vette be magát 's a' várat védelmezni törekvék, eleinte szerencsével, az oroszok ellen; de Gudovitsch 1791-ben ostrommal mégis elfoglalá 's a' kaukaszusi profétát fogolylyá tevé.

Több murschidok után, kik semmi vagy igen kevés politikai befolyással birtak, *Kasi Mollah* murschid mint az oroszok legelkeserültebb ellensége

lépven föl, 1831-i májusban tetemes hadseregével megverte Taube tábornokot, Tarku várost elfoglalta, kirabolta, és az ottani fellegrát, később pedig Derbend igen erős várat is ostrom alá vette; de Kochanoff tábornok, az ostrom alól mindkettőt felszabadítá. Kasi Mollah nov. 1-én a' Terek melletti Kislär nevü megerősített várost megrohanván, makacs védelem után elfoglalta, 's gazdag zsákmánnyal viszzatért a' tschunkeskani erdőbe, hol lakhelyén Himriben várta be a' tavaszt; ekkor fanaticus seregeivel ismét megindult az oroszok ellen, a' Terek-vonal körül mindent pusztitva és rabolva; de végre kénytelenítették Rosen tábornok nagy hada elől visszavonulni a' magas sziklán fekvő és hármás fallal körzött Himribe, a' legmakacsabb ellenállásra szánván el magát híveivel, kik közt volt a' későbbi híres murschid Schamil is. Az oroszok körülfogák a' várat, hogy senki se szökhessék ki belőle. Az átadás minden föltételeit megvetéssel utasíták vissza a' vitéz védelmezők; még akkor sem akarta megadni magát az őrizet, mikor már a' hármás fal belövetett. 1832. oct. 18-án reggel Himrit az oroszok ostrommal csakugyan bevették, 's Kasi Mollaht agyonverve találták. Mikép menekült légyen meg Schamil, nem tudatik; de esudálatos megszabadulása később nevelé befolyását.

E' fanaticus murschid halála után Hamszad-Bég nevü murschid állott a mozgalom élére, kinél a' fanatismus 's ékesszólás hiányát a' személyes vitézség 's hadi tudomány pótolták; de 1834-ben Hadshi Murad által meggyilkoltatván, így az oroszok egyszerre megszabadultak legnagyobb ellenségöktől. Azonban Hamszad Bég párthivei a' gyilkos Hadshi Muradon rettenetes boszut készültek állani 's a' már korábban nagy befolyásu murschid Schamil vezérlete alatt Chunsak ellen indultak. Schamil eleinte visszaveretett; de új erőt gyűjtván, Laszkoi tábornokot, kit az oroszok szorongatott szövetségesök Hadshi Murad segítségére küldöttek, megszalasztotta. E' híre Klukenai Kluke, egyik legvitézebb tábornok a' Kaukazon (magyar születésünek mondatik), Temirehan-sehurából a' parancsnoksága alatti segédsereggel oda sietett, öszsze gyűjté Laszkoinak elszéledt hadait, és Schamilt üzőbe vette, győzedelmesen haladván Chunsakig, hol Achmed Mohammed Mirsát tette fejdelemmé; min Hadshi Murad nagyon megboszankodék; mindazáltal az oroszok iránt most is föltétlen hódolatot mutatott.

Himri bevétele után az oroszok nem helyeztek többé különös fontosságot a' Kaukaszus keleti részében folyó háborura, ellenben a' cserkeszek ellenire annál nagyobb figyelmet fordítottak, megbízván Veljamineff igen vitéz és rendkívül ügyes tábornokot 1834-ben a' már Paskewitsch által Cserkeszország meghódítására készített terv kivitelével. Mindeddig ott csak guerillaháborut viseltek az oroszok ellen, még teljesen hiányzott ama esudálatraméltó rendezés, melylyet a' háboru 1840 óta nyert Schamiltól, ki Hamszad bég alatt tanulván a' hadakozás mesterségét, 14 év alatt anynyira vitte, hogy a' legtanultabb oroszok is bámulták. Schamil jól tudta, hogy mindenek előtt Avart kell birtokába keritnie, 's a' legközelebbi két év alatt csakugyan előnyomult egész Chunsakig, de Hadshi Murad által, kit mindig egy orosz tábornok segite, visszaveretett. Schamil azonban se' bátorságát, se' reményét el nem veszttette, 's 1836-iki őszszel olyly csapást adott az oroszoknak, melyly neki nagy számu új

párthiveket szerzett. Megrohanta t. i. hirtelen a' gróf Iwelitsch vezérlete alatt álló orosz hadosztályt Aschilta falunál, 's mind egy lábíg kiméletlenül lekaszabolta. Fäsi orosz tábornok Chunsak megerősítésére küldetvén, Derbendből 12,000 emberrel megindult Dargón keresztül Avarba, 's utját egyenesen Aschilta felé vette, hogy az oroszokon ejtett szégyent megboszulja. E' nagy falu közelében, egy nagy földnyelven, melylyet három oldalról foly körül a' mély Koiszu, fekszik Achulko vár, hol Ali bég nevű főnök több napig ellentállott a' legkeményebb ostromnak, 's végre a' túlnyomó orosz erőn keresztülvágta magát. Ekközben pedig Schamil egy orosz hadosztályt Butschnieff ezredes alatt Tilitlä falunál ismét megszalasztott, 's itt erős állást vőn, midőn Fäsi egész erejével előjött, az új szégyent szinte lemosandó. Késő őszig egymással szemközt állának az ellenségek, a' nélkül hogy valamelylyik engedett volna, 's végre is mindketten elvonultak. Schamil nem nyugtalanítá ugyan többé 1838-ban az oroszokat, hanem több természetes várakat megerősített, névszerint Achulkót, melylyet az oroszok egészen leromboltak. De az oroszok is használták idejüket, a' mint csak lehetett, különösen Achulko ostromához készülvén. A' harezvágyas Grabbe tábornok vette most át a' fővezérséget, és csakhamar Arguani falunál olyly véres és makacs ütközetre került a' dolog, minő még eddig a' Kaukazon nem vivatott, 's melyly — hallatlan! — két egész napig tartott. Nem harez és nem esata, hanem öldöklés 's megszárlás volt; a' kaukaszusiak csak lépésről lépésre hátráltak, de a' harezmezőt mindenütt orosz vér áztatá. Itt is a' gyilkoló ágyuk billenték le a' merleget. Az ellenség Koiszubui vidékre futott, csakhamar követe az oroszoktól. Itt álltak ők a' sziklafészek előtt, melylyet minden esetre el akartak foglalni; de nem sokára átlátták, hogy Achulkót nem olyly könnyen foglalhatják el, mint gondolták. Kénytelenek voltak a' falut megtisztítani az ellenségtől, mielőtt magát az ostromot elkezdheték jun. 12-én, és csak aug. 17-én, de iszonyu veszteséggel, vétettek be az első erősítvények. Schamil, végsőleg szorongattatván, beesületes föltételek alatt megajánlá az átadást, sőt egy fiát kezeseül is akará adni; ánde a' döllyfős Grabbe nem egyebet, mint magát Schamilt kívánta; mit a' hegyek büszke fia boszusan visszautasítván, az ostrom megújult; de az oroszok diadalmi bemenetet mégsem tarthattak, ámbár a' férfiak majd mind megölettek, vagy a' viadala képtelennékké tétettek; mert kétségbeesett gyermekek 's aszszonyok furiái álltak dühödten ellenök. Rettentő megszárlás kezdődék. A' haldoklók hörgése 's a' sebesültek iszonyu jajgatása közt elvégre aug. 23-án vonultak be az oroszok a' füstölgő romokba. Schamil azonban kötelen leereszkedvén, az utána küldött golyók daczára szerencsésen elért a' túlpartra és eltűnt. Megboszankodván az oroszok, hogy Schamil elliant, a' meghódoló falukat is borzasztólag sarezolták. Fogcsikorgatva türték a' lesghkek e' méltatlanságot győzőiktől, de szívökben rettenetes boszút esküdtek ellenök. Még Schamil nyílt ellenségeit is fellázíták az oroszok kegyetlenégei. Schamil megragadá a' kedvező pillanatot, magának több párthiveket szerzendő és hadviselésében jobb rendezést behozandó. Titokteljes kiszabadulása Achulkóból 's azelőtt Himriből személyét sajtászerü regélyes lepelbe burkolá. Azt beszélék t. i., hogy mindkét helyből maga Mahomed vezette ki a' murschidot, és harezosául választá a' hitlenek elüzésére. A'

ravaszh pap több napig egy hires barlangba zárkozék, nem vón (látszólag) sem ételt sem italt magához, hogy az isteni sugallatok iránt annál fogékonyabb legyen, 's aztán hirtelen megjelent az elámult nép előtt, melylynek sokasága óránként növekedett. Lángszavakkal festé a' veszélyeket, melylyekkel az izlámot az eretnek muszkák túlnyomó hatalma fenyegeti, és inte minden igazhivőt, hogy azoknak elüzésére segédkezet nyujtsanak. Fejér öltönybe burkolva járt Schamil faluról falura, vidékről vidékre, mindenütt a' tiszta hitet és a' hitleneknek halált hirdetve. Más papok is hasonlót cselekvének. Legmeghittebb párthivei 's legvitézebb harcosai magokat a' nagy, az istentől küldött Schamil mester tanítványinak nevezék. A' murschid (tanító) és mürid (tanítvány) nevek 1840 óta diszczimmé lettek 's fontos politikai jelentőséget nyertek. A' siker Schamilnak saját várakozását is fölülmulta. Az oroszoknak kevésse azelőtt meghódolt Koiszubui és Gumbet, ugyszinte több más vidék, péld. Szolotaus, Awuchs, Itschkeria és egész Tschetschországi lakosai Schamilhoz csatlakoztak, ki most Itschkeriában egy sűrű erdő közepett fekvő Dargo nevű falut választá lakhelyéül, 's innen intézé működéseit.

Az Achulko elfoglalása által örömittasokká lett oroszok eleinte nem sokat gondoltak Schamil haladásával, 's Golowin főhelytartó — ki báró Rosen helyét már 1838 óta pótolá — csak akkor vonatta össze az orosz seregeket, midőn hire jött, hogy Hadshi Murad az oroszok kegyetlenségei miatt, miket földieim elkövettek, 's vele is éreztetett dölyfös és méltatlan bánásmódjokért, noha neki nagy háladatossággal tartoztak volna, fellázadva, Schamilhoz csatlakozott, 's nagy számú avarokat vont maga után; de a' tshetscheket, daezára az alig 20 mérföldnyi hosszú vonalon általok készített 12 erősségnek, nem birták korlátozni. Avart is, e' nyilt és mindenfelől ellenségtől környezett tartományt, féltvén, serényen kezdék erősségekkel ellátni. Nevezetesen Himrit és Achulkót újra megerősítették, 's a' chunsaki uton még hat erősítvényt építettek. Schamil pedig mindezen készüléteket nyugottan nézte 's legkevesebb sem gátolta.

Hogy az oroszok annál hathatósabban munkállhassanak, már 1840-ben több mint 15,000 emberből álló gyalogság és lovasság 's egy brigád tüzérség érkeztek a' Kaukaszus keleti részében levő hadsereg erősítésére. Golowin fővezér 1841-ben maga állott a' vállalat élére, 's először is az awuchés szolotauiakat készült elpártolásukért megfenyíteni. De Schamil is elősietett az ország belsejéből, utjában napról napra rendkívül szaporitá seregét, 's az oroszokat Awuch és Szolotau vidékekben foglalt erős állásaikból ismét kikergeté. Csak Tscherkei, hol egy megerősített hídfőt csináltak, maradt még birtokukban. — Szintolyly szerencsétlenek voltak az oroszok Lesghistan délkeleti részében is, hova Fäsi tábornok a' daghestani hadosztály élén küldeték, megbizatván még egy téli táborozásra azon vidékek ellen, melylyek legközelebb Schamilnak meghódoltak. Gyorsan elő is nyomult a' tábornok Andalal vidékig, hol Tschoch falut csekély ellenállás után bevette; de hirtelen megjelenvén Schamil tetemes hadsereggel, az oroszokat Tschoch- és egész Andalalból elüzte; aztán rögtön Kumückba, a' kasikumüeki chánság főhelyére sietett, 's ezt minden további ellenállás nélkül bevette, melyly alkalommal az egész fejedelmi családot elfogta. A' beállott tél nem engedé meg az oroszoknak, hogy

Kumükba új táborozást nyissanak; de 1842. évi kikeletkor már oda sietett Argutinsky (örmény), 's azt rövid védelem után feladásra bírta; minek hírére Schamil hírtelen Argutinskynak háta mögé került 's néhány apró esatút váltott vele, melyekben győztes is maradt; azonban meghallván, miképp Grabbe is elkezdte az éjszaki részen az ellenségeskedést, 's már Dargót fenyegeti, ennek védelmére sietett.

A' császár maga is volt ugyan már (1837 ősszel) a' kaukazusi tartományokban és saját szemével látta az ottani hadviseléssel járó nagy nehézségeket: de mégsem foghatta meg a' dolgok állapotát, miután Achulko elfoglaltatását oly pompásan hirdették neki. Hogy tehát ily győzelem után Oroszország befolyása a' hegységben annyira megesőkent, 's hogy oly rendszabályok, mint 20 vár építése, szükségeseknek tartattak, ez nagy bizalmatlanságot támasztotta benne az ottani orosz vezérek iránt; miért is gróf Tschernitscheff hadügyministert a' helyszínére küldé, miszerint ott ismerkednék meg a' kaukazusi tartományok állapotával, 's aztán tenne jelentést róla urának. Grabbe tábornok pedig a' minis-terfőnököt egy merész tettel akará meglepni, melyly nem kevesebből mint Dargo elfoglalásából fogna állani. Grabbe tehát elhatározá, az itscheri erdőkön keresztül nyomulni Schamil új laka, Dargo, elvételére. 1842. máj. 29-én elkezdődék e' hadjárat a' csak egy év előtt épített Gerselaul várból, a' Jakszai nevű kis folyam mentében. Az oroszok csakhamar eljutottak már a' sűrű erdőbe, melyekben ember fejszéje még aligha pusztított; de csak igen lassan haladhattak a' fák sűrűsége 's a' föld minősége miatt, a' különben négy ló által húzott ágyukat gyakran emberek által kellvén a' legnehezebb pontokon keresztülvonatni. A' nehézségek mindinkább szaporodtak, noha az ellenség még eddig csak csatározott. Tapasztalt tisztok visszafordulást tanácsoltak Grabbénak; de tanácsuk meg nem hallgattaték, midőn az orosz hadsereg helyzete a' második estve már aggasztóvá lön. Csak most tön Schamil komoly megtámadásokat. A' harmadik nap reggelén még ugyan előre mentek az oroszok, de dél tájban Schamil hirtelen egész erejével az orosz táborra rohanván, csakugyan parancsot kelle adni a' visszavonulásra; azonban alig tétetett meg az első hátrálási mozdulat, már az itschkerek oly hevesen csaptak az oroszokra, hogy ezek nem is bírtak ellentállani. Este felé még ádázabb lön a' harc; a' kaukazusiak kivont karddal egész az orosz tábor közepébe rohantak 's ördögi kedvvel öldöklének. Az új ugyan félbenszakitá a' harezot; de Schamil és harezosai legkisebb pihenést sem engedtek az ellankadt és rettentetes szomjuságtól gyötrött oroszoknak. Másnap reggel a' harez hasonló elkeseredéssel folytattatott. A' kaukazusiak egy orosz dobost elfogván, vele doboltattak, hogy az utat nem tudó oroszok annál bizonyosabban kezeik közé kerítettessenek, egyszersmind ujjal kivont karddal rohantak rájuk, még pedig ezuttal a' centrumra, ezt szétverték 's az ágyukat mind elvették. De ekkor az oroszok is neki bősüültek, 's vad dühvel ezek rohantak viszont a' kaukazusiakra, kik egy részét az ágyuknak oda hagyák. Az erdőn kívül lassankint gyengült a' esata 's végre egészen megszűnt. A' legszomorubb állapotban érkeztek meg az oroszok öt nap mulva Gerselaulba. 2000-en estek el, és sokan haltak meg még később a' kapott sebekben 60 tisztból csak 24 jutott el a' várba. Ekközben Tscher-

nitscheff is megérkezett Gerselauba és szemtanuja volt a' szomorú kudarcznak. Saját szemével látta itt , mit tehet egy bármilyly kicsiny, de fanatizált nép, a' túlnyomó erő ellen is. Meggyőződött, hogy itt inkább az idő, mint az erőszak segíthet, 's olyly szándékkal utazott Pétervárba, hogy a' császárt a' további véres háborúkról lebeszélje. — Még ugyanazon évben Schamil egy második kemény csatát vívott, és győzött, Koiszubui vidéken, melylyet az oroszok végkép elhagyni kénytelenítették. Szerencsésebbek voltak Lesghistan délkeleti részében. Kumüek birtokukban maradt 's még jobban megerősítettet. — Schamil most már Imám nevet viselt.

Az ügyetlen Golowin visszahivatott ugyan 's helyébe az egész Oroszországban köztisztelettel bíró Neidhardt tábornok küldetett; de azért mégsem volt szerencsésebb az orosz fegyverekre nézve az 1843-ban újra kiütött háború, melylynek folytában Schamil egész Avart és Akuschtát elfoglalta, 's párthívei számát még több, az oroszoktól elpártolt néptörzsök csatlakozása szaporította. A' császár pedig iszonyuan megboszanodván, elhatározá most, egész hatalmával agyonnyomni Schamilt 's ekkép a' háborúnak véget vetni. A' kaukazusi hadsereg tehát az eddigi 60,000 emberről 120—130,000-re szaporítottat, öt hadosztályt képezve; mindegyik hadosztálynak külön vezér adatott, ki általában csak Neidhardt főparancsnoksága alatt állott. — Neidhardt, kinek állandó szállása Tschervennoi nevü régi kozák faluban a' Terek mellett volt, legelőször is — mig Freitag, a' Szunsha-vonal parancsnoka, a' Tschetschföldre beütc — Gurko és Lüders tábornokokkal a' pártütő tscherkeieket és dargoiakat megbabolázni, 's aztán Avarba, az ellenség mostani középpontjába, előnyomulni szándékozott. Ugyanakkor Argutinsky Kumüekon, Schwarz pedig a' tulajdonképeni Lesghistanon keresztülmenendők vagy legalább az ottani néptörzseket foglalkoztatandók valának, nehogy ezek segítségre jöhessenek; végre Nesteroffnak a' tschetscheket kelle nyugtalanitnia.

Későn érkezvén élelemszerek a' hadsereg számára, Neidhardt tábornok csak 1844-i júniusban kezdheté el hadmunkálatait. Mintegy 30,000 emberrel megindult tehát a' tscherkeiek ellen a' Szulak jobb oldalán Tschirjurt falu felé; de úgy szólván minden lépést, melylyet előre akartak tenni, erőszakkal kelle kiküzdeniök; mert a' tscherkeiek, tudván, hogy harmadszor nem nyerendenek bocsánatot, csak a' legvégső védelem után hátráltak, ugy hogy három egész hétig tartott a' harc, mig Neidhardt a' faluig előnyomulhatott, 's itt is minden házat ostrommal kelle bevennie. A' második csapás Dargo köztársaság ellen volt intézve, melylyben Schamil 24,000 emberrel állott; de e' táborozás még meg sem nyitvatott, midőn villámütés gyanánt jött a' hir, hogy Dániel Eliszui szultánja fellázadt, az orosz tisztviselőket elkergette, 's most harezra készen áll Alasan mellett Schwarz tábornokkal szemközt; 's csakugyan itt volt az első ütközet, a' második pedig Kach falunál; a' szultán, ki most már Dániel-bégnek nevezé magát, mindkét izben hátrálva, végre Eliszui várába vonult; innen az oroszok kétszer verettek vissza olyly véres fejjel, hogy már harmadszor teljességgel nem akartak engedelmeskedni a' megtámadási parancsnak; de később Nuchiból Bekoff ezredes 300 emberrel segítségre jövé, midőn már a' közel hegyre felhágott, észrevette Dániel az ellenséget, ezt

azonban Argutinsky egész hadosztályának tartván, melylynek már csak azért sem állhatott volna ellent, mivel vára élelemmel sem volt kellőleg ellátva, — még azon éjszaka övével együtt a' hegyekbe futott, úgy hogy másnap reggel a' bámuló oroszok egy kardvágás nélkül bemehettek az elhagyott várba. — Argutinsky is munkálkodott a' szamurschi hadosztálylyal, jelesül Kuwetschi falu ellen, melyly már a' legrégebb idők óta híres lón az ott készült fegyverekről, 's most leginkább innen kapott Schamil puskákat és kardokat : ezért tehát, de főleg azért, mert a' híres kaukazusi fal Derbentől csak eddig nyulik, érdekében feküdt az oroszoknak e' fontos helyet ellenségöktől elvenni. Argutinsky hirtelen megrohaná e' falut, 's a' rémült lakosok tüstint meghódoltak, 's megígérték, hogy ha Argutinsky visszavonja seregét 's orosz katonákkal nem terhelendi őket, Schamilnak nem fognak többé fegyvereket szolgáltatni. El levén érve a' főczél, Argutinsky visszavonult. — Ekközben elkezdődött a' hadmunkálat Dargo ellen is, melylynek meghódításáról közelebbi adataink ninesenek; csak annyit tudunk, hogy Jely és Gilly faluknál kemény csata vívatott. Ez volt eredménye az olyly pompásan hirdetett 1844-i táborozásnak; ez volt valósitása egy proclamatio ime szavainak : „Az orosz sas fenyegetőzve lebeg fölöttetek (kaukazusiak), és az, melyly ugyanazon időben ott, hol a' nap feljő, és ott, hol a' tengerbe merül, megláttathatik, melyly a' Kasbek és Elbrusz, valamint az apró dombok fölé egyaránt repül, titeket mindenütt elérend.“ — Oroszországban minden rosz kimenetel a' vezérnek tulajdonittatik; és így a' „német pedans“ is, mikép Neidhardt az oroszok által nevezteték, mint alkalmatlan, visszahívatott.

Gróf (később herczeg) Woronzoff, ki különös előszeretettel viseltetett a' cserkeszek lovagiassága 's általában kelet iránt, 's ki a' Kaukazuuson kezdette katonai pályáját, és a' császárnak több, névszerint Cserkeszországot tárgyazó megbizásában eljárta, — ő tartaték most is azon férfunak, ki a' békét a' Kaukazuusban helyeállithatná. Felhatalmazásokkal, minőkkel eddig még senki sem bírt, ellátva, herczeg Woronzoff 1845. év tavaszán lépett Neidhardt tábornok helyébe. A' pétervári haditanács nem adott többé utasító rendszabályokat a' herczegnek, mert az új helytartó és fővezér csak közvetlenül a' császárnak tön jelentéseket. Tudta Woronzoff, hogy a' mostani harc főleg Schamil személyességétől függ, 's hogy e' szerint, ha e' főnököt hatalmába keritené, a' háboru egyszerre elfojtathatnék : a' sikernek tehát legnagyobb és csaknem egyetlen lehetőségét azon eset föltételezván, ha Schamilt (mint azelőtt Grabbe Achulkóban) bármilyly erős várban bezárhatná, e' végett Woronzoff legfőképp a' murchid székhelyét, Dargo falut, vette szemügyre. Jun. 12-én Vnessapnájából nyitá meg a' táborozást. Lüders vezérlé a' 12—16,000 emberből álló tshetschi hadosztályt, herczeg Bebutoff (örmény) pedig az egy harmadrésszel kisebb daghestáni hadosztályt. A' legshék visszavonultak a' győzelmesen haladó orosz tábor előtt, úgy hogy az oroszok egész Andi vidékig előnyomulhattak. Itt mutatkozott először az ellenség hatályosan, 's mindenfelől nyugtalanítá az oroszokat, úgy hogy ezeknek szakadatlanul fegyver alatt kellett állniok. Ezuttal Woronzoffnál igen sok testőrtiszt volt Pétervárból, kiket a' kaukazusi háboru megtanulása végett küldött ide a' császár. Ezen tapasztalatlan emberek mindazt, mit eddig a'

kaukasziaiak vitézségéről hallottak, túlzottnak tarták, és Schamilt 's párt-hiveit, mivel ezek eddigelő mindenütt visszahuzták magokat 's még a legerősebb állomásokat is csekély ellenállás után elhagyták, gyáváknak nevezék. De most már látták nagy rémülésökre, hogy a' ravasz Schamil sokkal jobban ért a' kaukaszusi hadművészethez, mint ők. Schamil t. i. eleinte szándékosan csak igen csekély ellenállást mutatott, 's ilyly nagy, sok nélkülözéshez szokott, több mint 24,000 emberből álló hadsereget csak azért eresztett be mélyebben, hogy annál bizonyosabban megsemmíthesse. Néhány nap mulva már az oroszok helyzete aggasztóvá lón Andiban. Schamil az Assal nevü bérezeken állott, melylyek dél felé Andit Technuzal vidéktől elválasztják, 's innen támadta meg az oroszokat. Woronzoff, a' főnököt elüzendő, kivonult Andiból, 's elkeseredett ütközetre került a' dolog, melylyből a' lesghek hirtelen orditva vonultak vissza Technuzalba. De e' csata is 's még inkább a' futás hadi eselnek bizonyult, mert Hadshi Murad azalatt a' burzukali szoros ut őrizetét kardra hányatta, innen pedig herczeg Bebutoff élébe ment, ki nagy hadszállítványt hozott Andiba, 's ugy megverte ezt, hogy az oroszok majd mind ott hagyván a' társzekereket, legnagyobb sietséggel Perewal-Kirkbe visszazavonulni kénytelenítették. Óránkint mindinkább átláták az oroszok bajos helyzetöket Andiban, kivált miután a' lesghek minden szállítást megakadályoztak. Csak jul. 16-án érkezett anynyi élelem, hogy Woronzoff a' hadjáratot folytathatá. Az őszszeköttetési vonalhoz tartozó 14 zászlóalj vezérletét tehát Bebutoff herczegre bízván, maga Woronzoff 11 zászlóalj gyalogsággal 's 2—3000 egyéb katonával jul. 18-án gogatli táborhelyéről megindult, legközelebb a' Retschel nevü andi hegység hátán keresztül-menendő. A' Retschel éjszaki lejtőjén kezdődnek az erdők, 's ősbükköktől környezve fekszik ott Schamil székhelye —Dargo. A' hegy tetejére minden további ellenállás nélkül feljutottak az oroszok. De most Schamil hirtelen itt termett harcsoaival, 's olyly erővel rohant az oroszokra, hogy ezek csak a' legszorosabb őszszezárkozás által mentheték meg magokat. Levagdalt fákból készült torlaszok követék egymást, melylyeknek mindegyikét szuronynyal kellett bevenni, mert itt az ágyukat épen nem lehetett használni. Kivont karddal rohant gyakran egy kaukaszusi a' másik után az orosz tábor közepébe, 's kiméletlenül levágta, a' mi csak élébe akadt, mignem ő is megtaláltatván, halva rogyott le. Schamil minden élelmi és egyéb szekeret elhordatott Dargóból, 's midőn az oroszok végre bevonultak a' nyilt faluba, semmit sem találtak benne. Azt gondolták, hogy Dargo elfoglalása után Schamil felhagyand az ellenségeskedéssel 's hajlandó lesz az alkudozásra; de ismét keserűen csalatkoztak, mert a' kaukaszusiak a' harczot még annál konokabbul folytatták. Az oroszoknál ismét megfogyott az élelem, a' mellett pedig táborukat Schamil még ágyukkal is löveté; ekkor többek közt Fock tábornok is megöletett. Még szerencsétlenebbül járt a' Klukenauai Kluka vezérlete alatt élelemért küldött hat zászlóalj; Wiktoroff és Paszek tábornokok ugyanis a' tábor közepében vágattak le a' betolakodó lesghek által, 's olyly nagy lón a' zűrzavar, hogy holttesteiket sem lehetett megmenteni. Majd minden szállítvány az ellenség kezébe került. A' legszomorubb állapotban érkezett vissza az igen nagyon őszszelővadt hat zászlóalj Dargóba.

Az oroszok jul. 25-én, inkább kényszerítve mint önként, hagyák el Dargót, 's lefelé vonultak a' Jakszai völgyében. Mindenfelől szorongatattva és megtámadtatva, végre egy erdőltlen téren fekvő Schaugal-Berda nevű faluba futottak, 's innen üzentek segítségért Freitag tábornoknak Gerselauba. Freitag hirtelenében mintegy 8,000 embert öszszeszedvén, ezekkel és fris élelemmel két nap mulva megérkezék a' most nevezett faluba és Woronzoffal egyesüle. A' harez lassankint gyengülni kezdé, mert alkalmasint a' kaukaziak is elfáradtak. Aug. 1-én a' szerencsétlen kiéhezett orosz tábor megérkezék Gerselauba. Az orosz hírlapok egymás után közlék a' győzelmi tudósításokat; Tiflisben és Pétervárott Dargo bevétele megünnepeltetett; pedig a' hegylakók még soha sem nyertek ilyly fényes diadalt. A' többi hadosztályok munkálatai kevesbbé fontosak, és erdvény nélkül maradtak. A' dargói hadjárat fölnyitá a' mély belátásu 's vitéz hadvezér szemeit; de mégis hiába iparkodott Woronzoff Krímben a' császárt efféle további vállalatokról lebeszélni, mert a' császár ugy vélekedék, hogy az előbbi hadjáratból okulva, könnyebben sikerülend 's fontosabb erdvényeket hozand egy uj hadjárat, melyly a' keleti Tschetschnában fekvő—Weden Schamil uj székhelye—ellen terveztetett, és 1846-ik év tavaszán minden előkészítetett, hogy az uj hadjárat minél szerencsésbben végeztethessék. Ekkor Schamil két védvonal daczára előtört a' tschetschi erdőkből és az egész kaukazuusi orosz táborot kigúnyolá.

Az oroszok több éven át sok esatavesztést szenvedtek a' Tschetschföld erdőiben; miért is Woronzoff most azoknak megsemmítésére fordítá figyelmét. Ként és szurkot hozata tehát Odessából; de az első kísérletk már megtanították, hogy a' lombfát épen nem olyly könnyű leégetni, mint az éjszaki gyantadús, tűlevelü fás erdőket; és már csakhamar csupán a' legveszélyesb helyek kiirtatására szoritkozák; de itt is lassan ment a' dolog 's igen kevés haszonnal. Schamil legcesekélyebb ellenállást sem mutatott, hanem a' legközelebbi falvak lakosaira hagyá az oroszok háborgatását. 1846-i tavaszkor 8000 emberből álló uj sereg érkezett; de Voronzoff valamenynyi ezred kiegészítésére 20,000 embert kívánt; e' kívánatból ki'etszik, hogy ellenség és járványok 1845-ben körülbelől ugyanynyi oroszot ragadtak el. Midőn már minden készület meg volt téve a' Weden elleni hadjáratra 's a' hadosztályok mind készen állottak az indulásra: Schamil hirtelen előtört maj. 11-én 10,000, más tudósítások szerint 20,000 lovas és gyalog emberből álló táborával, 's rabolva és pusztítva vonult keresztül Kabarda egy részén, hol számos falut leégetett, melyly alkalommal igen sokan csatlakoztak hozzá a' kabardok közül, miáltal hadserege fenyegetőleg erősödött. Ezzel végre Naltschik középponti főerősség felé nyomult, de annak bevételét a' mindenfelől oda siető oroszok miatt nem eszközölhetvén, maj. 19-én elbocsátá gyalogságát, melyly akadályozatlanul érkezett meg sűrű erdőibe, míg ő maga lovasaival egész Jekaterinogradig, hol a' Malka a' Terekbe ömlik, pusztító hadjáratot tartá. Aztán kelet felé a' kis Kabardába száguldott, Iljinsky és Möller-Sakomelsky ezredeseket, kik a' Terek vizén nem akarták átbocsátani, félretolván; végre, az oroszokat álmélkodásra indító gyorsasággal haladva, erdőibe rejtezett. A' Kabardába beütés legmerészebb tett, nem csak azok közt, miket Schamil véghez vitt, hanem általában azok közt is, mik a' Kauka-

zuson történtek. Ilyl körülmények közt a' Weden elleni hadjárat elmaradt, kivált mivel különben is igen gyakoriak lettek a' kaukazusiak beütései.

A' Kumüctől Temirchanschuráig terjedő elvesztett földet egészen visszafoglalni, 's ezért Gergebil és Szalty falukat, melylyek a' közel fekvő folyamok hidjait hatalmukban tartják, minden áron bevenni, ez volt a' feladat, mit Woronzoff az 1847-i hadjáratra kitűzött, melyly csakugyan maj. 18-án meg is nyitatték először a' megerősített Gergebil falu ellen, és 14—16,000 emberrel jun. 13-án maga az ostrom elkezdetvén egy meredek szirt ellen, honnan az őrsereg legtöbbet ártott, az iszonyu tüzeles mindaddig folytattaték, míg a' szirt rettentő ropogás közt őszsze nem omlott. Azután további rés lövetett; de Schamil az üregekkel ellátott sziklakupot, melylyen a' falu fekszik, ugy megerősítette, hogy az ágyugolyók és bombák csak csekély kárt tettek. Végre három rés lövetvén, az oroszok rohammal bevették az elővárműveket 's egész az erősség belsejéig nyomultak; de csak kevesen térhettek vissza közülök; mert a' vár előtt és benne számtalan torlaszok és csapdavermek váltották egymást, melyly utólsókban különösen százankint találák az oroszok kínos halálukat. A' második roham szintolyly véresen veretvén vissza, mint az első, Woronzoff, miután megparancsolta, hogy Chodshal-Machi megerősített táborhelyé alakittassék, jun. 18-án Gergebil ostromával felhagyott. A' Turt-schi-Daghon hadseregének, melyly a' cholérától és szemfájástól borzasztó sokat szenvedé, aug. 6-ig pihenést engedett, 's aztán elkezdé a' második hadjáratot, t. i. Szalty megerősített falu ellen, sokkal gyengébb sereggel, mint a' minő Gergebil ellen munkált, noha ugyanaz volt, csakhogy ott természetesen megfogyatkozott. Midőn az oroszok már csak 2¹/₂ óra járásnyira voltak Szaltytól: a' hegyi népek, Kibit Mohamma és Dániel bég vezérlete alatt, elejökbe mentek; de heves harcz után visszanyomattak; csakhamar azonban ismét őszszeszédék magokat, és más oldalon két derék főnökük, u. m. Abakir Hadshi és Musza Belakansky által felállitva, az ostromló tábor és a' Szaltytól csak három órányi távolságra fekvő Chodshal-Machi közötti őszszeköttetést elvágták. Sok ütközet volt itt aug. 22-től fogva, mignem végre az oroszok mégis megtartották a' esata-tért, 's névszerint Kupa faluban erős állást foglaltak. Csak most kezdődött még Szalty falu ostroma ágyu- és bombatüz által, melyly több hetekig folyvást tartott. Egyik erősítvény a' másik után dőlt meg 's egyik bérez a' másik után lövetett be; az őrsereg mégis daczolt a' kemény ostrommal. Végre iszonyu tűzagnak ásattak, melylyek meggyujtatván, tömérdek rombolást tettek a' megerősített faluban. Mindezeknek daczára egész sept. 27-ig tartotta magát az őrsereg, és csak ekkor vonult vissza a' hidon. Az oroszok ekkép uraivá lettek ugyan Szaltynak: de helyzetök nem igen kedvező lehetett, mert ők is csakhamar elvonultak, a' nélkül hogy megtarthatták volna hódítványukat.

Szalty szétromboltatása nem igen ártott Schamilnak. Ugy látszik, ő maga sem sokat tartott felőle, mert nem személyesen vezette annak védelmezését. A' helyett mindenfelé roppant tevékenységet fejtett ki, és kitünő szellemi tehetsége által lassankint a' többi lesghitörzsöket is a' felső Koiszavidékeken a' maga részére mind megnyerte. Nem kevesbbé terjedt Schamil hatalma éjszaknyugaton, majd minden tschetschtörzsek, sőt még

a' pogány kistek is meghódolván nekie. A' háromfelől orosz erősítvényekkel környezett karabulakok kis törzse is rendkívüli ellenállást mutatott. Ambár az oroszok azzal kérkednek, hogy 1847. év folytában igen sok győzelmet vettek e' törzsön és a' kis Tschetschna többi lakosain : mégis ellenségeiktől egy arasz földet alig foglaltak el.

Schamil egyébiránt teljességgel nem olyly barbár, mint a' minőnek orosz, sőt német tudósítások is rajzolják; ő csak a' hazaárulók iránt kegyetlen; úmde ezek Europa művelt országaiban is halállal büntettetnek; akár főbe lövetnek, akár buzogánnyal veretnek agyon, ez végre is mindegy, kivált ha meggondoljuk, hogy Schamil egyszerű fia a' hegyeknek. Schamil, egyéb tehetségei közt, igen jeles organizáló fő; 's a' meghódolt vidékeket remekül rendezte. Semmi idegen vagy természetlen intérvényt be nem hozott, hanem minden rendezést a' néphez és honához alkalmazott. — *M.*

Csermák. Magyar zeneművész és hangszerző. Ezen, a' magyar művészet világában feltűnt ritka tünemény eredete- 's életéről csak keveset tudunk, sőt gyönyörű művei közül is csak keveset ismerünk; írónk közül talán még senki nem méltánylá őt kellően. — Ő köztiszteletű hazánkfiát *Fáy Andrást*, mint ki annak idejében maga is szenvedélyes hegedűjátósó vala, 's a' magyar zenészetet különösen pártolá, 1818-ban falusi jószágán, egy szinte zenekedvelő pesti kereskedő társaságában fölkeresé, meglátogatá, 's a' tisztelt hazafi előadása nyomán a' nála bolygó lidérczént föl- és letűnt művész életének végszakából a' következő igen érdekes adatokat jegyeztük föl. Midőn a' lengyel eredetű *Csermák* a' mondott időben *Fáy András* házánál megjelent, már akkor az őrzöngés világos jelei valának rajta észrevehetők; ez és a' korhelyélet által feldűlt arcvonásai különben még ekkor is feltűnteték a' deli külsővel párosult szép lelket, és finom, udvarias társalgása, választékos kifejezései egykori műveltségét 's jobblétét gyanittaták. Rongyos ruházata nyomorult állapotát hirdeté; csupán egy szurtos ing volt rajta, mellény, nyakravaló 's felsőöltöny nélkül, 's lábait kopott katonanadrág és bakancs fődé. *Fáy*, ki *Csermákot* csak híreből ismeré, 's jeles hangszerzeményei miatt nagyra becsülte, egyelőre alig akará hinni, hogy ezen különös alak csakugyan ő volna, 's kételyét eloszlatandó, előhozatá hegedűjét. A' mint az ágról szakadt alak kezébe vevé a' szárazfát, 's egyikét hangot próbált azon, tüstént észre lehetett venni, hogy a' hangszert nem mindennapi ember szorítá kebeléhez. Ekkor az ihletett művész egyik legfőnségesebb magyar hangszerzeményét olyly rendkívüli ügyességgel, olyly szabatos és a' szív mélyéig ható előadással kezdé játszani, hogy a' csodálatra ragadtatott házigazda egy perczig sem kétkedék többé *Csermák* kilétében. 'S midőn a' játék után a' legnagyobb megindulás közt a' legszebb dicséretekkel halmozná el becses vendégét, az örült művész fölmagasztaltsága menynyéből leesve, némi gúnyos mosollyal ezt rebegé: „Ézt én az úristen számára componáltam, — ő szegény, velem együtt igen szomorú állapotban van, most bölcsőben ringatják, 's nem sokára meg fog halni!“ E' szavakra a' házi gazda mélyen megilletődött, 's a' kereskedő, ki őt magával hozá, mint vallásos ember egészen elborzadt a' tébolyodottnak ilyly beszéde fölött. *Fáy András*, csodálva és

szánva a' szerencsétlen művészt, kinek lánglelke még most sem tört meg egészen, minden módon iparkodék őt jó kedvbe hozni, szivességével kitüntetni. 's legalább kis időre megvigasztalni. — Először is ruhiával ajándékozta meg; ezt elfogadá, azután magyaros szokás szerint borral kínálta meg, de már ezt nem fogadá el, mert még birt anynyi öntudattal, hogy ismerve bortól könnyen hevülő természetét, ilyly tisztos háznál nem akarta magát gyalázatba keverni. Azért hát a' szives házigazda megizente a' korcsmárosnak, kinél *Csermák* szállva volt, hogy az ő rovására adjon neki anynyi ételt 's italt, a' menyinyit kíván. És a' feldúlt életü művész csakugyan kapott az alkalmon, fesztelen magányában czimborákat gyűjtött maga köré, ezekkel a' kicsapongásig korhelykedett, és ajándékruháját még az nap estve elprédálta. — Gombáról bemenvén Pestre, habár ekkor még csak hegedűje sem volt, az akkor olyly nagy hírü Zrinyi-kávéházban egy czigánybanda élére állott, 's remek játéka által rövid idő alatt sok pénzt keresett különösen a' pénzesebb jurátusoktól; — azonban harmadnapra már ismét egy fillére sem volt, 's megint csak egy ingben járt. — Hová lett később, miként 's mikor végezé életét a' szerencsétlen művész, erről hallgat a' krónika. A' műértő *Fáy András* párhuzamot vonva *Lavotta* és *Csermák* hangszerzeményei közt, azt jegyzé meg ezekről, hogy amazéit népiesebb, egyszerűebb, magyarosabb, *Csermákéit* pedig magasabb, művésziebb, 's mélyebben megható jellem bélyegzi. — *Csermák* jeles műveiből több fennmaradt, 's néhány nyomtatásban is megjelent.

Csikszék, egyike Erdély Székelyföldének székei közül. Magában foglalja alsó és felső Csikszéken kívül *Gyergyó* és *Kászón* fiókszékeket, 's ezekkel egyesülve fekszik az éjszaki szélesség $46^{\circ} 7' 40''$ — $47^{\circ} 7' 30''$ és a' keleti hosszúság $42^{\circ} 51' 30''$ és $43^{\circ} 54' 30''$ közt. Határai: éjszakra a' besztercei szászvidék. északnyugotra Torda megye, keletre Moldvaország, délre a' kezdi fiók székely szék és felső Fejér vármegye, nyugotra Udvarhely anya- 's Bardócz fiókszékek és Torda megye. Nagysága $78 \square$ mérföld 's $130 \square$ öl. Természeti tulajdonságát illetőleg egész Csikszék hegyesvölgyes tartomány, magas erdős bércekkel és havasokkal, úgyhogy tulajdonképpen rónaság csak Gyergyóban látható, 's ez sem nagyobb területü $2 \square$ mérföldnél. Fő folyói a': *Maros*, melyly Gyergyó délkeleti havasaiból *Fenvalómező* és *Feketerecze* nevü hegyekből ered; az *Olt*, melyly két ágba ered felső Csikban. A' nagyobb ered *Sóhavas*, *Magasbük*, *Megyes* és *Czofronka* nevü hegyekből, a' kisebb ág *Fenvalómező* hegyből az előbbitől egy óra távolságra. A' nagyobb ág 5, a' kisebb 3 órai futása után egyesülnek Csik szent Domokosnál. Futása a' forrástól a' határszélig 77 óra. A' *Totrus* csak néhány mérföldnyire nedvesíti Csikföldét, innen Moldvába tér által, ugyanez az eset az *Aranys Besztercze* vizével is. Ezeken kívül még számos patakja van. Hegyitavai közül említést érdemel a' *Szent Anna* tava Csiktusnád és Torja feletti fényves hegyeken. Sokan tengerszemnek tarták eddig, sőt némelylyek beszéltek, hogy benne koronként tört hajódarabok vetődtek fel: de vizgálatok után mindez állítások sületlenségeknék bizonyultak be. 1840-ben *Mentovich* és *Jánosi* urak megmérvén, közepén is 5—6 öl mélységünek találták. Vize iható édes. Igaz, hogy némi hullámozása van, de ez teljes-

séggel nem tengeri hullámlás. Inkább regényessége teszi nevezetessé, minthogy igen magasán, egy hegyesúcs' crateralakú, bikk- és fenyvekkel borított mélyedésében fekszik, 's a' nép búcsút szokott járni 2—4 öl szélességű szép pázsitos partja tisztásán. Kerülete mintegy 1000 bécsi öl. — Levegője Csiknak hideg de egészséges, 's itt számos nagy életkorú öreg találtatik. Éghajlata is annyira zordon, hogy Gyergyó bérezei közt nem hogy a' szőlő, de még más gyümölcs sem érik meg. Ez okból tisztabuzát sem vetnek itt, hanem fő természetények a' rozs, zab, és burgonya, bár a' zabot néha száнкán kell a' hegyekről levonatni. Fő kincse Csiknak rengeteg erdőségeiben fekszik, melyekben a' fenyő és bükk uralkodó fánemek. Ez okból a' Maros vizén tutajokban igen sok lécz, deszka, gerenda 's más épületfa szállittatik le Erdély nyugoti megyeibe sőt Magyarországra is. Vadállatok-közül még itt nem ritkaság a' szarvas, őz, medve, farkas; szelid barmai közül pedig a' ló és juh érdemelnék figyelmet. Ugyanis az eredeti keleti származásu magyar ló Csik bérezei közt még nem veszté el eredetiségét, 's azért az okos ménésbirtokosok örömet felvásárolják a' csiki anyakanczákat. A' juhtenyésztés szinte sok embert táplál, mert itt, szinte mint Magyarország kárpáti vidékein, juhtejből híres túró készittetik, melyly *Csiki*-név alatt meszsze tájakra elhordatván, kitűnő becsben tartatik, 's csak az kár, hogy nagy mennyiségben nem kapható. Mind ló-, mind juhvásárok híresek történnek Csik-Szeredán, 's még külföldről is meglátogattnak. Ámbár Csikszék egészen hegyes tartomány, ásványok többféle némeivel még sem dicsekedhetik. Kőszénereket *Dánfalvánál* fedeztek fel, de nem használtatnak. A' *Csik-Szentdomokosi* rézbánya legnagyobb egész Erdélyben. Ezt 1816-ban 2000 pengő forintért adta el a' kincstár *Zakariás* testvéreknek, 's ma a' bánya összes értéke az 500,000 p. forintot meghaladja. Évi természeténye közép-számitás szerint 1100—1200 mázsa közt áll. Ásványvizei közül leghiresebb az egész osztrák birodalomban legelsőnek tartott *borszéki* savanyúvíz-forrása. Tulajdonosa *Ditró* és *Szárhegy* Gyergyó két végső faluja. E' forrásból évenként 3,000,000 palaczkot töltenek meg, melylyek helyben 10 váltó krajezár értékkel bírnak, 's e' szép számnak $\frac{1}{3}$ -a Erdélyben marad, $\frac{2}{3}$ -át pedig Oláh, Moldva országokba 's Ausztriába hordják. — Népeisége 138,723 lélek, kik közül 98,723 a' polgári, 40,000 a' katonai hatósághoz tartozik, 's ezekből áll az első székely ezred. Eredetre nézve székelyek, oláhok és örmények, de itt mind az oláhok mind az örmények tiszta magyar nyelven beszélnek. Legtöbb örmény család találtatik Gyergyóban. Vallást illetőleg többnyire római katolikusok 's protestansok csak 1, a' görög egyesültek pedig 14 kis anyaegyházat bírnak. Névszerint pedig van 538 református, 4118 görög egyesült és 78 parochiában 133,062 római katolikus székely, kik köztudomás szerint felette buzgók. Iparról és kereskedésről nem sokat mondhatunk, mert itt az emberek valóságos patriarchalis életet folytatnak, 's mint az angol *Paget* is írja, az élet kényelméről, a' comfortról eszméjük sínes. Azonban a' kordovány-készítés, lenfonás, fenyőszálkereskedés, juhtúrókészítés mégis kiemelendők. Üveghuta van *Borszéken*; papirosmalom *Csik-Szent-Mártonban*, *Csik-Szeredán* és *Csik-Szent Királyban*. Kereskedési utai közül legnevezetesebb a' Brassó és Borszék közti vonal. E' vonal Gyergyó-Szent-

Miklósig igen jól el van készítve, innen Borszékig is csaknem egészen. A' Nyergeshegytől Szent-Domokosig az Olt völgyében megy, hol aztán a' Székastó nevű hegyet átvágja. E' hegy után Gyergyó lapályán halad, mignem a' borszéki havasok közé merül, azonban itt sem igen hegyes. E' vonalon 4—5 mázsa terhet lehet egy marhára számítani, 's előfogatra nincs szükség. — Csik 's a' vele egyesült Gyergyó és Kászon székekben van 1 mezőváros, u. m. Csik-Szereda, 86 falu, 3 pusztta és 2 hegyszoros (passus). E' passusok: Gyimes és Tölgyes. F. E.

Csillagászat haladásai. E' szép tudomány, melyly az égi testek mozgásai vizsgálatából ezen mozgások törvényeit, 's ezekből viszont a' jövőendő mozgásokat keresi, legnevezetesebb ága a' természettannak, menyinyiben számzások által egy főtörvényből a' világ-egyetem rendét kimutatja, érdekeink csalódásait megszünteti, oda állítván az igazságot, hol a' látlagos a' tudománnyal leginkább látszanak összeütközésben lenni; 's ezért ezen tudomány mindenkor kitünő foglalkozási tárgya volt a' haladó emberiségnek és bizonyos célja az értelemnek, 's utóbbi két évtizedben, különösen, a' természettan egyéb ágaival párhuzamosan, nevezetesen haladott. — A' csillagászat régóta felosztatott: *égboltozati csillagászatra*, melyly az égi tűnemények sorát kimutatja azon feltétel alatt, hogy a' föld egy gömb középpontján van, melylynek fölületén, az égi boltozaton, az égi testek mozognak; *elméleti csillagászatra*, melyly a' világegyetem igazi alkotását írja le, kitüntetvén az égi testek egymáshozó viszonyait, melylyenek a' viszonyos elhelyezések, távolságok, és sebességek; *természettani csillagászatra*, melylynek célja keresni az égi mozgások okait 's törvényeit a' mozgástan elvei 's számzásai szerint. A' tudomány ezen három osztálya a' csillagászat *elméleti* részét képviseli; 's ennek alkalmazása vizsgálatokra, látesövek 's mérőszerek készítésére és végre számításokra, *gyakorlati* vagy inkább *vizsgálati* csillagászatnak nevezendő. — Gyakorlatban azonban a' csillagászat különböző tárgyai szerint osztatik fel. Ilyen vizsgálati tárgyat képeznek az *állonyos* (fix) csillagok, melylyek viszonyos helyzeteiket alig észrevehetőleg változtatják. A' világosabb csillagok helyzetei már régóta pontosabban meg lévén határozva ezeken kívül újabb időben a' kisebb, csak távesövekkel látható, csillagok is meghatározottak, miből: a' csillagok igen csekély tulajdon mozgása, és az egész naprendszer haladása és mozgási iránya kétségen kívül helyzetetett; — az aberratio menyinyisége pedig, és a' föld forgási tengelye folytonos csekély irányváltozásának 's szakonkénti ingadozásának menyinyisége pontosabban biztosított; néhány csillag fényének változása, és ennek időszaka meghatározott; néhány kettős csillagnál a' viszonyos keringési idő, és öt vagy hat csillag távolsága a' naprendszerhez nagy hihetőséggel kiszámított; sőt némelylyek naprendszerünk közelebbi középpontját a' pleiadok (fiastyuk) csillagesoportozatában vélték feltalálhatónak. — Az apróbb csillagok gondosabb meghatározása következtében utóbbi időben az égi rajzok is nagyobb terjedelmet nyertek, 's ezek az utolsó évtizedben öt kisebb bolygó és egy új csillag felfedezésére vezettek, 's elméleti számzások által következtetett *Neptun* bolygó feltalálását igen könnyebbitették. Mert ezen rajzokban az igen apró 's csak távesövekkel látható csillagok lévén feljegyezve, ha azok az éggel később újra egybe hasonli-

tatnak, és ha ekkor történetesen csillag találatik, melyly a' rajzban feljegyezve nincsen, ez vagy új csillag, 's ilyly eset utóbbi időkben egyszer fordult elő, vagy pedig bolygó, melyly az égen napról napra helyét változtatván, most azon tájba jött, melyly éppen a' rajzzal hasonlítatik egybe. és melylynek bolygó létét már egy nap múlva megismerhetni, miután közben helyét mérhetőleg változtatta. Ez uton fedeztettek fel újabb időben *Astraea, Hebe, Isis, Flora* és *Hora*, melylyek *Mars* és *Jupiter* között közel *Ceres, Vesta, Pallas, Minerva* bolygókhöz a' nap körül keringenek 's ezekkel együtt egy külön bolygórendszert képeznek. (I. Bolygó. rendszer) Különös és terjedelmes foglalkozási tárgyat képeznek a' bolygók, azok elemei pontosabb biztosítása, 's az általános vonzó erőből következtetett mozgások, melyly törvénytől miután *Uranus* bolygó egy század óta mérhetőleg eltért, *Leverrier* keresett olyly bolygót az *Uranuson* túl, melyly ezen eltéréseket az általános vonzó törvény szerint képes előidézni, melyly bolygó, az ég azon helyén, melylyet *Leverrier* számzások által bizonyos időre talált, mint egy apró csillag, fel is fedeztetett. Hogy *Adams* egy időben számzásai által szinte azon eredményre jött, csak a' kérdés korszerűségét bizonyította. — Az üstökösök különösen kerestetnek kisebb csillagászatokban, 's középszám szerint évenként négy — öt találatik, holott régen csak a' nagyobbak és pusztá szemmel láthatók jegyeztettek fel. Az eddig látott üstökösök száma 1848-ig 190-re terjed; ezekből Kr. sz. előtti van 4, Kr. sz. után az első ezer évre esik 9, a' következő századra 46, mult századra 60, a' mostani századra 71. Ezek közül csak háromnak vissza-, vagyis a' láthatárig közel jövele hozzánk, van pontosan tudva, névszerint a' *Halley*, a' *Pons* — *Encke*, 's a' *Gambart* — *Biela* üstököse; a' három másiknak visszajövele pedig nagy hihetőséggel számított. — Kisebb rangú csillagászati tárgyak: a' nap foltjai és a' hulló csillagok vizsgálata, melylyek azonban okfökre még nem vezettettek vissza, 's az utóbbiakról csak az tünt ki, hogy augustus és november elején legtöbbször látható.

A' csillagászat története sokat nyert utóbbi időkben a' chinai régi könyvek fordítása által, a' vizsgálati csillagászat pedig újabb és czélszerűen alapított intézetek, új és czélszerűbb mér- és láteszközök által. Legnagyobb-szerű csillagászati intézet alapított Pulkován sz. Pétervár mellett 1840-ben, egy másik nagyszerű Washingtonban Éjszakamerikában 1843-ban, melylyet *Melville Gillis* igazgat, ki bőleirást adott a' gazdag intézetről. Nevezetes új intézet *Senftenberg* báró csillagászata Csehországban, Prágától keletre 20 mfdnyire, a' sléziai határon, hasonló nevű uradalomban, igen jeles műszerekkel ellátva. — Magyarországon, a' szentgellérthegyi egyetemi csillagdn kívül, egy a' tudományoknak élő akadémicusunk 's jeles írónk *Nagy Károly* által, Fehérmegyében, Budától 4 mérföldnyire, *Bicske* és *Mány* helységek közti dombon, állítottott fel roppant áldozatokkal új csillagászat, melylyben az említett tudós úzi nemes kedvtelését. Ugyanezen akadémiai tag adta ki a' *Dien Károly* által Párisban készített első magyar égi abroszt, melylyen a' csillagok helyei 1840-ik évnék felelnek meg. — Nevezetes újdonság a' csillagászat körében *Rosse* gróf óriási telescopja, melyly Irlandban, az említett grófnak *Parsonscastlei* jószágán van felállítva, 's 6 angol lábnál nagyobb átmérőjű tükrével, legnagyobb

a' világon. A' *Dipleidoscóp* nevű új astronomiai szerről lásd e' név alatt. Mindezekről pedig bővebben lásd: *Schuhmacher: Astronomische Nachrichten.* — N-n.

Csöd, csödtörvények. (Concurs, faillite, banqueroute, falliment,) A' hitelnek, és ezáltal a' gyors pénzforgalomnak, kereskedés előmenetének és közvagyonosodásnak egyik legfőbb tényezője a' czélszerű adósági törvényhozás. Ha ez költségesebb, mint az anyagi érdekek kívánják, és hosszabb, mintsem hogy a' forgalom és üzlet gyorsaságával öszszeférhetne, vagy ha épen még bizonyos kiváltságos érdekekből az adósokat a' hitelezők rovására károsítaná is, a' hitelviszonyokra a' legnyomasztóbb hatással leend. Ily törvények és bírói eljárás mellett a' közbizodalom csökken, a' tőkepénzek megrágulnak, a' pénzforgalom károsi rányt vesz, és a' nemzetgazdaszatnak minden ága pangásnak és sulyyedésnek indul. Ily elvek szerint kell tekintenünk a' csödügyet is. Azon viszonyok és jogi kérdések elintézése, midőn valamelyly adós képtelenné válik minden tartozásait kifizetni, terhei fölülmulván vagyonát, pusztán igazságszolgáltatási ügyet képez, melyly a' magán keresetek utjára tartozik. És ez okból e' téren meg kell szünni minden kabineti rendeleteknek, fejdelmi engedélyeknek, parancsoknak és politikai tekinteteknek; a' legfelsőbb hatalmat a' törvényhozás mezején kívül egyedül a' felügyelet illetvén. De a' jogi szempont mellett vannak itt más igen fontos politikai érdekek. A' csöd rendszerhez a' legnagyobb befolyásu állami érdekek kapcsolattak. A' bukásnak, melyly a' csödületet szükségessé teszi, nem egyedüli eredménye az, hogy számosan kárt szenvednek miatta, és sok család nyomorra jut. Ezen anyagi okozatnál sokkal nagyobb figyelmet érdemel erkölcsi hatása. Midőn fizetetlen marad a' tartozásoknak egy 's többnyire nagy része, nem annyira ennek szenvedése és kárai miatt, mint inkább a' többszöri előfordulhatás félelme folytán, mit előre senkisé tudhat, mit kiszámítani senkisé képes, mit tehát bárkinék 's bármikor is lehet várni, a' kölcsönzési bizodalom tetemesen lehangoltatik. Kétségek támadnak a' kölcsönzés alapjainak biztosságairánt, aggályok keletkeznek a' tőke elveszthetésének lehetősége miatt, és ezen hideg számok által el nem oszlatható bizonytalanság a' számoló pénzvilágban általános félelmet terjeszt el. Ennek legközelebbi hátása a' hitelt, a' távolabbi pedig az állam jóllétét érinti. A' kétségek, aggályok és megháborított bizalom csökkenti a' hitelt, visszatarítja vagy másfelé fordítja a' tőkéket, a' közforgalmat és nemzeti gazdaszat csatornáit temérdek erőttől fosztja meg, és így a' köz jólét kifejlődését visszatarítja, vagy meg is semmisíti. Ezek azon érdekek, melylyek a' csödrendszert állami ügy fontosságára emelik. Az egyéni hitelnek túlterjesztése és túlságos pártolása azon káros kinövést is szülte, miszerint az a' fizetési képtelenség eltitkolhatására alkalmul szolgálhat és ezáltal a' köz hitel megrongálására vezet. Ezen állami érdekek folytán a' törvényhozásnak valamint minden adósági ügyeknél, ugy a' csödület kérdéseinél is olyly szabályokat kell felállítani, melylyek a' bukások által megrázkódtatott és megcsökkent hitelt helyreállítsák és biztossítsák. Ez azon főirány, melylyből a' csödtörvényeknek kell kiindulni, t. i. az országos hitelnek 's azáltal a' tőkepénzek biztosságának, forgalomnak és hitelezői készségnek fentartása. Ezen irány kifejezi azon

főbb elveket is, melylyekre kella' esődrendszert alapítani. Mindenek előtt szigorú, kérelhetetlen eljárás kívántatik, mit főkép a' bukási beszámításnál kell alkalmazni. Ezen szigor olyyan legyen, alkalmas büntető törvényekre alapítva, melyly a' bukás könnyelmű, vagy rozslékli ismételését nehezítse, vagy lehetlenítse. Meg kell gondolni a' törvényhozónak, hogy a' bukás számosak javait tönkre teszi, az állami hitelt pedig megrongálja. És a' milyly károsak ezen eredmények, épen olyly nagy lehet a' bukások elterjedése, a' különféle anyagi ingerek könnyen utánzásra vezetvén az embereket. És bármilyly nagyok ezen rozszak, melylyek általában minden bukást követnek, legnagyobbak akkor, midőn a' bukás kereskedőnél történik, mi leggyakorabb eset szokott lenni. Annálfogva a' bukottak irányában inkább könyörületet mint szigort követni sokkal több lenne, mint pusztá gyöngeség; mert a' hitelviszonyok tökéletes felforgatásához, és így az állam anyagi kifejlődésének és jóllétének csökkentéséhez vezetne. A' szigoron kívül egyszerű és rövid eljárás szükségeltetik, és az ezzel karöltve járó olcsóság. Ezen tekintetek kivált a' sebes és költséget kimélő forgalomra fektetett kereskedésre nézve nagy figyelmet érdemelnek.

Közelegvén azon káros helyzet, melylyet a' esődület a' bukottra nézve szokott előidézni, vannak bizonyos eszközök, melylyek azt 's így rozszakait is elmellőzhetik. Ilylen az *accord*, melylynél fogva a' hitelezők követeléseik egy részét elengedve, egy bizonyos leszállított öszveggel megelégesznek. Ezen egység kiegyenliti a' bukás viszonyait, és eltávolítja a' csőd megkezdését. Ezen egység történhetik bíróilag, vagy magán uton; és vagy közmegegyezésen alapszik, vagy szótöbbségi határozaton, minél a' követelések mennyisége 's nem a' fők száma szerint számíttatik a' többség. Ezen egyezkedés jelenleg a' legtöbb államokban a' csőd megnyitása után szokott megkísértetni. A' bajor törvény, ha hibátlan volt a' bukás, kényszerített accordot enged alkalmaztatni. Régebbi időkben az u. n. *moratorium* is használatott, melyly a' fejedelem által adatva, a' hitelezők követeléseit bizonyos ideig felfüggesztette. Elég fontosak azon okok, melylyek miatt az már majdnem mindenütt eltöröltetett. Az alkotmányos szabadság nem tűrheti el, hogy a' polgári jogok körébe, az igazságszolgáltatás szentélyébe a' hatalom törvényen kívül bevágjon. Ez csak önkény mellett állhat meg, hol a' fejedelem és polgárok közti viszonyok nincsenek kifejtve és tisztára hozva. Ez az igazságosságot, melyly azt igényli, hogy mindenkinek a' magáé megadassék, felforgatja. A' hitelt, melyly a' szerzett jogok biztossága nélkül fen nem állhat, lerontja, és így a' köz jóllétet károsítja. Itt egyesek kiméletet nyernek, és nagy számú polgárok tetemesen károsíttatnak. És ha bizonyos cél kerestetik, bizassék a' szüenidő megadása a' bíróra és hitelezőkre. Így a porosz, szász, braunschweigi és hesseni esődtörvények eltörlék; de a' porosz és hesseni a' bíróhoz utasították. A' bajor állam még most is a' kabinet jogok között tartja fel. Nevezetes azon moratorium, melyly Poroszországban 1806 és 1807-ben, Austriában 1811-ben és Magyarországnban az urbéri veszteségeket szenvedett birtokosok számára 1848-ban adatott. Hazánkban új, a' jelen törvényhozási szellemhez alkalmazott esődtörvények 1840-ben hoztattak és az azon évi 22-ik czikkben foglaltatnak, de ezek a' moratoriumot nem ismerik.

A' csődügy két alkatrészből áll : *anyagiból*, melyly azon elveket foglalja magában, melylyek a' hitelező 's adós közti jogviszonyokat, valamint a' hitelezők egymás irányábani elsőbbségét határozzák meg; és *alakiból*, melyly a' vagyonkezelés, felosztás, és az egész végrehajtás szabályait adja elő. Ezen osztály magában foglalja a' csöd főcéljait, melylyek a' követelések kimutatásában, a' bukott vagyonának előállításában, és ennek a' hitelezők közti felosztásában állanak. A' csödper vagy köz, vagy részletes azon javakra nézve, melylyek felett vitetik. A' részletes egyes birtok felett folyik, p. o. ha külföldön lenne a' bukottnak birtoka.

Csődnek a' vagyon elégtelenségének esetében van helye, és ennek folytán megnyílik vagy az adós kívánatára, vagy a' hitelezők követelésére, vagy a' hatóság hivatalos eljárása folytán, az utóbbi két esetben az adós kihallgatása és a' vagyon elégtelenségének igazolása kívántatik. Törvényeink szerint a' hatóság csak a' hitelezők felszólítására rendeli el a' csődöt. Némelyly törvényhozások a' csöd önkénytes bevállásával bizonyos engedményeket kötöttek össze; nevezetesen hogy a' beválló a' család nehezb esetein kívül el nem záratik, a' jus competentiae meghagyatik, és polgári, politikai jogait nem veszti el. Hazánkban a' csödbíraskodás a' köz polgári törvényszékek elé tartozik, mi egyik oka a' teendőkhalmaza miatt a' csödpernek hosszadalmasságának. Frankhonban a' kereskedői székek ítélnek a' csődügyek felett. Angliában Brougham indítványa folytán 1831. oct. 20-i törvény szerint külön csödbíróság létezik : *Court in bankruptcy*, melyly két alosztályból áll. Hollandban a' nagyobb kereskedelmi városokban szinte külön csödkamarák léteznek : „*Kamer van desolade Boedel*“ kereskedőkből és törvénytudókból alakitva. Hasonlón Dániában is külön kezeletik. Ezáltal nem csak gyorsittatik az ügymenetel, hanem tökéletesül is, a' bírák mindig egynemű tárgyakkal foglalkozván, mi különösen jó hatása a' kereskedői osztály részvéte mellett, mint Hollandiában történik. 1840 : 22-i törvényünk még a' nemesekre nézve különbséget is tesz; a' be nem jegyzett kereskedőket, ha nemes birtokosok, ha kir. városban laknak is, megyei törvényszék elé rendelvén; így a' nem birtokosokat is, ha első bíróságú mezővárosokban léteznek is.

A' csöd megnyitásának legfőbb és legközelebbi eredményei ezek : A' *hitelezők társulati viszonyba lépnek egymással*, és egy bizonyos egyetemet képeznek. Ezen hitelezői egyetemre mennek át mindazon jogok, melylyekkel a' bukott javaira és követeléseire nézve birt. Átmennek a' hitelezők egyetemére minden váltói jogok és kötelességek is, a' meny nyíltan ilylyeket a' váltói eljárás megkiván. A' bukott többé semminemű vagyonáról sem rendelkezhetik családi büntetés terhe alatt. Sőt ha bukása előtti 15 nap alatt házastársával, vagy harmadizi rokonával terhes szerződést kötött, hogy az érvényes legyen, valódiságát be kell bizonyítani. Néhol a' bukást közvetlen megelőző időben sem rendelkezhetik a' hitelezők károsításával. A' bukott jogaiba a' hitelezők lépnek 's azért mind azt, minek az adós érdekében történni kellene, most saját hasznukért elvégeztetik önmagok. Korlátlanul azonban nem nyernek meg minden jogot, melylyel a' bukott birt, mert p. o. a' hitelezők nem bánhatnak úgy a' javakkal, mint ő bánhatott volna, azokat nem ajándékozhatják, nem ront-hatják el; és ha az adósság kifizetése után valami maradt, visszaadatik

a' bukottnak. Jogainak átruházása tehát korlátolt azon ezél által, melyly végett léptek a' hitelezők társulatba, t. i. az adósságok kifizethetése által. Különben javainak lefoglalása, zár alá vétele és összezeiratása elrendeltetik. Meghagyatik neki vagyoni állásának hit alatti felfedezése. És mivel a' hitelezők nem kezelhetik a' javakat és tömeg jogait, ideiglenes tömeg-gondnok és perügyelő neveztetik ki, és a' hitelezők összezejövetelére határ-idő tüzetik ki. Ezen javakhoz esatoltatik az is, mit csöd nyitása után örököl a' bukott. A' hitelezők a' bukottnak, ha öregsége, betegsége, vagy más képtelensége miatt élelmét meg nem keresheti, 6—20 kr. p. napi tartást engednek, és ezt a' bíróság rendeli el. A' lefoglalásra nézve azt kell megjegyezni, miszerint némelyly tárgyakra ki nem terjedhet; némelylyek pedig, ha lefoglaltatnak is, kiadatnak a' tömegtől. Az elsőhöz tartoznak a' hivatalos pénztár és irományok, hivatalos és névvel ellátott letétemények, nő ingatlan tulajdona, tisztviselő fizetése, az osztozatlan testvérek illetősége, társaságoknál a' többi társak részei; kiadatnak pedig a' közösen birt tárgyakból az idegenek javai, bizományi áruk, a' természetben meglevő nőhozomány ingóságokban 's adóslevelekben, a' nő 's gyermekei számára készített ruhák 's neveikkel jegyzett butorok. A' férj részére pedig minden házi ingóság, a' mesterember vagy napszámos szerszámai, az együtt lakottak által kizárólag használtak, és szóval minden idegeneket illető egyéb tulajdonok, melylyekre nézve azonban mindenkor elkerülhetlenül megkivántatik a' valódi tulajdonjognak igazolása. Innen erednek az u. n. igénykövetelések és az igényperek, melylyek a' csödper hosszadalmasságára nagy befolyással vannak. (*I. Igény.*) A' többi javakat a' gondnok kezeli, és pedig azokat, melylyeket tartani nem lehet, eladja, és a' pénzt vagy bírói kézbe teszi, vagy kiköleszsi; a' többi javakat pedig megtartja és művelteti, ha szükséges, öszszeszedi mindazon javakat, melylyek a' bukottat illetik, pénzeit behajtja, az idegenekét elkülönzi, és az illető irományokat átveszi 's mindezekről leltárt készít. A' perügyelő pedig a' tömeget illető pereket, követeléseket kezeli. Elvégzi mind azon törvényes dolgokat, melylyek által a' bukott javait 's követeléseit bár honnan behajtja; és azon pereket, melylyek máshol voltak folyamatban, áttéteti a' esődbírósághoz. A' esöd megnyitásának egy másik eredménye ugyanis az: hogy mint mondatik: „*Concursus sistit processus*“, azaz a' bukott javait 's igényeit illető minden per a' esödperhez vitetik. Ez igen természetes, mert most már a' hitelezők egyeteme képviselven a' bukottat, az lép be minden jogába és jogviszonyába, melyly javait illeti; kivételt csak az tehetne, ha valamelyly követelő nem akarná magát a' esödötmegeből kielégíttetni; ezt saját kárára szabad tennie. Azon perek is áttétetnek, melylyek már máshol bevégeztettek, ezen ítéletek elismertetnek, és csak az osztályozást rendeli el a' esődbíróság. Ezen tény is azon elvből ered: mert a' hitelezők egyeteme jogszerinti folytatása a' bukott személyességének. Törvénycink az áttétel alól kivették: az ingatlan nemesi javakat illető pereket és a' bányászati kereseteket, melylyek mindig a' bányai bíróság által döntetnek el, csak sorozás végett küldetvén a' esődbírósághoz; hasonlóan azon váltóperek is kivétetnek, melylyek az ingókra nyert zálogjogot és azon ingókat illetik, melylyekre a' váltóhitelezőnek megtartási joga van. Némelyly államokban a' esöd megnyitásának egyik

eredménye az is, hogy a' bukott személye őrizet alá tétetik, ha csak mingyárt ki nem tűnik, hogy nem vétkeessége, hanem szerencsétlenségek okozták bukását. Így van Frankhonban. Törvényeink azt a' bűnvádi kereset megrendelése után kívánják, ha a' bukott elszökhetésének félelme foroghat fen. A' hitelezők egymás közti viszonya kifejeztetik azáltal is, mikép mindazok, kiknek igényeik vannak, egy pert kötelesek vezetni, melylynek bevégzésére valamenynyinek kell várakozni, hogy kielégittesenek. Innen jön azon elv is, hogy minden más, a' bukott vagyona által érdeklett személyeknek a' csődhöz kell magokat csatolniok, minthogy a' csődületi egyetem képviseli a' bukott és adós főszemélyét. Így a' haszonbérlok és annak tulajdonosai. Ha a' haszonbérbe adó esik csőd alá, a' törvényes szerződés megmarad, és ha a' haszonbérlo bukik, megszűnik a' haszonbér is. A' vevők, ha meg nem kapták még a' vett javakat, a' csődhöz kötelesek járulni kárpótlásért. És minden elidegenítési, adásvevési követelések ezen elvek szerint intéztetnek el, arról lehetővén csak szó, hogy azon kár, melylyet szenvedtek a' ki nem eligítés, vagy át nem adatás miatt, megtéríttessék a' tömeg által. A' csőd megnyitásából következik az is, hogy a' hitelezőket egy bizonyos napra a' csődbíróság elé *meg kell idézni*. A' határidő 30—120 napig terjedhet. A' kihirdetést a' hatóság és felsőbb kormánysszék teljesíti, ez hi-lapok útján is; és ha külföldön is lennének hitelezők, a' legfelsőbb kormánysszék eszközli az idézést. Az idézés azon lényeges feltétel alatt történik, hogy a' kitűzött határidőre meg nem jelenők a' csődtömegből követelésük kielégítését nem követelhetik. A' kitűzött határnapon történik a' *megjelenés*. Erre zárapot is szoktak a' törvények határozni, melyly minálunk a' megjelenési határnak harmadik napja. Ezen ideig a' hitelezők minden követeléseiket igazolva, és a' mennyiséget is kimutatva tartoznak előterjeszteni. Azok, kik ezt nem tehetnék 3 nap alatt, a' bíróságtól új határnapot kérhetnek, melylynek rövidnek kell lenni. Minden beadványok két példányban történnek, egyik a' bíróságnak, másik perügyelőnek adatván át. Így keletkeznek az *iratcsomók*, melylyek vagy közösek vagy külön köteget képeznek, a' mint vagy az összes hitelezői egyetemet illetik, p.o. a' választások és jószág kezelését, számvitelét illető irományok; vagy csak az egyes követelők igényeihez tartoznak. A' megjelenés napján a' hitelezők 3 tagu választmányt neveznek ki szótöbbséggel, melyly képviselendi jogaiknak kezelését és fölügyeletét. Ezentúl minden eladások, kiadások, árverések bejött pénzek feletti rendelkezések, és más szerződések csak ezen választmány befolyása alatt történhetnek. Ugyanaz megvizsgálja a' volt gondnok számadásait is, és időközben bármikor tapasztalván hűtelenségét vagy alkalmatlanságát, elmozdittatását kérheti a' bíróságtól, és helyébe más gondnokot jelölhet ki. A' megjelenő hitelezők meghatározzák a' gondnok díját, és vagy megtartják őt, vagy helyébe mást választanak. A' hitelezők közt a' fők többsége határoz ezen esetekben, és csak az egyenlőség esetében a' követelési somma nagysága. A' megjelenés zárapja befejeztetvén, ez néhol kihirdettetik. Szokásban van ez alkalommal megkísérteni a' hitelezők és bukott közti *kiegyeztetést* is. Így Franciaországban a' verificatio végett özsze-gyült hitelezők a' perfolyam kezdete előtt az egyezést kezdik meg. Ha ez (concordat) sikerül, bíróság elé terjesztetik megerősítés végett, és ekkor a'

csöd megszűnik és az adós felmentetik a' csöd terheitől. Nem szükség bővebben magyarázni, milyly jótékony hatásu ezen intézkedés, melyly a' csödfolyam hosszadalmasságától megment, a' bukottat temérdek veszteségektől, terhektől és a' hitelezőket sok költségtől felszabadítja, a' bíróságot pedig más szükséges foglalkozásokban nem tartja fel. És ez legnagyobb szükségű ott, hol résztint a' perek hosszadalmassága, részint a' költséges eljárás és csödperpek sokasága véghetlen sok bajokat szűlnék. Innen a' tengeremelléki németországi városokban igen nagy divatban van a' kiegyezés alkalmazása, minthogy ott sok bukás fordulván elő, ezeknek hosszadalmas elintézése által mind időben, mint költségekben igen sok veszteséget kellene szenvedni. Ez okból használtatik gyakorta Szászországban is, hol a' csödper folyama igen hosszú, és költségei sokszor felemésztk magát a' csödtömeget is.

A' megjelenési záridő lefolyván, megkezdődik a' csödper folyama. A' hitelező t. i. a' csödtömeg perügyelőjével, részint pedig egymás között az iránt vitatkoznak, valódiak és jogszerűek, törvényesek-e azon követelések, melylyek a' tömeg ellen benyújtattak; továbbá pedig a' felett: milyly renddel, milyly elsőbbségi sorozat szerint elégittessenek ki a' megállapított követelések. Első tárgy tehát: a' követelések igazolása. A' perügyelő ellenvetéseivel ostromolja azokat, és a' követelő köteles igazolni. De a' hitelezők magok is tehetnek egymás irányában kifogásokat. Ezen perügyelő és hitelezők közti vitatkozás két felelésből áll, melylynek irományait szinte 2 példányban tartoznak beadni. A' feleletadások határideje külön külön 15 naptól 45-ig terjed, melyly hosszabbítás csak akkor engedtetik, ha olyly próbák szükségeltetnek, melylyeket előre nem lehet megszerezni. Ha a' félpróbák kiegészítésére hitletétel kívántatik, csak pótló eskü rendeltetik, tisztító eskü letétele a' bukottnak nem engedtetvén meg. A' követelések valódisága iránti vitatások befejeztetvén, a' bíróság azok iránt ítéletet hoz. Ezen ítélet után következik a' követelések osztályzata és sorozata iránti felelés, szinte a' perügyelő és hitelezők, valamint magok a' hitelezők között. A' felelés menete és rende az előbbi felelés szabályait követi, csak hogy itt csupán egy felelés állapittatott meg. Ez be levén fejezve, a' bíróság külön ítéletet hoz a' követelések sorozata iránt is. Külföldön mind a' kettő egy uton végeztetvén, egy ítéletben foglaltatik az u. n. *sententia locutionis in concursu*. Ha az illetők akár egy, akár másik ítélettel meg nem elégesznek, felebbvitelhez nyulhatnak. Ezt az ítélet után harmadnap alatt be kell jelenteni, és 8 nap alatt minden mások felebbvitelére tartozó észrevételeket meg kell tenni, új próbák egészen kizáratván. Ha a' más bíróságtól áttett perekben a' perügyelőnek vagy más hitelezőnek a' követelések valódisága vagy menynyisége iránt kifogása lenne, szinte felebbvitel után teheti meg észrevételeit. A' csödbíróság ítéletileg kimondván a' felebbvitelt, a' per a' váltófeltörvényszékhez küldetik, 's innen a' hétszemélyes táblához, ha amaz az első bíróság ítéletével ellenkezőt hozott.

A' csödtörvényeknek egyik legfőbb részét teszik azok, melylyek a' követelések osztályozását intézik el. Világos levén az, hogy minden követelések a' bukott vagyonából ki nem elégithetők, az igazság azt kívánja, hogy azok, kiknek a' kielégítésre több igényeik vannak, 's azok,

kik magok mellett mások felett több okokat 's jogelőnyöket hozhatnak fel, előbb is elégtítenek ki. Ezt minden törvényhozás elismerte és azért elfogadta azon elvet is, hogy némelylyek, kik elsőbbséggel bírnak, elsőbb osztályba jőjenek, és a' többi felett elégtítenek ki. Azok pedig, kik egy osztályban vannak, vagy egyenlő osztály szerint, vagy bizonyos sorozat p. o. idősor szerint elégtítenek ki. Ezen osztályzatnak nagy befolyása van a' közhitelre, mert többé vagy kevesebb igazságos lehetvén, a' közbizalmat emelheti vagy esökkentheti. 1840-ki törvényeink a' régiéktől sok lényeges eltéréseket foglalnak magokban és a' jogosságot jobban megközelítik. Most 6 osztályba soroltnak a' követelések. Az elsőbe jőnek a' tömeg kezelési költségei, bíraskodási díjak, melyeket az 1844-ik t. cz. 3. §. szerint a' megyei törvényszékeknél, ha a' tömeg 1000 forintot meghalad, egészen a' tömeg maga viseli, továbbá a' végrehajtási költségek, közhivatalbeli 's természetben meg nem levő letétemények 's hivatalos számadási tartozások, végre az adó, bányászti és földesuri tartozások egy évre. Ha ezen első osztály kifizetésére a' tömeg nem elegendő, az előadott sor szerint fognak kielégíttetni. 2-ik osztálybeliek: gyámtartozások, cselédek egyévi elmaradt bére, kereskedői segédek fizetése a' csőd megnyitásától felmondás idejére, mely 2—4 hónapot tesz, orvosi és gyógyszerész díj egy évre, temetési költségek, melyek ha az adós a' csőd alatt hal meg, csak a' legszükségesebbekre szoríttatnak, továbbá fél évre a' lakbér, és a' kéményseprő bére egy évre. Ha mindezek ki nem elégtíthetnének, a' megmaradt vagyon közöttök követeléseik menynyiségének aránya szerint leend felosztandó. Némelyly törvényhozások a' gyógyítási költségeket a' temetés sorába helyezik, és azért csak a' legutolsó, a' halált előidéző betegség költségeit teszik ezen osztályba. Némelylyek ide sorolják azon temetési költségeket is, melyeket más számára köteles volt a' bukott teljesíteni. 3-ik osztályba jőnek: a' bukottnak betáblázott ősi adósságai, a' nő törvényes hitbére; és e' kettő az ingatlanokból megelőzőleg elégtíttetik ki, továbbá a' kijelentett vagy betáblázott nőhozomány és jegyajándék, betáblázott adósságok és váltóbeli kötelezések. Ezek közül a' betáblázott hozomány és adósságok az ingatlanokra, a' bejelentettek és váltóbeliek pedig az ingókra nézve bírnak kielégítési elsőbbséggel. Ha a' vagyon nem lenne elegendő, a' betáblázás és váltóknál a' törvényes láttamozás ideje szerint történik a' sorozás, és csak ezek után jőnek a' nem hitelesített váltók, melyeket a' bejelentett hozomány is megelőz; és a' melylyek közt a' hátralevőség aránylag felosztatik. 4-ik osztályhoz tartoznak: magán 's meg nem levő letétek, be nem táblázott vagy jegyzett nőhozomány, köz adóslevelek, terhes szerződések, kivonati adósság, és az 1-ő osztályhoz nem tartozó számadási tartozások. Ezek közt, ha szükség, szinte aránylag osztatik fel a' maradéktömeg. Ezen 4 rendbeli követelésekkel a' kamatok is együtt járnak a' csőd ideje alatt és az előtti egy évről. A' többi kamatok az 5-ik osztályba valók, 's ha a' vagyon nem elég, ez közöttök aránylag osztatik fel. Némelyly törvényhozások szerint mindenkor kamatok, mindig öszszekapesoltatva a' tőkével, ennek osztályzata szerint fizettetnek ki. Végre a' 6-ik osztályba az eddig elő nem számlált követelések tartoznak, melylyek közt szinte aránylag osztatik fel, ha marad valami tömeg. Ezekből láthatni, mikép a' magyar törvényhozás

ugy vélte az igazságosságot megközelíthetni, ha a követeléseket több osztályba sorolja, és az egyes osztálybelieket is némelylykor sorozat szerint elégítteti ki, és csak a többiben engedi meg az aránylagos felosztást. Milyly sok összeütközések és nehézségek jönnek itt elő, és milyly hosszasan időt igényel ilyly eljárás és vitatkozás, könnyü belátni. Némelyly kültörvényhozások egyszerűbb eljárást állapítottak meg. Az angol törvény a vagyonfelosztásnál tökéletes egyenlőség elvéből indul ki, azt a hitelezők közt követeléseik aránya szerint egyenlőn felosztatván. A francia törvények azon elvet állították fel, hogy csak egyes kiváltságos követelések mentek a vesztesség viselésétől. Az ingóságok ára felosztatik aránylag az ingatlan zálogra nem fektetett egyszerű követelések közt. Az ingatlanok ára pedig azok közt, melylyek a hypothekális könyvekbe bejegyeztettek. Ilyly eljárás van a nem kereskedőkre nézve megállapítva. A költségekre nézve törvényeink rendelik, hogy azok, melylyek a hitelezők közös ügyéhez tartoznak, u. m. a kezelési, bírói és végrehajtsiák, általuk aránylag közösen viseltessenek. Ezt az 1844-i 7. t. cz. 4. §. akkép módosította, hogy ezen költségek a nélkül, hogy a kielégített követelések közt aránylag felosztatnának, előlegesen fiztessenek ki.

Miután a felebbvitel is befejeztetett, következik a végrehajtás. A gondnok számadásai megvizsgálatnak. Minden javak pénzzé tételnek. Az ingóságok kétszeres árverés alá bocsájtathatnak, az utóbbin azonban becsáron alul is eladhatatnak, és pedig még a per folyama alatt. Az ingatlan nemes javak s járulékaik a per végén árvereztetnek el. Az árverés akkor szünik meg, ha a bejött pénz fedezheti a követeléseket. Ezek után a perügylő elkészíti a fizetés sorozatát 8 nap alatt, és a hitelezők arra 3 nap alatt tehetnek észrevételeket. Mindezekre azután a bíróság ítéletet (decretum distributionis) hoz, melyly a fizetés sorozatát megállapítja. És ez a tömeg iránti eljárást befejezi, megrendelvén a fizetést és ennek határidejét, miután a költségek, követelések és tömegeből bevételek kiszámítottak és elrendeztettek. A 30 nap alatt át nem vett illetőség bírói kézbe tételik le. Ha a csöd után jut a bukott valamelyly vagyonhoz, a ki nem elégített hitelezők új csödot indíthatnak. Ha pedig a csöd idejéből jöne elő valamelyly érték, p. o. a később lefolyt perekből, arra bírói foglalás kéretik. *Fölülfizetési kereset* (actio ad superinscriptionem) azon ingatlan nemesi javakra történhetik, melylyek a csöd előtt bírói zálogkép becsü szerint adattak át, és a melylyek a csöd előtti öt év alatt szerződésileg zálogosítottak el.

A csödrendnek egy igen lényeges alkatrészét teszi azon eljárás is, melylyet a bukott ellen vétkes vagy csalárd bukásának büntetésére kell intézni. Azt, hogy a bukást, ha beszámítható hibákon alapszik, meg kell fenytetni, minden törvényhozások elismerték. Mert belátták azt, hogy a közhitel biztosítására, mi a bukások által tetemesen meggyöngíttetik, nem elegendő a hitelezőknek igazságos, bizonyos jogszerű arányszerinti kielégítése. Elfogadták még azon elvet is, hogy azon kívül a bukottat, ha hibás volt, büntetés alá is kell vonni, hogy ő s mások nagyobb gondosságra ébresztessenek, és a kedv s inger, hasonló események vagy károsítások ismételné, elvétecsék. Az európai törvényhozásoknak ide vonatkozó része alapelvül mindenütt a kéréllhetlen szigort fogadta el, mert

ott, hol nem csupán számos család vagyónáról 's boldogságáról van szó, hanem az egész államnak hiteléről és legfontosabb anyagi érdekeiről, ugymint pénzforgalmáról és ezekből eredő köz jóllétéről, nem szabad kegyelmességet és kiméletet mutatni. Ez csak annál nagyobb ösztön és kedvező alkalom lenne a' közhitelt rongáló bukások szaporítására. Sajnos, mikép a' magyar csődtörvények e' tekintetben túlságosan kegyelmesekek. Látni fogjuk mingyárt a' mi és a' külföldiek büntetéseiből, mily különbség van közöttünk a' bukás kevesítésének 's a' hitel biztosításának rovására. Láthatni azon összehasonlításból, mily kevésbé szigorúak a' mi törvényeink, és mennyivel jobbak a' külföldiek. — Valljon a' bukott szerencsétlenségből, véletlen esetek, vagy saját hibái és vétkei folytán bukott-e, a' csődper folyama alatt derítették ki. Törvényeink azt rendelik, hogy a' bukott a' per megnyitása után adja elő bukása okait, melyekre a' hitelezők észrevételeket tehetnek, sőt ellene vizsgálatot is kérhetnek. Ez elrendeltetvén, a' bukottnak minden levelezései, könyvei megvizsgálatnak, és a' tett tapasztalások feljegyeztetnek. Ha ezekből kivil, hogy vétkes gondatlanság, vagy hamisság forog fenn, a' vagyon pedig nem elegendő a' kielégítésre, akkor az a' fizetési sorozatot megrendelő ítéletben kimondatik; és nagyobb vétkekesség vagy hamisság esetében a' csődbíróság jelentést tesz a' fenytőtörvényszéknek, és ellene a' bűnvádi kereset, 's ha kell, az őrizet alá vétel is elrendeltetik. Törvényeink hamis és vétkes bukást különböztetnek meg; az ide tartozó esetek sorozata is igen nagy kiméletet árul el. *Vétkes gondatlanságnak* véte-tik, ha a' kereskedő rövid idő alatt sokat elpazarol, ha tudva bukását, valamelyly hitelezőt előlegesen kielégít, ha a' bejegyzett kereskedő rendetlenül viszi könyveit, vagy évenként balance-ot nem készít. — *Hamis bukás* esetei a' kereskedőre 's gyárookra nézve: ha bejegyzett kereskedő, nem vezet könyveket, vagy más kereskedő hamisan vezeti, meghamisítja. Más bukottakra nézve: ha elszökik a' csőd nyitása előtt vagy folyama alatt, ha az idézésre meg nem jelenik, fel nem fedi vagyoni állapotát, bukása okait elő nem adja, a' tömegeből valamit eladott, vagy eltitkolt, adósságokat szinlett, hamis adósleveleket csinált, vagy a' valódiakban a' kiadás napját előbbre tette, ha hitele fentartására hamis leveleket készített 's használt, ha bizományt vagy letéteményt, árvai vagyont elköltött. A' törvényhozások a' hibás, és család bukással a' bukott személyére nézve kétféle rosztat szoktak összekötni, t. i. bizonyos jogok elvesztését és fog-sági büntetést. Törvényeink mindkettőre nézve felette nagy kiméletet és gyöngeséget nyilvánítanak. Az elsőre nézve, ha a' vétkekesség vagy hamis bukás a' végítéletben kimondatott, törvényeink azt rendelik, hogy a' bukott váltót ki nem adhat, bejegyzett kereskedőnek nem tekintethetik, és hiteles kereskedői könyvet nem vezethet. A' kultörvényhozások sokkal szigoruabbak. A' *francia* Code infamiát csatol a' család bukáshoz, a' börséről pedig egészen kizárja a' bukottat. Régente veres sapka által különböztettek meg. A' *porosz* törvény a' hitelezők kielégítéséig minden politikai jogokat megszüntet, sőt 1831-ki szabály szerint a' polgári és telepedhetési jogot is. Ez hozatott be *Szász-Weimarban* 1833-ban és *Hessenben* 1834-ben. Ezenkívül a' porosz törvények a' vétkes bukottat minden rangjától, méltóságától 's tisztségétől megfosztják, a' kereske, és

örökre elveszti kereskedőjogait, a' zsidók pedig családostól együtt állami védjogukat is. — A' *badeni* 1831-ből, *Hessen* nagyhercezségi és *szászországi* 1832-ből a' politikai jogon kívül felfüggeszti a' községi választójog gyakorlatát is. Sőt a' szász törvények ezen szigort még azokra is kiterjesztik, kik elégtelenné vált vagyoni állapotjokat magánuton bíróság nélkül rendezik el. A' *würtembergi*, *szász-kóburgi*, *nórvégiai*, *frankfurti* és *hamoverai* törvények az activ és passiv politikai jogokat a' kielégítéssig felfüggesztik. A' *szász-meiningeni* és *altenburgi* minden állami jogot megszüntet, míg a' bukott nem rehabilitáltatik vagy a' tartozások kifizetése, vagy hibátlanságának kimondatása által. — Az u.n. *banqueroute*, melyly vétkeességgel vagy csalárdsággal jár, fogsági büntetéssel is összekapcsolatik. És e' tekintetben a' törvényhozások igen szigorúak. Nincs ugyan már divatban, mint azelőtt, hogy a' bukottak, mint Frankhonban, veres sapkát, és mint Németországban, sárga kalapot hordjanak, vagy hogy az utczákon hurezoltassanak, előttük és utánuk üres erszényt lebegtetve, vagy szegényeköre ültetessenek és bitófához állittassanak, fejeik felett pedig a' szegényharang huzattassék, vagy hogy nyilvános helyeken kutyát és kódarabokat vigyenek. Nincs többé az sem szokásban, hogy a' czéhek-ből, lakomákból, 's minden társaságból kizárattassanak. Ilyly eszközök, melylyek részint a' becsületértetet és javulhatást teszik semmivé, részint az elélhetést lehetetlenítik, az újabbkori büntetőjogtan által általában elvetettek. De helyettük vannak szigorubb és czélszerűbb fogsági büntetések. A' *francia* törvény a' *faillite*-t a' kereskedő fizetési képtelenségének tekintvén, a' hibás bukást *banqueroute*-nak nevezi, és megkülönbözteti ugy, hogy vagy: *simple*, melyly terhes hibákon alapszik; vagy *frauduleuse*, ha csalárdság forog fenn. Egyszerűnek veszi: ha 3 nap alatt fel nem jelenti bukását, ha elpazarlotta vagyonát, ha játék vagy speculatio által sokat vesz, ha tudva bukását, adósságot csinál, vagy akkor értékén alól adja el valami vagyonát, rendetlenül vezeti könyveit, vagy vagyonánál háromszoros értékű váltó- 's hitelleveleket ír alá. Ennek büntetése 1 hótól 2 évig terjedő correctio házi fogság. Törvényeink a' gondatlanság eseteire csak 1 héttől fél évig terjedő bezáratást rendelnek. — Csalárd bukásnak veszi a' frank törvény: ha a' tömegeből pénzt 's más ilyly értéket eltitkolt, nem fődí fel tartozásait, hamis adás-vételeket, adományozást, vagy adósleveleket készít, adósságokat tettet, vesztésegeket szinlel, álnév alatt szerez vagyont, bizománynyal visszaél, könyveit eltitkolja, vagy ha nem tart könyveket, és ha belőlük ki nem tűnhetik az activ és passiv állapot, vagy ha *salvus conductus* kapván, végkép megszökik. Ilyly esetekben a' büntetés infámián kívül a' beszámításhoz képest ideiglenes vagy örökös kényszerített munkával összekötött fogság. — Az *austriai* törvénykönyv a' pazarló bukottat mint csalót bünteti börtönnel. A' *porosz* törvények, ha túlságos pazarlást vitt, játszott, korhelykedett, vagy hasonnemű fogadásokat tett, 3 évtől 6-ig büntetik és minden méltóság- 's tisztségtől megfosztják. Az, ki visszafizetési remény nélkül tesz túlságos adósságokat, 5—6 évi fogságra íteltetik. A' kereskedő, ha évi balance-ot nem készít, vagy könyveit rendesen nem vezeti, a' kár és eltitkolási időhöz képest 1—3 évi fegy- vagy várfogsággal büntetkezik. — A' *bajor* törvények szerint a' ki eltagadja és megszalja hitelezőit,

vagy eltitkolja helyzetét, mint csaló 1. évi dologházra; az, ki valamelyly vagyonát eltitkolja, vagy activ követeléseit eltagadja, 1—3 évre; és az, ki hamis bukást tesz, hogy meggazdagodhassék, 4—8 évi dologházra ítéltetik. — A' mi 1840-iki törvényeink a' hamis bukást csak fél évtől 3 évig terjedhető börtönnel büntetik. De ezen káros engedékenység és kímélet mellett még azon körülmény is forog fenn, hogy még azon lágy büntetés sem alkalmaztatik a' bukottakra, ha csak különösen feltűnő hamisítást nem követtek el. Más hibákért, kihágásokért nem vétetnek bünvádi kereset, büntetés alá. Innen a' kereskedői osztálynál a' sok vétkes bukás, melylyek mind gyöngye törvényeink védelme alatt állanak. Egy fő oka ezen helyzetnek az is, hogy a' csődbíróságnak egészen önkényére hagyatott a' bünvádi esetek bejelentése. És még az ez iránti ítélete ellen is lehet a' csődületi felsőbb bíróságokhoz felebbvitelt használni, az 1844: 7. t. cz. értelmében, midőn a' bukás okainak a' bukott és perügylő közt bevégzett vitatása után a' bíróság a' követelések valóságáról hozott ítélete alkalmával, tapasztalván, hogy a' megítélt követelések fölülmulják a' tömeg értékét, az iránt is hoz ítéletet: valljon a' bukás hamissággal és vétkes gondatlansággal párosult-e vagy nem?

Azon sokféle érdekek, melylyek a' csődtömeg körül összejönnek, azon mindenféle igények, melylyek előfordulnak, és azon különféle természetű követelések és javak, melylyeknek rendezéséről, tisztába hozataláról van szó, a' csődügyet igen nehézé és bonyolódottá teszik. Innen azon sok hiány és jogsérelem is, melylyeket a' régibb törvények tárnak előnkbe. Nem tudták még akkor azon vezérfonalakat feltalálni, melylyek a' bírót a' jogszerű igények osztályozására és a' legigazságosabb eljárásra vezetheték. Csak az újabb törvényhozásnak sikerült tisztább rendszert, igazságosb szabályokat állítani fel. A' magyar 1840-i csőd törvények ezen józanabb és a' közhitelre nézve kedvezőbb utat választották; a' haladás nyiltan kitünik belőlük, de sok javítani valót is foglalnak magukban. Ilyyenek a' bírósági különbségek és kíméletes büntetési a' vétkes bukottak irányában, melylyek a' közhitel biztosítására felette káros befolyással vannak. — A' csődrendszereknek egy legfőbb hiánya szokott lenni a' hosszadalmasság és ezzel járó költségesség is. Így p. o. Szászországban 100 évnél is tovább tartanak némelyly csődperek, és azért a' költségek többnyire olyly nagy öszvegre hágnak, hogy a' tömeget magát fölülhaladják. Ezen hibák megvannak hazánk csődrendjében is. A' perек túlságosan hosszadalmasak és felette költségesek, és ezáltal a' pénz- és vagyonviszonyokat, s kivált a' kereskedelmi forgalmat tetemesen károsítják. — A' *porosz* csődtörvénykönyv olyly csődrendszert állít fel, melyly jobbára általános minta gyanánt tekinthető a' legtöbb esetben. Ez a' perlekedést felette megrövidíti azáltal, hogy nem egyforma szabályok és formalitások szerint kezelteti valamenynyi csődtömegeit és pereit, hanem különbséget tesz a' szerint, a' mint a' hitelezők száma és a' követelések öszvege kisebb vagy nagyobb, és e' szerint kíván 's rendel több vagy kevesebb formalitásokat, a' kis öszszevegeknél és csekélyebb számú hitelezőknél csak igen rövid utú eljárást parancsolván. Így legjobban elkerülhetni mind a' hosszas várakozást, mind a' nagy költségeket. Ezenkívül a' tömeg kimutatásánál a' kereskedőket, gyárnokokat, és

mezei gazdákat megkülönbözteti a' többi osztálybeli bukottaktól. És a' mi legfőbb, a' csödlügy egyszerűsítésére és könnyebb folyamára az egész csödrendet hypothekális rendszerre alapította. Azon elv állított fel, hogy mindenek előtt a' tömegben csak az ingatlan zálogu hitelezők tehessenek követelést bejegyztetésük következtében. És ez által a' chirographariusok és más hitelezők általi bonyodalmak egészen elkerültetnek. — Hasonlóan a' *francia* törvények is a' valódi csödeljárást felette rövidde és könnyűvé tevék. Mert a' nem-kereskedők irányában egyszerű végrehajtási eljárást követnek, és azt szinte hypothekális rendszerre alapították, az ingatlanokhoz csak a' bejegyzett hitelezőknek levén joguk. Az igazi csödper a' kereskedőkre alkalmaztatik, és igen egyszerű. A' bukott tartozik 3 nap alatt bukását bejelenteni, különben a' hitelezők vagy kereskedelmi szék lép fel, és ilyly esetekben őrizet rendeltetik el, mert a' be nem jelentés banqueroute-nak tekintetik. A' csöd hírlapok utján kihirdette-tik; javai lefoglaltatnak, és egy biztos 's agensek neveztetnek ki, kik a' könyveket 's levelezést megvizsgálják, a' pénzeket beszedik, és a' vagyonállapot jegyzékét elkészítik. A' biztos az ismert hitelezőket meghívja, és gondnok választatik 's leltár készittetik. Ezután 40 napra összehívattatnak minden hitelezők, és 14 nap alatt megtörténik a' verificatio a' hitelezők és syndicus között. A' követelések a' kereskedelmi szék által döntetnek el. Az igazolásra eskü kívántatik. Az összejövételnél megkísérlik az egységet, mi nem sikerülvén, pénztárnok és curátor választatik, és megkezdetik az eladás, és ezzel befejeztetik igen rövid idő alatt az egész csödper. — *Svéd*honban két u. n. *jó emberek* kezelik ideiglenesen a' tömeget — a' megjelenés után pedig 2 curátor, kik a' hitelezők által választatnak. A' megjelentek néhány nap alatt igazolják követeléseiket, és az igazoltak között a' tömeg felosztatik arány szerint. — Törvényeink és csödeljárásunk előtt mindezen rövidség és olcsóság egészen ismeretlen, nem fogadtatván el egészen sem a' porosz sem a' francia egyszerű eljárás. A' birói önkény nincs korlátolva, a' felelési határidők túlságos hosszak, és a' birói önkény 's hanyagság által még jobban is hosszítottatnak. A' hypothekális rendszer nincs alkalmazva, mindenféle követelések összehalmoztatnak. Kereskedők és más bukottak közt semmi különbség, pedig a' kereskedői osztály mindig több kiméletet és gyorsabb eljárást igényel. Nincsenek külön csödtélőszékek, mint Hollandiában, Angliában, Dániában; de még az sincs behozva, hogy kereskedői székek által végeztetnének el a' csödek, mint Franciaországban. És azért nem csudálhatni, hogy olyly sokáig tartanak csödperünk, mikép azok, kik kezdék, alig reménylik, hogy megélhessék, legalább öregségük előtt, bevézésüket. És innen van aztán határtalan költséges voltuk is. Legújabb 1844-i pótlék-csödtörvényeink tettek némi javitást, a' 2 §-ban azt rendelvén, hogy azon esetben, ha a' bejelentett követelések 1,000 forintot fölül nem haladnak, sommás uton végeztessék el az egész csödper, a' hosszas rendszerinti határnapok megtartását mellőzván, és a' bejelentett követelések valódisága és osztályozása iránt nyomban ítélet hozatván. Ez a' csödperek folyamának rövidítésére és a' költségek kimelésére jótékony hatást gyakorol. De ugyanezen egyszerűsítési elvet ki kellene terjeszteni a' csödper más lehető esetre és részeire is. Be kellene hozni a' többi közt azt

is, hogy nemcsak a követelések özvege, hanem a hitelezők száma is vétetnek tekintetbe. Nem kellene soha sem felejtetni, mikép a csődügy és rendszer a hitelviszonyokra felette nagy befolyással van; a hitel fenntartása és biztosítása pedig nemcsak szigorú igazságosságot, hanem olesó és gyors eljárást is követel, mi hazánkban még mindeddig csak pusztá kívánatok közé tartozik. (A csődpernek egyik alkatrészét kepező igényügyre nézve lásd: Igény alatt. — Sz. I.

Csoma (Kőrösi) Sándor, híres utazó 's m. akad. lev. tag, szül. Erdélyben, Kőrösön, a székely orbaji székben, Háromszék egyik megyéjében (más adat szerint Egerpatakon, Sepsiszékbén) katona szüléktől. Tanult Enyeden, hol 1799-ben jelent meg 's kenyerét mint iskolai szolgáló keresé, 's *Hegedüst* és *Herepeit* hallgatta, — azután 1815-től Göttingenben, hol két évig főleg nyelv- és történeti tanulmányoknak élt, előkészítvén magát ásiái útjához, melylyet nemzete régi lakhelyének kinyomozására tenni szándékozott. — 1819-ben csakugyan el is indult az emberi nem bölcsője, kelet, felé, Oláh-, Bolgárországon és Rumélián keresztül. Midőn egy kised sajka a keblében egész tündérvilágot hordó szegény székely diákot a bolgár partokra áttevé: senki sem sejtette a jövőt, melyly reá vár, a dicsőséget, melyly izzadt fürteit koszorúzandja. Mielőtt elindult, néhány hónapot töltött Zágrábban, 's minden idejét a szláv nyelvek tanulására fordítá. *Kenderesy Mihály* kormányosz. tanácsos segíté főleg útjában. Enosnál hajóra ülve Alexandriában szállt ki, innét Palestinába ment, 's részint gyalog, részint karavánokkal Aleppón, Bagdádön keresztül 1820. octoberén Teheranba jutott. Itt az angol fő consulban, mint utóbbi vándorlásain *Moorcroft* angol utazóban is jó tanácsos 's pénzzel egyaránt segíté kész pártfogókra talált. — Júniusban 1822. Leh-ben, az akkor már Chinának hódolt ladaki királyság városában állapotott meg, 's *Sangs-Rgyas* zangskári lámában védőjét és tibeti tanulmányaiban buzgó segédét tisztelte. Onnét, átkelvén 1827-ben a Himmalaya hegységen, a kanami zárdába vonult, hol tudományos munkáit olyly sikerrel folytatta, hogy hire Keletindiában, 's az angolok által az európai tudós világban is elterjedt, 's 1830. aprilisén már a londoni ásiái társaság tagjává választott. — 1831-ben végre elhagyván a tibeti zárdai magányt, munkái kiadása 'sa sanscrit nyelv tökéletes megtanulása végett Calcuttába ment, hol a bengál ásiái társaság könyvtárnokává választott. Szeretett hazájában, hol számára némi segédpénz is gyűjtetett, 1833-ban választott, érdemei némi méltánylásul, a m. akademia tagjává. — 1834-ben következett két fő munkájának kiadása 1) *A grammar of the tibetan language in english.* (Calcutta) 2) *Essay towards a dictionary tibetan and english.* (Calcutta). — E' munkáiból, roppant fáradozásainak gyümölcéséből, huszonöt hazai könyvtárnak küldött példányokat, a számára utisegélyül Magyarországon gyűjtött pénzből pedig, miután helyzete az angolok által biztosítva volt, két száz aranyat a m. akademia tókéjének nevelésére adott, mert a nagy távolságban is örökké hazájának kedves képe 's érdeke lebegett lelke előtt. Azóta az ásiái tárgyú calcuttai 's londoni angol folyóiratok számos és nevezetes közléseket adtak világhírűvé lett hazánkfiáról, 's neve a világ legjelesb tudományos utazói 's nyelvtudósai során emlittetik. 1845. év elején elhagyván Calcuttát, ismét Tibet felé

vándorolt, de út közben megbetegedvén, Dardzsilingben, april. 11-kén veszedelmes láznak áldozata lett a' nélkül, hogy imádott hazáját még egyszer láthatta volna. Irodalmi egész butorát 's készületeit a' keletindiai angol kormánynak hagyta, melylynek folytonos jótéteményiért hála volt kötelezve. — A' halála feletti gyász érzetbe nemzeti büszkeség vegyült, és méltán. Mert ő egyike volt azon keveseknek, kiknek munkássága 's fényes sikere áttörve e' keskeny haza határain, bejárta a' művelt világot, 's olly ismerős volt a' Themse és Seine, mint a' Gangesz partjain 's Himmalaya virágos völgyeiben. Ő, midőn öndicsőségét megalapítá, a' magyar név dicsőségét is hordta egyszersmind magával. Sokat türt, sokat dolgozott, de férfiasága legszebb szakában kidőlvén, élte nagy feladását egészen meg nem oldhatta. — 'S *egy* nagy fájdalom kísérte sírjába: félig végzett pálya, fél napszám, csalatkozott remény, álmainak nem teljesedhetése. Azonban tiszteljük emlékezetét, ha siker nem koszorúzza is fáradozásait, mert *Eötvös* szerint, ki akadémiai emlékbeszédet tartott a' nemes utazó felett: nincs fenségesebb, mint azon tántoríthatlan állhatatosság 's rendithetlen kitűrés, melylyel a' férfiú, áthatva magas gondolatától, ez egy kivitelének szenteli egész életét. *Kőrösi Csoma* ilyly férfiú volt, ki célját, épen mert az ember erejénél magasb vala, el nem érhető ugyan, az igazságot, melylyet keresé, fel nem találhatá egészen, de ki élteinek egész erejét egy célra irányozva, példaul állhat a' serdülő ivadék előtt, hogy: férfiúi kitűrés a' látszólag legreménytelegg pályán is mindig magasra vezet. T.

Csongrád megye fekszik Magyarország tiszántúli kerületében, az új felosztás szerint pedig a' nagyvárad *katonai* és *szegedi* polgári kerülethez csatoltatott. Csongráddal szomszéd éjszakra Külső-Szolnok megye, a' Nagykunság és Békésnek kis része; keletről Békés, Csanád; délre Csanád, Torontál, melylytől a' Maros választja el 's Bácsnak kis része; nyugotra Bács, Kiskunság és három helyen Pest megye. Kiterjedése 62⁹⁹⁴ □ mfd. Mivelés alatti földje 640,480 hold, melylyből 243,154 hold szántóföld, 82,996 hold rét, 9875 hold szőlő, 2100 hold kert, 51,321 hold erdő, füzes, 250,036 hold legelő. Az egész megye merő síkság, melylyet csak néhány felhányt halom szakít félbe. Földje fele részében, t. i. a' Tisza bal oldalán fekete agyag, kevés szikes helylyel keverve, 's televényben annyira gazdag, hogy trágya nélkül minden gabonanemet bő kamattal térít vissza; úgynevezett homokföld itt egyáltalában nem taláztatik. Ellenben a' megye másik fele részében, a' Tisza jobb partján, a' föld nagyrészt homokos, közel a' Tiszához ingoványos, turfás, 's ittott széljelszórva számos apró tó van, melylyek kiszáradván, helyeiken szikstól sepernek a' lakosok. Különös továbbá, hogy e' részen, melyly homokos, 's melly földalatti vízzel annyira bővelkedő, hogy két három lábnyi mélységre mindenütt vizre akadhatni, némelyly helyen egy két ásonyom után szélesen elterjedő, de csak alig egy láb vastagságu, lyukacsos, sárgás kemény kő bőséggel taláztatik, melylyet itt közönségesen terméskőnek neveznek, 's épületek alapköveibe, sőt téglák közé, a' falakba is haszonnal raknak. Levegője elég tiszta és egészséges; télen a' fergetegek gyakoriak; a' köz-nép közt a' pokolvar (carbunculus) uralkodó betegség.

A' Tisza csaknem két egyenlő részre osztja a' megyét, a' *gyólyai* pusztától kezdve a' *horgosi* határszélig 11 mérőöldnyi hosszúságra

nedvesítvén ezt. Hajózható levén, a kereskedést tetemesen előmozdítja, számos malmot forgat, halat is szolgáltat ugyan, de ellenben egész menetelében majd csaknem évenként olyly nevezetes kiöntéseket tesz, hogy azok miatt sok ezer hold térség a szántás és kaszálás alul kizáratik, és csak nádat, gyékényt, gizgatz terem. A *Maros*, Torontálmegyétől Csongrádot elválasztván, Szegednél a Tiszába ömlik. Folyása sebesebb mint a Tiszác, minden hirtelen esőzésre kiönt, menetele tekervényes, 's a' mi nagy baj, a Tiszába nem oldalvást lefelé, hanem oldalvást majd felfelé folyik, mi által gyakran vízszatolulás eszközöltetik. Egyébiránt rajta sok söt és épületfát szállítanak Erdélyből. A *Körös*, mintán mind a' három leányát, Sebes-, Fekete- és Fejér Köröst, Tarcsa és Gyoma közt összszeölelte, utjában a Berettyóval öregbedve, Csongráddal átellenben a Tiszába szakad. A *Kurcza* az öreg Körösből a megyében kiszakadván 's Szentés és Szegvár alatt elfolyván, Mindszenten fölül a Tiszába ömlik. A *Kórógy*, Békés megyében az öreg Körösből ered, 's Szegvár alatt a Kurczába keveredik. Csak áradáskor van benne anynyi víz, hogy folyhasson. Ilyyen vízmedrek még: a *Veker*, *Mágocsér*, *Szárászér*, 'stb. A Tisza több szigeteket képez maga körül, melylyek csapa mocsárok. Tavak vannak mind a Tisza mentében, mind másutt széljelszórva bőséggel. Legnagyobb a *Hold* tava Vásárhely mellett 1 ½ □ mfdnyi területtel, *Ludastó*, *Fejértó*, *Baktó*, *Vidratorok*, *Matyító*, 's mások többen. A gabonának minden neme, jelesen tiszta őszi és tavaszi buza, ugynevezett járó, vagyis őszzsel és tavasszal termő buza; kétszeres, rozs, a tiszáninenni járásban, árpa, zab, tengeri olyly bőséggel teremnek, hogy a lakosok saját szükségéiken fölül néhány száz ezer mérőt adhatnak el. A repczét mindinkább kezdik termesztetni, de *Derekegyháza*n már régóta nagyban üzetett a repczetermesztés. Vad repczéből is házi szükségre sok olajat ütnek a lakosok. Kendert mindenütt bőven termesztenek, de kereskedés vele nagyban nem üzetik. Ellenben a' dohány igen nevezetes és főtermesztménye a' megyének, mert ebből 8000 ember táplálja magát, 's kerek számmal általában 40,000 mázsa adatik el idegen kereskedőknek 's az osztrák dohánygyáraknak. A' szegedi határban, Vásárhelyen, Csongrádon 's más több helyen sok 's igen édes görög és sárga dinnye termesztetik; továbbá a' szegedi és szentesi szőlőskertekben jó fajta gyümölcsöt kaphatni, de egyebüitt a' gyümöcstermesztés gyarló lábón áll. Fejér és vörös bor a' szegedi, vásárhelyi, szentesi, csongrádi szőlőskertekben bőséggel terem, de nem állandó 's nem is elég. Jóságára nézve legjobban dicsértetik a' csongrádi vörös bor. Valamirevaló erdő egész megyében nincs, hanem Csongrád és Alpár közt mégis szemlélhetni egy homoktengerbe ültetett erdőt, melylyben topolyák, ákácok, de fenyők is szépen növekednek; a' gátok széleit fűzfák, az utczákat pedig több helyt ákácok foglalják el. Egész hazában, sőt a' külföldön is ismeretes szálás, izmos, nagyszarvú czimeres szarvasmarhák tenyésztetnek itt mind a' földesurak tágas pusztáin, mind az adózók kövér legelőin, különösen pedig a' legezimeresebb ökrök, tehének és bikák a' gr. *Károlyi* nemzetség *derekegyházi* pusztáján neveltetnek. A' *mezőhegyesi* ménés a' lötenyésztésre jótékony befolyását itt is mutatja; mert némelly szegedi és vásárhelyi gazdáknál igen szálás és szép lovak szemlélhetők. A' birkate-

nyésztés mind a' földesuraságok, mind a' lakosok által nagy előmenetellel üzetik, kivált *Károlyi Lajos, Istrán és György* grófok valóban szép electorál juhokat tartanak, a' *derekegyházi, mágocsi, szénási, ördögösi* és *kenyeri* majorokban. Közönséges magyar juh már kevés van. Sertéseket, különösen szőke mangaliczákat szinte nagy bőséggel nevelnek a' lakosok, melylyek a' vizek lepadása után a' rétségekben hamar meghiznak. Az udvarokon, de főkép a' tanyákon számtalan apró szárnyasállat, galamb 's páva is tartatik. Vadszárnyasok között : ezer meg ezer vadkácsa, vadlúd, szárcsa, buvár, víztyuk, vöcsk, károlykatona, bakesó, sok nemű szalonka, közönséges fekete gólya, mindenféle gém, és nevezetesen a' magyar kalpagokat ékesítő kócsag, a' pusztaszeri nagy tóban de másutt is hattyu és gödény, nemkülönbön túzok, daru a' tágas pusztákon, e' magyar Mesopotámián, egész sereggel, és néha reznek. A' halak bőségeről világszerte ismeretes Tisza, ugy a' Maros, Körös, Kureza folyók a' legközelebbi száraz években igen megfogyatkoztak hal dolgában. Fognak ezekben esukát, potykát, kecségét, harcsát, menyhalat, szőreget, tokot, vizát, és sok rákot, melylyek a' Kureza vízből legjobb izüek. Ásványokat e' róna tartományban hiába keresünk. A' tiszáninnyi járásban a' homokos földek alatt rejtő körétegről már emlékeztünk. Ezekben kisebb nagyobb esigahajak találtnak, 's ezekből Szeged városa *Kistelek* alatt meszet égettetett. Végre ugyancsak a' tiszáninnyi homokos térségeken létező tavakban temérdek sziksó separtetik. *Csongrád* és *Mindszent* határaiban sós vizek is találtnak. *Csongrád* megye öszszes népessége 153,528 lélek, kik laknak 1 szabad királyi, 2 mezővárosban, 6 faluban, 's 16 nevezetesebb népes pusztán. Nyelvet illetőleg mindnyájan magyarok ugyan, de eredetre nézve mégis van néhány német, szerb és mintegy 2000 izraelita. Vallás tekintetében római katolikusok 106,139, 's 15 anyaegyházaik közül a' szegedi a' csanádi püspöki megyébe, a' horgasi a' kalocsai érseki megyébe, a' többi pedig a' váci püspöki megyébe esik. Evang. anyaegyház van Szentesen és Vásárhelyen 1238 lélekkel, mindenik a' bányavárosi egyházkerületben. A' 42,123 főre menő reformátusok 3 anyaegyháza Vásárhelyen, Szentesen és Sámsonban a' tiszántúli egyházkerülethez tartozik. Nem egyesült óhitű szentegyház van Vásárhelyen, Szegeden, Szentesen 2028 lélekkel. Mi az ipart illeti: sok és mindenféle mesterember lakik Szegeden; a' mezővárosokban pedig több rendű kézművesnek tulajdon czehe van. Nem levén a' megyében fűrészmalomok, a' szükséges deszkákat, léczeket, és zsindeleyeket különös magyar faragók, főkép szegediek kézimunkával, olyly alkalmasokra és serényen vágják és készítik, hogy a' Maramarosból szállítottaknál sokkal jobbak és jutányosabbak, melylyekből sok ezer darab a' szomszéd megyékbe is elhordatik. Hasonlókép száraz és vizimalmokat, ugy a' legarányosabb lágy és kemény fából nemesak kis, hanem a' Tiszára és Dunára megkivántató kereskedőhajókat is szinte ezen magyar faragók készítenek; 's valóban Uj-Szegeden (már Torontálban) a' legszebb, legjobb, legnagyobb (8000—10,000 mázsás) hajók csináltatnak egész Magyarországon. *Tápé* helységében minden háznál szövetik gyékény, 's évenként mintegy 20,000 darabot ad el más vidékbelieknek. Az olajtörő malomok közt legnevezetesebb a' gr. *Károlyiaké* Vásárhelyen, melyly repceből út olajat. Egyébiránt a' műipar központja Szeged, hol 2514 kéz-

müves, több eczetgyár, szivargyár 's nagyszerű festőintézet találtak. A' szegedi szappan szinte hires, 's vele nagy kereskedés üzetik. A' megye kereskedésének főtárgyai: szarvasmarha, gabona, gyapju, dohány, szappan és hal. Szegednek, Szentesnek, de leginkább Vásárhelynek országosvásárait a' pesti, fejevári, veszprémi, váci, bécsi kereskedők is meglátogatják, 's itt a sovány vagy félhizott ökröket falkánként összevezetik. A' halak részint elevenen jég közt Pestig, részint és leginkább a' szabad levegőn megszáritva és beszóva a' bánági megyékbe, Aradba és Horvátországba elhordatván, szép nyereséggel szoktak eladani. Ezelőtt egész jobbágytelek volt itt 2756; 's egy ilyen telekhez tartozott első osztályban 34, másodikban 36 hold szántóföld és kaszálóból különbség nélkül 22 hold. Szeged városa határának kiterjedése 162,842 hold. Nemessége volt 1846-ban 4760 fő. Legnagyobb birtokos e' megyében a' *Károlyi* grófi család; a' Mindszenti és algyői uradalmakat pedig bírja *Pallavicini* örgróf, főbirtokosok még: Szeged városa, *Kárász* család, gróf *Keglevich*; kisebb közbirtokosok e' megyében mindig csekély számban voltak. Előbb 2 járása volt, u. m. tiszáninneni és tiszántúli, 's a' megye Szegváron tartá gyüléseit. — *F. E.*

Csorba (Szakácsi) *József* m. akad. Itag., szül. 1789. jan. 11. Ugocsa megyében, N. Szöllösön. Iskolai tanulmányait Szigethen, Debreczenben, S. Patakon, az orvosi tudományokat pedig Pesten végzé. 1817. év tavaszán Somogy megyénél rend. megyei physicussá neveztetvén ki, e' hivaltalt mai napig is viseli. A' Tud. Gyűjteményt, Orvosi Tárt több orvostani értekezésekkel gazdagítá. Mint önálló munka jelent meg tőle: *Hygiastika*. Pest, 1829. Továbbá: *Észrevételek az éghajlatnak stb. befolyásáról az emberre. Falconner Vilmos után*. Pesten, 1833. — *F. S.*

Cuba sziget, egyetlen nagyobb birtok, melylyet Spanyolország, amerikai gyarmatai közölmai napig megtartott. A' mexicói szárazföldről a' yucatanai, Floridától a' floridai tengerút, Haitii szigettől a' Windward-csatorna választja. Mind ezen három tartományhoz egyenlő távolságra fekszik, szép havannai kikötője tehát, melyly az éjszaki part nyugati részén van, könnyen lett e' kedvező fekvése által a' földrész legelső kikötői egyikévé, 's Vera-Crúz és Új-Orleans számára természetes rakhelylyé. A' part többi részén is jó kikötők vannak, de sok helyen homoktorlatok, sziklák 's apró szigetek teszik járulhatlanná. Egész hosszában hegyek hasítják; nyugati részén dombvidék van, melylyből csak egyes hegyek emelkednek nagyobb magasságra p. o. a' *Sierra Camarioca*, a' 2000 l. magas *Lomas de San Juan*, a' *Pan do Guyabon* 2340 l. magas 's a' t. A' *principei* siktól keletre kezdődik a' valódi bérczvidék, melyly a' déli part sierráiban találja legmagasb pontját. Ezen sierrák (bérczes hegyek) nyugatról keletnek menve a' *Sierra da Tarquino* (8400 l.) *Sierra del Cobre* (réz-hegy) és *S. da los Cuchillos*. — Vizekben elég gazdag; van 148 parti folyója, de hajózható igen kevés; legnagyobb ezek közt a' *Rio-Canto*, melyly a' rézhegyekből jön 's délnyugatnak a' bayamói völgyet hasítja, a' *Sagua Grande* és *la Chica* éjszakon. — Az éghajlat általában mérséklett a' tropicus éghajlathoz képpes, mért tengeri szelek által enyhítettik, egészséges, vidám; a' közép légmérséklet 22° R. Télen olylykor a' fagy-pontig száll a' hévmérő 's Havanna körül jég is látható. A' déli tenger-

partokat gyakran látogatja láz és orkán, de még sem olyly pusztítólag, mint a' többi Antillát. A' lakosság, 1842-iki hivatalos adat szerint, már 1,007,000-re ment, kik közül mintegy 420,000 fehér, 153,000 szabad színes, a' többi rabszolga, 's kik 12 városban, 10 mezővárosban, 108 nagyobb, 96 kisebb faluban, és 647,454 szétszort házban 's kunyhóban élnek. Az utazók egyértelmű tudósítása szerit a' cubaiak jelleme a' legkülönösb ellentéteket mutatja: túlfinom életmód 's erkölcsök mellett találni a' legnagyobb durvaságot, becsületesség 's nyíltság mellett a' leg-rútabb tettétést és ravasztságot; a' törvények iránti tiszteletlenség 's a' tisztviselők eladósága csaknem általános. — 1841-ben a' cubai kereskedés, hivatalos források szerint, következő volt: bevétel 25 millió 80 ezer, kivétel 26 millió 800 ezer piaster. Bevételi czikkek: bor, hús, fűszer, gyümölcs, gabona 's liszt, zsir, hal, pamut - és gyapjúárúk, vászon, selyem, bőr, fa, érczek. Kiviteli áruk: ezukor (11,613,000 piaster értékben); kávé, méz, égettbor, viasz, veresréz, dohány, szivar, (1,331,120 piasternyi) fa, gyümölcs, bőr, állatok, nemes érczek. A' bevitt áruk 5 millió 943,820 piaster vámot fizettek. Spanyolországból 's oda jött és ment 2,089, az éjszakamer. egyes. státusokból 's azokba 2792 hajó; az Angliávali közlekedés állott 702, Franciaországgal 116, Belgiummal 37, a' Hanse-városokkal 199 hajóból; öszszeskülső közlekedés: 5937 hajó 947,866 tonna teherrel. — Legjobb kikötők: *Havanna*, *Matanzas*, *Santiago da Cuba*, *Casilda*, melylyek közt gőzhajók általi rendszer öszszeköttetés van. A' benső közlekedést jó országutak 's részint már vasutak is tartják fen. Az első vasút 1838-ban nyilt meg *Havanna* és *Guines* közt, azóta tovább folytattatott, 's újabbak is keletkeztek, mint p. o. *Cardenas* és *Bemba*, *Nuevitas* és *Puerto da Principe* közt 's a' t. — A' mi már a' gyarmat kormányzását illeti, annak élén egy főkapitány áll, ki egyszersmind havannai kormányzó. A' sziget két közigazgatási kerületre oszlik: *Havanna* és *Cubára*, mindegyik egyszersmind egyházi kerület is. Az igazságszolgáltatás és közoktatás még igen szomorú állapotban van; sok pap 's kevés iskola; sok törvény 's kevés rend és engedelmesség. A' pénzügy 1825-től fogva javult 's emelkedett, midőn *Pinillos* bennszülött hazafi jött annak élére, ki a' kereskedés felszabadítása által a' vámjövedelmet ötszörösrre szaporítá. 1841-ben a' bevétel 11,917,299 piastert, a' kiadás 10,112,534 piastert tett, a' spanyol kincstárnak tehát évenként másfél millió piaster maradt meg, holott még e' század elején tetemes pótlék fordított e' szigetre. — Legjelentékenyebb városok: *Havanna* 184,500; *Santiago da Cuba* 24,750, *Puerto Principe* 24,000, *Matanzas* 19,000, *Trinidad* 13,000 lakossal. 's a' t.

Ez azon sziget, melyly az Antillák gyöngyének tartatik, 's már a' mult században 's azóta is több ízben volt hódítási vágyak célpontja. 1762-ben, a' Spanyolország 's Anglia közti viszályok folytán, az angolok által támadtatott meg, kik egy részét el is foglalák, de a' hódítmányt Floridáért ismét esérébe adák. 1825-ben Mexicó és Venezuela intéztek hadjáratot ellene, de Canning angol minister közbenjárása meghiusítá a' hódítási szándékat. E' sziget elvesztése, melylynek jövedelme jobb gazdálkodás 's fejlettebb ipar mellett még kettőzethető, igen szomorú lenne Spanyolországra nézve, melyly egyedül e' gyöngyöt menté meg régi hatalma hajótörésé-

ből. Újabban a' szabadság - és polgárisodást olylykor jogsértő eszközökkel is terjeszteni szerető amerikaiaknak lett kedvencz eszméjük, a' szövetséges szabad státusok számát Cubával szaporítani, vagy talán méginkább a' rabszolgatartó déli státusok szerették volna a' maguk számát még egy rabszolgás tartománnyal nevelni. — A' hírlapokból egyszerre csak csodálkozva olvasta a' világ, hogy *Lopez* nevű tábornok megtámadta Cubát, éjszakamerikai erővel. *Lopez* déli amerikai, creol születésű; a' délamerikai szabadságharcbanmint 15 éves gyermek ragadott fegyvert, 's csakhamar katonai hírnevet szerzett. Később cubai lett házasság és honosítás útján. Ez idő óta Spanyolországhoz híven ragaszkodott, 's úgy kitünteté magát a' don Carlos elleni harcokban, hogy tábornokká neveztetett. De alaposan kezdvén tanulni Spanyolország gyarmati politikáját, legújabbán új fordulatot vettek eszméi 's hajlamai, és talán diesvágyától is ösztönöztetve, azon gondolatra jött, hogy Cuba szabadítójává lesz. Az amerikai szabad. státusoknak Cubára kaecintgató pártja ezen emberrel hívé leginkább czélját érhetni, mert népszerűségétől reménylé, hogy a' lakosság, sőt a' spanyol katonaság is mellé áll. A' felfegyverzés megkezdett titokban, úgy hogy arról az amerikai szövetségi kormány, utolsó perzig mit sem tudott; a' legénység a' szövetséges státusok nagy városaiban toborztatott, legmélyebb titoktartás kötelezése alatt. Az expeditio jelképe bagoly volt. Értésülvén a' szövetségi elnök, hogy Cuba ellen fegyveres hajók törekedeznek, azonnal parancsolatot adott a' vállalat akadályozására, de sikeretlenül, mert a' merész vállalkozók olyly ravaszúl intézték el megtámadásukat, hogy az amerikai státusok törvényeit 's az elnök rendeletét mindenütt kijátszották. Egy hajó sem indult egyenesen Cuba felé, hanem előbb más kikötőkben szállott ki. Nehezítve volt a' szövetségi elnök szerepe azon részvét által is, melylyel az expeditio az éjszakamerikaiak részéről találkozott, így p.o. Newyorkból láttatott el fegyverekkel és sátorokkal. 1850 május 19-ikén szállt ki *Lopez* mintegy 500 emberrel Cardenasban, hol a' kormányzó elfogá, 's palotáját fölgyújtá. A' kalandos vállalat azonban szerencsétlen véget ért, mert a' cubai lakosok, sőt a' felszabadított rabszolgák sem akartak *Lopezhez* csatlakozni, a' ki látván a' nép ellenséges közelítését, rövid harc után ismét hajóra ült, és csak 16 óráig maradt az elfoglalt *Cardenas* birtokában. A' megtámadók közül mintegy 30-an, a' spanyolok közül 90—100-an ölettek meg. Folytonos harc közt vonulván a' *Creol* gőzösre vissza, ez nyomban elindult, de *Pizarro* spanyol gőzös által nyomban üldöztetett. — *Lopez*, *Savannahban*, Georgia tartományban szállt partra; azonban már rendelet volt kiadva elfogatására. Mind *Lopez*, mind segédei elfogattak, mi nagy ingerültségre adott okot; azonban a' törvényszék által a' nép nagy örömére ismét szabadon bocsátattak. A' szállására kísérő nép előtt kijelenté *Lopez*, hogy változatlanul el van tökéelve Cubát a' spanyol járom alól minden áron felszabadítani. Legújabb tudósítás szerint az elfogott cardenasi kormányzó szabadon bocsátatott, a' *Pizarro*-gőzös pedig egy az expeditióhoz tartozó hajón 105 embert fogott el 's szállított Havannahba, kik közül minden tizedik agyon lövetett, a' többi pedig várfogságba záratott. Az expeditio többi csapatai, hallván főnökük vállalatának rosszul sikerültét, elszlottak 's legalább egy időre felhagytak kalandos vállalatukkal. Az éjsz. amerikai nép nagy

rokonszenvet mutat e' vállalat iránt, a' kormány azonban, félvén az angollali komoly bonyolodásoktól, legalább nyilván 's a' világ előtt, ellenzi és gátolja azt 's hir szerint *Lopez*t újra elfogató. — T.

Cubieres I. Teste.

Cunningham. I. Allan, kitünő skót író, szül. 1790. Surrey grófság *Wimbledon* helységében. A' falusi élet 's lakhelyének regényes fekvése korán kifejték benne a' regényes lelkületet, melylyet a' skót népdalok, mondák 's legendák tanulmánya még nevelt. 12 év hosszat *Cantray* híres szobrász mellett volt segéd, de csak az aljash munkákban, 's e' mellett szorgalmasan űzte a' fűvészetet és költészetet. Még kőmives korában írta *Bonnie Anna* 's egyéb gyönyörű balladáit, melylyek osztatlan tetszéssel fogadtattak. *Walter Scott*, kinek munkái nagy befolyással voltak *Cunningham* fejlődésére, barátának és *Caledonia* díszének nevezé, melyly ajánlás még inkább nevelé hírét 's kedvességét. Főleg a' skót népdal, a' nemzeti édes népköltészet, azon mező, melylyet *Cunningham* mindenkinél több szerenésével művel, melylyben őt *Burns* óta senki sem haladta fölül 's ide tartozó munkái: *Traditional tales of the english and scottish peasantry* (2. köt. London. 1822.) *the Songs of Scotland ancient and modern* (4. köt. London, 1825.) ; *the Mermaid of Galloway; the legend of Richard Faulter and trenty scottish songs* (London 1822); *the maid of Elwar* (1832). E' költeményeiben valódi ép természeti költőnek mutatkozik, képzelődésének gazdagsága és tisztasága által tűnve ki. Drámai költeménye: *Sir Marmaduke Maxwell*. Nem anynyira jeles, a' mit a' regényírás mezején adott: mert dús teremtő képzeletének heve nem engedi hideg eszmélethez 's a' felvett tárgy feletti uralkodáshoz jutni, 's nincs elég kitartása a' terv felfogásában 's átvitelében. Első nagyobb régénye: *Paul Jones* (3. köt. London, 1826); ezt követte: *Sir Michael Scott*, tündérrégény, és *Lord Roldan* (németül Lindautól, 4. k. Lipcse, 1837), *Marryat* roszul sikerült utánzása, ismét azon hibával, melylyet említünk, hogy t. i. tulrajongó költői elem a' leghihetlenebb kalandozásra ragadja az író, melylyben minden rajz elenyészik, minden jelenete a' természeti 's művészi életnek, minden gondolat 's cselekvény futó álomképpé lesz 's tartalom és határozott alak nélkül repül át az olvasó előtt. Szerenésesebbek regényeinél britt művészekről adott életírásai, melylyeket *Murray Family Library*-jébe 1829. óta adott, 's az utolsó 50 évi britt literatura kritikai historiája. (Paris és London 1838; németül *Kaisertől*). *The Annuary* című zsebkönyve csakhamar fenakadt; meghalt 1842-ben *Pimlicóban*. II. *Richard*, az előbbinek testvére, szül. 1783. A' *Kewi* és *Kensingtoni* kertekben töltvén ifjuságát, mint kerti segéd 's irtok, jeles fűvészsze képződött. 1832-ben *Fraser* utóda lett a' *sidneyi* fűvészkertben *Australiában*, *Brown* híres angol botanicus ajánlatára. Itt sokat tett a' gyarmat művelése ügyében, nemes szőlőtökéket vitt be, 's egyéb mívelési ágakat is meghonosított. 1833-ban fűvészi utazást tett *Sidneyből* *Ausztrália* belsejébe, és sok veszély után tért 1834-ben vissza. Újra elment egy nagyobb expeditoria *Mitchell* őrnagy kíséretében, 1835-ben. *Cunninghamnak* azon rosz szokása volt, hogy kedvencz tudománya tárgyai által elhagyta magát kísérőitől távolíttatni 's óraszámra elmélyedett. Az innét származó veszedelmet nevelte még erőtlen helybeli emlékező tehetsége. 9 napi folytonos

utazás után, egy puszta 's vizetlen vidéken, elvesztette társait, lova kidöglött alóla, ő maga éhezve és szomjazva bolygott széljel, míg végre vadak kezébe jutott, kik agyon ütötték. Ilyly szomorú halála volt a' jeles fűvésznak 1835-ben. Jeles munkát hagyott hátra új Seeland Flórájáról; melylyet *Hooker* adott ki Glasgowban. III. *Péter* Richard tesvére, mint tengeri orvos ment szinte Sidneybe, 's ott egy ideig a' fűvészkert igazgatója volt. Munkái *Two years in New South Wales* (2. köt. Londonban 1827—8) és *Causes of the polarity of the magnetic needle* (London, 1834). megh. 1836. — h.

Cunow (Márton János Tivadar), német író 1786. Poroszországban Gnadauban, egy herrenhuter gyarmaton született, hol atyja lelkész volt. Tanulmányai bevégezte után, mint magánytanító élt különböző tájakon, míg 1818-ban Tilsitben a' gymnasiumi tanári széket elfoglalá, melylyel azonban négy év múlva ismét felhagyott, hogy írói foglalatosságainak élhessen. Ez idő óta Berlinben, Boroszlóban, Drezdában 's 10 év óta Gör-litzben élt. Munkái: „*Lehrbuch der Geometrie*“ (Hamburg. 1814); „*Federstriche*“ (Berlin, 1822—1824); „*Satyrisches Lanzenrennen*“ (Berlin, 1826); „*Taschenbuch für Männer*“ (Berlin, 1826); „*Die augsburgische Confession und die Geschichte ihrer Übergabe*“ (Dresda, 1829); „*Europas Gefahr der Übervölkerung und Verarmung*“ (Lipcese, 1830); „*Der Staat*“ (Dresda, 1831); „*Die Kirche*“ (Dresda, 1831); „*Preussen in seiner gegenwärtigen Stellung nach Innen und nach Aussen*“ (Dresda, 1831); „*Die Juden in Bezug auf das Bürgerrecht*“ (Lipcese, 1831); „*Europas Wiedergeburt*“ (Dresda, 1831); „*Deutschlands Einheit*“ (Drezda, 1831); „*Der Jesuiten-Advocat*“ (Lipcese, 1832); „*Die Emancipation der Wissenschaften*“ (Grimma, 1834); „*Satyrische Hopfer*.“ *Ein Jubelbuch*. (Grimma, 1837); „*Die Herrenhuter in ihrem Leben und Wirken, dargestellt von einem ehemaligen Mitgliede*. (Weimar, 1839). Ezen kívül még számos itt meg nem nevezett önálló munkái, 's még számosabb czikkei vannak különböző folyóiratokban. C. szorgalmas és kitünő tehetségű író, ki, nevezetesen gunyirataiban, az elmésséget józan életismerettel kötvén össze, nem csak a' nevetőket, de az igazságszeretőket is megnyerte. — B.

Curia (királyi) Magyarország főtörvényszéke, melylynek alkotó részei: a' hétszemélyes tábla, kir. ítélő tábla, és a' váltótörvény behozatala óta (az 1840: XV-ik tör. II-ik részének 6-ik §-a szerint) a' váltófeltörvényszék, melyly szinte a' kir. curia külön, önálló osztályát képezte. Ugyancsak a' legutolsó felebbvitel váltó - és esődügyekben a' hétszemélyes táblához ment, melyly e' végre külön előadókkal látatott el, 's elkülön-zött osztályban ítélte. Az 1848-iki márcziusi törvény kimondta a' bírák elmozdithatlanságát, 's meghagyta őket hivatalaikban; *Deák Ferencz* első magyar igazságügyi minister, a' tagok számát megszorítván, 1848. május 25-iki rendeletében több czélszerű javítást tett az eljárásban, egy állandó 's rendes úrbéri osztályt alakított, meghagyta, hogy a' hétszemélyes tábla váltó-osztálya naponkint tartson üléseket, a' hétsz. tábla, ugy a' kir. tábla 's váltófeltörvényszék is két tanácsban üljön össze, hogy a' sorozat szigoruan megtartassék a' perek előadásában, hogy a' külön pertárak összszcolvasztassanak 's a' t. — 1848 végével, midőn a' kormány 's országgyűlés Debreczenbe vonult, utósó perczekben megha-

gyatott a' kir. curiának is Pesten maradt fő kormánybiztos *Csányi László* által, hogy székét Debreczenbe tegye át. A' főtörvényszék azonban Pesten maradt, 's e' miatt *Vukovics Sebő* az 1849. májusi ministeriumban igazságügyi minster által máj. 27-ikén feloszlattatott, 's helyébe új tagokból, némelyly régieknek is megtartásával, új *hétszemélyes* és *országos ítélő* tábla szerkeztetett össze, amannak elnökévé, országbirói ezimmel, b. *Perényi Zsigmond*, ezévé *Nagy Károly* ig. min. osztályfőnök nevezetvén ki. Ezen túlszigoru és politikátlan lépést úgy indokolta a' minister az akkori országkormányzóhoz tett előterjesztésében, hogy a' „főtörvényszékek elszakadván a' nemzetől, a' törvényhozó 's végrehajtó hatalomtól, elvesztették függetlenségöket, 's azapril 14-iki határozat után sem ragadták meg az alkalmat a' nemzet határozatához és sorsához esatlakozásra; 's ezért elvesztették hivatásuk kellékeit 's a' nemzet bizalma irántuk elhamvadt.“ Az ujonnan kinevezett tagok alig tették le hivatalos esküjüket, midőn öket a' fegyverek szerencsájének rögtöni fordulata szétriasztotta. Magyarország újabb rendezése közben a' kir. curia a' birodalmi igazságügyminster által megszüntetett, 's kerületi főtörvényszékek állittatván fel Pesten, Sopronban, Nagyszombatban, Debreczenben és Eperjesen, egyenlő hatáskörrel, a' bécsi birodalmi főtörvényszéknél létesítettett egy magyar osztály, mint legfőbb felebbviteli törvényszék.

A' mi a' régi kir. curiának birói jellemét illeti, a' menynyire birta ezen főtörvényszék, főleg a' hétszemélyes tábla, egykor az országnak bizalmát és tiszteletét, anynyira elvesztette azt az újabb mozgalmas és előre törekvő időkben az elavult jogelvekhez csökönös ragaszkodása 's a' jog körébeni ész - és korszerű haladásnak teljes kizárása, de főleg az 1836-iki országgyűlést követő státusperekben hozott ítéletei által, midőn, az országgyűlési többség nyíltan kimondott kárhóztató véleménye szerint is, politikai tekinteteknek 's ellenszenveknek áldozá fel birói függetlenségét, és tagadhatlanul megsértette azon törvényes formákat, *melylyek szerint* kell, de a' *melylyekről* itélni nem szabad az alkotmányos birónak. — Y.

Czakó Zsigmond, magyar drámaköltő, született 1820 körül Dézsen, Erdélyben. Atyja birtokos nemes 's megyei pénztárnok lévén, urias kényelemben növeltetett. Kisebb iskoláit Kolozsvárt a' reform. collegiumban végeze, innen N. Enyedre ment felsőbb tanulmányait az itteni reform. főtanodában végzendő. Innen azonban idő előtt távozott, állítólag azon okból, mert némelyly tanulórsaival egy új vallás megalapítása végett szövetekezett, melylynek alapelve természetimádás lett volna, mi később *Leóna* című dramájában is feltűnni látszott. Fölfedeztetvén e' szövetség, törvényes vizsgálat rendeltetett ellene, 's ezt akará kikerülni, midőn a' collégiumot elhagyta. Ekkor atyja utazni küldte őt, 's miután a' német birodalom néhány fővárosát meglátogató, Bécsbe ment olyly czélből, hogy a' polytechnikumban képezze magát. Azonban épen ekkor kapott anyjától levelet, melylyben ez rögtöni hazatérésre szólítá fel őt, azt irván okúl, miként atyja halálosan beteg, ki még egyszer ohajtja látni fiát. Erre a' legnagyobb gyorsasággal sietett vissza a' szülői házba. De mi nagy volt meglepetése, midőn haza érvén, atyját ugyan szomoruan, leveretve, mindamellert jó egészségben találta. A' kellemesen meglepetett fiúnak csakhamar tudtára adá atyja, hogy többé családi jóllét 's atyai

segélyre nem számolhat, mivel ő szerencsétlen vállalatok következtében végkép megbukott, tönkre jutott. Mondják, hogy atyja szenvedélyes alchymista volt, 's a' színarany készítésének föltalálásában buvárkodva, az ebbeni kísérletekre költé vagyona nagy részét. Képzeltetni, hogy ez az ifjunak előbbi boldog érzelmét, melyet atyjának életben léte felett érzett, ellenkezőre változtató, mert kényelmesen, mondhatni uriasan növelkedvén, a' legszebb jövőnek nézett elébe, 's fényes kilátásokra és szerencsére számított; 's im most egyszerre tudományos művelődésének pályaküszöbén elhagyatva, inség és nyomorban találja magát. E' csapás azonban még sem csüggeszté el őt egészen, sőt reménye támadt atyja barátainál jó sikerrel keresni segílyt, hogy így tudományos pályáját bevégezhesse, 's önereje által mind magának, mind szüleinek boldogabb sorsot szerezhessen. E' reménnyel Marosvásárhelyre indult, hol atyjának legjobb barátait vélte föltalálhatni, kiktől segílyre számolt. Azonban csalatkozék. Némelylyek a' megbukott szegény ifjut, a' szerencsétlenül tönkre jutott tisztviselő fiát nem akarták többé ismerni, mások nem bántorkodtak iránta részvételt lenni, sőt találkoztak olyly roszelekük is, kik a' szegény ifju balsorsából csúfot úzve, őt gúnyosan aranycsináló apjához utasíták vissza. E' hidegség és csalódás szerfölött elkedvetlenité 's leverte a' magasabbra törő ifjut, 's hihetőleg ez volt az első mag, melyly keblében ha nem is az embergyűlöletet, de az emberek iránti bizalmatlanságot, 's ebből eredő elzárkozottságot termé. Mindentől elhagyatva, elhátározá magát színészi pályára lépni. 'S így történt, hogy az akkor Marosvásárhelyen működött *Páli Elek* vándor-színésztársaságához csatlakozék, hol színészi kiképződését nagy szorgalommal folytatá. Ez időben irta legelső színművét, *Chaintrey*-ek cím alatt, 's ezt Erdélyből előadás végett Pestre küldé, hol azonban előadásra nem találtatván alkalmasnak, vizszautasított. Később, miután a' nemz. színház akkori igazgatója — *Bartay*val a' nemzeti színházhoz leendő fölvételése iránt, volt igazgatója *Páli Elek* közbenjárása mellett is sikertelenül levelezett, személyesen Pestre jövé, mint énekes, próbaszerepekbeni fölléptetése iránt tön lépéseket, de ez nem sikerülvén, ohajtása csak anynyiban valósult, hogy pályatársai, különösen *Fáncsy* közbenjárására, kinek különösen ajánlva volt, az énekes karba szerződttetett, csekély fizetéssel. Ekkor (1842) írá „*Festő* és *Vampyr* címűmásodik drámáját, melyly bár jeles drámai műi képesség jelenségeit mutatá fel, a' drámaíró által választmány által előadásra szinte nem találtatott alkalmasnak. A' tehetséges, szegény ifjut igen érzékenyen sújtá ez újabb csapás, anynyival is inkább, mert pajkosabb fiatal pályatársai e' miatt folyton megbukott poetának csúfolák. E' folytonos boszantásnak azonban jó hatása volt rá nézve, mert a' gúny becsavágyát és büszkeségét egész mértékben fölingerlé 's ekkor legnagyobb studium- és komolysággal fogott harmadik színműve kidolgozásához, melyly a' „*Kalmár és tengerész*“ vala. Ezen harmadszori kísérlete nem csak fényesen sikerült, de őt egyszerre a' legjobb magyar drámaírók sorába emelé és számára azon könnyebbséget eszközölte, miszerint az országos főigazgató *Ráday Gedeon* gróf intézkedése folytán a' karénekléstől fölmentetvén, fizetése megjavíttatott, 's a' régibb elavult fordítványok kijavításával bizatott meg, 's felhivatott, hogy tehetségeit a' drámaírásban

kifejteni ügyekeztek. Pályatársai is versenyezve iparkodtak kedvét élesztetni 's ezen drámája is nagyobbbrészint az ő ösztönzésökre özszeállott barátai- 's jóakaróinak aláírásából gyűlt özsze az árán kinyomatván, annak egész jövedelme gyámolítására szenteltetett. Diadalmas művét még 1843-ban írta, de ez a' hosszúság halogatás miatt csak 1844-ik év végén került színpadra, 's roppant hatással adatott. A' fényes siker eldöntő befolyással volt Czakó eddigi rögzös életpályájának fordulatra. A' közönség és színész-társai becsülni, tisztelni kezdék az eddig föl sem vett, vagy csak közönyösen mellőzött fejtelen költőt, 's a' hosszú ideig leverett kedélyű fiatal férfit egyszerre derűsen bontakozék ki eddigi homályából, 's elérve látván valahára a' czélt, melyly után magasra törő lelke oly sokáig hasztalanul sovárgott, szív és lélekben boldog, megelégedett vala, mihez anyagi állapotának javulása is természetesen segítőleg járult. A' győzelme által még inkább felbuzdított költő ismét egész lelkesedéssel ragadta meg tollát, megteremté a' *Végrendeletet*, melyly drámája 1845-ben augusztushóban adatván először, még az első sikerülnél is nagyobb tetszéssel, mondhatni rendkívüli elragadtatással fogadtatott a' fővárosi közönség által, 's szerzője diadalkoszoruját megkettőzteté. Itt költőnk dicsősége tetőpontját érte el, 's épen az volt szerencsétlensége, sőt későbbi öngyilkosságának egyik legfőbb oka, miszerint később pályáján e' tetőpont-ról, emelkedés helyett mind inkább alászállott. A' két első mű után, mik osztatlan tetszésben részesültek, megírta *Leonáját*, megírta a' *Könyvműket*; 's minthogy e' két mű az előbbieknél jóval gyöngébb vala: a' kritika szigorúbb, a' közönség hidegebb lett a' költő iránt, mi képes volt a' különben is beteg kedélyű fiatal férfit kétségbeejteni. Más erős lelkű ember, csak úgy, mint a' jelesnek ismert hadvezér, kit néhány győzelmei után egymásra több ízben megvernek, de végre az eldöntő esatát még is megnyeri, — nem hagyandá magát ezen csökkenés miatt megzavartatni, sőt inkább a' legnagyobb veszteségek daczára is, kettőztetett erővel addig tör előre, migcsak dicsősége megbomlott egyensúlyát tökéletesen helyre nem hozza. Ő azonban gyöngye volt, 's véralakata-, idegzete-, sajátos életnézete- és körülményeinek áldozatát esett. Hogy ezen állításunk nem légből merített ráfogás, a' mondottakon kívül más ténynyel is be tudjuk bizonyítani. Czakó elkedvetlenedve különösen *Könyvműket* című drámájának hideg fogadtatása által, föltette magában, olyly művet alkotni, melyly belbecs és nagyszerűség tekintetében minden eddigi dolgozatát fölülmulja. Ilyly elhatározással írta meg utósó, történeti tárgyú színművét, a' *János lovagot*. Kész kéziratát néhány barátja előtt felolvastván, ezek, bár talán kissé túlszigoruan, de a' meggyőződés öszinteségével lényeges hibákat födöztek fel abban, 's koránsem tarták azt olyly kitünő jelesnek, mint maga a' szerző. Ez fölötté leverőleg hatott reá, 's a' baráti körben nyilvánított szigorú bírálat után nem sokára, 's a' nélkül hogy műve előadatását bevárta volna, *Csengeri Antal* szállásán a' legnagyobb hidegvérűséggel 's rögtönözve föbe lötte magát. (1847-ben, december 14-én). Öngyilkosságát okait a' sokaság leginkább mellékes, vagy aprólékos viszonyokban keresé: némelylyek azt mondák, hogy megszorult pénzbeli állapota, adósságai, 's fenkövetelésű anyagi vágyai, mások, hogy boldogtalan szerelme vitte őt e' lépésre. Többek színésztársaivali özszekeoz-

czanasát is felhozák okul, miután rövid idővel halála előtt az akkori szin-igazgatási forma 's az ebben részt vett előbbkelő színészek és jöltevéje *Ráday gróf* ellen a' P. Hirlapban szenvedélyesen kikelt, 's e' miatt velök özszeüt-közés- és feszült helyzetbe jött. Lehet, hogy mellékesen e' körülmények is növelék lelki eléguületlenségét, mi azonban legfőképen a' főnebb mondottak, t. i. természeti hajlama, véralkata és költői becsvágy érzete által idéztetett elő. *Czakó*, mint egyik legjobb barátja *Szigeti*, az író és színész, helyesen jegyzé meg fölöle, már véralkatában viselte a' hajlamot, melyly őt öngyilkosságra bírá, mert természete komoly, elzárt, hideg, bizalmatlan, ingerlékeny, keserű és örökké eléguületlen volt. Barátságot szorosabb értelemben talán senkivel sem kötött, de azért minden iránt, kit becsületesnek hitt, megelőző 's udvarias volt, 's valamint a' férfiak barátságát, úgy a' nők kegyét sem vadásztá soha. Bizalmasabb ismerői közt — mint *Szigeti* állítja — gyakran keserűen tört ki a' magyar költők nyomoru helyzete fölött, 's bár mindig büszke volt nemzetére, 's arra, hogy magyar költőnek született, mégis gyakran keserűen ismétlé: milyly boldogok a' nagyobb nemzetek költői, kik anyagi és szellemi jóllét 's elismerésben részesülnek, mi szinte azt bizonyítja, miként halálának főoka lelki eléguületlenségében rejlett. — Ezekből vonva következtetést, *Czakó*, mint szerencsétlen ember, inkább szánakozó részvétet, mint kárhoztatást érdemel. — Nevezett színművein kívül, melylyek közül három, a' *Kalmár és tengerész*, *Végrendelet*, és *Leona* diszes kiadású nyomtatásban is megjelent, *János lovag* czimű drámája nem sokára halála után körülbelül olyly sikerrel, mint a' hibás alapu *Leona*, adatott a' nemz. színházban. Ezen kívül még egy kéziratot hagyott hátra maga után, *Szent László* czimű drámáját, melyly műértők által fölötte dicsértetik, de melyly eddigé még nem jöhetett színre. Talán 1848-ban meg lehetett volna kísérteni előadatását. — Külsejét illetőleg, *Czakó* csinos férfiú volt, jelentős és kifejezédús arczczal birt. Igen jól talált arczképe a' Pesti Divatlap mellett jelent meg. — *Czakó*, mint drámaköltő, átalán véve nemzeti irodalmunk egén kitünő csillagként ragyogott 's fog tündökleni még sok ideig. A' *Könynyelműeket*, mint leggyöngébb drámáját kivéve, minden színművét magasabb költői lélek, 's valódi teremő erő lángszelleme lengi át. Azonban saját irányú, színezetű, 's önállólág eredeti iskolát még sem birt azokkal alapítani irodalmunk körében. A' regényes új francia iskolának leghivebb hódolója, sőt utánzója volt, úgy hogy ennek minden jó és rosztulajdonai, minden fény- és árnyoldalai feltalálhatók drámáiban. Innét az, hogy a' különböző egyéniségek jellemzésében koránsem olyly erős, mint a' viharosabb indulatokat, szenvedélyeket festő hatásos jelenetek ügyes özszeállításában, a' szerkezet mesteri kivitelében. Innét az, hogy az álerény, a' vakeset, a' rendkivülség és bzarosság hajhászata, az ő műveiben is csak olyly kitünőleg szerepel, mint az általa példányúl vett francia drámákban, hol csupán hatás kedvéért a' valódiság olyly lelkiismeretlenül feláldoztatik. Nagyrészint ezen külföldieskedő utánzásnak tulajdonitható az is, miként *Czakó* műveiben még csak szikrányi eleme sincs a' magyar nemzetiségnek. *János lovagjában* is csak a' nevek magyarok, de a' jellem- és korrajz nem az. Nem lehet hát csodálni, hogy költőnk anynyira szeretett volna a' magyarnál nagyobb nemzetek írói

közt helyet foglalni. Egyébiránt erős hitünket mondjuk ki, midőn azt állítjuk, hogy ha *Czakó* történetesen francziának születik, 's a' *Kalmár és tengerészt*, 's a' *Végrendeletet* franczia nyelven írja, okvetlen az *első rangu* franczia drámaírók sorában foglaland helyet, kik műveik nagy hibái mellett is nagyok, kivált saját nemzetök szemében. — V. J.

Czech János m. akad. r. tag, szül. 1798. Győr városában. Tanulmányait kezdé Győrött, folytatá Posonyban, 's végzé ismét Győrött. 1820-tól fogva mintegy 1840-ig főhivatalokat, nevezetesen bíróságot is viselt Győr városánál, miközben négy országgyűlésen képviselője is volt városának, 's munkás részt vett a' nemzeti nyelvnek a' város lakosai közti terjesztésében. 1841 óta a' kir. tanulmányi 's könyvvizsgáló biztosság ülnöke lett, 's e' minőségben országgy. tudósítások censora is volt. Hivatalos munkássága mellett tudományos, főleg historiai tárgyú vizsgálatokkal foglalkodék, több efféle értekezést böcsátván közre a' Tud. Gyűjteményben, a' magyar t. társ. által kiadott Évkönyvekben, Tudománytárban. — 1834- és 5-ben Bécsben a' cs. k. titkos és hadi-tanácsi levéltárakban buvárokodék. Tiszti és tudományos irányú buzgólkodása méltánylataul 1840. jun. 29. a' király által magyar nemeslevéllel ajándékozott meg, későbbben pedig kir. tanácsosi oklevéllel is. Számos, a' magyar történetre fényt derítő oklevélnek van birtokában, főleg pedig Győr város, megye és dioecésis történetét tette tanulmányává. A' m. akad. r. tagává választott 1832-ben. — F. S.

Czéhügy, l. Iparügy, Iparszabadság.

Czelakowsky (Ferencz László) cseh költő és nyelvtudós, szül. 1799-ben. A' cseh nemzeti mozgalmak őt is élénken megragadák. 1821 óta nevelő volt 's főleg irodalmi tanulmányoknak élt, *Dobrowski* vezetése alatt. Először „szláv népdalok gyűjteménye“ által szerzett jó nevet (3 köt. Prága, 1822—27); csakhamar kiadta saját „vegyes költeményeit“ (1822 és 1830) azután lithvániai népdalait (1827), 's *W. Scott* Lady of the Lakejének versmértékes fordítását. — 1828-ban a' prágai consistorium által kiadott kath. évnegyedi folyóirat szerkesztőtársa lett, 1834 óta pedig a' prágai „*Cseh hírlap*“ 's azzal összekötött „*Méh*“ című szépirodalmi lap szerkesztője. Egyszersmind a' prágai egyetemenél felolvasásokat tartott a' cseh nyelv 's irodalom felett. — Egy Miklós czár ellen irt költeménye 1835-ben törvényes vizsgálatot vont fejére, melylynek folytán professori és szerkesztői hivatalát elveszté 's rendőri felügyelet alá tétetett. Ezen csapás csak emelé őt a' közvéleményben 's *Kinsky* hg. által könyvtárnokává neveztetett, szép fizetéssel. 1840-ben a' prágai tud. társaság tagjává választá 's 1841-ben Boroszlóba hivatott a' szláv nyelv tanszékére. Adott még ki orosz népdalokat, újabb cseh népdalokat (1840) a' „Centifoliát“ (1840) 's több jó fordítást. 1835 óta „hasonlító szláv nyelvtanon“ dolgozott. — Különösen kitünő a' kedélyes népies dalokban. — h.

Czethalászat. A' tengeri foglalkozásnak ezen neme mindenek fölött képez tapasztalt és rettenthetlen tengerész tiszteket; nyereségesb pedig nála nincs. A' melyly ország ez üzletet kiterjeszti, mint p. o. Éjszakamerika, az jövedelmi előmenetelre 's egyszersmind tengeri ereje fjárlására tarthat számot. Ez az oka, hogy e' tárgyra legujabban Németországon is nagy figyelem fordittatik. A' czethalászattal foglalkodó nemzetek közt

első helyen vannak az amerikaiak; az eddigi tapasztalás szerint felvehetni, hogy évről évre 40—50 hajóval több részesül e' keresetágban. A' czethalászhajók összes száma 1846. jan. 1-jén 737-re ment, $\frac{8}{10}$ de a' világ czethalászáinak, azt nem is tekintve, hogy az amerikai czethalászhajók több tonnások, mint más nemzetekéi. E' roppant üzlet főleg egyetlen egy városban, New-Bedfordban, Massachusetts statusban, központosul, melylynek csaknem egész népessége ebből él, 's hol saját, a' világon páratlan, czethalászati ujság jelen meg, melylynek czime: „*New-Bedford Whale-man*“. Az amerikai czethalászat régen túlhaladta az angliait. Anglia az amerikai 737 hajónak 1846-ban csak 70—80-at tehetett ellenébe, holott a' mult században sokkal többel birt 's egyes városai p. o. Liverpool, részint czethalászatból éltek. Jelenleg csak néhány londoni kereskedőház mutat még buzgalmat e' keresetág iránt, mindenek felett *Enderby*, kinek a' physika is fontos felfedezéseket köszön az égsarki vidékekből. E' férfiú ad lelket az angol egyesületbe, melylynek czélja a' czethalászat emelése, tere főleg az égsarki tenger, 's melyly az Auckland-szigeteken gyarmatot állított. Anglia e' részbeni példáját Oroszország is követte; Abóban egyesület alakult, melyly *Sitka* orosz amerikai szigetét nézte ki az orosz czethalászat kikötőjeül. Franciaországban, melylynek már a' forradalom előtt 40 czethalászhajója volt, 1815 óta olyly arányban nevededett üzlete, hogy most az angollal vetélkedik, de hajósok nevelésére ugy szólván semmi befolyással sincs, mert a' czethalászok többnyire amerikaiakból vétetnek. A' hollandiak egykor minden egyéb nemzetet túlszárnyaltak az ipar ezen ágában, 's 200 hajót küldtek az éjszaki égsarki tengerre, melyly akkor kizárólag látogattatott; ujabban csökkent ezen üzlet Hollandban, bár a' kormány mindent elkövet emelésére. Ez a' lakosság szokáshoz ragaszkodó jellemétől van. Mivel a' halászat megszokott tere, a' grönlandi és spitzbergi tenger, elég halat nem ad többé, nem gondolnak új irányra 's azon haszonra, melylyet a' déltengeri gyarmatok ezen üzletnek nyujthatuának. Németországon is tetemesen csökkent a' czethalászat. Mult század elején maga Hamburg anynyi grönlandi czethalászhajót állított ki, mint összes Britannia; most az angolok és francziák messzse hátrahagyták a' németeket. Jelenleg fő vállalkozó hely ez ágban *Bremen*, melylynek 1847-ben 13 déltengeri, 's 4 grönlandi czethajója volt. Hamburg most csak 8 hajót küld egyedül Grönlandba; Hannovernek van 1 déltengeri, 4 éjszak-égsarki, Oldenburgnak 8 éjszaki, Meklenburgnak is ugyananynyi hajója. Az összes német éjszaki czethalászhajók száma 1847-ben 44-re ment, a' déli tengerieké 20-ra; mind öszsze 64-re. Poroszországban Stettinben 1843-ban „déli tengeri halászati társaság“ alakult, de már 1847-ben feloszlott.

A' czethalászat anyagi haszna roppant. *Scoreby* felszámítá, hogy atyja 28 utról Grönlandba 1,500,000 forintnyi tiszta hasznót hozott haza, mindezt a' tengerből halásztta ki, egy hajóval, önvezetése alatt. Éjszak-amerika 10—12 milliót vesz be czethalászhajóiból évenként. E' felett kimondhatlanok a' czethalászatnak közvetett, mellékes hasznai. A' gyarmatosítás előfutárai a' missionárok, czekek pedig a' czethalászok előzik meg, élő láncszemei a' kereskedési öszszeköttetéseknek, hirnökei a' polgárosodásnak 's szabadságnak. Semmi által sem képezetnek olyly jó,

ügyes, bátor, tengerészek; béke idején ez a' legjobb iskola tengeri katonáknak. Ez iskolában mindent megtanul, a' mit tudnia kell, szigoru fegyelmet, éberséget a' vitorlálkai bánásban, ismeretséget a' lég és víz tüneményeivel, rettenthetlenséget, ügyességet a' megtámadásban 's védelemben. E' szolgálat még veszélyesebb, mint a' hadi hajókon, mert a' czethalásznak, azonkívül hogy jéghegyekkel, szélveszekkel, sodró vizromokkal, ismeretlen sziklákkal kell küzdenie, vadászata is olynyemű ezen óriási tengerlakosok ellen, hogy gyakran jár sebekkel, és halállal. Az éjszakamerikai egyes. statusok p. o. a' czethalászhajókban roppant tartalék tengeri haderővel bírnak, melylyet szükség esetén rögtön felfegyverezhetnek 's katonai szolgálatra sikerrel fordíthatnak. A' czethalászatról szóló legjobb munkák: *W. Scoresby, Benett, Th. Beale*; az első Edinburgban, a' más kettő Londonban jelent meg. — h.

Czerny (Sándor Karagyorgyevits), *Czerny Györgynek* vagy *Karagyorgynak*, azaz fekete Györgynek, a' szerb szabadságháború hőségének, második fia, szül. 1806-ban; Oroszországban nevededett, orosz szolgálatba lépett, 's csak *Miklós* herceg bukása után tért vissza Serbiába, hol *Mihály* fejedelem segéde lett. Az *Obrenovics*-család elűzetése után 1842. szeptemberűn, a' felkelő főnökök, *Vucsics* és *Petronievics* eszközlésére az egybegyűlt nemzet által fejedelemmé választottat, 's az Oroszország által támasztott ellenmondások elmellőzése után 1843-ban e' méltóságában újra megerősítettett. (l. Szerbia) — h.

Czerski (János) a' német-katholikus egyház egyik alapítója. Született *Werlubien* faluban a' Wistula mellett, szegény szülőktől, tanult Posenben. Nevedező műveltségével mindinkább átlátta a' kath. theologia többnemű gyarláságait, nevezetesen: a' kath. papok nőtlenségét, a' vegyes házasságok tilalmát, 's később a' római pápa felsőségét, a' fülbegyönást 's papok általi bünbocsánatot, a' képeket 's ereklyéket, a' nép által nem értett nyelveni mise-olvasást 's a' t. nem tudá megegyeztetni a' vallás valódi lényegével. Azonban soká tartott, míg belső, lelki küzdelme külré is utat tört magának. Pappá lett, és *schneidemühli* lelkészszé. Csak miután *Ronge* példát mutatott, lépett fel *Czerski* is hasonló irányban; 1844-ben letette kath. papi hivatalát 's egész községével együtt, melyly hozzá elhatározottan ragaszkodott, kilépett a' kath. egyház kebeléből. Már azon évben tette lemondott a' papi nőtlenségről, *Ronge* által házassági áldást adatván magára. *Brombergben* 1845. adta ki védiratát: „*Rechtfertigung meines Abfalls von der römischen Hofkirche.*“ „Minden római kath. theologusra — mond *Czerski* — olyly ruhát lúznak, melyly a' vatikáni nagy ruhagyárban készült. Illik-e reá e' ruha, vagy nem, azt nem kérdik, addig igazítják, míg hozzá simul. Mindegyiknek római szemüveget tesznek orrára, melylyen keresztül kell mindent tekintenie, 's melyly ugy van köszörülve, hogy ritkán veszi fel a' szemlélt tárgy valódi képét.“ *Czerski* e' miatt természetesen sok gyanúsításnak 's üldözésnek volt kitéve. (l. német-katholikus egyház). *Rongetól* némelylyekben különbözik; *Ronge* a' szabadabb, *Czerski* a' szigorubb egyházi irányt képviseli, a' lényegben azonban megegyeznek. *Schneidemühlon* kívül, hol lelkész volt, más helyeken is, mint Thornban, Danzigban, Marienburgban, Königsbergben, Posenben 's a' t. hatással működött. A' lengyel nyelvet teljesen bírván,

nagy befolyást gyakorolt a lengyel nyelvű népezségre, de annál inkább üldöztetett ellenségei által. E' miatt 1845. jul. 25-ikén Posenben lázadás ütött ki. *Czerski* e napon isteni tiszteletet akart tartani, az érsek pedig nagy processiót rendelt, melylyben több mint 20 ezer ember vett részt. A' helybeli fegyveres őrség csak nagy bajjal gátolható a' véres özszeüt-közést a' két egyházi párt közt, 's ezáltal a' tömegek dühét önmaga ellen ingerlé. Vér folyt, 's a' nyugtalanság csak nehezen csillapított le.

— h.

Czuczor Gergely, nemzetünk egyik első rangu költője, nyelvtudósa és prosairója, született 1800. december 17-bén Andódon, Nyitra vármegyében, hol atyja János, gróf Károlyiak jobbágya, anyja nemes Szabó Anna akkorában laktak. Vele, mint egyéves kiseddel, szülői Érsekújváriba költöztek, hol a' nemzeti iskolákat 's az első deák-osztályt, a' gymnasiumi folyamat Nyitrán, Esztergamban és Pozsonyban végezte. Tizenhetedik évében sz. Benedek szerzetébe lépven, 's Pannonhalmán töltött ujoncz-i próbaév után a' bölcsészetet Győrött a' főapáti lyceumban, a' hittudományi folyamat Pesten és Pannonhalmán fejezvé be, az egyházi rendet 1824-ben szeptemberben vette fel. Tanításra alkalmaztatva, 1825-től 1835-ig Győrött és Komáromban, két évig az alsó, azontúl a' felső osztályokban, működött. Nemcsak lelkes és szorgalmas tanító 's a' növendékek atyai barátja, hanem gyakori predikálásával, a' cholera idején pedig mint buzgó lelki atya is, köz tisztelet tárgya volt. A' nemzet öt már 1824. óta, midőn „*Augsburgi ütközet*“ című hősköteményével lépett fel, ismerte; követték azt az „*Aradi gyűlés*“ öt énekben (Pest, 1829). „*Botond*“ négy énekben (Aurora, 1831), 's az academia, első nagy gyűlésében 1831. februárban lev. tagul választotta az immár ünnepekt költőt. Ekkor hosszas történeti studiunok után, melylyek támogatására még 1828-ban beutazta az alföldet Nándorfejérvárig, Hunyadi János utolsó 's legfényes győzelmének színhelyeig, folyt *Hunyad*ról tervezett nagy epopeiájának dolgozása, de melylyet a' hetedik ének után fájdalom! abban hagyott, elkedvetlenítve az epos korszerűtlenségéről folyt viták által. Hunyadnak néhány töredékét 1834-ben közlötta az Aurora, melylynek 1824-től 1837-ig egyik elsőrangu munkatársa volt, 's melyly eposi költeményein kívül romanzokat, heroideket 's dalokat is hozott, mik poetai irodalmunk legjelesb művei közé tartoznak. 1832-ben jelent meg tőle: *Hunyadi János viselt dolgai* (Buda; 2-d. kiad. Pest, 1833). 1835-ben a' magyar academia Toldy Ferencznek titoknokká választatásakor öt segédjegyzővé 's levéltárnokká választotta, minek következtén lakását Pestre tette által: 1836-ban a' történeti osztályban rendes tag lett, 's székét „*Zrednai Vitéz János*“ historiai mesterműve olvasásával foglalta el. Ez év, utolsója volt boldog életének. Sanyaruságok váltották fel azt, 's lelki ugy mint testi szenvedések. Megjelentek t. i. Toldy által kiadva, *Poetai munkái* (Budán, 1836), melylyekben nem csak eposi, hanem lyrai költeményei is benfoglaltattak, 's ezek közt azon gyönyörű népdalai, melylyek költészetünk valóságos gyöngyei közé tartoznak. Ezeknek tartalma, valamint klastromon-kivüli élete felizgatta ellene egy magasb állásu, a' szerzetesek rendeltetéséről középkori nézeteket valló egyházi férfiu fanatismusát, minek következése kettős titkos feladás volt: egyik munkái, másik erkölcsisége

ellen. Az elsőknek következtén Czuczor Poetai munkái Bécsben azonnal a' tiltott könyvek indexébe soroztattak, a' helytartótanács felterjesztésére mindazáltal, melyly azokat nemcsak költői becsöknél, hanem nemesb irányuknál fogva is az üldözéstől felmentendőknek véleményeztem, az elközbzás eharadt, de a' szentmártoni főapát — mint főnöke — által Czuczor hárminek előleges szerzetbeli censura nélkül kiadhatásától eltiltatott. E' tilalom épen akkor érkezett, mikor ő az 1837 elején megindult Athenaeum egyik legszorgalmasb munkatársaként azt tudományos és költői műveivel folyvást gyarapitgatta. Férfiu mint ő ilyly lealázó fenyítéknek csak anynyiban hódolhatott, hogy e' pereztől fogva neve alatt irni megszűnt; 's egy ideig *Szilágy, Ete, Andódi* 's egyéb nevek alá rejtezve nyujtotta beeses adalékait. Sulyosabb következésü lett a' második rendü feladás. Ez iránt a' főapát utján kérdőre vonatott, 's önvédelme, melylyet a' főapát pártolva a' felség elébe terjesztett, remekműve egy classicai képzettségü, feddhetetlenségében tiszta öntudatu 's nemes önérzetü férfiunak, de titkos ellenzőjének fondorlatai által sikeretlenné tétetvén, már május 6. udvari parancs érkezett, melylynek folytán a' főapát kénytelen volt őt Pestről visszahíni. Czuczor késett egy ideig, lépést tevén ama szigoru parancs visszavétele, vagy legalább az academia nagy gyüleiséig, melyly őszszel volt tartandó, Pesten maradhatás iránt, hogy academiái hivataláról lemondása ne rögtön 's feltünőleg, hanem a maga idején történhessék. De újabb feladás sikeretlenné tette e' kísérletet is, mert az ügy nem a' magyar kormánynál, hanem a' néhai titkos kémhivatalnál döntetett el; 's így harmadszori *fel-3bb* surgetésre 1837. junius végén Czuczor csakugyan szentmártonba tért. Lemondó levele az academia nagy gyülésében 's az igazgatóságnál sept. 4. olvastatott fel, 's köz sajnálattal, szolgálatai 's egész működése méltó elismeréssel fogadtatott. A' főapát elég nemeslelkü volt a' fájdalmat, melyly Czuczort érte, becsé méltánylásával enyhíteni, 's őt ideiglen a' szentmártoni könyvtárnál alkalmazván, a' tanodaév kezdetén a' győri főapáti lyceumba görög nyelv 's magyar irodalom tanárává nevezte, majd, megürülvén a' győri kir. academiában a' m. nyelv és irodalom tanszéke, őt ebbe tette által. A' helytartótanács őt e' tanárságban megerősítvén, fizetését kirendelte, 's őt a' kerületi kir. főigazgató által hivatalába szokott ünnepélyességgel bevezettette. Előadásai a' hallgatók örmnyilatkozásai között nyiltak meg. De ismét résen a' titkos vádló, 's alig négy hét mulva érkezik a' rögtöni elmozdittatás parancsa, melylyet a' főigazgató fájdalommal teljesített. Czuczor, nehogy a' hozzá ragaszkodó ifjúságot jelenlétével újabb vélemény-nyilatkozásokra hívja fel, egy neki rendezett fáklyás zene alkalmával azt megnyugvársra 's utódja iránti tiszteletre intvén, rövid időre Pannonhalmára vonult, azontúl pedig a' főapát által lyceumi tanárságába visszaiktattatott. Kir. academiái tanszéke azonban nem sokára betöltetett, 's így nem ennek visszanyerése, hanem a' titkos üldözések további megelőzése végett a' magyar udv. cancellaria utján egyenesen a' felséghez folyamodván, szoros vizsgálatot kért. A' vétlenségét érző férfiú kérelme olyly meggyőző volt, hogy a' kívánt nyilvános vizsgálat mellőztével (1842 vége felé) habár későn, minden további gyanuper alól csakugyan feloldoztatnék, 's nyilvános tanárság viselésére, ha ilylyet keresne, felszabadíttatnék. E' harmadszori győri lakása idejében

készült el *Cornelius Nepos fenmaradt minden munkái* remek fordítása (1841., második kiadás Pest, 1843); ugyanitt: *Washington élete* Spark Járed után szabadon dolgozva (Pest, 1845); 's szinte itt szaporodtak költői munkái, melyekkel 1844 óta ismét saját neve alatt is majd minden folyóiratunkat gazdagította, olyly számra, hogy azoknak öszszegyűjtetése már a' köz kívánságok közé tartozik. Állanak ezek ódák-, népdalok- és epigrammákból, balladák 's románczokból, végre népies tanköltevényekből; a' Kisfaludy-Társaság III. kötetében töle Horác levele a' Pisókhoz áll, 's külön jelent meg *Szívhangok* című üdvező versezete Rímely Mihályhoz, a' szerzet uj főapátjához, midőn az 1843. april 18. székébe beiktattatott (Pest, 1843. fol.), egyike a' legszebb alkalmi daraboknak, miket irodalmunk bir. Említést érdemelnek historiai és földirati vázlatai is (a' Mezei Naptár folyamaiban), melyekkel a' föld népet igyekezett a' haza történetében, ismeretében és szeretetében nevelni; valamint a' magyar iskolakönyvek kijavitása körül kifejtett munkássága. Enyhülvén az üldöztetései által a' hazafiak közt ébredt elkeseredés, 1840-ben ismét megjelent az academia nagy gyűlésében, sőt annak sept. 8. tartott köz ülésében is, midőn érdemdus író és szerzettársa Guzmics Izidór felett tarta emlékbeszédet. Köz tapsban 's a' tisztelet hangos nyilatkozásai közt tört ki a' nem feledékeny közönség öröme, midőn az egyszerű barát a' szószekekre lépett; így jeles beszéde több helyeinél, 's mikor az emelétről lelépett. Ő a' neuzet férfia lett művei, erkölcsi bece és tettei, valamint nem érdemelt szenvedései által. 1844-ben, midőn az academia, nagy szótára körül ujra intézkedvén, a' maga saját folytonos befolyása alatt, de *egy ember által kidolgoztatását* határozta el, választása egyhangulag a' nyelvtudományi osztály munkáiban olyly kitünő részt vett Czuczorra esett, ki épen akkor kezde egy szintolyly veszedelmes mint fájdalommas betegségből üdülni. Az öt hányt élethabok lesimultak, uj főnöke 's a' kormány megadták beleegyezésöket, 's 1845. év tavaszán, uj rendeltetésének megfelelendő, Czuczor ismét pesti lakos lett. A' nagy szótár munkába vétetett, 's mint az academia évenkénti tudósításai-ból látható, annak dolgozásában olyly fáradhatlanul 's olyly szerencsével működött, hogy 1848-ban már az I betüig haladna. A' hazának akkori helyzete öt azon év decemberében ama' szomorú hirre kapott „*Riadó*“ irására ragadta, melyly neki nem sokára szabadságába került. A' cs. hadseregeknek Pestre bementök után, 1849. január 18-dikán estve elfogatván, haditörvényszék elébe állíttatott, 's vasban kihuzandó hat esztendei várfogságra ítéltetett, melyly azonban az academia elnöke gróf Teleki József kérelmére Windisch-Grätz hg. által február 14-dikén a' szerint enyhíttetett, hogy neki rabsága helyéül a' budai vár tüzetnék ki, 's a' bilincsek elnézésével a' nagy szótárban munkálkodás is megengedtetnék. Ez ítélet-enyhítés következtén a' budai várban raboskodott egész május 21-keig, midőn Buda az ostromló magyar seregek által elfoglaltatván, két magyar kormánybiztos által fogságából kivezetetett, miután a' berohanó honvédek dühe elől a' József-kaszárnya hadinépét kérései által megmentette. Rövid ideig Pesten elvonulva élvén, rabságában méginkább elgyengült egészsége ápolására Tihanyba ment, de a' császáriak másodszeri Pestre bevonulása után menhelyét elhagyván, Pestre jött fel,

's önkényt b. Kempen altábornagy elébe állott. Ez Windisch-Graetz hg. rendelkezését tisztelve, miután a' budai vár foglyok eltartására alkalmasnak többé nem találtaték, őt Pesten a' ferencziek kolostorába utasította, hol a' nagy szótár megszakadt fonalát ismét felvette. Azonban ez állapotból, melyben egészségét is ápolhatta, a' munkásság is enyhítette sorsa nehézségét, 1850. januárban ismét kiragadtatott, 's először az Újépületbe, majd Budára 's Bécsbe, innen pedig april 10-dikén Kufsteinba vitetett, hol neki külön cella 's dolgozásra engedelem adatott. Elbetegesedvén, testi 's lelki szenvedéseit egyedül a' munka enyhíté némileg; a' szótárt folytatta, 's mellette *Tacitussal* foglalkodék, kinek, Kufsteinban már, Germaniáját lefordította. Adja isten, hogy a' nemzet egyik első rangu írójának a' fejedelem kegyelme minél előbb visszaadja szabadságát 's ezzel hanyatlásnak indult életét is. *) — T. F.

D.

Daguerre (Lajos) feltalálója a' róla nevezett fény-képiratnak (Daguerreotypie) született 1788. Cormeillesben, a' híres színpadi festő *Degoty Eugén*nél díszítményfestést tanult, a' párisi színházakban sok ilyen dolgozata van. E' mellett szorgalmasan gyakorolta magát tájképek rajzolásában, és olyly sok szerencsével, hogy 1822-ben a' diorama új találmányával sikerült fellépnie. Saját rajzolata után dioramát készíttetett, 's több általánosan csodált festvényt egészen maga készített, mint „Edinburg égése“, Sarnen völgy Schweiczbán“, „Napoleon sírköve“, „Jul. 28. Párisban 1830“ 's a' t. Egy diorama festménye „Holyrood romjai“ magára vonta a' kormány figyelmét, 's okozá, hogy D. a' becsületrend lovagkeresztjét kapta 1824-ben. További természet- és vegytani kémlelődései, főképen a' nap és világosságnek a' színekrei hatása körül forogtak. Azon ernyedetlen kitartással, melylyel csak egy valódi genie bír, tűzte ki D. magának a' feladat megfejtését; olyly módon előállított színre találni, hogy abból a' nap, sőt a' csupa világosság, egy részt elvegyen, míg a' másik rész ellen áll, és helyén marad. Felismerték ugyan minden időben a' változásokat, miket a' színek a' világosság hatása által szenvednek, de a' tudomány akkorig soha a' D. eredményeig nem jutott. A' XVI. század közepe felé figyelemmel kísérték a' chlor-ezüst feketülését a' világosság befolyása alatt, és svéd vegytanár *Scheele* volt az első, ki 1676-ban e' tekintetben tudományos kísérleteket tett. Hasonló kísérleteket tettek más természetvizsgálók, minek következtében azon véleményre jöttek, hogy a' napsugárban különböző, elnyelőleg működő ernyők által elválasztható részek vannak, melylyek közül egyik világítva, másik vegytanilag működik. Ez azon egyik lényeges pont, melyly D. találmányánál figyelemre méltó. Másik az olasz *Joposta* (vagy *Baptist Posta*) által feltalált *Camera*

*) A' C alatt nélkülözött ezikkeket legyen szíves az olvasó K betű alatt keresni.

obscura. Ezen műszer nem egyéb, mint első fele egy közönséges távcsőnek. Egy közönséges távcsőnél, milylen a' színházakban használtatik, a' külső kép, megnagyobbulva a' szemmel átellenes üveg (objectiv-üveg) segedelmével átvitetik, 's mintegy a' távcső egy bizonyos pontján festetik le; a' szem azon üvegen keresztül látja azt, melylyhez támaszkodik (oculár-üveg), ezen esetben a' kép nem anyagi; de ha az ember a' szem-üveget elveszi, 's a' képet valamelyly lapra ejti, melyly épen a' képződés helyén van felállítva, akkor ezen képnek test adatik, 's láthatóvá lesz minden részletei-és színeivel a' lapon. Ez az ugynevezett *Camera obscura*. A' D. felfedezése pedig abban áll, hogy a' lap által elfogadott képeket állandósítja (fixirozza). Ezzel is tettek már azelőtt próbákat. A' camera obscura gyulpontjába, chlor-ezüsttel bekent bőrt, vagy egy így elkészített papirlapot tettek, melyly a' tárgyakat meglehetősen épen adta vissza, azon különbséggel, hogy az előállított kép részei annyival homályosabbak lettek, a' mennyivel világosabbak voltak a' légképekéi, és megfordítva; ezen kívül egy ilylen kép a' napon nem sokáig maradhat, sőt még a' gyertyavilágnál sem, mivel a' fehérén maradt részek hamar megszáradnak. *Wedgwood*, *Dary* és *Charles* ezen módszernek különböző alkalmazásait próbálták a' nélkül, hogy azt tovább vitték volna. *Talbot* többféle módot kísértett meg, hogy a' chlor-ezüstből azon részeket elvegye, melylyeken a' világosság változtatást nem tett. Ez ugyan egy lépés volt a' régi módszer tökéletesbitésére, 's az előállított képek, változás nélkül megmaradhattak volna, mindazáltal, az árnyéklat- és világosságra nézve, egészen ellenkezői voltak annak, a' minék kellett vala lenniök, 's így *Talbot* hiú igyekezete, hogy t. i. *Daguerre* találmányát magának tulajdonítsa, egészen alaptalan. — Mind azon eljárás, még a' *Lassaigne*-é is Párisban, és *Fyfe*-é Edinburgban, kik chlor-ezüstöt és jód-kaliumot alkalmaztak, hogy a' képeket, az árnyolat és világosság természetes viszonyaiban tarthassák meg, — egészen különbözik a' *Niepce* és *Daguerre* eljárásától. *Niepce* Marseilleben, a' fényképek kémlelével *Daguerrel* egyazon időben foglalkozott, 's kísérletei által olyan képhez jutott, melyly árnyékolt és világos volt, mint maga a' tárgy, 's ezen kívül a' napon nem változott meg. Ő asphaltot használt, levendula-olajban feloldozva, ezt, mint valami firniszt, ezüst, cin, vagy még inkább rézlemezekre kente; ezekről melegítés által elpárologtatta az olajat, az érczen csak fehér por maradt; a' camera obscura gyupontjában, ezen lemezeken egy könnyű kép maradt, melyly levendula- és kőolajvegyítéssel mosatván, kivethetőbb lett, mivel ezen vegyíték azon részeket feloldozta, melylyekhez a' világosság nem jutott; azokat pedig megkimélte, hová a' világosság ért. A' kő- és levendulaolaj-vegyíték helyett *Niepce* később, közönséges kénmáj- és jód-vegyületet használt. Azonban *Niepce* ezen készülete még igen tökéletlen eredményt mutatott, 's ezen kívül olyly kevésbé volt fogékony, hogy a' tárgyakat három napig is a' camera obscura focusában kellett tartani, hogy csak némileg is lenyomassanak. Ezért *Niepce* leginkább csak rézmetszések másolatával foglalkozott. 1826. körül *Daguerre* együtt fogta *Niepce*el a' dolgot, 's a' fényképiratot olyly tökéletességre vitte, hogy ezáltal nevének világra ható hirt szerzett. Kísérletei, melylyeken keresztül ment, mind inkább finomak 's gyöngédek

lettek. D. találmánya abban áll, hogy ő egy igen finom, ezüsttel lemezzel rézlapot, először salétromsavany oldozattal gondosan megtisztogat, melyly által, minden a felületen elterjedt idegen anyagok és különösen a réznek utolsó nyomai, miket az ezüstlemezke még magában tarthatna, elvételnek. Ezen tisztítás a legovatosb gondosságot kívánja, és a savany hatására megkívántató dörzsölésnek nem szabad mindig ugyanazon egy irányban történnie. D. maga megjegyezte, hogy az ezüst-lemezes réz, több sikerrel használható, mint a tiszta ezüst, a mi *Arago* nézete szerint gyaníttatja, hogy ezen tüneiménynél galvanikai hatás működik. Ezen első hozzákészítés után, az érzlemez, zárt edényben jódgőz hatásának tétetik ki; kis mennyiségű jódot tesznek az edény aljára, melyly a rézlemezről vékony fátvolyok által választatik el, hogy a gázt (légszeszt) mintegy megsűrje, és egyformán terjeszse el. Ezenkívül az érzlemez egy kis érczfoglalvánnyal kell beszegni, mivel különben a gáz nagyobb csomóban verődnek le a széleken, mint a lemez közepén, holott a műtételnek egész sikere a képződő ezüst-jódur-ülledék egyformaságától függ. A lemez addig marad a jódgőzben, míg megsárgul. A jódlemez vastagsága, természetbuvár *Dumas*, meghatározása szerint, csak milliónyi részét teszi egy milliméternek. Ez *Romberg* szavai szerint (Allg. polytechnisches Journal) olyly valami végtelen kicsiny, hogy róla lelkünknek épen olyly kevésé lehet képzete, mint az égür megmérhetlenségéről, az időnek örökségéről vagy az ürnek végetlenségéről. Az így elkészült rézlemez most már a camera obscurába tétetik, 's ott a legnagyobb gondal, minden világosságtól érintéstől megóva tartatik, mivel a lemez ezen állapotjában olyly fogékony, hogy egy századrésznyi másodperc már elég volna, a lemezre benyomást tenni. A daguerrei camera obscura fenekére bágyadtan köszörült üveg van illesztve, melylyet előre és hátra lehet tolni, míg a külső kép magát határozottan és kivehetőleg reá rajzolja. Aztán az érzlemez az üveg helyére tétetik, és a világosság hatása alá állittatik. 3—12 percz elegendő — a nap világosságának ereje szerint, — hogy a kép a lemezen megalakuljon, melyly midőn a zárt ládácskából kivételik, pusztá szemmel alig látható, és olyly érzékeny, hogy a világosság legkisebb befolyása alatt elromlik. A kép most, azonban mindig csak homályban, a higanygőz hatásának tétetik ki, de mindig csak bizonyos hajlási szeglet alatt az edény feneke irányában, melylyben a lemez a higany-léggörnek kitétetett. Ha p. o. azt akarjuk — írja *Romberg* — hogy a kép a közönséges függőleges kiakasztásnál, az egyforma magasságon álló szemre, a kívántató benyomást tegye: akkor az érzlemeznek 45° alatt kell a higanygőzt elfogadni. Megjegyzendő, hogy a higanygőz előállítására 55—66° Reaum. légmérséklet kívántatik. Ezen három műtétel után, melyly csaknem olyly csodálatos, mint a csirkének tojásból kikelése: a titok meg van fejtve; az emberi teremtésnek ezen új lénye csak a keresztelés hijjával van még, melylyet rajta a sziksó hypósulfit-oldozatával visznek véghez. Ezen oldozat — modja *Romberg* — azon részeket, mikre a világosság nem hathatott, erősebben támadja meg, a világos részeket pedig megkiméli. Ez a higanygőz megfordított processusa volna, melyly kizárólag a világosság sugarai által érdekelt helyeken üllepszik meg. A különbféle műtételek alól kikerült kép utoljára

destillált vízben mosatik meg, melyly által azon tartósságra tesz szert, hogy világosságnak, a' nélkül, hogy változást szenvedjen, kitétethetik. — Ebben áll lényegesen a' D. által felfedezett módszer, a' fényképek előállításában. A' mint az ujságlapok D. találmányát kitrombitálták, mingyárt akadtak egyes német és angol tudósok, kik a' találmány elsőségét igénybe vették, jöllehet sem az ujságírók, sem magok a' dicsvágyó tudósok nem tudták, hogy miben áll az új találmány. D. t. i. mint titkot őrizte azt; az egyetlen, kivel titkát megosztotta, *Arago* volt, ki a' párisi akademiában, egy saját értekezésben, a' találmány nagy fontosságát fejtegette. Mint mondják, *Demidoff* orosz gróf, nagy öszvegért akarta a' titkot megvenni; D. vonakodott, mivel azt akarta, hogy titka egész Európa tulajdona legyen. 1839-ben D. diorámáját 's becses műszereit, gyuladás alkalmával, lángok emésztették meg. A' francia kormány, a' kamarák beleegyezésével D. titkát magához váltotta és nyilvánosságra hozta. D. a' szép felfedezés jutalmául halálaig 6000 fr., *Niepce* pedig 4000 fr. évi jövedelemmel láttatott el. Szép példa, minden kormánynak! Most a' találmány: közzéjára Európának. A' mit e' találmányról, annak nyilvánosságra kerülése előtt meséltek, a' tudatlanság túlhajtásául bizonyult be, mindazonáltal a' tudomány haladásával e' felfedezés is nagyobb tökélynek néz elébe. Azon feltételek, melylyek alatt a' különböző műtételeknek, bizonyos idő és légmérsékletben kell történni, olyly számosak; 's azon anyagok, mikkel a' dolgozás történik, olyly nagy gondal kezelendők, hogy nem mindenki bír elegendő képesség-, belátás- és ügyességgel, a' lényegesb dolgok ismerete mellett is, jó fényképeket előállítani. A' mi magokat a' képeket illeti, tagadhatlan, hogy azok bámulatra méltók, mindazonáltal azon benyomást hagyják hátra, mintha a' sugároknak e' természetes festése a' képző művészettel semmi összeköttetésben sem állana. A' mit kezdetben gyanitottak, hogy a' fényirat a' rézmetszést meg fogná szüntetni, nem teljesedett. Anynyira mégis mentek már, hogy a' fényképeket részint galvanoplastikai másolással rézre (*Steinheil*), részint salétromsavanyynali etetéssel, (*Berres*) nyomtatás általi közvetlen sokasításra használják; olyly haladás, melyly főleg öszszvetve azon körülménnyel, hogy művészileg erősen kivilágított mikroszkopikus képeket is le lehet rajzolni, különösen a' módszer természettudományi alkalmazásánál fogva, fontosság lehet. A' levevésnek legnehezebb tárgyai az élő testek, melylyek vagy feszesen esnek ki, ha nyugalomra kényszerítetnek; vagy zavarosan 's tisztátlanul, ha a' világosság befolyása alatt mozognak. Itt tehát fődolog: a' világosság hatását olyly sebes fokra emelni, hogy a' képeket, ugyszólván, futtában lehessen megcsipni. E' tekintetben már sok történt a' camera javítása- 's jód helyett a' chlór- és bromjód használata által; legujabban D. electricus szikrák alkalmazása által a' fogékonyságot olyly magasra emelte, hogy a' világosság egy pillanatnyi hatása is már elegendő. Minthogy azonban tapasztalták, hogy a' hosszan hatott világosság a' képeket ismét elrontja 's negativekké változtatja: az eljárás gyorsaságával természetesen annak nehézsége is növekedett, hogy a' világosság befolyásának czélszerű tartósága, melyly a' világosság erőssége 's a' t. szerint változik, mindenkor pontosan eltaláltassék. Talán színes képek is fognak ez uton előállíthatatni; D. maga, kísérletei alkalmával, veres, zöld vagy

kék világot is nyért. Hasonló eredményre jutottak *Seebeck*, *Niepce*, *Herschel*. — D. találmánya optikai tekintetben is széles mezőt nyit a tudományos fürkészetnek. A többek közt D. úgy találta, hogy a nap, bár egyenlő magosságon a láthatár felett, a nap különböző részeiben, nem egyforma hatással van. — Ebből az következik, hogy a daguerrei készüllet tökéletesebb photometriai eszköz leend, mint a mik eddig a tudomány használatára állottak. Két világosságfaj intenzitásának különbségét, egy időben vizsgálva, könnyen meg lehet mérni; de ha nappali világnak éjjeli világgal p. o. nap- és holdfény összehasonlításáról van szó, az eredmény semmi bizonyost nem mutat. D. készüllete a hold fényének hatását is megérzi, melyly iránt minden eddig alkalmazott eljárás érzéketlen maradt. Nem lehetne-e — mond *Romberg* — azon sajátos módosulásban, melylyet a napfény, bizonyos órákban, a légkörben elterjedt kipárolgások által szenved — magyarázatát találni a festésnél előjövő azon tüneteknek, melylyet minden művész ismer? — Tudva levő dolog, hogy bizonyos festmények reggel másképpen látszanak, mint délutáni órákban. D. ezen hatást, azon módosulásoknak tulajdonítja, melylyek a napfény által a mázban származnak, és a nap pályájával változnak, s az éjnek árnyával ismét megszűnnek. — D. maga folytonosan foglalkozik találmányának javításával; azonban egyebeknek is sikerült az övénél egyszerűbb munkálati módszert találni. (*Erdmann's Journal* 1839). *Adolph Brogniart*, *Dumas*, *Pelouse* és mások, a fényirat kémlésével sokat foglalkoztak. D. később nyilvános kísérleteket s műtételeket is tartott a ministerek és journalisták jelenlétében. Erdemeinek méltánylásaul az osztrák császár által, kinek, valamint *Metternich* hgnek is képeket küldött, arany érdempénzzel, melylynek felirata: „*de arte merito*“ és arany burnótszelenczével ajándékozott meg. A fényirati művészet erős és nevezetes haladást tett különösen *Moser* tapasztalásainak közzététele óta. A francia akademiában, 1842. jul. 18. *Regnault* több kivatatot mutatott elő *Ackerson*, *Enke* s különösen *Humboldt Sándor* közléseiből. — Sz.

Dahl (János Ker.) híres tájfestő s professor a dresdai akademiánál, szül. 1788. Bergenben Norvégiában; — 1811 óta Koppenhagában, 1828 óta pedig Dresdában él, honnét sok utazást tett hazájába s egyéb országokba. Műveiben mindenütt mély és nagyszerű költői felfogás uralkodik, minden ecsetvonása egy egy betűje a természetnek. Főleg jeles az éjszakai tájak festésében, a mi neki új *Everdingen* nevet szerzett. Ujabbán fontos adalékot nyújtott a művészetek történetéhez. 1834-iki norvégiai utazásában ugyanott sok fából épített egyházat talált, melylyek részint a 11-ik századból valók, s az éjszaki-pogány, latin-keresztény és byzancezi styl egyvelegei. Ezen épületnek rajzait adá ki *Dahl* 1838-ban 24 folió lapon s ezáltal más tudományos vizsgálókat bővebb kutatásra lelkesített. — *Dahl Károly* jeles berlini festő a düsseldorfi iskolából. — h.

Dahlgren. (Károly János). Mint kitünő svéd költő, hazájában köz kedvelésnek tárgya. Született 1792. Ostgothlandban. Atyja Kålmorden erdős hegységben vashámorigazgató volt. Fiát Upsalában képeztette, minek bevégeztével 1815-ben pappá szenteltetett fel. 1824-ben Stockholmban az Eleonora-egyháznál, és 1829-ben az ottani székesegyházban kapott alkalmaztatást. Népszerűsége anynyira növekedett, hogy képviselőnek

választatott, 's mint ilyen az 1829-i és 34-i országgyűlésekben részt vett. Ezen egész idő alatt folyvást az ellenzéki padokon ült. Mint író 1813-ban lépett a' közönség elé, némelyly költeményei a' Poetis Kalender-ben jelenvén meg. A' közönség vonzalmát 's szeretetét első fellépésével megnyerte, melyly később mindinkább növekedett. Pályamunkákat is készítvén, két ízben nyert pályadíjt, először a' gothenburgi szépművészeti akademiától, másodsor a' svéd akademiától. — *Dahlgren* számos almanachot adott ki, melylyekben nagy számú elbeszélései és regényei igen szép helyet foglalnak el. 1829-től 1837-ig *Hammarköld* társaságában lapot is adott ki, *Kometen* czím alatt. Költészete igen vidám és nyájas, örökös tréfa 's nevetés. Versei rendkívüli könnyedségre mutatnak. És ezen tulajdonaiból lehet következtetni, hogy költészetében azon komolyság, mélység és jelentőség egészen nélkülöztetik, melylynek egy valódi költőnél sem kellene hiányozni. Legjobban kitünik az idylli-burlesk jelenetek rajzában. E' nemben olyly kitünő darabokat állított ki, melylyek az eddigi legjobbak 's legkedveltebbek sorába állíthatnak. *Dahlgren* a' valódi élet egyes jeleneteit sebesen felfogja és igen hűn adja vissza; de nagyobb műveiben hibázik az öszszehangzás és öszszetartó erő. Alakjai játszva lebegnek el, de jelentőség nélkül. És az egész a' kellő harmonia hiányában bizonyos kellemetlen üresség hatását hagyja hátra az olvasó kedélyében. *Dahlgren* tehát nem a' kisebb körű és mélyebb érzelmeket 's gondolatokat kereső közönség költője, mert mélységet és studiumot nem találhatni nála, hanem kedvence a' nagyszámú népnek, melyly könnyed hatásokat keres. Itt ő olyly népszerűsége emelkedett, hogy a' jelenlegi svéd költők között legtöbb olvasója van. Legjobban sikerült művei az *Ungdomskrifter* (2 k. 1829. Stockholm) és *Samlade skrifter* (1 k. Stockholm 1834) czímű gyűjteményekben találhatók. A' *Djur Kretsen* és *Augbuss Sönger* czímű munkái is, melylyek 1837-ben jelentek meg, köz kedvességgel fogadtattak. — Sz. I.

Dahlmann (Frigyes Kristóf) nagybritanniai és hannoveri udvari tanácsos, született Wismarban 1784-ben, családja Svécziából származott, 1802-ben Koppenhágában kezdett tanulni, hol akkor anyja testvére *Jensen* tanár volt alkalmazva, 's 1804-ben Hálában leginkább régiség-tant, philosophiát és történetírást tanult. Még egyszer visszatérve Koppenhágába, tudorságra képesítette magát ezen munkája által: *Primordia veteris comoediae Atheniensium*, 's akadémiai pályáját 1811-ben kezdte meg Aristophanesről tartott latin előadások által. 1813-ban a' kieli egyetemenél historia rendkívüli tanára lett 's 1815-től kezdve mint a' schleswig-holsteini főpapi és lovagi kar folytonos választmányának tagja az akkor ottan igen bonyolult politikai viszonyok között nagy tekintéllyel működött. Arra törekedtek ott akkor, hogy a' formaszertint eltörlés nélkül több idő óta tetteleg elenyészett alkotmányt ujra életbe léptessék 's az ezen alkalommal kiadott több rendbeli vitás irat során, *Dahlmann* a' magáéi által fényesen bebizonyította publicistikai tehetségét. De a' törekvés hiában vala, a' német szövetségi gyűlés e' tárgyban magát nem-illetőnek jelentette ki, 's az ottani alkotmányi élet ujra elnyugodott, mig 1830-ban más módon ujra felelevenítettett. De ezen időben *Dahlmann* már nem volt Kielben. — „*Vita Angarsüi*,“ és „*Monumenta Germaniae*

historica," német történelmi kútfők, valamint később a' „*Chronik von Dithmarsen*“ kiadása által alapos történetirónak bizonyította magát. Bármennyire ragaszkodott pedig Kiel-és Holsteinhoz, mégis úgy látszik, igen rossz neven vette, hogy a' király, leginkább ama politikai ellenzékbeni részvéte miatt, nem nevezte ki historia rendes tanárának. Azért örömezt követte az akkorában olyly tiszteletteljes meghívást Göttingába, mint státustudományok tanára, *Sartorius* helyébe. Előadásai tárgyát képezték a' státustudományok minden ága és történet, 's míg historiai előadásai vezérkönyvéül kinyomatá a' „*Quellenkunde der deutschen Geschichte*“ czimü munkáját (Götting. 1830.), fényes státustudományi kiképezettségét bebizonyította első kötete által ilyly czimü munkájának: „*A' Politika*“, visszazavire az adott állapotok alajjára 's mértékére“ (Gött. 1835. 2-dik kiadás 1847). Valóban az ő politikai rendszere a' historiából van kinöve, 's azt élettéljes, folytonos fejlődésben állónak szemléli. Azonban Göttingában bele fonódott a' gyakorlati politikai életbe. Az 1831-diki göttingai nyugtalanságok alatt nagy szilárdságot tanusított, 's nyilatkozatai által, melylyeket a' Cambridge-i herezegnek a' dolgok állása iránt adott, magára vonta ennek figyelmét, 's megnyerte bizalmát. Tagja volt a' hannoverai 1831-diki alkotmányozó gyűlésnek, mint az egyetem követe, 's ritkán szólott, de mindig erőteljesen és méltósággal, akkor többnyire a' kormány nézeteit a' hevesebb szabadelműiek ellen védve. Később kidolgozta a' hannoverai házi törvény tervét, melyly a' király, a' rendek, 's mint a' ministerium hivatalosan biztosítá akkor, minden firokon által elfogadtatott. Nagy tekintetben állott a' kormánynál 's nagy befolyást gyakorolt arra. Ekkor 1837-ben bekövetkezett a' hannoverai kormányváltozás 's *Dahlmann*nak, kinek az addigi politikai alakzatokban anynyi része volt 's ki olyly férfiasan visszaautasított minden tovább menő igényletet, erkölcsileg lehetetlen volt hallgatva beletalálni magát az új viszonyokba. A' jogszerető ember nem szivelhette azt, mit ő minden jogi biztosság felbontásának tekintett, 's bátor jelleme mellett nem késett azt tenni, mit kötelességének tartott, 's így szerkesztette a' göttingai hét férfi által aláírt tiltakozást 1837. nov. 18-dikán. A' curatorium azt visszaadta ugyan 's a' dolgot nem történtnek akarta tekinteni, de gyengeségnek magyarázható engedékenység távol volt *Dahlmann* jellemétől. Lépését nem titkolta el, 's ő is, mint *Grimm Jakab* és *Gervinus*, másolatokat küldött abból barátaihoz. Hozzájárulásuk nélkül a' dolog hirlapokba került, ezt számították be nekik különösen nagy bűnül. 'S midőn felhívták hármokat, hogy válaszsának számüzés vagy az ország más helyére való elszállítás között, természetesen az elsőt választották. *Dahlmann* ekkor Lipcsébe ment, hol legnagyobb tisztelettel fogadták, 1838-ban pedig Jenába, hogy ott Dánia rég ígért történetét kidolgozza. E' viszontagságait „*Zur Verständigung*“ czimü röpiratában írta meg, 's ugyanezen évben Jenában kiadta „*Vertheidigung des Staatsgrundgesetzes für das Königreich Hannover*“ czimü röpiratát. Dánia története D.-től *Heeren* és *Ukert* gyűjteményében jött ki Hamburgban. Nagy tetszéssel fogadtatott újabb historiai munkája: „*Geschichte der englischen Revolution*“, melyly francziára 's angolra lefordíttatott 's magyarra is *Bajza József* által áttéve kijött a' „*Történelmi könyvtár*“–ban. Hasonlólag neve-

zetes „*Geschichte der französischen Revolution bis zur Gründung der Republik.*“ E' munkáit részrehajlatlan felfogás 's diszes előadáson kívül jellemzi azon biztos, magasban lebegő áttekintés, melylyel tárgyán uralodik 's mi által olvasói elébe öszhangzó egész képét állítja a' felkarolt korszaknak és eseményeknek. E' munkáit azután adta ki, hogy a' porosz kormány általa' bonni egyetembe tanárnak meghivatván, újra visszaadatott az akadémiai működésnek, melylyben jelenleg is kitünőleg szerepel. Az 1848-diki német mozgalom keletkezése következtében újra a' tettleges politikai működés mezejére lépett, mint a' volt német parlament tagja, hol az ugynevezett casino-párthoz tartozott, melyly a' parlament jobb centrumát képezte, 's *Gagern* programját véde; a' német parlament feloszlatása óta az ugynevezett „góthai“ férfakkal vagy párttal tart, kik *Gagern Henrik* körül csoportosultak a' német egység kérdésében, 's ezt porosz hegemonia alatt létesíteni törekednek. — R. E.

Dalmátia. I. Osztrák birodalom

Dal-Ongaro (Ferencz) kitünő olasz költő, szül. 1810-ben, Tremeacque faluban Friaul határán, Velenczében nevedett, azután Paduában theologiát tanult, de a' papságot csakhamar elhagyta. 1840-ben jelent meg két kötet verse, melylynek hirnevét köszöni; románczok, ódák, canzonék, hymnusok. Főleg sikerültek románczai, melylyek közül *Seidl* többet fordított németre, de kevés tetszéssel. Ujabban a' drámai költészetet is megkísértette *Dal-Ongaro*. *Fornareto* című drámája tetszéssel adatott több olasz fővárosban. — Költői érdemein kívül sokat működött az emberbaráti, 's társadalmi téren, kiseddovodák, dologházak, műiskolák felállításában, részt vett az olasz tudósok gyűléseiben 's egyik alapítója volt a' triesti müegyletnek. — Triestben, magán nevelő levén, jeles előadásokat tartott az olasz irodalom felett. — h.

Dalton. (John) egyike a' legjelesb angol vegy- és természettudósoknak, szül. 1766. Englefieldben, Cumberland grófságban. 1793-ban oktató lett a' manchesteri collegiumban, 1804 óta pedig Anglia nagyobb városaiban felolvasásokat tartott a' vegytanból, 's ebből élt szerényen és igénytelenül. — 1817-ben a' manchesteri tud. társ. elnöke lett, később a' londoni tud. társ. 's párisi akadémia tagja, 1833 óta pedig királyi nyugpénzt is nyert. Megh. 1844. — Legkitünőbb munkái a' gázok kiterjedését 's vegyítését 's a' gőz elasticitását tárgyalják, a' vegytanban az atomisticus elmélet felállítására, 's a' tan több ágainak lényeges felvilágosítása és előbbrevitele által valódi érdemeket szerzett. Vizsgálatai eredményeit részint külön értekezésekben részint a' legjelesb angol folyóiratokban (*Thomson* és *Nicholsonéban*) 's a' tud. társaságok évkönyveiben, részint önálló nagyobb munkákban is rakta le, milylyenek; *Metereological essays*, *New system of chemical philosophy* 's a' t. — h.

Daljáték. Az opera korunknak különösen kedvencz művészeti gyermeke. Az opera Mozart óta áttört köre régi határain, 's a' magasabb zenészi fejlődés szulypontjává vált, anynyira, hogy kizárólag az operára szorítkozik a' tömegre ható nagyobbsszerű zenészi költeménynek fogalma, 's az opera szinpadja mondhatni az egyetlen hely, hol a' nép zenészi kiképzését, hangászati eszményeit keresi. Ha a' színházi látogatók számából egymással szembe állítjuk az operalátogatók és a' drámai nézők számát, látjuk

hogy a „Panem et circenses“ ma anynyit tesz: „Kenyeret és operát.“ — Nevezetes tünemény itt, hogy a nagyobb közönség az új német operákról nem sokat akar tudni, de annál többet az olaszokról. 'S ez természetes; mert gáncsoljuk bár mennyire az új olasz operaszerzőket, anynyi csakugyan igaz, hogy ezeknek legalább nagyobb része tudja, mit akar: holott a német operaszerzők nagy része között zavar, és tapogatózás uralkodik. A régi mesterek, *Gluck*, *Mozart*, 's a t. jól tudták, mit akartak: drammatizált cantate-t adni, zenedarabokkal felékitve, 's az énekeseknek énekművészetük minden oldalu kitüntetésére lehető legnagyobb alkalmat nyújtani. Azóta az opera régi szokásos szilárd szabályaiból kivetkezett, de ezek még nincsenek újak által pótolva: 's ma azt hiszik, hogy az operában minden alak és eszköz megkísértendő 's keresztülviendő; 's azért benne együtt találunk lyrai, eposi 's drámai formákat, egyházi stylt 's balletzenét, népdalokat és saloni darabokat. Megjegyzendő továbbá, hogy a régi mesterek legkisebbet sem törődtek aesthetikai elméletekkel: ezen naivsági állapotban vannak ma is még többnyire az olasz operaszerzők. Hanem a németek 's francziáknak megzavarta fejét a művészettudományi elmélet, melylyel az olaszok nem igen törődtek.

Az új olasz opera világhire *Rossini*vel kezdődik. Ezen érzéki, kéjelgő 's czifrán felékesített zene, ezen édes sziréni dalok épen illettek azon bágyadt 's gondolatszegény közönséghez, melyly státusférfiak és hadi hősök helyett primadonnákat dicsőített. *Rossini* operái győzedelmes diadalmenetet tartottak egész Európán keresztül. *Rossini* nagy művész volt; felfogta korát 's népét. Mindenütt sikert aratott, mert olasz- nemzeti volt. Keveset tanult, 's így biztosítva volt az ellen, hogy művészi naivsága özszeütközésbe jöjön művészeti elméletével; pénzvágyó volt 's ezen ösztönző bizonyosan épen olyyan hatalmasan dolgozott benne 's unszolta terményzésre, mint a művészi ihletés ösztönzete. *Rossini* operái határozott reactiót képeztek a *Gluck* és *Mozart* által megkezdett zenészeti drammatika tovább képzése ellen. *Rossini* visszahozta egy időre az operába azon technikai biztosságot, azon mesterségi szilárd alapot, melyly a régi olaszok kora óta elveszett volt. 'S ezáltal egész seregét a középszerű tehetségeknek utánzásra csábította. *Caraffa*, *Mercadante*, *Pacini* 's mások olyly híven lemásolták a mester mórát, hogy az utókor, szerzeményeiket, ha nevök ott nem volna, olyly bizonyosan *Rossini* műveinek tartaná, valamint most száz képet *Rubens* tautványi köréből egész bizonyossággal a mestertől származóknak adnak ki a kevésbé avatottak. De e' szolgálai utánzők anynyira középszerűségben, 's *Rossini* külső formaságában lefozulva maradtak, hogy míg a mester művei minden európai szinpadon meghonosultak, az utánzőkéi alig jutottak el tovább mint az olasz szinpadokra. *Rossini* a második évtized vége felé Párisba, az európai operáügy középpontjába ment. Itt megismerkedett a franczia 's német szellem drámai igényeivel, 's felhagyott szoros olasz-nemzeti irányával, 's a franczia új romantika szellemét lágy olasz dallamaival egybeolvasztani próbálta. Művészi irányának ezen átalakulása legnagyobbszerű kifejezést nyert „*Tell Vilmos*“-ban, melyly a juliusi forradalom előestéjén iratott. *Rossini* „*Tancred*“-jét „*Tell Vilmos*“-sal szembeállítva látjuk, minő roppant szellemi átalakuláson ment ő 15 év alatt keresztül. *Rossini*

1829-ben elhagyta az olasz opera nemzeti irányát, 's többé nem is tért arra vissza.

Hanem feltűnt utána egy második szerző, ki az olasz operát még egyszer olyly nemzetivé tette, mint az valaha volt. 'S e' szerző: *Bellini*, kinek dallamaiból a' lealázott Olaszország elegiai fájdalma szól. Igen jellemző az olasz népre nézve, hogy e' lágy beteges érzelgésben szívének legtitkosabb érzetére ismert. A' szerencsétlen olaszok énekelték 's éneklik e' *Bellini*-féle dallamokat, mint a' hajdani héberek énekelték „Zion dalát, midőn siránkozva ültek Babilon vizeinél. *Bellini* olyly hazafiui lelkesedést gerjesztett, minőt hangszerző eddig nem. 'S a' történetirő Olaszország politikai hangulatát a' harmadik évtizedben nem rajzolhatja találóbban, mint *Bellini* ezen dicsőítésének értelmét megmagyarázva. Ezen operák, melylyek másutt csak ugy hatottak, mint a' *Rossini*-félék, lágy merengésbe ringatva a' szellemet, Olaszországban forradalmilag hatottak. Azonban a' párisi varázskör befolyása alól *Bellini* sem menekedhetett. *Rossini* tanácsára megóvta magát a' német szigor- 's alaposságtól, de a' francia új romantika őt is megfogta hálójába. Bizonyítja ezt a' „*Puritánok*“ opera. Közönségesen ugy vélekedtek, hogy ezen operája által a' tömöttebb kifejezés, mélyebb drámai élet irányába lépett 's nagy jövődőt jósoltak neki, de ennek teljesítését a' halál kettémetszette; talán épen jókor: mert a' „*Puritánok*“-ban épen el kezdte hagyni *Bellini* is az olasz-nemzeti iskolát. Megjegyzendő itt, hogy *Bellini* operái a' drámai ének művészetében új fejlődési fokozatot hoztak létre: sajátos énekiskolát alapítottak. Valamint *Rossini* az operai éneket a' virtuositásnak addig nem is képzelt magasságára emelte a' coloratura ékes diszére 's a' kifejezés könnyed kellemére nézve, ugy *Bellini* a' lágy, széles, benső hangot képezte ki a' cantilena előadásában, melylyet sajátjává tett a' szinpadí ének minden jeles feje. *Bellini* körül nem csoportosula ugyan anynyi vak utánzó, mint *Rossini* körül, de stylje 's módszerének egyes vonásai annál inkább átmentek a' zenészeti szerzemények minden nemébe. Különösen meggyökerezett módszerének befolyása Bécsben.

*Bellini*re *Donizetti* következett. Ő nem birt két nagy elődje eredetiségével, ő azon utra lépett, melyly a' németeket *Mozart* óta anynyiszor tévire vezette, ő experimentált. A' „*Báj-ital*“ egészen *Rossini* modorában van tartva, az „*Ezred leánya*“ francia vig opera; „*Belizar*“ *Bellini* hangjaiba játszik át; „*Lammermoori Lucia*, és „*Borgia Lucretia*“ a' francia új romantika szellemében van tartva, 's a' „*Favorite*“-ban német styli hangzatok által akart érdekes lenni. Átalán az alapvonás *Donizetti* modorában az, hogy az áriák szerkezetében sokkal inkább simul a' canzonette népszerű alapformájához, mint előbbi két elődje. Rövid idő alatt egy csomó jelentéktelen operát irt, melylyeknek neve már rég feledségbe ment, 's csak akkor kezdett sikert aratni, midőn az *Auber*, *Halévy*, *Mayerbeer*-féle elemeket Párisban felvéve, a' francia-olasz korresszülött operákat hozta létre, melylyeket már *Rossini* és *Bellini* megjósolt. *Donizetti* sok utánzóra talált Olaszországban, de egyiknek sem sikerült mélyebb jelentőségre vergődni. Az egy *Verdine*nek sikerült műveit idegen szinpadokon is meghonosítani, melylyek művészi szempontból tekintve semmi eredeti sajátssággal és önállósággal nem birnak.

A' francia opera a' restauratio első éveiben jelentéktelenségben tengett; arra látszott törekvés a' francia operában, kivált *Boieldieu* könnyen felfogható és népszerű hangzatu modorában, hogy visszatérjen eredeti kiindulási pontjára, a' vaudevillere, melyly a' legnépszerűbb francia dallamból, a' romanczból merit. De *Boieldieu* későbbi és *Auber*nek ezekkel egykoru könnyűszerű francia operáiból nem az ép, egészséges, népszerű szemmel szóltott, hanem az elpuluhás és frivolitás szelleme. Míg nem ugyanezen *Auber* később a' zenészet világában valóságos forradalmat idézett elő az 1828-ban megjelent „*Porticiu néma*“ czimű operájával. Általa a' francia új romantika egyszerre 's egészen készen előteremve, első irammal az egész mezőt elfoglalta; próbált és bevégzett kiképzésű mesterek egészen kiforgattattak, 's az új zászlót követték. A' zenészeti világban a' francia új romantika mindenek felett jelenti a' tömeg művészeti emancipatioját, sőt annak az egyének feletti aestheticai diadalát. A' *Porticiu néma*ban először lép fel a' nép, mint tömeg, igazán drámailag, a' kar, eddig csak lyrai díszitvény, cselekvő hősként előtérbe áll. Nem csak az aristokratikus solo-énekesek, nem csak ezeknek quartettjei sextettjei, stb. ábrázolják zenéjében a' drámai életet, hanem a' tömegbe helyeztetik a' főhatás. A' solo-ének háttérbe vonul az orchester és kar tömeges hatása mellett. Az ária a' „*Porticiu néma*ban“ teljes jelentéktelenségre van sülyedve, ellenben a' barcarolákban bámulandólag emelkedik a' népdal. Ki lévén egyszer mondvá a' zenészeti emancipatio ilyen irányra, az' mind tovább képeztetett; mindeniütt mindenek felett ellentétek után jártak, kivetkezve a' zeneszerzés majd minden conventionalis szabályaiból; azért állitják a' francia új romantikusok olyly szivesen egymás mellé a' templomi és tánczenét, és pedig ilyen éles ellentétek összszeállitása nem belső szükségességből történik, hanem külső számításból a' hallgatók idegei erőszakos felingerlésére. E' kapkodás a' buja érzékiség és kísértetes borzadály közötti ellentét után, feltünik a' melódiai és harmoniai tárgyalás minden részleteiben. Ezen irányban tehát az első lökést *Auber* adta a' *Porticiu néma*val, hanem másokra hagyta tovább dolgozni irányában. *Herold* és *Halevy* képezték tovább az új romantika iskolát hősi és tragikai stílben; *Auber* pedig elfordult a' megrázó themáktól, 's ismét a' románca és vaudeville francia nemzeti zengzetét kezdte hangoztatni vig operákban „*Fradiavolo*“, és „az *Ördög része*“ jeles példányai maradnak örökre az új francia vig operának, 's különösen kedvesek a' könnyűszerű valódi francia népszerű románca-hangzat által. E' nemben rajta kívül különösen *Adám* tüntette ki magát. Az ellenkező irányban *Herold*, *Zámpája* által egész komolysággal elfogadta az új romantika iskola minden következményeit. *Zampa*, Mayerbeer nagy operáinak némi előhírnöke volt. *Halevy* sokat tanult, teljes zenészeti készséggel jelent meg a' küzdtéren, különösen kitüntetve mesteriségét a' zenészeti architectonicában. A' „*Zsidónő*“ által a' hősi és tragikai stílben rendkívüli sikert aratott, de a' helyett hogy e' pályán haladjon, a' társalgási vig operára tért át, melylyre hiányzik benne a' benső hivatás, a' naivság, a' könnyű írásmód; azért a' „*Királyné segyvernökei*“ és „*Andorra völgye*“ hatástalanul hangzott el. *Halevy* az új francia operaszerzők közül legkevésbé kacézkodik az olasz énekkel, 's e' tekintetben legközelebb áll *Berlioz*hoz. Ez

az új francia írásmód, melyly a' drámai kifejezésnek alárendeli a' melódiát, alapját vetette még egy új színpadi énekiskolának, melylyben az énekelőadás nem úgy tűnik fel, mint saját önálló czél, hanem mint esz-
köze a' drámai kifejezésnek. Egyébiránt az új francia opera legnagyobb-
szerű eredményeit nem francia, hanem német hangszerzónél találjuk,
Mayerbeernél, ki a' francia új romantikát uralkodása tetőpontjára emelte.

A' német operára menve át, itt nem nagy zárt csoportozatok állanak
előttünk, melylyeknél elégséges a' legkitünőbb jelenetek jellemzése, hanem
minél inkább közeledünk a' jelenkorhoz, annál inkább tűnek el a' csoport-
ozatok, melylyeknek helyét egymással ellenkező számtalan ellenirányok
foglalják el. Azonban az új német opera küszöbén egy nagyszerű jele-
net merült fel: *Wéber Károly Mária*. Az ő operái nemzeti, politikai jelen-
tőséggel bírtak, mert ezek dalaikkal végső elmuló utóhangzatát képez-
ték azon hazafiúi romantikai fellengésnek, melyly a' szabadságháboruk
alatt a' német népet lelkesedéssel tölté el. Ámbár *Wéber* nem az első
volt, ki a' romantikai irányt a' zenészetbe átvitte, mert abban őt régg meg-
előzte *Beethoven* és *Spokir*, hanem *Wéber* penditette meg a' népszerű
alaphangot, 's fejtette ki egész szélességében azon subjectiv bensőséget,
melylyet a' német anynyira szeret. Ő áriák helyett operáiban valóságos
népdalokat adott, „*Euriánthe*“ban előállította a' középkort leventéivel, a'
„*Büvös vadász*“ban a' vallásos hit gyöngéd szívélyes mysticismusát,
„*Oberon*“ban a' kelet regevilágát. *Wéber* „*Büvös vadász*“nak győze-
delme a' második évtized elején nagy zenészeti diadal volt *Rossini* vilá-
guralkodása felett, melyly akkor hatalma tetőpontján állott, 's Németor-
szág romantikus zenészei ellenséges állapotba tették magokat az olasz
zenével, 's ezen ellenséges állásnak tulajdonítandó, hogy csak a' legujabb
korban *Mendelsohn Bartholdy* volt az, ki az új romantikai zene igazi ősi
eredeti canonját *Beethovenen* kívül feltalálta a' régi olasz mestereknél
Palaestrinától kezdve le *Astorga* és *Pergolezeig*. *Wéber* nem alapított
tulajdonképeni iskolát; leghívebb követője *Marschner Henrik* volt;
Kreutzer Konradin „Granadai éji szállása“ által a' szívélyes, lyrai, nép-
szerű elemet ragadta ki, és képezte tovább *Wéber* operáiból, holott *Lind-
paintner* 's mások a' pathetikus, erőltetett éles jellemzeti elemet, mi által
inkább a' francia új romantika felé eveztek, 's minthogy ezen második
irány volt a' túlnyomóbb, a' német opera külső alakjaiban egészen inga-
dozóvát lett, 's benne bizonyos eclecticismus hatalmasodott el, melyly
Wéber nemzeti hangzatát majd egészen kiszorította. Azonban e' hiányok-
nál sokkal fényesebb azon eredmény és diadal, melylyet a' német opera
abból meritett, hogy a' francia új romantikával egybeolvadott. Fényese-
sen bizonyítja ezt *Mayerbeer* három utolsó operája: *Ördög Robert*, a'
„*Hugenották*“, és „*A' proféta*.“ — Olyly jelenet, minőhez hasonló 's zene-
művészet történetében alig fordul elő. Mire *Wéber*, *Rossini*, *Auber* és *Halevy*
törekedett, mit egy egész korszak alatt három lényegesen különböző
nemzeti művészeti irány kitűzött, azt *Mayerbeer* bámulandó combinatio-
tehetséggel óriási egészszé alkotta össze. Egészen új 's nagy jövőt ígérő
ezekben a' valóban nagyszerű tömegi hatány, a' tömegnek ilyly kiterjedés-
beni művészeti emancipatioja, 's ilyly nagyszerű tömegek általi hatás; e'
tekintetben ő roppant haladást idézett elő az operában, mert ő romanti-

kaiból historiai operát teremtett, 's habár *Robert* inkább az előbbi fokozaton áll, de a' *Hugenották*, és a' *Proféta* bizonyára több, mint regényes operák. Itt világtörténeti ellentétek állítatnak előnkbe zenészet i dramatiszálásban. P. o. a' *Hugenották*ban a' catholicismus és protestantismus közötti ellentét nemcsak drámai indokul van használva, melyly a' cselekvény külső fejlődésében és a' kor színezetében tűnik ki, sőtinkább az egész darab zenészet i alapjelmét képezi. Az opera először itt merészelt világtörténeti cselekvényt zene által ábrázolni, zenészet i tömegek ellentéte által adni vissza két nagy eszme harcát, melylyek a' kedélyeket századokon át izgatták; méginkább ez a' *Profétának* zeneiránya. Nagyszerű haladás ez az opera eddigi állásához képest; *Meyerbeer* által az opera új feladatot nyert; a' mostani opera, ha fő feladatának mint historiai opera, meg akar felelni, tárgyát ne a' pusztán egyéni szenvedélyek összeütközéséből merítse, legyenek bár ezen egyének historiai nevek, hanem a' népek, örök eszmék összeütközéséből, melylyek egyének által 's egyéneken nyilatkoznak.

A' németek közül számos, különben jeles tehetség minden irányban elvesztegette magát, kiket ha közelebről akarnánk megismertetni, nem tehetnénk egyebet, mint mindeniket külön jellemzeni, és pedig többnyire egy két szerzeményeért, melylyek alig jutottak egykét színpadon előadásra. Kivételt képeznek e' tekintetben *Lortzing* és *Flotow*. *Flotow* vegyes francia 's olasz modorban ír, 's ha egyébkint nem tudnók, hogy német, operáiból nem gyanitnók azt. Mások közönségünk előtt alig érdemelnek jellemzést, mert nem nyujtanak egyebet mint kísérleteket, és pedig többnyire sikerteleneket.

A' magyar daljáték eddigelé nem alapított saját nemzeti iskolát, minő az olasz volt a' régi maestrok idejében, 's azután *Rossini*, *Bellini* 's egy részint *Donizetti* korában, vagy minőt a' német daljátéokra nézve sikerült volt alapítani *Webernek*, melyly ne csak abban tüntesse ki nemzeti voltát, hogy a' dallamok nemzetiék, hanem melyly sajátosság és eredeti legyen mindarra nézve, mi a' zenészet i stylt alkotja; azonban az újabb időben a' művészet e' nemében is örvendetes haladás volt szemléllhető nemzetünk-nél, 's nevezetesen egy mű a' közönségnek állandó kedvenczvé vált, mit meg is érdemel mind dallamai tiszta nemzeti eredetisége által, mind a' tárgy komoly tragikai nagyszerűségének megfelelő compositio által; e' mű „*Hunyady László*“ 's szerzője *Erkel Ferencz*; (bővebben lásd mind *Erkel*, mind az idézett daljáték jellemzését „*Erkel Ferencz*“-nél) ki már az előtt magára vonta volt a' közfigyelmet „*Bátori Mária*“ ezimű operájával 's nemzeti daljátékunk jövője iránt legszebb reményeket engede táplálnunk, melylyeket *Hunyady László*-ja által teljesen igazola. Valódi állandó művészet i magas beeshez ezen kivül operáink közül más alig tarthat igényt, azonban mégis dicsérettel megemlítendő, mint több vagy kevésbé sikerült kísérletek művészetünknek ezen eddig kevésbé tört pályáján 's ezek a' következők: *Doppler Ferencztől*: „*Ilka és a' huszár-toborzó*“ és *Benyovszky* „*Császártól*“: „*A' kunok*“ és „*Morzsina Erzsébet*“, *Thern Károlytól*: „*Gizul*“, *Bartaitól*: „*A' csel*“, *Egressy Bénitől*: „*A' Tündérkastély*“. (Az egyes nevesebb szerzők 's műveik jellemzése az illető egyes cikkekben olvasható. — R. E.

Damas, régi francia nemes család, melyből újabb időben nevezetességre jutottak: *Károly* gróf, a' ki szül. 1758-ban, megh. 1829-ben, az emigránsok seregében harczolt hazája szabadsága ellen, 's a' restauratio után a' párisi nemzetörség parancsnoka, franciaországi pair, altábornagy 's herczeg lett; *Roger* gr. amannak testvére, szül. 1767-ben, megh. 1823-ban; szinte dühös royalista, ki Condé seregében harczolt, egy ideig orosz szolgálásban volt, a' restauratio után képviselő 's lyoni kormányzó lett; — *Ange Hyacinth*, a' család ifjabb ágából, szül. 1755-b. nevededett Orországban, hazája ellen harczolt, a' restauratio után francia szolgálatba lépett, marsaillei parancsnok lett, 1824-ben előbb hadügy-, majd külügyminister, melyly utóbbi hivatalt *Villele* vezetése alatt önállástalanul viselé. Azután a' bourdeauxi hg. nevelőjévé választott, 's ezt 1830-ban száműzetésébe követé. Később Franciaországba visszatérvén, visszavonulva élt jószágain. — h.

Damiron (János Philibert). Francia ország bölcseiszei 's írói közt szép helyet vivott ki magának. A' Louis le Grand collegiumban a' bölcsezet tanítója 's mintilylen tanítványai előtt köz kedvességgel dicsekszik. Jeles tehetségei és érdemei folytán, melylyeket az irodalmi és tanítási pályán szerze magának, a' politikai és erkölcsi tudományok akademiájának tagjává választott. Született 1794-ben Rhone megye Belleville községében. Igen kora fiatalságában ment Párisba, hol minden idejét tanulmányokra fordítván, csakhamar a' Bourbon collégiumban bölcsezet tanítója lón. 1825 óta a' Globe lapba az élő francia bölcsesek felett kritikai czikkeket irt, melylyeket összeszedve 1828-ban kiadott *Histoire de la philosophie en France au XIX-ieme siecle* (1828 Páris) czim alatt. Cousinnek védenceze és tanítványa levén, a' juliusi napok után annak pártolása folytán jutott azon diszes tanítói állásra, melylyet jelenleg mint tudós is igen kitünőleg foglal el. Ezen újabb idő közben jelent meg *Cours de philosophie* czimű munkája és pedig első része: *Psychologie* 1831-ben, és a' másik része: *Morale*. 1834-ben. Ezen munkája nem rosszabb ugyan több más francia tanárok munkáinál, de azon vádat hozzák fel ellene, hogy egészen érthetetlen dolgok felől szól, hogy minden összszefüggés és eredmény hiányzik belőle, és hogy így alig lehet neki a' philosophia czimet megadni. A' német tudósok különösen logicája ellen kelnek ki, melylyet ő a' moral egyik részévé tett azért, mivel az igazság kitudására vezet, az igazság pedig jó, 's azért törekvécinknek tárgyát képezi. De különös, hogy épen azon németek kelnek ki homályossága, érthetlensége miatt, kiknek philosophiája mindenek felett leghomályosb és burkoltabb. — Sz. I.

Damrémont (Charles Marie, gróf Denys). Egyike a' francia hadsereg legkitünőbb vezéreinek, ki mind a' császári, mind az újabb kori hadjáratokban fényesen kitüntette magát, 's kitünő helyet is vivott ki magának. Született 1783. felső Marne megye Chaumont községében. Mint a' francia aristocratia legtöbb tagja, úgy ő is már ifjusága első éveiben katonai pályára lón szánva. 1803-ban a' Fontainebleau-ban létező katonai iskolába küldetett, és következő évben már mint alhadnagy a' lovas-vadászok 12-dik könynyű ezredébe lépett be. Ekkor a' császári dicsőség fénykorában kezdődött hadi pályája, és ez időtől kezdve a' császárnak min-

den főbb haljárataiban részt vón. 1806 és 9-ben a' nagy seregnél és Dalmátiában volt, az 1811 és 12-ik éveket pedig Spanyol és Portugall országokban töltötte el. 1813-ban visszatért a' nagy sereghez, hogy részt vegyen mind azon nagyszerű csatákban és hadi működésekben, melylyek miután a' eszászári sást és a' franczia nevezetet elérhetlen magasra emelték, végre Franczország sorsa felett is határoztak. Mindenütt mint vitéz, rendíthetlen bátorságu katona viselte magát, és számos alkalommal főnyeesen kitüntette magát. Ezen érdemei folytán sebesen haladott előre a' tiszti rangokban. Még Napoleon bukta előtt ezredesi rangra emeltetett. A' restauratio alatt szövötkezett az uralkodáson levő párttal, mit leginkább *Marmont* ragusai herezeg pártolásának köszönt, kinek táborkaráiban segédtsízt volt. Kitüntette általa csakhamar Côte-d'or megye csapatjának paranesnokságát nyerte el, mit több évekig viselt. 1821-ben tábornokká nevezetett ki, és mint ilyen 1823-ban a' pyrenei 5-ik hadtest egy osztályát vezényelte, melylyel Spanyolországba ment, és részt vett azon expeditioban, melyly *Oudinot* és egy kir. herezeg vezénylete alatt a' veronai congressus következtében Spanyolország alkotmányának megsemmítését végrehajtotta. Ennek bevégezte után 1827-ben a' becsületrend főtisztjévé nevezetett ki. Ezen idő tájban rendkívüli küldöttség is bizatott reá a' pétervári udvarhoz. A' júliusi napok már Afrikában találták. X. Károly hogy népszerűséget vívjon ki magának és ennek alapján ismét egy önkényének korlátlanul hódoló kamarát gyűjthessen össze, Algier elfoglalását kívánta kivinni. A' franczia uralomnak Algierban megalapítása igen hízelgő volt a' franczia nemzet büszkeségének, de sokat ígérő érdekeinek is. Észköz leheté az arra, hogy a' franczia befolyás a' földközi tengeren magasb fokra emeltessék, és Marocco, valamint Aegyptus irányában támaszpontul szolgáljon. Az emberiség is sokat várhatott az éjszakafrikai partok művelés alá vételétől. Azon hadsereggel, melyly Algier elfoglalására küldetett, ment el *Damrémont* is Afrikába, mint a' második gyalog hadosztály első dandárjának paranesnoka. Csapatjával az Algier bevétele előtti csatákban kitüntetéssel harezolt akkor, midőn Párisban a' forradalom a' restauratiót és az öregebb Bourbonok uralmát megbuktatta. Julius 26-án Bona elfoglalására küldetett, hová dandárjával és egy gyalogüteggel megérkezvén, a' lakosoktól tárt karokkal fogadtatott. A' környékbeli kabylekkel apróbb csatázások után aug. 11-én egy főcsatában azokat semmivé tette, és Bona birtokát ez oldalról is biztosította. Ez alkalommal hihetőleg sikerült volna már neki Bona 's vidékén a' franczia uralmat teljesen megalapítani, ha a' párisi események *Bourmont* tábornagyot arra nem kényszerítették volna, hogy *Damrémont*-ot Algierba haladéktalanul visszahívja. Mint minden afrikai seregnél levő tábornok, ugy ő is az új orleansi dynastia mellett nyilatkozott, melyly által afrikai szolgálatjainak jutalmaul 1830. decemberben altábornagygyá nevezetett ki. Mint ilyen még 1831-ben is Afrikában maradt, és csak következő évben térvén vissza hazájába, itt a' marseille-i hadtest paranesnokságát vette át. Ezen állomás a' Bourbon-féle déli mozgalmak miatt igen terhes volt, azoknak egyik tüzhelye Marseilleben létezvén. *Damrémont* azonban az anarchia és ellenforradalom ellenében még kezdetben kitartó erélyességgel lépven fel, az új kormánynak

többszöri köszönetére tett érdemeket. Hasonlóan kitüntette magát hatarozott, de mérsékelt viselete által a' cholera-i mozgalmakban, melylyek déli Franeziaországban igen komoly szint öltöttek fel. 1835-ben pairnek neveztetett ki. 1836-ban ismét Afrikába küldetett, hol Constantine elfoglalása kivitelének szükséges eszközeit egyetértőleg *Clauzel* tábornagygyal meghatározta, de ott csak kevésé időzván novemberben már Toulonban volt. Miután azonban a' Constantine elleni első táborozás szerencsétlenül ütött ki, és *Clauzel* a' kormány irányában ellenséges állást foglalt el, 1837-ben febr. 12. annak helyébe afrikai főkormányzónak neveztetett ki. Utasítása, melylyet a' kormánytól kapott, békés szellemű volt ugyan, de azon szégyen, melylyet a' francia fegyverek Constantine falai alatt szenvedtek, fényes elégtételt követelt. Ha ezt békés uton megnyerni nem leheté, szükség volt fegyverrel is kivívni. Megérkezéével rögtön egyezkedésbe lépett *Achmet* constantinei beggel, ennek meghódolása végett — de ezalatt folytatta a' hadi készüléteket egy újabb táborozásra, és a' tartomány ősi népét erélyessége és békéltető viselete által féken tartotta. Az egyezkedések igen lassan haladtak, és végre is siker nélkül maradtak. Új esatázás lón szükségessé, melyly a' késő időszak, és a' Frankhonból eszközölt élmezés terhei miatt felette kétes kilátást nyujtott. *Damrémont* önmaga vette át a' vezényletet, és oct. 3. indulván el, octob. 8-án sokat háborgatva nem az ellenség hanem az idő viharai által, Constantine elébe érkezett. — Kiséretében volt ezen hadjárat alatt *Nemours* herceg is *Lajos Fülöp* másod szülött fia. Az előkészületek a' város elleni rohamra mindjárt megtétettek. Azonban a' folytonos rossz idő nem csak felette nehezité az ostrom működéseit, hanem azokat több ízben félben is szakasztotta, és az élelem, lőszer és takarmány már majd egészen elfogyott. Oct. 12. önmaga indult ki megnézni a' réstörös állapotját. Midőn igen közel érkeze a' réstörös álgyutelephoz, egy álgyugolyó találta őt. Rögtön halva rogyott le a' földre. Ugyanakkor oldalán a' táborkar főnöke *Perregaux* tábornok is halálos sebet kapott, ki hosszszas szenvedések után hazájába visszszavitele alatt szinte meghalt. Következő napon oct. 13. *Valée* tábornok vezénylete alatt Constantine rohammal bevétetett. *Damrémont* halála után *Valée* vette át a' parancsnokságot. *Damrémont* hősi halála e' nehezen szerzett győzelemnek kitünő jelentőséget szerzett. Elhataroztatott *Valée* indítványára, hogy *Damrémont* hült tetemei az agg katonák palotájában fognak kitünő ünnepélyességgel eltemettetni. 1837 nov. 28-kán érkeztek meg Párisban az agg katonák épületébe. Dec. 5-én tartatott tiszteletére a' halotti mise, melyly *Berlioz*-nak különösen ez alkalomra készített zenéje és a' hercegek 's minden jelenlévő tábornokok jelenléte által ünnepeltetett. Az egyház belseje egészen feketére volt behúзва, és a' ravatal két napig állt kitéve. Midőn a' kormány, követve a' nemzet részvététől, ilyly kitüntetésben részelteté *Damrémont* emlékét, egyszersmind arról is gondoskodott, hogy azt családjában is kitüntesse. A' hadi minister egy törvényjavaslatot terjesztett a' kamarák elé, melyly az elhúnyt hős özvegyének és gyermekeinek 10,000 fr. évi nyugpénzt rendelt mint nemzeti jutalmat megadatni. A' követkamara hosszszas viták után ez özvegyet 6,000 fr.-ra szállította, és ez a' pairék által is megerősített. A' levont 4,000 frankot a' király önmagából pótolta ki. A' Versaillesben

létező nemzeti történeti képesarnokban *Damrémont* számára elkészítettett a' hely, és ott jelenleg jól talált arczképe látható. — Sz. I.

Damjanics János, tábornok, született 1804-ben Stásán a' 2-ik bánsági határőr-ezredben. A' császári sereg 61-ik számú gyalogsorezredében kezdvén meg hadi szolgálatát, mindamellett is, hogy nem palástolt szabadelműsége miatt sok ellensége volt, főkonként századosi rangra emeltetett. Ilyly állásban találta őt az 1848-ki nagyszerű fordulat. Az ekkor Temesvárt állomásozott százados rendkívüli öröme ragadtaték az új alkotmány kihirdetésére; 's minthogy az időben minden pálya, minden életszakma lelkesebb emberei körükben gyökeres reformokat ügyekeztek eszközölni: *Damjanics* is nyíltan föllépett a' régi katonai rendszer hiányai ellen, 's a' temesvári parancsnok működését ellenörkődő figyelemmel kíséré. E' miatt honából Olaszországba akarák áthelyezni, azonban a' magyar ministerium közbenjárására, a' Szegeden alakult 3-ik honvéd zászlóalj őrnagyává neveztetett ki, 's benmaradt vésszszel fenyegetett honában. Mint szigorú katona, erélyesen rendezé, oktatta és fegyelmezé ujonczokból állt zászlóalját, mi miatt némelyly puha tisztcske gyanusítólag, árulási váddal lépett föl ellene a' hírlapi nyilvánosság terén. E' gyanusítást azonban csakhamar a' legfényesebben ezáfolá meg. Szigorúsága által rend- és fegyhez szoktatott 's lelkesítő példája által hősi elszántságra buzdított zászlóalja az ő vezetése alatt mindjárt kitünteté magát a' ráczok elleni csatákban; később pedig ő a' legjelesebb, leghatározottab b jellemű és legnépszerűbb hadvezérek sorába emelkedék, míg a' 3-ik zászlóalj, társai közt legvitézebbnek tartatott. Nemzetiségére nézve ő maga rácz-magyar vala; de azért anynyira gyűlölte a' magyar testvéreik ellen harcra kelt ráczokat, hogy mint megtéríthetlen ellenségnek végképeni kiirtását tanácsolá. Legfőbb vágya volt győzelem esetére a' felsődunai hadjárat után egy ráczirtó tábornot vezérelnie. Már szinte megijedt, hogy *Perczel* majd egy ráczot sem hagy neki. Az 1848-ik év vége felé, midőn *Kiss Ernő*- és *Vetterrel* egyesülve működött az alvidéken, mindig győztes serege élén valódi rémitő ostorukként tekinték őt, 's különösen alibunári és lagerdorfi győzelmei által mindkét fél előtt nagy tekintélyt vivott ki magának, 's miután e' híres csatákban személyesen vezeté a' rohamot: katonái becsülését és szeretetét már ekkor is nagy mértékben megnyerte, míg a' hadügyészség ezredessé nevezte ki. — 1849-ik év elején a' Bánátban működő hadsereg nagyobb része a' közép - Tiszához rendeltetvén föl egyesülés végett, *Vécsey* a' 3-ik hadtest parancsnokságát önként *Damjanics* tábornoknak adta át. E' hadtestnél egy sem volt jelesebb, vitézebb, e' hadtest az ő vezérlete alatt mindig győzött, egyszer sem vesztett, 's a' legelődöntőbb csaták sikerét leginkább ennek lehet tulajdonítani. E' hadtestben voltak a' rettenthetlen vitézségű veressapkások, a' történeti nevet kivivott 9-ik és 3-ik zászlóalj, továbbá a' 42-ik, a' Schwarzenberg- és Porosz herczeg sorgyalogság, a' Hannover- és Ferdinand-huszárok, 's a' nagyhirű *Freidenreich* és *Philipovszky*-féle ütegek. Mind megannyi edzett vitéz, a' legbátrabb hős vezérlete alatt. Márczius elején *Damjanics* ezen hadtesttel víta ki a' nagyfontosságú szolnoki győzelmet, melyly *Karger* dandárát majdnem egészen megsemmisíté. A' hadi terv készítésére nagy befolyással volt itt kedvelt tábornoki segéde, *Ascher-*

mann Ferencz, azonban a' kivitel és a' körülmények szerinti gyors és jótapintatu intézkedés dicsősége egészen őt illeti. Különösen 3-ik és 9-ik zászlóalja elszánt vitézségével rendkívüli dolgokat vitt itt végbe. A' 3-ik zászlóalj szuronyszegezve rohaná meg a' tiszai hidfőhöz állított álgyakat-, 's noha a' rettentő kartáestűz egyszere 52-öt sodort el közülök, *Damjanics* tanítványai, mint a' kaliczkaból kiszabadult orosz-lánok, csodálandó elszántsággal nyomultak előre 's mind a' 11 álgyút, tömérdék málbás szekérrel együtt elfoglalák. Ugyanekkor a' veressapkások neki tüzelődve a' 3-ik zászlóalj működésének látására, a' nélkül hogy vezényeltettek volna, ellenállhatlan harcztvágygyal, szuronyszegezve rohantak egy nagy tömeg lovasságra, 's mi egyelőre szinte hihetlennel látszik, megfutamlásra kényszeríték azt. A' tüzéség és huszárság is derekasan viselte magát. Általán véve e' diadal az erre következő folytonos lánczolatú győzelmi dráma nagyszerű előjátékául tekinthető. — A' szolnoki csata után érdemeinek némi jutalmául a' szolnoki kerület országgyűlési képviselőjévé választá, mit ő szívesen vett, mert legfőbb büszkeségét helyezé e' diadalban, ámbar követé választásakor azt kéré ki küldőtől, hogy inkább csak a' csatába engedjék őt menni, mint országgyűlésre, miután jobban tud harczolni, mint beszélni, 's nagyobb élmény neki egy ütközet, mint a' legszebb oratóió. Különben is, noha a' politikai ügyekben fölötte tisztult nézetekkel 's határozott demokratiko-republikánus hittel bírt, a' politizáló tiszteket többször hallgattatá el e' szavakkal: „Sohse okoskodjunk mi, hanem verjük meg az ellenséget, — a' többit majd elvégzi *Kossuth*.“ — *Dembinszky* helyett *Vetterre* bizatván a' fővezérség, *Damjanics* mindent elkövetett ezen különben szép talentumú hadvezér megbuktatására, mert nem tartá őt forradalmi embernek. 'S bár eleinte az általa vegytani szenvedélye miatt „patikáriusnak“ nevezett *Görgei* sem volt egészen inyére, de miután közelebről megismerkedett vele, becsülni, szeretni kezdé, 's leginkább az ő eszközlése következtében neveztetett ki ez fővezérré *Vetter* helyébe, ő maga, mint tehetségeit túl nem becsülő igénytelen férfit, soha nem törekedvén a' legfőbb hatalomra. — *Görgei* vezérlete alatt csakhamar megkezdődött a' magyar hadsereg általános előrenyomulása a' főváros felé. A' horti, hatvani győzelem után következett a' tápió-bicskei csata, melylyben *Klapka* hadtestét, *Jelasics* bán a' legnagyobb zavarba hozá horvátjaival, 's tetemes veszteséggel visszavonulásra kényszeríté. Azonban *Damjanics* hadának megérkezése, 's vitéz magaviselete csakhamar megforditá az ütközet sorsát, 's a' kudarcos csapást fényes diadallal hozták helyre. Az isaszegi véres csatában is eldöntőleg működött ő és győzhetlen serege, ugy hogy *Kossuth*, midőn Gödöllőn a' hadsereg elvonulását nézné, a' 3-ik és 9-ik zászlóalj előtt kegyelotes tisztelettel emelé le fővegét, mit a' hő-fiak zajos éljenezéssel viszonoztak. — Midőn *Kossuth* Gödöllőn a' függetlenség kimondása iránti nézetét nyilvánitaná a' tábornokok előtt, többek közt *Damjanics* is határozottan pártolá őt, míg *Görgei* mélyen hallgatott, látván, hogy a' jelesebb tábornokok, mint *Damjanics*, *Klapka*, *Aulich* megegyeznek abban, mit ő akkor még csak titkon ellenzett. — April. 7-én a' hadi tanácsban elhatározatván az erősen szorongatott komáromi várnak ostrom alóli fölmentése, *Görgei* terve szerint *Aulich* a' császáriak félrevezetése 's nyug-

talánítása végett 10 ezer emberrel Pest alatt hagyatott, míg az 1-ső, 3-ik és 7-dik hadtest (*Klapka, Damjanics, Gáspár, utóbb Pöltenberg*) *Görgei* vezérlete alatt Vác felé vonultak, melyly várost april. 8-án ostrommal vették be, 's ez alkalommal a' esászáriak részéről a' vitéz *Götz* tábornok is halva maradt a' esatamezőn. A' rohamok mestere, *Damjanics* ez ütközetben legnagyobb részt vett, 's hős tanítványaival ismét a' legfényesebb bravourt követte el. Azonban folytonos diadalainak tetőpontját a' *nagy-sarlói* ütközetben érte el, melyly april 19-én vívatott. *Damjanics* 18-án a' *Görgei* által vezérelt hadsereg derekával Nagy-Kálnán tanyázott, 's megtudván, hogy a' esászáriak (20,000-en) Nagy-Sarlón állomásoznak, *Aeschermann* segélyével tüstént megtévé a' szükséges rendelkezéseket. Hajnalban (19-én) támadá meg a' esászáriakat, ismét rohammal harcolt. Nagy-Sarlóban a' legiszonyúbb utcái harez fejlődött ki, melylyben a' 9-ik zászlóalj és a' lengyel legio szakadatlan kartácszapor közt olyly vitézül nyomult előre, hogy már dél felé be volt véve a' mezőváros, 's az ellenfél futásnak eredt. *Görgei* a' esata végére érkezett meg 's leginkább az üldözésben vőn részt. E' esata eldöntőnek nevezhető, melylynek természetes következése a' komáromi várnak ostrom alóli fölmentése lett, miben *Damjanics* hadteste szinte jelentékenyen működött. — A' vár fölszabadtítása után, minthogy *Görgei* személyesen akarta vezetni Budavár ostromát, *Damjanics*-, mint egyik leghivebb tábornokára bizá a' hadügyéri tárcza ideiglenes átvételét, leginkább azon czélből, hogy a' nagyfontosságú hadügyet 's a' sereg organizálását *Kossuth* gyámsága alól fölmentse. Azonban *Damjanics*, Debreczenbe leendő elindulása előtti napon kikocsizván a' várból, szekere felfordult, 's lábát bokájánál szerencsétlenül kitérte. E' véletlen csapás nagy szerencsétlenség vala nemcsak a' hadsereg- hanem az egész forradalmi ügyre nézve... A' esatadöntő hadvezér, lüktörése következtében ágyhoz volt szegezve, nem szállhatott többé a' harez mezejére, hősies példaadásával nem buzdíthatta többé tanítványait, 's a' 3-ik hadtest megszűnt győzhetlen lenni, mintha csak lelkét vesztette volna el a' sors által tétlenségre kárhoztatott vezérében. A' béna bajnok eleinte Komáromban, azután Pesten a' városligetben feküdt, hol barátai és tisztelői mindig nagy számmal látogatók, 's szerető neje (*Csernovics* leány) a' legnagyobb gonddal ápolgató. Midőn julius elején a' forradalmi kormány a' fővárost most már másod ízben elhagyá, a' még gyógyulatlan tábornok is levitette magát Aradra, hol a' vár parancsnoksága bizatott reá, 's az erősséget védelmi állapotba helyezé. A' világosi catastroph után a' esászáriak körülvén Aradot, *Damjanics*shoz alkudozót küldtek a' várba, ő azonban azt nyilváníta, hogy a' vár nem alkudozik. A' mint a' világosi fegyverlerakásról értesült, az ujlag hozzá küldött esászári értekezőnek ezt mondá: „a' vár egy orosz kozáknak is megadja, hanem az osztrák ellenében, ha mindjárt az egész hadsereg törne is rá, utósó csepp véríg védendi magát.“ Ezen válaszra a' vár átvétele az oroszokra bizatott, 's *Buturlin* tábornoknak csakugyan feladta magát, 's *Damjanics* mint fogoly a' esászáriak kezébe szolgáltatott. Errenézve egy menekült magyar főtisztól nyilatkozat jelent meg egy külföldi lapban, melyly szerint az orosz tábornok azzal vádoltaték, hogy ő a' várőrségnek szabad elköltöztetését biztosított, mindazáltal megszegte szavát. Erre az orosz tábornok

ugyanazon lapban nyilatkozték, 's a' vádat alaptalannak ügyekezett bebizonyítani. — Elég az hozzá, *Damjanics* az általa feladott aradi várban mint fogoly hadi törvényszék elébe állíttatott, 's kötél általi halálra ítéltetett. Bénasága miatt a' vesztőhelyre szekeren vitték ki, 's noha több pályatársát látá maga előtt kivégeztetni, lelki nyugalmit 's derűtséget utósó pillanatig nem veszté el. „Különös — mondá halála előtt — nekem, ki az ellenség irányában mindig első valék, most mint utósónak kell bezárnom bajtársaim hősi menetét“.

*Damjanics*nál alig volt sajátosabb egyéniség a' magyar hadvezérek sorában. Mint egy tábornokbajtársa helyesen mondá: rendkívüli bátorság, elhatározottság, a' legnagyobb vész közepett is bámulandó nyugalom és lángoló hazafiság, valának jellemének fővonásai. Nálánál vitézebb, elszántabb, merészebb, kitartóbb és szerencsésebb katona egy sem volt a' magyar hadseregben. Mint hadvezér a' stratégiához is, kivált gyakorlati tekintetben, jól értett, de azért fővezéri talentumot nem igényelt magának. Csalatkoznak, kik azt állítják, miként *Damjanics* bátor, elszánt katona volt, de mint hadvezér a' taktikában, a' had rendezésében járatlan vala. Ellenkezőleg. — Ő az igaz, kiszámított terveket nem készített, hanem a' csatamezőn a' körülményekhez alkalmazni, 's a' legkétesebb helyzetekben is gyorsan feltalálni magát, nagyon jól tudta. Ő a' harc minden fordulatában czélszerűen és határozottan intézkedett, 's e' tekintetben csupán *Aschermann*t, mint karségédét használá gyámolul. E' tekintetben egy író a' *Damjanics* és *Aschermann* közti viszonyt igen ügyesen jellemzi. A' szolnoki csatában — mond ő — *Aschermann* már mint őrnagy 's tábornoki segéd szerepelt, 's olyly nevezetes rész jutott neki e' csata dicsőségében, hogy *Damjanics* a' harmadrendű érdemjellel díszíté föl, a' bicskei csatában pedig a' hely színén nevezé ki alezredesnek. *Damjanics* kissé hamar fölingerült, 's ilyenkor csak *Aschermann* tudta őt édes szavaival megszéledíteni. Ha *Aschermann* nincs, a' szolnoki csata után *Vécsey* tábornokkal, ki későn érkezett meg a' csatába, öszszeverekszik *Damjanics*. De a' milyly szelid ember 's ügyes tábornoki tiszt, ép olyly bátor katona is volt *Aschermann*. Ott termett ő mindenütt, és sokszor a' legnagyobb veszély torkából szinte csodálatosan szabadult meg. 'S midőn ezért őt *Damjanics* néhányszor megszidá, mondván: Franczli, én téged megvasaltatlak, ha így veszélyezteted magadat, „ő csak azt felelte: hogy akkor önmagára tétesse először tábornok úr a' vasat. *Damjanics* igen érezé, hogy ő nem szokott csatát veszteni... Ha arról volt szó, hogy másnap csata lesz, fölkiáltott: „Tehát győzelem is lesz... ha *Damjanics* ott van! — ugy-e Franczli — *Aschermann*hoz fordulva — megverjük mi az ördögöket is?“ — *Damjanics* általánvéve minden jó katonát, minden rendületlen vitézt szeretett és becsült, barátjának nevezett. Népszerű bánásmódja, személyes bátorsága 's lelkesítő szónoklata által egész a' dühösségig tudta katonáit fanatizálni. A' rohamot a' csata poésisének nevezé, 's legnagyobb gyönyőre telt a' támadásban. Örökké nevezetes marad azon jelentékeny kis beszéde, melylyet a' szolnoki csata után napoleoni modorban a' 3-ik zászlóaljhoz intéze. „Fiuk — szóla ő levett főveggel a' zászlóalj előtt — megérdemelnétek, hogy mindnyájan tisztké legyetek. De hol volna akkor az én 3-ik zászlóalj?!“ — Képzeltetni, mily

hatása volt *Damjanics* ilylyszerü nyilatkozatainak vitézeire, kik szigorúsága mellett is atyjokként szereték és tisztelték vezéröket. A' rosz katonákat mindenkép üldözte, néha közéljök is lövetett; ellenben jó ka'onáit minden kitelhető módon kitüntetni ügyekezett. Velök evett, velök ivott, köztük tanyázott örömben és sanyarúságban, a' közhonvédet, ha kitünő volt a' csatában, barátilag ölelte, csókolta, mi alárendeltjeit mondhatlanul lelkesíté. Győzelmi jóslatait szentírásnak tartották, miután ő már akkor, midőn legtöbbször kétségbeestek, csüggedetlenül megjövendölte a' tavaszi diadalmas időszakot — Mint honpolgár, politikai hitére nézve a' legradikálisabb demokraták, 's a' leghatározottabb republikánusok sorába tartozott. *Kossúthot* mindenek fölött bálványozá 's azzal biztatta, hogy győztes hadával csak Olmütz falainál fog megállani. Szilárd jelleme miatt a' polgári kormány ellen hangult főtisztek tartottak tőle. Ámde azon terroristikus eljárását nem lehet menteni. midőn Pestmegyében a' császáriak proclamációit terjesztett lelkészeket főbe lövetni kezdé, mit csak *Horváth* püspök erélyes föllépése következtében szüntetett meg. — *Damjanics*, mint ember, folyvást derült kedélyü és társaságos vala még akkor is, midőn lába kitörvén, a' legnagyobb fájdalomokat szenvedé. Ő mindig eleven, mulattató és élces vala, 's beszédéből éles ítélőtehetség, mély érzelem 's tárgyismeret sugárzott elő. Sok költői elem rejtett kedélyében...minélfogva főleg hona jelesebb költőit, művészeit még a' harez idejében is nagyra becsülte. Külséjére nézve magas, zömök, mondhatni óriási termetü volt. Szemeiben rendkívüli tűz, átható él 's a' határozottság kifejezése ragyogott. Barna teljes arcát nagy fekete bajusz és szakál boritá el, 's erőteljes csengő hangja öszhangzásban volt egyéniségével. Valódi bajnoki, herkulesi alak, kinél kitünőbb nem volt a' magyar tábornokok közt. A' legerősebb testben a' legerősebb lélek, a' sok erős 's a' még több gyöngé között. — V.

Dandy, angol szó, jelenti azon fogalmat, melylyet magyarul a' *piper-köcz* nem teljesen fejez ki. A' valódi *dandy* csak az uri világ fia, hiuságból, ruházatának 's viseletének eredetisége által akar feltűnni. Törvényhozója a' divatvilágnak 's ugynevezett „jó tonusnak, jó izlésnek“ miben szükségkép jelentékeny vagyón által kell gyámolittatnia. — h.

Dánia. A' bécsi szerződés (1815) által megerősített kieli békekötés Dániát politikai jelentéktelenségre kárhozatá 's elszakítá tőle Norvégiát. Mindemellett a' király *VI-dik Frigyes* abban kereste büszkeségét, hogy mindent a' régi fényes lábon tartson; miért is a' pénzügyek nem keveset szenvedtek. Ez időszakban, melyly 1831-ig terjed, a' politika veszteglő volt. Irányszabály III. Frigyesnek 1665-i ugynevezett királytörvénye maradt, melyly a' királyoknak korlátlan hatalmat engedett, kivéven hogy protestánsoknak kellett lenniök. A' sajtószabadság is, a' szerencsétlen *Struensee* hagyományá, különféle udvari rendeletek által annyira meglőn szorítva, hogy egy dán író méltán elmondhatá róla: „A' sajtószabadságnak későbbi korlátozó rendeletek által számunkra meghagyott maradványa igen kicsiny, 's mégé' csekély szabadságnak is csak addig örülhetünk háborítlanul, míg azzal valóban élni nem akarunk.“ Az 1831. május 28-i törvény némi alkotmány-változtatást hozott ugyan be 's elismeré az addigi állapot elégtelenségét, de csak a' menyinyiben ezt egy orosz poli-

tikához szító fejdelemtől lehetne várni. Az ország rendei, melylyek most léptek életbe, tanácskozó tartományi rendek voltak négy külön gyűlésben; az elsőben a szigetek, a másodikban Jütland, a harmadikban Schleswig, a negyedikben Holstein számára. Lauenburg megtartá régi rendeit. A rendek mindenik gyűlése két évben egyszer tartatott, egy-egy kamarában, a szigeteké Roeskilde, Jütlandé pedig Viborg városokban. A szigetek rendéinek száma 70-re ment, kik közül a király 10-et nevezett; Jütland 48 tagot választott, kiket a király 7-tel pótolta. — Jogaik a papiron elég terjedtek voltak. Eleikbe kelle terjeszteni minden törvényjavaslatot, melyly az országlakosok személyes vagy tulajdoni jogaiba változást hozott, vagy az adóra vonatkozott, indítványokat tehettek a fenálló törvények változtatására 's a t. A választások közvetlenek voltak. A választási jog földbirtokhoz köttetett. Mielőtt az első tartományi rendek összehgyűltek, a kormány egy hirdetvényben köztudomásra juttatá az állodalom pénzügyi helyzetét. A státusadósságok 130 millió tallérra mentek; a status-bevétel nem egészen 14 millió, a kiadás pedig 14 millió 300,000 tallérra tétetett, tehát 300,000 tallér évenkinti hiány mutatkozott. Ezen hiány azonban valósággal sokkal nagyobb volt, mint a tökéletlen kimutatásban felmutattatott. — A szigetek tartománygyűlésén *Algreen-Ussing* képviselő 's főtörvényszéki ülnök indítványt tett új pénzügyi terv kidolgozására, a mi elfogadtatott, 's külön nemzeti pénzügyi bizottsmány alakítására, mi elvettetett. Ugyane' gyűlésen a kormány részéről indítvány tétetett eléggé szabadelmű községi rend behozatalára, a mi törvénybe is ment, 's a sajtószabadság még nagyobb megszorítására. Ez utóbbi törvény ellen, melyly a kormány tetteit korholni merő irók ellen tetemes pénz- és börtönbüntetést hozott be, a rendek óvást tettek ugyan, de a kormány azért életbe lépteté azt. A jütlandi gyűlésen hasonló indítványok 's eredmények fordultak elő. Ezenkívül a katonaszkodási kötelesség minden osztályra kiterjesztetett, a büntető eljárás javítatott, utónyomás elleni törvény jött létre; a hűbéri terhek megváltása iránti törvény csekély sikerű volt, mert a két t. i. a jogositott és terhelt fél beleegyezésétől tétetett függővé; a pénzügyben takarékoság ajánltatott a kormányynak. *Brock* ezredes éppen ministeri kormányt indítványozott a collegiális kormány helyébe, de foganatlanul. Ugyanő az 1838-iki ülésben indítványt tett a tartományi rendeknek egy országgyűlésbe egyesítésére. „Őrizkedjünk“ ugymond „e' becses intézetünknel, melylynek célja a közszellemet kifejteni, az erők szétforgácsolásától. A tartományi rendek porosz intézvény, melylyre ott, a tartományok különböző igényei, vallásos előzményei mellett szükség lehet, de Dániában szükség nincs. Dániában egy nyelv, egy vallás van, egy jog és egy király. Dánia különben is elég kicsiny álladalom, 's nem bírja meg, hogy még kisebb legyen az eldarabolás által.“ Ezen indítványt a Rendek elfogadák. Határozottan szabad színű indítványok, mint p. o. a gyűlések nyilvánossága, hajótörést szenvedtek a képviselők féltékenységén, kik nem akartak a kormányynal ujjat huzni. — A rendek ezen említett fellépéseiben nem vehetni még észre világos öntudatot. Látszik a fennállóvali megalégtelenség, de a panaszok inkább egyes gyarlóságok, mint az egész kormányrendszer ellen vannak intézve. A valódi alkotmányos kifejlésnek csak

homályos sejtelmek mutatkoznak. A vitások sokszor apróságokba és személyeskedésekbe vesztek el. A kormány pedig uent a maga útján, 's a közkedvességü *Oerstedet* nevezvén kir. biztossá a tartománygyűlésekre, játszva vitte keresztül szándékait. — Koppenhágában egyesület alakult a „sajtó helyes használatának előmozdítására,“ melynek organuma volt a „*Fädrelandet*“ lap *David* professor által szerkesztve, melyly azonban csak a legnagyobb általánosságban tárgyalá a haladási kérdéseket. Az egyesület későbbben nagyon kiterjedt, 's több ezer tagra szaporodván és fiókegyesületeket alakítván, nemzeti és alkotmányos eszmék érdekében kezdett működni. A szabadelmű párt főleg, egy nagy szabad éjszaki státus, Skandinávia fogalma mellett volt lelkesülve, 's azon reményből indult ki, hogy ezen státushoz Schleswig-Holstein is örömet fog csatalkozni. A kormány azonban mindinkább közeledett az orosz politikához.

VI. Frigyes király 1839. decemb. 3-án meghalálozván, utána *VIII. Keresztély* következett, kinek uralkodása alatt az alkotmányos párt gyorsan növekedett, 's az ellenzék bátrabb lón, mióta *Orla Lehmann* mint pártvezér lépett föl. Ezt a kormány üldözni kezdé, sőt későbbben háromhónapi fogságra ítelteté, miáltal méginkább a nép kedvenczévé tette. De a kormány nem csak a politikai szabadelműségnek, hanem a szabadabb egyházi mozgalmaknak is ellenszegült. A közvélemény nyilatkozatai pedig több évig az általános honvédelmi kötelesség behozatalát és egységes alkotmány megadását tárgyazó kérvényekre szorítkoztak. Ez utóbbiakat leginkább *Algreen-Ussing* eszközlé. A tartományi rendek roeskildei és viborgi két gyűlése is ez indítvány mellett nyilatkozott, jól-jehet a kormány minden olyly tanácskozást, melyly a tartományi körön túlmenne, meg akart nekik tiltani. A parasztság sorsának javítása mellett pedig *Orla Lehmann* izgatott, mindenféle népgyűléseket tartván, melylyek előbb szigoruan eltiltattak, de 1846-ban ismét megengedtetek. Azonban azon szükség érzetére nézve, hogy Dániának szabadabb 's egységes alkotmány kell, a kormány is egyetértett a rendekkel, olyly véleményben levén, hogy csak alkotmány által lehet Schleswiget, mint elválaszthatlan statusrészt, Dánia számára megnyerni és tartományi önállóságának megóvása által a német felsőségtől menten tartani. A király ismeretes „nyilt levele,“ melylyben az alkotmány-kérdés fejtegettetik, sietteté a dolog eldöntését. A herczegségek növekedő mozgalma, a többi Németországnak nemzetiségi rokonságnál fogva irántok nyilatkozó meleg részvéte, nem engedte további maradást ilyly tarthatlan helyzetben. Az idő sürgette Dániát, megkísérteni: ha valljon alkotmány által megalapíthatatik-e a státusegység? E' végre tétettek ugyan előkészületek: de a dán népkivárat teljesülésbe csakugyan nem ment, mig *VIII. Keresztély* — ifju korában a norvég alkotmány adója — életben volt. E' király halálával 1848-ban merészebben emelkedének Kopenhága szabadelvű lapjai, és sürgetve kívántak szabadabb intézvényeket, — gondolván, hogy a' mi 1839-ben *VIII. Keresztély* kormányra léptekor még nem volt megérve, 1848-ban csakugyan érettnek kell lennie; hogy a' nép azóta sokat tanult belátni, mi tiz év előtt még homályosnak mutatkozott; hogy az előkészítés elég sokáig tartván, a' halasztás már káros és szükségtelen leendene. A' reményeket *VII. Frigyesnek* népies tulajdonai is éleszték. A' király

első népszerű rendszabálya a függő sajtóperek megszüntetése volt. 1848 január. 28-án a közös alkotmány behozatala iránti várva-várt leirat is megjelent, melylyben előadatik, mikép Dánia királyság, ugyszinté Schleswig és Holstein hercezségek közös rendei egyenlő számmal a királyságból és a hercezségekből, felváltva ezekben és amabban, rendszeren bizonyos időkben és városokban össze fognak gyűlni, határozó befolyással tanácskozni az adóról és pénzügyigazgatásról, továbbá olyly törvények hozataláról, melylyek a királyság és a hercezségek közös ügyeit tárgyazzák, és azoknak közös érdekeire vonatkozó indítványozási tehetőséget gyakorolni. Az alkotmányjavaslat tapasztalt férfiak gyülekezete elé vala terjesztendő, mirenézve a meghívólevelek februárban ki is bocsátattak. Ekközben kiüött a párisi forradalom, Schleswig-Holstein fellázadt, és ezen érdek a többit mind elnyélé. (I. Schleswig-Holstein). Dánia belső fejlődésére azon hatással voltak egyébiránt az események, hogy kiterjesztett választási jog, népfegyverzés, sajtószabadság és egyesülési jog lón engedvényezve. Az eddigi ministerium lelépvn, új ministerek lettek: gróf *Moltke*, *Tscherning*, *Bardenfleth*, gróf *Knuth*, *Monrad*, *Bluhme*, *Hvidt* és *Orla Lehmann*. Az ellenzék, melyly igen különböző alkat-részekből volt összeállítva, ezen ministeriumot felelőssé tevő, midőn a hercezségek elleni harcznak nem lettek azon következményei, miket attól vérmes reményőkben vártanak. A ministerium bukásán dolgoztak továbbá mind a republikánusok, mind a reactionáriusok, s e hangulat behatása alatt történtek meg az országgyűlésre a választások. Természetesen az országgyűlés is a maga összeállításában a közvélemény tarka zürzavarárt képviselé, s már magában ingatag lévén, a kormánynak támaszt nem nyujthatott. 1848. october 23-án összeülvén, a helyett hogy a ministerium által elébe terjesztett szabadelmű „tervét Dánia és Schleswig állodalmi alaptörvényének“ tárgyalásba venné, más dolgokkal foglalkozott. 1848. december közepétől fogva majd 1849. február feléig leginkább az ujonczási törvényről tanácskozott. Februárius 12-én fölvilágosítást adott neki a ministerium az alkotmányterv iránt, miszerint a ministerium nem ismeri el az előadott tervet a király részéről végkép elfogadott alkotmánytörvényül, melyly egyedül a gyűlés jóváhagyását kívánna meg, hogy életbe lépjen, hanem csak az alkotmányterv fölötti tanácskozás alapjának tekinti. Az országgyűlést tehát a ministerium csupán egyeztető, vagy épen csak tanácskozó testületnek nyilatkoztatá, míg az országgyűlés magát Dánia alkotmányozó gyűlésének szerette volna tartani. A rendek és kormány közötti türhető viszony csak akkor állott helyre, midőn az új háború Németországgal kiüött. Csak most kezdé meg az országgyűlés a nevezett alaptörvény fölötti vitatkozást, a két kamarai rendszert fogadván el, az általános választásokból keletkezett népkamarát (*Folkething*), és az első kamarát (*Landething*) nem-egyenes választások - és censussal. Elkészült továbbá még az ujonczási törvény, melyly a katonáskodási kötelezséget általánossá teszi, és az 1826. január. 1-je után született valamenynyi ifjura kiterjeszti. A baloldal, sajátképp szélső bal, 30—40 tagból állott, vezérei valának: *Christensen Boldizsár*, és *Gleerup*, egyes kérdésekben *Tscherning*. A balközép, mintegy 80 taggal birt, a régi szabadelműekből alakulva, *Hvidt*, *Bjerre*, *Ploug*, *Dahl*, *Jas-*

persen vezérlete alatt. A' számra esekély jobb oldalon kitünőbb nevek: *David, Scavenius, Neergard.*

Dánia (Jütland és a' szigetek) népessége az 1834. évi őszeírás szerint 1,220,000 lélek volt. 1000 lakos közül 489 földművelésből, 181 gyártás- és mesterségből, 114 napszámából, 38 nyugdíj- és tőkepénzből, 35 alalmazásból, 35 kereskedésből, 27 hajózás- és halászatból, 24 állodalmi szolgálatból, 20 egyházi vagy tanítási hivatalból, 4 mint tudós, tanuló vagy művész, 3 mint katonatiszt, 8 mint altiszt vagy közkatona, 4 mint matróz vagy tengerészeti katona, 9 bizonyos keresetág nélkül, egy pedig fogságban él. Főfoglalkozás a' földművelés, marhatenyésztés 's halászat. A' mintegy 12½ millió tallér értékű kivitelnek majd fele gabonára, egy ötödrésze vajra, egy ötödrésze marhára, egy nyolczada sajtra esik, mihez még a' kikészített és nyers bőrök 's beszózott halak járulnak. A' tulajdonképeni Dániának 668 nagyobb hajója több mint tiz tonna teherrel, 's 914 kisebb hajója van. A' hajóhad 6 sorhajóból 66—84 ágyúval, 8 fregátból 40—46 ágyúval, 5 korvettből 20—26 á., 5 briggből 12—18 á., 3 schoonerből 6—8 á., 3 kutterből és egy evezős hajóhadaesből (flottille, 62 sajkával) áll. A' tengerészetnél 1840-ben 1 admirál, 4 al- és ellenadmirál, 15 kommodor, 50 kapitány és 80 hadnagy volt alkalmazva. Dánia és a' herczegségek öszves szárazföldi hadserege béke idején 30,838 emberből áll; ezek közt 913 fő- és 2083 altiszt. Van benne 13 ezred sorgyalogság, 5 zászlóalj könnyű gyalogság; 2758 vadász, 9 ezred lovaság, 2592 tüzér és 568 úgynevezett házi katona. Ide járúl még a' tartalékhad, melylyet 32, u. m. 26 sorgyalog, 4 könnyű lovas és 2 tüzér zászlóalj, öszvesen 27,430 ember képez. E' tartalékhaddal a' hadsereg öszves ereje 58,268 emberre emelkedik. A' vezérkart azelőtt 1 tábornagy, két főtábornok, 3 altábornagy, 12 vezérőrnagy és 7 főbb törzstiszt tábornoki ranggal képezték. — M. S.

Dán irodalom (legujabb). A' nyelvtani mezőn dicsérettel említendő a' legujabbak közül *P. Hjert* német nyelvtana dánul beszélők számára (1836), *Molbeck* dán-latin szótára (1833), *Meisling* spanyol nyelvtana 's chrestomathiája; *Borring* francia-dán 's dán-francia szótára, *Garbon* és *Tuxen* angol és francia tengeri szótára 's a' t. — A' *Molbeck*, *P. E. Müller*, *L. Engelstoft*, *J. Möller* 's egyebek által megnyitott 's feldolgozott történeti források nyomán a' történetvizsgálás 's történetírás szép haladásokat tett. Történettudós a' szó teljes értelmében *Grundtwig*, ki tárgyát 's az azzal öszszekötött irodalmat teljesen ismeri, elragadó előadással bír, 's éjszaki hazáját forrón szereti. *E. E. Werlauff* egyes, történeti tárgyú vizsgálatai jeles szorgalomra mutatnak. *G. L. Baden* nagy dán története (5 kötet. 1829—32) komoly tanulmányt bizonyít, de becse nagy részét elveszti a' szerző igazságtalansága által minden iránt, a' mi neki nem tetszik. Korán halt el *Jahn F. L.*, kitől a' „*Politisch-militärische Geschichte D—s unter den Unionskönigen*“ (1835) fényesen bizonyítja történetírói hivatását. *N. M. Petersentől*: *Sagengeschichte Daniens* (1834—36, 2 köt.) alapos vizsgálatokra van fektetve; kevesbbé *L. C. Müller* *Dánia története* (2 k. 1835—36), melyly ügyes előadással beszéli ugyan el Dánia évrázait, de mélyebb vizsgálat nélkül. *Daugaard* sikerült rajzát adá a' középszázadi zárdaéletnek Dániában (1830). *Königsfeldt* genealogiai táblái,

előbb a' dán királyi házakról (1833), később általában a' középkor fejedelmi házairól, dicsérő említést érdemelnek, 's tudományos készültséget és sok buvárkodást bizonyít *H. Knudsen* dolgozata Dánia középkori föld-irása és statistikájáról. *Allentól* „A' hazai történet kézi könyve“ méltó elismerésre talált. — A' földleírás, mely Dániában újabb időkiig nem mutatott fel kitünőbb munkákat, *J. F. Schouw* e' nembeli igen sikerült dolgozatai által helyes utba igazítottatott. (*Europa en letfattelig Natur-skildering*, 1832). *M. Nathanson* munkája „Dánia kereskedésének, hajózásának 's pénzügyének történetéről 1730-tól 1830-ig (3 köt. 1832—33) a' classicusabb statistikai művek egyike. — Philológiára 's görög és római classicusok fordításaira nézve igen gazdag a' legújabb dán literatura; *Rask*, *Magnusen*, *Petersen* 's a' szellemdús *Madvig*, korunk egyik első latinistája, e' téren európai hírességre jutott nevek. A' nevezetesebb fiatalabb dán philologusok jelenleg: *Kellermann Otto*, *Henrichsen*, *Elberling*, *Boysen*, *Ingerslev* 's a' t. *Madvig* Cicero, Lucretius, Juvenál több iratát fordította 's 1844-ben jeles latin nyelvtant adott; *Henrichsen* „Cicerót de Oratore“, *Elberling* „Caesart és Terenczet“ adta ki; *Boysen* „Sallustot“, *Ingerslev* az Iliast. — *Arnesen* görög-dán szótárt adott, *Lange* pedig jó görög iskolai nyelvtant. A' XIX-ik század a' régi írók kitünő fordításai-val látta el a' dán irodalmat, melyek azelőtt teljesen hiányoztak. Az említettekén kívül *Guldberg* fordította Tibullt, Martiált és Plautust, *Möller Pál* az Odyssea egy részét, *Wilster* az Iliást és Odysseát; ezeknél tökéletlenebbül *Fibiger* Sophoclest, és a' versek technikájában kitünő, de az értelmet 's szellemet elhanyagoló *Meisling* több másokat. — A' keleti irodalomban legújabbán *Boysen*, ki arab nyelvtant és „keleti virágokat“ adott ki, és *Lindberg* dolgoztak. — A' philosophiai mezőn nincsenek Dániának nagy, eredeti írói; gátolja ezt a' nemzetnek kitünőleg költői természete. *Niels Treschow*, *Sibbern*, *Heiberg*, *C. F. Müller*, *Kirkegaard*, *Brommer*, *Martensen*, *Nielsen* az ismerősb nevek e' téren, kik közül a' két utóbbi a' speculativ irány képviselője. — A' hittudományban a' folytonos pártküzdelem káros befolyást gyakorolt az egyes ágak művelésére. Főleg csak a' polemiai és ascetikai irodalom gyarapodott. Legújabbán a' vallás-szabadság, parochiál-nexus és agenda-változás kérdései nyújtottak tárgyat vitatásra a' rationalisták 's orthodoxusok közt. Rendkívüli zajt ütött *Martensen* a' „mysticus Eckárt“ és a' „keresztység“-ről kiadott iratai által. Nevezetes, hogy az orthodoxusok 1830-ban azt kívánták, hogy a' dán egyház oszolja két vallásos társaságra, melyek egyike álljon igaz hívőköl (pietistáköl), másika a' rationalistáköl, 's mindkettő a' kormány oltalma alá legyen helyeztetve. A' kívánság azonban nem teljesült. — A' jogtudományban legújabbán Dániában is, mint egyébutt, két fő-irány fejlett ki, u. m. a' philosophiai, melynek élén *A. S. Oersted* áll, és a' történeti, melynek főképviseelői: *J. F. W. Schlegel* és *Kolderup-Rosenvinge* 's az ifjabbak közül *Larsen*. A' római jog a' dán élettől eleitől fogva idegen maradt, 's csak 1833-ban jelent meg a' „római magánjognak“ egy jeles kézikönyve *Bangtól*. — Az orvosi tudományokban, melyek mezején Dánia már előbbi századokban nagyhirű férfiakat mutatott fel, legújabb korban fürge irodalmi élet mutatkozott. Ide tartoznak: *Gundelach-Möller* „seborvoslati évkönyvei“, *Eschricht* „Physiologiája“, *Stein*

„bonczani táblái ’s kézi könyve“, *Dreier* „orvosi füvészete“ *Callisen* „orvosi szótára“ ’s a’ t. — A’ természettudományok Dániában mindenkor nagy buzgalommal és sikerrel műveltettek, ’s az ország legujabb korban is megtartá régi hírét e’ tekintetben. Egész Európában ismeretesek ’s tiszteltetnek *J. W. Hornemann* mint füvész; *H. C. Oersted* mint physicus, *J. F. Schouw* mint meteorolog ’s növény-leíró; e’ nagy nevek mellett említendők még: *Reinhardt* mint zoológ, *Forchhammer*, ki Dánia geostencius viszonyairól jeles értekezéseket ’s vegytani kézi könyvet írt, *Zeise*, ki a’ vegytanban sok új felfedezést tett ’s jeles vegytant írt, *Lund*, ki Brasiliában él, *With* jeles állatgyógyász, *Krøyer*, ki természethistóriai folyóiratot ad ki, ’s a’ t. A’ jelenkor legfontosb ’s eredménydúsabb találmányai közé tartozik a’ *galvanographia*, *Hoffmann* dán kapitány felfedezése. — A’ matematikai tudományokban *Rømer*, *Bugge* (ki az országot felmérte), *Löwenöre* (tengeri abroszok készítője), *Schuhmacher* európai híri altonai csillagász, *Ramus*, *Jürgensen* (chronometereiről híres) a’ legismertebb nevek. — Az újabb dán költészet első rendü csillagai, mióta *Holberg*, *Tullin*, *Ewald*, *Thaarup*, *Heiberg* ’s *Baggesen* letűntek: *Oehlschläger Adám* mint drámai és epicus költő; *Grundtvig* mint egyházi ének-költő, *Ingemann* mint lyrai költő, ki későbbben a’ drámához ’s történeti regényhez fordult, *Heiberg*, ki a’ vaudevillet a’ dán költészetbe átültette, *Hauch* szomorújáték-költő, kinek *Carsten Jánosában* a’ magasb költői tehetség elvitázhatlan, *Bredahl*, ki 5 kötetes „*Dramatiske Scener*“-jeiben gyakran shakspearei szellemet mutat, *Hertz* vigjáték-költő, *Winther*, *Paludan-Müller*, *Boye*, *Aarestrup*, *Holst* ’s főleg a’ geniális *Andersen*. (A’ kitünőbbeket lásd saját neveik alatt). A’ történeti regényt *Andersen* és *Oehlschläger*, *Hauch* és *Ingemann* sok szerencsével művelték. *Blicher* novelláiban szép tehetség jelentkezik; *Karl Bernhard* álnevü író dús fel-találó tehetség ’s díszes előadás által tűnik ki, ’s a’ t. — Politikai lapokról, valamint státustani munkákról az alkotmánytalan Dániában ekkorig kevés szó lehetett; Kopenhágában csak két szabadalmazott lap volt, melylyek a’ hivatalos czikkeken kívül kevés és silány kivonatokat közöltek a’ külföldi lapokból, a’ vidéki lapok pedig éppen nem érdemeltek említést. Az újabban kifejlett politikai élet kezdete óta (mintegy 1834-től) jeles tehetségek szánták magokat a’ journalistikára, ’s jelenleg kevés ország van, melyly kiterjedéséhez ’s népességéhez aránylag annyai napi és heti lapot mutathasson fel, mint a’ kis Dánia. A’ Kopenhágban megjelenő 4 nagy politikai lap közül a’ conservatív lap, t. i. a’ „*Dagen*“ és a’ *Berling*-féle lap legtartalmasbak. A’ nagy ellenzéki lapok közt a’ már említett „*Fædrelandet*“ ezimü tűnik ki. A’ szorosan politikai lapoknál maig is kedveltebbek a’ mulattató lapok, melylyek olylykor a’ politika mezejére is átesapognak, ’s melylyek közt sokáig első helyen állt a’ kopenhágai „*Skilderie*“. Ennek megszűnte után a’ „*Kjöbenhavnspost*“ lett legtekintélyesebb; melyly mellett 1831 óta a’ „*Danske Ugeskrift*“ mélyebb hatást akar gyakorolni a’ korra ’s műveltségére. A’ folyóiratok során a’ régi, még mult században keletkezett *Minerva* ’s *Danske Tilskuer* az újabb aesthetikai kritika fölemelkedésével elvesztették előbbi tekintélyüket, a’ „*Danske Literaturtidende*“ mindenkor csak raktár volt, ’s beese abban állott, hogy az irodalom története számára adatokat gyűjtött. Magasb ezélt tüzött ki

ennél az 1829 óta megjelent „*Maanedskrift for Literatur*“, melylynek folytatása a „*Tidskrift for Literatur*“ 1841-től fogva. A t. társaságnak, egyetemnek 's az egyetem egyes szakainak is megvannak saját organumaik 's a tud. akademia iratai folytonosan meg tudták tartani az alapos tudományosság híret. Szépirodalmi folyóiratok az *Athene*, és a *Heiberg* által kiadott kopenhágai „*Flyvende Post*“, melylyben a magasb élcz 's életdús novella mellett speculativ böleselkedésnek is nyitott hely *Hegel* philosophiája szellemében. — Látszik ezekből, hogy e' kis művelt ország irodalma, aránylag igen dús és tartalmas, 's kitűnő tehetségekben hiány nincs. Ha a skandinaviai öszszes, u. m. dán, svéd és norvég irodalmat egyesíteni lehetne : az egyesült erő még sokkal szebb credményeket fogna kifejthetni. — *h.*

Dannecker (János Henr.) az újabb kor leghiresb szobrászainak egyike, szül. 1758-ban Stuttgárthoz közel, Waldenbuchban; megh. néhány évi szellemi aléltság után, 1841-ben, 82 éves korában. (I. Közh. Ism. T. III. K.) Mint szobrász, középen áll *Canova* és *Thorwaldsen* közt. A' Canovától kiindult ösztönt legelőször 's legszerencsésében fogta fel, 's szerelemteljes technikai szorgalommal és buzgósággal 's a természetnek gyöngéd megértésével fejtette tovább. Nevezetesen pedig boncztnai studiumra, finomabb kifejezésre, kedélyes valódiságra nézve fölülmulja elődeit, 's ezért a' szobrászok közt minden időben jelentékeny helyet foglaland el. Válogatott műveit *Grüneisen* és *Wagner* adák ki Hamburgban 1841 a' művésznek életirásával. — *cz.*

Dán-német háború I. Schleswig-Holstein.

Dannhauser (Jósef) jó nevű német festő a' történeti és genrenemben; szül. 1805-ben Bécsben, hol atyja butorgyár tulajdonosa volt. Tanítója a' bécsei műv. akademiában főleg *Krafft Péter*. — *Pyrker* akkor velencei patriarcha Rudolffiássához jól sikerült jeleneteket rajzolván, ezáltal a' költőfőpapkegyét nagy mértékben megnyerte, ki őt Velenczébe hívta magához és sok kedvezésben részesítette. *Titián*, *Paolo Veronese* 's mások dicső műveinek tekintete elbátortalanította eleinte a' fiatal művészt, atyja halála pedig 1830-ban prózaibb kenyér-keresetre vezette, 's le akart lépni pályájáról; de csakhamar ismét visszatért rendeltetéséhez. Ő festé egyebek közt az egri basilika oltárképeit *Pyrker* számára. — *cz.*

Dantau (János Péter) Franciaország újabb, legeredetiebb művészeinek egyike, ki legelőször 's nagy sikerrel vitte át a' caricaturát a' szobrászat mezejére. Szül. 1800-ban Párisban, 's nevezkedett az ottani akademiában. Később Olaszországba menvén, egészen az arczképekre adta magát, 's nevezetesen *VIII. Pius* arczképe által jeles hirt szerzett. Már itt kezdé készíteni azon hires szoborkákat, melyekben a' különféle arczok 's testalkatok physikai nevetségességeit igen ügyesen fogta fel a' nélkül, hogy a' hasonlatosságot elmellőzze. Párisba térvén vissza, csakhamar nagy hirre kapott, 's a' komolyabb művekről csaknem egészen lemondott. Gazdag ateliereje igen látogatott Párisban. — Öregebb testvére, *Antal Lőrincz* szinte jónevű szobrász a' komolyabb nemben. — *cz.*

Danz (János) hittudomány professora Jénában 's székegyházi tanácsos, szül. Weimarban 1769-ben, tanult Jénában 's Göttingenben, *Eichhorn*, *Ileyne*, *Schlözer*, *Spittler* 's a' t. alatt. 1809-ben lett rendes egyetemi

oktató. Munkái: „*Lehrbuch der Kirchengeschichte.*“ (1818); „*Grundriss der Wissenschaften des geistl. Berufs.*“ (1824); „*Theologische Encyclopaedic.*“ (1832); „*Initia doctrinae patristicae.*“ (1839.) — 1837-ben nyugalmába lépett, 's azóta adja ki nagy theologiai szótárát (Lipsee, 1837—1843). Herderrel társalgása, kitől aesthetikai hajlamát 's a' kanti philosophia elleni ellenszenvét elkölesönzé, következő iratait eredményezé: „*Anthologischer Spaziergang durch Herders Schriften,*“ és: „*Herders Ansichten des klassischen Alterthums.*“ Mint író és követ a' jénai egyetem részéről részt vett a' jelenkor alakító munkáiban is, és e' részben szép tehetséget mutatott. Fia: *August Henrik Emil* jénai jogtanító, 1806-ban született, 's a' római jognak kitünő tankönyvét írta. — h.

Dareet (János Péter József) kitünő fr. vegytudós, szül. 1787-ben, Párisban; a' hies chemicus *Rouelle* unokája. Feltalálta a' lőpor új készítmódját, 's azon szert, melyly az aranyozókat a' kéneső vészes kigőzölése ellen biztosítja 's a' t. Ez utóbbi találmányával 3000 franknyi díjt nyert. — Munkái 's találmányai az „*Annales de chimie et de physique,*“ 's „*Annales d'hygiène publique*“ folyóiratokban vannak lerakva. 1843-ban egy iratot adott ki a' gyárak szükséges távolságáról a' városoktól, közegészségi tekintetben. Igen gyakorlati 's hasznos tudós, ki az életnek dolgozik. — cz.

D'Arcole. E' névhez egyike a' legszebb és leghervadhatatlanabb emlékeknek van kötvé. E' név egyike azoknak, melylyek nem csak önmagokat örökíték nemzetük és az emberiség előtt, hanem hazájoknak is fényt és dicsőséget szereztek. Egyike azoknak, melylyek nagy jelentőségű jellemük által kieszközlék azt, mikép a' francia név az egész művelt és szabad világ előtt tisztelt és dicsőített név lön. Az Arcole név visszavarázsolja emlékünke a' juliusi napok nagyszerű jeleneteinek egyikét. Minden nap a' szabadságharcz ezen időszakából, sőt minden perc, és minden pontoskája azon térnek, hol ezrenkint vérzetek a' jogért az önkény ellenében, újabb meg újabb példáját mutatja elő az önfeláldozásnak, rendíthetlen bátorságnak és a' szabadság szeretetében a' halál hősi megvetésének. Ezen nagyszerű példák egyikét akarjuk itt felmutatni tiszteletéül azon névnek, melyly magát a' szabadság barátai előtt örökitette, és dicsőítéseül azon nemzetnek, melyly ilyly hős és római jellemű férfiakat képes előmutatni. — Párisban 1830-ban a' hies ordonances következtében a' forradalom már kiütött. Julius 28-a volt. A' legbátrabb és legelkeseredettebb csaták egyike a' Seine partjain, Grève-piaczon és a' városház körében folyt. A' városház kora regtől fogva el volt foglalva némelyly rendíthetlen bátorságú fiatal emberek által. Azon percekben, melylyeknek eseményeiről emlékezünk, a' Grève-piacz, és az ide vonuló utcák telve voltak hősi bátorságú küzdőkkel. St. Severin egyház tornyában a' vészharang hatalmasan hangzott 's e' hangot a' Notre-Dame öreg harangja, a' párisiak legnagyobbika, még borzasztóbb zúgással viszonzta. A' dob erősen pergett a' Notre-Dame hid átellenében, és a' tömeg a' partok felé nyomult. Itt a' schveiczi őrség és polgárok közt elkeseredésig folyt a' harc. Az őrség mindinkább előbbre vitta magát, a' polgárokat visszaverte, két ágyut leszerelt, és keresztülynomult a' hidon. A' dob pergése elnémult, és a' kövezeten nem volt más látható,

mint az elestek tetemei. Az őrseg átmenvén a' hidon, a' Grève-piaczon, a' városház környékén kiterjeszté erejét, az utóbbinak védői elhuzódván. Ezáltal itt egyikét a' legkedvezőbb és legerősebb állomásoknak foglalta el. E' pontokról erősen leheté védeni a' Seine partjait és a' hidfokot. És a' polgárok a' végsőig küzdöttek, hogy e' függő lánchidon átmehesse nek és az ottani tért elfoglalhassák. Az őrseg folytonosan tüzelt a' hid felé, és minduntalan hullottak onnan túloldalra a' halált osztó kartácsok. E' vész azonban nem volt elegendő, hogy a' bátor polgárokat visszatartóztathassa a' hidoni átmenetel megkísértésétől. Többször előzönlék a' kartácsok a' hidat 's környékét és több ízben tisztított ki a' hid borzasztólag az élöktől. — Itt e' pontokon állt *Charras* a' polytechnicumnak egy növendéke, karddal kezében, a' folyó bal partján. Egy munkástól, kinek mellét golyó járta keresztül, fegyvert öröklött, melylyhez azonban töltések hiányzottak. Egy 15—16 éves fiú közeledik feléje köteg lőszerrel. „Ha ön akarja — szölt a' fiatal gyermek — megoszthatjuk a' töltényt, de ön meg fogja engedni, hogy fegyverével én is löhessenek.“ — Az egyeség megtörtént 's a' fiú kezébe vevén a' fegyvert, kellőleg elhelyezte magát. E' perczen egy csapat királyi őrseg nyomult a' hidra. A' tüzeles szétoszlatta a' polgárokat, 's köztök a' rendíthetlen fiut is, a' szomszéd utcákba. A' golyók zápora feltartotta azon csoport polgárt, kik a' hidon való átmenetelt akarták kierőszakolni. Az apró fegyverek golyói közt a' kartácsok is folyvást hullottak a' bátor küzdőkre. Enynyi vész közepett a' tömeg visszahuzódott, nem volt senki nek bátorsága, hogy a' hidon előrenyomuljon, — szemközt a' golyózappal. Ezen kétségek, vonakodás és ingadozás közepette, midőn az átmenetelről mindenki lemondott, midőn ezrenként hullottak a' golyók, egy fiatal ember lépett elő. Kezében tricolor zászló lobogott. Rendíthetlen bátorság és elszánás sugárzott ki arcvonalaiból. „Utánam“ kiáltá, és a' golyók özönében a' hidon előrenyomult, lobogtatva zászlóját, és követve százaktól. Eljutott már a' hid közepéig. Itt kitűzte zászlóját, és társaihoz fordulva, ezt kiáltá: „Barátim! ha elesem, emlékezzetek reá, hogy nevem *D'Arcole!*“ Alig mondá ki e' szavakat, midőn golyó által találva leesett, és elhunyt. E' hid 1830 előtt *Pont de l'Hotel - de - Ville* nevet viselt, a' juliusi napok óta azonban *Pont d'Arcole*-nak nevezetik, emlékére azon hős ifjunak, ki olyly dicsőn áldozta fel a' hidon életét a' szabadságért és polgártársai javáért. Boltivezetén e' szavak olvashatók: 1830. *julius* 28. E' napnak azonban és az *Arcole* névnek emléke örökre be van vésve minden hű francia kebelébe és fentartva marad, míg csak egy francia fog élni. — Sz. I.

Darfur (Furország) a' lybiai pusztá, vagy Sahara keleti részének egyik legnagyobb oazisa, a' végső déli oázis csoport, forró, vízetlen tartomány, melylyen csak az csözés segít. A' lakosok, kiknek száma 2—300 ezerre megy, feketék, de nem a' néger, hanem a' berber fajhoz tartoznak; mohamedánusok, saját nyelvvel bírnak 's némi földmívelést és cserekereskedést üznek. Nagy karavánokat küld Aegyptusba 's Nubiába, melylyek néger-rabszolgákat, elefántcsontot, gummit, strucz tollakat, rhinocerosszarvat, tamarindat 's a' t. cseréhek el pamutárukért, fegyverek, tükrök, réz edények, bőr, papírért 's a' t. Örökös szultán áll az ország felett korlátlan hatalommal, kinek czime: bivalyok bivalya, bikák bikája, legerősebb elefánt.“

Ő az ország első kereskedője, 's 30 ezer katonája van, kik nagyrészt rabszolgái egyszersmind. Évenként rabszolgavadászatokat tart délnyugat felé a' közelebbi óázokra. A' szultán laka 's a' karavánkereskedés megálló helye *Kobbe* mintegy 6000 lakossal. *Darfur* főleg *Brown* angol utazó látogatója meg a' múlt század végén, későbbi tudósítások, mióta *Mehemed Ali* egyiptusi alkirály a' szomszéd Kordofánt elfoglalá, 's a' féltékeny darfuri szultán a' karavánutat elzárá, nem igen léteznek. A' szultán mindent elkövetett, hogy a' közlekedést nehezítse, mert félt az egyiptusi megtámadástól. Legújabb időben *Abu Madián* volt a' szultán, kit unokaöcse elűzött, 's ki Egyiptusban *Mehemed Alinál* keresett segílyt. *Meh. Ali* 1845-ben hadat viselt Darfur ellen, hogy *Abu Madiant* visszahelyezze, Afrika belsejében befolyását öregbitse, 's az elzárt karavánutat ismét megnyissa. — T.

David. I. Péter János, hogy megkülömböztessék a' hasonló nevű híres festőtől, *David d'Angers* név alatt ismeretes kitünő francia szobrász, szül. 1789. Angersben. Párisban nevedett nagy szegénységben, melylyből a' festő *David* 's az akadémia rántá ki, amaz ingyen vévén fel őt műterembe, ez pedig szülővárosát Angerst arra bírván, hogy a' reményteljes ifjúnak 500 franknyi évi segédpénzt fizessen. 1811-ben Epaminondas halálát ábrázoló basreliefjével első díjat nyert 's utazási segédpénzt, melylyet olaszországi műutazásra fordított. Szorgalmasan tanulván a' régi művészeket a' Tiber partjain, 's látogatván Canova műteremét, 1816-ban Angliába ment a' lord Elgin által Görögországból elrablott műkinéceket megtekinteni, itt visszaautasította azon nemzeti érzelmeit 's büszkeségét sértő ajánlatot, hogy a' waterlooi csata emlékéit készítse, 's visszatért Párisba, hol nagy számú sikerült szobrai által megállapította hírnevét 's jövődjét. 1825-ben a' becsületrend vitéze, az institut tagja, 's a' festőakademiában tanító lett; nem sokára több külföldi társaság által is taggá választatott. 1828-ban 's 1834-ben Németországot látogatója meg, hogy annak híres férfait személyesen láthassa, és szobraikat készíthesse. — A' juliusi forradalom után a' Pantheon szobrászati feldiszipését bízza reá a' kormány, 's a' köztvárosnak, a' vakbuzgó párisi érsek haragja 's ellenzése daczára fényesen felelt meg. Múltán csodálatik *David*ban kitünő képzelő ereje, szerenesés ügyessége, 's az eszményi egyéniesítés (ideális individualizálás) mestersége, melyly neki különösen sajátja az óriásnak, 's a' köz valóságnak ábrázolásában. Legkitünőbb művei: René király óriási szobra, sz. Czecezilia, Bonchamp emléke, Condé, Talma szobrai, Fenelon, Suchet, Foy, Lefebvre emlékei; Krisztus, Mária és sz. János csoportozata; Philopoemen, Jefferson, Cuvier, Corneille, Racine; továbbá: I. Ferenez, Camille Jordan, Volney, Delavigne, Cooper, Bentham, Fénélon, Montesquieu, Rouget Delisle, Racine, Rossini, Perrier Kázmér, Kératry, Moncey, Lafayette, Chateaubriand, Dannecker, Göthe, Tieck, Humboldt, Cauning, Santander, Kosciusko, Bolivar 's a' t. mellszobrai, 's sok igen jeles basrelief. — II. *Keresztély György Nathan*, státustud. professora Kopenhágában, szül. zsidócsaládból 1793. ugyanott. Dánia egyik jelesebb embere, ki élénk részt vett a' jelenkor mozgalmaiban. Státuszgazdasági „archivumot“ alapított, melylyel igen sok ép ismeretet terjesztett el hazájában. Az 1830-ik év Dániára nézve sem maradhatván következesek nélkül, *David* életsorsára szinte

befolyással volt. Mert ő volt első a dán tudósok közt, ki a párisi események magas jelentőségét megértvén, merészebb nyelven kezdett szólani, 's több határozottsággal kezdé a státustan gyakorlati kérdéseit fejtegetni, mint akkorig szokás volt Dániában. Sokat tett a tartományi rendek ismétli behozatalára, ezen tárgyról irt munkái által, 's noha mások, mint *Tscherning*, *Falck*, *Michelsen*, még sokkal szabadabban tárgyalák ugyanazon kérdést, a kormány haragja főleg Dávidra szállott. A tartományi rendek megnyitása után ő állapította a „*Fädrelandet*“ (Vaterland) című szabadelmű, ellenzéki lapot, melylynek célja volt a belső politika kifejtése 's közügyek javítása. Bármilyly mérsékelt hang uralkodott is ezen lapjában: néhány, összszefüggésből kitépelt helye miatt csakhamar perbe fogatott, azzal vádoltatván, hogy az ország alkotmányát gyalázta, a király kormánya ellen megalégtelenséget mutatott, 's általában az abszolút monarchiai kormány ellen kikelt. Felmentetett ugyan, de a perköltségekben mégis elmarasztaltatott, 's egyetemi professori székéről elmozdítottatott. 1836-ban Párisba utazott, visszajövele után lapját folytatá, bankképviselő is volt, és általában minden közügyben munkás részt vett. 1839-ben tudományos utazást tett Angliába, 1840-ben Kopenhaga polgárképviselőjévé 's a roeskildei tartománygyűlésre követté választatott; 1841-ben a kopenhágai tanács 's a börtönügyi bizottmány tagja lett, és ezen érdeken, királyi költségen, 1841—42-ben nagy utazást tett Anglián, Franciaországban, Belgiumon, Schweiczon és Németországban keresztül. III. *Felicien*, híres francia zeneműszerző, kit a pesti m. színpadon is hallottunk, szül. 1810. Cadenetben, nagy szegénységben nevedett, 1830-ban jött Párisba, itt a st. simonisták közé lépett, 's ezek számára szép karénekeket irt; a társaság feloszolván, keletre ment zongorájával, 's két évig Egyiptusban élt. Itt szedte keblébe azon benyomásokat, mikkel „*a pusztá*“ című hangszerzeményében a közönséget elbájolá, 1844-ben. Akkorig észrevétlenül irta szép műveit; Párisban nem valának baráti, kiadói, most egyszerre európai hirre kelt „*Pusztá*“ -jával átutazá Európa fővárosait, 's nálunk is lelkesülést gerjesztett. Azóta egyéb szerzeményei is napfényre jöttek, 's a kiadók tolongva jöttek előbb megvetett műveikért. Ilylen a párisi nagy világ szeszélye. A *Pusztá* egy nagyszerű zeneköltemény, mondhatni, zenefestmény, zenében előadott tájkép; a természetnek olyly hű és phantasiadús utánzása, olyly szerencsésen adja vissza a keleti 's déli homoksivatagok komor nagyszerűségét, a karavánok tevévontait, az almok tánczát, a muezzin énekét 's a t., hogy a zeneköltő egyszersmind népszokásleíró 's földleíró lesz, a nélkül, hogy magas költői jellemet elvesztené. Legujabb hangfestménye „*Columbus*“ ismét sokat tett meszszeható hírének öregbítésére. — T.

Deák Ferencz, a magyar ellenzék köztiszteletű, böcs és ékesszólv vezére az 1832²/₆-iki, 's 1840-iki országgyűléseken 's szülőföldén, Zalamegyében. Magyarország csaknem összes megyéinek táblabírája, a m. akad. tiszt. tagja, 's a márcziusi törvények után 1848-ik év apriljétől ugyanazon év septembereig igazságügyminister, szül. 1803-ban Kehidán, családja ősi jószágán. Iskoláit Győrben végezvén a legnagyobb sikerrel, 's már mint gyermek is bámultatva ragyogó elmetehetségei miatt, Zalamegye zöld asztala mellett csakhamar erőteljesen fellépett az ellenzék

élén. A magyar megerendszer azon dicső tulajdona, miszerint a közügyekhez minden nemes hazafi tetszése szerint szólhat, 's a nyilvánosság szeméi előtt, kisebb vagy nagyobb ereje szárnyain, a tömegből fel, és országos köztiszteletre emelkedhetik, *Deákot*, ki a nyilvános pályára léptekor azonnal kitünteté magát ékesszólása, alapos tudománya, 's meleg haza- és szabadságszeretete által, csakhamar országos férfivá 's hazaszerte ismert és tisztelt névvé tette. Az 1832²/₆-iki országgyűlésre, ugyanonét visszatérő testvérbátyja, a szinte jeles és becsületos *Deák Antal* helyébe választatott zalamegyei követté. Ékesszólásának hatalma, tisztá logikája, helyes parlamenti tapintata, ember- 's körülményismerete, személyes jellemének feddhetlensége 's politikai elveinek rendíthetlensége által még azon országgyűlésen, 30 éves fiatal férfikorában az ellenzék önkéntesen elismert, örömmel fogadott 's követett feje, vezére lett. Határozott, 's elvek iránt soha nem alkudó szabadelműsége mellett, minden alkalommal örömet hatott mérsékelve, közvetítve, engesztelve, 's ezáltal gyakran vezetett sikerre ott, hol a túlságok mindent elrontottak volna. Az 1832²/₆-iki hosszú országgyűlés nagyobb részén jelen levén, legkitünőbb beszédeit a nyomott földművelő osztály érdekében, úrbéri kérdésekben, továbbá a lengyelek ügyében és a m. országgyűléseken kiapadhatlan forrasú sérelmeket illetőleg mondá el 's minden fontosb kérdésben eldöntő súlylyal nyilatkozott. Az 1839³⁹/₄₀-iki országgyűlésen is megtartá tiszteletes helyzetét, mint a szabadelmű ellenzék vezetője, 's magas tehetsége és tiszta jelleme nem csak barátai, hanem az ellenfél 's a kormány által is elismertetett 's méltányoltatott. Ezen országgyűlésen olyly jeles tapintattal vezette az iránta határtalan bizalommal viseltető követtáblát, hogy a sok keserűség közt kezdődött 's folytatott gyűlés végre a nemzet 's kormány közti bizodalom helyreállításával 's örvendetes kibéküléssel, a politikai üldözések megszüntetésével, a 3 év óta börtönben tartott *Kossuthnak* 's a szerencsétlen *Lovasy*nak szabadon bocsátásával végződött. *Deák* azonban azon követek közé tartozott, kik fő elvek, alkotmányosság 's nemzetiség lényeges kérdesei, 's világos törvényrendelet felett soha sem alkuszna, 's ezt bebizonyítá a *Ráday* gr. pesti követnek országgyűlésrőlí kirekesztése tárgyában 's egyéb sérelmekben tartott beszédeivel 's a hosszas tanácskozás és alkudozás során mindinkább elhalványított 's elerőtlenített záradékok közt mindenkor a legerősebbet pártolá, 's azon lelkes kevesebbség közt vívott, melyly addig, míg az alkotmányosság halálos sebei orvosolva nincsenek, semmi egyéb munkába fogni nem akart. Ezen szilárdsága 's tántoríthatlan ragaszkodása a fő elvekhez, nem gátolá a böles politikust, hogy mellékes, nem lényeges kérdéseknél, mikre higvelejűség sokszor nagyobb fontosságot helyez, mint a legnagyobb életkérdésekre, 's egyes részletekben minél engedékenyebb legyen, áldozzon gyakran keveset, hogy megmenthessen sokat, oda vessen némi részecskéket, hogy megtarthassa az egészt, mint böles hajóvezér erős szélvész idején ki szokott hányni egy részt a gálya terhéből, hogy épen vilhesse partra a többit, 's magát a hajót. A nemzetiségi kérdésben *Deák* hű és buzgó magyar volt, ki hazája egységét 's ezáltal erejét és javát annak lehető legnagyobb 's legáltalánosb megmagyarosításában keresé;

azonban minden elidegenítő 's más nemzetiségek kedélyeit felboszantó erőtetésnek, 's elhamarkodásnak ellensége, 's mások jogainak testvéries érzelmű méltánylója. — Az 1840-iki országgyűlésről büntető törvénykönyv kidolgozására megbízott országos választmánynak egyik legjelesb, legmunkásabb tagja volt, 's a' jeles javaslat leginkább neki és a' választmányi jegyző, *Szalay Lászlónak* köszöni egészséges elveit 's világos formulázását. A' codificatio vala főleg azon mező, melylyen *Deák Ferencz* tudományos előkészültsége-, tiszta logikája-, tökéletesen rendezett agyveleje-, könnyen érthető, világos, szabályos, tartalmas előadásánál fogva legnagyobb sikerrel, 's említett tehetségei szerény öntudatában, legszivesebben is működött. Tőle várta 's várja még jelenleg is a' magyar haza, viszonyainak és szükségeinek legjobban megfelelő, életének, szokásainak, vágyainak teljes ismeretéből merített törvénykönyveit. — Az 1843-iki országgyűlésre szinte megválasztatott Zalából, de mivel az általa is életkérdésnek tartott adókérdést, a' nemességnek közterhekbeni részesülését, az ultra-conservatív párt, névszerint *Forintos* által felpaprikázott kortestömeg leszavazta, meggyőződésével ellenkező utasítás mellett követ 's hatásában megsibbasztott, természetellenes helyzetbe sodrott pártvezér lenni nem akarván, a' megválasztatást el nem fogadta; és midőn pártja a' közteherviselést Zalában keresztülvitte, de e' czél elérésére *Deák* által nem helyeslett aljasabb korteskedési eszközöket is használt, 's az ügy diadala nem egészen erőszak és vér nélkül vivotott ki, sőt maga *Deák* is saját házában szilaj megtámadással illeteték: ujlag nem fogadta el. *Deák* üres helyét senki sem akarván betölteni a' zalaiak közül: Zala egyik követi széke az 1843-iki országgyűlésen üresen maradt. *Deáknak* ilyly makaes ragaszkodását meggyőződéséhez, miszerint zalai barátainak költségbe 's fáradságba került erőfeszítését a' számára kivivott követség elfogadása által nem jutalmazá, sokan rosálák, 's a' hazafiai kötelességgel nem tudák megegyeztetni, hogy magát a' közügytől, melylynek rá olyly sürgető szüksége van, túlságos érzékenység miatt elvonja, sőt még azon megyében is, melyly iránta akkorig a' leggyöngédebb kegyelettel viseltetett, nemes és tiszta lelkiületét fajdalmasan sértő megtámadásoknak volt kitéve. *Deák*, öntudata tisztaságában, philosophi nyugalommal tűrte a' kellemetlenségeket, 's eljárását fényesen igazolta azon levelében, melyly az országgyűlésen 1843-ban közkézen forgott 's a' Pesti Hirlapban is megjelent, előadván azon állás sikeretlenségét 's tarthatlanságát, melyly reá mint utasítással kötött követre, Zalamegye akkori viszonyaiban, küldői egy részének ellenszenvétől kisérve, általános bizalmat nem élvezve, az utasítás-változások ingadozásainak folytonosan kitéve, okvetlenül várt volna. Ki *Deákot* ismeri, csak iránta érzett tiszteletét fogja nevelni ezen eljárása. A' követi tábla nyilatkozataiban ismételten lőn kifejezve a' lelkesült tisztelet, 's elmaradása országos csapásnak tartatott. — E' lelki állapot, egyesülvé vérmes testalkatával, anynyira megrongálta egészségét, hogy miután fürdők használata 's hosszaszab külföldi utazás sem segített rajta gyökeresen, az 1847-iki hires pozsonyi országgyűlésre lett elválasztatását sem fogádhatta el. Azonban a' közügyektől ekközben sem vonta meg buzgó részvétét: a' megyei gyűlésekben sokszor fellépett, a' védegyelet szentgróti osztályának elnöke 's ékesszóló véde volt, a' gyáralapító egylet

kebelében keletkezett mérges visszavonást, Pesten létében, egyetlen fényes beszéde által megszüntette 's a' t. A' posonyi országgyűlésre, a' távolból is, nagy hatást gyakorolt; az ellenzék fő emberei alig tettek valami nevezetesebb lépést böles tanácsának kikérése nélkül 's vele folytonos levelezésben állottak. De jelenlétének hiánya mégis fájdalmasan éreztetett, 's elmaradásának kára bebizonyult az 1843-iki országgyűlés csekély eredményeiben, ingerült feloszlásában, 's az 1848-iki napok elhirtelenedett lépéseiben, melyeknek keserű gyümölcsei, az ugrást nem tűrő természet örök törvényei szerint, ki nem maradhattak. A' magyar független ministerium alakítása gr. *Batthyány Lajosra* bízván, ez addig hozzá sem fogott ministeriuma összeállításához, 's a' tárezáknak kiosztásához, míg tisztelt barátját, *Deákot*, kinek bölcsességébe főképen helyezte bizodalmit, Kehidáról Posonyba nem hitta. *Deák* az örökké nevezetes 1848-iki országgyűlés végén megjelent Zalamegye követi székén, melylyről kedveért annak mindkét előbbi követe szívesen ajánlkozott lelépni, 's *Csuzy Pál* le is lépett. Nyilatkozataiban böles mérséklet 's előrelátás szelleme lengett. Bár hivatalt viselni 's rendszeresen dolgozni nem szeretett: most azt hitte, hogy a' hazafiai kötelesség nem enged visszavonulást, 's *Batthyány Lajos* sürgetésére és az ország közkívánására elvállalta az igazságügyministeri tárezát, *Ghiczy Kálmánt* vévén maga mellé státustitkáru, és *Szalay Lászlót*, a' legkitünőbb magyar jogtudóst, a' codificáló osztály főnökeül. Körülvette magát nem annyira politikai tekintetben radicál, mint dolgozni szerető, munkabíró, 's higgadtelmű és jellemű egyéniségekkel; a' birói helyek betöltésénél különösen nem annyira politikai hitvallásra 's előzményekre, mint jelleműsége, becsületessége 's szakismeretre tekintett, — mit töle sokan rossz neven vettek. A' ministeri tanácsban, *Batthyány Lajossal*, *Klauzállal*, *Eötvössel* 's később *Mészárossal*, mindenkor a' kiegyenlítő, békítő, közelítő rendszabályok mellett szavazott, folytonosan ellenzé a' törvényesség utjáróli eltérést, 's a' szakadásra vezető rendszabályokat, remegvén az imádott haza ügyét merész kockára tenni, és sejtvén, hogy a' végeredmény nem felelend meg a' vérmesebb politikusok reményeinek. Bölcsesége azonban a' sors-tömlőből kiszabadult szélveszeket meg nem zabolázhatá, 's az események már néhány hónap mulva oda ragadták a' nemzetet, hol *Deák Ferencz* szerepe megszűnt, 's a' forradalom embereié kezdődött. — Tárezája körében *Deák Ferencz* a' megtévesztült igazság 's emberiség volt, 's mint ilylén, a' népek roppant bizalmával is birt. Soha ministeri kinevezést általánosb megelégedés, öröm és bizodalom nem kísért, mint az övét. Az ügyek gyorsan haladtak kormánya alatt, a' codificationális munkák megkezdettek, eskütszéki eljárás dolgoztatott ki a' sajtóvétségekre nézve, a' törvényszéki eljárás javítására előlegesen is lényeges lépések történtek, 's egy általános rendezés előmunkálatain szakértők dolgoztak 's a' t. A' náreziusi törvény félreértése által felzavart 's jogtalan követelésekre izgott földmivelő nép korlátlan igényei igen nehézze tették az időben az igazságügyi minister szerepét. A' nép oraculumnak tekinté *Deák Ferencz* ajkait, 's százankint kopogtata napról napra ajtaján. Az iránta érzett általános, régi bizodalom, ismert tisztelt nevének nymbusa, atyai bánása, szíves modorú böles tanácsai tevék csak lehetővé, hogy a' néptömegek

legnagyobb részint helyesb eszmékre térítve, 's a' jog korlátai közé szorítva és megnyugodva mentek el tőle. — Mint szónok, az első rendűek közt állott nem csak hazánkban, hol a' dagálytalan, tartalmas szónoklat olyly ritka, hanem világszerte is. Előadásait azonban nem azon villámló, mintegy varázserővel megragadó, fényes, virágos, költői hatalom, nem is azon elmés, csattanó hatásu modor tette érdekessé, melyly által p. o. *Kossuth* 's egykor *Nagy Pál* olyly roppant hatásokat idézett elő, hanem a' napfényű világosság, hibátlan szabályosság, éles logika, diadalmas okoskodás, esöndesebb de mélyebb eszme-folyam, 's bizonyos benső, jótékony melegség, melyly a' magában természeténél fogva hideg és száraz logika felett előmlött. A' hidegen fontoló és érzeménydús kedélymelegséggel párosulva. Minister korában nem igen sokat beszélt, mindenkor a' mérséklet 's kibékítés szellemében. Szeptemberben tagja volt a' bécsi országgyűléshez küldött országos választmány-nak, melyly siker nélkül 's elkeseredve jött vissza a' fővárosból. Miután a' tárczát, melylyet becsülettel meg nem tarthatott, visszaadá oda, honnét nem kérte, hanem hazafiúi kötelességből elfogadta 's az első ministerium leléptetése után a' forradalom hullámai megindultak: csaknem egészen elhallgatott; nem akarván részt venni azon mozgony-nak vezérlésében, melylyet nem ő indított meg, 's azokra bizván a' révpárta vezetést, kik a' hajót neki nem tetsző irányban boesátották tengerre, viharok és vészek közé. A' honv. bizottmánytól távol tartá magát. Utolsó eljárását 1848 végső napján vállalá el, mint tagja azon követségnek, melyly békealkudozás végett hg. *Windischgrätz*hez küldetett a' Pestről távozó gyűlés által, de el nem fogadtatott és sikert nem eszközölhetett. — Ő maga követtársaival együtt néhány napig letartóztatván, a' es. seregek Pestre bevonulása után szinte Pestre jött 's 1849. telén ott maradt, tavaszán pedig falusi jószágára ment 's ott mai napig visszavonulva él. Magyarország rendezése levén szőnyegen, nevezetesen az ősiségi viszonyokra nézve kihallgatandó tanácsadás végett Bécsbe hivattott, de a' meghívást, *Schmerling* birodalmi igazságügyi ministerhez intézett 's a' lapokban is közzé tett levelében elmondott okoknál fogva el nem fogadá, minthogy a' Magyarország irányában követett politika ellenkezett meggyőződésével. *Deák Ferencz*, a' böles, de nem anynyira bátor politikus, a' hevesebb véralkatu hazafiak roszalását ujabb időkben ki nem kerülheté, de az idő 's tapasztalás fényesen igazolta jóslatait, miket olylykor profétai lélekkel hallatott, 's politikájának szolgáltatót igazságot. Bebizonyítá, hogy ő a' legjobb magyar diplomata 's politikus. *Deák Ferencz*, már természeti jelleménél 's vérmérsékleténél fogva sem forradalmi ember, 's forradalmi vezérségre nem alkalmas, de nem is vágyott. Ő békes rendezett állapotok vezéreül, irányadójául született 's esöndben és nyugalomban böles törvényeket írni, ezeket világosan formulázni, a' kivívott szabadságot böles tanácsai által minden fenyegető szirttől megőrzeni — ez volt természetes feladata, melylytől a' medrükből kitört hullámok elsodorták. — A' mi *Deáknak*, hazánk ezen classicus műveltségű 's jellemű Aristidjének, külsejét illeti, ő igen egészséges kinézésű, piros pozsgás, szabályos szép arczu, lelkes szemű, közép magasságu testes férfiú; társalgása mindenkor tartalmas 's tanuságos, de a' mellett kellemes, és elmés;

egyike a' legszeretreméltóbb egyéniségeknek, kinek nyílt homlokán 's derült, nyugodt, szabályos arcvonásain ül lelkének arany tisztasága, széplőtlen becsületessége és kitünőleg szép, lelkes szemeiből melegen sugárzik észnek és kedélynek megragadó harmoniája. A' nemzet ismeré 's említésre sem méltó csekély kivételekkel méltánylá c' nagy fiát. A' nemzeti kitüntetések csoportosan áradtak szerény fejére, 's bőven pótolták a' keresztek 's rendek hiányát hazájaért dobogó kebelén. — *Deák Ferencz*, a' kedvező sors által fentartatva 's haza jövendője számára, kikerült minden személyes veszedelmet, mibe sokan önhibájuk nélkül is bele sodortattak, és senki sem kételkedik, hogy a' legbölesebb magyar, a' hű hazafi, a' tántoríthatlan becsületes ember minden viszonyok közt sokat fog még használni fájának, hazájának, melylynek fájdalomában lelke nagyságához aránylag osztozik. — T.

Debreczen, szabad királyi város Bihar vármegyében, 's egyszersmind Magyarországnak Pest után legnagyobb 's legnépesebb városa, Pesthez 24 magyar mérföldnyi távolságra, egészen róna vidéken. Hoszszas kerekded formára van építve 's kerülete 1 mérföldet foglal el. Utczái hoszszak és szélesek, 's nagyrészt egyenesek is, de kövel nincsenek kirakva. Az ó város maga mély és széles árokkal vétetik körül, 's bele 8 kapu vezet. Az árkon kívül van az Ispatály nevezetű külváros egy ref. szentegyházzal, több új ültetvény, és az idegen kereskedők köből 's deszkából épült sátorai utcákra felosztva, melylyek különben lakatlanok, de a' híres 4 országos vásár alkalmával megnépesülnek, ezekben árulván a' mondott kereskedők portékáikat. A' házak többnyire földszintiek, cseréppel és zsindeyllyel fődöttek, ámbár ittott nádasokat is láthatni még. Csaknem mindenikhez tágas udvar és kert tartozik. Nevezetesebb épületei: a' roppant nagyságu, 2 toronnyal ékesített új reform. szentegyház a' városnak csaknem közepén, közel hozzá a' kétemeletes collegiumépület, a' ref. ó szentegyház magas bádogos tornyával, a' piaristák zárdája és szentegyháza, melylynek alapját gr. *Csáky* cardinal vetette meg 1726-ban, a' városháza, sóház, dohánygyár, 's a' magán épületek közül *Bekné* aszszony-ság igen diszes háza. Népeisége 61,283 lélek, kik mintegy 2000 római katolikust 's egy pár száz evangelikust kivéve mindnyájan tős gyökeres református magyarok, mind ez ideig el nem koresult erős, izmos, szorgalmas és nyíltszívű emberek. Fő foglalatosságuk a' földmívelésen és baromtartáson kívül a' nyers termékekkel 's barmokkali kereskedés, és a' kézművesség mindenféle alakban. Különösen említést érdemelnek: a' vásári magyar szabók, szűrszabók, gubacsapók, csizmadiák, csutorások, pipacsinálók, fésűsök, vargák, szjgyártók, kik Magyarország nagy részét bejárják kézműveikkel. A' szorgalmas fehér nép pedig a' szappanfőzésben és kenyérsütésben tünteti ki magát és méltán, mert a' debreczeni szappan fejréségére 's könnyűségére, ugy szinte a' buzakenyér is ország szerre hirsek. Salétrom szerfelett sok főzetik. A' hentések százanként veszik össze 's hizlalják meg a' sertéseket, 's Szepes, Gömör, stb. megyéket Debreczen tartja ki szalonnával. Van itt a' reformátusoknak virágzó collegiumok, vagy anyaiskolájuk, melyly Magyarországnak legrégibb 's legnagyobb ilylynemű tanintézet, 12 fő 's ugyanannyi al-oktatóval, 's átmé-
rőleg 600 felső 's 1200 alsó osztálybeli tanulóval; jeles könyvtárral és

physikai gyűjteménynyel. Továbbá találhatik itt egy gymnasium a' piaristák felügyelése alatt, jó karban levő árvaház, harminczad-, posta-, sóhivatal. Négy országos vásárja a' pesti után egész Magyarorszáiban legnevezetesebb. A' város roppant határa kelet felől Szathmár vármegyéig szögellik, fekszik Bihar és Szaboles vármegyében, szinte 10 mérföldnyi hosszúságban a' Tiszáig nyulva; szélessége két, néhol egy mérföld, a' gr. *Gyulaiak* birtokában levő *macsi* és *hegyesi* puszták közt pedig alig fél mértöld. A' keleti oldalon nagyobbbrészt erdőség van, u. m. a' *Gút*, *Fancsika*, *Pacz*, *Saróskut*, *Haláp*, *Bánk*, *Nagycsere*, *Monostor* és az *Apafája*, melylyeknek a' város felé közelítő részein részint éjszak, részint dél felé is kiterjednek. Ezen erdőségek lapályain terjedelmes kaszálók is léteznek, melylyek a' polgárok által biratnak, 's a' nagyobbak mellett tanyaépületek is voltak, melylyekben a' kaszálókat 's takarmányt őrző emberek laktak, ezek azonban az erdőpusztítás gátlása miatt eltöröltettek, 's helyettök tetőnélküli kunyhók állittattak. Az erdei kaszálókon termett szénának nagyobb része kint az erdőben étettetik meg a' teletetés végett odahajtott marhák által. Éjszak felől egy órányi járásra a' várostól fekszik Hadház felé *Pallag* 4000 holdas pusztá, melyly haszonbérbe van adva; ugyancsak éjszak felől a' Nagyerdő másik oldalánál van helyezve a' böszörményi ut mentében a' *folyási* igen termékeny 's néhány száz holdra menő kaszáló. Ezután következik a' város körüli több ezer holdat tevő legelőgyep, melylynek éjszaki és keleti oldala felé fekszik maga a' város, szőlőskertekkel körülövedzve. Dél felől a' legelőgyep és *ondódi* pusztá mentében, *Szepes* és *Ebes* polgári tanyákkal rakott puszták helyezvék, keleti oldalában pedig, a' várostól $\frac{1}{4}$ órányira a' *szepesi* 900 holdas, nagy részben szántóföldnek is használtatható városi kaszáló. A' város körüli legelőgyepen túl nyugot felé kezdődnek az *ondódi* pusztán a' háztelkek után eső földek egy tagban, minden ház után mintegy 30 anynyi nagyságu föld, mint a' belső telek; 's valamint a' külső pusztán tanyákat, úgy ezeket is elkülönözve birhatják a' tulajdonosok, de eddig el nem adhatták külön, házaik nélkül. Az *ondódi* pusztán túl egybefüggésben esik a' *hegyesi*, polgári tanyákkal rakott pusztá, ezzel ismét egybekapcsolva a' várostól már 3 mérföldnyi távolságra az *elepi* legterjedelmesebb, szinte polgári tanyákkal ellepett pusztá, melylyhez kebeleztettek a' *Vajdalapos*, *Fertő*, *Kis* és *Nagyálmzug*, *Lengelaposa* nevű pusztarészek. E' pusztának *Kösü* vize mentiben fekvő része *Kösüszegnek* nevezetik. Az *Elep* szélét, a' hortobágyi nagy legelő felé, körülövedzi a' *Kadarcs* vize, melyly a' Tisza árbából vevén táplálékát, száraz években kiszikkad. Az *elepi* pusztán túl van a' Hortobágy melléki több □ mfdre menő legelőgyep, melylynek azonban rendkívüli árviz idején csak kis része marad szárazon, de hatásabb részeiről hamar lefoly a' víz, más része folyvást sásos, gyékényes és sombokos, kevés hasznú legelőt ad. A' Hortobágy vizénél van a' városi nagy vendégfogadó, 's hozzá közel a' *mátai* 600 holdas városi és a' *malomzugi* néhány száz holdas kaszálók. E' nagy terület, melylynek közepét a' Hortobágy hasítja, általában szikes vegyületű, melyly ugyan jól tápláló füvet ad, de keveset, és csak kéthéti szárazság is aszályt állít elő. E' hiba főleg megvan a' k. kincstártól birt *Zám* és *Ohat* pusztákon, melylyeken az eke alá

mivelhető vagy kaszállónak használható föld nem tesz többet 7000 holdnál. E' szántóföldek nem debreczeni polgárok által használtatnak, hanem a' körülfekvő tiszai helységek bérlik ki évenkénti kiosztás szerint, olyly formán, hogy egy hold földtől egy köből tavaszéletet adnak, 's a' város kaszállóin egy napot dolgoznak. Az *ohati* pusztán van a' város majorja a' felügyelői lakkal, hol a' város ménese is tanyázik. E' tisztség körébe tartozik a' fenirt falusiak haszonvételében levő földekre ügyelni, azokat kiosztani, egyszersmind a' városnak mintegy 100 kaneczából 's ehhez alkalmazott nevendékesikökből 's néhány csödörből álló ménésének gondját viselni. A' ménés szükségén felüli takarmány leggyakrabban erdélyi, ugynevezett *purzsásoknak* adatik el, kik juhseregeikkel téle a' tiszamelleki lapályokra levándorolnak, 's áttelelvén itt, mintán juhaik leellettek, Sz. György nap után ismét viszszatérnek Erdély bérczeire. A' polgári tanyák, mint mondók, a' *szepeesi, ebesi, macsi, kis- és nagy-hegyesi 's elepi* pusztákon vannak elhintve. A' tanyaföldek birtoki menyynisége mezei törvény által van szabályozva, három nyilastól kezdve (egy nyilas = 9000 □ öl), minél kisebb terület tanya-felfogáskor nem adatik, fokonkint feljebb 16 nyilásig, melyly körülbelül 130 holdat tesz, 1100 □ ölével számítván. E' földmenyyniségen kívül van mindenkinek ház után való földje, melyly 30-szorta nagyobb mint a' belső telek. A' tanya és ház utáni földeken kívül is osztatnak még két és hét évi haszonvételre, mérsékelt bérért, szántóföldek, melylyek ürgenyilasoknak neveztetnek. Az erdci kaszállók menyyniségének is van mértéke, t. i. 10 boglyásnál többet egy polgár nem birhat. Minden nyilas után joga van egy polgárnak a' városi nagy legelőn 5 darab öreg szarvasmarhát vagy lovat, vagy e' helyett 50 darab juhot vagy sertést legeltetni, igavonó marhán 's a' városban tartott fejős marhám kívül; mi ezenfelöl van, legelőbért tartozik érette fizetni. — Debreczen, mint peeséte vallja, már a' XIII-ik század második tizedében városi joggal birt, oklevelekkel mindazáltal szabadságait a' XV-ik századnál feljebb vinni nem lehet. 1805-ben Buda kiváltságait nyerte meg, ekkor az is rendeltetvén, hogy kőfallal kerítették, de hogy ezek valaha felépültek volna, semmi sem bizonyítja. 1410-ben Zsigmond király Szklabonya várral együtt *Baliczky Andrásnak* 13 ezer forintért elzalogosította. Későbbben Belgrádért *György* ráczországi despota kapta meg esérében több várossal együtt, de ez Debreczent ama halhatatlan magyar hősnék *Hunyady Jánosnak* engedte. Jánosról, hátramaradt özvegyére *Szilágyi Erszébetre* szállott. Mátyás király adományából *Zápolya János* vette át. Mátyás halála után 1490. a' Rendeek *Corvinus Jánosnak* ajándékozták; ez Debreczent 's több más helységet 1492. *Derencsényi Inrénének* nyolezezer aranyforintért zálogba adta, később ismét *Zápolyára* jutott. II. *Lajos* eleste után I. *Ferdinánd* Debreczent, *Chevlai Móre Lászlónak* ajándékozta; *Zápolya János* pedig mindjárt országlása elején *Ártándy Pál* máramrosi főispánnak engedte, 's ezt a' birtokban I. *Ferdinánd* is megerősítette. *Debreczen* birtokosai közt olvashatni *Seredy Gáspárt* is, ki ezt. I. *Ferdinándtól* zálogban kapta. Az 1538-ban történt és 1552ben megújított egyezkedés következtében, *Debreczen* II. *Jánosnak*, *Zápolya* örökösének visszaadatott. Ennek halála után mindig az erdélyi tejedelmek birták; végre koronánk alá jutott, és mielőtt *Rudolf* 1600-ban,

és I. Leopold 1689-ben régi szabadságait új adományokkal erősíték, sokféle viszontagsága, 's a' török és tatár seregek által szenvedett számtalan nyomorai után 1693-ban újra a' királyi városok sorába vétetett 's 1715-ben becikkelyeztetett. A' forradalmi háboruban polgárainak az aradi ostromnál 's az erdélyi harcokban kitüntetett vitézsége által lett híressé, — ki nem ismerné a' debreczeni „*veres pántlikások*“ nevét? — méginkább pedig azért, hogy a' pesti országgyűlés, 's a' m. kormány 1849 elején Debreczenbe tétetett át, és nagy reform. egyházában mondta ki *Kossuth Lajos* kormányzó az april 14-iki határozatot, t. i. Magyarország függetlenségét Austriától. (l. Országgyűlések). — Debreczennél volt aug. 2-kán azon elhatározó ütközet, melylyben az oroszok, hg. *Paskevich* és *Konstantin* főhg személyes vezérlete alatt, *Nagy-Sándor* tábornok seregét hirtelen meglepve, keményen megverték 's Nagyvárad felé szorították. (l. magyar háború). — F. E.

Decaudolle Agoston, egyike korunk legnevezeteseb természetbúvárainak született 1778-ban Genfben. Családja egyike volt a' vallásüldözések miatt kivándorlott régi francia nemes családoknak. Alsóbb iskoláiban költői tehetségei által tüntette ki, később pedig egészen a' komoly történeti tanulmányoknak adta át magát. De 1792-ben a' genfi kormány eloszlásával atyja falura menvén lakni, itt a' természet kincseivel ismerkedett meg, és a' botanikával kezdte foglakozni. A' jogtanulmányal felhagyván az 1796-iki telet Párisban tölté, és a' hires Portal, Fourcroy és Vangelin természettani és vegyész felolvasásait hallgatta. Ezen tanulmányának eredménye volt az, mikép későbbi munkáiban a' botanikát a' vegytannal és természettannal törekedett összekapcsolni. — 1798-ban másodsor utazván Párisba, itt *Astragologia* és az *Encyclopédie méthodique*-ben írt czikkei által a' tudós világban szép nevet szerzett magának. 1802-ben a' Collège de France-ban mint Cuvier helyettese fűvészi felolvasásokat tartott. A' kormány megbizásából egész Francia- és Olaszországot beutazta botanikai vizsgálatok végett. 1810-ben Montpellierben tanítónak nevezetett ki. Napoleon buktával, hogy a' reactio áldozata ne legyen, Genfbe viszzatért, hol tanszéket kapott, és a' canton képviselői közé is megválasztatott. Mint ilylen, élte végeig buzgó részt vett a' közügyekben, különösen sokat működvén a' nemzetgazdászat rendezésével, jótékony intézetek állításával, közigazgatás javításával és a' tanítási reformokkal. Tanórái pedig olyly jelesek voltak, mikép a' társaság felsőbb köreiből is sokan látogatták. Ezeknek és azon számos külföldieknek, kik kedvéért Genfben időztek, kénytelen volt külön felolvasásokat tartani a' botanikából. — A' fűvészet körében megjelent régibb munkáin kívül, melylyek, mint a' *Théorie élémentaire de la Botanique*, igen sok új eszméket és ismereteket foglalnak magokban, 1818-ban elkezdé általános növényrendszerét kiadni. Látván azonban, hogy annak kivitele az emberi életkört fölühaladja, 1824. 's következő években *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* munkáját inditá meg. 1825-ben *Memoires sur la famille des Légumineuses*, — és 1828—38-ban: *Collection de memoires pour servir à l'histoire du regne végétal* adta ki. — Az: *Essai élémentaire de Géographie botanique* és *Dictionnaire des sciences naturelles* 18 kötetiben a' növényzet geographiájáról való nézeteit fejtette ki. A' tudo-

műnyak azon fényes állása, melyet korunkban a' botanika állit elő, nagy részt D. fejtegetéseinek és fáradhatlan buvázkodásainak köszönhető. Különös érdemei vannak a' növényzetnek faj 's nem szerinti általános átnézése, és a' fajoknak esoportozat szerinti osztályzása körül, mi a' természet után képeztetett. — D. élte utolsó éveit betegeskedés közt töltötte, és végezte 1841. sept. 9-én. — Herbariumját és más gyűjteményeit fiának hagyta olyly feltétel alatt, hogy a' közönség használatára mindig nyitva tartsa, és a' *Prodromust* folytassa. — Sz. I.

Deinhardstein (Lajos Ferencz), ismeretes és kedvelt színműíró, szül. 1789. Bécsben, a' hol tanulmányait is végezte; előbb a' Theresia lovag-akadémiában, azután az egyetemnél szépműtani felolvasásokat tartott, és 1832-ben *Schreyvogel* helyébe az udvari színháznál titoknokságot vállalt. Későbbben censor és aligazgató lett az udvari színházban, melylynek fénye, az ő dramaturgusi befolyása alatt, sértetlen maradt, ha emelkedni nem birt is. — Darabjait leginkább szívélyesség, szép nyelv, ügyes és egészen a' színpadra számitott rendezés jellemzi, 's bár általában véve, az eredetiséget, 's a' tárgynak mély költői felfogását azokban nem találhatni, egynéhányban mégis félreismerhetlen a' meglepő fordulat és kivitelbeni biztos tapintat. Ezt lehet elmondani költeményeiről is. 1826-ban „*Dramatische Dichtungen*“ jelentek meg tőle, melylyek nem nagy sensációt csináltak; több bágyadt érzelékenység közt itt fordul elő a' „*Boccaccio*“ drámai költemény is, melylynek minden érdeme, hogy szép versekben van írva. Jobbak „*Theater*“ (Bécs, 1827.) című munkájában foglalt apró darabjai, ezek közt ama kedélyes kis vigjáték: „*Az elfátjyolozott hölgy*“, „*Floretta*“, a' „*Danaë képe*“. Külön jelentek meg „*A' házasság bajai*“ (Bécs, 1820.) vigjáték; „*Maximilián herczeg násza*“ drámai költemény (Bécs, 1832). A' színpadon leginkább tetszenek „*Hans Sachs*“ (Bécs, 1829.) melyly második kiadásban még más darabokkal együtt, D. „*Theater*“ című munkájának, második részét teszi (Bécs, 1833.) és az angolra is lefordított vigjáték „*Garrick Bristolban*“ (Bécs, 1834). Mint lyrai költő D. igen kedves; mint útleíró egy kissé felületes „*Úti vázolatok*“ című iratában (Bécs, 1831). Ezen utazását Németországon keresztül tette, hogy 1829-től fogva az általa sok itészi tapintattal szerkesztett „*Irodalom érkönyvei*“ számára dolgozó társakat nyerjen. — Sz.

Delacroix (Ferdinand, Viktor, Ödön). Egyike korunk legkitünőbb, legkedveltebb történeti festészeinek. D. alapítója és legelső képviselője azon új francia iskolának, melyly romantikainak neveztetvén, modorát és izlését mindenfelé elterjeszté. Ezen iskola ellentéteül alapittatott általa azon classikai iskolának, melylyet a' híres David képviselt. — Delacroix született Páris közelében Charenton - Saint - Maurice-ben 1798 évben. Első tanítója Guerin volt, ki azonban növendéke irányának 's jellemének kifejlődésére semmi befolyással sem leheté. Egyszerű, habár nemes izlését és a' természet bájai iránti érzelmeit nem tudta tanítványa kebelébe csepegtetni. D. felléptével mindjárt ellentétbe állitá magát az akkor uralkodó francia festői iskolával. Heves véralkatanak és rendkívül hatalmas képzelő tehetségének legkevesebbé sem felelt meg azon egyszerű, mérsékelt és higgadt modor, melylyet Davidék követtek műveikben. Ő

egészen más, sokkal magasban röpkedő térre, merészebb tájakra akarta átvinni a' festői ecsetet. Neki meglepő színezet, rendkívüli jelenetek, 's az élet 's természet nem mindennapi szokatlanságai kellettek. Ezen eltérésnek és ellentétnek annál nagyobbak és szembeötlőbbnek kellett lenni, miután David az első forradalom alatt készített 's hírét megalapított „Horatiusok és Curiatiusok esküje“ darabja által a' festészetbe az antique modort hozta be. Delacroix ezen az újabb kori festészetre károsan hatni kezdő modor ellenében meglepő költészetét 's rendkívüli nagy eszméit állította fel. Ezáltal tökéletes szakadás hozatott be a' festői iskolába, melyly Delacroix fellépte után két felekezetre oszlott, a' *classikaira* és *romantikaira*. — D. műveit a' borzasztó és rémitést gerjesztő jelenetek különösen kitüntetik. Igen nagy hatást gyakorlott legelső ismeretes műve: *le massacre de Chios* 1824-ben, melyly a' David-iskola legdühösebb megtámadásait vonta maga után, melylytől azonban a' mély tehetséget és eredetiséget senkisémm tagadhatta meg. Nem kevesb hatással volt: *le Sardanapale* műve is, melyly 1828-ban állíttatott ki. Ez, melyly Sardanapalt máglyán álló fényes ágyban rajzolja, midőn haldokolva aszszonyait, cselédjeit, lovakat és kutyákat fojtogatatt — rendkívüli sége és túlfeszített képzetei által különösen jellemzi ezen új iskola modorát. — A' többi elhíresült művei: *Le Christ au jardin des Oliviers*. Ez kivételkép nemes egyszerűsége és mély érzelmei, higgadtsága által tűnik ki. — Továbbá, *la Mort de Marino Faliero*, *Le Justiniën*, *Le Tasse dans l'Hospice des fous*, *Milton et ses filles*, 1827-ből; *Le combat du pascha et du giaour*, *La Barricade de juillet* 1830, *Le massacre de l'éveque de Liège*, *Le Cardinal de Richelieu officiant dans la chapelle du Palais-royal*. 1831-ből, *Charles - Quint touchant de l'orgue au monastère de St. Just*, 1833-ből: *La Bataille de Nancy*, *les femmes á Alger*, 1834-ből végre: *Locusta*, *Athalia*, *Gericault emlékei*, *Chilloni fogoly*, melylyet L. Byron után készített. Mindezen művei, melylyeknek a' festészetben egy új kort kelle teremteni, erőteljes és ragyogó színezet, történeti hűség, merész felfogás, meglepő szerkezet és tökéletes jellemrajz által tüntetik ki magokat. A' hatás, melylyet gyakorlottak és a' szépség, melyly mindenkit elragadott, sebesen terjeszté el a' romantikai izlést. Azonban számos ellenei is akadtak, kik minden hiányait túlfeszítve hirdetgeték, 's különösen felhozták ellene, hogy a' jellemek szépségét és nemességét gyakran feláldozá a' színezet keresett hatásának. Ellenben hivei 's barátjai több szépséget láttak művein, mint a' legelső mestereknél. — D. 1824-ben a' kormánytól arany emlékpénzt kapott, „*Les femmes a Alger*“ műve a' luxembourgi palotában állíttatott fel. Itt ezenkívül még két műve látható: *Jelenetek a' Chiosi mézsárlásból* és *egy jelenet Dante comoediájából*, midőn Dante és Virgil körülhajókázzák a' poklot. — Az 1841-ik párisi műkiállításban igen kitűnt két munkája, az egyik *Konstantinápolynak keresztetek általi bevételét* ábrázolja, a' másik *egy hajótörést* állit előnkbe, melylynek merész kivitele és meglepő eredetisége közfigyelmet ébresztett. Ugyanazon évben jelent meg tőle egy igen kedves társalgási mű is: *Egy zsidó menyegző Maroccoban*. — Göthe Faustjához és 1843-ban Hamlethez rajzokat irt, melylyeknek helytelen- és önkénytelenségét hozzák fel ellene vádul. — Delacroix az irodalomban is nevezetes helyet vivott ki magá-

nak. A *Revue de Paris*-ban jelent meg tőle: *Essai sur les artistes célèbres*, különösen pedig Rafaélról. Ezen írói mű stíljének méltósága által épen úgy, mint eszméinek igazságossága és magas emelkedettsége által közdicséretet nyert. — Sz. I.

Delaroche Pál. Egyike a' legújabb francia iskola nevezeteseb történet festőinek. Született Parisban 1797-ben. Eleinte a' tájfestészettel foglalkozott, miután Le Gros mester vezetése alatt az első elemi képzettséget megszerezte. 1817-ben tájképi pályadíjért versenyzett, mit el nem nyerhetvén, egészen le akart mondani kezdett pályájáról. Azt azonban mégis folytatván, többé nem dolgozott tájképeket, hanem kizárólag a' történeti festészetre adta magát. Ezen tér volt az, melyly tehetségeinek legjobban megfelelt, hol rövid idő alatt hirt 's nevet vívott ki magának. Feltűnővé 1822-ben lett *Joas* műve által, melylyen az mint gyermek szabadittatik ki a' halottak közül. E' kép, melylynek drámai hatása köz dicséretet szerzett a' művésznek, most a' luxembourgi palotában létezik. Ez után jelentek meg tőle: *Jeanne d'Arc*, *Caracci Hannibal halála*, *Richelieu*, *Gray Johanna kivégeztetése*, *Bolein Anna*, *Paulai szent Vincze*, midőn XIII. Lajos udvara előtt szónokol 1834-ből, *Mazarini halála* és *Guise herceg meggyilkoltatása* Blois várban, melylyet 1835-ben készített. Ezeken kívül még igen sikeresült művei: *Edvard gyermekei* a' londoni toronyban, *Cromwell és a' két ifju herceg*, *Duranti halála* a' Louvre-ban, *egy rémjelenet a' bartholomei éjéből*, *a' beteg orleansi leány*. Minden műveit különösen kitűnteti azon tökély, melylyet a' jellemrajzban tud kifejteni. Innen különösen azon meglepő hatás, melylyet a' művészre úgy mint a' közönségre is tőnek művei. Egy más oka azonban ennek abban is rejlik, mivel mesterileg kezelvén a' színezést és árnyzatokat, a' legvalódibb élethűséget tudta személyeire és tárgyaira elárasztani. Ezen élethűség képeiben a' legkisebb részletekig és a' legélénkebb arckifejezésig terjede. 1834-ben azzal bizatott meg, hogy Parisban sz. Magdolna egyházát annak történeteiből vett frescorajzokkal díszítse fel. Ez okból Olaszországba utazott, a' régi olasz művészeket és a' frescofestészetet tanulni. Ezen olaszoni tanulmányainak nyomait fellelhetni minden későbbi műveiben. A' legjobb eredményyel sikerült neki a' régi olasz mesterek egyszerűségét és szigorát az előhaladott művészet tapasztalattal összeholvasztani. Az újabb francia iskola hiányait csak igen csekély mértékben lehet nála feltalálni, mire főkép sz. Czeczil és sz. Amália arcképei elég tanúságot szolgáltatnak. — Legtöbb művei rézmetszésben is megjelentek a' legelső francia művészektől, 's ily alakban egész Európa előtt ismeretesek, mert mindenfelé elterjedének. Családi élete elég boldog, nője a' híres Vernet Horace leánya. 1832 óta Delaroche az institutumnak tagja. *Gyula* az előbbinek testvére, szinte a' történeti festészettel foglalkozik és pedig dicséretesen. Nem csodálhatni azonban, hogy Pál kitűnősége mellett olyly hirre nem emelkedhetett, milylyenre elég érdemei lennének. — Sz. I.

Delavigne. I. *János Ferencz Kázmér*. 1819. év octob. 23-án az ujonnan felépített Odéon megnyitattott. Az igazgató Picard úr mindent megtőn, a' közönség vágyának kielégítésére. De semmit sem lehet az élvezet-hez hasonlítani, melylyet az előadott darab gyönyőrei nyújtottak. Minden várakozás fölül lőn mulya. A' szerző mindenkit tökéletesen kielégített,

és a közönség részéről rendkívüli kitüntetést nyert. A tapsok és lárma nem szűnt meg, míg a színpadon meg nem jelent. Ezen kitüntetett szerző *Delavigne Kázmér* volt, és darabja a már akkor elhíresült *Vepres siciliennes*. A cselekvények sebessége, s a szabad szellem, az élénk és ragyogó stíl, melyly költőknek egyik legfőbb ékessége, rendkívüli hatást tön. A sicíliai azon kori szokások és erkölcsök hí rajza pedig méltó meglepetést okozott. Ezen ritka tetszést nyert darabot a Théâtre-Français olvasásra sem akarta méltatni, és két év múlva csak olyly feltétel alatt fogadta el, hogy sohasem adattassék. Egy bíráló színész nő ezen ítéletet azzal indokolá: „qu il y aurait inconvenance à mettre le mot *Vepres* sur une affiche de theatre, et que pour sa part elle ne souffrirait jamais ce scandale.“ — Ezen igen üldözött tragoedia azután 300 folyvásti előadásban részesült, és a száz első többit hozott be 400,000 franknál. — E darab alapítá meg Delavigne híré és kitünő nevét. Ez volt egyszersmind elhátározó lépés azon hosszas küzdelemre, melyly közte és a romantika közt folyt, melylyet Hugo Victor és Lamartine, más részről pedig Chateaubriand és Lammenais képviselének. Ez időben a szabadelvű iránynak, főkép a színpadon legfőbb képviselője Delavigne volt, míg ellenfelci a királyság érdekeit védették. Ő azonban az új költői iskolának nem volt ellenére, nem is idegenkedett attól anynyira, hogy vele sokban, kivált 1830 után ne rokonult volna. Ő mintegy középpontot képeze a régi és az új tan s irány között. Delavigne született Havre-ban 1793. évi april hóban, meglehetősen gazdag szüléktől. Atyja kőedénykereskedést vitt, és e nemben Havre közelében terjedelmes gyára volt. Tanuló éve alatt semmi jelét sem adá kitünő észbeli tehetségeinek és fényes jövőjének. Csak 1811-ben kezdte magára vonni a közfigyelmet. Ez évben az akkori Napoleon-féle lycéeumban retorikát tanulván, a római király születése ünnepére egy dithyrambust irt, melyly igen sok szépséget foglalt magában, köz tetszést nyert, és a *Moniteur* kitüntetését is kiérdemlé. Erre még néhány ifjúkori próbaversezetei jelentek meg, mint *XII. Károly Narvánál*, *Delille* halála felett és *Polyxene*, melylyek öszszes művei kiadásában nem jelentek meg. — 1815 után mint lyricus valódi népszerűséget és mély rokonszenvet vívott ki honfiai körében. *Delavigne* felől méltán lehet mondani: a költő szavai a nép gondolatai. Azt hozzák ugyan fel bírálói ellene, hogy érzelmeit és költői ihletettségét nem keble szentélyéből meritette, hanem azokat az idő és események teremtték. De nem említve művei költői becsét és számtalan szépségeit, tehetetöbbet mint azt, hogy a nép érzelmeinek leghűbb tolmácsa, legvilágosabb viszhangja lön, miáltal az érzelmek nemesítésére és ihletésére újabb forrást nyitott volt. A francia nemzet a restauratio által életének leggyászosabb korszakába jutott. A francia tricolor európaszertei dicsőségét mindent megsemmisítő vesztesség, a hős fegyverek világrendítő győzelméit szégyenteli bukás, és a túlnyomó uralmat idegen elfoglalás váltotta fel. A nép minden érzelmei e roppant csapások szégyenében, gyászában, és a legkeserűbb boszankodásig terjedő keservben, fajdalmakban pontosultak öszsze. És midőn ilyly lehangolt, sziv s lélekben leverettet állapotban nem él, hanem teng a francia nemzet, megjelenik egy költő 23 éves korában, és szemközt a győzelmes és hatalmas ellenséggel életet

ad a' nép keserv-érzelmeinek, kifejezi vesztettjei és csapásai feletti siralmát, de egyszersmind bátorságot is önt kindulta kebelébe, és a' jövő nagysága 's reményei felé irányozza érzelmeit 's gondolatait. E' költő Delavigne volt, ki ilyly hangon hatalmasan felszólt, midőn mindnyájan tanácsosbna tartották eltítkolni 's elrejtteni gondolatjaikat 's érzéseiket. Azon fényes nevet: nép költője, a' vaterloói csata után irt 3 *Messeniennes* által vivta ki. Az elsőt: *La bataille de Vaterloo*, az itt elvérzett hősök emlékének szentelte; a' másodikban a' museum és emlékek pusztításai 's idegenek általi rombolásai ellen emelte fel szavát. Amazt nem végezhetette volna be nemesb öntudattal, és magasb nemzeti büszkeséggel, mint azon végszavaival: „Et vous, peuples si fiers du trépas de nos braves, vous les témoins de notre deuil, ne croyez pas, dans votre orgueil, que pour être vaincus, les Français soient esclaves. Gardez-vous d'irriter nos vengeurs à venir; peut-être que le ciel, lassé de nous punir seconderait notre courage, et qu'un autre Germanicus irait demander compte aux Germains d'un autre âge de la défaite de Varus.“ A' harmadikban egységre, öszszetartásra buzdítja nemzetét. A' következő *Messeniennes*-ben már esendesebb, békésebb hangulatot nyilvánít. Az érzelmeik már csillapodnak, a' keserűség elveszté erejét, és azért a' költő elégnék találta a' Jeane d'Arc élte és halálának megéneklésében nemzete dicsőségének fényes emlékeit megújítani, és az idegen elfoglalás ellentétéül a' haza földjének megóvására buzdítani a' népet a' történetek egyik legfényesebb példája által, midőn egy hős nő verte ki a' francia földről az idegen angolokat. Következő lyrai művei szintén a' nép közérzelmeinek és vágyainak tolmácsai, melylyeket az akkor a' görögök szabadságharczai, az olasz és lengyel küzdelmek irányában nyilvánított. Így keletkeztek: *Le jeune Diacre, aux ruines de la Grèce païenne, Tyrtée aux Grecs, le voyageur*, melylyekben dicsőítve a' görögök küzdelmeit, Európa rokonszenvét felébresztteni sietett. Így éneklé meg Nápoly harczeit is: *Part-hénopé et l'Etrangere* czim alatt, mihez Rómában és Velenczében létekor még több szabad érzellemmel tölt darabokat irt. 1821-ben *Napoleon* meghalván, Delavigne öt verscivel dicsőítette, de egyszersmind megróttá önkénykedését és zsarnokságát is. Később Foy, ki előbb a' csatamezőn szerze magának hervadhatlan babérokot, aztán pedig a' szabadelvűiek során mint szónok tette magát felejthetlenné — mulván ki, erre irta D.: *Les funérailles* versét. A' julusi napok legmagasb fokra emelék szabad-érzelmeit, melylyeket, a' nép közérzelmeit is tolmácsolva a' kedves: *la Parisienne* 's több más darabokban örökitett. Így viszhangoztatá a' francziái vágyait a' lengyelek irányában is a': *Varsovieme, Dies irae de Kosciusko* versciben. Ezek valának utolsó lyrai művei, melylyeket ellenei Beranger és Hugo V. munkáihoz hasonlítani sem akarnak, mintha elég bensőséget, forró lángokat, és önálló eredeti lelkesedést nem fejeznének ki. De aligha nem lesznek azok eléggé megezáfolva, ha azon időkre gondolunk vissza, melylyekben azok születtenek, és azon végzetlen lelkesedésre, melylyet gerjesztettek, és tetszésre, mit akkor általánosn nyertek volt. Akkor azon korabelieknek kielégítőleg elég volt a' lelkesedésre a' szavakat hallani: „Polonais, à la bayonette! C'est le cri par nous adopté, qu'en roulant le tambour répète: A' la baionette! Vive la liberté!

— si Dieu ne peu l'entendre, eh bien! mourrons pour la défendre, et nous irons nous plaindre à lui.“ — Kétséget nem szenved azonban, mikép mint szimüirő nagyobb tökélyt és emelkedést fejtett ki. Az említett *Vépres* tragoediát nem sokára a': *Les comédiens* comoedia követte, melylyet a' Theatre Francais armányai ellen irt, 's általában a' színházak írói üldözéseinek kitüntetésére. Victor szerepében mindenki rá ismerhet a' szerzőre. E' darab kellemei és ragyogó jelenetei fényesen kitüntették comicai tehetségeit. — 1821-ben *Paria* tragoediát írta, melyly december 1-én adatott az Odeonban. Ezen mű, melylynek költészete 's ragyogó versezete közbámulást okozott, a' szerzőt a' legelső lyricusok sorába emelte fel, egy rangba az Esther és d'Athalie szerzőjével. E' műre szerző mélyebb studiumot is fordított, kimerítőleg tanulván Raynalt, Taverniert, Bernardint, és az egész keleti theologiát, miáltal tökéletes élethűn adta elő az ind életet és szokásokat. — A' dramaturgiában ritka jelenetül szolgál az, mikép Delavigne a' tragoediáról egyszerre ismét a' comoediára tért át és 1823-ban elhíresült: *l'École des Vieillards*. 5 fv. művét írta, melyly őt a' Theatre Francais intézetével egészen kibékíté, hol dec. 6-án adatott először. Milyly kitünő jeles e' mű, csak az is mutatja, mikép a' híres *Talma* azt kéziratban olvasván, olyly tetszést nyert rajta, hogy elhatározá abbani föllépését és Páris bámulva tudta meg, hogy a' legelső tragicus, ki elhíresülte óta comicus szerepet nem vállalt el, most Danville szerepében lépend fel. Az előadás hasonló tökélyű volt a' műhöz, melyly szerzőt mint legelső moralistát is tünteti ki, nem említve azon erővel párosult kellemet, melyly az agg 60 éves férj és 20 éves nő közti jelenetekben öntehetetlenységét ismerő féltékenységhen nyilvánul. A' mű eredetiségét 's jelességét abban lelhetni fel, mikép különbözőleg Molière öreg és féltékeny férjeitől, kiket az mindig neveltség színben állított élő, Delavigne Danville-t agg és féltékeny férjnek rajzoló, de nem nevelésesnek és ez emeli ki erkölcsi hatását. — 1828. mart. 6-án adatott egy másik comoediája: *La Princesse Aurélie* szinte a' Theatre Francais-ban, de igen csekély sikerrel, hatása nem levén, minek oka leginkább satyrájának bádgyattsága volt, mit a' sajtó akkori békóinak kell tulajdonítani. — 1829-ben *Marino Faliero*-t írta, melyly a' st. martini színházban adatott. Ebben legelső lépést tón a' romantica iskola felé. — És ezt még tovább vitte *XI. Lajos* című tragoediájában, melyly 1832. febr. 11-én adatott a' Theatre Francais-ban. Itt a' tragicum és comicum, bensőség és helyszinezés, hatás és érzés a' legkedvesebb és legöszhangzóbb keverékben jelenik meg. Legtöbben ezt tartják D. legtökéletesebb és legjobb művének, mit Lajos jellemzése, Nemours szerepének költőisége, Marie bájos kedvessége és Coitier nyilt jelleme eléggé igazolni látszanak. 1833-ban következett: *les Enfants d'Edouard*, melylynek tárgyát Shakespeare-től kölcsönzé és a' legnagyobb szerencsével személyesíté. — 1835-ben már egészen a' romantica iskola tanainak hódolt 's így készült: *Don Juan d'Autriche* drámája, melyly egyetlen prosai műve. Rendkívüli hatást gyakorlott drámai hatása, meglepő jelenetei és bonyodalmai által. És ezt annál inkább méltányolhatni, mert nehéz betegség közepett írta volt. — 1836. april 10-én jelent meg: *Une famille au temps de Luther* tragoediája 1 felvonásban, melyly kissé unalmas. A' vallási türelem elvét

's politikáját fejtegeti benne. — Nem igen volt szerencsésebb: *la Popularité* 5 fv. comoediájával sem, melyly 1838 dec. 1-én és *la fille du Cid* jével, melylyet szinte a' Theatre Francais számára irt, de Rachel kisaszony el nem fogadván czimszerepét, a' Renaissance-ban adatott igen roszul. Vannak kik Delavigne-nek nem csak lyrai, hanem szini tehetségeit is képesek tagadni, őt utánzásról és kölcsönzésekről vádolván. De ki mondhatja ezt egészen eredeti: Paria, XI. Lajos, l'Ecole des Vicillards darabjai felől? És ki nem ismerdi el érdemeit 's képességeit, ha sokoldalú teremtőereje mellett azon győzelemre és tartósságra gondol, melylyet a' színpadon vivott ki magának? — Elősorolt lyrai és drámai művein kívül vannak még némelyly alkalmi versezetei és balladáái is, melylyek közül egy: *L'ame du purgatoire* öszses művei közt nem jelent meg. — A' mi magánéletét illeti, szülei Párisba jővén lakni, D. itt folytatá tanulmányait. 1820-ban Pasquier szívességéből a' kormányirodái könyvtárban alkalmazást kapott, mit azonban Villèle a' népszerű költő iránti boszúból eltörlött. Ekkor irta hozzá Orleans hg. a' volt tanító és leendő király ama kedves szavakat „Le tonnerre est tombé sur votre maison, je vous offre un appartement dans la mienne.“ — Delavignenek nem kevésb kellemetlenségei keletkeztek az egyedárus szellemű akademiával, mint voltak a' színpadi ármányokkal. — 1820-ban az akadémia ezen tárgyat tűzte ki jutalmi fejtegetésül: Que l'étude fait le bonheur dans toutes les situations de la vie.“ — D. nem levén egy értelemben, a' helyett ilyly kérdést intézett az akademiához: l'Etude fait-elle le bonheur dans toutes les situations de la vie? — És hogy fiatal kora akadályául ne legyen, magát mint fehér hajú vén tanárt állította elő. Több academicusok neki akarták adatni a' jutalmat, de az akadémia nézeteivel való ellenkezése miatt, ámbár a' mű jelessége és böles tanácsai elismertettek, mi végétt több híres öregebb íróknak tulajdonított szerzése — csak dicséretre és nyílt ülésbeni felolvasásra lőn méltatva. Az olvasást a' közönség általános tetszése és tapsai követték. Ugyanekkor pályázott a' 15 éves Hugo V. is, kitől fiatal kora miatt tagadtatott meg a' jutalom. Így az egyik korának bevallása, a' másik annak átváltoztatása által sem juthata czéljához. 1822-ben Paria megjelente után akadémiai tagságért fáradozott, mire barátai véleménye szerint 3 öt felv. drámája és két kötet közkedvességű lyrai művei után némi igénnyel bírhatott. Azonban műveinek népszerűsége és szabad szelleme, melyly a' restauratio peshedt levegőjével nem hangzott öszsze, elhatározó akadályául szolgált. Azért előbb a' hermolipisi érseket, később a' párisit tették elébe, és ez elvette minden kedvét további sürgetésétől: Si je me présentais une troisième fois — mondá nevetve — ils m'opposeraient le pape j'en suis sur.“ Azonban 1825-ben mégis elérte célját, belépése alkalmával a' lelkiismeretességnek az irodalomra való befolyásáról értekeztvén, melyly alkalmat az orleansi hg. érdemeinek kitüntetésére ügyesen felhasznált — Az akadémiai tagság nem szolgált nála a' pihenés és henyeség székeül. Hozzá fogott XI. Lajos korának studiumához, mi egészségét megrongálván, kénytelen volt utazást tenni külföldre. Bejárta Nápolyt, Velenczét 's nemzetét új igen kedves Messeniennes-kelepte meg és 1828-ban 's következő években több színművekkel, melylyekről már tettünk említést. Marino

Faliero nápolyi tartózkodásának szüleménye. Ezen utazása utáni kor nyíltan hordja magán a' romantika színeit. — Delavigne mint Franciaország legnépszerűbb, legkedveltebb költőinek egyike 1845-ben, midőn egészsége helyreállítása tekintetéből Frankhon déli részeibe utazást tőn, Lyonban hunyt el, miután egy kedves nő és szép gyermekek körében, meglehetősen vagyonszámban számos éveket töltött volt. Hideg tetemei felett, melyeket nagy néptömeg és számos nevezetességek kísérenek, hosszas időnkig hatalmas ellenfele, Hugo Victor, a' romantika egyik képviselője tartott halotti beszédet, melyly a' teljes kiengesztelődés és magas érdemek kifejezése volt. — II. *Germain* a' fenérintett *Kázmérnek* fivére. A' francia színpadon több igen kedves vaudevillerül ismeretes. *Scribenek* legtöbb's legszebb darabjaiban munkatárja. Különösen kedveltetnek: *la Somnambule*, *Le colonel*, *Le vieux Garçon*, *L'Héritière*, *Le Diplomate*, *Le valet de son rival*, *La neige*, *La muette de Portici*. Ez utolsó a' nagy operában, az előbbi az opera comiqueban, és a' többi az Odeonban Vaudeville- és Gymnase-ban adatnak. E' sokoldalúság eléggé mutatja jeles képzettségét és kedvelt színi tehetségeit. Különben *Germain* a' köz igazgatásnál alkalmazva van. Sz. I.

Delbrück (János, Fridrik) a' jelenlegi porosz király és koronaörökös főnevelője, született 1768. Magdeburgban, hol atyja városi tanácsnok volt. Bevégezven theologiai tanulmányait, tanítással foglalkozott. 1800-ban a' királyi hercegek nevelésével bízott meg, mi egészen saját belátására bízott. Nagyobb európai utazása után Berlinbe visszatérven, zeiczi lelkésznek és superintendensnek neveztetett ki. E' körben azon sötét szellemű párt kezeire működött, melyly a' protestans egyház szabadabb szellemét az ultramontán tanokhoz törekedett vezetni, különösen a' titkos gyónást akarván behozni. Meghalt 1739. jul. Irói művei jelentékenységgel nélküliek. *János Fridrik Ferdinand*, előbbinek fivére született 1772. april. 12-én. A' tanítói pályára lépven, különböző helyeken tanított. Későbbi éveiben kormánytanácsosnak neveztetett ki. Több irodalmi munkákat bocsátott közre, melylyek tudományosságok által ismeretesek. Több régiebbek után 1837-ben írta „*Der verewigte Schleiermacher, ein Beitrag zur gerechten Würdigung desselben.*“ *Gottlieb* a' legfiatalabb testvér született 1777-ben, a' jogtanulmányokra adván magát, pályáját az egyetemi törvényszéknél kezdé meg. 1830-ban fő titkos tanácsosi címet nyert, és 1831-ben a' hallei egyetem curatora lett. Közbeesülést és szeretetet szerzett magának az által, hogy az academiái önállóság barátja volt. Megh. 1842. — Sz. I.

Delejség (Magnetismus); természeti erő, melyly a' sulytalanokhoz számíttatik 's azokkal együtt a' természettan főbb tárgyát teszi. A' földgömbhez mint egy állandóan tartozván, nagysága 's iránya minden helyen és időben észrevehető. A' földi delejség hatását sulypontja körül szabadon mozogható aczeltű mutatja, melyly azon irányban nyugszik meg, melylyben a' földi delejség azon helyre hat. Ezen hatás, vagyis a' helybeli és időszerinti delejségi állapot három elemből áll: ereje nagyságából, a' tű éjszaki vége *lehajlásából* a' fekkentes sík alá, és *elhajlásából* a' déli vonaltól. Egyik vagy másik elem meghatározására a' tűk különböző alakot és mozoghatást, különböző nagyságot kapnak, a' varró tű kicsin-

ségétől fogva több fontot nyomó aczélrudakig. Legfontosabb, mert gyakorlati tekintetben leghasznosabb elem az elhajlás a' déli vonaltól. Kimutatja ezt egy fekéntes, és csak fekéntes irányban, tehát csak jobbra balra mozogható delejtű, melylynek a' delejségi erő által lefelé huzott éjszaki vége felemeltetik a' tú másik felének túlsulya által. Ha valamelyly helyre és időre tudva van az elhajlás, ilyen tú szerint kijelelhető közelítőleg a' déli vonal, 's e' szerint biztosítható a' hajó menetelének iránya a' tengeren, 's különben is kisebb, és bányákban méréséknél haszonnal alkalmaztatik. Minthogy e' szerint a' delejségi állapot ismerete nem csak tudományilag érdekes, hanem gyakorlatilag is hasznos, 's miután a' delejségi elemek ugyanazon időben a' helyek szerint különböznek, idővel változnak, és ezen változások az évszakok, hónapok és órák szerint ismét módosulnak, sőt rendetlen ingadozásoknak is vannak alá vetve : az utolsó két évtizedben *delejségi egyletek* keletkeztek azon czélből, hogy az év bizonyos napjaiban több helyen egyszerre, 's gyakran, p. o. minden 5 perezben, méretessék az elhajlás; sőt némelyly intézetekben, mint Koppenhágában, egész éven át naponkint méretnek a' delejségi elemek. A' föld néhány pontján tett ilyen mérésekből *Gauss* általános szabályokat következtetett, melylyek szerint minden földpontra igen közelítőleg kiszámíthatók a' delejségi elemek, azok évi változásaival, melyly elemeket könnyebb áttekintés végett földképeken különös vonalakkal szokás kijelelni; ilyen : a' „*Magnetische Atlas von Gauss und Weber* (Lipsee 1841.) — N.

Delfico Menyhért Oszországnak egyik kitünő tudósa, szül. 1744-ben Legnanoban, hová szülei az osztrák hadjárat alatt huzódtak. Írói pályáját házasságról irt értekezésével kezdette meg 1774-ben. — Egy kis ideig katonai törvényszék mellett ülnökösködött. 1788-ban Paviába ment, 's innen Majlandba, Genuába, Toscanaba. Később haza térve, a' fejedelemség elleni összeesküvésbe keveredett és 1798-ban elfogattatott, csaka a' francia uralom alatt nyervén vissza szabadságát. A' törvényhozás és parthänopi köztársaság kormánytagjává választatván, mindkettőt elhárította magától. St. Marinoba vonván magát, itt írta 1804-ben *Memorie storiche della republica di San - Marino*; és *Memorie sulla libertà del commercio*, 1803. 1806-ban Nápolyba visszahivatván, az állami tanácsba kelle belépnie. A' Bourbonok visszatérével az országos levéltári bizottmány elnökévé neveztetett ki. 1820-iki forradalom alatt az ideglenes kormány tagja és tartományának képviselője lön. E' körökben azonban csak néhány hónapig maradt, agg kora tekintetéből szabadságot nyervén Toscanába vonulhatásra. Igen érdekes: „*Discorso in difesa de' ministri*“ értekezése, melylyel a' vád alá vont gr. Zucoli barátját védette. — Említésre méltó még töle: *Pensieri sopra alcuni articoli relativi all' organizzazione de' tribunale* 1806—14 Nápoly. — *Nuove ricerche sul bello* 1818. *Dell' antica numismatica della città d'Atri nel Piceno con un discorso preliminare sulle origini italiane* 1824. 1807-ben az academia ercolanese tagjává neveztetvén ki, mint ilylen számos igen jó értekezéseket irt. Meghalt 1835-ben. — Sz. I.

Déli Amerika. A' világ teremtéséről monda időről időre megújul, mint a' népek életének története. Midőn Európában a' római világbirodalomba

az éjszaki néptörzsökök berontának, eljőve itt a' nép-chaos kora, 's az alakulás most sincs teljesen befejezve ; mert a' felmerült nemzetiségek politikailag most is sokféleképen meg vannak szaggatva, 's az utolsó lefolyt két év eseményeiben épen ezen nemzetiségi eszme 's elv játszott kitünő szerepet : az eddig politikai érvényességgel nem bíró nemzetiségek annak elérésére, 's a' politikai létökben megszagattottak egységre törekedvén. Amerikára nézve az európaiak általi fölfedeztetése után megkezdődött egy keletről nyugotra folyó népvándorlás, 's az egymással ellenkező népelemek még a' legujabb évtizedekben látszottak vad forrongásba átmenni. De az újvilág földén még sokkal élesebb ellentétek érintkeznek, mint Európában. Itt legalább többnyire mind a' kaukázai emberfajhoz tartozó népek, melylyek meglehetősen egyenlő mértékben bírnak művelődési képességgel, habár a' művelésnek igen különböző fokán állanak is, vegyültek 's olvadtak össze. Ellenben Amerikában egymás mellé tolultak népek minden világrészből, minden fajból 's minden színűek. Ezeknek összevegyülése Mestizek-, Mulattok- 's Zambosokká, 's ezeknek különböző mellékfajjaivá a' zavart csak nevelte. Mert habár a' fehérek 's színesek között egyszer általános ellentét létezik is, de azért ezen utóbbiak épen ugy élesen elvált tömegekre vannak szétoszolva ; ámbár dicsérendő buzgalom 's az ugynevezett bőrszín aristocratiája ellen szóló keresztényi emberszerető tan az egyeseknek egymás közötti viszonyában sokat elenyhít. De ez el nem enyészeti azon természeti szellemi 's erkölcsi különbségeket, melylyeknek a' szín csak egyik külső jele, 's midőn olyly események állanak be, melylyek a' tömegeket mozgásba hozzák, ezek mindiga' bír természetes egyenruhája szerint fognak ellenséges táborokba sorakozni. Ugy történt ez hajdan, ugy mostanság is, még pedig nagyobb mértékben mint azelőtt. Azonban Délamerikában a' visszavonás és villongásnak még más magvai is vannak elhintve. Midőn az éjszakamerikai egyesült állodalmak az angol anyaországtól elszakadtak 's függetlenségüket kívívták, már át voltak hatva a' szabadság és rend eszméitől és érzetétől : ugy hogy átmenetők a' demokratiai alkotmányba csak jól kimért lépés volt, nem pedig veszélyes nyaktörő ugrás. De máskép áll a' dolog az egykori spanyol Amerikában, 's e' tekintetben Éjszakamerikának is illető része egyenlő viszonyok között van Délamerikával. Itt a' népek a' politikai viharoknak kitétettek, mielőtt e' viharok kiállására kellőleg készülve lettek volna. A' középföld némelyly nagy városait, mint Mexicót, Bogotát 's a' hanyatlott Potosit kivéve, az európai műveltség inkább csak a' tengerparti vagy ehhez közellevő városokban ütötte fel tanyáját, 's a' keletről emelkedő világosság csak a' tengerpartokra virasztott derengő sugárokat. Természetes dolog volt, hogy a' függetlenségi háboruk bevégzése után a' fontosabb városok tömöttebb népességekkel, túlnyomó gazdagságukkal 's aránylagosan nagyobb műveltségökkel ügykeztek uralkodásukat minél nagyobb körben fenntartani 's kiterjeszteni. De ezáltal felidézték magok ellen a' belső föld ellenállását, hol a' spanyol kényuraság elleni háboruk alatt homályos szabadsági és függetlenségi sejtelmek vertek volt gyökeret, 's hol később feltámadtak a' foederalisták az unitariusok ellen. Nagyobb városokban a' gazdagabb 's előkelőbb családok szoroson csatlakozva egymáshoz, hogy uralkodásra jussanak,

ügyekeztek megnyerni a' pónépet ; vagy a' magasabban álló osztályok ellen ochlocratiai párttöredék lépett fel, 's az ellenséges pártok ugy állottak egymással szembe mint aristocraták és democraták. A' függetlenségi háboru alatt a' magasabb papság a' városokban többnyire a' spanyolok pártját fogta ugyan, de a' belső tartományoknak a' néppel benső összeköttetésben álló alpapság osztozott ennek gyűlölségében az elnyomás ellenében. Valamint mindenütt faluvidékeken, ugy Amerikában is a' catholicismusra tért indiánok vagy mestizek és mulattok durva tömegére határozottan nagy befolyást gyakorolt, melyly a' városokban megtörtött azon kettős okból, mivel itt több izben a' papságot, mint a' függetlenség ellenzőjét gyűlölni tanulták, 's mivel az Európával űzött élénk közlekedés következtében beszivárogtak 's meglehetősen elterjedtek a' 18-ik század nézetei. Ezen körülményekben további szakadás oka foglaltatik, mint ez a' Plata-állodalmakban „Apostoliak“ és „Eretnekek“ pártnevei által jeleltetik. A' gyarmatok karddal metszették szét azon köteléket, melyly őket Spanyolországhoz fűzte, 's az első természetes kormányzók és hatalomgyakorlók a' vezérek voltak. A' sokéves háboruk alatt katonai párt alakult, melylynek főnökei mit fegyverrel vívtak ki, fegyver által kivánták megtartani. De az egyiknek dicsvágya szembeállott a' másikkal. Természetesen szükséges ellentét gyanánt alakulni kellett békepártnak is, melyly esendes fejlődést ohajtott, melyly az ujonnan alapított állodalmak sorsát nem akarta folyvásti háboru változó szerencsésének 's viszontagságainak, a' csatatéren elvetett koczka történetességének kitenni. De ámbár azon kívánság lelkesítette e' pártot, hogy a' durva nyers erővel az értelmiség hatalmát állítsa szembe, mégis gyakran akarattja ellen majd egyik majd másik vezérhez kellett csatlakoznia 's ennek kezébe majdnem korlátlan hatalmat játszania. Ezért a' hajdani Spanyol-Amerika szinte egész területén látunk ugyan alkotmányokat, melylyek többnyire az éjszakamerikai szövetséges alkotmány mintájára vannak készítve, 's holt betűjök által legkorlátlanabb egyéni fejlődést és szabadságot ismernek el 's ígérnek alaptörvényileg, de a' viszonyok hatalma rövid időközök mulva mindig ujra meg ujra dictatori hatalmat merit fel, 's a' szabadság, jog 's rend eszméje a' valóságban hiában, sikertelenül küzd testért 's életért. A' fajok és néptörzsökök e' küzdelmében, e' harcban város és mező, félműveltség és durvaság között különbnél különbféle pártalakulások és felbomlások történnek különböző nevek alatt, melylyek a' viszsza vonásnak majd emez majd amaz különösen szembeötlő elemét tüntetik ki. Mi azonban a' küzdelmet hosszúra nyújtja, egyszersmind mérsékli 's enyhíti romboló gyászos következményeit. Az ugyan, ki e' csaták, örökké megújuló felfordulások és visszahatások végetlen sorát szük rámába foglalja, rút dultság szomorú képét állítja szemünk elébe. De e' polgári viszályok roppant kiterjedésű tartományokra vannak szétfolyva, melylyek csak gyér népességgel birnak. Az úgynevezett ütközetek Délamerika véghe-tetlen térein, melylyek egy időre olyly országok sorsa felett határoznak, melylyek kiterjedésökre nézve majd mindenik európai nagy hatalmasság országát felülmulják, többnyire mégis csak jelentéktelen kis csaták, néhány ezer, gyakran néhány száz emberrel. Gyakran az egész dolog nem egyéb, mint egyik vagy másik városban történetesen támadt szakadás,

melyly egyik vagy másik katonai kalandornak eszközt szolgáltatott kezébe, fegyveres csapatot gyűjteni maga körül. 'S ha ekkor sikerül ellenfelét leverni, az egész ország közönyös népessége nem igen áll ellen neki komolyan ; de talán mielőtt az új kormány rendszabályai meggyökerezhetnének, már új zendülés által meg van döntve, melylynek sikere épen olyly kevésbé nyujt kedvező kinézetet hosszabb tartásra. Ily módon a' nagy kiterjedésű helyek távol lakosai csak meszsziről szemlélik a' polgárháborut, 's az életnek itt zavartalan esendes folyása van, meny nyiben azt az eddig gyéren ültetett jobb csirák engedik.

E' században a' harmadik évtized vége 's a' negyediknek kezdete, melyly Európára nézve olyly nagy jelentésű volt, Délamerikára nézve is fontos átmeneti időszak lón. 1829-ben Spanyolország Cubából utolsó sikeretlen csapását intézte Mexico ellen, 's Délamerika, melylyel szemben nem állott többé közös ellenség, magára hagyatott. Ellenben Mexicora nézve új félelmes ellenfél támadt az északamerikai egyesült státusokban, melylynek tisztán ki kezdett tűnni szándéka, a' szomszéd állodalmak rovására gyarapítani befolyását 's hatalmát. Délamerikában 1830-ban halt meg Bolivar, 's az olyly magasán feldicsért, valamint másfelől keményen megtámadott „szabadító“ letünvén a' küzdtérről, hiányzott azon egyetlen férfi, ki még talán képes lett volna a' szétomló columbiai köztársaságot még egy időre egy testben fentartani. Két évvel azelőtt fejeztetett volt be a' Brazília és a' La Platai állodalmak között viselt hosszú háboru, melyly Uruguay köztársaságot hívta életre. A' Braziliára szerencsétlen kimenetelű háboru pedig sokat tett ennek keblében a' pártvillongás élesztésére, melyly 1831-ben azzal végződött, hogy Dom Pedro lemondott a' császári koronáról. Azon átalakulás, melylyen Délamerika keresztülmegy, még nincs annyira érve, hogy e' roppant kiterjedésű világrézs állandólag tagosúlhatott volna, hogy valódi politikai egyensúly és állodalmak rendszere képződhetett volna. Még nagy, politikailag nyers, durva tömegekben hevernek egymás mellett azon épület romjai, melylyt a' spanyolok büszksége emelt volt, 's megvetvén a' fentartás eszközeit, minden részeiben összedőlni engedett elbizakodásuk. Mindamellett alakultak már is bizonyos állodalom-csoportozatok, melylyek saját sorsukra közvetlen kölesönhatást gyakorolnak, 's észrevehetőleg elkülönzött körökben egymással közelebbi részint barátságos részint ellenséges érintkezésben állanak. Saját csoportozatot képeznek a' Columbiából alakult köztársaságok, Uj-Granada, Venezuela, Ecuador, melylyek közös historiai alapjoknál fogva most is sokszorosán egybe vannak fonódva : ámbár egyesülésök egy állodalmi szövetségben nem létesülhetett. Hasonlólag külön állodalmi rendszert képez a' csendes tenger mellett Peru, Bolívia és Chile, melylyeknek sorsa ugy egybe van fonódva, hogy egy párt győzedelme az egyik állodalomban a' többiekre is rendszeren eldöntőleg hat. Külön csoportozatot képeznek a' La Platai állodalmak, Uruguay, Paraguay és Montevideo. Brazília pedig a' Banda orientali elleni szerencsétlen háboruja után magára egész különvilágot alkot, melyly túlnyomó 's évenként gyarapodó fekete népességében más elemeket rejt keblében, mint az egykori Spanyol-Amerika állodalmai 's melylyeknek jövődjé épen ugy nincs biztosítva vészes következésű közönséges felfordulás ellenében.

E' sorok által csak az ottani események általános jellemét kívántuk szem elé állítani ; (az egyes állodalmak történetét 's viszonyait lásd ezekenél : Bolivia , Brazília , Chile , Ecuador , Granada , Platai állodalmak , Peru , 'sa't). Most vessünk még egy futó pillantást a' népfaji viszonyokra Délamerikában , melyekhez képest fognak előbb-utóbb a' politikai viszonyok is alakulni. Erre vonatkozólag úgy találjuk , hogy a' bevándorolt európaiak és creolok fehér népessége még a' tengerparti helységekben is többnyire kisebbségben van. Rio-Janciroban 100,000 lakos közül 50,000 néger , 20,000 mulatt , kik egy , két foknyi távolságban állanak a' feketéktől , 20,000 kreol , 's mintegy 10,000 ezer bevándorolt portugalliai és más idegenek. Ellenben az egykori Spanyol-Amerikában az európaiaknak feketékkel 's méginkább indiánokkal vegyüléséből alakult egy korcs fajta , melyly világosabb arcszínü , izmosabb testalkatu és nagyobb elmetehetségü. E' néptörzsök Délamerika némelyly részeiben , mint Venezuelában , az összes népességnek több mint felét képezi , 's figyelemre méltó körülmény , hogy ezek a' fejérek túlsúlyának ösztönszerű elismeréséből részleges európai származásukra büszkék , és lenéznek minden sötétebb arcszínűzetet. Brazília az egyetlen független ország Délamerikában , melylyben a' népesség többségét feketék képezik. A' vegyületlen indiánok , részint keresztény hitre térve 's félig polgárisulva , részint vad függetlenségben élve , ámbár Spanyol-Amerikában a' népességnek túnyomó részét képezik , mégis többnyire mindenütt a' belső földbe vannak beszorítva a' tengerparti vidékekről , 's a' Portugall-Amerika népesebb vidékeiről egészen eltűntek. Az indiánok között a' Délamerika éjszakkéleti részében találtató karaibokon kívül megkülönböztetendő a' három főtörzsök : az *andes-peruiak* , melylyhez tartoznak a' tulajdonképeni *peruiak* , az *antisi-aiak* , és *araucaiak* ; a' *pampafaj* , melylyhez tartoznak a' *pampas*-ok lakosai , a' *patagoniaiak* , *chiquitiek* és *mozeiak* ; végre a' braziliai *guarani* törzsök , melyly a' többi között magában foglalja a' *botocudokat* és a' sok ágazatu *guaraniakat*. Ezen utóbbiak egykor az Andeseken innen a' leghatalmasabb nemzetet képezték , 's most is legszámosabban vannak ; különösen tartják ma is magokat Paraguay- és Uruguayban. Az európaiak uralkodásával természetesen kiterjedett Délamerikában a' spanyol és portugál nyelv országa is. A' viszonyok természetében feküdt , hogy a' négerek , mulattok 's a' mestizeknek egy része is egyik vagy másik nyelvet eltanulni volt kénytelen , ámbár csak igen törötten beszélnek akár spanyolul akár pórtugálul. Másképp áll a' dolog a' vegyületlen , sőt a' félvér indiánoknál is , kik többnyire saját ősnylvöket beszélnek. 'S a' néptörzs- és nyelvvidékeket szemügyre véve , épen nem tartandó valószínűtlennek , hogy Délamerika nagy kiterjedésü földjén egykor még független indián 's néger állodalmak fognak alakulni. — R. E.

Déli égsark. A' déli égsarki oceanban fedeztetett ugyan fel számos sziget , és több földdarab nagyobbbrésint a' gönczöl közelében ; de most még nem lehet határozottan állítani egy délsarki szárazföld létezését , de most még nem lehet határozottan állítani egy délsarki szárazföld létezését , habár ez valószínű. 'S miután e' valószínű szárazföld kiterjedését 's alakzati és tagulási viszonyait nem ismerjük , a' déli égsarki ocean hasonló viszonyait sem határozhatjuk meg. Ennélfogva eddigelő magát ezen oceánt úgy kell felvennünk , mint minden oldalról nyílt tengert száraz-

földi határok és tagulás nélkül, kerületét köralakunak, 's a' déli gönczöli körön belől létező területet tengeri területnek, melylyen eddig bizonyossággal csak szigetcsoportokat ismerünk. Ellenben, ha a' fölfedezett partmenti földeket úgy akarjuk tekinteni, mint egy öszszefüggő délsarki szárazföld partvidékeit 's ezeket egymással képzelt vonalok által öszszekötni, akkor a' déli égsarki oceánnak a' közönségesen felvett 387,000 □ mérföldnyi területből mintegy felerész maradna fen 's a' többi a' feltett szárazföldre esnék. Ezen esetben az oceán két, Amerika felé fordult oldalán Graham- és Louis Philippe-föld által, az indiai oceán felé fordult oldalán pedig Viktoria- Adélie-Enderby-föld által egymástól elválasztott részből, tehát két tengeröbölből állana, melylyek a' déli szélességnek legalább 78°-ig, valószínűleg pedig a' déli égsark felé még tovább behatolnak a' háromszögalaku szárazföldbe.

A' déli égsarki oceánon eddig felfedezett szigetek és földdarabok a' következők: 1. *Enderby*-föld, az Afrikát átmetsző délkörök irányában a' déli gönczölkör szélességében és a' keleti hosszúság 70° alatt; 2. *Kemp*-földje az előbbenitől délkeletre; az amerikai szárazföld délkörei irányában. 3. *Trinity*- vagy *Palmer*-földje a' déli gönczölkör szélességében a' déli shetlandi szigetektől délre. 4. *Louis Philippe*-földje, az előbbenitől délkeletre. 5. *Graham*-földje, a' Trinity-földtől délnyugotra. 6. *Pitt*-szigetek, és *Adelaide*-sziget, az előbbenitől nyugotra. 7. *Alexander*-föld, a' déli szélesség 69° alatt, a' Graham-földtől délnyugotra. 8. *Első Péter*-földje a' déli szélesség 69° alatt, az előbbenitől nyugotra, Australia délkörei irányában; 9. *Sabrina*-föld, a' déli gönczölkör szélességében a' keleti hosszúság 130° és 14° között; 10. *Clarie*- és *Adélie*-föld a' déli gönczölkör körül a' keleti hosszúság 150° és 160° között; 11. *Balleny*-szigetek, a' déli gönczölkör táján a' keleti hosszúság 180° és 185° közt; végre 12. *Viktoria*-földje, a' Balleny-szigetektől délre a' déli szélességnek 71° és 79', és a' keleti hosszúságnak 180° és 190° közt. Ez minden ismeretes földek közül a' legdélibb fekvésű, 's a' hires és merész déli égsarki hajózó Sir James Clark Ross által fedeztetett fel, kinek sikerült a' déli magnesi égsarkot is tökéletes bizonyossággal meghatározni, 's ki minden eddigi délsarki hajózóik között legmesszebb hatolt be délre. — (Lásd *Ross*).

Demagogia, demagogicus perek. A' népek története folyamában is előfordul, hogy bizonyos fogalmak és elnevezések, melylyek hajdankorban és idegen népeknél fejlődtek ki, hasonló körülmények között új érvényességet és jelentőséget nyernek. Ez az eset a' *demagóg*, *demagogia* szavakkal. Az újabb korban sokszorosan használják, átmentek minden népek nyelvébe, holott alig egy pár évtized előtt a' nagyobb szám előtt egészen idegen hangzatuak voltak, 's alig fordultak elő másutt, mint alkalmilag a' tudósok irataiban 's szótáraiban. E' szavaknak saját történetéhez tartozik, hogy jelentésök is változott a' kor és népelet sajátságai szerint. A' görögöknél „demagóg, demagógia“ népevezért, népevezérlést jelentett. Mert a' dolog természetében fekszik, hogy ott, hol a' nép a' közviszonyok alakulására határozott befolyást vagy nyert, vagy pedig nyerni törekszik, a' mozgalom élére egyesek állanak mint vezérlők. A' hajdankori állodalmak között a' görögök, 's ezek között kiváltkép Athén volt az, hol leginkább ki volt képződve a' polgárok egyenlősége

politikai jogokra 's a' közügyek tárgyalása 's elhatározásabani részvétre nézve. Ott leginkább volt szükség népvezérletre, 's ott az egyesek közhatalma tartósan csak a' nép kedvezésén alapulhatott, minél fogva igen nagy fontossággal bírtak mindenre nézve, ki a' közügyekre elhatározó befolyást kívánt gyakorolni, azon körülmények, módok és eszközök, melylyek annak megnyerésére vezettek, melylyek között első helyet foglalt el a' szónoki tehetség, hogy az elhatározó pillanatban az ingadozó 's határozatlan tömeget magával ragadja. Kezdetben e' szavak természetes és ott szükséges viszonyt egyszerűn fejezvé ki, nem bírtak roszféle mellékjelentéssel, hanem midőn a' nép fajulni kezd, midőn a' közerkölcshiség alásülyed, azok, kik magokat a' nép vezetőiül vetik fel, mind nagyobb mértékben fordulnak a' tömeg rosz tulajdonságaihoz, gonosz szenvedélyeihez, 's mindinkább keresik ezekben személyes uralkodásuk, 's hatalmuk eszközeit; 's a' historia megerősíti azon állítást, hogy megvesztegethető népnél pénzvágy, gyávánál gyávaság, dőzsölőnél pazarló fényűzés eszközt szolgáltat határozó befolyást nyerni a' népre. 'S midőn az újabb korban forradalmak által sok nagy erényeken kívül nagy bűnök és gonosz szenvedélyek is merültek fel, melylyek addig a' fennálló törvényes rend hatalma által vissza, le voltak fojtva, a' népvezetők egy részében feltaláljuk az ezeknek megfelelő jó és rosz jellemvonásokat. Midőn a' tömegben erőt vesz boszúvágy, vérszomj, dúlási ösztön, lesznek a' vezetők közt, kik kiválólag a' boszúnak, kik a' vérszomjnak, kik a' dúlás szenvedélyének áldoznak. A' nagy francia forradalom alatt Mirabeau előre rohanó bátorsága mellett szemléljük Danton képtelen vakmerőségét, tekintetet nem ismerő nyíltságát, de vele ellentétben a' gyáva képmutatást, melyly álutakon keresi célját, Robespierre szigorú megvesztegethetlensége mellett a' közönséges és csaknem elvű vált megvesztegethetőséget; Marat aljasságát, ki az óriási Dantonnak csak piszkos állványul szolgált, hogy ez annál emelkedettebb állásban tüntesse fel magát a' nép előbb. Az újabb időkben sokat beszéltek és irtak az ugynevezett demagogiáról, melyly a' népben létező elégedetlenségi elemeket a' fennálló politikai vagy társadalmi rend vagy mindkettőnek megbuktatására törekszik felhasználni, 's melyly hatási eszközül ma nemcsak mint hajdan az élő szót használja, hanem a' sajtót is, 's az élő szót nem annyira nyílt gyűléseken, mint inkább titkos társaságokban, melylyeknek szervezésében az új demagogia Olasz- és Franciaországban fejtett ki legnagyobb tevékenységet, később azonban hálóit Németországra is kiterjesztette. Ha a' demagogia fogalmánál nem megyünk túl azon, hogy az a' nép nagy tömegéhez intézett politikai izgatást jelent, 's mellőzzük az eszközöket, melylyek az izgatásra felhasználatnak, 's azon körülményt, hogy a' népnek többnyire rosz szenvedélyei korbácsoltatnak fel az izgatók által, kik önző céljaiknak áldoznak, úgy a' britt szigetbirodalomban O'Connellben olyly férjfit szemlélnünk, ki méltán a' nagy demagognak nevezhető; mert soha izgató nagyobb egybegyűlt tömeghez nem szólott, sem olyly hosszú időn át állandó uralkodását a' nép szelleme felett fenn nem tartotta. Ilylyen, mondhatni jóféle, demagogokat nem sokat szemlélnünk az európai szárazföldön, hanem annál többet azon másik fajtából, melyly a' szó közönséges jelentése szerint egyedül értetik e' nevezet alatt,

's melylyet fenebb jellemzettünk. Az itt 1830 óta különösen nagy mértékben elterjedt demagogiai izgatások magok után vonták egész sokaságát azon státuspereknek, melylyek demagogicus pereknek nevezhetők. Nagy-Britanniában a' korlátlan sajtószabadság, az egyesülési és gyűlési jog által a' demagogia mintegy törvényszerűleg be van iktatva, de egyszersmind határozott, habár tág és széles működési tért nyújtó korlátok közé utalva; 's ott épen e' nagyobb kiterjedésű szabadság következménye az, hogy a' legkülönbözőbb nézetek és törekvések ugyanazon egy időben merülvén fel, hatányaikban egymást kölcsönösen korlátozzák. Angliában az újabb angol demagogok Hunt és Cobbettől kezdve le egész O'Connorig sok zajt csináltak ugyan 's feltűntek, de sem különös tekintélyre nem jutottak, sem valamelyly politikailag fontos nagy eseményre magokkal nem ragadták a' tömeget. Angliában és Skócziában a' demagogia rövid ideig csak akkor gyakorolt tetemesebb befolyást, midőn az alsó néposztályokat beálló közinség fogékonyokká tette izgatás iránt, 's hajlandókká egy jelszó után indulni 's egy adott jelre közösen cselekedni. A' kormány erélye és a' nép nagy többségének rendithetlen ragaszkodása alkotmány és törvényhez meggyőztette a' demagogikus törekvéseket, a' pörbe idézett chartista főnökök pedig eliteltettek. Máskép áll a' dolog Írlandban, hol ugyanazon törvényes korlátok közt, mindamellett egészen más a' demagogia anyaga. Itt a' népigazgatónak olyly tömeg kínálkozik, melyly-nél hosszas elnyomás keserű elégedetlenséget idézett fel, mit azonfölül anyagi inség fulánkja hatályosít, 's melylyet vallás és nemzetiség egy tömött tömeggé egyesít. Ezen anyagot O'Connell bámulandó módon tudta mozgatni, rendezni, 's hazafiui czélokra eszközül használni; izgatói működésében a' törvényszerűségnek mindig szélső korlátaigi bátorokdva kicsapni, de azokat általában mégis soha át nem hágyva; azonban élete utolsó éveiben mégis ki kelle állani egy ilylyen státuspört, melylyben eliteltetett a' törvényes agitator; mert Anglia talált törvényeket és törvénytárgyalókat, kik elitelték őt, ámbár valóban senki anynyira el nem ismerte a' törvény uralmát minden körülmények között, mint ő, és senki a' törvény kedvéért az anyagi hatalmat inkább és jobban vissza nem fojtotta. Halála után az ugynevezett ifju Írland az izgatást az erőszak törvénytelen terére vivén át 's kitörést idézvén elő, státuspört vont a' maga nyakába, melylyben főnökei, köztük Smith O'Brien, eliteltettek. Franciaországban a' demagogia dúló működésének a' legtermékenyebb mező kínálkozott; a' nép nagy tömege, kivált a' műipari dolgozó osztály, megfosztva régi hitétől 's kegyeletétől, egyesülve a' számos városok ingó népességével, kivált a' lázadási készségéről híres párisi köznéppel, agy-rémes anyagi egyenlőség csábingereivel hitegetve, a' juliusi monarchia szűkkeblű alkotmánya által azonban minden alkotmányos jogok gyakorlatából kizárva, kész és dus anyagul kínálkozott a' demagógoknak, kik a' politikailag uralkodó osztályok elleni gyűlölségének tömjéneztek és szemei előtt birtokegyenlőség, vagyonközösség csábképeit kápráztatták. Az utóbbi két évtized alatt Franciaország volt azon föld, hol virágoztak a' titkos társaságok és buján tenyésztek a' demagogiai hírlapok. Az izgatás folytonossága 's gyümölcse nyilvánult a' többször megújult lázadási kitörésekben, és Lajos Fülöp élete ellen intézett merényekben, melylyeket

mindannyiszor státusperek követtek, melyeknek folyama alatt az említett viszonyok iránt olyly felfedezések tétettek, melylyek mély pillantást engedtek vetni azon tátongó örvénybe, melylyben egy folytonos izgatások által dult néptömeg szenvedélyei chaoticus zürzavarban forrongtak, 's melyly végre az állandón megalapítottnak hitt új királyi trónt elnyelte. A' februári forradalom által a' nép az általános szavazatjog megnyerésével tökéletesen egyenlő politikai jogositványra jutott; de a' republica nem hozta el a' várt társadalmi 's anyagi egyenlőség korszakát, 's azon töredék, melyly az öszszeesküvések és titkos társaságok iskolájában nevedkve fel, mindig résen állva a' királyság ellen, használta az alkalmat a' februári catastropha előidézésére, eldöntő csapást próbált intézni a' fennálló társadalmi szerkezet ellen a' juniusi lázadás által; rettentő küzdés után a' társadalom maradt győztesnek; bekövetkezett reá a' versaillesi szörnyű státuspör, melyly eddigelé az általa érdekelt személyek tömegére nézve, melyly meg nem elégedve politikai felforgatással, az egész társadalmi szervezetet támadta meg, legnagyobbszerű, mondhatni óriási per volt, melylynek folyama épen olyly episodokban érdekes és tanulságokban gazdag, mint volt a' maga idejében az aprilisi per.

Számra nézve legtöbb demagogicus pert a' legújabb időkben Németország ért meg. A' szabadsági háború erő kifejtései magasra hangolták a' német nemzet reményét, 's midőn a' szövetségi oklevél meghozása után be kezdték hozni a' censurát, 's a' politikai szellemnek minden nyilvánulását demagogiai mesterkedésnek czimeztek el, képzelhető, hogy sok méltó anyag gyűlt elégedetlenségre, 's a' juliusi forradalom utó- 's vizshangjaiként merültek fel a' braunschweigi, hessen-casseli és szászországi forradalmi mozgalmak, 1832-ben a' hambachi ünnep, hol nagy kitörés történt szavakban, 's hol a' forradalmi gyúanyag ártatlanul puskázta ki magát. Ezekre következtek 1832. jun. 28-dikán a' híres szövetségi határozatok, melylyeknek mélyebben felizgult ifjak 's férfiak olyly jelentést és következményeket szerettek volna tulajdonítani, mint a' juliusi rendeleteknek Franciaországban: ugy álmodoztak ők, hogy Németországnak lángba borítására csak egy szikra kell, 's szándékosan vagy önkénytelenül ámitották magokat a' néphangulat iránt. De a' forradalmak kora elmúlt már, 's bekövetkezett a' merényeké, melylyek azonban nem mentek többre, mint az el nem sült württembergi katonai öszszeesküvésre és az 1833-diki egy-órai frankfurti zendülésre. De vér folyt e' városokban, 's ez elég volt főleg a' tanuló ifjuság üldözésére. A' vizsgálatok és elfogások száma öregbedett 's a' szövetséggyűlés szükségesnek találta Frankfurtban egy középponti vizsgáló bizottmányt állítani fel. A' 23 német álladalomban megindított vizsgálatok lassan folytak, mig végre néhány száz részes ellen kimondattak a' többnyire szigorú ítéletek; 's a' vizsgálatok eredménye három nagyon terjedelmes hivatalos iratban tétetett le, melylyből kitűnik, hogy 1800 ilyen demagogiai mesterkedésekbe elegyedett vagy kevert vádlott ellen folytatott vizsgálat; hol azonban az akkori német igazságkiszolgáltatás hiánya mindenekfelett abban tünt ki, hogy a' vizsgálat büntetése sokszor nagyobb volt az előleges vizsgálati fogság következtében, mint az ítélet által kimért büntetés. Németországnak ezen egységes demagogiai pere az e' neműek között legnagyobb

kiterjedésű volt, 's habár számuk az 1848-diki események következtében 's azóta szaporodott, de ilyen nagy kiterjedést nem nyertek, mert a vádlói eljárás, és eskütszék behozatala által a merény saját vidékén különkülön láttattak el. Az új német demagogicus perek között legnevezetesebb a Waldeck-féle per Berlinben, a Lichnowsky-Auerswald meggyilkoltatása következtében a merény szerzői 's részesei ellen támasztott per a hanau eskütszék előtt; a königsbergi per Jacob ellen, a mainzi nagy per; a bádeni haditörvényi perek a bádeni forradalom részesei ellen, a bajor-pfalzi perek az itteni forradalmi merény részesei ellen, a szászországi nagy felségsértési per az 1849. májusi lázadás vezérei 's részesei ellen.

Legnagyobb érdekléssel bírnak előttünk az ezen perek alkalmával nyilvánuló közvéleményi manifestációk azon tekintetből, mivel mély szakadás létezését tanúsítják a kormányok és a nép között: általában jellemzetül elmondhatjuk, hogy az ezekben történt elítélések által a közvélemény többször érezte magát sértve, mint kielégítve, 's hogy a közvélemény többnyire a vádlottaknak fogta pártját; hogy ezeket legalább menti, ha nem is magasztalja; hogy a foglyok börtönén a vasrostélyt diszjelnek tekinti, 's minden sikerült menekülésen örvend. Nevezetes továbbá az ilyen vádlottaknál tapasztalt nagyobb ugynevezett nyakasság, kikből közönségesen nemcsak a saját magokra vonatkozó vallomásokat pszichológiai kényszerítő eszközök legnagyobb mértékben alkalmazása által is alig lehet kivenni, hanem még kevesbé olyan vallomásokat, melylyek által más, velek meghitt viszonyban álló személyek veszélyeztethetnének. Az említett 's több országban tapasztalt szakadás az álladalmi hatalom 's a közvélemény, a nép között egyáltalában korunk egyik fő szerencsétlensége, melylynek orvoslására vezető eszközöket eddig vagy feltalálva sem, vagy legalább alkalmazva nem igen szemléljük. — R. E.

Dembinszki (Henrik) gróf, lengyel 's a forradalmi háború alatt, 1849 tavaszától, magyar tábornok, szül. 1791-ben a krakói vajdaságban. Hazafiassága 's szabadságérti lelkesülése, melyly által egész élete folytán kitüntette magát, nagy részben, hasonló érzelmű atyja végrendeletének szüleménye, ki mint tartományi követ az 1788-iki lengyel országgyűlésen a május 3-iki alkotmányon dolgozott, 's ezen mű megőrzését 5 fiának lelkére kötötte. Henrik, kinek anyja II-ik Ágoston udvaránál levő százsz főudvarmester gr. *Moszinszky* leánya volt, igen németes nevelésben részesült, 's 1807-ben két másik testvérel együtt a bécsi mérnökakademiába lépett. De ezáltal olyly kevésbé idegenedett el lengyel honától, hogy 1809-ben a neki ajánlott osztrák hadi szolgálatot el nem fogadta, hanem, midőn Poniatowski megkezdte a szabadságharcot, több honfitársával együtt elszökött Lengyelországba. Jelleme tisztaságát 's nemes büszkeséget már első rövid hadi pályája alatt bebizonyította, mert a helyett, hogy, mint honfitársainak nagyobb része, hivatalok után szaladozott volna, minden kitüntetést csupán saját érdemeinek akart köszönni. Nagyravágyó volt, de nagyravágyása nemes uton járt. Közlegénynek csapott tehát fel *Turno* 5-ik számú lovas vadász ezredébe, 's csak 1812-ben lett tiszté, midőn az orosz hadjárat megkezdődött. Napoleon maga nevezte ki kapitánynya a smolenski csataterén, a mivel méltán büsz-

kéledett. A' németországi háborúban *Sokolniczki* tábornok parancsai alatt vitézkedett, 's katonai képzettségének jó részét ennek köszöni. E' háboruban három testvére esett el. Később a' katonai szervezés tudományát sajátította el, *Wielhorski* hivatalszobáiban dolgozván Párisban. Midőn a' lengyel hadsereg *Constantin* nagyherceg parancsa alá adta magát, *Dembinszki*, kinek lengyel büszkesége azt nem tűrhette, elbocsátatását kérte, 's visszavonult krakói birtokára, honnét 1825-ben tartományi követté választatott a' lengyel országgyűlésre. E' helyzetében sokat vesztett népszerűségéből 's hiteléből a' lengyel nemzet előtt, mert szerencsétlenül olyly bizottmányba jutott tagúl, melylynek többsége vakon hódolt a' muszka érdeknek, neki pedig nem volt elég jellemzilárdsága erélyesen ellenszegülni 's társaitól, kik személyes barátai voltak, elszakadni. — 1830-ban, a' lengyel forradalom kitörésekor, keservesen esett neki tapasztalni, hogy eleinte mellőztetik, 's midőn vajdaságában a' haderő szervezése munkába vétetett, nagy stratégiai tehetséget bizonyító tervei figyelemre sem lőnek méltatva. Azonban az ügy körül bizonyított buzgalma, erélye, 's a' nemzetörség organizatiójánál kifejtett ismeretei csakhamar kibékelték vele polgártársainak elidegenült véleményét, 's néhány hét mulva már a' krakói vajdasági rendes haderő főrendezőjévé választatott azoknak közös akaratával. E' minőségében régi tábornokoknak 's ezredeseknek parancsolt, a' mi ismét sok kellemetlenségbe bonyolítja, minthogy kapitányságától fogva semmi rendszeres előléptetésben nem részesült, 's így a' katonai hierarchiában csak kapitánynak tekintetett. Táborbaszállása alkalmával mint ezredes lépett fel; e' rangját azonban az öregebb tisztek sokáig kétségbe vonák. De ő a' szervezést olyly tevékenyen 's eredményesen vezette, hogy irigyeit meghazudtolva, a' szép első krakói ezreddel, a' grochowi ütközet napján, bevonúlhatott Varsóba. *Skrzynecki*, az új generalissimus és *Turno* tábornok, a' lovasság fő felügyelője, rokonai valának, 's egy lovasdandár parancsnokságával ruházták fel. Részt vett ezzel a' waveri és dembei dicsőséges csatákban, melyly utóbbiban a' lovasság csatadöntő támadásait segítette a' tartalékkal. Többször küldetett ki csapatokkal a' hadjárat alatt, 's minden feladatát ügyesen és szerencsésen végezte. April havában, 1831. a' lengyel sereg nagy elhelyezésekor, 4000 emberből 's 4 ágyuból álló kis hadtest commandójával bízott meg, 's april 25-ikén rögtön megtámadtattott *Diebitsch* által. Sikerült azonban gyengeségét ügyesen eltakarni az oroszok előtt, szerencsés mozgásaival minden támadást kijátszani, a' földtér ügyes használata által a' 40 ezrenyi ellenséget majdnem egész nap feltartóztatni, 's csekély veszteséggel visszavonulván, a' hátralevő seregosztálynak alkalmat nyújtani, hogy a' fősereggel egyesülhessen. E' jeles eljárásaért dandárnokká neveztetvén, ismét hasonló erejű hadtest parancsnokságával bízott meg, hogy Ostrolenkát balszáronyon megtámadja. Később Lomzának indult *Gielgud* hadosztályával egyesülve, de már ekkor meghasonlott ezen rest és határozatlan tábornokkal, 's egyedül ment a' főhadiszállásra. Tanúja volt, de commando nélkül, a' siralmas ostrolenkai ütközetnek, melylynek következtében hadteste, a' *Gielgud*-divisióval együtt elszakasztatott. Midőn a' lengyel tábornokok a' hadi tanácsban egészen kétségbe voltak már esve a' 11 ezer

embert meghaladó elszakasztott hadtest sorsa felett: *Dembinszki* volt, ki a' hadtestet Lithvániába javasolta küldetni az ottani felkelés támogató-sára, 's ki ezen parancsot *Gielgud*nak személyesen kézbesíteni ajánlkozott. El is jutott szerencsésen ennek hadtestéhez; azonban jó tanácsainak sikerét megghiúsítá tisztársai féltékenysége 's *Gielgud* tunyasága 's határozatlansága, kik javaslatait nem követék, 's neki tevőleges szerepet nem adtak. A' katonák kínálták őt, hogy a' legfőbb parancsnokságot vegye át önhatalmúlag, de erre nem merte magát elhatározni, 's így keresztülment *Chlapowski* ravasz javaslata, hogy a' sereg három részre oszoljék, főleg azon czélből, hogy *Dembinszkitől* megmenekedjenek. Midőn *Dembinszki* látta, hogy a' többi tábornokok porosz földre vezetik át seregeiket, 's ő mindnyájoktól el van hagyatva: azon egyszerű gondolatra jött, hogy 4000 emberével 140 mérföldnyi retirádát kísértsen meg egész Lithvánián keresztül Varsóig, olyly uton, hol nem csak túlnyomó orosz erővel kelle találkoznia, hanem a' hol 14 város mellett is kellend elvonúlnia, melylyekben kisebb nagyobb őrsereg feküdt több kevesebb álgyuval. 'S e' merész visszavonulást olyly ügyesen 's anynyi szerencsével eszközölte, hogy általa halhatatlan nevet vívott ki a' hadi történetekben. Emberei képtelenül kifáradtak; a' gyalogság saruja egészen elszakadt 's meztelen lábbal érkeztek a' széles Niemenhez, melylyen át kelle kelniök. Az orosz vezér *Savoiny* tábornok esztelensége lehetővé tette, hogy *Dembinszki* ügyessége 's lélekébersége a' nehéz és veszélyes átkelést is végrehajtá. 4 órányi ideje volt az átkelésre; bámulandó tevékenységgel végezte be a' szállító tutajokat azon perczben, midőn a' muszka erő már feltűnt a' láthatáron, 's mire ez a' partra érkezett, *Dembinszki* serege a' túlpartról már lövésekkel fogadható. A' Niemen vizén túl nőttön nőtt az oroszok gondatlansága. A' hidakat és kompokat akkor égették el, midőn azokon már átkelt; őrizet nélkül hagyták a' pontokat, hol csekély erővel meg lehetett volna szorítani, sohasem tudták hollétét, az országutakon keresték, midőn mellékutakon megszökött, 's lesbe állottak, midőn már elhaladt. *Savoiny* sohasem érheté többé utol az egyszer kisiklott ügyes hadvezért. A' bialoviczi erdőben azonban igen nagy veszély fenyegeté, t. i. saját seregének lázadása, melylyet némelyly elégületlenek felizgattak, elhítetvén a' legénységgel, hogy vezére által el van árulva 's bekevertve. E' lázadás veszélyes kitérésétől mégis megmentette egy lengyel csapat véletlen megjelenése, melyly *Rozychi* parancsa alatt érkezett meg 's melylyel egyesülve átkelt a' Bugon, és aug. 3-ikán diadalmasan vonúlt be a' fővárosba foglyokkal, martalékkal 's az általa megmentett lithvániái insurgensekkel, 60000 néző örömkialtásai közt. Ő volt a' nap hőse 's a' beszéd tárgya egész Lengyelországban 's Európában; altábornagygyá neveztetett ki, 's a' lengyel országgyűlés kimondotta, hogy érdemessé tette magát a' haza hálájára és hogy ezen határozat egyegy példánya minden katonájának kézbesíttessék. Daczára azon hanyatlásnak, melylyben *Dembinszki*, nagyobb hatáskörbe jutása idején, a' forradalmat találta: még fényesb pálya nyílt volna előtte, 's talán megmenthette volna hazáját, ha erre katonai ismereteknél 's erélynél egyéb nem kívántatott volna. De a' milyly jeles katona, olyly rövidlátó politikus volt, 's nem birt a' fővezér egyik szükséges tulajdonával, t. i. helyes tapintattal, 's lekötelező

bánással. Rokonai- 's barátitól elámitva, a' gyűlölt *Skrzynecki* pártjához csatlakozott, 's erőszakos hevességével úgy az országgyűlésen, mint a' seregnél ellenszenvre talált. Midőn *Skrzynecki* a' vizsgáló bizottmány által fővezéri hivatalából letétetett, *Dembinszki* választatott helyettesének, de barátságtalan zord viselete, 's azon gyanú miatt, mintha katonai dictaturát akarna létre hozni, nem erősített meg magas hivatalában. Egy gondatlan 's túlzó proclamatio az aug. 15-iki éj eseményeiről annyira elkészerítette a' serget 's nemzetet, hogy Varsó bevétele után, hol a' sáncok egy részét védelmezte, a' legnagyobb szorultságban sem nyerte el a' főparancsnokságot. A' végperczekig erélyesen működött, mindenütt gyors tetre intett, minden merész vállalatra kész volt, 's ő volt a' porosz határra való visszavonulás alatt azon tábornok, ki az utócsapatokat vezérelvén, az utolsó álgyűlövéseket intézte szerencsétlen nemzetének halálos ellenére. — Ezután előbb Dresdába, később Strassburgba 's Párisba ment. Dresdában dr. *Spazier* rávette, hogy hires lithvániai hadjáratát dictálná le neki, 's ez meg is jelent következő czím alatt: „*Lithvániai hadjáratom 's visszavonulásom Kurszanytól Varsóba.*“ (1832). Ezen munkájában napfényre hozta *Gielgud* és *Chlapowski* méltatlan viseletét. Strassburgba menvén Dresdából, melyet orosz befolyás következtében el kelle hagynia, ott megírta 's kinyomatta a' lengyel forradalomról szóló emlékiratát (*Mémoires*), melyly igen indulatosan 's kiméletlenül levén szerkesztve, később önmaga által visszavonatott. Párisban lakta alatt sem tudta honfitársainak ingerült hangulatát eloszlatni. — 1833-ban az aegyptusi alkirály szolgálatába állott, ki őt Syriába küldte az aegyptusi sereg ujdón szervezésére; de csakhamar visszatért Párisba. — 1849. febr. elején Magyarországon megjelenvén, hová mint cukrász jutott be, Debreczenben fáklyás zenével 's francia és lengyel szónoklatokkal fogadtatott, 's febr. 5-ikén a' magyar hadseregben altábornaggyá neveztetett. Azonban a' magyar táborozás története azt bizonyítja, hogy az 58 éves katonát elhagyta korábbi ereje, 's a' smolenski ifju hősből, kit ott maga Napoleon nevezett kapitánynya, egy késedelmes, túlságosan óvatos öreg úr maradt fenn, szenvedélyes ugyan 's igen hajlandó a' kalandos és merész strategiai működésekre, derék tervkészítő, de felette lassu a' kivitelben 's feledékeny, 's e' miatt alig képes csak kisebb csatákat is jól elintézni. Seregei élelmezéséről nem gondoskodott, katonái szeretetét nem tudta megnyerni, nem ismerte a' magyar katona természetét, melyly szuronyszegezve rohanni szeret, de nem örömet áll türelmesen és szenvedőleg az ágyútűzben, mint valamelyly villámhárító. Az öreg *Dembinszki*, ha az ellene elfogúlt honvédek tanusításának hinni lehet, igen szerette már a' kényelmet 's a' jó ó bort, katonáival pedig nem szokott bajtársilag osztolni, mit neki a' *Görgey* modorához szokott katonaság nem tudott megbocsátani. *Görgey* a' pusztá földön aludt, megosztá katonáinak szenvedéseit, szigoru vezér de jó bajtárs volt. *Dembinszkit* azonban az öreg lengyel tábornok nagy hírére építő 's *Görgeynek* nem egészen hívó kormány, fővezérré tevő. — De már első fellépése 1849 februárján roszúl sikerült; gróf *Schlick* tábornokot Gömörön keresztül elszalasztá. Az alárendelt három — első, harmadik és hetedik — hadtest közül főleg a' hetedik viseltetett iránta ellenszenvvel, melyly

kedvelt parancsnokának, *Görgeynek* hátratétele által magát sértve hívé. Az ugy látszó egyetértés mellett is folytonos bizalmatlanság 's féltékenységgel uralkodott a' két vezér közt, főleg midőn *Dembinszki* a' seregek összehívása alkalmával a' kápolnai csata előtt anynyira titkolódzott, hogy „ugymond“ sapkáját is elvetné, ha az terveibe volna avatva. *Görgeyt*, ki vezérsege első percétől fogva megszokta az önálló működést, igen bántotta e' bizalmatlanság, 's miután a' kápolnai ütközet 's a' sereg visszavonulása Tisza-Füredre nem épen ohajtás szerint ütött ki, *Dembinszki* a' seregbeli törzstisztek által fogságba tetetett. *Görgey* híveinek panaszaival a' fővezér ellen három fő pontban foglaltattak, hogy t. i. a' sereget napokon át élelem 's ellátás nélkül hagyta; hogy továbbá rosz elrendezés 's a' hadosztályok összehazavarása által a' hadtestek parancsnokait képtelenné tette a' zászlóaljokat vitézségük 's haszonvehetőségük szerint alkalmazni; hogy végre a' poroszloói gát megparancsolt, de *Görgey* által nem teljesített védelmére adott rendelet által *Görgey* hadtestét veszélynek tette ki. *Dembinszki* ismét maga részéről egyenes áru-lással vádolá *Görgeyt*. — A' kormány nem volt képes a' hadseregnek önhatalmú eljárását gátolni, vagy épen büntetni, 's jó képet csinált a' nem tetsző 's fegyelemsértő eljáráshoz. *Dembinszki* letette a' kezében lehetlenné vált fővezérseget 's visszavonult a' hareztérről Debreczenbe. *Kossútnak* nem sikerülvén a' megkísértett kibékítés, melyly miatt *Vetterrel* 's a' hadügyminister *Mészároossal* T.-Füredre sietett, hogy mégis *Görgeynek* fő katonai hatalomra jutása meggátoltassék, 'sa' kormány tekintélye némileg megmentessék, *Vetter* lett fővezérré. *Dembinszki* tele volt keserűséggel, de elég nemesen viselte magát; felkértevén, részt vett a' hadi tanácskozásokban, 's tervei, mint mindenkor, ugy itt is nagyszerűek voltak. — Midőn az oroszok betörttek az országba, a' kormány újra elővette a' félrevetett öreg vezért, 's a' felsőmagyarországi hadtest parancsnokságával bizta meg; de június közepén már ettől is visszalepelt, mert nem volt iránta a' katonaságban bizodalom. Helyébe *Visocki József* lépett. Bucsúszava, melylyet jún. 17-ikén adott ki, felvilágosítja a' dolog állását. „Harczosok! bajtársaim! „ugy mond“ helyembe *Visocki József* tábornok ur neveztetett az éjszakai sereg főparancsnokává. Mai nap megszüntem az lenni, 's nektek kötelességtek az új főparancsnoknak engedelmeskedni. Szent kötelességemnek tartom, hogy mielőtt töletek bucsút veszek, egy pár bizalmas szót intézzek hozzátok. Nem dicsvágy, hanem hazátok java volt az, a' mi arra indított, hogy szolgálataimat szíves készséggel ajánljam, melylyért életemet is a' legnagyobb veszélynek tettem ki. 'S épen e' tekintet nem engedi, hogy minden okaimat előhozzam, de mint katona, nem hagyhatom említetlenül, hogy vagy engedtlenséget kellett volna elkövetnem, vagy olyly parancsokat teljesítenem, melylyek hadi tapasztalatim szerint Magyarországra nézve károsak lehettek; jobbnak találtam hát kérni a' kormányt, hogy ilyly kétes helyzettől mentsen föl 's a' t.“ A' hir azt mondá lelépése főokául, hogy terve, miszerint Gallicziába intéztessék beütés, el nem fogadtatott. — Június 26-ikán Pesten tisztelgő zenével fogadtatott az ősz bajnok, ki utolsó nyilatkozatában is kimondá, hogy ha vezéri minőségben nem is, mint köz honvéd kész Magyarországra javára szolgálni. Anynyira ment volt minden

aljas haszonleséstől. Midőn *Görgey* júniusban a fővezérségtől ismét elmozdították, *Dembinszki* tábornoki főnökké neveztetett ki, 's követte a' kormányt Szegedre, honnan elvonulást, daczára az ellene emelkedett szózatoknak, ő eszközölte ki 's ezáltal eldöntőleg hatott a forradalom megbukására. *Kossúth*, mint widdini emlékiratában mondja, nem akarta Szeged esata nélkül feladni, de *Dembinszki*, ezen vitéz, de elaggott 's megtört hadvitéz, a' csatát lehetlennék, 's Szegedet tarthatlannak nyilatkozatá. Ő tétette le főkép *Perczelt* is, 's így akaratlanúl *Görgey*nek kezéjéjé, kit pedig árulónak tartott. A' temesmegyei végső ütközetekben, melylyek a' magyar hadsereget megsemmisítették, ő volt egyik fővezér. *Dembinszki*, elhagyván Szegedet, átkelt a' Tiszán, 's Szeged alatt három napig verekedett, de végre a' marosvonalat is feladta, 's öt nap alatt másodszer kellett szétszedni a' bankósajtót és Lugos lett az egyedül lehetséges menekési hely. Így történt, hogy a' pénz kifogyott, a' hadsereg zsoldot nem kapott, éhezett, türelmét és kedvét veszté, 's demoralisált állapotában a' békét minden áron ohajtani kezdé. Szőregnél aug. 4-ikén megveretvén, visszavonult, de nem a' magyar kézben levő Arad, hanem Temesvár felé, azért, mint mondá, hogy az ostrom felszabadítását gátolja. De ezen számítása veszélyes fonákságnak mutatkozott, mert folyvást veretve, nemcsak Temesvár felmentését nem gátolható, hanem ellenkezőleg a' vár ágyú alá nyomatott 's Araddali öszszekötése elvágatott, *Görgey*vel egyesülése lehetlenné tétetett. E' folytonos visszavonulás fáradalmi 's nélkülözései közt serege, melyly Bemhez irt levele szerint 16 ezer ember, 38 ályuból állott, épen olyly érzékeny veszteségeket szenvedett, mint más körülmények közt *Görgey*. — *Görgey* sok késedelem után, aug. 9-ikén, megérkezett Aradra, de már későn, mert *Dembinszki* hadteste Temesvár alatt tökéletesen szétveretett. Bem, ki a' csata folyama alatt érkezett meg, átvette ugyan az idő közben reá bízott fővezérséget, de már hasztalanúl. Bem Karánsebesre tette főhadiszállását, 's onnét irt *Dembinszki*nek, hogy hadtestét lehető leghamarabb *Guyon* és *Vécsey*ével egyesítse 's Lugosnál az ellenséggel szembe szálljon. Erre azonban *Dembinszki* azt felelé, hogy miután serege 7000 ember 's 16 ágyúra olvadt és demoralizálva van, nem fog engedelmeskedni. „Ön tervének „úgy irá“ azon következménye lenne, hogy az orosz császárnak az örültek házában egy emberrel többet kellene taplálnia.“ — *Dembinszki* és *Mészáros*, az öreg két hű barát, voltak az elsők, kik az osztrák-török határt aug. 15-ikén átlépték. Jelenleg is török földön van, 's azok közé tartozott, kik határozottan ellenzék az izlámrai áttérést, 's minden kísérlet daczára férfiasan megálltak vallásuk 's becsületük mellett. Az öreg *Dembinszki* egyszerű nyárspolgári kinézésű, veres arcu 's orrú, őszhajú, feszes magatartású, még most is indulatos, könnyen fellobbanó, ingerlékeny ember. — T.

Demeter (Ignác Antal) freiburgi érsek, született Angsburgban 1773. hol atyja sőtömester volt. Élete első felében mint szabadelvű irányú író és tanító szép hirt 's nevet szerzett magának. Alapított egy magán tanítóképező - intézetet. Jeles művei: „*Vollständiges Handbuch zur Bildung angehender Schullehrer*“ 3. k. melylynek kötetei 1830—34-ben számos kiadást nyertek. Továbbá: *Zeitschrift zur katholischen Schul-*

lehre és Grundsätze für die Bildung der Schullehrer. Miután azonban freiburgi érseknek megválasztatott 1836-ban, előbbi elveivel egészen ellentételes szolgálai, vakbuzgó irányt vett fel. Ezen jellemtelen átalakulást világosan kimutatta mindjárt székfoglaló beszédében, melyly „Über die Krankheiten der Zeit“ czim alatt jelent meg, és 1837-ben a' vallási, erkölcsi és állami ál-szabadságról megyéjéhez küldött körlevelében. Ezekben lábbal tapodva előbbi élte józan, haladást pártoló elveit, meny ny köveket szórt az ész uralma ellen. Vészthozónak hirdette mindazt, mi öszsze nem hangzik a' vallásos vakbuzgósággal. Úgy állította elő magát, mint az obscurantismus és ultramontán tanok legelső lovaga, ő, ki még egypár év előtt a' szabadság és felvilágosodás érdekeiért tört lándzsákat. Ő az állami viszonyokra nézve is a' csökönös helybenmaradáshoz szegődött, azt nyilkoztatván ki, mikép a' valódi statuspolgári szabadság nem a' korlátjai elleni harcban, hanem azoknak eltűrésében és szentesítésében áll. És a' szabadságnak életölő bilincseit valódi isteni rendelményeknek nyilvánította. — Hason bigót sötét elvek szerint igazgatta érseki megyéjét is. A' szabadelvű lelkészeket mellőzte és előmozdította a' bigót papismus gépeit. A' német nyelvet az egyházi szertartásokra egészen alkalmatlannak lenni hirdette és azért azt ultramontán deák nyelvűvel cserélte fel. Ezen megfordított irányához hű maradt élte minden más viszonyaiban is. Midőn Poroszhonban az ismeretes vegyes házasságbeli viszályok keletkeztek, csatlakozott a' kormány irányában alakult bigót, ultramontán ellenzékhez és 1838-ik évben kibocsátott körlevelében helyeslé mindazt, mit a' püspökök a' vegyes házasságok akadályozására tettek volt. — Ily az ultramontán pártnak tett hasznos, de a' szabadság és emberiség haladása ügyére igen is káros szolgálatai után meghalt 1842-ben. — Sz. I.

Demidow. Ezen hires, végtelen gazdag orosz nemzetségből, melyly hazájában mai napig is igen nagy befolyást gyakorol az iparra 's pénzforgalomra, legujabban nevezetesek *Pál* gróf és *Anatól*, ez utóbbi 1840 olta herczeg, mindketten *Miklós*nak fiai. Amaz státustan. és kueski kormányzó volt, 's roppant gazdagsága egy részét a' tudományok előmozdítására és szegények segélyezésére fordította. Igy, 1831 olta, halála utáni 20 évig, évenkinti 5000 rubel jutalmat tett azon írónak, kinek orosznyelvű munkáját a' pétervári akademia legjobbnak ismeri, 's másik 5000-et a' pétervári akad. által koszorúzott munkák kinyomatására. Igen sokat utazott, 's az útban eső városok szegényintézeteinek, dús ajándékokat adott. Megh. 1840-ben Mainzban. *Anatól*, *Pálnak* öcsce, egy ideig orosz követségi titoknok volt Párisban. 1833-ban 500,000 rubelt ajándékozott egy intézet alapítására Pétervárott, melylyben szegényemberek élelemmódot találjanak. 1840-ben herczeggé lévén, ugyanez évben nőül vette *Bonaparte Jeromás*, egykor vestfáliai király leányát, 'a montforti herczegnét, 's mivel kötelezte magát, hogy a' házasságból származó gyermekeit a' róm. cath. hitben nevelteti, mi az orosz törvényekkel ellenkezik, innét sok viszálykodás származott az orosz és római udvar közt, *Demidow* pedig Pétervárba hivatott feleletre. Azonban sikerült neki a' czárt megengesztelni, sőt engedelmet nyert, hogy ismét Párisba mehessen. — A' *Demidow* család törzsatyja *Nikita Damid*, ki 1665-ben

született 's eredetileg túlai kovács volt. Péter czárnak álgyukat 's fegyvereket szolgáltatván a' svéd háborúra, 1699-ben pedig Sibiériában a' vasöntődék felállítása 's igazgatása reá bízván, ugyan Péter czár által nemességre emeltetett 's a' nowianski vasöntődével megajándékoztatott. 1725-ben fedezte fel a' kolybai vasbányákat Sibiériában, melylyek a' család tömérdek gazdagságának alapjai lettek. Fia már magas hivatalokra emelkedett. — *h.*

Democratia. I. népfelség.

Deperdita. I. Élelmezés.

Desbordes-Valmore (Marceline). Egyike Franciaország legkedvesebb és legkedélydúsabb költőnéinek. Nem a' művészet, hanem élete szenvedései, kínjai és érzelmei teremték költészetét. Azért csak akkor bír hatással a' kedélyekre, midőn nem a' világ jeleneteiből, hanem ön kebeléből és emlékéből meríti tárgyait. Élete és költészete ugyanegy tárgy. Valamint élete, úgy költészete is egyedül az epedő, fájdalomdús és szenvedő szerelem körül forog, úgy hogy csak arra látszik hivatva lenni, hogy verseiben könyeket hullasson. Csak egy tárgyat ismer minden gondolatja, 's minden emlékezése, a' hű és örök szerelmet, melylynek tárgyát sohasem feledheti. Életének eseményei hasonzinűek voltak, 's az nem rózsákat termett. Született 1787-ben Donai-ban. Atyja czimerfestő levén, a' forradalom által keresetét elvesztette. A' család nyomorra jutott, mit *Marceline* már 11 éves korában kénytelenített szüléivel megosztani. Amsterdamban gazdag gyermektelen rokonaik javaikban örökösíteni akarták, de csak azon feltétel alatt, ha a' reformáta vallásra engedik gyermekeiket áttérni. A' szülők ájtatossága, vallásos szelleme azt el nem fogadhatta. Anyjának st. Domingoban szinte volt dús rokona, ki az elszegényült családnak segílyt nyujthata. Az anya tehát *Marceline*-vel Domingoba utazott, de itt rokonait számüzetve és elszegényedve találta. A' bú és fúradalmak megölték, és *Marceline* egy hajós különös könyörületéből vitetett vissza hazájába. Itt Párisba menvén, színészi pályára lépett 16-ik évében, hogy szegény atyját némileg segítse. Azonban mint kezdő igen csekély fizetést nyervén, és így atyját eléggé el nem láthatván, később volt lemondani további kiképzetéséről, hogy atyjának több segílyt szerezhesen. Ez okból vidéki városokba ment, és több helyen játszott. — 20-ik évében kénytelen volt a' zenéről és operáról lemondani „hanem a' zene — írja önvallomásaiban — folyvást beszélt fejemben, és gondolataim önmagoktól bizonyos rendszert és özsze hangzást vettek fel. Leirtam tehát azokat, és azt mondák, hogy azok elegiát képeztek.“ Minden képzettséget nélkülözvén, igen nagy fáradságot okozott neki, hogy eszméit illőn kifejezhesse. — Később *Valmore* vette nőül. Betegeskedése óta az irodalomnak élt — hol Lyonban, hol Párisban tartózkodva. Több elbeszélése, regénye és lyrai költeménye van : *Les veillées des Antilles* (2 k. 1820) *L'atelier d'un peintre* (2 k. 1833.) *Une raillerie de l'amour* (1833) és *Violette* a' nőknek igen kedves olvasmányul szolgál. — *Le salon de Lady Betty, moeurs anglaises* (2 k. 1836) az angol életből igen hű és hatályteljes jeleneteket rajzol. Elégiai az utókorra is át fognak menni, és mindörökké kedvességgel és becsesl birni. — Sz. I.

Desewffy Arisztid, magyar tábornok, szül. Csakacson, Abaúj megyé-

ben, 1802. az ősi Dessewffy-család nemesi ágából; az austriai hadseregnél szolgált, 's 1838 óta mint nyugpénzes kapitány élt szülőföldén. A' forradalom által előidézettvén otthoni nyugalomból, sárosmegyei nemzetőri főtiszt lett, 's már az első hadjárat után febr. 13-ikán, 1849. ezredességig haladt; magát sok alkalommal kitünteté, nevezetesen a' febr. 18-iki kompolthi előőrsi csatában 's a' t. miéért 1849. jun. 1-jén tábornokká neveztetett. A' felsőmagyarországi mintegy 12 ezer főre menő sereg vezérévé neveztetvén, *Visockival*, feladata volt az oroszokkal eldöntő csatába nem ereszkedni, hanem azok előhaladását nehezítve, lassan Pestig visszavonulni. És e' feladatát jól is teljesíté. Jun. 18-ikán Szebennél megkísérté a' muszkák fentartóztatását, de a' túlnyomó erőnek kénytelen volt engedni, 's ha körülvétenni nem akart, tovább visszavonulni. 22-ikén Lemecsánál hasonlót próbált, 's így ovatosan és ügyesen, de a' muszkákat mintegy hátán hozva, egész Czeglédig jött, hol július elején *Visockival* együtt *Perczel* parancsnoksága alá rendeltetett. Az alsómagyarországi ütközetekben folytonosan részt vevén, a' világosi fegyverletétel után ő is elfogatott 's Aradon oct. 6-ikán a' többi magyar tábornokokkal együtt kötélhalálra ítéltvén, kegyelem útján löpor és golyó által végeztetett ki. Rettenthetlen katona, 's igazi magyar nemes volt; érdekes arczczal, melylynek nagy szőke bajusza és szakállja igen martiális tekintetet adott. Jó akarata, érdeme 's vitézsége azonban nagyobb, mint szerencséje. — Y.

Dessewffy Aurél, gróf, szül. 1808-ban, Nagy-Mihályon (Zemplén m.) Atyja gróf Dessewffy József, sokoldalú képzettséggel bíró, szelleműs férfi volt; dicséretesen ismeretes magyar irodalmi munkásságáról, 's a' politikai pályán mint több országgyűlés kitűnő tagja. Aurél kis korában igen csendes és jó fiu volt, de olyly kevés elmetehetséget mutató, hogy atyja jövődő ostobaságát erősen hitte. A' görög nyelven kezdte tanulását. Tízéves korában már könyv nélkül tudta az Ilias első könyvét. Az ő világ remekíróinak szellemét atyja igen értette. Ő volt e' részben leginkább Aurél oktatója. Francia és olasz nyelvre az anyja, gr. Sztáray Eleonóra, kezdé tanítani. A német nyelvet *színlapon* maga kezdé tanulni. 'S rendes tanulmányain kívül már korán olvasgatni kezdett. 'S az író és státusférfiu kifejtésére sokat tőn az atyai ház. Ott gyülekeztek gyakran a' fejlődő magyar irodalom 's a' fejlődő politikai élet bajnokai. A' nemzeti, szellemi kifejlődés 's az alkotmányos jogok védelme volt napi tárgya a' beszélgetésnek, társalgásnak. Mindez varázs erővel hatott a' gyermekre, ki már 13 éves korában kísérlője volt atyjának a' zajos megyegyűlésekre, tanúja a' közélet anynyi erőteljes nyilatkozatainak, 's mintegy közepette az eseményeknek, mik a' gondtalan ifjúkor szemei előtt többnyire észrevétlenül szoktak elvonulni. Olyly férfiak társasága és ismerettsége, mint Kazinczi Ferencz volt, lehetlen, hogy az ifju eszméinek már korán magasabb, komolyabb irányt ne adtak legyen. 'S e' komolyság mellett is megtartá Aurél fogékonyágát mindenre nézve, mi a' gyermeki kedély előtt kedves. Ilias mellett jó kedvvel olvasgatá báró Demanx (Münchhausen) dévajságait; 's miután Tacitusból bámulatos jeleit adá jártasságának, a' vidék gondtalanabb ifjainak játékába vegyült. E' fogékonyágot a' változatos élvezetekre később is megőrzé. Mint ifju gyakran üritgeté az élvek örömpoharát, a' nélkül, hogy a' kormozgalmak legkisebb esemé-

nyét tisztán és azonnal fölfogni elmulasztá vala. 'S még a' férfinak is fennmaradt a' kebel fogékonysága az örömek egyes napsugárait élvezni, melylyek a' komoly pályát már csak gyéren deríték föl. — Közönséges iskolai pályáját, mint első évi philosophus, 1823-ban kezdé a' kassai academiában. Sem tanítóival, sem azok tanmódszerével nem volt megelégedve. Az akademia falain kívül volt az ő iskolája. Bentham és Stüel aszszony emelkedettebb tanszékből szólottak a' gondolkodó ifjuhoz. Nem vakon hódolva a' rendszernek, de bensőleg áthatva és meggyőződve az az éles elmü elemző tanulmányának hasznairól, a' gyakorlati britt számtani szigorral átvitt jogtaui elemzése mind végig legkedveltebb könyvei közé tartoztak Aurélnak. Akkor azonban még nem választott életpályát. A' könnyűség, melylyel az idegen nyelveket sajátjává tevé, 's a' világszinpád emelkedettebb nézőhelyének gyönyörei a' diplomatiára vonzák az ifjat. Ezen irányban kezdé magát művelni. Az európai Staatsrecht, 's Wicquefort, Mably, Schöll, Koch, Flassan, Klüber lettek olvasmányai. Nem elégedve meg a' tárgyak felületes ismeretével, a' tudomány forrásait keresé föl; a' legnagyobb, legkimerítőbb szakírókhoz fordult. Így akará megvetni egy nagyszerü képzettség terjedt és szilárd alapjait. „Később azonban — mint maga írja — a' körülmények 's érettebb belátás, melyly a' diplomatia pályáján a' jó hazafinak kevés örömet ígérhet (?), szándékit megváltoztaták.“ — Szellemi munkássága folytonos tért talált az időtájban, az atyja közrehatásával alapított „Felsőmagyarországi Minerva“ czimü folyóiratban, melyly főleg aesthetikai tartalmu eredeti dolgozatokból 's francia és angol fordítmányokból állott. Költői kísérletei is vannak e' korból, mig, önvallomása szerint, átlátta, hogy költőnek nem született. 1825. szeptemberben egybehivatott a' korszakot képző országgyűlés. Szabolcsmegeye, Aurél atyját, D. Józsefet választá követéül. A' 17 éves Aurél vele ment Pozsonyba. Ez országgyűlés korszakot képez az ő politikai kifejlődésében. A' törvényes három éven túl hosszas ideig elhalasztott országgyűlés, 's a' törvénytelen merények, alkotmánysértő tények egész sora okvetlenül fölbreszték minden európai miveltséggel bíró honfiban a' létező biztosítékok elégtelenségének érzetét. Az ország legkitünőbb tehetségei gyűltek egybe. Határozottan hirdeté, hogy az ősi alkotmány szilárdítása mellözhetlen szükség. Szabadon elmondák, mi keblöket nyomja. 'S a' szónak súlyt adott a' közvélemény, 's az alkotmányosság biztosítást nyert a' törvény szavaiban. A' későbbi kor megtanítá a' nemzetet, hogy nem szavakban, hanem intézményekben keressen biztosítékot. Mi 1825-ben történt, csak tájékozása volt a' régi állásnak, miből annyiszor kiszorítottatott a' nemzet. 'S mert olyly könnyen kiszoríttathatott, jele azon védsánczok gyöngeségének. Azonban az 1825-ki törvényeket, olyly események után, mint a' 22—24-ki dolgok voltak, mégis nagy eredménynek mondhatni. A' régi alkotmányos ellenzéknek nem kis érdeme az. Ez ellenzék kitünőbb szóvivői közé tartozott Aurél atyja. 'S Aurél egy ülést sem mulasztott. Naplót vitt az eseményekről; azután lapot szerkeztett saját számára. Beszédeket irt a' gyöngébb országgyűlési tagoknak. Csakhamar megismerkedett az országgyűlés minden nevezetesb embereivel. Innen Széchenyi Istvánnal volt folytonos barátsága. „Minden szükséges előkészületek nélkül — ugymond Aurél — bátor vala ő föllépni a' diétán,

klubbot formált, melylyben töltém életemet.“ Pálfi Ferdinánd rávette D. Aurélt, hogy sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára francia nyelven naplót írjon, mi miatt később sok kellemetlensége volt. Pálfi, Aurél naplóját előbb mindig bemutatá Sedlnickinek. Aurél csak később tudta meg, hogy francia naplója miatt a' császár neheztelését anynyira magára vonta, miszerint a' kancellár alig merete őt magához venni. Intette, ne társalkodjék többé idegenekkel. „Melyly tanácsnak — mond Aurél — nem sok hasznát vettem.“ Miután iskoláit végzé Aurél, a' cancellárián a' közjogi ügyek osztályában alkalmaztatott, mint fogalmazó gyakornok. Uj irányok, gyakorlati ismeretek tüntek föl előtte. Ismerni tanulta azt, mit akkor kormánybölcséséségnek hittek — legalább azok, kik a' dolgok élén állottak. Természetes, hogy ez ismeret az európai status-tudományi tanulmányok után nem volt kielégítő. E' fölött unni kezdé az alárendelt burocrata gépies foglalkozását. Szerény helyzetében önállólag nem hathatott. Mindig hanyagabb lett kötelességei teljesítésében. A' birodalmi főváros élveinek örvényébe veté magát, véralkata és szelleme egész szenvedélyével. A' bécsi körök egy részét már Pozsonyban az országgyűlés alatt tanulta ismerni. Ezek által csakhamar be lőn vezetve minden körökbe. 'S az ifju Aurél maga írja, hogy a' bécsi világot minden ágazataiban és minden módon élvezte. Tulajdonai közkedvesség tárgyává tevék őt. Eleven lélek, ügyes mód mindennemű társulati hangulathoz alkalmazni magát, ritka társalgási adomány, minden keresett fesz nélkül törhetlen jó kedélyvel párosult nála, melyly minden élvet fölkeresett, mindenben osztozott. 'S a' szaloni élet kifejté, mi még hiányzott képzettségében : a' biztos föllépést, önbizalmat, éles tapintatot, melyly rögtön észreveszi a' legfinomabb megkülönböztetéseket, mik elröppennek a' sokaság szemei előtt. Olyly tulajdonok, mik miatt a' bécsiek szívesen megbocsáták a' kép sötét oldalait : a' komoly foglalkozás hiányát, melyly az élvadászatot rendszeré teszi, 's minden nagy eseményben csak beszélgetési anyagot keres a' közelebbi óra sivar eltöltésére, 'stb. — Különbben is minden kedvcsapongások zaja, 's a' szórakozás és élvek csábképei sem foglalhaták el egészen lelkét. Soha semmi sem kerülheté el szemeit, mi a' politikai és irodalmi világban figyelmet érdemelt. Sőt olyly foglalkozásra is tüstint kész volt, melylyre hivatását érzé, mihelyt munkásságának megfelelő tért nyitottak. Így az 1830-ki orsz.gyűlésben. Reviczki cancellár magával vitte őt oda ; 's a' császár, gróf Almási Mórizzsal és Apponyi Györggyel együtt fogalmazóvá nevezé. Ez országgyűlés folyta alatt német naplót vitt a' király számára. Ejjel ifju társaival kártyázott, tobzódott, mulatott, 's reggel pontosan megjelent az ülésben. A' nők miatt, kik által kedveltetett, csak ez országgyűlésen két párviadala volt. 'S mindezek mellett nem csak az említett napló pontos vitelére volt ideje, hanem több politikai czikket is irt. Ezek közt egy értekezést az Edinburgh-Review számára. 'S az ismeretszomj sem hagyá el őt a' legnagyobb könnyelműség között sem. Folyvást tanult, folyvást melvelte lelkét. Mindenre volt ideje. — Miután adósságokba igen elmerült, 's az idegenekkel társalgás miatt is sok kedvetlenségei voltak : végre 1832-ben odahagyá Bécset, 's helytartósági titoknoknak neveztetett ki Budán. Novemberben haza ment szüleihez. Az országgyűlés már ki volt

hirdetve. Aurél a' zempléni követségre vágyódott. Nem sikerült. Zemplénnégye egyik közgyűlésén ekkor lépett föl először a' szónoki pályára. A' sors különös szeszélye azon férfival hozá' össze, annak ellenében lépteté' föl pályája kezdetén, kivel tíz évvel később a' journalistica és Pestmegye közgyűlése terén küzdé' utósó szenvedélyes harczeit. Az ékes-szólo *Kossuthal* vivott meg : mint írja naplójában. Szónoki készsége, gyors válaszólo tehetsége, 's okoskodásainak szerencsés válaszóta által azonnal közfigyelem tárgya lón. 'S még jobban feltűnt rövid jelenléte alatt az 1833-ki országgyűlésén, hol már akkor, egy kis főrendi töredék élén, ugyanazon elveket vitatá a' vallás tárgyában, mik mellett később a' conservatív párt élén küzdött. E' politikai szereplés mellett tetemesb részt vón a' magyar tudós társaság üléseiben. A' Jelenkor melléklapjába, a' francia lapokba több cikket írt. Tagja lett a' magyar színházi választmánynak. Ez időszakra esik : „*A' magyar nyelv és ellenszó*“ című munkája, melyly iratai közt nem találtatott halála után. Tehetsége és bátor föllépése már ekkor köz becsülés tárgya volt, 's nevét, a' lángész könnyelműségei mellett is tisztelettel kezdék emlegetni. Főleg az 1838-ki nagy árviz után, melyly a' főváros nagy részét elboritá. Ez alkalommal a' fővárosi népség szegényebb része nyomorra jutott. *Dessewffy Aurél*, mint a' segélyező bizottmány tagja, rendkívüli tevékenységet fejtett ki. A' nádor és a' városi hatóság egyaránt kifejezéék elismerésüket buzgalmaért. Kevésbbé népszerű volt politikai szereplése Pestmegye közgyűlésein. A' kedélyek igen ingerültek voltak. A' szólásszabadsági sérelmekhez majd Pestmegye sérelme járult, a' választási szabadság korlátozósa ügyében. Az ugynevezett *Ráday-kérdés* (lásd : *Ráday 's az 1840-ki orsz. gyűl.*). Ilyly előzmények után nyílt meg a' 40-ki hongyülés. Aurél Sárosban versenyzett a' követségre. Megbukott ismét, mint már Zemplinben. Így a' főrendek táblájához ment szónokolni. A' következő országgyűlés kilátásairól, a' pártok állásáról, 's a' kormány föladatáról a' bonyodalmak 's bekövetkezheto esetlegességek között egy tájékozó iratot készített. A' kormánynál nagy figyelmet ébresztett e' dolgozat. Számfölötti helytartósági tanácsossá neveztetett. Országgyűlésre meghívatott. 1840. jun. 20-án a' *Ráday*-ügyben szólt először. Beszéde nagy esemény volt pártja történetében. Még soha sem mutatkozott addig tehetsége egész erejében. Most a' sajtáságos fölfogás, erős okoskodás, művészi és mégsem mesterkélt taglalása az egésznek, a' nyelv, kifejezések hatalma, az előadás elragadó élénksége annál meglepőbb volt, minél rosabb lábón állott addig a' felsőházi conservatív többség ékesszólása. Mindenesetre sajtáságos jelenet, midőn ilyly országban, hol a' hosszszas parlamenti gyakorlat tehetségeket fejthete ki, tekintélyeket alapithata meg, egy ifju ragadja meg az agg kormányférfiak közt a' pártvezetés gyepelőjét, állásának külfénye 's nevének már régebben megalapított hire nélkül. De nem volt e' szerepre pártjában senki inkább hívatva. A' parlamenti bonyodalmak minden szálait kezében tartá. Ismeré a' pártok erejét, kiindulási pontjait 's az eredmény lehetőségét minden egyes kérdésben. Határozottan lépett föl, hol mások ingadoztrak. Miről a' többségnek sejtelve alig volt, ő már átgondolá. Alkotó szelleme mindig éber vala. Ha indítványt kelle formulázni, vagy határozatot alkotni, nézeteket fölvilágosítani, 's rövid, sokat

mondó szavakba szorítani, mit mások hosszasán elmondtak, ékesbeszédű szája 's gyors tolla mindenkor azonnal kész vala. A' milyly ügyes stylistá, ugy beszédei is a' magyar parlamenti ékesszólás legszebb, legtartalmasabb példányai mellé sorozhatók. A' természet nem látta őt el azon külső előnyökkel, melylyek által a' szónok már magokban hatni bir a' sokaságra. Alkata nem magas, gyöngye organummal, melyly kevés változatosságra volt képes. E' hiányokat mindazáltal bőven pótolta az előadás elevensége, a' nyelv mesteri alkalmazása, a' kifejezések erélye, 's a' meggyőződés elragadó hatalma. Gyűlölte a' hangzatos szópiperét, az üres virágokat, de nem minden ékeit hányta el a' szónoklatnak. Ez ékességek azonban a' pillanatnyi lelkesedés járulékaiknak tetszettek inkább, mint az előkészület hatásra számított eredményének. Egyetlen beszédét sem készíté el teljesen előre. A' tárgyalás alatti dolgokkal legkisebb részleteikben jártas lévén, igen kevés idő kelle neki, meghatározni a' szempontot, melylyből azokat felfogja. Szobája csendében és az ülés zajában egyaránt gyorsan készen volt fejében egész beszédterve felosztásaival, rendezett erősségeivel. 'S olyly ügyes volt a' szerkezet terve, melylyet kevés emlékeztető szavakban papirdarabkákra jegyzett, olyly logikai a' kijelölt gondolatfolyam, hogy kevésbbé gyakorlott szónoknak sem lehet nehéz ez anyagból egészet alkotni. Neki pedig teljességgel csak gyermekjáték volt eszméit szavakba öltöztetni. Senki sem birta inkább a' nyelvet, senkinek sem volt több ügyessége, azonnal meglelni a' találó kifejezést. Azért legtöbb beszédén a' rögtönzés példátlan könnyűségének kinyomata látszott; 's minden rögtönzését az átgondolt mű teljessége bélyegezé. A' vita (discussio) volt az ő valódi tere. Ott érezé magát honosnak. A' közéletben is jellemzé őt e' vitakozási hajlam. Utcán, terebben, társaságban és gyűlésben tüstént kész volt vitára. Midőn baráti szenvedélyessége miatt vádolák: „hogy türjek el ilyly esztelemséget“: szokta mondani. Mindamellet nem hasonlított más vitakozni szerető emberekhez. Nem anynyira az ellenfél gyöngéit fölleplezni, volt főnézete, mint saját indokai túlnyomóságát bebizonyítani. Indokait pedig ritkán merité elvont szemlélődések távolabb tartományaiból, hanem a' hazai életből, a' létező törvényes formák tényleges ismeretéből, melyly kezei közt egy magasabb politika rendszerévé alakult. Zárt sorokban nyomultak előre érvei; seholy hézag, ür, vagy fedezetlen oldal. Csak anynyira terjeszkedett, mit meg akart mutatni; kevesebbnél meg nem állapodott. Örült az ellenvetésnek, mert alkalmat adott egy új oldal tájékozására. Világos előadása minden homályt eloszlatott, határozottsága minden kételyt megszüntetett párthivei között. — Ilyly tehetség mellett D. Aurél csakhamar nagy befolyásra jutott, nemcsak pártjánál, melylynek vezére lön, hanem a' birodalmi kormánynál is. 'S midőn az 1840-ki országgyűlés eredményeit az elkeseredéssel vívott sérelmi harezok kockáztaták: D. A. egyike volt azon státusférfiainknak, kik a' kormány és nemzet, 's az alsó- és felsőház közötti feszült állás megszüntetésére minden befolyásukat fölhasználák. A' szólásszabadsági sérelmek, a' pörbefogottak és elítéltek számára adott teljes amnestiával tetteg orvosoltattak. A' pártok engesztelődtek, a' nemzet és kormány közt mélyen megingatott bizalom helyre kezdett állani. Az országgyűlés a' törvények számára nézve sem minden eredmény nélkül, 's méginkább kedvező kilátásokkal

a' jövőbe, oszlott el. A' fejedelem engesztelő szózatát az 1825-ki országgyűlés után a' 1833—36-ki haladási mozgalmak követték. A' kormány és nemzet kibékülését most, 1840 után, szintén reformtörekvések kísérték. Természetes jelenség. Miután a' jelen biztossága iránt megnyugszanak a' kedélyek, a' jövő foglalkodtatja az embereket. Az aggodalmakat remények váltják föl. Ki nem tudja, milyly vérmes kilátásokkal kezdődött a' 43-ki országgyűlés? Az időszak, melyly ezt megelőzte, az előkészületek kora volt. Az előmunkálatok előkészítésében 's az eszmesurlódásokban, melylyek a' magyar közéletbe addig szokatlan élénkséget idéztek elő, nagy része volt D. Aurélnak. A' 40-ki hongyülésen tagul lón kinevezve a' büntető-törvénykönyvet készítő országos bizottmányba. Mielőtt e' bizottmány munkálkodni kezdett volna, D. A., jutalmul az elmúlt országgyűlésen szerzett érdemeiért, kormányköltségen külföldre küldetett, tapasztalati ismereteket szerezni az érintett tárgy körül más előhaladottabb nemzeteknél. *Metternich* herczeg ajánlólevelével ellátva, utazá be Német-, Francia- és Angolországot, Hollandot és Belgiumot. Anyagot gyűjtött mindenfelé, 's a' büntetőjogon és javítóházakon túl más viszonyokra is kiterjeszkedett kutató figyelme. Különösen Anglia alkotmányos földét tévé tanulmánya tárgyává. — Távolléte alatt azonban a' magyar közéletben egy addig nagyon elhanyagolt tényező támadt: a' sajtó szabadabb mozgása. Olyly egyéniség lépett föl, kinek irodalmi munkásságát akkor is veszélyesnek tartá a' kormány, midőn még csak írott levelekben jelentek meg tudósításai. Most e' férfinak, a' nemzet és kormány közti kibékülés jeléül, rendelkezésre adatott a' sajtó. Az előző vizsgálat szabadelvűbb nézetek szerint lón utasítva. 'S a' különben is virágos, elragadó írásmódot még hatásosabbá tévé, főleg a' hevesebb vérű ifju olvasók előtt, a' politikai mártyrkoszoru, melyly a' szerkesztő sápadt arczát körülöngé, ki csaknem börtönéből lépett a' szerkesztő-hivatalba. 1841. jan. 1-én jelent meg *Kossuth Pesti Hírlapjának* első száma. 'S a' lap csakhamar olyly hatalommá emelkedett, melylynek elvei eléríték a' conservatív tábort, 's modora olyly férfiakban is aggodalmakat ébresztett, mint gr. Széchenyi István volt. Nem tartozik ide ez aggodalmak alaposságát és túlságait mutogatni. Csak mint egy indokot említjük, mi miatt D. A., miután hazajött utazásából, nem ismert fontosabb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni 's a' sajtóban szerinte fölmerült téveszmék ellen, hasonló fegyverrel, a' sajtó utján megküzdeni. 1841 közepén tehát a' „Világ“ című hírlapot megszerezvén, azt pártja közlönyévé alakítá. Cikkei „X. Y. Z. könyv“ cím alatt egybegyűjtve jelentek meg Pesten 1841-ben. Nem anynyira a' napi renden levő kérdések lényegéről szólanak e' cikkek, mint inkább elmékedések az irány fölött, melylyet e' kérdéseknek adni, az elvek fölött, melylyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Nagyszerű bevezetés, rendszeres kezdemény. E' cikkekben mindenütt magasabb nézponntal találkozunk, rendszeres fő termékeivel, melylyek a' reformeszmékhez tapadt ellenzéki tanokat sok részben kitisztazzák, nem egy tévtant megezáfolnak. Az európai státustudomány tanulmánya a' hazai állapotok teljes ismeretével. Távollegyen azonban, hogy minden tanait, minden állításait aláírjuk. Voltak cikkeiben és beszédeiben elvek, állítások, melylyeknek veszélyessége ellen nem tudott egyebet fölhozni,

mint hogy ő fogja azokat majd alkalmazni. A' cancellárságra czélt, melylyre kilátása volt mind a' közvélemény mind a' kormány kijelölésénél fogva. Mindenekfölött azonban a' toll könnyűsége, 's a' styl melegsége, mesterkéletlen, egyszerű és mégis erőteljes szépsége, a' nyelv hatalma tesz nemcsak becsessé, hanem valóban követésre méltó példánnyá D. Aurél journalistai működését. E' tekintetben első a' magyar irodalomban. Valódi magyar Junius. 'S e' harcban, hol a' közvélemény ellene volt, menynyi férfias bátorság, melyly nem szoritkozik csupán önvédelemre, hanem merészen támadni is mer! 'S a' támadásban nem kevésbbé lovagias, mint teljes önértetű. És menynyi, csaknem hihetetlen munkásság. A' nap nagy részét az országos bizottmány üléseiben tölté, hol egyike volt azoknak, kik a' codificatio legfárasztóbb részleteihez tárgyismerettel szólottak. 'S e' folytonos munka mellett a' Világot nemcsak vezércikkekkel ellátta, hanem a' szerkesztés legapróbb dolgait is végezte. Jelen volt továbbá a' pestmegyei gyűléseken. Bement sokszor nagy szélesen, csomó papírral hóna alatt, melylyek még az nap előadandó hivatalos (tanácsosi) irományai voltak; megkérde szomszédjától, miről van szó; megirt néhány levelet — mert nagy kiterjedésű levelezést vitt; egyegy szót jegyezgetett papirdarabjaira, leveléket szórt az ülésben is jobbra balra; 's mire a' szólas sora rákerült, megdörgölé magas homlokát, föl pattant, és a' legtisztább logikai rendben árasztá ki ékesszólása gyors folyamát, melylyet alig leheté figyelemmel kísérni. Részt vön ezekfölött minden társalmi mozgalmakban. Az irodalomban egyetlen érdekesb mű sem kerülte el figyelmét. 'S még barátai társaságát 's a' női köröket is maradt ideje élvezni, kimerithetlen, megtörhetlen, lankadatlan szellemének. — Azonban ez örökös munkássága a' testnek és léleknek örök izgatottságban tartá idegeit. Elgyöngült, lázba esett. Midőn kissé jobban érzé magát, orvosi tanács ellenére, megjelent Pestmegye gyűlésein. Izgatott állapotban hagyá el e' gyűlést, hol ismét erős összszetütközése volt *Kossuth*tal. Viszsaesett a' lázba. 'S néhány nap mulva már 34-ik évében, 1842-dik február 9-én örökre elszenderült. *Kossuth*, legnagyobb ellenese, mély megilletődéssel jelenté a' P. Hirlap közönségének a' gyászliirt: „Menynyi ész, akarat, tettvágy, milyly lángoló érzelem, menynyi remények 's mi fényes jövendő voltak e' névhez csatolva — ugymond — 's néhány napi láz 's vége mindennek.“ Családa könyei közé szinkülönbség nélkül vegyült a' nemzet részvétkönye. Koporsója körül a' pártok, fegyvereiket lerakva, gyülekeztek. Pártja legjelesebb szónokát, előharcosát, vezérét 's legnagyobb státusférfit veszté el benne. Olyly sokoldalú alapos tudományosság, anynyi erély, kitartás, körültekintés, önbizalom senkiben sem volt többé föltalálható. 'S az ellenzék egy lovagias, tiszteletre méltó ellenfelet veszte, ki magasan fölötte állott a' conservativ párt gyarlóságainak. Semmi kétség, hogy ő e' pártnak Peelje leendett, ki annak daczára is átviszi a' már visszautasithatlan reformot. Alkotó tehetsége, ügyessége a' közvetítésben már a' 40-iki országgyűlésen mutatkozott. A' conservativ főnökök közt nem volt egyetlen is, ki több pontokban közelített volna a' reformpárt törekvéseihez. 'S a' válasz, melylyel olylykor elveit igazolá, hogy: ő fogja azokat alkalmazni, utógondolatokat sejdített, melylyeket el kelle hallgatnia, hogy azon elemeket, miknek élén hatni

akart, maga után vonhassa. Talán ez utógondolatok elhallgatása miatt történt, hogy sokan benne nem akartak többet látni egy felvilágosult absolutistánál. E' félreismerés miatt sok üldözésnek, boszantásnak lön tárgya 's részint ezek áldozata. Mélyen fájtak neki a' vádak, mikkel illetették, a' hazája iránti hűtlenség vádjai, melylyet forrón szeretett. Itéljen bár mindenki Dessewffy Aurél politikája fölött saját szemüvege szerint, azt pártszinkulönbség nélkül meg kell vallani, hogy benne a' közügy 's irodalom tiszta főt, belátó gyors értelmet 's az ítélet hatalmával erős szónokot vesztett. Egy vala ő a' nemzet leggeniálisabb fejei közül. 'S mit előkelőink növelési rendszeréről elmondott, annál jobbat és szebbet e' tárgyról elmondani nem lehet. Valódi magyar hazafiai érzelmein kívül, azt is bizonyítja ez, hogy a' korán elhunyt olyly szelleműs író leandett, mint jeles szónok volt, hivatva a' kor országatani és társadalmi kérdéseinek alapos és elmés megvitatására. — Életírásáról 's hátrahagyott műveit illetőleg lásd : *X. Y. Z. könyv*. Pesten, 1841. Néhány nevezetesebb darab gróf *Dessewffy Aurélnak hátrahagyott munkáiból*. Összeszedte gróf Dessewffy Emil. Pesten, 1843. *Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy* II. köt. Pesten, 1843. — y.

Aurél ifjabb testvére gr. *Dessewffy Emil*, *Józsefnek* harmadik fia *Sztáray Eleonóra* grófnétól, szül. 1814. A' magyar conservatív pártnak azon értelemben, mint az főleg a' Budapesti Híradó organuma 's a' budai conservatív pártalakulás által kifejlődött, főfő hőse, szó- és tollvivője, a' conservatív programm egyik szerkeztője, a' Budapesti Híradó ugynevezett vezére. *Aurél* letünthe után, ugy látszik, *Emil* gróf akarta átvenni e' nagy tehetőségnek szerepét, de annak ereje 's lánglelke nélkül. *Dessewffy Emil* sokat tanult, sokat olvasott 's utazott, és a' vele egykoru mágnások nagy részét tudományra, nyelvügyességre, szónoki 's írói készülségre nézve tetemesen felülmulja, de ha *Aurél* bátyja mértékével méretik, igen kicsinynek mutatkozik. Ő írta az *Alföldi leveleket*, melylyekben hazánk anyagi kérdéseit ügyesen tárgyalja, a' Hírnökben már előbb megjelent czikkeit összeállítván; 's midőn ezeket írta, még sokkal magasabban állt a' szabadelműség hágesóján, mint későbbi politikai czikkeiben, melylyeket a' Budapesti Híradóban az adminisztrátori rendszer 's általában a' conservatív politika védelmére, a' védegyelet ellen, a' dohánymonopól mellett 'sat. igtatott. Későbbi czáfolói gyakran idézték fejére az Alföldi levelekből, későbbben megtagadott öntanait. Sokat foglalatoskodott anyagi kérdésekkel, 's ezen tanulmányának gyümölese legujabb munkája az adóról. Ezen írói érdemeiért 1843-ban a' m. akad. lev. tagjává választatott. Iratain 's beszédein azonban bizonyos németes, pedans szárazság és unalmasság vonul keresztül. Igen jól jellemzi azokat következő furfangos esemény. Gróf *Széchenyi István* egykor az 1844-iki országgyűlésen fontos képpel közelit gr. *Emil*-hez, 's kérdi őt, hogyan kellene a' *matt* német szót jól magyarul kifejezni. Talán jó kifejezés lesz a' „*bágyadt*“ mond gróf *Emil*. Köszönöm, felel *Széchenyi* 's helyére megy, és csakhamar feláll 's beszélni kezd, így kezdvén beszédét „Gróf *Dessewffy Emil* *bágyadt* okoskodása 'sat. Azonban maga gr. *Dessewffy Emil* is szeretett elméskedni, de a' polemia mezején, ha e' térre szállott, rendesen nagy kudarezot vallott. A' journalistikai világban nem egyhamar került elő nagyobb vereség, mint melylyben b. *Eötvös*

*József Dessewffy Emil*t részelteté, midőn ez őt poéta-politikusnak nevezte, 's általa a *pálinkafőzésre* emlékeztetett, 's több más kérdésben. Gr. *Dessewffy Emil* írta a' conservatívek programját, melylyben az ellenzék megsemmisítése volt kitűzve. Hová vezetett e' túlság, megmutatták a' kifejtett szomorú események. Jelenleg német lapokban védi a' conservatív politikát, nem szűnven meg a' régi ellenzékét most is tehetsége szerint korholni. A' mi külsejét illeti, sima, ügyes, szép ember, 's arczvonásaiban emlékeztet Auréla. — Y.

Dessewffy József gr. *Dessewffy István* kamarás és *Vécsey Anna Mária* csilagkeresztes hölgy fia, szül. 1771. Kriviánban, Sáros megyében. Anyja születés után meghalván, nagynénje *Szirmay Carolina* vállalta fel nevelését, melyly magyaros és kemény volt. Kilenczéves korában Kassára ment iskolába, 's a' gymnásiumi pályát, egy hivatlan házi tanító veszszeje alatt, kevés sikerrel végezte. Azután *Koppi* vette át nevelését, ki vele a' tudományokat megkedvelteté, 's kit, áttétele után, Kolosvárra 's később Pestre is követett, hová *Koppi* a' történeti tanszékre hivatott meg. A' kegyes rend gymnásiumában tanulván, *Zimányi* volt a' szónoki 's költői tanulmányokban oktatója, ki a' classicus írók szerzetét fel tudta benne költeni 's lelkesen ápolni. Így lettek kedvesei a' római 's görög classicusok. Ciceróból már akkor fordítgatott. De nem csupán nyelvészeti és aesthetikai tekintetből forgatta a' régi írókat; azoknak szellemét is beszivta, 's így lett egyik fényes csillaga azon köröknek, melylyek akkor a' nemzeti ügy mellett csak igen gyéren buzgólkodtak, 's egyik legnemesb érzelmű 's legműveltebb fia a' hazának, melylynek javát szóval és tollal haláláig előmozdítani törekedett. Átlépvén az egyetembe, itt *Dugonics*tól tanulta a' mathesist, *Mitterpachert*től gazdaságot 's műtant, *Schönwisnert*től diplomatikát 's nummismatikát 's *Koppit*ől, mentorától, a' történetet. Szorgalmasan, szenvedélyesen tanult, tudványa kimeríthetlen volt. A' philosophiát végezvén, hogy iskolai pályáját rövidítse, Kassára ment jogtudományt hallgatni; azután gróf *Sztáray Mihály* szabolcsi főispánt kísérte a' budai híres országgyűlésre, melyly félszázad után először tőn ismét magyar király fejére koronát. Itt nyílt meg előtte a' gyakorlati, politikai élet ajtaja, 's jurátusságát végezvén, országos pályára lépett és Fiumében fogalmazó lett. De a' bureau nem vala kedves köre, elment Olaszországba vándorolni, 's költészi és művészi benyomásokkal megrakodva tért vissza. Visszajötte után 1795-ben a' szabolcsi felkelő nemes seregnél volt kapitány; a' campo-formiói béke e' pályájának is véget vetvén, megyei körben kezdte szolgálni. Falusi magányát a' classicusok olvasása fűszerezte, kiket évről évre inkább szeretett. Azonban tudományos szenvedélye mellett a' megyei gyűlésekre is eljárván, 1802. Sáros, 1805 's 1807. Zemplén, 1811 és 1825-ben Szabolcs megyéket képviselte az országgyűlésen. Az 1807-iki rövid de fényes budai országgyűlésen tollvivő volt. Politikai hitvallására világot vet *Taglalat* című munkája, melylyel gróf *Széchenyi István Hittel* című munkáját megtámadá, midőn az a' magyar önelégültség álmaít kiméletlenül felrázni, 's az előítéletek várkapuját Botondkint döngetni kezdé; 's azon röpirat, melyly halála előtt kevéssel forgott közkezen, 's egy meg nem nevezett főispán politikai hitvallását adá, az ő észrevételeivel. Azonban gr. *Dessewffy József* hű magyar, nemzetének

buzgó, minden szépért 's jóért lelkesülő fia volt, és ez a fő dolog. Nyelvünk 's a szép izlés terjesztésére mind írásai, mind még többet kedves és vonzó személyessége által igen sokat hatott. Költői munkái, mik közt latin 's franczia dolgozatok is vannak, 12 kötetre felmennek, de nyomtatva csak igen kevés van. *Kazinczy Ferencz*nek hű barátja 's pártolója volt, és legszebb művei közé tartozik a *Kazinczy*hoz irt gyönyörű epistola, melyet az érzés melegsége 's a compositio tisztasága egyaránt kitiintet. Prósaí iratai közül a „*Bártfai levelek*“ azon korban, midőn megjelentek, ezelőtt 30 évvel, szinte kitűnő irodalmi jelenet valának. Végre irodalmi érdemei közé tartozik a *Felső Magyarországi Minerva* alapítása, melyly által a nemzeti irodalomnak a felföld fővárosában, Kassán, tűzhelyet akart állítani. A m. akademia alkotásánál jelen volt, az alaprajzon ő is dolgozott, 's annak kezdet óta tiszteleti tagja lett, melyly minőségben üléseit hiven látogató 's a tanácskozásokban buzgó részt vett. A' geniális, magas műveltségű férfi rózsaszínű életére, melylyet a múzák, egy tiszteletreméltó derék nő *Sztáray Eleonóra* grófné, 's nagyreményű gyermekek boldogítottak, gyakran vetett homályos felhőt a' pénzügyi zavar, melylyet ősi jószágaival együtt öröklött. Éltesebb korában a' genialitas némi különözségbe ment át nála, 's elszóródottságáról mulatságos anecdoták keringenek. De azért neve 's emlékezete áldott leszen mindazok előtt, kik méltányolni tudják egy magyar mágnásban a' valódi nemzeti érzelmet. Fiai *Mark, Aurél* és *Emil*. — Y.

Dessau. (Anhalt-Dessau) a' három Anhalt hercezségek egyike, melyly az öszszes Anhaltféle birtokból 16½ négysz. mfdet foglal el 5 városban, 2 mezővárosban, 's 101 faluban, és 45 egyes épületben 62 ezer reform. és luther.lakossal, kik 1827 óta egy protestans egyházba olvadtak; 's így Bernburgnál is Köthennél is nagyobbacska valamivel. De a' kis ország 6 részre van tépve. Nagyrészt termékeny síkság; csupán a' sonderlebeni kerület dombos; erdeje 's tava elég. A' kiadások ellen, újabb időkben, költséges töltésekkel van védve. Erdőszete kitűnő. Az utak jelesek. — Az ország szépitésére sok történt. De hiányzik a' kis államban vagyonos földmivelő osztály, melyly a' mezei gazdaságot kellő magas fokra emelhetné. Gyárai 's kereskedése a' porosz vámszövetséghez csatlakozás által szenvedtek; de a' berlin- anhalti vasút által új emelkedést nyertek. Fő vizei: az Elbe és Mulde, melylyek partjain, kiöntéseik miatt, gyakori a' láz. — Az Anhalt-család közös levéltára Dessauban van. Dessau hercezség városai közt, melylyek számára 1832. községi rend hozatott be, legjelentékenyebbek: *Dessau* a' residentia város nyájas szépsége, *Zerbst* nagysága, ó épületei, 's municipális jogai, és *Wörlitz* parkja által. *Zerbst* városban van a' három Anhalt-hercezség, 's egyszersmind két schwarzburgi hgség közös főtörvényszéke, melylynek 5 tanácsosa közül a' legöregebb viszi az elnökséget, a' felügyelet pedig a' hercezségek közt évenként változik. Mint már *Anhalt* és *Bernburg* cikkek alatt mondva volt, a' ház közös ügyeit egy családbeli senior intézi, ki mellé két közös tanácsos van rendelve; ugy szinte a' diplomatikai közlekedés is közösen tartatik fen. De ezeket kivéve mindegyik hercegségnek 's így Dessaunak is önálló külön kormányja van. Az Anhalt-lineák közt legöregebb a' Dessau, melylyet *János György* hg., († 1618-ban) alapított. E' linea azonnal a' porosz érdekekhez

csatlakozott. *János György* unokája *János György* már brandenburgi szolgálatban állott, *Dessau Leopold* pedig híres hadvezér volt a porosz sereg-nél, 's II. *Fridrik* tanítója a hadtudományban. *Leopold* maradéki közül legkitünőbb *Ferencz Fr. Leopold* a mostani herceg nagyatyja, kinek jó izlése 's fényüzése igen sokat tett a tartomány szépítésére. Őt 1817-ben unokája, *Leopold Fridrik* követé az uralkodó széken, ki 1794-ben született, mivel atyja, a koronaörökös *Fridrik* már 1814-ben meghalt. *Leopold Fridrik* herceg, *Lajos* porosz herceg leányát *Fridrikát* vette nőül, kitől a koronaörökös *Fridrik* hg. 1831-ben született. A másik két anhalti linea gyermektelensége mellett hihető, hogy csak Anhalt-Dessau tartja fen a családot, 's a más két linea birtokai ezével legközelebb egyesülnek. Az igen egyszerű udvartartás egy udv. marschallból, lovászmesterből és fővadászmesterből áll. A hercegnek, az országon kívül, még számos, részint tetemes kiterjedésű, mintegy 6 □ mérföldre menő, 's 50 ezer tallér évi jövedelmet adó magánbirtoka van, különösen Poroszországban, melyeket a vitéz vezér *Leopold*, az ugynevezett „*Alte Dessauer*“ szerzett. Az elsőszülöttségi jog 1727-ben hozatott be, a nagykorúság 21 évre állapított. A közigazgatás igen tökéletlen, szétszórt és sokágu. A kabinet vivé a főfelügyeletet az igazságszolgáltatás felett, 's maga is kivételes bíróságot gyakorolt, a czéhügyet vezeté, és egy egyházi tanácsossal, t. i. a zerbsti superintendenssel szaporitva, consistoriumot képezte. A jövedelmi kamra a pénzügyön kívül a rendőrségre is ügyelt. A főerdőtisztviség elkülönözve, önállólag hivataloskodék, valamint több más bizottmányok, melyek közt legfontosabb a hadi bizottmány. Az alsóbb közigazgatásra nézve 7 kerületre van felosztva a kis ország: *Dessau*, *Qualendorf*, *Oranienbaum*, *Gröbzig*, *Sondersleben*, *Gross-Alsleben*, és *Zerbst*. Anhaltban, a „*Sachsenspiegel*“ hazájában, mindenütt a szász jog érvényes, hercegi rendeletekkel világosítva és szabályozva. A herceg jövedelme 400 ezer tallérra tétetik, minek azonban csak két ötöd része kerül ki az adóból 's egy harmada a hercegi magánjavakból. A státusadósságok pedig 1 millió tallérra mennek. A szövetséges contingenshez Dessau 529 embert ad; a szolgálati idő 1827 óta 4 év. Az iskolaügy szeretettel ápolatik. A 12,000 lakossal bíró szép fővároska *Dessau*nak 1837-ben újra szerkeztett gymnásiuma 's polgáriskolája van: továbbá 1836 óta bibliatársasága 's kertészeti egylete, melyly kertészeti lapot ad ki. — h.

Detmold l. Lippe-Detmold.

Devaux (Pál) képviselő a belgiumi kamarákban, egyike azon keveseknek, kik az 1830-ki belga forradalom alatt és után szilárd kezekkel ragadván meg a kormány gyeplőjét, a rend helyreállítása és az alkotmányozás körülfelelhetlen érdemeket szereztek magoknak. Született Brüggeben, és a jogtanulmányokra fordította idejét. Melyly jog- és történeti tanulmányai által az ügyvédi pályára kiképezvén magát, azt 1820-ban kezdette meg. E' mellett azonban hazája ügyeire és viszonyaira is legnagyobb figyelmét és gondját fordította. Azon elveknek és rendszernek, melyly szerint Hollandia igazgatta Belgiumot, határozott ellene volt. Ez okból elhatározta magát, az ellen minden kitelhetőkép fellépni és erélyesen működni. Azért is szövetkezett *Lebeau* és *Rogierrel*, kiknek közre-

munkáltával adta ki a „*Politique*“ című lapot Lüttichben, melyly az ellenzéki sajtóban legkitűnőbb helyet foglalván el, merész vitatásai által sokat tön a' septemberi napok előidézésére. Legfőkép azáltal tön nagy hatást Belgium viszonyainak és eseményeinek kifejlődésére, mert abban készítettett el a' szabadelvek és katolikusok közötti szövetségnek terve, miáltal D. legtöbbet tön a' hollandi uralom megbuktatására. — D. alapította meg társaival a' belga doctrinairek pártját, melyly a' republikánusok ellenében lépven fel, a' kormányon és országgyűlésen több évekig vezette az állam ügyeit és sorsát. — A' forradalom kiütése után D. a' congressus tagja lön, hol a' forradalmi és köztársasági irány ellen dolgozott. Midőn pedig a' nemzet többsége át kezdé látni, milyly nagy szüksége van az országnak megállapodásra, rendezésre és szilárd erős kormányhatalomra, doctrinaireknek kellett a' kormánypálczát kezeikbe venni, és D. *Lebeau*val együtt beléptek a' ministeriumba. D. azonban tárczát nem fogadott el. — Mind a' congressus mind a' kormány részéről a' legnevezeteseb ügyekkel bizatott meg. Az alkotmánytervet ő és *Nothomb* dolgozták ki. A' congressusban az alkotmány legnevezeteseb kérdései felett D. volt az előadó, melyly alkalmaknál kifejtette elveit és alapvonalait azon alkotmányrendszernek, melyly később a' kormány által vezérelvül fogadtatott el. A' főbb elvek abban ugyanazok valának, melylyek az erős és szabad monarchiának alapelvei gyanánt szoktak tekintetni, u. m. erős központi hatalom, de e' mellett minden lehető politikai szabadság — monarchia, melyly nélkül Belgium meg nem állhata, — és a' külviszonyokra nézve a' conferenciával való egyezkedés. — Leopoldnak királylyá választatása tőle és *Lebeau*,s *Nothomb*tól származott. 1831-ben ugyanazokkal D. Londonba küldetett mint biztos, részt venni ott azon politikai egyezkedésekben, melylyek a' királyválasztással összekötötésben állottak. Onnan keletkezett azon 18 cikkely, melylyeknek a' nemzet általi elfogadása tette lehetővé a' koronának Leopold általi elfogadását is. Miután Leopold megkoronáztatott, D. roncsolt egészsége miatt majd egészen visszavonult a' politikai cselekvés teréről. És ámbár elvbarátai 1833-, és 34-ben ismét kormányra emeltettek, D. mégis megmaradt magányában, egyedül csak alsóházi tagságát tartván meg. Szónoklani ritkán szokott, de ha szükség, mindig a' mérsékelt szabadság, rend és haladás mellett küzd. Nyugodt és méltóságteli tartása által ellenei tiszteletét is kivíta magának. Utolsó terjedtebb parlamenti műve volt azon tudósítás, melylyet a' vasuti kölcsönről tett, melyly a' Rotschild-házzal 1833-ki aprilben kötött. Neki köszönhetni leginkább ezen törvény elfogadását, melyly Belgium jóllétére mind finánczi mind politikai szempontból igen nagy hatással van. — Sz. I.

Develey (Izsák, Manó, Lajos) egyike kora legnevezeteseb természettudósainak, a' lausannei egyetemenél csillagászat és mathesis tanítója, született a' waadi cantonban Labredouñicében 1764-ben. Genfben és Párisban végzé tanulmányait, honnan Schweiczba visszatérvén megnősült és Lausanneben tanítói széket nyert, előbb mint helyettes és 1798-ban mint rendes tanár. Agg kora miatt 1837-ben helyettest nyert. — D. az egyetem körül nem keveseb érdemeket szerzett magának, mint az irodalomban tudós művei által. Ezek közé tartoznak : *Traité analytique de la methode*

(1794). *Arithmetique d'Emile* (Paris 1795. és 1823.) *Introduction à l'algèbre* (1799). *Phisique d'Emile* (1802). *Algèbre d'Emile* (1805. 1828). *Elements de geometrie* (1812). *Appl. de l'algèbre à la geomet.* (1816). *Essai de methodologie* (1831). *Cours élémentaire d'astronomie* (1833). *Cours méthodique et raisonné de sphère* (1837). Az érintett munkák czimjei *Rousseau Emiljétől* kölcsönzék neveiket. Álnév alatt egy regényt is irt: „*Les Egyptiens sur les lords du Luc Léman, ou Sebastien de Montfaucon, dernier évêque de Lausanne.* (2 köt. Genf 1828). — Tudományos műveltsége folytán több akademia rendes és levelező tagjává neveztetett ki, különösen a' pétervári társulat által is. — Sz. I.

Devrient család. A' Devrient név arra látszatik hivatva lenni, hogy művészeti fényt derítsen mindazokra, kik szerencsések azt hordani. A' Devrient-család egyike azon francia családoknak, melylyek a' nantesi rendelet visszavontával, száműzték magokat hazájokból. Devrienték Poroszban nyertek menhelyet, mit minden tag művészetével kivánt meghálálni. Jelenleg legkitünőbb, leghiresebb tagja *Emil*, ki született 1804-ben Berlinben. Atyja kereskedő levén, fiát is ugyanazon pályára szánta, 's már be is vezette őt a' kereskedő-iskolába. Azonban már legfiatalabb éveiben legnagyobb mértékben nyilvánulván művészeti tehetsége, nagybátyja a' hires berlini színész *Devrient Lajos* nagy nehezen rá birta atyját, hogy Emilnek engedje meg a' színészetre való áttérést. E' percztől kezdve minden szorgalmát 's minden idejét drámai tanulmányokra fordította, miben vezetője nagybátyja volt. Legelőször Braunschweigban lépett színpadra az Orleansi szíztben mint Raoul 1821-ben. Ritka tehetségei a' művészetre már akkor is feltűnván, *Klingemann* az igazgató hosszabb időre ohajtá őt megtartani, de ott elegendő tért nem találván, Brémába ment 1822-ben. Itt, igen kedves hangzatú szava levén, rá beszéltetett daljátéki szereplésre. És csakugyan részint színművekben, részint daljátékokban szerepelt. Először mint Sarastro énekelt 's köztetszést nyert. Majd aztán Figaro és a' bűvös vadászban is fellépett. Brémát elhagyván, Drezdában, Hannoverben vendégszerepeket adott és 1823-ban Lipszében lépett fel. Itt már kizárólag a' színművészetnél maradt, melylyben folytonos tanulmányai által roppant haladást tőn. Lipszében öt évet töltvén, ez idő alatt megnősült és 1828-ban Magdeburgba, 's innen Hamburgba ment. E' városban fejezte be Devrient drámai iskoláját, a' tragoediában Smith levén tanítója, a' comoediában pedig Lebrun szolgálván neki mintául; két év elteltével 1831-ben a' dresdai udvari színház számára nyeretett meg, hol élethosszára van lekötelve, és ott ő az első színész a' hősi és szerelmes szerepekben. Mint ilylen egész Németországban a' legelső helyet vivta ki magának, mit nem csak természeti képességének, hanem fáradhatlan tanulmányának is kell tulajdonítani. D. nem tartozik azon színészek közé, kik hasonlítanak a' viharhoz, melyly a' tenger belsejét felzaklatja és mindent elragad magával. D. nem teremt orkánszerű hatást, nem ragadja magán kívül a' közönséget, nem vakítja el az észet és indulatokat. Szerepléseinek sikere nem a' szenvedélyes taps vihar, nem a' tetszésnek sebesen felkelő rohama 's lármája, hanem azon báj, melyly alól ki vonni senkisésem képes kebelét. Rendkívül lágy és ezüst zengzetű hangja párosulva a' melancholia némi kifejezésével, fokozaton-

kint, nem rögtönözve, emeli a' nézőt a' báj azon élvezetére, melylynek utó-gyönyörei tartósan maradnak meg kebleinkben. Mint ilyen méltán lehet őt Némethon legelső szerelmesének tartani. Sokat tesz ehhez nemes 's kellemős tartása és szép termete, mintegy teremtve levén az éjszaki érzelgős drámák hősi és a' spanyol lovagi darabok szerepeire. Minden mit természet adhat, szép külső, hatásos arczkifejezés, kedves taglejtés, kellemes mozdulatok és bűjos hang, tökéletesen fellelhetők nála. És tanulmánya által mind azt is megszerző magának, mire egy tökéletes színésznek szüksége van. Érzelmdús természete némelylykor ellágyulásig terjed ugyan, de a' néző kebele akkor sem marad kedves és nemes érzelmű vizsgálhang nélkül, melyly szívesen nélkülözi a' tetszés dühöngő szenvedélyeit. Ki ne ismerné Shakespeare Romeóját, a' szerelmeseknek e' legnehezebb 's legfelségesebb szerepét? D. ebben legnagyobb; az élők közül nincs, ki őt utól érhetné, nincs, ki olyly élethűn, olyly magasztossággal adhatná azon szerepet. Csakhogy nem tudni, nem nagyobb-e ő még akkor, midőn Posát adja, melyly szerep studiuma és tehetségei legfőbbikének tartatik. Ezen kivül nevezetesb szerepei, vigjátékban: Don Caesar, Vanderer Richard, Gluthen stb., drámákban: Hamlet, Tasso, Egmont, Orest, Piccolomini. A' szász hercegnő polgári drámáiban is felette kedves helyet foglal el. A' legszigorúbb critica is elismeré, mikép az előadás hűségében, az életteltjes kifejezésben, a' jellemnek kimerítő felfogásában és azoknak legfinomabb izléssel párosult feldiszesítésében D.-hez hasonlót alig találhatni napjainkban. Ha azonban művészetét szűkebb körre szorítaná, tehetségeinek és iránytanulmányainak legjobban megfelelő szerepekre, ha p. o. a' 100 éves őst 's több ilylyes caricaturákat elhagyná, ámbár azokban is remekel, művészete méltóságosabb, komolyabb, és magasztosabb leendne. Nem célszerű, ha a' színész mindenkor a' közönség tetszvágyának hódol. — Azon vendégutazás alatt, melylyet Berlinben, Hamburgban, Weimarban, Lipsében, Bécsben számos ízben tőn, egész Németország előtt megismertette fényes tulajdonait. Pesten is megjelenvén, mielőttünk sem ismeretlen.

Emil testvérei is szép nevet szereztek magoknak a' szinpadon. Nevezetesen a' legöregebbik, *Károly*, ki 1798-ban született. Első éveit részint kereskedési tanulmányokkal, részint katonai szolgálattal töltvén el, csak 1819-ben lépett a' szinpadra. Jeles tulajdonai és kelleme csakhamar a' közönség kedvenczévé avatták. 1822-ben Drezdába hivatott és itt az udvari színház rendes tagja lőn. Itt vette el nőül *Schröder Vilmát*, kitől azonban 1828-ban elválván, később e' miatt Drezdát is el kelle hagynia. Ekkor számos helyeken vendégszerepeket adott, nevezetesen Bécsben, Berlinben, Münchenben, Lipsében, Hamburgban, Frankfurtban, Petersburgban és Pesten. Tett műutazást Párisba is, és 1836-ban Karlsruheban, 1839-ben pedig Hannoverben szerződött. — *Károly* természeti képességére nézve fölülhaladja testvéreit, magát *Emilt* is. Kitűnő szép termete, kecsteli mozdulatai, jellemős fej, és hatályteli hangja egyikévé teszik a' legkedveltebb színészeknek. De épen ezen dús természet lőn oka annak, hogy kiképzését elhanyagolta, bizván természeti jelességeiben, ezeknek kifejtésére, tökéletesítésére legkevesebb studiumot fordított. Innen van, mikép játéka szépségeit csak elszórva, némelyly egyes részekben találhatjuk fel. Előadásai töredékesek, szétszaggatottak. Azon ősz-

hangzatot, melyly a' szerep minden részein előmöljék, melylyet azonban csak mélyebb elmélkedés és gondolkozás által nyerhetni meg, nem található fel működéseiben. A' szorgalomban egészen hátramaradt testvéreitől, azért ritkán is sikerül neki minden részleteikben öszszevágó egészeket, 's tökéletes jellemképet előállítani. Sokszor egészen a' közönségesig száll le, sokszor a' hatásvadászta által veszi el minden magasb érdekességét. A' lángész azonban igen sokszor 's többnyire világosan kitünik szerepléseiben. Legvirágzóbb korában az ifju szerelmes és hősi szerepek voltak az övéi. Don Carlos, Correggio legszebb szerepei. Az utóbbi időkbén az öregebb szerepek felé látszik hajlani.

Edvard az előbbieket testvére 1801-ben született Berlinben. Nagy nehezen legyőzván szülei ellenzését, mint testvérei, színművészetre adta magát. Első éveiben mint énekes működött. Barriton-hangja igen kedves hatást gyakorlott. A' berlini operaházban adott, 'Jézus halálában' igen kitüntette magát és az udvari operaház számára nyeretett meg, hol 1819-ben Don Juanban lépett fel. Kiképzése végett hosszash műutazást tón Lipcsébe, Drezdába, Frankfurtba, Bécsbe. Első rangu énekessé nem emelkedheték ugyan, de hangjának finomsága és kelleme köztetszést vívott ki. Iphigeniában Orestes, Korintheta ostromban Mohamed, Don Juanban Masetto és a' Templomos valának főszerepei. Játéka mély studiumra mutatott, minden mozdulata meggondoltságot ésöntudatot árult el. De a' természet elég képességgel az énekre nem látván el és hangját majd egészen el is vesztvén, 1834-ben drámai színművészettel cserélte fel az operát. Az új pályán műképzettsége és kritikával párosult játéka által tüntette ki magát. Az egyhangúság, szenvedélynélküliség és a' kifejezésben az érzés hiánya nem engedi, hogy olyly szerepeket, mint p. o. Posa, Hamlet, sikerrel adhasson. Ellenben a' komikai és jellem szerepekben igen helyén van. Amália herczegnő darabjaiban legjobban képes kitüntetni magát. Ritka színész, ki, mint ő, anynyi szorgalmat, olyly mély tanulmányt fordított volna kiképzésére, melyly tekintetben legelső helyen áll testvérei között is. — *Edvard* úgy is ismeretes, mint író. — '*Párisi levelei*' a' francia színművetet igyekeznek lerajzolni, mihez 1839-iki otlléte alatt gyűjtött adatokat. *Hans Heiling*, *Kirmes*, és *die Zigeuner* operákhoz szöveget irt. Ezeken kívül, *Die Gunst des Augenblicks*, *Der Fabrikant* és *Die Verirrungen* szindarabok jelentek meg tőle. Az utóbbi a' nő-emancipatiót vagdalván, tetszést nyert. Azonban E. mint költő nem jelentékeny, igen is utánozván Iffland pityergő modorát, kevés elménczséggel és tökéletlen kivitellel. --

Lajos, a' fent nevezetteknek nagybátyja, szül. 1784-ben Berlinben. Szülei által előbb kereskedésre, aztán mesterségre tanittatott, de Iffland előadásai egészen elragadták őt 's arra határozzák, hogy szini életre adja magát. Szülei házat titkon elhagyván, *Herzberg* név alatt *Lange* vándorló társasághoz állott 1803-ban. Két év mulva Dessauban szerződött és igen nagy tetszéssel játszott, ámoár mértékletlen ital és rendetlen életmódja által sokat ártott kifejlődésének. Szülei kiakarták fizetni adósságait, hogy hagyja félben a' szini pályát, de barátjai biztatására azt nem tette. Dessauból titkon elmenni kénytelenítettvén, Breslauba 's később Berlinbe ment, hol mint korának legelső színésze, örökös nevet szerzett magának.

— Külseje igen meglepő volt. Tüzes szemci, barna hajfürtjei, sugar termete, élénk testmozgása és heves hangkiejtése nem mulaszthatták el hatásukat. Tanulmány igen kevés volt nála, de annál több a' természeti adomány. Egész élete a' lelki és testi erők legnagyobb izgatottságában folyt le és ez öszhangzásban volt színi életével is. Schol sem tünt ki anynyira, mint Shakespeare nagyszerű szerepeiben. Itt olyly tehetség fejtett ki, hogy német Garrick-nak neveztetett el. Ő volt legelső, ki Leart, a' magasztos bolondot, a' büszke Macbetet, Shylokot a' társalom páriáját és III. Richardot a' természet páriáját eredeti erejökben mutatta meg a' német közönségnek. D. Lajos befejezé a' német színészet épületét, melylynek alapköveit Schroeder és Eckhof rakták le, midőn Lessing a' 18-ik században a' német irodalmat alapította. D. bevégzé a' német ó színészetet, mint Goethe az ó költészetet. — Főszerepei valának még: Moor Ferencz, Falstaff, Scheva, Kock stb. Legjobban sikerült neki mind a' magas comicum, mind a' legvégső tragicum. Ifflandnak valódi ellentétélet képezé. — Három nője volt, kik mind jelesek a' színészi pályán, melylyet leánya is követett. Ezeken kívül három unokaöccse is követte színművészi példáját. — D. Lajos Cumberland zsidójában mint Scheva lépett fel 1832. évi dec. 1-én utolszor és 30-án már meghalt. Élte utolsó perceiben nője által Mozart Don Juanjának nyitányát játszátá magának. — Ezen feleséges költészetű bucsuhangok édesíték haldoklása kinjait. 1833 évi jan. 2-án Berlinnek minden nevezetessége és öszszes népe kíséré a' nagy német színész örök emlékü tetemeit a' sirkertbe. — Sz. I.

Dézsmá alatt értetik azon adó neme, melyly szántóföldektől, szőlőskertektől, magán egyének által művelt bányáktól, marháktól, 'stb. természetben, azaz : termékekben és nem pénzben kívántatik. E' szó a' deák *decimától* eredvén, ebből azt lehetne gondolni, mintha a' dézsmá minden terméktől a' 10-ik részt venné el; de ez nem úgy van, hanem a' különböző országok törvényei 's szokásai szerint hol az 5-ik, hol a' 7-ik, 9-ik, 10-ik, 16-ik. 'stb. részt veszi igénybe. Már a' zsidók dézsmával fizették papjaikat, 's innen jött által e' szokás a' keresztyén világba is, csakhogy a' dézsmajogot gyakorolható egyének különféleképen változtak. Így Magyarországon a' dézsmáadóval terhelt földek termésének 10-ik részét hajdan maga az álladalom vette igénybe, 's csak később adatott át a' papságnak használatul, melyly dézsmá egész a' jelen időkig királyinak neveztetett. Ezenkívül a' feudális rendszer következtében, itt is, mint más országokban, hol a' feudumok még el nem töröltettek, a' jobbágyi földek birtokosai kilenczedet adtak termésükből földesuraiknak. A' bányadézsmá pedig az álladalom javára maig is divatban van. Egyébiránt mi az adónak e' nemét illeti, helyesen jegyzé meg *Joungh Arthur*, hogy ez minden kigondolható adónemek közt a' legigazságtalanabb és legnyomasztóbb; valóságos zsarolás, melyly a' földműves vagyont olyly érzékenyen támadja meg, hogy ez által minden kedvét a' szorgalomhoz elveszi, 's javítási törekvéseit meghiusítja. Mintegy örökös harcban élnek azok, kik dézsmát követelnek, azokkal, kik azt adni tartoznak. Külsőleg vévén, ez adónem legigazságosabbnak tetszik, holott épen legigazságtalanabb, mi onnan ered, mert ez esetben az adó nem a' tiszta, hanem a' nyers jövedelemtől vétetik; holott az adó igazságos alapja egyedül a'

tiszta jövedelem lehet. Így, vannak termékeny vidékek, hol a' földnek fele nyers termése a' ráfordított költséget gazdagon visszatéríti, 's a' másik fele termés tiszta földjövödelmül tekinthető; holott soványabb földeknél az évi termés $\frac{4}{5}$ része is alig képes fedezni a' művelési költséget, 's tiszta jövödelmül csupán $\frac{1}{5}$ marad, nem is említvén olyly földeket, hol a' munkabéren fölül épen semmi tiszta nyereség nem eszközölhető, melyly eset pedig a' gazdagnak kikiáltott Magyarországnak is épen nem ritkaság. És e' miatt a' dézsma minden szorgalomnak és javításnak halálos ellensége, mert miután mindennemü javítás csak nagy költséggel létesíthető, 's gyakran első években nem is jövödelmez, a' dézsmabirtokos pedig minden évben egyenlően akar osztozni, a' nélkül, hogy a' költségekhez csak egy fillérrel is járulna; ez okból a' földműves inkább javítlanul hagyja földét, mint sem fáradsága jutalmában érdemtelent részesítsen. De még a' föld használhatási módját is szerfelett korlátozza a' dézsmarendszer, 's e' miatt takarmánynövények, kereskedési termékek előállítására csaknem lehetlenséggé válik, miután a' földesurak nem örömet engednek földeiken olyly növényeket termesztetni, melylyeknek megdezsmálása nehézséggel jár. Így például Angolhonban a' buzértermesztés sehogy sem jöhetne divatba, mindaddig, míg a' parlament meg nem határozza, hogy minden buzérral bevetett holdföldtől nem dézsma, hanem 5 shilling pénzadó fizetessék. Mind ez okok miatt a' dézsma lassan lassan Európának minden polgárisult országából kiküszöböltetik; 's hogy ezt az 1848-ki magyar országgyűlés eltörölte, nem csak a' nép vette hálás köszönettel, hanem státuszgazdászati tekintetben is egyik fő nyereséje vala az említett örök emlékü országgyűlésnek. — F. E.

Dialytikai látcsónek neveztetik az, melylyben a' sugártörésből keletkezett színezése a' látcsónek egy másik üveg által szüntetik meg, melyly nem a' tárgyüveghez csatoltatik, hanem a' látcsó közepére van helyezve, miért is ezen segítő üveg kisebb, 's az egész távcsó, bizonyos üveg-nagyság mellett, rövidebb és olcsóbb. Gyenge oldala ezen látcsóeknek abban áll, hogy a' két főüveg egymással szoros összeköttetésben nem levén, az egyik vagy másik üveg legesekélyebb helyváltozása a' jólláthatásnak ártalmas, 's hogy ezen csövek látmezeje igen kicsiny levén, a' tárgyak felkeresése nehézséggel jár. — N.

Dickens (Károly). *Bos* név alatt kedvelt, világhírű angol író; szül. 1812-ben Portsmouthban, hol atyja tengeri szolgálatban volt. Második évében már Londonba jött, 8 éves korában ismét Chatambe, 's később ismét Londonba. A' gyermek figyelme 's érzékei a' többszöri helyzet - és körülményváltozás által korán felbresztettek 's fogékonyokká képződtek. Atyjának csekély vagyona levén, már igen ifjú korában arra kellett gondolnia, hogy saját érdeméből élhessen. Egy londoni ügyvédhez állott szolgálatba, hol ismét módja lón az angol népeletet tanulni, 's a' feletti szemléleteit gazdagítani. Egyszersmind szorgalmasan búvárkodott a' britt muzeum termeiben, 's a' gyorsírásban gyakorolta magát, hogy valamelyly lapnál alkalmazást nyerhessen. E' helyzet Angliában sokoldalú ismeretet, 's a' nemzeti állapotok mély és éles átpillantását igényli, - 's ezen előkészületi iskolából kerültek ki gyakran Anglia legkitünőbb jogtudósai 's írói. Dickens csakhamar olyly előmenetelt tett a' gyorsírásban,

's mint a' papi törvényszékek tudósítója úgy kiüteté magát, hogy csakhamar a' „*parlamentí tükör*“ című folyóirat szerkesztőségének részese lett. Később a' whigministerium nagy orgánja, a' *Morning-chronicle* számára nyerték meg, 's e' lapban nyomatá le a' londoni népéletből merített azon éles rajzait, melylyek a' világfőváros főleg alsóbb osztályainak életmódját 's szokásait olyly eredeti képekben írják le. Ezen élénk, elmés töredékek csakhamar külön is megjelentek 2 kötetben, „*Sketches of London*“ cím alatt, *Cruikshank* caricaturáival 's általános tetszésre találván, az író hírét megalapították. Hirneve még magasbra emelkedett, midőn a' „*Pickwick-papers*“-t közre bocsátván, a' komikai regény netovábbját adá. Füzetenkiint jelent meg, 's négy hét alabb több mint 100 ezer példányban kelt el e' közkedvességű munka, melylyet *Cruikshank* és *Phiz* rajzai tettek még érdekesebbé. Hasonló roppant tetszésben részesültek 1838 's 39-ben megjelent regényei: „*Nicholas Nickleby*“ és „*Oliver Twist*“, melyly utóbbi magyarra is fordítottatott, mégpedig két izben, két külön kiadásban; - 's egy író neve sem volt Európaszerte népszerűbb, mint *Bozé* vagy *Dickens Károlyé*, kinek művei minden európai nyelvekre fordítottak, egész világot mulattatták 's jó kedvben tartották, 's olyly kedves divatezikkékké lőnek, melylyeknek semmi könyvtárban nem lehetett hiányozni. — Ezután következtek „*Master Humphreys elvok*“ és „*Chuzzlewith*“, melylyek, bár alakra nézve az előbbieknél tökéletesbek, korábbi költeményeivel nem versenyezhetnek a' köz kedvességben, mert komikája ezen későbbi műveiben némi modorosságot kezde felvenni, 's hümora kisebb mértékben bír az azon fris, erőteljes életet, melyly azt korábbi műveiben jellemzi. — Még ezen utóbb említett munkáinál is kisebb érdeket gerjesztettek „*Memoires of the clown Grimaldi*“ és „*Amerikai jegyzetei*“, ottani utazásának gyümölese, melylyekben sok éles, elmés, de még több egyoldalú nézet van, 's hol különösen a' börtöni magánrendszer ellen keményen nyilatkozik. Legújabbán a' rege terére lépett karácsonyi ajándokul adott „*Christmas-Carol*“-jában, továbbá a' „*Chimes*“ és „*The Cricket on the Hearth, a' fairy tale of home*“ című műveiben, melylyekben a' jelenkor 's főleg hazája életébe vágó sociális kérdéseket tárgyal. — Az említett magas érdekű művek eredeti 's lelkes írója, az angol népélet leghivebb 's leggeniálisabb festője most már jóllétben 's kényelemben él Anglia fővárosában, boldog atya és férj, 's fényes házi körében az angol irodalom legelőkelőbb hőseit gyűjti össze. 1846 eleje óta az új nagy lap „*Daily News*“ literáriai részének szerkesztését viszi, melylyért első évre 5000 font sterl. volt neki biztosítva. — Angliának egy írója sem bír akkora népszerűséggel, mint *Dickens*; ha utazik, lakomák rendeztetnek tiszteletére; munkái roppant keletnek örvendenek. De ezt meg is érdemli *Dickens*; mert munkáinak valódi erkölcsi iránya van, melyly főleg a' népre hat, melylynek kebeléből különös előszeretettel veszi természetű ábrázolatait, 's e' mellett egyedisége kedves és szerény. Ó Anglia e' fiában, újra bebizonyítá ős erejét a' valódi humor teremtésben. *Dickens*, az erkölesrajzot vévén költészete céljaul, az angol komikai regény régiebb hőseihez, *Fielding*, *Smollett*, *Sterne*, *Goldsmith*hez csatlakozik, de ezeken tülemelkedik, a' menyinyiben a' társas érdekeket a' népjóllét legmagasb szempontjából fogja fel. Shakspeare óta

nem rajzoltatott az angol-népelet velős magva anynyi elevenséggel, mint *Dickens* által, 's mint ama nagy szinköltőnél, úgy nála is a' legmélyebb komolyság a' túlesapongó humor legszilajabb bohósága mellett áll. Legkitünőbb műve a' *Pickwick-papirosok*. Itt a' humor minden fokozata ki van merítve, a' burlesktől kezdve az eszményi comicum azon legmagasb eleméig, melyly a' legmélyebb érzelem könnyeinek keresztül vidáman mosolyog. Abban különbözik a' német humoristáktól, hogy az angol költő mindenkor reális alapból indul ki, míg a' német, p. o. *Jean Paul*, ön teremtette érzelemvilágból kölcsönzi humorát. — T.

Dictatura. Az állodalomnak külháboru vagy belviszály által okozott sürgető nagy veszélye a' democratiai kormány nyal bíró népeknél mindig megszülte annak kívánságát, hogy a' főhatalom ideiglenesen egy kézben összpontosíttassék. Az önfentartásnak helyes ösztönétől vezetve a' szabad népek ilyly vész idején gyakran csoportosultak egy személyesség körül, 's egy főre tették a' megmentés eszközeivel együtt a' legnagyobb felelősséget. Ezen értelemben a' hajdankor minden democratiában találtattak időről időre dictátori hatalommal felruházott férfiak. De a' római-aknál, hol mindenre, mi közszükségül tünt fel, positiv álladalmi jogi alakzat képződött ki, a' dictatura egyszersmind törvényesen meghatározott és korlátolt méltóság volt; egyébiránt dictátor nemcsak nehéz kül- vagy belháborúk alkalmával neveztetett ki, hanem némelyly más nevezetesen bizonyos ünnepélyességeket kívánó cselekvények véghezvitelére is. A' dictátor mindig a' legfőbb végrehajtó hatóság volt; de csak a' reája bizott ügy befejezésére 's a' senatus által eléje szabott szabályok szerint, úgy hogy teljességgel nem birt törvényhozó, sőt még általános igazgató hatalommal sem, nevezetesen nem volt feljogosítva önkényesen rendelkezni a' közpénzekkel. Sulla volt az első, ki magát állandó dictátornak nevezette ki. De Sulla bitorolt hatalma, ki magát a' kincstár urává tette volt, nem hasonlítható az addigi törvényes dictaturához, ugyanaz áll Julius Caesarról, ki magát holtiglani dictátornak nevezette ki. Itt és ott feltűntek volt már jelei a' republica hanyatlásának, és monarchiai alkotmányba való átmenetének. Hasonló viszonyok között látjuk a' francia republica hanyatlása korában Napoleonban Caesar és Augustus dictátori szerepét egyesülni. Hasonló okok mindenütt hasonló eredményeket szülnék: 's mivel veszedelmes viszonyok parancsoló szüksége egy egész népnek jól értett önfenntartási kötelességévé teheti azt, hogy feltétlenül bizza 's tekintet nélkül engedje magát egy ember akaratára, megtörtént újabb időben is, hogy vezérek, vagy más nagy tekintélyű 's befolyású férfiak egy időre korlátlan és kétségbe nem hozott hatalmat tudtak egyesíteni személyökben. Ámbár pedig eredetileg a' dictatura alatt a' republicákban felmerült rendkívüli teljhatalma egyeseknek értetik, mindamellett monarchiákban is fordulhat elő dictatura azon értelemben, hogy a' rendes hatalomgyakorló organumok hatalma 's hatáskörének felfüggesztésével egyes ember rendkívüli hatalomteljessel ruháztatik fel, melylynek segedelmével a' feltornyosult veszélyek által fenyegetett állodalmat megmentse 's kivált forradalmi időben a' forradalom tengerárján az állodalom hajóját épségben áteveztesse. Még az éjszak-amerikai egyesült állodalomok szabadsági háborúi alatt is azon ponton álla

egyszer a' szabadság, hogy dictaturában keressen gyámolt, 's Virginia képviselőházában kétszer indítványoztatott már dictátor kinevezése, 's ennek törvényhozó, végrehajtó 's birói és minden polgári 's katonai hatalommal felruházása, egyszersmind hogy korlátlan jog adassék kezébe a' polgárok élet-halála 's vagyona felett: 's ezen indítvány csak kevés szótűbbséggel bukott meg. Délamerika szabadságháborúi alatt pedig, nevezetesen *Bolivár*, valóságos dictátori hatalmat gyakorolt; 's még újabban többen az ottani különböző köztársaságokban gyakran kitört forradalmi mozgalmak alatt, vagy ezeknek következtében. Legnevezetesebb volt a' délamerikában felmerült dictátorok között a' híres rejtélyes *Dr. Francia*, Paraguayban, ki még 1811-ben dictátori hatalommal ruháztatott fel, 's állásában haláláig 1840-ben megtartotta magát, továbbá Rosas tábornok; az utóbbi két év forradalmi mozgalmi következtében több helyt láttunk Európában dictátori hatalmakat felmerülni, kivált ha ide számítjuk a' monarchiákban is egyes hadvezéreknek vagy az egész ország vagy legalább bizonyos nagyobb része felett adott rendkívüli teljhatalmakat. Igy Franciaországban az 1848. június 23-ikán kiütött lázadás után, melyly a' társadalmat alapjában akará megtámadni, a' nemzetgyűlés 24-ikén magát állandónak nyilatkoztatván, *Cavaignac* tábornokra ruházta az öszszes végrehajtó hatalmat, melyly határozat következtében az addigi végrehajtó bizottság lemondta. A' polgárháborúban négy napi véres harc után győztes maradt a' társadalom, 's később *Cavaignac* letette a' dictátori hatalmat, továbbá is a' republica ideiglenes elnöke maradván, míg a' december 10-iki népválasztás megbuktatá. Az ausztriai birodalomban a' több helyütt kiütött forradalmi mozgalmak leküzdése rendkívüli eszközöket kívánt. Az olasz tartományokra nézve gróf *Radeczky* tábornagy ruháztatott fel dictátori hatalomteljjel, a' bécsi octoberi lázadás után Bécs és környéke ostromállapotba helyeztetvén, ott herczeg *Windischgrätz* tábornagra ruháztatott ilyly rendkívüli hatalomtelj, ki aztán hasonló hatalomteljjel küldetett Magyarországba, melyly állásban előbb báró *Welden*, aztán báró *Haynau* követte. A' forradalom is maga részéről végvonaglásaiban teremtett dictátort; lemondván augusztus 10-ikén a' forradalmi ministerium, 's az öszszes hatalmat *Görgey Arthur* hadvezérre ruházván, ki kevés napig használta dictátori hatalmát, megadván a' végső csapást a' forradalomnak világsi fegyverletétele által. Megemlítendő még az 1848-ban újjászületett velencei republica dictátora *Manin*, ki e' minőségében magát a' városnak az osztrák haderő általi visszafoglalásáig fenntartotta. Egyébiránt a' legújabb időkben tett tapasztalások daczára meg kell vallanunk, hogy a' polgárisult népek újabb művelődési történetében minden ösztönzet oda munkál, hogy az egyesek önérzete emeltessék 's a' közönséges műveltség külső anyagi feltételtől gyarapítása által nagyobb számú jeles elmetehetségű férfiaknak nyitassék pályatér. Azon önérzet pedig nem szívesen veti magát alá vakon egyesek korlátlan akaratának. Mindkét momentum pedig ellenkezik dictátori hatalom keletkezésével 's fennállásával. — R. I.

Didot híres francia könyvnyomtató- 's könyvtáros család, melyly művészetének 's mesterségének üzésében kifejtett nagyszerű felfogása miatt köztiszteletű 's világszerte ismert nevet szerzett. A' család alapi-

tőja *Ferencz*, ki 1699-ben született. Fiai 's unokái egyenkint fentartották a' család jó nevét, és kitüntetéek magokat vállalataik tökéletesbitése, 's nagyszerű munkák, görög, római, francia 's olasz classicusok correct és fényes kiadásai által; p. o. *Delille, Longus, Tasso, Homer, Virgil, Horátz, Lafontaine, Boileau, Volttaire*, római és görög *Jconographia* 'sat. Ujabban nevezetes tagjai a' családnak: *Firmin* ki szül. 1767. 's meghalt 1836., 's ennek fiai, *Ambroise, Hyacinth* és *Frederic (Firmin Didot freres)*. *Firmin* főleg a' betüöntésben 's a' sterotypban tett nagy haladást 's új feltalálásokokat, főleg, midőn *Callet* logaritmeit akará nyomatni. 1827 óta, üzletét fiainak adván át, a' nyilvános életre szánta magát, 's 1830-ban azon 221 követ között volt, kik a' júliusi ordonnanceok ellen protestáltak. Mint író is működött, 's a' „*La reine de Portugal*“ és „*La mort d'Hannibal*“ tragodiákat szerzé, és görög 's latinból fordított. *Ambroise* 1790-ben született, főleg a' régi nyelveket tette tanulmányává, beutazta keletet, követési segéd volt Stambulban, későbbben pedig átvette atyja nagy üzletét, 's kiadta többek közt a' „francia akademia nagy szótárát“, *Champollion, Jacquemont* munkáit, 's maga is irt „Keleti utazást“. A' *Firmin Didot*-testvérek legujabb nagyszerű vállalatai közt említendők a': „*Bibliothèque française*“, „*Collection des classiques français*“, „*Bibliothèque des auteurs grecs*“ 'sat. — h.

Diebitsch-Sabalkansky, (János Károly Antal Fridrik, Dibitsch és Nardem grófja), született 1785. évben Grosleippe-ben porosz Silézia trebniczi kerületében. Atyja, ki nagy Fridrik alatt porosz szolgálatban állta, de később Pál orosz czár alatt tábornokká lett volt, 1797-ben őt Berlinben cadetnek adta be, de 1801-ben Petersburgba vitte, hol őt Sándor czár Semerow gárda-gránátos-czredébe rendelte, melylynél az 1805-iki táborozásban részt vett. Austerlicznél nagy személyes vitézség által tüntette ki magát, mivel megsebesülése daczára sem hagyta el a' harczmezőt. 1807-ben az eylaui és friedlandi ütközet után vitézségeért kapitánynak neveztetett ki, 's elnyerte a' Sz.-György és Pour le merite érdemrendet. A' béke után haditudományokat tanult, 's kérte áttétetését a' tábori vezérkarba, mit annyival inkább megadtak neki, mivel alacsony zömök testalkata nem igen illett a' gárdai diszszolgálathoz. *Wittgenstein* tábornok karába jött, 's a' mozaiki ütközetben áltál tüntette ki magát, hogy több ezer paraszt segedelmével *Wittgenstein* hadtestét egy hid vitéz védelmezése által fedezte. A' Franciaország elleni háboru egész alakulására azáltal volt nagy befolyással, hogy a' porosz határon túl York tábornok porosz hadai közé kerülvén, ezt azon fontos következményü lépésre vette, hogy a' francia seregtől elváljék, és önkénytesen capituláljon *Wittgenstein*nal. Mert *Wittgenstein* hadtestének főszállásmestere részt vett a' lützeni ütközetben, valamint a' drezdai és lipcseiben, melyly után tábornoki helytartónak neveztetett ki. Legnagyobb-részt az ő tanácsának tulajdonittatik a' szövetséges hatalmaknak azon nagy következésü 's eldöntő határu határozata, hogy az 1814-ki táborozás alkalmával egyenesen Páris ellen menjenek, midőn Napoleon ellen-ségei vonalait áttörve a' Rajnának indult, hogy azokat visszavonulásra kényszeritse; miért őt Sándor czár, sikerülvén Páris bevétele, a' Montmartren megölelte és feltüzte reá az Alexander-Nevsky-rendkeresztet. A'

békekötés után mindig emelkedve végre a' tábori vezérkar feje lett, 's folyvást Sándor ezár körül volt, kit Taganrogi utjában is kísért, hol őt meghalni látta. 1822-ben az egész nagy császári tábori vezérkarnak feje volt. A' Sándor halála után kiűtött petersburgi lázadás alkalmával nagy óvatosság és emberiség által tüntette ki magát. Miklos ezár is megajándékozta őt bizalmával 's előbb bárónak, később grófnak nevezte ki. Az 1828 és 29-ki török háboruban új babérokot szerzett Várna bevétele és a' Balkan hegyeni átmenete által, melyly alkalommal a' *Sabalkansky* melléknevet kapta. Ezután több ideig Berlinben tartózkodott, hol a' porosz udvar által nagy kitüntetéssel fogadtatott. A' lengyelországi lázadás ujra a' harezmezőre hívta, de a' szerenese nem kísérte többé. 1831. január 25-én lépte át seregével a' lengyel határszél, de sokkal gyengébb lengyel hadosztályok által megveretett, sőt az osztrolenkai győzelemnek nem tudta hasznát venni. E' balesetei után nem hiányoztak a' vádak, sőt anynyira is mentek, hogy elneháborodottnak nyilvánítsák. Az osztrolenkai ütközet után főhadiszállását Kletzewoba tette át Pultusk mellett, hol 1831. június 10-én choleraában meghalt, kevéssel azelőtt érkezvén meg Petersburgból gróf Orlow, hogy a' dolgok állását a' hely színén vizsgálja meg. Holtteste Petersburgba vitetett, szive pedig a' pultuski székesegyházban tétetett el. — R.

Dieffenbach (János Fridrik). Egyike Némethon legkitünőbb sebészeinek, kinek mind a' tudományos világ, mind az emberiség felette sok köszönettel tartozik. És erre nemcsak azáltal tett érdemet, mert sok ezer csonkult, bénát és sebesültet szerencésen gyógyított ki; hanem legfőképez azért, mivel a' régi iskola ellenében az elnyomorító égetés, metszés, csonkítás helyébe a' kiegészítő és képző operatiót hozta divatba. *Dieffenbach* szül. 1793-ban Poroszthonban, Königsbergben. Eleinte theológiát tanult, mit a' német szabadsági esapatok közt töltött katonáskodása után is folytatott. De azt csakhamar sebészet tanulásával váltotta fel. 1821-ben egy vak nőt Franciahonba kísért, és 1822-ben Marseillebe utazott, a' görög szabadságharczba akarván sietni. Azonban családi viszonyai visszatérésre kénytetvén, hon 1822-ben tanárrá avattatott. Ezután Berlinben telepedett le, hol csakhamar fényes nevet vívott ki magának. 1830-ban a' *Charité* sebészi osztálya reá bízott, 's mint ilylen, teméntelen sok szerencés sebészi műtétet vitt véghez. Azon szerencés ügyessége, melylyel a' műajkakát, orrokat, szemhéjjakat 'stb. készíté, a' sebészet évlapjain örök emléket szerzett neki. 1832-ben a' berlini egyetemnél tanári széket nyert. Mint író is igen ismeretes az orvosi világban. Különösen: *Die Transfusion des Blutes* (1828. 3 r.) *Chirurg. Erfahrungen über die Wiederherstellung zerstörter Theile* (1829—34, 4 r.) *Ueber den org. Ersatz* (1831.) *Phis. chirurg. Beobachtungen bei Cholera-kranken* (1832.) *Krankenwartung* (1832.) *Die Heilung des Stotterns* (1841.) *Die Durchschneidung der Sehnen und Muskeln* (1841.) *Marschall* Hallnak hires munkáját „az idegrendszeről“ lefordította. — 1836-ban újabb utazást tevén Párisba, az itt tapasztaltak felett, 's különösen a' francia sebészetről és sebészekről számos igen jeles és szellemdús cikket írt, melylyek a' *Wochenschrift*ben jelentek meg. — D. mint rendes tanító is sokat használhatna, de talán még több hasznot hajt a' szenvedő emberiségnek ritka ügyességü műtételei által. — Sz. I.

Diesterweg. I. *Adolf Vilmos.* Egyike Némethon legjelesb matematikusainak. Szül. Siegenben 1782. Elcinte theológiával foglalkozott ugyan, hanem akadémiai pályája bevégeztével egészen természeti hajlamait követé, és a' matematikai 's physikai tanulmányoknak szentelé minden idejét. Mint ilylen, előbb a' mannheimi, 's később 1819. óta a' bonni egyetemnél nyert tanári székén szép nevet szerzett magának. Gondolatfolyamának tisztasága és előadásának pontos szabályossága közkedveségű. Több igen becses művet is hagyott maga után. Ilylenek : *Lehrbuch der Trigonometrie* (1824 Bonn.) *Trigonom. Formeln* (1822.) *Zur geom. Analysis* (1834.) Igen jelesek *Perga* műveinek általa tett fordításai : *de sectione rationis* (1821.) *De sectione determinata* (1822.) *De inclinationibus* (1823.) *De sectione spatii* (1825). És a' görögök után dolgozott : *Geometrische Aufgaben* (2 gyűjtemény 1825 és 28-ban). Meghalt 1835.

II. *Fridrik Adolf* az előbbinek fivére, mint pedagóg egyikét a' legelső helyeknek foglalja el Némethonban. Született 1790-ben. A' theologiai térre menvén, mint magántanító Mannheimban, és Wormsban mint másodtanító megkezdette pályáját, melylyen anynyi érdemet szerzett magának. Ezen évek alatt igen sokat tett a' rajnavidéki elemi iskolákban elhanyagolt tanítás felemelésére. 1833 óta Berlinben a' városi tanítóképezde igazgatója, hol nemcsak a' tanítóosztály képességének felelevenítésére 's kifejtésére, hanem a' társas élet más tárgyai körül is sokat és sikeresen fáradozott. Fő elve a' rosztat és hibásat mindenütt üldözni és irtani; és a' régi tanschlemdrian helyébe tiszta, világos 's rövid előadást hozni be. Errenézve mind magánkörökben, mind az irodalom mezején következő elvek mellett küzdött : a' reál és felsőbb polgári iskolák teljesen választassanak el a' gymnasiumoktól; a' tanítási tárgy mindkét helyütt kevesítették, főkép az írók olvasásánál; a' gymnasiumok, mint nevelőintézetek átalakittassanak; becsületes tanítói fizetés főkép a' népiskolákban; és tanképző intézetek állittassanak a' gymnasiumi és felsőbb polgári iskolák tanítói számára. Végre mindenekfelett a' kölcsönös tanítást roszalja. — Az irodalmi mezőn is sok érdemei vannak. 1827—1837-ig „*Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht*“ czimű folyóiratot szerkesztett. „*Leitfaden für den Gesamtunterricht im Rechnen* — és *in der Formenlehre* — *Lehr- und Sprachbuch*; *Wegweiser für deutsche Lehrer*“ (1834.), „*Pedagogische Reise nach den dänischen Staaten*“ (1837.) „*Streitfrage auf dem Gebiete der Pädagogik*“ (1837.) „*Lehrgang in der deut. Sprache*“ czimű 'sa't. munkái igen használatnak. 1836-ban „*Das pedagogische Deutschland*“ czim alatt híresb pedagógok életleírását kezdé meg. 1836—38-ig : „*Beiträge zur Lösung der Lebensfrage der Civilisation*“ munkájában több igen érdekes értekezést adott ki, különösen az alsó néposztály neveléséről, az egyetemi romlottságról, német egyetemekről és a' hazafiúságra való nevelésről. Ezen iratok Dt. ugy tüntetik elő, mint a' haladás emberét, ki különösen az élet és tudósság, gyakorlati élettudomány és holt iskolai tanrendszer közti válaszfalat lerontani törekedett. Az egyetemi romlottságról irt értekezése, melyly igen elterjedt Németországban, igen heves czáfolatokat vont maga után. Főkép azt hozták fel ellene, hogy ez egyszer körét áthágta, és az akadémiai étellel egészen ismeretlenül szólalt fel. A' boszankodásnak legnagyobb

oka lehete azonban az, hogy a' tanítókat, érintett iratában, igen hatalmasan megtámadta. — A' tanítás mezején hasznos szolgálatot tett azáltal is, hogy Berlinben a' pedagógiai társulat összszejöveteleit rendezé. — Sz. I.

Dieterich (János Fr.) az újabb kitünő német festők egyike, szül. 1792. Aiberachban; meghalt 1846. — Stuttgartban és Rómában művelte magát; tőle vannak sok szép históriai, főleg bibliai képen kívül a' rosensteini kir. mulatóhely szép frescói Stuttgart mellett. 1833 óta professor volt a' stuttgarti kir. művész-akademiában. Képeit nagy természetűség, szorgalmas kiállítás 's erőteljes színezet teszi jeleseké; arcképei is egyéni igazság nagy mértékével bírnak. — cz.

Differentialis vām l. Vām.

Dindorf (Vilm.) híres német philológ 's kritikus, *Dindorf Gottl. Emm.* keleti nyelvek professorának fia, 1828 óta literaturatörténet professora Lipesében, 1841 óta pedig a' szász-bajor vasut egyik igazgatója, szül. 1802-ben Lipesében. Aristophanes kiadásával kezdte írói pályáját; professorságával felhagyott, hogy *Lajos* testvérével, ki *Xenophon* és *Diodorus Siculus* kritikai kiadásai által lett ismeretes, és *Hasével* együtt a' „*Thesaurus linguae graecae*“ új párisi kiadása nagy vállalatának élhessen. Ezenkívül tőle vannak: *Aristid*, *Athenaeus*, *Themisti*, *Prokopius*, *Syn-cellus* kiadásai; a' *Grammatici graeci* (Lipese, 1823—25) a' „*Poetae scenici graeci* (Lipese és London 1830; 's új hatkötetes kiadás Oxford. 1832—35); *Commentár* a' három görög tragoedia író, 's Aristophaneshez (7 k. Oxford. 1836—42); „*Metra Aeschyli, Sophoclis, Euripidis et Aristophanis.*“ (Oxford, 1842) végre: *Sophocles, Aristophanes* és *Lucián* kiadásai a' *Firmin-Didot* testvérek párisi „görög bibliothekájában.“ — h.

Dingelstedt (Ferencz) szül. 1814. Halsdorffban, Felső-Hessenben, Marburgban tanulta a' philológiát, 's mintán egy ideig mint magánnevelő működött, tanító lett a' casseli gymnasiumban, onné némi költeményi következtében, melyek bizonyos főszemélyeknek nem tetszettek, a' földai gymnasiumba tétetett át. Ézen hivataláról azonban 1841-ben önkéntesen lemondott, 's utazásokat tett. 1843-ban a' württembergi király felolvasójává 's könyvtárnokává nevezte ki, 's biztos állomást adván neki, udvari tanácsnok ezimel diszesíté. D. most Stuttgartban egészen letelepedett 's a' híres *Lutzer Jenny* énekesnőt vevé nőül. Munkái: „*Gedichte*“ (Cassel és Lipese 1838.); „*Lieder eines kosmopolitischen Nachwächters*“ (Hamburg, 1840.); „*Gedichte*“ (Stuttgart, 1841.); „*Licht und Schatten der Liebe*“ (novellák, Cassel 1838.); „*Frauenspiegel*“ (Nürnb. 1838.); „*Die neuen Argonauten*“, *Komischer Roman* (Fulda, 1839.); „*Unter der Erde*“ (regény, 2 köt. Lips. 1840.); „*Heptameron*“ (beszélyek 2 köt. Magdeb. 1841.); „*Wanderbuch*“ (2 köt. Lipese, 1839—41.); „*Sieben friedliche Erzählungen*“ (2 köt. Stuttgart, 1844). Ezekon kívül költemények, beszélyek, epigrammák 's a' folyóiratokban 's gyűjteményekben. — Kitünő ügyesség és finomság a' nyelv és alak kezelésében, elmésség, eleven felfogás, mély és gyöngéd érzés, szerencsés találmány 's illő színezetű előadás azon tulajdonok, melyek D. munkáit az olvasó közönség előtt anynyira megkedveltették. — B.

Dinter (G. Friedr.) szül. 1769. Bornában Lipese mellet, megh. 1831. Königsbergben, mint porosz consistoriális iskolatanácsos 's paedagogika

rendkívüli professora. Századunk azon férfiai közt, kiknek életfeladata volt a' társaság alsóbb osztályaiban vallásos és értelmi műveltséget terjesztetni, egyik legjelesebb volt *Dinter*, egyik alapítója a' mostani német népiskolaügynek. Kétszer volt pap, 's akkor egész erővel és lelkesüléssel. Egyházi beszédei a' népszerűség remekei. E' tökélyre csak azáltal jutott, hogy a' község tagjait folytonosan megkérdezé: értették-e és hogyan? sőt éveken keresztül minden pénteken felolvasá öreg gazdaszszonyának vasárnapi beszédeit, 's ha ez valamelyly helyet nem értett, azt azonnal megváltoztatá, a' cathedrán kívül is hiven tanította népét, 's „*Dinter atya*“ volt neve a' szeretett lelki orvosnak. Naponkint megjelent az iskolában, 's a' betegek ágyánál. Szerény érdemei elismertetvén, iskolai tanácsossá neveztetett 1817-ben. Itt gazdag kert várt munkás kezeire. Csak kevés helyen találta fel népiskolai ideálját. Roppant munkásságot fejtett ki az iskolaügy javítása körül. Áldásteljes működése a' köngsbergi kerületben történeti fontosságu. A' legszegényebb néposztályok nemesítése, eszök, akaratuk 's érzelmeik kiművelése volt a' magas czél, melylyet magának kitűzött. Sokattudást nem akart terjesztetni a' nép között; az erő kifejtését tartá fő feladatának, melyly ha egyszer eléretett, a' tanulás 's tudás magától jó. Ilyly irányban dolgozott, 's az elhanyagolt leánynevelést különös szorgalommal ápolta. Szép czélja elérésére tanítókra volt szüksége. A' meglevő elemek nagy része teljesen képtelen volt a' fontos tanítói hivatal czélszerű vitelére. Mindent elkövetett, hogy jobbakat képezzen. Hatalmas szelleme rendkívüli rendszabályok nélkül, sendesen de fáradsatlanul működve emelte föl egy tartomány iskolaügyét. Sokat irt e' hasznos mezón. Iratai száma tullehaladja az 50-et; e' közt két fő munka, melylyek egyike 13, másika 9 kötet. 40 éves korában adta ki első munkáját, egy katechismust, melylyből 70—80 ezer példány kelt el. Apró iratai, melylyeknek tárgyát catechesis, methodika, paedagogika, hit és erkölcs feletti beszélgetések képezik, mindnyájan több kiadást értek. Igen épületes könyv tőle a' „*Reden an künftige Volksschullehrer*,“ telve lelkesüléssel e' nemes hivatás iránt. *Görützben* hol lelki pásztor volt, adá ki első nagyobb munkáját, „*egyházi beszédeit salusi egyházak számára*,“ melylyek a' népszerűség remekei 's 5 kiadást nyertek. Ezt ismét apró munkák követék, ezek közt abc. iskolás gyermekek számára. Mert ügyszeretete nagy fontosságot helyeztetett az abc. irásban. Többi kitünőbb munkái: „*Utmutatás a' biblia használatáru; Malvina*, anyák számára irott könyv: *Beszélgetések a' Luther-káté fő fejezetei felett*. Legfőbbműve azonban a': „*Schullehrerbibelalten und neuen Testaments*“ melyly sok megtámadásnak volt kitéve, minthogy a' biblia erkölcsi részét nagy előszeretettel tárgyalja a' dogmatikai rész felett. Utolsó műveihez tartozik „*önéletírása*“ telve bölcseséggel 's élettapasztalással. Legutólsó műve: „*Die Bibel als Erbauungsbuch*“. Enynyi dolgozat csak azáltal lett lehetséges, mert *Dinter* naponkint 12—15 órát munkálkodott. Az utazó kocsiban is tanult 's gondolkodott. Magán élete egyszerű volt; nőtlen maradt, miután menyaszszonyát a' halál elragadta. Egész lénye becsületesség, hűség 's őszinte, bensű vallásosságából állott. Halálakor Németország iskolaügyi folyóiratai fekete szegélylyeljelentek meg a' gyász jeleül, melylyel kimulta fogadtatott, emlékére pénz veretett, emlékkövek

állítottak; a' ház, melyben született, emléktáblával jegyeztetett meg, a' grimmai oktatóképezde *Dinterianum* nevet visel, úgy szinte egy königsbergi kisdédóvoda, 's ugyanitt *Dinter-egylet* alakult, melyly halála évnapiját ünnepélyesen üli. Így tiszteli a' hálás nép azon férfi emlékezetét, ki nek élete áldás volt a' népre, kinek egyetlen öröme vala testvéreivel jót tenni.— h.

Dipleidoscop. *Dent* londoni művész találmánya, három oldallapból álló, mintegy egy hüvelknyi hosszú üvegprisma, melylynek tükör-, vagy sugárelvetési tulajdonsága a' déli idő meghatározására alkalmaztatott. Ha ilyen prisma egyik oldallapja a' déli vonalba pontosan elhelyeztetett, a' másik lapban, mint tükörben, rövid ideig délelőtt és délután a' napnak két képe látszik, holott pontban délben ezen két kép egymást elfedi, miáltal a' déli időnek pillanata pontosan meghatározható. Ezen prisma most már többféleképen alkalmaztatik, 's van olyan is, melyly ablakban felállítva, a' nap két képét a' szoba átelleni falára veti, melyly képek délelőtt közelednek egymáshoz, a' dél pillanatában találkoznak, délután szétmennek. — N.

Diplomacia, diplomata 'stb. Diplomacia azon tudományok és elvek összége, melylyek az államánkok közti viszonyok helyes vezetésére szükségesek; a' civilisált 's egymás közt kölesönös hatásban álló államokra nézve érvényes vagy érvényt igénylő jogi és politikai alapelvek, szabályok és szokások tartalma, 's az ilyly elvek, szabályok és szokások tana, 's gyakorlati jártasság azok alkalmazásában. A' polgárisult nemzetek közti alkudozások, szerződések *írásban* történnek; honnan idő folytával sok ekkép létre jött nyilvános okirat halmozódik egybe, 's azoknak összége képezi, mennyiben jogerejü határozatokat, kötelezéseket, elismeréseket foglalnak magokban, az államok írott jogait. A' régibb okiratok aztán egyszersmind alapjául szolgálnak későbbi szerződéseknek, 's így e' szerződések czélszerű kötésére az érintett régibb okiratok ismerete nem kevésbbé szükséges, mint a' szokott formák, 's általában a' jól szerkezett államoklevelek kellékeinek ismerete. Ekkép a' *diplomatica* alkatrésze vagyis előkészületi tudománya a' diplomatiának. A' *diplomatica* történeti segéd-tudomány, 's bár az államokiratokon kívül az egyházi sőt a' fontosabb magánoklevelek magyarázására és bíralására is kiterjeszkedik, a' politikának, főleg az államok külpolitikájának hasznos szolgálatokat tesz. A' diplomacia tanainak és gyakorlatának köre az államcéllok elérésére szorítkozik a' statusok közti kölesönös, és pedig többnyire békes kényszerítő eszközöket közvetlenül nem alkalmazó hatás közben. Ez uralkodó, bár nem épen kizárólagos jelleme; közönségesen azonba az összes külpolitikát két fő részre, az államcél békes és háborus uton kivívására osztják. Az első rész a' diplomatiának, a' másik a' hadtannak, hadügynek főadata. Anynyi igaz, hogy a' diplomatiához némi hadi dolgok is tartoznak, mint például a' háborura és annak folytatására vonatkozó kötések, értekezések, háboruval fenyegetés, hadizenés 's ennek nyilatkozványokban igazolása, hadi szövetségek, coalitiók, semlegességi nyilatkozatok 'stb. 's a' valóban hadi kötés is, mint a' fegyverszünet, fegyverletétel 'stb. végre, mint különösen fontos tárgy, a' háborunak békekötés általi bevégezése. Egyébiránt a' hadtan, bár szinte az államcélra szolgál, tanainak és elveinek tulajdonságai szerint egyáltalában nem tartozhatik az államtanok

tulajdonképeni köréhez, önálló külön szakot képez 's nem része a' politicanak. 'S meny nyiben a' hadfolytatásra szükséges erők előkészítése, szedése, rendezése és fentartása leginkább mégis az államjog és nemzetgazdaság alapelveitől függ, a' hadtan e' tekintetben is inkább a' bel, mint a' külpolitika köréhez tartozik. Itt főleg békes azaz békefenntartó, visszaállító 's a' háboru részeit enyhítő irányáról van szó a' diplomatiának; 's e' szempontból az államhatalmak működési körében a' diplomatia a' legszébb tért foglalja el. Mint az egyének közt, ugy az államok életében is előfordulnak az érdekek összeütközései, 's a' jog kétséges voltából vagy megvetéséből ellenséges érintkezések, kölcsönös rombolása, aláásása, földulása a' jóllétnek; ilyly esetekben háboru az önfentartás egyedüli eszköze, mi mindig veszélyes és borzasztó, 's megmentés helyett gyakran romlásra juttat. A' diplomatia főadata megelőzni az ilyly háborukat, általában bizonyos alapelvek és szabályok kötésszerű megállapítása vagy elismerése által, minden esetekre, bármikor és bárhol igények merülnek föl, melyeket szükség megoldani, vagy összeütköző követelések; 's miután már előkerültek ilyly vitatárgyak, igyekezni kell az érintett általános szabályokat az önigazolás, közbenjárás, békebiróság vagy a' jogos fél részére kötetendő segélykötés vagy szövetségek útján érvényesíteni. A' diplomatia főadata a' már kitört háboruknál a' lángok tovább harapódzásának elejét venni, engesztelni a' harczos feleket, a' győzöt mérsékletre, 's a' győzöttet eszélyes engedményre bírni, alkalmas pillanatban megkezdetni a' békealkudozásokat, 's barátságos tanácsadás által segíteni, a' közelebbről érdekletteket lehetőleg kielégítő, 's az egyetemre sem ártalmas eredményre vezérelni, 's ennek tartósságát kezeskedés által biztosítani, 's aztán általában minden kísérletnek a' béke újból megzavarására, minden népjogellenes vállalatnak, minden vészterhes eseménynek egyesített gonddal 's czélszerű, jogot sehol nem sértő eszközökkel ellene dolgozni; 's ha mégis, mindezen gondok mellett, békezavaró 's a' köz jogállapotot veszélyező viszony maradna fen, igyekezni kell azt a' létező political rendszer czélszerű változtatása, javítása által ártalmatlanná tenni. Végetlenül jótékony gondoskodás a' béke- és jogállapot fentartása, helyreállítása és megerősítése körül. 'S a' diplomatia határai itt nem végződnek. Nem csupán az ártalmak, veszélyek kikerülése 's a' biztos jogállapot visszaállítása tartozik a' diplomatia főadatai közé. A' népek jóllétét, az egyetemes előhaldást is elő kell mozdítania. Mint a' magánéletben. Nagy eredmények elérésére itt is többnyire tchetlen a' különálló erő, 's részint mások ellenhatása által válik hatástalanná. Az eszély tanácsolja, az egymás ellen ható érdekeket mennyire lehet közösíteni 's az ellenkező vagy vetélyző ellentörekvéseket, mindnyájok haszna végett, egymás kölcsönös segítésére 's közös czélra egyesíteni. Hasonló feladata van a' diplomatiának az államok életében. A' diplomatiának kell, ha eszélyesen és becsületesen jár el, a' közvetlenül összeütköző, ellenkező érdekeket, különös engedmények, biztosítások által az előnyökre és hátrányokra nézve illő sulyegyenbe hozni. Igy a' kereskedés, hajózás és gyarmatok 'sat. ügyeiben; ha kölcsönös szabadságokat, jogokat biztosítanak, kedvezményeket engednek, a' forgalomra és településre nézve könnyítéseket adnak 'stb. így a' jog, méltány, vendéglátás terén, midőn kölcsönösen eltöröltetnek a' történeti jogon

vagy igaztalanságon alapuló vagy egyébkint szokásos szigorú bánásmód, nyomás, vendégszeretlenség idegenek személye, vagyona vagy követelési irányában; így végre—menynyiben az államok ezéja saját polgárait jóllétén túl az emberiség magasabb, általánosabb érdekeinek előmozdítására is kiterjed— az emberiség, egész földrészek vagy távol népek ügyében. Fölléphet a diplomatia közvetőleg, védőleg, 's a' körülmények szerint hatályosan követelőleg a' sértett emberjogok védelmére, így például némi lelkiismereti szabadság eszközésére, idegen országoknak a' hitfelekezetek irányában gyakorlott kegyetlen bánásmódja, 's a' győzelemmel barbár viszszaélések ellen politicai pártok vagy eltiport népek ügyében. Munkás lehet, az alkalmak ügyes fölhasználásával, a' barbár szokások és erkölcsök eltörlésében, szelidítésében, a' nélkül, hogy azon idegen országok önállóságát megtámadná, szóval a' diplomatia szóvivője, terjesztője lehet a' polgárisodásnak és emberiség ügyének, valamint az anyagi jóllét kifejtésére is egyetemi befolyást gyakorolhat. 'S el kell ismerünk, hogy legalább egyes esetekben valóban gyakorolt is ilyly befolyást; bár többnyire önző, haszonleső érdekeknek szolgált, ellenkezőleg nemes fogalmával. Sőt egészben talán több roszt szült, több jót megakadályozott, mint roszt eltávoztatott és jót idézett elő. Ez ítéletet be lehet vallani, a' nélkül, hogy a' diplomatikák tisztos osztályát általában sérteni akarnók. A' dolgok természetében van ez állítás. A' meddig az emberi nem, addig terjed a' szenvedelmek, a' hatalommali viszszaelés kísértetének uralma. Csak a' magánéletben menynyi jogellenes merény, menynyi szűkkeblűség, vak önzés 's eszély által nem fékezhető indulat, személyes gyűlölség, erőszakosság, esel. 'S a' diplomatiában még egészen különös viszonyok vannak, melylyek az uralkodó roszt hajlamot ha nem igazolják, legalább megmagyarázzák. Mindenekfölött a' népfönökök és nemzetek felelőségének hiánya. A' magánéletben az ítélszékek miatti tartózkodás, 's a' tevéleges törvény tekintélye korlátozza az önző szenvedélyeket; a' diplomatiában csak a' lelkiismeretesség, 's némileg a' közvélemény ilyly fékező erő, melylyet a' machiavelli politica részint megvet és elnyom, részint titkolózás és hamisított előterjesztések által megcsalhatni remél, 's az önzés és uralomvágy mindenkor szépítő czimre talál a' közjó ügyében, melyly minden egyéb tekinteteknek elébe teendő; czimet talál a' nemzeti dicsőség és hatalomban, melylynek előmozdítása a' népfönököknek és szolgálóknak kötelessége. Az utóbbiak különben is többnyire csak legfensőbb parancsoknak engedelmeskednek, 's már ez állás következtében is elhárítják magoktól a' világ előtti felelőséget; 's uralkodóikkal szemben gyakran ez vagy ama ház dicsőségét, uralmát a' közjólléttel föleserelni érdemül tekintetik. De magok a' nemzetek is könnyyen esnek ilyly tévedésbe; nemzeti hiúság, gyűlölség vagy más általános elvakulás megvesztegeti a' közvéleményt. Ez uralkodó jelleméről a' diplomatiának még olyly magasztaló is emlékszenek, mint *Flassan*. De még határozottabban irnak több más jeles történetírók, a' világ folyásának philosoph megítélői. Sőt nagy státüsferfiak is. Azon fönökök, kik a' világhódító Napoleont nagy bajjal megbuktaták, magok is elismerék, hogy a' politica és így a' diplomatia régibb bünciben van fő oka a' tapasztalt szenvedéseknek, 's hasonló bünök megelőzésére mondaték köttetni az ugynevezett „szent

szövetség. „Mi volt valódi célja, tudjuk a' történetből. — A' diplomatia története, mai fogalma szerint, a' XV-ik században kezdődik, midőn Európa polgárisult álladalmi egy államrendszert képező érintkezésbe kezdtek jöni. Mi egyébiránt a' külpolitica irányát, jellemét, eszközeit 'stb. illeti, már az ő világban sőt a' középkorban is mutatkozhatnak némi hasonló vonások, feltűnik némi öszhangzás szellemben és hatásban az újabb kor diplomatijával. Az ő görög államok vezetői, a' macedoniai fejedelmek, Fülöp és N.-Sándor, 's a' karthágói, de különösen a' római statusférfiak gyakorlati mesterek voltak a' diplomatijában. A' középkorból is több fejedelem tűnik ki, mint az ostrogóth Theodorich, Nagy Károly, néhány francia és angol király, 's a' pápaság és császárság közti érintkezés hosszúságú időszakában részint több császár, mint II. Fridrich és bajor Lajos, részint több pápa, kik közt nem egy igen ravasz és ügyes volt a' politicalai értekezésekben; 's a' sok olasz államok, köztársaságok és fejedelemségek, melylyek majd egymás közt versenyegettek, majd idegen befolyás alatt szenvedtek 's melylyeket gyöngeségük inkább az egyezkedések ravaszságához, mint fegyverre utalt. Itt vettették meg ugyszólván az újabb diplomatia iskolája. 'S ez iskola aztán mindinkább határozottabb alakot kezdett öltetni, a' mint növekedett a' különböző államok részvéte, befolyása az európai politica lassankint fejlődő rendszerébe. E' rendszer kifejlésére igen hatalmas tényező volt a' nyomtatás föltalálása, az új világ fölfedezése, a' reformatio, 's a' hosszas háborúk, melylyek azt követték, 's melylyek az újabb európai államrendszer alapját, a' westfáli békekötés által megvetették, továbbá az állandó hadseregek behozatala, 's különösen a' XV-ik század végén már szokásba jött állandó követségek, melyly szokás Richelieu kormánya után lett általánossá. E' tényezők fejlődéséről külön czikkeken szólándunk, menyinyiben az *Ujkori Ismeretek Tárának* tartalomköre engedli.

A' melyly mértékben nőtt a' diplomatia hatásköre, hasonló arányban szaporodtak a' követelések egy alkalmas diplomata tulajdonai iránt. Alapos és terjedelmes történeti ismeretekkel kell birnia, jártassággal minden államok történeteiben, ismernie kell az új államrendszert kifejlődésében és fenállásában, az időközi változásokkal 's azok okaival, a' statisticát, vagyis a' különböző országok benső államviszonyait és tényezőit. Tudnia kell az államkötések, szerződések történeteit, tartalmát, 's e' tekintetben a' diplomaticában is jártasnak kell lennie. Tudnia kell a' nemzetek általános jogtanát (*droit des gens*) mélyebb philosophiai jogalapjaival (*le droit public naturel*), melylyeknek ismerete bővebb jártasságot föltételez az elméleti és gyakorlati bölcséleti tanulmányokban. 'S ezeken kívül még sok segéd- és melléktanokra van szüksége. Ilyenek az öszszes politicalai tudományok, a' legszélesebb értelemben; bölcséleti, természettani, számtani, nagy philologiai és aestheticai mivelttség, erőteljes és ügyes előadás írásban és szóval több nyelveken. *Cussy* kissé szabatosabb részletességgel így adja elő a' diplomata kellékeit: A' külpolitica magában foglalja a' nemzetek viszonyos érdekeit. Ki magát diplomatiai pályára adja, tudnia kell az államok történeteit, politicaláját, törvényeiket, társalmi szerkezetöket; a' természeti és tevéleges köz (*public*) jogot; a' nemzetek jogát; a' nemzetek szerződési jogait, vagyis a' kötések, szerződések ismeretét, melylyek

a' népeknek egymás közti viszonyait meghatározzák, és szokásos jogait, melylyek a' tevőleges nemzetjoghoz tartoznak; a' political gazdaságtant, statisticát, melyly a' különböző országok pénzügyét, természeti ipari és kereskedelmi forrásait magában foglalja; physical, erkölcsi és értelmi állását a' népségeknak, hadsergeknek, 's azok szervezetét, fentartását 's ujonczozási módját 'stb. Tanulnia kell egyszerszersmind a' diplomaticát, hogy megítélhesse az okleveket, charták hitelességét; 's a' genealogiat, czimertant 'stb. A' diplomatának nagy szabatosággal, tisztán kell tudnia irni azon ország nyelvén, melylyet képvisel, teljesen birnia kell azon országét, hol ideiglenesen hivatása tartja 's általában jártasnak kell mind-azon nyelvekben lennie, melylyeket a' föld nagyobb népei beszélnek, u. m. a' franczia, angol, német, spanyol, olasz nyelvekben. 'S ezeken kívül még több tulajdonok szükségesek egy diplomatában, melylyek nagy részint természet adományai, 's melylyeket iskolában nem szerezhetni meg. Szükséges nagy emberismeret, gyors és helyes ítélő tehetség, az önmagán uralkodás, lélekéberség, jellemerő makaesség nélkül, kitartás munkában és fáradságban, előrelátás, hallgatni tudás, csalás nélkül tiszteletet és bizalmat nyerő egyenesség ügyesség, a' társalgásban, finom, kedves magaviselet, 's mindenekfölött a' jóra, igazra, emberségre őszintén fogékony kedély. Mikhez *Capefigue* még a' szép külsőt, a' nők körül hódító tulajdonokat is hozzá teszi, 's a' régi fényhez ragaszkodó udvarokban szükséges születési előnyöket, 's ez utóbbi tulajdonra még inkább néznek a' diplomaták megválasztásában, mint az általunk szükségeseknek mondott szellemi kellékekre. Legtöbb esetben csak magas születés és nagy öszszeköttetések ajánlják a' diplomatia kijelölteit az udvaroknál 's tőlök csak némi fölületes ismeretét követelik a' fenelsorolt főbb tanulmányoknak, 's némi ügyességet az ügyvitel formásaiban, főleg a' követségi szertartásokban. Inkább kerestetik az udvaronc, mint a' státusférfi, 's a' cselszövő tehetséget néha többre becsülik az egyenes nyilt jellemnél 'stb. szabad államokban azonban, hol a' képviselőházban a' diplomatia is nyilvános interpellatiók tárgya, csupán kitünő egyéniségek állhatnak tartósan a' külügyek élén. Olyly férfiakat láttunk ezek sorában, kik nagy eszméktől áthatva, a' nemzetek egyeteme fölött jótékony befolyással örködtek. Sokat köszönhet az emberiség ilyly diplomatáknak. Olylykor azonban egészen közönséges önző indokok, magán érdekek, vagy az önző irányoknak ellenszegüli igyekezetek is idéztek elő némi jó eredményeket. A' diplomatia nem egyszer elhárítá a' fenyegető háboru zivatarát, nem egyszer megállítá, miután kitört, meghiusítá a' nagyravágyó törekvéseket, 's az emberiséget sok ideig megóttalmazá egy viláგuralom átkaitól. Igy V-ik Károly és II. Fülep idejében, 's Franciaország ellen XIV. Lajos alatt. Ki nem emlékszik a' spanyol öröködési háboru fölötti alkudozásokra. Sok ideig fentartván a' diplomatia a' sulygyen eszméjét, ez által némi általános jogállapotot tetteleg megőrzött, 's néha a' jogok szentségének is eszközlött időszakonkint hódolatot, ellenmondásokban, nyilatkozatokban, kimutatásban, vagy egyébként hivatkozván a' világ ítéletére. Itt ott az örök jog igazságának formaszerinti elismerésével megelőzte a' lehető küzdelmeket, a' természeti jog némelyly kétségeit tevőleges meghatározás által cioszlatta, némelyly jogsértő szokást vagy barbár erköl-

csöt kötés által eltörölt. Gátot vetett mint a' westfáli béke által a' hitgyüöltségnek, az elnyomott egyházaknak nem egy országban biztos jogtért vagy legalább türelmet szerzett, 's így alapját veté meg a' lélekismereti szabadság általános elismerésének. A' kereskedelmi megszorítások, korlátok szigorát kölcsönös engedmények által enyhíté, ótalmazá a' tengerek és nagy folyamok szabadságát a' szűkkeblűség igényei ellen.

Megtörtént azonban, 's ez a' kép árnyoldala, hogy a' diplomatia egy háboru helyett, melytvet akadályozott, talán tiz mászt szült vagy hosszabbított meg, 's olyly háborut, melyly talán két ország között végződött volna, tiz más országra kiterjeszté. Megtörtént, hogy a' politicalai egyensúly derék eszméjét ros alkalmazás által, nem kedvező hirbe hozta; a' természetes viszonyok és jogokkal ellentétben politicalai mesterkélesekben tetszett magának. Az ugynevezett sulyegyent is csak tökéletlenül létesíté, sőt a' legujabb időkben a' világuralmi tulnyomóság ténye által, vagy egy pár főbb hatalmasság szövetségése által nagyon megingatá. Olylykor engesztelődést idézett elő, de többször visszavonást támasztott. Az eszközökben általánfogva nem volt igen lelkiismeretes. A' népek érdekeit alárendelte egyes családok érdekeinek. A' népeket, portékák gyanánt, csupán egyezkedés tárgyainul tekinté. Gyakran széttépte a' legtermészetesebb összeköttetéseket 's természetelleneseket idézett elő. A' politicalai vélemény miatt üldözöttek irányában nem vivta ki, nem is törekedett kivivni azon türelmet, mit a' vallásfelekezeteknek biztosított. Sőt némi veszélyes irány is kezdett kifejlődni a' diplomatiában. Rég az ellenkező irányok a' diplomatiában egyes udvarok veszélyes terveit meghisíták, az utóbbi időkben a' nagy hatalmak közösebb irányban munkálnak, 's egyesült erejük világuralmat képez, melyly törvényt szab a' kisebb rendű országoknak. Nyilvános és titkos ügyvivői által a' diplomatia majd minden állományt behálózva tart, 's nem enged önálló mozgalmat, hivatlan bírónak veti föl magát a' fejedelmek trónküzdelseiben, 's a' nép és kormánya közti meghasonlás ügyében, valamint a' polgárháborukban. A' szabadelvű menekvőket nem részelteti pártolásban, sőt eltűrésben sem. Midőn az absolutismus száműzött vagy emigrans tagjait kitüntetéssel fogadja, mesterségesen fentartja ugyan a' békét, de igen drága áron. Majd ellentétben hányatik a' diplomatia, beavatkozik és nem avatkozik, elismeri a' belga, 's elnyomja a' lengyel nemzeti fölkelést. E' fölött gyakran határozott visszahatási kísérleteket teszen, a' reactionarius forradalom pártolásával. 's a' sajtó és nyilván eluyomásával.

Nem czélunk kimutatni és hosszasan fejtegetni, mennyiigazé' vádakból 's a' dicséretekből, mikkel a' diplomatia a' különféle véleményűek által elárasztatik. Anynyi igaz, hogy az jelenleg nagyobb hatalom, mint melylyet földrészünk valaha látott. Hatalmas az állandó seregknél, mikre egyébiránt támaszkodik, hatalmasabb a' közvéleménynél, melylyet részint megvet, részint félrevezet néha; hatalmasabb az auctocratánál, bármi meszsziere terjedjen ennek uralma; hatalmasb végre minden történeti és irott jognál, melylynek szabályait ugyan legtöbbször maga ótalmazza a' természeti jog igényei ellen. A' diplomatia, bár az országok külügyeit, külviszonyait tárgyalzza, utat lel már ma szólani az országok belviszonyaiba is.

E' hatalom ügyvivői a' diplomata-testület, vagyis öszsege a' vala-

melyly udvarnál fölhatalmazással bíró követeknek vagy egyébként nevezett diplomata-ügyviselőknök. Ezek részint kineveztetésökkor kapott, részint időről időre vett utasításaik szerint örködnek a' kormányok körül, melylyeknél alkalmazva vannak, minden tett lépés és mulasztás fölött, mindenkor kezdetben föllépnek minden tervek ellen, melylyek az általános elfogadott elvekbe és irányokba ütköznek, körülmények szerint tanácsolnak, ellenmondanak, 's egymás közt is értekeznek, körülményesb utasítást kérnek saját kormányaiktól, 's ha nézetekben megegyeznek, közös 's azért hatályosb föllépésre egyesülnek. Az is megtörténik, hogy valamelylyik udvarnál létező diplomata-testület, vagy annak egy része, a' congressus egy nemét alakítja, miben a' bajosabban elintézhető fontosabb tárgyak fölött határoznak (lásd Congressusok). Innen kétségtelenül háramlanak olylykor hasznok a' népekre; de ez előnyöket drágán, gyakran függetlenségök feláldozásával fizetik meg a' kevésbbé hatalmas államok. Az egyensúly, egyenjoguság helyébe rendesen egy pár állam túlymó uralma lép; legtöbb kisebb ország a' legfontosb, gyakran létezését illető ügyekben meg sem kérdeztetik. Kizárólag a' nagy hatalmak intézkednek. Ekkép gyakran az lesz a' népek sorsa fölött uralkodó törvény, mi a' polgárisult világ közvéleményével, a' népek ohajtásával, érdekeivel ellenkezik. Ki fogja tagadhatni, hogy ez állapot veszélyekkel jár? Minden hatalom terjeszkedni vágy 's természetében van a' központosítás is. Ez irány a' kisebb államok önállóságát fenyegeti. Azonban hihető-e, hogy a' nagy hatalmak közt is örök legyen az egység, egyetértés? Ha a' nagy hatalmak száma ötről háromra, végre kettőre leszállana: e' kettő fogna küzdeni egymás ellen az egyeduralomért.

A' diplomatia vétségeinek megelőzésére mindenekelőtt a' népekben kell keresni a' leghatályosb óvszert. A' nemzetgyűlések befolyásától a' külpolitikára legtöbb függ. Ha az adó utósó fillére, a' legkisebb domain-részeseknek elidegenítése törvényhozási tárgy, helyes-e olyly fontos ügyeket, mint a' háború és békekötés, szövetségek stb. az autocraták önkényére hagyni? Kevésbbé a' népek ügyét illeti-e a' külpolitika, mint a' belügy? Mig a' népek fölött a' kormányok rólok nélkülök szövetkezhetnek egymás közt, szó sem lehet biztos jogállapotról. 'S azon arányban, melylyben a' népek alkotmányos befolyása növekedik a' külpolitikára, a' diplomaták egyénisége is változik. Külső képességek, születési előnyök helyett, szellemi magasabb tulajdonok fognak kerestetni. A' diplomatia ekkép lassanként kibontakozik az aristocratia és udvarok gözköréből. 'S ezáltal gazdasági tekintetben is nyernek a' népek. Mondják ugyan, hogy a' külügyministerek felelőssége, a' nemzetek befolyása a' külpolitikára, a' nyilván miatt nem létesíthető, melyly a' nemzetgyűlések, parlamentek tanácskozásait kíséri. Sokan úgy hiszik, hogy a' diplomatia ügyei némi lepelt, titkolózást igényelnek. E' titkolózás is árnyoldalai közé tartozik. A' nyilván már maga sok ártalmaik ellen orvosság. A' népeknek joguk van tudni, mit, hol és miként alkudoznak érdekeik fölött. 'S ha mégis szükséges némi titoktartás, ez csak bizonyos ideig tarthat; ha a' diplomatizálásnak vége van, sem ok, sem jog nincsen elvonni az eredményt, az értekezések ismeretét a' világ szeméi, a' népek ítélete elől. Anglia parlamentében a' világ ügyei döntetnek így el.

Ha a' népek kivivják az érintett befolyást, nem lesz nehéz meghatá-

rozni az elveket, miket a' diplomatáknak és képviselőknak követniök kell. A' nemzetek tevéleges jogállapota bonyodalmakat idézett elő, miket nehezebb felfogni. A' tudomány a' nemzetek jogtanára nézve sokkal tisztább, egyszerűbb, mint a' gyakorlat, melyly eltéréseket, kivételeket enged meg, a' mint az érdekek hozzák magokkal. A' jogtan megszabja a' nemzetek hatáskörét, a' vonalokat, mik között mozogniök kell. A' diplomatia elvei csak annyiban helyesek, ha minden állam szabadságával és önállóságával egyenlően megegyeztethetők; dicséretesek, ha a' közjogállapot megszilárdítását tartják szem előtt, nem egyoldalú, önző czélokot követnek, ha ne a' törekszenek czéllá emelni azt, mi csupán eszköz, 'sa' valódi czélt föláldozni ez eszköznek. Ilyen magában mindenkor helyesnek tartott eszköz a' politikai sulyegyen, melylyet nem szabad a' joggal ellentétben föllállítani, sőt valósitani akarni. A' közrend, nyugalom elve szintén igen szép, de a' szabadság, jog, önállóság drágább kincsek. Rend, nyugalom a' börtönben és sirban is föltalálható. 'S gyakran veszélyes rendtelenségnek tünik föl némelylyek előtt a' haladás, kifejlődés jótékony mozgalma is. Veszélyes a' visszahatási irány, kárhozatos a' diplomatia útján bizonyos elavult, vagy bármelyly más kormányformát a' népek között kényszerítve akarni fentarítani, vagy rájok akarni erőtetni. (lásd: nemzetjog; nemzetek közti jog 'stb.)

Mielőtt befejeznök czikkünket, idejegyezzük a' diplomatiára vonatkozó tudományok irodalmának némelyly nevezeteseb termékeit. A' Rottek-Welckerféle Staatslexicon számos ide vonatkozó cikkein (Diplomatia, népjogok, követségck 'stb.) kívül lásd: *Hugo Grotius: De jure belli et pacis.* *Puffendorf: De jure naturae et gentium.* *Wolf: Jus gentium methodo-scientifice pertractatum.* *Wolf: Institutiones juris naturae et gentium.* *Moser: Versuch des neuesten europäischen Völkerrechts, in Frieden und Kriegzeiten, vornehmlich aus Staatshandlungen,* *Martens: Einleitung in das positive europäische Völkerrecht.* *Schmalz: Europäisches Völkerrecht.* *Vattel: Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle; nouv. ed. 1830.* *Mably: Le droit public fondé sur les traités, jusqu'en 1740.* *Burlamaqui: Principe du droit de la nature et des gens. Revu par Dupin 1830.* *Martens: Précis du droit des gens moderne de l'Europe 1821.* *Courvoisier: Elements du droit public 1792.* *Reyneral: Institutions du droit de la nature et des gens.* *Gondon D'Assoni: Du droit public et du droit des gens 1808.* *Kluber: Droit des gens moderne de l'Europe 1819.* U. attól: *Droits et lois maritimes et commerciales.* *Azuní: système universel des principes du droit maritime de l'Europe.* *Rayneval: De la liberté des mers 1811.* *Martens: Lois et ordonnances des diverses puissances européennes concernant le commerce, la navigation et les assurances depuis le milieu du 17 siècle 1802.* *Pardessus: Collection des lois maritimes antérieures au XVIII. siècle. 1828.* *Pardessus: Cours de droit commercial 1816.* *Guillaumin Dictionnaire du commerce et des marchandises 1839.* *Lancelot: Le parfait ambassadeur (par de Vena el de Cuniga) 1709.* *Ulrich: Les droits des ambassadeurs et autres ministres publics. 1731.* *Sarray de Franquesnay: Le ministre public dans les cours étrangères, ses fonctions et ses prérogatives.* *Vicquefort: L'ambassadeur et ses fonctions 1746.* *Bynkershoek: Juge competent des ambassadeurs.* *Roussel: Mémoires sur les rangs des souverains et des ministres.* *Martens: Guide diplomatique 1832. Causes célèbres*

du droit des gens 1827. Nouvelles causes du droit des gens 1843. Mémoires et actes authentiques relatifs aux négociations, qui ont précédé le partage de la Pologne 1810. *Ossat*: Lettres, mémoires et négociations à la cour de Rome 1773. *Saint Simon*: Mémoires complets sur le siècle de Louis: XIV. et la Régence 1828. *Torcy*: (Marquis) Mémoires pour servir à l'histoire des négociations depuis la paix de Ryswick jusqu'à celle d'Utrecht 1757. *Walpole*: Mémoires et rapports de comité secret, touchant les négociations de la paix d'Utrecht. *Scholl*: Actes du congrès de Vienne 1815. *Klüber*: Uebersicht der diplomatischen Verhandlungen des Wiener Congr. *Lüder*: Diplom. Archiv für Europa 1819. *Chateaubriand*: Congrès de Vérone. *Viennet*: Histoire de guerres de la revolutions 1828. *Frédéric II*. Mémoires pour servir à l'histoire de Brandebourg 1751. *Guizot*: Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France jusqu'au 15 siècle. *Bourienne*: Sur Napoleon. 1830. *Capéfigue*: Diplomatie de la France et de l'Espagne depuis l'avènement de la maison de Bourbon. Histoire auth. et secrète de traités de 1815. Ugyanezen szerzötöl több mű a' diplomatiáról. *Fain*: Mémoires rédigés par ordre de Napoleon en 1815. History of England by Hume, folytatva Smollet, Adolphus es Ackin által. 1829. *Guizot*: Collection de mémoires relatifs à la révolution d'Angleterre. *Daru*: Histoire de la république de Venise. 1822. *Mallet*: Histoire du Danemark 1758. *Llorente*: Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution d'Espagne 1819. *Sempéré*: Considerations sur les causes de la grandeur et de la décadance de l'Espagne 1826. *Toreno*: Aperçu histor. du changement du gouvernement en Espagne. *Martignac*: Essai historique sur la revolution de l'Espagne. *Lacretelle*: Histoire de France pendant le 18 siècle 1825. *Montgaillard*: Histoire de France depuis la fin du regne de Louis XVI. jusqu'en 1825. Továbbá *Bignon*, *Mignet* és *Thiers* történeti dolgozatai, főleg az utóbbítól a' consulság és császári korszak történetei. *Kampen*: Histoire abrégée des Pays-Bas jusqu'à la paix de 1815. *Rulhières*: Histoire de l'anarchie de Pologne 1807. *Ferrand*: (comte) Histoire des trois démembrements de la Pologne 1820. *Fortia*, *d'Urban* et *Mille*: Histoire générale du Portugal jusqu'à la regence de Don Miguel 1830. *Santarem*: Tableau les relations politiques du Portugal. Az orosz diplomatiára: Documents pour servir à l'histoire des relations diplomatiques de la Russie, stb. publiés par ordre du ministre des affaires étrangères 1823. Továbbá *Karamsin*, *Custine*, *Weydemeyer* művei Oroszországról. És a' többi országok részletesb történetei. *Flassan*: Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française jusqu'à la fin du règne de Louis XVI. *Ferrand*: Esprit de l'histoire. Cours diplomatique ou tableau des relations extérieures des puissances de l'Europe. *Guizot*: Cours d'histoire 1830. L'Europe et ses colonies par Beaumont 1822. *Schoell*: Histoire abrégée des traités de paix entre les puissances de l'Europe, depuis la paix de Westfalie. 1818. *Koch*: abrégé de l'histoire des traités de paix depuis la paix de Westphalie. *Wheaton*: Histoire de progrès du droit de gens en Europe et en Amérique depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jours ect. 1846. Ez utóbbi művet tartalmaz rövidsége 's részrehajlatlan szelleme különösen ajánlja. Ugyancsak *Wheaton*tól 1848-ban megjelentek a' nemzetjogtan elemei is: Éléments du droit international. — y.

Diplomatika. I. Oklevéltan.

D'Israeli (d'Israeli) I. *Izsák*, az újabb híres angol írók egyike, szül. Enfielden 1766. Egy Angolhonban telepedett velencei izraelita kereskedő fia. Atyja a hollandi iskolaintézetnek az angolok előtt elsőbbséget adván, *Disraeli Izsák* ifjúkora legnagyobb részét Hollandiában töltötte, hol, jelesül Leydenben és Amsterdamban a' classicus tudományoknak hódolván, 1786. esztendő körül Franciaország fővárosába ment. — A' fiu már 16 éves korában, még mielőtt honából Hollandiába ment volna, írói tehetségének előleges jelét adta azáltal, hogy doctor *Johnson*hoz egy *Epistle*-t irt. — Egész életében, tisztán csak a' speculativ philosophiával foglalkodott, magát minden politikától távol tartva, és sem politikai sem vallásbeli pártoskodásba soha sem keveredve, el anynyira, hogy a' mondott évben Párisba érvén, midőn már a' közel nagy politikai változások eszméi minden ember fejében forogtak, ő Franciaországban létének egész idejét francia könyvek olvasására és literaturai kincsek kutatására fordította, hogy a' nyelv geniusával teljesen megismerkedjék, mi végett az akkori nevesebb írók 's tudósokkal ismeretségbe lépni iparkodott. A' francia literatura iránt azon időszakban nyert izletét nem anynyira styljében, mint inkább kritikájában mutatta ki, írásmódja mindig a' legtisztább angol maradván. Több utazásai után Angolhonta visszatérvén, néhány költeményt adott ki, ezek közt a' „*Lines of the abuse of Satire*“. 1791-ben jelent meg a' „*Költészet védelme*“. 24-dik évében egy kitünő munkája által, melynek czime „*a' literatura nevezetességei*“ közfigyelmet vont magára azon korban, midőn geniális emberekben nem volt hiány. E' munka, melyly eredetileg nem egyéb, mint izletes és éles kritikával alkotott compilatio, magva lón ama híres „*Miscellaneák*“nak, melylyeket 1817 's 1824 közt adott ki, 's mik az angol közönség egyik kedvenc olvasmánya lettek. Jeles munkái közé tartoznak még a' „*Calamities of authors*“, „*Illustrations of the Literary Character*“, „*Quarrels of authors*“, „*Conningsby or the new generation*“, „*An inquiry into the literary and political character of James I*“ és az öt kötetben megjelent „*Commentaries on the life and reign of Charles I*“, melyly utóbbi munkájáért az oxfordi egyetem tanári oklevéllel tisztelte meg, a' mi neki mint „*optimo defensori optimi regis*“ ajánltatott. *Bayle* mintájára kiadott 's 12 kötetig haladt munkáját, melylynek tárgya a' literatura történetei, 's pedans czime : „*Amenities of literature*“ 1838-ik évben megvakulván, bár leánya segítségével is élt e' munkánál, be nem végezhete. Azonban a' bevégetlen munka is bámulatra gerjeszt az író roppant tudománya iránt. Megholt 1848 kezdetén 82 éves korában, buckinghamshirei mezei jószágán. — Az angol költészet fölötti kritikája nem alapithatta volna meg nagy írói híret, mert annak magasb nevei iránt nem birt elég fogékonysággal ; többet tett erre nagy történettudománya, 's felfogási tehetsége egyes nagy írók sajátságairól. Ő volt az első angol író, ki a' britt muzeum kézíratai közt nagyobb terjedelmű vizsgálatokat 's kereséseket tett, 's történeti munkái olyly éles történetírói pillantást 's bírálói készütséget tanusitnak, hogy ezen tulajdonainál fogva a' köznapi írókon magasan fölülemelkedett. Ha e' vizsgálatok későbbi korban sokkal nagyobb jelentőségre vergődnek is, nem szabad felejtetni, hogy ő volt az

első, ki ez uton megindult. Van nála sok mélyebb angol író, de alig van népszerűbb, és a' Stuártok korát senki sem ismeri annyira, mint ő. Ifju korában keleti költeményeket is irt, melylyek azután igen elterjedtek. Fia, *Disraeli Benjamin*, a' legelőkelőbb angol publicisták egyike, mint az ugynevezett ifju Angliának tagja, ismeretes. — L. K.

Az ifjabb Disraeli egyik nevezetes tagja az ugynevezett „ifju Angliának“. Az olvasó, ki talán sokat hallott az „ifju Italiáról“, „ifju Németországról“ egy merőben új eszméket képviselő iskolát képzel e' nevezet alatt, democratá vagy talán épen socialista elvekkel, csalatkozik. Az ifju Anglia tanait eddig senki sem formulázta, csak határozatlan nyilatkozványokat boesátott ki e' párt. E' nyilatkozatok közül különösen kiemelendő Disraeli regénye, — *Conningsby*. Szerző, hogy nézeteit nagyobb, terjedtebb körökbe vihesse, hogy iskoláját divatba hozza, a' regényalakot választotta. Olyly szög ez, mire mindent fölfüggeszthetünk. Menynyiben e' regény visszatükrözi az ugynevezett „ifju Angliát“, — a' torypártnak egy töredékt, egy haeresisét képezi az; a' toryk ellenei iránt nincs rokonszenve, míg a' nagy torypárt ellen sem kiméletes. Törekvése majd régi formákba új szellemet akarni önteni, majd már elenyészett institutiókat, állapotokat idézni ismét életbe. Fényoldala: rokonszenv a' dolgozó osztályok iránt. A' dolgozó osztály sorsát akként kívánja biztosítani, hogy munkájából megélhessen, 's ne szoruljon sértő alamizsnára. E' végre földmives parasztosztályt akar alapítani, milylyen most nem létezik a' britt szigeteken. A' földmivelő jelenleg Angliában bérlő és napszámos; ki parasztosztályt akar előidézni, annak a' bérlőből 's napszámosból földtulajdonost kell képeznie. Dicső feladat, de mikép valósítható? Még nem adta elő tervét az ifju Anglia. Angliában a' népet kiszorítá az aristocratia a' földbirtokból, 's milyly szivtelenül eszközlé ezt, olvashatni Sismondi nemzetgazdasági értekezéseiben. Az aristocratia ezáltal nem kis bünt követett el, 's a' középkori birtokviszonyok fentartása által pauperismust idézett elő. Dicsőség az ifju Angliának, hogy ez ellen szót emelt. Angliában is lejár a' régi birtokviszonyok ideje. A' népet okvetlenül kell részesíteni a' földbirtokban. Kis birtokosok is szükségesek az államban. Az ember nemesak dolgozó gép, hanem egyszersmind élvező lény is. De van-e olyly zsarnokság, melylynek bámulói ne volnának? Vannak egyének, kiket az angol entaíl, öröködési törvények, 's az irlandi bérrendszer politikájá bámulatra ragad. Ilyly egyéniséggel ismertet meg Disraeli *Conningsby*-ban. Hivalkodó önzés jelleme, ki azon csalódásban él, hogy a' világ mulató-házul teremtettet számára. A' megcsontosult torysmus példánya. Ez önzést, a' conservativok egy részénél a' politika egyetlen irányát, egy párbeszédben jellemzi Disraeli. Egy öreg lord a' parlament-reform által tiz szavazatot veszítvén, hogy azt visszanyerje, unokáját a' parlamentbe akarja küldeni. Az ifju azonban kijelenti, hogy a' conservativokat nem pártolhatja, mert a' bizalomnak, mit bennök helyezett az ország — tudatlanságból inkább, mint rossz szándokból — nem felelt meg, 's a' kor jellemét nem fogja föl. Miután az ifju előadá nézeteit, az öreg úr: „az mind szép, ugymond, de miként érhessük el ezélunkat, ha Peelt nem pártoljuk? Mert mi ezélja van minden pártoskodásnak? Az, hogy ezélunkat érjük. Én marquisi koronánkat hercegivel akarom

föleserélni. Ön nagyanyja baroniáját ön részére vissza akarom nyerni. Ön fényes házassági összeköttetésre léphet, 's boldog lesz. Mi nézeteit illeti, — ön még fiatal; nem szükséges, hogy nézetei legyenek. Ön egyúton fog járni családjával, mint gentlemanhez illik. Önnek nem kell nézeteihez ragaszkodni, mint valamelyly philosophnak, vagy politikai kalandornak. Lehetetlen a' conservatív pártot jobban jellemezni. Jellemök többnyire elvtelenség. 'S ha politikai eljárásukat elemezzük, csak a' nyugdíjakat, hivatalokat akarják magoknak és pártuknak conserválni. Az ifju Angliának már, mint láttuk, vannak némi elvei. Azonkívül, mint már említünk, ilyly elv az egyház különválasztása az államtól. Anynyi igaz, hogy Angliában a' katolikusok és disszenterok nyomatása csak akkor szűnik meg, ha e' különválasztás megtörténik. De ki fogja e' nagy dolgot véghez vinni? A' parlament? Hiszen az ifju Anglia az alsóház hatalmát, a' parlament befolyását a' közigazgatásra roszalja, 's nem tudja megbocsítani a' parlamentreformot. Milyly regényes vala, mikor egy lord tiz követet küldött az alsóházba! Ugy látszik, az ifju Anglia bizonyos német státusbölesekhez járhatott iskolába, 's ott szeretett bele az ugynevezett Stände-Gliederung-ba. Mi a' német nemzet tudományosságát 's egyéb fényes tulajdonait igen tiszteljük: de nem hiszszük, hogy politikai tekintetben sokat fognak tőlök tanulhatni an angolok. — Végre a' politikai szereplésre nézve kell még megjegyeznünk, hogy Disraeli és az ifju Anglia apostolainak föllépése legtöbb esetben csak a' szenvedélyességben különbözik a' torypárt eljárásától. Nem ilyly eljárás fogja a' democratia és socialismus fergetegei közt megtartani 's ujjáteremteni Nagy-Britanniát. — y.

Disteli (Márton) híres és elmés caricaturafestő, szül. 1802-ben Solothurn cantonban, tanult Luzernben és Jénában. Hazájába térvén, katoná lett, 's ezredességig vitte. Festői tehetsége korán kifejtett, nem maradt a' politikának olyly ága, a' köz életnek olyly vonása, melylyet Disteli rajzónja a' nevetségesség oldaláról, 's annak legfőbb fokán ügyesen fel ne fogott volna; névszerint a' veronai congressus 's a' spanyol intervencioi háboru bő anyagot nyújtottak. A' jénai egyetemben most is megvan még egy kitünő rajza a' volt egyetemi börtönben. Midőn ugyanis isyker egyik barátjának önkéntes társa volt a' börtönben, fogta a' tintakeverőt, 's az egyik falra a' legtalalóbb kómikai kifejezéssel a' sabini nők elragadását fél életnagyságu alakokban, a' másokra pedig „Máriust Carthago romain“ festé hálósipkában 's agyagpipával. Ezen rögtönzött falékesítvény híre eljutott a' weimári nagyherceg fülébe is, ki a' rajzot személyesen megnézte, 's annak fentartása végett, a' szobát bezáratta. Jénából Münchenbe ment Disteli, hol nagyobb képeket festett, 's igen jeles torzképeket szolgáltatott *Fröhlich* „meséihez“. Ujabb időben főleg a' politikai torzképekhez fordult, és sok mulatságos, de egyszersmind a' fenálló rothadt viszonyokra nézve sok sértőt és botránykozatót teremtett. Ostora volt a' képmutatóknak 's magas órrú szalmafejűeknek; réme a' jesuitáknak, de barátja minden jó polgárnak. Satyrája sohasem támadta meg a' szentet, sohasem a' törvény keze által már sujtottbünt; de, bár a' szabadelmű párt-hoz tartozott, ennek hibáit sem kimélé. Helyzete leghatályosabb volt a' jesuiták elleni harcban, 's catholicus létére halálosan gyűlölte e' képmu-

tató átkos fajt, kiismerte őket, midőn a' schweiczi cantonokban túradicál szerepet játszottak, hogy anarchia által hatalomra jussanak. Kiemelendő „*schweiczi képes naptár*“ melyet Solothurnban adott ki. Megh. 1844-ben 's fényesen temettetett el. — h.

Dmitrijew (Iván Ivanovits) orosz költő, Karamsin társa 's földije szül. 1760-ban, Simbirskben, megh. 1837-ben Moszkvában. Katalin czárné alatt testőrkapitány lett 's Pál uralkodásának kezdetén ezredesi ranggal lépett nyugalomba. Később polgári hivatalba lépett, titk. tanácsos lett, 's 1808-tól 1812-ig az igazságügyi tárczát viselte Sándor czár alatt. 1812-ben visszalépvén az álladalmi szolgálattól, kényelmes magánéletet élt Moszkvában, hol magának görög ízetű palotát építtetett angolkert közepén, melyet a' művészet 's tudomány kincseivel tömött meg. *Karamsinnal* együtt, egy irányban 's izlésben működött az orosz irodalom terén. *Karamsin* az elegans társaság nyelvét teremtette meg, 's a' mit ő a' prózára nézve tett, ugyanezt tette *Dmitrijew* a' költészetre nézve. Mindkettő világhi volt, 's korabeli szép lélek. *Dmitrijew* remekének tartatik: „*Jemak, Siberia hódítója*“, drámai-epószí költemény; fő mezeje azonban a' dal, költői elbeszélés 's mese. Dalai a' népeletbe is átmentek. Összes műveinek kiadása már 1795-ben megkezdődött, 's 1822-ig, a' hatodik kiadásnál, 5 nagy kötetre nevedett. Szóbeli előadása csodálatos tökélyű volt. Élte végső éveiben érdekes memoirjai írásával foglalkodott, melyeket, mint *Chateaubriand* csak holta után engedett kiadatni. — h.

Dmuschewski (Lajos Ádám), kitűnő lengyel színész, író 's hoszszas ideig varsói színház-igazgató. Sz. 1777-ben vagyonos szüléktől. 1800-ban lett színészszé, szülei akarata ellen, géniusát követve, 's csakhamar a' közönség kedvence, 's ifjabb társainak előképe. A' drámai irodalmat is szeretettel üzte, 's a' varsói repertorium 144 részint eredeti, részint fordított műveit birja, melyek máig is adatnak. Eredeti műveiben igazi lengyel nemzeti typus van; erős vonásokkal irt valódi népeletképek azok, Lengyelország életéből 's történetéből merítve. — 1811-ben nagy utazást tett 's *Iffland*dal közelebbi viszonyokba lépett. 1821 után nem lépett fel, hanem színház-igazgató lett Varsóban. 1832-ben drága gyűrűt kapott *Miklós* czártól *Cecilia Piaczynska* eredeti operájaért, melyet a' czár koronáztatása alkalmával adatott. 1836—38-ig igen látogatott előadásokat tartott a' drámai irodalom 's színházak története felett. A' Varsói Courirt sokáig szerkezté a' közönség nagy meglegedésére. Igen nemes egyéniség, részese minden jótékony intézetnek. Drámai művei Boroszlóban jelentek meg 1821-ben. — cz.

Döbereiner (János Farkas) udv. tanácsos 's vegytan professora Jénában, szül. Hofban, 1780. — 1810-ben lett professor. — A' vegytanban sok fölfedezést tett, melyeket régebben *Gehler* folyóiratában, újabban *Schweiger* chemiai 's physikai lapjaiban rakott le. Önálló munkái: *Zur pneumatischen Chemie* (5 kötet, Jéna, 1821—25) „*Zur Gährungs-Chemie*“ (Jéna, 1822) „*Über neu-entdeckte höchst merkwürdige Eigenschaften des Platin*“ 's a' t. (Jéna, 1824); „*Beiträge zur physikalischen Chemie*“ (több füzet, 1824-36) „*Zur Chemie des Platin*“ (Stuttgart, 1836). — Vegytani tankönyvei is jelesek. — Fiával *Ferencz*zel együtt a' gyógyszerészet kézikönyvét adja ki füzetekben. (Stuttg. 1810—46, több füzet). — cz.

Dobler (József Alajos) Németország újabb dalművészeinek egyik legkitünőbbike, szül. 1796. Würtembergben. Kis pap lett, de csakhamar megszökvén, Bécsbe ment, 's 1820-ban már első bassista volt Frankfurtban, 's 1834. óta udvari énekes Stuttgartban, megh. 1841-ben. Sokat utazott, 's mindenütt, nevezetesen Londonban is, nagy tetszéssel adta az első bassus-szerepeket. — *cz.*

Doblhof (Antal báró) austr. minister 's hollandi követ, szül. e' század első évében Badenben Bécs mellett. Szolgált a' birodalmi kamarai procuraturánál; onnét kilépvén, az alsó austriai kk. és rr. ügyeinek vitelével bízott meg (Landständischer Verordneter), mely hiatalos körében sok érdemet szerzett, különösen a' telekkönyvek czélszerű elrendezése körül. — 1848-iki máj. 9-ikén, többszörös változások 's combinációk után, belépett a' ministeriumba mint kereskedési 's földmívelési minister. Magán életében köz tisztelettel birt, 's azt megérdemlé; de miután annak esendes nyugalomát elhagyá, 's a' hullámzó tenger hajaira merészkedett, hogy erőtlen kézzel kormányrúdat tartson: csakhamar kitetszett, hogy sem ereje, sem jelleme nem felel meg e' feladásnak. Neve jelentőséggel és súlylyal birt ugyan a' következő napok zürzavarában; de tartása ingadozó, későbbi küzdelme az anarchia ellen, melylyre félszeg rendszabályai 's következetlensége által maga nyitott utat, sikertelen, 's lelépése dicstelen volt. A' májusi viharpetitio, 's a' mindinkább erősödő demagógok a' császárt Bécsből csakhamar elriasztván, *Doblhof* eleinte rendes alkotmányos ministeri működést alig folytathatott. Többnyire a' menekült császár oldala mellett volt Inspruckban a' külügyi ministerré nevezett b. *Wessenberggel* együtt. E' két minister írta alá a' június 3-ikáról kelt cs. manifestumot, (l. bécsi forradalom) 's a' jun. 16-iki proclamatiót, melylyben János főhg küldetik, mint császári helyettes, Bécsbe, az országgyűlés megnyitására. Az alkotmányozó gyűlésre Bécs belső városa második választó kerülete részéről választatott képviselővé. — A' János főherczeg által július 17-dikén alkotott *Wessenberg*-ministeriumban *Doblhof* belügyminister lett, 's ideiglenesen ő vitte a' közoktatási tárczát is, *Feuchtersleben* báró lévén mellette alstátustitkár. — E' fontos és nehéz helyzetében csakhamar kitünteté teljes képtelenségét a' kormányra. Helyzete az udvar és a' nép közt igen kényes 's kétértelmű volt. A' democrata egyet 's közbátorsági bizottmány (Sicherheitsausschuss) manifestatiói következtében jutván tárczához, ez az udvar szemeiben árnyékot vetett reá; más részről, minthogy megsokallá a' népmozgalmakat, melylyeknek erős karral ellenállni nem vala képes, népszerűségét egészen eljátszá. Csakhamar gyűlölt ember lett, sőt *Latour* után leggyűlöltebb a' ministerek közt. Természetesen. Senki sem tagadhatá, hogy a' *Pillersdorf*-ministerium bukása a' democrata egyletek által, alkotmányos uton kívül történt, hogy ezen egyletek azon ministerium tagjai közölegyedül *Doblhof*ban helyeztek bizalmat, 's tőle szélső baloldali ministerium összealkotását várták. Ezen reményben salatkozván, az egykori kedvezre annál inkább nehezteltek. *Doblhof* gyáván viselte magát, 's türte a' macskazéket, — (l. Bécsi forrad. Osztrák birodalom). Oct. 6-ika után letette tárczáját, 's későbbben, a' monarchia megszilárdulása után, austriai követ lett Hollandban, hol mai napig is van. — 1850-ben derék munkát irt a' rétek öntö-

zése felől. Mint mezei gazdának igen sok érdeme van, mit a' német gazdasági egyletek több ízben dicsérve elismertek; de mint austriai miniszternek, különösen a' belügy kormányosának, annál több büne. A' magyar iránt határozott ellenszenvet mutatott, 's hibás felfogása által igen sokat tett arra, hogy a' dolgok folyama a' testvériség sokat pengtetett phrásisára valódi gúny legyen. A' bécsi alkotm. gyűlésen aug. 8-ikán tett nevezetes nyilatkozata a' horvát ügy 's a' m. kormány politikája iránt akkorában minden lapot 's minden nyelvet foglalatoskodtattott. *Sturm* képviselő interpellációt intézett a' ministeriumhoz az iránt: minő eredményre vezetett János főhercegnek a' magyarok és horvátok közti viszály kiegyenlítésére megkísértett közbenjárása, 's minő helyzetet szándékozik Magyar- és Horvátország irányában a' ministerium elfoglalni. Erre *Doblhof* minister olyly értelemben válaszolt, melyly egyenesen a' magyarokat vádolá, 's a' horvátokat mentegeté, a' tényekkel szemközt ellenkezőleg állítván, hogy a' horvátok nem akarnak a' m. koronától elszakadni. Ugyanez alkalommal mondá a' nevezetes phrásist: hogy „a' világszellem készíti a' politikát.“ Ezen nyilatkozat szellemében készült a' ministerium azon hivatalos irománya is, melyly az Austria 's M.ország közti viszonyokat akkint tárgyalá, hogy ezáltal Magyarországnak ropant ingerültséget gerjesztett. *Kemény Zsigmond* a' Pesti Hirlap augusztusi számaiban (1848) nevezetes commentárt írte nevezetes nyilatkozatra. — *Doblhof* ur, híven azon nyilatkozathoz, hogy a' „politikát a' világszellem készíti“ leginkább a' világszellemre bizta a' kormányzást, a' helyett, hogy a' kormányrudat erős kezekkel megragadta, 's a' körülményekkel, úgy gyávaság mint ingerlő dacz nélkül, bölcsen kiakudott volna. Ha azon vészterhes időben, midőn *Doblhof* ur kormányon ült, nem, részint vak szenvedély részint határozatlan ingatagság jellemzi a' férfiakat, kiktől a' rendszabályok eredtek: a' szakadás soha sem lesz olyly tág, hogy örvényébe anynyi élet 's jóllét merüljön, 's általa anynyi kedves láncz széttevéssék, mint most történt; ha Bécsben józan engedékenység uralkodik annak idejében, nálunk pedig némelyly túlságok alárendeltetnek a' politikai bölcseségnek: sok vér megkiméltetik, melylyet így az egymás ellen felbőszült testvérek keze ontott. De e' nagy időt, fájdalom, meddőség jellemzé valódi nagy férfiakra nézve. Erős szenvedély, 's erőtlen bölcsesség egymás ellenében, 's az utóbbinak bukása felett holttestekből 's romokból állítottatott siremlék. — Y. —

Doboka Erdélynek egyik vármegyéje; határos nyugotra Kraszna és Közép-Szolnok, éjszakára Belső-Szolnok megyével 's Beszterce-vidékkel, keletre szinte Beszterczével 's Kolozs és Torda, délre Kolozs megyével. Fekvése igen szabálytalan, mert keskenyen nyulik el csaknem egész Erdélyországon át, úgyhogy hossza 20—24 mérföld, midőn szélessége 1—3 mérföldig változik. Kiterjedése 52 □ mérföld és 752 □ öl. — Természeti tulajdonságát tekintve Doboka a' legszebb 's legkiebbebb megyék közé tartozik; a' bérzes hegyek, szelidebb dombok és kies völgyek egymást szüntelen váltogatják, 's nagyobb rónavidéket itt hiába keresnénk; kisebb síkságokat is csupán a' folyók és patakok mentében láthatni. Legnagyobb rónaság még az, melyly N.-Sajó mellett terül el. Erdélynek ugynevezett mezőségi vidéke ugyan e' megyébe is behat,

de az itteni mezőség nem róna-egyenes, hanem magasan fekvő, völgyes, dombos, erdőtlen tartomány. Dobokában e' mezőséghez tartoznak az egész *széki* és *buzai* járások. Hegyei közül legnevezetesebbek nyugoton a' *Meszés*, keleten a' *Sajó* havasai, 's ez utóbbiak itt-ott már fenyvesekkel is büszkélkednek. *Babucz* falu felett az *Iresze* hegy soknemű jó illatu gyógyfüveiről nevezetes. Folyói közt legnagyobb a' *Kis-Szamos*, melyly a' megyét csaknem derékben szakítván, 3 órai menetele után Belső-Szolnokba tér át; a' *Szamos* után következnek: a' *Sajó*, *Egregy*, *Almás*, *Besztercze* vizek és egyéb számos patak. Tavai közt első helyet érdemel Erdélynek Balatonja, a' *Hódos* tó, 's ezenkívül a' mezőségnek számtalan tava. A' *Hódos*, melyly másképen *Czegei* tónak is nevezetik, nevét a' benne tenyésző hódaktól vette. Erdélyben legnagyobb tó, mert területe 4 □ mérföld. A' viz belőle *Császári*, *Ördögös*, *Füzes* és *Szamosujvár* felé szivárog, kezdődik *Katonánál* (Kolozsvármegye), keletről éjszakra kanyarul, 's a' *gyekei*, *feketelaki*, *szentgothárdi*, *czegei*, *gőczi*, *mohai*, *szentiványi*, *oláhvásárhelyi* határokon $1\frac{1}{4}$ mérföldnyire az egész vármegyét átalátva, *Mikolánál* vége szakad. Az egy fogast kivéve, mindennemű tavi halak benne olyly tenyészők, hogy az itt tartott halászatok egyik legnevezetesebb ágát teszik a' környékbeli földesurak jövedelmeinek. A' *Hódos* után következnek a' mezőségi tavak. Ugyanis a' mezőség, melyly Kolozs, Torda, Dobokamegye és Marosszék egy részéből van alakulva, egy sereg hegycsoportozatból áll, melylyeken több apró patak veszi eredetét; folyásnak indulván, minthogy ezen hegycsoportozatokból a' hely kevés esése miatt, kifolyást bajosan találhatnak, tóvá csoportoznak össze. Hogy a' régibb időkben e' tavak mélyek lehettek, azt a' hagyomány, és a' mindenütt mutatkozó iszap bizonyítja. Jelenlegi mélységök olyly csekély, hogy a' legmagasabb vizálláskor is a' 24 lábat alig érik el. Nagy részök pedig, az őket fentartó gátak alapzatánál sem igen mélyebbek. E' tavak többnyire eső és hóvizből veszik táplálékukat, hanem száraz években egy csepp kifolyások sincs. Sokat lecsapolták, minthogy az iszap igen jól kamatoz a' mezeigazdának; de minden lecsapolás nélkül is a' hegyekből leomló vizek, néhány évtized alatt csaknem egészen betöltik e' tavakat, melylyek így kitörlődnek Erdély mappájáról. — Éghajlata a' sok hegyhez képest elég mérséklett, mit eléggé bizonyít, hogy több mint 50 helységnek van szőlőhegye; azonban a' keleti havasok fele, 's itt-ott az erdőségek és bércek közt már hideg, a' tenyészetnek nem kedvező; de levegője mindenütt tiszta és egészséges. Egyes vidékei elragadó szépségűek, 's p. o. *Arokalja* környéke, 's a' *hódosi* nagy tó partján fekvő *czegei* és a' *bonczidai* pompás kastélyokból való kilátás megérdemlenék a' művész rajzát. — Szántóföldei általában nem igen termékenyek, néhol vörös-agyagosok és kövecsesek, majd homokosok; de a' mezőségen gyönyörű vetéseket láthatni 's itt tisztabuza, zab, árpa, tengeri gazdag aratással fizet. Főterméke e' megyének a' tengeri vagy kukoricza, melylyet itt törökbuzának hívnak. Sok len természetetik *Kékesen*, *Adalimban*, kender pedig *Széken*. Állattenyésztését illetőleg legtöbb figyelmet érdemel a' juhtenyésztés, melyly az itteni bérczes legelőkön jó sikerrel üzetik; a' juhok nagyrészt magyar fajból valók, de szép spanyol és szász eredetű birkanyájakat is láthatni több uraságnál, p. o. *Gorbón*, *Bonczidán*,

Czegén, Buzán, Kerlésen. A' gr. *Bánffi bonczidai* ménese külföldön is méltán híres, 's mind a' két hazában az első rangu ménések közt foglal helyet. *Kerlésen* szép schweiczi tehenc tartatnak. A' méhtenyésztés a' mezőségen van leginkább elterjedve, 's *Kovácsi* meglehetősen mézkereskedést üz. A' selyembogártenyésztés csak az utóbbi években kezdett volna emelkedni, ha a' háborus idők meg nem szakítják. Több száz eperfa van ültetve *Bonczidán, Gorbón, Drágban, Dobokán,* 'stb. A' megye fekvése gyümölcsre kedvező volna, de nem sok figyelem fordítatik reá, kivéven a' szilvásokat, melylyek termékeiből az itteni számos zsidó pálinkát főz. Szép gyümölcsösök vannak *Fel-Egregyen, Jalponyán, Hoszszu-Macs-káson, Felső-Törökön, Kidének* pedig olyly sok cseresznyéje van, hogy Kolozsvárt is e' helység tartja e' nemű gyümölcsesét. A' *bonczidai* ritka szépségű 's 75 holdra terjedő angolkert említést érdemel. Szőlőt több mint 50 helység mivel, 's az ezekben termett bor színére nézve fejér. Jóságát illetőleg leginkább diesértetik: a' *bongárdi, galaczi, veresegyházi, szépenyerű-szent-mártoni, meleg-földvári, marakházi, császári, kékesi* 'sat. — *Vármező, Csömörlő* sok meszet éget 's ad el. *Tibó* erdeiben kőszénerek vannak; *Poklostelkének* kimerithetlen darázskőbányája van; de legfontosabb ásványa mégis e' megyének a' só, melyly ugyan bányákban jelenleg nem műveltetik, mióta a' *székiek* abbanhagyattak, de több határookban vannak sóskutak és sóterek, melylyek zárva tartatván őriztetnek ugyan, de a' lakosoknak bizonyos napokon megengedtetik a' merités. Ilylyen sóskutak vannak: *Széken, Bonczidán, Bányikán, Szekulájon, Gyulatelkén, Császáriban, Pujonban, Bődönön, St. Jakabon, Sajó-Keresztúron, F.-Balászfalván, Magyaroson, Kis-Budakon, Bilukon, Sófalcán.* Meleg ásványforrás találtatik *Ördögkúton, Felső-Egregyben* pedig egy gyógyforrás a' kőszvény ellen mondatik igen foganatosnak. — Népeisége Dobokának 108,634 lélek, kik laknak 1 szabadalmas városban *Széken*, 159 faluban és 13 pusztán. Nyelvre nézve a' nagyobb rész oláh, 's az oláh nyelv anynyira el van terjedve, hogy itt a' magyarok közül is többen eloláhosodtak. A' magyarok hajdan számosabbak voltak, de a' sok háboru miatt, mivel fegyvert csak ők viseltek, nagyon megfogyatkoztak, kivált az utolsó *Rákóczi*-forradalomkor és utána. Szászok is ezelőtt többen voltak, de jelenleg csak 9 faluban laknak; ellenben a' zsidók hirtelen és aránytalanul szaporodnak. Számszerint van 85,058 oláh, 21,069 magyar, 2123 szász, és 384 zsidó. Vallást illetőleg legszámosabbak a' görög-katholikusok 108 plebániában 70,386 lélekkel, kik kevés kivétellel oláhok; ezután következnek a' reformátusok, kik 18,531 lelket és 45 anyaecklézsiát számlálnak 's magyarok; a' szászok mindnyájan lutheránusok 2123 lélekkel és 7 anyae gyházzal, melylyek a' sajói káptalanban nem az evang. lutheránus, hanem az erdélyi reform. püspök által igazgattatnak. A' nem-egyesült óhitűek naponként kevesbednek, de most is van 43 parochiájuk 14,672 lélekkel. Az unitáriusok hajdan igen el voltak e' megyében terjedve, de jelenleg csak *Kidén és Meleg-Földváron* birnak anyae gyházat 213 lélekkel, kik magyarok. Végre a' 389 számra menő izraeliták 2 synagógában imádják az istent. — A' nép csaknem kirekesztő foglalatossága a' földmivelés, állattenyésztés, 's itt-ott a' fuvarozás, Gyára a' *gorbói* répacukorgyáron kívül nincs. Cserépedényt sokat készít

Tikó; vászonfejerítéssel pedig *Kecset* nagyban foglalatoskodik, 's ezek a fejerítéshez szükséges vizet nem patakokból, hanem kutjaikból meritik. *Vajdaháza* marhavásárai meszsze földön ismereteseek; különben országosvásárokat csak *Szék*, *Drág*, *Gorbó*, *Gyeke* és *Czege* községek tartanak. — A' megye ezelőtt 2 kerületre (alsó és felső) és 8 járásra osztatott fel, melyek a' következő helyektől kapták nevüket: 1. *Magyar-Egregy*, 2. *Panczélcséh*, 3. *Válaszut*, 4. *Nagy-Iklód*, 5. *Szék*, 6. *Buza*, 7. *Kerlés*, 8. *Borgó*. Ez utóbbi járásból 9 helység a' 2-ik oláhezredhez csatoltatott, 's azok az illető ezredi kormány által igazgattatnak. Székhelye gyakran változott; 1828-ban *Székről Bonczidára* tétetett át. — A' legujabbi osztrák felosztás szerint a' megye két részre szakittatván, keleti szárnya a' *retlegi*, nyugoti oldala pedig a' *holozsvári* polgári kerülethez kapcsolatott. Nemessége a' 8,000 lelket túlhaladja. Uradalmi közül a' *drágit* birja b. Wesselényi; a *csáki-gorbóit* b. Jósika; a' *kendi-lónait* gr. Telekicsalád; a' *bonczidait* gr. és b. Bánffy; *czegeit* gr. Vass; *kerlésit* gr. Bethlen. Ezenkívül főbirtokosok: a' k. kincstár, Szamosujvár város, gr. Andrassy, b. Apor, b. Baldacci, gr. Béldy, b. Bornemisza, gr. Csáky, b. Domokos, b. Diószegi, gr. Eszterházy, gr. Haller, b. Inczedy, b. Josinczy, gr. Karaczay, gr. Kendeffy, b. Kemény, gr. Kornis, gr. Kun, b. Kremp, gr. Lázár, b. Löwenthal, gr. Mikes, b. O-Naghten, b. Radák, gr. Rhédey, b. Szentkereszty, gr. Toldalagi, gr. Traun, Ajtay, Almády, Aknay, Baresay, Balogh, Babos, Biró, Bideskúti, Baranyai, Bálint, Cserey, Csomafáy, Cserényi, Csernátoni, Czikó, Csukás, Dániel, Dersy, Décsey, Dózsa, Draveczy, Deák, Felszegi, Fráter, Geréb, Hatfaludy, Henter, Hódor, Petrichevich-Horváth, Halmágyi, Havasdi, Incze, Katona, Kabos, Kozma, Kéthelyi, Keczei, Korda, Kakucsy, Kerekes, Ladányi, Linker, Máriafi, Martonfy, Majtényi, Orbók, Pataki, Peley, Rettégi, Simándy, Szarvady, Szilágyi, Simon, Székely, Szénássy, Szentiványi, Sombory, Szekeres, Szacs vay, Széplaky, Szederjesy, Tisza, Tusay, Véér, Zeyk, Zudor. — F. E.

Döbrentey Gábor, a' magy. akad. rendes tagja a' phil. osztályban 's annak felállítása idejétől 1835-ig titoknoka, szül. 1786-ban Nagy-Szóllősön Veszprémmegyében. Tanult Sopronyban, 's mint az ottani evang. főiskolabeli tanulók m. társaságának 1803 óta titkára, ő szerkeszté ezen társaság „próbamunkáinak zsengéit“ (Soprony, 1804.) 1806-ban utazást tett Németországra, 's jeles tudósokat hallgatott Wittenbergben, Lipesében, egyszersmind magát nyelvekben is kiművelvén. 1807-ben, mint gr. *Gyulay Lajos* nevelője, Erdélybe menvén lakni, ott 1810-ben, több erdélyi főur- 's hölgytől segítettve, az Erdélyi Museumot alapítá, melylynek 10 füzetét adta ki, 's ezért 1817-ben Hunyadmegye táblabirájává neveztetett, sőt 1818-ban tiszteletére (első magyar) emlékpénz is veretett, mint „ki az Erdélyi Muzeum kiadásával élesztette a' tudományokat, ébresztette a' hazafi lelket, terjesztette a' jó és szép ízlést, a' szivekbe oltotta a' honi nyelv szeretetét.“ — 1819-ben az előlegesen felállított erdélyi m. tud. társaság titkárává választatott, felkiáltással, az országgyűlési teremben; de ennek gyűlései betiltatván, 1820-ban Pestre jött lakni. — 1824-ben budai kerületi országos másod albiztossá neveztetett, kinevező-levelében a' magyar nyelv és irodalom körüli érdemei is kiemeltetvén. 1822-ben

Heves-, 's azóta igen sok más megyék táblabírájává nevezetett. 1827-től 1830-ig a' nemzeti casino, 's egyszersmind a' pesti löverseny- és állattenyésztő-egyesületnek jegyzője volt, melylyből később a' m. gazdasági egyesület alakult. — A' magyar akademia bölesőjénél már jelen volt. 1828. márcziusán ugyanis ő is azon 22 m. író közt volt, kiket a' nádor Pestre összehívott gr. *Teleki József* elnöktele alatt a' végett, hogy az 1825⁷/₇-iki 11-ik törvényczikk értelmében felállítandó m. akademia alaptervét 's rendszabályait elkészítsék. 1830-ban a' magyar akademia alapítói által Pozsonyba hívaték, hogy a' nov. 17-én megkezdett igazgatósági ülésekben a' jegyzőkönyvet vigye, 's ugyanott és ugyanakkor a' philosophiai osztályban helybeli első rendes taggá nevezeték. 1831-ben febr. 20-kán akademiai titoknok lett, 's ugyanez évben casinói jegyzőségéről leköszönt. 1833-ban Pest megye által, *Fáy András*sal együtt, a' megye pártfogása alatt levő budai magyar színészársaság igazgatójává nevezetett, 's e' hívatalt 1835. május 1-jeig viselte, és ezért Pestmegye részéről jegyzőkönyvi köszönetben részesült. — 1834-ben budakerületi országos első albíztossá nevezetett, 's e' miatt a' magy. akademiai titoknokságról az 1834-iki nagygyűlésen lemondván, e' hivatalát csak az 1835-iki nagygyűlésig folytatá; de ugyanezen lemondása alkalmával a' „*régi m. nyelvémlékek*“ fizetéses szerkesztőjévé választaték. 1835-ben részvetelre kéretett meg a' pestmegyei színészi küldöttség tanácskozásáiban, ugyanez évtől 1839-ig a' dunántúli evang. superintendens követe volt a' pesti conventen. Végre 1841-ben budakerületi országos főbíztossá, 1842-ben *Sztankovics János* győri püspök által a' vecsei szék táblabírájává, 1843-ban kir. tanácsossá nevezetett. — Már korán jutott kitünő magyar írók társaságába, kiktől nemes törekvései gyámolítást 's lelkesítést nyertek. 1805-ben *Réray*val, 1806-ban Bécsben *Báróczy*val, *Bacsányi*val, *Márton*nal ismerkedett meg. 1807-ből ered *Szemeré*veli barátsága, *Schedius*sal, *Virággal*, *Kulcsárral* közelebbi ismeretsége. *Kazinczy Ferencz* ajánlatára kéretett fel gr. *Gyulay Lajos* mellé nevelőnek. 1809-ben Széphalmot látogatá meg, *Kazinczy* lakhelyét, 's megismerkedett Pesten *Horváth Istránnal*, barátja lett *Vitkovics*nak. Erdélyi életéből kezdődik szoros baráti viszonya Erdély lelkesebb férfainak nagy részével, gr. *Teleki Ferencz*zel, gr. *Bethlen Lajossal*, *Buczy Emillel*, *Cserey Farkossal*, b. *Wesselényi Miklóssal* 's a' t. 1814-ben érdekes utat tett Kolozsvárról Pest, Soprony, Bécs felé Olaszországba, 's innen Finnén, Zágrábon át vissza *Wesselényi Miklós*, *Bánffy László*, *Bethlen Ádám* 's többek társaságában, 's ez ut közben megismerkedett Pesten *Helme*czyvel, *Trattner*rel, meglátogatá Sopronyban *Kis Jánost*, már atyjának jó barátját 's gyermekkora óta hű tanácsadóját 's vezéresillagát, *Niklán Berzsenyi Dánielt*, Sümegen *Kisfaludy Sándort*, Dukában *Takács Juditot*, Felső-Bükön *Nagy Pált*. 1820-ban ismerkedett meg, még akkor Erdélyben lakva, gr. *Teleki József*fel, kinek mindenkor pártfogoltja maradt; 's Szentmihályon gr. *Desserffy Józseffel*. — 1820-tól Pestre tévén át lakását, itt folytonosan az azon kori magyar írók érdekes társaságában élt, kiknek fő gyűlhelye volt *Vitkovics* barátságos háza. Lelkessége 's buzgalma folytonos táplálatot nyert az oltár ezen papjainak baráti lángjánál. 'S nem lesz kor, melyly Döbrentey jóakarátát 's nemzeti hű érzelmeit ne méltányolná, bár az elfogulatlan

biráló sokszor fog botránykozni nyelvének erőltetett dagályában, 's gyakran izetlen, ke esett különcségében, melyly hibáit az idő inkább nevelé, mint orvoslá. — *Döbrentey* az irodalom sok nemében dolgozott. A' philozophiai téren izlés és erköléstani 's nevelésügyi munkákat adott, részint önállóakat, mint : *Pali és Minka olvasni tanul* (Pest 1829). *A' kis Gyula könyve* (Pest 1829., 2-ik kiadás 1843); részint különféle eredeti és fordított értekezéseket az általa szerkesztett Erd. Muzeumban (1814—1818), a' „Tud. Gyűjtemény“-ben, a' „Sas“ folyóiratban 's a' t. — A' költészetnek különféle ágait művelé. Hóskölteményei : *Klára Visegrádon* az 1823-diki „Hebe zsebkönyv“-ben; *Kenyérmezei diadal* az 1822-iki, 's *Nándorfehérvár* az 1823-iki „Auróra“-ban. Fordított szinnüveinek két kötete jelent meg (Bécs 1821 's 1823). Az első kötet a' német, a' második a' francia játékszínből foglal magában mutatóványt, és ugyan a' *Vétek súlyát* (die Schuld) *Müllnertől*, 's *Moliere „Fösvényét“*, kísérve *Müllner* és *Moliere*, ugyszinte előkelő német és francia színészek, *Eckhof*, *Brockmann*, *Lekain*, *Clairon* 's a' t. életírásával, a' német és francia színjáték történetével 's egyéb ide tartozó adatokkal. E' gyűjtemény folytatásaul *Shakspeare Hamlete*, *Learje*, *Macbetje* 's *Windsori rig aszszonyjai*, 's az olasz *Goldoni „Federici“*-je valának szánva, de *Wigand* megszüntette a' kiadást. *Döbrentey* tehát külön gyűjteményben kezdé meg „*Shakspeare Remekeit*“. De csak egy kötet jelent meg, melylynek tartalma : *Macbeth* ötös jámbusokban, történeti 's műphilosophiai adatokkal 's *Quin* és *Garrick* angol híres színjátékosok életírásával kísérve. Mutatóványok e' műből már előbb (1826-ban) jelentek meg a' Felsőmagyarországi Minervában. Apróbb költeményei, elégiái, ódái, epistolái, dalai, epigrammái, 's a' t. leginkább az Erdélyi Muzeumban, a' Szépliteraturai ajándékban, Hebe 's Auróra zsebkönyvekben, az Árvizkönyvben, Honderűben, Életképekben, Unióban állanak; ujjabban csak ritkán, egyes, leginkább katonai dalokkal 's a' „*budapesti visszszamagyarosodással*“ a' Honderűben látjuk fellépni. — *A' havas violája* (1822-iki Auróra) németre 's olaszra fordítottatott; az 1826-iki Hébében megjelent huszárdala pedig *Bowring* angol gyűjteményébe vétetett fel, 's a' frankfurti journalban francia fordításban jelent meg. A' m. t. társaság megbizásából, mint választott szerkesztő, kiadta a' „*Régi magyar nyelvemlékek*“-nek már 4. kötetét; titoknok korában pedig (1837-ig) szerkeszté annak Évkönyveit 's Névkönyveit. A' történetíráshoz sok érdekes, főleg életírási adatot rakott le különféle folyóiratokban : a' Tud. Gyűjteményben, Erdélyi Muzeumban, a' Wigand-féle Közhasznú Ismeretek Tárában, Felső-magy.orsz. Minervában, Társalkodóban; irta nevezetesen : *Barcsay Ábrahám*, *Apáczai Csere János*, *Alvinczy József*, gr. *Batthyány Ignác*, erd. püspök, *Flórián*, fr. költő, *Szász József*, *Antoine Thomas*, gr. *Haller László*, *Boileau Despreaux*, *Bod Péter*, *Hell Maximilian*, gr. *Teleki József*, *Dugovics Titus*, *Kupeczki János*, festő, *Mozárt*, *Pestalozzi* 's a' t. életét, vagy töredékes ismertetését. A' Közhasznú Ismeretek Tárának első, második és harmadik kötetébe sokat dolgozott; tőle vannak, részint egész nevének, részint D. G. betűknek aláírásával, többek közt *Alfieri*, *Ányos*, *Aranka*, *Ariosto*, *Balzac*, *Beccaria*, *Berzsenyi*, *Boccacio*, *Burns*, *Canzone* 's a' t. ezikkek. *Szentkúti Sándor* és *Remény Andor* az ő álnevei, melylyek alatt tetemes sokat irt szépirodalmi

folyóiratokban. Az *Élet és Literatura* folyóiratban (1827) megjelentek kritikái levelezései *Kölcsey Ferencz*szel 's *Szemerével*. Tőle való továbbá a' „*Karaktert festő 's elmés mulatságos anekdoták*“ egy kötete; *Magyar dolgok Bécsben* 's a' t. — Mint casinói, jótékony aszszonyegyleti, löversenyi, m. akademiái jegyző, 's *Fáy András*sal együtt a' budai magyar színház igazgatója, mindezen egyleteknek 's intézeteknek évkönyveit 's hivatalos jelentéseit több éven át ő szerkeszté. — Folytonos, fáradatlan buzgalommal mozdítá elő első ifjúságától, az *Erdélyi Múzeum* korától kezdve legujabb időkig a' m. nemzetiség, irodalom, színház 's művészet ügyét. Ő eszközlé *Virág Benedek* emlékét, (1830) aláírások útján, *Ferenczy*től; mint író, lankadatlanul igazgatót a' nyelv, színház 's művészetek ügyében. 1824-ben gr. *Vay Ábrahám*tól 3000 forint segédpénzt szerzett *Ferenczy* számára; azon egyesületi jegyzőkönyveket, melyeknek szerkesztése reá bízott, 's mik előbb részint németül vitettek, magyarul kezdé szerkeszteni; sürgeté a' budai térek 's utcák magyar elnevezését, a' budai hegyeket 's völgyeket megkeresztelé 's emlékeisekkel látá el, gyűjteményt kezdé történeti magyar személyek képeiből, magyar képirók által festve, dalt adott a' magyar ujoncz, huszár, tengerész szájába; indítványozá a' „*Himfi lantot*“ 's a' t. Sok időt 's gondot fordított mások munkáinak kiadására is. Kiadta nevezetesen, több a' folyóiratokban kijött apróságokon kívül, gr. *Teleki Ferencz* verseit (1834); *Berzsenyi Dániel* barátjának 's rokonának öszszes munkáit (1840-től), melyeknek halála utáni ujabb kiadását *Berzsenyi* 's annak családja egyenesen reá bizá, kisérvé *Berzsenyi* kimerítő életírásával, magyarázó jegyzetekkel 's irodalmi viszonyaink értésére szolgáló adatokkal. — Külföldi írókkal, nevezetesen *Müllnerrel*, a' *Schuld* költőjével, b. *Hormayrral*, *Bowringgal*, miss *Pardoeval*, *Wakefielddel* 's a' t. barátságos öszszeköttetésben lévén, *Hormayr* gyűjteményében többek közt magyar írók 's magyar szónokok jellemzéseit közlé, 's *Bowringot*, magyar népdalai kiadásában dalok közléseivel, *Pardoe* kisaszszonyt „*the City of Magyar*“ munkájában történeti 's irodalmi adatokkal segíté. 1835-től többfelé utazott az országban, levéltárakbani keresés végett. Enynyi irodalmi 's társadalmi érdemekért nem hiányoztak a' méltó kitüntetések; több jeles ember tisztelé meg legközelebbi barátságával; gr. *Dessewffy József* neki ajánlá „*Bártfai leveleit*“ (1817), *Horváth Endre* a' „*Barátság ünnepe*t“ gr. *Bethlen Lajos* és *Kemény József* saját munkáikat; herezeg *Esterházy* londoni nagykövet (1823-ban) *Miklós* fia nevelésének igazgatásával kínálá meg; gr. *Gyulay Lajos* és más tisztelői mellképét metszeték (1830); több külf. társaság tiszteleti tagjává választá; 1839-ben *Ehrenreich* vette fel *Einsle* által festett képét gyűjteményébe: végre 1845-ben gr. *Brunszvikné* ezüst serleggel tisztelé meg. — T.

Doctrinairek. Ezen nevezet alatt Franciaországban azon férfiakat értették, kik egy bizonyos határozottan kifejezett politikai nézetet követtek mind írói munkákban és hirlapokban, mind a' gyakorlati állodalmi szolgálatban. A' doctrinairek egész rendszere szoros öszszefüggésben áll a' kor művelődésével és az európai polgárisodással, anynyira hogy annak ismerete lényeges részt képez korunk rajzában és jellemzetében. Rendszerök európai jelentőséget nyert, minden országban voltak 's vannak

hivei, mindenütt találtak nyílt vagy titkos követői. Származásának idejét nem lehet kimutatni, valamint tulajdonképeni alapítóját sem. Egészben azonban a' doctrinaire-rendszer úgy tűnik fel, mint az angol alkotmányos iskola folytatója, már Montesquieu eszméi lényegben megegyeznek a' doctrinairek tanával! Tulajdonképeni alapítójával azonban Royer-Collardot tekintik, 's nem is helytelen azt, ki több ideig közép-pontja volt azoknak, kik hasonló nézetben voltak vele, 's ki ezen iskola későbbi főnökeit kiképezte, az iskola nemcsak fejének hanem gyökerének nézünk. Royer Collard sem az abstract royalismust, sem az abstract democratismust nem fogadta el: a' szabad intézvényekkel ellátott monarchia volt azon alapeszme, melylyben minden eszméi és egész politikai működése központosult. Ez volt azon széles alap, melylyre a' doctrinairek rendszere építettett. Maga a' rendszer sehol sincs egész teljességében és jelentésében előadva, egy doctrinaire sem fejtette ki egész terjedelmében, mint például a' philosophus felállítja rendszerét; minden, mit belőle tudunk, csupán abstractio, vegyes tartalmu irataikból, kamarai beszédeikből 's igazgatásuk szelleméből. A' doctrinaire rendszer gyakorlati rendszer, nem adatott ki elvei és tanai codexe. A' doctrinaireismus sokáig csak az elmélet körére volt szorítva, de itt sem tévedt hiu abstractiókba, mint Németországban közönségesen, hanem mindig a' gyakorlatit tartotta szemé előtt és a' kormány és igazgatásbani részvételre készítette magát elő. Az első doctrinairek a' restauratio alatt léptek be a' magasabb igazgatásba, 's rendszerök azután némi benső szükségességgel képződött ki. Montesquieu XVIII. Lajos első ministeriumában belügyminister lett és szükségesnek találta magát több irodalmi nevezetességekkel és alkotmányos royalistákkal venni körül; nevezetesen Royer Collard és ennek lenevezetesebb tanítványa Guizot beléje ez alkalommal a' ministeriumba. Ezen utóbbiak Broglie herczeggel tartattak a' későbbi doctrinaireismus fő képviselőinek, ők a' restauratio hivei valának, sőt Royer Collard a' császárság alatt titkon a' számüzött Bourbonok mellett működött, tetteleg mindig a' forradalomból felmerült határozatok ellen nyilatkozott és inkább az álladalmi ügyekben minden részvétől visszavonult, mintsem olyly rendszabályokat irt volna alá, melylyek ó-legitim nézeteivel ellenkeztek. Guizot és Broglie ugyanazon meggyőződést osztották; a' Bourbonokhozi ragaszkodásukban őket Gentbe követték 's Guizot Chateaubrianddal az ugynevezett „Moniteur de Gand“-ba irt. A' második restauratio után a' doctrinairek a' kormány szolgálatában állottak. 1816-tól fogva azon férfiak, kiket később doctrinairek neve alatt ismerünk, határozott túlsúlyal bírtak az álladalmi kormányban. Feladatul tűzték volt ki magok előtt a' radical szabadelműeket a' royalistákkal kiengesztelni 's valódi alkotmányosságot alapítani. A' restauratio korában legnagyobb befolyással bírtak Dessolles és Decazes ministeriuma alatt. E' tájt a' doctrinairek legkitünőbb főnökei voltak Royer Collard, de ki visszavonult, Guizot, Villemain, Serres, Cousin, Broglie. Ekkor támadt a' doctrinaire nevezet. A' meggyőző erőt és dialektikát Royer Collard, Jordan, Guizot, Broglie, Barante 's a' t. beszédeiben, valamint a' szorosan dogmaticus előadást, a' tanszéki hangot, a' tanszerüt, mi annál inkább feltűnt, mivel azzal éles ellentétben állott az ellenfelek elmés felületessége, doctrinának, 's a'

követőket doctrinaireknek nevezték el. Ez Étienne követnek éleze volt a követkamarában, 's ezen élez legkomolyabb jelentést nyert. Decazes ministeriuma után elvesztették a' doctrinairek a' kormányra való befolyásukat és az ultrák rendszabályai által ők, kik megszokták volt a' legitimitást XVIII-dik Lajos chartájával egybefüggve szilárdítani meg, az ellenzék soraiba szorítottak; reá kényszerítették a' szabadelműiek és szélső baloldal democratáival szövetségre. Sőt üldözéseket is kellett szenvedniök. A' Villèle - Corbière - Peyronet ministerium rendszeres vak dühvel üldözte a' doctrinairismust. A' doctrinairek némi coalitióban egyesültek a' thierspárttal, Dupin, Thiers, sőt Talleyrand és Lafayette-el, hatalmas ellenzékét képezve a' hajdani kormányzás visszaállítása ellen. Sőt némelylyek titkos társaságokba is beállottak, például Guizot az „Aide toi et le ciel t'aidera“ nevű társulatban helyet foglalt Carrel, Cavaignac, Thomas, Bastide, Marrast mellett. Őt követték mások is, mint Duvergier d'Hauranne, Duchâtel, Rémusat, Dubois, 's a' t. Az 1830-diki forradalom, melyet a' doctrinairek is előkészíteni segítették, újra fölemelte őket. A' polgár- király első ministeriumának tagja volt Guizot és Broglie; 's eleinte nem utasították vissza egészen régi szövetségeseiket, mert 1830 az „Aide-toi“ társaság tagjai főispánságokat 's más hivatalokat kaptak. De bármennyire tetszett is ugy eleinte, mintha a' doctrinairek a' forradalom árjától engednék magukat ragadtatni, 's egészen neki adnák magukat a' demokratiai sőt republikai irányynak, mindamellett csak hamar kitént, hogy csak azért szövetkeztek volt a' radical szabadelműséggel, hogy eszközt nyerjenek az alkotmányos monarchia megalapítására és a' republikanus és ó-dynastiai összeesküvések elnyomására. A' doctrinairismus eltaszította magától Talleyrand-t és Dupint, Thierst és Odilon Barrot-t, Berryert és Marrast, Lafayettet és az ultramontanismust, azaz, eltépte szövetségét minden töredékekkel és politikai pártokkal és vasakaratu szilárdsággal állott meg a' politikai szenvedélyek közepett, hogy a' társadalom kebelében a' csendet és rendet helyreállítsa. 1837-ig a' doctrinairismus vezette Franciaország minden országos ügyeit, kimondhatatlan sok jót eszközölt, de sok roszt is okozott. A' pairség örökösödése mellett, a' capacitások adjunctioja ellen, a' birtok és gazdagság kizárólagos képviselete, a' társulatok elnyomása, a' septemberi törvények mellett, az apanage-, disjunctio, deportatio törvénye mellett szavazott, valamint a' sajtó korlátolása, a' gondolat- és írásszabadság lebilincselése mellett. Azon rendszabályok, melylyek Franciaország újabb fejlődésében legkeményebbeknek tűnnek fel, a' doctrinairektől származtak. A' doctrinairek gyámolították, elismerték az új dynastiát, erősnek akarták azt; 's idővel jobban 's mélyebben fel is fogták volt a' kor műveltségét, Franciaország szükségait és köz állapotát; a' szükségesség nézetöket megtisztálta. Az, mit Guizot, fő 's leghatalmasabb fejök a' követkamarában több ízben és különböző alkalmakkal kimondott, ugy tekinthető mint programjok, mint politikai elveik codexében az alapszabály és axioma. Azt mondá Guizot: „Nem hiszem sem a' királyok isteni jogát, sem a' nép souverainitását azon értelemben, melylyben azt közönségesen veszik; abban egyebet semmit sem látok, mint a' hatalom igényletét. Én hiszem az ész, az igazság, a' jog souverainitását; ez a' törvényes souvarain, melylyet a' világ keres és

örökké fog keresni; mert az ész, az igazság, a jog sehol sem létezik teljesen és csalhatatlanul. Ha valaki magát a földön isten képének adja ki 's e' czimen kötelező engedelmességet követel, az zsarnokságot alapít. Ha a nép magát fejenként számlálja meg, 's a' szám mindenhatóságát kiáltja ki, zsarnokságot alapít. E' két bitorklás közül az első a' szemtele-nebb, a' második a' durvább. A' trón örökösségének nem egyéb a' célja, mint a' jognak trónra emelése; csak e' czimen törvényes az örök-ség, de egyszersmind e' czimen válik valódilag törvényszerűvé, 's e' jelleméből, melyly erejét képezi, származnak minden előnyei.“

Azt, mi megtörtént, a' doctrinairek, a' kornak az egész földgömbön elterjedt philosophusai, a' gyakorlat és értelmiség férfiai, úgy tekinték, mint megdönthetetlen tényt. Ebben különböznek a' doctrinairek az isteni jog törvényhozóitól, valamint valóság álomtól, igazság ábrándtól; elismerték a' forradalmat és reformot, melyly az emberiséget mozgásba hozta, 's csak arra törekedtek, hogy jövőre az emberiséget a' forradalmi felfordulásoktól megóvják, 's műveltség és felvilágosodáshoz illő eszközök által jussanak el új javításokhoz. Elismerték a' forradalmat mint tényt, melyly az idő méhéből született. Politikában a' polgári középosztályok uralkodását akarták, ezekben szemlélték a' mostani állodalmak tulajdonképeni súlyerejét. Polgári aristocratiára törekedtek; de hibáztak abban, hogy az anyagi birtok zsarnokságából indultak ki és a' politikai súlyerőt kizárólag azokban keresték, kik derekasan adóznak az állodalmi pénz-tárba. Epen ez okból ellene voltak a' választási jog szélesebb kiterjesztésének. Pedig ha a' kor szellemét felfogták volna: a' viszonyok szükségletéhez alkalmazkodtak volna. A' doctrinairek előnye más politikai coteriák felett az volt, hogy tehették volna, hogy ne hagyják a' kor tanulságait meghallgatatlanul, 's vegyék figyelembe azokat; mert természeténél fogva a' doctrinairismus nem volt olyly elzárt, mint a' legitimista ellen-zék, nem volt olyly könnyelmű, mint a' republikanismus. Hibázott, hogy a' középosztály abszolút túlsúlyára törekedett. Ez tévedés volt, mert nem volt egyéb, mint örökös harcztot, soha be nem fejeződő forradalmat akarni, 's azt kívánni hogy Franciaország a' középosztály legyen, melylynek javára kizárólag akarták fordítani a' forradalom minden hasznait. Később ugyan a' középosztályról, a' polgáriság aristocratiájáról nézetöket oda tágitották, hogy azalatt ne csak a' census, hanem egyszersmind az ész aristocratiája is értessék. Guizot 1837. május 5-dikén a' követi kamarában tartott beszédében kijelentette, mit ért a' középosztály alatt, így szólván: „a' ti ugynevezett általános egyenlőségtök, a' ti általános szavazatjogotok Franciaországban és mindenütt, hol azt gyakorlatilag ki akarták vinni, az igazi jog és szabadság halála volt, melyly pedig az igazi egyenlőség. Sokszor vetik szememre, nem veszem számba a' democratia jogait. De a' democratianak mindenütt, hol fenállván megbukott, bukását az okozta, miszerint a' helyett, hogy fölemelkedjék, 's a' társadalomnak természetes fokozatait elismerve tisztelje — azon fokozatokat, melylyekre felemelkedni nálunk minden érdemnek nyitva áll az ut, — inkább mindent, mi hozzá alá nem szállott, kevélységgel eltasztott. Nem elégedett meg a' szabadsággal, egyenlősítést akart. Ez volt a' democratia bukása. Igen, én azok közé tartozom, kik az egész nemzetet,

a' democratiát, felhivom emelkedni, de ki egyszermind mondom, hogy erre képesség, értelmiség, erény, munka, fáradság kívántatik. Azt kívánom, hogy mindenütt, hol e' tulajdonságok feltaláltak, a' democratia az állodalom fő functioira fölemelkedjék. Ez volt középpontja az egész doctrinair rendszernek. De igen magasra helyezték azon lépesőt, melylyre felvergődnie 's állnia kelle annak, ki azt kívánta, hogy rendszerök szerint a' politikai jogok gyakorlásában részt venni alkalmas-, és képesnek ismeressék el. E' szükkeblűség okozta bukásukat, e' szükkeblűség és átalkodottságuk, melylyel a' választási jognak szélesebb kiterjesztését nyakasan ellenzették. A' februári forradalom elseperte rendszeröket, de a' vele egybeforrott juliusi dynastiát és trónt is. — R.

Döderlein (János Ker. Vilm. Lajos), fia a' hires protestans hittudós, 's e' nembeli író D. *János Kristófnak*, szül. 1791-ben Jénában, 1819 óta erlangeni professor 's 1829 óta a' philologiai seminarium igazgatója. Mint vizsgálódó philológ tüntette ki magát. Sophoclese, latin etymológiája és synonimjei, a' latin synonimika kézi könyve 's a' t. igen használhatók; jelesek töle az 1844-ban kiadott „*Schulreden*.” — Tacitust és Theocretot is kiadá. — cz.

Dohánykereskedés és természetés. A' dohányról Romanus Pane, egy spanyol szerzetes, kit *Columbus* Amerikában hagyott, tesz legelső emlékezetet *Cohoba* név alatt. 1535-ben a' nyugotindiai négerék használni kezdik. 1559. *Nicot János*, francia követ Portugálban, magot küld Párisba, 's innen e' név : *Herba Nicotiana*. E' nevét : *Tabak*, *Tabago* szigettől kölcsönözte, honnan először Európába behozatott. 1570. Hollandiában már dohányoztak, sőt 1615-ben ugyanitt természeteni elkezdték. Németországban 1620 táján lett ismeretes. Egyébiránt Amerikának becses ajándékai közül egy sem talált olyly heves ellentállást, egy sem üldöztetett anynyira, mint a' dohány, melyly jelenleg Európában 's különösen Magyarországon a' nagy néptömegnek csaknem első rangu szüksége. I. *Jakab* angol király terhes adó által akará használatát elnyomni már 1604-ben; Oroszországban 1634-ben orrveszteség alatt tiltatott meg a' dohányzás; VIII. *Orbán* 1624. 's később 1690-ben XII. *Innocenz* pápák egyházi átok alá veték a' dohányzókat 's burnóttal élőket; Erdélyben 1670. 1683. 1686. 1688. országos törvények, 's pénzbüntetések hozattak a' dohányzók ellen, 's midőn ezek semmit sem használnak, 1689-ben ennek természetése jószág elvesztése, 's a' vele való élés 3—200 forintnyi büntetés alatt tiltatott meg. E' szigoru törvények azonban sehol sem érték el célukat, sőt *Benedek* pápa 1740-ben a' dohányzást maga is megkedvelvén, önként visszahuzá tiltó parancsait; hol pedig ezek el nem töröltettek, ott a' szokás ragadó árja dönté halomra. Es jelenleg 250 milliónt font dohány emésztetik el Európában; ellent nem állván az, hogy legtöbb országokban a' státus egyedárussági czikkéül, 's jövedelmi forrásul jelöltetett ki. Legtöbb 's legnemesebb dohányfajok teremnek Amerikában; névszerint pedig Virginiában, Marylandban, Cuba szigetben (a' hires havannai), Brasiliában 's az Amerikából Európába hozott dohánymenyenyiség évenként 500,000 mázsúra becsültetik. De Európában is el van terjedve a' dohánytermesztés, 's itt ismét Magyarországnak van elsősege mind a' mennyiséget, mind a' minőséget tekintve. Magyar-

ország maga, hol még eddig a' dohánygyedárusság nem ismeretes, 600,000 mázsát termeszt évenként. Ebből 1844-ben az osztrák státusdohánygyáraknak 239,585 mázsát adott el 2,295,396 p. forint értékben, 's ugyanekkor külföldre, főleg Olaszországba 65,000 mázsát vitt ki, 1,238,390 fr. értékben; a' többi benn a' hazában fogyván el. Legtöbb dohányt termeszt Magyarországon Torontál, Szabolcs, Bács, Heves, Szathmár, Tolna, Csongrád, Arad, Bihar, Somogy, Hont, Temes, Zala, Békés, Sopron. Füstölni a' *vitnyédit* Sopronyban, *verpeléit*, *debrőit* Hevesben, *ribait* Nógrádban, *vékít* Komáromban, *glovováczit* Aradban, *pereszlényit*, *kóspallagit* és *fűzesgyarmatit* Hontban, *nagyfalvit* Vasban, *pálfait* és *faudit* Tolnában, *csetnekit*, *dulkánit* Gömörben, *rátkait* Zemplénben, *paszabít*, *rakomazit* Szabolcsban, *szendrőit* Borsodban közönségesen legjobbaknak tartják. Burnótnak a' szabolcsi, torontáli és tolnai dohány legalkalmasabb. A' szivaroknak való fajokat csak most kezdik jobban megválogatni, 's már is a' *szent-andrási* Abaujban, *roffi* Hevesben, 's a' szathmármegyei fajok némi kitüntetést nyertek. Az osztrákbirodalomban még Gallicziában, Tyrolban és Velenczében terem dohány. Németországban legjobb dohány természetik Nürnberg, Hanau, Speyer vidékein, Pomeraniában, Meklenburgban, Szászországban. A' hollandusok, hamburgiak és brémaiak igen ügyes dohánytermesztők és készítők. A' kislevelű, sárga illatos török dohány igen becses, bár kábító és erős. Franciaországban csak 10 departementben, a' Muszka Birodalomban pedig legtöbb 's legjobb dohány Podoliában és Ukraiában természetik. — Egyébiránt, mint már fentebb mondottuk, Európa legtöbb országaiban a' dohánygyártás 's dohányárulás státusegyedárusság, úgy mint a' só, 's igen nevezetes summát hajt be az illető kormányoknak. Igy Franciaországban az 1849-iki budget szerint 120,000,000 frank jövedelem vétetett fel a' dohánymonopoliumra. Az osztrák birodalomban Magyarországot és az olasz tartományokat kivéve 1844-ben 16,649,865 ft. 57 krt. ezüstben jövedelmezett a' dohánygyedárusság, Lombard-Velenczében pedig tisztán 3,051,156 p. forintot, 's az említett 16 millióból tiszta nyereség 11,560,000 volt. A' feldolgozott dohány értéke tett 4,804,197 forintot. Névszerint vásárlott a' státus 239,585 mázsa magyar dohányt 2,295,396 forintért, 59981 galicziait 319,599 ftért, 3469 tirolisit 49,883 ftrért 's 3835 m. velenceit 50,642 ftért, amerikai dohányfajokat 32,677 mázsát, törököt 1204 m., görögöt 5679 m., hollandiait 741 m., nürnbergit 6131 mázsát. Átmérőleg a' magyar dohány mázsája volt 9 frt 34 kr. p. p., a' galicziai 5 frt 19 kr., tirolisi 14 frt 23 kr., velencei 13 frt 12 kr., amerikai 258—10 frt 25 kr., töröké 22 frt 7 kr. — 9 frt 25 kr., görögé 26 frt 8 kr. — 21 frt 8 kr., hollandiai 60 frt 51 kr. — 5 frt 24 kr., nürnbergi 6 frt. 44 kr. p. p. — *F. E.*

Dohánymonopolium. A' német vámszövetségi mozgalmak 's List igaztása az anyagi, főleg ipar és kereskedelmi érdekek mellett, nagy mértékben megragadta a' magyar országos emberek figyelmét. A' vámügy rendezése ennél fogva nevezetes részét tevé az 1843-ki országgyűlés tanácskozásainak. Hoszszas kimerítő fölíratban tájékoztattak a' fenálló vámrendszer — a' Magyarország és az ausztriai örökös tartományok közötti sorompók — ártalmait. Javaslat terjesztetett föl a' magyar ipar

védelmére, a' fenálló rendszer ellenében, melyly a' fejlettebb osztrák ipart védte Magyarország versenyétől. A' fölterjesztésre nem jött kielégítő válasz (lásd: vámügy). A' pozsonyi rendek annálfogva kimondották, hogy ha nem állíthatják föl az ország határain a' védsorompókat, föllálitandják házaik küszöbénél. 'S e' szellemben, az országgyűlésről kiindulva, megkezdett országszerte a' védegyeleti izgatás (lásd: védegyelet). 'S az izgatás eredménye tüstént mutatkozott a' közelebbi pesti vásáron. A' bécsi kereskedők alig árulhattak annyit, mi úti költségeiket fedezte, 's a' morva és cseh gyártmányok sok helyen ki sem rakattak áruhelyre. 'S e' fölött a' magyarországi iparos osztály, a' polgárság — melyly eddig, az alkotmány sánczain kívül, távol tartá magát a' politikától — önérdékénél fogva örömet esatlakozott most az anyagi haladás terén az ellenzék mozgalmához, 's kormányelleni demonstratióhoz. E' téren kezdettek ébredni magyar hazafiúi eszmék a' polgárság idegen ajku töredékeiben is. Nem csuda ennélfogva, ha több kormányférfiakban aggodalmak kezdtek keletkezni, 's miután coup d' état-val a' védegyesületi mozgalmak ellen föllépni nem mertek, gyökerében, a' vámrendszer javítása, 's a' közbenső (Magyarország és az örökös tartományok közti) vámok eltörlése által gondolták orvosolhatni a' bajt. A' kormánylapok nyíltan indítványozák e' közbenső vámok eltörlését, 's a' vámjegyzékben tett némi módosítások, a' conservatív politika apró adagokban adott engedményei szerint, a' kormány iránya iránt, e' részben semmi kétséget nem hagytak fen. Azonban két dolog volt, miben fenakadtak. Ausztria pénzügye nem legjobb lábön állott már akkor, 's az osztrák pénzügyészek azon különben csekély öszletről sem akarának kárpótlás nélkül lemondani, mit a' közbenső vámok behoztak. Nagyobb akadály volt ennél az osztrák dohánymonopoliumban. Évenként 10—14 millióval szaporíták az osztrák financiát. A' közbenső vámsorompók megszüntetésével e' jövedelemtől is el fogott volna esni az osztrák pénzügy. Indítványozák tehát, a' vámügy kérdésével egybefüggőleg, hogy a' monopolium e' neve Magyarországra is hozassék be. 'S a' kormány is tön némi előkészületeket annak behozatalára. 1846-ik közepén egyszerre hire támadt, hogy Temesvárott már álladalmi szivargyár készül; 's Pesten, és az ország némelyly főbb helyein boltok nyitattak, melylyekben a' kimestár az osztrák dohánygyárak készítményeit kezdé árulni. — Mit a' conservatív lapok is csak törvényhozás utján hittek elrendelhetni, — a' dohánymonopolium behozatalára ekkép a' kormány tetteg, egyoldalulag, önhatalmilag tön lépéseket. Az ellenzéknel már ez okból is nagy zajt csinált csak hire is az előkészületeknek. 'S az ellenzék fölszólalásához hatalmas chorust képeztek a' magyar dohánytermesztők és gyárosok. A' védegyeleti mozgalmak ugyanis olyly lökést adtak a' szivargyártásnak Magyarországon, hogy — midőn a' monopolium behozatala indítványoztatott — már csak Budapesten és környékén túlhaladt tizezeret (10,000) azon munkások száma, kiket a' dohányipar táplált. 'S mi hatással volt ez előhaladás 's az ezáltal előidézett verseny a' dohánytermesztésre! Az iparnak ezen ága, melyly egykor gyönyörű virágzásnak örült hazánkban, de a' mostoha vámviszonyok által, melylyek a' külföldi vevőket elidegenítették 's új piacokra (Amerika piacára) szoktaták, csaknem egészen tönkre jutott, most ujra kezdett

fölvirulni, 's a' finomabb dohány mázsájának ára 12 pengő forinton is fölülemelkedett. Ez okból nem kis aggodalmat szültek már az előkészületek is. A' gyárnokok megrémültek a' kincstár versenyétől. A' nagy tőkék, mondák, mindenütt elnyomják a' kiesinyeket. Egy óriási iparvállalat megdönti azon iparág kisebb intézeteit. Igaz, hogy az állam kezelése rendesen drágább szokott lenni a' magánüzletnél, azonban ne feledjük az országos intézet számos egyéb előnyeit. Milliók jönnek harczba egyes polgárok filléréivel. A' magángyárnok hosszszas veszteséget nem tűrhet egy később jövő nyereginyecz fejében; ha vesz a' vállalatban, bukik. Az állam az első évek bukását egyéb jövedelmeiből fedezi. Kezében tartja a' vámok szabályozását is. A' dohányt külföldi levelekkel vegyítik, hogy izletesb legyen, 's a' raktáraknak is van szükségök külföldi dohányra, főleg szivarra. A' külföldi dohány behozatali vámjá ellenben igen magas. A' kormánynak a' vám nem akadály. 'S már csak ezért sem versenyezhetnének vele magánosok. Ezeknek bukniok kellene. 'S a' magán dohányiparral buknek a' dohánytermesztés is. Ki ohajtana ott természeteni, hol a' monopolium kezelője egyedül állana a' piacon. Az árt, egyéb körülmények mellett, főleg a' vevők keresése szokta meghatározni. Hol a' vevő egyedül áll, a' természetön vagy rajta vesz az áru, vagy kénytelen olyly árba beleegyezni, minőt a' vevő szab. — Az érdekek ilyly erős felszólalása után a' következő országgyűlésre nem merte a' kormány indítványozni a' dohánymonopolium behozatalát. 'S a' közéletben más izgatási kérdések, más kormányzási szabályok foglalák el a' közfigyelmet. Miután azonban a' világosvári fegyverletétel után a' birodalmi ministerium Magyarország beolvasztását az osztrák birodalomba elhatározá, 's miután e' beolvasztás következtében a' közbelső vámok megszüntetése kimondaték: 1850-ben ismét följuttatott a' dohánymonopolium kérdése. Mindenféle javaslatok tétettek; mindedig azonban a' kormány nézete 's követendő eljárás rendszere nincs tudva előttünk.

E' történeti tájékozás után lássuk a' dohánymonopolium előnyeit és árnyoldalait.

A' monopolium e' neme kétségtelenül nem kis pénzügyi előnyökkel bir. A' nélkül, hogy az egyenes adó beszédésének nehézségeivel járna, szép jövedelmet hajt az állannak. E' jövedelmezési szempont azonban nem éri föl azon ártalmakat, mikkel általában a' monopolium járn szokott. Vannak kétségtelen iparágak, melylyeknek kincstári kezelését magasabb érdekek, p. o. rendőri tekintetek, igényelik. Ilylen a' pénzverés, lőszergyártás. A' pénzügyi tekintet magában nem igazolja a' monopolium fentartását. Ipart üzni személyes joga van az állam minden polgárának. Az egyedárusság korlátolja e' szabadságot, a' nélkül, hogy magasabb államérdekek kívánnák. 'S nemesak az iparüzök érdekeit sérti a' monopolium, midőn egy nagy terjedelmű keresetforrást bedug, hanem egyszersmind a' fogyasztó közönséget is jobban terheli bármelyly fogyasztási adónál. Minden fogyasztási adó drágítja ugyan a' fogyasztási cikket, de csupán az egyedárusság zárja ki a' versenyt, mi más részről jótékonyan hatna a' fogyasztási cikkek árát mérsékelni. 'S midőn ekkép az egyedárusság gyárossá, kereskedővé teszi a' kormányt, összeütközésbe hozza

érdekeit az ország polgárainak érdekeivel, kik a' kormány átellenében, e' viszonyban, csupán fogyasztók gyanánt tűnnek föl. A' fogyasztók érdeke pedig annál inkább szenved, mert a' kormányi kezelésnek már magában szükséges eredménye a' drágaság. Tapasztalás mutatja, hogy a' kincstári kezelés — a' sok hivatalnokokkal, kik a' felügyeletet csak szakmának tekintik, — mindig költségesebb, mint a' magánkezelés. Mindezek mellett nem tagadjuk, hogy ott, hol már régóta fenáll a' dohánymonopolium, a' nép által már megszokva, talán könnyebben is türethetik, mint más adónem. De annál lelkiismeretesebb megfontolást igényel bevitelre oda, hol már nevezetes dohánytermesztés és ipar létezik, 's hol az ekkép a' közgazdaság, műipar és kereskedés egy nevezetes ágát tenni semmivé, 's legfelebb a' független gyárosok, ipariüző polgárok kenyerét függő hivatalnoksereg kezébe játszaná. Különös megfontolást igényel továbbá a' dohánymonopolium bevitelre ott, hol e' fogyasztási cikkely használata, mint Magyarországon, a' nép legalsó osztályaiig elterjedt 's nem könnyen legyőzhető szokássá, szenvedélylyé 's némileg életszükséggé vált. Hogy másutt sem tud ez egyedáruassággal a' nép megbarátkozni, mutatja a' nagy kiterjedésű csempészet, melyly mellette üzetik mindenhol. A' nép más morált tartván az igazság érzetével öszsze nem férő intézkedések ellenében, szabadosnak véli azokat tilos fegyverekkel szüntelen ostromolni, kijátszani. Ez pedig aztán gyöngíti a' népben az erkölcsiséget, csökkenti azon tiszteletet, melyly az állományi főhatalom iránt kell viseltetnie. 'S a' csempészet egyszersmind kijátsza azon egyedüli czélt is, melyly némileg igazolhatja behozatálát, t. i. a' jövedelmezést. Mi végre e' czélt illeti: ne feledjük, hogy a' magán dohánygyártás-, kereskedés és természetstre vetett adó is jövedelmet nyújthat az államnak, 's ez adó kevesbbé terhes a' népre, mint az egyedáruasság, míg a' nemzetvagyon is jobban szaporodik az ipar- és természeti szabadság mellett. — y.

Dohovits Vazul, m. akad. lev. tag, munkácsi, később huszti egy. görög parochus, alesperes 's iskolaigazgató, szül. Mármarosmegye Ötvösfalva helységében 1783; meghalt sárgaságban 1849. Tanult Szigeten, Váradon, Nagyszombatban, Ungvárt; pappá szenteltetett 1811-ben, 's mint lelkész, lakott Dolhán, Lucskán, azután 1828 óta Munkácson. Orosz pap léteire, hivatalos dolgainak tömege mellett, hő buzgalommal üzte a' m. literaturát, különösen fiatalb korában a' költészetet, későbbben a' philosophiát, 's e' tekintetből már 1831. a' m. akad. tagjává választott. Munkái leginkább a' Tud. Gyűjteményben, Kassai Minervában, Tudománytárban 'sat. jöttek ki, részt vett a' philosophiai műszótárban is adalékaival; irt több nembeli catechismust orosz és magyar nyelven, az orosznyelvű ifjuság számára, 's egyházi beszédeket orosz és deák nyelven. Érdeme nem anynyira munkái jelességében, mint azok tömegében, 's a' szerzőnek jó akaratában áll, ki hivatala terhe alatt görnyedve 's tud. társalkodás hiányában, egyedül csak irodalmi foglalkozásban találta legkedvesb multságát. Kéziratai száma tömérdek, 's munkái öszszesen, ön maga számítása szerint, 1694 ivre mennek fel, és ugyan van latin nyelven 48, magyaron 36, oroszon 10, nyomtatásban megjelent 18 munkája. — T.

Dolgoruki; egyik Oroszországnak legrégebb herezei családai közül, melynek neve a' birodalom történetével össze van növe's melyly magát egyenesen Ruriktól származtatja. Legujabb időben nevezetes családtagok: *Alexei*, ki Miklós czár uralkodásának első éveiben igazságügyi minister volt: *Miklós*, előbb Lithvánia, majd kis Oroszország kormányzója; *Péter*, ki „*Notice sur les principales familles de la Russie*“ (Brüssel, 1843) című munkája által a' czár neheztelését vona magára, de azt ismét megengesztelvén, 1845-ben diplomatikai küldetéssel bízott meg Persiába. — cz.

Döllinger (Ignác), fő orvosi tanácsos, boncztudomány tanára, és a' müncheni tudományos akadémia tagja, szül. 1770-ik évben Bajorországban, Bambergben, fia a' néhai fejedelmi udvari tanácsos, orvos és tanár Döllingernek; kitünő természetvizsgáló, kinek nevét az utókor tisztelettel emlitendí Blumenbach, Humboldt, Haller, Meckel, Burdach'stb. mellett. Előbb szülővárosa tanintézeteibe járt, honnan Páviába ment, hol Scarpa boncz- és élettani előadásait hallgatta, az élettant tartván a' természetstudományok egyetlen virágának. Viszszatérvén, Bambergben tanár lett, és mind a' tanszékben, mind írói művei által kimutatta, melyly kitünő észtehetséggel áldotta meg a' természet. A' philosophia is magához vonzotta őt, habár nem volt bátorsága az igazi speculatio magasságaiba emelkedni. A' bambergi egyetem felosztatása után Würzburgban nyert alkalmazást mint boncz- és élettudomány tanára. Itt írta 1805-ben „*Grundriss des menschlichen Organismus*“ czim alatti élettudományi tankönyvét. 1823-ig itt működött és sok jeles boncz- és élettudort képzett ki, inkább rendkívül tartalmas előadásai, mintsem iratai által, melylyeknek száma jeles elmetehetségeihez képest csekély. 1823-ban a' müncheni akadémia tagjának és boncztani muzeum őrjének választotta. 1826-ban az új müncheni egyetemhez boncztudomány tanárának neveztetett ki, 's ennek első rectorául választatott. Mint királyi udvari tanácsos a' fő orvosi bizottmányba lépett; 1836-an valóságos fő orvosi tanácsosnak neveztetett ki, és tevékeny részt vett Bajorország orvosi igazgatásában. Bokros érdemeket szerezve halt meg 1841-ben, miután szellemi erői testi szenvedések következtében már nagyon kimerültek. Iratai közül különösen megemlitendők: „*Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des menschlichen Gehirns*“, (Frankf., 1814.); „*De physiologiae ad medicinam ratione*“, (1818.); „*Was ist Absonderung und wie geschieht sie*“, (1819.); „*Betrachtungen über das Wesen der deutschen Universitäten*“, (1829.); „*Die Baukunst mit Rücksicht auf die Naturkunde*“, (1833.) és „*Grundriss der Physiologie*“ (2 köt. Regensb. 1835). Azonkívül számos tartalmas és új pályát törő értekezéseket irt különböző orvosi és természetstudományi folyóiratokba. — Ifjabb öcsese D. *György Ferdinand* (szül. Bambergben 1771-ben) a' levéltárügy és bajor törvényhozásra vonatkozó munkái által szerzett irodalmi érdemeket. 1825-ben bajor királyi titkos házi levéltárnoknak neveztetett ki. Állandó bécsü a' bajor törvényeknek azon gyűjteménye, melylyet Münchenben 1835–39. ilyly czim alatt adott ki: „*Repertorium der Staatsverwaltung des Königreichs Bayern*.“ — Mindkettőnek legifjabb testvére D. *János József Ignác*, hittudor, ki előbb az aschaffenburgi lyceumban volt egyházi jog 's egyházi történet tanára,

1826 óta pedig Münchenben hittudomány tanára. Ő szerzője ilyly ezimü hires hittani munkának : „*Lehre von der Eucharistie in den ersten drei Jahrhunderten*“ (Mainz 1826.) és *Hortignak* valódi kathólikus egyházi történetét tökéletesen átdolgozta. Döllinger nem maradt idegen a' bajor törekvések közepett, a' retrograd szellem őt is lebűvölte azon körbe, melylyet azon tájakon az ultramontanizmus tűzött ki a' lelkiismereti szabadság ellen. „*Ueber gemischte Ehen*“ (5-dik kiadás Regensburg (1838.) ezimü munkája, továbbá *Harlesz* tanárhoz intézett emlékirata által „*Der Protestantismus in Bayern und die Kniebeugung*“ (Regensb. 1843.), zászlóját nyiltan kitűzte. Az országgyűléseni rossz működése mindenki előtt tárva áll mint fedetlen kép; és legújabb művét is „*Die Reformation, ihre Entwicklung, und ihre Wirkung*“ (Regensb. 1846.) ugyanazon sötét szellem lengi át, melyly korábbi műveit. Midőn királyi leirat adaték ki, hogy alkossanak 's mozdítsanak elő a' kerületi igazgatások olylyan egyesületeket, melylyek a' nép között ájtatos, épületes könyveket oszszanak ki 's terjeszszenek, Münchenben is alakult ilylyen egyesület és D. az ismeretes *Görres Józseffel* és Dr. *May*-al az ájtatos gyűlés titkáru lett. A' frankfurti parlamenten, mint követ, hasonló uton járt. — R. E.

Dologházak. Azon intézetek, melylyek az állami czélok érdekében bizonyos egyéneket szabadon vagy kényszerítve különféle munkával látnak el, háromféle alakban jelennek meg. Némelylyek *önkéntesek*, a' menyinyben azokba az emberek szabad akaratból lépnek be, szabad, önkénytes vonzalmukból ott magoknak munkát keresvén. Mások ellenben *kényszerítő dologházak*, mert azokban bizonyos személyek kényszerítettnek dolgozásra. És végre a' dologházakhoz szokták sorolni a' *fejy- (correction's) házakat* is, melylyekbe némelyly személyek büntetésül vitetnek rendes ítéllehozatal után. A' *kényszerítő dologházak* rendesen és tulajdonkép azok számára állittatnak, kik ámbár egészen minden vagyon nélküliek, nem akarnak semmi munkakeresetet folytatni. Ilylyenek különösen a' koldusok, csavargók, naplopók, korhelyek. Némelyly államok még ide sorolják a' szolgálatnélküli henyélő eselédeket; azon gyermekeket, kik szülői hatalom alatt levén, kiesapongásaik közt minden engedelmességet megtagadnak, és valamelyly becsületes életmódot választani teljesen vonakodnak; és végre azokat, kik rendőri felügyelet alul kihuzták magokat, vagy a' kik büntetteik büntetését kiállták ugyan, de a' javulásnak semmi jelét sem nyilvánítván, szükségesnek látszott még egy ideig őket javítás alá vonni. Ha valamelyly államban ilyly büntettesek küldetnek a' dologházba, szükségessé vált őket külön tartani a' többitől, mert könnyen káros befolyást gyakorolhatnának a' javulandókra. A' kényszerítő dologházak körül három lényeges pontot kell vizsgálat alá venni. Legelőször a' dologra való kényszerítés jogalapját 's így azon czélt, melylyet ezen intézet által az állam elérni akar; aztán a' kényszerített személyeknek ottan való tartását 's elfoglaltatását; 's végre azoknak elbocsájtatását. Azokat, kik elegendő vagyonnal ellátva henyélnek, bármilyly haszontalan tagjai is a' társulatnak 's így bármilyly kevésse érdemlik is meg azon élvezetet és javakat, melylyeket a' véletlen sors és a' társalmi törvények reájok ruháztak, az állami hatalom nem kényszeríteti munkára. Mert tettelesen nem károsítják a' társalmat, nincsenek mások terhére, és

törvénytelen tetteket nem követnek el, hogy élhessenek. De egészen más tekintet alá jönek a' vagyontalan henyelők, koldulók 's ilylyfélék. Ezek nem élhetnek, nem folytathatják napjaikat, hogy valamikép a' társalmat ne károsítsák. Ezeket tehát munkátlanságban hagyni nem lehetne a' nélkül, hogy a' közjöllét háboríttassék, a' közbátorság felzavartassék, 's így az állami czélok veszélyeztessenek. Olyly életmód, melyly minden munka és vagyon nélkül csavargás és henyelés közt folyik le, nem lehet törvénytelen kihágások és nem maradhat vétkes tettek elkövetése nélkül. Azilyly dologkerülő henyelők vagy koldulásra adják magokat, vagy csavargásra. A' koldulás már önmagában rosz, mert a' henyelést, röstséget, munkátlanságot terjeszti, és legtöbbnyre aljas kihágások és csalásokra alkalmul szolgál. Azt, hogy az emberek könnyörülete segélyül hivattassék és öntáplálásra fordíttassék, nem lehet 's nem volna jó tiltani, de lehet megakadályozni azt, hogy azon könnyörület gyakorlata alkalmul szolgáljon a' közbátorság veszélyeztetésére, vagy a' közjöllétet hátráltató hibák kifejlődésére. Míg a' szegények önmagokra hagyatvák, és alamizna nélkül el nem élhetnek, az emberiség nem engedheti meg a' koldulás tilalmát. De ha vannak intézetek, hol táplálatot nyerhetnek, jogosan lehet követelni a' koldulás elhagyását, mit nem teljesítők jogosan kényszeríthetnek dologra. A' csavargás pedig kufteje mindazon jogtalan tetteknek, csalásoknak, a' nép tudatlanságát haszonra fordító ámtításoknak, szemfényvesztéseknek, és mindazon ezerféle mesterkélrt ravasz tetteknek, melylyeket a' csavargók arra fordítanak, hogy valamit keressenek magoknak. Főkép a' falusi nép, melyly tudatlan egyszerűségben él, mintegy zsákmányul van oda vetve az ilyly csavargók ravaszágainak. De többnyre a' személy- és vagyonbátorságot is veszélyeztetik, mert azonfölül hogy a' csavargás legkedvezőbb alkalmat nyújt a' lopásra, rablásra szolgáló körülmények kiismerésére, és hason életmódot követő társakkali szövetkezésre: még maga a' szükség is kényszeríti őket a' vagyon megtámadására, mert munkátlanul akarván élni, más módot 's lehetőséget erre nem találhatnak. Ezenkívül a' henyelés és csavargás hajlamai átszivárognak gyermekeikre is. Ezek a' szülők példája után már kora gyermekségükben a' bűntettek tömkelegébe dobatnak. Nem csak a' vér közössége, hanem a' mindennapi tapasztalás folytán is átveszik magokra azoknak rosz kicsapongó szokásait. Sokan, hogy az életmódot könnyíthessék, eszközül is használják részint aljas tettek kivételére, részint olylyaknak elkövetésére gyermekeiket. Legtöbben úgy képezik ki, hogy csavargónál egyébe ne válhassék belőlük. De különben is a' röstség és henyelés olyly ragály, melyly a' nevelés és tanítás minden buzgalma mellett is átszivárog, és egészen ki nem oltható. Az államnak tehát szigoru rendszabályokhoz kell nyulni, hogy ilyly életmód, melyly a' társalmi jóllétet háborgatja, és az egész nemzedéket is elkorosítja saját gyermekeiben, kizárattassék a' társaságból. Azon kötelesség, melyly a' polgárok bátorság- 's boldogságának fentartását 's előmozdítását igényli, követeli azt is, hogy olyly állapotban senkisémm szenvedtessék meg, melyly a' közczélokkal öszsze nem fér. És ennek kivételére más eszköz nincs a' kényszerített munkánál. Bent a' dologházban arra kell törekedni, hogy a' befogott munkások valamelyly munkaképességet szerezzenek magoknak, és hogy erkölcsileg kiképez-

tessenek. Azok tehát, kik nem tudnak valamelyly mesterséget, ilyenre taníttatni fognak, elég nemeilevén a' műiparnak, melylyeket rövid idő alatt tulajdonunkká lehet tenni. Ennek két közvetlen 's igen hasznos eredménye leend; egy részét azon költségeknek, melylyeket tartásuk kiván, megkeresik, és másodsor olyan munkaképességet és foglalkozást szereznek magoknak, melyly a' polgári társaságban becsületes életmódot nyújthat. A' keresetnek egy része átadatik a' munkásoknak és pedig részint még ben az intézetben, hogy némelyly megengedett élvezetet, vagy hasznos tárgyakat szerezhessenek meg magoknak; részint pedig a' kibocsáttatás alkalmával, hogy magokon segíni és valami keresethez fogni képesek lehessenek. Ezen osztalék igen hatályos ingerül szolgál a' munkásság szeretetének felébresztésére és elterjesztésére. Kézszelfoghatólag szemek elébe állittatik azáltal azon különbség, melyly a' henye és munkás élet közt létez; mert látniok kell, mikép a' hasznos foglalkozás különféle életmódbeli könnyebbiséget és rendes, szükségét nem szenvedő élvezést nyújt, míg ellenben a' dologtalan csavargás csak küzdelmeket, vesztélyeket és temérdek szükségeket ismer. Elejükbe állittatik az, hogy a' becsületes, munkás életmódot jutalom és némi jóllét, a' dologtalanságot pedig büntetések és az életnek számtalan bajai és szenvedései követik. Ezen intés elég ingerül fog szolgálhatni arra is, hogy ha szabadok leendnek is, inkább a' munkás, mintsem henye életet kövessék. Némelyly dologházakban, hogy a' munkaösztön felélesztessék, megengedtetik, hogy a' munkások a' kiszabott napi munkán kívül önmagok számára még dolgozhassanak valamit, miből belétük könnyebbítésére, vagy kimenetelük idejére magoknak valamit összegyűjthessenek. A' munkát, melylyre taníttatnak, az érintett célokhoz kell alkalmazni. Hogy belőle élhessenek, és hogy önmagok is folytathassák, olyyannak kell lenni, melyly az élet legnagyobb, legközönségesebb fogyasztására számíthat, melyly tehát tápláló legyen, melyly bárhol is biztos keresetet nyújtson. Erre az is megkívántatik, hogy a' munka megkezdése és folytatása nagyobb töképenzt, számosb készüléket és műszereket ne kívánjon, mert ezeknek megszerzésére nem lennének képesek. Sok dologházakban tekintettel vannak arra is, hogy különféle számos mesterségek taníttassanak azért, hogy a' munkások kimenvén az életbe, és többen ugyanegy munkanemet folytatni nem kénytelenítettvén, egymást a' keresetben és élélhetésben ne akadályozzák. Milyly sokféle dologra és ügyességre lehet kiképezni ugyanegy dologházban is az embereket, mutatja az éjszakamerikai államok példája, hol a' munka sokféleségének tanítása egyik legfőbb elv, a' nélkül hogy az intézet költségei és fentartása nehezzítettnek. Németország legtöbb dologházaiban épen az ellenkező tapasztaltatik. Még mindig a' legkorszerűtlenebb, legkevesebb 's legnehezebben található keresetet nyújtó munkák taníttatnak azokban és azonfölül még igen kevés is. Az állami közömbösség, melyly megelégszik a' dologház felállításával, nem gondolva annak célravezetésével és az innen eredő dologházi felügyelők tudatlansága, kényelme nem engedik meg, hogy olyly munkarendszer alkalmaztassék, melyly legjobban biztosíthatná az illetőket könnyű és becsületes élélhetésről. Hogy pedig a' munkából a' lehető legnagyobb haszon szereztessek, szükség a' dologházakat vagy nagyobb váro-

sokban, vagy közel ezekhez állítani. Igen ezélszerű tehát, hogy valamint Hollandiában, Belgiumban, ugy az osztrák birodalomban is a' dologházak mind nagyobb városokban léteznek, nevezetesen a' kényszerítő: Bécsben, Prágában, Linzben, Lembergben, Klagenfurtban, Triestben, Innsbruckban, Svátságban, Bolzenben, és Trientben. A' dologházakat ugy kell igazgatni és rendezni, hogy a' fő ezélnak, a' befogottak javulásának, erkölcsi kiképzésének megfeleljenek. Erre legfőbb leend a' munkásság, s valamelyly kereset betanulása, mert ebben fekszik a' ros életnek és kihágásoknak legbiztosabb ellenszere. De ezenkívül szigoru felvigyázat kívántatik, hogy a' rosra térésnek minden alkalma elvétsék. És ezen felügyeletnek folytonosnak kell lenni, mire a' dologházakat olyly alakban szükség építeni, hogy a' felvigyázatot könnynyüvé és általánossá tegye. Ennek legtökéletesebb példáját találhatni fel Angliában az épületnek arra alkalmazott készítése következtében, minek mintáját feltalálhatni a' felügyelők évenkinti tudósításaikban. E' tekintetből az intézet igazgatója fegyelmi joggal is felruházatik. A' vallási oktatás, és a' tanulatlanoknál az elemi tanítás okvetlenül használtassék. A' menynyire csak lehet, a' romlottság fokozata és kor különbségei szerint elválasztva legyenek egymástól, de főkép a' különböző nembeliek együtt ne tartassanak; és haesak lehet, éjjel külön szobákban legyenek. Ilyly érdekből idegenek látogatásai meg ne engedtessenek, vagy csak ritkán, és felügyelők jelenlétében, mert előbbi életüknek társai könnyen káros és csábító befolyást gyakorolhatnának reájok. Az élelmezés egyszerű, de egészséges legyen; ez okból elegendő testmozgás is kívántatik, és ha lehet, olyly munkák alkalmazása, melylyeket kívül a' szabad levegón is lehet elvégezni. A' kényszerítő dologházakban az elszökés nehezítésére külön ruhanemüt szoktak használni. A' kibocsájtásra nézve legfőbb kérdés az: mikor szüntessék meg a' munkára kényszerített egyeseknek alkalmazása? Némelylyek előlegetesen bizonyos időt határoznak meg, melylynek elérkeztevel szabadhoz tétetnek. Mások ellenben ezt viseletjükhöz, és nyilvánított javulásukhoz kívánják alkalmaztatni. Azt hisszük, hogy a' javítást, s így annak idejét is mindenkinek lelki tulajdonaihoz, jelleméhez, előbbi szokásaihoz és romlottságához kell alkalmazni; ezek pedig az egyéniségek szerint különbözők. Azért jobbnak látják azt, hogy az igazgató szerzett tapasztalása után ítélje meg, valljon lehet-e már valakin olyly javulást észrevenni, melyly erkölcsi biztosítékot ígérjen az előbbi kiesapongó, ros élet nem ismételéséről; hogy tehát ugyanaz határozza meg azt is, lehet-e már valakit kibocsájtani, vagy nem. Hogy azonban a' visszaélés ellen biztosítva legyen mindenki, azt javallják, hogy az igazgatók időszaki tudósításokat tegyenek minden személy viseletéről s javulási előmenetéről; a' községi előljárók pedig gyakori látogatásokat tegyenek a' dologházakban. Ugyanezen célra nagy befolyással lehet az is, ha a' jótékony egyetek tagjai némi ellenőrséget visznek felettök. Midőn kibocsájtatnak, némi kis öszveggel el vannak ugyan látva, melyly biztosítja őket, míg munkát kaphatnak, vagy hogy valamelyly dolgot elvállalhassanak s elvégezhessenek. De más részről olyly veszélyek fenyegetik, melylyek könnyen semmivé tehetik minden eddigi javulásukat és jó ezéltre törekvésüket. Sokszor ugyanis régi aljas társaik körébe jutnak, kik csábításaikkal arra vihetik őket, hogy ismét lemond-

janak a' beesületes életmódról, és régi henye, csavargó keresetjükhöz térjenek vissza. Másrészt történetik az is, hogy ott, hol munkát keresnek, megtudatik, hogy dologházban voltak előbbi rosz életök miatt, és ez okból nem biznak bennök, vagy nem akarnak nekik munkát átadni. Ez szinte arra kényszeritheti őket, hogy elhagyják a' beesületes és rendes élet pályáját. Ezen örvény elkerülhetésére csak a' községek és jótékony intézetek nyújthatnak elegendő eszközöket, részint munkával ellátva őket, részint ezen megbízás által az egész közönséget hason bizalomra ösztönözvén. Ily kényszerítő dologházak szükségét és hasznosságát a' legujabb időkben mindenfelé be kezdik látni. Elismertetik, mikép ha nem tekintetik ezen intézet jövedelemforrásnak és nyereségi vállalatnak, és ha szigoru fegyelem mellett a' kezelők és igazgatók kényelme nem keresetik, igen ezélszerű eszközt nyújthat a' javulásra és munkásság megszokására. És ennek azon jótékony hatása is van, mert nem foglal magában csábító erőket, mint p. o. a' szegénytaksák, melylyek minden fáradság és munka nélkül is bizonyos élelmet nyújthatnak; és így attól nem lehet tartani, hogy használásra tóduljanak a' csavargók, mert az özsze-szorított, szoros fegyelem alatti élet, minden szabadság és pajtáskodás nélkül, nem igen keresetik és ohajtatik, kivált az igen is rendetlen élet-hez szokottak által. Azon tapasztalás, mikép ilyly intézetek a' legnagyobb részt munkára 's az által rendes életmódra szoktatták, igen megszapori-totta a' kényszerítő dologházakat. Így különösen az austriai birodalomban 10 ilyly dologház álltattott fel. Ilylyen az is, melyly Pesten létezik. Ez 1844-ben álltattott, de olyly szük épületben és olyly rosz benső rendszerrel, hogy hivatása betöltésére nézve csak a' jövőtől lehet valamit várni. Alapításánál fogva kényszerítő dologháznak kellene lennie, és mégis sok-szor elítélt vétkesek is vitettek beléje. Továbbá mindazok, kik oda tartoztak, előbb itélet alá bocsáttattak, melyly a' letartóztatás idejét meghatározta. Az elbocsájtás iránt, a' menyinyiben bekövetkezett javulás folytán szükségessé vált, semmi rendszabályok sem léteztek. A' nők és férfiak külön szobákban vannak ugyan elosztva, de úgy hogy mind nappal mind éjjel elmehetnek egymáshoz, honnan több botrányos és erkölestelen kihágások keletkeztek. A' kórszoba a' lakszobákkal özszeköttetésben állt. Sokszor a' hatósági törvényszék is küldött bizonyos egyéneket a' dologházba. A' felügyelet pedig tökéletesen hanyag volt még ez ideig. Az élelmezés is tehát silány és egészségtelen. Ezen hiányok folytán alig gondolhatni, hogy csak legkisebb sikert is képes lenne előidézni mindaddig, mig egészen át nem alakittatik, és józanabb rendszerre nem vonatik, mi jelenleg tervezetben van. A' pestin kívül vannak még több városainkban is ilyly dologházak, nevezetesen Kecskeméten, Kőrösön, Szegeden, Aradon, Kassán, N.-Váradon 'stb. hanem ezekben sinec elkülönözve ezen intézet más idegen elemektől, özsze levén rendesen a' fegyházakkal kapcsolva. II. Nem kevesebb szükségeselek és jótékony befolyásnak a' *szabad választásra hagyott dologházak* is, melylyekben azok, kik dolgozni akarnak, de kint az életben munkát nem találják, alkalmaztatnak. Ezen intézetek az emberiségnek és polgárisodásnak legnemesebb találmányai, mert azonfölül hogy segélyt nyújtanak az élet nyomora és kínos szükségerei ellen, egyszerűmind fentartják a' polgár önértetét és emberi méltóságát

is. Korunk mind a' szellemi mind az anyagi téren roppant haladást tesz, de ezen haladással látjuk haladni a' szegénységet is. Csudáljuk azon nagyszerű találmányokat, melylyek az erőt sokasítják, az életet olesőbbá teszik és az eszmék terjedését, a' világosság előmenetét eszközlik; de egyszersmind elég alkalmunk van sajnálkozhatni is azon számtalan kenyérnélküli társainkon, kik alig képesek napról napra eltengődni. A' gőzgépeket, vasutakat, telegraphokat látjuk mindenfelé szaporodni, és azok mellett csoportjait azon kiaszott arcu, gyöngén lézengő ember-vázaknak is, kik rongyokkal alig elfedve éhen bujkálnak, a' magas paloták körül. Ugyanazon adatok, melylyek a' polgárisodás és anyagi jólét haladását bizonyítják, jelentik a' munkanélküliek, proletárok szaporodtát is. Ugy látszik, a' mint halad a' közműveltség és társalmi tökély, úgy esöken a' kereset is és terjed el a' szegénység. A' pauperismus neve még egy idő előtt rémgyanánt szolgált a' legtöbb államokban, és most már mindennütt ismeretes a' nélkül, hogy többé rettegnének tőle. A' szegénység eszméje szokottá lön napjainkban, mert a' szegénységet nem fogyni, hanem szaporodni látjuk. Olyly számban látjuk a' szegényeket Európa minden részén, melyly mindenkinél méltó aggályokat gerjeszthet. Európában Degerando 178 millió lakos mellett 17 millió koldust számított ki. És habár Villeneuve 12 millióra teszi is, nem lehet a' számításból kihagyni azt, hogy a' népesség is szaporodott azóta. De ha szerinte vesszük is, mikép Angliában minden 5-ik, Hollandiában 7-ik, Schweiczban 9-ik, Franciaországban 17-ik és Némethonban minden 18-ik a' szegények közé tartozik, nem elegendő-e ez arra, hogy elismerjük, miszerint haladásunknak, és társalmi intézeteinknek még igen nagy hiányai vannak. És az újabb évek nemhogy fogyást, hanem inkább szaporodást mutatnak. Így a' legújabb adatok szerint Franklonban az utolsó évtizedben 300 ezerrel emelkedett a' szegények száma, és ez még nagyobb mértékben történt N. Britanniában. Midőn ilyly mennyiségben és naponta terjedő számban látjuk a' szegénységet, nem feledkezhetünk meg azon szomorú eredményekről sem, melylyek azzal elválhatlan kapcsolatban állanak. Ezen eredmények szomorú tényeket mutatnak fel mind a' társalmi magán életre, mind az állam közlétezésére nézve. Mert a' szegénység legközelebb áll azon fokhoz, melyly a' törvényesség és jogosság terét már nem ismeri. A' szegény éhező nagyon is érezhetőleg tétetik ki azon kísérteteknek, melylyek az aljas és rossz tettek elkövetésére esábitanak. És ezen néposztályt nem csak a' nyomor terheli, hanem annak szükségképi járuléka, a' tudatlanság és erkölcsi képzettség hiánya is. Azokra, kik legtehetetlenebbek, a' művelődés tekintetében is legkevesb gond fordíttatik. Öneik magoknak pedig van-e idejük, tehetségök, és lehet-e a' nyomor szenvedései közt kedvök a' tanulásra? És így a' szükség ingerein kívül a' tudatlanság, mély sötétség, és nem ismerése az erkölcsi élet 's vallás legelső elveinek, szinte segédkezket nyújtanak, hogy a' szegények a' bünös, törvénytelen életmódokhoz járuljanak. Öket ezektől nem tarthatja vissza sem az ész, sem az erkölcs, mert azok életre és kifejlődésre nem emeltettek. És ha korunkban, melyly életelvűl az önzést, önszeretetet, gyönyörök és élvezetek vadászatát, szóval az anyagi boldogság keresetét legfőkép fogadta el, lehet-e rossz néven venni, ha a' szegény is mindenhez hozzá

nyul, és bármit is kész elkövetni, nem hogy kéjelegjen, nem hogy gyönyörökben uszszék, hanem hogy ne éhezzenek és hogy gyermekei éhen ne haljanak el. És ne csudáljuk azt sem, hogy Európában jelenleg minden mozgalom, minden hatalom elleni fölkelés olyly sok segédekre, olyly nagy részvevő tömegekre talál. Mert a' proletárok tömegétől, kiknek nyomort és szükségeket kell szenvedni, lehet-e várni, hogy elégtelnek legyenek, és hogy szeressék's védjék a' jelen állapotot, melyly nekik olyly keveset, vagy mit sem nyujt. Támogathatják-e ők a' jelent, midlön egyedül csak a' változás ígér nekik valami könnyebbülést, minthogy a' jelen megállapodásban már semmi reményt sem képesek helyezni. Csudálhatjuk-e azt is, hogy ezen nyomor és inség nem viseltetik rokonszenvelés vonzalommal, tisztelettel a' többi osztályok és a' társalmi intézetek iránt, midlön látják az élet iszonyu különbségeit és a' köz állam közömbösségét sorsuk iránt? Az emberiség tehát, melyly nem nézheti el embertársaink nyomorát, inségét, és az állam biztossága, melyly azokban, kiknek reá szükségök nincs, pártolókra nem találhat, azt követelik, hogy minden kitelhetőkép a' szegénység fogyasztásán és a' proletárok állapotának javításán dolgozzunk. Ezen gondoskodás a' szegények ügye körül megvolt már a' régibb korban is. De alkalmazása szinte olyly hibás volt, mint a' közömbösség és részvétlenség, mert az is a' szegények szaporodására vezetett. A' régiek minden munka nélkül csak alamizsnát osztogattak. Számtalan szegényintézeteket állítottak, melylyek ingyen nyujtottak ezreknek, bármilyly erősek és egészségesek voltak is, táplálékot. Az egyház mindenekeftt kitünt a' jótékonyágban, jövedelmeinek a' szegények tartására való fordításában. A' kolostorok rendszeren nagyszámu tömeget tartottak tág udvaraikban, és minden válogatás's tekintet nélkül ellátták asztalaikon's cselédszobáikban mindazokat, kik ott megjelentek, vagy oda vetődtek. Ezen tömegek ingyen kapván meg az élet első szükségait, nem találtak semmi okot arra, hogy dologhoz nyuljanak. És ezen könnyü életmódot tapasztalván mások is, mindazok, kik a' munkában valami különös kedvet nem leltek, követték példájokat. Így szaporította a' munkanélküli alamizsna a' szegények és henyélők számát. Innen ered azon szomorú helyzet is, melylyben Olaszországot látjuk még jelenleg is létezni. Mert jótékony intézetei, szegényházai szinte alamizsnarendszerre vannak alapitva, segélyt és táplálatot nyujtván a' szegényeknek minden munka nélkül. És ezen intézetek olyly számosak, mikép félette nagy számot láthatnak el, és még nagyobb számnak szolgálhatnak csáb-ingerül. Innen van a' koldusoknak'sm indenféle szegényeknek ottani roppant elterjedése. Nápoly-Siciliában a' jelen évtizedben 400 ezer körül haladt számuk; Rómában 17—18 ezret tett; és az egész olasz földön közel 900 ezerre ment. És a' legujabb adatok szerint nem fogy, hanem évenként növekszik azon ugy is már igen magas szám. És ezen körülmény idézi elő azon szomorú állapotot, melylyben Olaszország közbátorsága létezik. Majdnem azt mondhatni, hogy seholy sínesen anynyi sok rabló, tolvaj és utonálló. Az ország legnagyobb részében az országos utakon való utazás egészen bizonytalan, ben a' városokban pedig a' házfeltörés, kirablás mindennapi eset. Ilyly hibákat követett el a' régibb angol törvényhozás és kormány is. A' 16-ik században behozta a' szegénytaksát. Elejénte önkénytes adakozásból szedetett be.

De ez nem levén elegendő, a' 17-ik sz. elején kötelességgé tétetett és kényserített taksává változtattatott. Ezen segély és táplálék elterjesztette a' henyélt, rőstséget és pazarlást, minden gazdálkodási inger elvetését. Egyszersmind tetemesen szaporította a' szegények számát is, mivel könnyű életmódot ingyen nyújtott. Azért is a' szegénytaksa mindinkább szaporodott, úgy hogy míg a' mult században csak 700 ezer ft. st. tett, a' jelenben már meg haladta a' 6 millió fontot. És a' büntetési táblázatok szerint szinte a' vádlottak, büntetettek és elítéltek száma is nevezetesen szaporodott. Ámbár el van is tehát ismerve, mikép az állam köteles szegényeinek segélyt nyújtani és a' proletariátust fogyasztani, mind saját biztossága, mind az emberiség érdekében, s köteles ezt tenni már azért is, hogy kipótolja azon hiányt a' vagyonszerzésben és keresetben, melylyet a' birtokviszonyok és öröködési törvények idéztek elő: de elkerülhetlenül szükséges az is, hogy ingyen soha se adjon a' munkára képeseknek segélyt, hanem azt mindig munkával kapcsolja össze. És innen ered az önkényes dologházak szükségége. Bármilyly jól rendeztesenek is a' társulati viszonyok, mindig fognak találkozni, kiket bizonyos körülmények megfosztanak a' munkától. És mindig jöhetnek elő események, melylyek bizonyos keresetet megszüntethetnek, mint p. o. gyárak bukása, kereskedelmi változások, pénzcrisis 'stb. melyly esetek annál szomorubbak, mert egyszerre nagyobb számú munkást sujtanak. Ezeknek tehát segélyt nyújtson az állam, de ne ingyen, hanem állítva dologházakat, hol ismét találhatnak munkát, vagy folytathatják mesterségöket. Ezen intézetek tehát felsegellik a' szegénységet, de egyszersmid elzárják a' henyélt és rőtség utjait is. Megakadályoztatják azt, hogy ingyen, munka nélkül élhesenek, s azért elhárítják a' munkátlanság terjedését is. Azoknak, kik inkább dologtalanul, ingyen szeretnének élni, nem nyújtanak semmi ingert, semmi alkalmat munkás pályájok elhagyására, s azért nem szaporítják a' szegények számát. Ezáltal nagy befolyással vannak az erkölcsiségre és köz társalmi rendre is, mert a' henyélt és dologtalanúság megakadályozása által elhárítják mindazon kicsapongásokat és vétkeiségeket, sőt sokszor büntetettek is, melylyek a' henyéltből természetszerűleg szoktak származni. Ezenfölül megőrzik s fentartják a' szegény néposztály önálló jellemét is. Mert az alamizna mindig lealázza a' lelkületet, alárendeltséget és szolgálai hunyázkodást szül, melyly az emberi méltóságot és független önrzést végkép megsemmíti. És ez annál nagyobb tekintet érdemel most, midőn a' szegényebb néposztályok is politikai jogokkal ruháztatnak fel, mert ezeknek gyakorlata minden lelkiületi önállóság és jellem nélkül igen veszélyes lehetne. Ezen okok alapossága mellett tesz bizonyoságot azon bizottmány tudósítása is, melyly bizottmány Angliában 1833. évben volt kiküldve a' szegényi viszonyok vizsgálatára és minden ide tartozó adatok összegyűjtésére. Ezen bizottmány lerajzolta az angol proletariátus arczképét, és ez a' legszomorubbak egyike, mit e' tekintetben eddig látni lehet. Hűn rajzoló le azon nyomort és inséget, melylyben szegényeik tespednek, és azon nyomor valóban kebelrázó és elijesztő. Vizsgálódásaiából és gyűjtött adataiból pedig azt következtette, hogy a' szegénység elterjedésének egyik legfőbb oka azon ingerben fekszik, melylyet a' munkátlanságra az ingyen élelmezés nyújt. Elő-

adta, mikép a' szerint, a' mint több vagy kevesebb segély adatott, a' szegények száma is emelkedett, és olyly vidékeken, hol több alkalom volt az ingyen élnetésre, több volt a' szegény is, és több büntett 's vétkeesség is találtatott. Ezek folytán az 1832-i bizottmány mint legfőbb eszközt a' pauperismus orvoslására azt ajánlá, hogy dologházak állittassanak. Ebben keresi annak kivihetését, hogy a' szegények számának elterjedése, szaporodása megakadályoztassék, és hogy ezen osztály munkássága 's önálló jelleme megmentessék. Ezen vélemény és tapasztalat eredménye lön N.-Britanniában a' dologházak évenkénti szaporodása. Annak következtében hozatott egy törvény is a' szegényügy kezeléséről 1834-ben. Ez azt rendelte, hogy egy fő központi bizottmány vigyázzand az egész ügy menetére. És ezen központi hatóság alatt kerületi uniók alakittattak a' szegények ügyének kezelésére, és minden unio dologházat alapit. Az első évben rögtön 32 dologház alapittatott. 1839-ben már 540 dologház létezett, és valami 600 társulat foglalkozott a' szegények ügyének kezelésével. És általában azon elv állittatott fel, hogy munka nélkül segély ne adassék. És a' mint szaporodtak Angliában a' dologházak, ugy sokasodtak Európa többi részeiben is. Igy nem említve Frankhont, hol legnagyobb számmal találtatnak, Belgiumban több igen jól rendezett dologház létezik: Namur, Cambray, Mons, Hogstraten, Bruges és Luxemburgban. Igen jeles a' genti is. Austriában 16 dologház van: Lemberg, Insbruck, Trient, Bozen, Majland, Monza, Brescia, Cremona, Mantua, Bergamo, Como, Pavia, Lodi, Veleneze és Veronában. És ezenkívül még számos városokban a' szegényintézetekkel is összekapcsolva találtatnak. És mig mindenfelé azon törekvést látjuk, hogy újabb és több dologházak alapittassanak, egyszersmind azt is tapasztalhatjuk, hogy az így kezelt szegényügynek legjobb eredményei vannak. Legelőször is azon kedvező sikerre vezetnek a' dologházak, mikép a' költségeket leebb szállítják, és ezáltal a' vagyonosság, jövedelem és kereset emelkedésére közremunkálnak, mert mindaz, mi a' forgalomban meghagyatik, újabb vállalatokra vagy készítésre fordittathatik. Igy tapasztaltatott Angliában, mikép a' költség 15 pettel szált leebb. Igy az austriai 16 dologházban a' 313,959 ft. költség fedezésére a' munkábóli bevétel 114,056 ftot hozott 1837-ik évben. A' másik eredmény az, mikép a' szegények száma fogy, és helyükbe munkások lépnek, kik önmagokat képesek ellátni. Igy Angliában 1842-ben 221 ezer volt dologházakban alkalmazva, és később a' segélt szegények száma két millióról 1,309,000-re szállt le. Austriában közel 5 ezerrel fogyott a' szegények száma. Nem kevesebb az erkölcsi eredmény is. Mindenütt, hol dologházak léteznek, nevezetesen Hollandiában, Belgiumban és Angliában, adatokkal lehet bebizonyítani, menynyire terjed évenkint az erkölcsiség, gazdálkodás és munkásság. A' takarékpénztárak szaporodása és bevételeiknek emelkedése, valamint más részről a' büntetetteknek fogyta is tanubizonytságot tesz mellette. Hogy azonban a' dologházak megfeleljenek hivatásuknak és létesítsék az érintett célokat, szükség szerkezetükre és kezelésükre különös gondot fordítani. Némelylyek nem foglalkoztatják saját külön helyen a' munkásokat, hanem haza, szállásaikra osztanak ki munkát. Máshol csak műszereket vagy csupán kikészítésre anyagot adnak át. Vannak olylyanok is, melylyek

csupán helyet és világitást nyújtanak. Ezen különféleségek a' szegény iparosok körülményeihez alkalmaztatnak, a' mint t. i. egynek ez, másnak az hiányzik munkájához. Angliában szokás az is, hogy nem napszámrá, hanem darab után fizettetnek a' munkások. Bármilyly rendszer alkalmaztassék is azonban, az felette szükséges, hogy a' menynyire csak lehet, egy rendszer vitessék be legalább az egy vidékbeli dologházakba. Mert különben könnyen alkalom nyújthatnék a' válogatásra, és így a' szegényügy kezelésének nehezítésére. Ezen egyformaságot kivált a' tartás és rendre nézve kell követni. Az élelmezést és bért a' többi iparosokéhoz kell alkalmazni, nehogy a' műhelyek elhagyására csábítottassanak a' kiváló kedvezések által. A' dologházakba szeszes italokat bevinni meg ne engedtessék. Valláskülönbség ne vétessék tekintetbe a' felvételnél, mert a' szegénység ügye bármilyly vallásuakra nézve közösen érdeklí az államot. A' munkásokat nem szerint itt is el kell különözni. Igen ajánlják azt is, hogy csak ajánló erkölcsösséget tanusító bizonyítvány mellett vétessenek fel. A' felvettekről, munkáról, bevétel- 's kiadásról pedig pontosan jegyzéket szoktak vezetni a' dologházakban. Ezen intézetek a' családi életet, és önállást korlátolják, miáltal sokszor a' kebelnek legszentebb érzelmei és legfőbb boldogsága megsemmisítettik. Ezen vesztesség annál nagyobb a' legszegényebb néposztálynál, minthogy azon gyönyörök egyedüli gyönyőrei, melyeket neki másokkal kipótolni nincs tehetsége és alkalma, mint van a' vagyonosoknak. A' menynyire lehet, tehát olyly rendszerre kell a' dologházakat alapítani, hogy a' családi életet egészen ne tegyék semmivé. Lehet a' munkásokat legtöbbsnyire úgy ellátni munkával vagy munkasegítséggel, hogy önállásukat egészen ne legyenek kénytelenek feláldozni. Ezen irány korunknak tulajdona, és érdemes, hogy minél inkább elterjedjen. Szükséges, hogy kellő ellenőrködés alatt is legyenek. Így vannak különösen Angliában a' kerületi egyletek és jótékony társulatok befolyása alatt. Belgiumban 1830 óta minden tartományban egy felügyelő tanács kezelése és vigyázata alatt állanak minden dologházak. Igen üdvös és czélszerű az újabb évtizedekben szokásba jött azon intézkedés is, miszerint a' dologházakkal kisdedovó- intézetek is összekapcsolatnak, és pedig néhol a' legesekélyebb évkortól kezdve és élelmezéssel is összekötve. Máshol a' dologház mellett a' szegény mesteremberek gyermekei számára ingyen iskolák állittatnak, melyekben részint elemi, részint reál tudományokban képeztetnek ki. Azon dologházakra nézve, melyek nagyobb függetlenséget nyújtanak a' munkásoknak, és egy épületben való lekötött tartózkodást nem követelnek, igen jótékony azon szokás, miszerint a' dologházbeliek számára közös élelmezés állittatik. A' köz tapasztalás szerint a' közös étkezés sokkal jobb étkeket nyújt, és kevesebbe is kerül, mint az egyéni. Az azonban mindenütt behozatott, hogy a' munkások bére készpénzben adatik ki, különben életmódjokon, szükségeiken nem lennének képesek segéltni. Az pedig önmagában értetik, hogy ilyly önkényes dologházakba csavargók, fegyeznek és megbélyegzettek ne bocsáttassanak. Mindenütt úgy tekintetnek ezen házak, mint a' szerencsétlenség asylumai, mint olyly jótékony intézetek, melylyekbe bizonyos események vagy szerencsétlenség által sujtott szegény munkások és iparosok munka és foglalkozás végett menekülnek. Ezeket tehát fegyházaknak nem lehet 's nem szabad tekinteni,

mert ezeknek hivatása a javítás, mire amott nincs szükség, minthogy csak a munkahiányra alapítottak. A' dologházak az államnak költséget okoznak, melyet a' polgárok kénytelenek fizetni. Ez azonban senkitsem tartson vissza ezen intézet pártolásától; valamint azon tekintet nem is akadályozza azt, hogy Európában mindinkább szaporodnak. Mert a' tapasztalás bizonyítja, mikép azon mértékben, a' mint fogy valahol a' munka, a' szerint szaporodik a' bűnösség és vétkesség. Midőn kevesednek és bezáratnak a' műhelyek és gyárak, akkor szaporodnak a' koldusok is és telnek a' segélyző intézetek, börtönök és fegyházak. Mert azon tért, melylyet munka és ezáltal becsületes életmód foglal el, ha ez elmulik, elfoglalják a' nyomor és szükség, 's ezeknek elválhatlan társai, a' büntettek 's kihágások. Innen van, mikép Franciaországnak azon középdeli vidékein, hol felével kevesb számú szegények vannak, mint a' többi részekben, a' büntettek száma is kisebb. Azon segély tehát, melylyet meg akarunk kímélni 's azért meg akarunk vonni a' dologházaktól, korán sem fog általunk elértni, mert más uton megveendik azt rajtunk a' börtönök, porkolábok, bakók 's a' segélyző intézetek. És azonfölül, hogy nem nyerhetünk semmit, vagyon- és személybátorságunk is veszélyeztetve van, mert a' munkátlanság és inség idegen vagyomból szokott élni. Az emberiség szeretete, tisztelete mindinkább halad, és követeli a' szegények istápolását; de ezeknek emberi méltósága és önérzete azt is megkívánja, hogy ne alimizsna gyanánt adassék a' segély, hanem kiérdemlés és megszolgálás után.

Az elszegényedett 's munkanélküli dolgozó osztály és az állam közti viszonyra nézve legújabb időben Európában változás történt és pedig mind elméletileg mind gyakorlatilag. Franciaországban ugyanis a' socialisták azon tant állították fel, miszerint a' dolognélküli munkásoknak nem az állami czélok és érdekek tekintetéből kell munkát és keresetet nyújtani, hanem az azt parancsoló jogkötelességből. E' szerint a' munkások jogilag követelhetik az államtól, hogy ha nincs keresetjük, azzal láttassanak el. És így a' munkások az állam irányában munkához való joggal bírnak. Ennek valósitására többé nem dologházak, hanem *nemzeti műhelyek* javaltattak. *Blanc Lajos* előadta azon tervet, melyly szerint lennének ezen műhelyek államilag felállítandók. Legfőbb elv, melylyből kiindul a' jelen versenynek elnyomása, és az egyéni verseny helyébe a' társulati versenynek állítása. A' kormány kölesönt szerezne, és abból állítaná fel a' műhelyeket, melylyeknek szinte általa kidolgozott szabályait a' nemzetgyűlés megvitatná és megerősítené. A' társalmi főhatalom alapítaná a' műhelyeket, tehát az is rendezendené azokat. A' munkabér mindenkire nézve egyenlő leendene. A' nevelés ki fogná fejteni azon erkölcsöket és eszméket, melylyek megerősítik a' munkásság ösztönét és az ipartörekvést, habár nem lesznek is mint most különböző bérjutalmak. A' kezelők előre a' kormány által neveztetnének ki, később minden felügyelőkkel és főnökökkel együtt a' munkások által választatnának. Évenként számadás tétetnék a' tiszta bevételről, melyly a' köznyereséget teendi. Ez 3 részre fogna osztatni. Az első a' munkás tagok közt egyenlőn felosztatik; ezen nyereségbeni részesülés leend a' legnagyobb ösztön a' munkásságra és szorgalomra. A' másik rész öregek, betegek és aggottak tartására, és aztán más iparágak felsegállítására és munkaeszközök nyújtására leend

fordítandó azoknak számára, kik részt akarnak venni a társulati munkálkodásban. Egyesülhetnek mindazon külön iparosok, kik a természet és iparáguk hivatása szerint egymáshoz vonatnak. Béréről kiki szabadon rendelkezhetik, a közös életet és a szükségeknek közösen való ellátását az együttlét hasznai és szüksége úgy is önmagától előidézendi. A tőkepénzesek csak törvényes kamatot kapnak, a nyereségből pedig egy munkásra eső részt. Minden főbb iparágban leend egy nemzeti műhely. Ezeknek tehát kettős hivatása leend: munkát adni, és az iparkeresetet egészen elvonni a magánosok kezei közül a nemzeti társulatok körébe. Ez szükségkép bekövetkeznék, mivel a magányosok olyly jól és olcsón nem dolgozhatnak és nem készíthetnének műveket, mint a műhelybeliek, kiknél azt a közös élet olcsósága és a nyereség általi inger eszközölné. Ennek folytán a magánosok nem versenyezhetvén, az ipar átmenne a nemzeti műhelyek kezei közé, és így azon egyedárusság helyébe, melyet jelenleg a nagy tőkepénzesek a szegény iparosok felett gyakorolnak, a józan társulati szövetkezés lépne, melyly minden egyest biztosítana a gazdagabbak általi elnyomás ellen. Az egyéni egyedárusság helyébe tehát olyly szövetkezés lépne, melyly odáig terjedne, mikép fűműhelyek lennének, és minden hozzá rokon iparágak mint pótlékai mellékműhelyekben hozzájuk csatlakoznának. Ezen associatio és munkarendezés fölvei lennének tehát: a bér egyenlősége, a tőkepénzesek nyereségének eltörlése, főnökök választása és az egyéni verseny elnyomása. A socialisták ezen tervéből sokat helyesléssel fogadtak egész Európában. Az, hogy a gyöngébbeknek, a szegényeknek munka és segély nyujtassék, hogy soruk javíttassék, igen nemes és üdvös törekvésnek ismertetik el. Belátták az associatio hasznosságát is, minthogy a consumtiót olcsóbbá és tökéletesebbé teszi, és a terményzést is elősegéli. Egyszersmind elismertették az is, hogy a korlátlan, határnélküli egyéni versenynek felette káros kinövései vannak. De másrészt méltán kérdeztetik az érintett terv teremtőitől: elegendő leend-e az ipar és erőfeszítéssel járó küzdelmek felébresztésére a pusztá erkölcsi köteletség érzete, melyly ott az anyagi érdekek, egyéni nyereségvágy helyébe állíttatnék? És nem leend-e káros, ha az egyéniség egészen el fog nyomatni, és azzal minden egyéni tulajdonok, melylyek az ipar és haladás körében olyly sok nagyszerűt képesek teremteni? A magán verseny minden kinövései mellett nem olyly forrás-e, melylyből származott a kézművek javítása, a találmányoknak egész özöne és az iparnak jelen tökélye? És ezen ipartökélylyel, és haladással nem jár-e karöltve a munkások keresetének és bérének emelkedése is? Ha ezen verseny el fog nyomatni, a jelen buzgalmat, törekvést és munkásságot nem fogja-e közönyösség, lassuság és közönségeség felváltani? Mindamellet, hogy ezen ellenokok szakadatlanul ismételtettek, az 1848-i februári forradalomban semmi sikerre sem vezettek. A forradalom Franciaországban kimondá a socialisták tanjának helyeslését. És ezzel kimondatott, és az állam alapelveül állíttatott fel, hogy: *la republique s'engage à garantir du travail à tous les citoyens et l'existence de l'ouvrier par le travail*. Ezzel gyakorlatilag és tetteleg egészen új stadiumba lépett a munkások ügye. Nem lehetett többé szó arról, hogy milyly czél-szerű, milyly hasznos munkát adni a dolognélküli iparosoknak és munká-

kásoknak; hanem elvül állítatott fel az, hogy a' munkások joggal követelhetnek az államtól munkát. Az emberiség könyörületérzetét és az állami közérdekek józanságát az u. n. munkajog váltotta fel. És az előbbi dologházak helyébe nemzeti műhelyek léptek. Ez csakugyan valósított is. A' francia ideiglenes kormány több milliónyi öszveget határozott a' munkások számára, és nemzeti műhelyeket állítatott fel, melyekben a' munkások bizonyos meghatározott napi bért kaptak. Ezen műtétel azonban rövid ideig tartott, és a' nemzeti műhelyekben való közkölségemi dolgozás eltöröltetett. — Sz. I.

Domaine, állambirtok, kamarai jószág, koronajószág, közvagyon, államtulajdon. — A' Domaine széles értelemben majd egyjelentésű a' többi elso-rolt nevezetekkel, majd inkább vagy kevésbé eltérő jelentéssel bir. A' szószármazását (dominium) tekintve, általánosan vétethetik, 's a' francia nyelvben valóban gyakran használtatik tulajdon-, vagy birtok-, sőt uradalmi jog helyett is. Ily értelemben vannak magányuradalmak, testületi uradalmak és államdomainek. Itt az utóbbiakról van szó. Az államdomaine fogalma is szélesebb vagy keskenyebb, a' mint alatta az öszszes államvagyon, vagy csupán az államhoz tartozó földbirtokot 's pedig különösen az államtartásra rendelt jövedelmű birtokot értjük. Általános jelleme tehát a' domainenek, hogy az állam, vagy kormány vagy az uralkodó és haza szükségére van rendelve. Nem tartozik e' fogalom alá, mit a' fejedelem tisztán magánytulajdonképen bir. Azonban épen eunnélfogva, a' domaine fogalmának alkalmazásában sok nehézség, sok jogi czivódás fordul elő. Domaine név alatt különböző jogtulajdonu birtokot lelünk. Itt a' javak historiai rendeltetését homály fedezi, amott államférfiak vitatják az ország tulajdonjogát az ész- és történeti jog szempontjából, vagy az udvarok érdekeit védik egyes jogtudósok. Szorosan államjogi szempontból domaine csak a' valódi állambirtok, melyly a' nemzet tulajdona, melylynek csak meghatározott haszonvétele illetheti a' fejedelmet. E' haszonvétel, mit a' nemzet saját akaratóból enged át, nem lehet ártalmas az állam birtokjogára nézve.

De lássuk a' domainek történeti eredetét. Az államok különfélekép alakulnak. Megtelepül egy eddig pásztorkodó nomád nép; vagy egy már megtelepült nép határain túl terjeszti foglalását. A' hódítás idegen népek tulajdonát is elveszi. Az ekkép megszállott, elfoglalt vagy meghódított térségek aztán fölosztatnak. Mi a' felosztásból fennmarad, vagy szándékosan fenhagyatik, az állam magának tartja fen. E' közös vagyon aztán, midőn a' keletkezett államnak szükségei szaporodnak, azok fedezésére rendeltetik. Igy támad, pénzügyi forrásként, a' domaine. E' domainekhez sorozandók mindazon térségek és birtokok is, melylyek magánosok által czélszerűen nem használtathatnak, természeti tulajdonságok, fekvésök, vagy terjedelmök miatt, mint a' nagy vizek, erdők, érezes hegyek. Ide tartoznak azon birtokok is végre, melylyeket előbbi tulajdonosaik elhagytak, vagy melylyek örökös nélkül maradtak hátra. Az is gondolható, hogy a' nagyobb birtokosok saját uradalmaikból szakítanak ki részt az állam szükségreit fedezni, vagy saját jövedelmök egy részét kötvén le, mintegy önkényt elismerik az állam birtokjogát vagyonuk egy részére. Megtörtént az is, hogy egy nagy földesurnak kedve jó polgári országos hatalomra jutni, 's fejedelemnek elfogadtatván, magány uradalmait már

mint államfőnök használja, kötelezi magát jövedelmeit országos haszonra fordítani. 'S az ily módon támadt eredeti domaineok sok uton szaporodhatnak. Szaporíthatja az állam magány szerzés útján, vétel, csere, öröklés 'sat. által; 's közjogi czimnél fogva, mint hódítás, foglalás, békekötés, elkobozás, világiásítás (secularisatio) 'sat. által.

Görögország és Róma közjvai általában közjogi eredetűek. Nem így a német államokban. Itt a domaineok vagy kamarai javak többnyire magányjogi vagy vegyesen magány- és közjogi eredetűek. A frank birodalom alapítói, már eredeti lakhelyeiken roppant magányvagyon birtak, melylynek jövedelmeiből nagy fegyveres kíséretet tartanak. 'S római Galliában még többet foglaltak magoknak. Hasonlóan az egymás után meghódított német tartományokban, melylyeknek honi törzsfőnökeiket megölték, elűzték 's birtokaiktól megfoszták. Az ekkép szerzett javak magányjogi természete akkor nem igen változhatott. A királyi szükségéről magánygazdaságilag gondoskodtak. A domaineok mellett azonban más jövedelmi források is voltak: évi ajándékok, vám, elkobzás, élelmezés 'sat. A karolingi ház után ez mind át ment Pipinre és utódira. Azonban a trónfoglaló nem öröködképen ült be már Childerich javadalmaiba. Ugy tekinteték, mint kobzott vagyon, melylyben csak mint király, tehát közjogi czimnél fogva öröködkött. Kora azonban még nem volt érett azon különböztetésre; az állam eszméje, a közjog még nem vala kifejlődve. Sőt a karolingi ház kezében, és később, a birodalom feloszlása után is családi vagyonnak tekintetett. 'S e magányjogi fogalom csak akkor kezdett megszűnni Németországban, midőn más házak jutottak trónra, nem öröklés, hanem választás útján. Hogy fogytak lassanként e javak részint kényszerű, részint pazar elidegenítések, ajándékozások, zálogosítás 'sat. által, a német birodalom történetei adják elő.

A jogi eredet kétségeit sok részben eloszlatják a domaineok fogalmának meghatározása körül az államjog kifejtettebb tanai. A fejedelem és uralkodóház sajátja kétségtelenül mind az, mit családi vagyonképen birt, midőn az ország főhivatali méltóságára emeltetett, 's mindaz, mit azután is magányjogi czimen, saját erejéből, szerez. Ellenben az államé, vagyis a státuszpolgárok egyeteméé mindaz, mi a fejedelemnek, csak mint ilylennek, mint az ország főhivatalnokának, vagy a státusegyetem képviselőjének, vagy általában közjogi czimnél fogva van adva haszonvételül, vagy örökségképen, vagy a mit az uralkodók magok szereznek ugyan, de úgy, hogy egy vagy másképen a népek fizetéik megárát. Miként volna lehetséges például valamelyly egyházi javat secularisálni a fejedelemnek, ha nem az állománytól nyert legfőbb hatalomnál fogva? Hogyan igényelhetné magának a fejedelem magántulajdonul azt, mit a nép pénzével és vérével folytatott háborukban, vagy állami békekötések, népjogi szerződések útján szerez? Mint nevezhetné övének, mit állampénzen vett, kiváltott vagy épített, 'sat. 's mi egyszersmind államezőlokra állított? Azonban e szerzési módokat és eszközöket is igen bajos régiebb időkben kikutatni. Sok államban azért bizonyos megállapított elvek szerint, hosszas kutatás után sikerült az országgyűlésnek vagy egyezkedés útján a fejedelem és nemzet közt különválasztani a magán és államvagyon. A heszsz nagyhercegségi alkotmányoklevél

a' domaineek két harmadrészét mondú ki a' fejedelem magántulajdonának. Württembergben királyi kamarai javakra és udvari domaineekre osztattak a' domaineek. Némelyly alkotmánylevelek meghatározzák az összeget, melylyel a' domaineek az állam szükségjeihez járulni tartoznak. Korlátlan uralkodás mellett azonban természetesen kevés fontossága van ez elkülönzésnek az állami és fejedelmi magánjavak közt. Itt önkény a' gazda mindenben. Sok helyen mégis meg van vonva a' válaszfal a' közjogi és magánjogi természetű birtokok közt, ott is, hol nincs alkotmányos élet. Így volt Austriában már 1848 előtt. Ellenben némelyly országban, hol az alkotmányosságnak némi árnyéka van, határozottan megtagadja az alkotmány az államjóságok létezését. Így a' waldecki, liechtensteini, koburg-saalfeldi, nassau alkotmánylevel. Még a' badeni alkotmány is előrebocsátja, hogy bár a' domaineek az állam- és fejedelemjog általánosan elismert (?) elvei szerint az uralkodó és családjának patrimoniuma, mind-azáltal 'sat. Igen különös hivatkozás az általánosan elismert elvekre. Csak némelyly udvari jogtudósok és publicisták, mint *Böhmer*, *Selchow*, *Florencourt*, *Schmalz* hirdetik ez elveket. Van a' ki az államot is a' magánjogi birtokok sorába teszi. Ellenben a' tekintélyesb jogtudósok, már Hugo Grotius és Puffendorftól kezdve, egyértelműleg ellenkezőt tanítanak. Így a' tevőleges jog tekintélyesb tanárai is: *Cocceji*, *Tenzel*, *Leyser*, *Moser* és *Klüber*. Az utóbbinak német szövetségi közjoga különösen figyelmet érdemel. A' jogfogalmak zavara kétségtelenül mutat ellenkező példákat. A' rajnai szövetségirat 27. §-sa szerint a' mediatisált fejedelmek magánbirtokként megtarthatnak minden domainet kivétel nélkül. De hová vezetne a' jog ilyen magyarázata? E' szerint meg kelle tartania a' száz vezértnek a' domaineeket országa elszakasztott részében, meg kelle tartania Károly herczegnek, miután megszűnt is uralkodni, a' braunschweigi domaineeket, 's Németföld királya kárpótlást követelhetne a' tőle elszakított Belgiumban létező domaineieért. Mi lenne az eredmény a' fentebbi elv szerint, ha a' német szövetség felbomlanék? A' trónvesztett *Wittelsbach*, *Beutelsbach*, *Welf*'sa't. családok roppantúl vagyonosabbak lennének, mint most, midőn közczélokra is megy a' domaineek jövedelmeiből. A' német nemzet ellenben, melyly azon javakból fedezte pompás udvartartását több mint harmincz fejedelemnek, sőt a' státusköltségeket is egy részben, — sokkal szegényebb lenne, 's kénytelen volna terhes adókból fedezni a' hiányzó javadalmakat. Valamelyly elv életrealóságát az mutatja, ha eszményi általánosítása nem vezet képtelenségre. 'S ne feledjük, hogy a' mediatisáltak domaineit nem a' nép nevezé magántulajdonnak (Lásd bővebben: Staatslexikon).

A' domaineek Magyarországon két részre osztattak az 1848-ki forradalom előtt, u. m. : koronai javakra és kamarai jóságokra. Amazokhoz tartoznak a' visegrádi, ó-budai, diósgyőri, huszti és tiszai szabad kerületi uradalmak, melyly utóbbi az 1791. 7. t. ezikknél fogva a' munkácsi és szentmiklósi uradalmak helyett eszerében soroztatott a' koronai javakhoz. Továbbá elidegeníthetlen koronai javaknak tartatnak a' szabad-királyi és szepesi városok, a' jászok, kunok és hajduk kerületei, minden bánya-, só-, és harminczadjövedelmekkel. A' kamarai jóságok ismét azon uradalmakból és jóságokból állanak, melylyek magszakadás vagy hűtlenség

esetében szállanak a' királyi ügyészre. A' korónajóságok elidegeníthetlenné; a' kamarai javakat ellenben a' király tartozik ismét más érdemes honfiaknak elajándékozni. E' különbség hajdan nem létezett. Így történt, hogy II. András, II. Ulászló, I. Lajos 's több királyok az ország uradalmait elajándékozták, miáltal a' kir. udvar nyomasztó inségbe süllyedt, 's a' honvédrendszer is megzavartatott. Ez vala az ok, mi miatt törvény hozatott, melyly tiltja némelyly államjavak elajándékozását. Ezért vonták meg a' különböztető határokat a' koronai és kamrai jóságok közt. 'S az állományi javak jövedelme hoszas ideig maradt legdúsabb forrása a' közpénztárnak. Mellette, még az állandó sergek rendszere be nem hozatott, csak csekély adózás szedetett. Ilyly adónemek voltak már hajdan a' szabadosoktól szedett dénárok, élelem- és terménybeli adók (collecta), lucrum camerae, 's a' subsidiumok és házi adó. (Lásd : „*Die Einkünfte des Schatzes im Königreiche Ungarn. Ofen, 1846.*“, melyly munkában egy régi magyar cameralista tévedéseivel és elavult fogalmaival sok érdekes adat van vegyítve). A' magyar domaineik jövedelmeit Fényes (Magyarország statistikája) 1,600,000 eziüst forintra teszi.

A' magyar domaineik pontosabban, mint némelyly más, főleg a' kisebb német államokban vannak elkünözve a' király magán uradalmaitól. A' magyar király jóságai a' holicsei, sasvári és ráczkevi uradalom.

Vannak végre Magyarországon egyéb közjavak is, nagyterjedelmű egyházi és iskolai alapítványi jóságok, melylyek tulajdonképen szinte a' státus uradalmihoz lennének sorozandók, mert ha ezek nem volnának, az egyházra 's iskolákra teendő költségek az ország közjövödelmeiből lennének fedezendők. Ezekről mindazáltal másuvá tartozik hoszasabban szólni. Itt még csak a' domaineik hasznairól és kezeléséről néhány szót.

Igen sokan kétségbe hozzák, hogy hasznos-e az államnak olyly vagyont szerezni 's birtokban tartani, melylynek egyedüli értéke és haszna a' belőle nyerendő pénzügyi jövedelem. (Tehát itt nincs szó középületekről, intézetekről, melylyek más magasabb célra szolgálnak, vagy a' közjólétnek olyly tényezői, mint a' csatornák, vasutak 'sat.) A' pénzügyi haszon olyly csupán financiaiális célra szolgáló fekvőbirtokból nem kisebb-e, mint azon vesztesség, melyly a' nemzetgazdaságra belőle háramlik? Mert az állomány soha sem terményez domainein annyit és olyly olcsón, mint a' magántulajdonos. Az állam jövedelme ekkép a' nemzeti jövedelem rovására szaporodik. Ellenben, ha az állam túlrad domainein (nem is tekintve, hogy az eladási ár adósságfogyasztásra 's más közhasznú dolgokra fordíthatatik) mig az uradalmi jövedelmet elveszti, közvetve bő pótléket nyer a' javított földmivelés folyvást emelkedő adótökéjében. Az emelkedő terményezés egyszersmind szaporítja a' népességet, 's ekkép mind az egyenes, mint a' közvetlen adó jövedelme növekszik. — Ez állítások ellenében másfelől mégis igaz, hogy a' terjedelmes állambirtokok kevesebb adókiivetést tesznek szükségessé, 's rendkívüli szükség eseteiben az állam hitelét emelik. Az assignátáknak, melylyek a' forradalmi Franciaországot megmentették (bár mértékfölötti kibocsáttatásuk miatt később pénzügyi bukást okoztak), semmi jelentőségök nem lett volna, elfoglatást sem nyertek volna a' nemzeti javak nélkül, miknek értékét képviselték. A' domaineik ekkép ugyanazon szolgálatot tehetik, mit az egybegyűjtött

államkinesek; 's e' mellett nem hevernek haszon nélkül, mint azon félretett kinesek, hanem folyvást jövedelmeznek. 'S vannak a' domaine'nek bizonyos nemci, miknek megtartását — pénzügyi tekinteteken kívül — államrendőri és nemzetgazdasági szempontok is az állam részére tartják fen. Ilyenek az erdőségek, némelyly bányák. Végre a' legtöbb kár a' domaine'k kezelésében az állam saját kezeléséből származik. Jó haszonbérrendszer mellett e' kezelés hátrányai elenyésznek. — Miknél fogva semmikép sem tanácsos általános elvül fölállítani a' domaine'k eladását. Inkább kivételesen ajánlandó az, 's különös körülmények közt, ha például valamelyly államnak igen sok államdomaineja van, úgy hogy a' pénzügyi haszonból származó nemzetgazdasági veszteség túlyomó mértékben mutatkozik, vagy bizonyos tulajdonaik, fekvések 's egyéb körülmények miatt keveset jövedelmező vagyonokra nézve, vagy a' rajtok fekvő közterhek megváltása, elengedése tekintetében, 's ha a' szükség szorít, vagy sulyosan a' népre nehezült, státusadósságok törlesztésére.

Általánosabb a' vélemény az államkezelés ártalmai ellen. E' kezelés rendszerint rossz, költséges 's gyakran némi hűtlenséggel jár. A' haszonbérrendszer jobbnak tartatik. Különösen tanácsos, mind nemzetgazdasági, mind pénzügyi tekintetben nagy álladalmi javakat, uradalmakat mérsékelt nagyságú apróbb részletekre darabolva adni ki. Így jobban miveltetnek 's több haszonbért is adnak. 'S a' jószágjavítás előmozdítására hozzasabb haszonbéri szerződést kell kötni meghatározott bizonyos évekre. E' haszonbéri időszak mértéke változó a' körülmények szerint. Néhol egy év is elég, mint a' kevés mivelést igénylő réteknél. Más földekre nézve, hol javítani 's beruházni is kell, sokan még az öröködési haszonbért is tanácsolják. Mindezekre azonban az államjavak természete, és körülményei adnak legbiztosabb utasítást. — y.

Döme (Károly) polgári szüléktől született Komáromban, 1768-ban, hol az alsó iskolákat, Pozsonyban pedig a' bölcészeti tanfolyamot végezvén, 1786-ban ugyanitt a' papi főnöveldebe vétetett be. Áldorrá avattatván, ugyanazon intézet jószág gondnoka mellé adatott segédül; 1794-ben szinte ott tanulmányügyelő, 1800-tól 1816-ig izsai lekipásztor, 1815-ben egyszersmind udvardi alesperes, 1816-ban károly-fejérvári tiszteleti 's a' püspöknél segédkanonok, 1817-től fogva pedig pozsonyi valóságos, majd olvasó kanonok, 's utóbb a' pozsonyi sz. Imre-növeldének igazgatója. Munkái mind fordítások, következők: 1. *Pásztori dal* (három ízben, ford. Pozsony 1791). 2. *Világ nagyjai! féljeteik* (ford. németb. egy hazáját féltő igaz magyar, N.-Szombat 1792). 3. *A' cathol. tudomány pörben forgó czikkelyeinek előadása Bossouet után.* (N.-Szombat 1793). 4. *Metastasiusnak egynehány játékdarabjai* (olaszb. Komárom 1802). 5. *A' ker. kath. tudomány igazsága azon czikkelyekben előadva, melylyekért attól a' protestansok és reformátusok elszakadtak. Freindaller után.* (N.-Szombat 1814). 6. *Ismét egy két játék Metastasioból* (Pozsony 1815). 7. *Bonaparte Napoleon megbukása.* (Kuik után Pozsony 1826). 8. *Néhány kivonatok G. R. L. munkáiból* (Pozsony 1838). — A' magy. tud. társaság Dömét, mingyárt első nagygyűlésében, febr. 15-én 1831-ben, választá tiszteleti tagul, ugyanannak pénztárát 1832-ben 300 forinttal nevelte; halála 1845-ben érte utól, élte hetvenedik évében. — B.

Domingo I. Haiti.

Donizetti (Gaetano) híres hangszerző, 's volt professor a' nápolyi conservatoriumnál, austr. udvari karmester; szül. 1797. Bergamóban 's az ottani lyceumban nevedezett. A' zenében *Mattei* kitünő olasz contrapunctistától 's *Mayr Simon* némettől vett oktatást Rómában. Amannak vezetése alatt csakhamar nagy előmenetelt tevén a' contrapunct-tanban, Bergamóba vizszzatérte után (1816.) cantatákat, miséket, quartetteket irogatott, szorosán ragaszkodva régibb mesterek műveihez 's modorához. De csakhamar elcsábítá azon fényes siker, melylyet az újabb olasz hangköltők a' nagy tömegeknél modoros hangszerzeményeik által kivívtak, 's elhagyván a' komoly és méltóságos egyházi stylt, a' szinpadi stylhez fordult. Első drámai műve: „*Enrico Conte di Borgogna*“, melyly Velenzében jól fogadtatott. Ezt három bohózat követé: „*La follia*“, „*La nozze in villa*“ és „*il falegname di Livonia*“. — Majd Rómába menvén „*Zoraida di Granadát*“, Nápolyban a' „*Czigánytól*“ 's a' „*Névtelen levelet*“, Majlandban „*Chiara e Serafinát*“ költötte. Következtek: „*L'esule di Roma*, *La regina di Golconda*, *Otto mesi in una hora*, *Olivo e Pasquale*, *Il filtro d'amore*, *Marino Faliero*, *Anna Bolena*“, részint nagy tragikai, részint vig operák, mik közül a' „*Bájital*“ és „*Marino Faliero*“ szinpadunkon is adatott. Még nagyobb tetszést nyert 1839-ben „*Lucia di Lammermoor*“, melylyet a' „*Les Martyrs*“ 's 1840-ben az európaszerte kedvesen fogadott 's mindenfelé adatott „*Ezred leánya*“ majd „*Linda*“, „*Don Pasquale*“, „*Lucretia Borgia*“ 'sa't. követtek. — 1842-ben austriai udv. componista 's karmester lett Bécsben, 's 1843-ban a' szépművészetek akademiájának tagja Párisban. Azóta írta „*Dom Sebastian*“-ját, legnagyobb művét, melylynek elkészülte után örülség jeleit mutatá. Azóta, az operakedvelő világ nagy bánatára, mai napig ki nem gyógyulhatott. — *Donizetti* olyly könnyyen játszva, 's élénken költött, mint a' franczia *Auber*; *Anna Bolénát* 18 nap alatt írta egyik gyalog-útjában Majland felé; de épen e' nagy könnynyiség okozza felületességét, 's azt, hogy öszszes dalművei nélkülözök a' mélységet, eredetiséget 's a' fülesiklandoztatáson fölülemelkedő való szépséget. Milylyen élete, olylyanok művei; állhatatlan, egy helyen sokáig ki nem tartó volt ő maga, 's művei is különféle helyeken, más más ég alatt 's viszonyok közt származván, egészen különbözök. Gyalog utzásain, falusi kirándulásain, gondola-sétáin, miket szenvedélyesen szeretett, gyűjté öszsze azon könnyyed, kellemes melódiákat, mikkel művei tömvék; de ezen vadászat a' kellemes eszmék 's tetszelgős melódiák után nem teremthete valódi, eredeti szépet. Hoszszas ideig minden kezét 's nyelvet ő tartott mozgásban, mint divatos olasz hangszerző; sok nehézség 's lelkismeretfurdalás nélkül megírta évenkint 5—6, vig és szomorú operáját, 's a' világ csodálattal fogadta kimeríthetlenségét 's hálás volt a' kellemes fülesiklandásért. *Donizetti* könnyűszárnyu szelleme pillangóként tudja öszszekeresni a' különféle virányokon, azt, a' mi műveinek kellemes illatot ad. — Dalműveiben kétségen kívül sok szép és jó hely van; azonban sem azok, mik *Rossini* szineit viselik, sem azok, mik ezeket eltagadják, nem számíthatnak hoszszabb életre 's hatásra. Nevezetes azon esodaszerü könnynyüségé, melylyel idegent és sajátot öszszeolvasztani tud. Ő a' reminiscenciákat nem iparkodik iszonyu

erőfeszítéssel, 's hajuknál fogva elővont, erőszakolt eredetiségekkel eltakarni; és ez olyly előny, melyly az ő műveinek sok más zenevilági tolvajokéi előtt, nyájas fogadtatást eszközöl, míg azon másokéi, ellenkező eljárás által, gyűlöletesek lesznek. — Hangszerelése nem túlterhelt, de mégis sokkal teljesebb és czifrább, mint hogy a' vocalrészeknek ne ártana. Tétélei tiszták 's helyesek, a' mi korábbi alapos tanulmányának következése. Testvére *Abdul Meschid* szultán zenekarának igazgatója. — A.

Donker-Curtius van Tienhoven (Vilmos) haagai törvényszéki elnök, jeles hollandi jogtudós, 's bátor képviselő a' németalföldi országgyűlésen, szül. 1778-ban Herzogenbuschban, tanult Leydenben, ügyvédkedett Haagában 's Dortrechtben, 's munkás részt vevén hazája közügyeinek vezetésében, 1843-ban halt meg Pauban. Mint tudós és író az utrechti és leydeni tudós társaságok tagjává választatott, 's több álnévű röpiraton kívül, jeles értekezéseket irt hollandi nyelven Németalföld vízügyéről, polgári törvénykönyvéről, a' halálos büntetésről 's büntető ügyekbeni bizonyításról, végre, franczia nyelven, a' kereskedési codexről. — cz.

Döring I. György, *Ker. Vilmos, Asmus*, termékeny és kedvelt német novellairó, szül. 1789. Kassalben, tanult Göttingában. Azután a' frankfurti politikai lapot vezette 1818-ig 's annak *Iris* melléklapját alapította. A' szerkesztést letévén, utazni ment, majd *Sayn-Wittgenstein* herceget követte, mint udvari tanácsosa a' bonni egyetembe. 1824-ben a' „*Nürnbergi Correspondent*“ szerkesztését vállalta el, de csak kevés ideig vitte. Megh. 1833. Wiesbadenben. — Nagy elbeszélő tehetséggel bír, de a' feltalálásban egyszínű, 's novelláiban hiányzik a' magasb irány és szellemi mélység. Igen sokat irt. Novellái közül megemlítjük: „*Phantasiegemälde*“ (1822—23); „*Der Hirtenkrieg*“ (3 k. Frankf. 1830); „*Novellen*“ (4 k. Frankf. 1831); „*Das Opfer von Ostrolenka*“ (3 k. Frankf. 1832); „*Roland von Bremen*“ (3 k. Frankf. 1832). Drámai művei közül *Cervantes* dráma és *Gellert* vigjáték legtöbb tetszésre találtak. Több dalműhöz is irt szöveget. II. *Henrik* szül. 1789. Danzigban; 1814-ben Jénában theológiát tanult, de főleg a' szép mesterségekkel 's természet-tudománynyal foglalkodott, és az ottani mineralogiai társ. tagja lett. 1817-ben Weimarban az ellenzéki lap szerkesztőtársa lett, de csakhamar ismét visszatért Jénába, hol mint magán-tudós éldegélt. Ő főleg a' németírók életirásai által lett híressé, 's jeles forrásokat nyitott ezek ismeretére 's megítélésére. — Megirta névszerint 1823—1830-ig *Herder*, *Klopstock*, *Bürger*, *J. Paul*, *Gellert*, *Matthisson*, *Schiller*, *Goethe* 's a' t. életirásait. — *Shakspeare*t és *Byront* jól fordította. Amattól 11 drámát adott az egykötetes *schneebergi* kiadáshoz, ettől *Manfredot* és *Sardanapalt* ültette át. Sok jeles dramaturgiai cikket is irt. III. *Tivadar* egyike a' jelesebb német színjátszóknak, szül. 1805. Varsóban, hol atyja sóinspector volt; tanult Berlinben. Kereskedő lett, de hajlama a' színészeti pályára ragadá, hol, miután apró szinpadokon sokáig gyakorolta magát, olyly jelességre emelkedett, hogy most a' legjelesebb characterzereplők egyikének tartatik, a' kit egyedül tartottak méltónak Stuttgartban *Seydelmann* helyére versenyezni. Vendégszerepein európaszerte nagy dicsőséget aratott. Valódi genialis művészi természet, rendkívüli szellemi izgékonyssággal 's

éberséggel, szép műveltséggel, 's csodálatos ügyességgel a' különböző szójárások és arczkifejezések utánzásában; chamaeleoni tehetség, ki a' maga egyéniségét úgy el tudja rejteni, hogy legközelebbi ismerőse sem fedezheti fel a' felvett álarez alatt. — cz.

Dorn (Henr. Laj. Egmont) német hangszerző, szül. 1804-ben Königsbergben; mostoha atyja a' híres zongorajátzó *Schindelmeyner* volt. 1826-ban írta első operáját: „*Die Rolandsknappen*“ melyly Berlinben tetszéssel adatott. Következtek: „*Der Zauberer und das Ungethüm*“, „*Die Bettlerin*“ melylyhez *Holtei* 's *Abu kara*, melylyhez *Bechstein* írt szöveget; írt több balletet is. Utóbbi operája: „*Der Schöffe von Paris*.“ Legutóbb rigai karigazgató lévén, ott zencegyletet alkotott, 's a' jó ízlés terjesztésére igen sokat tett. — cz.

Dorn-féle házfedelek. Az építészek figyelmét rég óta foglalatoskodtatja a' házak hegyes fedeleinek ezélszerütlensége, 's olyly *lapos* fedelek feltalálása, melylyek az éjszaki időjárással, t. i. a' hóval, daczolhassanak. Azon földnemek, miket e' célra az olasz használ, másutt nem találhatók; a' réz- és vaslemezek igen drágák, a' sok helyütt szokásba jött horgany (Zink) fedelek olesőbbak ugyan, de nem kielégítők, mert a' lemezek összszeforrasztásánál kis törések alig kikerülhetők, a' szeglyukak 's rozsdágyakori javítást kívánnak, erős szélvész gyakran az egész fedelet feltakarja, 's mint minden érezlemez, csak igen ovatos rálépést engednek, miért inkább csak erkélyekrei feltételes használatra alkalmasok. A' kátrányos papírral tett, itt ott sikerült kísérletek, csak kísérletek maradtak, 's inkább csak könynyü nyári épületeknél alkalmazhatók. *Dorn*, gyár-bizottmányi tanácsos Berlinben, tehát kísérletet tett: a' legegyszerűbb, mindenütt található anyagokból olyly fedéltömeget készíteni, melyly az említett céloknek megfelelően, könnyyen készüljön 's olesóba kerüljön. Találmánya éjszaki Németországon nagy elismerésre talált; a' gyakorlati élet elfogadta az új találmányt, a' mi nem gyakori eset 's Berlinben az új épületek jó része ilyly módon fedetik. Az eljárás eredeti módja pedig következő: A' födélgerendákra közönséges léczek úgy szegeztetnek egymás mellé, hogy a' vegyíték a' közbülső hasadékokban helyet találhasson. Kiszapult agyag cserlével vagy csávéval (Lohe) szorgalmasan összszegyuratik, olyly arányban, hogy amabból egy harmad, ebből két harmadrész vétessék. E' vegyítékét $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi vastagságban kell gondosan a' léczekre kenni kézzel vagy lapoczkával. Ha a' kenőes, melyly száradt állapotában veres nemezhez (Fílz) hasonlít, 's már ilyly állapotban is ellenáll a' közönséges esőnek, a' napon egészen kiszárad, kétszer le kell önteni 's bekenni forró, tiszta kőszénkátránnyal. Ez úgy áthatja a' ruganyos tömeget, hogy az, ha a' kátrány kihült, érezlemezhez hasonlít szilárdságára nézve. Egy befedés is elegendő lehet, ha jól végeztetik; azonban az eljárás ismétlhető. Hogy a' kátrány a' külső légemésztéstől megóvassék, utolsó felöntés alkalmával valamelyly gyantás szerrel kevertetik, 's felszine darabos fövennyel hintetik be, miből érzszerü, kemény héj származik. Magán a' szerzón kívül *Lincke* adott ki könyvet 1837-ben e' találmányról. E' fedél biztosnak mutatkozik eső 's hó ellenében; azóta több kísérlet tétetett, hogy újabb vegytani adalékok által a' lég és nap ereje ellen is biztosittassék. — A.

Dorow (Vilmos) író 's régiségbuvár, született 1790-ben Königsbergben, tanult Marienburgban 's Königsbergben. — Jóllehet már hivatalvált számára, erről lemondott, 's a' legelső kereskedőházak egyikében keresett állomást, 's ott maradt 1811-ig, e' mellett a' matematikai tudományokat folytatta. Miután 1811-ben ezzel is felhagyott, eltökéllé magát Francia- és Olaszországba utazni. Gyalog ment Párisba. Ugyanaz évi decemberben, *Krusemark* porosz követ, ki öt már előbb ismeré, szóbeli meghagyásokkal Berlinbe küldte *Hardenberg* státuscancellárhoz, ki neki 1812. martiusban fizetéses hivatalt szerzett a' francia udvarnál. Onnét 1812-ben visszatérvén, a' jövő évi februárban, mint önkénytes vadász beállott a' második őrezredbe Boroszlóban. A' háboru kiütése után minden ütközetben részt vett; fegyverszűnés bekövetkeztével ismét szolgálati viszonyba állott a' státuscancellárnál, kitől Lengyelhonba küldetett, hol Páris bevételeig maradt. Ezután Dfjonba utazott a' státuscancellárhoz-, honnan majnai Frankfurtba küldetvén, ott az egyesült hatalmak katonai kórházai felett felügyelt. Ezen hivatala is megszűnván, 1815. búcsút vett a' katonai élettől, 1816. mint követségi titoknok ment Dresdába, 's ugyanazon minőségben 1817. Koppenhágába, midőn egy veszedelmes betegség kényszeríté őt Wiesbadenben keresni gyógyulást. Ezen idő tájban kezdé régiségi vizsgálódásait és ásásait, mi nevély olyly híressé tette. — 1820. a' régiségtan igazgatójává neveztetett ki a' rajna-westpháliai tartományokban. D. alapította a' hazai régiségek museumát Bonnban, hol 1822-ig maradt 's honnét a' külügyministeriumba lépett vissza. *Hardenberg* hg. halála után féldíjjal nyugalomba tétetett. 1827-ben a' porosz királytól segedelmet kapott olaszországhai utazásra, hol igen nevezetes fölfedezéseket és ásatásokat tett a' régi Etruriába, 's a' nagy, most a' berlini museumban felállított etrusiai régiségek gyűjteményét szerzette. Meghalt 1846. Hálában. Munkái; „*Opferstätten und Grabhügel der Germanen am Rhein.*“ (2 kötet. Wiesbaden 1819—21.); „*Morgenländische Alterthümer.*“ (2 füzet. Wiesbaden. 1819—21. 4); „*Denkmäler germanischer und römischer Zeit, in den reinisch-westphälischen Provinzen.*“ (2 köt. Stuttgart. 1823—27. 4); „*Denkmäler alter Sprache und Kunst.*“ (2 köt. Bonn és Berlin. 1823—24. 4); „*Notizie intorno alcuni vasi etruschi.*“ (Pesaro 1828.); „*Etrurien und der Orient, nebst Thorwaldsens Darstellung der 1828 entdeckten etrusischen Alterthümer.*“ (Heidelberg 1829.); „*Voyage archéologique dans l'ancienne Etrurie.*“ (Páris 1829. 4.). Mint archäológnek sok megtámadásokat kellett szenvednie, bár más oldalról a' részére inkább hajló bírálók, jó izlést, éles elmét 's szaktudományt tulajdonitnak neki. — B.

Dorus-Gras aszszony, szül. Párisban 1816; a' párisi conservatorium nevendéke; előbb Brüssellen szerzett koszorukat, 1831 óta a' párisi nagy daljáték disze volt. Tehetsége, melyly főleg a' szivre tud hatni, kimeríti a' harmónia minden kincsét, a' művészetileg kiművelt vocalizatio minden ingerét. Enyelegve játszik a' hangokkal, 's hangja a' legváltozatosb modulációkban adja jelenségeit ritka hajlékonyságának 's egyszersmind mérész erejének. A' nagy párisi operának egyik legragyogóbb oszlopa.—cz.

Dost Mohamed Khan. Anglia gazdagságának és politikai hatalmának egyik legfőbb alapja kelet-indiai birtokában fekszik. Ennek köszön-

hető leginkább kereskedelmének roppant virágzása, tengeri erejének túlnyomó kifejlődése és az, hogy minden volt 's lehető continental rendszerrel biztosan daczolhat. Nem veszi-e el egykor ezen életkérdésű birtokot, úgy mint éjszakamerikai gyarmatait, a' felvilágosodás és a' nép önálló életének, 's szabadságérzelmeinek kiképeztevel, a' jövő kérdése, melylyre azonban csak hosszszasb évtizedek után felelendnek az események. Sokkal közelebbi azon kérdés: valljon nem létezik-e olyly hatalom, melyly jelenleg fenyegethetné veszélylyel? Azon sokféle népségek melylyek Indiát és közép Asiát lakják, önmagokban Anglia birtokaira nem lehetnek félelmesek. A' baj egyedül csak éjszak felől keletkezhetik. Azt hogy a' pétervári hatalom India birtoka után vágyakodik, senkisémm tagadja többé. Erre mutatnak azon különböző időkben muszka státusférfiak és hadvezérek által készített tervek, melylyeknek tárgya India elfoglalása volt. Ezt bizonyítják Khiva ellen tett expeditiói is. Az angol ind birtok részint az ind oceán, részint áthathatlan hegységek által majd minden oldalról biztosittatik. Egyedül azon vonal, melyly az Indus folyam által képeztetik, nyit utat és nyujthat lehetőséget az előnyomulhatásra. És ezen vonal nyitva áll a' pétervári udvar működéseinek. Mert Persiának nem csak nevezetes részét megszerezte magának, hanem azon hatalmat is, melyly Persiában uralkodik, olyly alárendeltségben tartja, melylyel kénye szerint rendelkezhetik. Az Indiába való előnyomulhatás a' források 's utak hiánya, nagy hegységek, havasok és mérhetlen homokpuszták miatt temérdek nehézségekkel lenne öszszekötve. De ha az lehető, egyedül csak Persiából Herat, Kandahar, Kabul, Peschawer és Attockon át történhetik. Hogy azonban ilyly expeditio ez egyetlen uton is kivihető legyen, elkerülhetlen, hogy Persia és Affghanistan közt baráti öszszeköttetés létezzék, csak így lehetővén a' támadó működésre elegendő biztosítékot és támaszpontokat szerezni. Ez az oka, miért a' pétervári udvar részint a' portávál kezdett több ízben alkudozást Persia felosztására, melyly tervére a' persa követet is megnyerte magának; részint az affghanokkal szövöttezett. Persia és az affghanok közt a' szövöttezés és öszszhangzás igen nehéz, mert a' politikai gyűlölséghez valláskülönbség is járul, a' Persák eretnekeknek tekintetvén az orthodox affghanok által. Az utóbbi évtizedekben azonban ezek mind Persiához, mind Pétervárhoz sokat közeledtek. És e' tekintetben bir historiai nevezetességgel *Dost Mohamed*. Ezen fejdelem, ki műveltsége és szelid kormányzata által nagy nevet szerze magának közép Asiában, született 1798. évben. Egyike azon Barekci vagy Barukschi fivéreknek, kik a' kabuli fejedelmet Mahmudot, minthogy atyjokat orgyilkosilag megölette, elűzték. Mahmud Heratban meghalt és fiverei *Zeman* és *Schah Schudscha* angol védelem alá adták magokat. A' barukschi testvérek közt 1833-ban viszályok ütöttek ki, melylyek azzal végződtek, hogy az öregebbik *Kohal Dil Khan* Kandahart, *Sardar Mohamed* Peschavert és a' kabuli királyságot *Dost Mohamed* nyerte el. Dost M. 1835-ben kabuli királynak koronáztatta magát és *Muhamed Gazi* nevet vett fel. Egész Ásiában sehohsem volt ez időben található olyly szelid és emberies országlat, mint a' milylyet D. Mohamed vitt, miáltal népének vonzalmát és szeretetét tökéletesen megnyerte, miből sok európai fejedelmek is tanulhatnak. Kormányzatának

minden törekvése népe boldogítására volt irányozva és különösen a' kereskedelem védelme és emelése által a' nemzeti vagyonosságot 's jóllétet igen magasra emelte. E' törekvéseiben azonban tetemesen háborítottott különféle megtámadások és háborúk által. Nem említve a' belzavarokat a' sikhok 1835-ben Rundscht Singh unokájának vezénylete alatt Peschaverből rontottak be, de az ottani szorosokban megverettettek. Később maga *Rundscht Singh* támadta meg Kabul, de Gumrudnál ő is legyőzött. Még több bajt okozott a' trón vesztett *Schudschah*, ki Affghanra Kabulra, Peschaverre, igényeket formált. Ez Rundscht Singhel szövetségelt, neki igérvén Affghant, Peschavert 's még több birtokrészeket. Azonban ez meg nem tartva szavát, önmaga kezére dolgozott. Schudschah pedig, bár Kandaharig előnyomult, Kabul hegyszorosai közt tönkre tétetett egész seregével. Ezen megtámadások és veszélyek ellenében D. Mohamednek szükségkép kelle trónja biztosításáról gondoskodni. A' sikhokat, Rundscht Singhet, és a' trónvesztett Schudschah az angolok segítették és pedig minden kitelhető eszközökkel és nyíltan. Ezen körülmények az angolok által, kik Schudschahat Kabulba visszahelyeztetni akarták, elmellőzött és ellenségei által megtámadott D. Mohamedet arra kényszerítették, hogy Persiában keressen magának segílyt. Így eszközölte Anglia önmaga az affghanok és Persia közti összeköttetést. Erre D. Mohamed azáltal is ösztönöztetett, mivel Kabul fővárosban 60,000 lélek közt 12,000 persa bevándorlott család lakik, kiknek köszönheti leginkább a' Barukschi család trónra emeltetését és Schudschahék elűzetését. Általában ezen persáknak vagyonosságok és értelmiségők folytán a' népre kizárólagos és elhatározó befolyásuk van. Maga D. Mohamednek anyja is persa nő volt. Ezen persa szövetségés azonban szükségkép a' pétervári udvarral való szövetségést is maga után vont, minthogy Persiában a' muszka czár bir kizárólagos befolyással, melyly felemésztí egészen Persia életét és minden tevékenységét. Egész Asiában csak egy elv uralkodik, a' muszka és Anglia közti ellenségeskedés. Az események és viszonyok Kabulban a' muszka hatalmát alapították meg. Már 1835-ben küldött D. Mohamed Pétervárra ágenseket, kik Kabul részére a' czártól segílyt kértek és ezért késznek nyilatkoztatták D. Mohamedet minden lehető szolgálattételekre. Kabul és Persia, 's Pétervár között a' legszorosb összeköttetés létesült. D. Mohamed közeledése legszivesebben fogadtatott, mert semmi sem lehet az éjszaki hatalom indiai terveinek érlelésére kedvezőbb az affghanok barátságánál. Ez okból D. Mohamed mind pénz- mind katonai segílyről biztosított. És a' thezerani muszka követ gr. Simonitsch D. Mohameddel folytonos közlekedésbe tevén magát, ennek fentartására Kabulba külön ágenst küldött. — Ennyyre haladott az Affghanistan és Pétervár közti viszony, midőn azt az angol kormány komolyabb figyelemre kezdte méltatni. — 1836-ban lord *Auckland* neveztetett ki keletindiai főkormányzónak. Ennek megérkezével az angol politika egészen új térre ment át. A' körülmények tükéletes kiismerése végett Burkes és több ügynökök küldettek a' britt kormánytól Affghanistanba. Ezek mind azon tudósítással tértek vissza, hogy az ottani Barukschi fejedelmek egészen a' persák és muszka pártján állanak. A' kormány belátta azt, mikép ind birtokai biztosítására Affghanis-

tant Persia ellenében mint védfalat kell tekintenie és pedig annál inkább, mivel Persiában korlátlan befolyással birt a pétervári kormány. Tehát azon vonalt, melylyet a' Nilus nyugoti részei képeznek, kelle biztossá tenni. Ez okból törekedett Auckland arra, hogy Affghanistanban az angol uralmat alapithassa meg, mire kedvező alkalmul szolgáltak azon bel viszályok és háborúk, melylyek az ottani fejedelmek és praetendensek közt dühöngtek. Ezekbe beavatni magát és D. Mohamedet, ki a' persák és muszkák barátja és lekötelezettje volt, semmivé tenni, volt az angolok kitűzött iránya. Ennek folytán I. Auckland elhatározá Schah Schudschah trónjára visszaállítani, hogy ezáltal Affghanistan muszka-persa szövetségétől előbbi önálló politikájára térjen vissza. Így keletkezett az 1838-iki és 39-iki hadjárat, melyly D. Mohamedre nézve igen szerencsétlenül ütött ki. Az angolok Rundschi-Singhel szövetségre léptek és Schudschah rábeszéltek, hogy D. Mohamed ellen mint trónkövetelő lépjen fel. 1838. év vége felé 15 ezerből álló hadsereg állítottatott ki, melylyhez Schudschahnak 6,000-nyi hadteste járult. Az egész hadsereg tábornok Keane vezénylete alatt és 3 hadtestből állott. A' bengali 8,000-ból állót Keane vezette, a' másik Bombay-ből vonatott össze, a' harmadik Schudschah vezénylete alatt előseregnek használtatott. November végén indítottatott el az Indus folyam felé. Ezen angol hadjárat a' legterhesebb akadályokkal és veszélyekkel volt összekötve. A' Sindek emirjei nem csak nem nyújtottak ígéretjök szerint segílyt a' sereg élelmezésére, sőt mindenféle nehézségeket idéztek elő az előnyomulás hátráltatására. A' népségek tömegesül keltek fel és háborgatták az angol csapatokat. Mindenféle lázadás ütött ki veszélyeztetésére azon útnak, melylyet maga a' természet is rendkívül nehézé tett. Minden ut nélkül roppant hegységeken keresztül kelle haladniok, miután a' mérnökök olyly meredekeken készítettek utakat, melylyeken koci még sohasem haladott át. És e' köves, hegyes pontokon olyly roppant forróság uralkodott, hogy délbőlben a' sátorok árnyában 30 fokra emelkedett. Vízben pedig olyly nagy hiány volt, hogy az emberek és állatok kidőltek az útnak szomjok miatt. Így haladott az angol hadsereg D. Mohamed ellen. 1839. febr. 16 és 17-én egy rögtönzött hajóhídon átment az Induson. Áprilben a' sereg Kandaharhoz érkezett, hol D. Mohamed testvére uralkodott. A' város közelében a' Barukschi testvérek 12—13 ezer embert állítottak fel, de az angolok közeledtével mind szétszlottak. Május 8-án Schah-Schudschah Kandaharban megkoronáztatott. Május közepén ujra folytatattatott a' hadjárat. Egy hely a' másik után bevétetett. A' bevehetetlennek tartott Ghizni is, hová D. Mohamed kincseit rejtette volt és egyik fiát 3,500 emberrel őrizetül rendelte, május 23-án csekély veszteséggel néhány óra alatt elfoglaltatott, ámbár a' Barukschik hősileg védelmezték magokat. D. Mohamednek egy fia Mohamed Ubsul is kézre került 's Indiába vitetett. Az angolok e' győzelmek után Kabul ellen indultak, melyly augusztus elején szinte angol kezekre jutott. 7-én Schudschah bevonult őseinek fővárosába. — D. Mohamed többször meg akarta ujítani a' támadást, de vasalljai elhagyták őt és serege majd egészen elszéledett. Nem volt tehát mást mit tennie, mint az erőnek engedni és visszavonulni. Sokféle hírek keringtek az iránt, hol tartózkodott 39-i veszteségei után.

A' legtöbben azt állítják, hogy Bokharában várt azon időre, melyly jobb fordulatot idézhet elő és alkalmat nyujthat ismét felkelésre. Mások szerint pedig Kondus- vagy Kulumban uralkodó sógorainál keresett menedékhelyet. Az angolok mint egy 3,000 főből álló sereget hagytak hátra Kabul biztosítására és Indiába visszamentek. — Kabul azonban nem maradhatott biztos békében. A' vidéki népségek többször fellázadtak és Schudschah embereit agyonverték. Bokhara és Kondus is ellenségesen viselte magát Kabul irányában. És így azt, hogy egész Affghanistan összehangzólag angol befolyás alá jöjön, kivinni nem leheté. Így érkezett el az 1840-ik év. Ekkor D. Mohamed ismét megjelent rejthelyéből. Egyik sógora csatlakozott hozzá és 10,000-főnyi sereg élén indult meg Kabul visszafoglalására. A' szerencse azonban nem kevesebbé volt mostoha iránta jelenleg is mint 39-ben. Sept. 18. *Dennie* dandár parancsnok által megveretett és sebesülten Kohistanba kénytelenített vonulni. A' nagyravágyás, népe iránti szeretet és az angol gyűlötség azonban nem hagyták őt nyugodni és alig gyógyultak be sebei, ismét lóra ült. Octoberben új sereggel jelent meg. De nov. 2-án Purvur mellett semmivé tétetett. Az általa vezényelt sereg is ingadozván ragaszkodásában és hűségében, magát önkényt átadta az angoloknak. Ezek Keletindiába vitték őt, hol a' kelet-ind társulattól kapott nyugpénzből élt. Így sikerült az angoloknak eltenni láb alól azon férfit, ki a' persák és muszkák iránti barátsága és szövetsége által az angol-ind birtokra mindig veszélyes leendett. De nem sikerült hasonlóan a' pétervári befolyást megsemmíteni. Sőt ellenkezőleg az az angolok elűzetése után 42-ben és az erre következett kegyetlenkedéseik 's pusztításaik folytán Affghanistanban még magasb fokra emelkedett, valamint az angol érdekek veszélyeztetésére közép Ásiában is naponta nagyobb és nagyobb haladást és foglalásokat tesz. — Sz. I.

Douville (Ker. János) a' legujabb kor egyik nagyhirű utazója, szül. 1794. déli Franciaországban, 's gyermekkorá óta utazásokra készült. Tettes vagyonnal bírván, meglátogató Ásiát 's Amerikát. Chinába nem nyomulhatott be; de, portugalli kereskedők előadásai által felbuzdítva, bement Kongóba 's Afrika belsejébe. San Filipéből indulva átbarangoló nemcsak a' portugall hatalom alá vetett Angola és Benguela királyságokat, hanem az ezektől keletre 's éjszakra fekvő ismeretlen néger földeket is. 1831-ben szerencsésen visszaért Párisba 's tudósításai a' földirati társasághoz, melylynek titoknoka, olyly nagy figyelmet ébresztettek, hogy *Lander* és *King* előtt ő nyéré meg a' díj-érdempénzt, melyly az 1830-iki legfontosb felfedezésnek adatott. A' londoni geographiai egyet, *Barrow* ajánlatára, tagjává nevezé. Munkája: „*Voyage au Congo et dans l'intérieur de l'Afrique fait dans l'années 1828—30*“ igen gazdag adalékokat nyujt a' földleíráshoz. — cz.

Drágaság l. Élclmi szerek.

Draisine, egy, Mannheimban feltalált, 's feltalálója *Drais* erdősz után nevezett kerekcs járgép, melylynek segítségével a' rajta ülő, ha jól tudta a' gápet kormányozni, jó egyenes uton, egy óra alatt egy mérföldet is haladhatott. A' várakozásnak meg nem felelvén, csaknem egészen elfelejtetett. Legujabban az angolok ismét felfogták ez eszmét, 's *Pedomotiv*

név alatt tovább fejtették, melylynek három. u. m. egy első 's két hátulsó kereke van, 's amazzal vezettetik. — A.

Drake. (Friedr.) szobrász Pymontból, 's 1844 óta berlini kir. professor, *Rauch* legjelesb tanítványa. Sok jeles mellszobor 's ércöntvény van tőle, de legszebb műve *Justus Möser* népirónak colossál érczemléke Osnabrückben. — cz.

Drama, Dramaturgia. I. Színészet, szinköltészet.

Dräseke (Ján. Henr. Bern.) evang. püspök, 's híres egyházi szónok, szül. 1774. Braunschweigban. 1822-ben lett fő superintendens Poroszország Sachsen tartományában, 's magdeburgi első lelkész. 1842-ig e' hivatalában működött; ekkor egy névtelen iratban keményen megtámadtatván és *Sintenis* lelkész ügyében a' magdeburgi tisztviselőséggel is kelemetlenségbe bonyolódván, elbocsáttatását kérte, 's ismételt kérésére, meg is nyerte, fizetése felének meghagyásával. Azóta Potsdamban élt, hol időről időre egyházi beszédeket tart a' kir. család előtt. — Irói munkássága, némi polemian, 's ifjúkori költői kísérleteken kívül, kizárólag hitszónoki hatáskörére szorítkozik. Mint hitszónok, számos külső előny 's a' szépségnek igen élénk érzete által gyámolított; művei nem csak jók, de szépek is, 's bennök az aesthetikai elem fontos helyet foglal el. Mélyen ismeri az embereket, 's ügyesen vizsgálja. Hittani rendszere: a' biblia; 's előtte ennek magyarázata, minden mataphysikai szörszálhasogatás nélkül, a' hitszónok legfontosb, sőt egyetlen feladása. Beszédeinek aesthetikai tökéletessége az idővel nevedett. E' mellett mindig szemmel tartá hallgatói szükségait, 's beszédei mindenkinek érthetők. Nyelve sajtyszerű. A' hitszónokszerk Jean Pauljának szokták nevezni, 's az anynyiban igaz, mert nála a' gondolatok 's érzelmek gazdagsága, találó elmésség, hév, 's a' nyelv feletti csodás hatalom egyesülve taltáltatnak. Legkitünőbb munkái: „*Zur Beförderung wahrer Religiosität*“ (5 egyh. beszéd; 1796); „*Predigten für denkende Verehrer Jesu*“ (5 köt. Lüneburg, 1804—12: 4-ik kiad. 1818); „*Glaube, Liebe und Hoffnung*“ (Lüneb. 1813; hatodik kiad. 1834); „*Deutschlands Wiedergeburt, eine Reihe evang. Reden*“ (3 köt. Lüneburg 1814); „*Predigten über freie Texte*“ (2 köt. Bremen, 1815); „*Gemälde aus der heiligen Schrift*“ (4 gyűjtemény, 1812—28) 's a' t. — h.

Dräxler (Károly Ferdinand) előbb, mint író *Manfred*nek nevezé magát, 's utóbb ebből *Dräxler-Manfred* nevet képezett. Született 1806-ban Lembergben, élt Prágában, a' hol tanult is; utazásokat tett Londonba és Párisba; Prágából Meiningenbe 's később majnai Frankfurtba ment, hol mindeddig tartózkodik. Munkái: „*Eszlair in Prag*“ (Prag 1826); „*Romanzen, Lieder und Sonette*“ (Prag 1826); „*Neuere Gedichte*“ (Prag 1829); „*Novellen*“ (2 köt. Lipsee 1836); „*Gedichte*“ (Frankfurt 1838); „*Fahrten*“ (Erlangen 1839); „*Die Alte aus Livadostro*“ (regény. Frankfurt 1844). Angol és francia költemények fordításai, regények, versek, novellák különböző folyóiratokban. Gyöngéd, mozgékony költői tehetség, telve szelid érzelemmel 's kellemmel, azon tulajdonok, melylyek Dräxlert a' lyrai költészetben kitüntetik; fordításai hivek 's nagy ügyességgel készíték. — B.

Drei-Königsbund I. Németország.

Dresdai események. Máj. 3-tól 9-eig 1849. A' legújabb dresdai, pfälzi és bádeni események, tanubizonyságot tesznek a' német nép magas lelkesedéséről a' német egység ügyében. Szászországban ezen lelkesedés előbb nyilatkozott cselekvőleges kitörésben, mint sem a' kiegyenlítés utja megkísértetett volna, mielőtt a' tartománygyűlés vagy csak kihalt volna a' király okait, melylyek őt a' német birodalmi gyűlés kívánatainak megtagadására indították. A' helyett, hogy minden törvényes eszközt kimerítettek 's a' közeledés minden módját megkísértették volna, miután a' német birodalmi alkotmány elfogadását a' király megtagadta, a' nép torlaszokat emelt és erőszakhoz folyamodott. Pedig erre kevesebb ok volt Szászországban, mint bárhol másutt, mert a' szász kamarai baloldal már előbb épen olyly makacsul vonakodott, mint később a' király, a' frankfurti határozatokat feltétlenül elismerni, sőt egy világosan kifejezett határozat által hozzászólási jogukat fentartották minden birodalmi törvényekhez; igen hihető hát, hogy a' birodalmi alkotmány csak ürügyül használtatott, valóban pedig a' republicai párt használta fel ezen habozást tervei kivitelére. A' kormány látván az előjeleket, fegyverkezési készüléket tett. Sorezredek osztályai foglalták el a' várat, a' lovagkaszárnyánál 6 álgyu állítottatott fel, fedezve a' gyalogság által; a' fegyvertárban fegyverek állottak készen és mindenféle parancsok mentek a' csapatok összehvonására. Mig a' várba minden bejárat belülről elzárattott, a' nép kívülről ugyanazt tette; az utcák felkelő tömegekkel teltek meg, szónokoklatok tartattak a' néphez, melyly a' porosz csapatok érkezésének hírére különben is fel volt ingerelve. A' városi képviselők összcgyülekeztek, hogy egy védelmi bizottmány alakításáról tanácskozzanak. Az izgalom mindinkább növekedett, a' riadó fegyverbe hitta a' polgári katonaságot. Csakhamar merész támadást tettek a' fegyvertárra, melylyet a' sorkatonaság védelmezett. Végezetre megnyíltak az épület kapui, de csak azért, hogy a' vetágyuk sűrű záporát ontsák a' tolongó népségre. A' vérengzés nagy volt. Igen sokan estek el. „Árulás! árulás!“ e' szó hangzott mindenfelől. A' tömegek a' tanácsházra rohantak, a' háromszinü zászlót kitűzték, és a' polgári katonaság visszalépett vezetőjének, *Kaufmann*nak helyére, kinek életét is fenyegették, az előbb görög szolgálatban levő alezredes *Heinzét* tették. Az elkeseredett nép kövekkel dobálta a' királyi palota ablakait, és a' neustadi zászlóalj a' polgári katonaságból, a' hidon keresztül Altstadtba vonult. A' községi garda felügyelete alatt rakta a' nép a' torlaszokat; a' katonaság gyengébb volt, mintsem erős állomásaiból a' torlaszépítő ellen nyomuljon, és a' szerencsétlenséget gyökerében elfojtsa; 's ez volt oka, hogy a' város belsejében csak hamar 50 torlasz emelkedett, a' legtöbb egészen az első emeletig nyulván, kövekkel jól megerősítve és német zászlóval diszitve. A' dolog ezen állásában sem lett a' király engedékenyebb, daczára a' számtalan kérelemnek, és hogy a' további ostromlásokat kikerülje, *Zschinsky*, *Beust* és *Rabenhorst* ministerek kíséretében *Königstein*ba ment. Később, a' vasuton, 6 század vadász érkezett. Délután a' védelmi bizottmány a' városi képviselők, tanács és a' nép demokrata részéből ideiglenes kormányt alakított, melylynek tagjai voltak *Tschirner* ügyvéd, kormányi titkos tanácsos *Todt* és kerületi biztos *Heubner*; 's egyszersmind

ilylyen felszólítás tétetett közzé : Polgárok! a' király és ministerek megszöktek. Az ország kormány nélkül hagyatott. A' birodalmi alkotmányt megtagadták. Polgárok! a' haza veszélyben van. Szükségessé lön egy ideiglenes kormányt alakítani. A' drezdai védelmi bizottmány és a' nép képviselői alulirott polgárokat ideiglenes kormányul neveztek. Drezda városa derék példával ment az ország előtt, 's megesküdütt a' birodalmi alkotmánynyal élni és halni. Mi Szászországot Németország kormányának oltalma alá helyezzük, melylyet a' birodalmi alkotmány elismert. A' haza minden vidékéről csapatok rendeltettek be, 's ezennel rendeltetnek. A' legszigorubb engedelmességet kívánjuk az ideiglenes kormány és főparancsnok *Heinze* alezredes rendeletei iránt. Parlamentaireket küldendünk a' sorkatonasághoz, felszólítani őket, hogy az ideiglenes kormány rendeletének engedelmeskedjenek. Őt is kötelezi a' fenálló kormány, 's Németország egysége és szabadsága. Polgárok! az elválás nagy órája ütött. Most vagy soha. Szabadság vagy szolgaság! Mi hozzátok állunk, álljatok ti mihozzánk! Aláírva az ideiglenes kormány *Tzschirner*, *Heubner*, *Todt*“. A' katonasághoz különösen is felszólítás ment, hogy a' király és ministerek megugrása után az országot közösen védelmezzék az ideiglenes kormányval és a' népnek testvérkezet nyujtsanak a' birodalmi alkotmány védelmezésében; „Kövessétek több derék katonák példáját. Ne feledjétek el hogy esküszertinti álladalmi polgárok vagytok, hogy a' nép jogának és szabadságának fentartásaért kell örködnetek. Arra vagytok hivatva, hogy megmutassátok a' népnek, miszerint vele tartotok. Az ideiglenes kormány kötelessége a' veszélyeket elhárítani, igénybe veszi erőtöket!“ — Remélni lehetett, hogy a' csapatok összsebarátkoznak a' néppel, és valóban a' fegyvertári őrség egy kézre dolgozott azzal. Azonban a' Zwickau és Chemnitzben állomásozott testőrezred 's egy lovasüteg éjjelre beérkezett, 's a' szürkület óráiban újra kezdődött az utcái harcz. Teraszban csak csatártüzelések történtek; a' Zwingerwall- és brühli terraset foglalták el, hogy a' fegyvertárrali öszszeköttetést fentartsák, hol főhadnagy *von Freyesleben* megjelent, és a' nép tüsténti távozását követelte. Ellenállásra nem is lehetett gondolni, 's így kevés szóváltás után a' polgári katonaság eltakarodott, 's a' torlaszok mögé oszlott szét, honnan élénken tüzeltek a' csapatok ellen, melylyek még a' képcsarnokból is lötték a' felkelőket. A' torlaszroham, melyly 6 fontosokkal történt, ezen a' napon semmi eredményhez nem vezetett; még május 5-én sem vettek be a' csapatok csak egy torlaszt sem. Estefelé, 5 óra tájban egy porosz zászlóalj érkezett meg a' Sándor császár ezredből és Neustadtban szállásoltatott el. Erre az ideiglenes kormány következő nyilatkozatot adott ki: „A' szász király porosz katonaságot rendelt ide, hogy önakarát, a' nép akarata ellenében foganatosítsa. A' szász nép, melyly legjobb fiait a' torlaszokhoz küldte, hogy a' német egység- és szabadságért harczoljon, 's különösen Szászországot egy áruló elkülönítés méltatlan lánczaitól megóvja, ezen nyilatkozatot felindulással fogja venni. Ma különös bátorsággal harczoltunk. Azon idegen katonai erő ellen kettőzött bátorsággal fogunk harczolni. Üdv nektek hősei a' szabadságnak! Szép a' szabadságért halni, a' győzelem tietek az életben, tietek a' halálban. Harczoljatok mint harczoltatok. Szász nép! tarts mint eddig szorosan az ügyhöz, mely-

lyet mi vezetünk. Mi a' birodalmi alkotmányt akarjuk, és birodalmi alkotmány által Németország egységét és szabadságát, Szászország üdvét, és azért, a' mit akarunk, küzdünk a' halálig. "A' következő nap reggelén komolyan kezdődött meg az utcai harez; 7 órakor a' felkelők felgyújtották János herezeg palotáját, a' nagy operaházat 's az erre szögellő Zwingerpavillont, melyből a' rézmetszvényi gyűjteményeket udvari tanácsos *Schultz*nak sikerült megmenteni; ellenben a' természettörténeti muzeum tönkre jutott. A' nagy operaházban nem valami építészeti remeket, de mindenesetre egyik legnagyobb épületét vesztede el Drezda; az abban elégett színházi ruhatár 100,000 tallerra becsültetett. Ezen operaházat II. August, 1718-ban építtette, és később annyira megbővítette, hogy hossza 118, és széle 74 rőf volt; nevérol neveztetett 1769-ig, midőn tánczteremmé alakíttatott át. Mint ilylen a' legnagyobb udvari ünnepélyeknek volt tanuja 1791-től a' pillniti congress alkalmával, 1807-ben, Napoleon első látogatásánál, és 1812-ben. Az utósó időkben roppant nagyságu termei csak a' virágvasárnapi hangversenyek alkalmával használtattak, melyeket a' királyi zenekar az árvák és özvegyek alapítványi tőkéje javára rendezett. Most az egész egy rommá lett, csak egy része állt épen az alapfalaknak, ezek is leomló félben valának. A' képesarnok is, melyly katonasággal volt megrakva, sokat szenvedett a' golyók által; leginkább megromboltattak a' *Hôtel de Saxe* és Róma városhoz czimzett vendéglők, melylynek ablakaiból a' felkelők lödöztek, mire az ostromosztályok ágyúi feleltek, míg nem rohammal bevették; melyly alkalommal a' szemeli gyógyíttatása végett Drezdában mulató *Schwarzburg-Rudolstadt*i herezeg is megöletett, ki bekötött fejvel 's komornyikával együtt fegyveres kézzel találkozott a' rohanó katonákkal. A' posta közelében levő toronyházat (*Thurmhaus*) folyvást lötték, hogy az abban és körül fekvő helyeken levő vadászokat elűzzék. Így állott a' dolog háromnap csata után; minden órával nőtt az elkeseredés, a' segédesapatok is folyvást érkeztek a' tartomány különböző vidékeiről, hogy a' szabadság ügyének védelmére keljenek, melylyet a' porosz beavatkozás méginkább fenyegetett.

Május 5-én este, az ország ministeriuma következő feltételeket intézett a' felkelőkhöz, melylyekre május 6-án délig felelniök kellett volna. 1) A' mozgalom okozóit, különösen az ideiglenes kormány tagjait kiadják. 2) 24 óra alatt, a' Neustadt-Drezdában levő kormánynak, minden fegyvert átszolgáltatnak. 3) 24 óra alatt a' torlaszokat elhordják. 4) Az utakat előbbi karba visszaállítják, különösen a' vízvezetőket, mindkettőt 48 óra alatt. 5) a' város kötelezi magát a' felkelés által növekedett közköltségek fedezésére. Ezen öt feltétel teljesítéséhez köttetett az ostrom megszüntetése; ellenkező esetben május 6-án délutáni két órakor a' tüzelés ismét megkezdeni mondatott. A' felkelők nem állottak rá. Ujra elkezdődött a' lövés. Szurokkeszoruk hányattak az épületekre. Máj. 7. ujra megszólaltak az ágyuk. Erős tüzeléssel közeledett az ostromló gyalogság, ezek közt uj porosz csapatok. Miután a' tükörgyárt a' szász katonaság 's az ugynevezett toronyházat a' poroszok rohammal bevették, a' csatározók a' promenadera nyomultak előre, a' kereskedelmi esarnokig a' postaház háta mögött. A' balszárnyon urailettek az egész uj piacznak, 's több utcának.

A' felkelők makacsul állottak ellen, különösen a' házakban, melyek közfalaikat betörték a' visszszavonulhatás könnyebbége végett. 8-án szakadatlanul tartott a' borzasztó vérontás; csak 9-én reggel lett vége a' véres szomorujátéknak. Egy porosz század 5 órakor rohammal vette be a' kereszt templomot, egy másik a' postaépületet. A' postaház kapuit a' szász tüzéség tizenkétfontosokkal lőtte be; a' század a' második megtámadásnál rohammal ment be, és mivel az épület egyedül áll és kevés kijárása van, a' felkelők mind egy szálig leölettek. Most a' még elfoglalatlan többi utcákra történt a' megtámadás. A' torlaszokrai rohamot a tüzéség ágyui készítették elő, 's a' mint az ostrom-osztályok előnyomultak, sehol többé komoly ellenállás nem mutatkozott. Nagyobb része az idegen segédcapatoknak és a' felkelés vezetői éjjel a' városból kivonultak, 's az erősen fedezett uton, a' Planen-telek felé illantak. 11 óra felé a' szászok szigorú házkutatást tartottak. A' megtalált elrejtőzőket a' községnek adták át. A' foglyokat először a' neustadti posztócsarnokba, majd, ez megtelvén, az apácák templomába vitték, melynek hajójában a' padokon egymás mellett ültek, a' nélkül hogy egymással beszélhettek volna, mit a' katonák felvont fegyverrel gátoltak. A' foglyok száma többre ment 500-nál. Aztán a' ruhatár teremeibe szállították. A' vezetők közül *Heubner* és orosz szökevény *Bakunin*, kik Freibergen át Chemnitzbe menekültek, hogy továbbra is az ideiglenes kormányt fentartsák, a' polgárok által elfogattak és Dresdába vitettek. Az ostromló katonák, mint ez minden makacs ellenállásnál szokott történni, rablás, fosztogatás, öldöklés és erőszak által szennyezték be diadalukat. A' ki fegyverrel kezében találtatott, többnyire megöletett. — Sz.

Dreves (Lebrecht) született 1816-ban Hamburgban, 1836—38-ban Jenában és Heidelbergben tanulta a' jogtudományokat, 's az utóbbi egyetemen tanulmányait elvégezvén, mint ügyvéd él szülő városában. Munkái: „*Lyrische Anklänge*“ (Altenburg 1837); „*Vigilien*.“ „*Nächtliche Lieder*“ (Bonn 1839); „*Der Lebensretter*“ (vigjáték. 1841); „*Schlichte Lieder*“ (Hamburg 1843). — Mély érzelem, a' nyelv és alak jeles kezelése, dús képzelődéssel által emelve, költeményeit, különösen a' „*Vigilien*“ és „*Schlichte Lieder*“ cziműeket igen kitűntetik. — B.

Droits réunis. Franciaországban bizonyos adó szedetik az italoctól, dohánytól, sótól, kártyától, nyomott zeneművektől 'stb. az állam részére, 's ez adók kezelése saját hivatalban van egyesítve, ily czim alatt: „*Régie des Droits réunis*“. E' hivatal van megbizva, az illető községek javára, a' városi „octroi“ szedésével. — x.

Droste-Vischering (Kelemen August, báró) kölni érsek; régi nemes-családból való, született 1773. Vorhelm mezei jószágon, nem messze Müntertől. Szellemének irányát és első fejlődését, részint házi tanítójának, részint a' münsteri tanintézetnek, de leginkább *Gallizin* szül. *Schmettau Amália* herezegaszszonyali társalgásának köszöni. Még hittani tanulmányai bevégezése előtt, münsteri főképtalan tag lett. Testvérével *Ferencz Ottóval* beutazta Németországot, Helvétiaát, Olaszországot, visszatértével 1798-ban felszenteltetett, mindazáltal csak későbbben kezdte meg papi hivatalos munkásságát. 1805. a' münsteri egyházmegye generál-vicáriusává választatott, bár a' legifjabb kano-

nokok közé tartozott, 's még alig volt 30 éves. E' fényes hivatalában sokat tett a' jótékony intézetekre nézve. A' francia uralom alatt, 1813-ban, a' káptalan, D. belegegyezésével, de VII. Pius pápa akarata ellenére, a' Napoleon által kijelölt *Spiegel Ferdinand August* püspöknek adta át a' general-vicáriusságot; D. azonban Rómába utazván, 1815. ama helyettesítést mint erőszakkal kicsikart túnyt, érvénytelennek nyilatkoztatta és maga vette által ismét a' kormányzást. A' következő években D. és a' münsteri tartomány urává lett porosz kormány közt csakhamar erős viszálykodások támadtak, részint mivel ő a' protestans elnököt, a' münsteri kath. egyetem gondnokaul nem akarta elismerni; részint mivel a' a' házass felek esketését, sőt a' vegyes házasságok kihirdetését is, csak kétoldalu ígéret ellenében teljesítette, részint mivel Bonnra való tekintetből, hol *Hermes* tanított, a' münsteri tanulóknak a' dékán által, a' főgondnok tudta nélkül, megtiltatta, hittani felolvasásokat egyébütt hallgathatni mint a' münsteri kath.-egyetemnél, melyly befolyása alatt állott. Különösen ezen utolsó rendszabály következtései kényszerítették őt a' generálvicáriusságot 1820-ban letenni 's több évig esendés, remetei visszavonultságban élni. Midőn idősb testvére *Gáspár Mar* 1825-ben münsteri püspökké lön, *Kelemen* is 1827-ben a' münsteri főkáptalannál felszentelt püspökké, 's a' pápa által calamai püspökké nevezetett in partibus infidelium, 's ezen állásában mint hitszónok, munkált, 's ascetikai iratokat adott ki. Azonban szélesebb hatáskör után vágyott, melylyet 1835-ben Kölnben el is ért. Miután ugyanis a' porosz ministeriumnak kinyilatkoztatta, hogy ő mint püspök, az 1830-ki breve értelmében, az 1834-ben történt megállapodást különösen a' vegyes házasságokra nézve fen akarja tartani, 's hivatalát, minden vallásos versenygéstől távol, jóltevésre fordítani és a' béke 's szeretet szellemében viselni, a' ministerium egyezésével a' kölni főkáptalan által érsekül választatott 's belépett hivatalába 1836. majusban. De csakhamar beigtatása után lépéseket tett, melylyek új versenygésre adtak okot. Mindenek előtt, nem csak a' *Hermes* „*Zeitschrift für Philosophie und katholische Theologie*“ iratától tagadta meg az „imprimatur“-t, hanem a' bonni alumnusoknak *Hermes* iratainak olvasását és felolvasásainak hallgatását is eltiltotta; hivataluktól felfüggesztette *Achterfeld* és *Braun* tanárokat, és mindenkinek, kit felszentelni, vagy hivatalba tenni akart, 18 élébe feltett thesisre írásbeli fogadást kellett tennie, melylyek közül a' 18-ik az volt, hogy a' kormányhoz nem fog folyamodni; a' hermesianizmussal vádolt embereket hivatalukból folyvást elmozdította. Ehez járult a' vegyes házasságokbani eljárása; az 1834-ki e' tárgyú egyességet csak annyiban ismerte szabályozónak, a' menynyiben az az 1830-ki breve legszigorubb magyarázatával egyezett. Ezért a' porosz kormány által több ízben felszólítottatott, de ő határozottan ellenszegült, minek végre az lett következtése, hogy Mindenbe vitetett. Itt előbbi ascetici életmódjának adta magát. A' vele történt folytonos alkudozásoknak, lemondását illetőleg, a' pápa együttmunkálata következtében, eredménye az lön, hogy *Geissel* speieri püspök D. coadjutorává nevezetett és átvette az érseki egyház igazgatását. — D. 1841-ben engedelmet nyert Kölnbe visszatérhetni, mindazáltal Münsterbe tette lakását, hol azóta magánéletet vitt, Rómába utazott, 's

elveihez makacsul ragaszkodott, míg 1845-ben meghalt. Az egyházzóli elveit ilyly címú iratában adta elő: „*Über die Religionsfreiheit der Katholiken bei der von den Protestanten zu begehenden Jubelfeier.*“ (Münster 1817) és egy nagyobb munkában „*Über den Frieden unter der Kirche und den Staaten.*“ (Münst. 1843), melyly ellen, *Marheineke* és *Ellendorf* irtak. Egyházi szónoklatai is jelentek meg. *Droste Kelemen* köllni érsek nevezetes papi jellem, kinek jelmondata: „te vagy Péter 's e' kösziklára épitem házamat, melylyen a' pokol kapui nem fognak győzedelmeskedni.“ E' jelmondatát tette ő a' világi státushatalom ellenébe, melyly az egyházat magának alá akarta rendelni. A' kath. egyház érdekeit martyri elszántsággal védelmezte a' státushatalom ellen. Fő vád ellene, hogy a' ministeriumnak köllni érsekké lett megválasztatásakor adott ígértét megszegte, mi ellen félreértéssel menté magát. Ez esetben azonban köteles lett volna főpapi hivatalát letenni, de ezt nem tette, mert véleménye szerint „egy kath. püspök nem vetheti le püspökségét, mint elviselt ruhát, 's nem hagyhatja el nyáját a' veszedelemben.“ — *Hermes* elleni eljárása nemtelen és törvénszegő volt. A' német szövetséges országokban fenálló törvények szerint ugyanis a' pápai brévék, bullák 's a' t. a' státushatalom elébe valának helybenhagyás végett terjesztendők, ő ezt elmulasztotta, 's törvényt sértve, erőszakosan akart a' pápai brévének foganatot szerezni. Üldözte a' hermeses rendszer barátait 's tanítóit, 's kiűritette azoknak teremcét. A' cultusminister vádja tehát, hogy *Droste* eljárása egyoldalú 's minden törvényes formát mellőző volt, hogy a' fenálló törvényeket nem tisztelte 's a' t., teljesen alapos. Kevesbé méltó azon szemrehányás, hogy „cselekvésmódja összfűggésben van azon forradalmi (ultramontán) párttal, melyly a' kedélyeket felizgatja, 's a' lelkiismereteket felzavarja, hogy duló terveit kivihesse.“ Ilyly sötétben működő párt kétségkívül létezik ugyan, de *Kelemen* érsek eljárása a' vegyes házasságokra 's a' hermesianismusra nézve egészen független volt minden idegen befolyástól, és saját vakbuzgó meggyőződéséből származott. — Idősb testvére *Gasp. Maxim. D.* münsteri püspök, 1793-ban lett pappá. 's 1795-ben már felszentelt püspökké; részt vett az 1811. Napoleon által tartott nemzeti párisi conciliumban, 's erőteljesen kérte a' császárt a' Savonában fogva tartott pápa szabadon boesájtására. 1825-ben választott münsteri püspökké, 1837-ben Oldenburgban a' görög király házasságát áldotta meg. Az 1830-ki breve-t ő is szigoruan megtartotta. 1845 szeptemberén ülte püspöki hivatalának 50-ik évnappját nagy pompával. *Fridrich Vilmos* porosz király, 's az oldenburgi herceg rendekkel diszesítették. Élte végén megvakult, 's meghalt 1846-ban. — Sz.

Drouet. (Laj. Fer. Fülöp) az ujjabb kor legkitünőbb fuvolavirtuózainak egyike, coburgi hercegi karmester, szül. 1793. Amsterdamban. Több mint 400 művet irt hangszerére, melylyel beutazta a' művelt világ nagy részét. — cz.

Drouet d'Erlon (Ker. János) fr. tábornok, 1843 óta Franciaország pairje 's marschallja; szül. 1765. Rheimsban, megh. 1844. — Részt vevén a' fr. republika 's császárság háborúiban, az első restauratio után a' tizenhatodik seregoszály parancsnoka volt; 1815-ben, Napoleon visszatérte után, az első hadtestet vezeté 's ezzel, Paris bevétele után, a'

Loirehez vonult. Később Bayreuthba menekült, mert ő is azon tábornokok névjegyzékében állott, kik hadi törvényszék elébe valának állítandók. Csak a' juliusi forradalom után tért vissza ismét Franciaországba, 1832-ben vendői főparancsnok lett, 1834 szeptemberétől 1835 augusztusáig pedig algieri kormányzó volt, hol *Clanzel* lett követője. — cz.

Drouin de Lhuys; seine-et-marnei követ a' francia nemzeti gyűlésen, szül. 1804-ben. Lajos Fülöp alatt igazgató volt a' külügyi minisztériumban. Ellenzése miatt a' követi padon, elveszté e' hivatalát. 1848-ban képviselővé választatván, a' Constituanteban bebizonyítá, hogy szép tehetsége 's a' helyzetekről tökéletes felfogása van. Külügyi miniszter lett, de e' hivatalát csak néhány hónapig viselé. Jelenleg nagykövet az angol udvarnál. — cz.

Dubois (Pál Ferencz) a' párisi normál iskolák igazgatója, 's nevezetes francia író és publicista, szül. 1791-ben Rennesben, tanult Párisban, 's 1818-ban professor lett a' falaisei, majd a' limogesi és besanconi collegiumoknál. Azon udv. parancs, melyly 1820-ban *Cousin* felolvasásait betiltá, *Dubois*t is érte, mint *Cousin* tanítványát. Ekkor Párisba ment, hová a' *Cousin*, *Guizot* és *Villemain*-féle iskola legtöbb tagja vonult, 's itt, főleg *Jouffroy*val, a' böleseleti és státustani tanulmányokban kölesönös segédhatásra szövetkezett. *Cousin* és *Guizot*val is folytonos összeköttetésben maradt. A' lapokba szabadelmű szellemben dolgozott, 's *Guizot* „*Collection des memoires de France*“ című vállalatához *Flodoard* chrónikáját fordította. *P. Leroux* társaságában 1824-ben a' *Globe* lapot alapította, melylyet, akkor még nem politikai lapot, 1829-ig szerkesztett. Oldalánál állottak *Remusat*, ki 1830-ban, midőn ő zárva volt, helyét foglalta el. *Duchatel*, *Duvergier de Hauranne* 'stb. De ő volt a' lap lelke, főleg miután az, *Martignac* ministeriuma alatt, politikai lappá emelkedett. A' szabadság, vagy inkább doctrinairismus győzelme 1830-ban a' közoktatás fő felügyelőjévé tevé, de volt barátja *Guizot*, ellenzéki szavazása miatt, 1834-ben elmozdította. A' doctrinairek hatalmának esőkkentével fr. irodalom professora lett a' polytechnikai iskolában, 's ismét főfelügyelő. Nantes városa 1831-ben követül küldé a' kamarába, melylynek munkálkodásaiban élénk részt szokott venni. *Cormenin* azt mondja róla, hogy inkább *doctrinal*, mint *doctrinaire*, mély és szilárd metaphysicus, meleg és sugárzó író. — 1838-ban Németországba küldé a' kormány, nevezetesen a' porosz oktatási ügy vizsgálására. 1839-ben *Villemain* helyébe a' közoktatási tanács tagja, 's 1840-ben, *Cousin* minisztériumba lépése után a' normál iskolák igazgatója lett. Ujabbán néhány politikai röpiratot irt a' minisztérium érdekében. *Dubois* közel áll a' politikai radicalismushoz, mint a' *Globe* többi dolgozó társai; ellenzése élesebb 's korlátlanabb volt, mint *Thiersé*, *Migneté*, sőt *Carrelé* a' *Nationalban*. Fényes cikkei mindig nagy becsüek maradnak: főleg kitünő éles, ügyes dialectikája, 's a' nyelvelvi hatályos, hódító bánása, noha az alapeszmék gyakran csak üres szólásformák. — II. *Dubois Antal* báró, orvostud. professora, egy külön. róla nevezett kórház igazgatója, 's a' kir. akademia tagja Párisban, szül. 1756. megh. 1837. Íratai a' szakértők által nagyra becsültetnek. — III. *Du Bois*, *Felix Henrik*; *Bodz Raymond* név alatt ismertebb író; előadó titkos tanácsos Neuchatel részéről Berliuben; szül. 1782. St.

Supliceben, nevedekett Genfben 's Lyonban; 1804 óta Berlinben élt. Több irata közt nagy figyelmet gerjesztett a „*Staatswesen und Menschenbildung*“ (4 k. 1837—39.) czimű munkája. — A.

Duchatel (Károly Maria Tannegui gróf.) francia állodalmi minister, a' követkamara és academia tagja, ismeretes mint közgazdászati író. Normandiai nemesi családból származik, 's 1803 február 19-dikén Párisban született. Jogtanulmányai bevégezése után a' doctrinaire-iskola védtete alatt tevékeny részt vett a' „Globe“- és „Revue française“-ben. Midőn a' juliusi forradalom következtében a' doctrineairek kormányra kerültek, Duchatel állodalmi tanácsos lett 's a' pénzügyministeriumba osztatott, de már 1832. oct. 11-én elvesztette hivatalát az akkori ministeri crisis következtében. Azután Charente megyéből jonzaci követ lett, 's 1834 april 3-dikán kereskedési minister, melyly állásáról 1836 februárban lépett vissza. E' korba esik kitünő működése a' francia vámügy gyökeres átjavítására, mivégre 1834-ben szakértők nagy bizottmányát gyűjtött volt egybe, melylynek nagy kiterjedésű munkálati eredményeit 1835-ben tette közzé. 1836-ban barátaival újra a' cabinetbe lépett mint pénzügyminister 's a' következő kamarai ülésben egész sorát terjesztette elő nagy-szerű közmunkák tervezetének; de a' doctrineaireknek 1837-ben történt visszalépése e' tervek kivételét megghiusította. 1838-ban Duchatel a' Molé elleni ellenzék tagja volt, 's 1839-ben a' nagy ministeri crisis után belügyminister lett a' Soult által képezett cabinetben. Nemours herczeg dotatioja kérdése alkalmával ujolag letette hivatalát, de ugyanazon évi oct. 29-én barátjával Guizottal újra a' cabinetbe lépett, 's egészen Guizot politikáját követte 's oltalmazta egész bukásáig a' februári forradalom által. — Fontos és érdemes munka az általa kiadott „*Documents historiques sur la France*“ (Páris 1834. fol.). Franciaország tökéletes statistikai története, melylynek kiadására a' kamara pénzt engedményezett volt. — Atyja D. Károly Jakab Miklós 1751. május 21-dikén született; a' forradalom előtt az igazgatásnál Bordeauxban volt alkalmazva; Bonaparte 1801 óta nagy méltóságokra mozdította elő. A' restauratio alatt elvesztette volt lényes állását. 1827-ben választatott meg újra alsó charentei követnek, 's 1833-ban neveztetett ki a' juliusi kormány által pairnek. — R.

Du Courret (Hadschi Abdul Hamid Bey) szül. Hüningenben (felső rajnai kerületben, Franciaországban) 1812-ben. Visszatarthatatlan kalandori hajlama 1834-ben Aegyptusba vezette őt, hol *Mehemed Ali* pártfogását megnyervén, az Islam keblébe ment által, hogy egyik főszándékát, Arabiának kikutató beutazását, teljes biztossággal érhesse el. 1841-ben Mekkába véghez vitt zarándoklata által új török, *Abdul Hamid* nevéhez a' *Hadschi* azaz *zarándok* czimet nyervén, a' mekkai pascha által Bey ranggal is ruháztatott fel. Hedschas, Yemen, Seba, Hadrament, Oman, nemkülönben a' Vahabiták földjét átutazván, az arabs parton hajótörést szenvedett és rabszolgaságba került, miből azonban kiszabadulván, Bagdadba utazott, azután pedig a' ninivei régiségek gyűjteményének elhozatalára kiküldött hajón tolmácsi szolgálatot tett, melylyből a' persa király szolgálatába, mint adjutans, lépett által. Francia titkos ügyvivőnek lenni vádoltatván, 1846-ban fogságba került, megkorbácsol-

tatott és alig sikerült neki az örök megvesztegetésével s' aszszonyruházatban megszökve menekülni. Hoszszu utakon Bourben szigetbe jött 1847-ben, honnan Európába, francia honába, visszatért, hol a' kormány költségi segítségével utazásait leírá, sőt újabb kikutató utazásokat is tett Algériának Tombuktuval és a' Senegalmelléki telepítményekkel össze-köttetése érdekében. — L.

Ducpetiaux (Eduard) a' belgiumi börtönök 's jótékony intézetek főigazgatója, szül. Brüsszelben 1804 's mint ügyvéd élt Brüsszelben, mig a' revolutio 's Hollandtól elszakadás után jelen állására emeltetett. Becses iratai: „a' halálós büntetésről“ (Brüssel, 1827); „Az örültek állapotáról Belgiumban és sorsuk javításának eszközeiről“ (Brüss. 1832. kivonat egy kimerítő hivatalos tudósításból a' belügyi ministeriumhoz); — *Statistique comparée de la criminalité en France, en Belgique, en Angleterre, et en Allemagne*, igen becses kivonata a' hivat. adatoknak. (Brüss. és Páris, 1835). A' *Hygiène publique* Annáljaiba sok derék czikket iktatott. — cz.

Dudevant (Aurora, marquisnő); *George Sand* név alatt ismeretes francia íróné, szül. 1804. Indre departementben. Átyja *Dupin* úr volt, a' sachseni marschall 's a' kónigsmarki grófnő unokája, 's a' forradalom előtt gazdag haszonbérő. *Dupin* kisaszszony francia szokás szerint zárdában neveltetett, 's alig hagyta el a' zárdai nevelést, azonnal férjhez adatott az éltes *Dudevant* marquishoz, egykori katonához. Ezen házasság szerencsétlensége lön életének forduló pontja. Ha köznapi nő lett volna, megalkuszik a' körülményekkel; főleg, midőn férje nem igen korlátolá szabadságát. De itt egy erős, egyenes, aljában nemes természet jutott fonák viszonyba, melyly jármot tűrni nem tudott: megszökött *Nohont* kastélyból, férje lakhelyéből; végképp elhagyta a' nyers, kedélytelen férfit, 's 1831-ben Párisba ment, hol, a' váló-per lefolyta közben, irással és képek szinezésével kezdé magát táplálni, 's nevezetesen a' *Figaró*ba irogatott. A' st simonismus eszméi, 's a' francia költői irodalom akkori fölemelkedése élénken ragadák meg lánglelkét; önsorsában minden nők szomorú sorsát látá, kiket *conventia* ad férjhez, 's az e' részbeni reform eszméjétől lelkesülve, regényalakban kezdé azt feldolgozni. Először, akkori barátjával 's kísérelőjével *Sandeau Gyulával* társaságban „*Rose et Blanche*“ regényt adá ki, de a' melyly, mivel benne még csak kevésé lép elő a' mondott irány, 's csak egyes részekben mutatkozik nagyobb tehetség, kevés figyelmet gerjesztett. Annál nagyobb részvétellel fogadtatott *Indiana*, melylyet 1832-ben adott, már *George Sand* név alatt; 's a' közbámulat felső fokra hágott, midőn e' regény után öt más regény nagy gyorsan jelent meg, melylyek ugyanazon irányt olyly magas lelkesülés hevével, 's az érzésnek olyly eredeti mélységével képviselék, melylyhez hasonlót a' francia irodalom *Rousseau* óta nem látott. De *Sand* még *Rousseau*t is fölülmúlá a' képzelődés gazdagságára 's költői teremtő erejére nézve. Híre csakhamar világszerte elterjedt és *Sand* neve *Chateaubriand*, *V. Hugo* 's *Lamennais* mellett kezdé neveztetni. Hibája elég van; rosszul sikerült helyek nem hiányzanak munkáiban, de ez nem gátolá, hogy e' csodás műveket még az alaposan művelt közönség is szomjasan nyelje. És méltán. Mert *Dudevant* munkái, mint

minden valódi költőé, a' lélek legmélyebb, legbensőbb eredetiségéből fakadtak, 's e' tulajdona őt minden idők legnagyobb költői sorába helyezé, 's jelenkorunk igen fontos tüneményévé emelé. Pedig *Indiánát* alig tudta csekély áron eladni egy kezdő könyvárusnak. Ezentúl minden ive ezrekkel fizettették. Regényei, mikben *Indiána* után (2 k. Páris, 1832) irányát kifejté, következők: *Valentina* (2 k. Páris, 1832), *Lélia* (2. k. Páris, 1833) *Jacques*, (2 k. Páris, 1834), *André* (1 k. Páris, 1835), *Leone Leoni* (1 k. Páris, 1835). — Mindezekben ugyanazon eszme van a' legdúsabb változatokban előadva; a' házasság képezi az érdek középpontját, 's a' szerencsétlenség, melyet erkölestelen házasságkötések okoznak. Ha mélyebben vizsgáljuk e' műveket, a' valóban erkölcsi házasság eszméjét látjuk azokból kiemelkedni, 's csak korlátolt ítélet láthat bennök polemiákat a' házasság ellen. Csakhogy ő, mint minden igazi nagy költő, igényt tart ahoz, hogy az emberi szenvedélyeket egész erejükben rajzolja. Hasonló vádakak lehete hallani egykor *Göthe*, különösen „*Wahlverwandschaftjai*“ ellen Németországban, mert a' korlátolt értelem 's erkölestan csak egyes helyeket ragad meg, 's a' mű egészét nem fogja fel. — *Dudevant* regényeit is valódi, nagyszerű költői művekül kell felfognunk, 's egészükben tekintenünk. — *Indiánában*, úgy látszik, önmaga sorsát festi a' költő. Itt is, mint ő magával történt, egy fiatal, tapasztalatlan gyermek áldozatává lesz a' szerencsétlen házasságnak, melyly őt egy durva férjhez láncozolja. *Indiána* is, mint ő, felemelkedik a' viszonyok nyomása alul, míg a' szenvedély hullámain legyőzve, csendesebb hajlandóság biztos révpártjába menekül. Nevezetes és a' költőnek tiszta, szép érzelmét bizonyítja, hogy éppen ezen első költeményében, melyly közvetlenül saját szívéből fakadt, a' legengeszteltebb szellem uralkodik. — Minél tovább halad ez irányban, annál élesebben 's tragikaiabban alakúlnak költeményei. *Valentine* 's *André*ban a' szenvedély harcát látjuk a' társadalom önzése, a' rangkülönbségek korlátai ellen, 's itt a' szenvedély halált hoz a' szeretőknek, mivel nem képesek az előítélet korlátain áttörni; a' valódi erkölcsiség itt csatát vesz, de csatát veszve is győzelmes marad, mert a' formális jog keménysége embertelenség 's erkölestelenség színében tűnik fel. *Valentine* és *Benedict*, *Genevieve* és *André* elvesznek, mint *Romeo* és *Julia*, de csendes, titkos szerelmük élvezetében több boldogság fekszik, mint egy hosszú dicső életben, 's elhalva nyerik meg a' valódi emberiség diadalját. A' magas és szent lélekműveltség, melyly e' költeményeket a' természeti lelkesülés dús teljessége mellett átözoñli, elragadó bámulatra bír; de nem kevesebb művészettel vannak dolgozva *Valentine* nagyanyjában 's *André* atyjában az aristocratai elemek. — Új 's még magasb szellemi repülést kísértett meg *Dudevant*, midőn *Léliában* és *Jacques*ban a' szenvedély küzdelmét tisztán a' lélekállapotok belsejébe tové át. Nem csak a' társadalmi viszonyok önzése az egyedüli ok, melyly a' házassági szerencsétlenségeket teremti; gyökerük az ember egyéni természetében is van, 's lényegesen az egyesek jellemfejlésének okozatai, kik a' viszonyok felett szabadon állva is elhibázzák az életboldogságot. A' jellemfejlés ugyan az időviszonyok által feltételeztetik, de a' férfi kötelessége a' beteges gyarlóságokon fölülemelkedni. A' dolog ez oldala már *André*ban érintve van; de legelőször *Jacques*ban lép fel ön-

állóság, ki a' *blazirtság*, életúntság képviselője, korunk e' szomorú lélek-betegségéé, melyly ennek erején rághva dúl, 's a' tetterőt ellopja. *Jacques* egy nemes és bátor férfi előképe volna, ha korunk e' kárhozatos túlélt-ségének 's lehangoltságának nem esett martalékul. Házasság által akar megijfúlni 's nőül veszi *Ferdinandát*, a' vidám, egyszerű, ártatlan gyer-meket mélyebb lelki műveltség nélkül; egy év hosszszat bele álmodja magát a' nőiséleti szerelem édes boldogságába, de lassankint visszatér örömtelen ürességének öntudata, 's nejét, mint játékszert, veti el magá-tól. Ez házasságtörésbe sodortatik, melylyt csaknem ártatlanul követ el; *Jacques*nak, kit büntudata gyötör, nem marad egyéb hátra, mint öngyilkosság. *Jacques* mellett egy másik nő áll, a' dicső *Sylvia*, ki őt egyedül mentheté meg, de ez neki testvére. E' három említett jellemből a' férfui mint női lény legmélyebb ismerete kiált; *Sylvia* különösen a' legmagasb 's eszményiebb női alak, kit *Sand* teremtett. — Az egész mű erő-sen emlékeztet *Göthe* Wahlverwandschaftjaira; esakhogy *Dudevant* inkább francia nemzetiségének egyenisége szerint költött, *Göthe* pedig, legmagasb általánosságra törekedve, elvoná a' nemzetiség teréről alakjait. — *Léliá*-ban az abstractio mezejére megy át *Dudevant*. Az aszszony blasirtságát festvén *Léliában*, mintegy mellékképül *Jacques* jelleméhez, annyira elmerül a' szellem és test közti ab-tract ellentétbe, hogy csupa költőiség-tel jellemeket 's helyzeteket állít elő a' nélkül, hogy a' szellem és hús harmoniájának talányát megfejtené. *Lélia* és *Tremor* valótlán 's lehetet-len alakok, ereikben nem foly vér, 's merevény szemeikből az abstractio üressége néz fagyasztva reánk. Maga *Dudevant* is elveté e' regényét, mint nem-költői művet, de helyesen mondja, hogy azért nem pirúl magáé-nak vallani, sőt élte legmerészebb tettének tartja, mert a' szellem legma-gasb bátorsága kell hozzá, hogy valaki az érzelmek olyyan örvényeibe alá szálljon 's a' szellem izolált működéseit kémlelje. *Lélia* tehát csupán úgy tekintendő, mint metaphysikai tanulmány a' regényírásra, 's e' minőségében nagy érdekü. Újabban (1839) újra dolgozta *Dudevant* e' regényét, 's concrétébb alakba öntötte azt. — „*Leone Leoni*“ regényében a' szerelem kényszerítő erejét festi egy fiatal, tapasztalatlan leányka sor-sában, ki megcsalatra, a' bűnös férfi után megy, 's kiábrándulása után sem válhatik meg attól. Itt *Dudevant* átlépte a' szépnek határait, 's az új regényes iskola hibás irányában fekvő hatásvadászatra hagyta magát ragadtatni. *Leone* jelleme igaz, de széplen és költőietlen és nem érdemli a' szellemi erő reá fordítását, melylyet *Dudevant*, alkotásánál elpazarolt. A' női kedélybe azonban itt is mély pillantásokat vet. — *Simon* (1 k. Páris 1836) és „*Le secretaire intime*“ (1 k. 1836) regényei csak távolabbról csatlakoznak az előbbiek irányához, de aszszonyi jellemek felséges rajzai-val birnak, melylyek a' legmagasb szellemi szabadság légkörében mozog-nak. — Mindezen regényeinek mélyebb iránya 's célja: valóban emberi 's erkölcsi műveltség. Új, nem kevesbé jeles, bár kevesbé feltűnő módon nyilatkozik e' törekvés azon költeményei sorozatában is, melylyek az említett irányregényekre következtek, 's melylyek tartalma másnemű. Először „*Mauprat*“ban (2 k. 1837) vált el előbbi irányától, melylyet már kimerített. Ebben egy rablóvá vadult ifjunak nevelését adja elő a' női szellem hatalma által; *Edene* jelleme, 's az öreg patkányfogó alakja igen

eredetiek, a' legragyogóbb bretagnei természetrajzokkal környezve. Inkább a' csupa tárgybeli érdekre számítvák „*l'Uscoque*“, melylynek tartalma *Byron Corsárjára* emlékeztet, 's „*L'Orco, contes vénétiens*“ (2 k. Páris, 1838). — Rendkívül kedves és gyöngéd a' művész novella: „*Les maitres mosaistes*“, 's „*la dernière Aldini*.“ — Kisebb novellái közül említjük „*Pauline, La marquise, Metella, Lavinia, Mattea*“ cziműeket, 's a' „*Le prince*“ -t melylyben *Talleyrand* keserű iróniával jellemtája foglaltatik. — Más műveiben, mint „*Spiridion*“ (1 k. 1838), melyly két szerzetes fejlődési történetét rajzolja, 's igen eredeti conceptio, 's a' „*Les sept cordes de la Lyre*“ czimű drámai költeményben, vallásos irány mutatkozik, hihetőleg *Lamennais*-vali összeköttetése folytán. Nagy tehetsége e' mezőn is nagyszerű stylben nyilatkozik 's gondolkodásának természetes fejlődése azon eredményekhez juttatja, melylyek *Strauss Davidéival* rokonok. — Irányát szinpadról is akarta tanítani a' párisi népnek. A' *Revue des deux mondes*-ban *Gabriel* czimű dramatizált költeményt közlött; *La haine dans l'amour* drámáját pedig a' *Theatre francais* akará adatni, de adatás előtt visszavonta. — Ilyly lelki erővel és a' szívnek ilyly friseségével bíró nőnél természetes volt, hogy a' napnak irodalmi, bölcséleti 's politikai küzdelmeiben melegen vett részt. Fellépett nevezetesen, mint barátjának *Lamennais*-nak védelmezője, kinek lapjába, a' *Le Monde*-ba sokat dolgozott, 's legujabban egy sor regényt irt, melylyben a' communismus ügyét magáévá teszi. Ilylyenek a': „*Compagnon du tour de France*“ 's „*Horace*.“ — 1841-ben meghasonlott a' „*Revue des deux mondes*“ szerkesztőségével, melylyben munkái nagyobb részt meg szoktak jelenni, 's önmaga alapított *Leroux Péter* és *Viardot* társaságában saját folyóiratot: *La Revue indépendante*.“ melylyben újabb regényeit, *Consuelo* és „*La Comtesse de Rudolstadt*“-ot úgy *Ziska* történeti töredékét kinyomatá. — Legújabb regényei: *Jeanne, Izidora, Le Mennier d'Angibault, Le péché de Mr. Simon; Lucretia Feliciani* 's a' t. Sokat vádoltatott *Dudevánt*, hogy a' nőket emancipálni akarja, 's erre sokat tett azon sajtásága, hogy egy ideig férfi-ruhában járt, 's szivarozott. De ő nem akarja a' nőket emancipálni a' szó rossz értelmében, hanem csak az elnyomás alól felmenteni. *Férj urak* helyébe *házasságot*, *papok* helyébe *vallást* akar tenni, a' házasságnak mindig azon eredeti eszméjét tartván szeme előtt, 's olylyanná akarván azt átalakítani, mint hiszi, hogy *Christus* idejében volt. E' tekintetben két újabb regénye *Consuelo* 's a' „*rudolstadt-i grófné*“ legfontosabbak. Az első csodálatos egyvelege abstractiónak 's költészetnek, búskomorságnak 's vidámságnak. A' zene abban azon láthatlan kapocs, melyly a' mű hőseit összeköti, 's a' mit a' zenéről elmond, valóban művészi. Bármi tervtelen 's összehányott is e' regény, az egész felett tagadhatlan lángész ömlik el. Nyelve hatalmas leírhatlan. A' „*Rudolstadt-i grófné*“, melyly *Consuelo* folytatása, az események folyama örvénynyé változik, 's az olvasó feje szinte elszédül. A' társaság, a' mint létezik, rögtön helyet engedett olylyannak, mint lennie kellene. De egyik művén sem mutatkozik világosabban, hogy nem a' házasság eltörlése, hanem a' helyes házassági viszony helyreállítása fekszik szívében. A' convenientiát, mint az erkölcsnek ellenségét, határozottan elutasítja ugyan magától, 's a' szerelemben szabadságot akar, mert

tudja hogy a' s etelem legerősebb kötél. Nem akarja, hogy a' házasság üzérlet, hanem hogy a' szív közvetlen vonzalma legyen; keményen küzd a' durvaság, könnyelműség 's közönbösség ellen, felvéve, hogy egy a' jellemek őszhangzásából keletkezett szövetség a' házasság azon ideális erkölcsiségét hozza elő szükséges eredményül, melyly után minden hősnéje az ő saját szívének ifju lüktetésével eped. Mig korunk hiányait 's gyarlóságait kimutatja, 's az önzést üldözi, mint társadalmi bajaink forrását, magasabb társasági fejlettség positiv eredményeire jut el, melyly a' férfitől 's női jellem mélyebb felfogásában fekszik. A' férfitől elhatározott erélyt kíván, melyly az antik erénnyel legyen rokon; a' nőtől magasb műveltséget, melyly őt az uralkodó életelemekhez közelb hozza; a' polgári társaságban szeretetet, hogy a' valóban erkölcsi eszmék valósúlhassanak. A' házasság a' polgári társaság alapja, annak erkölcsi alakulásától függ egyesek, mint az egész állam jólléte; arra kell irányozva lenni a' törvényhozók, a' néptanítók, a' bölcselkedők tekintetének. 'S ez a' Sand-féle anynyiszor félreértett regények valódi iránya. — Magát emancipálta ugyan, de ezt ő is csak kivételes esetnek tekinti. Mert leányának egészen női nevelést adott. — *Dudevant* szükségből lett íróvá; első munkái arra szolgáltak, hogy külső viszonyait biztosítsák. Későbbben szenvedélyből irt, mert férje elleni perét megnyervén, nyomó életszüksége megszűnt, 's engedelmet nyert két gyermekét is magához venni. Különbben írói neve 's műveinek fényes sikere még kedvezőbbé tévék vagyoni helyzetét, 's biztosíták függetlenségét, lehetővé tették szeszélyei betöltését. Hajlama szerint majd Párisban élt, majd berryi falusi jószágán, majd ismét utazott Schweiczban 's Olaszországban. Első társától *Sandea*tól, kitől *Sand* nevét kölcsönzé, elvált, miután ez elrejtett írói nevét elárulta. Későbbben több kísérletet tett új szerelmi viszonyok kötésére, de tartós siker nélkül. A' férfiruhát és szívat, melylyben egy ideig gyönyörködött, most ismét letevé. 1840—41 telén a' baleári szigetekben élt, 's e' tartózkodását „*Un hiver au midi*“ munkájában ragyogó színekkel festi. Munkáinak teljes kiadása több ízben jelent meg, p. o. 1839-ben 18 kötetben; legújabb az úgynevezett „*Edition charpentier*.“ — Művei németre több ízben fordítottak; magyarul *Indianát és Léliát* bírjuk, *Récsy Emil* által fordítva. — Külső életmódjáról 's öszszes eszmévilágáról érdekes adatokat nyújt ismerőjének, *Pictet*nek könyve: „*Une course a' Chamounis, route fantastique*“ (Páris, 1838). „*Lettres d'un voyageur*“ czimű munkájában önmaga iránt kiméretlen vallomásokot nyújt (2 k. Páris, 1837) 's őszintén és kimerítőleg értekezik regényei irányáról. Bármit mondjanak is roszakarói, főleg a' németek, kik a' nagy költőnek új, szabad irányában erkölcselenségre vezető léktelenséget, az előítéletek 's rothadt társasági viszonyok üldözésében skepticismust látnak, kik őt azzal vádolják, hogy *Sand* előtt nincs vallási, erkölcsi, neptaphysicai 's társadalmi igazság, hogy ő csak egyről nem kételkedik. t. i. szerencsétlenségéről 's a' t. azt csakugyan egész világ clismeri, hogy a' tartalomnak külalakja, művészi formája 's nyelve felséges és hasonlíthatlan, költői érdeme mérhetetlen. Alig van 's volt költő, ki a' legegyszerűbb eszközökkel olyly roppant 's megrázó hatásokat tudott volna előhozni: ritkán követte még regényíró olyly híven ama nagy törvényt, hogy az

események, melylyek a' regény személyeit érik, jellemeik expositiója legyenek egyszersmind. Dudevant aszszony itt Góthével áll egy színvonalban. Styljének jelessége egyik legfényesebb tulajdona. Nem folyamodva *Hugo V.* segédeszközeihez, megelégszik a' nyelv azon elemeivel, melylyeket már *Rousseau* használt, de milyly tökéletesen mondja el régi francia nyelven a' legújabb dolgokat! — Kifejezései csak igen ritkán kerestek, midőn eszméi rendkívülsége oda erőlteti. — *George Sand* felől sokan igen sokat irtak már p. o. *Nisard, Walsh, Mundt Theodor* 's a' t. — T.

Dufaure. Munkás osztálybeli szüléktől eredt Saintes környékéről, 's a' parlamenti élet gyakorlata 's magasb társalgás szokása után is megtartotta eredetileg megszokott nyílt 's kissé nyers modorát. Mintegy tiz évvel ezelőtt lépett közpályára. Saintesben már híres ügyvéd, 's bár a' juliusi revolutio barátja, de rendszerető ember is levén, a' kamarába választatott, 's az ellenzék padjain erőteljesen működött. A' ministerium hatalmas ellenséget talált benne. A' *Thiers-Barrot*-féle coalitio által *Dufaure* az új cabinetbe hivatott, de azon időkben igen őszinte politikusknak találtatván, ismét visszatért a' balközép padjára, *Passy Hyppolit* barátja oldalához. — 1847-ben, bár akarta a' választótörvény változtatását, nem ment politikai barátaival az ellenzéki banquettekre, melylyek a' februári vihar kitörését sietteték. De a' forradalom győzelme után, örömmel fogadta azt, 's érezte népképviselői kötelességének egész súlyát. Minden alkalommal ismétlé e' két szót: „se reactio, sem utópia“! — Tagja volt az alkotmánykészítő bizottmánynak, 's az alaptörvény vitatása közben fényes szónoki tehetséget tanusított. Beszédének tartalma 's nyelvének külalakja által megmutatá, hogy azon értelmes, józan demokratiához tartozik, melyly csak a' békes revolutiót szereti. Megkapó ékesszólással beszélt a' tulajdonról, melylyet javítani kell, nem lerontani, 's az oktatásról, melylyet keringtetni kell a' társadalom minden ereiben, de nem olyly modorban, hogy szélütést okozzon. *Cavaignac* tábornok, megkapatva *Dufaure* kitünő tehetségei által, belügyi miniszterévé nevezte őt kormányában. A' baloldal reactiót kiáltott, 's morogva fogadá *Dufauret*, ki ezzel keveset gondolt. Noha igen ellene volt *Bonaparte Lajos* candidaturájának, ez sem kételkedett őt ministeriumába meghívni, méltányolván fényes tehetségeit. — y.

Dufour (Vilmos Henrik), a' schweiczi szövetség hadseregének a' legújabb ottani események által híressé lett fővezére, ki a' freiburgi és luczerni győzelmeket vivta ki, született Konstanzban 1787. Atyja által jogtudományra szánva, a' genfi collegiumba küldetett, hol azonban kevés idő múlva a' jogtudományt matematikával cserélvén fel, a' had istenének hódolni jobbnak találta. A' Sonderbund ellen kitört háboru előtt már *Dufour* a' schweiczi szövetség legérdemesb katonatiszteinek egyike és a' genfi geniec-osztály ezredese vala. De katonaszolgálatán kívül mint katonai szakiró is jeles nevet szerzett magának, főleg 1824-ben Genfben és Párisban megjelent munkája „*De la fortification permanente*“ által, melylyért Sándor orosz ezártól fényes ajánlatokkal kínáltatott meg, miket azonban, mint egészen hazájának élő hű republikánus, el nem fogadott. Fennértett munkáján kívül még többet is adott ki, jelesül megemlítettő

a' Genfben és Párisban 1827-ben megjelent „*Geometrie perspective avec des applications à la recherche des ombres*“ és az „*Instruction sur le dessin des reconnaissances militaires*“ — 1841—1848. években, a' genfi politikai mozgalmak ideje alatt, *Dufour* Szabaudiában, Genfhez közel fekvő jóságán, családja ölében, kedélyes visszavonultságban élt, honnét csak polgártársai sürgetéseire és nem minden vonakodás nélkül, lépett az említett fővezéri polczra (l. Helvország, Sonderbund). *Dufour* a' társalgásban keveset beszél és életmódjában nagyon tartózkodó; mint vezér, hallgatag és komoly. Lelkestül testestül republikánus, minden pompának és piperének ellensége, főleg pedig példás önzéstelensége által tünteti ki magát. Midőn, tett szolgálatai jutalmául, csinos jósággal akarták a' győzelem után díjazni honfitársai, ő azt el nem fogadta, kijelentvén, hogy csak kötelességét teljesítette, ez pedig jutalmat nem érdemel. — L.

Dulk (Fridrik Fülöp.) Németország vegyészei közt igen szép nevet vivott ki magának. Született 1788. nov. 29-én keleti Poroszországban Schirwindtben, honnan atyja mint *accisa-szedő* Bartensteinba tétetett át. Itt a' helybeli igen jól rendezett tudományos iskolákban nyerte első képeztetését, honnan az egyetembe ment át. A' jogtudományok tanulására szánta magát, mivel így reménye valamely életmódhoz juthatni, szüleitől megfosztatván és minden vagyont nélkülözvén. Midőn azonban a' tiltsi béke folytán Poroszországnak több nevezetes tartományai elestek, és azokban az állami hivatalnokok elbocsáttattak, *Dulk* felhagyott jogpályájával, és 1807-ben Königsbergbe ment bátyjához, ki ott gyógyszerész volt. Ennél segédnek állott be, és 1813-ban Berlinben az állami vizsgálatot, mint első rendű gyógyszerész kitünően letévén, bátyja gyógyszerertárát átvette. Minden idejét a' vegytanra fordítván, e' szakban csakhamar hirre kapott. 1825. privat-docens lett az egyetemenél, és később a' vegytan rendes tanárjának neveztetett ki. Mint ilyen nemcsak a' tanítás által, hanem az írói pályán is sok érdemeket szerzett. 1833-ban adta ki igen keresett „*Handwörterbuch der praktischen Arzneimittellehre*“ czimű munkáját 3 kötetben. Igen nagyon elterjedett: „*Preussische Pharmakopie, übersetzt und erklärt*“ 2 k., melyly 4 kiadást nyert ugyan tőle. Megjelent még tőle: *Handbuch der Chemie* 2 k. 1833—34. — Sz. I.

Duller (Edvárd) a' szépirodalmi íróknak egyik kedvelt társa, született Bécsben 1809-ben. Atyja szláv származásu volt Krajnából, sebészettel foglalkozott és fia születése után néhány napra meghalt. Fia mostoha kezekre került ugyan, de olyly szigorú nevelés és felügyelet alá, melylynek köszönheti leginkább kiképeztetését. A' bécsi egyetemen tanulván a' bölesészetet és jogtant, különösen kitüntette magát. Szorgalma meglepő volt, magán óráinak egy részét tanításra fordította. 17 éves korában írta „*Meister Pilgram*“ czimű drámáját, melyly 1828-ban került színpadra 's igen nagy tetszést nyert. Ugyanazon évben írta: *Der Rache Schwanenlied* tragoediáját, melyly 1834-ben jelent meg nyomtatásban. Különös tanulmányául tüzvén ki a' történeteket, a' lyrai nemben leginkább balladákkal foglalkozott. Minthogy pedig a' bécsi szolgálai censurát el nem tűrhette, Münchenbe ment, hol 1831-ben *Wittelsbacher* cím alatt adta ki balladáit. *Spindler* *Damenzeitung* és *Zeitspiegel* lapjának egyik legszor-

galmasabb dolgozótársa volt, kivel Baden-Badenbe, 's innen Trierbe ment. 1834-ben Frankfurtban *Phönix* divatlapot alapította, melyly közkedvességet és nagy elterjedést nyert, de 1838-ban megszűnt. 1835-ben Trierben megnősülvén, 1836-ban Darmstadtban telepedett le. Az említettekön kívül több más művei is ismeretesek. Ilyenek: versezetei a' királyok és népekhez 1831. Stuttgartban. „*Der Antichrist*.” 1833. *Erzählungen und Phantasiegemälde* 1835. *Franz v. Sickingen* 1833. *Die Feuerkaufe* 2. k. 1834. *Kronen und Ketten* 3 köt. 1835. *Geschichten und Märchen für Jung und Alt* 2. k. 1834. *Loyola* 3. k. 1836. *Kaiser und Pabst* 4. k. 1838. *Grabbes Biographie* 1838. és több apróbb elbeszélése. Legnagyobb szerencsével működik a' történeti regény mezején. Jellemrajzai, dús képzelő tehetsége és gondolatbősége közelismerést nyertének. E' mellett szorgalma és munkássága kifogyhatlan és képességével hason fokon áll. — Sz. I.

Dumas Sándor, francia író, az ismeretes francia forradalmi tábornok Dumas Sándornak fia, ki magát, mint az alpesi seregek fővezére 's mint az egyiptomi hadjárat részese, kitünteté. Az atyja Szent Domingóban, mint Pailletterie marquisnak egy négerntől való fia, születvén, némelyek egyrészt ezen körülményből magyarázzák fia drámai költészetének jellemét. — Az ifjabb Dumas Sándor, kiről itt szólunk, 1803-ban Villers-Cotteretsben született. Ifjúsága egy részét szűkölködő helyzetben tölté és igen silány növelésben részesült. — Szerencsét próbálni Párisba ment 1823-ban 's Foy tábornok közbenjárására — kihez ajánlólevele volt — az orleansi herceg titoknoki hivatalában írónak alkalmaztatott. Szabad idejét önmivelésére kezdte fordítani. 'S szorgalmához éjeit is használván, korának szinpadi jó és rossz műveit bizonyos kíváncsisággal tanulta át. Három évig folytatá ekkép tanulmányait. 1827-ben angol színészek jöttek Párisba. Dumas, ki eddig idegen nyelven mit sem olvasott, sietett a' színházba, hogy ott magát az eddig ismerteknél magasabb élvel lelkesitse. *Hamletet*, *Othellót*, *Romeot*, *Shylokot*, *Virginúst* látván, hivatása azonnal kitünt. Véralkatanak egész hevével tanulá *Shakespeare*t, *Schillert*, *Racinet*, *Corneillet*, *Moliéret*, *Calderont* és *Göthét*. A' holt természetben buvárokodott, hogy az élön kísérleteket tehessen. Első szinpadi műve: *Christina*, svéd királynő, melylyet a' Théâtre françaishez beadott, visszautasították. E' mű az ugynevezett classicaei modorban volt írva, szerzője még azon hitben levén, hogy csak ezen modor vezethet tisztelet és méltánylatra, 's épen azért szorosán alkalmazá magát a' régibb francia költészet egységi szabályaihoz, melylynek eredetét *Aristotelesig* fölérőszakolták. Darabjának tapasztalt balsorsa arra bírta a' szerzőt, hogy a' regényes iskolához térjen át, 's „*Harmadik Henrik*” című művével e' nemben föl is lépett. Ez azonfölül, hogy az uralkodó kívánatoknak teljesen megfelelt 's zajos tetszésben részesült, előadásával írójának 30,000 frankot is jövedelmezett. A' siker arra bírta Dumast, hogy az új ösvényen nagyobb jövőt keressen 's az orleansi hercegnél „*III. Henrik*” előadása után nyert könyvtárnoki állomásról lemondván, magát egészen a' drámairásra adja. Azzal indult újra meg, hogy classicaei modorban írt *Christine*-jét romanticaivá változtatá: „*Stockholm, Fontaineblau et Rome*” czim alatt. Így is kevés tetszésben részesült. Erre következtek: *Napoléon*

Bonaparte 1831. *Antony* 1831. *Charles VII. chez ses grands vassaux*, tragédie 1831. *Térésa*, drame 1832. *Angéle*, drame 1834. *Richard Darlington*, drame. *A' neslei torony* (Guillaudet-vel együtt írta). *Howard Katalin*, drame 1834. *Don Juan de Marana*, mystère, 1836. *Caligula* 1838. *Hermanthal gróf*, *Kean*, *Mademoiselle de Belle-Isle*, és *M. de Saint Cyre* vígjátékok. Drámái művei Párisban igen tetszetek, mindnyájan fordítottak németre is, de a' német közönséget botránkoztaták inkább, mint mulattaták; *Antony*, *Teréz*, *Belle-Isle*, *St. Cyre*, *Neslei torony*, *Howard Katalin*, *Kean* stb. nálunk is megfordultak a' színpadon, 's nagy hatást tettek. — Az újabb időkben Dumas nagyobb részt vón a' regényirodalomban, 's kapva kapott regényei egymásután halomra következtek; *Souvenir d'Antony*; *La salle d'armes*; *Pauline*; *Pascal Bruno*; *Le Capitaine Paul*; *John Davyst*; *Amaury*; *Les maitre d'armes*; *Fernande*; *La Comtesse de Salisbury*; *Le bastard de Mauleon*; *Chevalier de Maisonrouge*; *La reine Margot*; *La dame de Monsoreau*; *Les Quarante-cinq*; *La guerre des femmes*; *Les trois mousquetaires*; *Artagnan on vingt ans après*; *Vicomte de Bragelonne*; *Két Diána*; *Pamphile kapitány*; *Gabriel Lambert*; *Egy amazon*; *A' regens leánya*; *Paul Jones*; *Chevalier d'Hermanthal*; *Aktaea*; *A' korz testvérek*; *Maitre Adam*; *Albine*; *Cecile*; *Epsteini kastély*; *Speronare*; *Corricolo*; *Monte Christo*; *Les memoires d'un medecin*; *Mille et un revenants*. Ezen és több, itt nem nevezett regények és apró beszédek, bámulatos gyorsasággal özönlék el minden világrész olvasó terméit. Ezekon kívül utazási rajzokat is adott schweiczi, syriai és spanyolországi kirándulásairól, melyly utóbbi útját Lajos Fülöp volt francia király fia, Montpensier herceg menegzője alkalmára udvari megbízásból tette. Végre lyrai költeményeket 's történeti munkákat is találunk tőle, milylenek: *Franciaország és Gallia*, *Bajorországi Izabella*, *XIV. Lajos és kora*, *A' regensség*, *Jeanne d'Arc* sat. — Mi Dumas színpadi műveit illeti: ő merőben ellene indult a' tizenhetedik század drámaisokájának. A' hagyomány régi bálványait le akará dönteni trónjaikról. A' szokásossá vált 's nagyon bámult typosokat, melylyeknek alakjai Athenből és Rómából származtak, vidorabb és ifjabb 's természetesebb alakok által akará e' térről leszorítani. A' mi életünk, korunk, kelléceink és műveltségünk lett volna dramaticájának mértéke és tartalma; de célja mögött meszsze hátra maradt, 's olylykor a' képzelődés valótlan tartományába tévedett. Mit gyakran utánoz, és előállítani törekszik, az nem a' valódi, teljes emberi természet; az ezen természetnek többnyire csak legaljasabb és érzékibb létrésze. A' helyett, hogy az embereket mindenkor úgy állítaná föl, mint valóban testileg és lelkileg vannak, csak az állati embert és cselekvéseit mutatja. A' szenvedélyeket fölkeresi eredetőkben; de a' mit elles, nem mindig valódi érzemény, hanem gyakran élvágy. Mit olylykor előnkbe állít a' színpadon, mint szerelmet, csak kölesönös élvágy. A' szerelem tiszta érzeménye, melylyet *Shakespeare* egy *Romeo*ban megtestesite, előtte legtöbbször ismeretlen szenvedély. Drámáiban személyek és jellemek helyett olylykor egészen sajátóságos teremtményeket tüntet föl. A' szenvedély, öröm szellemi lüngja helyett többnyire csak forró vért állít előnkbe. Tagadja n' költői találékonyságot, a' teremtő erőt pedig lehetlennék állítja. Mondja, hogy az isten sem

mert ujat találni föl az ember teremtésénél ; azért alkotá őt saját képére. E' hit anynyira vitte Dumast, hogy Schiller *Fiesco*-jából, *Wallenstein*-jából *Don Carlos*-ból és *Shakespeare* műveiből néha egész jeleneteket átvett. Azzal menté magát , a' mivel Shakespeare , midőn az ítészet szemére lobbantá, hogy korának egyik írójától egész jeleneteket kölcsönöz. „A' rossz környezetből kiveszi e' leányokat, hogy jobba vihessené“. Azonban ne feledjük, hogy Shakespeare és Schiller az, kiket Dumas legtöbbször kizsákmányol, kiket ő maga is a' drámai irodalom példányaiul állít föl, 's kiknek alakjai jobb társaságba tartoznak, mint melylyet Dumas gyakran vágytársnókból, rablók, szülő- és gyermekgyilkosokból, fegyenczek- és méregkeverőkből alakított. A' mit a' szakbeli bírálók már régebben észrevettek, hogy t. i. *Dumas Sándor* a' legmerészebb irodalmi kalóz, ki tekintet nélkül kirabol 's írói tulajdonává változtat mindent, a' mi utjába akad, azt most a' nagyobb közönség is kezdé elismerni, midőn a' *Dumas*-féle utleírásokban Aegyptus, Syria, Sinai 's a' t. felől olylyakat olvasott, miket *Dumas* csupán párisi írószobájában írhatott. Amott schweiezi, itt keleti utját írja le könnyű, kellemes, de hazug modorban. Schweicznak nagyszerű természetű *Dumast* csak elméskedésekre lelkesíti, melylyek gyakran igen földhez ragadtak. E' felfedezés azonban semmit sem értott írói sikerének 's diadalainak, mert *Dumas*, teljesen ismervén közönségét, folytonosan megjelent hatályos új műveivel a' vásáron, 's ébren tartotta a' kíváncsiságot és érdeket akkor is, midőn gondolkodó olvasói becsülését elveszté. Személyes fellépése is a' piquantság ingerével volt fűszerezve. Hasonlított regényeinek 's drámáinak hőseihez; ivott, pazarolt, 's házát középpontjává tette a' párisi divatifjak egy osztályának, melyly nemesemberekből, írókból, művészekből 's kalandorokból állott, lóversenyekre járt, játszott, párviadalokkal és udvarias kalandokkal mulatta magát. Ezen *gentilhomme*-ok, mint magokat nevezték, szomorú nevezetességre jutottak a' *Dujarrier-Beauvallon*-féle párviadalperben. Ezen vitában, melyly közönséges gyilkolással végződött, 's a' két főhősnek fenyték-házba záratását vonta maga után, a' *gentilhomme*-ok színésznőkkel 's *Lolla-Montez*-féle tánczosnókkal vegyesen, tömegben szerepeltek, és *Dumas Sándor* volt egyik karvezetőjük. A' roueni eskütszék előtt *Dumas* vitte a' szót, magyarázta a' *Code du duel* szabályait, 's a' legtudósabb szakértőnek teljes méltóságával lépett föl. *Lajos Fülöp* erkölestelen kormánya minden uton pártolta ez irányt. A' polgárkirály udvaránál *Dumas* volt a' legkedveltebb író; ő nem írt irányregényeket, nem foglalkodott politikával 's sociális feladatokkal; ő mulattatta a' közönséget, istenítette az anyagiás irányzatot, melylyel *Lajos Fülöp* kormánya egész Franciaországot meg akarta bélyegezni; — természetes tehát, hogy az udvar kedvence volt. A' kamarák megbotránkoztak az udvarnak ilyl előszere-tete fölött a' könnyelmű, anyagi költő iránt, midőn az 1846-iki budgetben többek közt *Dumas Sándor* spanyolországi 's algieri útja költségeit is kitéve találták. A' kamarai tárgyalások által megsértett író a' legkiméletlenebb szónokokat pisztolyra hitta ki, a' mi azonban komolyabb következés nélkül maradt; midőn azután ő sajtó utján kinyilatkoztatá, hogy Algierba menetelének célja volt egy új gyarmatosítási rendszer behú-zása, Spanyolországban pedig, *Montpensier* herezeg házasságánál a'

francia nemességet képviselte. Ugyanczen szerénytelen mentséggel élt azon perben, melyet ellene egy könyvtáros, kötelezett munkáinak meg nem írása miatt indított. Elítéltetvén, hogy havonként egy kötetet írjon, azon biztosítással hagyta el a' törvényszéket, hogy: ez neki igen kevés, hogy ő hetenként ír egy kötetet, ha jó kedve lesz hozzá. És valóban a' februári forradalmat megelőzőt időkben úgy tetszett, mintha a' legnagyobb párisi lapok, *Epoque*, *Presse*, *Constitutionnel* óriási hasábjai nem lennének elegendők terményei dúsgazdagságának felfogadására. Ezen irónak roppant termékenysége mellett *Hans Sachs* és *Lope de Vega* is elegendőnek. Rendszerint több mint tíz regény írásával foglalkodik egyszerre; 's e' mellett még ideje maradt saját, általa *történetinek* nevezett színházat állítani, melyet kizárólag saját műveivel akart ellátni. A' februári forradalom csak kis időre szakította félbe e' rendkívüli munkásságot. Miután haszontalan kísérletet tett az említett nagy eseményt maga számára kizsákmányolni, 's politikai írói, követjelölti, socialisticus profétai, szónoki szerepében nem tudott sikert aratni, ismét visszatért előbbi iparához, még pedig olyly hihetlen munkássággal, melyly előbbi műveinek megháromszorozását ígéri. — Regényei is osztják sok tekintetben D. drámáinak hibáit. Mindazáltal, gyöngeségeik daczára is versenyeznek napjaink legkedvezenebb olvasmányaival, 's talán leginkább vannak dívatban. Valamint drámáival elérte Dumas a' hatást, melylyre törekedett, úgy regényei is szinte általános tetszésben részesülnek. Főcélja levén, hogy olvastassék 's a' közönséget minél gyakrabban meglepesse, regényeinek nagy része csak lazul van összeállítva, mi Dumas irmodorának, miszerint eszméit gyárilag segédei által dolgoztatja ki, természetes következménye. Azonban az elősorolt hiányok mellett, nem kevesebb fényes helyeket találunk drámáiban és főleg regényeiben. A' merész phantasia, a' tárgy vagyis mesének ügyes szövevényei, az alakok eredetisége 's élénk, jellemző mozgása minden műveiben megragadják az olvasót. Franciaország királyi udvarairól senki sem vegyite tán érdekesebb rajzokat regényeibe, mint ő. 'S azon királyi kegyenczek és kegyencznők, kiknek ügyes föllépéseit, változatos ravaszságait, a' történeti hűség bizonyos fölszínével mondja el olvasóinak, kedvesebbekké válnak akármelyly komoly irányregény tömör és nehézkes, bár mesterileg kidolgozott személynél. Az angol regényiskola számtalan gondosabban, következetesebben kivitt jellemeket, élethűbb alakokat mutathat föl kétségtelenül, mint Dumas regénytára; de ritkán találjuk föl azon könnyű francia kezét, melyly egy pár odavetett vonással egész jellemet ad vissza. — Azonban ha mind azt, mi nevét viseli, az övéül elfogadjuk is, *Dumas* hasonlíthatlanul kisebb költő, mint *Hugo*; bár sajátosságokkal bír, mik által többet kivisz a' színpadon, mint amaz. — A' francziák nagyon szeretik műveit, mert hatalmában van a' szenvedély azon közvetlen kinyomása, mit a' francziák *vervenek* neveznek, 's e' részben francziább *Hugónál*; ő rokon-érzelmet mutat a' francia vér minden szép és rossz sajátosságaival, erényével 's gyarlóságával; ő mozgékony, lelkesülő, ki-kitörő, komédiásszerű, könnyelmű, kérkedő 's ismét bátor és nemeslelkű; szóval: Franciaország valódi fia, Európa Gascogneije. — Az érzékekhez szól az érzékiség hangján, 's megértetik és szerettetik. Feje, mint fogadó, hova gyakran igen jó

gondolatok szállanak be, de melylyek csak éjen át mulatnak ott; gyakran üresen áll. — A' francia nép e' kedvencz költője legtöbb keresztel birt Franciaország költői közt; a' becsületrenden 's juliusi keresztben kívül belga, bajor, portugalli, spanyol és orosz rendjelekkel volt melle felpipe-
 rözve. — *Dumas*, négernőtől született atyjának rézszinét 's athléta test-
 alkátát, és annak szegletes, kifejezédűs arcvonásait örökölte, 's erős
 heves természetében viharos szenvedélyeket rejt, melylyek azonban ki is
 törtek, mihelyt a' párisi élet szétpattantá a' falusi magánból, és szerény
 anyai háztól hozott egyszerűség 's félénkség héját. — Színművei legna-
 gyobb része megjelent Párisban, 3 kötetben 1841 „*Théâtre de Dumas*“
 cím alatt. Munkái több kiadást értek. Roppant menyinyiségű pénzt vett
 be azokért, de azért mindig tele van adóssággal, 's perci kifogyhatlanok.
 Többnyire utazva él, mert utazásai, míg egy részről pazarlásra vezetik,
 egyszersmind pénzforrások. Őszseir egy csoport piquant hazugságot, 's
 uti költsége ki van fizetve. Hogy D. ekkép tehetségén túl is vállal és ad
 el műveket : oka azon hercegi életmód, melylyet viszen, 's melylyel
 nagy adósságok járnak. — Ujabb időkben azon eredeti ötletre jött, hogy
 Schiller egyik legérzelgősebb színművét francziára átdolgozá. — Fia,
 ifjabb *Dumas Sándor*, kit ő egészen szabad kényén növelt, szinte föllépett
 már a' regényirodalomban 's több színművet is irt. Említést érdemelnek :
 „*Les aventures de quatre femmes et d'un perroquet*“, és „*La camelia
 blanche*“. — x.

Dumas (János Keresztély) kitünő francia vegyész, és legujabban
 Francziország ministere; szül. Alais-ben Gard megyében 1800. Bevégez-
 vén 12 éves korában képző tanéveit, szülő városában gyógyszerészetet
 tanult, azután Genfbe ment, hol egy gyógyszerészségben tanítványul
 alkalmaztatott. Mint ilyen, vegyész kísérletekre 's buvárokodásokra
 szentelte minden idejét. Azonban nem szoritkozott kizárólag ez egy tudomá-
 nányra, hanem foglalkozott egyszersmind orvos- és fűvésztannal is, 's
 e' tudományok mezején fáradhatlan szorgalma és mély tanulmányai által
 roppant érdemeket szerzett. Ezen korban bocsájta ki *Candolle* közremun-
 kálása mellett egészen új és eredeti jegyzeteit a' növénytanról. A' tudós
 világ figyelmét és méltánylatát azonban főleg azon szép buvárokodásai
 által vonta magára, melylyeket az állati physiologia körében tőn, és mely-
 lyekre nézve *Prevost-tal* kapcsolta össze magát. Genf azonban igen szük
 térlőn *Dumas* tehetségeinek és tevékenységének. Elhagyta tehát, és 1821.
 Párisba ment, itt folytatni buvárokodásait és tanulmányait a' főváros
 kitünő tudósai körében. Itt csakhamar ismeretesek lőnek *Dumas* tehet-
 ségei, és 1823-ban a' polytechnicumban a' vegytan segédtanítójává és
 később az Atheneumban ugyanannak rendes tanárjává neveztetett ki. Ezen
 állomás, melylyet a' természettudományok kifejlődésére nézve legelső
 francia fővárosban 23 éves korában nyert el, csupán tudományos kép-
 zettsége és érdemei folytán, kitűzte jövőre működése irányát; e' percztől
 kezdve kizárólag vegytannal foglalkozott. Igen kevés tudóst ismerünk,
 ki 20—25 év alatt e' téren olyly kitünő és számos munkát mutathatna
 elő. És e' munkái, mind mély tanulmányok eredményei, igen lényeges
 befolyással valának a' vegytan legujabbkori állására. Legnevezeteb, 's
 legérdekeseb kémleletei a' létszeres vegytan körébe tartoznak : *Dumas* volt

legelső, ki rendet és világosságot hozott az életműves vegytan mezejére, melyly azelőtt olyly szétáradozó és a' testek olyly véghetetlen nagy száma által volt terhelve és zavarva, mikép ő előtte azokat senki sem volt képes kellőleg csoportozni. *Dumas* olyly vegytani törvényeket alapított meg e' téren hosszszas kémleletei után, melylyek a' vegyészeti tanulmányát egészen egyszerűsítették, 's melylyek alaposságát a' tapasztalás napról napra bővebben bizonyítja be. Különösen az égvénydék (alkaloid) égvény viszonyai, égvény olajok, indigo, boriz, és az égvénynek életműszeres testekre való befolyása körül szerzett és nyilvánított ismeretei, valamint az atomok nehezéke, az isomerie és a' kénégvények körül felállított tanai dicsőségének legszebb alapjai. A' halvány tartása és az életműves kötelekek iránti tanai sokban eltérnek azoktól, melylyek Németországban fogadtattak el. *Liebig* vizsgálódásai folytán újabb időkben *Tayen* és *Boussingault* társaságában a' táplálást 's más tárgyak feletti vegyélettani kérdések vitatásával foglalkozott. Neveztesb munkái: *Traité de chimie appliquée aux arts* (Páris 1828—1843 6 kötet; Németre fordítva *Engelhard* által 1830—1844. Nürnbergben) *Leçons sur la philosophie chimique* (Páris 1837. Németre fordítva *Rammelsberg* által Berlinben 1839.) *Essai sur la statistique chimique des êtres organisés* (Páris 1841—1843; Németül *Vieweg*től Lipszében 1844.) *Thèses sur les corps organiques* (Páris 1838.) Az *Annales de chimie et de physique* kötetiben igen sok műve jelent meg. *Dumas* e' kitünő tud. érdemei folytán a' fr. akademia tagjává 's a' becsületrend commandeurjévé választatott. És hogy ne csak az irodalom, hanem a' tanítás terén is jótékonyan hathasson a' legszükségesebb ismeretek terjesztése által, a' Polytechnicumban, 's a' Sorbonneban tanszéket nyert. Legújabb időkben a' tudományok teréről a' közügy mezejére hivatott el. Nord departement választá követeül korunk ezen egyik legnagyobb tudósát, ki a' tudománynak éppen olyly jól szolgált, mint a' tudomány neki. Azonban a' nagy tudós igen csekély politikusnak mutatkozott; ez oldalról nem olyly jól ismeri a' haladásokat 's fejlődéseket, mint a' vegytanban. De ez nem állott ellent, hogy éppen ministerré ne legyen. A' francia köztársaság jelenlegi elnöke *Bonaparte* Lajos nem akarván egyéni véleménykülönbségek miatt megtartani első ministeriumát, 1849. novemberben új kabinetet választott. Ebben *Dumas János* a' kereskedési tárczát vette át. Sz. I.

Dumont d'Urville (Gyula, Sebestyén, Césár,) francia admirál, szül. 1790-ben, Condéban, Calvados departementban. Tanulmányait Caenben végezvén, francia tengerészi szolgálatba lépett. *Gauthier* alatt 1819—20-ban részt vőn a' görög Archipelagus és Feketetenger partjain tett expeditióban. 1822-ben *Duperrey* kapitánynyal körülutazá a' világot. 1826—29-ben és 1834-ben ismét megtevén a' nagy utat, 's ekkor már maga volt a' hajó parancsnoka. Kétszer menté meg hajóját nagy veszélyből erélye és ügyessége. 1830-ban, a' juliusi kormány megbízásából, ő vezénylén a' hajót, melyly X-ik Károlyt Angliába szállítá. Különös érdemeket szerzett *Lapeyrouse* nyomainak fölkeresésével, 's számos szigetek fölfedezése által, melylyek közül egyet nejről *Adelie*-nek nevezett el. Vizsgálatokat tőn járattan, veszélyes és kevéssé ismert vízi utakon; az általános nyelvtant több oceaniai dialektussal, 's az oceaniai ter-

mészet-leírást számos tárgyakkal gazdagítá, miért a' párisi földirati társulat őt elnökeül választá. Utazása eredményeiről lásd: „*Enumeratio plantarum in insulis archipelagi et littoribus Ponti Euxini*“ (1822) „*Voyage de l'Astrolabe*.“ (10 kötet Páris 1830) „*Voyage pittoresque autour du monde*.“ (Hét kötet. Páris 1834.) 1842 maj. 8-án a' páris-versaillesi vasuton, egy borzasztó szerencsétlenség alkalmával, nejével és fijával együtt, anynyira összeégett, hogy maradványait nagy bajjal ismerheté meg *Demoustier* tanár, ki őt második világútjában kísérte. — x.

Dumortier (Károly Bartolóm). Belgium újabb státusférfaianak egyik legjelesbbike, ki 1830 előtt a' szabadelvü irányban fáradhatlanul működött, a' septemberi napok előidézésére felette sokat tett, és a' forradalom után elvtársaival mindent elkövetett, hogy honának jólléte, szabadsága biztositassék mind vetélytársa, mind az idegen hatalmak ármányai ellenében. Született 1797-ben Tournayben. Itt és Párisban képeztetvén ki vagonos szülei által, kora fiatalságától kezdve, a' természettudományokra szentelte minden idejét. Kizárólag e' célra nagyobb utazásokat is tett Németországban, Schweiczban, Francia, Angol és Skóthonokban. Különösen a' botanica és zoologia tevék tanulmányainak főtárgyait. Mily sikerral fáradozott, mutatják több igen jeles munkái, melylyenek: *Commentationes Botanicae* 1822. *Tentamen agrostographiae belgicae* 1823. Tournay. *Notice sur le genre Hulthemia* 1824. *Florula belgica, operis majoris prodromus* 1827. *Recherches sur la structure comparée des animaux et des végétaux*. Brüssel 1834. *Notice sur le genre Maelenia. Recherches sur le développement des polypiers d'eau douce*. Brüssel 1835. *Memoire sur le développement de l'embryon des mollusques*. Brüssel 1837. *Flora Belgica* 1839. Ezen érdemei folytán 1829-ben a' brüsseli academia tagjává neveztetett ki. E' tanulmányain kívül 1825 után politikával is foglalkozott. Az akkori kormánynak szabadságellenes határozatai egész figyelmét fölébresztették. És e' percztől kezdve ernyedhetlen buzgalommal tanulta az állami tanokat, és működött hazája közügyeiben. Már 1830 előtt egyik legszilárdabb tagja volt a' szabadelvü ellenzéknek. 1829-ben a' tartományi gyűlésekre képviselőnek választatott. Ő szerkesztette azon első petitíót, melyly a' belga nemzet közsérelmeinek orvoslását követelte a' kormánytól, melyly olyly számosak által utánoztatott, hogy az 1830-diki események egyik indokául tekintetik. Más oldalról is igen sokat tett a' felvilágosodás és népszabadság érdekében, 's így a' forradalom előállítására is. Ennek kiütése előtt írta „*Belgicus*“ ezim alatt azon leveleket, melylyek a' legmerészebb megtámadást intézték a' kormány és Vilmos király ellenében. A' septemberi forradalom alatt kitünő szerepet vitt. Tournay és Hennegau tartományban főnöke volt a' mozgalomnak, melylybe lelket ő öntött 's vezettet a' kitüzött irány felé. A' felfegyverzett nemzetőrség parancsnokának választotta, 's mint ilyen több alkalommal kitünő bátorságot és hős jellemet nyilvánított. Az alkotmány új szabályai szerint öszszehitt kamarákba két kerület által Tournay és Soigniesből választatott képviselőnek. Iliven eddig tanusított elveihöz mindig az ellenzék padjain ült. Beszédei, szavazatai folyvást a' legszilárdabb eszméket hirdették, és a' legjobb demoezata intézeteket 's javaslatokat védették. Különös buzgalmat fejtett ki a' községrendszer kidolgozá-

sában, mint bizottmányi előadó. A' központi hatalom leszállítására és a' községeknek minden lehető szabadsággal való ellátására törekedett. De ezen elveket csak tetemes módosítással vihette keresztül. A' kamarák többsége elvei szabad irányától többnyire mindig hátramaradott. Legfőbb tevékenységet fejtett ki az elhíresült 24 czikkek ellenében, melylyek az előbbi határozatok mellőztével Belgiumra igen károsak valának. Kifejtette, mikép azok többé érvényességgel nem birhatnak hazájára nézve. És legfőkép kimutatta azon hibákat és igaztalanságokat, melylyek az állami adósság felosztásában követték Belgium tetemes károsítására. És hogy ezen eszméknek nagyobb hatást és terjedelmet szerezzen, *Belgium 's a' 24 czikkek'* ezim alatt röpiratot irt, melyly a' belga-holland kérdések 's viszonyok felvilágosítására igen sokat tett. Néhány hét alatt 5 kiadásban jelent meg, és angolra, németre, hollandra fordítottatott le. Az adósság kérdését legtisztábban fejtette ki, 's azért a' kormány által a' 24 czikkek finazekérdéseinek vizsgálatára kiküldött bizottmány tagjává neveztetett ki. Röpirata némelyly igen gyöngye ezáfolatokat idézván elő, ezek ellenében még egyet irt: *Observations complimentaires sur le partage des dettes des Pays-bas* ezim alatt 1838-ban, melylyben az adóssági kérdést még bővebben 's határozottabban felvilágosította. E' röpirathoz több új 's igen érdekes okleveleket is csatolt. Egész élete a' szabadelvű iránynak és a' természettanulmányoknak szenteltetett. — Sz. I.

Dunagőzhajózás. A' dunai hajózás nemcsak mint forgalmi eszköz 's így tisztán nemzetgazdászati ügy, hanem mint politikai, mint államtani kérdés is nagy fontossággal bir. És ezt nem csupán helybeli szük körre szorított érdekek teremtik, nem csupán hazánk anyagi emelkedése és politikai jövője, hanem hozzája vannak kapcsolva Európának 's különösen Közép-Európának legfontosabb érdekei is. Olyly csatornát találunk itt, melyly Nyugot-Európának nagy részét egyenesen összeköttetésbe hozza a' nagy fontosságú kelettel. Ezen csatornán a' legrövidebb és legkönnyebb módon közlekedésben áll a' nagy Németország, szerenesétlenül szétszaggatott részeivel együtt, az aldunai fejedelemségekkel, Fekete-tengerrel, az egész török birodalommal. Itt olyan térre vezetetik a' státusférfit, hol a' jövő legrejtélyesebb, de legfontosabb kérdései felett vizsgálódhatik. Itt fog eldöntetni a' bebonyolított keleti kérdés mindazon részletes kérdésekkel, melylyek a' görög, szerb és oláh népségek életügyét tárgyalják. Azon státusquo, melylyet a' porta jelenleg még az ellenséges érdekek türelme és egymástóli rettegése miatt foglal el, ugyanott fogja fellelni jövőjét. És ott fog kivivatni: valljon az absolutisticus irányu éjszaki czár kezei közé kerüljön-e kelet hatalma 's ezzel az európai súlygyen felforgatásával az európai államszerkezet feletti túlnyomó befolyás 's uralom is. E' vidék rejti kebelében a' muszka túlnyomóság csiráival a' dél-keleti szlávok ábrándjainak és komoly törekvéseinek jövőjét is. És e' nagy érdekű helyhez legrövidebb 's legsebesebb utat nyujt Közép-Európának a' dunai hajózás. Elvezeti ez egyszersmind a' nyugoti nemzeteket olyly térre is, hol a' kifejlődött ipar legdúsabb piacát, a' külkereskedelem legélénkebb forgalmát találhatja fel. A' pétervári kabinet ezen nemzetgazdászati és politikai érdekeket, melylyek a' dunai hajózáshoz kötvék, igen jólismerve, és tudva, milyly akadályt szolgáltathat az nagyra-

vágyó tervei elé, mindent elkövet azon út nehezítésére 's kijátszására. Közép-Európának államai mindeddig felényi erélyt 's gondoskodást sem fejtettek ki a' dunai hajózás érdekeinek biztosítására. Jelenleg minden előny, minden haszon és rendelkezés az éjszaki önkény kezei közt fekszik. És ezt annál inkább kell rosallani, minthogy a' Duna öszszeköttetvén a' Rajnával a' Lajoscsatorna által — a' Feketetenger az éjszakaival egyenes öszszeköttetésbe jött. Ezen ezredévi terv kivitele nyilvánítá, melyly nagy érdekeket helyez Nyugot-Európa a' feketetenger- 's keleteli könnyű 's rövid közlekedésben. Ezen kivivott útnak biztosítására mégis semmi sem történik. A' dunai hajózás keletet eláraszthatná Nyugot-Európa műveltségével, felvilágosodásával. Legtermészetesb csatorna lehetne az azon szabad 's polgárisodást árasztó eszmék keleteni elterjesztésére, melylyek ott leghatalmasabb óvszert 's védbástyát emelnének a' muszka terjeszkedése 's befolyásának biztosítása ellen. Ezen szellemi mozgalom az aldunai népségekbe képes lehet új életet önteni, melyly önállást és szabadság utáni törekvést fejthet ki, melylynek ellentétére törekszik a' pétervári politika. Ezen aldunai vidék, hová a' dunai hajózás olyly könnyyen elvezet, hazánkra nézve is roppant fontosságú. Legközelebbi bástyát képez az nemzetiségünk és nemzeti életünk biztosítására, az éjszakai szláv törekvések fentartására, valamint bástyául szolgált egykor az osmanok rokoni ellen is. Nem kevésbbé van ahhoz, valamint egész kelethez, nemzetgazdászati jövőnk is képesolva. Erre csak ugy számíthatunk, ha műiparunkat kifejtve, keleten 's különösen az aldunai helyeken biztos piacot szerzendünk. A' kereskedelmi befolyás és hatalom politikai erőt és uralmat von maga után. Innen azon határtalan törekvések, melylyeket mind az angolnál mind az orosznál láthatunk kereskedelmi érdekeiknek és befolyásuknak keleten való terjesztésére. Innen mindazon tények, melylyeket a' pétervári politika mutat elő e' században, hogy az aldunai kereskedést egészen kezei közé pontosítsa öszsze. Ide czéloznak mindazon intézkedései is, melylyeket Nyugot-Európa dunai forgalmának gátlására fordít. Ezekben kereskedelmi érdekei mellett politikai czélokot is keres. Ezek ellenében a' dunai hajózás legtermészetesb ellenszereket szolgáltathat 's midőn az majdnem egészen hazánk birtokában van, ezt olyly pontnak kell tekinteni, melylyet a' végzet kelet és nyugot közé állított, hogy általa a' legfontosabb érdekek megóvattathassanak. Magyarország sokkal közelebb fekszik a' közép-európai államoknál azon tüzfökhöz, hol egy hatalom-sovár, önkényes udvar forralja meszsze terjedő terveit, hol a' vele nép 's vallásrokonságban levő népségek képezik a' tülerőt, hol a' nyugoti kereskedést és befolyást végveszély fenyegeti. Mi ellátva mindennel, mi azon törekvések és tervek ellenpontját képezheti, a' dunai hajózás által legkönnyebben 's legrövidebb idő alatt eljuthatunk a' forrongó és roskadozó keltre. És ezáltal valamint politikai tekintetben nagy befolyású tényezőként jelenhetünk meg a' keleti viszonyok kifejlődésében — épen ugy emelkedhetünk kereskedelmi szempontból is ott jelentőségre, ha nemzeti jövőnk, ha Nyugot-Európa szabadelvű, haladási iránya biztosittatik. És a' mint kelettel legközelebbi út köt öszsze, épen ugy azáltal Közép-Európához igen szorosán, igen közeli és fontos anyagi érdekeken alapuló kötelékekkel kapcsolattunk. Felfelé hazánkknak

mindig fontos kereskedelme volt mind kivitelre, mind behozatalra nézve. A' dunai forgalom minden politikai akadályok és kifejlődésünket előlő viszonyok daczára nagy tért foglalt el. Azon viszonos szükségek, melyek hazánk és Németország közt léteznek, a' legtermészetesb cserét alapították meg. Ezen szükségek kielégítésére, és egy hasznot hajtható forgalom előidézésére legalkalmasb és legolesóbb csatornát a' dunai folyam nyújtott volt. Ezen hajózás minden más közlekedési eszközöket fölülzárnyalt. Tetőpontra azonban csak a' gőzhajózás behozatala által emelkedhetett. Ez tehette csak minden más közlekedési eszközök hiányában kereskedelmünket élénkebbé és gyümölcsözőbbé. És az vezethet el a' magasb európai érdekek valósíthatásához is.

Mindazon nagyfontosságú érdekekre, melyekkel kereskedelmi forgalmunk, nemzeti gazdaszatunk kifejlődése és közbizonyosságunk, népjönlétünk egyrésztől felfelé nyugothoz és Közép-Európához, más résztől pedig lefelé az aldunai tartományokhoz, Feketetenger forgalmi vidékeihez, a' török birodalomhoz, és az egész kelethez kapcsoltatik, legnagyobb befolyással van a' dunai gőzhajózás. Mert ez emeli sokszorozott magasságra mind azon hasznokat, melyeket a' hazánkat nyugottal és kelettel összekötő dunai közlekedés nyujt kereskedelmi forgalmunknak. Az teszi a' dunai út által virágzóbbá és hasznosabbá a' dunai vonal és összeköttetés alá eső közép-európai nemzetek keletteli üzletét is, — hogy ez ismét a' mi vagyonyosságunkra is jótékonyan hasson az átmeneti kereskedés haznai által. A' dunai gőzhajózás egyik legnagyobb hatású tényezője azon kereskedelmi és népvagyonyossági emelkedettségeknek, melylyet mind hazánkban, mind a' Dunával szomszéd német államokban láthatunk. Mert azon sebesség, melylyet a' dunai gőzhajók a' személy- 's áruszállításban kifejtenek, legjótékonyabb hatással van a' kereskedelmi forgalom élénkítésére és kiterjesztésére. A' sebesség legfőbb eleme a' kereskedelmi fizletnek. Ez az, melyly az üzleti tőkét sokszorozott értékre emeli, forgását sebesíti, és nyereményét öregbiti. Ugyanaz teszi olcsóbbá a' portékáknak a' fogyasztók kezeibe való juttathatását — az áruk árának leszállíthatóságát — és egyszersmind a' természetők nyereségének emelését is. A' dunai gőzhajózás kivitelünket szaporította, bevitelünket olcsóbbá és az átmeneti kereskedést hazánkra hasznosabbá tette. A' gőzhajózás azon dunai utunkat, melyly nyugottal összeköt és keletre vezet, legolesóbbá, legközelebbé és legkényelmesebbé tette, melyly körülményeknek lehetetlen, hogy nemzeti gazdaszatunkra jótékony befolyása ne lett légyen. Mert az, mi a' kereskedés útját könnyüvé, rövidebbé és olcsóbbá teszi, a' kereskedést is emeli, az ipart és terményzést kifejti, a' földmívelést virágzóbbá teszi, és a' nemzetnek több jövedelmet és hasznot szerez. Ezt tette a' gőzhajózás azért, hogy más közlekedési eszközöknél olcsóbban és gyorsabban szállíthat mind hazánkban, mind egész Európában. E' tekintetben a' gőzerő alkalmazása épen olyly nagyszerű változást idézett elő a' kereskedelmi világban, mint az iránytű feltalálása. Mig ez nem volt ismeretes, a' forgalom parthajózásra volt szorítva, melyly épen olyly hosszadalmas mint költséges és veszélyes is volt. A' világkereskedelem szűkkörre szorított; a' vízi utak, melylyeket ingyen adott a' természet, csak korlátok közt használhattak; számos ezikkeket csak

igen nehezen, hosszszas idő alatt, vagy épen nem is lehetett a' föld távolabbi vidékeire szállítani. A' természet végtelen akadályokat, magas hegylánczokat, sebes rohamú folyókat gördített a' forgalom elé. A' tengerek parti részei nemcsak az akkor embererők felett uralkodó elemek 's viharok által, hanem a' rabló megtámadások folytán sem voltak a' kereskedőkre biztosak. Mindezek miatt a' forgalom csekély, a' szállítás drága, az árucikknek nagyáruak, és a' terményzők nyeresége, keresete csekély volt. Mindezeknek megváltoztatására a' piac tágítása, új utak alkalmazhatása és hajózás gyorsítása által az iránytű életbefolyású jelenet volt. És ily hatást gyakorlott a' gőz alkalmazása is, midőn a' vitel sebessége és olcsósága által mind a' kereskedelmet, mind a' nemzeti ipart magasb fokra emelte. — Ugyanaz a' dunai forgalomba is egy új, dúsabb és jövedelmezőbb életet öntött, a' kereskedést kiterjesztette, és hazánk vagyonosodására, valamint a' Dunával összekötött idegen tartományok gazdászatára is új jobb kort derített. — Amerikában és Európa többi részein a' gőzhajózás már korábban alkalmaztatott. Éjszak-Amerikában már 1807-ben megindított. Európában 1811-ben készült a' legelső gőzös. A' Themsén 1813-ban jelent meg az első gőzhajó, 1816-ban már Frankonban, Rotterdamban, Kölnben és Hamburgban is voltak gőzösök. 1818-ban rendes gőzhajóposta állítottát Anglia, Írland, Spanyol és Portugallia között; valamint Olaszthonban, Svéd- és Muszkaországban is alkalmaztatott. 1824-ben Londonban nagyobbszerű gőzhajótársulat alakult, mi csakhamar mindenfelé utánzókra talált. A' Dunán 1819-ben tétetett meg az első gőzhajózási kísérlet — de ez legfőkép a' részvét hiánya, érdeklettek ingadozása, az eszmének még itteni kora újdonsága miatt megbukott, a' dunai gőzösök csakhamar egészen eltűnván. A' második kísérlet szerencsésebb 's tartósabb volt. 1830-ban t. i. mintán a' gőzhajózás a' genfi 's más tavakon, a' Rajnán, 's egész Németországban elterjedett, a' londoni mintájára gőzhajózási társulat alakult a' Duna számára is Bécsben. Ez 1831-ben indítá meg a' Dunán Győr és Pest között I-ső Ferencz gőzösét, melynek utjai, és az ezekből eredt bevételek 's jövedelmek eléggé mutatták, milyly felette alkalmas a' Duna a' gőzhajózásra, és milyly nagyszerű hasznot és nyeresémet ígér az a' jövőre. A' társulat tehát, melyly 25 évre szabadalmat szerzett magának, 1832-ben két gőzöst járatott Győr és Pest és Pest-Zimony között. Ezen vonal találtatott legalkalmasabbnak és legszükségesebbnek, mert hazánk földén nyer csak a' Duna olyly nagyságot és mélységet, melyly nagyobbszerű hajózást és szállítást tesz lehetővé. Itt emelkedik víztömege és magassága azon fokra, hogy öt ezer mázsánál terheltebb hajókat is elbirhat. Hazánk földén alkalmas tehát az csak valódilig a' gőzhajózás nagyobbszerű kifejlődésére és emelkedésére. — Ez okból ezen gőzhajózási vállalatot egészen hazánk tulajdonának tekinthetjük, mert érdekei, forgalma, üzlete leginkább hazánk földéhez, vidékeihez 's érdekeihez van kapcsolva. Ezért terjesztetett ki a' vállalat legnagyobb mértékten hazánk útvonalán — ide fordítottat a' legtöbb beruházás és javítás. — 1834-ben megnyitottat Pest és Galacz közt is a' közlekedés. — Az aldunai fejedelemségek és ezeknek nagy jelentőségű kikötőjük Galacz megnyitottat hazánknak és Közép-Európának. Bécs a' porta

fővárosával Konstantinápolylyal, a Feketetenger vidékeivel, Smyrnával 'stb. közel és egyenes összeköttetésbe tétetett.

1835 után a dunai gőzhajózás mindinkább nagyobb és nagyobb kiterjedést nyert. A vállalatba, melyly mindig több és több nyereséget ígért, nagyobb szerű beruházások történtek. A gőzösök száma szaporítottatott. A teherszállítás eszközei sokasítottak. A forgalmi vonal Bécestől Ásia vidékeire terjesztetett ki. Így emelkedett évenként magasbra a gőzhajózásnak minden tényezője, és a forgalmi számtételnek minden száma. Egyrészt azon érdek, melyly az anyagi haszon és dús kamatokat ígéro jövedelem által állítottatott elő: másrészt hazánk nemzeti gazdaszata és kereskedelmének kifejlődése iránti részvét saját hazafiaink közül is számosakat megnyert a dunai gőzhajózás előmozdítására. És így habár kezdetben egészen idegen szülemény volt is, s habár akkor részünkről csak egy csatlakozás nyilvánult is hozzája, s bár még jelenleg sem lehet benne a mi nemzeti irányunkat tulnyomónak és uralkodónak mondani; mindamellett olyly sokan lettek közülünk is rövid idő alatt részvényesek, mikép a nemzeti elemek jelentékeny befolyásra emelkedtek. A Széchenyiek, Apponyiak, Czirákyak, Andrássyak csatlakozása nagy hatással lön nemzeti érdekeink s anyagi hasznunk előmozdítására. Ilyly minden részről részvét és közremunkáló buzgalom mellett évről évre emelkedni látjuk a gőzhajózási forgalmat, szállítást és jövedelmet. Az első évtized forgalmának mérlegéül szolgálhat az 1839-iki év. Ekkor a társaságnak 8 gőzöse volt. Ezek 105,926 utas szállítottatott. A teher 270,313 köteggben 348,983 mázsát tett. A következő 1840 évben a 8 gőzhajó még kilenczezel szaporítottatott, melylyek közül 10 a folyami, és 7 a tengeri hajózásra fordítottatott. Az utasok száma ez évben 125,923-ra, és a teher 280,475 köteggben 368,683 mázsára szaporodott. E szerint az előbbi évnél 19,700 mázsával és 19,367 utassal több szállítottatott. Ezen 17 gőzös a hajózási költség levontával jövedelmezett 598,176 ft. 36 krt. Ebből a tengeri út csak 247,905 ft. 55 krt. a folyami pedig 350,270 ft. és 42 krt. hozott be. És ezen különbséget a dunai és tengeri forgalom, bevétel és kifejlődés közt folytonosan mindig feltalálhatni, melylynek okait részint természeti, részint politikai körülményekben kell keresni. A fent kitett bevételhez még 8,937 ft. 55 kr. escompto-nyereség jövéen, az egész öszveg 607,114 ft. 32 krt. tett, melylyből a folyó kamatokra 131,250 ftot, és az általános költségekre 308,289 ft. 9 krt. levonván, az 1840-i évre tiszta nyereseményül 167,575 ft. 23 kr. p. maradt. Ezen évtized alatt a társulatnak teméntelen sok akadályokkal kelle küzdeni, melylyek közül sok, hatása és ereje körén túl esett. Az Orsova és Drenkova közti vizrohamok, örvények és szirtek lehetlenné tevék a hajózást. A grebeni, islázi és juszki vizár elkerülésére a társulat a grebeni sziklák mentében széles és kényelmes országutat készítettett az utasok és teher tovább szállítására. Minthogy a vaskapunál maga a természet egy ágat képezvén, nyilt segélyt látszik ajánlani, különféle indítványok tétettek esatornák készítésére, melylyeken kevesb idő alatt és biztosan lehetne folytatni az utat a Feketetenger felé. Ajánlatott kisebb 10—16 lóerejü gőzösök alkalmazása is. A társaság Bécs és Orsova közt egyenes közlekedést nyitott meg, és a Czernavoda s Kusztendzse közti száraz utat használván a tovább szállításra, a

dunai ut veszélyeinek elkerülése miatt, a' keleti utat két nappal rövidítette meg. Ezáltal kieszközöltetett, mikép a' bécsi ut Konstantinápolyig 10 nap alatt bevégeztetett. Azonfölül, hogy így a' társaság a' hajózási idő kurtítására törekedett, miáltal a' forgalom sebességét és kereskedés nyereségét, virágzását eszközölte, és a' mellett, hogy az első 10 év alatt nyereségre e' vállalat még nem számolhatott: tetemes öszvegeket fordítottatott a' közlekedési erők szaporítására is. Hogy a' gőzösök ne csupán csak felváltva, bizonyos napokon járjanak, mint eddig, hanem naponta tehessenek utat, 600,000 p.ft. határozottatott új gőzösök építtetésére. Így 1841-ben a' 17 gőzshöz még 5 vashajó járult 1740 ló erővel. A' következő 1842-ik évben pedig ismét két új gőzös készítettett. És ez így folytatottatott évről évre. 1843-ban öt vas gőzssel szaporítottatott a' hajók száma. Ez évi forgalom már nevezetes fokot állott. A' társaságnak 28 gőzőse eszközé a' közlekedést, kettő az alsó Dunán. Összesen, 2480 lóerő volt használatban. Ezek 1,117 utazást tettek és 278,594 utast szállítottak, mi a' 39-i 125,923 számhoz képest 4 év alatt a' felforgott körülmények közt szép haladás. A' bevétel szinte magasra emelkedett, tett 2,342,615 ftot, és a' kiadás: 1,246,336 ftot, e' szerint a' tiszta bevétel volt 1,059,808 ft. Ebből a' feldunai vonalra 358,368 ft. és az alsóra 54,868 ft. esett. A' tengeri hajózás, mint rendszeren, ez évben is veszteséggel járt, melyly 95,183 ftot tett. A' forgalom- és üzleti öszszeg emelkedvén, képessé lön a' társulat mellékközlekedési vonalokat is nyitni, és a' dunai gőzhajózást a' mellékfolyamokra is kiterjeszteni. Így nyitott új közlekedést a' Tiszán és csakhamar a' Száván is Zimonytól Sziszekig. Ezáltal a' gőzhajózás sebesebb és olcsóbb forgalmának 80 m. tér-ég lön megnyerve. Hazánknak egészen új vidékére élénkség és tevékeny mozgalom tejjesztetett. És a' kereset számos nemcin kívül a' könnyű és rövid szállításban mind a' kereskedelem, mind a' terményzés újabb segédeszközöket nyert. Milyly érdekes ezen a' Dunával öszszeköttetésben levő mellékvonal is, és milyly hatással volt a' gőzhajózás a' tökéletesb közlekedés által az e' vidéki forgalom élénkítésére, 's következőleg az ottani vagyonság és jóllét emelésére is, kitetszik abból is, mikép a' gőzhajói üzlet ottan is évenkint emelkedett. Így 1845. Szeged-Sziszek közt a' személyszállítás volt 2,839; következő 1846-ban 2,232, 1847-ben már a' Szolnokig kiterjesztett vonalon utazott 4,758 személy és szállítottott 280,780 mázsa portéka 3 zongora, 18 kocsi, és 18 lóval. 1848-ban pedig 63,911 utas, 272,273 m. 93 font áru, 173 kocsi, 8 zongora, 519 ló's kutya, 340 hajó. Az öszszes dunai forgalom is nevezetes kifejlődést nyert a' gőzhajókon ezen években. 1844-ben a' társulat 22 gőzöst járatott, és 1126 utazást tett. Az utasok száma 555,864 volt, szállítottott 1,983,610 m. áru, 151 zongora, 1,892 hintó, 1,360 ló és kutya, sertés 38,822 darab, hajó vonatott 96, és a' pénzküldemény tett 6,601,831 ft. A' bevétel 2,640,372 ft. 7 kra, és a' kiadás 2,186,939 ft. 15 kra ment, a' tiszta jövedelem 453,432 ft. 52 kr. volt. Az 1844-ki üzlet és forgalom sok kedvező tény és haladást mutat elő. Ez évben a' hajózás mart. 4-én kezdődött és dec. 4-én fejeztetett be. Nyár derekán Pozsonyon alól a' víz csekély magassága majd megakasztá a' közlekedést, hanem a' volt Helytartó-Tanács iszapmerítő gépét átengedvén, ennek segélyével az illető hely kitisztítottott, a' kellő vízmély-

ség megszereztetett. Az országgyűlés kétszeres hajójárást okozott. A társulat a közönség iránti figyelmét tanusítani akarván, Buda-Pest közt közlekedést nyitott, habár itteni költségeit a jövedelem alig fedezheté. A linzbécsi és pesti vonalon jó nyereség szereztetett, míg a Pest-Eszék közti vonal veszteséget mutatott. Pest-Drenkova közt a vontató hajók az áruszállításban igen jól jövedelmeztek, nevezetesen Herkules 195,000 ft. hozott be, mi egyetlen példa a folyami hajózásnál. Az al-dunai vonalon is javult az üzlet. Ez évi veszteség a 43-kinál 16,000 fttal kisebb. A hajóépítés is haladt. Elkészültek Széchenyi 100, Atilla 160 és Pannonia csupán utazó hajó 36 lóerővel, és 1845. elején utra indultak. Bátor 160 és Argo 50 lóra szinte elkészültek. Készült 17 vasas szállító-hajó is. A gyors közlekedés érdekében is sokat tőn a társulat. Munka alá vett 4 vas, 150 lóerejű hajókat csupán utasok számára, melylyek a Bécs-Lincz közti utat fel 17 és le 7 óra alatt, a pestit pedig 21 és 12 óránál kevesb idő alatt fogták megtenni. E gyorsaságra sokat tett a csöves katlanok behozása is, mi először Maria Annán és Lajos gőzösön kísérte-tett meg. A banát érdekében a Bega-csatornának Temesvárig való hajózására, és Szeged-Ujvidék közti forgalomra is megtették a kellő előkészületek. Meg is nyitattott rendesen mindkettő. A Tiszán a dohányszállítást a kincstár átadta a társulatnak. Az Aldunán vontató hajók szolgálata rendszeresen megkezdetett, de veszteséggel. A török oldalra Zrinyi gőzös küldetett, az oláh részen az utasokat a Nádor szállította. Az oláhhoni súlyosb cikkek számára Erős rendeltetett. Az árszabás ez évben a 41-ki példájára tetemesen leszállított. Tekintetbe vétetett a közlekedési eszközök szaporodása, a szállítás olcsósága, mi főkép alsó Magyarországnban, Oláhföldön 's különösen Skela-Cladovi és Galacz közt semmi arányban sem volt a társulat magas díjaival. A fuvar-ár csökkentésénél szem előtt tartatott hazánk nyers terményeinek kivitele. Ez évben a társulat bevételei igen kedvezők voltak. Kitétszik ez a bevétel és kiadás közti kedvező arányból. A hajózási költségek az összes jövedelem 45⁹⁴, közköltségek 17⁹⁰, összesen 63.₈₄, a hajók értékszámítása 7.₇, biztosítása 2.₈₇, kamatok 9.¹⁰⁰/₃, tiszta jövedelem 17₁₇, részét tevék. Ilyly arány jön ki a 43-i mérlegből is. 1844⁶ összes jövedelem volt : 2,640,372 ft. 7 kr. 43-iki: 2,390,833ft. 9 kr. 's így 44-ben 249,538 ft. 58 krral több. A tapasztálás szerint a hajójárás szaporításával mindenütt növekedett a jövedelem. Azért is szükséges tehát a gőzösök szaporítása, mi tekintetbe is vétetett, midőn az 1845-ik év számára 7 gőzös vétetett munkába. A társulat üzletében nevezetes változás történt a tengeri forgalomra nézve ezen évben. A tengeri hajózásból kedvező és biztos sikerre nem lehet számítani. A helyszin távolsága és az örök küzdelem az ellenséges érdekekkel temérdek bajt és veszélyeket, hiányokat állított elő. Ha a legkedvezőbb év valami igen csekély nyereséget hozott, a mostoha év aránytalanul nagyobb veszteséget okozott. A nyereség öszvegenek reménye sohasem érhette el a veszteség lehetőségét. Nagy hatással volt erre egy 220 ló erejű török hajónak fellépése. Ezt nem sokára követte az angol keleti társulat 240 lóerejű gőzösének a trapezunti vonalon lett megjelenése is. Ezekkel versenybe nem lehet lépni, minthogy hiányoztak a kellő nagyságu és számu hajók, melylyeknek megszerezhetésére elegendő pénzere sem létezett.

Ez okokból legczélszerűbbnek találtatott a' tengeri hajózásnak feladása és a' levantei birtok eladása. Ez 1844-ben csakugyan végre is hajtatott. Az austriai Lloyd vette meg a' társulat összes levantei vagyónát, t. i. 6 tengeri gőzöst minden hozzá tartozókkal, műhelyekkel, telepítvényekkel 's gazdasági készülétekkel, kivévén a' köszénpáhókat, 560,000 ftért. A' társulat a' tengeri hajózásról egészen lemondott a' Konstantinápoly, Trapezunt, Salonich és Smirna közti vonalon. Továbbá átadta a' galaczi és konstantinápolyi hajózást is, úgy hogy azt, ha a' társulat jónak látandja, saját hajóival ismét használhassa. De ekkor a' bulgár és ruméliai kikötő érintésével Konstantinápolynak kelle lenni a' hajózás határpontjának. Azonban a' Lloyd is folytathatja ugyanott akkor is hajózását, mire a' lehetőségig egyenlő vitelbér fog megalapíttatni. Mindkét társulat arra kötelezé magát, hogy a' Bécs- Konstantinápoly közti utvonalat fentartandják és hetenkénti rendszeres hajózást rendezendnek. Ezen ügynek ilylyetén bevégzése, mindamellett, hogy 338,000 ft. veszteséget okozott, és hogy 1844-ben a' tengeri forgalom 5,134 ft. nyereséget mutatott elő, mégis kedvezőnek találtatott, minthogy e' vállalat veszélyes és a' külső hatalmas versenynyel össze nem férhető volt. — 1845-ben 30 gőzös 1163 utat tett, és szállított : 790, 851 utast, 1,531 561 m. árut, 203 zongorát, 1,892 hintót, 1,360 ló 's kutyákat, 23,886 sertést, 182 hajót, és 5,667,325 p.ft. pénzküldeményt. Bevétele ez évben volt : 2,124,300 ft. 59 kr. és kiadása 1,851,322 ft. 44 kr. 's tiszta jövedelme 272,878 ft. 15 kr. Ebből 5% kamat és 3% osztalék jutott minden részvényre. Legélenkebb volt a' gőzhajózási forgalom a' felső Dunán. Bécs és Lincz között szállított 86,459 személy; 61,164 m. áru. Bécs, Pozsony, Pest között 195,395 személy; 705,419 m. áru; Pest-Buda közt 430,913 sz.; Pest, Eszék, Ujvidék, Zimony és Drenkova között 70,288 személy, 614,841 m. áru; Ujvidék-Szeged közt 2,300 személy, 49,333 m. áru; Zimony-Sziszek közt 89 személy 's 7488 m. áru; Orsova, Widdin, Lompalanka, Sistow, Galacz közt 3,086 személy és 29,922 m. áru; Orsova, Giurgevo, Braila és Galacz közt 2,321 személy, 57,694 m. áru. Bécs és Pest között 114 zongora, összesen pedig 203 szállított és 2,068 hintó, 1,493 ló 's kutya, 7684 pénzküldemény 6 millióval, 24,886 sertés, és 182 hajó. Az 1845-ki üzletre nézve meg kell jegyezni, mikép a' forgalom igen későn nyittatott meg, t. i. mart. 31-én és tartott dec. 25-ig. Az év elején 24 gőzös indult meg, de folytában 6-tal szaporodtak 760 lóerőre. A' hajók szaporodása nagy akadályra talált a' hajópléh megfogyása miatt. Azon vasgyarak, melylyek szolgáltatták, vasutak számára vállalkoztak. E' miatt kénytelen volt a' társulat felsőbb engedelem mellett 15,000 m. angol pléht hozatni. Ez uton sikerült a' vas teher-hajók számát 34-ig emelhetni. A' sertésszállítás 15 ezerrel fogyott, leginkább a' takarmány drágasága folytán, mi a' hizlalást nehezítette 's fogyasztotta. Sokkal nagyobb kár érte a' társulatot és közforgalmat Széchenyi gőzös katlanának szétrepedése által május 3-án délben Gönyő mellett. Egész nyáron át egy 100 ló erejű hajó nélkülözött. Emberélet nem veszett el. A' külföldi gyár 9,000 ft. kártalanítást fizetett. Buda-Pest között két gőzös alkalmaztatott. Bécs és Lincz között a' magas vizállás sok akadályt gördített a' hajózás elé. Az alsó vonalon nevezetes haladás történt. Drenkova-Orsova közt a' folyam-sodrások és

szikladarabok miatt lehetetlennek tartatott a közlekedés. Ez évben azonban e lehetetlenség legyőzött, és azon ut is felvételt a' rendes gőzhajózási vonalba. Lajos gőzös hetenkint kétszer tette meg ezen utat, mindig igen szerencsén. A' személyszállítás, Buda-Pestet kivéve, 90,299-el és az árúké 604,251 mázsával haladta a' 44-ikét. Amaz tehát 35% és emez 65%-tól emelkedést mutat. Ebből a' pest- zimony- orsovai vonalra 90% bécs-linezire 35%, orsova-galaczira 32%, bécs-pestire 22% jut a' személyszállításnál. Az árúkra nézve pedig a' pest- orsovain 100% bécs-pestin 36%, orsova-galaczin 16%, és bécs-linezin 17%-el szaporodott az üzlet. Az áruszállítás legmagasbra fejlődött a' pest-orsovai vonalon. A' kereskedés ezen mozgalma 's inneni hasznossága leginkább a' csekély vitelbérnek tulajdonítandó. Itt a' társulat árszabása különösen kedvező volt hazánk déli részeinek nyers terményeire, melyelyeknél az árszabásban nem a' sulyt, hanem azoknak oleóságát vette legfőbb tekintetbe. Innen következett, mikép ezen vidékeink az előbbi évekhez hasonlítlanul nagyobb arányban halmozák el a' gőzösöket terményeikkel, azok előbb a' magas vitelbért meg nem győzhetvén. De egyszersmind az volt fő oka a' társulat az évi kisebb tiszta jövedelmének is. Mert ez a' 44-ikénél 127,000 fttal volt kisebb, ámbár 760 lóerővel többje volt. Minél azonban nem kell feledni, mikép az új hajók csak igen kis ideig forgottak az év vége felé. Széchenyi gőzös pedig egészen kimaradt. A' hajók szaporítására tetemes összegek fordítottak, különösen a' tengeri hajók eladási árából. Így készültek Zsófia, Ferencz Károly 150, Kübeck 200, M. Dorotya 150, Greifenstein 50, Zimon 100 ló erőre, továbbá 17 árucikk, 2 sertés-, 3 szenes-hajó, és egy ágyuhajó vasból. A' mi az ez évi jövedelmet illeti, ez a' kiadásokhoz képest így áll: a' hajóköltések annak 44¹⁶/₁₀₀, általános költségek 22³⁶/₁₀₀, hajók értékleszámítása 6⁹/₁₀₀, biztosítása 17⁵/₁₀₀, kamatok 117¹/₁₀₀, kölcsön fizetése 2³¹/₁₀₀, tiszta jövedelem 10⁴⁴/₁₀₀, részét tették. Az aldunai forgalom Orsova-Galacz közt igen rosz volt részint a' rosz gabona-termés miatt, részint a' kis vitorla- és evező hajók életmagnvak szállításánál kifejtett versenye végett. Ezen év a' gőzhajózás történetére nézve még egy körülmény által lón nevezetessé. A' társulat új alapszabályokat és üzleti rendet alkotott. Miután a' vállalat, melynek keletkeztekor csak 1 gőzőse és 200 részvényese volt a' jelen időkig, midőn részvényeseinek száma 8,000-re, hajóié pedig 30-ra szaporodott, egészen különböző állásba jutott, nem találtatott a' társulat hivatásával és a' forgalom előmozdításával összszeférőnek az eredeti rend és szabályok további megtartása. Leglényegeseb szükségnek ismertetett el az anyagi ügyvitelnek elválasztása a' felügyeletől és ellenőrködéstől. Ennek folytán megállapított, hogy amarra fizetési igazgatóság hivatik meg, emez pedig a' kormányzó tetteletnek adatik át. Ezen 's a' többi új alapszabályok legfelsőbb helyen is megerősítettek. Ezek befolyása alatt, lehet mondani, egészen új élet öntetett a' kereskedelmi mozgalomba is. — 1846-ban 32 gőzös járt a' Dunán és mellékfolyamokon. Tettett 1476 utazás. Az utazók száma az előbbi évnél több mint száz ezerrel szaporodott, mert 903,996 tett; az árúkö összege 1,909,287 mázsa volt. Ez is majd fél millió mázsával szaporodott. Ezenkívül 325 zongorát, 2,443 hintót, 1,735 kutya 's lovakat, 56,832 sertést, 856 hajót és 5,185,512 ftot szállított. Orsova és Galacz közt a' vitt

árak összege: 73,705 m. volt. A' bevétel is nagyobb volt az előbbi évinél, mert 2,615,198 ft. 38 krt. tett; a' kiadás 2,266,709 ft. 27 krra menvén, a' tiszta jövedelem 348,489 ft. 11 krt. tett. A' felső dunai vonalra jutott belőle 352,864 ft., míg ellenben az alsó vonalon 4,375 ft. hiány találtatott. Ezen bevételi különbség, melyly folyvást kitünik az alsó hajózási vonalon, kitetszik az utasok számából. Míg Bécs és Linz között 101,480 és Bécs-Pest között 239,011 személy utazott; addig Pest-Orsova közt 103,813 és Orsova-Galacz közt csak 7,781 személy szállítottott. Szeged-sziszeki vonalon utazott 2337 egyén. A' vállalati nyereség összegére káros befolyásu Széchenyi szerencsétlensége némi pótlékául, munkába tétett helyébe egy új Széchenyi 80 lóerőre vasból 76,580 ftért, a' felszerelés külön 3,450 ftba kerülvén. A' vállalat kiterjesztésének szükségessége anynyira elismertetett mind a' társulat jövedelnezési, mind a' forgalom 's kereskedés előmozdítása érdekében, mikép a' tőkealap szaporításának szüksége is kimondatott. Erre a' javalt kölesön helyében új részvények bocsáttattak ki, nem találtatván helyesnek, hogy 4 milliónyi üzlet 3 millió adóssággal terheltessék. Ezáltal a' jövedő változó eseményeinek nagyon kitétetnők bármilyly vállalat. Az intézkedés legfőbb szükségét az tevé, hogy a' forgalmi eszközöknek, főkép vontató hajók számára, legalább 1200—1500 lóerővel való szaporítása elkerülhetlennek találtatott. Kibocsájtott tehát 2 millió ft. erejéig 4,000 darab új részvény az előbbiek némi kedvezményi biztosításával. Különben a' vállalati üzlet haladásának nyilvános jeleül szolgál az is, mikép ez évre igen szép tiszta nyereség és fölül osztalék jutott. Az összes bevételből lerovatott 6% általános költség, 5% hajókopás, továbbá részvény- és kölesöntőkék kamati fejében 1,073,830 ft. 13 kr. Így rendelkezésre maradt tiszta jövedelem 348,489 ft. 11 kr. Ebből még lerovaték a' kölesön második részösszegének visszafizetésére 50,000 ft. továbbá az alapszabályok szerinti 20% tartaléktőke fejében: 59,697 ft. 48 kr. Így maradt tisztán: 238,791 ft. 23 kr., melylyhez hozzá adván a' mult évi: 58,382 ft. 30 kr. nyereségi maradványt, a' tiszta jövedelem tett 297,173 ft. 53 krt. Ebből a' részvényeseknek 5% fölül osztalék, vagyis 25 ft. összesen 200,000 ft. osztatott ki. A' megmaradt 97,173 ft. 53 kr. pedig nyereségmaradványul jövő évre hagyatott. Ezek szerint a' vállalat igen kedvező jövőre számithatott. Ez okból a' társaság nagyszerűben emelni is kívánván hajózási mozgalmát, felsőbb engedeleimmel 150,000 mázsa vaslemez hozatott Angolhonból. A' következő év számára hajóit és szállítási eszközeit igen nevezetesen szaporította. Azon nyeresemény, melylyet a' társulat a' mindinkább élénkebbé váló hajózásból évről évre részint osztalékban, részint a' törzsvagyon növekedésében kapott, elegendő ingerül szolgált, hogy, habár hátra maradván is a' többi európai gőzhajózás terjedelmétől és erejétől, az előbbi évekhez képest tetemesen szaporítsa közlekedési eszközzeit. Az előbbi évben 32 gőzös járt, a' következő 1847-ben pedig már 41 gőzös tartotta fen a' közlekedést. Ezen ujonnan készült gőzösök többnyire 100 ló erőnél nagyobbak, közöttök Komárom 120 lóerőre 119,391 ft. 39 kr. került, egészen vasból, a' felszerelés külön 6,705 ft. tett; Mereur 200 lóerejü vasból 223,079 ftért; Ferdinand 150 lóra 108,002 ftért; Sámson 200 lóra 159,268 ftért; Magyar 200 lóra vasból 160,221 ftért. Ezen 41 hajó közül 38 a' felső Dunán és

3 hajó, t. i. Árpád 80, Ferencz 60 és Mercur 200 lóerővel az alsó Dunán járt. 1847-ben amazok 1931 utat tettek, az utóbbiak pedig 61-et. Ezeken kívül 12 sertést szállító, 77 rakhajó és 21 szenes hajó alkalmaztatott a' szállításra. És hogy még nagyobb közlekedést nyisson a' társulat, még 6 vas gőzöst készítettek, melylyek ez évben munka alatt voltak, és hasonlóan 22 rak- és 1 szénhordó hajót is. Ezeknek összes értéke tett 5,847,423 ftot és 29 krt. A' mint szaporította a' társulat hajói számát, épen ugy növekedett a' forgalom is, és habár nem egészen aránylag, de némileg jövedelme és nyeresége is. Azon különbségeket, melylyeket az al- és földunai, valamint az egyes pontok közti hajózásnál az előbbi években leheté tapasztalni, feltaláljuk 1847-ben is. A' felső Dunán a' 38 gőzös 3912 lóerővel: 841,041 személyt, 21,395 m. 35 font pótteheret (Gepäcks-Übergewicht); 1,978,507 számu küldeményben, 2,905,126 m. 32 font árut, 377 zongorát, 2,246 kocsit, 1,904 ló's kutyákat, 59,690 sertést, 1,134 hajót, és 5,860,865 ftot szállítottak. Az alsó Dunán pedig a' 3 gőzös 340 lóerővel 11,476 utast, 361 m. 55 font pótteheret, 279,651 m. árut, 73 zongorát, 383 kocsit, 20 ló's kutyát, 48 hajót és 1,183 küldeményben 1,637,927 ftot vitt. E' vonalokon a' bécs-pesti szállítás legnagyobb volt. Nevezetesen Bécs-Linca között 104,568 személy, 4,815 m. pótteher, 325,042 m. áru, 50 zongora, 481 kocsi, 449 ló, kutya, 26 hajó és 94,887 ft. szállítottak, Bécs- Pozsony- Pest között pedig 253,575 utas, 12,239 m. pótteher, 1,250,327 m. áru, 219 zongora, 986 kocsi, 1,107 ló, kutya, 517 hajó és 2,681,651 ft. küldemény. Buda-Pest között 398,410 személy; Pest, Eszék- Ujvidék- Titel- Zimony- Drenkova- Orsova közt 79,730 utas, 4,107 m. pótteherrel, 1,048,975 m. áru, 105 zongora, 761 kocsi, 334 ló, kutya, 59,690 sertés, 507 hajó és 2,877,501 ft. küldemény. Sziszek-Zimony- Szeged- Szolnok közt pedig 4,758 személy, 232 m. pótteherrel, 280,780 m. portéka, 3 zongora, 18 kocsi, 14 ló, kutya, 84 hajó és 286,826 ft. pénzküldeményt vitetett. — E' szerint a' pest-bécsi forgalom pedig több mint egy negyedét teszi ki. — Az alsó vonalon, különösen Orsova- Viddin- LomPalanka- Sistro-Galacz közt utazott 6,674 személy, 140 m. pótteherrel, 46,692 m. portékával, 1 zongora, 39 kocsi, 5 ló és 824,356 pénzküldeménynyel. Orsova- Giurgevo- Braila- Galacz között pedig 4,802 utas, 220 m. pótteherrel, 232,959 m. portéka, 72 zongora, 344 kocsi, 15 ló, kutya, 48 hajó és 813,571 ft. pénzküldemény. — Az összes al- és feldunai hajózás mennyisége ez volt: 852,517 utas, 21,756 m. 90 font pótteher, 2,034,520 számmal 3,184,777 m. 83 font portéka, 450 zongora, 2,629 kocsi, 1,924 ló, kutya, 59,690 sertés, 1182 hajó és 12,195 küldeményben 7,498,792 ft. — Az 1846-ik és 1847-ik év között az arány a' forgalom emelkedésére nézve igen kedvező, mert ez utóbbiban 4,633 m. 65 font pótteherrel, 1,275,490 m. 51 font áruval, 125 zongorával, 186 kocsiával, 193 ló, kutyával, 2,858 sertéssel, 326 hajóval és 2,313,280 forinttal több szállítottak. És ezt mondhatni a' személymozgalomról is, mert ez összesen véve 51,479 személylyel kevesebb ugyan a' 46-kinál, de ezen különbséget csak a' Pest-Buda közötti mozgalom okozza, melyly 1846-ban 429,574 és 1847-ben csak 398,410 volt, melyly összeget ha a' 46-ki 903 és 47-ki 852 ezerből

levonjuk, itt is emelkedést fogunk találni a' feldunai vonalnál, mi a' kereskedelmi üzletre, gazdasági érdekekre sokkal jelentékenyebb és hatályosabb, mint az inkább mulatságokból vagy apró házi szükségekből eredett buda-pesti közlekedés. Lehet tehát mondani, mikép ez évben a' sebes, könnyű és rövid utu gőzhajózás mind átmeneti, mind kiviteli és behozatali kereskedelmünkre igen jótékonyan hatott. És ezen emelkedést, és egyszersmind a' gőzhajózás tökéletesbülését és kiterjeszkedését még inkább láthatjuk a' 47-ki hajózásnak 40-ikivel való összevetéséből. — 1840-ben 125,923 utas, 47-ben 852,517 vitetett. Az áruszállítás 40-ben 368,683 m. volt és 47-ben már 3,184,777 m. 83 font. Amabban csak 17 gőzös volt használatban és 1847-ben 41 hajó számos rak-, szén- és egyéb hajókkal. — Valamint a' szállítási mozgalom, ugy a' bevétel- és a' kiadás 's bevétel közti arány is kedvező volt ezen évben. A' feldunai 38 hajó 's 1,931 utjában 3,912 lóerővel szállított 841,075 utasért vett be 1,298,608 forint 43 krt.; a' 3 millió mázsa árukért 1,505,983 ft. 33 krt.; pénzküldeményért 5,684 ft.; sertésszállításért 148,754 ft. 41 krt. Ezen öszvev tesz 2,959,031 ft. 5 krt. Az aldunai 3 hajó csak 187,889 ft. 23 krt. vett be, és pedig utasoktól 75,124 ft., teherért 107,740 ft., pénzért 4822 ft. és levélvitelért 201 ft. 23 krt. Az egész hajózási bevétel a' fel- és aldunán személy- és áruszállításért tett 3,146,920 ft. 28 krt. Ezen bevételhez jöttek még némelyly apró mellékesek, u. m. az ó-budai hajógyárnál 400 ft. 14 kr. — Póttérhekért 2,496 ft. 23 krt.; szénmaradék 17,299 ft. és más egyebekért 12,356 ft. — *Az egész bevétel* 3,179,458 ft. 35 kr. volt, melyből a' felső vonalra: 2,936,971 ft. 53 kr. és az alsóra 242,486 ft. 38 kr. esett. — A' kiadások a' hajózási költségekre, t. i. fűtésre, zsiradékra, kijavitásokra, hajószemélyzet fizetésére és azon apróságokra, melylyek a' hidfelnýtásért, rendőrségért, mosásért, vámért, kiszállításért, puskaapor, lámpaolaj 's ilylyekért járnak, felső vonalon 1,492,971 ft. és az alsón 107,049 ft. tot tettek. A' hajószemélyzet fizetése maga fent 378,214 ft. és lent 3 hajón 42,386 ft. tot tett, mi kissé túlságos, kivált a' külföldi fizetésekhez hasonlítva. Az érintett kiadásokhoz járultak még némelyly mellékesek, p. o. a' pót-kapitányoknak feldunán 21,296 ft., utasok kármentesítésére fent 15,811 ft., lent 2,354 ft., levél és gyorskocsisért fent 14,849 ft., lent 3,666 ft., állomási költségekre fent 60,000 ft., lent 21 ezer ft.; dunatisztításra fent 15,278 ft. 's több egyebek. Ezekkel együtt a' feldunai vonalon a' hajózási költség 2,199,326 ft., mihez a' biztosítási díjt 52,238 ftot, vállalati 's üzleti tőke kamatait 221,577 ft. és az érték évi elhasználására 6% szerint 180,871 ftot hozzáadván, a' *feldunai öszszes kiadás tesz* 2,654,012 ft. 39 krt.; az *alsó vonalon pedig* 244,282 ft. 25 krt. És így a' feldunai bevétel fölülhaladván a' kiadást, itt a' társaságnak 1847-ben a' rendes kamatokon kívül osztalékul tiszta nyeresége volt 282,959 ft. 14 kr. Az alsó vonalon pedig a' kiadás: 244,282 ft. 25 kr. és a' bevétel csak 242,486 ft. 38 kr. levén, itt a' társulat veszteségben maradt, melyly 1,795 ft. 47 krt tesz. Ezt tehát le kellvén vonni a' nyeresémből, 1847. évre maradt a' részvényeseknek *tiszta haszon* 281,163 ft. 27 kr. — Ezen öszvevhez járult a' feldunai Kübeck 200 lóerővel 40 utján, szállítván csak 14 utast, hanem 379,273 m. árut 's egyebeket, mikért bevett 219,629 ft. 30 krt. Ebből levonato

személyzete fizetésére 21,536 ft., 67,470 m. szénért 36,969 ft., 44½ öl fáért 377 ft., olaj 's fagygyuért 1,970 ft., javításokra 5,945 ft. és az apró kiadásokra 35,490 ft., összes kiadása tett 102,290 ft. 5 krt ; és így tisztán jövedelmezett 119 ezer 's néhány száz ftot. A' szinte 200 lóerejű Hercules bevétel 196,998 ft. 47 kr., miből utasokért csak 1,693 forint jött be. Kiadásai tettek 65,192 ft. 42 krt. 's így még több tiszta hasznot hozott be mint Kübeck , ámbár ennél a' személyzet fizetésére majd 7 ezerrel többet kiadott , hanem az apró kiadások Herculesnél csak 5 ezer ftot tettek. Ferencz-Károly 150 lóra személyekért 108,552 forintot, összesen , 119,505 ft. 28 krt. vett be. Kiadott pedig személyzetre csak 9,519 ft., szénre , 31,615 ft., fára 284 ft., zsiradékra 1,305 ftot, javításra 3,316 ft., apróságokra, 6,318 ft., összesen 52,389. Ezen személyszállító hajó tehát 87 utján 60 ezer ft. tiszta hasznot sem hozott be. A' 150 lóerejű Ferdinand csak 29,092 ftot vett be többnyire utasokért , és kiadott 20,292 ftot. Maria-Anna utazó hajó 103,363 ftot vett be és kiadott 39,941 ftot. Mária-Dorotytya 150 lóerővel jobbbára utasokért 97,067 ft. vett be , 's kiadott 50,015 ftot. A' kis Buda 40 lóerővel Buda-Pest közt 177,050 személyt szállított , bevett 19,917 ftot ; kiadott személyzetre 6,340 ft., szénre 7,508 ft., fára 355 ft., kenőcsre 878 ft., igazításra 2,068 ft., apróságokra 788 ft., összesen 17,938 ftot. Az alsó dunaiak közül , 200 lóerejű Mercur bevett 47,344 ftot 's kiadott 49,088 ft. 's így 2000 fton fölül vesztett. Személyzete 19,000 és fütése 22½ ezerbe került. Árpád 80 lóval 73,862 ft. vett be és kiadott 29,201 ft. — A' társulat kiadásai közt a' személyzeti fizetések igen nagy számot tesznek. Jelen évben a' bécsi igazgatóság és központi ügynökség fizetése tett : 59,364 ft., 6 hajó felügyelő 's embereiknek 10,657 ft. Bécs-Lincez között 12 ügynöknek 5,130 ft. Bécs-Pest között 11 ügynökségnek 28,683 ft ; Pest-Orsova közt 21-nak 20,877 ft. ; a' Tizán 8-nak 2,248 ft. ; a' Száván 3-nak 2,224 ft. ; Orsova-Galacz között 13-nak 14,511 ft. — Különféle utazásokra ment 18,155 ft. — Nyomdai és hirlapi kiadásokra 11,812 ft. ; papiros, tenta, ón, toll és pecsétviaszra 5,319 ft. ; adóra 1,796 ft. ; könyvkötőknek 1,706 ft. ; borralalókra 1,238 forint.

Ezen utóbbi években a' fent kitett számok szerint a' gőzhajózás mind forgalom, mind jövedelemre nézve roppant haladást tőn. Míg 1840-ben csak 17 hajó járt, — 1846-ban már 32 gőzös volt — és 1847-ben 41 gőzhajó tartotta fenn a' közlekedést. — 1840-ben 125,923 személy és 368,683 m. áru szállított — 1845-ben pedig 793,000 utas, 1,539,796 m. teher ; 1846-ban 903,000 utas és 1,909,000 m. portéka — 1847-ben pedig 3,184,777 m. áru. Ez eléggé mutatja a' forgalom és kereskedés emelkedését. — A' mi a' társulat nyereségét illeti, a' részvénytől a' rendes 5% járt. Ezenkívül minden évben volt tiszta nyereség, mi osztalékkul szolgált. 1840-ben tiszta haszon volt 167,575 f. — 1845-ben 272,978 f. — 1846-ban 348,489 f. és 1847-ben 281,163 f. Mindamellet azonban, hogy ezen osztalék, melyly szinte 3—4% tesz, az 5% kamat mellett igen kedvező jövedelem, meg kell még is jegyezni, mikép a' hajózás bevételéhez és ennek a' rendes hajózási költséghez való arányához képest kevés. Mert 1846-ban a' 32 gőzös 2,590,000 ftot hozott be és kiadásai 1,203,000 ftra mentek ; hasonlólag 1847-ben amaz 3,146,000 fra. rugott

és a szállítási költség 1,600,000 ftra; itt a tiszta bevétel tehát sokkal nagyobb az osztaléknál. Azonban a központi igazgatás és ügykezelés, vidéki ügynökségek stb. felette nagy összegeket levonnak még azon tiszta bevételből, mihez azonfölül a biztosítási tőke, tartalék, kamatok stb. is járulnak. És így történik, mikép tiszta osztalékra, a tetemes költségek levontával, csak csekély összeg marad. Innen eredt 1846-ban az aldunai veszteség is, mert az 54 ut 146,298 ftot hozott be és csak 71,825 f. költséget okozott ugyan, de az általános ügykezelés költségeinek ide eső részlete tetemesen felrugtatta a kiadások összegét. — Hasonlóan a bevétel növekedése sincs arányban a személy- és áruszállítás szaporodásához. Mert míg az utazók száma 1844-től 1847-ig még egyszer annyira szaporodott — az áruk összege pedig több mint háromszor annyira, mert 1844-ben 927,000 m. volt, 1847-ben pedig 3,184,000 m., addig a bevétel még egyszer akkora összegre sem emelkedheték. Mivel 1844-ben a bevétel tett 2,640,372 ft. 1846-ban csak 2,615,198 f. és 1847-ben 3,146,920 fkat. — Ezen aránytalanságnak egyik fő oka az, mert a 2-ik és 3-ik helyen mindig jobban szaporodott az utasok száma, mint az első, az árkülönbség miatt. A forgalom érdekében tehát hasznos lenne mind az első mind a 2-ik hely árát leebb szállítani. — A bevétel és vitel közti aránytalanság egy másik oka a buda-pesti forgalom növekedése, mi azonban igen keveset jövedelmez.

Az 1848-ik's 1849-ik évek rendkívüli eseményeket idéztek elő, melyeknek multjok épen úgy, mint jövőjük is nagyszerű. Ezen események, előidézve a népek szabadságharczai által, nagyszerű befolyással voltak mind az állami intézetekre és népek politikai életére, mind a nemzetgazdasági érdekekre. A forradalmak és állami változások folytán megingatott és megfélemlült hitelviszonyok a műiparnak, kereskedésnek, és mindennemű forgalomnak élénkségét és virágzó életét elfojtották. A tőkepénzek visszavonattak, a válalkozási szellem elhalt, minden üzlet és kereset csökkent. Ezen viszonyoknak szükségkép hatással kelle lenniük azon kereskedésre is, melyet a dunai gőzhajózás képvisel. De ezenkívül a dunai vidékek hadjáratok és harezi működések színhelyeivé is lőnek. Ezek által némelyly vonalokon legfőképp 1849-ben majd hosszabb, majd rövidebb időszakig felfüggesztették a hajózás. Vagy az utasok és áruk szállítására szánt hajók katonai szolgálatokra fordítottak. És voltak esetek, hogy a harezi események következtében a társulatnak hajói részint egészen tönkre tétettek, részint tetemesen megrongáltattak. Ezen körülményeket kell szem előtt tartani, midőn a legutolsó két év dunai hajózását, s ennek eredményeit tekintjük. Ha a virágzásnak és sebes emelkedésnek indult forgalom ez években nem állította elő azon dús forgalmi és jövedelmi eredményeket, melyekre az 1847-i siker után bizton számíthatnunk, egyedül csak az európai crisisnek, és Dunánk partjáiig is eljutott harezi mozgalomnak tulajdonítandó. De meg kell egyszersem tud jegyezni azt is, mikép a más kül államokban csökkent hitel folytán tapasztalt bevételi, forgalmi és kereskedelmi roppant fogyatékok's hiányokat tekintve, a dunai forgalom eredményét nem lehet igen szerencsétlennek nevezni. És megnyugtatósnak kell tekinteni azt is, miszerint az események és hadi jeleneteink nagyszerűségéhez képest a társulat kárai és szerencsétlenségei nem voltak

nagyok. Azt alig szükség mondani, hogy a forgalom és bevétel összege mind két évben jóval elmaradt az 1847-dikétől. Az 1847-ik és 48-ik év hajózási forgalmának különbségét eléggé kifejezi az, mikép 47-ben a tiszta nyereséget képviselő fölösleg 8.81% volt, 48-ban ellenben az összes kiadásnak az összes nyers bevételt fölülhaladó menynyisége 15.40% által képviseltetik. A forgalom személy 's árukban következő volt: *Lincz-Bécs* között: 113,078 utas; 4,470 m. 62 font póttéher, 129,827 m. áru, 24 zongora, 266 koesi, 340 ló's kutya, 39 vontatott hajó, 282 pénzküldeményben 1,154,929 ft. *Bécs-Pozsony-Pest* között 320,856 utas, 10,133 m. póttéher, 1,506,069 m. teher, 161 zongora, 1,010 koesi, 1,408 ló's kutya, 980 hajó, 3,904,484 ft. *Pest-Buda* 980,640 utas, *Pest-Eszék-Ujeidék-Titel-Zimony-Drenkora-Orsora* közt 129,179 utas, 4,863 m. póttéher, 614,425 m. áru, 59 zongora, 468 koesi, 604 's lókutya, 48,033 sertés, 577 hajó, 4,082,463 ft. *Szisztek-Tokaj*, 63,911 utas, 3,514 m. póttéher, 272,273 m. áru, 8 zongora- 173 koesi, 519 's lókutya, 340 hajó, 352,331 ft. *Orsora-Viddin-Lom-Palánka-Sistow-Galacz* közt 5,011 utas, 60 m. póttéher, 21,918 m. áru, 3 zongora, 36 koesi, 8 ló, 2,088,344 ft. *Orsora-Guirgiero-Braila-Galacz* közt 2924 utas, 235 m. póttéher, 48,108 m. áru, 18 zongora, 133 koesi, 9 ló, 25 hajó, 587,081 ft. Az összes 48-i forgalom tesz 1,615,609 utast, 23,278 m. 35 font póttéherrel; 2,592,624 m. árut, 270 zongorát, 2086 kocsit, 2888 ló 's kutyát, 48,033 sertést; 1961 hajót, 12,169,637 ftot. Ezen összegben befoglaltatik a mellékfolyamok forgalma is, melyly azonban csak 63,911 utast és 272,273 m. árut tesz. És meg kell jegyezni azt is, mikép ez évi számadásba a katonai személy és tehervitel is betéteztett; mi végett az utasok összege mintegy 180,000 katonai személy vitele által öregbült. Összesen a kiadások tettek ezen évben 3,305,061 ft. 45 kr. A bevételek 2 mill. 859,252 ft. 11 kr-ra mentek. Ez önmagában azon kedvetlen eredményt állítja elő, mikép a 48-ki forgalom 443,809 ft. 34 kr. veszteséget okozott a társulatnak. Ez évben 47 gőzhajó volt használatban, 43 a felsődunai vonalon 2,154 utat tett, 4 pedig az alsón 50-et. Használt a társaság még 12 sertésvontató, 105 portékás, 11 kőszenes és még más 12 különféle hajót. Készítettett pedig ez évben még 20 portékát szállító, 1 szenes, és 2 álló hajót.

Az 1849-i forgalom még kevesb eredményt mutat elő mint a 48-i. Ezt azonban legkevesb lehet esudálni, ha meggondoljuk, mikép a dunai hajózást ez évben csak szeptember vége felé a komáromi és péterváradai várak átadása után lehet az összes vonalon megnyitni. Sőt még azon pontokon is, hol a közlekedés szabad volt, mint Bécs- Lincz, Orsava- Galacz, Zimony- Szisztek között, érezhető volt a hadi események és megzavart hitel- 's pénzviszonyoknak káros hatása. A dunai vonal megnyitásával az előbb akadályozott utazási vágy nagy tódulást mutatott, valamint a hiborgatott kereskedés is roppant nagy menynyiségű árucikket hozott elő, szállítás végett. Azonban a nagyon- 's forgalmi viszonyok zavarai sokkal tovább tartottak és sokkal mélyebben hatottak az üzleti életbe, mintsem hogy rögtön minden rendes folyamába jöhett, és főkép hogy a még hátra levő hajózási idő alatt a társulat anynyi bevételt nyerhetett volna, a menynyi a kedvező nyári hónapok mulasztásaiért csak

némi kárpótlást is nyújthatott. Felemeltetett ugyan némi könnyebbitésül az áruszállítás díja 25%-ot, de ez csak a nyers bevétel összegét szaporíthatta, különben alig lehetett elegendő csak azon rendes kiadást túlhaladó különbséget is fedezni, melyly a' napszám, olaj, fagygyu, és fűtő szerek árának felemelkedéséből keletkezett. Nagy befolyással volt ezen különbségekre az is, mikép a' hajók nagyrészt katonai szolgálatokra fordítottak, homnan nevezetes bevételek eredtek ugyan, de koránsem arányságos és hasznót hajtható jövedelmek. Ezekhez járult még az is, hogy a' közlekedés felszabadításakor a' napok már igen rövidék, a' vízmagasság csekély, és sűrű 's hosszan tartó ködös idők jártak, és a' téli évszak felette korán beállt a' hajózást lehetlenítő fagyával. Mindezek mellett a' társulatra nézve kedvező körülménynek tekinthető az, hogy habár némelyly pontokat kivéve, majd minden ingó 's ingatlan vagyona a' harez színhelyére esett 's így folytonosan veszélyeztetett, a' lehetőségek és a' hadjárat dühöngéséhez aránylag nem sokat vesztett. Könnyebbitésül szolgált egyszersmind nemcsak az, hogy septemberben hajói szokatlan keresethez jutottak, hanem az is, hogy több nembeli kiadásait sikerült leszállíthatni. Ezen évben. Leopold még nem készülvén el, 47 gőzhajó 5,252 ló erővel, 117 portékát szállító, 12 sertéses, 12 szenes hajó volt a' forgalomban. Ezekhez utjonnan készültek még 8 árut vontató és 2 szenes hajó. A' hajózás kezdetének és tartásának ideje különböző volt. Az érintett időszakok alatt következő volt a' forgalom: *Bécs-Lincz* között 133,637 utas, 5,575 m. 17 font pótteher, 82,898 m. áru, 18 zongora, 216 kocsi, 422 ló 's kutya, 4 hajó, 330,046 ft. szállított. *Bécs-Pozsony-Pest* közt 77,099 utas, 5,947 m. pótteher, 465,321 m. áru, 28 zongora, 307 kocsi, 397 ló 's kutya 3,339 sertés, 215 hajó, 1,592,992 ft. pénzküldemény. *Pest-Buda* 646,480 személy. *Pest-Eszék-Ujvidék-Tittél-Zimony-Drenkova-Orsova* 27,799 utas, 2508 m. pótteher, 373,806 m. áru, 19 zongora, 148 kocsi, 81 ló 's kutya, 6,893 sertés, 153 hajó, 1,059,889 ft. *Sziszek-Zimony-Szeged-Szolnok-Tokaj* közt 5786 utas, 491 m. pótteher, 236,135 m. áru, 4 zongora, 58 kocsi, 50 ló 's kutya, 852 sertés 74 hajó, 184,203 ft. *Orsova, Viddin, Lom-Palánka, Sistor, Galacz* közt 6503 utas, 437 m. pótteher, 33,199 m. áru, 2 zongora, 9 kocsi, 25 ló 's kutya, 7 hajó, 1,826,230 ft. pénzküldemény. *Orsova-Guirgievo-Braila-Galacz* közt 2,522 utas, 166 m. pótteher, 55,469 m. áru, 3 zongora, 73 kocsi, 17 ló, 23 hajó, 533,769 ft. küldemény. Az egész dunai szállításban volt 899,826 utas, 15,127 m. pótteher, 1,246,830 m. áru, 74 zongora, 811 kocsi, 992 ló 's kutya, 10,084 sertés, 478 hajó, 5,527,129 ft. pénzküldemény.

Valamint a' személy- és árumozgalom, ugy a' bevétel 's kiadási mérleg is veszteséget és az előbbi évekhez képest tetemes hátramaradást mutat. Majdnem csak azzal az egygyel lehet a' társulatnak magát vigasztalni, hogy mérlege még sem volt 49-ben olyly rossz, mint 48-ban. De a' kereskedés és forgalom ügyére az legkevesb kedvezést sem hozott, minthogy a' közlekedési eszközök szaporítása igen nagyon elmaradt, mitől függ főkép hazánkban a' kereskedés virágzása és élénksége. Ez azon kapocs, melyly a' társulat mérlegének állásához legszorosabban köti a' nemzet érdekeit. Mert az ezek kifejlődhetése által igényelt hajók száma szaporítása csak azon esetben lesz lehetővé, ha az üzleti mérleg kedvezőleg áll. És e' tekintet-

ben az 1849-ik év semmi vigasztalást sem nyújthat. Mert nem mutat ugyan mérlege annyira veszteséget, mint a' 48-i, mivel nem voltak olyly számos kiadásai; de keveset is dolgoztatott a' társulat és keveset állított ki a' közlekedési eszközök szaporítására. Míg az előbbi időkben évenként 8 — 10 gőzös is készült, míg 48-ban 6 gőzös állíttatott ki, addig 1849-ben még a' munka alá adott egyetlenegy Leopold sem készülhetett el. Ezen év tehát egy gőzhajót sem adott át a' forgalomba mindamellett, hogy naponta jobban és jobban érzetik a' gőzösök szaporításának szüksége, főképp hogy a' személy- és áruszállítás elkülönöztessék, és hogy a' felső vonali forgalom élénkségének és sebességének kellőleg eleget tenni lehessen.

1849-ik év *bevételei* és *kiadásai* következőleg állottak. A' feldunai vonalon 44 gőzös 4872 lóerővel 1859 út alatt behozott 2,300,159 f. 59 kr. Az alsó dunai vonalon 3 gőzös 380 lóerővel 50 útjában 151,731 ft. 13 krt hozott be. Összeszen mindkét vonalon a' hajózási bevétel tett 2,451,927 f. 12 krt. Tehát mindkét előbbi év nyert bevétele jóval fölülhaladta az 1849-ikét. Azonban ha a' kiadásokat tekintjük, egészen más arány fog kijönni. — A' feldunai vonalon hajózási költségek voltak összeszen 1 mill. 309,206 f. 22 kr. Már tehát magán a' felső vonalon is igen kedvező arány jön ki 1849-re a' kiadások esőkkente által. — Az aldunai vonalon a' kiadás volt összeszen 97,563 f. 7 kr. Némelyly hajók veszteségének oka ez évben a' hadi események folytán keletkezett. Argo hosszszasb ideig Buda alatt vesztoglett. — Erős a' komáromvári parancsnokság által a' pesti útra használtatott. — Buda, Károly, Pannónia, Szolnok, és Neptun a' Tiszán állomásoztak. — Ha azonban az 1849-i mérleget a' 48-ik és 47-ihöz hasonlítjuk, több kedvező eredményt fogunk találni. — 48-ban a' társulat vesztesége a' tetemes kiadások következtében tett 443,809 ftot 34 krt. — 49-ben pedig csak 90,272 f. 35 kr. Ez tehát a' hadi eseményeknek és sokáig feltartóztatott hajózás hátramaradásainak daczára is alig teszi az előbbi év hiányának ötödresztét. — Az 1849-iki forgalomról meg kell még jegyezni azt is, mikép az, főleg a' hadjárat által követelt szolgálattételek és annak folytán eredett események következtében, igen sok szerencsétlenséget idézett elő a' vállalatra. Így Buda gőzös jul. 10-én Szegvárnál Pannoniával öszszeütödvén elsülyedt és a' társulat akkor e' vonaltól el lévén zárva, tovább 4 hónál viz alatt maradt. Az innen eredt kár majdnem egészen hasonló volt a' hajó egész értékéhez. — Komárom gőzös Zimonyból 3 hadi szeres hajót vontatván, Kovil táján majus 31-én öszszelövettetett. Ez alkalommal az 5 sz. rakhajó egészen öszszecégett. Junius 8-án Zimonyban a' 80 sz. vonhajó légbe röpiült 's ezáltal több más vagyomban is nagy kárt okozott — különösen Debreczent tetemesen megsértette. April 24-én a' es. lőszerrel rakott 75 sz. vonhajó a' túl oldadról rá irányozott tüzelés folytán szinte légbe röpiített — 's ekkor a' 96 sz. átyuggattatott és a' 69-dik egészen elsülyesztetett. — Ács közelében állomásozott 104 sz. a' es. seregek visszavonultakor elmerített — 25-ik pedig az ellenfél által átyuggattatott. — Új-Beeséncél a' 92 sz. áruvonhajó szinte öszszelövettetett. Komáromba számos vonhajó vitetvén, némelylyek hid alá is alkalmaztattak. Ezek közül a' 3-ik 56-ik és 74-ik elsülyedtek, a' 91-ik öt golyó által lyuggattatott át és több más megsértetett. Ezekon kívül több más kisebb károsítás is történt a' társulat hajóin — 's egy alkalommal több

ember is elveszett. — Ezen hadi eseményeken kívül még néhány hajó u. m. Hunyad, Bátor, Neptun, Ferencz Károly részint kilyukadtak, részint fölülvén a' zátonyon megsérültek. — 1849-ben a' következő 50-re munka alá több hajó vétetett. Ilylenek a' már érintett Leopoldon és hadi gőzösön kívül egy tüzer hajó, 10 vas vonhajó és pedig 126-tól 130-ig egészen újak, a' többi pedig pótlásául a' volt hasonszámú hajóknak; 4 sertés-hajó, 1 vas állóhajó és 2 régiekből készítve. Atilla és Károly számára új katlanok és számos hajójavitások. Ezekon kívül megrendeltettek még 21 vas áruvontató hajó és pedig 131—150-ig egészen újak — 3 vas dereglye utasoknak Orsovához — 3 kiálló hid stb. stb.

A' magyarországi hajózás és forgalom önállására nézve 1849-ben igen érdekes intézkedés történt. Már rég elismertett a' szállítási és uti táblázatok tanúsága mellett, mikép Magyarország képezi a' dunai gőzhajózás legnagyobb és legfontosabb terét 's piacát. És pedig nem csupán a' Duna leghosszszabb és legérdekeseb vonalának hazánk birtokában léte által, hanem az innen szállított, vagy ide hozott áruk 's termények nagy mennyisége folytán is. Magyarország tehát önmagában egy külön és nagy terjedelmű forgalmat képvisel, melylynek középpontja Pest. Innen indulnak el és térnek vissza számtalan utas és árus hajók a' Duna alsó részéről. És ezen ponttal van legközelebbi kapcsolban a' mellékfolyamok hajózása is. Mindezeket kezelni, 's azok felett idővesztéség nélkül és czélszerűen rendelkezni csak Pestről lehet. És csak innen lehet ellenőrködni 's éberem felügyelni azon számos hajó felett, melylyek Bécesel semmi öszszeköttetésben sincsenek, vagy oda csak igen ritkán juthatnak. Ezen okokból rég elismertett a' részvényesek által, miszerint Magyarország számára az őt illető dunai rész és mellékfolyamokra nézve külön önálló igazgatást kell alapítani. Ez 1849-ben meg is történt. *Központi ügynökség Magyarországi számára* cím alatt állított fel egy külön igazgatóság, melylynek helyévé természetesen Pest rendeltetett. A' bécsi igazgatóság felügyelete és vezénylete alatt áll ugyan, de teljes felhatalmazással bír illető tárgyakkal a' bécsit képviselhetni és a' szükség esetében önmagától, Bécestől vett utasítás nélkül is intézkedhetni. — Hason intézkedés történt a' tiszai forgalomra nézve is. A' Tiszán Tokajtól Dunába való ömléséig rendes hajózat nyitvatott. Erre rendszeren külön csak a' Tiszán állomásozó és forgó hajók alkalmaztatnak. Szükséges tehát egy olyly felügyelet és kezelés, melyly közel legyen és az egész tiszai forgalmat pontosan igazgathassa. Erre eddig a' Zimonyban levő felügyelőség volt meg bízva, de az távolabb esik, mint hogy a' mondott hosszu és külön vonalú forgalomra pontosan felügyelhetne. Elhatározatott tehát, hogy a' Tisza számára is külön igazgatóság állittassék, mi a' Szegeden felállított *al-hajófelügyelőség* czime alatt meg is történt. Központja Szegeden van és az egész Tisza vonala és forgalma Tokajtól Titelig igazgatása és kezelése alá tartozik. —

Az imént előadott adatok, azon forgalmi és szállítási számok, melylyeket 1831-től a' jelen évig majd két évtized folyama alatt előadtunk, világos bizonyságul szolgálnak, melyly nagy befolyással van a' gőzhajózás mind általában az idegen, mind különösen hazánk kereskedelmi forgalmára nézve. Kitészik ez azon emelkedésből, melylyet a' személy- és áru-

szállítás évről évre nyert, kitetszik onnan, mikép 1839-ben még csak 348,983 mázsa szállított — 1844-ben pedig már 1,083,353 mázsa, melyly öszveg évről évre emelkedett, 45-ben fél millióval, 46-ban egy millió mázsával szaporodott és 47-ben már a 3 milliót fölülhaladta. Ezen szállításra kivitelnél legtöbb értéket hazánk szolgáltatott — és így azon emelkedés, melylyre a' gőzhajózási társulatnak jövedelme, bevétele és nyeresége hágott, öszszeköttetésben áll hazánk kereskedésével is. Erre mutat a' személyforgalomnak is nagyobbodása, melyly egyrészt a' magánélet házi viszonyaiból ered ugyan, de legnagyobb osztályt abból mégis a' kereskedelmi szükségeknek és forgalmi érdekeknek, a' nyereszkező üzletnek kell tulajdonítani. És ezen személymozgalom Bécs és Pest; Pest és Orsova közt nemesak legnagyobb volt az egész dunai vonalon, hanem évről évre öregbült is, jeléül szinte hazai kereskedő mozgalmaink és üzleteink haladásának. És ez igen nagy sebességet mutat viszonyainkhoz alkalmazva, mert 1840-től 50-ig 1 millióra szállt. — A' dunai gőzhajózásnak kell leginkább tulajdonítanunk, miszerint hazai kereskedésünk kivitele az újabb időkben kedvezőbb állást nyert és fokonként emelkedett. Mert az nyújtott szállítási és közlekedési eszközt árúinknak és terményeinknek nyugot és kelet felé — vagy legalább az tette azt könnyübbé és olcsóbbá. Az volt főtenyező hazánk kiviteli kereskedésében 's leginkább csak általa emelkedheték az az 1830 előtti időtől az osztrák tartományokba 30 millióról néhány év alatt 43-ra, valamint külföldre is 6 ½ millióról 20-ra 's többre is. A' gőzhajózás által valósulbata csak leghasznosabban az, hogy hazánk mintegy központja legyen azon forgalomnak, melyly nyugot felé halad, és melyly nyugotot kelettel öszszeköti. Ezen forgalomban hazánk a' gőzhajózás által, mint terményző ország, nagy részt vett. Ez uton szállítatik felfelé gabonánk, melyly kivitelünk egyik főágát képezi, melyly az örökös tartományokba 1846-ban 15,800,000 pftot tett. Így vitetik ki dohányunk mintegy fél millió értékig külföldre 's az osztrák tartományokba 150 ezer mázsáig, melyly öszveg 1830 előtt szinte kisebb volt. Hasonlóan nagyobbodott kivitelünk a' borban, melyly 1844-ben Serviába 371,398 piastert tett, vászonnal ugyanoda, 109,129 piasterig. Hasonló uton emelkedett gyapjukivitelünk is néhány száz mázsáról 200 ezerre; olajunk reuzéből és lenből 7—8 ezer mázsától 25 ezerig részint külföldre, részint az austriai tartományokba. Szóval kivitelünk minden tárgyára nézve a' gőzhajózás, mint olcsóbb és sebesebb közlekedési eszköz, mint legfőbb kereskedelmi segédszer tekintendő, melyly által a' szállítás részint lehetővé tétetett, részint olcsósítatván, a' kivitel az olcsóbb ár mellett nagyobbította, és így nagyobb nyereséget és keresetet okozott. Egy főtenyező volt ezen hajózás azon asztalosműkivitelnél is, melyly 1845-ben Bukarestbe történt, 's melyly a' legkedvezőbb kilátásokra jogosított. Ugyanilyly kedvező szállítást nyújt a' bevételre nézve is, melyly hazánkat kellő cikkekkel látja el annyival olcsóbban, a' menynyivel kevesbülnek a' szállítás költségei. — Nagy fontossággal bir a' dunai gőzhajózás átmeneti és szállítási kereskedelmünkre nézve is. A' sors hazánkat két olyly földrész közé helyezte, melylyeknek különkülön más terményeik, készítményeik és szükségük vannak. És ez okból a' szükség közöttök természetes közlekedést és eserét alapított

meg. Egy részről a' délkeleti éghajlat és vidék azon keleti gyümölcsöket és terményeket állítja ki bőségben, melylyek nyugoton, Közép-Európában hiányzanak. Azért az ausztriai tartományokba, Poroszországba, Lengyel földre, Szászországba, déli német tartományokba 'stb. nagy mennyiségű faolaj, viasz, déli gyümölcsök, fűszerek, tengeri halak, pamut, kardovány, törökfonal, szappan 'stb. vitetik a' keleti részekről, 's különösen Törökországból. És viszont nyugotról, az említett országokból keletre különféle prémek, bőrök, len, fagygyu, érczek, 'stb. szállítatnak. Ezen viszonyos kereskedésnek utja Magyarországon visz keresztül, és leginkább a' gőzösök által eszközöltetik. Azóta, hogy a' keletindiai tengeri ut feltaláltatott, nem elkerülhetlen szükség ugyan, hogy a' keleti 's délásiai termények hazánkon át szállittassanak nyugotra, és ez okból valóban csökkent is ezen átmeneti forgalom. De ismét emelkedni kezd azon könnyű és olcsó 's legrövidebb ut által, melylyet a' Dunán emelkedésnek indult gőzhajózás nyújt. Ez idő óta Európa közép államai és a' török birodalom közt mindinkább élénkül a' esereforgalom. És így a' gőzhajózás azt hazánkra nézve ismét hasznosí és jövedelmezővé tette. Most ezen forgalomnak fővárosunk Pest egyik főpontját képezi, a' délnyugoti szállításban, megbízásokban, tovább vitelben, rakodásban kereskedősege tettleges részt vevén 's így az átmeneti kereskedelem nyereségének 's költségeinek egy részét hazánknak nyervén meg. A' gőzhajózás, melyly az átmeneti forgalomra biztos 's könnyű eszközt nyújt, azt hazánkra nézve ismét jövedelmezővé 's nyereségesévé változtatta. Ebben nagy részt vesznek a' nyugoti iparzikkek is, nevezetesen kocsik, üvegművek, kelmék 'stb. Ezekre nézve a' gőzhajói vitelre hazánk is nyújt némelyly cikkeket — Pestről p. o. nagy mennyiségben vitetnek le különféle kocsiművek. Ezen átmeneti kereskedés, melylynek emelésére legtöbbit tett a' gőzhajózás, a' sertésszállítás által is nagy hasznot hoz hazánk vagyonságára, mert a' török részekről hoztván jobbára, nálunk hizlaltatnak meg és teleltetnek ki és így szállítanak gőzösökön fölfelé. — Az átmeneti kereskedés a' gőzhajózás által azáltal is hasznot 's nyereséget hoz nemzetgazdaságunkra, mert több ezikknél, mint p. o. a' vasnál, melyly Törökországba szállittatik, a' fanemüeknél, üvegáruknál szinte török földre mi is képviselünk egy részt, melylyet azon öszvegebe hazai földünk nyújt. — Hazánk kereskedésére nagy jótékonytsággal van a' gőzhajózás nemcsak azáltal, hogy terményeinknek szállithatást nyújt az ausztriai tartományokba, hanem azzal is, hogy Németország belsejébe is utat nyit. E' ezéla a' társulat egyezkedést kezdett a' bajor-dunai gőzhajó társulattal. Legnagyobb figyelemre érdemesített Passau, kezdőpontja az ausztriai határszéleken azon forgalmi vonaloknak, melylyek Németország minden részébe, Schweiczba 'sat. elvezetnek. Az itt létező forgalom nagy mennyiségű olyly termékeket igényel, melylyekkel hazánk bővelkedik. Azon ut tehát, melyly a' bajor Dunára nyitattik, piacot szerez minékünk Németország belsejében. És ezen közlekedés némileg létesítve van már azáltal, hogy a' bécs-linczi vonalról a' társulat áruszállító hajózást nyitott a' bajor földre is. Ezen öszszeköttetés, melyly a' bécsi gőzhajótársulat és a' bajor közt mindinkább előrehalad, kereskedésünk 's különösen kivitelünk terjesztésére és nyereségesebbé tételére különösen jó befolyással leend.

A' gőzhajózás nagy befolyással van általában az egész kereskedelem előmozdítására; azzal volt az austriai tartományokban is, mert forgalmát Németország felé élénkítette 's könnyítette — keletre, Törökországgal pedig biztossá tette. De leginkább mondhatjuk ezt hazai kereskedelmünk-ről. Ennek legfőbb tényezőjét képezik a' közlekedési eszközök, és ezekben szenvedünk legnagyobb hiányt. A' gőzhajózás utat nyitot és esmált olyly vidékeken, hol ugyszólván semmi rendes közlekedési ut sem létezett. Másból, létezővén ugyan, de igen rossz és nehézkes közlekedési módok, ezek helyébe gyorsabb, sebesebb szállítást nyitott. Egyszersmind összeköttetésbe hozott olyly vidékeket, melylyek egymástól vagy egészen el voltak szakasztva, vagy csak nehezen folytathattak közlekedhetést, habár egymásra és terményeikre szükségük lett légyen is. Maga a' Duna, Európának legszebb folyama, hazánk terére esik ugyan legnagyobb részével és csak itt lesz alkalmas nagyobb teher vitélre, mindamelllett a' gőzhajózás előtt nem nyújtott olyly közlekedést, melyly nagyon jótékony lehetett volna. Azon veszélyek, károk 's költségek, melylyek tőle el nem maradhattak, nagy részét elrabolták a' hajózási kereskedelem nyereségének. Mert a' közönséges hajókon a' szállítás felette sokáig tartott — a' hajók gyöngé alkata miatt sokszori és nagy veszélyeknek tétettek ki a' zátonyra ülés, kilyukadás és nagyobb viharok eseteiben. Fölfelé a' lóval való vontatás még tovább tart. Egy lóra 100 mázsa számíttatván, nagyobb telherre igen sok erő, sok hajó kívántatik. Ezenkívül a' jó parti utak hiányában a' menetel felette nehéz, veszélyes és hátráltató. Ezen bajokat még azon számos malom is neveli, melylyek Dunánkat mindenfelé ellepik, és azon vízáradások, melylyek a' folyam sebességét sokszorozzák, 's így a' hajózást igen veszélyessé és kétségessé teszik. Mindezen körülmények vagy egészen kizárták némelyly pontokon és időkbén a' hajózást, vagy igen költségessé tették azt. Ennek legközelebbi eredménye pedig a' forgalom csökkenése, a' kereskedés hátramaradása. Ez annál nagyobb volt, minthogy az egész dunai vonalra a' közönséges hajózás ki nem terjedhetett — a' közönséges hajók vagy hazánk határáig — vagy csak Bécsig mehetvén — mi a' kereskedelmi üzletet igen szűzzeszorította. Az utazók és áruezikkéknek, terményeknek nagy része is tengelyeni vitelre szorítottatott, minék költségessége, lassúsága mindenki előtt ismeretes. Ilylen volt a' tiszai 's egyéb mellékfolyóink utja is. A' Tiszának partjai igen alacsonyok 's gyöngék levén, a' parti utak rosszak, veszélyesek. Azon ok miatt kiöntései is olyanok, hogy a' víz elleni hajózás sokszor lehetetlenné tétetik. Ilyly természeti akadályok miatt rendszeren csak Szegedig volt hajózható — a' további menet csak legkritkább esetekben történt és igen veszedelmes volt. A' víz mentében sem nyújtott elég vitel-erőt, mert a' nagy kiterjedés, síkságon való előmlés folyamárját lomhává, lassuvá tette. — Mindezen természeti akadályoknak, melylyek a' Dunán és mellékfolyamainkon a' közlekedést nehezítették és sokszor lehetetlenné tették, nem csupán a' kereskedelemre, hanem minden más nemzetgazdasági érdekeinkre is legkárosabb befolyásuk volt. A' természetés nem számíttatván kellő piacra, elhanyagoltatott. A' szorgalom, kitartó kedv nem bírt elég ingerrel ideje és ereje feláldozására. Nem mutatkozott haszon és nyereség, melyly részint előállításra, részint vállalkozásokra buzdíthatott

volna. A' legdusabb vidékeken, mint a' Tiszának alsó részeinél egész térségek — sokkal több mint jelenleg — parlagon, elhagyatva heverték; majdnem csak arra szorítottak természetünk, mi a' napi szükségekre, élelmezésre kívántatott. A' dunai gőzhajózás mindezen bajokon már ekkor is sokat segített, változtatott nemzetgazdasági állapotunkon, és szorgalmi életünkbe, mozgalmainkba egészen új élénkséget öntött. Nemesak lehetővé tette a' vitelt ott, hol ugyyszólván semmi utjaink sem voltak, hanem olcsó, biztos és könnyű szállítást is eszközölt. Lehetővé tette a' szállíthatással együtt az eladhatást és vállalkozást is — ezek folytán felélesztette az ipart és gazdálkodást is. A' gőzhajózás két évtizede alatt a' dunai vidék tetemesen átváltozott. A' földművelést minden ágában virágzóbbnak, tökéletesebbnek találjuk. A' falvak és városok szebbek, vagyonosabbak. A' jóllét, műveltség, finomodás, melylyek a' vagyonoságnak rendesen eredményei, mind az előbbi kortól, mind a' távolabbi honrészektől egészen eltérő fokra emelkedett. A' gőzhajózáshoz megkívántató szükségek új kereteket, szorgalmi ágakat, földművelési jövedelemforrásokat nyitottak. A' közlekedés élénkült 's így a' vidéki szállítás is nagyobbodott, új meg új érdemlési módokat szerzvéen. A' tiszai vidék is kezd más alakot nyerni. Eszék, Zimony, Temesvár, Szeged központjai lőnek azon dús kereskedésnek, melylyre hazánk déli részei mindent képcsek kiállítani. A' Száva és Tisza összeköttetése, a' Béga csatorna felhasználására, a' dráva- és dunai vonalok összekapcsolása, a' Bánság terményző erejét, és az egész duna-tisza-szávai vidék forgalmát sokszorosan emelte. Az ezen utvonalakba eső földek művelés alá vétettek. A' dunai gőzhajózás tehát nemesak a' dunai vidékre, hanem a' tiszaszávai helyekre, Szeged-Szolnok-Tokaj tájaira, 's a' Bánátra is nagyon jótékony befolyást gyakorolt.

Azonban a' dunai gőzhajózás nem csak közvetve a' szállítás gyorsítása és könnyítése, olcsóvá tétele által gyakorol jótékony befolyást nemzetgazdaságunk kifejlődésére, hanem egyéb másod tekintetű működéseim kívül közvetlenül is sokat tesz földészetiünk különböző ágainak javára akkor, midőn üzletéhez kívántató nagy mennyiségű terményeit felhasználja. Ilylyen különösen a' *szén fogyasztása*, melylynek nemzet-iparunkra még igen nagy jövője van. A' társulat minden pontokon, hol csak lehet, belföldi 's különösen oraviczai kőszent használtat. E' czéllból, minthogy az alsó vidéken az illető kikötőhöz való szállítás a' szénbányákból igen költséges, és sokszor kivált az utóbbi években, a' vonómarhák kevesedése által, lehetetlené is vált: a' társulat elhatározá, habár áldozattal is e' bajon segíleni. A' kőszénbányáktól Buziáig, a' dunaparti kikötőhöz mintegy 7—8 mérföldnyi távolság van. A' társulat e' vonalon vasutat készített kőszene szállítására. Jelenleg előhaladt ugyan az oravicza-buziai vonal, de az utóbbi két év eseményei folytán be nem végeztethetett. Most ismét dolgoznak rajta, 's tán 1850-ben készen leend. — A' gőzhajózás kőszénfogyasztása igen szép öszvegre rúg — és az üzlet terjedése, hajók évenkénti szaporodása, forgalom növekedése által évről évre emelkedik. 1845-ben az öszses kőszénfogyasztás tett 750,000 mázsát — 1846-ban már a' 900 ezret fölülhaladta — 1848-ban pedig 1,112,397 $\frac{1}{2}$ mázsát tett. És ezen szénöszvegnek legnagyobb része hazánk bányáiból jön elő, nagy

menynyiességgel a' pécsi bányákból is. A' cseh és egyéb austriai bányákból évenként kevesebb vétetik, mert a' mellett, hogy roszaabb a' krassóinál, még drágább is, 1847-ben egy mázsa 47—53 krba került, míg a' miénk jobb minősége mellett 24—36 kr. volt. Az austriain kívül a' galaczi, viddini, szkela-kladovai állomásokon angol szén is használtatik, de csekély mennyiségben — ezen vonal forgalma tetemes összevetet nem is igényelvén. És ez nemzetgazdaszatunkra igen jótékony befolyású fogyasztás, mert a' földészetnek igen szép nyereséget hoz, melyly a' földművelés egyéb ágaiba befektettetik, és azoknak felvirágzását eszközölheti. Különben az előállítás és szállítás által temérdek kéznek ad foglalkozást, keresetet, és így ez uton is nagy részét hajózási bevételeinek a' társulat hazánkban osztja ki. Sőt 1845 és 46-ban azonfölül, hogy a' bányai vállalkozóknak tetemes összevegeket előlegezett az üzlet kiterjesztésére, miáltal nagyobb kiállításra 's így haszonbevételekre is képesek lehetének; még magokat a' földművelőket is kölesönnel segéllé, hogy marhákat vásárolhassanak magoknak — mi a' földművelésre igen nagy hasznot nyújtott mind a' marhatartás mind az erőszaporodás által. Ez okból mintegy 17 falubeli körülbelül 800 gazdával lépett szerződésre. Előzekek által pedig ezen vidékek jólétét és vagyonosodását nevezetesen elősegéllé. — Nemesak a' szén, hanem a' *fa-, olaj- és fagygyű-fogyasztás* által is szép hasznot hajt a' gőzhajózási vállalat nemzetgazdaszatunknak.

Különös figyelmet érdemel nemzetgazdaszatunk több különböző érdekeire nézve az ó-budai gyár is. Ez olyly intézet, melyly nemesak fölülmulja az austriai birodalom minden ilylynemű vállalatát, hanem a' szárazföld legnagyobbszerű magánhajógyáraihoz hasonlítható. A' sok mindenféle munkák 1,000—1300 mesterembert foglalkoztatnak. Több nagyszerű színek állanak, melylyek rendszeren különféle épülő hajók által vannak elfoglalva. 1846-ban tizenkét 200—400 tonnás vashajó, és köztük 5 gőzös 50—200 lóerőre, 1 ályuhajó, és 4—6,000 mázsa teherképességű áruhajó volt építés végett felállítva. Ez, hozzá véve a' számos mesterembert, gépet 'stb. olyly érdekes látványt nyujt, melylyhez hasonlót a' szárazföld egyik folyama sem nyujthat. — Milyly nagy nyereség ezen hajógyár nemzetgazdaszatunkra nézve, kitetszik abból, mikép a' hajóknak minden részei itt készülnek el, kivóvén egyedül a' gőzgépezetet, mi leginkább Angliából és Schweiczből hozatik. A' hajók és gőzösöknek egész hajótteste, akár vasból, akár fából legyen — továbbá azok egész belső felszerelése, sőt még a' katlanok is itt készülnek. Könynyű átlátni, mennyi fogyasztást nyit az különféle czikkeinkből, és mennyi kezét foglalkoztat, mennyinek nyujt napi keresetet. Ezen munkások, 's különösen a' mesteremberek, ha belföldiek, ott nemesak kitünő napi bért, hanem kiképzési alkalmat is találnak. Azok pedig, kik külföldiek, már szinte meghonosultak, és honfitársainknak tekinthetők. Nem kell feledni, mikép olyly terményző és nagyobb iparosztály nélküli honban, mint Magyarország, csak egy két ügyes iparosnak bejövetele is nagy nyereség. — Milyly jótékony hatása az ó-budai hajógyár, mutatja azon érték, melylyet az ott készült hajók képviselnek. Ez mind hazánkban marad résziint az iparos kezekben 's ezek után a' természetöknél, árusoknál, kereskedők-

nél, részint a' készítésükhöz kívántató anyagok árában. — Ezen hajógyártás jótékony hatása jelölül szolgál azon különféle fa, vas és más érez és egyéb anyagok tartaléka is melyly az ó-budai gyárban létezik, és hazánk terményeiből került ki. Ezeknek értéke tett 1849-ben 728,799 p.ftot — 's abból a' vasművek 507,365 ftot. — Mindezen vételek által, melylyeknek tárgyai a' hajóépítésnél felhasználtatván, mindig ujakkal pótoltatnak ki, igen szép nyereséget kapnak különféle természetűink és iparosaink. De általában azon vagyoneérték, melylyel a' társulat bír, részint hazánkban képviseltetik különböző alakokban — részint itt hozza keringésbe jövedelmezését, 's a' magyar részvényesek által kamatai és évi osztalékainak is nagy részét. — A' társulat *vagyonértéke* és egész *üzleti tőkéje* 1849-ben tisztán 9,092,088 ft. 11 kr. volt. — Megemlítendő itt jótékony iránya és befolyása folytán a' társulat által alapított nyugpénz-intézet is, melyly 1849-ben 144,925 f. 53 krt tett.

Ha tekintjük azon magasságot, melylyen a' gőzhajózás külföldön áll, ha vizsgáljuk a' tőkélyt, melylyre az ott emelkedett, meg kell vallanunk, a' dunai gőzhajózás még meglehetősen hátramaradt. Nem találjuk itt fel azon számot, melyly külföldön roppant meynyniséget képez, és mind a' személymozgalom, mind az áruszállítás szükségéit teljesen, minden hátramaradás, minden késleltetés nélkül kielégíti. Így Frankhonnak több mint 400 gőzöse van és magán a' folyami uton közel 300, összesen 50,000 lóerőre. Az éjszakamerikai államokban az összes szám meghaladja a' 800-at, melylyek körülbelül 137,518 tonnaterhűek, és 57,019 lóerűek. Anglia legtovább haladt mind számra, mind tőkélyre. Gépei jóval föltulmulják az amerikaiakat, melylyek gyöngébbek, hanyag szerkezetűek, durvábbak és kevésé pontosak, a' honnan erednek ott a' gőzösöknek évenkénti igen számos szerencsétlenségeik. Angliának 1835-ben 500 gőzöse volt, 1836-ban 600-on fölül 67,000 tonnával. 1844-ben pedig 1,350 — 128,000 lóerőre. Magának Oroszországnak 1846-ig már 156 gőzöse volt 6,000 lóerőre. Németalföldnek 71 gőzöse 5,500 lóerőre. Németországnak 257 19,596 lóerőre. A' dunai gőzhajózásnál csak a' spanyol 17-el, belgiumi 13-al, siciliai 6-al, dán 12-el, portugalli 10-el, sardina 6-al, toscanai 2-vel, török 6-tal, schweiczi 10-el, római 3-al és a' görög 2 gőzössel bírván, kisebbek. Ha tehát Európának összes gőzösei 2,470-re 225,000 lóerővel mennek, akkor ennek több fele Angolhoné. Ennyyre a' dunai gőzhajózás még nem emelkedhetett. Hajógépeit külföldről kell hozatnia. Hajói sem eléggé tágasak és kényelmesek. És 48 gőzösnél még többet nem számlál, csak 5,200 lóerőre. Ezen szűk körben igen természetesen nagyszerű forgalmat nem teremthete, sőt a' személy- 's árumozgalmat sem elégithette ki elég gyorsasággal és innen keletkezett számos panasz ellene. És több hiányát nem is lehet eltitkolni. Az áruszállításban késedelmes. Kevés rak- és vonhajót tartván, az igen öszszegyült árukat nem szállítja rögtön illető helyeikre. A' portékák hosszas ideig hevernek a' partokon vagy raktárakban. És az áru- és személyszállítást még sem választá el egymástól, habár mindkettőnek egészen más kellékeik vannak is. A' versenyt egyedárussága által egészen kizárván, üzlete önkényes irányzásában semmi által sem gátolatik. A' kiváltságos szabadalom eleinte a' vállalatra jótékony ugyan, mert biztosítékot nyújt. De néhány évek

mulva egészen elfajul. A' viteldijakat önkénye szerint szabja ki; minden intézkedéseinek csak jövedelmét és nyereségét keresi; így kezeli a' kereskedés irányát is, a' javításokból csak az elkerülhetlen szükségesekeket hozza be, vállalata tökélyére azonban, a' szépségre, közönség kényelmére nem tekint, szóval semmi tekintetben sem halad előre, mert nincsen verseny, melyly többre és tökéletesebbre buzdítaná, sőt erkölesileg kénytetné is. És így a' dunai gőzhajózás, kizárólván a' verseny, nagyon keveset halad. A' verseny előállítására 1846-ban terveztetett Győrben egy gőzhajótársaság, ugyanez honszerte is indítványoztatott. De semmi sikerre sem juthatott. A' Tiszán keletkezett egy társulat, de a' jelen évben az is feloszlott és eladta hajó- 's egyéb szereit a' dunai társulatnak. Ennek valóban nevezetes hiányát képezi az, hogy a' központi igazgatásra és embe- reinek fizetésére igen sokat költ. Ezen költségek miatt aztán nem fordítatik elég figyelem az utazók kényelmére, sem nem marad elegendő költsé- g, hogy számosabb hajók állittathassanak ki. Vannak azonban viszont olyly tények, melylyek nem zárhatnak ki minden mentséget és vannak több javítások, és a' jövőre még több haladást mutató intézkedések. Nevezetesen 1844-től 50-ig 22-ről 48-ra szaporittatván a' gőzösök száma, a' forgalom sebességére, pontosságára nézve nagy változás történt. Pest- Bécs között mindennapi hajózás létesittetett. A' Bécs- Linczi hajók a' Lincz- Regensburg közti bajor gőzösökkel összeköttetésbe tétettek mind a' személy- mind a' teherszállításra. A' galaczi hajók pedig a' galacz- odessai vonalon a' muszka és Galacz- Konstantinápoly között a' Lloyd féle hajókkal tétettek kapcsolatba. Ezáltal nyugotról és hazánkból déli Oroszország főkereskedési piaczára egyenes út és ármenet nyittatott, melylynek azelőtt vagy Konstantinápoly felé kelle nagy kerületet tenni, vagy Brody felé a' száraz út költségeit és nehézségeit szenvedni, és reá legalább 3 hetet, nehezb áruknál 2 hónapot is fordítani. Eszék, hogy az ide kerülés ideje és terhei kiméltessenek, külön hajó által tétetik kapcsolatba a' Pestről Zimony és Orsova felé menő vagy visszatérő hajókkal. Pestről Zimony és Orsovaig kétszer megy 's jön hajó hetenkint, Orsova-Galacz közt mind török mind oláh részen egyszer. A' Száván Zimony-Sziszek, Tiszán Szolnok-Tokaj, Szeged-Zimony és Szeged-Szol- nok közt hetenkint most már kétszer. Az aldunai vonalon is sok javi- tás történt az utazás könnyítésére. szaporittattak a' hajók, gyorsittatott a' menetel, és szaporittatott a' szállítás tetemes költségekkel és áldozatok- kal, mindamelltt hogy e' vonal olyly keveset hoz be és rendszeren eddig még mindig veszteséget okozott a' társulat üzletének általános mérlegé- ben. A' gőzösök rendszeren nemcsak Drenkováig, hanem egészen Orsovaig mennek. Rendszerint gőzössel lehet a' vaskapun is áthaladni, és így Galaczig egyenesen utazhatni. Nehogy azonban a' víz esekély mélysége akadályt tegyen, könnyű és kevésre merülő gőzösök fognak készítettni. Nemkülönbén haladást lehet látni az áruszállításra nézve is. Még egé- szen ugyan nem választatott el az utasok és áruk szállítása egymástól, de vannak már számos vontatók, különösen csak árukra szánva. És így az elválasztás nagy részben már megtörtént. Ezenkívül ezen hajók indu- lására és menetére is bizonyos idők határozottak- és az elszállítás ren- des idők alatt létesittetik. A' Béga- csatornán is rendes hajózás nyittatott,

melyly által Temesvár a' Tiszával 's Titellel egyenes 's rövid közlekedésbe tétetett. A' közvetítő állomások áruinak felvételére külön rakhajók készítették, melylyek az átmenő vontató gőzösökhöz kapcsolatnak. Gönyő és Bécs között a' vizállás sokszor igen csekély terhesebb hajók menetére. Azért a' társulat e' vonalra 2' 6'' mélységű 120 lörejú vontató gőzösöket készítettend. Elkerülhetlen a' szállítás gyorsaságára a' rak- és sertésszállító hajók nagyobb száma is.

Nem lehet említés nélkül hagyni azt sem, hogy a' dunai gőzhajók viteldíjazata a' verseny kizárta miatt nem igen olcsó ugyan, legalább jóval olcsóbb is lehetne; de tapasztaltuk azt is, hogy a' társulat már több ízben leszállította a' vitelbért. És ezek közül különösen jó hatással volt a' 47-i az aldunai vonalon a' dél-magyarországi terményekre való tekintetből. De általában a' külföldinél olcsóbb a' szállítás a' Dunán. Mert a' Rajnán, angol gőzösökön és Amerikában 1 mázsától mérföldenkint 1½ krajczár fizettetik. A' dunai gőzösökön ezen vitelért csak 1 kr. jár. Hasonlóan a' személyszállításért is kevesb jár. Angliában 1-ső hely mérföldenkint 9—24 kr., közép ár 15 kr. 2-ik 4—7 kr., közép ár 5½ kr. Frankhonban, mivel sok kanyarodásokat tesznek folyói, kevés a' vízmélység 's azért az elmerülés félelme miatt sok személy fel nem vehető, a' szállítás jóval drágább. 1-ső helyen 12—25 kr., tehát közép ár 18 kr., 2-on 9—12, közép ár 10 kr. A' dunai gőzösök árjegyzéke sokkal alacsonyabb. 1 mérföldre felfelé 1-ső helyen 10 kr., 2-on 5 kr., lefelé egykét krajczárral drágább.

Azonban, hogy a' dunai gőzhajózás, valamint a' magyar kereskedelem is magasbra, főkép pedig olyanra, mint a' külföldé, nem emelkedhetik, vannak igen fontos részint természeti, részint politikai akadályok. A' Dunát mindenfelől nehéz természeti akadályok környezik. Fent Bécs-Linz közt még igen csekély terjedtséggel bír. Sőt Bécs és Gönyő között is csak rendkívüli hajókkal járható. Biztosan még ekkor sem. A' sok sziget, fűvenytorlasz, szétágazás, változó vízmeder, csak kis nyári szárazságnál is kétségessé teszik a' hajózást. De még nagyobbak a' vész és akadályok az aldunai részeken. A' Drenkova és Orsova, valamint Orsova és Skela-Kladova közti út veszélyei mindenki előtt ismeretesek. A' vaskapui szoros gr. Széchenyi lelkes fáradaimai daczára is még mindig nem nyujt biztos közlekedést. A' tachtaliai, islaschi és grebeni örvények és kőszirtek nem szüntek még meg elmerítéssel fenyegetni a' hajóst. E' pontok olyly veszélyesek valának, mikép 1845-ig Orsovaig lehetetlennek tartatott a' gőzhajózás. Ez évben ment át Lajos főherczeg először és azon évben rendesen folytatta hetenként kétszer a' Drenkova és Orsova közti közlekedést. A' vaskapui szoros, szirtek és vízroham még most is olyly akadályul szolgálnak, mikép ha csak rendkívül nem kedvező a' víz állása, nem lehet gőzösökön, hanem csak evedzős hajókon tenni meg az utat. Ezen aldunai akadályok elhárítására kezdett munkálatok bevégezése gr. Széchenyi Istvánnak mint azon munkálat kezdőjének az 1844-ki országgyűlés finanszválasztmányához adott értesítése szerint még 1 millió p. ftot igényelne. Azon nagy vesztesség és sok alkalmatlanság, mi ezáltal okoztatik, az idővesztesség, a' többszöri ki- és átpakolás, kiszállás, az utazás és vitel hátráltatása, minden egyéb károkkal és kellemetlenségekkel együtt, csak

igen káros hatással lehet a forgalomra és kereskedelmi üzletre. A' társulat feladataul tűzte ugyan ki, mielőbb külön szerkezetű és könnyűségű gőzösöket készíttetni, melyek rendszeren folytathatván útjokat, a' vaskapun át Bécs-Galacz közt szakadatlan forgalmat nyithatnának meg. De kérdés: a' természeti akadályok orvoslata előtt lehet-e ott a' gépészetnek segínyt hozni?

Ezen természeti akadályokon kívül vannak politikai körülmények is, melyek a' gőzhajózás magasra emelkedését, valamint nemzeti kereskedelmünk kifejlődését sem engedik meg. Mindkettő, nagyságának jövőjét keleten, az ázsiai tartományokban találhatná fel. De ez elébe igen nagy gát emelkedett. Igaz ugyan, hogy a' Duna Európának legérdekesebb, legfontosabb folyama, mert nyugotot öszszeköti kelettel, bevezet a' legdúsabb vidékekre, az aldunai tartományokba, a' Feketetengerre és Közép-Ásiába. És kivált fontos most, midőn a' majnai csatorna által a' Rajnával kapcsoltatott öszsze — így az éjszaki tenger a' Feketetengerrel egyenes forgalomba hozatván. — Egyszer csatornává kellene emelkedni, hogy eszközül szolgáljon az éjszaki óriás terjeszkedéseinek és ármányainak megghiusítására, melyekkel az az aldunai tartományokat már majd egészen magáévá tette, a' török uralom életét kezei közt tartja, és befolyását vallás's nemzetiség által egész kelet népségeire kiterjeszti. De a' dunai hajózás és kereskedésnek korlátoltságát épen ezen viszonyok rejtik magokban. Ezek okozták, hogy a' pétervári udvar részint politikai, részint kereskedelmi hatalmat akarván magának keleten alapítani, egyedáruságra, a' dunai hajózás nehezítésére és ha lehet megsemmisítésére törekszik. Mindezen viszonyok csak akkor nyerhetik meg természeti irányukat, Németország és hazánk csak akkor vonhatnak hasznot és kereskedelmi jövőt kelettel kedvező szomszédságukból és a' Duna általi szoros kapcsaikból, ha ott lent a' Dunatorkolatnál, az aldunai tartományokban, meg leend törve az éjszaki óriás hatalma. — Hazánkra nézve azonban még azon lényeges körülmény forog fenn, hogy valamint eddig, úgy ezentúl sem emelkedhetik kellő kereskedelmi magasságra a' gőzhajózás által, ha csak műparját kellőleg ki nem fejti. Kelet fekvésének, közelségének, dús sikere csak úgy lehet, ha az iparkészítményekkel láttatik el. Ha mi e' téren előhaladunk, vízi utunk és közelségünk által felette sok előnyökkel bírnánk. Erre is azonban elkerülhetlen az aldunai fejedelemségeknek és egész keletnek szabad szerkezete, s Pétervár gyámoskodása alóli felszabadítása.

Legujabb időkben a' gőzhajókkal a' gőzkocsik léptek versenyre, valamint egész Európában, ugy hazánkban is — mi azonban nálunk inkább csak a' jövő kérdése, minthogy a' Duna mentében 4 mérföldnél hosszabb vonal még nincs forgalomban és 8 m. távolra csak e' nyáron fog használatba vétetni. — Kitént azonban, mikép a' vasutak sehohsem állhatják ki a' versenyt a' gőzösökkel. Azokra, kik igen sebesen akarnak utazni és csak egyedül e' ezélt keresik, valamint azon nagyobb értékű árukra is, melyek sebes szállítást igényelnek, nagyobb előnnyel bírnak a' vasutak, mert ezeknek sebességét ki nem fejthetik a' gőzösök. De minden egyéb tárgyakra nézve ezek bírnak elsőséggel. Sőt a' műtan kifejlődése, a' gépezet tökéletesedése oda vitte a' dolgot, mikép külön sebes menetű gőzösök készíttetvén, már ezeknél igen kevés különbségmaradt fenn a' gőz-

kocsik és hajók sebességé közt. A' mi pedig az utazás kényelmét, szépségeit 's gyönyöreit illeti, melylyeket keresnek az utasok leginkább, melylyeket magok a' kereskedői egyének is többnyire eleibe tesznek az egykét óranegyedi különbség kellemetlenségeinek — e' tekintetben a' vasutvonalok a' gőzösöket utól nem érhetik. De a' mi tán legfőbb, nem érhetik utól a' vitelár csekélységében sem. A' vasut mindenütt drágább a' gőzhajózáznál. És ez természetes, midőn a' természet ingyen adja a' folyamat, melylynél tehát minden tőkét a' szállítási eszközökbe és üzletbe lehet fektetni — míg a' vasut csak tömérdek költségek által létesíthető, melylyek egy nagy tökesummát emésztnek fel. — Ezenkívül a' gőzhajótársulat valamint azelőtt, ugy jelenleg is iparkodik a' hajózás sebességének kifejtésére. E' tekintetben a' tudomány felfedezéseit, a' mű- 's géptan tökéletesedését mindenkor felhasználta. Első volt a' hajózási vállalatok közt a' hajótest vashéjainak alkalmazásában — ugy, hogy 1846-ban már 34 ilyly hajója volt — és jelenleg minden gőzösci vaslemezzel borítvák. Hasonlóan sietett a' társulat már 1844—45-ben a' Penn-féle mozgó hengereket és csöves katlanokat is alkalmazni, melylyek által a' súly fele, a' gépezet $\frac{1}{3}$ -a, és a' tüzelő anyagnak is nagy része megkiméltetik. Hogy azonban a' gőzhajózás még nagyobb versenybe léphessen a' nemsokára hosszszasban megnyitandó vasuttal, és hogy ne csak az árra nézve mulja azt fölül tetemesen, hanem, hogy a' sebességre sem maradjon tőle el felette nagy távolságra, ismét új segédeszközökről gondoskodik a' társulat. Azt, hogy a' szállítás sebességét fokonyként emelte, már eddig több ízben bebizonyította. Most ennek a' forgalom érdekében új jelét akarja adni. Készített t. i. Angliában külön szerkezetű vasgőzösöket, melylyek Pesttől Bécsig felfelé 12—13 óra alatt fognak elérni és lefelé Bécstől-Pestig 9 óra alatt teendik meg az utat. 5 ilyly gőzösre tétetett meg a' rendelés. Így a' vasut gyorsasága és gőzösök menete közt nem maradand nagy különbség. A' közönség pedig, nemzeti gazdaszatunk, kereskedelmünk, melylynek anynyi mostoha viszonyok és körülmények nyomása közt felette nagy szüksége van minden segélyszerre — csak nyerni fog a' verseny útján előidézendő haladás és tökéletesbülés által. — Sz. I.

Dunatorkolat. Miután Timoraván túlhaladtunk, a' Pruttal Bessarabiában orosz földre jutunk. Itt elhagyva a' lerombolt és kiszákmányolt Ismaelt, egy egészen új, különserű táj tűnik szemünkbe. Meszsze terjedő posvány 's mocsárok gőzölgenek a' légbé. A' Dunának hajjai erőfeszítve törnek előre, több szélesb és keskenyebb ágra oszolván. Ezek, mint megannyi esatornák között számos kisebb nagyobb sziget emelkedik ki a' habok közül. A' Dunának ezen ágai, és ezek által képezett szigetek három négyszegű tért látszanak képezni. A' szem az egész láthatáron alig lát egyebet magas és sűrű nádasoknál. Csak a' balparton láthatni bizonyos távolságokban kozák őrházakat, és ezek előtt magasan felnyuló lándzsákat. Ez a' Dnnatorkolat, melyly Európa nagyszerű folyamának a' fekete tengerbe omlását képezi. Ugy látszik, a' Dunának ezen beomlása némelylykor változtatta esatornáit, és régente hol több, hol kevesebb ágat képezett. Némelylyek ugyanis a' görög történetírók közül 5 ágat, mások 6-ot számlálnak, sőt *Strabo* 7-et említ. Jelenleg a' törökök hatot számitanak, melylyek : *Suline-bogasi*, *Kedrille-bogasi*, *Salona-bogasi*, *Kutschuk-*

bogasi, *Portessa-bogasi*, és *Corte-bogasi*. Némelylyek még ide számítják a *Kília-novát*, és akkor lesz 7 ág. Régielnél a különbséget az tehetette, hogy a Dunának folyamai hosszas idők alatt megváltoztak, mi a Nil-folyam kifolyásánál tapasztaltatott, 's azért itt is egész biztossággal állitathatik. Napjainkban a nyugotiak 4 főágot emlitenek, u. m. *Sulinait*, *Kíliait*, *Sz.-Györgyit* és *Dunaveceit*. Ezek közül főágak a *kíliai* és *sz.-györgyi*. Ebből, melyly délre fekszik, jön ki a *dunavecei*, melyly a török határvonalat képezi. Éjszak felé a *kíliai* huzódik, melyly a muszkának balparton fekvő *Kília* városától neveztetik. Ennek alágát képezi a *sulinai*, melyly a drinápolyi kötés előtt a muszka birodalom határvonalát tevé. Mindezen ágak közül nagyobb, terhesebb kereskedő hajók egyedül csak a *sulinai* mehetnek. Ez majdnem legkeskenyebb ugyan, de a vízmélység benne legnagyobb. Igy azon esatorna, melyly a Dunát a Fekete tengerrel összeköti, és azon út, melylyen nyugotról keletre juthatni, egyedül a *sulinai* ág. Es ezen *Sulina*, a Dunatorkolatnak kétharmadával, a *Leti*, *Tscherai* és *Sz.-György* szigetekkel egészen a muszka birtokában van. Az adrinápolyi békekötés, melyly olyly sokat tett a pétervári hatalom felemelésére és birtokának terjesztésére, tette tulajdonává a Dunatorkolat legnagyobb részét és a nagyobb hajóknak egyedül használható *sulinai* ágat. A bécsi és adrinápolyi békekötések megalapították ugyan a folyamok szabad használhatását, a korlátlan hajókázást és kereskedelmet és így a dunai hajókázást, és a Duna és Feketetenger közti szabad közlekedést is. Ezen a muszkát is kötelező szerződévények tehát elegendők lehetnének arra, hogy biztosítsák Nyugot- és Közép-Európa kereskedését, a keleteli közlekedést, és a feketetengerrel rövid 's könnyű érintkezést azon veszélytől, melyly onnan eredhetne, hogy azon közlekedés- és befolyásnak a Feketetengerre és keletre egyetlen útja, a Dunatorkolat, és ennek egyetlen használható ága, a *sulinai* esatorna, a pétervári hatalom tulajdonává tétetett. Azonban, a mint esalódott érdekeinek és keleti politikájának biztosítására nézve Nyugot-Európa diplomatiája akkor, midőn megfeledezve minden jövőről, elég könnyelmű volt az éjszaki hatalmasság veszélyhozható keleti terjeszkedését elnézni, sőt azokat a bukaresti és drinápolyi kötvények által meg is erősíteni; épen úgy esalódott a Duna és Feketetenger közti szabad közlekedés megalapítottnak vélt biztosítására nézve is. Mert azt kell látni, hogy a pétervári kabinet 1829 óta mindent elkövetett, hogy a dunai közlekedés egyetlen használható ágát, a *Sulinait*, Európa hajói elől egészen elzárja; 's hogy napjainkban a dolgot annyira vitte már, mikép Nyugot-Európának a Feketetengerrel 's a kelettel Dunán való forgalma és szabad érintkezése majdnem lehetlenné tétetett. — A pétervári politikának egyik főiránya kelet uralmának elnyerésére törekszik. Ezt láthatjuk majd másfél század óta minden tettéből és lépéséből, melylyeket akár had, akár békében tön. Ide tartozik azon törekvése, melylyel a porta crejének gyöngítésére és kifejlődésének, vagyonosság- és műveltségre emelkedésének hátráltatására dolgozik. E' célra szolgálnak roppant foglalásai, melylyeket Persiában, Armeniában, és a török birodalom európai tartományaiban tett. Ez okból haladott előre a lefolyt század közepe óta a Feketetenger partjain, és szerezte meg ott a legérdekesebb és legfontosabb pontokat 's hadi álló-

másokat. Ugyanezen célra, mint legegyszerűbb eszköz, szolgálna az is: hogy ha a Feketetenger uralmát egészen hatalmába kerithetné; hogy az aldunai fejedelemségekben kizárólagos befolyást szerezhetne 's azokat egészen saját önző érdekeinek áldozhatná fel; és végre hogy Közép-Európa nemzeteinek a Feketengerre, keletre és Moldva-Oláhországba vihető kereskedelmét 's érintkezését végkép kizárhatná. Ezen eszközök mindennél hathatósabban elősegélnék azon őseitől öröklött célját, hogy keleten egyedül uralkodóvá emelkedhessék. És ezt leghamarabb, legkönnyebben elérheti a Dunatorkolatnak ügyes felhasználása által, mit hogy tehessen, képessé tétetett a drinápolyi békekötéssel, melyly a Dunatorkolatot tulajdonává tette. Ez idő óta tisztán látjuk, mikép többi közt a Dunatorkolat czélszerű 's önző érdekeire irányozott használása által is az érintett eszközök 's czélok kivételére törekszik. — A Dunatorkolat olyly pontot képez Európa végszélein, melylyben központosulnak mindazon nagyszerű érdekek, melylyek kelethez, a Feketetengerhez, és az aldunai fejedelemségekhez kapcsolvák. Ezen torkolat képezi azon kulcsot, melyly megnyitja, vagy elzárhatja előttünk a Feketetenger kapuit. Az, ki ura a Dunatorkolatnak, urává teheti magát a Feketetengernek is. Zárja be ez azon egyetlen csatornát, melyly a Dunának a Feketetengerbe ömlését képezi, és el leend zárva az egyetlen út a Feketetengerre és mindazon vidékekre, melylyekkel az érintkezésben áll. Ezen torkolat nyílt hajókázhatásától függ azon kereskedés, melylyet az osztrák birodalom az aldunai fejedelemségekkel üz, melylyeknek termékenysége, erdei, érezei, és dús földtermékei csak azon forgalom által értékesíthetők, melylyet a Dunának folyama nyit meg előttük. Az osztrák kereskedés, midőn az aldunai tartományok nyers terményeit nagyrészt iparműzikkeivel kicseréli, akkor azoknak jóllétét, vagyonosságuk emelkedését és önállását eszközli; a birodalomnak pedig évenként számos milliónyi jövedelmet szerez. E tekintetből hazánk is tetemesen érdekeltetik a dunai közlekedés szabadsága által. Mert kereskedelmi forgalmunknak egyik piaczául maga a természet az aldunai fejedelemségeket tűzte ki, melylyekkel jelenleg is igen hasznos és nyereséges közlekedésünk van, de ez a viszonyok és események teljesebb kifejlődésével még magasbra emelkedhetik. Mi nekünk is tehát igen nagy érdekünkben fekszik, hogy a Dunatorkolat szabad és nyílt legyen. Hasonló érdekekkel kapcsolhatnánk ahhoz Közép-Európa, az összes, de főkép a déli német államok. Mind ezek, mind az osztrák állam a Feketetenger vidékeivel, Persiával, Örményországgal, és Ázsiának ide tartozó egyéb részceivel egyenesen csak a Dunatorkolaton át közlekedhetik. Ez az út egyedül, melyly rövid és könnyű folyamban Konstantinápoly, Trapezunt, Tiflis és Közép-Ázsiába visz. Ez úton eszközölhető, hogy nyugoti- és Közép-Európa keleten politikai befolyással birhasson. A Dunatorkolat mintegy kaput képez, melylyen nyugotnak műveltsége és felvilágosodása eljuthat keletre, és ennek sötétségét 's félvad szokásait eltörölheti. Magyarország, ha képes leend valaha magasb vagyonosságra emelkedni, ez csak azáltal lehet elérhető, ha a Dunatorkolaton át ipar- és földterményeinek az Alduna vidékein és keleten tág piacot tudand kivívni. És hasonlóan az osztrák birodalom is politikai túlnyomóságra csak úgy emelkedhetik fel Németországban, ha elegendő erőt leend képes

kitejteni műiparának és kereskedelmének emelkedettsége által, mi az aldunai forgalom és keleti kereskedés nélkül képtelenség. Németország nagysága, gazdagsága azon kereskedéstől feltételeztetik, melyly kelet felé űzetik. Ez adhat csak keresetet túlnépesedett vidékeinek, — ez értékesítheti terményeit — és nyújthat legnagyobb és legbiztosabb piacot gyár- 's kézműületének. És mindezeknek lehetősége azon egyetlen uttól függ, melyly a' Dunán és torkolatán át vezet a' Feketetengerre. Németországnak kelettel való kereskedelmi forgalma és műiparának jövője annál inkább feltételeztetik a' Dunatorkolattól, és az innen keletre vezető sulinai ág könnyű és szabad hajózhatásától, miután a' Rajna a' nem rég készült Lajos-csatorna által öszszekapcsolatván a' Dunával, az egész rajnai vidék, minden déli német államokkal, keleten keres magának piacot, hová egyenesen és nyereséggel csak a' Dunatorkolat és hajózható csatornája által juthat el. — A' pétervári kabinet ismerve a' Dunatorkolatnak Közép-Európára, Némethonra, osztrák birodalomra és a' legközelebb fekvő Magyarországra való életkérdésű fontosságát; de egyszersmind szem elől sohasem tévesztve azon érdekeket, melylyeket keleti hatalmának kivívására a' Dunatorkolatánál kezdődő, aldunai kereskedés, feketetengereni kizárólagos uralom, és Közép-Ázsiának kizsákmányolása, és ennek India belsejébe való kiterjesztése rejt magában, mint mondók, mindent elkövet 1829 óta, hogy azon dunai út, melyly azon pontokhoz az európai nemzeteket is elvezetheti, előlük végkép elzárassék. Arra törekszik tehát, hogy azon sulinai ág egészen használhatlanná és járatlanná váljék. Azt akarja, hogy Nyugat- és Közép-Európa, megfosztván a' dunai — ezen egyetlen közlekedhetési útjától, megfosztassék egyszersmind keletre való kereskedelmi forgalmától és politikai befolyásától is, hogy mindez, kizárólag a' pétervári nagyravágyás és uralomvágy zsákmányaul essen. Azt akarja a' dunatorkolati út elzárása által, hogy az aldunai fejedelemségek kizáratván nyugoti Európa forgalmából, melyly nagy mennyiségű és szabadabb politikai lét paizsa alatt még nagyobb mennyiségre emelkedhető terményeit értékesíti, és ezáltal viszont azokat a' kellő életszükségekre 's kivált felsőbb élvezetre tartozó cikkekkel ellátja, ezektől is, és így életforrásaiktól megfosztatván, kénytelenek legyenek karjai közé esni, és egészen muszka tartományokká alakulni. Ez lenne legközelebbi eredménye annak, ha a' Duna habjain nyugoti Európa Moldva-Oláhországgal többé kereskedést nem folytathatna — és ezt akarja eszközölni a' pétervári udvar a' dunai út elzárása által. Ezáltal törekszik *Galacz* és *Braila* virágzásnak indult kereskedelmét is megsemmisíteni. Ezen két igen alkalmas kikötő képezi Moldva, 's Oláhország forgalmának, kül- és belkereskedelmének gyüpontját. De egyszersmind ezek képezik a' muszka kereskedés ellensúlyozóját, és Odessának vetélytársát is. A' pétervári kabinet nem csak azt tartja öszszeférhetlennék keleti terveivel, hogy az aldunai tartományok erőre, önállásra 's nemzeti életre vergődjenek, mi a' beolvasztást nehezíténé; hanem károsnak tartja azt is, hogy egyik legfontosabb kereskedői állomásának, Odessának rövidségével, idegen kikötők és városok, mint *Galacz* és *Braila*, gazdagodjanak meg. És ha a' dunatorkolati út elzáratik, azoknak okvetlenül bukni kell, mert csak az képezi közlekedésük egyetlen csatornáját. — El akarja zárni a' sulinai ágat azért is, hogy ura lehessen

egész Feketetengernek, mire neki az eddig elfoglalt Feketetenger kelet-éjszaki partvidékei, nevezetes várai 's kikötői is nagyfontosságú előnyöket nyújtanak. Összszakapcsoltan és összhangzatban használhatja fel akkor mindazon erőket és kedvezményeket is, melylyeket magának had és kötvények által a' porta irányában szerzett, nevezetesen a' határszéli dunai fálvak katonai szerkezetét, az aldunai fejedelemségek katonaságának orosz szerkezetét, községek élelmezési raktárait, és azon 3 nagyfontosságú harezvonalat, melylyek Nikápoly, Silistria és Dobrudzsán át, keresztül az aldunai fejedelemségeken, mindenütt a' Feketetenger partjaival párhuzamban Drinápolyba és ez úton Konstantinápolyba vezetnek. — Igy leend hatalma a' porta birodalmára és életére kiterjesztve. Igy leend befolyása túlnyomó és kizárólagos, a' Bosphorusnál, Konstantinápoly felett, Persiában, és Ázsia többi részein, melylyekkel Nyugat-Európának közlekedését a' Duna 's ennek Feketetengerre vezető sulinai ága tartja fel. — Hogy tehát ezt Európa előtt elzárhassa, elnézi és nem akadályozza, hogy a' sulinai ág medre 1829 óta mindinkább beiszapoltatik 's fővényeztetik. Míg a' török uralom alatt még 13 láb mélységű volt benne a' víz, most a' muszka birtokában már alig tesz 8 lábat. Ezen befövényezés anynyira növekszik, hogy rövid idő alatt már ezen egyetlen egy ágon sem fognak nagyobb hajók áthaladhatni, 's ekkor a' muszka czár czélja, a' dunai közlekedés elzárása, el leend erve. De megközelíté e' czélját már is, mert a' csekély vízmélység, tengeri viharok, szélvészrek rendszeren megállásra és átrakodásra kénytetik a' hajósokat. Nagy okai ennek a' sulinai ág szirtei is, melylyek a' víz csekély mélysége mellett veszélyeztetik 's gyakran lehetlenitik az átmenetelt. Ezen átrakodás és kiszállítás teszi a' balparti orosz gyarmat egyik dús jövedelmét. És, ha rossz az idő és sok hajó jön össze, ez átrakodás a' kereskedőknek majd minden nyereségét felemészti. Ezt eszközlik a' tetemes biztosítási díjak is. Ezáltal kieszközli ugyan a' pétervári kabinet, hogy ott letelepült alattvalói meggazdagodnak, hogy Sulina már is derék 's gazdag kis várossá növekedett, és hogy a' telepítvények naponta szaporodnak 1829 óta — de egyszersmind, mi elég sajnos, eléri azt is, hogy a' hajózás nehezítettik és a' kereskedelmi forgalom csökkentetik. Nagy befolyással van ezen káros eredményre a' meder befövényezésén és szirtességén kívül annak tekervényes folyása, és igen hosszasan útja is. — Ezeket kívül azonban még több nehézséggel is akadályozza a' pétervári kabinet a' dunatorkolati kereskedést. 1829 után ugyanis világító tornyot és veszteg-intézetet állított. A' világítás fejében minden hajó 10 fr. díjt köteles fizetni. Hasonlóan egészségi taksa czim alatt is szed vámot az átmenő hajóktól. Ezen intézkedések által olyly befolyást nyert kezei közé, melylyet önkénye szerint alkalmazhat a' kereskedés irányának kijelölésében, és kivált annak azon körre való szorításában, melyly önző érdekeinek kizárólag felel meg. — Ezen terhes körülmények és akadályok, melylyek az egyetlen sulinai utat is hosszadalmassá, terhessé, és felette költségessé tették, megtermék 1829 után a' kívánt eredményeket, melylyekre nem számított Európa diplomatiája akkor, midőn a' Dunatorkolat $\frac{2}{3}$ -dát muszka kezekbe adta át. Ezen idő óta mindinkább kezdett lejjebb szállani azon idegen hajók száma, melylyek a' sulinai öbölbe jöttek. 1837 és 1838-ban már csak 11 francia, 40 angol és

alig 200 osztrák hajó érkezettide. Ezután pedig még jobban kevesedett számuk. — Hasonlóan esökkent a moldva-oláh forgalom is. Azon nehézségek, melylyek a' sulinai öbölben görödlítették a' kereskedelem elé, megtették nyomasztó hatásukat *Braila*-, és *Galacz*ban is. A' hajók száma évenként fögy itten is. 1846-ban 300-al kevesedett a' galaczi hajók száma. A' pétervári kabinet Odessa érdekeinek előmozdítása- 's biztosítása czéljából már *Varnát* tönkre tette. Ezen város, melyly távolról minaretjeivel és vidékének vidám hegyeivel olyly kellemes tekintetű, közelről most szennyves, rongált, szegény várost tár fel előnkbe. A' muszkák, gazdagabb lakosít részint kirabolták, részint a' tetemes sarez és üldözések által tönkre tették. Sokan csak kiköltözés által menekülhettek. Most az előbbi 40 ezer lakos helyett alig számlál 20 ezret. És kikötője, melyly kedvező fekvése és biztossága miatt egyike a' legjobbaknak, most alig láthatja már felét azon hajóknak, melylyek előbb Konstantinápoly, Trapezunt és Odessa közt vitték a' forgalmat. Így kezd már Odessa versenyzése és túlpártolása folytán *Braila* és *Galacz* vagyonsága is, melyly előbb szép virágzásnak indult, végkép tönkre jutni. — Ezen körülmények 1830 után felébbreszték és nagy élénkségre hozták Nyugot-Európa diplomatiájának figyelmét. Világos adatokból látták, hogy a' pétervári kabinet ármányai naponkint jobban nehezitik és esökkentik az aldunai 's keleti kereskedést. És ha a' Dunatorkolatnál a' befövényzés tovább is halad, és az ott létesített közlekedési akadályok meg nem szüntetnek, a' sulinai ág is egészen be fog záratni, a' mint a' georgeoskoi is, a' muszka ármányok következtében, már egészen elzáratott. És ekkor Közép-Európának kelettel közlekedése 's ottani befolyása megszünendik, az aldunai fejedelemségek muszka tartományokká alakulnak, Németország és hazánk elvesztendi legszebb 's legtöbbet ígérő piaczát, és az éjszaki óriás leend kizárólagos úr valamint a' Dunaöble, úgy a' Feketetenger 's Konstantinápoly felett is. — Ezen köz európai érdekek folytán mind az osztrák mind az angol kormány több ízben hatalmas felszólalásokat tettek 1830 után a' pétervári kabinethez. Ünnepeyles óvásukat jelentették ki azon intézkedései és ármányai ellen, melylyek az alapelvül felállított kereskedelmi és hajózási szabadságot egészen megsemmisítik. És egyszersmind követelték elhárítását mindazon akadályoknak, melylyek a' Duna 's Feketetenger közötti szabad közlekedést nemcsak nehezitik, hanem nagy részben már lehetetlenítik is.

1840. év július 25-én a' Dunatorkolat hajózhataása iránt a' bécsi és pétervári kabinetek közt 10 évre szerződés köttetett. Ezen szerződés eredményeül tekinthető azon hosszszasb diplomatiái tollhareztnak, melyly nyugoti Európa részéről a' Duna folyama miatt, Pétervár ellenében folytattott. A' bécsi udvar nagyon is át kezdé már látni, hogy aldunai 's keleti kereskedelme illyly úton egészen tönkre fog jutni, kizáratni minden keleti befolyásból, és legszebb jövedelmeinek és virágzása legdúsabb forrásainak piaczát elveszteni. Ezen 1840-ki szerződés tehát a' bécsi kötvénynek a' folyamokon való szabad hajózást 's kereskedést alapelvül felállító szabályára támaszkodva, a' Duna 's különösen torkolatának szabad használhatóságát 's minden akadályoktól megszabadítását akarta megalapítani, érvényességét kiterjesztvén nem csak a' szerződő felekre, hanem minden más kereskedő nemzetre is. Ezen alapely következtében kikötöttett a'

szerződésben : miszerint a' Dunafolyam mind azon egész kiterjedésében, hol az osztrák birodalom határait érinti, mind azon pontokon, hol orosz területhez ér, egészen szabad legyen. Továbbá mind a' torkolatból kimenő, mind oda visszajövő hajókra nézve megszüntetik minden kényszerítő eszköz használata. A' folyam hajózhatásától kereskedelmi szempontból senkisé sem tiltathatik el, megszüntetvén minden kényszerítés és mindenemű vámoztatás; kivétel tételik csak a' világító torony használatára nézve, miért hajónként 1 spanyol piasternyi vám szedése engedtetik meg. Az egészségi ügy körüli intézkedések ismét a' muszka rendelkezése alá tételtek. Mivel pedig a' sulinai öböl már majd egészen betemettetett fővénnyel, az osztrák kormány azon ígéretre birta a' pétervárit, hogy a' szerződés 1-ső cikkében megígérte, hogy mielőbb elkezdendi az öböl kitisztíttatását, és az átjárat lehetségesítését. És ezen kitisztítási költségek kárpótlásául megengedtetett a' pétervári kormánynak, hogy minden hajótól 2—3 spanyol piasternyi vámot szedhessen.

Ezen szerződés azonban életbe nem léptetett. A' pétervári kabinet befolyása keleten és Közép-Európa felé egész a' Rajnáig olyly erős alapot nyert az utóbbi évtizedekben, hogy kényszerítéstől ígéreteinek teljesítésére semmi részről sem tarthata. Említett érdekei pedig annyira kötvék a' Dunatorkolat elhanyagolt állapotához; hogy legkisebb akarata sem lehet ennek megváltoztatására. Azért 1840 után is minden ígérete és kötelezése daczára úgy hagyta a' Dunatorkolatot, a' mint volt, nem gondolva az egyetlen sulinai ág fővénnyeli betemetésével. Midőn az 1840-ki kötésre hivatkozva a' régi panaszok és követelések a' torkolat kitisztítása iránt megújítottak, 1846-ban Sulinába vitetett ugyan a' pétervári kabinet egy tisztító gépet, de ez csak a' víz tetején járván, és a' fenéket nem is érintvén, épen semmit sem tőn a' fővénnyeli kitisztításra. És ezen próba után is tovább haladott a' befűvénnyezés, és olyly magas fokra hágott már, hogy terhes nagy hajóknak már lehetetlen az átmenetel, 's kereskedelmi áruikat kényteleníttetnek kiszállítani és a' muszka raktárakba tételni, hogy távolabb ismét hajóra szállíttathassanak.

Ilyly állapotban van jelenleg a' Dunatorkolat, közel van ahhoz, hogy a' nyugoti kabinetek tehetetlensége miatt Európa előtt egészen bezáratassék. Közel ahhoz, hogy a' pétervári kabinetnek a' Feketetenger, Moldva- Oláhország, Bosphorus és Kostantinápoly feletti uralmat kereső terveit létesitse, hogy az akkor Európa felett túlnyomóvá váljék, és mindent szolgátságba döntsön. Ezen tervei előmozdítására szolgálnak azon intézkedései is, melylyeket a' Dunatorkolatnál hadikészületek szempontjából tesz már a' drinápolyi béke kötése óta. A' veszteg-intézeti őrség ürügye alatt a' Duna balpartján erős őrvonalat állított. A' sulinai torkolatot egészen hadi állomással alakította át. A' kis telepítvényből derék város keletkezett, ellátva mindennel, raktárakkal 's élelmi szerekkel. Ezen telep biztosítására hadi hajókat tart folytonosan a' folyamom. Megtételtek az előkészületek, egy a' torkolatot egészen fedezhető erősség állítására is. És ha ezekhez vesszük még azon hadi előnyöket és erőket, melylyekkel a' Feketetenger partjain bir, és a' milylyenek az alduvai fejedelemségekben egészen rendelkezése alatt állanak; továbbá keletre egészen benyuló birtokait, azon szigeteket, melylyek a' Dunatorkolatnál

birtokában vannak, és a melylyek, különösen pedig a sz.-györgyi, igen kedvező hadi állomásokat nyújtanak — nem tagadhatni, hogy a Duna-torkolatnál fenforgó körülmények hadi tekintetből is igen nagy fontosságúak. — Ezen okok folytán újabb időkben a feketetengerrel szabad közlekedés fentartására, mellőzve a sulinai ágat, egészen más irányú javaslatok tétettek. Ily czélra szolgálhatna a sz.-györgyi beülledett ág kitisztítása. Mások ellenben azon utat ajánlják, melyly a gőzösök által 1840 évig használtatott. Azok ugyanis *Csernadoránál* megálltak, itt kirakodtak, és az árúzikkek kocsikön vitettek *Küstendzse*-ig. Ezen kocsizás helyébe azonban vagy vasút vonalt, vagy csatornakészítést javalnak. A *csernadorai* csatorna a Dunának régi folyamát képezi. Azonban a műértők azt nyilvánítták, hogy a términősége miatt e vonalon csatorna alig lenne kivihető. Mások *Rassova* és *Küstendzse* közt javalnak vasutat. 1843-ban több mérnök kimutatta egy a fekete víz hosszában a Feketetengerig vonható csatorna lehetőségét. — Bármelylyike ezen javallatoknak sokkal kedvezőbb és hasznosabb lenne a szorgalomra, mint az eddigi útvonal. Mert annak létesítése nem függene a pétervári kabinet önkényétől, melyly bármennyiszer kötelezze is magát, a birtokában levő sulinai ágat ki nem tisztítandja, míg erre nem kényszerítettik. Az osztrák és angol kormány, kifejtve a muszka ellenzéi irányában minden lehető erélyeséget, egy olyly útvonal létesítését p. o. Rassovától *Küstendzse*ig összekapcsolva erővel könnyen eszközölhetnék az európai kereskedés érdekében. Ilyly útvonal által a muszka vonal egészen elkerültetnék. A forgalom meg lenne mentve mindazon kényszerítő eszközöktől, vámoktól, díjaktól, melylyekkel a pétervári kabinet a sulinai csatornán a forgalmat terheli. Meg lenne mentve a kiállítás, letárolás és átszállítás terheitől is. És a mi legfőbb, egy ilyly vonal hatszorra rövidebb lenne a sulinai útnál. Milyly sok körülmény által kevesítettének a szállítás és forgalom költségei! — Jelen 1850. év július havában folyt le az 1840-ki szerződés tizedik éve. A bécsi kormánynak tehát újra gondoskodni kell a Duna és Feketetenger közötti szabad közlekedés jobb karba tételéről. Vagy új szerződésre lépend a pétervári udvarral, melylyben a sulinai ág kitisztításának rögtöni munkába vételét, és a vesztgintézeti s hasonló kényszerítő s a torkolat elzárására vezető eszközök eltöröltetését kell követelnie. Vagy átlátva, hogy a pétervári udvar jelenlegi túlnyomó befolyása és hatalma ellenében azt olyly kötelezés valósisására nem bírhatja, melyly keleti érdekeivel ellentétben állana, más vonalon nyitandó közlekedésre kell vállalkoznia. Bármi történjék azonban, világos, hogy Közép-Európának a Feketetengerrel, aldunai fejdelemségekkel és keleteli közlekedését biztosítani kell. És ha Nyugat-Európa egész keletet a pétervári kabinet uralma alá nem akarja játszani, szükség, hogy azon utat, melyly keletre befolyásának egyetlen eszköze, el ne hagyja záratni maga elől. — Sz. I.

Dunin Márton, gneseni és poseni érsek, régi lengyel családból való. Eldődei Nagy Lengyelországban már magas egyházi és világi méltóságokat viseltek. Legnevezetesebb köztök D. Péter, ki Dániából vándorlott be Sziáziába. 77 egyházat, zárdát stb. építtetett, IV. Kázmér alatt szolgált, mint hadvezér, míg végre megvakult. Sok beszélyek, szimmiüvek tárgya.

— *D. Márton* 1774 nov. 11-én született. A' brombergi jezuíták növelték. Miután pap lett, Romában egy évet töltött. Aztán gneseni, majd poseni kanonok lett, egyszersmind consistoriumi és iskolai tanácsos. 1831 febr. 28-án érsekké választott. A' porosz kormány megerősíté. Midőn VIII. Pius pápának 1830 mart. 25-kén a' vegyes házassági ügyben kiadott brevéje 1836-ban vizályt idézett elő a' kormány és *Droste* között, ő is ellenkezőnek hitte egyháza tanaival az eddigi gyakorlatot, miszerint a' vegyes házasságokat a' kath. papok minden nehézség nélkül megáldották, 's így a' porosz kormány az ország minden részein, keleten és nyugoton egyaránt vizsgálkodásba jött a' kath. egyházzal. 1837. jan. 16-án *Dunin* érsek folyamodott a' cultusministerhez, báró *Altenstein*hez, hogy a' nevezett brevét az ő egyházmegyéjében is engedné kihirdettetni. A' minister válaszolá, hogy e' breve nem a' gneseni és poseni érsekséghez van intézve, 's nincs szükség olyly ujításra. D. ismétlé kérelmét, april 15-kén, 's ez megtagadtatván, miután nem engedtetett e' részben a' pápa utasításáért folyamodni, végre a' királyhoz fordult, oct. 26-án. Egy dec. 30-kán kiadott kabinetrendelet szinte megtagadta kérését, 's parancsolá, hogy a' vegyes házasságok megáldására nézve maradjon az eddig követett szokásnál. Egyszersmind meg kelle *Dunin*nak ígérnie, hogy a' kormány jóváhagyása nélkül semmit sem kezd ez ügyben. Megígérte: mindazáltal az 1837 dec. 10-kén kiadott pápai allocutio által, a' kölni érsek elfogatása miatt, haragra gerjedvén, 1838 jan. 30-án pásztori levélben tudatá egyházmegyéje lelkészeivel a' kormánylyal ez ügyben folytatott értekezleteit, 's felszólítá őket, hogy az áldásra nézve csak az előbbi pápai határozatokhoz tartásik magokat. E' pásztori levelet közlé a' ministeriummal is. A' tartományi elnök erre papirjai közt kutatást tartott. 'S *Dunin* febr. 27-én ismét egy pásztori levelet bocsátott ki, melyben már letétellel fenyegeti azon papokat, kik a' vegyes házasságot megáldják, mielőtt a' vőlegények kath. vallásban nem ígérík növeltetni gyermekeiket, 's a' lelkészek meggyőződést nem szereznek magoknak, miszerint nem hogy a' kath. rész áttérés veszélyében fogogna, sőt remény van, mikép a' nem kath. rész fog megtérni. A' kormány a' papoknak ez engedmény nélkül kiadott pásztorleveleket betiltá, azok mindazáltal teljesíték az abban kiadott rendeletet. A' tartományi fő elnök Berlinbe utazott, a' ministeriumtól tanácsot kérni. Viszszatérte után april. 9-én több katonai és polgári hivatalnok túsaságában az érsekhez ment, 's hivatalosan tudatá vele: hogy a' király, ellenszegülése miatt, ezuttal még megkimélandi az érdemlett büntetéstől, 's jogos bánásmód helyett kegyelmét érezteti vele, ha czentül a' kormány akaratahoz alkalmazza magát. *Dunin* mindent ígért, mindazáltal nem vonta vissza pásztori levelét, csak egy iratot bocsátott a' gneseni káptalanhoz, melylyben hamisnak állítja azon hirt, mintha a' király minden catholicust evangelicussá akarna tenni, 's meghagyta, hogy ezt a' népnek minden szószékről hirdessék, mert a' kormány, az elterjesztett áhbir következtében félt, hogy april 23-án Albert-vásárákor, e' miatt rendzavarás történik. Hasonló hirdetmény adatott ki egy april. 12-ki cabinetrendeletben is, a' gneseni és poseni lapok útján. Az érsekeli értekezések azonban nem idéztek elő egységet. April 23-án kinyilatkoztatá, hogy határozottan megmarad pásztorlevelei tartalmánál. Erre

egy jun. 25-ki ministeri határozat azon pásztorleveleket érvényteleneknek nyilatkoztatá, 's kibocsátásuk miatt hatósági köre törvényellenes túllépésével vádolá az érseket, megtiltá a' pásztorlevelek terjesztését 's teljességét, 's mindazon papoknak, kik a' pásztorlevelek és ministerium iránti kötelességeikben megmaradnak, ótalom ígértetik, minden hivataluk ellen intézett háborgatásra vagy jövedelmük esonkítására nézve. Egyszersmind tudtul adatott az érseknek, hogy törvényellenes cselekvéseiről vizsgálat alá vonatik. *Dunin* a' királyhoz tett fölterjesztésében fejtegeté, hogy mint érsek, másképp nem járhatott el. Válaszul nyerte, hogy ellene már el van rendelve a' büntetőügyi kereset. Jul. 9-én hozzá ment a' poseni főtörvényszéki elnök, *Bielefeld*, egy ülhök kíséretében, a' pörhez előkészületeket tenni. *Dunin* az egyházi rend előjogaira hivatkozván, nem illetőnek nyilvánítá a' törvényszéket. Egyszersmind Posen minden decanatusaitól ellenmondások intéztettek a' tartományi fő elnökhöz, mikben nyilváníták, hogy lelkiismeretök terhelése nélkül, semmit sem tethetnek egyházuk és lelki előjáróik parancsai ellen, 's így továbbá is engedelmeskednek érsekük pásztorleveleinek, 's e' részben hivatkoznak a' király ígéreteré, hogy vallásuk tisztelhetben fog tartatni. Sőt anynyira mentek buzgóságukban a' papok, hogy a' vegyes házasságok áldás nélküli egybeadását is megtagadták, kath. kereszteléskor evangélikuskeresztzülököt, tanúkat el nem fogadtak, 's több, már rég elavult vad szokást is életbe léptettek. Az érseket pedig 1838. sept. 13-ról, magaviselete miatt szerfölött megdicsérte egy pápai allocutio. Mi ellen a' porosz állományi lap csak gyöngye választ közlött; 's *Dunin* 1839. jan. 5-én ez ellen is nyilatkozatot iktattatott be. 'S most, mint a' kölni érsek, *Droste*, eltávolítottatott érseki megyéjéből, Berlinbe vitetett, 's ott tétetett közre april végén a' poseni főtörvényszék ellene hozott ítélete: „fölmentetett ugyan a' fölségsértés és néplázítás vádjá alól, de engedetlensége 's a' megyéjében tett és viszszanemluzott önféjü rendszabályai miatt méltósága elvesztésére 's hathónapi várfogságra ítéltetett.“ Ezen büntetést a' király csak olyly föltét alatt engedé el, hogy Berlinben maradjon, hol teljes szabadságban élt, 's (épen ugy mint *Droste* érsek, Mindenben) egész tartását huzta, míg 1839 oct. 3-án Berlinből elszökött 's titkon ismét visszautazott Pósenbe. Itt ismét belépett érseki tisztebe, sőt nagy misét is mondott. Azonban a' kormány érseki palotájában elfogatá, 's az ő és nővére minden tiltakozásai daczára fogva Kolberg várába viteté. Itt tartatott 1840. augusztusig tisztességes fogságban, míg végre IV. Fridrik Vilmos király megengedé neki, bizonyos nyilatkozatok után, visszatérnie érseki megyéjébe. Azután rövid idő mulva oda utasítá a' clerust pásztori levélben, hogy a' vegyes házasságnál szokásba vett ígéretkövetelésektől álljon el, de egyszersmind tartózkodjék mindentől, mi helyeselni látszanék az ilyly házasságokat. 1842. februárban egy másik pásztori levélben meghatározá, hogy a' már kötött vegyes házasságokban a' kath. fél kedélyállapotától kell fölfüggeszteni, hogy kiszolgáltathatik-e neki a' szentség vagy nem. 1842. sept. *Dunin* betegen tért vissza Marienbadból 's meghalt 1842 dec. 26-án, — x.

Duperré (Victor báró) francia admiral, pair és volt minister. Született 1775. febr. 20-án Rochelleben. Atyja, tengerészeti kinstárnok, a' jeuillyi iskolába küldé őt, 's ott maradt, míg a' keresk. tengerészetbe nem lépett.

1791-ben Indiába ment; 1793-ban, mikor visszatért, az épen kitört francia-hollandi háboru tengerészi szolgálatba hívta őt. Egy tengeri csatában sir Edward Pelew (lord Exmouth) elfogta 's Angliába vitte Duperét, mint hadi foglyot. 1799-ben kiváltatván, tengerészeti parancsnok lett a' háboru kitörésekor. 1803 elhagyván e' szolgálatát, a' boulognei hajóseregénél alkalmaztatott, mint tábornoki tisztt. 1808. Martiniqueba sereget szállított, mint a' Sirene fregát parancsnoka. Midőn visszatért, két angol hajó ellen küzdött dicsőségesen. Ezért előmozdított. 1809-ben Isle de Franceba 's az ind tengerre ment. Egy angol corvettet, több keresk. hajót, 's két órai harez után egy portugal fregátot fogott el, melyekkel 1810. jan. 1-én Isle de Franceba visszatért. Három hónappal később két hajót vőn ismét el az angol keletindiai társaságtól, a' 24-ik gyalog ezreddel. Visszatértekor számos csatázás közt tört utat magának; több hajót elfogalt, 's fölmenté a' szigetet. Azonban az angolok nem szünő törekvéseinek ellent nem állhatván a' minden fentartási eszközöktől megfosztott sziget, végre mégis tisztességesen capitulált. Miután visszaérkezett 1811-ben, Napoleon báróvá tette őt, 's a' becsületrend törzstisztvé, majd ellenadmirállá, 's a' középtengeri francia tengeri erő főparancsnokává. 1812-ben a' francia és olasz tengerészet élen állott az adriai tengeren. Az 1813, és 1814-ki események következtében ki kelle adnia a' hajós-serget, mikor épen Velencében több hajót készíte föl, 's derék tengerésztisztséget rendezett. Az alkirály többszöri határozott rendeletére tevő ezt, mert ő az Olaszország odahagyására vonatkozó 1814. apr. 20-án kötött szerződés után, melyly elmulasztá a' velencei marináról rendelkezni, azt Franciaország részére akará megtartani. 1814. júliusban Lajos rendet kapott, 's Toulont 1815-ben védte a' marseillebe küldött angol-sicíliai seregektől. 1818—1821-ig az antillákon volt tengerészeti vezér, hol a' rablók ellen hatalmasan védte a' francia kereskedést. 1823-ban Hamelin ellenadmiral helyett vezénlyé a' Cadiz előtti blocust. Lődözteté a' várost, míg a' kedvező szél engedé, úgy hogy a' cortések kénytelenek voltak azt átadni. 1829-ben Algirba ment, mint tengerészparancsnok, 's ott a' part körüli működéssel támogató a' francia sereg győzelmét. Ott találta őt a' dynastia és kormányváltozás, melyly Franciaország admiráljává és pairjévé nevezé. 1834—1836-ig tengerészminister volt, 's 1840-ben october 23-án ismét átvevé e' ministeriumot. Azonban betegsége miatt csakhamar elbocsáttatását kérte. Meghalt 1846-iki november 2-dikán Párisban. — x.

Dupin I. András János Jakab, az egykori francia követkamra, 's a' jelen nemzeti törvényhozó gyűlés elnöke, előbb a' cassatio-törvénytörvényesznél főközügyész, a' francia akademia tagja, Franciaország egyik legliuresh jogtudósa, ki mint író, tisztviselő és státusférfi, egyiránt nevezetes, szül. 1783. Vergyben; atyja az 1843-ban meghalt *Dupin Károly András*, ki az első forradalom alatt a' törvényhozó gyűlés tagja volt. Midőn atyja 1793. börtönbe vettetett, anyja vette át nevelését, 's a' római történet példái által lelkesítette szabadságszeretetre 's dicsvágyra. Midőn Párisban a' jogtanulmányokat elvégezvén 1802-ben ügyvéddé lett: agya telve volt a' történeten, philosophia és jog gazdag ismeretével, szónoki tehetsége ritka, külseje e' tehetségekkel öszhangzásban. A' törvénytörvényeken a' legnehezebb

's fontosabb ügyekben fejtette ki ügyvédi képességét 's alapította meg híret és népszerűségét. A' nép figyelmé reá fordult, 's pályájának saját irányt adott. Jeligióje : „a' *vádoltak szabad védelme*“ a' pártok, de főleg a' kormány gyűlölségét vonta fejére, melylynek ismét jeligióje volt, hogy „az ügyvéd nem vállalhatja el a' státus által perbe fogottak védelmét a' nélkül, hogy maga is bizonyos fokig a' vádalatti biin részesévé ne legyen.“ Esméinek menete kimerítő, alapos ügyismeretet bizonyít; a' tárgy elrendezése nála piperétlen, természetes, és mégis a' ézelzett hatásra vezető, a' nép szükségéhez 's szokásaihoz mért, ezért olykor nagyon bő, máskor kemény, durvácska, elmés, 's az alsóbb társalgási hangra is leereszkedő; a' bizonyításban valódi mester, a' következtetésben szigorú és meggyőző. Előadásaiban felfoghatóság 's emelkedettség, egyszerűség 's ékesség, világosság 's rövidség, finomság 's durvaság, simaság 's erő van; alkalom szerint egyesülve. Mint szónok, legjobb képviselője a' minden oldalra munkás, sarcasticus, érdekelt 's fenékig prózai jelenkornak, 's a' franczia középosztálynak, elmés, élénk, mozgékony, mint practicus ézelokra irányzott korunk. E' körülmény, beszédeinek történeti érdekelt ad. A' jelenkor irányzatai, eszméi, egész lényé tükrözik azokban magokat. — De szelleme gazdagságának még nem volt elég a' törvényszéki munkásság 's hírnév. A' jogtanulók számára már 1806-ban kiadta 5 kötetnyi munkáját : „*Principia juris civilis*“. — 1810-ben professorságot keresett, 's ezen vágyának nem teljesülte újabb ösztönt adott neki magános és nyilvános tanulmányai bevérgzésére, melylyeknek eredményeit főleg a' sajtó, 's annak közlönyei védelmében, 's több röpiratban rakta le. 1812-ben *Mélin* főközügyvéd közügyészszé akarta tenni a' cassatioszéknél, de sikeretlenül; 1813-ban mégis *Reignier* igazságügyminister egy biztosság tagjává nevezte ki, melyly a' császársági törvények öszszeszedésére volt kiküldve. 1819-ben *De Serres* nagy pecsétör státustitkárává akarta tenni, de nem vállalta el. 1815-ben a' kamrába lépett, de miután a' Napoleon által követelt esküforma, 's II-ik Napoleon legitimitása ellen szavazott, 's 1815. jul. 5-én a' népképviselők azon nyilatkozatát, hogy „Francziaország kormánya, bárki álljon is annak élén, a' nép törvényesen nyilatkozó akarátának kifolyása legyen, 's hogy azon fejdelem, ki a' népképviselét által megvitattott 's a' néptől elfogadott alkotmányra meg nem esküszik, az országnak elég biztosítékot nem nyújt „ő is aláírá : 1828-ig a' kamrából kimaradt. Viszszatérván ügyvédi pályájára, főleg státusperekben működött, azon vádoltakat védve, kik csak az időviszonyok által sodortattak kellemetlenségbe, — 's nyíltan és merészen szegült azon restauratio jogsértései ellen, melyly *Fox* szerint „minden revolutiók közt legroszabb.“ — 1815-ben *Neyt* védelmezé, 1816-ban azon három angolt, kik Lavalettet megmentették, továbbá *Alix*-ot, *Savaryt* 's *Brune* marschal emlékezetét. Érzésteljes hévvel szólott a' közjótékonyság joga, sőt kötelessége mellett azon nemzeti aláírás ügyében, melyly az 1820-iki kivételes törvény következtében, törvényes ítélet nélkül fogva ülő polgárok, nevezetesen *Baroux*, *De Pradt* 's a' nemes *Béranger* javára nyittatték. Senkitől sem vonta meg védő segélyét, kit pártgyűlölség üldözött; főleg pedig a' sértegetett sajtószabadság ügyében lépett fel minden alkalommal. — 1827-ben a' kamrába újra beválasztatván, itt is folytatta harezát a' restauratio bitor-

lásai ellen, szavat emelt a párisi nemzetörség feloszlatása, a sinecurák önző halmozása, a majorátusok, elsőszülöttségi jog, a papok növekedő befolyása, főleg a congregatiók's jezsuiták ellen. Kortársai közt majdnem legelső vette észre, hogy a jezsuitismus kigyója ismét a népek körül tekerődzik, 's idején akarta annak fejét megtörni. „Proteus csak mese, mondá egykor“ de a jezsuitismus valóság.“ — A júliusi sikerült forradalom neki köszöni sikere egy részét. Az 1830-ki ülésben ő volt a 221-ek adressének hivatalos előterjesztője. Nyilatkozata nyomán tettek óvást a hírlapírók, nevezetesen a National emberei a júliusi ordonnanczok ellen. „Ha a journalista volnék, mondá ez alkalommal“ a jog és tett minden eszközével ellene szegülnék, 's lap, melyly annyira elveti magát, hogy a kormány parancsolt felhatalmazásáért könyörög, nem érdemel egyetlen előfizetőt Franciaországban.“ — Részt vett a követek óvástételében is. Mindemellett a júliusi időkben tétlenséggel vádoltatott, 's még azt is rossz néven vették tőle, hogy a bírák elmozdíthatlanságának elvét oltalmazta, mit már 1805 oltá folyvást tett. — 1830 augusztusán főközügyészszé neveztetett a cassatiótörvényszékhez, 's 1832-ben az akadémia tagja lett. — 1839-ig nyolcz ülésen átvette az elnöki hivaltalt a kamarában, 's e helyzetében rendkívüli ügyességet, szilárdságot, részrehajlatlanságot mutatott. Mivel azonban szorosan egyik párthoz sem csatlakozott: népszerűségét mindinkább elveszté, 's politikai befolyását is eljátszá, a ministeri tárczát több ízben elfogadván 's ismét elvetvén. Az 1848 februári forradalom után Nièvre részéről választatott a francia nemzetgyűlésbe követté, 's a gyűlés által elnökké, hol jobbra balra osztogatja ököldőfészeit 's szórja elmésségeit. A veres párt által gyűlöltetik, mint ugynevezett „rend embere 's mérsékelt republicánus.“ — Dupin iratai közül említendők: *Précis historique du droit romain* (Paris, 1809) melylyet a rendörség elnyomott; „*Dictionnaire des arrêts modernes*“ (2 k. 1812—4) „*Dissertation sur le domaine des mers*“ (1811), *Lettres sur la profession d'avocat* (2 k. 1818; új kiadás 1828); *Lettres sur plusieurs points importants de notre législation criminelle* (1821); *De la jurisprudence des arrêts* (1822); *Lois communes* (2 k. 1823); *Les libertés de l'église gallicane* (1812); *Notions élémentaires sur la justice, le droit et les lois* (1827) 'stb. mindenekelőtt pedig emlékiratainak 's törvényszéki beszédeinek gyűjteménye 1808-tól 1827-ig, 17 kötetben; 's ismét 1830-tól 42-ig 6 kötetben. Ez utóbbi munka, főleg a francia törvény történetére nézve, mikint az a júliusi forradalom oltá alakult, igen fontos. E' mellett számos politikai, jogtani 's bölesészeti tartalmu röpiratot irt. — Egyik életirója azt mondja Dupinről: a restauratio alatt szabadelmű volt, 's a st. acheuli jezsuitákhoz járt ebédre; Lajos Fülöp alatt conservatív volt, 's minden perczen üszköt hajgált a lőpor közé. Jelenleg mérséklett republicánus; ugyan mit fog tenni most? ekkorig semmit sem tett.“ — Dupin azonban csak a pártírók által vádoltatik következetlenséggel 's elvszegéssel. Ő mindig hű maradt főelvéhez: „benső rend, külső béke, tisztelet a törvény előtt, 's legkiterjedtebb szabadság, melyly a renddel összefér“, épen olyly bátran ellent állott az udvar törvénytelen követeléseinek, mint az anarchiai mozgalmaknak; lelkes védője volt, mint láttuk, a szabadságnak, de felszólalt a clubbok, a propagandák, a

politikai menekülteknek adandó segélyezés viszszaclései, a' lengyel interventio 'sat. ellen. *D.* legújabb működése hazájának történetébe tartozik.

II. *Fülöp*, András Jakabnak 's Károlynak, a' pairnek 's a' „*Forces productives et commerciales de la France*“ írójának legifjabb öcse, Franciaország legkitünőbb ügyvéde, szül. 1795.; bátyjával 's részint annak vezetése alatt képezte magát, 's vele együtt lépett fel, mint a' restauratio egyik leghevesb ellenzője. A' juliusi forradalom után ő is az új kormányhoz csatlakozott, de határozottan elutasított magától minden politikai szerepet. Közel barátja az új kormánynak, nem oltalmazható kellőleg a' szabadságot; 's közel barátja a' szabadságnak, nem védhető kénye szerint a' kormányt. Megkísérté mindkettővel békében élni, 's fél ellenzéki, fél kormányférfi lett. Az innét eredő kellemetlenségeken igen ügyesen tudta magát keresztül vágni; így p. o. *Desgrariers* özvegy hires perében, hol a' civil-lista ellen kellett fellépnie, 's *Condé* perében, hol *Lajos Fülöp*ről azon gyanut kelle elhárítania, hogy a' herceg meggyilkoltatásáról ő is tudott valamit. Beszédeiben, mint bátyja is, a' közép-rend képviselője; elmés, igen határozott, de az alakra nézve olylykor pongyola. Bátyjának, mondhatni, hasonmássa; ugyanazon természet 's jellem, csak kevesbbé gazdag, kevesbbé merész, egy kicsit szelidebb, 's kimértébb, de épen ezért hiányzik is nála azon ragyogó, rendetlenül de magyszerűen szökellő genialitási ér, melyly bátyját jellemzi. Az öregebb *Dupin* faragatlan márványdarab; az ifjabb *Dupin* már kifaragott szobor. Tehetségeik is testvérek. Mindkettőnek egyazon világos esze, ironiája, nonchalanceja; egyiknek eredetisége egy kicsit a' másiké is; csakhogy az öregebbnél mindezen sajátságok élénkebbek 's természetesebck, mintha első kézből vette volna azokat. E' szellemi ikerségi állapotban az öregebb *Dupin* sokáig kizárólag vonta magára a' közönség figyelmét, 's az ifjabbik árnyékban maradt, mígnem a' juliusi forradalom a' két testvér pályáját elválasztá, egyiket a' politikai viharokba taszítván, másikat a' polgári üzletek terén hagyván, melylynek mai napig osztatlanul él. — Első fényes fellépése 1820-ban a' *Constitutionnel* lap mellett volt, melyly a' vallás és közérkölésiség sértésével vádoltatott; ez alkalommal *Loyola* fiait merész gúnynyal ostorozta az eskütszék előtt. Későbben a' *Figaro* lapot védelmezé, 's e' védelme még élesebb, világosabb, de már kaczeráb is. A' *Condé*-perben érte el ügyvédi magassága tetőpontját, midőn a' fenforgó szennyes érdekek vitatkozásába rendkívüli méltóság színezetét tudta vegyíteni. Nem volt ilyly szerencsés *Rigny* tábornok védelmezésében, melyly közben nélkülözé az e' perbeli ünnepélyes érdekeknek megfelelő erélyt 's méltóságot, melylyet e' per annál inkább megkívánt, mert azon nagy perekre emlékeztetett, miket az ó kor szónokai egész nép előtt tárgyaltak. — Legkitünőbb sajátsága az ifjabb *Dupin*nek azon csodálatos rugékonyság, melyly őt, mindennemű perekben, 's a' rendőrségnél ugy, mint az eskütszéknel, alkalmas ügyvéddé képesíti: nagy ügyességgel intézi rohamait; gondolatait ösztönszerűleg 's egy pillanat alatt változtatja győző okokká; zavarba sohasem jó. Ilyly becses tulajdonai mellett azonban sohasem tud megilletetni, vagy elragadni. Tekintete köznapi, melylyet olyly hatalmas, meglepő eredetiség sem emel, mint bátyjánál. Ki *Dupin* látja, nem hinné, hogy a' franczia bureau egyik legnevezetesebb tagja áll

előtte, ki beszélni hallja, meg lesz elégedve, mert a' világos, folyékony, nyugodt előadás kényelmesen hat, de nélkülözni fogja azon vonzó erőt, melyly a' kedélyt lebűvöli. Fájdalma 's öröme nem valódi öröm 's fájdalom; logikája szorosabb vizsgálat után nem mindig szigorú 's meggyőző; eszméi olykor tökéletlenek 's ellapúlnak. Az általános elveket, az abstract tudományt nem látszik szeretni; mindenütt kopogtat, mindenfelé szaguldoz; a' pongyolaságot olykor igenis messze űzi; nem lebeg tárgya felett, hanem betakarja azt szárnyaival; szóval a' jogtudomány szabályait játékszabályokkiint alkalmazza, nem azért, hogy vitasson, hogy a' tárgyat tisztába hozza, hanem hogy a' partiet megnyerje. Semmisen emlékeztet nála a' régi francia törvényszéki ékesszólásra 's azon veressarku ügyvédekre, kik a' bírák előtt minden lehető pompával vették körül magokat. Egészen korának embere, melylyet teljes prózaiságában képvisel. — T.

Dupont (de l'Eure) *Jakab Károly* a' republ. párt veteránja Franciaországban, kinek élete hazájaéval szorosan összecsovtadt, 's kiról a' mindennaposnál magasb értelemben mondhatni el, hogy 3 forradalmat élt át. Nemes lelkét, melyly folyton hazája javáért dobogott, most is azon fájdalom dúlja, hogy hazája, olyly roppant áldozatok után, még most sem nyughatik meg. — *Dupont* előképe egy becsületes embernek 's derék honpolgárnak; sajátkép fényesnek mondható lelki tehetségekkel nem bír, nagy erélylyel sem, de bír következetes, fáradhadlan *kitűréssel*. Neve kétszer volt a' mozgalom élén, 's mindkétszer hálátlanságot tapasztalt. — Szül. 1767-ki febr. 27., Neubourgban, Eure departementben. Jogot tanulván, 1789-ben ügyvéd lett a' normandiai parlamentnél, 's 1792-ben, tehát 25 éves korában, községének mairje, később Louviers kerület administratora 's ottani törvényszéki bíró. A' respublika ötödik évében a' végrehajtó directorium biztosa, 6-ik évében pedig, ugyanazon departement büntető törv.székénél köztápló volt, 's végre 11 év hosszát elnök az evreuxi bünt. törvényszéknél. Időközben az 500-ak közt ült, 's bár később a' törvényhozó testbei megválasztatása, Regnier minister áskálódásai által, egy izben meghiusított, 1813-ban csakugyan annak tagjává, 1814-ben alelnökévé választatott. Az idegen uralom ellen hatalmas szavakat emelt, 's ez idő óta folyvást az ellenzékhez tartozott. 1817-ben újra választatván, feltűnő ellenzéki szilárdsága miatt hivatalából nyugdíj nélkül felocsátatott. El nem tudták neki féltetni, hogy a' schweiczi testőrség elbocsátatása 's a' száműzöttek visszahívatása mellett szavazott. — 1820-ban a' port-audomári választók ismét a' parlamentbe küldék. Midőn *Manuel* 1823-iki márt. 4-ikén a' gyűlésteremből rendőrök által kivettetett, Dupont helyére ült 's 59 követársával együtt kemény óvást tett a' gyalázatos bánás ellen. A' bal ekkor két részből állott, egyik csak a' kamrai vitákra szorítkozott ellenzésével, a' másik a' kamarán kívül is összcsovtatott. Ez utóbbihoz tartozott Dupont. — A' juliusi napok alatt nem volt Párisban, csak jul. 30-ikán érkezett meg departementjéből a' fővárosba, hol őt a' derék, 's Lajos Fülöp által szinte megcsalt *Lasfite* azonnal körülvette 's reábirta, hogy más politikai combinatio nem lévén lehetséges, az Orleansházat ő is fogadja el. *Dupont*, a' republicánus, olyly gyenge volt, hogy beleegyezett; — 's e' beleegyezését, valamint még inkább a' kormánybani részvétét, maig is sajnálja. Lajos Fülöp rá beszélte őt, hogy első ministeriumában

az igazságügyi tárczát vállalja el, mert akkor még népszerű ministerekre volt szüksége. Azonban Dupont csakhamar meggyőződött, hogy törbe szállott, 's azon pereztől fogva minden igyekezetét oda fordítá, hogy becsülettel visszaléphessen. Talleyrandnak londoni követté neveztetését csakhamar több gyanus és gyűlöletes név is követte; *Dupont* nézett és bámult, de sikeretlenül; a' ministereknek, butorozási költségre egyenkint 25,000 frank utalványoztatott, ő nem fogadta el 's a' királytól pedansnak gunyoltatott. Ugyszinte a' becsületrend *commandeur*-keresztét sem fogadta el a' király kezéből, ki azt saját ruhájáról akarta mellére függeszteni, 's általában semmi keresztet és diszjelet nem viselt. — Mint miniszternek nagy bizalma volt a' silány jellemű, akkor még eléggé népszerű *Barthe Feli*-ben, 's ennek ajánlatára sok rossz kinevezést tett, és csaknem veszélybe jött, népszerűségét veszteni. A' restauráció idejebeli ultraroyalisticus tisztviselők szabályszerint hivatalaikat vesztették ugyan, de a' ki *Dupont* ministert valaha személyesen megsérté, bizonyos lehetett, hogy a' nemeslelkű férfi által helyén hagyatik. Így tört meg ministeriumában egy osztályfőnököt, ki egykor oka volt, hogy a' restauráció alatt nyugpénzt veszté. Ugyanezen tisztviselő, ministeri tárczája letétele után, újra meg akarta neki szerezni a' régi nyugpénzt, de Dupont azt válaszolá: „ha előbb azon véleményben volt, hogy azt nem érdemli, most is abban kell lennie.“ — És a' nyugpénzt el sem is fogadta, mert hízkelni nem tudott, 's nem akart. Azon eselszövényekben, miket a' Lajos Fülöpöt környező doctrinairek folytonosan szöttek 's főleg *Odillon-Barrot* akkori szajnai préfet ellen irányoztak, minden alkalommal sürgetvén ennek elbocsáttatását, melylyet más részről *Lafayette* és *Dupont* keményen elleneztek, végre törésre került a' dolog Lajos Fülöp és Dupont közt. A' király azt állítá a' ministertanácsban, hogy *Lafayette* ő előtte beleegyezett *O.-Barrot* elbocsáttatásába. *Dupont* meghazudtolta a' királyt. — „Ézt *Lafayette* nem mondta — ugymond — nem mondhatta.“ — „Hogyan, uram, ön engem meghazudtol? — kiáltotta a' király. — „Nem, Sire, hanem újra is állítom, hogy ön rosszul hallott, mert *Lafayette* két óra előtt ellenkezőt mondott, 's ő nem szokta véleményeit olyly hamar változtatni, egyébiránt bucsut veszek 's visszavonulok.“ — „Dupont ur — mondá a' király — én el fogom mondani a' világnak ön visszavonulása okát, 's hogy ön kötelességét elfelejté.“ — „En ellenkezőt fogok mondani.“ — „Én a' közvéleményre hivatkozom — folytatá a' király haragosan. — Vigyázzon, Sire, ezen törvénszék előtt az egyszerű polgár szava hatalmasb lehet, mint öné“ felele *Dupont*. — E' beszéd több tanú előtt történt, egyébiránt nem Dupont dicséretére van felhozva, mert ő, ilyly nyilatkozat után is még egyszerű hagyta magát beszéltetni a' király által, hogy tárczáját megtartsa. Lajos Fülöppel 's a' doctrinairekkel diadalmas megküzdésre sohasem jött többé olyly kedvező alkalom. Midőn *Lafitte* megbizatók a' ministerium újból alakítására, *Dupont* és *Lafayette*, *O.-Barrot*-t ajánlották a' belügyi tárczára, de *Lafitte* vonakodott, 's az ifju ragyogó *Montalivet* választott, kit a' király később mindig Benjaminjának nevezett. *Dupont* ezenkívül *D'argout* ellen is volt, azonban *Lafitte*, a' király iránti előzékenységből átvette e' kineveztetést, 's kölesönben reállott Dupont kedvéért, hogy *Merithou* legyen oktatási minister, kinek későbbi politikai pályája

bizonyítá, hogy Dupont benne csalatkozott. — Végre december folytán (1830) jó alkalom nyílt a' kilépésre. *Dupin Károly* olyly rendszabályt indítványozott a' nemzetőrségi parancsnokságra nézve, melyly *Lafayette* hatóságát korlátolván, őt megsértette, *Lafayette* tehát dec. 25-ikén kilépett 's őt azonnal követte elvtársa, a' becsületes *Dupont*. Ezóta folytonos következetességgel ellenzéki padokon ült. *Persil* elleni sértő kifejezése miatt az elnök által rendre utasítatván, ez arra indította a' tisztos öreget, hogy követi székét 's Párist elhagyja, melyly szándékában jobban megerősíté a' felett érzett nagy fájdalomra, hogy nevelt fia *Dulong*, Bugeaudvali párviadalában halálra sebesült. — Azonban Brienneben ujra követté választatván, visszatért régi helyére. A' febr. 24-iki (1848) nevezetes ülésben, a' legnagyobb zavar és veszély pillanatában, midőn a' nép megrohanta a' teremtet, *Dupont* foglalta el az elnöki székét, 's őszhaja lett a' béke és rend zászlója; nem az öregnek gyenge szava, hanem tiszteletes arca 's népszerűsége nyugtatta meg a' dühös tömeget. Az ideiglenes kormány tárca nélküli elnökévé választatott, de már keveset tehetett, inkább csak *óhajtott*, és a' pártok tusáitól magát távol tartotta. A' republika fiatal dandyjai, kik magokat a' monarchiai palotákba befészkeltek, igen szerették volna, ha a' kormányelnök is e' részben jó példával megy elől 's a' Luxemburgban fényes lakást foglal el; de *Dupont* igaz republikánus volt, 's a' legszerényebb lakba költözött. — T.

Dupont (Lajos) szül. 1785. Párisban; híres tánczművész, ki 1802-ben a' kis színpadokon egyszerre feltűnván, csakhamar az *Academie roy. de musique* első tánczosa 's *Vestris* győztes vetélytársa lett, kiről költemények jelentek meg, 's kit látni tolongott a' nép. Irt néhány csinos balletet is: *Acis és Galathea*, *Serillai borbély*, *Figaro*, *Le volage fixe* 'sat. melylyek roppant tetszésre találtak. 1808-ban Pétervárt látogatá meg, 's 80 ezer rubel évi fizetésre 's 2 jutalomjátékra kötött szerződést. Néhány évig ott tánczolt, 1812. Olaszországban szerzett koszorukat; azután Bécsbe jött, hol az udvari dalszínház igazgatóságát vállalá el 's vezeté 15 évig, ügyesen és értelmesen. — cz.

Duprez. A' párisi nagy opera legkitünőbb tenoristája ujabb időkben, *Choron* tanítványa. Még nem volt 19 éves, midőn fellépett, és pedig fényes sikerrel. Azonban hangjának nem lévén nagy terjedelme, a' párisi színpadok nem nagyon igyekeztek őt megnyerni. Olaszországba ment 's *Rossini* „*Ory*“jában lépett fel olyly tetszéssel, hogy most egész Olaszországszerte róla kezdtek beszélni. 1831-ben Florenzbe ment, hol *Tell Vilmost* elragadólag éneklé, valamint Triestben *Mazaniellot*. Ettől kezdve ragyogó pálya nyílt előtte, 's neve magasb hangzású lett. A' napi divat hangszerzői kénytelenek lőnek számára szerepeket írni; így születtek *Ines de Castro*, *Lara*, *Lucia di Lammermoor* operák. Nápolyban rendkívüli tapsokkal fogadtatott. Most a' párisi nagy opera hívta meg, 's Párisba ment. 1836-ban ismét Olaszországba utazott, 's azután is több ízben. Utóbbi időkben hangja tetemesen csökkent, 's neve is kevésbé ünnepeletett. — cz.

Durham (János György Lambton gróf) az angol whig-pártnak egyik legkitünőbb szabad 's népies szellemű tagja. Született 1792 april 12-én Lambtonban régi családból, melylynek tagjai mint a' durhami grófság

képviselői és a szabadságnak leghűbb barátai ismeretesek. A státus-férfini pályára képeztetvén ki, 1813 az alsóház tagja és csakhamar a legnépszerűbb szónokok egyike. 1815. februárban azon terv ellen lépett fel, melyly Genuát a sardiniiai királynak akarta átadni; 1817-ben pedig Canning Györgynek Lissabonba való küldetése ellen. Nagy hatást szült azon beszéde, melylyet 1818-ban *Shepherd* indemnité-billje ellen tartott. Szavai mindannyi törődőfészek valának a kormány kebelébe. „A mi ministereink — mondá többek közt — több tekintetben hasonlók Robespierrehez, csak egyben nem. Robespierre a hatalmasokat, a boldogokat ostromlotta. Ők pedig a szegényeket támadják meg, kik éhen halnak meg, mintha az egész világnak kimutatni akarnák, hogy a könyörület nem ismerik, s mintha megtanítani akarnák a népet arra, hogy örült lenne, ha e háztól várná sérelmeinek orvoslatát.“ Karolina elhiresült pörében egész hévvel védette a királynőt, kit inkább szerencsétlennek, mint hibásnak tartott. A parlamenti reform törekvéseinek legfőbbikét tevén, 1821. apr. 8-án reformtervet nyújtott be a háznak, melyly a később elfogadottól csak abban különbözött, hogy 7 éves helyett 3 éves parlamentet akart behozatni. A kormánypárt azon taktikája, melyly Durham és elvbarátinak felfrisítés végetti eltávozását használta fel, okozta csak ezen bill elvetését. 1826. negyedszer választatott meg követnek veszélyes betegsége daczára Durham grófság részéről. 1828. jan. 17. pairnek neveztetett ki báró Durham czímmel. Magasbra emeltetése és a fényes hely, melylyet czentul foglalt el, nem szédítette meg fejét, mint sokaknál, kik szolgálbb természetűiek, és legkevesebbé sem változtatta szabad elveit. A lordok házában épen olyly lelkesedéssel buzgott a szabadság ügye iránt, és olyly hévvel küzdött az önkény és népjogok bitorlása ellen, mint tette azt előbb a nép házában. Erre csakhamar elérkezett azon idő, melyly élte legszebb álmainak életet és valósulást nyújtott. Az 1830-i nagyszerű világ események bekövetkeztek. IV. György meghalt. A parlament szokás szerint feloszlott. A francia forradalom megronggatta újra Európának roskadkozó eltespedt testét. Belgiumban és több részeken utánoztatott. E nagyszerű változások Angliában a whigekeket emelték fel a kormányra. *Grey* bizatván meg minisiteriumalkotással, ehhez lényeges feltétül a reform kérdését kötötte. Lord Durhamot *Grey*hez nemesak közeli rokonság, hanem hason elveik és törekvéseik is fűzték. Eléggé ismeretes, milyly rendkívüli buzgalmat fejtett ki a *Grey*-kormány a reform ügye mellett, milyly részvétre talált a nemzet részéről, és ellenkezésre a lordoknál. Durham, ki „*Le reformatteur du Nord*” nevet nyert, véghetetlen buzgalommal vett részt a reformvitákban. Mindenütt ott volt, hol ennek ügyét kellett védeni, és sehonnan sem hiányzott, hol a bill elleneit kelle ostromlani és czáfolni. Senki jobban ő nála nem látta át, milyly sokat függ Anglia szabadsága és jövője a politikai jogok kiterjesztésétől. Szónoklatai, melylyeket ő tárgyalás alatt tartott, a legfényesebbek közé tartoznak és felejthetlenek leendnek. Felejthetlenek kívált azon szavai, melylyeket a felsőházban a 2-ik reformbill második felolvastakor intézett a lordokhoz. „Mylordok, mondá, most alkalmat nyújtunk önöknek magas kiváltságukat ugy gyakorolhatni, a mint azt a nép jogai és az állam érdekei kívánják. Mi nem engedjük meg, hogy a koronának ékessége

megérintessék; mi csak azt akarjuk hogy fényessége emeltessék. És ugyanakkor mi a' nemzetnek a' legnagyobb jót, mit szabad emberek élvezhetnek, adandjuk, t. i. szavazatot a' képviselőben, hogy nyilatkozhassanak jogaik és tulajdonaik felett, mind azt, mi előtte kedves e' világon.“ Durham lord biza'ott meg Grey által a' reformtörvényjavaslat készítésével, mit az lord *John Russel*, *Sir James Graham*, és lord *Duncannon*ali tanácskozmány folytán el is készített. 1832 év közepe felé a' pétérvári udvarhoz küldetett külön rendkívüli megbizással. 1833-an szolgálatai gróf Durham, vicomte Lambton czimmel jutalmaztattak meg. Grey minisztériumának 1834-ben júliusban történt feloszlásával az általa képviselt megyébe vonult, hol minden perezeit a' nép boldogítására, a' köztitkezetek pártolására 's terjesztésére fordította. Oly nagy népszerűségre emelkedett, minővel csak kevesen bírnak, mert kevesen vannak rangtársai közt a' népnek olyly hű barátai. 1836-ban *Melbourne* kormánya alatt Pétérvárra minsterkövetnek neveztetett ki. Megbizása felette nehéz volt. Az angol kormány már nem mulaszthatta el akkor különös figyelmét fordítani azon túlemelkedő befolyásra, melylyet a' pétérvári udvar kelet felett szerzett magának. Egyszermind Cirkassia iránti viszonyait is tisztába kelle hozni. Durham épen olyly szilárdsággal, mint illedékkal kezelte ezen ügyeket. Nemzete részéről újabb érdemkoszorut szerzett magának, mihez Pétérvárott letelepült kereskedő hontianak köszönete 's halála is járult. És ugyanakkor a' muszka czár becsülését is kivívta magának, ki által Sz.-András rend jelével tiszteltetett meg. Pétérvárról viszatérte egy időbe esett IV. Vilmos király elhunytával, kit a' trónon Viktória követett. Durham a' közvélemény által minsternek jelöltetett ki. Népszerűsége, bő tapasztalása és hazafisága eléggé ajánlották őt mind a' királynénak mind a' megmaradott *Melbourne*-nek, hogy az új uralkodás támaszául alkalmaztassék. Azonban 1838-ban teljes hatalommal Canadába küldetett kormányzónak, hol a' felizgatott állapot 's zavarok folytán igen kitünő jellemre és hazafira volt elkerülhetlen szükség. Nov. 21. érkezett Quebecbe. Rögtön megtette mindazon intézkedéseket, melylyeket a' tartomány helyzete és viszonyai igényeltek. Megnyugtatta a' nép kedélyét és visszaállította a' békét 's esendet. Kormányzását különös szelidség és emberiség jellemzé. De e' mellett nem mulasztá el olyly szigorot is használni, mit a' helybeli körülmények nélkülözhetlennek mutattak. Többek közt a' compromittált egyéneket száműzte, visszajövelelükre halálbüntetést rendelvén. Ez alkalmat sietve használták fel ellene tory-ellenfelei. *Brougham* kivitte azon indemmitátsbill elfogadtatását, melyly kimondá, hogy Durham megbizását átlépte, és e' miatt rendeletei megsemmisítettek, minden felelősség és büntetés alá vonhatástól azonban felmentetvén. Ellenfeleinek e' győzelme Durham lelkületét kimondhatlanul sértette. Azért letette hivatalát, és 1838. novemberben Angliába vissza tért. A' közvélemény, a' nemzet nagy többsége helyesléssel és elismeréssel viseltetett canadai hű szolgálatai iránt is. A' parlamentnek tudósítást tett eljárásáról, melyly Canada viszonyai fölé tiszta világosságot derített. Családi életét sok keserűség és csapás mérgezte. Elvesztette korán igen kedvelt nőjét, *miss Cholmondeley*-t és elragadta a' halál előle két gyermekét is, első nejétől csak két leánya maradván meg életben.

Második nejétől 3 leánya és egy fia született. Meghalt 1840-ben. Emlékét a' nép szeretete, melylyet folytonos és hű szolgálatai által érdemlett ki, és szabadelvűsége minden időkre örököltette. — Sz. I.

Duschek Ferencz, Magyarországban az utolsó forradalom alatt pénzügyministere, szül. 1797-ben, aug. 28-án, Radovesniczen, Csehországban. Atyja, szintén *Ferencz*, a' magyarországi erdészeti körül szerzett kitünő érdemeiért, mint kir. tanácsos és k. kincstári erdészeti főfelügyelő, magyar nemességgel ajándékoztatott meg. — D. F. iskolai pályáját Budán, a' bölesészeti tudományokat az egri főiskolában, a' törvényt a' pesti egyetemen végezte. A' fiut atyja, ki mivel és gyakorlati szaktudományos hivatalnok volt, már zsenge ifjúságában munkásságra szoktatá. Iskolai szünidők alatt hivatalos kiküldetéseiben foglalkoztatá maga mellett; honnan nemesak az ország nagy részével, hanem a' hivataloskodás különféle ágaival és szabályaival is korán megismerkedett. 1817-ben, az iskolai szünidő alatt, az esztergami érsekség uradalmi és ügyigazgatói irodájában foglalkozott. S miután 1818-ban Szentiványi Péter táblai ügyész mellett a' törvényes gyakorlatot befejezé, még az évben *Halasi László* kir. táblai előadó oldala mellé kir. táblai jegyzőnek vétetett föl. A nevezett k. táblai előadóval Máramaros megyébe utazott, részint az öt koronai városban lakó nemesek elleni végrehajtásra, részint azon koronavárosok szabályozása végett. Kilenezshónapi itt tartózkodása alatt megismerkedett a' megyei szerkezettel; beutazta és megvizsgálta a' máramarosi sóbányákat, kincstári jószágokat és vállalatokat, s megismerkedett az ottani nagyszerű és sokoldalú kezelés minden ágaival. E' tanulmányai közt lepte meg 1819-ben jun. 8-án gyakornokká kineveztetése a' magyar kir. kincstárnál. Első hivatalos esküjét az erre megbízott máramarosi kincstári igazgató kezeibe tevé le. — Budára visszatérvén kincstári gyakorlatra, olyly férfiú oldala mellé jutott, ki tudományos műveltségéről különösen ismeretes volt; s itt magát ügyessége által annyira kitünteté, hogy 1819. dec. 1-ső napján ösztöndíjjal jutalmazásra érdemesnek ítéltetett. E' pályán továbbá D. Ferencz nem sokára nagy mértékben megnyerte gróf *Majtáth József*, akkori magy. udv. kincstári elnöknek hajlamát, hogy e' jeles szaktudományos hivatalnok a' magasabb kiképzetésre fáradatlan lélekkel törekvő ifjat különös bizalmára méltatván, maga mellé vette tollnok gyanánt, midőn a' fumei kerület és magyar tengermellék bekebelezése végett kiküldetett. Ez alkalommal szerzett érdemeinek következtében 1822. nov. 7-én *Duschek* az újonnan alakított fumei kormányzékhez jegyzőnek, s 1823-ki febr. 27-én patricius tanácsosnak neveztetett ki. Bentazá innen a' tengermelléket s a' lombard-velencei tartományokat, s egészen megismerkedett az ottani hivatalkezelés minden ágaival, s a' nevezett tartományok szokásaival, törvénykezelésével, közigazgatásával. — A' fumei biztosság megszüntével ismét visszazamenvén Budára, 1823. jun. 27-én kincstári fogalmazó lett; s e' minőségben az összes sóosztály kezelése reá bízoték, mi később három előadó által látatott el. E' fontos megbízatásnak is olylyannyira megfelelt, hogy már 1827. mart. 21-kén kincstári titoknokságra lőn érdemesítve. Azon vasszorgalom, pontosság és tárgyismeret, melyly *Duschek*nek minden hivataloskodását bélyegzé, ezen állásban már gróf *Reviczki Adám*, magyar kir. udv. kanczellár figyelmét is

magára vonta. Az ő eszközlésére neveztetett ki *Dusчек* 1830. mart. 13-án m. kir. udvari kancelláriai titoknokká. 1831. sept. 3-ikán pedig saját oldala mellé, elnöki titoknokul választá őt a' kancellár. E' hivatalának megtartása mellett 1836. januar 18-án Sz. István jeles rendének íroka lett. 1837. május 11-kén pedig a' státustanácsba iktatónak és előadónak neveztetett ki a' magyar és erdélyországi ügyekre nézve. 1840. junius 28-án, előbbi hivatalának megtartása mellett, a' státusconferentiális tanácsnál valóságos tanácsos lett. 1843. dec. 6-án státustanácsi előadó és osztályfőnök, előbbi állásának a' státusconferentiális tanácsnál megtartása mellett. 1845. nov. 19-én végre magyar kir. kincstári másod alelnök. — Megalakulván 1848-ban a' magyar független ministerium, a' pénzügy-minister, *Kossuth Lajos*, nélkülözhetlennek tartá *Dusчек*nek a' kincstári és pénzügyi viszonyokban szerzett szakismeretét, és sokoldalú tapasztalati jártasságát. Felszólítá őt oldala melletti működésre, alstátustitkárnak a' pénzügyi ministeriumban. Bár politikai nézete *Kossuth*tól lényegesen különbözött; 's bár az 1848. 3. t. czikk. 24. §. által státustanácsosi rangja és előbbi fizetése már biztosítva volt, és így az elfogadás által reá semmi anyagi haszon nem háromolt: mindazáltal elvállalá *Dusчек* a' fölhívást, az újonnan alakított hivatalt, mert általa szolgálatot hitt tehetni a' hazának. 'S valóban tett is. Nélküle a' közigazgatás egyik legterjedelmesebb, 's egyszersmind legtöbb szakismeretét 's kezelési pontosságot igénylő ága jött volna zavarba az újonnan kinevezett hivatalnokok által, kik semmi administratív ügyességgel nem bírva, az ellenzéknek tett szolgálatokért emeltettek a' legfontosabb hivatalokra. Maga *Kossuth* sem birt semmi tapasztalati ismerettel az administratio ez ágában. Szüksége volt egyénre, ki a' közigazgatási gép minden fonalszáleit úgy ismeré, mint *Dusчек*. Az ellenzék Magyarországon nem volt hasonló más alkotmányos országok ellenzékeihez. Másutt kilátás van az ellenzéknek, a' ministeri változással kormányra jutni, 's azért olyly elvek mellett kelle küzdenie, melylyeket a' kormányon életbe léptethet. Az elvek e' gyakorlatiséga nem volt szükséges a' magyar ellenzéknel; az a' mi 1848-ik tavaszán törént, hogy az ellenzék kormányra jusson, a' legmerészebb remények közé tartozott. 'S azért státusférfitü előnyök, magasabb administratív ismeretek szerzése után kevesen törekedtek. Szónoki dicsőség volt minden czél. Nem csuda tehát, ha az ellenzék nagy részét készületlenül lepte meg a' 48-ki csöndes forradalom, melyly egészen kezébe adta a' közigazgatást. Maga *Kossuth* is csakhamar átlátta a' különbséget, a' tér között, melylyen állott, 's hová főleg izgatása által emelkedett. Vessétek össze csak adatait, miket a' magyar kincstár jövedelmeiről mint még ellenzéki tag közrebocsátott a' pénzügyminister később biztos számításaival. Minő csalódás, milyly különbség! Milyly kiáltó adat a' régi kezelés ellen, melyly titkolózása által maga ellen nyujt gyakran alaptalan erősséget! A' közönség mindég többet, nagyobb dolgot lát a' leplek alatt, mint a' valóságban van. De a' tárgyra visszatérve, egyéb csalódásait is sorolhatnók elő az ellenzéknek. E' csalódások, 's az előforduló kezelési nehézségek közt sok elhamarkodott lépés, sok tévedés, zavar történt kezdetben, míg régi tapasztalással bíró férfiak minden hivatalnoknak kimutaták a' tért, hol állnia kell, a' korlátokat, mik között

hatniok, 's a' szabályokat, mik szerint munkálkodniok kell. A' tapasztalatlan elmélet, az ujtási vizsketeg itt és ott küzdött jobbat kezdeni, míg észrevette, hogy csak zavart teremtett. *Duschek* ez ügyetlenségek, e' rozslu sikerült kísérletek közt valódi lelke volt a' magyar pénzügyi rendszernek. Mint álladalmi titkár törhetlen lélekkel, vasszorgalommal működött ő, míg az april 14-ki függetlenségi nyilatkozatot (1849.) új ministerium alakulása követte. *Kossuth*, már ekkor kormányzó, 's az általa kormánykötésre megbizott ministerelnök, *Szemere*, *Duscheket* pénzügyministerséggel kinalta meg. Tudta mindenki, hogy ő nem forradalmi ember, mindazáltal, az ország érdekében mindenki ohajtá, hogy ez állást elfogadja. Sürgette a' sajtó, sürgették baráti, 's így némileg erkölesileg kényszerítve, hosszas idő után elhatározá magát, átvenni a' tárcza önálló kezelését, melylyet különben is már rég óta maga vezetett. *Kossuth*, bár az igazgatás minden ágába szeretett beszölni, sokkal inkább el volt foglalva az ugynevezett magasabb politika intézésével, 's a' függetlenségi háború nehézségeivel, hogysen bármelyly közigazgatási ágat folytonosan ellenörzeni képes volt volna. *Duschek*, helyén mindvégig megmaradt, míg a' temesvári csata elvesztése után a' forradalmi kormány fölbomlott 's a' dictátori hatalom Görgeinek adaték át. Neki azonban sok irataival, gépeivel, kinstárával mozogni bajosabb levén, mint több ministertársainak, de különben is veszve levén minden remény a' dolgok fordulata iránt, a' lugos-aradi útban magát, minden nála levő országos iratokkal, kinstárral 'stb. együtt az osztrák császári seregnek átadá. Aradról Pestre kísértetett, hol szabad lábon engedtetett magát védnie. Innen Bécsbe vitetett, hol szintén szabad lábon volt, de rendörségi felügyelet alatt. Majd ismét visszakiüldetett a' pesti haditörvényszék elébe, hogy itt magát szabad lábon igazolja. — A' forradalmi ügyek vezetésébe, mint különben sem forradalmi egyén, nem folyt be. A' nagyobb politikától távol tartá magát. Azonban minden szorgalmát az ország pénzügye rendbentartására, pontos kezeletésére fordítá. Megakadályozott sok pazarlást. Megelőzött sok bonyodalmat, rendbehozott sok zavart. E' szerint rendkívül hasznos hivatalnoka volt a' közállománynak. Hogy birt-e olyly teremtő, rendező szellemmel, képes volt-e olyly merész tervekre, minöket egy forradalom által alapjaiban megrázott országos pénzügy újja teremtése, források keresése, nyitása 's nagyszerűbb pénzügyi mütétek igényelnek; szóval, hogy szintolyly státusférfiu volt-e, mint ügyes kezelő hivatalnok? mindezt a' jövendő fogta volna megmutatni. — Még csak azt jegyezzük meg, hogy a' forradalmi seregben *Duscheknek* két fia szolgált, mint honvédtiszt. — y.

Düsseldorfi festész-iskola. Németországban Tieck és Schlegel a' romanticus költészet megalapításán sokat fáradoztak. Legtöbbynire pedig a' költészet jelöl utat a' képző művészeteknek. Így történt, hogy az ifju német művészek, 's közöttök *Cornelius*, ő német irányban kezdtek dolgozni, 1820 körül, tehát olyly korban, midön a' német ifjuság politikai törekvéseiben hasonló irányok mutatkoztak. Németországba visszatérve, először Düsseldorfban alapított *Cornelius* iskolát, melylyet aztán később átvitt Münchenbe 's ott kiebb terjesztett. Ezen iskola, már első kísérleteiben nagy téren komoly és nagyszerű tárgyakkal foglalkozott,

kiképezé a' frescofestészetet, 's erőteljes és mégis egyszerű magas költői irány után törekvék. Földolgozá a' mythológiát, a' keresztyén symbolicumot, 's a' középkor hősrégét és nagy hazai történeteit. Azonban, miként a' régibb keresztyén festészet, csak fővonásaiban igyekvék visszaadni a' gondolat kinyomatát, kifejezését, egyes természetjelenségek tanulmányával kevesebbet foglalkodhatott, mint főleg az olajfestészet kiképzésére, 's arra szükséges, hogy a' színek és világítás hatásának gyönyörével adassék vissza a' természet. 'S ezért az iskola legbuzgóbb pártolói is elismerék, hogy, bármi sokoldalú munkásságot fejtsen is ki, valódi népszerűsége soha sem juthat iskolájok; tárgyaik nem férnek össze a' közönség uralgó izlésével; 's a' művek nagysága és természete nehezíti terjesztését, 's némelyly művek egészen nélkülözik a' külkeceket. A' *Cornelius* által adott irányt aztán *Schnorr*, *Hess* 's mások tőle függetlenül követték. *Kaulbach* hunnesatája ez iskolából talán egyike az új festészet leggenialisabb műveinek. Mig a' müncheni festészet 1820-tól sokféle jeles művet adott, a' *Shadow* által Düsseldorfban alapított iskola is mindinkább fejlődött. Ellenkező utat tört ez. Fresco- helyett az olajfestészetre adta magát. Nem anynyira cselekményeket rajzolt nagy compositiókban, mint egyes alakokat és csoportozatokat. Inkább a' mai ballada, mint a' régi hősrégék szellemében. Nem anynyira egyes gondolat szabad kivitelét tűzte célul, mint a' jelenségek hű utánzását. Művein a' természet szorgalmas és szeretetteljes tanulmánya, vizsgálata ömlik el, de igen háttérben tartja az eszmét, mi lelket ad jeleneteibe. Minélfogva a' düsseldorfi iskola több jeles művet mutathat föl a' genreképek és tájfestészet köréből, mint a' komoly történetzetiből. Mintha a' németalföldi, vagy felsőnémet festészet szelleme, századok után, ugyanazon helyeken, hol előbb honos volt, ismét föltámadt volna. A' düsseldorfi iskola legjelesebb művészei: *Lessing*, huszszita egyházi szónoklatával 's több más, leginkább az újabb történetből és költészet köréből vett tárgyaival, és *Bendemann*, teremtője a' híres képnek: *Jézsaia's Jeruzsalem romjai*. *Lessing* szintolyly kitünő tájképeiben, mint történeti festményeiben. Mindenütt német jellem. *Schirmer* és *Achenbach* jeles tájképfestők, 's amaz különösen kitünő. *Sohn* is kitünő plasticai festészetével, főleg a' meztelen női bájak keces előadásában. *Hübner*nek Hiob-ja sokat ígért. Általában mondhatni, hogy a' düsseldorfi iskola gazdag tehetségekben, mig a' müncheni egyes termékei által fölülmulja. Hasonló arány mutatkozik tehetségekre nézve, mint előbb a' népköltészetben. Középszerű tehetségei közt vannak, mint *Kähler*, kik kézművei pályáról ügyes művészekké kepezék magokat. 'S általában, az anyag megválasztásában is, inkább demócrata jellemet mutat, miként a' kivitel módjában is. Nem részesül olyly kizárólag fejedelmi pártolásban, mint a' müncheni iskola; inkább csak a' népéletből táplálkozik, honnan kiemelkedett. Az új német festészet két székhelyein kívül Berlinben, Dresdában és Frankfurtban is alakultak, kisebb nagyobb szerencsével egyes iskolák. Bécsben is mozognak. Itt azonban semmi önálló nem bír létrejönni. Minden csak utánzás. — x.

Dutrouchet (Joachim) egyike Frankhon újabbkori nevezetes természet bűvárainak, ki mély vizsgálódásai, hosszas tanulmányai által e' téren fejlethetetlen érdemeket szerzett magának — született 1771-ben régi

nemes családból. Atyja, mint több ezer tagjai a' szükkeblü aristocratiának, számüzte önmagát. Joachim hon maradt és az orvosi tanulmányok hallgatására fordítá idejét; azok közül azonban már kora fiatalságában csak a' természettan által érdekeltetett. 1806-ban a' párisi főiskolában tanárrá lön 's ekkor lépett fel először világ elé a' hangról irt értekezésével. 1808 és 1809-ban a' spanyol hadjáratban részt venni kénytelenítettett. Viszszatérvén, kizárólag tanulással és buvárkodással foglalkozott Tournaine-ben, hová húzta vissza magát. Tanulmánya legfőbb tárgyait tevék az állat- és növényéletműszerezrel kapcsolatban levő természettani jelenecek. Ő megkezdé azon újkori tan alapítását, miszerint az életműszereztestek első rendü működései is visszavezethetők vegyteni és természet-tani törvényekre. Megkezdé elosztatását azon avult balitéletnek, mintha lealacsonyítás lenne a' belsőbb, tökéletesb testeket az élettelen természetel összehasonlitani. Különösen a' hangképzés, állati melegség, lélekzés, táplálati működés és a' növényphysiologia tanainak kifejtéséhez igen sokat járult. Ez utóbbiból fejlődött ki azon általános physiologia, melyly az utolsó évtizedek legérdekesb szerzeménye. Az egész természet életereje körül vizsgálólván, az egyszerű növényektől egészen fel az emberig, mély tudományt fejtett ki a' növényi nedv kifejlődése körül. E' tekintetben nagy meglepetést szült ilyly czimü munkája: *Nouvelles recherches sur l'endosmose et l'exosmose*, melylyben a' nedvnek a' növények gyökeréről az ágakba és levelekbe való felemelkedését fejtegeté, melyly a' növényélet legnevezetebb tüneménye. D. azon régi tan ellenében, melyly a' nedvműködést a' növény felső részeiben kipárolgás által képzett üregre alapította, egy egészen új életműszerez- természet-tani erőt állított fel, melylyet Endosmose-nek nevezett, 's a' melylynek tulajdonítá a' nedvek felemelkedését és szétoszlását. Sőt még tovább is ment és az állatihoz hasonló idegrendszeret állított fel a' növényeknél is, melyly mint amazoknál a' mozgások vezetője legyen. — Igen érdekesek még következő munkái: *Recherches sur l'accroissement, et la reproduction des végétaux. Recherches anatomiques et physiologiques sur la structure interne des végétaux et des animaux, et sur leur mobilité. Agent immediate du mouvement vital.* Az Embriologia újabbkori kifejlődéséhez sokat tön: *Histoire de l'oeuf avant la ponte* czimü értekezésével. — *Observations sur la structure et la generation des plumes, avec des considerations générales sur la composition de la peau des animaux vertébrés. Observations sur l'Osteogenie* 1822-ben az akademia jutalmára méltattatott. 1819 az academia levelező tagjává választatott — 1831-ben pedig rendes tagjává, miért rendes lakását Párisba tette át, de csak télre — a' nyarat, tavaszt és őszt kin a' szabadban nője jószágán buvárkodással töltötte el. A' *société centrale d'agriculture* is tagjává választotta. Ennek *section d'agriculture et d'art vétérinaire* üléseiben szokott részt venni. De szerénysége miatt ugyszólván sohasem beszélt, sem ennek sem az akademia üléseiben. 1845 óta fejserülés folytán folyvást betegeskedett — ugyan az később agyvelőgyuladássá fejlődött ki, melylyben 1847 febr. 4-én meghalt. Irományait rendezés és nyilváníttis végett *Geofroy St. Hilaire*hez küldé még halála előtt. Ezenkívül meghittebb barátjai valának még: *Breschet, Blainville, Serres* — és így mind a' *Curier* iskolájával ellentételes rész tagjai. — Sz. I.

Duttlinger (János, György) badeni titkos tanácsos, jogtudor és tanár Freiburgban, 1822 óta minden badeni országgyűlésen hosszas ideig alelnöke a' második kamarának, született 1788, ápril 13-án Lembachban, Stühlingen mellett. A' freiburgi és heidelbergi egyetemen végző felsőbb tanulmányait. Ezeket végezvén, Franciaországba utazott, hol saját körültekintésével szerzett tapasztalati adatokat a' francia alkotmányos élet és törvénykezési gyakorlat körül. 1815-ben lépett föl, mint ügyész Mörsburgban, honnan jogtanárnak hivatott a' freiburgi egyetemhez, 1817-ben. Baden alkotmányos életével csakhamar kezdődik az ő közpályája is. Az első rendi gyűlésre már követül választatván, mint legifjabb tagja a' kamarának, az 1819—20-ki ülések alatt, első titoknoki tisztet teljesített, 's mint szónok tevékeny részt vón azon tárgyalásokban, melylyek, a' most kezdődő alkotmányos kifejlődés minden nyomai mellett is, egész Németország figyelmét magokra vonták, közszellemet ébresztettek a' népben, 's iskolául szolgáltak a' parlamenti ékesszólás kifejlésére. Mig a' közvélemény a' vezérszónokok neveit politikai hírben és tekintélyben emelte, a' kormány is igyekezett kitüntetni az e' téren tanusított tehetséget. D. 1821 végével tanácsos lett. Az 1822-ki országgyűlésen, melyly a' rendek és kormány közötti nyílt szakadással végződött, D., mint előbb, az ellenzék soraiban küzdött, és akkor először viselte a' táblai elnökséget. A' kormány a' választásokon mindent elkövetett az ellenzéki tagok ellen, mindazáltal Duttlinger ismét megválasztatott, 's Föhrenbach-kal és Grimmel a' szomorú árnyképekké süllyedt 1825- és 1828-ki országgyűléseken azon bátor ellenzékét képviselte, melylynek később a' képviselőház 1831-ben halát szavazott. 1827 óta tagja levén a' törvényhozási bizottmánynak, ő tervezé a' törvénykezési eljárást, mit a' kamra 1831-ben törvénynyé emelt. Alapelvei: nyilvánosság, és szóbeliség, 's az igazságszolgáltatás elválasztása a' közigazgatástól. E' művének elismerésül Leopold nagyherceg 1830 dec. 30-án másodosztályu titkos tanácsosnak nevezte őt ki. Leglényegeseb részt vón D. a' kedvező körülmények közt egybegyűjtött 1831-ki országgyűlés vitáiban, ő volt a' jelentéstevő *Welcker* indítványa fölött a' sajtószabadság iránt, 's az előterjesztett sajtótörvény fölött. Indítványai közül nevezetesb a' ministeri felelősség valósitása iránt tett felszólalása, mi a' rendi kamrában elintézetlenül maradt. Politikai nézeteiben hatásköre leginkább csak Badenre szorítkozott, mindazáltal fölfogta, hogy az egyes német államok szabadságuigye közös erkölcsi összszefüggesben áll. D. volt, ki a' mainzi központi bizottmányt a' Németországban föllállított gyalázat oszlopának nevezé. 'S a' Rottek ellenmondásához az 1831. nov. 10-én kiadott szövetségi rendeletek ellen ő is csatlakozott. Részt vón alapításában és fentartásában a' „Szabadelmű“ című német lapnak. Azonban az 1832. jun. 28-ki szövetségi rendeletek megsemmisíték a' sajtószabadságot, 's olyly reactio kezdette fejét emelni Németországban, melyly 1809-re emlékeztetett. Duttlinger is üldözés tárgya lön, nyomozás alá vétetett egy ünnepélyen mondott beszédeért. Az 1833-ki ülésekben sikerült az ellenzéknek, melylyhez D. tartozott, a' népgyűléseket általában tiltó rendelet visszavételét eszközölni. Ellenben mikor kérdésbe jött: illeti-e a' kormányt a' jog, valamelyly kövétté választott államhivatalnoktól megtagadni az engedélyt? D. nem tagadta általában a' kérdést, lehetőnek tartván

például olyly esetet, hogy háboru alatt, harezmezőn vezérlő tábornok választatik követté. Midőn a' sajtótörvény változtatásakor Rotteek indítványozá egy bizottmány kinevezését, melyly a' hon körülményeit tekintetbe vegye, 's azokhoz képest javaslatokat terjeszzen a' ház elé: D. napi rendre hivatkozott. Megvallá, hogy sok kívánni való van a' német viszonyokra nézve, de egyszersmind kiemelé az indítványtevő túlzását (!). Hasonlóan viselte magát az 1835-iki országgyűlésen. Pártolta Baden csatlakozását a' Zollvereinhez. Midőn Itzstein a' jul. 2-ki ülésben indítványozá, hogy a' kormány követe által a' szövetségi ülésnél oda munkáljon, miszerint Hannover alkotmányát a' német szövetségi ülés minden hatalmában álló eszközökkel tartsa fön, D. több követekkel együtt sürgeté, hogy vita nélkül boesáttassék szavazat alá e' kérdés, miután egyértelmüleg pártoltattott. Az 1838-ki országgyűlésen a' vasuti bizottmányban munkálkodott D. a' márt. 5-ki ülésben sürgette, hogy a' rendkívüli országgyűlés szintugy mint a' rendes, elfogadhassa a' kérelmezéseket. 'S midőn Itzstein felhivta a' ministeriumot, hogy az 1837. jul. 22-ki kamara határozatának a' szövetségi ülésen követe által eleget tön-e? 's midőn a' ministerium erre felelé, hogy ez nem tárgya a' rendkívüli országgyűlésnek 's általában túlhaladja a' kamarai tanácskozások körét, más államok belviszonyaiba avatkozni: Duttlinger megjegyzé, hogy Baden szintolyly német állam, mint Hannover, 's nem lehet idegen a' német előtt, mi német érdek, 's azért joga van a' kamarának e' tárgyat szóba hozni. Nem hitt szemeknek, midőn az 1837. nov. 1-éi patenst olvasá. Mondák, szólaljon fel maga a' hannoveri kamra jogai védelmére; de annak zárt ajtók mellett kelle tanácskoznia. — Hoszszu parlamenti gyakorlata által D. az ügyvitel, foglalkozási rend fölötti kérdésekben nagy tekintély. Mint szónok félelmes ellen, gyors, találó, gyakran rövid laconicus válaszával, vagy élezzével ver le, erős logicus, csípős gunyoru volt. *Weilerrel* és *Kettenackerrel* együtt adá ki, mint főszerkesztő az: „*Archiv für die Rechtspflege und Gesetzgebung im Grossherzogthum Baden*“ (Freiburg 1829–35.) Az 1841-ki országgyűlésen ismét elnöküül választatott a' második kamrának. Azonban aug. 12-én meghalt. Része volt az országgyűlési hirlap szerkesztésében. Mint író nevezetes még: „*Quellen des badischen Staatsrechts*“ címü művéről. — x.

Dwakarnath Tagor. — Keletindia erkölesi állapota sokban hasonlit Chinához, Az ind műveltség ezredek óta ugyanaz, 's lényegében nem változott. A' bramánok rendszere daezolt az idegen hódoltatók ravaszágával 's az erőszak minden kísérletével, 's rendeleteik, nyomasztó természetük ellent nem állván, ős időktől mai napig részletesen fentartattak. Az angoloknak is sokáig kellett küzdeni, míg az elzárkózottság e' várán rést törhettek. Nem csak az uralkodó kasztok állottak ellent; a' sajátképpi nép is merően ragaszkodott a' régi kényszerhez. Idővel azonban nem maradhatott egészen hatás nélkül az európai műveltség, 's az ó bramán-rendszer engedni kezdé a' 19-ik század felosztató elemeinek. A' magasb ind osztályok ifjabb nemzedéke elkerülhetlennek találta az angol nyelv tudását, 's a' nyelv útján az eszmékben is teljes átalakulás jött létre. Míg a' német bramínok, *Bopp*, *Schlegel* 's a' t. az indusok szent könyveibe merengtek: a' Gangespart ifju bramánjai sokkal nagyobb

haszonnal *Shakespeare*-t, *Byront*, *Humét*, *Gibbont* kezdék olvasni. Felébredt bennök a' közlés ösztöne, 's folyóiratok és művek jöttek létre Hindostan minden nyelvein. A' reformátorok elseje 's legbuzgóbbika volt *Romahun Roy*, ki 1831-ben Londonban halt meg, 's fűradozásaiért végtelen üldözést és szenvedéseket aratott hazájában. Kasztja kitasztá, családja elvonult tőle, sőt neje 's gyermekei is elhagyák, mert vele, a' tisztátalannal, társalognván, elvesztették volna kasztjai jogait. *Romahun Roy* ifjabb baráti közt senki sem ragaszkodott hozzá olyly hiven, mint *Dwakarnath Tagor*. E' nemes indusnak családja egyike Bengália legrégebbs 's legérdemesb nemzetségeinek, roppant birtokkal. A' *Tagor* maga is disznév, melyly urat vagy főnököt jelent. *Dwakarnath* 1795-ben született, 's korán kifejlett hajlammal esatlakozott a' reform ügyéhez. A' hindúk művelődési törekvései ugyanazon gyakorlati jellemmel bírnak, melyly uralkodóikat kitiünteti. Ők nem a' polytheismus megszüntetésével akarják kezdeni munkájokat, miről a' missionárok éjjel nappal álmodoznak; sőt e' feladást legutoljára tartogatják. Az anyagi haladás előttük földolog; a' gőzkocsitól többet várnak, mint a' keresztől. — *Dw. T.* 1813 óta iparvállalatokkal foglalkodott, 1821-ben Sylladákot építé 's több indigogyárt alapított; hajókat vett, miket becses teherrel küldött Déli Amerikába. — 1822-ben, a' kormány felszólítására, melyly akkor képes bennszülötteket nagy számmal alkalmazott, hivatalt vállalt a' sóügynél, de azt csakhamar ismét elhagyta, mert a' független helyzet jobban illett hajlamai 's céljaihoz. Kereskedőházat alapított Kalkuttában, hogy honfitársainak jó példát mutasson. Fejdelmi vendégszeretete 's részvéte minden jótékony intézetben köztiszteletet vívott ki számára. Nincs ember Indiában, ki embertársai javára többet tett volna, mint *Dwakarnath*, 's Angliában és Gangesnél sok százan köszönik neki szereneséjüket. P. o. 1838-ban a' a' kalkuttai betegek 's vakok intézetének 10 ezer ft. sterlinget ajándékozott; az orvosi collegiumnál díjakat tűzött ki, Angliába hindu ifjakat küldött, saját költségén, tanulni. Neve nélkül nincs közcélú aláírás. Hitársai előítéletei ellen buzgón küzd; az özvegyek megégetése ellen első sorban harczolt. *Romahun* halála után az indiai reformpárt *Dwakarnathot* kérte fel azon fontos küldetés végrehajtására, hogy Angliába utazván, az ottani képző intézetekkel megismerkedjék, 's az indai iskolaügyet ezen ismeretek nyomán reformálja. Elment oda 1842 tavaszán, 's nagy tisztelettel fogadtatott. Angliát látván, voltak perezei, midőn reformtörekvéseit hasztalanoknak tartá, minthogy az angoléhoz hasonló műveltségi fokozat elérhetetlen. A' királyné 's ennek férje kéréssel és a' kelet-indiai társaság fő tisztségének arany érdempénzével megajándékozva és sok ép, talpra esett nézettel 's tanúsággal gazdagúlva tért vissza hazájába, hol az iparegylet rendkívüli ünnepélyt rendezett tiszteletére. *Dwakarnath* jó szándékaiban erősödve érzé magát ilyly felbátorítások által, 's nevét ott találjuk minden azóta megkezdett vagy létesített javításoknál. A' kalkuttai lakosság azzal hálálta meg nemes munkásságát, hogy mellszobrát a' városháznál felállítá. Törekvései egynemelylyikének gyümölcseit már életében láthatá; általa Londonban neveltetett hindu orvosok fényes sikerrel állták ki a' szigorlatot. Ez nagy feladat volt, mert a' hindu csaknem legyőzhetlen ellenszenvvel tekinti a' testek felbon-

czolását. Legujabb időben még egyszer meglátogató Angliát, 's meghalt ugyanott 1846-ban. — T.

Dwernicki (József) lengyel lovas tábornok 's jeles forradalmi hős az 1831-ki fölkelés korából. Született Varsóban, 1779-ben, mart. 14-én. Miután a' lengyel legioban harezolt Franciaországért, 1809-ben egy maga által kiállított és fölszerelt lovas csapat élén részt vón *Poniatowski* győzelmes hadjáratában keleti Gallicziában a' Dnisternél, 's ezért egy lovás század paranesnokává nevezetett, beosztatván, podoliai önkényteseivel, a' 15 számú dzsidás ezredbe, melylyel 1812-ben Oroszországba ment. A' miri csata után a' *Dombrowski* hadtestéhez ment, 's már itt félelmes lón az oroszokra nézve meglepően gyors mozdulatai által. A' párisi béke már ezredesnek találta őt, 's egyszersmind tiszte lón a' becsületrendnek, miután a' poseni, kalischi, lipesei, hanai ütközetekben kitünteté magát 's már több más rendjelt szerzett. A' lengyel hadsereg ujra alakításakor, Konstantin nagyherceg paranesnoksága alatt, a' második dzsidás ezredét kapta, mint ezredes, vezénylete alá, melylyet olyly jó karba hozott, hogy később a' forradalmi háborukban a' híres *Klicki Lajos* alatt 's majd *Mycielski Mihály* ezredes alatt, az öszszes lengyel lovasság közt legjobban kitünteté magát. Midőn Miklós császárt koronázták, 1829-ben, Dwernickinek, mindég a' tartományban állomásozván, nem volt alkalma ellenséges érintkezésbe jóni a' nagyherceggel. Mint idősb ezredes, tábornokká nevezetett, 's *Klicki* beteges tábornok mellé adatott a' lovas vadászosztály vezényletében. E' viszonyban találta őt a' fölkelés kitörése november 29-én 's az ellenségeskedések megkezdése után is Klicki segéde maradt, míg a' Visztula bal partjáni főparanesnokság átadatott neki, Varsó fölött a' Visztuláni átjárás őtalmazása bizatván reá még csak alakulóban levő sergekkel. Dwernicki ez állásában csakhamar gyors rendező tehetséget fejtett ki. Mindamellet, hogy nagy hiány volt lovakban 's más kellékekben, gyorsan alakítá 's egészíté ki a' lovasszázadokat. Azonban még nem volt kész az alakítással, midőn a' déli Lengyelországot előzőnlő orosz csapatok ellen már kénytelen volt sikra szállani. Klicki kiküldé őt 12 lovas századdal, melylyeknek nagy része még kantározatlan, fölszeretlen volt, 's 3 zászlóalj roszul és hiányosan fegyverezett gyalogsággal és hat kis ágyúval, melylyek körül varsói nemzetőrök teljesíték a' szolgálatot, tábornosmül Górához, a' Visztulán tul. Dwernicki Stroczecknél *Geismár* hadtestére találván, rá ütött sebes rohammal 's 1831. febr. 14-én csupán lovasságával kivivta a' legfényesebb diadalt egy óranegyed alatt. 'S aztán Pulawy környékén a' Visztulán már átnyomult Kreutz-féle lovas hadtestet ujabb győzelmes csata után a' Visztulán visszavonulni kényszeríté, 's a' visszavonult sereget csak némi hamis hir menté meg a' semmivétéltől, melyly Dwernickit sietve visszahivta Górára. Mart. kezdetén a' nemzeti kormány Volhyniába és Podoliába küldé az ottani felkelők segélyére. Dwernicki mart. 2-án ment át a' Visztulán, Pulawynál. Lublini utjában még kétszer megverte a' Kreutzféle lovasságot, Kurownál és Markuszownál; azonban az utak még járatlanok levén, már 4500-ra növekedett hadtestével Zamosc vár ótalma alatt volt kénytelen tölteni az egész marcziust, mialatt Varsótól egészen elvágatott; *Diebitsch* félvén tőle, nagy sereget küldött Lublinnak. Nem

kaphatván ekkép Dwernicki további utasítást, ápril 3-án betört Volhyniába, Krylownál átment a' Bugon, 's Porycknál szétverte *Rüdiger* tábornok előcsapatát. Azonban a' tábornok hadtestét a' maga seregénél háromszorta erősebbnek találván, miután ez által Volhyniában lehetlennek látszott a' fölkelés, megkísérté Podoliába menni 's előbbi utasításai az osztrák földet előtte barátságosnak rajzolván — a' gallicziai határszéleken tartózkodott. Boremtnél *Rüdiger* 14,000 emberrel 's 40 ágyuval utját állotta. Itt Dwernicki ötödször is győzött, 's 11 ágyuját az ellenségnek elvevén, kivivta ápril 19-én a' Styr vizéni átmenetelt. Midőn *Rüdiger* üldözé, néhány nap mulva más oldalon, Krassowski tábornok alatt, új hadtest jött elébe. Ekkép 24,000 orosz által körülvéttetve, erős állást vőn Dwernicki a' gallicziai szélen, Moskalowkánál, azt várva, hogy a' podoliai fölkelők az oroszok háta mögött mozogni fognak. Három napig nem merte őt az ellen megtámadni. Ápril 26 és 27-ke közt, a' népjog sérelmével, osztrák földről került a' lengyelek háta mögé *Berg* orosz tábornok, 's Dwernicki, előbbi tudósítása szerint, hívéen, hogy ott általbocsáttatik, Gallicziában keresett ótalmat. Csalatkozott reményében és tudósításában. Hadtestét lefegyverezték 's Austriában foglyul letartóztatták. Dwernicki tábornokrával előbb Magyarországra, majd Linzbe vitétt. Végre Laibachban élt, míg 1832-ben megengedtetett Franciaországba átmennie. — x.

E.

Eberhard (Aug.) német író, szül. 1769 Belzigben, Sachsen hercegségben; tanult Lipsében. Mint belletrista, 1792-ben lépett fel. Figyelmet gerjesztvén, *Becker* által dolgozó társul nyeretett meg zsebkönyvéhez 's az „*Erholungen*“ folyó irathoz. *Lafontainnal* együtt a' *Salina* havi iratot adta ki Hálában, 8 évig, 1812—16; egyedül pedig a' „*Flatterrosen*“—t 1817-ben; szerkeztette továbbá a' „*Jahrbuch der häuslichen Andacht*“—ot 1834-ig. Ezentúl *Tiedge* barátjánál lakott Dresdában, kinek munkáit kiadta (7 k. Halle, 1822). — 1835-ben Hamburgba költözött, 's ott halt meg 1845-ben. Munkái összegyűjtve 20 kötetben jelentek meg Hálában, 1830—31; 's vegyes költeményei külön 2 kötetben (1833). Egyes jelesb művei: Olaszországi útleirása (2 k. Hála, 1839). *Ferdinand Werner*, a' *szegény flautás* (2 k. 1808); *Prinz Fet-Elof* (1803); *Federzeichnungen von Ernst Scherzer* (1805) *Ischarioth Kralls Lehren und Thaten* (1807); 's kedélyes költeménye: *Hannchen und die Küchlein* (1822), melyly 9 kiadást ért 's több nyelvre fordított; — nagyobb költeménye: *As első ember és a' föld* (1828) 's a' t. — cz.

Ebert (Károly Egon) szép tehetségű német költő, szül. 1801. Prágában. Tudományos képeztetését a' prágai egyetemen nyere 's a' jogtanulmányok befejezése után 1825-ben, mint Fürstenberg-hercegi levél- és könyvtárnok, nyere alkalmazást. A' költészethezi hajlama már fiatal gyermekkorában nyilatkozott számos szindarabjában 's hőskölteményében.

Innen az ő rendkívüli ügyessége a' német nyelv minden költői formáinak kezelésében. Munkái „*Dichtungen*“ (2 köt. Prága 1824.) czim alatt jelentek meg, 's dalokat, balladákat, románczokat 's vegyes lyrai, valamint epicus, drámai 's egyéb nagyobb költeményeket tartalmaznak. Később jelent meg „*Wlasta, cseh nemzeti hősköltemény 3 könyrben*“ és „*Das Kloster*“, idyllicus elbeszélés 5 énekben. „*Pretislaw és Jutta*“ czimü drámai költeménye 1829 óta Prágában sokszor adatott teli házban. Általában művei legtöbb érdekléssel bírnak 's legnagyobb részvétellel találkoznak Csehországban, melylynek regéit és mondáit különös előszere-ttel használta fel. — P.

Eckermann (Ján. Péter) német író, főleg Göthéveli viszonya miatt nevezetes, szül. Winsenben Hamburg és Lüneburg közt a' mult század végén. Szülői kézi munkából élő szegény emberek voltak. Első ifjuságát tehene-ket őrizve 's fát és makkot szedegetve tölté. Később atyját kisérve háza-lást üzött, 's csak alig tanult meg írni és olvasni. Rajzolásbani ügyessége által vonta magára némelylyek figyelmét, 's megengedettett neki úri gyermekek oktatásánál jelen lenni. Így tanult meg némileg latinul 's francziául és szerzett fogalmat a' zenéről. Irnok lett egy bíró mellett, később pedig közhivataloknál, 's végre a' franczia uraság alatt mairetitok-nok Bovensenben. 1813-ban önkéntes vadásznak állott 's részt vett az 1813—4-iki táborozásokban. Németalföldön tartózkodván, alkalma lett az ottani festészet remekeit szemlélni, 's ez feléleszté benne a' művészet szendergő szeretetét. Viszszamenetele után 1815-ben Rambergtől tanult festeni, de a' szükséges előtanulmányok hiánya és szegénysége miatt sikerre nem számítván, a' hannoveri seregnél ruhahivatali irnok lett. *Körner* költeményeit olvasván, ez kedvet költe benne az írásra. Egy hazafiú dala Hannoverben közkedvességet nyert, 's ezentúl vigan gyakorlá erejét a' költészetben, mélyebben tanulta a' hazai 's külföldi költő-ket. Főleg *Göthe* vonta magához. 25 éves korában kezdé gymnásiumba járni, de hivatalos munkái által ettől eltartatván, ismét csak magán tanulmány által képezte magát, úgy hogy 1821-ben a' göttingai egye-tembe léphetett. Hannoverből távozta előtt egy kötet költeményt adott ki, melylyből Göthének példányt küldött. *Göthe* bátorította őt. Göttingenben is költészetet 's művészetet tanult jogtudomány helyett. 1822-ben elhagyván az egyetemet, falusi magányban írta jeles munkáját: „*Beiträge zur Poesie mit besonderer Hinweisung auf Göthe.*“ Ezt kéziratban meg-küldé Göthének, ki őt Cottának ajánlotta. Nem sokára Weimárba uta-zott, Göthét személyesen megismerni. *Göthe* szeretettel fogadta, 's kivé-vén azon időt, midőn *Göthe* fiát Olaszországba kisérte, mellette maradt haláláig. Munkái az említetten kívül: *Gedichte* (Leipzig, 1838); *Gesprä-che mit Göthe in den letzten Jahren seines Lebens* 1823—32 (Leipzig, 1837, 2 k.). *Eckermann* nem anynyira teremtő, mint fogékony 's bíráló író. Költeményei egyszerűek, lelkesek, bensőséggel gazdagok, de nincs bennök merész képzelet, hév és szenvedély. Legkitünőbb műve Göthé-vel beszédei; itt becsületes jelleme, szerénysége épen úgy, mint éles ítélte teljes fényében mutatkozik. E' beszélgetések fontos adatokat nyúj-tanak a' nagy költő jellemének ismertetéséhez. — h.

Ecuador, egyike az 1831 novemberén, az egykori Columbia köztár-

saságból alakult délamerikai szabad státusoknak. Határai Peru, Brasilia, Új-Granada és a csendes tenger. Kiterjedése 15,500 □ mfd. A' Cordilleras hegység hasítja keleti részét, a' tengerparttal párvonalban és itt legnagyobb magasságára emelkedve, délről pedig az óriási Maranhon folyó képezi határát, melyly mellett végtelen síkság terül, az említett folyó 's mellékfolyamai áradásainak kitéve. Lakosai száma mintegy 700,000, kik közt számos indiánus. Három tartományra oszlik: *Ecuador* vagy *Quito*, *Guayaquil* és *Assuay*; *Quito*, *Guayaquil* és *Cuenca* fővárosokkal. A' lakosok főleg földmívelést 's baromtenyésztést űznek, gyapju-és pamutszövésssel, kalap- és gyékényfonással is foglalkodnak, 's kereskednek. Az egész állam fővárosa *Quito*. — Columbia feloszlása után Ecuadorban tartós polgári háború ütött ki. Az új granadai elnök, *Santander*, hiában igyekezett a' pártokat kibékíltetni, 's nevezetesen *Flores* tábornokot, *Bolívar* egykori hívét, viszálylásra bírni. Ez utóbbi részint a' kormányt védő *Barragan* tábornok, részint *Rocafuertes* ellen változó szerencsével 's utóbb győzelmesen harczolt, 's csak 1835-ben jött létre a' béke. Erre ugyanezen évi august 9-ikén alkotmányozó gyűlés hivatott össze, melyly az új államnak alkotmányt adott. E' szerint, miután a' javaslat lényegét az 1838-iki congressus is helybenhagyá, elnök lépett a' végrehajtó hatalom élére, 's a' törvényhozás congressusra és két kamarára bízott. Első elnök *Rocafuertes* lett, kinek okos kormánya alatt nyugalom és gyarapodás állott be, melylyet a' Peru és Chile közti háború fenyegetett ugyan, de meg nem zavart. A' Riabombában 1838-ban kitört katonai lázadás a' kormány hadereje által elnyomtatott, 's az Új Granadával szomszéd Los Pastos tartományban mutatkozó nyugtalanságok komolyabb következés nélkül maradtak. — *Rocafuertest Flores* tábornok követé az elnöki széken, ki Peru ellen régibb követelések miatt háborút készített, melyly azonban békes kiegyenlítésel előztetett meg. — 1839-ben elvégezte a' szabad státus, hogy spanyol kereskedő hajók előtt az ország kikötői megnyitassanak, mire Spanyolország is, 1840. oct. 18-ikán Ecuador köztársaságot elismeré, 's hajóinak hasonló jogot adott, sőt vele 1841-ben formaszérinti kereskedési 's hajózási szerződést kötött. 1841- decemberén elhatározá a' republica, hogy az Európából egyenesen jövő hajók 5 percentnyi vámcsökkentésben részesüljenek. E' rendszabály czélja az egyenes kereskedés előmozdítása volt, minthogy akkorig a' republica, kivitelének kárával, csaknem kizárólag Új-Granadán 's Perun át láttaték el európai árukkal. — T.

Edgeworth (Mária) angol íróő. szül. 1771. Edgeworthtownban Irlandban. Atyja az elmés *Richard Lovell E.* volt, ki fiatalabb éveiben különösen a' mütannal is foglalkozott, 's rendesen Angliában tartózkodott, hol leánya is neveltetett. 1782-ben atyjával együtt Irlandba visszatérvén, ismeretdús atya 's első és második mostoha anyja gondos vezetése, 's a' művelt társas körnek, melylyben családja élt, befolyása alatt korán fejlődött különösen finom észlelő tehetsége, mi alatt atyjának practicus tőkélyre törekvő sajátágos szellemiránya határozottan hatott szellemére. Családja irodalmi hírének alapját azon mű veté meg, mit atyjával egyesülten adott ki (*Essays on practical education* 1798). Szinte atyjával egyesülten írta az „*Essay on irisck bulls*“ czimű munkát (1803.), minek

ezélja nem vala más, mint a' gúny álarca alatt bizonytságot adni az angol népnek a' közönséges irlandiak elméssége és észtehetségeiről. Általában atyja nagy mértékben vón részt 1817-ben bekövetkezett halálaig minden általa kiadott művekben. (Lásd „*Memoirs of R. L. E., begun by himself and concluded by his daughter*“ 2 köt. Lond. 1820). Későbbi műveiben is kitünő azon előszeretet, melylyel viseltetett általában az ifjuság 's különösen saját népe 's hazája iránt. Az ifjuság számára irt elbeszélései között kitünő figyelmet gerjesztett „*The parent's assistant*“ más részről pedig „*Castle-Rackrent*“ ezimü irlandi néprajza, melylyben az alsóbb osztályu irlandiak jellemét, érzelmeit 's nyomott helyzetét eleven és hű szinekkel festé, sok kiüntetésben részesült. „*Moral tales*“ és „*Popular tales*“ ezimü munkái valódi iskolái a' practicus bölcseségnek a' népre nézve. Számos regényében, (p. o. „*The modern Griselda, Leonora, Ormond, Helena, Belinda*“ „*Tales of fashionable life*“ és „*Patronage*“ 'stb.) mindig erkölesi czél uralkodik, melyly majd valami divatos bolondság, majd egy nemzeti fonákság, majd egy szellemi vagy erkölesi félszegség elenyésztetése. Gyakorlati józan ész, az emberi cselekvények indokaira finom belátása, változatosság és finomság, bár nem épen különös mélység a' jellemzésben, finom női tapintattal egybekötött férfias ítélet, tiszta és könnyü előadás, jóllehet fényes képzelet és a' kedély magasb költői emelkedése nélkül, ezek fényoldalai. Páratlan oktatója ő a' gyakorlati élet nagy és nehéz mesterségének, minélfogva művei különös olvasmányul ajánlhatók az élet szinpadára lépő ifjuságnak. Elbeszélései és regényei újra átdolgozottan jelentek meg „*Tales and novels*“ (18 köt. 1832.) ezim alatt. Legnagyobb része megjelent németben is; magyar forditást még nem birunk. — P.

Eger, latinul *Agria*, németül *Erlau*, érseki város Heves vármegyében, Pesthez 14, Miskolcshoz 7 mfdnyi távolságra. Fekszik egy szőlőhegyekkel bekerített mély völgyben, az Eger vize mellett, melyly kétfelé osztja olylyformán, hogy éjszaki része Borsod vármegyével határos, sőt nem régen oda is tartozott. E' városnak a' sok és pompás templom, 's más épület szép tekintetet adnának, de utczái, egykettőt kivéve, keskenyek, csavargósak, azonban kövezettek. Legpompásabb épülete a' nemes izlésü új érseki főegyház *Hild* műve; — a' kétemeletes lyceumi épület, jeles nagy könyvtárral, csillagvizsgáló toronnyal; az érseki kastély, a' sz.-ferenczi-servita, minorita, eistercita zárdák és egyházak; az irgalmasbarátok temploma egy régi török toronnyal; gazdag ékességü görög szentegyház, vármegyegyház. Tanító és jótékony intézetei számosak: mert van itt egy kath. lyceum philosophiai és jogtani karral, érseki seminarium, kath. gymnasium, példány- 's rajziskola; irgalmasszerzet kórháza 28 ágygyal; kettős városi kóroda, a' régít alapítá *Komáromi János* kanonok 1730-ban, melylyhez 1834-ben *Kovács János* polgár hagyományából egy másik szárny építetett; ehhez *Fuchs* egri érsek szegények intézetét esatolt, 's e' kettős intézet jelenleg egyházi felügyelés alatt 280,000 vft., polgári kezelés alatt 93,000 vft. tökével bir; 's ennek kamatjából állandó lakást nyer az intézetben 90 elszegényedett öreg, 's ezenkiviül felvétethetik 70—80 beteg ápolás végett. Örült szoba van az intézetben 2 személyre. A' szegények intézetéből pedig 400-an nyernek rendes segedelmezést havonkénti 1, 2,

3, 4 vforittal. Az Eger-vize mellett van 2 meleg fürdő (érsek és rácz), melylynek vize hidegebb ugyan a' budainál, de bőrnnyavalyákban sikerrel használtatik. A' fürdőkkel szomszédos az Eger vizétől kétfelé hasított érseki kert, melylynek fele gyümölcsös és veteményes, fele pedig gyönyörű vadgesztenyefasorokkal ékesített köz sétat hely. A' város elosztatik belső és 4 külvárosra, melylynek mintegy $\frac{2}{3}$ részét az érsekség, $\frac{1}{3}$ a' káptalan bírta 1848 előtt. Népe ssége 18,635 lélek, kik kevés n. e. ólitút 's még kevesebb protestantst kivéve mindnyáján romai katolikusok és magyarok. Fő keresetmódjuk : a' szőlőmivélés, és a' műipar 's kereskedés. Ugyanis Egernek roppant szőlőhegye van, 's ez az egész országban a' legnemesebb vörös bort termi. A' kézművesek közt különös említést érdemlenek a' tímárok, 's az itteni Egyedhegyen szedetik nagy mennyiségben a' bőrgyárakban szükséges szemerice (Samach rhus), melylyet messzse vidékekre is elhordanak. Van itt egy gyapot- és gyapjukelmegvár is. Országos vásárai nem nevezetesek, hanem igen élénk hetivásárokat tart kedden és pénteken. Végre Eger székhelye egy cs. k. só- és postahivatalnak, de mi nevezetesebb, egy gazdag rom. kath. érsekségnek és káptalannak. Az egri püspökséget még Szent-István magyar király alapította, 's hajdan a' többiek előtt némi elsőséggel bírt, 's roppant jövedelme tekintetéből tartozott a' püspök a' király negyedik fiát tulajdon költségén nevelni. Azonban 1804. a' püspökség érsekségre emeltetett, 's megyéjéből még más két püspökség állittatott, u. m. a' kassai és szathmári, 's mind a' kettő jószágokat a' régi egri püspöki alapítványból kapott; sőt az egri káptalan és seminarium az újonnan felállított két káptalan és seminarium fölsegélésére részint tökepénzt engedett által, részint készpénzfizetéssel tartozik. Az egri egyházi érseki megye kiterjed Heves, Borsod, Szabolcs vármegyékre, a' Jászságra és Nagykunságra. Van benne 3 jövedelmes apáturság, 2 jövedelmes prépostság, 12 kanonokság, 5 fő 17 alesperesség, 185 plébánia, 9 szerzetesház, 400,000 katolikus lélek. — F.

Egészségi-rendőrség. Kiterjed általában mindazon intézkedésekre, melylyeket a' közege sség fenntartása és biztosítása igényel. Maga a' társalmi rend és élet, melyly egy helyre nagyszámú lényt hoz össze és egyenetlen helyzeteket alapít, számtalan olyly ténynek okozója, melylyek az egészség felforgatására vezethetnek. Ezért sokszor az államnak, hogy szerkezete hibáit némileg helyrehozza, már a' bölesónél, vagy előbb is, kell intézkedőleg 's gondoskodólag fellépni. Ide tartoznak a' szegény nép köréből a' terhes nők, kik ez állapotban saját és sziveik alatt hordott gyermekeik, a' jövő státuspolgárok, physikai életét sem képesek biztosítani. Ezek számára alapítandó szülőházak egészséges ellátása és elegendő száma különös gondot érdemel. Valamint az így szülöttek, továbbá a' talált gyermekek és a' fegyenczek, foglyok 's más ilyly szerencsétlenek physikai nevelésök is egy fő teendőjét képezi az állami egészség-ügynek. Minden e' tekintetek alá tartozó közintézetek, ápodák, növedék építésére, physikai helyzetére, a' lég minőségére, felosztására stb. kellő figyelmet kell fordítani. Továbbá az egészségi rendőrség terjeszszse ki gondját mindazon helyekre, hová gyermekek kiképzés, tanulás, vagy időzés végett is rendszeren jární szoktak — milylyenek az iskolák, kisedővodák stb. Az ezekben összejövő nagyobb szám könnyyen ártalmassá lehet az

egésségre. A' kellő egészséges test kifejlődése végett igyekezni kell a' gyermekeknél folytonos testi gyakorlatokat alkalmazni, melylyekre 's különösen nemeikre és rendes folyamukra az egészségi rendőrség felügyel. Ide tartozik a' himlőoltás is, melyly sok helyen a' nép balítéletivel kénytelen ugyan küzdeni, de az egészségi hatóságok azok elosztatására sokat tehetnek, 's a' himlőoltás általános alkalmazását is szigoruan eszközölhetik. — A' társalmi, községi élet és állami szerkezet más tekintetekben is károsná vállhat az egésségre. A' tömeges együttlét elrontja a' tiszta léget. Azért az egészségi rendőrség gondoskodjék, hogy a' faluk, városok, egészséges helyen állittassanak föl, az utcák elég szélességek legyenek, a' házak jó anyagból, tágasan és a' térséghez alkalmazott magasságban építtessenek; egyszersmind felügyeljen arra is, hogy a' mindennapi élet a' lég tisztaságát le ne rombolja. Ezen helybeli felügyelet igen sok tárgyra terjed ki, mi azonban sohsen lehet elegendő ok, hogy elhanyagoltassék, főleg a' fővárosokban, különösen pedig ezeknek azon részeiben szükséges, melylyekben a' szegény, munkás néposztály lakik. Azon hanyagság és gondatlanság, melylyel p. o. London, Páris 's a' t. a' szegények által lakott városrészek rondasága 's büszhödt lége iránt viselkedik, nemesak az állami czélokkal, hanem az emberiséggel is merőven ellenkezik. Ilyly rondaságok: a' szemetdombok, dögtetek 's néhol holtak tetemei is, különféle folyadékok, árnyékszéki anyagok szétterjedése, rothadt tárgyak kidobása, víz- és sárbüszhödések stb. A' csatornázásnak minden városrészbbe való kiterjesztésén kívül, figyelni kell az egészségi rendőrségnek arra is, hogy közkölségen e' rondaságok elháríttassanak. És a' szegénység, vagy alacsony születés nem elegendő ok, hogy az emberiség szégyenére az állam leghasznosabb néposztálya olyly ronda, egészségtelen, az erőt és életet megsemmítő dögleletes légre és lakásra kárhoztatva legyen. A' községek bensejében ugyanazon okból a' temetkezések tilalmasak legyenek. Sajnos, hogy hazánkban, 's Cseh- és Morvaországokban 's a' t. még most is használtatnak a' kripták. — A' köz 's kivált szegényi kórházak, ápodlák, börtönök czélszerű, egészséges rendezésére, fellállítására, tágas ben-szerkezetére, és az ottani lég tisztán tartására is különös gondot kell fordítani. Az emberek, habár szegények 's nyomorultak is, megtartják az emberi méltóságot. Az iskolák, templomok 's minden középület, hol nagyobb tömeg szokott lakni, vagy megjelenni, figyelmet érdemelnek. Az egészségi rendőrség gondoskodjék arról is, hogy az építési rend az egészség fentartására is tekintettel legyen. E' szempontból szükségesek minden községben tágasb térek, fákkal beültetve, sétahelyek, fasorozatok, gyepes helyek, melylyek a' lég tisztítására jótékonyan hatnak. A' parkok, squarek, séták nemesak mulató helyek, hanem, mint légfrissítő és tisztító térek, közegészségi 's így rendőri intézetek is. El kell távolítani a' városok belsejéből az ártalmas folyadékú, 's egészségtelen büzterjesztő mesterségeket is. — Különös gonddal kell lenni az élet fentartás eszközeire. Itt a' víz egyik legfőbb tényező. Bármilyly költséget sem kell kimélni, hogy egészséges tiszta ivó víz létezzék. A' rendőrség köréhez tartozik annak minőségét megvizsgálni, és a' szükség ellátásainak eszközeit kimutatni. Ilyly szükségben közkölségű ivóhelyek, vízszállító csatornák annál kívánatosabbak, mivel a' szegény nép kellőleg

nem láthatná el magát azzal, ha pénzébe kerülne. — A' rendőrségnek szigorún fel kell ügyelni a' piaczi rendre, hogy mindig friss és egészséges hús vágassék; a' bolti élelmi czikkek, mint : olaj, fűszer, dohány, halak, téztafélék 'stb. romlottak vagy hamisítottak ne legyenek. Minden a' piacon megjelenő élelmi cikk, p. o. gyümölcsök, kenyér, liszt 'stb. egészségességére is fel kell vigyázni. A' liszt, só, paprika, 'stb. sok hamisítás és keverés által tétethetik ártalmassá. Hasonlóan az italok is, bor, pálinka, eczet, ser. Nem elegendő ezek ellen a' büntetőtörvények szigora — az egészségi rendőrségnek is mindent el kell követni, hogy ilyly hamisítások megakadályoztassanak és felfedeztessenek És valamint ezen czikkekre, ugy hordaikra, 's mindazon eszközökre, melyekben tartatnak, sőt a' közéletelési helyeken, vendéglőkben a' főzőszerek alkotására is szükség gondot fordítani. — Az egészségi rendőrségnek különös gondot kell fordítani a' lakosok ételmezés- és ruházatmódjára is. Ezek sok olylyat foglalhatnak magukban, a' mi az egészségre igen ártalmas. Ilyenek lehetnek némelyly mulatságok és időtöltések is. Főkép a' még műveletlen, félvad szokásokban élő népek vagy néposztályoknál keresendőek ezen ártalmas tényezők. Itt azonban nehogy a' polgári szabadság akár közvetlenül háborgattassék, akár ürügyül szolgáljanak a' kényszerítő eszközök nem szükséges intézkedésekre is a' személyszabadság kiros korlátozásával, legezlszerűbb, hogy felvilágosítás utján keressék a' kellő segély. — A' rendőrségnek fel kell ügyelni arra is, hogy véletlen események által se veszélyeztessék, kivált közhelyeken, nagyobb összejöveteleknél 'stb. az épség 's egészség.

Az egészséget fenyegető vész elhárítására szolgálnak a' veszteglő intézetek és őrvonalok is. Itt szinte nagy működési tér nyílik az egészségi rendőrségnek. Velezse példáját, melyly 1484-ben állítá a' legelső veszteglőt a' pestises helyekről jöttekre nézve, később sok más államok is követték. Ilyly veszteglőket tart az osztrák birodalom Törökország határain, és azoknak biztosítására egy fegyveres őrvonal, melylynek fentartása naponta 4179 katoná szolgálatát veszi igénybe. Ezen egész Európára nézve érdekes veszteglő-intézet 1728 óta tartatik fenn. A' veszteglési idő 40 napról 15, sőt kevesebb napra is szállítottott. Általában igen sok 's még be nem fejezett viták eredtek ezen intézet szükségességéről; különösen pedig a' ragály tovább terjeszthetőségéről 's arról, valljon az lehető-e áruczikkek, vagy személyi közlekedés által, vagy nem a' lég minőségének, tulajdonainak 's működésének eredménye-e? Anynyi bizonyos, hogy némelyly államok a' veszteglőket csak ürügyül használják, hogy bizonyos politikai és kereskedelmi céljaikat előmozdítsák, hogy különösen más nemzetek hajózását, kereskedelmi forgalmát nehezítsék 's így kifejlődését is lehetlenítsék. Ilyly politikát követ különösen a' pétervári kabinet az aldunai részeken. Az aldunai fejedelemségek egészségessége daczára is Orsován az utasok, kereskedők, hoszszas és egészen felesleges szabályoknak kénytelenek magokat alávetni. Az éjszakai hatalom, dunatorkolati birto- kát és 1829-i adrinápolyi szerzeményeit egy részt arra használja, hogy a' veszteglők zsarnoksága által nehezitse és üldözze nyugoti Európa forgalmát és közlekedését. Ennek kereskedését keleten összszeszoritani, a' magáét magasra felemelni, és így politikai hatalmát is túlyomósságra

emelni — ezek nyílt és titkos tervei. — A' veszteglés terhei könnyítéssel szolgál már az, mikép Görögthonból és a' jóniai szigetekből Triesztbe menő lloydtársasági gőzhajókon az utasok és portékák vizsgálata magán a' hajón történik meg. Így történhetnek a' vaskapui átmenetnél is. A' tapasztalás amott semmi káros sikert sem mutat elő.

Mindhogy bármilyly éber figyelem és gondosság mellett sem lehet az egészségnek minden véseit elhárítani: kell, hogy az egészségi rendőrség mindent kövessen el azoknak enyhítésére, csökkentésére és a' haláletesek minél nagyobb fogyasztására. Szükséges, hogy elegendő és alkalmas orvos, sebész, gyógyszerész, 's bába létezzen. És erre legelső az, hogy a' kellő tanintézetek ne hiányozzanak. Scholsem olyly veszélyes az ügyetlenség és tudatlanság, mint az egészség körül, mert az élet nemcsak az egyénekre, hanem magára az államra nézve is legfőbb kincs. Hogy e' részben biztosság nyujtassék, különbözőle rendszerek alkalmaztatnak. Ejszak-amerikában a' státusok, a' gyilkosság és sértések elleni büntetések és köztanintézetek felállításán kívül, mitssem tesznek az orvosi tudatlanság elleni biztosítékra. Minden egyén saját gondosságára bizza a' választást és óvakodást. — Ellenben Svédthonban gyógyítással csak a' státus-orvosok foglalkozhatnak. — Legtöbb államban a' státus-szigorvizsgálatok használatnak. Sok helyen azonban ezek egészen pénzforrássá silányultak. Más-hol az orvosi czélhességet és vakbuzgó bigottságot alapították meg. E' tekintetben nagy figyelmet érdemlenek azok, kik az újabb korban új gyógymódokat teremtettek. Szükséges ugyan minden ilyly új tannál a' rendőri vizsgálat és felügyelet, nehogy a' kuruzslás, csalás és népámitás nyerjen tért. De az újítóktól megtagadni a' gyógyíthatást, csak azért, mert orvosi szigorvizsgálatot nem tettek, oklevéllel nem bírnak, nemcsak az emberiség, hanem a' polgári szabadság tetemes bántalma is lenne. És a' tudomány 's haladás kifejlődését fojtaná el. A' esavargó kuruzslók ellen a' népfelvilágosítás leggyökeresb ellenszer; de helyes e' mellett a' kellő orvosi szám általi megelőzés és a' rendőrség szigorú felvigyázata is. — Nemesak ezen orvosi személyzet tanításáról, hanem a' betegápolók kiképzéséről is gondoskodni kellene a' rendőrségnek — mi leginkább közgyógyintézetekben történhetnék. — A' gyógyszerterek is nagy figyelmet érdemlenek. A' rendőrség felügyeljen, kívált gyakoribb vizsgálatok által, hogy a' szerek elegendők, frisek és rendesen készítvék legyenek — jól tartassanak 's a' veszélyesebbek elzárva őriztessenek. Az illetőkön kívül mások orvosszerekkel kereskedést ne űzhessenek. A' gyógyszerekre saját árszabály 's külön mérték is alapított. Németországban sokáig a' nürnbergi alkalmaztatott. A' bajor azt a' franczia decimalmértékkel hozta összhangzásba 360 gr. nehézségig. A' poroszé $\frac{3}{4}$ -c a' polgárinak. A' bései nehezebb és tesz 420 grt. A' franczia 489 gr., londoni 373 gr., hollandi 359 gr., svéd 356 gr., spanyol 345. — Mind a' gyógyításra, mind a' gyógyszerekre nézve a' rendőrség legfőbb figyelmét érdemlik a' szegények. Az emberiség igényei és az állami czélok követelik, hogy ezen osztálybeliek, kiket jobbára a' terhes, nekik igen keveset jövedelmező munka közt talál a' betegség, sokszor a' halál végperce is, tökéletesen elláttsanak a' kórházakban. Izzeknek egészséges, czélszerű benső és külső rendezése a' rendőrség főgondja legyen. — A' kórházonkívülieknek pedig

ingyen gyógyítást és gyógyszert kell adni, mit részint az állam, részint a' községek fedezhetnek. Czélszerű az is, hogy a' szegényekre nézve külön gyógyszerdíjazat alapíttassék. Legfőbb felügyeletet igényel, hogy a' falusi és pusztai lakosok ne szenvedjenek hiányt orvosok, sebészek, bábák és gyógyszerek tekintetéből. Mert itt legnagyobb ezen hiány, de a' szegénység és kuruzslás, babonáskodás veszélye is. Szomorú e' tekintetben hazánk állapotja, hol az orvosok leginkább csak a' fő- és nagyobb városokban pontosulnak össze, míg a' falusi, pusztai népség számára igen kevés jut, mi természetes, miután általában csak 17 ezer lakosra jut 1 orvos; 8776-ra egy sebész; és 26,103-ra egy patika. — Az egészségi rendőrség méltó gondoskodását érdemlik meg a' fürdők és érzezes vizek is. Legelső teendője azokat megvizsgáltatni, leirni és felvilágosításokkal közzé tenni. A' milyly sok kincse van hazánknak e' tekintetben is, épen olyly kevés annak használata, mert hiányzik a' kellő ismertetés és vizsgálat. Az ilyly gyógyfürdőkben is okvetetlenül kell gondoskodni a' szegényekről. A' rendőrség kieszközölheti, hogy ingyen jutlhassanak fürdőhez és azonfölül, hogy a' tisztaság szigorúan fentartassék. Az árszabás is gondoskodása alá tartozik — kivált annak az alsóbb osztályokra nézve tetemes leebb szállítása. — De szükséges a' forró napokban hideg fürdőkrol is gondoskodni. Az emberiség iránti pietas igen szép jelét tanusítják azon rendőrségek, melylyek a' szegények számára ingyen hideg fürdést eszközöltek ki. — A' rendőrségnek különös figyelmét érdemlik meg némelyly betegségek, melylyek ragályosságuk által veszélyesek. Ilylenek p. o. sárgaláz, bujasenyv, és legujabban az epcimirigy. A' rendőrségnek mindent el kell követni a' tovább terjedés megakadályozására. A' népet fel kell világosítani a' baj természetéről, gyógymódjáról, ellen-szerciről, küljelenségeiről, az ide vonatkozó életmódról, italokról. Ezáltal a' nép elrémülését, vagy tévútra vezetését meg kell akadályoztatni. A' kuruzslók itt legtöbb veszélyt okozhatnak. Az egészségi rendőrséghez tartozik megítélni azt is, mit kell tenni a' ragályos betegek elkülönzésére, ezekkel közlekedésre, ágyaik és szercik netáni elégetésére nézve, mi néhol használtatni szokott. A' bujasenyvnél különösen szükséges, hogy a' rendőrség annak léte, okai, és nemci iránt vizsgálatot 's a' gyógyítás iránt kellő intézkedést tegyen. És ez falukon a' köznépnél annál szükségeseb, minthogy az kellő ismeretekkel nem bir, könnyyen veszélyes kuruzsláshoz folyamodik, az itteni veszély pedig nem csak egyeseket, hanem egész nemzedéket fenyeget, ha elhatalmazik. — A' rendőrség teendőinek egyike a' halotti házak felállítása és reájok való felügyelet is. Ez néhol a' halál esetét látomászó orvos-bizonnyítványok által pótoltatik ki.

Nemcsak az emberek, hanem az állatok is az egészségi rendőrség gondoskodása alá tartoznak. Ezt az állatok számos tekinteteből igénylik. Mint élő állatok, velünk az érzésben és szenvedésekben, a' mi a' testet illeti, egyenlők levén, szánakozásra érdemesek. Sok közülök nemcsak javaink, hanem személyeink őrzésében is sok érdemmel bir. — Mások pedig a' nemzeti gazdaszat érdekében felette fontosak. Egyrészt a' forgalomnak tényezői; másrészt a' mezei munkák végrehajtói — és a' terményzés, kövérítés legfőbb eszközei. Egyszersmind a' nyers termékeknek nagy részét is kiszorgáltatják, és az élelmezésnek is legfőbb

elemét képezik. E tekintetben saját betegségeik által igen veszélyesek lehetnek egészségünkre. A' veszettség igen sok szerencsétlenséget hozhat min magunkra is. Mindezen bajok elhárítására, 's az állattenyésztés fentartására és tökéletesítésére, szükséges, hogy az állatgyógytan kifejtessék, és alkalmaztassék. Erre állatgyógytan-intézetek szükségesek, honnan elegendő állatorvosok kerüljenek ki. A' népet igen jó e' tekintetben is felvilágosítani, egyrészt a' gyógyítás szükségéről, mire kényszerítő eszközöket is lehet néha használni, nevezetesen a' marhadögvész esetében. Másrészt az elemi népoktatás egy részének a' legszükségesebb állatkezelési 's gyógyítási ismeretekből kellene állani. A' marhavész esetében a' rendőrség köteles minden elterjedést gátoló, felvilágosító és gyógyító rendelkezéseket megtenni. A' veszett ebekre külön felvigyázat kívánatik. Igen jó azon osztrák állami rendelet, miszerint a' gyanus ebeket büntetés alatt be kell jelenteni. A' megmárt betegek gyógyköltségeinek $\frac{2}{3}$ -dát pedig az eb tulajdonosa tartozik viselni. 1824—34-ig ott 100,000 halott közül 8 veszettség folytán mult ki; — az ezen időszak előtti évtizedben az arány 100,000 : 16 volt.

Ezek körülbelől az egészségi rendőrségnek teendői. A' milyly érdekesek ezen tárgyak, épen oly fontos azon rendszer, melylyre azoknak végrehajtását kell alapítani. Elismertetett ez már a' legrégibb törvényhozók és kormányok által is. Maga az emberiség kifejlődésének bölcsőjét képező héber és ind-vallás számtalan olyly rendszabályt és törvényt foglal magában, melylyek az egészség fentartására és biztosítására tartoznak. Ilyly czélra szolgáltak az athénei köztársaságban az u. n. *agoranomes*. Igen sok egészségi szabályt ismert a' római törvényhozás is. Többet találunk a' XII táblák sorozatában is, és itt többi közt egy törvényt, melyly a' város kebelében való temetkezést szigorúan tilalmazza. Milyly meszsze van még attól korunk, midőn hazánk 's a' legtöbb európai társalmak még mindig folytatják a' kriptai temetkezést, és midőn maga az angol törvényhozás is csak legujabban kezd annak eltörléséről gondoskodni. — Az egészségi ügy érintett fontossága kettőt tesz elkerülhetlen szükségessé. Először, hogy külön, kimerített rendőri törvényhozásra alapittassék. És másodsor, hogy kezelése, igazgatása ne legyen akárendelt, hanem önálló. Szükséges, hogy a' törvényhozás e' tárgygyal, melyly az állam létének alapfeltétele, külön foglalkozzék, egészen külön, a' politikai igazgatás és köztársasági rendőrség szabályaitól elválasztott törvényeket alkosson az egészségi ügyről. Ezek egy egész rendszert állítsanak elő, melyly magában foglaljon mindent, mi az egészség körül teendő, és elhárítandó lesz. Ezen törvényeknek kimerítőeknek kell lenni, és egyszersmind mindenben összehangzóknak is. Az így kifejtett és összeállított rendszer, melylynek létrehozatalánál a' tudományt képviselő elemeknek legnagyobb befolyást kell adni, — az alkotmánynak egy kiegészítő részét képezze. És ezen egészségi rendszer létesítésével, az ide vonatkozó minden teendővel, egy külön hatóság bizassék meg. Ne bizassanak ezen fontos tárgyak a' közpolitikai, vagy rendőri hivatalokra. Hanem legyen a' belügyministeriumban egy külön osztály, melyly *egészségi collegium*, vagy *bizottmány* név alatt ismeretes, ha az élet és állam e' legfontosabb tárgya külön távezára nem érdemesítették is. Azon bizottmány egészen méértökből álljon, és kiter-

jedjen az egészségi ügy minden tárgyára. Alatta részint tartományi, részint megyei és kerületi albizottmányok 's illetőleg orvosi hivatalnokok álljanak. Ezek ügyelnek fel közvetlenül az egészségi ügyre, végrehajtják a' felsőbb rendeleteket, törvényeket és tudósításokat tesznek az egészség állapotáról, halandóságról 'stb. Ez alá tartoznának felügyelet végett minden orvosok, sebészek, bábák, ápolók, valamint a' kórházak, ápolók. műtermek, külön betegségi intézetek, fürdők, érezes és savanyuvizek 'stb. Ide tartozna az *egészségi táblázatok* készítése is. Ezeken folytonosan feljegyeztetnek mindazon tárgyak és tények, melylyek ez egészségi ügyet és személyzetet illetik. — És az *egészségi geographia*, melyly előadja, mit foglal magában minden hon, mint külön sajátját és tulajdonát az egészség állapotára, betegségekre, gyógyintézetekre és helyekre 's más ide tartozó tárgyakra nézve, melylyek más honokban elő nem fordulnak. Ezen tudomány alapjául szolgál: *Finke*, „*Versuch einer allg. medic. Geographie*“ című munkája. — Ezen fokig még nem igen emelték fel az államok az egészségi ügyet. A' tökély megközelítésétől még jó tova állanak. Először az idetartozó rendszabályok minden öszszefüggés, rend és önállás nélkül az öszszes rendőri és közigazgatási törvények nagy halmazába kevertetnek. És így nem képesek egy külön egészségi rendszert előállítani. Mig ellenben sokkal alantabb érdekű tárgyak, mint a' váltó és kereskedelmi ügy külön codexekkel bírnak. És másodsor: az egészségi rendőrséget is egészen a' politikai közigazgatás vagy közrendőrség ugy is igen lefoglalt ügyszobáiba kebelezik be. Legfőlebb egy külön előadót, vagy tanácsost rendelnek. Ezen politikai hanyagság legkiri-vőbb Ejszakamerikában, hol az egész egészségi ügy kezelése és minden ebbeli gondoskodás 's vigyázat a' társulatokra és magánosokra van bízva. Angliában szinte igen keveset avatkozik be ezen ügy kezelésébe az állami hatalom, majdnem minden a' magánosokra levén hagyatva. — A' francia állam csak néhány év óta kezd e' tárgyban nevezetesebben haladni és a' tökély eszméjét megközelíteni. Így jelentek meg az 1821. sept. 29-ki és 1822. márt. 3-ki törvények és rendszabályok, melylyek más kiegészítő rendeletekkel és felvilágosításokkal alapját teszik a' francia egészségi törvényhozásnak. — Németország még tovább haladott. Ez is tova áll ugyan még a' tudomány kívánataitól, de határozott, pontos, kielégítő rendeleteket találhatni mégis majd minden részében. Különösen az irodalom igen sokat tőn e' tárgy kifejtésére. *Frauk*: *System der Sanitätspolizei* 1784—1825 — *Nieman*: *Sanitätspolizei-Wissenschaft* 1829; *Ebermayer*: *Allg. Encyclopedie für Aerzte*; *Wildberg*: *System der medic. Gesetzgebung* 1820; *Ehrhardt*: *Entwurf eines physical medic. Polizeigesetzbuches* 1821 és *Henke*: *Zeitschrift für die Staatsarzneikunde* 1821—1829 című munkák nagy hatással voltak. — Poroszország e' tekintetben majd legtovább haladott. Törvényhozása kimerítő. Az alapot még az 1625-i, 1693-i, 1725-i rendeletek és az 1727-ki felvilágosítás képezik. — Az osztrák birodalom is tőn már némi haladást. Még a' régibb absolut kormányzat alatt, ha nem is külön egészségi collegiummal, de külön referenssel birt a' legfelsőbb kormányzéknel — és a' külön tartományokban protomedicusok és a' kerületekben kerületi orvosok és sebészek képviselték az egészségi rendőrséget. Volt hazánkban is egy protomedicus, mint ilylen, a' helytartó-

tanács tagja. Innen látszik, mikép a' kezelés a' politikai administratio alá rendeltetett. — A' rendőrségi szabályok Austriában 1818 óta közzé tétetvén magukban foglalják az egészségügyi rendszabályokat is. A' külön kiadás és öszszszedés magánírók érdemei. Benfoglaltatnak p. o. a' bécsi egyetem tanárai által kiadott *Medic. Jahrbücher* 1811-től folyományában. Külön szinte öszszszedetettek és kiadattak *John* és *Ferro* által. — Hazánkban a' helytartótanács és kanczellária rendeletei közt állanak, — ott egy külön tárgyat az egészségi ügy képezvén külön előadó mellett. A' proto-medicus alá tartoztak minden orvos, sebész 's más személyek 's intézetek. De a' külön igazgatási hálózat hibázott nálunk is. — 1848 után jeles előkészületek történtek ugyan e' mezőn, de lényeges és gyökeres változás még nem létesült. Azóta, a' többi organisationalis munkák közt, az egészségügyre is nagy figyelem fordittatik. 1850, aug. 18-án hazánk számára egy külön állat-gyógyászati rendőrségi szabályzat jelent meg a' dögvész behozatala és szétterjedése gátlására. E' szerint az ide vonatkozó rendőri szabályok végrehajtására minden kerületben egy külön főegészségi orvos, és a' megyékben szinte különkülön egy egészségi egyén alkalmaztatik. Ezek alá tartoznak azon marhaszemlélő egyének, kik a' marhavásárpiacokon, hajtási utakon, étetési 's pihenési állomásokon és a' külföldről bejövetel pontjain felállítandók. Ezek 8 naponkint jelentést tesznek a' kerületi és megyei orvosoknak a' marhahajtás körülményeiről. A' főorvos ad kerületében kellő utasításokat és tesz rendelkezéseket a' dögvész meggátlására. Erre nézve a' esendőrség, megyei hajdúk, sőt katonaság felett is rendelkezhetik. Egészségi bizonyítvány nélkül tovább nem eresztetnek a' marhák. A' gyanusak 20 napig veszteglenek, levágnak és bőrostül eltakarítatnak. Külről csak bizonyos pontokon és utakon eresztetnek be, hol előbb legalább 2 napi vizsgálatot állnak ki. E' szabályt túlhágók elkoboztatnak. Dögvészes helyeken át tilos hajtani marhákat. A' bejveteli pontok, hajtások kijelöltetnek. Ilyly 's más szemleállomásokon a' szemlészek jegyzőkönyvet viendnek az átmenő falkák számáról, tulajdonosáról, bizonyítványáról, idejéről és jövedele helyéről. Különös figyelem fordittatik a' marhavásárookra, hol külön szemle tartatik, és az idegen marhák elkülönöztetnek. A' gyanusak elkülönöztetnek és veszteglés alá vétetnek. És ezekkel azon csoport is elkülönöztetik, melylyben a' gyanus jött. Dögvészes helytől 4 mérföldre tilos vásárt tartani. Dögvész esetében kellő tudósítás és oktatás intéztetik a' néphez, kivált a' közlekedés károsága felől, és arról, hogy a' vész a' kóroanyag átvitele által terjed, mire az idegen helyen vásárló mészárosok, kis marhakereskedők, és barangoló kuruzsulók sokat tesznek. A' megbetegedést feljelenteni elmulasztó tulajdonos szigorúan büntetettik. A' dögvész esetének feljelentése pedig 5 pft. díjjal jutalmaztatik. 'stb. 'stb. — Sz. I.

Éghajlat. A' tudásvágy, a' kornak e' legörvendetesb életjelensége, már régóta vizsgálatai körébe vonta a' légköri 's éghajlati tünetényeket. Bár ezek határozott eredményre nem vezettek : nem hiányoztak érdekes hypothesisek 's a' további idők kalandos vállalatai is, mik szerint a' tudomány időjőslásra használtassék, újra felmerültek. Nevezetesek e' tekintetben *Aragó* nézetei, melylyeket az Annuaireben szokott közölni (lásd: az 1846-ikét), 's dr. *Frausnak* Görögországban tett tapasztalatai. Azon

egykor elterjedt vélemény, hogy az üstökösök, hold 's csillagok befolyással vannak éghajlatunkra, nem látszik többé alaposnak a' tudósok előtt. A' természet 's csillagvizsgálók leggondosabb vizsgálatai szerint úgy tapasztaltatik, hogy a' kisebb csillagok befolyása észrevehetlen. Ellenben az emberek befolyása igen jelentékeny. A' földi (telluricus) befolyások közt nevezetes az, melylyet a' tenger gyakorol. Azon légbör, melyly bizonyos napon a' tengeren nyugszik, csekélyebb szélességekben rövid idő alatt a' szárazföld légböré is lesz, főleg ha nyugati szelek uralkodnak. A' mi tehát a' tenger rendes légmérsékletét megváltoztatja, ugyanaz a' szárazföld légbörének mérsékletét is megzavarja. A' tengeri légmérséknek nagy változása származik az éjszaki ég-sark mérhetlen jégmezőitől. Ott nagy és rögtön változások szoktak lenni. Grönland keleti partja előbb látogatható 's lakott volt. Hirtelen egy áttörhetlen jégkoralát gátolá meg az európai közlekedést, 's Grönlandot több századig épen nem lehetett látogatni. 1815-ben e' jégtömeg mozgásnak indult, déli irányban eltávozott, 's a' partot több foknyi hosszúságban szabadon hagyta. Éghajlatunkra legészrevehetőbb befolyással vannak az uszó jéghegyek, melylyek Spiczberg jegesítől 's Baffins-Bai partjaitól jönnek. A' nagy egész tömegtől dörgő ropogással válnak el, midőn a' habok alapjaikat feláztaták, 's az esővíz rögtön megfagyása hasadékaikban elegendő kiterjedést okoz e' nehéz tömegek mozgásba tételére. Gyakran felolvadás nélkül jutnak el alsóbb szélességek alá 's olyly nagy téreket borítanak el, hogy behatásuk a' légmérékre észrevehető lesz. Például : 1818 ján. 19-én *Daymont* kapitányt ilyly jégtömeg zárta el, 's vitte 29 napig déli irányban, míg az éjszaki szélesség $44^{\circ} 37'$ alatt sikerült neki magát kiszabadítani. Az őt bezárt jégmező 14 lábnyira emelkedett a' tengerszin felett, 's olyly kiterjedésű volt, hogy a' nagy árboz csucsáról nem lehetett végét ellátni. Ugyanazon év mártiusán *Vivian* kapitány az éjsz. szélesség $41^{\circ} 50'$ alatt igen sok jégszigetet látott, melylyek 7 órányi tért foglaltak el, 's 200—250 lábnyira is emelkedtek a' tenger szine felett. A' tenger nem olyly könnyen melegszik át, mint a' szárazföld, a' mi nagy részint onnét jó, hogy a' víz átlátszó. A' mi tehát ezen átlátszóságot nagyobb mértékben csökkenti, vagy megszünteti, észrevehető változást fog okozni a' tenger temperaturájában, 's közvetlenül ezután a' tengeri légbör, és későbbben a' szárazföld légbörének mérsékében. A' tengervíz átlátszóságának ilyly megzavarásai gyakran nagy mértékben fordultak elő. *Scoresby* közli, hogy a' tenger, éjszaki részekén, gyakran olajzöld színt ölt, melylyet medúzák 's egyéb tengeri állatkák okoznak, 's hol e' szín uralkodik, a' víznek csekély átlátszósága van. Talált ilyly zöld helyekre, melylyek 60 - 80 órányi hosszszuak 's 15 órányi szélesek voltak. A' tenger sodra e' zöldületeket egy helyről másikra viszi. 'S e' sötét helyek jobban áthevülven, mint az átlátszók, más befolyást is kell gyakorolniok a' légmérékre. Vannak ezenkívül helybeli okok is, melylyek az éghajlatra lényeges befolyást gyakoroltak, de a' melylyeket kimagyarázni ekkorig nem tudunk. 1763-tól 1764-re Franciaországban a' *Sables d'Olonne* nevű homokvidék 's annak környéke hat órányira, némi meleg-oázist képezett; a' Loire e' télen, torkolatához közel befagyott, 10° -nyi hideg szakasztott félbe minden külső munkát, de a' *Sables d'Olonnes*-ban meleg és fagnak nyoma

sem volt. Még nevezeteseb, a' mit *Erman* egy siberiai vidékről beszél, hol telenkint a' lég folyvást enyhe, 's egy pehely hó sem esik. A' légkört gyakran, jókora kiterjedésben, olyly elemek foglalják el, melylyek annak átlátszóságát lényegesen csökkentik. Ezen anyagok olylykor kitorő félben levő vulkánoktól származnak. Például szolgál azon roppant nagy hamu-oszlop, melyly 1812-ben St.-Vincent szigetén emelkedett, 's Barbados szigeten déli időben teljes sötétséget okozott. De efféle gőzfellegek olyly vidékeken is mutatkoznak, melylyek vulkánokkal nem bírnak, p. o. Canadában gyakran fordul elő ilyen jelenet. Bár honnét származzanak is a' földnek olyly elsötétülései, a' légmérsékre mindenkor nagy befolyást gyakorolnak. Így szinte a' földrengések is. Amerika tropicus vidékein a' bensülöttek úgy tekintik az ismételt földrengéseket, mint termékenyítő eső kedves előjeleit; sőt *Humboldt Sándor* beszéli, hogy erős földingási lökések rögtön esős időt hoztak. Hogy a' hanga vagy fekete mámorka (Heidekraut) nagy mértékbeni égetése esőt és szélvészet okoz, már régi vélemény, melylyről *Baco* is ír, hogy t. i. a' bordeanxi bortermesztők folyamodást adtak a' királyhoz a' szokásban levő hangaégetés ellen, melyly a' szőlőknek ártalmas szeleket okoz. Az éjszakam. egy. státusokban *Espy* természetbuvár indítványba hozá, hogy szárazság idején nagy tüzek által mesterséges esőt eszközöljenek, és e' részben hivatkozik az indiánusok régi tapasztalására, kik erdőket 's réteket gyujtanak fel, ha aratásaikat szárazság fenyegeti. Szinte *Espy* jegyzi meg, hogy Manchester város éghajlata tetemesen változott, mióta e' városban az ipar kifejlett; mióta számos gyárkémény füstöl: csaknem naponkint eső van. *Arago* is mondja, hogy a' gyárkémények füstje a' légkört köröskörül több órányira minden villanyosságtól megfosztja. Azon hatások közé, miket az ember az éghajlatra gyakorol, tartozik a' moesárok és tavak kiszáritása is. Éjszaki Amerikában a' szárazföld belseje más éghajlattal bír, mint a' partok egy azon szélesség alatt; a' nagy belföldi tavak közelében elenyészik ezen különbség. Olaszországban megjegyzték, hogy az évenkénti esőmenynyiség azon arányban növekszik, mint a' rizsföldek szaporodnak. Legnagyobb befolyást gyakorolnak villanyossági tekintetben az erdők. Ha valamelyly erdő kivágatik, minden fában egyegy villámvezető vész el, 's egész vidék villanyos állapota változik. Ha erdős vidéken a' jégesőhöz szükséges elemek halmozódtak össze: hatásukat megsemmisíté a' fák folytonos, nyugodt hatása. E' tekintetben gyakorlati tapasztalatok támogatják az elméletet p. o. a' sardiniai királyság szárazföldi részeiben igen sok jégeső jár, melyly roppant károkat okoz; de az erdős tartományok, *Val d'Aoste* 'sa t. sohasem látogattatnak jégesőtől. Erdős és hegyes kerületekben csaknem naponkint periodicus szelek is fujnak, főleg májustól szeptemberig legérezhetőbben, melylyek szinte hatással vannak a' szomszéd légkörre.

Régi 's középkorbeli egyező tudósítások nem hagynak kétségben aziránt, hogy egykor egész országok éghajlata különbözött a' mostanítól. Ennek okát csupán a' vizek 's erdők eltűnésében kell keresni. Németország Plinius idejében sokkal hidegebb volt, sőt hasonlót mondhatni egész Európáról, míg ennek nagy részét vad erdők fedezék. Legjobban lehet az éghajlat 's növényzet változatait Görögországban követni.

melylynek egykori növényzetéről pontos tudósításaink vannak. *Fallmeyer* érdekesen írt erről az 1847-iki Augsb. Allg. Ztban. Cyprus egykor lepve volt erdőekkel, most a' sziget kopasz, erdőtlen és vízetlen. Eufrat környéke, Kis-Ásia magas síkja, Persia, most meg anynyi pusztaságok, egykor igen dúsak 's termékenyek voltak; erdő 's víz kifogyván, elszegényedtek 's elhidegültek. A' tropicus Afrika pusztai hegységeiben legujabban nyomok találtattak, melylyek erős és tartós esőzések eredményeire mutatnak. Egyptus is sokkal forróbb és szárazabb most, mint ezredek előtt. A' növényzet azóta a' Deltába huzódott, a' sykamore, akác, olajfa, szőlőtöke elenyésztek a' csekély nedvesség miatt, míg M. Ali újra meg nem kísérté művelésöket. A' Lotosvirág, a' halhatlanság jelképe, melylynek gyökereiből egykor egész vidékek éltek, nem találtatik többé sem Sýriában, sem Egyptusban. Déli Franciaországban igen szomoruan tapasztalják, minő következesei vannak az erdők eltűnésének. Az erdők rosz gazdaság 's a' forradalom által elpusztítottván, ennek igen kártékony befolyása volt az éghajlatra. Most mindent elkövetnek ennek erdők ültetése általi javítására. Éjszaki-amerikában évenként rengeteg ős-erdőségek tűnnek el; hasonló fog történni déli Amerikában, Indiában, az oceáni szigetvilágban, Afrika nyugoti partjain, mihelyt a' műveltség ezen országokat eléri. A' föld testének ilyly elmeztelenedései változásokat szűlnék az éghajlatban is, melylyek nem csupán azon országokra szoritkoznak, hanem általános érzettni fognak.

Magyarország éghajlatáról érdekes közléseket adott *Vimmer*, melylyek fordításban az *Athaenaeum* 1837-iki 35 's 37-ik számaiban is megjelentek. A' felső magyarországi hegyes vidékek durva éghajlatuak 's hidegebbek, mint geographiai fekvésök hozná magával. Leghidegebb 's durvább éghajlatu megyéikül tekintethetnek: Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Ung éjszaki része, 's Mármaros is, hegyeinek saját helyzete miatt. E' hegyes vidékeken a' légmérsék igen gyorsan változik. Kemény zivatarok, rögtön időváltozások, olylykor borzasztó természeti tünemények, záporok és rendkívüli hóesések gyakoriak e' helyeken. Ugyanczt láthatni Erdélyben is. Ellenben az alacsonyabbban fekvő, halmos megyék éghajlata igen mérsékelt, szelid és kellemes. Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém, Zala, Vas, Soprony, Pozsony, déli Nyitra, Nógrád, déli Zemplin, Heves egy része, 'sat. valamint délnyugoti Erdély bujdosó csillagunk legkellemesb lakhelyei közé tartoznak. Az évszakok itt igen arányosan vannak elosztva 's erősen, de a' melegebbek némi elsőséggével, elkülönözve; a' telek rövidek 's rendszerint (mint 1—5-lez) szelidek, gyakran egészen havatlanok. Eső gyakran van. Egészen különböző az előbbiektől a' sík és déli megyék éghajlata 's légmérséke, melylyek a' kis 's főleg a' nagy téren feküsznek. Itt a' nyarak igen forrók, inkább szárazak mint nedvesek; a' telek rövidek, igen hidegek ha hidegek, de rendszerint enyhék. A' tavaszok rövidek, a' nyár leghosszabb, az ős legkellemesb évszak. A' szelek itt igen gyakoriak 's némelyly télen a' zivatarok csak a' nyílt oceán tengeri szélvészeivel hasonlithatók. Nyáron a' napok igen forrók, a' lég finom gőzökkel tele, minthogy a' nedves ingoványoknak erős kigőzőlégésük van. Hol a' föld száraz, a' napsugárok visszapattannak a' futó homokról, felmelegítik a' földet 's még teljes szélesöndben is fölhúzzák a' finom porrészece-

kéket, 's megtöltik azokkal a' levegőt. Ezáltal a' lég is szinte olyly forró lesz, mint a' föld színe, melylyet meztelen lábakkal tapodni alig lehet. Napnyugta után gyakran hihetlen hűvösség áll be, 's van eset, hogy a' hőmérő, melyly délutáni 2 órakor 26° Réaum. mutatott, éjféli utáni két órára 9"-ra hanyaglott. Sőt néha e' különbség még nagyobb is volt. A' sok és nagy mocsár, 's lassan mozgó folyók e' hónapban a' nagy víztérnek igen erős kigőzölgése van, 's a' tömérdek hallal és növénynyel pezsgő lápokon organieus testek nagy tömege megy rothadásba, minek természetes következtése, hogy hónapokig tartó 28 - 30 foknyi hőségben, főleg nedves években, dögletes gőzök fejlenek ki 's nyavalyák uralkodnak. Egyébiránt az éghajlatot, különböző vidékeken tetemesen módosítja a' földalap minősége, 's ennek alkotó részei. Az éjszakai részek sokszor hidegebbek, a' déliek melegebbek lesznek ezáltal, mint geographiai fekvésök magával hozná. Rendesen a' hegyes vidékek hidegek, befelé hűsek 's lejtőségeik alján kellemesek, mérsékelték 's melegek. A' hegyes helyeket hazánkban légmérsék tekintetéből három régióra oszthatjuk u. m. a' Kárpát háta éjszakai oldalával, Miavától Nyitrában a' Verestoronny hegyszorosig Erdélyben, melyly a' kárpáti megyék éjszakai részeit, a' Székelyföldet és a' Fogaras hátát foglalja magában, 's melylynek a' Vág, Poprád és Tisza forrásai, határjegyei. E' regio zord és hideg, 's physikai okokból hidegebb, mint geographiai fekvése miatt volna. Második osztályzatba tartoznak a' Garan forrása 's felső része, a' Hernád felső része, Ungh, a' felső Tisza, Szamos 's a' felső Maros. Ez szelidebb, 's légmérséki tekintetben megközelíti a' geographiai fekvést. Az első osztályban sem buza, sem szőlő nem terem, sőt rozs és gyümölcs sem érik meg; a' második osztályban már szépen diszlik a' gabona- 's gyümölcstermesztés, 's jó években néha még a' szőlő is megéri. A' nemes szőlőtő 's bor azonban a' harmadik legalsóbb hegyosztály sajátja, 's csak a' szélesség 48° 20' alatt tenyészik az ország nyugati, 's a' szélesség 48° 15' alatt annak keleti részében. Erdélyben a' bortermeés csupán a' völgymagasságtól 's a' hegyek lejtőzetétől függ. A' déli kárpáti megyék alsó hegyvidéke az ország legszebb 's legkellemes részei közé tartozik, a' legjobb éghajlattal bir, 's mind termékenységé, mind légmérséke tekintetéből a' legnemesebb, valamint az ország nyugati részében fekvő hegyes vidék is Balatontól le Horvátországig. E' vidékek egészen megfelelnek geographiai helyzetöknek. Magyarország hegyes részeiben az időjárás változó, 's lég és meleg igen sok rendetlenségnek van alá vetve. A' síkföld forróbb, mint geographiai fekvése hozná magával. Itt a' nyarak tropikai természetűek. Befolyással vannak az éghajlatra a' földszímet fedező növények is. Az egykori mérhetlen erdőségek egy részét kiirtá 's most is irtja még a' birtokosok gondatlansága 's pénz-szüksége, 's az erdők már többnyire úgy megirtkultak, hogy az éghajlatra csak csekély befolyással lehetnek. Sok vidék, hol előbb vad erdő volt, hegyi legelővé lett, 's előbb kopasz helyek, most illatos növénynyel fedetnek. A' földművelés haladásának kedvező befolyása van az éghajlatra is. Károsb hatásuk van a' rothadásra hajlandó növények, p. o. csicsóka és főkép a' kendertermesztésnek. Általában mégis az egészséges és savanytat lehelő növények száma sokkal nagyobb, mint a' fojtó anyagot terjesztőké, 's így a' hazai dús növényborítékról

azt mondhatni, hogy a' légkör javítására jótékony befolyással van. A' légkörnek kedvező az ország fekvése, a' földalap minősége 's a' hegyek helyzete is. Az ország dél felé van nyitva, 's a' mocsárok és lapályok egészségtelen gőzei a' ritkán pihenő éjszaki szelek által dél felé hajttnak. A' sok bánya, huta, érczfejtés szinte hatással van a' légkörre. A' hegyfűst hő nyarakon gyakran látható, 's kitünőleg 1834-ik év nyarán volt észrevehető. Égi tűzjelek, meteorok bőven fordultak elő utóbbi években. A' déli sikokon déli báb, a' magyar fata morgana, mulattatja az utast. A' színes árnyak számos hegyvidéken ismeretesek a' mezei gazda előtt. A' villanyos feszültség száraz időben rendszerint igen nagy. Már vízforgatagot is (Wasserhose) vettek észre a' Tiszán; 's különösen nevezetes az, melyly Bodrog mocsáriban 1816-iki jun. 18-án mutatkozott. Ezen említett év kitünőleg gazdag volt légtüneményekben. Forgószelek, vagy keringő homokoszlopok nem ritka jelenetek. Földrengés igen gyakran látogatja hazánkat, aránylag más belföldi országokhoz. 1823-ik óta a' földingások ereje inkább kelet felé terjedez. A' tiszántúli síkföldek, Bihar, Szabolcs, Szathmár, Beregh, Ung 'sat. délfelé egész a' Bánságig nagy földrengésekben szenvedtek, nevezetesen 1834-ben.

Ha Magyarország éghajlatának egészségei befolyása felett itéletet kell hozni: bátran állíthatn, hogy a' hegyes vidékek a' föld legegészségeseb vidékei közé tartoznak, 's az emberi nem +enyészsésének igen kedvezők. Golyva látható itt ott, de nem közönséges a' hegyilakóknál; cretinek pedig, kiknek száma p. o. felső Karinthyában olyly nagy, nálunk nem találtnak. Egészen másként áll a' dolog az ország lapos vizes részeivel. A' váltóláz ezekben folytonos vendég, 's a' tiszai, bodrogközi, sárréti, ecsedi 'sat. mocsárok mérges kigőzölgései legalább az idegenre gyilkos erővel hatnak. De e' vád nem éri az egész magyar sikot, mert annak száraz tájai egészségesek; csak a' mocsáros, kiöntéses vidékek nem menthetők e' részben, melylyek az egésznek alig teszik század részét. És már eddig is történt valami azon vidékeken a' levegő javítására. Ide tartoznak p. o. a' csatornázások, melylyek által a' rosz hírű Temesvár egészséges várossá lett, 's főleg a' munkába vett Tiszaszabályozás (l. ott).— A' klimatologia, főleg *Humboldt Sándor* tapasztalatai által, igen sokat gazdagult, és saját tudományos jellemet öltött újabb időkben. — T.

Egressy Gábor, magyar színművész, szül. Lászlófalván Borsodmegyében, hol atyja református lelkész volt. Iskoláit a' miskolezi ref. gymnasiumban végeze, honnan, már kora ifjúságában ellenállhatlan vágyat érezvén a' színészet iránt, apja tudta nélkül eltávozott. Ennek sikerült őt a' vándorszínészek köréből két izben visszazahozni, de harmadszor ugy eltűnt, hogy hire sem hallatszott, mi miatt apja búskomor lőn, 's ez halálát is sietteté. Az ifju színész lelkiismeretes szorgalma és hivatása csakhamar szembetűnt, és rövid időn sikerült neki az akkor legjelesebb kolozsvári dal- és színjátszó társasághoz szegődni. Kassáról e' társasággal vándorlott Kolozsvárra, 's innen Budára, hol a' fővárosi művelt élet és értelmesb kritika nem csekély befolyással volt tehetségei fejlesztésére. Mindazáltal legtöbbet köszönhetett azon ösztönszerű jó tapintatának, minélfogva még ugyszólván pályája küszöbén művészi tanulmány végett a' jeles színpadokban gazdag Bécsét meglátogatá. Itt különösen az udvari

színház (Burgtheater) kitünő nevezetességeinek classikus előadásait főgékony értelem- 's nagy figyelemmel kísérvén, a' művészet véghetlen birodalmában egészen új világ tárult fel előtte, 's eddigi homályos sejtelmeknek borítja művészi öntudattá derült ki magasabbra törő lelkében, mi őt véghetlenül boldogítja, 's mélyebb buvárlatokra, 's nemesebb irányu önképzésre vezeté. Elméleti és gyakorlati studiumának eredményei, nyomai, már a' nemzeti színház megnyitása előtt feltüntek játéka; 's midőn 1837-ben az intézet ünnepélyes felavatásakor ennek tagjává lett, már az első rangu magyar színészek sorában foglalt helyet, 's Vörösmarty „*Árpád ébredése*“ című allegorikai színművében szembetűnő szabatosággal szavalá a' költő szerepét. Azonban valódi művészsze, a' folytonos elméleti tanulmányokon kívül, mégis leginkább a' nemzeti színpadoni hosszas gyakorlat, az értelmesebb műbírálat, a' nemesebb versenyzési ösztön képezé őt. Fáradhatlan vas szorgalmával sok tekintetben diadalmasan megküzdött azon akadályokkal, melylyeket a' mostoha természet, főleg nem épen erős organumát tekintve, utjába gördített. Egressy Gábor játéka a' műértő tüstént észre veszi azt, miszerint ő benne az eleven képzelem, az átható itélet, a' hőérzelem, biztos emlékezet, a' teremtő- és előadó-tehetség, 's különösen a' színművészet két legfőbb kelléke: a' nemesítő (idealizáló) 's egyéniesítő (individualisáló) erő öszhangzólag működik. Minek következtében az ő kímért, átgondolt, átértzett játéka, mind szavalat, mind mimikában biztos, kerekded, szabatos, egyes részletei- 's egészben egyaránt változatos, jellemző, eleven, szép; mint valódi, mint élethű: meggyőző, áttató; mint lelkes: lélekemelő; mint belsőből jövő: megindít, szívet ráz. Az ő sokoldalulag jellemző játéka nem mesterkél, nem modoros, hanem egyszerű, természetes, de művészi nemességgel, nyugalom- és öntudattal párosuló. 'S bár a' fájdalom és szenvedés viharos kifejezéseiben nem épen olyly erős, mint egyebekben, a' színi világ magas tragikumának legnehezebb feladatait is sok tekintetben mesterileg bírta megoldani, 's mind a' comikum, mind a' tragikum körében hervadhatlan koszorúkat szerze magának. — Ki ne ismerné és méltányolná őt például *Kean*, XII. *Károly*, *Garrick*, *Moor Ferencz*, *Krumm Illés*, *Bolingbroke*, *Pierre*, *Párisi adós*, *Gaston*, *Strömborst*, *Bánkban*, *Peturbán*, *Valois Henrik*, *Arthur*, *Mátyás király*, *Brutus*, *Gritti* rendkívül különböző egyéniségű szerepeiben? És ki ne ismerné meg nagyratörő lángszellemét már csak azon magasabb izlést tanusító tettében is, miszerint a' tömeg közönyösségének daczára Shakespeare remekeit színpadunkon meghonosítani buzgólkodván, a' *Lear*, *Hamlet*, *Coriolán*, *Othello*, VIII-ik *Henrik*, *Macbeth*-féle nagyszerű szerepekben sokszor a' legszigorúbb kritika kívánatainak is megfelelőleg működött. — Voltak azonban Egressy művészi életének bizonyos napfogyatkozási időszakai, midőn részint szeszélyes természete, vagy más körülmények miatt hanyagabban, kelleltenebbul játszott. 'S minthogy ekkor a' kritika néha kíméletlen túlszigorral is megrovogató, ez fölötte érzékenyen hatott rá, ingerlé 's elkeseríté, de mindamellett erejének méginkább kifejlesztésére is buzdítá őt. — 1846-ban Párist is meglátogató, 's ezóta barátja lett a' franciaia drámáknak, holott azelőtt a' franciaia regényes iskola hibáit és vétkeit ostorozó írói pártuak ő volt egyik kitünő korypheusa. Űgyszeretettel párosult

színművészeti képzettségét az is eléggé tanusítja, miszerint növendék színészek művelése végett több ízben nyitott drámai iskolát, melyly azonban különféle akadályok miatt kellő virágzásra nem juthatott. Irodalmi működését is leginkább a' dramaturgiának, a' magyar színi ügynek szentelé; 's bár írásmódján némi német-tudósnos mysticismus homályfátyola ömlik el, sok szépet és igazat irt e' nagyfontosságú tárgy körül. Nézeteit leginkább tudományos és szépirodalmi lapokban nyilvánítá, a' szerint, a' mint egyik vagy másik lap dicsvágya- és hiúságának jobban tudott lizelegni. Innét az, hogy utóbb még a' Honderübe is dolgozott, melyly lapnak szerkesztőjét pedig a' színpadon kiparódiázta. Heves, ingerlékeny, nyughatatlan véralkata, a' forradalom alatt, rendkívüli viharával egészen lesodorta őt valódi hivatása pályájáról, 's olyly térre ragadta át, hol semmikép nem találhatta magát valódi elemében. A' honvédelmi bizottmány által rátukmált szegedi kormánybiztosság sok kellemetlenséget okozott neki, ugy, hogy utóbb kénytelen volt arról lemondani. — A' budai vár bevétele után ismét tagja lett a' nemzeti színháznak, de csak egyszer lépett föl, miután az oroszok bevonulásakor a' forradalmi kormánylyal együtt Szegedre, Aradra huzódott, honnan a' világosi fegyverlerakáskor, Törökországba menekült. Nemzeti színházunk érdekében kívánatos volna : vajha legfelsőbb kegyelem utján ismét visszatérhetne hön szeretett honába, 's régi, eredeti pályáján mielőbb lélekemelő elvet nyujthatna a' magyar művészet barátainak.

Gábor testvére, *Egressy Béni*, mint magyar hangszerző ismeretes. Ő Miskolczon és Sárospatakon végezvén iskoláit, 1834-ben bátyja példáját követve a' színészi pályára lépett, 's 1837-ben szinte a' nemzeti színház tagja lön. A' forradalom alatt honvéd vala, 's a' komáromi capitulatio után a' feladott várból Pestre jött, 's most ismét tagja a' nemz. színháznak. Egressy Béni 1840-ben kezdé meg a' hangszerzést, 's azóta több mint 100 darabra menő kisebb nagyobb zeneművet irt, melylyek megható, kellemes melódiájuknál fogva a' nemesebb magyar népzeneészet világában kitünő helyet foglalnak, 's melylyek külföldön is nagy tetszéssel fogadtattak. *Vörösmarty* „Szózatára“ szerzett díjoszorúzott dala-, magyar nóták-, népdalok-, vocalnégyesek-, romanczok-, gyászdalok-, énekek- (és indulókból álló zeneszerzeményei, részint nyomtatva, részint kéziratban a' nemzeti muzeumban vannak letéve. Ezenkívül orgonára alkalmazta a' sz. Dávid 150 zoltárát, dicséreteket; éneklést kezdő verseket elő- és utójátékokkal, ugy mint a' helvét vallást követők énekkli. E' könyv is a' muzeumban van letéve. Irodalmi működése is figyelem- és dicséretre méltó. A' nemzeti színház számára eddigelé 59 színművet és 17 operát fordított. A' *Bátori Mária*, *Hunyady László* című magyar operák szövegeit eredetileg ő irta, melylyek *Erkel Ferencz* jeles zenéjével színházunkban előadattak, 's még mindig jó sikerrel bírnak. Legközelebb, *Bankbán* című eredeti operaszöveget irt, melylynek zenéjén *Erkel* dolgozik. — V. I.

Egyed (Antal) szül. Székesfehérvárt jun. 13. 1779. Ugyanitt végezte a' közép-tanodát, Pécsen a' philosophiai tanfolyamot, hol 1801-ben a' pap-növeldébe lépett, 1803-tól 7-ig e' megye több helyein káplánkodott, 1807-ben sz. székijegyző 's a' püspökmegye kormányzója mellett titoknok; azontúl plebános Kórsolán, Bonyhádön, Pakson 's 1839 óta Duna-Föld-

várt; azonkívül alesperes, 1832 óta koppán-monostori apát, 's 1833 óta a magyar akadémia lev. tagja. Köre főleg a' romai classicusok átültetése 's az egyházi költészet. Ide tartoznak *Ovidiustól* annak Keservei, és pedig a' IV-dik könyv Pest, 1823; és mind az V. könyv először Székesfejérvár, 1826; másodsor Pest, 1847. Pontusi Elegiúi, Pest, 1839; második kiadás Pécs, 1845. Átváltozásai, kéziratban; továbbá *Tibullus* Elegiái, az academia által kiadva Pest, 1845. Egyházi himnuszok a' római breviáriumból, Pest, 1835. Megváltó, Eszterg. 1836. Kisénekes könyv, 2-dik kiadás Székesfejérvár, 1834; 3-dik kiadás 1838. — Öt darab alkalmi verszetten kívül 1801—36. emlitendők még: Elegiái, Pest, 1831.; másodsor 1838.; továbbá Bonyhád, Paks, Duna-Földvár leirásai a' Tudom. Gyűjteményben, némelyly halotti beszédei, 's kéziratban Tolnavármegye bő leirása, 's négy rendbeli vallástani munka.—T.F.

Egyedáruság. E' tárgy lényeges különbséget képez korunk 's a' lefolyt időszak közt. Egy alkatrésze azon válaszfalnak, melyly bennünket a' középkor sötét életétől elválaszt, melylyen túl mindenütt csak az ipar és kereskedelem korlátaira, szűkkeblü jogviszonyokra, és csak kis körre szorított jóllét 's értelmiség nyomaira találunk. Azon kornak, egész a' 18-ik század végeig, legkitűnőbb jellemét az egyedáruság képezi. Nem volt ekkor intézet, nem volt törvényhozási vagy kormányi rendszabály, melyly az egyedáruság bilineseit ne hordozta volna. A' politikai jogok kiváltságos kis osztály egyedárujává tétettek, ha az önkény odáig nem fejlődött, hogy még e' kis részletetést is megsemmisítve, az állami hatalom egészen egy személy kiváltságává nem törpítettett. Így tehát természetesen maga a' törvényhozás is, melyly a' nemzet, és állami élet kifejlődése 's jövője felett határoz, nem a' nép joga, hanem kasztok, vagy egyén egyedárusága volt. Hasontermészetűek voltak a' birtokviszonyok. A' tulajdonjog, a' birtokszerezhetés, csak az aristocrazia által bitoroltattott, 's a' nép a' legszentebb természeti jogok daczára attól megfosztatott. Egyedáruvá lett a' föld, hogy ilyly helyzetben parlaggá silányuljon, minden magasb, sőt középszerű művelést is nélkülözve. Az ipari és kereskedelmi körben hasonlag kizárólagos jogok, kiváltságok uralkodtak. Az iparüzhetés, vállalkozási jog, kézműi telepek állítása, a' gyárak, forgalom mind, bizonyos önkényes rendszabályok szerint, kisszámu néposztály egyedáruságára bízott. Ilyyenek valának a' ezéh-intézetek, melylyek fonalai áthálózták az egész kereskedelmet, 's a' vállalati és ipar üzlet minden nemét. A' vallás maga, az egyházi jogok, a' kebel leggyöngédebb 's legnemesb viszonyai egyedárus portékává aljasítottak, hogy e' békókból még korunkban se szabadulhassanak ki mindenütt. A' polg. jogok, melylyeken az ember élete, becsülete, személy- és vagyonbiztossága alapul, szinte elvonattak a' nép nagy tömegétől és csak kis töredék sajátává változtattak. Ilyly egyedárus szellem kifolyása volt a' kaszt- rendszer, a' hűbériség egész épülete, a' nép páriasiszerű osztályzata.

A' mult század utolsó évtizede uj, az előbbi időktől lényegesen különböző kor kapuja volt. Földünk másik felén, melyly ős erdeivel 's végtelen térségeivel alig ismertetett akkorig, uj hon keletkezett nagyszerű szabadsággal, függetlenséggel és szabad intézetekkel, melylyek jótékony hatása Európára is átsugárzott. A' földmásik része, Európa felett is, uj szabadság

sugárai kezdének szétterjedezni, melylyek a' multnak homályát elűzték. Az egyedárusi bilincseket a' politikai jogmezőn úgy, mint a' nemzetgazdászatanban, lerombolák. A' hűbériség csak némelyly gyöngye romaiban maradván még itt ott fen, eltöröltetett. Az egyedáruság megszűnt uralkodó elv lenni. Korunk már nem egyes kasztok érdekeire, hanem az egész emberiség javára 's kifejlődésére dolgozik. Ellensége minden hűbériségnek és egyedárus kiváltságnak. Valamint a' középkor irány- eszméje és az akkori állami szerkezet sarkköve a' hűbériség és egyedáruság volt, úgy jelenleg vezérelv: a' szabadság és jog-közösség. Ezen elv és irány a' mint lerombolja a' hűbéri épületeket az állami életben a' közjog mezején, úgy semmivé teszi azokat a' nemzetgazdászatanban is. Az újabb, fejlettebb tanok világosan bizonyítják, hogy a' nemzetgazdászatan tökéletesülése lehetlenné tétetik az egyedárus kiváltságok által. Ki van mutatva, hogy azok mellett parlagon hever a' földészet, műipar és kereskedelmi forgalom. Mert az egyedáruság kizárja a' versenyt, melyly az előhaladásnak lényeges feltétele. Verseny hiányában, az egyedárus kiváltság által biztosított egyén semmi ingert sem érez arra, hogy szorgalmát kettőztesse, hogy gondot és költséget fordítson művei kiállítására, tudván, hogy minden esetre biztosítva van eladása az egyedáruság által, melyly a' közönséget arra kényszeríti, hogy egyedül csak a' kiváltságosoktól vásárolhasson. Az emberek az anyagi foglalkozások között lényegesen csak anyagi érdekek és számítások által vezéreltetnek. Ha ugyanazon árt és nyereséget megkaphatják a' piacon felényi erővel, gonddal és költséggel kiállított művekért: az erőt, gondot és költséget nem fogják ugyanazon fokozatu nyereségért kettőztetni. Innen ered az iparezikkek silánysága. Ezért az egyedáruságot tápláló állam mindig utánna áll e' tekintetben a' szabad verseny mezején álló honnak. Az iparosok 's kereskedők közt nagyszerű iparharez keletkezik, melylyben minden versenyző fél művei nagyobb tökélye által iparkodik győzni versenytársai felett, 's így ezen harez eredménye az egész államra, az öszszes jóllétre legjótékonyabb. De nem csupán a' műtökély hátráltatik az egyedáruság által, hanem a' cikkek olcsósága is. Kiváltságok által biztosítva levén a' piac az egyedárusággal bíró részére, olyyan árt szabhat műveire, milylyet önzése kíván. Ezen állapot az érték-, árk-, és eszerének minden józan fogalmát felforgatja, és azokat természet ellenes viszonyokra alapítja. Mert az egyedárus nincs arra kényszerítve, hogy műveinek becsét a' többség és társalom érdeke szerint határozza meg, 's a' köz érdekekben, az érték meghatározására nézve, saját érdeket találja fel. A' műveket 's ezeknek értékét egyedül csak önmaga ellenében vizsgálja és mérlegezi. Innen azon arányt, melyly az adó és vevő közt a' verseny által teremtetik, és a' melyly a' társalom érdekeit legigazságosabban képviseli, egy két embernek határtalan nyereségvágya váltja fel. Az értékek egészen magán- és önkényszerű jellemet öltének magokra, melylyek úgy és akkor emelkednek, a' mint az egyedárusok kilátásai és nyereségei kívánják. És midőn így megzavartatik az ár és értékek igazságos aránya és természetszerű menete; 's midőn azoknak rendes elveit az önkény és egyéni nyereségvágy váltja fel: megzavartatik a' társalmi élet minden működése is. Mert az érték és árak józan és igazságos arányán alapszik az egész társaság anyagi létezése is. Midőn

az egyedárusági önkény, nem lévén verseny által korlátolva, szabadon felcsigázza az árakat, legközelebb a' nép általános jólléte tetemes esökkenést szenved. Mert a' felemelt ár nem engedheti, hogy ekkor is anynyian és olyly menynységben vásárolhassanak, mint vásároltak csekélyebb ár mellett. Innen a' fogyasztás esökken. A' nép kénytelen szükségzeit szorosb korlátok közé vonni. Élvezeteit öszszébb szorítja. Gyönyöreinek legnagyobb részét elveszti. Kiadásait csak a' legszükségeseb tárgyakra szorítja. Azon szerencsétlenek pedig, kik leginkább csak a' társalmi terhetek 's nem az állam jótékonyságait 's élvezeteit ismerik; kik tehát a' fényüzési, első 's másod szükségű kiadások közt nem válogathatnak, mert az események és hibás viszonyok folytán még első szükségüket sem elégíthetik ki tökéletesen, ezek az élet fentartásnak leglényegeseb eszközeit is kénytelenek kisebb körre és számra szorítani. Míg tehát az egyedáruság a' kedvezményekkel jobban ellátott osztályoknál is némi jóllét- esökkenést idéz elő a' fényüzési és másod rendű fogyasztásra nézve: a' nép tömegében valódi nyomort 's inséget teremt. Általában pedig előmozdítja a' szegénységet, jóllét esökkenését, a' köz-boldogság súlylyedését. És hogy ezen szegénység folytán az egyedárusi visszaélések nagy befolyással voltak mindenkor a' tömeg elégiületlenségére 's mozgalmaira, igen természetes. Mindezen viszonyok öszszesen véve hatással vannak a' nemzetgazdászatt minden más nemeire is. Mert azt eszközlik, hogy a' fogyasztás esökkenvén, a' közönség szükségzeit kevesb számu czikkekkel is elláthatassanak. Ez legközelebb károsan hat a' kereskedeésre, melylynek forgalma a' szükségek szaporodtatától és a' szállitás emelkedésétől függ. És ha csak egy iparágban állittatik is fel egyedáruság, vagy csak egy tárgyat illeti is a' kereskedelmi forgalomnak, a' veszteség és kár a' kereskedés és ipar többi nemeire is kiterjed, mert az öszszevont fogyasztás, a' kiadások öszszeszorítása egyéb czikk eladását is kevesíti. A' mezei gazdaság pedig, melözve a' fogyasztó közönség érdekeit, kiválólag érdekeltetik azon okból, mert a' műiparral és kereskedelmi forgalommal szükségbeli, elválhatlan és mindennapi kapcsolatban van. Nyers terményeinek feldolgozása és kikészítése, azoknak a' fogyasztókhöz szállittatása, és a' földmíveléshez kívántató műszerek 's kellékek megszerezhetése képezik közöttök ezen szükségbeli kapcsolatokat. Ha a' fogyasztás és forgalom az árak miatt esökken, esökkenni kell a' földmívelésnek is nem csak az általános fogyasztás menete folytán, hanem már azért is, mert akkor a' műipar-czikk eladása és a' forgalom is esökkenvén, a' mezei gazdától is sokkal kevesebb menynységű termények fognak vásároltatni. A' termények drágaságára a' földmíveléshez kívántató eszközöknek az egyedáruság miatt emelkedett ára is lényeges befolyást gyakorol. Különösen kiemelik még e' tekintetben a' socialisták a' munkások sorsait is, melyly az egyedáruság által szinte tetemesen nehezittetik. És pedig nem csak az által, mert az egyedárusi drágaság folytán élvezeteiket nevezetesen öszszébb szorítani és csak legelső, legelmulasztatlanabb szükségükre kénytelenek szoritkozni, mi nálök többnyire az inség és nyomor fokáig szokott súlylyedni, míg a' többi osztályoknál csak a' fényüzést vagy legfeljebb a' kényelmeket szorítja öszszébb, hanem az által is, mert a' fogyasztás esökkenéttel a' munkás kezek szükségze is fogy, mert a' munkás kezek száma miudig a' fogyaszt-

tandó érték menynyiségétől függ. És a' mint az egyedáruság a' fogyasztó közönséget mind az áruk jóságára, mind azoknak árára nézve kizárólag a' kiváltságosak önkénye alá veti; ugyanazon önkényt alapítja meg a' munkásokra nézve is. Ezek, mint a' közönség, egészen az egyedárus szeszélyeitől és önzésétől függnnek. A' mint megzavartatott a' piacon az értékek és árak természetszerű, szabad egyezéstől és viszonos szükségéktől függő folyama; épen ugy zavartatik meg azon igazságos arány is, melyly a' munkások bére és szükségük közt, kell, hogy létezzék, ha életük fentartását és ezen osztály nyugalmát lehetővé akarjuk tenni. Ezen bér igazságos arányát, melylyet rendszeren a' munkakereset és munkás szám közti párhuzam szokott meghatározni, egyedáruság mellett a' kiváltságos egyénnek önkénye váltja fel. Ez leend azon mérleg, melyly a' munkás bérét meglatolja. Az fog tetszése szerint egy, a' társalomban legszükségeseb és leghasznosb néposztály sorsa és élete felett határozni. Hogy ezen önkényt az iparosok, kik a' tőkék és gépek kedvezményei által ugyis nyomasztólag hatnak a' sokkal nagyobb számu, de semmi tőkével sem bíró munkás osztályra, kiválólag károsan alkalmazzák egyedáruság mellett a' munkás bér meghatározásánál, igen természetes, valamint az is, hogy az egyedáruság képezi mély forrását azon gyűlöletté fajult ellen-szenvnek, melyly a' vagyonosok és proletárok közt létezik. Az egyedáruság válaszfalat vont közéjük, melylyen túl kéjalgés, gyönyörök és fényüzés özönlik, innen pedig éhségig terjedő nyomor, meztelenség, és az inség minden neme látható, s olyly akadályt képez, melylyet míg el nem háritunk, a' vagyonosok- és vagyontalanokat egymással csak némileg is kibékíteni, és érdekeiket csak kissé is összehangoztatni alig lehető. Mint a' hűbéri egyedáruság, melyly a' politikai és polgári jogokat, földbirtokot és hivatalokat zárt kör tulajdonává tette, ugy a' nemzetgazdászati egyedáruság is, melyly csak drágaságot, tőkéletlenséget és munkahiányt szülhet, mindenütt nyomort, inséget s főkép a' néptömeg megelégtelenségét idézé elő. És e' mellett igen természetes volt azon kornak szellemi hátramaradása, sötétsége, vakbuzgósága, és ész-szegénysége is, mert a' szellemi élet és haladás lényegesen feltételeztetik az anyagi kifejlődés által. Az újabbkori nemzetgazdászati tanai az egyedáruságnak mindezen káros oldalait kifejtván, tisztára hozták azon elvet, hogy a' társalmi erők lehető kifejlődése, és hasznossá tétele lényegesen függ az egyedáruság eltörltetésétől. Innen az újabb korban mindenütt megszüntetik az egyedáruságot, s azon roppant műszorgalmi haladás, melyly korunkat minden előbbi idők felé emeli, lényegesen tulajdonítható az egyedárusi korlatok és békók ösztetörésének.

Midőn azonban korunk az egyedáruság károságát elismerte, elismerte egyszersmind azt is, hogy az iparszabadság elve egész általánosságban fen nem állhat, hogy lehetnek esetek, melylyekben szükséges és czélszerű az alúl némi kivételeket tenni. Innen az egyedáruság mint uralkodó elv megszünt ugyan napjainkban létezni, de egyes esetekben ma is alkalmazzatik. Ilyly kivétel történik nevezetesen azokra nézve, kik a' múipar körében új találmányt, új tőkéletesítést mutathatnak elő. Nem lehet be nem látni, hogy az egész nemzetgazdászati kifejlődése és általában az állam anyagi épülete a' tőkéletesítő találmányok által feltételeztetik. Ha pedig kellő

jutalom által elegendő ösztön és inger nem biztosittatik, a' javítás és tökéletesítés egészen lehetlenítették. Ez történnék nevezetesen akkor, ha az iparos találmányának használata és jövedelmezővé tétele felől nem biztosittatnék. Ez részint elfojtaná a' buvárkodás és tökély felé törekvő ujtás szellemét; részint azt eszközzené, hogy a' művészek inkább sirjaikba vinnék magokkal új eszméiket és felfedezéseiket, mintsem minden önhaszon nélkül, mások nyereségére, saját költségük mellett, világosságra hozzák. Ennek elkerülésére, a' studium és szorgalom jutalmazására, 's így viszont felébresztésére is legcélszerűbbnek találtatott, hogy bizonyos időre az új találmány a' felfedező egyedárujává tétessék, és ez az állam által biztosittassék. Korunk, az egyedáruság minden káros oldalai mellett is nem kételkedhetik itt, hol sokkal nagyobb haszonnól, és nem az egyedáruság által elfojtott mű- tökély hátramaradásáról, hanem épen ellenkezőleg, nagyobb tökély kifejtéséről volt szó, a' szabadság rendszerétől némi kivételt tenni. Innen eredt azon roppant haladás, melylyet Anglia a' gépek, műszerek és mindentéle iparágak tökéletesítésében tőn, 's mihez a' száraz föld egy államát sem hasonlíthatni. Az angol törvényhozás ezzel már a' 17-ik század óta foglalkozik. Legujabban *Brougham* törvényjavaslata ment keresztül, melyly az 1835-i sept. 10-i statutumnak eredetét és alapját alkotja. Austria ezen egyedárusági találmánybiztosításra és rendezésére 1832 év martius 31-ről hozott rendszabályokat. Ezen elv alkalmaztatik Frankhonban is. Itt már az 1791 jan. 7-i törvény elismeré az ilyly egyedáruság szükségét, a' találmányt a' természeti jog szerint mindenki sértetlen tulajdonának vette 's 5—10—15 évi egyedáruságot biztosított a' feltalálónak. Ezen időtől kezdve a' császárság és restauratio alatt több rendelkezés jelent meg, melylyek az 1844-i julius 5-i törvény által fejeztettek be. Az ilyly kivételes egyedáruság elve általában egész Európában elfogadtatott és alkalmaztatik Spanyol, Dán, Svéd, Belga, Holland, Német-, Olaszország 's a' többi államokban is. Hasonló kivétel történik a' szellemi művekre nézve is. Nehogy az írók szorgalma és haladása minden jutalomtól megfosztassék, műveik egyedárusága biztosittatik, többnyire az örökösök részére is, az utánnomás elleni tilalnak által. — Korunk némelyly nagyobb szerű közlekedési vállalatok által tünteti ki magát, minők a' gőzhajók és vasutak. Ezeknek kiállítása roppant tökéket igényel. Hoszszas ideig nyereségre nem is számíthatnak a' vállalkozók. És így a' nyereség és jövedelmezés a' jövő eseményeitől, változásaitól függvén, kétséges szokott lenni. Hogy tehát minde' mellett ezen vállalkozási szellem el ne esüggedjen, szinte egyedárusággal szokott felruházatni. Ilyly egyedárusággal bír 1831 óta a' dunai gőzhajózás. Némelyly helyeken a' vasuti vállalatok az állam által vétetnek át, vagy kezdetnek meg, és egyedáruságra alapittatnak. A' verseny kizárta azonban mindenütt előmutatta káros oldalait is, kivált ha a' felsőbb hatalom nem gyakorla befolyást, vagy ha az egyedáruság igen hoszszas időre terjesztetett. Az állam még számos helyeken más érdekekből is szokott magához vonni egyedárus ezikkeket. Vagy t. i. jövedelmi, vagy biztossági tekintetek arra bírtak némelyly államokat, hogy bizonyos cikkek készítését ne bízzák szabad versenyre. Ide tartoznak legtöbbsnyire a' puskapor, és pénzkészítés, mi állami tekintetek által igazoltatik. Magukhoz szokták vonni még

a' sóbányászatot és sókereskedést, postákat, dohányárulást és gyártást is. Igy Austriában a' só, melyly évenként 5—6 millió mázsa fogyasztást mutat elő, és a' dohány, melyly Magyarországon kívül 10—12 millió ft. évi jövedelmet hoz be, az állam egyedárúsága alá tartoznak, más bányai czikkekkal, pénzveréssel 's lotteriával együtt. Frankhonban államegyedárúsági czikkek a' só, dohány, melylyeket épen azért magánosok felette csekély menyyniségben állitnak elő, puskapor, posta, pénz, útlevel. Régebben a' játék és lotteria is ide tartozott. De korunk ezeknek erköles rontó, és szegénységet terjesztő irányúrol meggyőződve levén, nem találta az állam méltóságához és erkölesiségéhez illőnek, hogy azokat önmaga jövedelemforrásává tegye és azért Frankhonban, mint több más előrehaladottabb államokban is eltöröltettek. Spanyolhonban a' higany-előállítás is egy tárgya az állami egyedárúságnak; Oroszbirodalomban a' pálnka; és Poroszthonban a' gyorskoecsisás és országos közlekedés.

Nem lehet tagadni, miszerint bármikép tekintsük és rendezzük is, az egyedárúság minden káros oldalaitól soha sem szabadittathatik fel. Az előhozott kivételes eseteknek is vannak tehát olyly eredményeik, melylyek károsan hatnak a' jóllétre, és akadályokat görditenek a' magasb és sebesb kifejlődésre. A' közlekedésen kívül leginkább áll az akkor, ha az egyedárúság első szükségü tárgya használtatik, mint p. o. a' sóra. Vagy ha ott is alkalmaztatik, hol a' közönség működése, versenye lehető lenne és veszélyessé nem válhatnék, mint p. o. a' dohányczikknél. Az államok azonban, nehogy az adó által túl terheljék a' népet, és hogy jövedelmeik még is elegendők legyenek, szükségesnek látják olylykor ilyly egyedárúság gyakorlatát is. Különben a' többi esetekben részint a' készítés és árusulás által veszélyeztethető biztosság, részint a' szellemi haladás és tökéletesülés igényei követelik az egyedárúságot. Másrészt az egyedárúság idejének korlátozása által is oda működnek az államok, hogy minélkevesebbé éreztessék az egyedárúság kellemetlen hatása. — Sz. I.

Egyenes adók. Mielőtt az egyenes adó nemeit egyenként tárgyalnók: szükségesnek tartjuk némi általános észrevételeket előrebocsátani az adóügy körül. Adó általában azon rész a' magánosak jövedelméből, melyly a' társalom szükségéinek fedezésére szenteltetik. Kiveti a' fejedelem, törvényhozás, vagy a' nép maga, az államformák szèrint. Csak akkor igazán törvényszerű, ha az állam, eszerében ez áldozatért, hasonértékü előnyt, vagy jót szerez polgárainak. Ha tiz forint elég minden eskád biztosságára, 's egyéb kormányzati jótétemények eszközlésére, némileg fosztogatásnak tekinthető, ha az adó például husz ftig emeltetik. Csak ilyly határok közt kell érteni, hogy az adó, neme a' legjobb beruházásnak. Az adó előmozdítja a' terményzést, menynyiben biztosságot szerez 's eszközül szolgál olyly dolgok előállítására, melylyek viszont a' munkát mozdítják elő, milylyenek az utak 'stb.; de nem áll egészen, mintha a' társalomnak semmi veszteséget nem okozna, 's hogy ez visszszanyerné részenként, mit általában fizet. Hibásan állítja *Voltaire*, hogy azon millió, melylyel p. o. az angol király rendelkezhetik évenként, a' fogyasztás által ismét visszszafoly a' nép zsebébe. A' valóság ugy áll, hogy a' melyly értéket az angol király ingyen kap, nem ajándékozza vissza, hanem eszerében adja más értékért. *Hamilton* hasonlata szèrint, miként az, ki a' kereskedőtől

elveszi tallérait, hogy aztán ugyanecek tőle portékát vegyen rajtok. Nem ezélünk itt az állam nagy méltóságainak fizetését bírálni; olyly alapon nyugszik az, melylynek bírálata nem tartozik a' nemzetgazdára. Csak egy nemzetgazdasági tévedést világosítánk föl. — Az adó valódi forrása olyly jövedelmekben fekszik, melylyeknek természete szünet nélkül megújulni: a' föld, tőke, munka vagy ipar jövedelmein. Ha a' terményzés alapjaira és eszközeire vettetik az adó, az ipar esökken, 's mint *Genovesi* mondja, egyszersmind a' pénzügyforrása apad. Némelyly körülmények közt mindazáltal nem látszott egészen helytelennek, adót vetni magára a' tőkére és földre, például örökösés esetében. Azonban e' nézetet is erősen megtámadja *Florez Estrada*. (*Cours éeclétique d'économie politique*, traduit de l'espagnol par M. Galibert).

Három neme van az adórendszernek: *állandó* (l'impôt fixe), *aránylagos* (proportionnel), *fokozatos* (progressif). Nem szükség az elsőnek egyenetlenségét, igaztalanságát mutogatni. Vegyük a' föld jövedelmeit, mi különböző a' föld termékenysége? mi különbözőleg jövedelmeznek az ipar külön ágai? *Aránylagos* adó, melyly a' jövedelemből mindenütt aránylag vesz el, a' legszokottabb adónem. A' *fokozatos* adó semmit sem vesz el attól, ki alig élhet, ellenben fokozatosan emelkedő arányban követel a' gazdag jövedelméből. Például, semmit sem kíván száz forint jövedelemtől, kétszáztól már egy forintot, háromszáztól kettőt 's így tovább. Ellene veték, hogy ez emelkedés végre elnyeli az egész jövedelmet, azonban egy bizonyos fokozaton meg lehet állapodni. Fokozatosság nélkül minden adóban van némi igaztalanság. Elvben a' progressiv adót nem lehet megtámadni. Az aránylagos adó sokszor elveszi a' nélkülözhetlent a' szegénytől, 's legyezi a' gazdag fölöslegét. Általában az érték változandósága is nagy egyenetlenséget okozhat az adók arányos kivetésében. Ha például a' törvényhozás tíz forintot vet ki, ez üzlet nem egyformán nyomja az adófizetőket, azon tíz forint értéke változó levén a' helyek szerint. Ez egyenetlenség ellensúlyozására aligha lehet progressiot kitalálni és meghatározni. A' dolgok értékének habozásait legjobban kiegyenliti a' közlekedési eszközök javítása ugyanazon birodalomban, országban. Az adóügy körüli reformoknak fokozatos arányra kell törekedni, melyly igazságosabb, méltányosabb, mint az adó ugynevezett egyenlősége, melyly valóban a' legszörnyűbb egyenetlenség.

Közadók alatt rendszeren a' központi kormány költségeire szükséges adókat értik. Ezek azonban nem meritik ki egészen a' közterheket. Ide sorozhatók azon terhek is, miket a' tartományok, departementok, községek, fölhatalmazásnál fogva szednek helyi szükségük fedezésére. Vannak továbbá adók, melylyek semmit sem hoznak be a' kincstárnak: ilylyenek az igen magas behozatali vámok. Szinte prohibitio; de hiszen ez is adó. Ha valamelyly termék bevitelét megtiltja az állam, azért hogy hasonló terményzését védje, ezen terményzésért fizetett magasabb ár valóságos adó, melylyet a' fogyasztó fizet a' gyártónak. Senki sem veszi kétségbe, hogy az adónak meg kell állapodni azon ponton, melylyen túl a' fogyasztás szünnék meg az áruk drágítása által. Azonban szerencsétlenségre, ez credmény nem rögtöni, nem olyly felöltő, míg lassanként megtámadja a' tőkét 's hanyatlásra viszi a' nemzeteket. Régi igazság

már a' politikai gazdaságtanban, hogy a' legmérsékeltőbb és legiobb alapon nyugvó adó többet hoz be, mint a' melyly hibás alapon nyugszik 's igen magasra van csigázva. Az adó egyenesen azon arányban nyomja a' fogyasztást, a' mint őszlete emelkedik; 's az adó leszállítása több lökést adván a' fogyasztásnak, növeli a' megrótt termékek jövedelmét. A' pénzügyérek sokszor folyamodtak ez eljárásához, hogy a' kincstár bevételeit szaporítsák. Csak sir *Robert Peel* reformja eredményeire hivatkozunk e' részben napjainkban, 's régebben *Huskisson* indítványára a' cukorvám leszállítása körül. A' kincstár jövedelme kétszereztetett néhány év alatt 's a' cukorfogyasztás háromszor annyira emelkedett. Ezek fölött az adó leszállítása mellett még egy nagy tekintet szól. A' szerfölötti adó erkölcsstelenséget mozdit elő. Bünteti az ipar fejlődését, elkobzást és csalást, 's a' bevállásnál házságot idéz elő, 's más részről kémkedést, föladást 's a' hatalom viszszaéléseit. A' tapasztalás azt is tanúsítja, hogy az adó mérséklése mellőzhetlen föltéte az igazságos felosztásnak, 's a' lehetőségig egyenlő kivetésnek.

Kérdés: végelemzésben kire esik az adó? mert tudva van, hogy hatása nem állapodik meg az adózón, ki azt fizeti. Ha tudjuk, kire esik valóban az adó, csak akkor lehet kivetéséről és beszédéről a' legegyszerűbb, legközvetlenebb 's legkevesebbé költséges módon rendelkezni. A' physiocraták azon hitben, hogy végképen a' földbirtokosok fizetik a' közterheket, egyenesen a' földet akarák megróni, mint a' melyly nézetök szerint egyedül hoz új értéket a' terményzési költségeken felül, azaz tiszta jövedelmet. *Quesnay* az államot a' föld közbirtokosává tevé, bizonyos apidíját tehermentesnek mondá. *Ricardo*, ki alapos tanulmányokat tön az adó körül, úgy találja, hogy mindennemű adót mindenkor a' fogyasztó fizet, a' terményző azt a' termelési költségek közé róván föl, 's ha szükséges, más ágra fordítja tőkét és szorgalmát. *Mill* elfogadta e' véleményyt. *Say K. J.* megengedvén, hogy elvont szempontból *Ricardonak* igaza lehet, azt hiszi, hogy valóban mégis soha sem jut a' természet azon helyzetbe, hogy egészen megfizettesse a' fogyasztóval adóját, egy rész mindig önmagára esik. 'S utána veti e' franczia nemzetgazda: nincs olyly nemű adó, melyly a' polgárok több osztályaira nem esnék. 'S ezért ugyancsak *Say* szerint, az adó alapjait elegendőleg szaporítani kell, hogy a' termesztők, ha egy adó nem által nem érintetnek, alája esenek egy másíknak. *Say*nek e' következtetése igen széles. *Ricardo* nézete, mennyiben helyes, ekkép módosítandó: az adók *lassanként* a' fogyasztóra nehezülnek, tüstént nem mindig fordul elő e' jelenség.

Vauban óta sokszor mutogatták olyly egyetlen adó előnyeit, melyly mellett ki lehetne kerülni minden önkényt, igaztalanságot, költséget 'stb. Azonban még senki sem találta föl módját ilyly adónak, melyly arányban lenne mindenkinek jövedelmével, fölöslegessé tenne a' hatalom részéről minden gyűlöletes és hasztalan nyomozást, 's a' helyett az adózó nyilt, őszinte és jogérmű nyilatkozatára támaszkodhatnék. Még igen messze vagyunk *Vauban* és a' physiocraták eszméjétől. Azonban a' pénzügy lassanként e' fejlődés fölé emelkedik a' nemzetgazdasági eszmék terjedése, a' közérkölsésség előhaladása által. Az adózók mindig több részt

vesznek a' felosztásban és az adófözlötti rendelkezésben. Anglia példája is, mi részben Peel Robert tört utat a' jövedelmi adó által, előbbre viszi e' kérdést. A' jövedelmi adó látszik lenni azon egyedüli adónem, melyly a' legboszantóbb közvetett adók helyébe fog léphetni. Azonban aligha egyetlen adó által magasra lehetne emelni az állam jövedelmeit. E' rendszer föllállításának tehát a' közköltségek alászállításával párhuzamban kell haladnia. Honnan ismét a' kormányzás egyszerűsítése 's a' hadierő kevesbitése 'stb. következik.

Azonban menjünk közelebb czélunkhoz. Szóltunk főnebb az adó tudományos felosztásáról három nemre. A' pénzügy, és államok költségvetése rendszeren más felosztást mutat. Közvetlen vagy *egyenes*, és *közvetett* adórendszerrel van azokban szó. *Egyenes* adó, melyly az adózótól jövedelme egy részét számszerint és közvetlenül követeli, arányban némelyly látható jelenségekhez, milylenek a' földbirtok, lakhely, udvarhely és ablakok száma 'stb. A' *közvetett* adók közvetve vámszabályok 's egyéb, a' fogyasztási cikkek különös használatáért, vagy egy helyről más helyre, egy tartományból másikba (vámok) 's a' mezőségről a' városba (accisa) szállításáért szedetnek. E' cikkekben csak az előbbiekről, az egyenes adó nemeiről szölandunk egyenként, szemelött tartván mindazon nemzetgazdasági, pénzügyi és egyéb tekinteteket, mikből az adónemek megítélésében kiindulni szükség.

Az *egyenes* adók személyiek, vagy birtokra és végre jövedelemre rovatok. Mindenek előtt a' *személyt* illetőkről szölandunk. Ezek közt a' :

a) *fejadó*, egyike a' legrégibb, legegyszerűbb adónemeknek. Szorosan alkalmazva, az állam minden polgárai fizetik bizonyos életkortól kezdve vagyoni és jövedelmi különbség nélkül. Honnan következik, hogy ez adó minden egysre nézve csak igen kevés lehet, mert különben a' szegényebektől lehetlen beszédni ; következik továbbá, hogy ezeket jobban terheli, mint a' vagyonosakat. Ezért ez adónem ma már többnyire teljesen öszszeférhetlennek tartatik az igazság és emberiség törvényeivel. Mi miatt több országban meg van szüntetve, 's hol még fenáll is, erős ostromlásnak van kitéve naponként. Anynyi igaz, hogy egy adó sem áll olyly ellentétben a' polgárok adózási tehetségével. Mindazáltal mellette is hoznak föl védői némi figyelmet érdemlő okot. Mondják, hogy az állam minden polgárnak egyenlő óalmat, biztosságot nyújt 's ezért az állam szükségének fedezéséhez járulni minden polgárnak egyenlő kötelessége. Azután kétségkivül különböző viszonyokra oszlanak a' polgárok, egyik nagy vagyont szerez, másik szegény marad, 's a' szerint többé vagy kevésbbé veszik igénybe az állam óalmát. Minde azonban nem változtat a' személyes kötelességek egyformaságán az állam irányában ; esupán az anyagi világban idéz elő olyly fokozatot, melyly aztán más adónemek által egyenlítettnek ki. Itt kiki tehetsége szerint rovatik meg. A' személyes vagy fejadót e' mellett megállhatónak vélik némelylyek, mint a' személyi kötelességnek megfelelőt, melyly egyszerűségénél fogva a' társalmak eredetég visszavihető. Kezdetben ugyan még régibb a' fegyverfogási kötelesség. Igaz, hogy már ekkor volt némi különbség. A' gazdagok fegyveres népökkel jelentek meg, lovakat adtak ; azonban a' fegyverfogási kötelesség általános volt. Ugyanezen eszme valósítását

keresik a' fejadóban. Honnan némileg democrat szempontból is védhetik, mint a' melyly a' törvények előtti egyenlőségnek kifolyása. Anynyi mindenesetre igaz, hogy ez adónem igaztalanságát más adónemek kiegyenlítik. Ha a' fejadó egyedüli adónem volna, ki hozná kétségbe égbekiáltó igaztalanságát? Egy adórendszerben kell tehát azt gondolni, melylyben az adóképesség külön fokozatai tekintetbe vétetnek másnemü adók által. Szükség, hogy minden, valamelyly államba behozott adónemek egy egész adórendszert képezzenek, melyly által mindenki tehetségéhez aránylag járuljon a' közterhekhez. Mivel azonban e' tekintet némileg igazolja a' fejadót, nem menthet bármelyly, alappában hibás adónemet. Megtörténik az is, hogy az igazságtalanság csak látszatos. Például az úr fizeti eseléde béreben, e' helyett is. — Mindenekfölött azonban pénzügyi szempontból ajánlják a' fejadót. Sok jövedelmet ad, bármi kis öszlet magában. A' népesség ötöd része fizetheti 's félszázadulira ($1\frac{1}{2}\%$) tehető, a' nélkül, hogy a' szegényebb osztályok általa rendkívül terheltetnének, melyly osztályok aztán egyébbel úgy sem járulnak az állami költségek fedezetéhez. — Beszedése sem kerül aránytalanul nagy költségbe. A' rendes adószedők teljesithetik azt. Azonban sok munkával jár, mert körülményes adótáblákat teszen szükségessékké, miket csak szoros ellenőrzéssel tarthatni rendben. Jól rendezett államokban népszászéírás és egyházi könyvek szolgálják eszközül adótáblákhoz, miknek ekkép statistikai becők van. Folytonos javítása szükséges ez öszszéírásnak, mert ez adó a' népességgel aránylag nő. Nagy városban is nehéz az ellenőrség, hol szüntelen nő és fogy, ki és befoly a' népesség, 's hol egy fedél alatt számos család lakik. Idejárul, hogy a' hol a' földművelést felülhaladja az iparüzés, a' népesség szerfölött szaporodik 's a' vagyon a' túluépesség mellett olyly aránytalanul van felosztva, hogy mindig van sok család a' szükség azon szélén, hol alig képes élelmét naponként megkeresni. Ilyly halmozott, nagy részben az élelemszükségig szegény népesség közt általában minden egyenes adót bajos beszedni. Itt a' fejadó is, bármi kevés, könnyyen a' nélkülözhetlenből veszen el. Kevésbé nyomasztó ez adónem, hol a' vagyon nem anynyira egyenetlenül van felosztva. Aristocratiában olyly színben tűnik föl ez adó, mint szegényterhelő, eluyomó eszköz; 's ezért politikátlan. De igazságtalan is, mert aristocratiában már az állam előjog védelme alá helyezi a' birtokjogot is. A' nemzeti vagyon nagy részének élvezhetéséből, birhatásából a' népesség nagy része ki van zárva. Nem egyenlő jogok; tehát nem is egyenlő kötelességek, egyenlő terhek. 'S különös, hogy mégis kevésbé divatoz ez adónem democratiákban. Itt némi jogérzet szól ellene, melylynek ellenében soha sem lehet a' fejadó igazságtalanságát egészen kimenteni.

b) *Rangadó*, melylyet az állam, vagy kormány az általa adott kitüntetésért veszen. Olyly előnynek tartatik e' kitüntetés, melyly nélkül mindenki csak azon tekintetben állana, melylyet személyisége kivivhat, vagy birtoka ad. Az ilyly előnyt nem lehet ugyan, sőt némileg nevetséges pénzzel becselni; mindazáltal épen olyly tárgya az a' személyes törekvéseknek, ambitióknak, mint a' vagyon. Nem azon elvből származik: sola virtus nobilitat, nem is azon becsületérzés alapja, melylyet *Montesquieu* a' mouarchiák támaszául állita föl. A' hiúságot, a' livalkodó ambitiót

hasznosítja az állam, a' kinstár számára. 'S vannak még ma is, kik ilyly vásárolt kitiintetések létezését szükségesnek tartják. Azt hiszik, az által ellensúlyozzák a' vagyoni előnyt, holott épen vagyon szükséges annak megszerzésére. Sokan azonban azt vélik, hogy a' rangadó a' kevésbbé kegyelt osztályt kibékélteti az előnyös osztályllyal, 's annál inkább pártolják, mert, mint kinstári jövedelem, nem megvetendő öszletet hajt be. A' fejadó sokat jövedelmez, mert sokan fizetik; a' rangadó azért ad sok jövedelmet, mert vagyonos osztály fizeti. A' rangadót, mint nagyobb fokozatu személyi adót, a' fejadóval öszsze is lehet kötni. Ekkor inkább osztályadó szinét veszi föl. Azonban csak ott tanácsos, hol az előnyök, előjogok önként kijelölik az ilyly osztályok, rangok létezését; föllálitani önkényesen, hol azok nincsenek, ártalmas és igazságtalan. Tisztán monarchicus és democrat alkotmányu államban nem lehet észszerü okkal igazolni ez adót. Aristocratia mellett szükséges, sőt hasznos lehet a' mondott okból. Több előjog több kötelességgel jár. Így némileg enyhül a' többi osztályok gyűlölete. 'S különös, hogy sok aristocratában épen ellenkező szokást tapasztalunk. Az előjogok, igaztalanságuk érzetében, a' szélsőségig mentek. Fölláliták a' tehermentességet.

e) *Ótalmi, vagy türelmi adó.* E' név alá foglaljuk mindazon terheket, melyeket az államban teljes polgárjogot nem élvező lakosai fizetnek. Különösen két ilyly adónem fordul elő: 1) melylyet bevándorlott idegenek fizetnek, 2) melylyet az uralkodó valláshoz nem tartozó hitfelekezet hívei fizetnek. Az idegenek megadóztatása azon elven alapszik, hogy az állam ótalmat ad, előnyöket nyújt számukra is, mikre igényt nem tarthatnak. Nem egészen igazságos alap; egy magasabb nemzetjogi érzésbe ütközik. Az államok olyly sokszoros és kölesönös érintkezésben vannak egymás közt, hogy ebből egymás polgárainak kölesönös ótalma természetesen következik. Ha valamelyly állam ezt megtagadja, viszontorlást idéz elő saját polgáira nézve, ezek érdeke ellen eszelecszik. Azonban minél magasabb fokán áll valamelyly állam a' polgárisodásnak, annál számosabb és jelentékenyebb előnyöket nyújt. Nem méltányos-e, hogy azon előnyökért az állam minden lakosai járuljanak a' közterhekhez, főleg az idegenek, kik egyébként az élvezett jók költségeiből semmit sem viselnek. Más kérdés, hogy ész- és okszerű-e idegen adót követelni? Az idegenek tartózkodása valamelyly országban mindig hasznos; pénzt hoznak forgalomba, szaporítják a' fogyasztók számát, 's így a' terményszők belpiaczát növelik. Ehhez járul, hogy ha iparüzlet tekintetéből tartózkodnak valahol, új értéket teremtenek, 's így szaporítják a' nemzetvagyonot. Idegenek betódulása különben is azt látszik bizonyítani, hogy az országnak új erőkre van szüksége, hogy több lakost eltáplálhat. Ártalmas lehet tehát az idegenek telepedését vagy tartózkodását nehezíteni, adókkal terhesíteni. Arra kell ügyelni, hogy ez ne történjék, 's azért csak kevés és nem igen nyomasztó adót vetni az idegenekre. Mérsékelt fejadó itt hasznos lehet. Akadályozhatja idegen koldusok, élheterlen nép betódulását, míg a' vagyonos idegenek meg sem érzik azt. 'S ez adónak az a' haszna is lehet, hogy szoros ellenőrzet alatt tartja az idegeneket tartózkodásukra, jövetelökre vagy elmenetelökre nézve. Utazókat adóztatni meg azonban esztelenség; 's így csak olyly idegenekről lehet szó, kik

hoszszasabban tartózkodnak valahol. E' végre sem hoszszu, sem igen rövid tartózkodási időt kell fölvenni, minek tájékozása gyakorlatban kétségtelenül jár némi nehézséggel. Az idegenre, utazóra is alkalmatlan lehet a' rendőri és kincstári hivatalnokok örökös érintkezése, környezése. 'S' nehézségek miatt a' kincstárnak nem nagy jövedelmet ad az idegenek adója. Rendőri szempontból még inkább védhetik. Az országok alkotmányos viszonyai is kevésbé jönek tekintetbe itt. Inkább egyéb viszonyok. Csekély népesség, tengő műpar mellett sok ok van az idegenek bejövetelét mindenképen elősegíteni. Népes országokban, melyekben az iparüzés magas fokra emelkedett, tanácsos az idegenek bevándorlásától jobban óvakodni. Inkább kell a' munkások nyomorától tartani, mint szaporodásukat előmozdítani. 'S' a' nyers termékekre is van itt elég fogyasztó, csak a' magasabb iparágak terméneire kell nagyobb piac. Azért üdvözlöttek ily országokban vagyos idegenek. — Kevésbé lehet, bármilyly körülmények közt, igazolni azon adót, melyet a' honnak teljes polgárjogot nem élvező lakosai fizetnek. Így p. o. a' türelmi díjt, mit sok helyeken a' zsidóktól szednek. Szükségtelen ma már mutogatni oktalanságát a' törvénynek, melyly a' teljes polgárjogot vallásgyakorlattól függeszti föl (Lásd: zsidó-emancipatio). Nem idegenekről, hanem benszüllöttekről van szó, kiknek vallása, ha ellenkeznek az állam céljaival, nem lehetne azt egyáltalában tűrni. E' türelem a' vallásaristocatiának kifolyása, mihez az államnak semmi köze. Az állam előtt minden vallás egyenlő, melyly céljaival nem ellenkezik. A' különböző vallásgyakorlat aztán a' lelkiismeretszabadság dolga, mihez az államnak kényszerítőleg nyulnia nem szabad. 'S' ha a' zsidók türelmi állása, polgári jogokból kizárása nem bir igazságos alappal: az adó nem igaztalanságát, melyly erre építették, sem szükség hozsasan mutogatnunk. Csak egy körülményt jegyzünk meg, mi még érezhetőbbé teszi ez igazságot. Aristocatiákban mint láttuk, néhol szokásban van a' rang, vagy osztályadó az élvezett jog- és kitüntetési előnyökért. A' vallásaristocatiá igazságtalanabb. Azokat külön is megrója, kik nem csupán előnyeiben, de általában jogai-ban sem részesülnek.

Szóltunk a' személyt illető egyenes adókról. Mielőtt azokról szólnánk, melylyek a' *ragyont* veszik adózás tárgyául: meg kell jegyeznünk, hogy csak az ipar és polgárisodás előhaladásával áll elő a' munka tetemesb jövedelme, mi aztán a' jövedelmi adóra vezet. Mihelyt a' vagyon, a' birtok megszűnik egyedüli bevételi forrás lenni, mihelyt a' munka többet hajt be, mint az élet fentartásra szükséges: a' vagyoni adó nem felel meg többé az általános elvnek, hogy mindenki tehetsége szerint rovassék meg, olyly jövedelmek származnak, melylyeket nem a' vagyon bevételeinek mondhatni, 's' ezekben új, bővebb, de egyszersmind rejtettebb, nehezebben megbecselhető forrásai nyilnak az állam kincstárának. Ez új források kitudására, megmérésére igen hiányos eszköz a' polgárok följelentése. Becsléshez kell folyamodni, mi szinte hiányos eredményekre vezet. Igen bajos például elkülönzeni egy ember jövedelméből azon részt, mit vagyona nyújt. Honnan az összes vagyon megadóztatására mentek át a' pénzügyérek; bár több helyen e' vagyon egyes ágai tárgyai az adózásnak. Az összes adók kivetésénél lehet arról szó, hogy tanácsos és helyes-e,

a' jövedelem egy vagy más forrását különösen adóztatni, ha e' jövedelmi rész talán általában nem volna eléggé megróva. Menynyiben alapul észszerű elven egy vagy más adó, melyly a' vagyon egyes részeire vettetik : az egyes adónemek tárgyalásánál lehet elhatározni. E' vagyoni adók közt említjük mindenekelőtt a' :

a) földadót. A' vagyoni egyenes adónak rangban legrégibb, jövedelmezőségre legjelentékenyebb nemei közé tartozik. Változhatlanság a' leglényegeseb tulajdona, miszerint bizonyos földtértől évenként fizettetik, tekintet nélkül a' jövedelem változásaira. Inkább a' föld bizonyos fölvett értéke szolgál adóalul, nem pedig időnkénti jövedelme. Ebben különbözik azon adótól, melyly a' föld jövedelméből vétetik. 'S mivel sem a' jövedelemtől, sem az értékár változásaitól nem függ ez adónem, tulajdonképen, Hoffmann értelmezése szerint, nem esik az adó általános fogalma alá, 's egészen más szempontok szerint ítéltető meg. Így például azon elvből, miszerint kitkit képessége szerint kell megadóztatni: a' földadó szerfölött hibásnak fog tetszeni; mert nem hogy az összes jövedelmet, de még a' földrész koronkénti jövedelmét sem veszi figyelembe. Megítélésénél mindazáltal tekintetbe kell venni, vajjon rég fenáll-e, vagy csak most akarják kivetni. Hol a' vagyon, mielőtt birtokba került, már adó alatt volt, a' vételnél már beszámittatott a' rajta fekvő teher 's jövedelmezéséből levonatot. 'S így ez adó idővel a' servitus jellemét veszi föl, melyly a' földbirtokon fekszik, 's egyáltalában nem terhes arra, ki földét e' teherrel vette át; ellenben a' kincstárnak a' földbirtokon nyugva, zálogjegyképen biztosított jövedelmet nyújt. Ajánlja e' szerint ez adót pénzügyi szempontból az állandó, biztos jövedelem; de ajánlja egyszersmind a' beszedés könnyűsége és olcsósága. Ezen tulajdonai által legbiztosabb támaszául szolgál a' földadó az állam hitelének. Másként van a' dolog új földadó kivetésénél. Csupán az, hogy jövedelmet hajt az államnak, adót nem igazol. A' ezél itt sem szentesíti az eszközt. Mindenekelőtt megfontolandó az új kivetésnél a' helyes fölosztás nehézsége; mi a' földbeeslésen alapszik, 's így sok időt, tömérdek költséget kíván, 's még ekkor sem nyújt tiszta eredményt. A' leghelyesebb beeslések is elavulhatnak, igazságtalanok lesznek pár év alatt a' termékár és pénzérték változásával, vagy a' földművelésben tett változtatások által. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a' vagyon kisebb részekre aprózását a' földadó nehezíti, 's viszont, hol a' földbirtok mobilizálása, az újabb democrat státusnézetek szerint meg van engedve, a' földbirtok elaprózása teszi szinte lehetlenné a' földadó helyes alkalmazását. Nem lehet egy állam földét négyszegről négyszeg öltre megbeesülni; honnan a' nagy birtokok is csak úgy általában becsültetnek meg 's tétetnek adóalappá. Menynyi bajjal jár aztán ismét az ebből kiszakított apróbb részek megbeesülése. Az új kivetés ellen szól még azon körülmény, mit már említünk, hogy a' birtoktehetségre nincs tekintettel, esupán a' földterjedelemre, az eladósodott birtokost jobban terheli, mint a' tiszta vagyont. 'S ártalmas következményeitől nem szabadulhat a' birtokos. Minden más adónemtől lehet egészen, vagy részben menekülni, ha szükségünket korlátoljuk, az iparüzés helyett egyszerűbb életmódot kezdünk, vagy az államot odahagyjuk. A' föld birtokosát annál erősebben terheli a' földadó, mert a' birtok töke-

álladékát is megtámadhatja. 'S ezáltal az adó tőkésített öszletéhez aránylag csökken a' jószág értéke. Mintegy közbirtokos társ lesz a' birtok egy részében az állam. Az új földadó tehát egy tollvonással tüstént minden birtokviszonyt megingathat ; a' földértékét alányomja ; 's csökkenti hypothecalis hitelét. Honnan, ha általában nem törünk is pálezát ez adónem fölött, meg kell engedni, hogy nem minden idő alkalmas behozatalára. Mindazáltal ez adó majd minden államban fenáll. Fentebb érintett pénzügyi előnyei ajánlják, 's gyakran megtörténik, hogy más adónemek kivetésére még kevesebb kedvezők a' körülmények. Ilylenkor az eljárást kell legalább úgy intézni, hogy mind az adózó érdekei figyelembe vétesenek, mind a' kincstáréi lehetőleg biztosittassanak. Első és legfontosabb feladat itt a' föld becslése. Csak ezáltal képzelhetni helyes kivetést. E' részben háromféle eljárás van. A' földrészek vegytani vizsgálata, vagy miveltségi állapota, vagy végre mindkettő együtt vétetik a' becslés alapjául. Mielőtt azonban becsléshez kezdenénk, szükséges tisztán tudni, mi célja annak a' földadó kivetésénél. Tekintetbe veendő a' jelen és jövő igényei. Az adókivetés pillanatában legfontosabb feladat kétségtelenül minden földdarabra annyit adót vetni, mennyit a' jövedelemből elvonni szándéklott öszlet teszen, mennyit a' jószág jövedelméből az állam okosan követelhet. Ehez képest ki kell tudni, mennyit tiszta jövedelmet ad az adó alá irandó birtok, mostani miveltségi állapotában 's a' létező helyi viszonyok közt. Annál szükségesebb ezt tudni, minél kevesebb ügyelettel van a' földadó a' jószágon már egyébként fekvő terhekre. A' vegytani becslés pedig azon föltételen alapszik, hogy a' föld bizonyos vegyrészei a' növényekben reproducálják magukat ; 's alapszik a' tapasztaláson, miszerint bizonyos növények csak bizonyos nemű földben tenyésznek. *Liebig* még a' részek arányát is meghatározza, miknek vegyülete szükséges különféle növénynek tenyésztesére. Erre azonban csak rendkívüli lelkiismeretes vizsgálat, valódi *Liebig*féle kutatás kívántatnék. 'S a' földvegyületen kívül a' termésre a' légkör, időjárás 'stb. 's egyéb körülmények mind befolyanak. 'S a' chemicus a' föld alkotórészeit csak azon pillanatban ismerteti meg, midőn a' vegybontás történik. A' vegytan e' szerint, bármi helyes segédeszköz a' föld megbecsülésében, sehol sem használtathatik egyedüli alapul a' földérték megítélésére. Németországban főleg *Bulow Cummerow* ajánlotta. (Lásd : *Preussen's landschaftliche Creditvereine etc.*, és „*über ein richtiges System der Boden-Nutzung und Schätzung* (1843). Sokszor a' földvegyület lépésről lépésre változik ; ugyanazon területen gyakran legkülönneműbb földrészeket találhatunk, a' nélkül, hogy a' föld felületén megismerszenék. A' vetések jó állapota gyakran a' trágyától van és nem a' földtől. Mi sok függ az öntözéstől. Általában mondhatni, hogy nagyobb előmozdítója a' termelésnek a' jó művelés, mint a' föld eredeti alkotórészei, habár ezek ismét a' művelhetésre folynak be. A' föld műveltségi állapotát már könnyebb meghatározni. Jelenségei inkább kézzel foghatók, szemmel láthatók. A' vizsgáló figyelme a' gazdaság minden ágaira kiterjed. 'S a' gazdától függ p. o. : a' marhánál nem annyira a' számra, mint a' fajra ügyelni, míg a' becsló a' számot tartja szem előtt. Azonban a' cultura állapota is változó, és így állandó becslési alapul nem szolgálhat. A' jelen

állapot fölvétele elviselhetővé teszi a' földadót, ha a' művelés előhaladása pótolja jövőre az elvont jövedelmi részt. De megeshetik, hogy a' becselő, midőn a' gazdasági egész állapotból itél *nyers* jövedelmére, a' *tiszta* jövedelmet illetőleg esalatkozhatik, ha egyszermind a' földet is nem vizsgálja 's innen nem itél az eszközökre, miket a' gazdaszat a' nyers-termék előállítására használni kénytelen volt. E' körülmény minden oldalról vizsgálatot tesz szükségessé. — 'S kérdés: a' már kész becslés mikép veendő az adófelosztás mértékeül? Vagy egyszerűen meg kell határozni, hanyad rész vétessék el adóul a' becslők által megállapított tiszta jövedelemből; vagy osztályozni kell a' földrészeket, földdarabokat. Az utóbbi szokottabb mód. Mindez azonban sok nehézséggel jár. A' lelkiismeretes becselő mindig némi zavarba jő, valahányszor valamelyly osztályba kell soroznia valamelyly birtokot. Később természetesen feledésbe megy ezen osztályozási igazságtalanság; de kezdetben sok békétlenséget, panaszt idéz elő. 'S mi sok bajjal jár a' becslési, fölmérési, bejegyzési eljárás. A' kormányok azért örömet kevesitnek e' munkát. Mindenekelőtt statistikai adatokat szereznek az egész állam gazdasági viszonyairól. Ezek általános képet adnak az összes magángazdaságról, 's alapul szolgálnak, megítélni a' földbirtok értékét az ország külön vidékein. 'S ezt veszik ismét alapul a' követendő öszlet meghatározásában. Így vettek ki az egész öszlet az ország administratív fölosztásai szerint. Az egyéni kivetés a' hatóságokra bizatik, főleg hol a' helyhatósági élet jól ki van fejtve. Különben az egész fáradságos dolgot a' kormánynak kell elintéznie, 's a' felelősség legkellemetlenebb nemét sem tudja nyakáról elhárítani, minek az örökös panaszok, zúgolódások miatt ki van téve. A' hatósági, községi eljárás a' földelaprózásból eredő nehézségeket is könnyebben elviseli. — Ez a' földadó kivetéséről. A' már létezőnek fölemelése szinte azon veszélyekkel jár, a' birtokviszonyok újra megzavartatnak. Annál veszélyes ez eljárás, mert a' koronkénti fillérnyi fölemelésből nem nagy lelkiismeretet esmálnak. A' fillérek azonban idővel sokra emelkednek. Innen nagy kísértetet éreznek a' pénzügyérek e' mütétre. A' kormányok ritkán veszik figyelembe, hogy a' magánosok hitelével tönkre jut ez államé is. — Megjegyzendő továbbá, hogy ez adó eredeti bár helyes kivetése idővel a' legigazságtalanabb alakot öltheti föl. 'S miután ez adót is más adónemek szerint szeretik megítélni, mintha szokása volna magát a' vagyonhoz és jövedelemhez alkalmaznia: a' kivetés újra átvizsgálását, a' régi földadók körülmények szerinti változtatását sokan szükségesnek tartják. Ez ellen mondottuk már, hogy a' földadó nem tekint az adózási képességre. Kik a' rajtok fekvő teherrel vették földüket, most, ha nagyobb adó esik rájuk, panaszt emelhetnek. Ismét a' birtokviszonyok megzavarása áll elő. A' földadó revisióját kívánja mindazáltal 50 évenként *Burger* is (Landwirtschaft in Ober-Italien 1843.), „miután — ugymond — a' cataster csak pillanatra jó; alig készült meg, már a' legelőből szőlőskert alakult, 's a' sovány rétet víz öntözi.“ Igaz; de hátha új tőkék beruházása nagy szorgalommal idézte elő a' változásokat, a' nagyobb jövedelmet: vajjon e' jövedelem, a' beruházott tőkék megrovása földadónak mondható-e? A' földadó gyakori revisiója e' szerint elijeszt a' beruházásoktól, jutalmat ígér a' földművelés elhanyaglásának. Ne zavarjuk tehát

összse a' földadót a' jövedelmivel. Egészen más tekintet alá jő, ha a' kezdetbeni kivetés volt hibás, vagy a' fölemelés ártalmas a' földművelésre. Ekkor igazítás és leszállítás szükséges. Azt is teheti az állam, hogy a' kevésbé terhelt vagyont megveszi, 's jobban megróva adóval ismét eladja 'stb. (Lásd, mi e' tárgy körül főleg Austriában történt: *Tegoborski*, Finanzen von Oesterreich. *Springer*, Statistik des oestr. Kaiserstaates 'stb. 'stb.) Austriában és Szászországban legtöbb változásnak volt ez adónem kitéve, minélfogva ott fenebb érintett előnyeit elveszté. — A' földadón kívül, melyly a' mezőgazdaság kültelkeire, mezőségre, szántó-földekre, rétekre 'stb. ró állandó adót, van egyéb főleg a' városokban levő benső telkeken, udvarhelyeken, épületeken fekvő telekadó is, miről e' rovatban kell emlékeznünk. Ez adó nem ígér olyly biztos állandó jövedelmet. A' föld termékenysége emelkedik rendszeren a' népesedéssel. A' városi épületek jobban ki vannak téve a' körülményi befolyásoknak. Kereskedői conjuncturák, utak változásai 'stb. egész városok jövőjét döntik el. 'S ez adó városokban az iparüzésre is nagyon hathat. Az építésbeni változtatásokat is nehezíti. 'S a' városi épületek jövedelme sokkal inkább ki van téve csökkenésnek, mint a' földművelés. Egész városrész süllyed, másik emelkedik, ha elhagyják a' vagyonosak, ha divat, érdek más gyűlpontot keres. — Végül mi a' földadó alkalmazásának helyét illeti: nem lehet azt kikerülni olyly államban, melylynek egész jólléte, ugy szólva, földművelésen alapszik, hol a' viszonyok egyszerűek, 's kereskedésről és iparüzésről magasabb értelemben szó is alig lehet. Személyi adóból nem képes az állam minden szükségéit pótolni; kénytelen földadót, vagy jövedelmit vetni ki. Az elsőnek különvéve az az előnye van, hogy a' terményzést, okos kivetés mellett, nem terheli. Másként van a' dolog gazdagabb, iparosabb, nagyobb forgalommal bíró államokban. Itt a' viszonyok bonyolultabbak, a' leggazdagabb pénzügyi források másutt keresendők. Továbbá az államformáktól is sok függ. Monarchiákban kezdetben egyszerű a' pénzügy kezelése. Itt a' domáinek, az állambirtokok jövedelmei mellett, a' földadó a' főkútforrás. Aristocratiákban, ha a' földbirtokosok viselik nagyobb részét a' közjövedelmeknek, nagyobb takarékoság lesz a' pénzügy kezelésében. Democrata államokban már más népelemek is merülnek föl. Itt a' mozgalmak némi ellensúlyozása végett is hasznos kedvezni a' földbirtoknak.

b) *Tőkeadó*. Míg a' földbirtokon kívül nagyobb jelentőségű vagyon nem volt, a' vagyoni adó csak arra szorítkozott. Később azonban ipar és kereskedés nagy gazdagságot halmazott egybe pénzben, nemes érezebben, 's ekkor e' birtok is adótárgy lön. De a' pénz, rendeltetésénél fogva, örökösen forgalomban levő c-reeszköz, szüntelen árapályban mutatkozik egyesek kezében. Ki saját üzletében nem használja, másnak használata által teszi gyümölcsözővé, hozzá mért használati díj, vagyis kamat mellett. A' használatlanul heverő pénz igen csekély az egész országban forgalomban levő öszlethez képest. Honnan következik, hogy nem könnyű a' pénzt, gyors forgásában mintegy fentartóztatni, megadóztatás végett. Csaknem véletlen dolga, hogy valakinél bizonyos pillanatban mennyi készpénz van, 's általában szinte lehetlen tudni, mennyi pénze van minden lakosnak az államban. 'S azért a' pénzt ott törekszenek megadóztatni, hol

tökésítve, bizonyos összegben mutatkozik. Így a kölesönnel, mely földbirtokra adatik, 's jól rendezett hitelintézmények útján az állannak tudtára van; 's más adóssági kötelezvényeknél. A' földbirtokra bejegyzett adósság megadóztatása a' birtokviszonyokra hasonló hatással van, mint a' földadó. Ez adónemet leginkább ott alkalmazzák, hol adóssággal nagyon terhelt földbirtokra vetettek földadót. A' teher egy részét itt a' tőkeadóval a' hitelezőkre hitték vethetni. Azonban az eredmény többnyire roszul ütött ki. A' birtokosok hitelét esőkkehtë. A' tőkepénzeseket eljleszté a' földbirtokra kölesönözni. Ha minden zálogjelre adott kölesön adó alá vétetik, azon hatást idézi elő, mint a' kamatláb emelkedése, 's megtörténhetik, hogy a' tőkepénzek más iparágakra folynak a' földbirtoktól. Kis adónak természetesen nincs ilyly káros eredménye, de az aztán keveset is jövedelmez. A' tőkeadó különben is nem a' nagyon és jövedelemhez képest terheli a' polgárt, hanem csak bizonyos pénzvizonyaiban. (Lásd: bélyegadó)

c) *Örökölési adó.* A' leleményes pénzügyérek találmánya. Alapja, venni a' hol lehet. Áll az örökség, vagy hagyományul nyert vagyon bizonyos meghatározott száztulijából. Sem a' vagyonnal nem áll ez adónem szabályszerű viszonyban, sem a' jövedelemmel, sem az állam iránti kötelezettséggel, vagy a' személyes körülményekkel, mikén más adó alapszik. Az állam által nyújtott személyi és vagyoni ótalon fentartására különben is adózik minden polgár. 'S minő különbözők az öröklők viszonyai? Némelylyek mindazáltal védik ez adót, a' szerencse adományának mondván az öröklött vagyont, 's nem ütköznek meg benne, ha belőle, mint a' sorsjátékoknál szokás, egy rész levonatik. Ezáltal ekkép pénzt hittek szerezhetni a' pénzügyérek, a' nélkül, hogy az adózót nyomná, mert nem attól követelik az új adót, mi már övé volt, mit kézmunkájával fáradságosan szerzett. E' kis levonást jó szívvel tűrik a' nagyobb nyereség örömeinek befolyása alatt. Mihez járul, hogy nem is minden örökös fizeti. A' közel rokonok 's egyenes örökösök, kiknek alapos reménye volt az örökséghez, rendesen kiméltetni szoktak. Vagy legalább, bizonyos fokozat szerint kevesebbet fizetnek. Bármint igyekezzünk is igazolni ez adót: mégis igen érzik rajta az önkény szaga. — Jog, méltány nem igazolja, csupán pénzügyi szükség. — Hasonló megjegyzés áll minden egyéb birtokátruházási adónemekre. Ilylenkor a' vevő a' jószág árába betudja ez adót, 's azzal kevesebbet fizet az eladónak. Ez adó tehát a' birtok árát esökkenti. 'S így abban különbözik az örökölési adótól, mert ez az örökös nyomja, míg a' birtokátruházásra vetett adó az eladóra hat vissza, 's ezáltal az eladást nehezíti, a' nélkül, hogy a' birtokra későbbre is esökkentő terhet vonna. Városi kis birtokra kevésbé alkalmazható, mint nagy mezősi vagyonra. Amaz gyakrabban cserél urat. Azonban mindennütt egyiránt alaptalan, helytelen, a' menyinyiben nemcsak nem az adózási képességhez aránylag terheli a' polgárokat, de a' birtokosok osztályát sem egyenlően nyomja. Csak ott alkalmazható, hol, jól rendezett hitelrendszer mellett, minden birtokváltozás a' hatóság tudtával történik; és csak akkor nem ártalmas, ha olyly kicsiny, hogy semmi lényeges akadályt nem vet a' birtokváltoztatásnak. Mindenekfölött káros demokrátiákban 's olyly népes országokban, hol a' nagy birtok elaprózása az állannak érdekében áll.

d) *Bélyegdíj*, bélyegadó. Nem minden bélyegadó tartozik ugyan e' rovatba, mindazáltal, névrokonságnál fogva, a' szorosan ide nem tartozókat is megemlítjük e' helyen. A' bélyegdíj háromféle : 1) értékbélyeg, 2) általános bélyegdíj 's 3) a' kártya-, naptár-, hirlap 's hasonló nemű iparczikkek bélyegdíja. Az első, a' törvénykezés alatti tárgyak kezelésénél vétetik, azoknak értéke szerint ; a' második a' közhivatalnokokkali minden írásbeli közlekedésre vetetik, ugy szinte általában minden papírdarabra, melyly oklevéll jellemmel bír, a' nélkül, hogy e' bélyegdíj meghatározásánál a' tárgy értéke vagy jelentősége tekintetbe jőne, az utolsó csak bizonyos iparczikkekre rovatik. — Az értékbélyeg nem kevésbbé nélkülöz minden helyes elvalapot, mint az öröködési adó. Vagyont terhel tekintet nélkül az adózó egyéb viszonyaira. Meglehet, hogy egy helyt az illető polgárnak egész vagyona forog kérdésben, mit a' bélyegdíj megró, mig másíknak talán csekély vagyonrészéről van szó. 'S a' szegényt jobban terheli, mint a' vagyonost. Az sem bizonyos, hogy mindig azon értéktől vétetik, melylytől kellene. Főleg termékeknl 's egyéb bonyolult természetű ügyekben. 'S a' kivitelben is nagy nehézségekkel jár e' bélyegdíj. Szoros ellenőrségre, sok fáradságra van szükség. A' törvénykezési személyek minden ügyben kénytelenek a' szóban forgó tárgy értékét meghatározni, megbecsíteni, 's kétes esetekben elhatározni, ki fizesse a' bélyegdíjt. Ekkép a' törvénykezési személyek adószedéssel és ellenőrzéssel is terhelhetnek, mi nem tartozik rájuk ; 's némileg lealacsonyító, pénzügyi érdekek képviselőivé tenni az igazságszolgáltatás tisztkeit. 'S ha nem nagy buzgósággal járnak el a' szorosan rájuk nem tartozó dologban, némileg a' főbb adóhivatalnokok ellenőrzése alatt állanak, mi függetlenségi érzéseket sérti. Nem igazolhatni tehát ez adónemet, a' kincstári érdeken kívül, egyéb okkal. — Másként áll a' dolog a' hivatalos okiratoktól fizetett bélyegdíjra nézve. Ez sines ugyan arányban az adózási képességgel, mindazáltal nem olyly nyomasztó. Ha nem igen magas e' bélyegdíj, csak olyly formán tűnik föl, mint a' papír némi megdrágítása. Nem terhel szerfölött 's mégis elég hasznot hajt az államnak. E' jövedelem biztosítása végett szükséges elhatározni, hogy csak olyly okiratok bírnak jogi érvénnyel, 's csak olyly beadványok fogadtatnak el a' hivatalok által, melylyeknek papírja bélyegezve van. Szükség azonban, hogy ha valaki nem használ ilyly bélyegezett papírt, ne tekintessék az pótolhatlan hiánynak, 's e' mulasztáson csekély ráfizetéssel segitni lehessen. A' ráfizetés anynyi legyen, mennyi épen elég, az illetőt a' bélyeg használatára szorítani. Ezen bélyegdíj már a' beszedeánl sem jár nagy nehézséggel. Itt nem kell hírói segély, becslés 'stb. Az egész dolog a' bélyeg ellenőrzésére vonatkozik, mit könnyen teljesíthet bármelyly hivatalnok. 'S ez ellenőrzéshez érdeket köthetni, ha a' ráfizetésből részt adnak a' hivataluoknak, kihez az irat beadatott. — A' bélyegdíj harmadik neméről, melyly ipariüzleti tárgyakra rovatik, az ipart terhelő adóknál szólándunk.

De legyen elég a' vagyont általában illető adókról. Lássuk most azon adónemeket, melylyek e' *vagyon nyers* jövedelmét, *termékeit 's használatát* róják meg. Első tekintetre ugyan fölöslegesnek tetszik e' jövedelemre és használatra vetett adót elkülönzeni a' vagyont terhelőtől ; mert hiszen

ez is épen jövedelmegzősége miatt tárgya az adónak. Az alkalmazásban, alaphoz azonban lényeges különbséget tapasztalandunk. Többi közt vannak bizonyos birtokrészek, melylyek épen semmi jövedelmet nem hoznak, 's mégis szinte adó alá vonatnak a' vagyoni adó által. Ilyyenek a' várak, mulatókertek 'stb. 'S a' termékekre és haszonvételre vetett adó lényegében is különböző, attól, melyly a' vagyont általában rója meg. Emez a' vagyont magát, általában érinti, 's állandóbb természetű; míg a' másik az iparral emelkedik, ingékony, változóbb jellemű. Ez utóbbi sorozatba tartozik legrégibb időktől óta:

a) *A' dézsma.* Talán még régibb, mint a' földadó. Leginkább természetben fizették. Változik a' termés szerint, honnan azon eszmére jöttek sok helyt, hogy belőle meghatározott őszletű adót csináljanak. Ez által természetét megváltoztatván, földadó lett. Olaszországban még ház-, sőt iparadó is van decima név alatt. Itt a' néven kívül egyéb közös tulajdon nem fordul elő. — Igazságtalan a' dézsma, mert az adózási képességet nem veszi tekintetbe. Egyformán kiveszi részét azon földről, melyly alig fedezi a' kiállítás költséget, mint arról, melyly nagy menynységű tiszta jövedelmet ad. A' nyers és tiszta jövedelem közti viszony földdarabonkint változik. Azonban a' tiszta jövedelem kitudása végett évenként becsléshez kellene folyamodni. Ezért a' tized könnyebb végét fogja a' dolognak, 's a' nyers jövedelmet adóztatja. Ez által az ipart terheli, 's elvesz minden javítási és beruházási kedvet a' birtok körül. Ide járul továbbá a' beszédés gyűlöletes módja. 'S azért, mint említők, vagy határozott őszletben állapították meg több helyeken a' dézsmát, vagy pénzadóra változtatták. Bármilyen gyűlöletes és hibás elveu alapszik is azonban ez adónem, néhol szinte kikerülhetlen. Ha valamelyly ország népessége igen csekély 's csupán földművelésből és marhatenyésztéssel tengődik, 's az éghajlat biztos kilátást, nem igen nyújt rendes gazdag jövedelemre, szóval: hol nyers és tiszta jövedelem közt nem olyly igen különböző még az arány: ott lehet a' dézsmát alkalmazni. Így néha a' szőlőshegyeknél és kerteknél is, csekély népesség mellett, egyszerű viszonyok közt, míg nem nagy műveléssel üzetik a' szőlőtenyésztés. Könnyebben tűrhetővé válik továbbá ez adónem, ha beszédése a' községi hatóságokra bizatik. A' községi hivatalnok tudja, kinek mennyije termett a' helységben. Azonban ehhez fejlődött községi élet kell, 's a' dézsma, mint látjuk, annálinkább alkalmazható, minél közelebb van valamelyly nép a' pásztori, az egyszerű mezei élethez. (Lásd ez adónemről bővebben a': *Dézsma* cikket).

b) *Használati, haszonbéri adó.* Megkülönböztettük ez adónemet attól, melyly valamelyly jószág jövedelmére vettetik. Nem minden vagyon ad, a' szó tulajdonképeni értelmében jövedelmet, 's megeshetik, hogy az, ki a' vagyon jövedelmét élvezi, és az, ki csak használatul bír valamelyly vagyont, két különböző személy. Honnan következik, hogy ez adónem hatása más lehet, mint a' jövedelmet terhelő adóé, 's mindkét adó külön személyeket érhet. Ez adó elve, a' vagyont épen haszonvételében róni meg. Mértékül szolgál a' tulajdonos és azon egyén közötti szerződés, kire a' kérdéses vagyon használata át van ruházva. Ha az adónak célja: a' vagyont egyes alkatrészeiben megróni, a' haszonbéri őszlet vétetik alapul; ha pedig a' haszonvételt magát akarjuk megróni, akkor azon

érték, vagy haszon lesz adózási alap, melylyet a' jószágból a' bérlő hűz. Természetes, hogy ez adó sokkal nagyobb öszletre hág, ha valamelyly vagyon jövedelmeire vettetik általában, mintha csak a' haszonvételt terheli. Hogy a' haszonbérre, vagy bérletre vetett adó a' bérlőt vagy a' bérbeadót éri-e, rendszeren a' körülmények határozzák el. Az adótörvény irányát az élet kijátszhatja. Sok függ például a' haszonbért keresők vagy kiadók számától. Mihelyt azonban a' bérlőt éri ez adó, nem a' tulajdonost, ezéjját téveszti. De alapelvében is van némi igaztalanság. A' haszonbér magassága nem ad helyes mértéket a' vagyon egyes részeiből vont haszon megítélésére. Mindaz áll tehát itt, a' mi a' földadónál. Ha pedig azon hasznót éri ez adó, melylyet a' bérlő von, használati vagy iparadó lesz belőle. Az épületek, mulatókertek 'stb. haszonvételének megadóztatása olyly jellemet ölt, mint a' fogyasztási adó. A' fogyasztási adók elve: a' fogyasztásból következtetni a' polgárok jövedelmeire. Valamelyly fogyasztási cikket 's jövedelmi ágat kiválólag megadóztatni csak akkor helyes, ha épen azon ág, melyly új adó alá vonatik, azelőtt kevésbé volt terhelve. Az ilylynemű adók azonban, a' megrótt tárgyak értékét csökkentik, 's így egyszersemind a' vagyont is terhelik. Városokban mindazáltal jobbak, mint a' földadók. Az ilylynemű (használati) adókra nézve végül meg kell jegyezni, hogy a' kivetés idején egyedül a' haszonvevőket, bérlőket éri. E' tekintet nagy figyelmet érdemel, másként a' kisebb bérlők seregéstől buknak. Különbben ez adó kezelése már teljesen kifejtett közgazgatási gépezetet tesz szükségessé. Egyszerű államviszonyok közt alig kivihető.

A' vagyon termékeire és használatára vetett adóknál későbbi eredetűek azon adónemek, melylyek a' nemzetgazdaság új forrásai keletkezésével jöttek divatba, midőn t. i. az ipar, kereskedés nagy értékeket teremtett, 's a' pénzügyérek át kezdék látni, hogy a' földbirtokon kívül egyéb vagyon is van, 's egyéb *jövedelem* is, mint melylyet a' föld termékei 's más fekvő javak haszonvétele nyújtanak. Mi parányinak tűnt ekkor föl a' mezzei gazdának nagy szorgalommal nyert terméke a' kalmárok és gyárosok roppant nyereményeihez képest. 'S általában mi korlátozt a' földmivelő nép sorsa a' városi iparüzőkkel szemközt! Csuda-e, ha e' tekintet nagy forradalmat idézett elő az adóügyben is. Az új források nyílása új kombinációkra vezetett. Majd egyes jövedelmi ágakat róttak meg, mint a' hivatalnokok és iparüzők jövedelmét, majd egyéb jelenségeiben rótták meg a' jövedelmet, mint például a' fényüzésben és fogyasztásnál, 's végre megkísérték az egyes polgárok öszszes jövedelmét venni adó alapjául. Az utolsó adónem a' kutató pénzügyérek legkésőbbi találmányaul tekinthető, mindazáltal erről szolandunk itt, a' *jövedelmi adók* közt először, mint a' melyly egyedül és legtisztábban képviseli a' jövedelmi adó alapelvét.

a) *A' tulajdonképeni jövedelmi adó* elve, hogy kiki tehetsége szerint vettessék adó alá, 's ez adózási tehetség aránya a' jövedelem szerint méressék. Igaz ugyan, hogy ez adózási képesség némi személyes körülményektől is függ, hogy p. o. a' beteg ember, önfentartásán kívül, gyógyszerekre, orvosra is kénytelen költeni; de e' személyes viszonyok olyly különbözök, olyly körülményszerűek 's gyakran anynyira rejtettek, hogy azokat a' leggyűlöletesb kutatás mellett is lehetlen volna osztályozni.

De tekintetbe kell venni a' jövedelem értékének különbözőseit, mik például az első élelmi szükségek árkülönbségéből erednek. Így a' lakás a' városban egy harmaddal, sőt többel is drágább, mint falukon. További kérdés, hogy a' különféle jövedelem ágak különféleképen adózzanak-e? Nem igaztalanság-é azt, ki kézmunkájával keresi jövedelmét, szintolyly magasan adóztatni, mint azon embert, ki vagyona jövedelmét nyugton élvezi, kinek talán egy nyugtatványírásba kerül bevétele? E' jövedelem nincs olyly változásnak sem kitéve mint például azon munkásé, kit keresetében betegség, munkahiány és sok egyéb körülmény akadályozhat. Az állam tehát ne követeljen annyit a' munkabérből, a' napi keresményből, mint a' vagyon kamatiból. A' mezőgazdasági termékek, házbérföldjévétele 'stb. is mind nagyobb változásoknak vannak kitéve, mint a' kamatláb, a' tőke jövedelme. Így a' szatócs jövedelme is csekélyebb, de egyszersmind biztosabb, mint a' nagy kereskedőé és előkelő vendéglősé. Azonban szinte lehetetlen a' jövedelembiztoság mindezen fokozatait tekintetbe venni a' törvényhozásnak. Kiki úgy használhatja vagyonát, mint neki tetszik, beruházása, elhelyezése tőle függ. De nem áll az embernek hatalmában az ipariüzlet és birtokosság közt választani, kinek nincs birtoka, iparra kell magát adnia. 'S már az aztán igazságtalan volna: e' két nemű jövedelem biztosága között különbséget nem állítani föl. Ha e' kelléknek 's ama fentebbinek, melyly az élelmi szükségek árkülönbségeire figyel, eleget teszünk: a' jövedelmi adó a' lehetőségig megközelíti az alapelvet, melyly kitkit tehetsége szerint tanácsol megadóztatni. — De nézzük az elv alkalmazását. Ez adónem mértékeül vagy mindenkinek kitudott jövedelmét kell venni, vagy bizonyos osztályokba lehet sorozni az adózókat, 's azokat, kik egy osztályban vannak, egyenlően adóztatni. Az utóbbi mód kétségtelenül hibás, 's az adózásban egyenetlenséget, igaztalanságot idéz elő. Például, ha egy osztályba soroztatnak, a' kik 500-tól 1000 ftig menő jövedelemmel bírnak, a' vagyonosbak, egyenlő száztuli mellett, kevésbbé vannak terhelve. Nem is említjük a' kivétési hibákat, mik mellett például ha olyly ember tétetik az 1000-tól 2000-ig terjedő osztályba, kinek 1000 forint jövedelme sincsen: kétszeres igaztalanság követtethetik el ellenében. Másféle osztályozás divatoz Poroszországban. A' törvény, a' polgári állás és nem a' jövedelem szerint osztá négy osztályba az ország lakosait. Mondják, ez osztályozás alapja a' monarchiai becsérzet, ez osztályokba tartozni; Hoffman szerint azonban a' poroszok nem igen akarják méltányolni e' becsületi szempontot. Igaz ugyan, hogy ez osztályok készítésében némi jelenségre kelle vigyázni, melyly nem lehetett egyéb, mint a' jövedelmi különbség, 's így az osztályadó a' közigazgatás kezeiben hiányos jövedelmi adóvá lett. A' törvény kezdetben négy osztályt rendelt, később nyolcz középosztályt csuszattak közbe, sőt a' rajnai tartományokban már tizennevezet is. A' szegény napszámostól a' milliomosig csak tizennevezet osztály! Nem csuda, hogy örök panaszszal ostromolják az igazgatást. 'S ha ez osztályadót azzal akarják igazolni, hogy az nem jövedelmi adó akar lenni, feleljük, hogy mégis azzá lett, 's ha nem az, akkor csupán rangadónak kell tekintenünk, miről már fenébb szólunk. Ekkor az osztályozást az élet jelöli ki és nem az adószedők, mi Poroszországban másként van. E' hibás elvű adót tehát

csak a' szelid alkalmazás teszi némileg türhetővé. — A' jövedelmi adónak helyes alkalmazása csak úgy történik, ha mindenki valóban létező jövedelméhez, 's így adóképességéhez aránylag fizet. De hogyan lehet e' jövedelem mennyiségét minden adózónál kitudni? Olyly föladat, melyly roppant nehézségekkel jár. Három ut van, melylyen megoldhatni némileg e' kérdést: 1) az adózók önkéntes bevallása; 2) hivatalos kutatás; 3) 's polgártársak általi becslés. Az önbevallás legszelidebb mód, de nem vezet megnyugtató eredményre, mert sokan vannak, kik nem tudnak ellenállani a' kísértetnek, hogy a' csekélyebb öszlet bevallása által adójokat könnyítsék. E' körülmény miatt aztán csökken és főleg a' legbecsületesh polgárokra nehezül az adó. Ennek kikerülésére esküt kívántak az adózóktól, mi azt okozá, hogy a' hazugok egyszersmind hamis esküvők lettek. Az eskü ilyly esetben csak a' vallásos embert sújtja a' kevésbbé lelkiismeretes hasznára. Mindig veszélyes és rozsz politika az államtól is a' lelkiismeretet az önzéssel, haszonleséssel öszszeütkezésbe hozni. Elég kísértet van az életben, ha nem szaporítja is az állam. 'S a' vallásos embert is sérti, minden alkalommal istenre hivatkozni a' kincstár érdekében. De hivatalosan sem lehetséges minden polgár jövedelmét kikutatni. Menynyire mivel 's mi roppant nagy hivatalnoksereg kellene ehhez. Nem is szereti a' polgár az ilyly kutatást, 's mindent elkövet, hogy a' hivatalnokot kijátszhassa. Ez eljárás csak gyűlöltté tenné a' magánviszonyokban fürkésző igazgatást, 's még sem vezetne biztos czélra. A' legegyszerűbb és természetesh tehát a' polgártársak általi becsültetés. Azonban e' becslési mód ismét a' nép jellemétől, miveltségétől, politikai forrásaitól 's keresetforrásaitól függ. Hol a' nép közt politikai szenvedélyek 's osztálygyűlölség vonnak határfalet, vagy a' községi szellem nincs kifejtve, hol földművelés és marhatenyésztés a' jólét egyedüli kútforrásai, 's a' lakosok egymástól távol, szétszórva lagnak 's közöttök a' forgalom, érintkezés kevés, hol végre anynyira egyenetlen a' földfelosztás, hogy csak igen gazdag és igen szegény osztályok vannak: ilyly viszonyok közt ez adó-kivetési mód sem vezet helyes eredményre. Viszály, elégedetlenség származnak ebből 's a' panaszoknak nem lesz vége hossza, főleg ha e' panaszok meghallgattatnak, melly esetben az adókivetés igazítása anynyi dolgot ad, hogy bajosan marad mellette elég idő adószedésre. Ha pedig az igazgatás elutasítja a' panaszokat, maga iránt támaszt békétlenséget, gyűlöletet. Legjobb ellenszer ez ellen a' fejlett közszellem, községi élet. Ezt azonban nem lehet adótörvénynyel előteremteni. Alapja a' nép jellemében fekszik 's csak ott fejlődik ki, hol a' központi hatalom nem fél a' hatósági élet erőteljes nyilatkozatától. Főleg democrata elemű államokban lehet azt kifejteni. — 'S midőn valahol a' jövedelmi adó beviteléről van szó, első kérdés: milylyen nagy lehet az, vagyis, milylyen nagy lehet az öszlet, melylyet tekintettel a' vagyon- és iparbóli jövedelem közti különbségre, adóul követelhetni? E' kérdést természetesen nem oldhatni meg számokban. A' körülmények határozzák el. Semmi esetre azonban ne legyen igen nagy ez adó, mert különben számos panaszra ad alkalmat, 's a' magas adóztatást alacsony becslés által fognak igyekezni kijátszani. Az adótörvény ez esetben a' többi adókra is legyen tekintettel, mert csak azon tiszta jövedelem lehet adó tárgya, melyly az illetőnek valóban ren-

delkezésére áll. Meghatározatván a' kivetendő adóösszet, azt nem pénz-jövedelem szerint kell számítani, hanem a' piaci különböző gabnaár egybevetése után fölvetett jövedelem szerint. Habár az élelmi szerek ára különböző helyeken nagy ingadozásnak is van kitéve, mindazáltal e' különböző helyeken a' középár viszonya, körülbelül sokáig egyforma marad. Előre nem látott körülmény ugyan könnyen megzavarhatja e' viszonyt; azonban ilyl rendkívüli esetek egyébként is adókönnyítést vonnak magok után. 'S ha soká tart a' rendkívüli körülmény, az adó szerinte módosul. — Miután az ország különböző vidékei szerint az adó ekkép meghatározatott, következik az egyéni kivetés. Mindenekelőtt az adózókra kell hagyni, hogy jövedelmeiket följelenték. A' följelentés helyessége aztán a' község képviselői által megvizsgálandó, kiknek eljárása után fenmarad a' kormány előtti panasztétel. Legezészerűbb, ha a' községek, hatóságok, saját becsüsoket választanak ez eljárásra, kik aztán a' hatósági rendes hivatalnokok felügyelete alatt teljesítik feladatukat. Az egész eljárást pedig a' törvény szabályozza; a' polgároknak a' nyilvannosságban és községi választásban 's a' kormányhozi folyamodásban nyujtván kezességet. Azonban kisebb hibák nem levén kikerülhetők, csak akkor fogadtatnak el fensőbb helyen a' panaszok, ha nagyobb jelentőséggel bírnak. 'S az alaptalan panaszok ellen ezélszerű, hogy a' panasztevők hordozzák az újabb eljárás költségeit, ha folyamodásuktól elmozdítatnak. Csak enynyi is mutatja, hogy a' jövedelmi adó igen sok bajjal, nehézséggel jár, 's csak igen jól rendezett államokban alkalmazható, hol erős közszellem van. Anglia példája hatalmas példát mutat erre. Ott a' Peel által bevitt jövedelmi adó egy tizedrészét tevé a' britt birodalom összes bevételének; mindamelltt, hogy azok, kik 150 font sterlingnél kevesebb évi jövedelemmel bírnak, mentesek ezen adótól. E' mellett volt lehetséges egy rakás terhes vámtétel módosítása és eltörlése által a' forgalomnak nagy lökést adni. Mutatja e' példa, 's a' rokonszenv, melyly azóta még általánosabb lett Angliában az adónem iránt, hogy az nemcsak hatalmas forrást nyit az államnak szükségben, hanem, minden vele járó kellemetlenségek mellett, szabad nép is könnyen megszokja azt, ha kivetése nem bizatik egészen zsaroló kinestári szolgálkra. Az angol gyakorlati tapintata jól tudja érezni és fölfogni ez adónem előnyeit.

b) *Iparadó.* Láttuk, minő nehézségekkel jár az összes jövedelmet megadóztatni; honnan a' pénzügyérek azon gondolatra jöttek: a' jövedelmet egyes ágaiban vetni adó alá. Miután a' vagyoni adó, földadó, tized, fejadó 'stb. mind nem volt elég fedezni az állam szaporodott szükségait, körültekintének, 's úgy találák, hogy az új szükségek mellett egyszersmind új jövedelmi források támadtak. Hatalmas ipar fejlődött ki, melyly millióknak nyitott kerestmódot, 's miáltal csakhamar városok lettek virágzók. Hasonló arányban fejlődött az ipart képviselő osztály közéleté. Smith iparrendszere és Sicyes harmadik rendmelltti izgatása közös célra dolgozott. Különösen azonban a' városok benső szerkezete volt összeköttetésben az iparrendszer alakulásával. Ez idézte elő amazt. Az ököljog korában a' városok falai közt kerestek menhelyet az ipariüzök. Czéhékbe szövöttek, mi némi közszellemet ébresztett közöttök. 'S a' nemesség kénytelen volt később elismerni, hogy a' lovagkardon kívül

más tényező is van az államban. A' városok a' monarchia és hűbéri szerkezet harczaiban vásároltak segélyadás által kiváltságokat. E' kiváltságokért örömmel oldá meg zsebeit a' polgárság, mert akkor azokban állott a' szabadság. Minden elem ilyly korlátok közé igyekvék magát beszánczolni. Az adott segélypénz aztán eredete a' városi adóknak. A' kiváltságok azonban, mik között kezdetben fejlődött az ipar, később korlátokká váltanak, melylyek a' tovább fejlődést akadályozák. A' védelmi eszköz szükkeblü egyedárusság lett, megtámadó a' társalom többi osztályait. De nem tartozik ide a' czéhrendszer ártalmait 's az iparszabadság előnyeit fejtegetni. E' szabadságot is kell némi rendőri tekintetekben korlátozni. Mindezekről azonban máshol. E' helyett itt az iparadó alkalmazását vizsgáljuk. — Az özszzes iparüző népet lehetetlen egyetlen adóosztályba sorozni. Semmi sem volna igazságtalanabb. Ez a' legegyszerűsebb személyi adó, fejadó fogna lenni. Miben keressünk tehát kivetési, osztályozási kulcsot? Némelylyek az iparüzlet nagyságát veszik föl, 's ezt a' munkások, segédek és napszámosok számától mérik. Ez azonban nem mindig mértéke a' jövedelemnek. Egyik iparüzőnek ügyességén kívül nincs egyéb tőkéje, másik e' részben bir túlnyomósággal 'stb. 'S néhol a' munkások számát gép pótolja. Mindazáltal olyly iparágakban, hol csupán emberi kéz szükséges, csaknem egyedüli adókulcs az, 's kevésbbé terhes a' szerinte változó adó, mint az, melyly minden iparüzőt egyformán róna meg, mi olylyformán hatna, miut a' roszul alkalmazott állandó termékadó. Általánosabb osztályozás, melyly csak a' szatócs és nagykereskedő, a' kézművés és gyáros közt tesz különbséget. Menynyi roppant fokozat van közben. Ennél már a' porosz osztályadó is helyesebb elvü, melyly legalább tizennyolcz osztályt állított föl a' napszámostól a' milliomosig. Mások az iparágak jövedelme osztályozásának mértékéül az iparüzés készületeit, műszereit, gépeit és egyéb eszközeit vették föl. Feledék, hogy némelyly iparághoz aránylag kevesebb műszer, gép 'stb. szükséges. Tehát ez sem lehet általános iparadó kulcsa. Továbbá nemcsak azt kell minden egyes iparágnál tudni, vajjon képes-e közterhet viselni, hanem azt is, minő arányban fizetnek az iparüzők más iparágakhoz és más életmódú adózokhoz képest. Csak így van helyes és igazságos alapja az adónak. Ha pedig általában rovatik meg az ipar, szinte a' nyers termelést terheli, mint a' tized. 'S itt még roszabb a' szerfölyött nagy adó eredménye. A' mezőgazdaság, bár menynyre terhelhetik, nem olyly könnyen marad miveletlen; a' földet nehezen hagyja oda végkép a' birtokos, legfelebb kevesebb költséget és szorgalmat fordít reá. A' nagyon terhelt iparos ellenben más iparásra adja magát, vagy egészen más életmódra. A' gyáros elbocsátja munkásait, 's kedvezőbb időkre vár, vagy másutt ruhazza be tőkéit, nyerkénletekre, utósó esetben a' veszélyes börzejátéokra fordítja. 'S az elbocsátott munkások kenyér nélkül maradnak. — Az iparadók közé tartozik, mint mondók, a' bélyegdíj is, melyly némelyly iparcikkre vettetik. Ez is a' nyers jövedelmet terheli, de olyly tárgyaknál, mik nincsenek nagy árváltozásnak kitéve, 's hol a' kiállítási költség fölött a' nyereség mindig biztosabb. Ez iparadó azonban kevesebbet hoz be, mint várni lehetne. 'S ha nagy, a' hazai ipart túlterheli, a' külföldinek javára. A' külföldi iparnak ez által lehetséges lesz a'

vám által okozandó árkülönbséget viselni, 's versenyre szállani a' hazai piacon. E' körülmény figyelembe veendő. Azt sem lehet ez ellen fölhozni, hogy például a' kártyadrágítás által az erkölcsiség nyer. Csak a' csempészet mozdittatik elő 'stb. Biztosabb ennél a' hírlapi bélyegdíj. Ez azonban, ha nagy, melyet jobban nyomja a' hazai irodalmat, mint a' biztosítéki öszlet, melylyet a' kiadó tartozik letenni. Általában esztelenség még csak fejlődő ipart bárminémü iparadóval szerfölött terhelni. 'S fejlett iparviszonyok mellett is csak úgy igazságos, ha azon kellékekkel bir, mikkel mint jövedelmi adónak birnia kell; ha az iparágak tiszta jövedelme becslés útján jól kivethető. A' kormányformákra nézve pedig, a' democratia az, hol az iparadó legkevesebb veszélylyel jár. Ott ugyanis az igazgatásban ez érdek is képviselve van, 's kevésbbé tarthat elnyomástól.

c) *Hivatalnoki jövedelemadó*, melyly az állam hivatalnokainak jövedelmét rója meg. Rendkívüli időkben természetes, ha a' jövedelmi adók e' rovattal is szaporittatnak. Rendes körülmények közt megadóztatni a' hivatali fizetést, anynyi, mintha az állam valóban kevesebbet adna tisztviselőinek, mint igérni látszik. Sinclair (History of the public revenue of the British Empire. Tom. III.) jeles munkájában ezt kézzelfogható képtelenségnek mondja.

d) *Fogyasztási adó*. Azon elven alapul, miszerint a' kiadásból, melylyet valaki szükségéi fedezésére költ, biztosan lehet következtetni jövedelmére. A' fogyasztásból következtet a' fogyasztó jövedelmére. Nem mindig helyes, bár természetesnek látszó következtetés. Némelyly ember többet fogyaszt, mint kellene, más kevesebbet, mint lehetne. A' fogyasztás mértéke nem függ mindig csupán a' fogyasztó akaratától, hanem a' körülmények is parancsolnak. A' családnya kénytelen többet költeni, mint a' nőtlen. Nem igazságtalan-e csupán ezért több adót róni rá? De halljuk a' pénzügyérek védelmét: hol van tökéletes emberi mű a' nap alatt? — Ha azt akarjuk, hogy sokat hozzon be ez adónem a' kincstárnak, az általános fogyasztási cikkekre kell azt vetni. Csupán ezek terhelnek minden osztályt. 'S épen az ilyly közszükségi tárgyak olyly természetűek, hogy bajosan lehet eldugni a' közellenőrség elől. Ilylyenek a' gabna, hús, só, fa, 'stb., mikre, bármint igyekszik is fogyasztását korlátozni, bizonyos mértékben mindenkinek szüksége van. Ezeknek megadóztatása tehát kétségkívül sokat hoz be. Azonban ki nem látja, hogy ez adó, a' legszükségesebb dolgokra nehezédvén, a' szegényebb osztályokat aránytalanul nagyon nyomja. Nem lehet állítani, hogy e' cikkekből valaki azon arányban többet fogyasztson, a' melylyben gazdagabb. Sőt ellenkezőleg áll némelyly tárgyakra. A' hussal élő gazdag ember kevesebb kenyeret fogyaszt; kevesebb vásznat, ki selyemmel is ruházza magát. 'S a' szegény, a' munkakeresők versenye miatt, nem mindig fedezheti innen származó veszteségét munkadíjából. Az egyensúly helyreállítása végett tehát úgy vélekedtek némelyly pénzügyérek, hogy vagy más adók alá kell még vetni a' gazdagabb osztályokat, vagy más cikkekre is ki kell terjeszteni a' jövedelemadót, melylyek nem tartoznak épen a' legszükségesebb életkellékekhez, mindazáltal a' vagyonosb osztályok által igen fogyasztatnak. Például a' gyarmati áruk, borok, finomabb

szövetek, kelmék. E' pótsterre azonban csak akkor van szükség, ha nagy a' fogyasztási adó. Különbén csak azon elvben lehet némileg igazolását találni, melylyben a' fejadót. Ha egyébiránt a' legszükségesebb dolgok fogyasztását sokáig terheli adó, a' pénz becsének csökkenése okvetlenül bekövetkezik. Nem tartozik ide hosszasan magyarázni e' jelenség okát. Csak azt említjük, hogy igen egy jelentőségü dolog, mondani : a' pénz értéke csökkent, és mondani : hogy az élelem drága. 'S ismét természetes, hogy ha a' pénzérték csökkent, az adóösszet is kevesebb értékkel bír. Ez esetben aztán nem igen nyer a' kincstár. — Egyenes fogyasztási adó az előadott okoknál fogva nem igen jó elő ; közönségesen közvetett uton szedetik, mint iparadó, vám, egyedárusság 'stb. Az egyenes fogyasztási adók egyik szokott neve a' *fényüzési* adó. Erre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a' fényüzés nem igen áll egyenes viszonyban mindenkor a' jövedelemmel, noha olyly küljelenség, melylyből többnyire okszerűleg ítélhetni az adóképességre. Más részről azonban az is igaz, hogy a' fényüzés emeli az ipar némelyly ágait. A' takarékoság, melyly tőkét gyűjt, 's azokat gyümölcsözővé teszi, egyetemesb hasznot áraszt az összes ipariügyre. Kevésbbé alapos azon adó, melyly bizonyos házhoz tartozó egyének (cselédek) és állatok (kutya, ló), 's egyéb tárgyak után rója meg az illetőket. Szenvedhetlen már az örökös ellenőrség, csaknem rendőri szemmeltartás is, melylyel ennek alkalmazása jár. Az előbbinek t. i. a' fényüzési adónak azon haszna lehet monarchiákban és aristocratiákban, mint a' rang és osztályadónak. Kiengeszteli az alsó osztályokat az ország nagyai iránt. Valódi democratiákban egyszerű erkölcsökre van szükség, veszélyesebb a' fényüzés. Itt tehát ellenszerű használtatik a' fényüzési adó. Aristocratiákban és monarchiákban némelyly állásoknak, helyzeteknek kényszerűsége hoz magával bizonyos fényüzést, Itt igen terhes lehet hasonló körülmények közt a' reá vetett adó. Általában csak ott van helyén, hol a' jóllét, gazdagság anynyira általános, hogy annak mintegy természetes következménye a' túlaradó fényüzés. — A' fogyasztási adó egyéb neméről az indirect adók között szólándunk.

Végül érdekesnek tartjuk, némi ismertetést adni e' tárgy legujabb irodalmának nevezeteseb termékeiről. A' német irodalomban figyelmet érdemel : *Ueber die Einnahmequellen des Staates von Magnus Grafen von Moltke*. Hamburg 1846. Azért említjük, mert e' munka fölosztását követtük mi e' cikkelyben, alapelveiben tett némi változtatással. Franciaországban *Coffinières* alaposan tárgyalja a' francia budget elágazásait, 's különösen a' földadóra vonatkozó kérdéseket. A' sóadóról *Dupont White* és *Ferrier* irtak. Páris város budgetéről *Say Horác*z értekezett kimerítő alaposággal. *Dumon*, volt pénzügyministertől megjelent : *Histoire financière de l'équilibre des budgets sous la monarchie de 1830*. *Léon Faucher*, volt belügyminister szinte „*Histoire financière*“ czimü művében a' jövedelmi adót fejtegette, a' bevétel és kiadás közti egyensúly helyreállítása iránt elmondván nézeteit. *Thibault-Lefebvre*től : *De l'impôt sur le revenu mobilier* etc. *Chateaullar*tól : *Des Finances*. Jelentek továbbá meg a' német, francia 's angol irodalomban számos röpiratok *Peel* jövedelmi adója tárgyalásáról. A' februari forradalom óta követett pénzügyi eljárást (*L'administration des finances en 1848 et en 1849*) többek közt du

Puynode Gusztáv adta elő. *Léon Faucher* is irt róla (*De la situation financière du budget* etc). Természetes, hogy az újabb socialisticus mozgalmak is gyakoroltak befolyást a' pénzügyi eszmékre. *Girardin Emil* ilyly című röpiratában: *Le Socialisme et l'Impot*, minden adórendszer megbirál, ostromol, 's hirdeti a' tőke megadóztatásának előnyeit. Erre *Thierry* „*De l'impôt sur le capital*“, című röpirattal felelt. Mindemellett *Girardin* nézetei átmentek a' socialisták programjába. Lehet-e máskép, midőn a' munka a' tőkét tekinti legnagyobb ellenségének? — y.

Egyenlőség. Egyike azon varázsigeeknek, miket az újabb mozgalmak a' politikai zászlókra felirtak. Nem feladásunk apothecosisát irni. Rövidek leszünk magyarázatában. — A' jog első elve: egyenlőség, e' szerint az egyenlőségnek érthető magyarázatát a' jog fogalmából adhatni. A' jog: az embernek cselekvésbeli szabadságán, vagyis akarata kihatásán alapszik, a' honnan a' jogot: külső szabadságnak lehetne mondani. A' szabadság és egyenlőség fogalmai tehát rokonok, úgy hogy maga az egyenlőség nem egyéb kölesönös és egyforma tartalmu szabadságnál. — A' szabadság és egyenlőség: a' jogrendnek elvei, a' honnan csak jogi és politikai egyenlőségről lehet szó. A' mi az embereknek tehetség- állapot- természeti- erkölcsi vagy vagyombeli 'stb. egyenlőségét illeti, részint olyan dolgok, melylyeknek értelme nincs, részint azon enervált phraseológiához tartoznak, melylyet a' lelki szolgaság a' szabadság nyelve gyanánt árul. Azon egyformaság, melylybe a' tehetségtelen a' tehetségest, a' gyenge az erőst, a' rest a' szorgalmast, a' kicsiny a' nagyot 'stb. lerántani szeretné, valódi megkötése volna a' szellem erejének, lenyűgözése a' szabadságnak. Ez egyenlőség lenne a' szolgaságban. A' kicsinyek soha sem értették a' mozgás egyensúlyozását, vagy azon egyenetlenséget a' szabadságban, melyly az ezerágu körülmények — a' különfoku és irányu emberi tehetségek következménye, melyly maga a' mozgás, az élet és öszhangzás a' dolgok között 'stb.

A' jog-egyenlőség szerint a' polgárok egyenlők a' törvények előtt. Szép diadala az alkotmányos eszméknek, melylyek a' feudalismus rendkülönbségeit megszüntették. A' törvénykönyvekből kezdenek eltűnni a' 'jobbágy', 'ur', 'nemes', 'nemtelen' 'stb. nevezetek, 's kezd általánosabb lenni az emberiség eszméje. — A' politikai egyenlőség szerint a' polgárok egyforma befolyással birnak a' törvényekre. A' népfelség eszméje kezd bemenni az alkotmányokba 's mig a' régibb időkben maga a' törvényhozás egyedáruság volt, ma a' census- és az emberiség igényeinek méltánylása által utat talál mindenik polgár hazai ügyeinek vezetésébe szólhatni. Vérral szerzett jogai az emberiségnek, mint azt a' két utósó század története mutatja. — Minden újabb társasági eszme az egyenlőség lépesönkénti kifejlésére vezet; és ez, *Tocquerille* szerint, általános, tartós, emberi hatalommal nem korlátozható; minden történet, minden egyes ember fejlését segíti. A' legrégebb, legfolytonosb, legállandóbb irányu, melylyet az évrájkok mutatnak, 's ha átnézzük a' történet lapjait, alig találunk nagyobb eseményekre, melylyek az egyenlőség hasznára ne lettek volna. A' keresztes és egyéb hadak megtizedelték a' nemeseket, és elosztották földeiket; a' löszerek 's tüzi fegyverek feltalálása egyenlővé tette az embereket a' csatamezőn; a' könnynyomatás egyenlő segédforrásokat nyújtott mind-

kettőnek értelmi fejlődésére, a' posta intézet úgy leteszi az ismereteket a' kunyhók küszöbére, mint a' paloták kapuihoz; a' protestantismus azt tanítja, hogy minden ember egyenlően utat találhat a' menyországba 'stb.

Tulajdonképi egyenlőséget egyébiránt csak a' despotiában és democratiában találhatni, itt az emberek az egyenlőségben szabadok is, amott szolgák és értelmiségnélküliek, különben a' világ egy népénél 's egy alkotmányban sem találhatni az egyenlőséget az eredeti jog szerint, mivel az emberek természeti és erkölcsi különbözőségei, — mik a' polgárisodás mellett elkerülhetlenek — szükségképen a' jogkülönbséget is magok után vonják. Mindamellert a' nivellirozást nem akarhatjuk ezáltal egyenlőségnek mondani és nem is ismerjük annak, hanem csak azt akartuk emliteni, hogy kisebb nagyobb mértékben, az ujkorbeli állományi törekvések a' jog- és politikai egyenlőség körül forognak. — A' vagyonfelaprózás emberei az „egyenlőség elvéből vezetik le a' „communismust“ is, 's még megérjük, hogy valamely fejtelennek eszébe jut a' fők szabályozását indítványozni ez elv szerint.

Hazánk törvényei a' legutóbbi időkben meg anynyi lépések voltak az egyenlőség felé. Az aristocratiai előjogok egyenkint elhullottak; a' törvényelőtti 's teherviselési egyenlőség megállapított. 1830 óta a' törvényekben folyvást e' törekvés mutatkozik; ennek teremtményei főleg az 1848-iki törvények.

A' birodalmi alkotmány szerint az egyenlőségnek hazánkra nézve ugyan nem egészen új, mert már I. István megírta a' fiának, hogy „szerencsétlen azaz ország, melyben csak egy nyelven beszélnek“ -- de ekkor mégis ismeretlen neme állapított meg: a' *nemzetiségek egyenjogúsága*. Hanem az elvet könnyebb volt kimondani, mint megoldani. A' nyelveknek ezen egyenlőségéből, nem gondoljuk ugyan, hogy Bábel támad, de mindenestre úgy véljük, hogy ez, az apróbb népeknek, a' szövetkezésbeli akadályokat megkönnyíti a' politikai egyenlőségre nézve. (I. nemzetiségek egyenjogúsága) — Sz.

Egyenlőségi clubb. (I. Magyar forradalom.)

Egyesületi jog. Az egyesületi jog majdnem azon egy természetű a' sajtószabadsággal; mégis eme' jogban több hatalom van, mint a' sajtóban. Midőn valamely vélemény nagyobb gyülekezet által képviseltetik, tisztább és szabatosabb alakot ölt magára. Az egyesület egy csoportba kőti az elágazó elmék törekvéseit, és azokat hatalmasan tolja egy általa világosan kijelölt cél felé. Azt lehet mondani: az egyesületi jogban több végrehajtó, a' sajtójogban több igazgató hatalom van. — Az egyesülési és nyilvános gyülekezési jog, alkotmányos országban magából a' képviseleti rendszer szelleméből következik, a' mennyiben a' képviseleti alkotmány általános, tartós és élénk politikai érdeket tesz fel a' népben, 's azt ápolni kell és fentartani. — „A' magános cselekvés szabadsága után — mond *Tocqueville* — legtermészetesebb az emberre nézve azon szabadság, minél fogva erejét a' hozzá hasonlókéval egyesítheti 's közösen munkálkodhatik. Azért is én a' társulati jogot, természeténél fogva, szintolyly elidegeníthetlenné tartom, valamint a' személyes szabadságot. A' törvényhozó el nem ronthatná a' nélkül, hogy a' társaságot magát is meg-támadja.“ — Az egyesülés többféle lehet, céljához, az időhöz, melyly-

ben előfordul — és azon viszonyokhoz képest, melyekben a' gyülekezők egymáshoz és az államban uralkodó, szabályozó törvényekhez állanak. A' honnan különbséget kell tenni azon állandó testületek (corporatio, collegium) közt, melylyek a' községek, városok, megyék, egyetemek 's a' t. és azon gyülekezők közt, melylyek kifejlődöket egyesek közvetlen akaratának köszönik. Amazok állodalmi intézetek, melylyeket a' törvényhozás alkot, emezek a' polgárok szabadságára hagyvák, a' menynyiben ebbeli jogukat a' törvény nem szabályozza. — Az egyesület értekezés végett áll össze, de egyszersmind általa a' cselekvés gondolata is foglalja el az elméket. Innen van, hogy az európai állodalmak nagy része a' gyülekezésben még most is, a' fennálló törvények elleni daczot lát. Olyly országban, hol a' vélemények csak árnyéklataikban térnek el egymástól, az egyesületi jog, úgy szólván minden korlát nélkül el lehet, hanem ezen jog gyakorlata annál veszélyesebbé válik, minél lehetlenebb a' nagy pártoknak többséggé válniok. Alkotmányos és valódi képviseleti rendszerrel bíró országban a' nagy pártok igen ritkán fejlődnek erőszak által többséggé, 's a' mozgalmak előleges felismerése sem olyly nehéz. Ha a' kormányok, az egyesületi szabadságban még ma sem látnak egyebet, mint jogot a' rend ellenihadizenésre: ezt csak a' szabadság tárgyábanijáratlanságuknak lehet tulajdonítani. Miért nem élnek az angolok az egyesületi szabadsággal vissza, kik e' jogot olyly régóta gyakorolják? — Az egyesületi jog, politikai hatalom egyszersmind épen úgy, mint a' sajtó. — Három lépesőt kell e' jog gyakorlatában megkülönböztetni. — Bizonyos számú polgárok, valamelyly politikai elvnek bizonyos módszerinti forgásba hozatala iránt egyesülnek. — Második lépeső: a' gyűléstarthatás. Midőn valamelyly politikai társulat, az ország némelyly fontosabb helyein működési pontokat állíthat fel, ez által munkássága nagyobbá, 's befolyása kiterjedtebbé válik. A' vélemények olyly erővel és hévvel fejlenek ki, minőre a' leirt gondolat soha szert nem tehet. — Végre: ezen eljárás nem egyéb, mint a' *képiseleti rendszernek felekezetre alkalmazása*, a' menynyiben t. i. politikai tárgyokban az egy véleményen levők választó gyűléseket tarthatnak 's biztosokat nevezhetnek, kik őket egy központi gyűlésben képviseljük. 's a' t. E' szerint az egyesületeknek célja: vezetni a' véleményeket, de nem erőltetni; javalni a' törvényeket de nem hozni. Mindamellet a' korlátlan egyesületi jogot, politikai tárgyban, nem lehet egészen egy karba tenni az írásbeli szabadsággal. Az egyik kevésbé szükséges és sokkal ártalmasabb, mint a' másik. Amannak egy nemzet korlátokat szabhat, a' nélkül, hogy uraságáról lemondania kelljen (Tocqueville). — Az egyesületi szabadság egy szükséges biztosíték a' többség zsarnoksága ellen és a' társulatok annyiyval kívánatosabbak a' pártok önkényének gátlására, minél democratiaibb valamelyly országban a' társasági állapot; mivel aristoerata nemzeteknél, a' másod rendű testületek, természetes egyesületeket képeznek a' hatalom visszaéléseinek megakadályozására. Nem lehet tagadni, hogy a' korlátlan politikai tárgygy egyesületi jog, minden szabadság maximuma, melylyet valamelyly nép elviselhet, míg más oldalról egy lényeges pontra nézve, egyedüli biztosítékot nyújt: a' melyly országban t. i. a' gyülekezés szabad, ott a' titkos társaságok ismeretlenek. Ott vannak pártok, de öszszeeskü-

vések nincsenek. — Az újabb korban, midőn az egyesületi szellem hasonlíthatlanul nagyobb erélyességgel lépett fel, midőn az associatio, azon emeltyü, melylyre a' társaság támaszkodik, hogy rozsdás bilincseiből kibontakozhassék — az alkotmányok érezhető szükségévé vált, nem kevesebb figyelmet fordítottak a' publicisták az egyesülési jog anyagi oldalán kívül annak formális oldalára. Absolut kormányu országok által vélték segíthetni a' dolgon, hogy eltiltván minden titkos egyesületet, titkosnak nyilatkoztattak ki minden egyesületet, melyly a' kormánynak előleges engedélye nélkül lépett életbe. Alkotmányos országokban olyly módokhoz nyultak, melylyek által sértetlenül maradván a' gyülekezés joga, a' törvényhozás közbenlépése nem terjed tovább, mint a' menyynyire az állodalom szervezeten működésének biztosítása megengedi. — Nem lehet feladásunk a' történeti érvek felkutatása, arranézve, hogy a' társulati eszme és szellem régiségét bizonyítgassuk. Elégséges anynyt tudni, hogy az ember, természeténél fogva, társaságos állat; s hogy ugyanazon ösztön, melyly vele a' státust megalakíttatá, irányozta őt a' státusok képzése előtt és képzése óta, egyesületek alakítására. „Az associatio az emberi társaság kiindulási pontja s jövendője egyszersmind.“ — Ezen elvből következik, hogy az állodalom jogokkal van felruházva az egyesületekkel szemközt. A' különbség abban van, hogy a' lehető visszaélések esetében, a' státusnak közbenjárási jogát az egyik fél a' törvényhozában gyökereztetni, melyly az egyesületi jognak, mint minden egyéb jognak körét megszabja, mások pedig az állodalom rendőri hatalmában s a' felügyelési jogban gyökereztetik ezen közbelépést, tehát olyly dolgokban, melylyeknek irányát és értelemhatározatát az alkotmányosság szempontjából kimutatni nem lehet. Látnivaló, hogy a' gyülekezés kérdése, az eltérések ilylyen színvonalára állítva, a' sajtó praeventiv vagy repressiv rendszerével hozatik kapcsolatba, a' menyynyiben a' társulatok vagy egyesületek alakulhatása — a' felügyelés jogának elve szerint — az előleges felhatalmazás által nem ritkán megszoríttatik. De mihelyt az egyesületről jogelvek alapján van szó, egész következetességgel azt lehet állítani, hogy a' gyülekezések alakításához, minden előleges felhatalmazás kieszközlése felesleges; mert ha képességeim gyakorolhatására előbb még engedelmet kell kérnem, akkor nem bírok joggal arranézve a' mit gyakorlandó vagyok. Joggal az bir, ki sajtát felelősége alatt másnak előleges engedelmé nélkül eselekszik (Szalay L.). Tehát mindazon okok, melylyek a' sajtónak repressiv kezelése mellett a' praeventiv vizsgálat ellen küzdenek, mindazok küzdenek az egyesületi jog mellett az előleges felhatalmazások ellen. A' ki sajtótörvényt akar, az egyesületi törvényt is akar. Az egyesületi jog összszefüggésben van a' nyilvános tárgyalásokkal, eskütszékkel s a' t. Feltaláljuk már a' rómaiak- és görögöknél. Angliában és az amerikai egyesült állodalomokban a' legnagyobb vállalatok a' szabad egyesülésnek köszönik lételöket. — A' mi az egyesületi jog korlátozását illeti, az előbbi franczia törvények szerint, mindazon egyesületekbe, melylyek magán nyereséget tűztek ki magoknak célul, rendszerint nem avatkozott be a' kormány. A' törvényben ugyan ott állt, hogy semmimű társulat, melyly 20 tagnál többet számlál, felsőbb engedelem nélkül nem engedtetik meg. De ezen törvényt nem alkalmazták, mivel mindkét

kamarában ismételve mondatott ki, hogy a' törvény nem egyáltalában a' társulatok- 's egyesületek ellen van intézve, hanem egyedüli célja a' fegyveres egyesületek elnyomatása, 's hogy a' politikai egyesületek elnyomása maga után vonja a' titkos egyesületek alakulását, tehát hogy amazoknak nyilvános működését tünni kell ellenörködés mellett, nehogy özszeesküvésekké fíjulanak. — Megbukván, épen az egyesületi alkotmányos jog sértése miatt, az Orleans család thrónja 's kormánya: a' fr. nemzetgyűlés, új chartája II-ik Fejezetének 8-ik §-ában kimondá, hogy a' polgárok társulati joggal bírnak, békésen és fegyver nélkül gyülekezhetnek, kérelmezhetnek 's a' t. E' jogok gyakorlata embertársaink jogai, szabadsága 's a' közbátorság határaig terjed.“ — A' badeni törvény szerint, felsőbb engedelem nélkül alakulhattak az egyesületek, mindazáltal joga volt a' kormánynak eltiltani azon egyesületeket, melylyek az állam biztosságát fenyegetik, vagy a' közjót veszélyeztetik. A' badeni törvénykönyv azonban, nem szolgálhat e' tekintetben sinórmértékül, mivel az egyesületek felbontásának módja iránt hibásan intézkedik. Általában alkotmányosság tekintetében a' képviselőiieknek mondott német státusok, példányul épen nem szolgálhatnak. — A' mi az angol törvényhozást illeti, III György 36, 37, 39, 59, 60. 'sa't. statutumai az egyesületi jog kérdésére is kiterjednek. Az angol törvény azonban inkább egyes esetekből indulva foglalkozik ezen kérdéssel, és nem azon általánosságban, mint például a' franczia. Az angol törvények szerint, tilos minden képviselői alapon álló politikai egyesület. Ugy látszik, ezáltal a' törvényhozás, a' parlamentet akarta versenytársuktól megóvni. Hasonlóképen törvénytelennek tekintetik minden egyesület, ha a' tagok nevei eltitkoltatnak. A' szabad kömivések társasága azonban, kivéttetik a' szóban levő szabály alúl. Törvénytelen továbbá bármelyly egyesület, ha tagjai esküvel kötelezik le magukat, ha olyan előjárói vannak, kiket az egyesület nem ismer. 's a' t. 1844-ben, midőn a' gabnatörvény elleni egyesület ellensúlyozására, az „*agricultural-protection-society*“ alakult, ennek elnöke *Richmond* herczeg, tanácsot kért az Exchequer' egyik bírájától: van e' abban törvénytelenység, ha a' központi egyesülethez vidéki egyesületek is csatlakoznak 's ha ezek levelezésben állanak egymással? — a' válasz a' volt: „nincs“. Ez eset azon szokásban levő szabály ellen bizonyít, melyly szerint a' levelező ágakra oszlott egyesületek is tilalom alá vonattak. — Mind ezen idézetből az látszik, hogy valódi alkotmányos országban, az egyesületi jog, az állam előleges felhatalmazásának alávetve nincs, vagy hogy azt praeventiv szabályok nem korlátozzák. Az azonban természetes, hogy ha valamelyly egyesület, több akar lenni egyszerű egyesületnél, például oklevelet ad ki (egyetem) vagy a' kisajátítás jogával kíván felruháztatni (vasutársaság), a' végrehajtó hatalomnak kettős ellenörködése alá tartozzék; de itt már nem annyira az egyesület, mint a' szorosabban vett corporatiói jogról van szó. A' testületek jogát épen ugy nem lehet az egyesületi joggal özszekeverni, mint például, az 1840-ki magyar törvényhozás 18-ik cikkelyéből, hol a' „közkereseti társaságokról van szó, az egyesületi jogkört fejtegetni viszzás dolog lenne. A' corporatiók mindenütt az egész világon, Angliában ugy mint Amerikában specialis törvény alatt állanak. — Amerikában a' politikai célokbóli társulatba

állás szabadsága korlátlan. 1831-ben, mikor legmérgesebb volt a villongás a vámtarifák miatt, egy massachusettsi polgárnak eszébe jutott, a' tariffa minden ellenségeit képviselőik által Philadelphíába meghívni, hogy a' kereskedelmi szabadság helyreállításának eszközeiről együtt tanácskozzanak, sokan gyülekeztek össze, néhányan ismert és híres férfiak. Dél-Carolina, melyly ez ügyben később fegyvert is fogott, a' maga részéről 63 követet küldött. A' gyűlés magára convent nevet vett fel 's több mint 200 tagot számlált. Tanácskozásai nyilvánosak voltak 's egészen törvényhozó szint öltött magára; vizsgálat alá vette a' congressus hatalmának kiterjedését, a' tariffa különféle rendeleteit 's a' t. A' convent 10 nap mulva eloszlott, miután felszólítást intézett volna a' néphez, melylyben a' congressustól megtagadtatott a' jog tariffát készíthetni, a' fennálló tariffa pedig alkotmányelleninek nyilvánított. Enynyire széles alapokra van ott állítva az egyesületi szabadság. Mindamellett, a' politikai tárgyú egyesületeknek korlátlan szabadsága még eddig az egyesült státusokban, nem szülte azon gyászos következtéseket, melylyeket másutt belőle várni lehetne. E' joggal élés átment a' szokásokba és erkölcsökbe. Az egyesült státusokban a' politikai egyesületek tárgyokra nézve békességek, eszközre nézve pedig törvényszerűek. — Mindazon okok közt, melylyek az egyesült státusokban, a' szoban levő jog kitöréseit mérséklék, leghatalmasabb talán az általános szavazat. Olyly országokban, hol az általános szavazat be van hozva, a' többség soha sem kétes; a' honnan az egyesületek tudják, hogy ők a' többséget nem képviselik. Ezáltal a' kormány erkölcsi ereje nő; mig ez Európában egészen ellenkezőleg van, mivel itt alig vannak olyly politikai tárgyú egyesületek, melylyek magokról azt ne tartanák, hogy a' többség akarát képviselik. Ez a' hit neveli erejüket, gyengíti pedig ellenükben a' kormányt. Amerikában az egyesületek csupán beszélnek és kérelmeznek, mig gyakran Európában a' politikai társulatok, természettel hajlandók olyan szerkezetet adni magoknak, melylynek semmi polgári színe nincs. — A' mártius 4-iki austr. alkotmány szerint „az austriai státuspolgároknak joguk van öszszegyülekezni, 's egyesületeket képezni, a' menyinyiben a' gyülekezet vagy egyesület célja, eszközei vagy módja nem törvénytelenek, vagy az álladalomra nézve veszélyesek.“ — Enynyi van elvül kimondva, egyébiránt a' jogot 's annak feltételeit részletesen szabályozó törvény ígértetik. — Sz.

Egyesült státusok Éjszakamerikában. Az éjszakamerikai köztársaságok politikai egyesülete fekszik az atlanti ocean, mexicói öböl és csendes tenger között, az éj. sz. 25° 's 49°, 's a' ny. h. 69° 's 126° közt. Az egyesült állodalmak 's Mexico között 1848 febr. 2-dikán kötött szerződés szerint a' két köztársaságot elválasztó határvonal kezdődik a' mexicói öbölnél, a' Rio Grandó vagy Rio-Bravo-del-Norte torkolatánál, aztán e' folyó mellett felfelé egész új Mexico déli határáig 's ennek mentében nyugotra egész addig, mig ez átmetszi a' Gilat, azután annak mentében azon pontig, hol beömlik a' Rio-Coloradoba 's ezen át követi a' két California közötti határvonalat (mert éjsz. California az egyesülethez tartozik) egész a' csendes tengerig. Kiterjedése az elnöknek 1848 dec. 5-diki jelentése szerint 843,082,465 hectare, vagy 146,620 □ geogr. mérföld. A' népesség 22 millióra tétetett (1840-ben 17 millióra). Az egyesült álló-

dalmak földé 3 nagy vidékre oszlik : a' keletire, melyly magában foglalja a' keleti állodalmakat, vagy az atlanti ocean vidékét; a' középre, melyly magában foglalja a' Missisippi roppant kiterjedésű vidéket, 's a' többi folyókét, melylyek a' mexicói öbölbe ömlenek; 's a' nyugotira, melyly magában foglalja a' szikla hegyektől (Rocky Mountains) nyugotra fekvő földet. Két hosszú hegyláncz, 45° szöglet oldalaiként helyezve, melylynek szöge délen volna, metszi át az unio földét, de nem nyulik ki belőlök főirányukon kívül semmi fontosabb ágazat; a' *Rocky Mountains*, melyly a' *Cordillerasok* nevezete alatt ismeretes roppant hegyrendszernek képezi éjszaki részét, és az *Alleghany* vagy *Appalachi* hegyek, az első a' esendes tenger mentében vonul délről éjszakra; a' második az elsőtől egészen elkülönözve önállólag fekszik; az elsőnek közép emelkedése 2700 metre, a' másodiknak 1000 metre (mintegy 9000' 's 3500'). Az egyesület földének legnagyobb része a' mexicói öböl folyamvidékéhez tartozik, de legnépesebb része az atlanti oceanéhoz. Az unio szélességi kiterjedésben 20 fokon nyulván el, természetesen igen különböző az éghajlat éjszakon és délen. Ott a' Sz.-Lőrincz folyó partjain a' tél elég szigorú 's a' nyár nagyon meleg, de a' hó télen nem jár alább a' sz. 30°-nál, kivévén a' hegyeket. Az év közép melege Albany-ban 9°, Philadelphiában 11°, New-York és Cincinnatiában 12°, Natchezben 18°, Floridában 22° cent. A' föld igen változatos : a' termelt növények természetéhez képest 3 vidékre osztatik, az éjszakira az éjsz. sz. 44°-án túl, hol az éjszaki fák 's az éjszak: európai és sibériai növények teremnek, kevés kuszó és vízi növény; a' közép vidékre, az éjsz. sz. 35° 's 44° közt, hol tölgy, platán, fehér czedrus, sok kuszó 's vízi növény lakik; 's a' délire a' 35° 's 37° között, hol nő a' karolinai nyárfa, a' magnolia grandifl. 's roppant sokasága kuszó, füves és vízi növényeknek. 27° alól a' növényzet egészen forró égalji. Az alma, körtve, cseresznye megérik az éjszaki tájon is, a' dinnyeye, narancs, 'sat. a' délin. Törökbuza mindenütt tenyészik; a' dohány a' 40°-ig, 's nyugoton egész Ohioig; a' pamut a' 37°-ig, 's műveltethetnék a' 39°-ig, a' rizs Karolinában, Georgiában, 's egész Sz.-Louis és Missouriig; a' czukornád sikeresen tenyésztetik a' 30° 's 39°-ig; a' gabonafajok éjszakon 's a' dél magasabb részén; len, kender nyugoton 's középen. Kőszén találtatik az egész Alleghany- és Missisippividéken, 's ugyanezen tájakon vas; arany kisebb mennyiségben több helyt találtatik; Felső-Californiának 's Uj-Mexiconak odacsatolása pedig új gazdag aranybányákat szerzett az unionak, melylyek kormányja kezei alatt már eddig is egészen más fejlődést nyertek, mint előbb a' mexicói igazgatás alatt. Az amerikai unio a' világon egyetlen állodalom, melyly e' század kezdete óta olyly óriásilag nevedett népességben. 1830-ban népessége 12,900,000 volt, 1840 ben már 17,000,000, 's 1848-ban 22,000,000. Az 1840-diki népszámítás szerint az akkori népességből fehér volt 14,189,218 (7,249,276 férfi, 's 6,939,942 nő), és 2,873,348 színes, kik közül szabad: 386,235, rabszolga: 2,487,113. Azon állodalmak, melylyekben a' rabszolgák a' fejérekhez képest legszámosabbak voltak : *Déli Karolina*, hol 81 szabadra, *Missisippi*, hol 92 szabadra, *Lousiana*, hol 109 szabadra, *Florida*, hol 111 szabadra, *Alabama*, hol 133, *Georgia*, hol 146, *Virginia*, hol 176, 's *Éjszaki Karolina*, hol 206 szabadra esik 100 rabszolga. A' rabszolgaság nem létezik az éjszaki és

nyugoti álladalmakban, éltörtötetett a' keletiekben, 's rendre el kell enyésznie Pensylvaniában, New-Yorkban, és New-Yerseyben. Az elsőben a' rabszolgá- gyermekek csak bizonyos ideig vannak a' rabszolgaságnak alávetve, a' másodikban minden 1804 óta született rabszolga szabad, a' harmadiknak törvényhozása a' földén született rabszolgá-gyermekeket szabadoknak nyilvánítja, 's felszabadítja a' bizonyos ideig földén tartózkodó rabszolgákat; 's a' többi álladalmakkal való rabszolgakereskedés 1798 óta tiltatik. Egyébiránt az unio minden állodalmában megtiltatott 1808-ban a' rabszolgák behozatala, 's az ottan találtatóknak teljes felszabadítását elrendelni nem sokáig késhetendik a' congressus, daczára a' déli állodalmak heves ellenállásának. Azon lakosok száma, kik kiválólág bányákban foglalkoztak, 1840-ben 15,203 volt, földművelők: 3,717,756; kereskedők 117,575, kézművesek és műiparosok 791545; tengeri hajósok 56,025; földközi hajósok 33,067; szép mesterségeket űzők 65,236. Az egyesült állodalmak népességének olyly sebes gyarapodása nagy részint a' minden országbeli európaiak bevándorlásának tulajdonítandó, 's mais igen nagy azon németek 's írlandiak száma, kik évenként az unio földére költöznek telepedni. A' nép tömege kivált az ugynevezett Uj-Angliát alkotó állodalmakban angol-szász fajú; számos német található a' közép állodalmakban, spanyolok és francziák a' déliekben. A' benszüölt indiánokkal 1789-től 1838-ig kötött szerződésék szerint, ezeknek nemzetiségei átszállítottak a' Mississipi túljartjára. Még ma is számlálhatni azonban közülök néhány nemzetséget az unio földén, melylyek közül főbbek a' Chactasok, Creeksek és Cherokeesek. Azon időszak alatt az igy átszállított egyének száma 81,282-re emelkedett. A' tőlök megvásárolt földtér 419,429,446 aceret tett, melylyért fizettetett pénzben vagy földben 81,672,824 dollár érték. Minden egyes állodalmakban és a' congressusban, angol a' hivatalos nyelv, 's a' súlyok és mértékek ugyanazok, melylyek Londonban. Maig is legnagyobb szabadság áll fen a' vallásgyakorlatra nézve, minélfogva az unio álladalmában a' különböző vallásfelekezetek sokasága nagyobb, mint bárhol a' világon. Katholikus volt: 1,300,000, baptista 5,000,000, christians 300,000, congregationalista 1,400,000; hollandus reformált 450,000, episcopalis 600,000; német református 30,000, lutheránus 840,000; mennonita 30,000, methodista 3,500,000, morva: 12,000, mormonita 12,000, uj jerusalem-templomi keresztyén 5,000, különböző felekezetű presbyterianus 2,175,000, unitarius 200,000, universalista 600,000, izraélita 15,000, quaker 6000, tunkers 30,000. Az el nem sajátított, 's részint az unio, részint az egyes álladalmak birtokában levő földek kiterjedése 220,000,000 acre; 1833-tól 1841-ig a' kormányok által eladatott 58,201,151 acre 73,832,008 dollárért. A' fő földtermények: buza 84,823,272 bushel, árpa 4,161,504; zab 123,071,341; rozs 18,645,567 bushel; törökbuza 377,531,875, burgonya 108,298,060 bushel; komló 1,238,502 font, rizs 80,841,422 font, czukor 155,110,809 font; dohány 219,163,319 font; len 's kender 95,251 tonna, széna 10,248,108 tonna; pamut 790,479,275 font; selyemgubó 61,552 font, viasz 628,303 font, gyapju 35,802,114 font; bor csak 124,734 gallon. Az öszszes gabonafajok termését a' népszámmal egybevetve, esik általában évenként 1 főre 36 bushel, mi körülbelöl hétszer anynyi, mint

menynyi Európában szokott esni. Bár gabona is igen sok kivitetik az egyesült állodalmokból, kivitelének fő tárgyát mégis a' pamut képezi, 's ez teszi alapját az unio 's Anglia közti nagy kereskedelmi öszszeköttetésnek. 60 év óta mekkora fejlődést nyert a' pamuttermesztés, megítélhetni onnan, hogy 1783-ban Liverpoolban 8 bál pamut letartoztaték, mint olylyan, melyly hamisan jelentetett az egyesült státusokból jövőnek, mert nem tették fel, hogy onnan egyszerre akkora mennyiséget lehetne kihozni, 's 1840-ben a' kivitt pamut mennyisége többet tett már 500,000 bálnál. Az állattenyésztés ugyanazon évben következőleg állott: ló és öszvér volt 4,335,669, szarvasmarha 14,971,586; juh 19,311,374; sertés 26,301,293; a' szárnyas házi állatok értéke 9,344,410 dollárt tett. Az erdők használása, melylyekkel az unio földje még roppant nagy mértékben van borítva, 22,042 munkást foglal el, és előállított egy év alatt 13 millió dollárnyi értékű fa, azonkívül roppant mennyiségű szurok, gyanta, hamu és hamuzsir. A' vadászat évi eredménye bőrök 's prémekben 1,100,000 dollárra ment. A' halászat 36.584 lakost foglalkodtatott, 's csak a' halesont értéke 1,150,000 dollár volt, 7,600,000 gallon halzsir, 4,800,000 gallon spermaczet-olaj, 775,000 mázsa füstös és szárított hal, 'sat. A' vasbányászat 's a' vas első feldolgozása 30,500 munkást foglalkodtatott 20½ millió dollár tőkével, 's 804 hámorban 286,900 tonna vas állított elő. A' kőszén-bányákban 6811 munkás dolgozott, 's azok 52 millió bushel kőszent adtak. Sóból 2,365 munkás előállított 6,200,000 bushel konyhasót. A' műipar nem régidő óta indult nagyobb fejlődésnek, de azért már is bámulandó kifejlést nyert. Különösen nagy emelkedést ad annak a' sok yers anyag rendkívüli bősége, 's azon bizonyosság, hogy az áruk biztos keletre találnak a' mindig növekedő 's vagyonban gyarapodó földmivelő népesség között. Az unionak két fő műiparos városa *Lowel* és *Pittsburg*, csak e' század kezdetén alapítottak, 's már is vetékedik Európa fő műiparos városaival 's hozzátehetjük, hogy ott a' munkások, jóllét és erkölcsiség tekintetében tetemesen jobban állanak mint Európában. A' műipar állása az 1840-diki felszámítás szerint következő volt. Gépgyártás 13,000 munkással 11 millió dollár értékű évi terménnyel; apró diszárak 5500 munkás 6,500,000 dollárral; fegyverkészítés 274 ágyu 's 88,000 egyéb fegyver; ékszeráru 1556 munkás 4,735,000 dollárral; egyéb érczemüek 9,800,000 dollár; gyapjuipar 2,585 gyapjufonó, 1420 gyapju kézműgyár 21,432 munkással 15,765,000 dollár tőkével és 21 millió dollár értékű évi gyártmánnyal; pamutipar 1240 fonógyár, 129 festőgyár, 72,120 munkás, 51,110,000 dollár tőkével, és 46,600,000 dollár értékű évi terménnyel; egyéb szövetek 17,400 munkással 's 8 millió dollárnyi évi gyártmánnyal; bőripar 17,135 különböző műhelylyel bőrkészítésre, 40 millió dollár értékű évi készitménnyel; szappan évenként, 50 millió font, fagygyugyvertya 18 millió, viaszgyvertya 3 millió font; égetett szeszes italok készítése 12,223 munkással, 10,306 szeszgyárral, 406 serfözővel, előállított 41,500,000 gallon szeszes italt, és 24 millió gallon sert; volt 81 nagy üveggyár 3,236 munkással és 3 millió dollárnyi évi készitménnyel; kőedénygyártás 1612 munkással és 1 millió dollár, 43 czukorfinomító gyár 3,250,000 dollár, esokoládé gyártás 1,300,000 dollár, 426 papírgyár 7 millió dollár értékű évi készitménnyel;

1552 könyvnyomda, melyekben kiadatott 138 napi lap, 1141 heti lap és 352 folyó irat; kötélgyártás 4 millió, szekér- 's kocsigyártás 11 millió dollárnyi évi készítménnyel. Az egyesült státusok kereskedése igen nagy kiterjedésű, 's e' tekintetben egyedüli versenytársa Nagy-Britannia kereskedése; fő kiviteli czikke : a' nyers pamut, melylyre az összes kivitel értékének fele esik. E' termény különösen Nagy-Britanniába, Franciaországba 's Németországba szállittatik. A' pamut után a' kivitelnek nevezetes fő czikkei: liszt, gabona, törökbuza, hajó-élelmezési szerek, nyers és készített dohány, rizs, halászati és erdőszeti termények; a' dohány különösen Angliába és Hollandiába vitetik, liszt és élelmi szerek Antilla szigetekbe és közép Amerikába; az ipareczikkek a' kivitelben a' nyers terményekhez képest igen csekély arányban fordulnak elő. A' bevétel fő czikkei : pamut, gyapju, len és kenderszövetek, késművek és köedények Angliából, selyem szövetek és borok Spanyolországból, thea Chinából, gyöles és gyapjuszövetek Németországból, fűszerek 'stb. Az 1844-iki felszámítás szerint külkereskedést üző ház volt 1108, és bizományi ház 2281; 119,300,000 dollár tőkével, részletben áruul kereskedés 57,565, melylynek tőkéje 250,300,000 dollárt tett; fakereskedő 1793, 10,000,000 dollár tőkével. Ugyanazon évben a' kivitel értéke volt 132,000,000 dollár és pedig 114,000,000 belföldi, 18,000,000 külföldi árukban; 59,000,000 dollár ment Angliába, 22,000,000 Franciaországba, 6,000,000 Cubába 6,000,000 az éjszakamerikai angol gyarmatokba, 1,200,000 a' Hanzavárosokba, 4,000,000 Németalföldre 'stb. A' bevétel értéke volt 107,000,000 dollár, 93,000,000 amerikai hajókon, 14,000,000 idegen hajókon, 34,000,000 ment Angliából, 17,600,000 Franciaországból, 10,000,000 Cubából, 6,650,000 Chinából, 5,000,000 Brasiliából, 4,000,000 Mexicoból, 2,600,000 Oroszországból, 2,500,000 a' Hanzavárosokból 'stb. A' kivitel főbb belföldi czikkei következő értékeket képviseltek: halászati termények: 3,200,000, prém: 1,240,000, fa és gyanták: 4,000,000, marha: 3,000,000, növény élelmiszerek: 15,600,000; dohány: 9,900,000, pamut: 64,000,000, burnot: 800,000, finomított cukor: 1,200,000, rhum: 284,000, pamutszövet: 3,550,000, vert-pénz: 2,240,000 érték. A' bevétel fő czikkei következők voltak: rongy: 570,000, prémek és bőrök: 3,200,000, festő fák: 800,000, ezin: 1,000,000, réz: 1,600,000, vert-arany 's ezüst: 9,000,000, thea: 5,400,000, kávé: 8,550,000, gyümölcs: 1,400,000, fűszer: 560,000, selyemszövetek: 10,000,000, gyapjuszövetek, sálók és gyapju-fonal 6,230,000, pamutszövetek: 6,500,000, indiai és chinai selymek: 1,240,000, len- és kenderszövetek: 1,600,000, disz-árúk és órák: 3,600,000, köedények: 2,200,000, indigo: 1,122,000, bor: 2,200,000, szesz: 1,600,000, cukor: 8,400,000; szivar: 870,000, vas: 3,900,000, só: 1,000,000, könyv: 210,000 dollár értékű 'sat. 1848-ban a' bevétel összege már 155,000,000 dollárt tett, miből 133,000,000 belfogyasztásba ment át, a' többi pedig újra kivetett, ugyanakkor a' kivitel értéke 154,000,000 dollárt tett. Az egyesült álladalmak kereskedésének legnagyobb része nemzeti hajókon úzetik, 's az amerikai kereskedelmi tengerészet semmivel sem alábbvaló a' britt tengerészetnél. Az amerikai tengerészet tonnasúlya 2,200,000 tonna, 's az összes amerikai kereskedés 3,300,000 tonna súlyú hajókat foglalkodtat. Nincs a' világon ország,

melyly nagyobb kiterjedésű közlekedési eszközökkel bírna, mint az észak-amerikai unio. E' század kezdetén alig volt még néhány világító tornya, néhány országútja és egy kis csatornája, 1838-ban már több mint 200 világító tornya, 3,000 angol mérföldnyi csatornája, 800 gőzhajója; 1840-ben 4,300 angol mérföldnyi forgalomnak átadott vasútja, 's több mint 5,000 mfdnyi tervezve, vagy építésben volt; 's minden irányban villanytelegraphok vannak felállítva, melylyek a' magániparnak is szolgálnak. Az egyesült állodalmaknak számos bankjok van ma is, ámbár az 1837-iki nagy pénzerisis alkalmával igen sok megbukott: mind csak kereskedelmi magántársulatok, különös kiváltságok nélkül, számuk meghaladja az 500at, több mint 260 millió dollár társulati tőkével. Tudjuk, hogy ott minden vallásfelekezet maga fizeti a' vallás szolgáit. A' katolika egyháznak 1842. 1 érseke volt Baltimoreban és 15 püspöke, 562 pappal és 21 papnövéddel; az anglicánus-episcopalisoknak volt 20 püspökük, 1009 lelkészük. A' többi reformált felekezetek közül legszámosabb papsággal bírtak a' methodisták, (10,971) a' baptisták (5,452) és a' presbyterianusok (2,898 pappal) 'sat. A' közoktatás tökéletesen szabad. Meg van hagyva az egyes állodalmaknak, hogy minden eladott földek árának $\frac{1}{16}$ -át tartsák vissza 's jövedelmét fordítsák népiskolák fentartására. Rendesen minden városnak van egy vagy több iskolája, falukon pedig legalább minden ugynevezett mezei osztálynak. Az elemi iskolák száma mintegy 48,000 's ezekben a' tanulóké 1,850,000. A' classikus és felsőbb oktatás intézetei részint az unio, részint az egyes állodalmak, részint magánosok aláírásai alapján állanak fén, 's e' tekintetben nincs megszabott elv. A' classikus iskolák száma ugyanakkor 3,242 volt 164,160 tanulóval, a' felső iskoláké 173, melylyekben 16,240 ifju tanult. Ezenkívül találtatott 40 hittani, 30 orvosi 's 10 jogtudományi iskola. Az unio egész katonai ereje egy major-general vezérlete alatt áll, ki Washingtonban lakik. Az egész unio fel van osztva 2 katonai osztályra, melylyek közül a' keletinek fő szállása van *Elisabethtownban*, New-Jerseyben, 's a' nyugotinak Missouri állodalomban *St.-Louisban*. Rendesen béke idején az activ sereg 11,169 főből áll, 's a' katonai pálya közönségesen nem kerestetik, úgy hogy a' közlegénység leginkább bevándorolt németek 's irlandiakból 's canadai angol szökött katonákból kerül ki. A' *milice*, vagy az unio nemzetőrsége 1,900,000 fő körül van. Az unio tengeri hada tekintélyes mind ereje, mind azon matrózok száma által, melylyet a' köztársaság, földéről kiállítani képes. Van 11 sorhajója, 1 közülök 120 ágyus, 10 pedig 74 ágyus; 14 fregat 44 és 36 ágyuval, 22 sloop, 5 brigg, 8 shooner, 13 hadi gőzös, 5 bombahajó, 6 hadi szállító hajó. A' tengeri haderő béke idején csak 7500 főből áll. A' tengerészretek önkéntes toborzás útján fogadtatnak. Van 7 nagy tengeri hadszer-tár *Portsmouth* (New-Hampshireben), *Charleston*, *New-York*, *Philadelphía*, *Washington*, *Portsmouth* (Virginiában), és *Pensacolában*. 1848-ban az unio kinstárának jövedelme 35,436,750 dollárt tett, melylynek legnagyobb része 31,757,070 dollár a' vámokból jött, és 3,328,642 dollár földek eladásából. A' költségek ezen évben, de odaszámítva az akkori háboru költségeit 42,811,970 dollárt tettek. 1847-ben 4,412,851 dollár az igazgatásra, 32,178,462 a' hadseregére, 9,307,958 a' tengerészetre, 3,000,000 az indiánokra, 4,145,400 a' postákra költetett, összesen egyéb költségek-

kel 57,952,636 dollár. 1847 végén az egyesület státusadóssága 24,256,494 dollárra ment. Ezenkívül a szövetségi költségvetéstől függetlenül minden állodalomnak saját külön költségvetése van, s adósságokat is függetlenül csinálhatnak. 1846-ban az egyes állodalomnak megalapított adósságai összesen 160,700,000 dollárra mentek : oda nem számítva azoknak különös czélokra felvett 50,000,000, és a városok 20,000,000 dollárnyi adósságait. Az egyes állodalomak különös költségeinek összege 31 millió dollárra tehető. Az unio egyes állodalmai jelenleg betürendben következők :

Alabama. Fővárosa *Tuscaloosa*, fekszik az éj. sz. 30° 12' és 35° közt, 's a' ny. h. 87° 21' és 90° 51' közt, a' mexicói öböl partján, Georgia, Florida, Tennessee 's Mississippi állodalomak közt; területe 53,100 □ angol mf. Lakossága : 350,000, ezek közt 1572 szabad szines, és 117,549 rabszolga. Lapos alföld déli részében, és csupán éjszakra hegyes, hol az Alleghany hegylánc végződik. Több hajózható folyóvíz öntözi, melylyek közt nevezetesebbek : a' *Mobile*, *Alabama*, *Tombigbee*, *Coosu* és *Tallapoosa* ; 's az Alleghany hegytől éjszakra a' *Tennessee*. Mérsékelt egésséges égálju, 's a' nyári hőség csupán déli részében igen nagy. Földe általában termékeny. Főleg műveltetik : pamut, melylynek évi terménye 300,000 bálra felmege, törökbuza, rizs, gabona, árpa, zab; délén : czukornád. Gazdag vas- és kőszénbányák. Kivitt terményeinek értéke évenként 10 millió dollárra megy. 1210 ang. mföldnyi csinált utja, 18 gőzhajója van. Státusadóssága 10,800,000 dollár, melylyből 7,800,000 kölcsönözött bankok felállítására, 3 millió pedig vasutakra. 1820-ban emeltetett állodalommá, 's a' congressusba 5 követet küld. General-Assemblyje áll 30 tagu senátusból, kik 3 évre választatnak, és 98 tagu követkamarából, kik csak egy évre választatnak. Választói joggal bir minden 21 éves fejér polgár, ki legalább egy év óta meg van honosulva. A' végrehajtó hatalom egy a' general-assembly által két évre választott kormányzóra van bizva. Van főtörvényszéke és méltányossági ítélőszéke, 's Tuscaloosában egyeteme. Alabama egyike azon álladalomnak, melylyeknek földét az indian nemzetségek nem olyly rége engedtek át; az unio közföldjeinek, melylyek e' nemzetségektől vásároltattak meg, területe 31,700,000 acre, vagyis: az álladalomnak majdnem egész földje.

Arkansas. Fővárosa : *Little-Rock*. Fekszik az éj. sz. 30° és 36° 30' közt, 's a' ny. h. 92° 's 97° közt. Területe 45,300 □ angol mérföld 80,000 lakossággal, ezek közt 7,000 rabszolga. Földe csak nyugoti részén hegyes; öntözik a' *Mississippi*, *Arkansas* és *Red-River* nagy folyók; földje általában gazdag, egész nyugoti részét erdők borítják. Az álladalom gazdagságát kizárólag a' földtermények képezik, melylyekből kivitetik főleg pamut, törökbuza, buza, liszt és épületfa. Arkansas 1819-ben állapított az unio részévé, 's 1836-ban emeltetett állodalommá, a' congressusba egy követet küld. Kormányzója 4 évre választatik minden polgár által, senátusa 17 tagból áll, kik hasonlólag 4 évre választatnak, képviselőháza 54 tagot számlál, kik 2 évre választatnak. Van főtörvényszéke, melylynek tagjai az egyesült két kamara által 8 évre választatnak. Az álladalom elismert adóssága 3 millió dollár. Az egyesület által Arkansasban szerzett közföldek területe 31,470,000 acre.

California (éjszaki) lásd ezt: —

Carolina (déli). Fővárosa: *Columbia*, területe 30,080 □ angol mér-föld; fekszik az éj. sz. 32° és 35', 's a' ny. h. 81° és 83' közt, az atlanti tenger partján Éjszak-Carolina és Georgia között; népessége már meghaladja a' 600,000-et, ezek között 260,000 fehér, 8,276 szabad színes és 328,000 rabszolga; legnagyobb arányban találtnak a' rabszolgák déli részében az alföldön, hol a' népességnek $\frac{3}{4}$ részét képezik. Lakik földén még néhány száz tagja a' Catawbas indián nemzetségnek, a' hasonló folyó partján. Éjszaknyugoti részén hegyes, közepén halmos, melyly halmok terméketlen fővényből állanak; többi része egészen lapos és nagy részben moesáros. Vizei mind az atlanti oceanba folynak, de köztük egy sínes nevezetes. Égalja igen forró és alföldön igen egésségtelen, melyly ki van téve a' sarga hideglelés és más lázak pusztításainak. Hegyes részén a' tél meglehetősen hideg, légmérséklete mindenütt hirtelen nagy változásoknak van alá vetve, roppant időszaki esőzések juniustól szeptemberig, 's dühös szélviharok járnak. Földe a' hegyes rész völgyeiben és a' vizek mentében igen termékeny, homokos része csaknem egészen kopár, a' hegyes vidéken és az alföldön rengeteg erdők találtnak; a' rabszolgákon kívül 200,000 ember foglalkozik földműveléssel 1,960 kereskedéssel, 10,330 mesterségekkel, 730 hajózással. Legtöbb tagot számlál a' vallásfelekezetek közül a' methodistáké, baptistáké, presbiteriánoké és anglicánoké. A' földművelés és erdőszet az állodalom gazdagságának két nagy forrása. Állattenyésztése virágzó, évenként csak vaj és sajt 600,000 dollár értékű állítatik elő; évi gabonatermése több mint 17 millio bushel, burgonya 2,700,000 bushel, rizs 60 millio font, széna 400,000 mázsa, pamut 150 millio font, fa 505,000 dollár értékű. A' carolinai rizs Amerikából legbeesesebb, 's a' moesáros alföldön mindenütt műveltetik, hol ennek művelése már a' 17-ik század óta honos. A' pamut, melyly nagy kereskedési terménynek nagybani művelése 1795 óta fejlődött ki, mindenütt megterem, de a' folyók deltáin és a' partok kis szigetein terem az angolok által úgy nevezett *Sea-Island* pamut, melyly az eddig találtatók között leglűresebb. A' műiparnak fő tárgyai a' pamut és gyapjuszövés, vas és papíráruk gyártása. A' kivitel értéke 10 millio dollár, a' bevitel 2 millio, a' kivitel értékének nagyságára nézve déli Carolina az egyetem vagyis az unio álladalmi között a' negyedik helyet foglalja el. Van Columbiában egyeteme, 's másik fő iskolája Charlestonban, 117 középtanodája, és 566 elemi tanodája. Közjövendelme 300,000 dollár, melylyből 185,000 rabszolgadó. A' végrehajtó hatalom kormányzóra van bízva, ki a' törvényhozó test által 2 évre választatik, ez pedig áll a' senátusból és a' képviselők házából, és minden évben Columbiában ülösszű. A' senátorok és képviselők az ülés idejére kárpótlást kapnak; 2 évre választatnak a' köztársaságnak minden szabad polgára által, (kivéven a' színeseket,) kik 21-ik évöket betöltötték, legalább 2 év óta az álladalomban laknak, bizonyos földbirtokkal bírnak és legalább 3 shillingnyi adót fizetnek. A' senátorok száma 45, képviselők 124; az álladalom fel van osztva 29 kerületre. Van 6 bíróból álló köztörvényi föttörvényszéke és 4 tagból álló méltányossági fő-itélőszéke (equity-cóurt). Az álladalmi bírák mind a' törvényhozó test által neveztetnek ki és visszahívhatók. Van benne anglicán püspökmegye és Charlestonban kath. püspökség; a' congressusba 2 senátort és 9 képviselöt küld.

Carolina (éjszaki). Fővárosa *Raleigh*, az atlanti tenger partján fekszik az éj. sz. $33^{\circ} 50'$ és $36^{\circ} 30'$, ny. h. $77^{\circ} 50'$ és $86^{\circ} 40'$, között, Déli Carolina, Virginia, Georgia és Tennessee álladalmak közt, kiterjedése 50,000 □ angol mérföld, lakossága majdnem 800,000, ezek között 500,000 fehér, 23,000 szabad színes, a többi rabszolga, néhány év előtt még 3,000 indián találtatott földén. Nyugoti részén hegyes, közepén dombos, többi része lapos, mély 's nagy kiterjedésű mocsárokkal, melylyek között legnagyobb az *alligátorok* mocsára. A' tengerpart mentében számos kicsiny fővény sziget találtatik, melylyek csak keskeny és nem igen mély átjárásokat hagynak. A' hegyes vidék völgyei, az alföld a' vizek mentében és a' tengerpart termékeny; égálja általában szelid, de alföldén és a' tengerparton igen egésségtelen. A' síkságok és homokdombok főbb gazdagságát rengeteg fenyő erdők képezik, vasa és kőszene gazdagon van. A' rabszolgákon kívül földműveléssel foglalkozik 217,000 személy, bányászattal 590, kereskedéssel 1,740, kézi mesterségekkel 14,330, hajózással 700, szép mesterségekkel 1,086. Legszámosabb vallásfelekezetek a' baptisták, presbiteriánok- és methodistáké. Az álladalom gazdagságát képezik a' földművelési, erdőszeti és bányatermények. Aratásának fő tárgyai: pamut és rizs az alföldön és mocsáros helyeken, pamut a' tengerparti szigeteken is nagy mennyiségben, vetemények és törökbuza mindenütt bőséggel, európai gabonafajok, len és dohány a' magasabb vidékeken. Állattenyésztése főkép sertésekre terjed ki. Az erdei termények csak néhány év előtt az öszszes kivitel értékének felét képezték; aranybányászata a' mult évtizedben sokkal gazdagabban jövedelmezett, mint később; műipara igen csekély, valamint jó kikötők hiánya miatt külkereskedése is, melyly ennél fogva inkább déli Carolinának és Virginiának veszi útját. A' kivitel értéke közönségesen évenként 390,000 dollár. Van 632 álladalmi elemi iskolája, 141 közép tanodája és 3 fő tanodája. 1849-ben az álladalom bevétele 84,000 dollárt, kiadása pedig 107,000 dollárt tett, megalapított státusadóssága nincs. A' végrehajtó hatalom egy a' nép által 2 évre választott kormányzóra van bízva, ki mellé egy a' törvényhozó test által választott 's 7 tagból álló tanács adatik. A' general-assembly áll egy senátusból 's a' képviselők házából; mindkettő tagjai két évre választatnak, az ülés idejére kárpótlást kapnak. A' képviselők a' 21 évet betöltött adófizető lakosok által választatnak, a' senátorok pedig azok által, kik legalább 50 acre földbirtokkal birnak. A' senátorok száma 50, a' képviselőké 120. Az álladalom fel van osztva 67 countyra. Van főtörvényiszéke 's 7 felebbviteli törvényiszéke. Minden álladalmi bíró a' törvényhozó test által neveztetik ki 's visszahívható. — Van anglican püspöksége; katolikus lakói pedig a' charlestoni katolikus püspök megyéjébe tartoznak. A' congressusba 2 senátort és 13 képviselőt küld.

Colombia, kerület (district) beszorítva Virginia 's Maryland álladalmak közé; fővárosa *Washington*, területe 100 angol mérföld, lakossága 44,000, kik közt 30,660 fejeér, 8,360 szabad színes, a' többi rabszolga. Nem alkot külön álladalmat, hanem 1790-ben engedtetett át az unionnak Maryland és Virginia álladalmak által, mint szövetségi föld, az unioi főváros felállítására végett, 's 1800 óta magában foglalja a' szövetséges kormány székhelyét 's egyenesen a' congressus által igazgattatik.

Connecticut, fővárosa *New-Haven*, fekszik az éj. sz. 41° 's 42° és a' ny. h. 74° 's 76° , Rhode-Island, Massachusetts és New-York állodalmak közt az atlanti tenger partján. Kiterjedése $4764 \square$ angol mf., népessége 312,000, kik közül 302,000 fejr, 8,105 szabad szines 's 17 rabszolga. Egyike az unio tömött népességü állodalmainak. Földe dombos, de nem hegyes, partja két jó kikötövel bir. Égalja igen egészséges, bár a' tengerparti szelek miatt gyakori légnársékleti változásoknak van kitéve. Telei szárazok, de az ég tisztasága bőven pótolja a' csipös hideget, melyly a' télen fűvó éj. keleti szelek következtében be szokott állani. Földe általában termékeny; vasa, kőszene van. Földműveléssel foglalkozott 57,000 ember; kereskedéssel 2,750, müiparral 28,000, tengeri hajózással 2,700, folyói hajózással 431, szép mesterségekkel 1,700. Legtöbb követőt szám-lál a' baptisták, methodisták és anglicánusok vallásfelekezete. Gazdag-ságának fontos részét képezi a' földművelés, marhatenyésztés és erdőszet. Gyapju évenkint 900,000 font, tejnemüek 1,400,000 dollár értékü. A' föld közönségesen kis 50—400-acre nagyságu majorokban műveltetik. Connecticut az unio egyik legműiparosabb állodalma; az összes müipari tőke értéke 13,700,000 dollár, 's a' müipari termények évi értéke csaknem 15 millió dollár. Legnagyobb kereskedést üz *New-York* állodalommal, az atlanti szigetekkel 's Délamerikával. Kivitelének tárgyát képezik földművelési és iparczikkei, bevitelét pedig azon nyers anyagok és élelmiszerek, melylyek földén nem teremnek. Kivitelének értéke 800,000 dollár, bevitelének 280,000. Az egész állodalmat számos jó ut metszi át, 's vasutja is van *New-Haven* és *Hartford* közt. Van 1,619 az állodalom által fentartott elemi iskolája 65,730 tanulóval, 127 közép-tanódája 4,865 tanulóval, 2 egyeteme és 2 főtanódája 832 tanulóval, azonkívül 2 orvosi, 2 hittani 's 1 jogtanódája. Bevétele 's kiadása 80 ezer dollár, státusadóssága nincs. A' végrehajtó hatalom a' nép által egy évre választott kormányzó kezében van, ki mellé hasonló időszakra alkormányzó adatik. Törvényhozó teste áll a' követi kamarából, melylybe a' követeket a' városok választják, régiségök szerint egyet vagy kettőt, és a' senatusból, melylynek tagjait a' kerületek választják. A' senatorok száma 21, a' követeké 208. Mind egy évre választatnak, 's ülés idejére kárpótlást kapnak. Minden unioi polgár, ki legalább 21 éves 's legalább 6 hónap óta az állodalomban lakik, választói jogot gyakorol, ha legalább 9 dollárt jövedelmező birtoka van, ha be van sorozva a' milice-be 's abban egy év óta valósággal szolgálatot tesz, ha ezen idő óta adót fizet, és különben a' szükséges erkölcsi biztosítékokkal fel van ruházva. Az állodalom 8 countyra van felosztva. Van fő állodalmi törvényszéke; az állodalmi birák mind a' törvényhozó test által neveztetnek ki 's visszahivhatók. A' congressusba 2 senátort 's 6 képviselőt küld.

Delaware, fővárosa: *Dover*. Az atlanti ocean partján fekszik az éj. sz. $38^{\circ} 30'$'s $39^{\circ} 45'$ a' ny. h. 77° 's 78° Pennsylvania, Maryland és New-Jersey állodalmak közt. Területe $2,120 \square$ angol mérföld, lakossága 80,000, és pedig 58,600 fejr, 17,000 szabad szines, a' többi rabszolga. Éjszakon hegyes, lapos része termékeny; kikötői nincsenek jók; égalja egészséges; ásványokban szegény. Földműveléssel foglalkozott 16,000 ember, kereskedéssel 470, müiparral 4,100, hajózással 640, szép mester-

ségekkel 200. Legszámösabb követői vannak a' methodisták, baptisták, presbyterianusok és anglicanusok felekezetének. Földművelése igen nagy szorgalommal üzetik. Műipara virágzó; összes műipari tőkéje 1,600,000 dollárra tehető, 2,500,00 dollár értékű évi terménnyel. Külkereskedése csekély, egész öszvege nem megy többre 40,000 dollárnál. Közlekedési eszközei közt nevezetes a' delawarei esatonra, melyly az unio földén egyik legfontosabb. Az állodalom által fentartott elemi tanodái száma 152, a' tanulók száma 6,924, középtanodája 20 van 764 növendékkel, azonkívül Newarkban egy fő-tanodája. Összes költsége az állodalomnak 22,000 dollár; státusadóssága nincs. A' végrehajtó hatalom élén a' nép által 4 évre választott kormányzó áll, ki nem újraválasztható. General-assemblyje 9 tagu senátusból és 21 tagu követkamarából áll. Közigazgatásilag 3 countyra van osztva. Van állodalmi fő-törvényszéke 's kancellári ítélőszéke. Delaware egy anglican püspöki megyét képez; katolikusai a' philadelphiai püspök megyéjébe tartoznak. A' congressusba 2 senátort 's 1 képviselőt küld.

Florida, fővárosa: *Thallahassee*, fekszik az atlanti ocean és mexicoi öböl partján az éj. sz. 25° 's 31°, ny. h. 82° 's 90° Georgia 's Alabama állodalma közt. Kiterjedése 45,000 □ angol mérföld, népessége az 1840-diki felszámítás szerint 54,477 volt, ezek közt 28,000 fejr, 817 szabad szines, a' többi rabszolga. Floridának egy részén még több indián nemzetség találtatott, de az unioval viselt, 's mindkét részről egyenlő kegyetlenséggel üzött háboru, daczára az indiánok részére kedvező földnehézségeknek, kiütetésöket, csaknem kiirtásukat vonta maga után. Florida nagy félszigetet képez az éjszakamerikai szárazföld délkeleti végén, 's egy része a' mexicoi öböl éjszaki partjának. Földe általában lapos, sokhelyt mocsáros, a' folyók partjai termékeny; nagy részét nagy kiterjedésű savannák foglalják el. Égalja éjszaki részén egészséges, de mindenütt forró, 's a' félszigeten egészségtelen, mivel itt a' tulságos nyári hőség veszedélyes lázokat idéz elő. Földműveléssel foglalkozott 12,120, személy, kereskedéssel 481, kézi mesterségekkel 1,120, hajózással 560, szép mesterségekkel 204. A' gazdagság fő részét a' földművelés és az ezzel öszszeköttetésben álló mesterségek képezik. Gabonafajok közül csak törökbuza terem bőven, 1 millio bushel; rizs 500,000 font, pamut 12,200,000 font. Kézi mesterségeibe 's műiparába fektetett egész tőkéjének öszvege 670,000 dollár. Elemi tanodáinak, melylyeket az állodalom tart fen, száma nem több 51-nél 925 tanulóval, középtanodája van 18, 725 tanulóval. Státusadóssága 3,900,000 dollár, azon háboru, melylybe az unio a' floridai benszüllött indiánokkal keveredett, 1836-tól 1840-ig 15,664,000 dollárba került. A' végrehajtó hatalom élén 3 évre választott kormányzó; törvényhozó teste 2 évre választott 15 tagu senátusból és egy évre választott 29 tagu képviselő házból áll. Közigazgatás tekintetéből 20 grófságra van osztva. A' congressuson egy követ által képviseltetik. —

Georgia, fővárosa: *Milledgeville*, fekszik az atlanti ocean partján az éj. sz. 30° 's 35°, a' ny. h. 83° 's 88°. Tennessee, éjszaki 's déli Carolina, Florida és Alabama közt. Kiterjedése 58,000 □ angol mf. Népessége 700,000, ezek közt 408,000 fejr, 2760 szabad szines, 281,000 rabszolga. Tengerpartja alacsony, mocsáros, apró szigetekkel szegett; éjszaknyugoti

része hegyes. A' tenger apálya igen kedvez a' rizs művelésének, a' területnek mintegy $\frac{1}{10}$ -ed részén. Gyönyörű erdői vannak. Emelkedettebb részein mérsékelt égaljjal bir, a' lapályban a' nyarak forrók, 40'-nyi meleg is fordul elő. A' földműveléssel foglalkozó személyek száma 209,400, kereskedéssel 2,430, mesterségekkel 8,000, hajózással 620, szép mesterségekkel 1,250. A' *Cherokeesek* és *Creeks* voltak Georgianak utolsó indián nemzetségei, ezek 1835-ben üzettek ki. Vallásra nézve legszámasabban vannak katolikusok, baptisták, methodisták, presbyteriánok 's anglikánok. — Az állodalom fő gazdagsága a' földművelésen nyugszik. Fő terményei; gabonafajok évenként mintegy 2 millio bushel, törökbuza 21 millio, burgonya 1,300,000, rizs 12,400,000 font, pamut 163,400,000 font. Bányászata nem nagy kiterjedésű, valamint műipara is eddig csekély, egész műipari tőkése nem több 2,900,000 dollárnál. — Georgia kereskedése főképp a' bentermett földtermények kiviteléből áll, melylyekért iparcikket, vaját, sajtot, az éjszaki állodalmból, európai borokat, 's Virginiából rabszolgákat cserél be. Kivitelének értéke 6,900,000 dollárt, beviteleé 500,000-et tesz. A' kereskedésbe fektetett tőke 7,400,000 dollárra tétetik. Közlekedési eszközei nem igen számosak. — Állodalmi költségen tartott elemi iskoláinak száma 601, melylyek mintegy 15,600 tanulót számlálnak, 476 középtanoda 7,880 tanulóval, egyetem és fő tanoda 11, ezekben 622 tanulóval. Közjövendelme 85,000, státusadóssága 500,000 dollár. A' végrehajto hatalom élén a' nép által 2 évre választott kormányzó áll. A' general-assembly áll 93 tagu senátusból és 207 tagu követkamarából; tagjai egy évre választatnak. Minden, ki legalább egy év óta az állodalomban lakik és adót fizet, választó. 10 kerületre osztatik. Minden kerületnek van főtörvényszéke egy bíróval, kit a' törvényhozó test nevez ki, azonkívül minden grófságnak van törvényszéke, melylynek tagait a' nép választja 4 évre. Georgia egy anglicán püspöki megyét képez, 's katolikusai a' charlestoni kath. püspök megyéjébe tartoznak. A' congressusra 2 senátort és 9 képviselőt küld.

Illinois, fővárosa: *Springfield*; fekszik az éj. sz. 37° 's 42° $30'$, 's a' ny. h. 89° $45'$'s 91° $20'$, Wisconsin és Jowa territoriumok, Missouri, Michigan, Indiana és Kentucky állodalmak közt. Kiterjedése 59,000 □ angol mf. 500,000 népeiséggel, kik közül 495,000 fejeér, 3,600 szabad szines és kevés rabszolga. Éjszaknyugoti része hegyes, közepe 's déli része lapály; számos folyó hasítja, melylyek közt legnevezetesebb a' Mississippi, melly egész nyugoti határát képezi, éjszakon pedig Michigan tó déli részét érinti. Égalja egéséséges, kivévén némelyly mocsáros részeket. Földe egyike a' legtermékenyebbeknek az unio területén, 's nagy bőségben hoz elő mindentféle mérsékelt égalji szemeket, gyümölesöket 's gyökereket. Roppant kiterjedésű rétei 's rengeteg erdői vannak. Földműveléssel foglalkozik 105,400 ember, kereskedéssel 2,506, mesterségekkel 13,200, hajózással 373, szép mesterségekkel 2,251. Földművelése igen élénk 's jeles terményeket állit elő; gabonát évenként 3,400,000 bushelt, zabot 5 milliót, törökbuzáat 22,700,000, burgonyát 2,025,000, gyapjút 650,000 fontot, szénát $1\frac{1}{2}$ millio mázsát. Lová van 200,000 darab, szarvas marhája 630,000, juha 400,000, sertése 1,500,000. A' műipar is gyors

san fejlődik Illinoisban. A' müiparba fektetett tőke 3,140,000 dollárra tétetik. Malmai 2,150,000 dollár tőkeértéket képviselnek 's 2,500,000 dollár értékű évi terményt adnak. Kivitelének fő tárgyai: gabonafajok, marha, vaj, sajt 's más földművelési termények; a' bevitelnek fő czikkei: czukor, thea, kávé, bor, ipareczikkek. *Uj-Orleans* kereskedésének fő lerakóhelye, 's a' szállítás e' kikötőig a' Mississippin történik. Közlekedési eszközei sebesen épülnek. Egy hajózható csatorna az Illinois folyót a' Michigan tóval köti egybe. Vasutainak hossza több mint 240 geogr. mérföld. Van 1,241 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 35,000 tanulóval, 42 középtanodája 2,000 tanulóval 's 5 fő tanodája. Közjöveldelme 171,000 dollár. Státusadóssága 13¹/₂ millió dollár, 8 év alatt 9,600,000 acre közföld adatott el 12 millió dollárért. A' végrehajtó hatalom feje a' nép által 4 évre választott kormányzó, melléje adott alkormányzóval. Törvényhozó teste: 40 tagból álló senátus és 91 tagból álló képviselőház, kik a' sénátorok felével együtt minden 2 évben újra választatnak. Minden polgár, ki legalább 21 éves és 6 hónap óta az állodalomban lakik, választó és választható. Közigazgatás tekintetéből 87 grófságra osztatik fel. Van állodalmi főtörvényszéke, melylynek ülnökeit a' törvényhozó test választja. Illinois egy anglican püspöki megyét képez, 's katolikus lakosai a' vincennesi kath. püspök megyéjébe tartoznak. A' congressusba 2 senátort és 3 képviselőt küld.

Indiána, fővárosa: *Indianapolis* fekszik az éj. sz. 38° 's 42°, a' ny. h. 87° 's 90°, Michigan, Ohio, Illinois és Kentucky állodalmak közt. Kiterjedése 35,100 □ angol mérföld, népessége 700,000, és pedig 680,000 fehér, a' többi szabad szines. Földe általában lapály, 's azon emelkedések, melylyek az *Ohio* medrét a' *Whitétől* elválasztják, legszebb erdőkkel vannak boritva. Fő folyama az *Ohio* és éjszaknyugoti részén a' *Michigan* tóval érintkezik. Égalja általában szelid és egésséges, földelermékeny. Földműveléssel foglalkozott 150,000 ember, kereskedéssel 3,100; kézi mesterségekkel 20,600, hajózással 720, szép mesterségekkel 2,260. Az álladalom fő gazdagságát képezi a' földművelés, erdőszet, és marhatenyésztés. Fő terményei: gabona 4,600,000 bushel, zab 6,000,000, törökbuza 28,200,000 bushel, gyapju 1,240,000 font, burgonya 1,530,000 bushel, széna 3,540,000 mázsa, dohány 1,820,000 font, czukor 3,730,000 font; lova van 241,000 darab, szarvasmarha 620,000, juh 676,000, sertés 1,624,000. A' kézmüiparba fektetett tőke 4,132,000 dollárra tétetik; főága a' bőrkészítés, szappan, gyertyakészítés és szeszitalok készítése; malmaiban 2,000,000 dollár tőke fekszik. Az ország kereskedése leginkább a' folyókon üzetik, számos közmunka fordítatott csatornák és vasutak létesítésére. — Álladalmi költségen tartott elemi iskolája 1,521 van 48,200 tanulóval, 54 középtanoda 2,950 tanulóval, 's négy főiskolája. Közjöveldelme 137,000 dollár, státusadóssága 13,670,000. A' kormányzót a' nép választja 3 évre, az alkormányzó a' senátus elnöke. A' törvényhozó test áll 3 évre választott 30 tagu senátusból és minden évben megújított 62 tagu képviselőházból. Minden 21 évet töltött, 's az álladalomban 1 év óta lakó polgár, választó. Közigazgatás tekintetéből 86 grófságra osztatik. Van főtörvényszéke, melylynek tagjait 7 évre a' kormányzó és senátus nevezi ki, és 12 kerületi törvényszéke, melylynek

tagjait a' nép választja. Az álladalom az éjszaknyugoti anglican püspökségnek képezi részét és Illinoisnak egy részével a' vincennesi katolikus püspökséghez tartozik. A' congressusba 2 senátort és 7 képviselőt küld. —

Iowa, territorium, fővárosa: *Jowacity*, Wisconsin, Illinois és Missouri státusok, nyugoton 's éjszakra pedig a' még nem szervezett territorium között. Területe 110,064 □ angol mérföld, népessége 43,200, nagyobb része fehér, néhány szabad színes. Földe egészen lapály, 's földközépet képez a' *Mississippi* és *Missouri* közt, még csak déli része van mivelve, 's természetik gabona, legnagyobb mértékben pedig törökbuza és burgonya. Kormányza a' congressusban 1838-ban szerveztetett. Van kormányzója, 13 tagból álló törvényhozó gyűlése, melynek tagjai 2 évre választatnak, 's 26 tagból álló, 's minden évben megújított képviselőháza. A' kormányzó 3 évre választatik. Van 63 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 1,500 tanulóval, 's egy középtanodája. A' congressuson egy követ által képviseltetik. 3 év alatt 1,200,000 acre közföld adatott el területén 1,500,000 dollárért, 18 grófságra van felosztva.

Kentucky, fővárosa: *Frankfort*, fekszik az éj. sz. 36° 30' és 39°, a' ny. h. 84° és 92°, Indiana, Ohio, Illinois, Missouri Virginia és Tennessee álladalmak közt, kiterjedése 39,000 □ angol mérföld, népessége 800,000, ezek közül 600,000 fehér, 6,320 szabad színes, a' többi mintegy 190,000 rabszolga. Egészen a' *Mississippi* medrében fekszik. Területét az Ohio mentén sűrű erdőkkel fedett hegyek borítják, nyugoti része pedig rengenget kiterjedésű mezőket képez. Földe általában termékeny, kivált közepén, melyket *Kentucky kertjének* neveznek. Égalja keleten 's emelkedettebb helyein egészséges, nyugoton 's kivált a' *Mississippi* partjain igen egészségtelen, a' légmérséklet vagy igen forró, vagy igen hideg. Földműveléssel foglalkozik 200,000 ember, kereskedéssel 3,450, kézműveléssel 23,250, hajózással 1,012, szép mesterségekkel 2,500. Az álladalom fő gazdagságát képezi a' földművelés, erdőszet és marhatenyésztés. Fő-termények: gabona 6,600,000 bushel, zab 7,160,000, törökbuza 40,000,000, gyapju 1,400,000 font, burgonya 1,060,000 bushel, széna 1,760,000 mázsa, dohány 33,500,000 font, ezukor 1,400,000 font. Jeles lovai és öszvéreinek száma 400,000, szarvas marháinak 800,000, juhainak 1,000,000, sertéseinek 2,320,000. Őszes műipari tőkije 6,000,000 dollárra tétetik. Kereskedését *Kentucky* főleg *Uj-Orleanon* át üzi a' *Mississippi* és mellékfolyamai által. Annak főezikkei: marha, kender, gabona, dohány; a' közlekedést igen könnyítik a' nagy folyók, esatornák, elég nagy kiterjedésű jó esinált utak és vasutak. Van 952 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 24,650 tanulóval, 116 középtanodája 4,910 tanulóval, 10 főtanodája 1,420 tanulóval, azonkívül 2 orvosi 's 1 jogtanoda. Közjövédelme 263,000 dollár, státusadóssága 3,000,000. Kormányzója 's alkormányzója 4 évre választatik, 's kiléptük után csak 7 év múlva újra választhatók. A' törvényhozó test áll 100 tagból álló 's minden évben új választás alá eső képviselőházból és senátusból, melynek 38 tagja van, kik 4 évre választatnak, azonban a' senátusnak $\frac{1}{4}$ része minden évben megújittatik. Minden, legalább 21 éves férfi, ki 2 év óta az álladalomban, 's 1 év óta egy bizonyos grófságban lakik, választó, de

a' szinesek nem lehetnek választók. Van fő-törvényszéke és méltányosági fő-itélőszéke. Kentucky külön angol püspökséget képez és a' meny nyiben catholicus, a' barelstowni katolikus püspöki megyébe tartozik. Közigazgatásilag 90 grófságra osztatik fel. A' congressusba 2 senátort, és 13 képviselőt küld. —

Louisiana. Fővárosa: *Donalsonville*, fekszik a' mexicoi öböl partján az éj. sz. 29° és 33° 30' és a' ny. h. 86° és 96° Arcansas, Mississippi és Texas állodalmok közt. Kiterjedése 48,220 □ angol mérföld, népessége 360,000 és pedig 160,000 fehér, 25,500 szabad szines, a' többi, mintegy 180,000, rabszolga. Az állodalom éjszaki részének és a' Mississippi partjainak lakói a' canadaiak utódai, kik elsőik kezdték azt betelepíteni, a' közép rész lakói eredetökre németek, a' tengerpartiak pedig származásukra francziák, vagy spanyolok. Földe lapály, partjai alacsonyak, kitéve a' tengeráradásnak, számos szigetekkel szegve; kikötői csekély mélységük miatt többnyire veszélyesek, folyói számosak, melylyek közt fő a' *Mississippi*. Földe televény, és nagy részint igen termékeny, nyugoti részén roppant kiterjedésű mezőkkel, éjszaknyugoti részén felséges erdőkkel. Égalja forró, némileg mérsékelve tengeri szelek által. *Uj-Orleans* közép évi melege 31¹/₂° R. gyakori és dühös szélviharokkal. Louisianában a' sárga hideglelés nyáron rendszeren uralkodó helybeli betegség. Földmíveléssel foglalkozott 80,000 ember, kereskedéssel 8,600, kézműzettel 7,600, hajózással 1,000, szép mesterségekkel 1,020. Ipara főleg mezőgazdasági; földmívelésének fő-tárgya: pamut és czukor, aztán rizs, dohány és törökbuza. Fő-termények: gabona 6,000,000 bushel, rizs 3,600,000 font, pamut 153,000,000 font, czukor 120,000,000 font. Műipara csekély, de kereskedése igen élénk. Kivitelének tárgyát képezik az ott és a' Mississippi vidékén fekvő többi álladalnakban termett földtermények. Louisiana kivitele az unio minden álladalmi közt legnagyobb, ugyanis évi értéke 35,000,000dollar; bevételének értéke 10,300,000, doll. Fő kereskedési helye: *Uj Orleans*. Közbenső közlekedési eszközei számosak és könnyűek, de a' szállítás eszközlésére legfőbb a' Mississippi és mellékfolyói. Van 179 álladalmi költségen tartott elemi iskolája 3,600 tanulóval, 52 középtanodája 2,000 tanulóval és 12 főtanodája 990 tanulóval. Közjövödelme 330,000, státusadóssága 20,600,000 dollar. Mostani alkotmánya 1812-ben hozott. A' törvényhozó hatalom a' senátusból, és képviselők házából álló parlamentet illeti. A' senátorok száma 17 's 4 évre választatnak, a' képviselőke 50, 's 2 évre választatnak. A' senátoroknak fele minden második évben megújittatik. A' végrehajtó hatalom a' 4 évre választott kormányzót illeti. A' nép egyszerre választja meg a' senátorokat és képviselőket, 's a' parlament összeülése után másnap azonnal megválasztja a' kormányzót azon 2 képviselő közül, kik legtöbb szavazatot nyertek. A' kormányzó közvetlenül kilépte után meg nem választható újra. Választói joggal bir minden 21 éves férfi, ki szabad, fehér, azon kerületben lakik, melylyben szavazni akar, 's legalább hat hónap óta adót fizet. A' választhatóságra megkivántatik: képviselői helyre 2,800, senátori helyre 5,000 franknyi jószág birtoka. Az igazságkiszolgáltatásra nézve 9 kerületre van osztva, 's van főtörvényszéke és *Uj Orleansban* kereskedői, 's büntető törvényszéke. Az ország törvénykönyve módosított régi franczia és

spanyol törvényekből van alkotva. A lakosok legnagyobb részint katolikusok és Louisiana az új-orleansi püspökség megyéjét képezi. A kongressusba 2 senátort és 3 képviselőt küld.

Maine, fővárosa: *Augusta*, fekszik az atlanti tenger partján az éj. sz. 43° 's 48°, a' ny. h. 67° 's 71°. Canada, és New-Hampshire között. Kiterjedése 38,250 □ angol mérföld. Népessége 502,000, kik közt 1,355 szabad szines. Rabszolgaság itt nem létezik. Földe általában emelkedett és dombos; északnyugoton az Albany-hegység ágozatai borítják, melyek elválasztják a' Sz. Lőrincz medrétől. Tengerpartja alacsony, szagatott és sok apró szigetekkel szegett; bőven öntözik folyói, 's területének $\frac{1}{6}$ része víz alatt áll. Égalja egészséges, közének 's éjszakai hideg; jég és hideg octobertől aprilig tart, a' nyarak rövidek, de az időjárás többnyire szép és állandó. Földe a' tengerparton homokos és szegény, de beljebb, kivált a' folyók mentében, termékenyebb; egykor egészen erdők borították, de ezek délen 's középén már ki vannak irtva, ellenben északon még érintetlenül állanak. Főásványai: vas és ón. Földműveléssel foglalkozott 102,000 ember, kereskedéssel 3,000, műiparral 22,000, tengeri hajózással 10,100, szép mesterségekkel 1,900. Mezei gazdaságának főterményei gabonafélék 3,400,000 bushel, gyapju 1,500,000 font, burgonya 10,400,000 bushel, széna 14,000,000 mázsa. Erdőszetének évi terménye 1,900,000 dollárba megy. Halászata élénk; elfoglal 2610 embert. Műipara mindinkább emelkedik. Kivitelenek évi értéke 1,100,000, bevitelének 710,000 dollárba tétetik. — Kormányformája 1819-ben szabályoztatott. Kormányzóját minden évben a' nép választja, ki mellé a' törvényhozó test 7 tagból álló tanácsot nevez ki. Törvényhozó testének képviselőháza 200 tagból áll, senátusa 31 tagból. Mind évenként a' nép által választatnak. Minden 21 évet töltött, az állodalomban 3 hónap óta lakó 's adót fizető polgár választó és választható. Van főtörvényszéke, melyly egyszerűen méltányossági ítélőszék. Az igazságkiszolgáltatásra nézve Maine 4 kerületre van osztva. A' bostoni katolikus püspöki megyébe tartozik. Van 3385 álladalmi költségen fentartott elemi iskolája 164,500 tanulóval, 86 közép-tanodája 8500 tanulóval, 4 főtanodája, egy orvosi 's két hittani tanodája. Közjövendelme 52,200 dollár, státusadóssága 1,700,000. A' congressusba 2 senátort és 8 képviselőt küld.

Maryland, fővárosa: *Annapolis*; fekszik az atlanti ocean partján az éj. sz. 38° 's 39° 40', a' ny. h. 77° 's 82°, Pensylvánia, Virginia, Colombia 's Delaware közt. Kiterjedése 13950 □ angol mérföld. Lakossága 480,000, és pedig 330,000 fehér, 62,000 szabad szines, a' többi, mintegy 90,000, rabszolga. A' Chesapeake öböl által két részre osztatik, melynek egyike keleti, másika nyugoti partnak neveztetik. Az első egészen lapos, a' második nyugotra mindinkább emelkedik, hol az Alleghany-hegységhez támaszkodik. Égalja szelid 's egészséges hegyes vidékén, de meleg és egészségtelen a' lapályban. Földe a' nyugoti völgyekben igen termékeny, ellenben a' tengerparton csak nem kopár. Ásványokban gazdag, kivált jótéle kőszén és vasban. Földműveléssel foglalkozott 70,000 ember, kereskedéssel, műiparral 21,400, tengeri hajózással, földközi hajózással 1,520, szép mesterségekkel 1650. — Roppant bőséges aratások gabonában 's más földművelési terményekben. Főtermények: gabona 3.350,000

bushel, zab és rozs 4,250,000, törökbuza 8,240,000, gyapju 500,000 font, burgonya 1,050,000 bushel, széna 2,120,000 mázsa, dohány 25 millió font. A' tengeri halászat 7,820 személyt foglal el. Műipara elég élénk. Bevitele 6,120,000 dollár, kivitele 5,000,000. Kormányformája az 1776-diki alkotmány által rendeztetett el, melyly ugyan különböző időszakokban módosított. A' végrehajtó hatalom élén a' nép által 3 évre választott kormányzó áll, mellette a' törvényhozó test által nevezett 5 tagból álló tanácsosal. General-assemblyje áll 79 tagu képviselőházból és 21 tagu senatusból. A' képviselők 1 évre, a' senátorok 5 évre választatnak. Választó minden fejér férfi, polgár, ki legalább egy év óta az állodalomban és 6 hónap óta azon helységben lakik, hol szavazni akar. Az állodalom 20 grófságra van osztva és 6 törvényszéki kerületre. Főtörvényszéke mind a' 6 kerületi törvényszék összes bíráiból áll. Azonkívül van egy cancellariai ítélőszék. A' bírákat a' kormányzó nevezi ki 's visszahívhatók. Az állodalom egy anglican püspöki megyét képez 's a' baltimorei katholikusi érsekség megyéjébe tartozik. Van 567 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 17,000 tanulóval, 127 közéletanodája 4,200 tanulóval, 12 fő tanodája 820 tanulóval 's 2 orvosi tanodája 125 tanulóval. Közjövendelme 256,000 dollár, státusadóssága 15 millió. A' congressusra 2 senátort 's 8 képviselőt küld.

Massachusetts, fővárosa: *Boston*; fekszik az atlanti tenger partján az éj. sz. 41° 's 43° a' ny. h. 72° 's 76°, Vermont, New-Hampshire, New-York, Connecticut, 's Rhode Island közt. Területe 7,500 angol □ mérföld. Népeisége 750,000 és pedig 740,000 fejér, a' többi szabad színes. Rabszolgaság nem létezik többé ezen állodalomban. A' tenger környékén lapos, közepén dombos 's nyugoton hegyes. Partjai számos szigetektől vannak szegve, partjai alacsonyak, homokosak, mocsárosok, Cap Anne és Cap Cod közt a' felséges massachusettsi öbölt képezik. Földe közép termékenységű, de az egész unioban legjobban műveltetik. Égalja alá van vetve tulságos meleg és hidegnek, de közönségesen száraz, szép és egészséges. Földműveléssel foglalkozik 88,000 ember, kereskedéssel 8,100, műiparral 83,200, tengeri hajózással 27,200, szép mesterségekkel 3,820. Mezőgazdasága szorgalommal üzetik, de gabona 's pamutartatása elégtelen fogyasztására. Gabona 960,000 bushel, zab 1,320,000 bushel, törökbuza 1,820,000 bushel, gyapju 950,000 font, komló 260,000 font, burgonya 5,400,000 bushel, széna 11,200,000 mázsa. A' halászat az országnak egyik főfoglalkozása, 's Massachusetts az unio minden állodalmai közt azt legélénkebben üzi; 16,000 ember foglalkozik vele, 's 12 millió dollár tőke van befektetve. Massachusetts műiparra nézve az unio minden álladalmi közt első helyen áll. Műipari tőkje meghaladja a' 40 millió dollárt, 's műiparának két főszékhelye Pittsburg és Lowell. Továbbá Springfieldban van a' híres nemzeti fegyvergyár. A' műipar állása: Gépgyártás 913 munkás 930,000 dollár évi terménnyel, késmű és apró diszárak 1,109 munkás 1,900,000 dollár, 144 gyapju-kelme-gyár 5,076 munkással és 7,100,000 dollár évi terménnyel; 278 pamutgyár 21,000 munkással 666,000 orsóval, 17,600,000 dollár tőkével 's 17 millió dollárnyi évi terménnyel; bőrkészítés 12,500,000 dollárnyi évi terménnyel. Kereskedése is igen élénk. Bevitele 20,400,000 dollár, melylyből

18 millió amerikai hajókon, kivitele 11,500,000, miből 7,400,000 amerikai hajókon. Utai, vasutai, csat ráái számosak, és jó karban levők. Az álladalom alkotmánya 1780-ból való, de 1840-ben módosított. A' végrehajtó hatalom a' nép által évenként választott kormányzó kezében van, ki mellett alkormányzó 's 9 tagból álló kormánytanács van. A' törvényhozó test 2 kamarából áll: a' képviselő ház tagjainak száma 356, a' senátusénak 40. Mind a' senátorok, mind a' képviselők évenként választatnak a' nép által, választó minden polgár férfi, ki 21 évet töltve egy év óta az állodalomban 's 6 hónap óta azon helységben lakik, hol szavazni akar. Bostonban van egy főtörvényszéke. Van 3362 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 160,300 tanulóval, 251 középtanodája 16,800 tanulóval, 4 főtanodája 770 tanulóval 's Cambridgeben egy jogtanodája. Közjövédelme 400,000 dollár, státusadóssága 5,150,000. A' congressusba 2 senátort és 12 képviselőt küld. Massachusetts földén Lexingtonban esaptak össze legelőször az amerikai felkelők seregei az angolokkal 1775-ben.

Michigan, fővárosa: *Détroit*; fekszik az éj. sz. $41^{\circ} 30'$'s $47^{\circ} 20'$, a' ny. h. 89° 's $93'$. Canada, az unionak nem szervezett nyugoti territoriumai, Indiana 's Ohio közt. Kiterjedése 60,000 □ angol mérföld, népessége 220,000, legnagyobb része fejjér, csak 710 szabad szines van; a' rabszolgaság nem létezik ezen állodalomban. Területe két külön részből áll: egyik a' Michigan tótól nyugotra, melyly még igen tökéletlenül van kiismerve: a' másik, melyly teljesen ismert, fél szigetet képez a' Michigan, Huron 's Erié tavak közt. Földe általában termékeny 's részben rengeteg erdők borítják. Égalja szelidebb, mint a' keleti állodalmban ugyanazon szélességi fokok alatt; a' telek hosszuk 's gyakran szigoruk. Lége nedves; ásványokban, kivált réz-, ón-, vas-, és kőszénben bővelkedik. A' földműveléssel foglalkozó személyek száma 60,000, kereskedéssel 728, müiparral 70,000. Termesztetik a' mérsékelt égaljnak minden terméke, 's részben forró égaljiak is. Fő mezőgazdasági terményei: gabona 2,500,000 bushel, zab 2,120,000, törökbuza 2,300,000, burgonya 2,110,000 bushel; czukor 1,330,000 font. Az álladalom fő ásványa a' vas; müipara nem fontos, kormány-formája az 1836-diki alkotmány által szabályoztatott. A' végrehajtó hatalom a' nép által 2 évre választott kormányzóra 's kormányzói helytartóra van bízva. A' törvényhozó test 53 tagu 's 1 évre választott képviselőházból, 's 18 tagu két évre választott senátusból áll. Választó minden fejjér férfi, ki 6 hónap óta az állodalomban lakik. A' rabszolgaság az alkotmány által tiltatik. Van főcancellári törvényszéke, 's 3 kerületi törvényszéke. Van 975 állodalmi költségen tartott elemi tanodája 30,000 tanulóval, 12 középtanodája 485 tanulóval 's 5 főtanodája. Közjövédelme 14,000 dollár, státusadóssága 6 millió. A' congressusba 2 senátort 's 1 képviselőt küld.

Mississippi, fővárosa: *Jackson*; fekszik a' mexicoi öböl mellett az éj. sz. 30° 's $35'$, a' ny. h. 90° 's 93° , Tennessee, Arkansas, Louisiana, 's Alabama közt. Területe 45,760 □ angol mérföld; népessége 400,000 és pedig 180,000 fejjér, 1,400 szabad szines, a' többi több mint 200,000 rabszolga. A' Mississippi egész balpartján mocsáros a' föld, de helyenkint tüntet fel művelésre képes emelkedéseket. Aztán rendre mind jobban emelkedik

keletre, de sehohsem tetemesebb mértékben. Égalja forró, mint Louisianáé, de nem tartatik épen olyly egészségtelennek. Földe nagyon termékeny, 's nagyrészt rengeteg erdők borítják. Földműveléssel foglalkozik 140,000 személy, kereskedés-el 1,310, műiparral 4,160. Az állodalom déli részén termesztetik ezukornád is. Fő mezőgazdasági czikke sokáig az indigó és dohány volt, de ma legvirágzóbban miveltetik a' pamut. Fő mezőgazdasági terményei: gabona 200,000 bushel, zab 670,000, törökbuza 13,200,000, burgonya 1,630,000, rizs 800,000 font, ezukor 77 font csak, pamut 200,000,000 font. Állattenyésztése virágzó; szarvasmarháinak száma 700,000, sertéseinek 1,100,000. Ipara nem nagy fontosságu. Földterményeinek kereskedése Natchezben van összpontosulva. Kormányformája az 1817-diki alkotmány által szabályoztatott. A' végrehajtó hatalom élén a' nép által 2 évre választott kormányzó áll. A' törvényhozó test áll a' 2 évre választott 's 91 tagu képviselőházból, és négy évre választott 30 tagu senátusból. Választó minden fejár férfi, polgár, ki egy év óta az állodalomban 's 6 hónap óta azon helységben, hol szavazni akar megtelepedett. Van 382 állodalmi költségen tartott elemi iskolája 8,240 tanulóval, 71 középtanodája 8560 tanulóval és 7 főtanodája 454 tanulóval. Közjövedelme 162,000 dollár, státusadóssága 12,400,000. A' congressusra 2 senátort és 2 képviselőt küld.

Missouri, fővárosa: *Jefferson*; fekszik az éj. sz. 36° 's 40°, a' ny. h. 91° 97°, az unio még nem szervezett nyugoti territoriumai, Arcansas, Illinois, Kentucky és Tennessee közt. Területe 63,000 □ angol mérföld, népessége 400,000 és pedig 325,000 fehér, 1,600 szabad szines, a' többi mintegy 70,000 rabszolga. Földe egészen lapos, részben mocsáros; legnagyobb része rengeteg erdőkből vagy rétekből áll. Földe igen termékeny, a' vizek, kivált a' Missouri mentében, délkeleten nem olyly termékeny, de itt ásványokban, kivált vas, és kőszénben bővelkedik. Földműveléssel foglalkozik: 93,000 ember, kereskedéssel 2,600, kézi mesterségekkel 11,200, folyóvízi hajózással 1,900. Földművelése virágzó, déli részén pamut is termesztetik. Fő mezőgazdasági terményei: gabona 1,100,000 bushel, zab 2,240,000, burgonya 800,000, törökbuza 17,400,000 bushel, széna 1,000,000 mázsa, gyapju 570,000 font, dohány 9,100,000 font. Rétfjei felségesek, 's a' marhák ott szabadjára vannak hagyva. Van 200,000 lova és öszvére, 440,000 darab szarvasmarhája 1,500,000 juh, 1,270,000 sertés. Különösen vadászattal foglalkozik 1,280 egyén, 's az évenként szerzett prémek értéke 400,000 dollár. Bányászata elég élénk; de műipara kevésbbé; évenként 5,300,000 font ónt állit elő. Földtermények és ásványokkal élénk kereskedést üz, melylynek középpontja Saint Louis. Kormányformája az 1820-iki alkotmány által szabályoztatott. A' kormányzót a' nép 4 évre választja. Képviselőháza 49 tagból áll, kik 2 évre választatnak. A' senátus 18-ból, kik 4 évre választatnak. Választó minden fehér, férfi, legalább 21 éves polgár, ki egy év óta az álladalomban és 3 hónap óta azon helységben, hol szavazni akar, meg van telepedve. A' bírakat a' kormányzó nevezi ki és a' senátus erősiti meg. Van 642 elemi tanodája 16,800 tanulóval, 47 közép-tanodája 1,930 tanulóval, 6 főtanodája 500 tanulóval, azonkívül Saint Louis-ban 2 orvosi tanodája. 8 év alatt 5,770,000 acre közföld adatott el 7,250,000 dollárért. Státusadóssága

2,930,000 dollár. Missouri a' congressusba 2 senátort és 2 képviselőt küld.

New-Hampshire, székvárosa: *Concord*, fővárosa: *Portsmouth*; fekszik az atlanti ocean partján az éj. sz. $42^{\circ} 40'$'s 45° , a' ny. h. 73° 's 75° , Alsó Canada, Maine, Massachusetts és Vermont közt. Területe 9490 angol □ mérföld, lakossága 300,000 és pedig majd mind fehér, csak 540 szabad színes. Rabszolga nincs. Földe a' tengerparton lapos és homokos, beljebb dombos, sőt még beljebb éjszakra hegyes, hol a' fehér hegyek a' keleti állodalmak legmagasabb hegységét képezik. Égalja egészséges, de hideg, földe elég termékeny. Földműveléssel foglalkozik 78,000 személy, kereskedéssel 1,400, műiparral 18,000, hajózással 650, szép mesterségekkel 1640. Mezőgazdasága általában szorgalommal űzetik, kivált a' nagy folyók mentében, belfölde legelőnek használtatik, vagy szép erdőségekkel van fedve. Fő terményei: gabona 750,000 bushel, zab 1,300,000, törökbuza 1,163,000, burgonya 6,210,000 bushel, gyapju 1,260,000 font, széna 10 millió mázsa, ezukor 2,162,000 font, komló 244,000 font; tej és sajtneiniek 1,650,000 dollárértékű. A' műipar New-Hampshireben napról napra nagyobb fejlődést nyer. A' gyapjufonás 66 fonó gyárban 9,000 munkást foglalkoztat 740,000 dollár tőkével 's 800,000 dollárértékű évi árut szolgáltat; 58 pamutfonógyár 7,000 munkást foglalkoztat 's 5,524,000 dollár tőkével évi 4,150,000 dollárértékű árut szolgáltat. A' bőripar évenként 900,000 dollárértékű terményt ad. Malmai 1,200,000 dollár tőkeértéket képviselnek, 's évi hasznuk 800,000 dollár. Külkereskedése nem tetemes; egész bevitele 's kivitele nem tesz többet 190,000 dollárnál. Van 2127 elemi, 68 közép 's 2 főtanodája. Közjövédelme 50,000 dollár; státusadóssága nincs. A' végrehajtó hatalom a' kormányzó 's egy melléje adott 5 tagból álló tanács kezében van. Mind a' kormányzó, mind a' végrehajtó tanács, mind a' képviselőház és senátus tagjai a' nép által választatnak egy évre. Az álladalom fel van osztva 5 olyan kerületre, melylynek mindenike 1 tanácsnokot, 's 12 kerületre, melylynek mindenike egy senátort választ. Minden helység, melyly 150 férfi adófizető lakost számlál, egy képviselőt választ, 's azonfelül minden 300 adófizető után egyet. Minden 21 évet töltött adófizető polgár férfi választó. Közigazgatás tekintetéből 10 grófságra van felosztva. Van egy elnökből 's 4 tagból álló föttörvénytörvényező, melyly rendre egyszer egy évben minden grófságban üléseket tart. A' congressusba 2 senátort 's 5 képviselőt küld.

New-Jersey, fővárosa: *Trenton*; fekszik az atlanti ocean partján az éj. sz. 39° 's $41^{\circ} 25'$, a' ny. h. 76° 's 78° , New-York, Pensylvania, Delaware közt. Népeisége 400,000, kiterjedése 8,320 □ angol mérföld; a' népesség közt 21,000 szabad fehér, 's néhány száz rabszolga. Égalja alföldén annyira meleg, hogy pamutot is művelhetni: hegyes részében igen hideg; termékenysége középszerű, de lakóinak ipara igen emeli azt. Földműveléssel foglalkozik 57,000 ember, kereskedéssel 2,300, műiparral 27,000, tengeri hajózással 1,200, folyóvízi hajózással 1,650. A' mezei gazdaság az országnak főipara. Földtermények: gabona 3,400,000 bushel, zab 3,100,000, törökbuza 4,400,000, burgonya 2,100,000; gyapju 400,000 font, széna 6,680,000 mázsa, tejjgazdaság értéke 1,340,000 dollár.

Műipara folytonos fejlődésben van, eddigelő főága a pamutipar (43 pamut fonógyár 2400 munkással), évi terménye 2,100,000 dollár; 478 bőrgyár 1,600,000 dollárértékű évi készítménnyel, szekér, kocsi, szijgyártás 1,400,000 dollárértékű évi készítménnyel; 1,191 malom, 3,500,000 dollárértékű évi terménnyel. Külkereskedése csekély ugyan, de belforgalma annál nagyobb, 's közlekedési eszközei, mindenneműek, számosak 's legjobb karban levők. Van 1207 elemi tanodája 52,600 tanulóval, 66 középtanodája 3,027 tanulóval 's 3 főtanodája 443 tanulóval. Közjöveldelme 80,000 dollár, státusadóssága 83,000. A' köztársaság kormánya 1776 óta kormányzóból, törvényhozó tanácsból 's general assemblyből áll, melyek mind egyesülve képezik a' parlamentet. Mind e' kamarák tagjai egy évre választatnak. Minden 20 évet töltött férfi, ki adót fizet 's egy év óta az állodalomban lakik, választó. A' törvényhozó tanács tagjainak száma 14, a' general assemblyének 50. A' kormányzót a' két kamara egy évre választja. Öt illeti a' végrehajtó hatalom, 's ő elnöke a' törvényhozó tanácsnak. Az állodalom fel van osztva 18 countyra. Van egy felbbviteli 's kegyelmi széke, melynek feje a' kormányzó 's tagjai a' törvényhozó tanács tagjai. Azonkívül van egy főtvényszéke. 's a' grófságokban a' főtvényszék tagjai mint elnökök által tartott assises- székek büntető ügyekre. Az állodalom egy anglican püspöki megyét képez, 's befoglaltatik a' philadelphiai 's new-yorki katolikus püspökök megyéjében. A' congressusra 2 senátort 's 6 képviselőt küld.

New-York, fővárosa: *New-York*; fekszik az atlanti ocean partján az éj. sz. 40° 's 45°, a' ny. h. 74° 's 82°, Connecticut, Massachusetts, Vermont, New-Jersey és Pennsylvania közt. Területe 46,085 □ angol mérföld, népessége 2,600,000, ezek közt mintegy 50,000 szabad színes; rabszolga nincs. Az éjszakamerikai egyesült állodalmaik között minden tekintetben legfontosabb. Földe különböző, részint teljesen lapos, részint dombos, részint épen hegyes; 's a' Sz. Lőrincz, Hudson, Delaware 's Susquehannah folyók vidékéhez tartozik. Földe általában termékeny, 's nagy része gabonatermesztésre alkalmas. Égalja egészséges, de igen változékony. Földműveléssel foglalkozik 460,000 ember, kereskedéssel 30,000; műiparral 180,000, tengeri hajózással 5,600, folyóvízi hajózással 10,200, szép mesterségekkel 10,200. Mezőgazdasági ipara igen tökéletesítve van. Főterményei: gabona 24 millió bushel, zab 21 millió, törökbuza 11 millió, burgonya 31 millió, komló 450,000 font, széna 63 millió mázsa, cukor 10 millió font, gyapju 10 millió font, vaj-, sajt- és tej-gazdaság 11 millió dollárértékű évi terménnyel. Van 500,000 lova, 1,920,000 darab szarvasmarhája, 5,200,000 juha, 1,900,000 sertése. Az állodalom éjszaki 's nyugati részét rengeteg erdők borítják, melyekben az ott lakó népesség legnagyobb részint foglalkodik. Főásványai vas, ón és só. Vas 186 nagy kohó és 120 nagy hámorban, 2,110,000 tőkeértékkel, 3460 munkással, évenként 1,640,000 mázsa; só évenként 2,900,000 bushel; kőbányákban foglalkozik 3,650 ember 's az évi termény 1,550,000 dollár értékű. Műipara igen ki van fejlődve, 's a' kézműzetnek sok és számos ágai üzetnek, főképen: gépgyártás 3,640 munkással 2,900,000 dollár évi gyártmányal; 1213 gyapju-áru-gyár 4,640 munkással 3,550,000 dollárértékű évi készítménnyel; kalaposság 3,880 munkással, 3 millió dollár-

értékű évi áruval, 117 pamutgyár 7,410 munkással; 1,216 bőrgyár 5,600 munkással, 321 nyomda 3,240 munkással, melyekben kiadatik 34 napi 's 267 időszaki lap; 8,507 malom 10,810 munkással. New-Yorknak igen fontos és nagy mind bel- mind kül-kereskedése. A' kivitel képezik az állodalomnak, Pennsylvania éjszaki részének, Ohio, Michigan 's más nyugoti állodalomnak felesleges terményei, melyeket kézműzeti árukkal ellát. Majdnem az egész tengeri kereskedés New-Yorkban van öszpontosulva, melyly kereskedési rakhelyül bámulandó fekvéssel bír, 's az egész világnak második kereskedői kikötője. Kereskedési öszszeköttetése az Erie nagy csatorna 's ágazatai segedelmével kiterjednek a' nyugoti álladalmak minden fontosabb városaira, melylyeket idegen árukkal ellát, holott ugyanazon álladalomnak felesleges terményei többnyire Uj-Orleanon át vitetnek ki. A' bevétel értéke meghaladja a' 100 millió, a' kivitel pedig a' 34 millió dollárt. A' bevételnek főczikkjei: pamut, gyapju, len és kenderszövetek, apró és diszárúk, késművek, rézművek Angliából, selyemszövetek, borok és szeszes italok Franciaország és Spanyolországból, czukor és kávé Havannából és Brasiliából, thea, fűszerek, indigo, cochenille, festőfa 'stb. A' kivitel főczikkjei: gabona, liszt, rizs, pamut, sóshal, vaj, prém, dohány, fa. Az állodalomnak hajózási mozgalma 5,820 hajó 1,030,000 tonna teherrel, melylyből 4,050 amerikai 700,000 tonna teherrel; kimegy 5,340 hajó 910,000 tonna teherrel. New-York állodalom nevezetes közlekedési eszközei számáról 's nagy kiterjedéséről, melylyek között legnevezetesebb a' nagy Erie csatorna. Öszszes csatornáinak hosszúsága 1048 angol mérföld, vasutainak 1,100 angol mérföld. Közönséges utai elég rosznak tartatnak. Van 10,600 elemi tanodája 504,000 tanulóval, 510 középtanodája 35,000 tanulóval, 12 főtanodája 1,300 tanulóval, azonkívül 3 orvosi, 6 hittudományi és 1 jogtanodája. Közjövedelme 452,000 dollár, státusadóssága 20,000,000 dollár. Már 1841-ben 532,000,000 dollárra becsültetett az ottani fekvő javak értéke. A' végrehajtó hatalom élén a' nép által 2 évre választott kormányzó áll, ki mellé ugyanazon időre alkormányzó adatik. Törvényhozó teste áll senátusból 's képviselőházból, 's minden évben Albanyban gyül öszsze. A' senátorok száma 32, négy évre választatnak, de a' senatoroknak $\frac{1}{8}$ -ad része minden évben megújittatik. Választó és választható minden szabad polgár, kivévén a' szineseket, ki 21 évet töltött, 1 év óta az állodalomban, és 6 hónap óta azon grófságban, hol szavazni akar, lakik; azonkívül minden szines férfi, ki legalább 250 dollárnyi évi tiszta jövedelemmel bír. Fel van osztva 58 grófságra. Van egy kancellári 's egy alkancellári és egy főtörvényszéke, 8 felebbviteli törvényszéke, 's minden grófságnak egy első illetőségi bírósága. A' bírákat a' kormányzó 's a' senátus nevezi ki, 's visszahívhatók. Az állodalom törvénykönyveinek alapját az angol törvény adá. New-York állodalom a' new-yorki anglican püspök megyéjét képezi, valamint New-yersey egy részével együtt a' new-yorki katolikus püspöki megyét. A' congressusra 2 senátort, 's 40 képviselőt küld.

Ohio, székvárosa: *Columbus*, fővárosa: *Cincinnati*; fekszik az éj. sz. 38° 's 41° , a' ny. h. 83° 's 87° , Angolamerika, Michigan, Indiána, Kentucky, Pennsylvania 's Virginia közt. Kiterjedése 39,128 □ angol

mérföld, népessége 1,550,000, ezek közt 17,400 szabad szines, a' többi fejtér; rabszolgaság nem létezik. Egészen a' Sz. Lőrincz és Mississipp viz-vidékében fekszik; földé általában lapos, részint mocsáros, 's egy 600'—900'-nyi emelkedésü lapályt képez, melynek $\frac{9}{10}$ része művelésre képes, $\frac{3}{4}$ része nagy termékenységűnek mondható, legtermékenyebb földjei az Ohio medrében vannak. Földműveléssel foglalkozik 280,000 ember, kereskedéssel 9,210, műiparral 66,300, folyóvízi 's csatornai hajózással 3,330, szép mesterségekkel 5,700. Mezőgazdasága virágzó. Főterménye mindenekfelett gabona, bizonyos kiterjedésben kender is miveltetik; dohány jeles minőségű, kivált keleti részén; néhány év óta meghonosított a' szőlő 's a' szederfa is. Főtermények: gabona 18,200,000 bushel, zab 14,500,000, törökbuza 34 millió, burgonya 6 millió, széna 20,400,000 mázsa, dohány 6 millió font, gypaju 3,700,000 font. Éjszaki 's éjszaknyugoti része még rengeteg erdőt foglal magában. Legelői is roppant kiterjedésűek. Van 430,000 lova 's öszvére, 1,220,000 darab szarvasmarhája, 2,050,000 juha, 2,100,000 sertése. A' sertéshus nevezetes kiviteli czikket képez. Ohio a' nyugoti állodalmak közt első műiparára nézve. Főgyár 's iparüző városai Cincinnati, Zomesville, Stebenville, 'sat. Van 130 gypajufonógyára, 8 pamutfonója; 812 bőrgyára; 1,160 bőraru-gyára, melylyek évenként 2 millió dollárértékű készítményt szolgáltatnak 'stb. Kereskedése igen élénk; kivisz gabonát, lisztet, fát, többféle szemes veteményeket, kendert, lent, marhát, marha és sertéshúst, melylynek legnagyobb része Uj-Orleans felé szállittatik, más része Montreal, New-York 's Philadelphiába. Kereskedésbe fektetett tőkéje 32,200,000 dollár. Közlekedési eszközei, kivált csatornai számosak, melylyek között legnevezetesebb az Ohio-csatorna az Ohio folyója 's az Érie tó közt. Van 5,186 elemi tanodája 218,600 tanulóval, 73 közép-tanodája 4,310 tanulóval, 18 főtanodája 1,720 tanulóval, Cincinnatiiban egy orvosi 's egy jogtanodája, azonkívül 6 hittani. 1833-tól 1841-ig eladatott 3,992,000 acre közföld, 5,070,000 dollárért. Közjövendelme 232,000, státusadóssága 15 millió. A' kormányzó a' nép által 2 évre választatik; a' senátorok két évre választatnak; számuk nem lehet több, mint a' képviselők számának fele, sem kevesebb mint egyharmada. A' képviselők egy évre választatnak. Választó és választható minden szabad polgár (kivéven a' színeseket), ki adót fizet, 21-dik évét betöltötte 's egy év óta az álladalomban, 6 hónap óta pedig azon megyében, hol szavazni akar, lakik. Az álladalom 79 megyére osztatik fel, egy anglican püspöki megyét 's a' cincinnati katolikus püspökség megyéjét képezi. A' congressusba 2 senátort 's 19 képviselőt küld. A' ma olyly népes Ohio álladalomban az első telepítések 1788-ban történtek. 1800-ban elválasztatott Indiana állodalomtól, 1802-ben állodalommá emeltetett. Népességének olyly rendkívül gyors növekedését földje termékenységének köszöni, melyly mindenekfelett a' számos európai kivándorlókat vonzotta magához, sőt részben a' keleti amerikai földművelőket is.

Oregon (territory). A' keleti csendes tenger és a' szirt-hegység közt; roppant kiterjedésű föld, melylyet az Oregon vagy Columbia folyója, 's mellékfolyói öntöznek. Földé termékeny a' folyók mentében, 's nagyrészt fedve pompás gyantás fákból álló erdőkkel; keleti része hegyes és

kopár, azonban itt is található nagy kiterjedésű mezők. Égalja belső részén hideg, de a csendes tenger partján szelidebb, mint Észak-Amerika atlanti oceáni partjai ugyanazon szélesség alatt. A gyarmatosítás gyors fejlődése e tájon s egykor nyereséges kereskedési fontossága volt oka, hogy birtokait igénybe vette mind az unio, mind Anglia. E két hatalmasság között 1846-ban kötött osztozó szerződés által a peres birtok határa kitűzetett azon vonal által, melyly az éj. sz. 49° alatt a szirt-hegyek tetején kezdődik, s e fok paralellája által képezetik egészen a fukai tengerszorosig, melyly Vancouver szigetét a szárazföldtől elválasztja; itt a vonal délre fordulván, a szoros közepén megy a csendes oceánig. Minden föld e vonaltól délre az unio birtokát, attól éjszakra pedig Vancouver szigetével együtt Anglia részét képezi. A hajózás az Oregonon nyitva hagyatott a hudson-öbli társaságnak, de csak alapítási levele kitelteig.

Pennsylvania. Székvárosa: *Harrisburg*, fővárosa: *Philadelphia*, fekszik az éj. sz. 39° s 47°, ny. h. 77° s 83°, Angol-Amerika, New-York, New-Jersey, Ohio, Virginia, Mariland és Delaware álladalmak közt. Népessége 1,800,000, ezek közt 48,000 szabad szines. Pennsylvania az unionak egyik legnagyobb kiterjedésű s legfontosabb állodalma. Földe közepén hegyes, hol az Alleghany hegység borítja el; keleti s nyugoti része csak dombos. Földe csaknem egész kiterjedésében termékeny, sőt a lapályokon és a völgyekben gazdag termékenységgű; sokhelyt a hegyek tetejéig miveltek, s általában az unio egyik legtermékenyebb részének tekintetik. Terményei ugyanazok, melylyek az unio éjszaki s közép vidékén fordulnak elő, sőt a szőlő és szederfának a föld itt inkább látszik kedvezni, mint akárhol másutt az egyesült státusokban. Ásványgazdagsága igen tetemes, kivált vasban, kőszénben és sóban. Az eddig felfedezett antracit kőszénrétegek kiterjedése 6'211000 acrera tétetik. Égalja egyik legszelidebb s legkellemetesebb az egyesült státusokban. Földműveléssel foglalkozik 208,000 ember, kereskedéssel 15,400, műiparral 106,000, hajózással 5,800, szép mesterségekkel 6,700. Mezőgazdasági ipara nagy gonddal üzetik. Főterményei: gabona 21,200,000 bushel, zab 21,000,000, törökbuza 14,500,000, burgonya 10,000,000, széna 26,000,000 mázsa, gyapju 3,100,000 font, tej és sajt neműek 3,200,000 dollár értékű. Állattenyésztése igen jó lábon áll, s különösen becsültetnek lovai. Van 366,000 lova és öszvére, szarvasmarhája 1,200,000 darab, juha 1,800,000, sertése 1,510,000. Erdőszete egykor igen fontos volt, de még 1840-ben is 2000 embert foglalkodtatott, kik egy év alatt 1,150,000 dollár értéket állítottak elő. Pennsylvania az unionak legfontosabb bányászatúzó állodalma. Van 213 kohója és 169 hámora, melylyeknek 11,530 ember foglalkodik, s 7,800,000 dollár tőke fekszik, s melylyek évenként 3,800,000 mázsa vasat adnak. A kőszén bányászat 5,000 egyént foglalkodtat s évenként 190,000,000 mázsa kőszén ad. Műipara igen élénk, s középpontja Pittsburg. A gépgyártás foglalkodtat 2000 egyént s évi terménye 2 millió dollár, téglá- és mészetés 4,000 munkással ad 1,740,000 dollárt; gyapju-ipar 240 műhelylyel s 2,940 munkással 2,330,000 dollárt; pamut-ipar, 106 gyárral 5,530 munkással, 5,020,000 dollár értékű évi terménnyel; 1,170 bőrkészítés 3,445 munkással, 830,000 dollár évi terménnyel; 1,100 szesz

égető 6,250,000 dollár áru évi terménnyel, 224 nyomda 1,710 munkással, melyekben 12 napi, 165 hetilap 'sa't. adatik ki; burnótkészítés 2,380 munkással 1,160,000 dollár áru évi készitménnyel. Kereskedése igen élénk, 's főhelye Philadelpia. A' bevétel értéke 8,500,000 dollár, a' kivitelé 6,830,000. Közlekedési eszközei számosak, melylyek között legnevezetesebb a' nagy csatorna Philadelphia és Pittsburg közt, melyly az Ohiot 's Delaware folyót köti össze; a' philadelphia-columbiai vasut, hossza 82 ang. mérföld. Van 4,970 elemi tanodája 180,000 tanulóval 250 középtanodája 16,000 tanulóval, 20 főtanodája 2,040 tanulóval, Philadelphian 3 orvosi tanodája 630 tanulóval, 2 hit- 's 1 jogtanodája. Közjövédelme 6 millió dollár, közköltsége 4,900,000, melylynek több mint fele közmunkákra megy; státusadóssága 35 millió. Fekvő vagyonának összes értéke 350 millió dollár, ingó vagyonáé 25 millióra tétetik. A' kormányzó a' nép 3 évre választja. A' törvényhozó test magában foglalja a' senátust és a' képviselőházat, 's minden évben Harrisburgban gyül egybe. A' senátorok 3 évre választatnak, de a' senátusnak egy harmada minden évben megújittatik. A' képviselők egy évre választatnak. A' senátorok száma 33, a' képviselőké 100. Választó és választható minden szabad polgár (kivéven a' szinéseket), ki 21-dik évét betöltötte, több mint egy év óta az állodalomban, 's több mint 10 nap óta azon megyében lakik hol szavazni akar, és adót fizet. Közigazgatás tekintetéből az állodalom fel van osztva 54 megyére. Van egy főtörvényszéke, melyly minden évben egyszer ül a' 4 felebbviteli törvényszék székhelyén, 4 felebbviteli 's 20 első bíróságu törvényszéke. Philadelphian van katolikus püspökség, melyly magában foglalja az egész állodalmat, 's ez különben egy anglican püspöki megyét képez. A' congressusra 2 senátort 's 28 képviselőt küld.

Rhode-Island, fővárosa: *New-Port*, fekszik az atlanti oceán partján Massachusets, és Connecticut közt. Legkisebb az unioi állodalmak között, mert területe csak 1,340 angol mérföld, népessége 110,000; földé közép termékenységű; fő terményei: árpa, zab, törökbuza és széna. A' népesség közt számláltatik 3,240 szabad szines, földműveléssel foglalkozik 16,640 ember, kereskedéssel 1,350, műiparral 21,300, hajózással 1,950. Műipara e' kis állodalomnak élénk. Van 209 pamutfonó-gyára 12,100 munkással, 41 gyapjufonó-gyára. Kereskedése élénk. A' bevétel értéke 340,000 dollár, a' kivitelé 280,000. Rhode-Island megtartotta körülbelül azon kormányfórmát, melylyet a' 2-dik Károly angol király által neki 1663-ban engedményezett charta állapita meg. A' kormányzó 1 évre választatik, a' 10 tagból álló senátus is 1 évre, a' 72 tagból álló képviselőház 6 hónapra. Van egy főtörvényszéke, 's minden megyében egy első illetőségi bírósága. A' bírák egy évre a' törvényhozó test által választatnak. Van 434 elemi tanodája 14,300 tanulóval, 52 középtanodája 3,670 tanulóval, 2 főtanodája 324 tanulóval. Közjövédelme 70,000 dollár. A' congressusba 2 senátort és 2 képviselőt küld.

Tennessee fekszik az éj. sz. 35° 's 37°, a' ny. h. 80° 's 88° Kentucky, Virginia, Carolina, Georgia, Alabama, Mississipp, Arcansas és Missouri állodalmak közt. Területe 40,000 □ angol mérföld, egész nyugoti része roppant lapályt képez, melylynek többnyire mindenütt nagy a' termékenysége. Népessége 850,000, ezek között 5,530 szabad szines, 's 184,000

rabszolga. Földműveléssel foglalkozik 230,000 ember, kereskedéssel 2,220, műiparral 18,000, hajózással 320, szép mesterségekkel 2,050. A' lakosok főfoglalkozása mezőgazdaság, marhatenyésztés és bányászat. Földterményei: gabona 4,900,000 bushel, zab 7,000,000, a' törökbuza termesztés egyik állapotában sem üzetik olyly nagy mértékben, mint itt. Évi termény 45,000,000 bushel, dohány 30,000,000 font, pamut 28,000,000 font, burgonya 2,000,000 mérő. Van 342,000 darab lova és öszvére, 830,000 darab szarvasmarhája, 750,000 darab juha és 3,000,000 darab sertése. A' vashányászat elfoglal 20,270 embert és ad 520,000 mázsa vasat. Műipara meglehetősen lábon áll, a' gyárakba fektetett tőkége 4,000,000 dollár. Kivitelének legnagyobb része Új-Orleanson át történik, marhája leginkább a' keleti álladalmakba szállittatik. Van 983 elemi tanodája 25,000 tanulóval, 152 középtanodája 5,540 tanulóval és 8 főtanodája. Közjövédelme 133,000 dollár, státusadóssága 1,800,000. A' kormányzó a' nép által 2 évre választatik. Senátusa 25, képviselőháza 75 tagból áll, mindnyájan 2 évre választatnak. Van egy főtörvényszéke, 's egy cancelláriai ítélőszéke, melylynek tagjai a' törvényhozó test által 12 évre neveztetnek ki. Van 14 kerületi törvényszéke, melylynek tagjai hasonló módon 8 évre neveztetnek. Az álladalom a' nashvillei katolikus püspökség megyéjébe tartozik. Congressusra 2 senátort és 13 képviselőt küld.

Texas (lásd ezt).

Vermont, fővárosa: *Montpellier*; fekszik az éj. sz. 42° 's 45°, a' ny. h. 73° 's 75°, alsó Canada, New-York, New-Hampshire és Massachusetts közt. Területe 10,212 □ angol mérföld, népessége 300,000, ezek közt 730 szabad színes. Rabszolgaság nem létezik. Földe hegyes, égalja télen igen hideg, nyáron igen forró. Földe általában termékeny; fő mezőgazdasági termények: gabona 1 millió bushel, zab 2,230,000, törökbuza 1,120,000, burgonya 9 millió bushel, komló 50,000 font, széna 16.600,000 mázsa, gyapju 3,700,000 font. Van 62,400 lova 's öszvére, 385,000 darab szarvasmarhája, 1,700,000 juha, 204,000 sertése. Vashányái gazdagok. Műipari állása: van 95 gyapjufonógyára 1,450 munkással 's 1,340,000 dollár értékű évi készítménnyel, egyéb ágokban csekélyebb fejlettségű. Kereskedést, faneműekkel, marhával 's földterményekkel, csak a' határos álladalmakkal üz. Kormányzója a' nép által egy évre választatik, senátusa, melyly 30 tagból áll, 2 évre, képviselőháza, melyly 233 tagból áll, egy évre választatik. Van egy főtörvényszéke, melylynek tagjai egy évre választatnak. Minden grófságban van egy bíróság, melyly az éven át bizonyos időben egy főtörvényszéki tag elnöklöte alatt tartja üléseit. Van 2,402 elemi tanodája 83,000 tanulóval, 46 állodalmi középtanodája 4,120 tanulóval, 3 főtanodája. Közjövédelme 91,000 dollár, státusadóssága nines. A' congressusba 2 senátort 's 5 képviselőt küld.

Virginia, fővárosa: *Richmond*; fekszik az atlanti oceán partján az éjszaki szélesség 37° 's 41°, ny. h. 78° 's 86°, Maryland, Columbia, Pennsylvania, Ohio, Kentucky, Tennessee és éjszaki Carolina közt. Területe 64,000 □ angol mérföld, népessége 1,300,000, ezek közt 50,000 szabad színes és 500,000 rabszolga. Legnagyobb kiterjedésű állodalma az unio-nak; keresztül metszi az Alleghany hegység. Tengerpartja alacsony, lapos, homokos és kopár; legtermékenyebb vidéke c' part 's a' két

hegység közt elterülő, az Alleghany hegy 's az Ohio közötti vidék még nem igen van művelés alá véve. Égalja, nagy kiterjedésénél fogva tetemesen különbözik, de mindenütt egészséges. Fő mezőgazdasági terményei: gabona, törökbuza, hires dohány, pamut, burgonya, cukor 'stb. Evenként: gabona 12 millió bushel, zab 13,500,000, törökbuza 35,000,000, gyapju 2,600,000 font, burgonya 3 millió bushel, kender 's len 500,000 mázsa, dohány 76,000,000 font, pamut 4 millió font, ezukor 1,600,000 font; tej és sajtnevelés értéke 1½ millió dollár. Van 327,000 lova 's öszvére, 1,050,000 szarvasmarhája, 1,300,000 juha, 2,000,000 sertése. Aranybányászata évenként 52,000 dollárt, ónbányászata 900,000 dollárt jövedelmez, vas évekint 500,000 mázsa nyeretik. Az állodalom főipara a' mezei gazdaság, azonban nem épen megvetendő műipara, nevezetesen dohánygyárai évenként 2,500,000 dollárt jövedelmeznek. Külkereskedési bevételének értéke 550,000, kivitelének 5 millió dollár. Földműveléssel foglalkozik 320,000 ember, kereskedéssel 6,400, műiparral 54,200, hajózással 3,600. Van 1,561 elemi tanodája 35,400 tanulóval, 382 közép-tanodája 11,100 tanulóval, 13 főtanodája 1,100 tanulóval. Richmondban katolikus püspökség van. Közjövödelme 665,000 dollár, státusadóssága 7 millió. A' kormányzó és a' melléje adott állodalmi tanács 3 évre választatik. A' senátus 32 tagból áll 's 4 évre választatik, a' képviselőház 134 tagból, kik egy évre választatnak. Választó minden 21 évet töltött polgár, ki egy év óta az állodalomban lakik, 's 25 dollárnyi vagyont ki tud mutatni. Van egy főtörvényszéke; egy közönséges törvényszéke, melyeknek egyes tagjai a' 21 kerületi törvényszékeknél üléseznek. A' congressusba 2 senátort és 21 képviselőt küld.

Wisconsin territorium, a' felső tó, Michigan tó, Jowa és Illinois közt. Területe 46,622 □ angol mérföld, népessége 40,000. E' territorium 1836-ban szerveztetett. De a' javaslatba hozott alkotmány ott 1847-ik april havában visszavetett, miért továbbra is csak territoriumnak kellett volna maradnia, hanem ugyanazon év augusztus havában megadatott az állodalom név annak várásában, hogy nem sokára kellő alkotmány fog ott is megállapittatni. — R. E.

Azon időszak, melyly 1829-től 1836-ig folyt le az egyesült amerikai státusok évlapjain, igen érdekes helyet foglal el. Ez időre terjed *Jackson*-nak elnöksége. És ezen évek alatt az állami benső élet megszilárdítására, és a' külviszonyok rendezésére olyly sok tétetett, mint *Vashington* időszakát kivéve, még egyszersem. — *Jackson*, kormánya alapelvűül a' békét fogadta el. Ezen alap az, melylyen egy kezdődő és virágzásnak induló állam kifejlődése lehető. Ezen elv szerint, melylyhez szükségkép a' mérséklet rendszerét is kapcsolnia kellett, intézte el az állam minden ügyét, és az elnöksége alatt előkerült nagy fontosságú kérdéseket. *Jackson* alatt a' nemzetgazdaság tényezői igen nagy haladást tőnek. A' földművelés tökéletesült és terjedt. A' kereskedés nagyobb forgalmat nyert. A' műipar nagyobb és magasabb tért vívott ki magának. Az állami elemek közti összhangzás erősödött. A' közszellem emelkedett. A' pártgyűlölségek és szakadások csillapultak 'stb. Szóval az egyesült államokban a' jóllét minden tekintetben nagy haladást tőn. — A' mi a' külviszonyokat illeti, ezeket békésen iparkodott kiegyenliteni. A' lefolyt háboruk alatt némelyly európai

államoktól éjszakamerikai hajók tetemes károkra szenvedtek. Ezek iránt kárpótlási követelés intéztetett az illetőkhöz. A' dán és nápolyi kormány-nyal megkötetett az egység, melyly bizonyos kárpótlás mellett ezen ügyet végkép befejezte. — Ugyan ilyly ügyben, hason elvek szerint 1831 jul. 4-én Franciaországgal is jött létre szerződés. De a' francia kamarák azon egységet, melyly az egyesült államoknak 25 millió fr. kárpótlást ajánlott, nem akarták helybenhagyni. Innen igen komoly és hosszasan tartó viszály keletkezett, melyly mind a' két részről igen nagy hévvel és határozottsággal folytattatott. Az angol közbenjárás hozott segélyt. Ez 1835-ben végkép befejezé ezen kárpótlási ügyet. Franciaország 25 m. frkot fizetett. — Ezen elvek szerint kezelte *Jackson* a' belügyeket is. Ő a' democratá párt feje volt's mint ilylen, pártja elveit és tanait emelte a' kormányzatra. Ezek értelmében oda kelle működnie, hogy *John Quincy Adams* aristocratiai igazgatásának hibáit helyrehozhassa. Az egyéni szabadság elvei és érdekei szerint az egyes államok erejét és kifejlődését védette a' szövetségi hatalom ellenében. Igy intézte el a' dél és észak közötti viszályt is. A' déli és északi államok nemcsak fekvésre, hanem érdekeik és életfeltételeikre nézve is csaknem összeférhetlennel látszó ellentétben állanak. Ezek miatt örökös közöttök a' versengés és ellenségeskedés. Ez *Jackson* kormánya alatt tetőpontra emelkedett. A' béke csak az érdekek kiegyenlítése által levén lehető, ilyly értelemben intézkedett J. is, éjszakknak túlterjeszkedő centralisatióját és az ezzel együttjáró érdekeket összekapcsolván dél törekvéseivel. Igy mondatott aztán, hogy a' dél foederalismusát J. győzelemre emelte éjszak centralisatiója felett. *J. Q. Adams* a' centralisatió embere levén, az északi gyáros, iparüző államok kedvéért tetemesen felemelte a' vámdíjakat, 1828-ban. A' mint használt ezen védvám éjszak gyárüzletének, épen ugy ártott dél földművelésének. A' kül-gyárcikkék ára tetemesen nőtt. A' fogyasztás szűk korlátok közé vétetett. A' déli földművelés egészen romlásnak indult. A' déli államok jóllétükre nézve veszélyeztetve látván magokat, az unió felbontásával fenyegették éjszakot, ha a' vámok le nem szállíttatnak. És ezen érdekvitához még egy délre nézve szinte életfontosságú kérdés forgott fenn. A' rabszolgakereskedés kérdése. Éjszak, melylynek mint iparos vidéknek, arra nem volt szüksége, az eltörlést sürgette és önkebelében nagyrészt ki is vitte. Ellenben dél földművelését, ültetvényeit rabszolgák nélkül nem kezelheté. — 1832 jul 14-én új vámszabályzat hozatott, sokkal mérsékeltebb, délnek sokkal kedvezőbb. Ez azonban még ezáltal ki nem elégítettett, és teljes kereskedési szabadságot követelt. A' viszály olyly magas fokra hágott, hogy déli Karolina 1832-ben az új vámdíjazatot érvénytelennek nyilvánította 's délre nézve kötelező erő nélkülinek. És hogy szavainak erőt és sikert szerezzen, hadi készületeket tön, és seregeit kezdé kiállítani. *Jackson* a' szövetségi hatalom erkölcsi erejét dél rovására és pártja kedvéért végromlásnak kitenni nem akarván, a' congressushoz intézett üzenetében kimondá, hogy az egyesületi hatalom elég erősnek érzi magát, a' törvényeknek, ha kell, fegyverrel is érvényességet szerezni. Ezen erélyes nyilatkozat mellett azonban 1833 febr. 26-án új vámszabályzat is hozattatott, melyly még szelidebb és kedvezőbb volt dél érdekeinek. Ezáltal a' déli államok, és maga Dél-Karolina is, melyly komo-

lyan végsőségre vinni nem akarta a' dolgot, egészen kibékítettett. Es így egyenlítettett ki *Jackson* bölcsesége által ezen kényes ügy, melyly a' szövetséget végbomlással fenyegeté. — Meghozattott az ind-bill, melyly a' még létező ind törzsököknek, hogy eltávoztassanak a' mindinkább terjedező fehér telepedések elől, Mississippi nyugoti részeit adta át letelepedés végett. A' kívánt sikerhez azonban könnyen és hamar nem leheté jutni. A' fehérek, hogy a' rablásnak törvényes szint adjanak, az indiánokkal, földaik iránt, kicsalt 's kieröltetett szerződéseket kötöttek. Ezeket többnyire a' főnökök kötöttek, de a' néptörzsökök nagy része ellentállt. A' fehérek régibb kijátszásai, ígéretszegései igenis ismeretesek voltak előttük. Illinoisban véres harc kezdődött 1832-ben. Az indek nem akartak távozni, és Georgia 's Alabama fegyverhez nyult. Ezen mindkét részről irtó háború 1832-től sok időre terjede. Az unióra belőle tömérdek vesztesség, költség és áldozat eredett, míg az őslakóktól elvett birtokot magának biztosíthatá. — *Jackson* 1833-ban újra elnökké választatott. — Ez időtájba esik a' szövetségi bank ügyének vég eldöntése is (l. egyesült státusok bankügye, külön czikkben). — 1837 mart. 4-én *Van Buren Márton* választatott elnökké, *Jackson* alatt állami titkár és annak mind bel- mind kül-viszonyokban elvbarátja. — Texas Mexicótól elszakasztván magát még 1835-ben, a' szövetséges államok törvényhozása által 1838-ban függetlensége elismertetett. Ezt követték az angol, francia és többi államok. — Egy éjszakamerikai gőzhajónak Buffalónál történt elégetése miatt az angol kormánynyal hosszasan tartó komoly viszály keletkezett. — Egyezkedések kezdettek ugyanazzal a' határszélek szabályozása, hajókereskedés, és rabszolgakereskedés eltörletése iránt is. — *V. Buren* 1841-ig elnökösködött. Ezen időbe esik azon véres irtó harc Floridában az indekkel, melyly 1835-től 1840-ig *Taylor* tábornok által a' legnagyobb bátorsággal és kitartással vitetett. Floridát a' szövetség megvevén a' spanyoloktól, betelepíteni kezdé. Ennek a' *Seminolok* és más ind törzsökök ellentálltak, mert a' fehérek által mindig beljebb és beljebb szorítottak. *Taylor* ment ellenük. Minden erély és hősiség mellett az éghajlat, kigőzöl-gések, mérges férgek, alligatorok igen sok bajt és veszélyt okoztak. Ide járult az indek helyismerete, titkos utaik és vadászati ügyességök. Így huzódott tömérdek ember és pénzáldozattal 1840-ig ezen véres harc. Igen sok fehér család kiirtatott, a' telepítvények leégettettek és számtalan ültetvény elpusztított. Az indek saját főnökeiket is, kik egyességet kötöttek az unióval, legyilkolták 'stb. — Ezen véres harc Floridában, melyly olyly sokáig tartott, valamint a' bankviszonyok által keletkezett roppant kereskedelmi crisis is a' szövetség pénzügyét felette megrongálta. És azért a' congressus kénytelen volt 1841-ben pénzkölcsönhöz folyamodni. — Mart. 4-én 1841-ben *Harrison Henrik* választatott elnökké. Ézalatt a' szövetség lényeges változásnak nézett elébe. H. igen határozott foederalista volt. Bizonyosnak tartatott, hogy a' bank szabadalját meg fogja ujjítani. Azonban april 4-én egy havi elnökösködése után meghalt. Az alkotmány értelmében *Tyler János* lett a' szövetség elnöke, ki előbb alelnök volt. *Tyler* a' demócrata párthoz tartozott. Alatta azon kormánytan lépett uralkodásra, melyly az egyes államok függetlenségére és a' központi hatalom terjeszkedéseinek gátlására törekszik. Eddig a' kormá-

nyok többnyire a' szövetségi központosításra törekedtek. *Tyler* alatt az egyes államok legterjedtebb szabadságot és felelőtlenséget nyertek. Ezen elvek szerint elnökösködött 1841 apr. 4-től 1845-ig. Alatta több érdekes ügy jött szőnyegre, és fejeztetett be. A' bank szabadalmának megújítása ellen szinte vétóval élt. A' szövetség gőzhajójának elégetése miatt keletkezett angol viszály befejeztetett. *Tyler* kivitte, hogy *Mac Leod* angol, ki ellen a' mondott ügyben kemény vád támasztatott, egészen felmentetett. A' szövetség és Anglia közötti békés 's baráti viszony helyre állt 's Angliával 1842 év aug. hóban szerződés kötött a' büntettesek t. i. gyilkosok, tengeri rablók, gyujtogatók és hamisítók kiadatása iránt. Ezen szerződés *Ashburton-Treaty* név alatt ismeretes. Továbbá szerződés kötött a' határok szabályozása és rabszolgakereskedés elnyomása iránt is. — Azonban nem hiányzott alkalom és ok újabb viszályok felébresztésére. Ilyen volt a' kutatási jog kérdése. Ez iránt 1842-ben Anglia és az unio között *Vebster* és *Ashburton* által szerződés kötött aug. 9-én. Ez mindkét hatalmasságot fellátalmazta arra, hogy az éjszak-afrikai partokhoz elegendő tengeri haderőt küldhessenek, a' rabszolgakereskedés megakadályozása végett, hajóik felügyeletére. Szükség esetében közös közremunkálás alapított meg. Egy pont iránt azonban kétségek és viszályok keletkeztek. Nem fejeztetett ki tisztán: gyanus hajó lobogója iránt, ha tán valamelyly hajó ilyl csalással akarná elrejtteni rabszolgaszállítását, ki által szerzettessék biztos tudomás. Anglia az ez iránti jogot önmagának igényelte. A' szövetség ellenben tagadta ilyl jog törvényességét és alaposágát. Ez kétségbevonhatlan jogai közé sorolta, hogy lobogójával közbenjehető visszaélések megóvása és büntetése iránt kizárólag önmaga intézkedhessék. Ezen pont iránt hosszas értekezletek és felelések eredtek. Ugyanezen évben az elnök a' congressushoz intézett üzenetében a' népházat a' Sandvich-szigetek függetlenségének elismerésére és China részére egy bizottmány alakítására szólította fel; a' mi elfogadtatott. A' szövetség ezen függetlenségi elismerést kapcsolta Anglia kutatási jogköveteléseihez. Az ügy azonban 1843-ban bevégeztetett a' szövetség jogainak és érdekeinek megmentésével. Így ez még mindig elegendő alkalommal bír az 1842-ki aug. 9-ki szerződés daczára is hajóit ellátni rabszolgákkal, és ezen kereskedést háborítlanul tovább folytatni. — 1842-ben még egy más, szinte nagy érdekű vita keletkezett Angliával. Tárnya az ismeretes *Oregon* földbirtok volt. Ez még külön választva nem lévén, ott az angolok és éjszakamerikai államok közösen gyakorlák a' telepítési jogot. 1842 évi december hóban az éjszakamerikai senátusban indifványt tétetett, hogy az *Oregon* birtok vétessék ki a' közös használat alól, és kebeleztessék be kizárólagosan a' szövetség területébe. Ez igen közelről érdeklé Anglia érdekeit. Azért is értekezletei és vitái közepette, haddal fenyegeté a' szövetséget, ha magának akarná azon területet sajátítani. Minden attól függött, vajllon elfogadja-e a' congressus azon ajánlatot vagy nem. Ha elfogadja, az angol-amerikai háború bizonyos volt. Több évig tartott a' viszálykodás, míg végre 1844-ki martiusban bevégeztetett. A' senátusban tett ajánlat a' congressus által elvettetett. Így mentetett meg a' béke és baráti viszony. 1841-ben *Tyler* kénytelen volt erélyes nyilatkozatot tenni az államokban elterjedező titkos társulatok ellen. Ezek általában az angol

uralkodás és birtok kiirtására alakultak. A' britt birtokon több megtámadásokat és birtok háborgatásokat tettek. Több helyen adót is szedtek be. Ilyly társulatok az 1838-ban alakult: *Hunters-lodges*, melylyek titkos esküvel arra kötelezék egymást, hogy addig meg nem szünnék működni, míg csak egy talpalatnyi birtoka leend a' britteknek Éjszakamerikában. — 1841-ben a' congressus józan és igazságos alapú bukási törvényt hozott. Ez azonban *Calhoun* a' democrata párt egyik főnökének igazgatására 1842-ben ismét eltöröltetett. — A' magántársulatok zsarolásainak gátlására a' britt pfennig-rendszer után 1844-ben a' congressus olcsó posta reformot alapított meg, melyly 1845 jul. 1-én lépett életbe. 1844-ben a' szövetség a' német vámszövetséggel kereskedelmi szerződést kötött a' viszonyos vámszabályzatok meghatározása iránt. — Nagy fontosságra emelkedtek ez időben a' texas-mexicoi viszonyok is. A' szövetségnek nagysága, emelkedése, birtokterjeszkedése forgott kérdésben. Texasnak mexicotóli elválása bevégzett és elismerés által megerősített ténynyé válván 1843-ban a' szövetség elnöke Texas pártolás alá vétele, és az iránt tett javaslatot, hogy az unio Mexicónál közbenjáró lenne Texas függetlenségének elismerése iránt. Ekkor került szőnyegre Texas bekebelezésének kérdése. Hosszas vita keletkezett az iránt: nem lenne-e tanácsosabb az unio államai közé felvenni Texast, melyly a' szövetségi lakosok által tett folytonos és számos telepítések által majd egészen amerikai földdé változott, mint ugyanazt határszéli szomszédnak tartani meg? Ezen kérdés azáltal döntetett el, hogy Texas, mint független állam, 1844 april 15-én a' szövetséggel szerződésre lépett és magát hozzácsatolta. 1845 jan. 25-én az elnöknek texassali kötése az alsó háztól és martius 1-én a' senátus által is elfogadtatott és megerősített. E' szerint a' szövetségnek bekebelezett alkatrészét teszi Texas. Ennek 10 millio dollár adósságát az unio átveszi. Florida iránti jogaiba viszszavezeti. Texas a' congressusba képviselőt küld, és szövetségi állommá fog alakíttatni. Így az éjszakamerikai szövetség ismét nagy terjedelmű és fontos érdekű birtokkal szaporodott. 1844. évben a' congressus eltörle az 1837-ki és 1840-ki törvényhozás azon tilalmát, melylynél fogva minden rabszolga-kereskedést illető vitatkozások, petitiók, és eltörletését célzó indítványok szóba hozatal nélkül félre tétettek. — 1845-ben *Polk* választatott elnökke. Kabinetje, melylyet kinevezett, egészen a' mérséklett democratia tagjaiból áll. *Polk* elnöklete alatt ütött ki a' mexicói had, melyly olyly sokáig, és olyly sok veszteséggel vitetett. Mexico Texas bekebeleztetésére, félbeszakasztá a' szövetséggeli értekezleteit. *Polk*knak ez várt és kívánt alkalom volt. Használva azt, 1846-ben máj. 13-án hadat üzent Mexicónak. A' béke csak hosszas csatázások után, és a' vigh párt erélyes kárhoztatása's a' déli államok Mexico melletti fenyegető állásának körülményei mellett létesülhetett. — *Polk* elnökletét még más nagyfontosságú tárgyak is jellemzik, — 1845. évi dec. 2-án a' congressushoz beküldé hivatalos üzenetét. Ebben két nagy érdekű tárgy fejtegettetett és vétetett határozás alá. Egyik a' vámszabályzat. Erre nézve az elnök a' gyárcezikkek vámdijainak lejobbszállítását javallá. A' másik az Oregon terület volt. Itt igen harcziás hangon szólt az irat. Az 1827-ki az Oregon birtoklását közössé tevő szerződésnek, egy évi felmondási idő lefolytával, végképi félretételét

javallá az elnök. Ennek igazságosságát arra alapította, mikép az amerikai szövetség Európától egészen külön rendszeren 's alapokon nyugszik. Ide az európai egyensúlyt nem lehet behozni. Önmagának kizárólagos joga van ügyeit elintézni. Sorsa felett egyedül rendelkezhetik. Mint független, szabadhelyzetű continens többé egy európai hatalmasság gyarmatosításának sem lehet alárendelve. Ezen elvet alkalmazni kell, mihelyt valamilyen európai állam Éjszakamerika continensén új gyarmatot akarna állítani 'stb. *Polk* a' jelen oregonféle esetet ilyly alkalomnak és esetnek nézte, melylyben azon *Monroe* által felállított elv alkalmazható lenne. Ezen nyilatkozat és okoskodás Angliában igen nagy lármát csinált. Igen sok érdekeltség és szenvedély lázzítottatott fel, melylyeket *Monroe* elveinek Oregonra alkalmazása nagy veszélylyel fenyegete. Ezen vizálya 1846. év nyarán fejeztetett be szerződés által Angliával, melyly a' szövetségi senátusban jun. 16. fogadtatott él. Ez határvonahul, mint *Polk* kívánta, az éjszaki szélesség 49-ik fokát jelölte ki. Eddig Columbia folyam hajókázása szabad a' Hudson bay-társaság részére és szabadalma idejére, melyly tart 1863-ig. A' 49-től éjszakra eső folyamok, partok, kikötők mindkét nemzetnek felnyitattak. Vancouver sziget Angliáé 'stb. 'stb. 1846. jan. Texas teljes státusjogokkal kebeleztetett be. Ezáltal ismét egy állammal szaporodott a' rabszolgát tartó államok száma. — 1847-ki nyártól kezdve New-York és Bréma között rendes gőzhajózás nyitattott, New-York és Havre de Grace között pedig sebes posta hajók menete rendeztetett. Ezáltal a' bevándorlás újabb emelkedést nyert, melyly 1846-ban Némethonból 80,000-re rugott. Így szivárogtak be a' szövetség életébe különbféle újítások. *Polk* elnöklete alatt több vidéken, különösen New-York és Baltimore-ben az új katholicismus terjedése már mutatkozott. Delaware államban pedig communisticus párt és mozgalom vonta magára a' kormány figyelmét. Tagjai „*Anti-Renters*“ nevet vettek föl, mert hadat üzentek minden föld- és házbérnek, melylynek beszédését éjjeli erőszakoskodás által iparkodtak akadályoztatni. Számos kihágás történt. Előjárók megölettek, mások elűzettek, kik a' bért beszélni akarták. A' földbirtokosokat és a' városi háztulajdonosokat kirablás fenyegeté. Az *anti-renters* tagok agrariiai törvényeket terveztek behozni. Az állam kormányzója egy időre az egész vidéket ostromállapotba és hadi törvény alá helyeztette. — 1847-ben a' szövetségi kormány kereskedési öszszeköttetést akart kezdeni Japóniával — de a' nélkül, hogy Jeddoba, a' fővárosba mehettek volna a' hajók, vízszautasítottak. — Egész évben folyvást tartott a' mexicói háború, melyly ez évben a' bevételeknél 22 m. dollár hiányt okozott. Az elnök által javallt kávé, 's cukor-adó el nem fogadtatott. — Az u. n. *Velmont-Propviso*, melyly az ezentúl az unioba felveendő államokban a' rabszolgaságot örökre eltörletni javallta, tágyalás alá kerülvén, mart. 3-án elvetetett. A' déli államok, nevezetesen Dél-Karolina kilépéssel fenyegetöztek elfogadás esetére. 1848-ban Mexicoval megkötöttetett a' béke. A' határszélek választó vonalául a' 32 fok határozottatott. A' szövetség Uj-Mexicót, 's egyik Californiát megtartotta. Földterülete, melylyel e' békekötés után birtoka nagyobbult, egy millió angol □ mérf. Rio Grande, Gila és a' californiai öböl szabad hajókázásnak nyitattott meg. Az éjszakamerikai szövetség 15 millió dollár kárpótlást fizete, és még egy régibb,

Mexico által fizetendő $3\frac{1}{2}$ millió kárpótlást is elvállalt. (I. Mexico) — Ez év aug. havában átment az *Oregon-bill*, melyly ott rendezett kormányzást alapított meg. A' rabszolgaság benne örökre eltiltatott. A' californiai új aranybányák tömérdek arannyal özönlék el az amerikai continenst. Éjszakamerikából igen sok vállalkozó vonult oda (I. California). — 1848 év nov. 7-én *Polk* helyébe elnökké *Taylor* tábornok (kivel *Cass* tábornok versenyzett) választatott meg; alelnökké pedig *Fillmore-Millard*. Amaz hadi tettei, emez pedig szorgalma és pénzügyi tehetségeiről igen ismeretes egyén. Az új elnök hivataloskodásának megkezdése alkalmával nyilvánított hivatalos okirata igen békés szellemet árult el. A' mozgalmak azonban a' szövetség benső életköréből nem maradhattak el. Azok ismét a' rabszolga-kérdés által keletkeztek. Alkalmul szolgált reá Új-Mexico és California bekebelezése. Kérdés támadt: valljon azokban megengedtessek-e a' rabszolgaság? A' pártok minden erejüket megfeszíték. A' déli államok *Calhoun* főnöksége alatt tagadták, hogy a' szövetségi törvényhozás azon új államokban a' rabszolgaságot eltörölhetne. Ha ez mégis megtörténnék, kilépéssel fenyegetődztek. Éjszakon ellenben *Van Buren*, volt elnök, a' rabszolgaság általános eltörlése mellett izgatott. *Clay* pedig közéletet javalt, hogy t. i. az új két államra bizassék a' határozat. Ha a' rabszolgaság ezen új államokban eltöröltetnék, ezen új államokkal a' congressusban a' rabszolgaság elleni párt többségre emelkednék. Ez tehát a' rabszolgaság fentartására nézve életkérdés. Innen az érdekek forrongása. A' szövetség 1848-ban nem mert felette határozni. Az unio minden részeiben izgatottság volt az egész év folyamán. — A' szövetség terjeszkedésére újabb jelenségek nyilvánultak. *Canadában* az angol gyarmatokban élénk mozgalmak keletkeztek az éjszakamerikai szövetséghez leendő csatlakozás iránt, 's e' tárgyban feliratok is keringtek. Az általuk kívánt angol gyarmati egyesülés és a' szövetséggel kötendő vámszerződés legközelebbi alkalmul szolgálna a' tökéletes összekapcsolatáshoz. — Az angol kormány nemi viszály keletkezett *Mosquito* földterület feletti felsőbbbség miatt. Az itteni kormány egy éjszakamerikai társulatnak szabadalmat adott az atlanti és csendes tengernek összekötésére. Ennek az angol kabinet ellenmondott. Ez évben Mississippi völgyében igen nagy vizáradások és cholera uralkodott. Folyó 1850-ben is California felvétele és a' rabszolgaság kérdése képezik a' legérdekeseb tárgyakat. A' szövetségi kormány irányában nehéz gyanura adott alkalmat *Lopez*-nek *Cubába* történt berontása, mert ez az unio titkos működésének tulajdonnított. A' kormány azonban erélyes fellépésével eléggé megczáfolta e' gyanut, *Lopez* elfogatását elrendelék, 's ellene hadi hajókat küldött (I. Cuba). *Taylor* elnök júliusban meghalt, 's 13-án temettetett el. Helyébe az alkotmány szerint alelnök: *Fillmore-Millard* következett. Az erre következett időket folyvást a' rabszolga-kérdés és az új tartományok felvétele foglalkodtatta. — Sz. I.

Egyesült státusok bankügye. Az amerikai bankok ügye, külföldi pénzkérdés létére ritka mértékben érdekelte az európai pénz- és üzérvilágot. Ezen érdek akkor kezdődött, midőn az európai tőkék Amerikába kezdtek átfolyni, 's midőn e' tőkéknek egy része az egyesült állodalmi bank gyalázatos bánásmódja által valóban elveszett, 's az amerikai pénz-

ügy akkori zavarában közönségesen el kezdte terjedni Európában azon aggály, hogy a' többit is hasonló sors érendi. A' dolgoknak olyly állapota, melyly ármány és csalás olyly szörnyének, minő az egyesült állodalmi bank vala, létesülését megengedé, nem keletkezhették egy napon, hanem eredménye volt a' bankok merőben hiányos szerkezetének, miszerint ezeknek megengedtetik papirpénzt kényökre adni ki, 's így tetteleg magokhoz ragadni az állodalom egyik első jogát, a' pénz szabályozását. Olyly országban, mint az unio, hol a' föld kiterjedése a' munkás kezek számával nagy aránytalanságban áll, 's hol a' nagy távolságok a' kész pénz szállítását igen bajossá teszik, valamiféle papirpénz csaknem szükséges, legalább az anyagi jóllét előmozdításának roppant eszéke. De az ezzeli visszaélés az országon már több ízben ejtett mély sebeket; 1834-től kezdve 1842-ig pedig, történetes körülményektől emelve, a' baj olyly magasra hágott, hogy általános bukásnak kelle bekövetkezni, melyly olyly zűrzavaros alakban tünt fel, hogy a' vezérfonalat gondosan szem előtt kell tartanunk, ha egészen bele nem akarunk zavarodni. — A' papirpénz túlságos mennyisége által előidézett káros utókövetkezmények az amerikaiak szemét is felnyitották; minden mozgató erőt mozgásba hoztak, 's nevezetesen a' bankok iránt ellenséges, demokratáknak nevezett párt nem kímélte a' fáradságot, hogy a' dolgot tiszta, mindenki előtt felfogható világba állítsa. Az unioiban a' papirpénznek a' bankok általi mértéktelen kiadása vakmerő üzletekre csábított, minden portéka árát felcsigázta; a' dolgoknak ezen állapotát az idegenek, nevezetesen Anglia, arra használták, hogy a' készpénzt az országból kihuzzák, minek következtében a' minden szilárd alapot nélkülöző papirpénz értékben bukni kezdett, 's ezzel minden ingó és ingatlan vagyon értékcsökkenése állott be. 1815-től 1819-ig hasonló eseménynek volt színhelye az unio, csakhogy akkor a' baj enyhítését új bankok felállításában keresték; ellenben a' második nagy pénzerisiskor a' bankok visszaéléséről meggyőződés olyly mély volt, hogy ilyly veszedelmes mentőszere gondolni sem lehetett többé. — Az egyesült állodalmi bank 1816-ban alapított 35 millió dollárnyi tőkével, melylynek ötöd részét az unio kormánya vette át, a' banknak rendeltetése lett volna a' váltófolyamot a' különböző állodalmak közt szabályozni, 's az állodalmi pénzek letétőre lenni. Azonban sajátlag csak az ugyis igen nagy számmal létezett bankok számát szaporította, 's egyetlen különbség közte és a' többi bankok közt az volt, hogy támaszpontul az egyesült állodalmak hitelét bírta, 's hogy a' boltjaiban letett és rendelkezése alatt állott álladalmi pénzeknél fogva nem lehetett volna insolvens. Ez természetesen emelte e' bank hitelét, részvényei csakhamar alaptalanul felhágtak, az 1819-diki nagy erisist kiállotta, ámbár jól értesültek beszélték, hogy már ekkor 4 millió dollárt vesztett rossz adósok által, sőt többet, mert alapszabályai között azon ferde határozat foglaltatott, hogy saját részvényei letétezése mellett ezeknek értékével felérő összeget lehet belőle felkölesönözni; ehhez járul még, hogy a' részvények $\frac{1}{4}$ résznyire fizetettek be készpénzzel, a' többi papirban, vagy fekvő javak zálogleveleiben, melylyeknek értéke 1819-ben a' réginek felére volt csökkenve. De a' bank fizetési képességén senki sem kételkedett, 's a' kereskedésnek, nagy kiterjedésű hitele által lényeges szolgáltatokat tett. Azonban e' látszatos

virágzás közepett egyszerre egy körülmény jött közbe, melyly a' kormányban alapos kétséget támasztott a' bank fizetési képessége iránt. 1833 elején *Jackson*, az unio elnöke, a' banknál megrendelte az unio adósságából 3 millió dollár visszafizetését. A' bank elnöke *Biddle* előterjesztette *Jacksonnak*, hogy ha a' 3 milliót azonnal vissza kell fizetnie, a' kereskedőktől tetemes öszvegeket kell behajtania, mi a' kereskedésre nyomasztólag fog hatni, 's ezért fél évi időhaladéket kért, mit a' semmi roszat nem gyanító *Jackson* meg is adott; de nem kevésse csudálkozott, hallván, hogy a' bank a' kereskedőknél künn levő adósságait irgalmatlanul hajtja be; sőt még akkor bámult igazán, midőn hallotta, hogy a' *Baring* háznál Londonban 5 millió dollárnyi kölcsönt akar fölvenni, 's ennek a' többi közt az unio beváltandó kötelezvényeit is elzalogosítani. E' jogtalan, sőt csaló eljárás ellen *Jackson* nyíltan fellépett, 's kijelentette, hogy ellen fog szegülni az 1836 martius 31-én kitelő bank kiváltság megújításának. Ez volt kezdete a' hires harcznak az unio kormánya és bankja közt, melyly 1838-ig olyly hevesen folytattatott. 1836-ban a' kiváltság megújítása csakugyan megtagadtatott, ámbár mind a' két házon kedvező határozat ment keresztül; az elnök ugyanis vetői jogával élt. Mint midőn a' gőz kiront a' gőzkatlan megnyitott szelelőjén, ugy terjeszkedtek most a' középponti intézet által addig lefojtva tartott bankok, melylyeket semmi korlátoló törvény féken nem tartott. Egyszerre több száz bank lépett életbe, több mint 150 millió tőkével; a' ki csak valamiben üzérkedett, nyílt hitellel birt a' bankoknál, a' bankok pedig és részeseik nyílt hitellel birtak Angliában. A' nyereszkesedés dühe nem ismert többé határt. Hitelre hordták egymásra a' portékát Angliából és Franciaországból 's mivel nem találkozott elég hajó a' szállításra és New-York- és Philadelphiában minden rakhely teli volt, váltókat adtak ki a' még jövendőben kapandó vagy kívánandó áruszállítmányokra. A' papirpénzkiadás egymást érte, 1836 végén a' bankok száma 567-re rugott, melylyeknek banktőkéje 252 millió dollárt, a' letétek értéke 115 milliót, vertpénz-készletök 40 milliót, jegyforgalmuk 140 millió dollárt tett. — Eddige' bankügy még csak Amerikát látszik érdekelni, de Europa nagyon is bele szövődött abba: 1830 óta az angol tőkepénzesek nagyon iparkodtak Amerikába fektetni be pénzüket, de természetesen nem mindig voltak szerencsések a' személyek megválasztásában. Roppant tömeg pénz özönlött át, 's az amerikaiaknak ugyis igen élénk nyereszkesedési szelleme ezáltal új táplálékot nyert. Igy keletkeztek a' fenebb említett bankok és kereskedési vállalatok mint gombák eső után. Az egyes állodalmak adósságokat kezdtek csinálni, 's mint nevezék, beljavításokat, utakat, esatornákat, vasutakat építeni. Ez eleinte nem ment épen olyly gonoszul, az állodalmi adósságok 1836-ban még nem haladták felül a' 65 millió dollárt. De a' magán-speculatiok rosz hatást kezdtek gyakorolni; mindennek ára ugy hágott, hogy, p. o. Amerikába Németországból tetemes mennyiségű gabonát lehetett nyereségesen szállítani, mivel ott a' gabona ára a' túlságos papirpénz-kibocsátás miatt háromszorosra hágott. Mindenféle u. m. bank-, esatorna-, vasut- 's a' t. részvények természetelleni magas árakra csigáztattak, az idegen áruk gyorsan keltek, mert pénz, t. i. papirpénz, volt bőven; de az idegenek nem a' papirpénzt, mely-

lyet nem használhattak, hanem az ércpénzt húzták ki az országból. 'S csakhamar a' készpénz csekély öszvege a' papirpénzügy roppant épületét nem bírta tovább hordozni, 's ez öszszerogyott. Ez volt az 1836-diki nagy pénzerisis az unióban, melylyre a' készpénzfizetéseknek minden bankok részéről felfüggesztése következett. E' crisisben az amerikai bankok legnagyobb része gyalázatos, valóban csaló módon viselte magát; nemcsak, hogy a' kereskedők váltóit drágán számították le 's papírral fizették, de e' papírt, melyly értékében csakhamar nagyon csökként, titkon újra felvásárolták. Milyly gonosz hatása volt e' borzasztó papirpénz gazdálkodásnak, megtetszik annak szemléletéből, hogy még rendesen az unio külkereskedésének kivitele bevitelét mindig több millióval felülhaladta, hirtelen ugy megváltozott az arány, hogy 1836-ban a' bevitel 100 millióról 190 millió dollárra emelkedett 's a' kivitel 62 millióval multa felül, mind a' csinált adósság rovására. De térjünk vissza az egyesült állodalmi bankra. *Biddlenek*, *Jackson*ali öszszeütőközésétől kezdve, elég ideje volt körülnézni, mi tevő legyen. Láta, minő mohón tolják az amerikaiakra az európai tőkétet, 's eltökélte hasznára fordítani e' mozgalmat, 's annak közvetítőjévé tenni magát. 5 millió dollár árán Pennsylvaniától új szabadalomlevelet eszközölt ki, 's 1836 ápril 1-sőjén megkezdte új pályáját a' bank, régi neve alatt, de mint pusztán magán-intézet, ellenben azon eddig nem birt szabadsággal, hogy mindennemű ingó 's ingatlan javakkal kereskedést űzhessen, 's így más bankok részvényeit is felvásárolhassa. Az amerikai speculatióüh ekkor culminált, 's bukásától nem volt messze. A' menynyire felesigáztattak árban addig az amerikai nagy külforgalmi cikkek, nevezetesen pamut, épen olyly mély ársülyedéssel fenyegettek most; mert az európai, nevezetesen az angliai pénzkövetelések kielégítése végett a' portékát minden áron el kellett volna adni. Ekkor közbejárult *Biddle*, 's a' déli terményzőknek és telepeseknek előlegezéseket ajánlt, ha kezébe szolgáltatják a' pamutot. Az ajánlat készséggel elfogadtatott 's megkezdődtek a' nagy pamutoperatiók. Ó Amerikában papírral fizetett, melylyet a' bankoknak már bekövetkezett készpénz fizetési felfüggesztése mellett nem volt kénytelen beváltani, 's Európában készpénzért adott el. De ez tervének csak egy része volt, melyly abból állott, hogy Europa gazdag tőkét, melylyek itt csak csekély kamatot hajtottak, nagy kamatok reménye által Amerikába csalja, 's ez egy ideig neki igen jól sikerült is. De *Biddle* jól ismerte bankja állását; tudta, hogy bankpénztára hosszasosan ilyen működéseket ki nem állhat; azt is tudta, hogy a' bankok fizetési felfüggesztése örökre nem tarthat, 's azért más támaszok után nézett körül. Első volt, hogy mindjárt *Jackson* visszalépte után, bankját a' gyenge *Van Buren* elnöknél újra fel akarta tolni nemzeti bankul; ha ezt eléri, papirjai újra támaszul bírják az egyesült állodalmak hitelét, 's ki tudja, menynyire űzte volna finantztervét, melyly messze tulszárnyalta *Lawét*. De a' jobban értesült amerikaiak tudták, hogy a' bank sajátlag bukva van 's a' congressusi tagok megvesztegetései, 's befolyás az egyes állodalmakra, semmit sem használtak. Több törvénytelenység, nevezetesen régen beszédett unioi kinstári jegyek kiadása által, gyanussá tévén magát, sikerült a' demokratáknak *Biddle*- és a' bankpárt minden tervét meghiusítani, melyly magának menekülést csak

a' papirpénz további szaporításában látott. Most *Biddlenek* csak egy lehető menekvése volt, az t. i. hogy ügyébe anynyi egyes állodalmat bebo-nyolítson, hogy ne engedhessék bukni a' nélkül, hogy egyszersmind mindezen állodalmak hitele is tönkre jusson. Ez nagy mértékben sikerült is neki; teljes buzgalommal gyámolította az akkori dühöt esatornák és vas-utak építésére, 's az állodalmak kölesönzőjeül kínálkozott, mit ezek kész-séggel fogadtak. 1837 's 1838-ban több mint 100 millió dollárnyi kölesönt adott ilyly módon. *Biddle* bukását a' Mississippi, Arkansas 'stb. állodalmi bankok felállítása idézte elő. Miután t. i. *Biddle* 1837-ben szerenesésen eladta Európában a' pamutaratást és rendkívüli nyereségre tett szert, azon állodalmak is részt akartak venni e' nyereségben; magok alapítottak bankokat, az egyes terményzőknek pamutjokra előlegezéseket adtak, 's ezt Angliába szállították. De részint el volt már borítva a' vásár, részint roszul, vagy gazul kezeltetett az ügy: 's már az első évben e' bankok papir-jai több százalékkal aláhullottak. *Biddle* közbe járult, részint hogy saját pamutspeculatioit megmentse, részint, hogy befolyását a' bankoktól idegenkedő déli állodalmakban is megalapítsa. A' déli állodalmak bank-jainak nem kevesebbet, mint 20 millió dollárt kölesönzött bankrészv-nyeik letétezése mellett. Az egyesült állodalmi bank azonban 1839-ben octoberben fizetéseit újra felfüggeszteni kénytelenített, midőn egy-uttal a' vele legszorosabb egybeköttetésben álló déli állodalmi bankok ugyanazt tették. Nevezetesen azon okok, melylyekből az előbbi sok halo-gatás után újra felvett fizetéseit 1841-ben olyly hamar újra 's ekkor vég-kép felfüggesztette. Ez New-York és Boston féltékenysége által történt. Mint tudjuk, e' bank 1836-ban alapították meg újra 35 millió dollárnyi tőkével. Ez ugyan csak papirban volt, de akkor a' dologra e' körülmény mit sem tett; 's ez olyly tetemes tőke volt, hogy vállalataival nem szorit-kozzhatott csupán Pennsylvaniára; nemesak mindenfelé ügynökségeket állított tehát, hanem minden nagy, 's meszsze terjedő kereskedési vállalatot magához vonzott; ugy hogy a' new-yorki és bostoni gaz-dag tőkepenzesek üzleteiket nemesak tetemesen korlátolni kénytelenített-tek, hanem mivel tőkéiket nem foglalkoztathatták többé olyly haszonnal a' kereskedésben, gyárok- 's más efféle vállalatokra adták magokat. A' new-yorki és bostoni kereskedők azonban e' korlátolás következtében jól el voltak látva pénzzel 's a' erisist szerenesésen kiállották, 's midőn a' philadelphiai bank kész fizetéseit újra fölvenni készült, elérkezettnek hívék a' boszszu óráját, 's ahhoz képest intézték dolgaikat. A' philadelphiai kereskedőknek, kiktől csak papirt kaptak, minden kívánt hitelt megad-tak, 's a' hathónapos váltókat készséggel meghoszzabbították. De mihelyt 1841 januárban az egyesült állodalmi bank készpénzfizetéseit újra meg-kezdte, minden váltók egyszerre beérkeztek 's készpénzfizetés követelte-tett. Csaknem sikerüle mindezen követelést kielégíteni: de midőn a' bank-ból egyik millió a' másik után leasapoltatott, elvesztette bátorságát, ismét felfüggesztette fizetéseit, 's ezzel megpecsételte sorsát. Ha fentartja vala magát, *Harrissonnak* az elnöki hivatalra léptével, kit a' whig és bankpárt-nak hallatlan erőlködések és áldozatok által sikerült az elnöki székre emelni, hihetőleg újra az unio bankjává nyilvánított, a' papirrendszer uj lengü-letet nyert, 's a' bank fejét a' hurokból talán kihuzta volna. A' bank-párt

Harrison elnökké választása által azon ponton állott, hogy a' kormányrudat kezébe kapja, ha a' harmadik fizetési felfüggesztés nagy erkölcsi megverettetése, kevés nappal annak megkezdése után, e' terv sikerülését a' lehetőség körén kívül nem helyezi. 1842-ben végre fel kelle bomlania, mi részvénytulajdonosainak roppant veszteségeket okozott. —

Midőn *Jackson* a' bankok elleni harcát megkezdte, a' vele tartó párt igen kicsiny volt; de a' készfizetések felfüggesztése, a' roppant veszteségek, miket a' kereskedők a' bankok miatt szenvedtek, melylyek őket vérig kiszívták, minden jószág árának, sőt a' napszámnak is örökös ingadozása, végre az egyesült állodalmi bank bukása, melyly ezereket koldusbotra juttatott, a' népben heves indulatot költött a' bankok ellen: mihez járult az élesebben látóknak azon igen is alapos aggálya, hogy idegenek, nevezetesen az angolok helytelen befolyást nyernék az unio belügyeire a' bankok által. Említettük a' bankok állását 1836-ban; 1839-ig még inkább szaporodtak, számuk 850-re rugott; gyakran el-el buktak 's a' jegyek beváltásának kötelezettsége nem nyújtott elegendő oltalmat, mivel a' bankjegytulajdonosok gyakran megfélemlítés következtében nem mertek jogukkal élni. A' kormánynak azon rendelete, hogy az adók és az állodalmi földekért járó vételpénzek készpénzben befizentendők, csak a' pénzzavart nevelte, úgy hogy a' disconto 20—30%-re felhágott. Az ismételt rázkodások, bukások és veszteségek következtében végre az állodalma megfontoltabb eljárásra kezdték szorítani bankjaikat, 's nevezetesen az apró jegyeket eltiltani, sőt az elnöknek a' congressus-hoz intézett egyik izenetében végre kimondatott a' 20 dolláron alóli jegyek kibocsátásának tilalma, hogy az ércpénznek e' forgalomban nagyobb tér szereztessék. 1843-tól kezdve aztán, megfordítva, bőven kezdett az ércpénz Európából Amerikába átfolyni, melyly a' bankjegy forgalom kevesbitése után a' jegyek helyét foglalta el. De még 1845-ben is panaszkodott *Polk*, hogy a' bankoknál kamat nélkül letétezett állodalmi pénzek nincsenek teljes biztosságban.

E' bankok ügyénél megemlítendő az egyes unioi állodalma adósságának ügye. A' bankhistoriák folyama, az egyes szavak, melylyek az állodalmi adósságok visszafizetése ellen felszólaltak, az egyes állodalma hitelére igen rosszul hatottak vissza. Ily szózatok 1838-ban hallatszot-tak először, midőn a' demócrata-párt a' bankok 's ezáltal Anglia túlnyomó befolyása ellen nyilatkozott. Ekkor a' demócrata-párt nyíltan 's komolyan kimondta, hogy a' csinált adósságokat el nem ismeri, 's azoknak megfizetésére nem fogja az állodalmat egyenes adók által terhelteni engedni. Akkor a' közép és éjszaki állodalma nagyobb részében whigek voltak a' kormányn, kik a' gazdagon befolyó köz pénzekkel nem mindig gazdálkodtak jól, 's gyakran pártezelokra használták fel azokat. Részint ezen körülmény, részint az, hogy az angolok majd minden bankot megbuktatván, az ország egész pénzforgalmát kezökbe kerítik, annyira felingerelte a' demócraták elkeseredését: hogy ez az angolokat, közönséges bukás kimondásával fenyegette. Mióta azonban a' demócraták kerültek kormányra, az okosok közülök más hangon beszélnek, 's kitüntetik, hogy az unio 's az egyes állodalma hitelének fentartása nekik is szívökön fekszik. A' *repudiatio* tana a' pénzügyileg legrosszabbul

igazgatott állodalomtól, Mississippitől származott, de hová tovább, mind kevesebb viszhangra talált, 's a' tekintélyesebb álladalmak törvényhozásai mindinkább azon jogi 's erkölcsi kötelezettség mellett nyilatkoztak, hogy a' csinált adósságokat az utolsó fillérig megfizessék. De ha az állodalnak nagyobb része hajlandó lett volna is adósságainak megfizetésére, nem így állott a' dolog fizetési képességökkel: melylyre nézve az állodalnak három osztályba sorozhatók. A' legutolsó harmadik és legrosszabb osztályba tartoznak: Mississippi, Alabama, Louisianna, Arkansas, Indiana, Michigan és Illinois. — R. E.

Egyesült éjsz.amerikai státusok irodalma 's művészete (Ujabb). Tudósok és tudományos egyesületek 's intézetek, könyvtárak, mű- és természeti gyűjtemények, muzeumok, athenaeumok, kölesönző könyvtárak, melylyek azonban inkább egyesektől, mint az államoktól crednek, nagy számmal találhatnak az egyes. szabad státusokban. Legjelentékenyebb tud. intézet a' „National Institution“; 1843-ban pedig Bostonban, a' párisinak hasonlatosságára egy „keleti egyesület“ (american oriental society) alakult. Könyvnyomtató mintegy 15,000 van az egyes. státusokban, 's a' legkisebb városkában is van legalább egy könyvnyomda, 's többnyire hirlap is. Philadelphióban derék betűöntő műhely van. A' könyvkereskedések száma 700-ra megy; könyvárosi nagy vásárok évenként felváltva tartatnak New-Yorkban és Philadelphióban. — És így most már kifejlett éjszakamerikai irodalom létezik, melylynek legnagyobb tömegét a' csak angol nyelven megjelenő 1600—1700 hirlap 's 160 folyóirat képezi, 's ezek közt mintegy 60 vallási tartalmu. Hogy e' nagy számban sok szemét is van, 's egyik a' másikat nagyszerű hazugságokban 's vakmerő és képtelen ujságokkal igyekszik felülmulni, képzeltethő. Általában az európai lapok mögött meszsze hátra maradnak az amerikaiak, 's gyakran a' legvadabb szenvedélyek, pártoskodás és személyes megtámadások 's rágalmak harezmezői. Egész világ hirlapot olvas Amerikában, 's hirlapok nélkül élni anynyi volna, mint nem lenni valódi éjszakamerikai. Legfontosbak az angol nyelvű folyóiratok közt: *North-American Review* Bostonban (15000 példányban); *American-Review* Philadelphióban (3000 péld.); *Southern-Review* Charlestownban 1828 oltá; *American-Monthly-Review* 1832 oltá; *Medical Repository* New-Yorkban, orvosi tudományok számára; *Analectic Magazine* ugyanott (3000 péld.); *The Monthly Anthology* Bostonban; *General Repository* Cambridgében; *New-England-Medical-Journal* Bostonban; *Portfolio* Philadelphióban; *American Journal of Science and Arts*, melylyet *Silliman* physicus ad ki; *American Journal of the medical Sciences* New-Yorkban; *The American Biblical Repository*; *The American Jurist and Law-Magazine*; *The Democratic Review* New-Yorkban; *The Southern Litterary Messenger* Richmondban; *Merchants-Magazine and Commercial Review* New-Yorkban. Német hirlapok 's folyóiratok száma is túlhaladja a' 30-at; ezek közt legfontosabbak a' New-Yorkban hetenkint 2-szer megjelenő *Schnellpost*, *Eichthal* és *Bernhardt*tól, európai állapotokat, 's Németország köz- és társ. életét tárgyaló; *Stollmayer* „National Zeitung“-ja Philadelphióban; *Vaterlandswächter*; *Morgenröthe* Harrisburgban; *Der Stadt- und Landbote Backofentól* Pittsburgban; a' *Volksblatt* Cincinнатban; *Baumann*

„*Staats Zeitung*“-ja, 's *Paulsen* „*Allg. Ztg.*“-ja New-Yorkban ; a' „*Weltbürger*“ Buffalóban ; a' „*Deutsche Courir*“ New-Orleansban ; *Der Deutsche in Amerika* Schückingtől, Washingtonban ; *Alle und neue Welt* Philadelphiiában 'sat. 'sat. — De egyebet is sokat olvasnak, és sok eredetit nyomtatnak újabb időkben. Legnevezeteseb amerikai írók a' *szépirodalomban* : *Browne, Cooper, Washington Irving, Charles. Brockden, Witt, Fay, Dunlop, Tyler, Murray, White, Rowson, Burke, két Webster, Ewerett, Bryant, Percival, Dana, Willis* (e' négyen legjelesb lyricus költők) ; a' jeles epicus *D. Dwight, Hutton, Harly, Rodkinson, Miss Sedgwick, Miss Gowen, H. W. Longfellow, Sealsfield* ; a' komoly *tudományokban* pedig : *Jared Sparks, Duponceau, Heckewelder, Silliman, Hare, Morse, Seybert, Pitkin, Blount, Bourne, Brackenridge, Melish, Morris, Schoolcraft, Pike, Lewis, Clarke, Kilbairn, Franklin, Adams, Barton, Jefferson, Humphrey, Hutkins, Godfroy, Ramsay, Marshall, Cutler, Smith, Cobet, Kent, Story, Forry, E. Robertson, G. Bancroft, Audubon, Wheaton, Woolsey, Worcester*, kik közül a' legnevezetesebeket l. saját neveik alatt 'sat. Azonban leginkább olvastatnak az angol művek, melylyek sokszor ivenkint érkeznek a' gőzhajókkal amerikai partra, 's ott éjjel nappal dolgozó gépekkel után nyomtatván, szárazon 's vizen egész egyesületben elterjesztetnek, úgy hogy a' mit ma Londonban nyomtatnak, 4 hét mulva New-Yorkban után van nyomtatva, 's 3 héttel azután már Louisiánában, olesó kiadásban olvasható. Az idegen, főleg franczia és német munkák fordításai is gyakoriak. A' közönség jobban szereti a' prózát ; 's a' regény sok szerencsével műveltetik. — A' művészet is gyors haladásnak örül az egyesült államokban, mint ezt a' többfelé keletkező mügvüjtemények, a' philadelphiai 's new-yorki művész akademiák, 's a' nagyobb városokban változtatva tartott mükiállítások igazolják. Mint festők, kitünők : *West, Copley, Trumbull*, ki a' washingtoni capitól számára a' nemzeti képeket festette, *Stewart, Vanderlyn, Jarris, Wood, Allston, Leslie, Peale, Sully, Morse, Early, Newton, Todd, Fisher, Hardy, Doughty*. Hires amerikai szobrászok : *Greenough* és *Angur*. Az építészetben eredetiség hiánya van ; a' középületeken minden idő 's nép építészeti styljei öszszekevertetnek. — A' szinpadoknak sokáig ellenszegült a' puritánus szellem ; de az első színház 1798-ban Bostonban megnyittatván, azóta a' színházak száma 30-on felül szaporodott, 's fris emlékezetben van a' lelkesülés, melylyet európai művészek, *Keun, Macready, Elster* 'sat. az egyesületben gerjesztettek. Legújabb időben még úszó színház is van a' Mississippin, melyly egy helyről másikra repül. — A' zene szeretete szinte előhaladásban van, főleg a' nagy városokban, de a' zeneművészet ekkorig függetlenségre 's jelentőségre nem vergődhetett. — T.

Egyesült éjszakamerikai státusokbeli vallásfelekezetek. A' vallásfelekezetek nagy száma az egyesült állodalmban, melyly az éjszakamerikaiak ellen gyakran szemrehányásként hozatik fel, természetesen megfeyjthető a' bevándorlások 's a' korlátlan vallásszabadság által. Amerika mindig menedékhelyül szolgált olyly felekezeteknek, melylyek hazájokban üldöztettek, az angol forradalom alatt a' puritánoknak, majd a' katolikusoknak, később a' quakereknek, morva testvéreknek, schwe-denborgiaknak, 'sat. Minden felekezet közt legrégiebbek Éjsz.amerikában

az *anglicanusok*, kik ott 1584 óta honosok, midőn Virginiát alapította *Raleigh Walter*. A' szabadsági háboru után amerikai nemzeti egyházzá alkották magokat. Dogma, szerkezet és külső viszonyok sok pontban eltérnek az angol anyaországbeli anglicán egyház állapotától; az angol egyháznak azon egyik főtanát, hogy hit kérdéseiben csak a' papság határoz, elvetették. A' világiak választják a' papokat, 's a' püspökök választásánál is határozó szavazatuk van. Az egyház olyly szegény, milyly gazdag angliai testvére: a' papok ellátása a' tagok gyűjtései, ajándékok-és hagyományokból viseltetik. Az anglicanismus a' legelőkelőbb osztályok vallása. Az anglicanismusnak nagyobb tömegei csak a' régi állodalmakban, kivált New-York-, Pennsylvania- 's Virginiában találtnak: az Alleghany bérezeken sohasem hatolhatott keresztül. Van 23 püspöke, 1200 községe, 1176 papja 's 700 temploma. — Az első *r. katolicusok* Lord *Baltimore*val vándoroltak be, kinek *I. Károly*, *Hewrietta Mária* kérelmére az erről ugynevezett Marylandot ajándékozta. Florida és Louisiánának, melylyek tiszta katolikus népességgel birnak, megszerzése, igen megsaporította a' katolicusok számát, kik e' század kezdete óta ismét folyvást gyarapodnak a' számosan bevándorló irlandiak által. Van 21 püspökük, kik közt a' baltimorei primás, 8 collegiumok, 16 papnöveldejük és 45 apácزازárdájok. A' német és franczia missiotársaságok rendkívüli tevékenységet fejtenek ki a' catholicismus terjesztésére. — A' *presbyteriánok* I. Károly alatt menekültek Amerikába. A' kivándoroltak közt esakhamar vallási villongások ütöttek ki. *Roger William* egy párt fejeül vetette fel magát, melyly a' papot minden világi ismerettől mentesnek, 's a' vallásos szertartásokat, mint a' szentnek profanatióját, eltörltetni akarta. E' felekezet újabb időkbén újra feledt a': *cumberlandi presbyteriánok* neve alatt, kik a' classikai tanulmányokat a' papok előképzésére elvetik, a' tudomány helyébe az ibletést teszik, 's 1810-ben külön egyházat alkottak, 's azóta Tennessee, Missonri, Alabama és Kentuckiban számos követőre találtak. A' mostani presbyteriánok, bevándorolt skótok, németek és hollandusokból gyarapodva legszámosabbak New-York, New-Jersey és Pennsylvániában, de egész délen és nyugoton is el vannak terjedve. Összesen 13,000 templomuk van. Sokáig ugy tekintették magokat, mint az egyesült állodalmak orthodox egyháza, 's nemzeti zsinatot tartottak, melyly most is minden évben, május hó harmadik esütörtökén öszszegyül Philadelphiában. Az *új presbyteriánok* az egyházi fegyelmet és dogmát elvonva a' megalakított egyházi testületektől, szabad társulatokra ruházzák, melylyekbe minden evangelikus egyház keresztyénei egyesülhetnek. Ezen ugynevezett *Congregationisták* Massachusettsben a' népesség többségét képezik, másutt csekély számmal találtnak. — Az *anabaptisták*, *Obadiah Holmes* alatt telepedtek meg Plymouthban. Mindazon apróbb felekezetek, melylyekre feloszlanak, abban megegyeznek, hogy a' keresztség csak felnötteken hajtassék végre. A' *particular-baptisták*, kik magokat orthodox pártnak tartják, még leginkább megegyeznek Calvin tanával, de minden symbolikus könyvet elvetnek, hit tárgyában semmi tekintélyt el nem ismernek, 's a' biblia magyarázatát minden egyesre bizzák. A' *Mennoniták*, Pennsylvániában legszámosabbak, Krisztus személyességéről olylyan dogmát tartanak, mint a

sociniánusok, a' keresztséget 18 – 20 éves korban hajtják végre, elfogadják az országos törvényeket az eskü iránt, 's az országos hadseregbe is beállanak. Egyik felekezet közölök mindenkit urvaesorára bocsát, nem kérldve, meg van-e keresztelve, vagy nincs; egy másik a' Sabbathot tartja vasárnap helyett. — Az anabaptistákból egy új felekezet támadt, melyly magát pusztán *keresztyennek* nevezi, 's rövid időn ugy elterjedt, hogy ezer gyülekezetet és 3000 papot számlál. Semmi kifejezett dogmát meg nem engednek, a' bűnösök megsemmisülését hiszik, 's követőiktől csak azt kívánják, hogy magokat keresztyéneknek nevezéék. Gyülekezeteiket szabadban tartják, 's mindenkit predikálni engednek, ki arra magát hivatva érzi. — A' *quakerek* első fellépésökkor nem voltak ama józan, békés emberek, mikké őket *Penn* fellépése tette, hanem nyugtalan fanatikusok. Üldözések elől őket is Rhode-Island védte. Közülök a' legbátrabbak ismételve berontottak Bostonba, melyly szemök előtt Amerika szent városa volt. *Penn* megtelepedése Pennsylvániában ide vonzotta őket, hol ma is fő tanyájok van. Elvetik a' tekintélyt hit tárgyában, az esküt, a' háborut, a' papok fizetését. — A' *shakerek*nek legfelötlőbb szokásaik vannak. Nagy épületekben, valóságos kolostorokban élnek, nőtlenül és vagyonközösségben. A' társulat egyháza a' gyarmat legmagasabb pontján fekszik. Egy felől van az ajtó férfiak, másfelől nők számára. Az isteni tisztelet néhány zsoltár éneklésével kezdődik. Adott jelle a' padok elhordatnak, 's férfiak és nők rendbe állanak. Ekkor nevezetes táncz kezdődik, melylynél a' testnek minden lehető mozdulatai 's fordulatai előjönnek. Táncz után egyházi beszéd tartatik, aztán ismét táncz, vadabb mint az előbbi. *Lee Anna* alapította e' felekezetet a' mult század vége felé, melyly nem igen számos, mivel nemesak a' házasságot, hanem egyáltalában férfi és nő egyesülését meg nem engedik, ennél fogva magokból nem szaporodhatnak. — Éjszakamerikában legszámosabb 's leginkább terjedő felekezet a' *methodistáké*. Ezek a' protestantismus jezuitáinak nevezettek el, mivel főfeladatul tűzik ki a' hitlenség ellen küzdeni és nézeteiket terjeszteni. Az angol egyháztól semmi dogmában nem különböznek, sőt ennek hierarchiáját is megtartották. Általában a' methodismus nem anynyira külön vallásfelekezet, mint testület, melylynek missionáriusai az egész földön el vannak terjedve, 's mind egymás között, mind a' közgyűléssel folytonos levelezésben állanak. Kétféle papot ismer, megtelepedetteket és utazókat. Az elsőek nem kapnak fizetést, hanem egyéb polgári keresetjökből táplálják magokat, az utóbbiak fizettetnek. Ezek a' legbefolyásosabb papok, valóságos ecclesia militans, 's a' generális conferentiát, melyly püspökeiket kinevezi, kizárólag ők képezik. Közönségesen kis társaságokban utaznak, 's elnökölnek a' methodisták híres ünnepein a' *revivals*- és *campsmee-tingeken*. A' föllevenítők (revivals) képezik a' methodismus sajátóságát. Ezek nagy egyházi ünnepek, melylyeknek ezélja a' hit megszilárdítása és a' máskép gondolkodók megtérítése. Az első revival 1740-ben tartatott. A' kor kételyre hajlott, a' puritánok hitdühét kényelmes hitbéli közönyösség váltotta fel, midőn *Whitley* és a' *Wesley* testvérek Éjszakamerikába jöttek, 's a' régi állodalmatok megyéről megyére beutazták. Ékesszólásuk nagy vallási mozgalmat idéze elő. A' revivalsokat a' methodisták „az isteni malaszt érezhető ki nyilatkoztatásának, a' szentlélek ömlengésének“

tartják, melyly egy város vagy egy nép imádsága, 's a' pap ájtatos szavai benyomása által nyeretik, melyly a' büntudatos kebleket megtéríti, 's bűneiket a' fenyegető veszély öntudatára hozza. A' revival egyszersmind a' methodisták főünnepe, 's tartatik, valahányszor egy városba missionarius-társaság érkezik. Minden templomban napjában háromszor van egyházi beszéd. Egymásután két szónok lép a' szószékre: az egyik a' pokol kinjait rajzolja lángoló színekkel, a' másik a' menyország boldogságát. Ha a' község felindulása, melyly sohaj, zokogás, rángatózásokban nyilatkozik, legmagasabb fokra emelkedett, a' papok megtérésre szólítják a' népet. Az „*aggály padjára*“ ülnek, hol a' bűnbánók csakhamar hosszu sorokban jelentkeznek, gyónnak és lelki vigaszt nyernek. E' perczben a' lelkesedés vad zajba megy át, a' szentlélek hat, a' „*mü*“ be van fejezve. A' *revivalsok* helyét pótolják faluvidéken a' *campmeetingek*. A' methodisták már 1843-ban 3988 utazó, 's 7730 megtelepedett papot számláltak. Kéblökben kevés új felekezet támadt; legfontosabb ezek közt: az *afrikai methodista püspöki*, és a' *methodista-protestáns* egyház. Az előbbi 1816-ban annak következtében keletkezett, hogy az egyházi öszszejöveleek alkalmával a' feketéket és színeseket a' fehéréktől külön helyre utalták. Ezért a' feketéket elváltak a' fehéréktől és külön egyházat alapítottak, melylynek első püspöke *Allen Richárd* volt. E' felekezet a' nagy methodista testülettől épen semmiben sem különbözik, kivévén azon törvényt, melyly tiltja tagjainak rabszolgákat tartani. A' *methodista-protestánsok* 1824-ben keletkeztek. Akkor ellenzék fejlődött ki a' generális conferentiának csupa utazó papokból képzése ellen. Számos kérvény érkezett ehhez a' megtelepedett papok és a' világiak küldöttei bebocsátása iránt. Ennek megtagadása után a' kérvényezők kiléptek az egyházból. — A' methodistákkal tökéletes ellentétet képeznek az *unitariások*, az egyesült állodalmak rationalistái. Ezeknél *Strauss* művei időszakot csináltak. Az egész unioban el vannak terjedve; de éjszakon legszámosabbak. — Az *universalisták* főtana: miután Krisztus minden emberért halt meg, minden embernek üdvözülnie kell, igazok- és bűnösöknek, hitetlenek- és pogányoknak. Van 875 községök, egy egyetemök, 's Massachusettsben, Oxfordban egyetemes conventjük. — Ezekenkivül vannak némelyly felekezetek, melylyek a' világi társadalmat az egyházi szerint akarják idomítani. Ilylyeknek a' *morva-testvérek*, kiket 1740-ben *Zinzendorf* vezetett Amerikába. Van 23 templomuk és 27 papjuk. Azelőtt vagyonszövetség volt köztök, de jelenleg fenáll a' személyes tulajdon némelyly korlátolásokkal: így a' morva-testvér jószágát sem el nem adhatja, sem el nem ajándékozhatja, sem el nem hagyományozhatja, kivévén társai számára, 's az egyházi idősök felhatalmazásával. A' házasságok az egyházi idősök választása szerint történnek. Ki az egyházon kívül házasodik, ki kell abból válnia. A' nevelés közös. Az egész népesség sorcsékre van osztva: férjek, asszonyok, özvegyek, nőtlének, aggszűzek sorozataira. Szent városuk: a' német *Herrnhut*, hol minden 7 évben a' különböző gyülekezetek küldöttei egybegyűlnek. — A' *Rappisták* sváb falusiak, kik 1802-ben *Rapp György* vezetése alatt vándoroltak be Württembergből. Társulatok ugy tekinthető, mint iparos célokra alakult egyesület. — A' *Tunkerek* neveiket onnan kapják, hogy a' keresztséget a' keresztelendőnek háromszori egész vízbe-

mártása által hajtják végre. Nagy szakált viselnek, hosszu bő köntöst nyáron fehér gyolcsból, télen szürke posztóból, 's övül borszíjat. Teljes vagyonszösségben élnek és lakásaikban rend, takarékoság és munkásság uralkodik. Hitök : az anabaptistáké.— A' *lutherán* felekezetet német bevándorlók vitték be Éjszakamerikába, 's egyházaik egymástól független gyülekezeteket képeznek. Számuk jelenleg 143,000 és van 423 lelkészök. Vannak *hollandi reformátusok* és *német reformátusok* is. — Ezen nagyobb felekezetekhez esatlakoznak azonkívül több apró felekezetek ; ezek között a' *Winnebrenneriánusok*, a' *Krisztusban egyesült testvérek* és az *evangyéliomi szövetség*. Vannak még *Schwedenborgiánusok*, kik 28 kis egyházzal bírnak és 35 papot számlálnak. Isteni tiszteletök bibliai felolvasásokból áll, és közönséges gyónásból, melyly után a' hívek földre vetik magokat, arczukkal keletnek fordulva. Befejezését képezi az urvacsoa. — A' *zsidók* későn tűnnek fel Éjszakamerikában, csak miután a' tiszta földművelés korszaka elmúlt. Összesen lehetnek 50,000-en. Közöttök is alakult egy rationalisticus irányu felekezet, melylynek vezetője *Harby Izsák* volt. — Minden amerikai felekezetek közt legkülöncezbbek a' *Mormonok*. Alapítójok, *Smith József*, előbb New-York nyugoti táján lakott mint kincésás, hol, a' népies hagyomány szerint a' függetlenségi háboru alatt tetemes kincsek ásattak volna el. Elbeszélése szerint három kinyilatkoztatás történt neki, melylyben magasztos küldetés bizatott reá. A' második kinyilatkoztatás fölfedezte előtte, hogy az indiánok Izrael fiainak maradékai és a' proféták e' nép évkönyveit biztos helyen tették el. A' harmadik kinyilatkoztatás megmutatta neki e' helyet egy hegy barlangjában, keletre *Wayne* grófságtól. Keresett, és egy köladában arany lapokat talált írással fedve. A' lapok az ó törvények könyve voltak, melylyet *Mormon*, az indiánok utolsó profétája irt le. *Smith* fölfedezte, hogy a' könyv nyelve a' régi egyiptomi nyelv, és neki, a' merőben miveletlen éjszakamerikainak, sikerült, mi eddig az európai tudósok minden törekvéseinek sem ; t. i. : megtanulta az egyiptomi nyelvet, 's három év alatt anynyira ment, hogy az egész könyvet angolra fordította. A' különös könyv 1830-ban jelent meg Palmyrában 888 lapon. Az arany lapok nyom nélkül eltűntek. A' mormonok bibliája két részre oszlik. Az egyik a' Nephitek történetét beszéli el József nemzetségéből, jeruzsálemből kiindulásuktól kezdve Nephí vezetése alatt elvesztőkig Gamorah hegynél New-York állodalomban. A' második részben foglaltatik a' Jarediták régi története, egy népé, melyly a' Babeltorony építésekor jelent meg Amerikában. Mindkét részben számos jóslat foglaltatik *Smith József* megjelenéséről. Felekezete előbb Ohióban terjedt el, aztán Missouriban, honnan a' lakosok kiűzték. Ugyanaz történt velek Illinoisban, minek következtében a' *mormonok*, kiknek száma különbözőleg 10000—90000-re tétetik, elhagyták az egyesült állodalmakat. — R. E.

Egyetemek. Az államnak számos intézeteit, melylyek a' mult korból, habár romjaikban is, maradtak reánk, nem jelen mozgalmaikból, 's hatásukból kell megítélnünk, hogy érdemeik iránt méltányosak legyünk. Hogy ezt igazsággal tehessük, fel kell mennünk azok időkbé, melylyekben keletkeztek, virágoztak 's teljes erejükkel működtek. Az egyetemek nem napjaink intézetei. Nem gyakorolnak már túlnyomó befolyást sem a' tudo-

mányokra sem az állami-viszonyokra. Nem képeznek többé olyly hatalmas testületeket, melyeknek akarata fejedelmek és pápák felett határozott, állami szerződéseket teremtett, és a' zsinatokban úgy mint birodalmi gyűlésekben túlnyomó hatalommal birt. De, mert ezen állás megváltozott, nem következik, hogy feledjük a' multból is minden érdemeiket, 's azt, hogy milyly szoros viszonyban áll jelen állami és tudományos kifejlődésünk az egyetemek multjával; hogy mik voltak az egyetemek a' szabadságnak, emberiségnek és szellemi haladásnak. Ha csak jelenünket a' multtól egészen elszakasztani, és jelen műveltségünk 's politikai kifejlődésünk minden előzményeit eltagadni nem akarnók. Az egyetemek részint a' zárdái, már létező iskolák alapján, részint az elterjedett arab műveltség 's a' kor új szükségei folytán a' 11 és 12-ik században keletkeztek. E' kor a' legáltalánosabb papi uralkodást mutatja előnkbe. A' nevelés és tanítás kizárólag a' zárdák, barátok, papok kezei közt volt. Az egyház tekintélye uralkodott mindenkifelett, az volt eldöntő minden viszonyokban. A' tudományok egészen egyházi jellemet és szint viselvén, a' papság egyedárussága voltak. Az egyetemek érdeme, hogy megváltozott ezen helyzet, melyly lehetlenné tette volna a' szellem 's emberiség magasb kifejlődését 's korunknak jelen felvilágosodását. Egyes kitünő tudósok, magas lélek sugallatát követve, mint tanítók léptek fel Frank- 's Olaszország különböző városaiban, hogy a' szellemet bilinesiből, a' tudományt 's világosságot a' babonák éjéből felszabadítsák. Így lépett fel p. o. *Abe-lárd* Párisban, mások másutt római jogot, philosophiát, 's theológiát tanítva; és *Constantin* Salernóban a' gyógytan mezején. Ezrenkint tódultak termeikbe Európa minden részéből. A' párisi és bolognai tanulók száma 20—30 ezeren fölül volt. Így a' tanítást kizárólagosan gyakorló zárdáktól elválasztattak az iskolák. A' tanítás mintegy világivá tétetett. A' papoktól a' tanszékek elvétetvén, megtöretett 's lerontatott káros egyedárusságuk 's a' tudományok felszabadították az egyház uradalma 's egyedárussága alól. És ez volt az egyetemeknek egyik nagyhatásu eredménye. Egészen minden egyházi kötelékektől nem szabadulhattak ugyan meg az egyetemek első éveikben, mert a' theologia is megjelent tanulmányaik között, és a' tanulók nagy részét mindig papnövédek tették. És eddig az egész tan- és nevelésrendszer az egyház hatalmában létezvén, nem mulaszták el a' pápák, hogy magoknak az egyetemekben befolyást szerezzenek. Ez okból nemcsak többeket ők magok alapítottak, mint a' nantesit 1460-ban, toulouseit 1223-ban, orleansit 1305-ben; hanem általában önmagokat tekintették minden egyetemek főnökeinek és védőinek, 's mint ilylyenek azokat számos szabadalmakkal ruházták fel. Ezek közt legnevezeteseb volt a' törvényszéki, melylyet az egyház önmaga gyakorolván emberei irányában, azt az egyetem világi tagjaira is kiterjeszté. Így ezekre nézve a' fejedelmi és községi bíróság megszűnt, 's helyébe a' püspöki jött, melylyet ez jobbára a' kancellár által gyakoroltatott. Ezen egyházi befolyásra nézve lényeges különbség volt a' francia és olasz egyetemek között. Ezek valának a' legrégiebbek Európában. A' párisi p. o. a' XI. századból ered. Az olasz egyetemek sokkal világiabb szerkezetűek és irányuak voltak. Mert azok nem a' zárdái iskolákból fejlődtek ki, hanem az egyháztól egészen függetlenül, a' kor sziükségei és műveltsége által

előidézttetve. Sokat tett reá azon szabad, köztársasági szellem is, melyly akkor Olaszthonban uralkodott. Tanítók és tanulók pedig jobbára mind világiak és érett férfikorbeliek valának. És a' tudományok is leginkább mind világiak voltak, a' theologiának semmi vagy igen kevés hely adatván. A' pápák és püspökök tehát ezekre nem gyakoroltak közvetlen befolyást, szabadalmaikat a' fejedelmektől kapták, vagy azok erősíték meg azokat, vagy ők alapították is. Ellenben Párisban a' theologia volt főtudomány, a' tanulók jobbára papi növendékek, a' többiek pedig igen fiatalok 's madjnem gyermekek. Ezekre nézve még szigorú örökös és vezetés kívántatott, melylyet leghamarabb az egyház szerezhetett meg magának. Mindamellet a' francia egyetemek is képesek voltak önállásra és függetlenségre emelkedni és szabad községgé fejlődni. Ezt tanusítják azon bíráskodásaik, melylyekre az egyház és fejedelmek közt hivattak meg. Az egyetemek mindig a' fejedelem mellett állottak. Ezt mutatták p. o. *Gerson*, 's *d'Ailly* párisi híres tanítók is, kik nemesak a' papság romlottsága, hanem a' római szék túlhatalma és visszaélései ellen is hatalmasan menydörögtek tanszékeikből. Milyly önállást vívott ki a' párisi egyetem, legélénkebben tanusítják a' frank egyház nemzeti szabadsalmait. A' párisi egyetem a' francia egyház élére állt, 's ennek nemzeti jogait megmentette 's biztosította, a' római uralom túlbefolyását megtörte, és a' közzsínatoknak a' pápák feletti hatalmát megalapította, nem kevesbbé az egész emberiség mint a' francia nemzet javára és szellemi kifejlődésére. Az egyetemek az első korban szabad községet képeztek, melyly az egyház és állam közt független önállással birt és a' népelemnek és szabad szellemi kifejlődésnek képviselője volt. Azonban csak hamar zárt testületté, kiváltságos, elkülönzött ezéhegyesületté alakultak. Azon irány és szellem, melyly e' kort jellemzé, melyly minden működést, minden jogviszonyt, általában mind az ipar, mind a' vallás, mind a' státusélet mezején corporatiók és ezéhek szerint osztályozott és gyakorlott, nem maradhatott el a' tudományok menhelyeitől sem. Ilyly zárt testületté fejlődtek ki az egyetemek kiváltságaik, osztályzataik, 's benső szerkezeteik következtében. Birósági kiváltságukat már említettük, annak felsőbb és bünvádi részét többnyire a' püspökök, a' rendőrit pedig maga a' testület gyakorlotta. Az elfogatásokat ezen biróság tette. Szükség esetében p.o. néha adóssági tényeknél kivételkép a' polgári hatóság is tehetette, de köteles volt rögtön az egyetemi biróságnak szolgáltatni át az illetőket. Ezzel volt kapcsolatban törvényhozási joguk, melylynél fogva ön ügyeik rendezésére törvényeket, szabályokat, és a' bünvádi 's rendőri esetekre büntető törvényeket hoztak. Ilylyenek voltak azok, melylyeket a' párisi egyetem a' nőrablás és erőszak, gyilkosság, és a' lakhelyek feltörései ellen hozott. E' téren is nyilvánult a' már érintett különbség a' frank és olasz egyetemek közt. Emezekben democratiai szerkezett létezet, melyly a' törvényhozói jogokat kiterjeszté a' tanulókra is, sőt odáig is terjedett, mikép a' tanítók tisztviselőknak tekintetvén, kizárattak a' törvényhozatalból. Ellenben amazokban aristocratia alapittatván meg, a' jogok tetteleg csak a' tanítók és graduáltak által, sőt később esupán az alkalmazott professorok által gyakoroltattak, a' tanulók egészen passív helyzetben hagyatván. Sokan ezen különbségnek tulajdonítják az azokban tapasztalt erköl-

csi viselet különbségét is, melyly az önálló, önmagukat kormányzó, demokratiai szellemű olasz iskolákra mindig kedvezőbb volt; míg a frank egyetemekben a romlottság és kicsapongó élet legmagasb fokra emelkedett. A zárt szellem kifejlődésére legtöbbet tettek az egyetemek osztályzásai. Először felosztattak a tanulók nagy tömege miatt, melyly nem egy népre, hanem egész Európára kiterjedett, több néposztályokra. Párisban 1206-ban négy nemzet alapított meg: a *francia*, hová tartoztak az olaszok, spanyolok, görögök's keletiek is, *normann*, *picard* és *angol*, emehhez a németek és éjszakiak is soroltatván. Padua és Bolognában *Cisalpin* és *Transalpinekre*, Oxfordban éjszaki és déli angolokra osztattak. Minden nemzetbeliek külön hallgató teremmel, védnökkel, egyházzal, statutumokkal és hivatalnokokkal birtak, mindenik élén külön procurator állt, kik öszszesen választák az egyetem rectorát. A benső vizsályokról, ünnepélyekről, disciplináról'stb. részint külön rendszabályok hozattak a külön nemzetbeliek, részint közösek az öszszes képviselők által. Az egyetemek második osztályzatát a *facultások* képezék, mihez jöttek csakhamar a grádusok és egyetemi méltóságok is. A cézhszellem, melyly munkaosztályt és a munkások különböző nemei szerint különböző osztályokat állított fel, hason változást idézett elő az egyetemeknél is. A külön tannal foglalkozók, és a különböző, alsóbb és felsőbb, nagyobb és kisebb körre hivattottak nem maradhattak egy kapcsolatban. E' szerint legelőször elkülönzék magukat a theologok, leginkább mert a szerzetesek e' nemben a tanítást magukhoz kezdék ragadni. Őket követték a jogászok és orvosok, és legutoljára maradt a *facultas artium*. Ez az angol és német egyetemeknél utánóztatott. Minden kar egy decánt választott, ki alá tartoztak a nemzetek procuratorjai. Az olaszoknál csak két facultas keletkezett: *juris* és *artium*. A 12-ik század vége felé pedig az egyetemi rangok is 3 fokra osztályoztattak, s ezek voltak: *bacheliers*, kiket a tanítók neveztek ki és kik segédek voltak a gyakorlatokban, *licenciati* és *magistri*, ezzel a tanári méltóság is öszszekapcsolható. Az ide vonatkozó próbák és viták lassankint üres játékká és pénzforrássá silányultak. A tanítók eleinte szabadon, önmagok léptek fel, felsőbb engedély és erősítés nélkül. Később az egyetemi nemzetek választották. Midőn pedig igen megsokasodtak, és a felsőbb hatalom érdekesnek látta az itteni befolyást kezei közé keríteni, a pápák azt rendelék, hogy tanítók csak azok lehessenek kik a püspöktől szabadalmat (*facultas*, vagy *licencia*) kapandnak. Innen eredtek a: *facultates* és *licenciati*. A püspökök vagy magok, vagy kanczellárjaik, vagy az öszszes mesterek tartottak a jelenkezők felett vizsgálatot és adtak tanengedelmet. A zárt szellem kifejlődését befejezék a *Collegiumok*, melylyek a szerzetesek házaikból eredtek, kik azokban tartották a novitiosokat. Ezek később anynyira szaporodtak, hogy a házakban külön tanítókra és felügyelőkre lett szükség. Mindezek, mind a többi tanulók is többnyire igen fiatalok lévén, mi az előkészítő iskolák hiányából is eredett és így önmagokra nem hagyathatván, főkép a közromlottságtól megóvás miatt szigorú vezetés és vigyázat kívántatott. Ehhez járult a tanulók túlságos öszszetódulása miatt a lukások és éllemezés drágasága, mit magány házaknál számos tanulók nem voltak képesek fedezni. Legelső és leghiresb Collegiumok voltak Franciaországban a: *Sorbonne*, hol

Sorbonne Robert, az alapító, volt a vezető és szónok, továbbá a *Navarrai* és *Harincourt*. Ezekben végeztek el a grammatikai és bölesészi tanulmányok. Felvétettek külső növendékek is, úgy hogy az egész egyetem csupa collegiumokra oszlott fel. Olaszországban kevésbé terjedtek el, de annál jobban Angliában, hol az elzárttság, és rideg elkülönzés legmagasb fokára emelkedett, 's maradt a legujabb korig. Némethouban inkább magány vállalatok (*die Bursen*) keletkeztek, hol díjakért az arra engedélyt kapott tanároknál laktak és élelmeztek a tanulók, a tanítás nyilvános maradván. És ezen kifejlődés folytán keletkezett az *egyetem* nevezet is, melyly eredetileg nem a tudományok egyetemét, hanem egy zárttestületet, corporatiót, kiváltságos, elzárt együletet, vagy egyetemet jelentett, melyly név másnemü zárt testületekre is alkalmaztatott p. o. a' czéh-corporatiókra. És valamint a' közép-korban minden czéh, minden zárt testület erőre és befolyásra emelkedett kiváltságai és egyedárus szerkezete folytán, úgy az egyetemek is. Ezeknek az elkülönzött szervezet, az egyedáruság, és a' rendes társalmi helyzetet túlhaladó, kivételes jogok rendkívüli erkölcsi hatalmat szereztek. Nevelte ezt az, hogy egyedüli menhelyei voltak a' tudományoknak, melylyek kifejlődést és terjedést máshol nem nyerhettek. Innen kerülhettek ki csak az állami és kormányférfiak, törvényhozók és tanácsosok. Innen a' fejedelmek részvéte, kik bármilyly fontosb ügyek elintézése végett az egyetemekhez, vagy onnan kikerült férfiakhoz kénytettek járulni. Ezenkívül az uralkodók a' hűbéri-ség elnyomására a' szabad községek kifejlődését segélték elő, tehát az önálló egyetemeket is, melylyek a' magasb aristocratia képző intézeteiül is szolgáltak, és egyszersmind nemesi jogokkal láttatván el, a' nemesek vad tudatlanságának és harezius nyersségének szelidítésére sokat tettek. Mindezen körülmények több és több kiváltságot idéztek elő, melylyek az egyetemet erőssé és hatalmassá alakították. Ez által emelkedtek oda, hogy nem csak a' biralmi, országos, és tartományi gyűlésekre, hanem közsínatokra is meghivattattak. Ezekben birói szerepet vittek. A' külszerződések biztosítására hivattak fel, mint *Miksa* császár és *XI. Lajos* közt 1483-ban kötött békénél; melylyet *Miksa* csak úgy ajánlott elfogadni, ha a' párisi egyetem által biztosíttatni fog; 1308-ban a' templomosok felett a' rendek ülésében az egyetemek ítéltek. Ugyanarra támaszkodott *Szép Fülöp* a' pápávali viszályában. 1317-ben a' párisi egyetem a' sáliai törvény felett magyarázatot adott, melyly *Hosszszu Fülöp*nek megtartá a' koronát fivére leányának kizártával. Hasonlóan ítelt a' keleti szakadás kérdései felett és a' sz. szüz vitájában is. A' vallás minden tárgyai felett befolyást gyakorlott. A' pápák letétele vagy választására határozó hatással birt. Az állam ügyeibe bármikor beavatkozott. Vizsgálatot tartott a' clerus viselete és a' kolostorok tanai felett. A' fejedelmek irányában pedig ellenőrséget gyakorlott 's hozzájuk intéseket bocsájtott, melyly kettős befolyás által a' polgári és egyházi hatalomra igen sokat tön az egyetem az önkény, zsarnokság, és ököljog kihágásainak korlátozására. Az egyetemek ilylyképen, kivált, miután *Sz.-Lajos* korában az elgyengült és a' hosszszas harezok 's keresztes hadjáratokban elfáradt nemesség a' birászkodás jogából kilépett, 's így az erőszak és kard ítéletei helyébe írott törvények 's eljárás hozatott be, a' tudomány és tanulás szüksége általlánosság

lón, igen elterjedtek és felemelkedtek. Ezen hatalomterjesztés odáig jutott, mikép *XII. Lajostól* kezdve az egyetemek túlhatalmának 's kiváltságainak korlátozása tüzetett ki czélul.

Az egyetemek e' korbeli alakjukat, befolyásukat, szerkezetüket majd mindenütt megváltoztatták. Ezen átalakítás legnagyobb Franciaországban. Itt az egyetem alatt többé nem a' középkorbéli elkülönzött, egyes tantestületek értetnek, hanem az egész tanrendszer, melyly az állam minden tanintézeteit magában foglalja. Vagyis mint *Royer-Collard* mondá: *le gouvernement appliqué à la direction générale de l'éducation publique*. És így a' jelen francia egyetem lényegesen különbözik a' német 's többi európai egyetemektől, melylyek nem egy teljes tanrendszert, nem az összes tan-helyek hálózatát és igazgatását képviselik, hanem csak egyes felsőbb iskolákat és zárt testületeket. A' frank egyetemi rendszer alapítója volt *Napoleon*. Miután az 1789-ki év minden avultat eltörlött, a' convent maga is gondoskodott a' felsőbb tanításról, és a' közmunkák tanhelyein kívül megyénként központi iskolákat állított. Befejezé 's tökéletesíté azt *Napoleon* 1808. mart 17-ki rendelete, melyly a' központosítást kiterjeszti a' köztanításra is, az egyetem a' birodalmi összes oktatás közigazgatásává alakittatván. Az egyetem tehát itt nem más, mint maga az állam, melyly az ifju-kor nevelését és tanítását vezeti, valamint a' nemzetgyűlés a' törvényhozást, az administratio a' közigazgatást és a' törvényeszek a' bírászkodást. Ezt *Napoleon* önterveire, katonai czéljaira és önkényére akarta felhasználni. Vak hódolatot, katonai szellemet és engedelmességet akart általánosítani. Azonban ezek csak kinövések lévén, elmultak, mi jó és üdvös volt, megmaradt. E' tekintetben azon épületet, melyly az uj-kor 's nemzedék szükségére alapittatott, nem voltak képesek lerontani, sem a' restauratio roszasága, sem a' jesuiták ármányai. A' francia egyetem áll a' *nagymester*ből, és az állam összes tanintézetéből, melylyek annak alája vettek. A' *nagymester* egyszersmind közoktatás ministere. Mellette vannak: egy 8 tagu tanács, külön szakok főnökei, 12 közinspector és egy központi igazgató-szék. Alája tartozik az ország 26 akademiája, melylyeknek osztályzása az ország bírósági 's különösen a' feljebbviteli székek osztályzatával kapcsoltatott össze. — Minden akademia több megyére terjed ki, a' párisi 7 megyét foglal magában. Feje egy rector, ki mellett akademiai tanács és bizottmányok vannak a' rector vagy titkárai elnöklete alatt — és inspectorok, kik részint akademiai, részint az első rendű iskolák felügyeletére alkalmaztatnak. Az akademia alá tartoznak minden körébe eső tanosztályok, decánok alatt; — az állami collegiumok, provisorok — községi főnökök — normáliskolák igazgatók — középosztálybeli és elemi iskolák institutorjaik — és segéd-tanhelyek felügyelőik alatt. És így minden közoktatási intézet a' megyékben valamelylyik akademia alá tartozik — az akademiák pedig összesen a' nagymester vagy is minister és tanácsa alá. Évenkint a' megyei iskolák vizsgálatát az egyetemi főinspectorok és akademia-felügyelők teljesítvén körutazásokban. És ezen közigazgatási hálózat, melyly az összes tanítást magában foglalja, melyly kezdődik a' ministernél, ki az államot képezi, és végződik az inspectorokon és akademiákon keresztül az utolsó falusi iskolánál — nevezetük egyetemnek. A' ministernek azon-

ban még egy második köre is van, az, melyly a' tudományok intézeteit, egyleteit foglalja magában. Alíja tartoznak t. i. az *Institut* 5 akademiájával, a' *College de France*, természettani museum, keleti nyelvek akademiája, orvosi akademia, tudós egyletek, megyei könyvtárak. — Azonban ezen központositásnak némelyly sajátosságai is vannak p. o. bizonyos tanintézetek nem az oktatási, hanem más ministerek körébe tartoznak. Így a' polytechnicum, *St. Cypri* és *la Flèche* katonai intézetek és tüzériszolák a' hadügyminister körébe valók; a' hajózási intézet Brestben a' tengerészi — az angersi műiskola, és bányászi intézetek a' közmunkák — seminariumok a' vallási, és az erdészeti Nancyban a' pénzügyminister hatósága alá tartoznak. — A' frank egyetem egyik alapelve, hogy minden neme és ága a' tudománynak külön tanítóra bizassék — sőt hol kell, egy nemből is több tanszék állittassék fel. Ez alapja azon magas és tökéletes tanrendszernek, melyly Párisban létezik, A' német rendszer ellenkezőleg ugyan egyre több tanrészeket is biz. Azonban a' párisihoz hasonló tökélyt a' többi francia tanintézeteknél nem találhatni. Ezeknél nem található sem a' tanszékeknek tökéletes és teljes, kimerítő organismusa, sem a' tudományos karok teljes osztályzata. Ennek eredménye aztán, hogy Párisban tulságosan sok a' tanuló, ugy, hogy csak a' jogi és orvosi tanulók 5600-ra mennek, míg Berlinben összesen csak 1500-an vannak. A' többi akademiában ellenben igen kis számmal vannak. Innen cred az, hogy Franciaországban azon roppant költségnek, melylyet az állam a' közoktatásra fordít, nincs aránylagos eredménye. — A' hiányos akademiák pótlékául másodrendű orvosi iskolák 's más intézetek is alapittattak — de ezek is tökéletlenek. — A' fizetési rendszer is igen hiányos. Párisban a' tanítóké felette csekély — és alig nagyobb a' tartományiakénál, miért ezek sokszor nem is fogadják el a' párisi meghívást. A' tanítók választása leginkább a' minister kinevezéséből ered az akademiái tanács és illető tanosztály kijelölésére. Az akademiái tanács szerkezete ellen sok a' panasz, mert ha p. o. egy természettani szék ürrül meg, egészen idegenek is véleményeznek, mint jogászok, tudósok, municipális tisztviselők. A' francia egyetem maga az állam levén, az egész oktatás az állam kezei közé van letéve. Napoleon alapeszméje szerint onnan az egyház ki van zárva. Ezen tény 1844-ben a' közepoktatás törvényjavaslatának tárgyalásánál rendkívül heves és hosszas vitákat idézett elő a' francia kamarákban. Ezekben két párt állt egymás ellenében, az *egyetemé*, melyly a' világi tanítást, az állam felsőbbtségét, az eddigi egyetemi rendszert kívánta fentartatni. A' másik az *egyházi*, *ultramontán* párt, melyly a' tanítást 's ennek kezelését vissza akarta vinni oda, hol századok előtt volt, az egyház és kolostorok kezei közé. Ez az egyetem felsőbbségének lerontására törekedett csak azért, hogy a' nevelést és oktatást 's így az egész ifju nemzedéket hatalmába kerítve, az egész társalom és állam feletti régi hatalmát is visszaszerezhesse. Megtámadtatott különösen az egyetemi főtanács hatásköre és szerkezete, az egyetem felügyelői joga és kiterjeszkedése minden tanintézetekre. És követeltetett, hogy a' tanintézetek felállítása korlátlan legyen, hogy a' tanszabadság tökéletesen adassék meg. Ezek ürügyül szolgáltak arra is, hogy a' jesuiták ismét becsempesztessenek a' tanszékbe. Azonban minden itt előjött kérdés az egyetemi rendszer megmen-

tésével fejtetett meg. A' magán- tanintézetek alapítóitól nem kívántatik ugyan egyenesen egyetemi engedély — hanem csak tanári, bacalaureatusi vagy licenciati oklevél, és hogy a' törvény által tiltott rendek tagjai ne legyenek. Ez a' jesuitákat végkép kizárta. Az erkölességi bizonyítvány juryre bízott. Csak francziák nyithatnak iskolákat. Az egyetemnél hagyatott az összes tanintézetek feletti felügyelet és biráskodás is, melyly-nélfogva a' tanítás netáni hiányai, és az intézetek felfüggesztése vagy bezárása felett az egyetemi befolyás meghagyatott. Hasonló szellemben döntetett el a' püspöki collegiumok kérdése is. Általában megalapított a' tanzabadság — de nem minden korlát és felügyelet nélkül, mint az egyháziak sürgették, mi az állam ellenőrségét a' társalom legfontosabb ügyénél elvetve, felette veszélyes leendne.

Európa többi egyetemei Angol-, Svéd-, Német-, Dán-, Magyar- 'stb. országokban egészen eltérnek a' francia rendszertől. Nem fogadták el annak központosítását, megmaradtak külön zárt testületek és jóformán majd egészen a' mult századok intézeteivel, de azon korbeli hatalmuk nélkül. A' német egyetemek a' 14-ik század óta keletkeztek francia mintára. A' kifejlődés, egyetemi szerkezet tehát hasonló volt. A' reformatio új kort látszatott megalapítani. Az ugyszólván egészen az egyetemektől keletkezett. *Huss, Vikleff* tanítók voltak. A' vittembergi egyetemből eredett *Luther* férfiás fellépése is. A' viszony az egyetem 's kivált jövője 's a' reformatio közt a' legszorosabb volt. Mert ez megtörve a' hierarchia hatalmát, az egyetemeket felszabadítá az egyház járma alól. Új időszak kezdődött a' nemzeti nyelvre és akadémiai szabadságra. A' protestantismus letette az egyetem kifejlődhetése alapját is, az ész és gondolatok szabadságát. De mindez igen kevés sikert teremthete. Az egyéniség önállását és szabadságát, melylyet a' protestantismus alapított meg, az állam és fejedelem önmagára ruházta. Önmagoknak tulajdonították azon jogot, hogy a' népet képviselhessék, és helyette az egyéni függetlenséget gyakorolhassák. Ugyanezen elv alkalmaztatott az egyetemekre, melylyek most egészen státusintézetek lőnek. Az egyház önkénye lerontatott, de helyébe lépett a' státus absolutismusa. Ennek érdekében alapítottak a' fejedelmek ezután egyetemeket. Ezekben a' tanítók ezentúl állami tisztviselőknek tekintettek, kik egészen elkülönzék magokat tanítványaiktól. Ezek minden szabadságtól megfosztva, szigoru vezetés és ellenőrség alá vetve, csak mint állami szükségekre kiképezendő gépek tekintettek — mint gépei azon tanszékeknél, melylyek egészen ugy tekintettek, mint állami műhelyek az állami érdekek előmozdítására. A' tanulók feletti örködés annyira ment, mikép nemcsak a' párviadal és kihágások felett, hanem az öltözés, ruházás, öltönyök hosszúsága, utezáni járás felett is szabályok hozattak. A' tudomány és szellemi kifejlődés érdekei helyett csak a' hatalom önkénye és az erre alkalmassá képezhetés, az ifjuságnak erre való átdolgozása képezte az egyetemek főczélját. — A' tanulók e' téren egyrészt a' külső szertartások tömkelegébe, másrészt nyers kicsapongások örömebe merültek, itt keresvén a' szellemi szabadság hiányának pótlékát. A' német egyetemeknél eredtek a' régi nemzetek helyébe a' : *Landsmannschaften* — melylyek később rendekké 's aztán testületekké alakultak át. Mindezek külön színekkel, jelekkel, és törvényekkel bírtak.

Elkülönzék magokat a' többi tanulóktól. És így ilyly aristocratiai testület alakjában magokat a' tanuló kar és jog képviselői gyanánt vetették föl a' nép irányában. Ezen tanuló jog képezi véghetetlen sok szertartásos beszéd 's viseleti szabályaival az elhiresült : *Comment*'eket, melylyeknek jobb és jobb betanulásában iparkodtak magokat kitüntetni, többi társaikat lenézve és a' népet, mint philistereket, megvetve. A' tanuló és népet egymástól egészen elkülönöztetett. A' deákok magokat felsőbb lényeknek tekintették, a' tudományoktól még akkor egészen idegen nép irányában — büszkék tanuló, képzelt szabadságukra, melyly az élet szabadságával, melylyet az egyetemből való kiléptökkor nyertek, a' legfelsőbb önkény szerint rendezett hivatalok körében — véghetetlen ellentétben állott. — Ilylen volt az egyetemi élet a' 18-ik században 's a' 19-ik elején. A' francia forradalom és *Napoleon* hódításai új szellemet keltettek fel. Felébredtek az egyetemekben a' szabadság és hazaszeretet érzelmei, melylyek ezrenként küldék a' tanulókat a' esatamezőre, megmenteni hazájokat. Midőn hazatértek, elvetették magokról a' *Comment* nevétséges pöffészkedéseit, és komolyabb irányra tértek át. 1815 után a' német egyetemek a' legszabadabb eszmék, és honfiai érzelmek terjesztői lettek. Ebben a' tanítók és társulatok vetélkedtek egymással. Ezen irány veszélyesnek találtatott a' kormányokra, melylyek egészen absolut irányban akartak működni, 's a' népet a' veszély alatt adott ígéreteik daczára ezentul is szolgaságban és sötétségben tartani. Ezen irány legfőbb akadályainak tekinték az akadémiai szabadságot, szellemi haladást és működést. A' nép mindenfelé elégiületlen levén, a' mozgalom 's forradalmi anyag gyúpontjai az akadémiaokban kerestettek. Innen a' számtalan üldözések. 1819-ben Poroszthonban, Nassau-, Hessen-, Mecklenburgban a' *turnhelyek* eltiltattak, *Jahn* 's több docens 's tanuló elfogattatott. 1819. a' karlsbadi congressben pedig hg. *Metternich* javallatára az egyetemek ellen még szigorubb rendszabályok hozattak. — A' juliusi napok ismét új tevékenységet szültek. Az egyetemi társulatok határozott politikai irányra alakultak, többen egészen forradalmira. — Így keletkezett az 1833-ki frankfurti merény, melylynek legfőbb tényezőiül az egyetemi társulatok tartattak. Ezek után a' kormányok még szigorubb korlátok közé szorították az egyetemi életet. Az *Eichornok* és *Abelek* ministeriumai vetélkedtek az egyetemi tanítók üldözésében. Sokan letétettek, ha szabadelvűek voltak — sokan száműzettek, ha veszélyeseknek láttattak. Az 1833-34-ki bécsi értekezletben újabb szigoru rendszabályok hozattak, valamint a' sajtó, ugy az egyetemek ellen is. Számos munka eltiltatott és lefoglaltatott. A' tanítók előadásai, tanai censura alá vették. A' felolvasások választása korlátoltatott. A' tanulók és tanítók viselete, gondolkozásmódja, felügyelet alá rendeltetett. A' kémlés és örködés nemesak az egyetem, hanem a' szüinidő alatti életre is kiterjesztetett. A' tanulók minden lépteit, magán életben ugy, mint az egyetemekben folytonos ellenörködés kíséré. Szóval a' szellemi mozgalom, akadémiai szabadság, szabad gondolkozás és kifejlődés elnyomására minden megtétetett. — A' legujabb években ezen bilineseken történt ugyan, tágitás, de koránsem az ész és szellem tökéletes felszabadításával. — Általában az egész német egyetemi rendszer, melyly a' központosító francziáétól egészen eltér, igen sok hiánynyal bir. Testületi

zárt szelleme, akadály a szabad kifejlődésnek. Tanosztályzata még mindig a régi, a státustanokat a jog- vagy bölcsészti szakba sorolván; és a mathesist, geometriát, philológiát, történettant, sőt a természettanokat is mind együtt a bölcsészeti osztályába. — Az akadémiai szabadság igen korlátolt. Az előadások nem eléggé szabadok. A' privat-docensek behoztattak ugyan, de a' kiszabott tantervek és kényszerítő órák majd mindenütt előlik a' szabad versenyt. Legtöbbnyire állami intézeteknek tekintetnek, hivatalnokok képzésére, kik érettségi próbák alá vettetnek. A' próbatételek csak pénzforrásul használtatnak. A' magány-oktatóktól a' kihallgatás elvétetik. És még mindig fenn áll a' kasztszellemű külön egyetemi bíróság. Nincs az egész állami életet átfutó tanrendszer. Ugyanegy tanárra több különböző tanok előadása halmozatik 'stb.

Ezen német rendszer, melyly alapelveiben a' középkori tanintézetek kifolyása gyanánt tekintetű, alkalmaztatik a' legtöbb európai egyetemeknél. Mintájára vannak az *utrechtii*, *upsalai*, *koppenhági*, továbbá *zürichi*, *berni* stb. *Belgiumban* a' tanszabadság korlátlan kimondása az egyház túlnyomó befolyását vonta maga után mind a' közoktatásra általában, mind az egyetemekre. Ez okból a' szabadelvűek *Brüsselben* alapítottak egyetemet, hogy ebben ellene működhessenek az ultramontán egyetemi iránynak, melylynek fészke és bölcsője a' *löveni* egyetem volt. *Oroszországban* is németes szerkezetűek a' pétervári, moszkvai, kasani, kharkofi. Ezekben azonban — a' legfelsőbb tanvezetéssel egy külön oktatási minster bizatván meg itten is, — olyly szigorú kormányfelügyelet alkalmaztatik, melyly minden szabadabb kifejlődést kizár. Ezen tanrendszer az abszolút hatalom érdekében legújában nemzeti irányban vezetetik. Legfőbb céljául az orosz nyelv, orosz szellem és nemzeti élet, szokásaival és gondolkozásával, tüzetett ki, úgy hogy azokat a' lengyel és német tartományokban is kiterjeszse. Legfőbb törekvése tehát a' népségek felolvasztása, a' nem orosz nemzetiségek előlése. A' tan-pogrammot mindig az európaiak után készítik — csupán az ásiái philológia tesz kivételt. — Az osztrák egyetemek, 's a' pesti magyar egyetem is egészen német szerkezetűek. De ennek igen sok előnye egészen hiányzik mind az osztrák, mind a' hazai egyetemekből. Ez is német alkatu volt 4 facultásával és zárt testületi szellemével. De az akadémiai szabadság, melyly Németországban ha korlátolva is, található, — nálunk egészen hiányzott. A' kényszerítő hallgatás, kiszabott tan-órák, meghatározott előadási elvek és tárgyak jellemzik ezt. A' tanítók épen olyly kevésbé voltak szabadok előadásaikban, mint a' tanulók a' választásban és a' felolvasások hallgatásában. Az examenek, üres tudori vitatkozások, gyöngye próbák fenn voltak. A' tanszékek részint nem meríték ki az öszszes tudomány-egyetemet; részint ugyanegy személynél öszszehalmozattak. A' legellenkezőbb előadások is öszszeköttettek. — 'S a' *statistica* a' bányász joggal; — természet jog a' közállamival — római jog a' hűbérivel és büntető jogtannal stb. És a' tanítók fizetései, daczára egyetemünk dús vagyonának — felette csekélyek, utánozva a' német díjazást és elmaradva a' francia jutalmazástól. Egyetemünk önállással, saját tanrendszerrel soha sem birt, mindig idegen, külső érdekek és hatalom szolgájaként tengődött. Az egyházi befolyás többnyire kitünék működéseiből és életmozgalmaiból. Ezek az okok,

miért a' verseny-és szabad eszmecsere elfojtásával egyetemünk a' szellemi élet kifejlődésére, tudományaink művelésére felette kevés hatással volt. De a' mi még sajnosabb, nemzeti életünket mindig elhanyagolta. — Az, hogy nemzeti alapítvány, 's nemzeti tulajdon, eléggé kötelezhető arra, hogy nemzetiségünk és nemzeti érdekeink biztosítását legfőbb teendőjének tekinté vala. (lásd bővebben: *pesti egyetem.*)

Az *angol* egyetemetek legjobban kitünteti a' collegiumok ottani elterjedése. (lásd feljebb) Ez itt legmagasb fokra emelkedett. Az egész tanítási 's tanuló kör és élet azokban központosul. 'S azért azt a' kényszerítés szelleme, teméntelen visszaélések, a' tanszabadság korlátai és az episcopális egyház türelmetlensége 's túluralma jellemzik. — Ezen hiányok ellen a' *whig-párt* 1828-ban Londonban új egyetemet alapított, melyből a' theologia kizáratván, minden valláskülönbség megszüntetett. Ezen intézet befolyásának elnyomására a' tory-párt a' *Kings-College*-t állította fel a' régi oxfordi aristocratiai és hierarchiai türelmetlen elvek szerint. Hasonló egyházi befolyás alatt áll a' *dublini* is. A' *skot* egyetemek a' német rendszer kifolyásai, szabadon minden egyházi túl befolyástól. — A' *spanyol* és *portugalli* egyetemek a' régi rendszert átalakították, de a' siker a' tudományok virágzásában felette csekély. — *Éjszakamerikában* nincsenek sem oktatási minister, sem tulajdonképeni egyetemek. Ezeknek helyét számos collegiumok és egyházi orvosi és sebészi különleges iskolák pótolják ki. Mindezen tanintézetek részint a' községek, részint magánosok 's ezeknek társulatai által alapítatnak. Ezokból a' szövetségi hatalom nem gyakorol rájuk egyenes felügyeletet és igazgatást, hanem ez egészen a' községek, alapítók és egyes státusok kezei közt fekszik. A' collegiumok száma a' szabadságháború korától 1836-ig 10-ről 79-re szaporodott — a' külön iskoláké még többre. Legrégibb a' *Harrard-University* Cambridgeben 1638-ból; *Yale-College* 1701-ből, és *New-Haven* Connecticutban. —

Az egyetemek korunkban már egészen más, virágzásuk napjaitól elmaradt állást foglalnak el. Akkori befolyásuk, melytől akár az állami viszonyokra, akár a' tudományokra gyakorlottak, elveszett. Az állami viszonyok most, midőn a' demokratiai irány mindinkább elterjed és szilárdul, midőn a' római uralom megszűnt Európa felett parancsoló szerepet vinni és midőn a' kiváltságos osztályok majd mindenütt megsemmisültek, egészen más alakot nyertek. A' fejedelem és nemzet közötti viszonyok határozottabbak, világosabbak, mintsem hogy azoknak elintézésébe az egyetemek beszólhatnának. A' törvényhozások is tökéletesebben rendezvők, mintsem hogy azokban ezentúl az egyetemek résztvehetnének. — De a' tudományok sincsenek többé a' könyvnyomatás feltalálása és az eszmék, ismeretek, 's gondolatok sebes és tökéletes közlésének lehetősége után némelyly zárt termek előadásaira szorítva. — Egyszersmind napjainkban oly irány és körülmények is fejlődtek ki, melylyek okvetlenül az egyetemek hanyatlását idézik elő. Nem említve az egyetemek amaz ellencit, kik mint radicalok, minden zárt testület és kiváltságos, némileg aristocratiai színezetű egyetelen ellen halál-harczot küzdenek, csak azt az egyet elég felhozni, hogy napjainknak iránya egészen utilitárius színt iltött fel. A' tudományoknak önmagokban mint elvont, kizárólagos cél-

nak keresése és gyakorlása már csak igen szűk körre szorult. • A' nagy szám azokat csak mint az élet szükségének és tökéletesítésének kellő eszközeit tekinti. Az anyagi szükségek, kenyérkereset, az élet boldogsága, kényelmek teszik törekvéseink legfőbb tárgyait. Az ipar, kereskedés, mesterségek képezik jelenleg a' legfőbb foglalkozásokat. Azon kor, midőn nem tartozni a' tudományos kasztosztályhoz, hanem kézműveket folytatni, szegény volt, megszűnt zsarnokoskodni felettünk. Ezen irány az iparismeretek és industrialis eszmék uralmát idézte elő, melyly egészen új életet és tevékenységet teremtett társalmi rendszerünkben. A' gazdasági, ipar- és kereskedői foglalkozások felé vonatnak az emberek és így jobbra csak azon tanhelyeket keresik föl, melylyek real-tudományokra tanítanak. Korunknak ezen iránya a' real-iskolákat terjeszti el és számtalan részletes iskolákat alapított. Ott pedig, hol ezen irány még nem emelkedheték túlnyomóságra — ott hol az élet gyakorlati oldala és kiképzése, a' real műveltség és tanodák elhagyagoltatnak és még mindig a' classicaei tudományok, gymnasiumok és lyceumok birják a' túlsúlyt mint honunkban — ott szegénységet, hátramaradást találhatni csak mind a' szellemi, mind az anyagi életben. — Mindez nem idézhetett elő mást, mint az egyetemek hallgatóinak fogyását, az egyetemek tekintélyének csökkenését. Innen van, hogy Némethonban 1830—1840-ig 10 ezerrel fogyott meg az egyetemek száma. Innen az is, mikép Frankhonban olyly kevesen hallgatják jelenleg a' classicaei tudományokat, hogy míg 1789 előtt minden 383 lélekre, most csak minden 500-ra jön egy ilylyen tanuló. Ebben azonban maga az egyetemek benső szerkezete, és tanrendszere is nagy részt foglal el. Mert nem csak az, hogy kényszerítésből indulnak ki szabadság felé törekvő korunkban: hanem az élet szükségcitol, kérdéseitol és haladásától végkép el is maradtak. Hasztalan keressük termekben legfontosabb állami ügyeink vitatását, hasztalan a' társalmi élet legelső kérdéseinek, melylyek a' vita mezején forognak, tiszta és tökéletes megoldását. Legtöbbnyire úgy állanak, hogy a' fontosb tárgyak felett nem is szólhatnak, vagy legalább nem olyly szabadon, mint a' tárgyak valódi felvilágosítása kíváná. — Sz. I.

Egyház I. Keresztyén egyház.

Egyházi állam. A' júliusi napok befolyása alatt a' pápai birtok is lángba borult. 1831 és 1832-ben minden jelentékenyebb helyeken mozgalmak, sőt nyilt zendületek ütöttek ki. Mindezek két igen nagy fontosságú tényt vontak magok után. Európa elsőrendü hatalmasságai: Muszka, Francia-, Porosz- és Osztrákország felszólíták a' római curiát, hogy a' jószág-kobzás megszűntetése, általános amnestia, és a' végkép megromlott közigazgatás 's igazságszolgáltatás gyökeres átalakítása által szüntesse meg az örökös izgatottság okait 's a' forradalmak kifogyhatlan gyúanyagát. A' második tény az, hogy a' be nem avatkozás megalapított elvének féltételével az osztrákok Bolognába nyomultak, részint a' népet az esztelenül kegyetlenkedő *Albani* bibornok gyilkoltatásai ellen, részint a' pápai sereget a' felkelők ellen védeni mire Anconának francziák általi megszállása következett. Egyik sem hozta meg a' kívánt sikert. A' pápai kormány a' hatalmasságok felszólítására mindent ígért, de mit sem tett. Az osztrák-frank seregek jelenléte pedig elfojtá ugyan a' forradalmat; de

nem csillapította le a népet, 's nem alapított biztos jövőt. Hogy ez így történt, hogy a forradalom szenvedélyei csak egy időre fojtattak el, hogy a mozgalmak örökösök, és a társalmi 's állami élet százados hiányai megmaradtak, mind egyetlen egy forrásból következett. XVI. Gergely pápa kormány-rendszeréből. Midőn ez 1831 év febr. 2-án feltette a tiarát, uralkodásához, szelid, 's emberszerető jelleménél fogva a nép az átalakulás és haladás legszebb reményeit kapcsolta. A kezdetben tett fényes ígéretek még magasra emelték a várakozást. Annál sujtóbb volt a csalódás érzete. A ragyogó ígéretekből mi semlétesült, 's a mi rossz és hiányos volt az államszerkezetben, minden megmaradt. Legnagyobb befolyással volt erre *Albani* bibornok 's különösen *Bernetti* államtitkár, kik idegen kormányok segélyigéretei által biztatva, mindent elkövettek a haladás és szabadabb irány elnyomására. Ezek a gyöngye jellem szilárdság nélküli, tapasztalatlan, kizárólag csak a theologiai tanokban jártas pápa oldalánál minden hatalmat 's az egész kormányzatot kezeik közé ragadták. Üldözni a szabadelvűeket, békókbán tartani a nemzetet, minden szellemi és anyagi kifejlődést hátráltatni, megfélemlítve féken tartani a népet, ez volt az irány, melylyet követett a római kormány *Bernetti* vezénylete alatt. 'S ez magában foglalja ezen államnak 1831—1846-i összes életét 's történetét. Az idegen seregek gyámsága alatt, a pápa szelid jelleg daczára, a nemzeti szabadelvű párt ellen legnagyobb szigor fejtetett ki. Ámbár amnestia ígértetett, a politikai vádlottak ellen mégis a legkeményebb rendelkezések jelentek meg. Mint köz gonosztévők bűnvádi kereset alá vétettek. Rendkívüli törvényesékek állítottak fel. A börtönözések végtelenek lőnek, a börtönök nem voltak elegendők a szerencsétlenek befogadására. Az inquisitio megújított ismét egész pokoli erejével. Ezernyi családok vonattak üldözés alá, százezrek nyugalma dulatott fel. És a legkegyetlenebb büntetések mellett, melylyek rendes védelem és szabad kihallgatás nélkül pusztán kibérlett bírák önkényére alapítottak, utójára olyly amnestia hirdettetett ki, melyly csekélysége miatt közgúny tárgya lőn. Ezen bevezetést, melyly kegyetlenségeivel újabb boszuananyagot hinte a keblekbe, ugyan ilyly jellemű, nemzetellenes, szolgálai kormánypolitika követte. XVI. Gergely az állam-tanokban 's kormányzatban egészen járatlan levén, minden működését az egyház és vallás ügyeire fordította. Itt vezériránya a dogmának szigorú fentartása volt. E' téren, hol közelebbi eldödei inkább negative viselték magokat, ő tettelegesen kívánt fellépni. Az egyházi rendek 's főkép jezuiták erősítése, a vallásos vakbuzgalom terjesztése, és az egyházi túlszigoru fegyelem fentartása valának főbb törekvései. Innen a jezuitáknak nyújtott túlságos kedvezések. Az 1831. sept. 12-i rendelet után majd minden iskola kezeikbe jutott. Minden nagyobb fontosságú ügyekre határozott befolyást gyakoroltak. Így szaporodott tekintélyükkal számuk is. 1825—1835-ig 4938-ról 5,273-ra szaporodtak. Öregbedett általában a clerus száma is, melyly már 54 ezerre ment. És ezzel nemcsak a munkás kezek fogyasztattak, és a forgalomból tetemes javak 's jövedelmek vétettek el; hanem az egyházi túlbuzgó befolyás is napról napra emelkedett. A hivatalok csak magokat kitüntett vakbuzgóknak adattak. Segélyre az inquisitio titkos jelentései után csak ilylyenek érdemesítették. A községi lelkészek szigoron köteleztettek

eljárni, hogy hiveik újítatosak legyenek, az egyházat rendesen látogassák, 's a' böjtöt, gyónást 's egyéb egyházi kötelességeket szigoruan teljesítsék. Az apácák, kiknek száma előbb leszállított, most szinte szaporítottak. Igy a' kolostorok is. És mindezek bővebb, zsirosabb jövedelmekkel látattak el, házaik felújítottak, tágítottak 'stb. Majd az egész pápai kormányzást csak olyly brévék tölték ki, melylyek a' coelibatust, egyházi vak buzgalmat 's fegyelmet ostromló írók 's újítók és szabadelvűiek ellen bocsátattak ki. Mindenben a' régi hyerarchia uralmát akarta viszsza hozni. Ebben megerősítettet némelyly protestans kormányok pietisticus működése által is. Mert néhol, mint Poroszthonban, szinte a' túlszigoru egyházi fegyelem, zárt testületek uralkodása, és más egyházi hatalmat alapító intézkedések terjesztettek, sőt az ünnepnapok szaporítása mellett a' titkos gyónás behozatala is terveztetett. Számos bréve jelent meg a' bibliai társulat ellen is. Hason üldözés intéztetett a' vegyes házasságok ellen, melyly téren azonban több helyütt szilárd ellentállásra talált. *Droste-Vischering* és *Dunin* poseniérsék 1837-i esete nagy rést ütött politikáján. Ilylyen volt *XVI. Gergely* politikája, melyly az egyházi állam felett 1846-ig uralkodott. Kizárólagos törekvése volt megalapítani mindenütt azon ultramontan politikát, melyly *keresztyén* államokat akar felállítani. Minden világi és anyági ügynek a' vallás érdekeibe való beöntése, és az egész államnak az egyház és clerus alá való rendeltetése volt a' czél. Ezen törekvés eredménye lón a' zsidók üldözése, jogaik öszszeszorítása, az újítók 's különösen az új katolikusok üldözése, a' tanítás, egyházi, egyetemi és sajtó szabadság korlátozása 's új rendezése. Ben az egyházi államban pedig nem kevesebbet vont maga után *Gergely* politikája, mint az eretnekek üldözését, az inquisitio újabb terjesztését, jezuiták kizárólagos befolyását, szerzetesek és elerus hatalmát. Ezen politika az egyházi állam életére határozó befolyást gyakorlott. Mert a' mellett, hogy a' nép ingerült kedélyére nagy hatással volt, még egyéb komoly következményei is valának. *XVI. Gergely* semmi gondot sem fordított a' társalmi anyagi viszonyok javítására, e' tárgy körül ismeretekkel és tapasztalattal nem is bírván, és igy a' nép jólléte semmi tekintetben sem emelkedhetett. Innen a' földmivelés, ipar, kereskedelem 's állami élet minden viszonyaiban ugyanazon tespedést és szegénységet mutatják az 1832 utáni évek is, mint az előbbieknél már századok óta a' római államban. A' közigazgatásban, igazságszolgáltatásban semmi gyökeres reform. Minden hivatalok és statusügyek papok kezei közt. Nem rég még a' hadsereg felett szemlét is papok tartottak bársonyos öszvérciken, és ők álltak selyem öltönyeikben a' lotteria kezelésénél. A' főbb hivatalok egyedáruságai voltak olyly prelátoknak, kik nemesek, és hittanárok voltak. A' községek és tartományok rendezése felette hiányos. A' törvénykezés zavart és rendetlen. A' törvényhozás terén tétettek némi javítások. 1835 jan. 1-én behoztatott a' *Regolamento legislativo e' giudiziario* 3 részben, állván a' törvényszéki szerkezet, eljárás és törvénykönyvből. Már előbb jelent meg egészen a' francia code pénal után 1832. sept. 22-én egy büntető törvénykönyv, melylyet 1843. kereskedői codex követett. Ehhez járultak előbb Rómában, 's aztán máshol is állított kereskedői kamarák 's törvényszékek. De ezen reformok az állami szerkezet többi hiányai közt nem hozhattak kellő sikert. Ben a'

törvénykezés termében az ügyvédek által egészen kijátszattak, és másrészt az életben a' papság önkénye folytán egészen megsemmisültek. A' fenebbi politikának, melyly a' clerus túlhatalmán alapszik, eredménye az is, hogy a' legtöbb fekvő jószág is még mindig a' papság birtokában van, 's a' nép legnagyobb része birtoktalan. A' nagy birtokok néhány dúsgazdagot tenyésztenek csak és a' jószág elhanyagoltatik, 's parlaggá válik nagy terjedtsége miatt. Innen a' Róma körüli sok pusztaság, parlagföld és általános nyomor. A' világi clerus mellett a' zárdák és kolostorok is temérdek jószágokat birván, másrészt pedig a' közjavak elpazaroltatván, az adó nemei évről évszaporítottak és nagyítottak. Ide járult, a' minden reformot kizáró tespedést ápoló kormánypolitika folytán a' financia zilált állapota. Minden évben szaporodtak költségei és emelkedék a' deficit. A' pénzügy kezelése maga a' nyers bevételnek $\frac{1}{4}$ -dét vevé el. 1840. a' nyers bevétel 9,300,682 scudi volt, melylyben az egyenes adó 3 's az indirect 4 milliót foglalt el, a' lotteria 1,120,000 sc. hozott be, de belőle 850,000 sc. adatott ki. A' kezelés tett : 1,895,000 scudit 's így a' tiszta bevétel volt : 7,405,682 sc. Az általános kiadások tettek: 8,002,568 sc., melyly összevből a' pápai háztartásra, bibornoki tanácsra, gyülekezetekre, és diplomatiái testületre adatott: 506,000 sc.; az állami adósságra 2,817,523; katonaságra és rendőrségre: 1,800,000; közoktatásra, művészetre, kereskedésre és közünnepélyekre 130,000 sc. Ezek szerint az 1840. hiány 596,886 sc. tett. És ebben javulás nem történt. Későbbi évben a' tiszta bevétel tett: 7,080,000 scudit; az egyedáruság, vám, és mellékadókból: 4,120,000; lotteriából 1,100,000, melylynek költségeit levonva maradt : 350,000. Az összes kiadás volt 7,934,000. Így a' deficit tett: 854,000 sc. Az adósság is növekvék, úgyhogy ez idő alatt 83 millióig emelkedett. A' külső egyházi bevételek pedig fogytak, úgyhogy 3—4 millió frankról $1\frac{1}{2}$ millióra, sőt kevesebbre is szálltak. Ezen terhes viszonyok, melylyek az egész kormánypolitikát, adó- és financia rendszert, státusadóssági helyzetet, igazságszolgáltatást, és birtokosztályt jellemzik, nem engedheték a' földművelés, ipar 's kereskedés növekedését sem, noha a' földművelők nem jobbágyok, hanem bérnökök. Kender 1843-ban 2,434,590 sc., gabona: 748,428 sc. értékű vitetett ki. Selymet az összes 314 millióra menő olaszthoni előállításból csak 800,000 lira értékűt termesztett. *Bowring* szerint az összes művelt föld értéke nem több mint : 164 m. scudi. Hasonló fokon állt műipara is. A' bolognai fátol- és Riminiben létező selyem- szövőgyár 12,000 munkás helyett már alig számlált felényit. Rómában csak 394 apró gyár létezék alig 6,000 munkással. Ezek évi napibére 2,453,000 sc. tett. A' selyem fonál értéke, melyly kivetetik : 515,651 sc. A' külkereskedelmi forgalom is hanyatlásra és hiányokra mutat. A' ki- és beviteli mérleg az egyházi államra nézve mindig veszteséggel járt. Ha veszszük a' föld- közti forgalmat, ez *Civitavéchiában* központosul. Itt a' ki- és bevétel összege 1841-ben tett : 5,647,600 p.f. 1842-ben pedig 5,828,800 f. *Frankhonból* a' bevétel tett : 1,582,400 f. és a' kivétel : 476,000 f. *Sardiniából* bevétel 1,251,600 p.f. és kiv. 303,000 f. *Toscanából* bev. 725,200 f., kiv. 173,600 f. *Angolhonból* bev. 491,600 és kiv. 218,400 p.f. Tehát az összes kivétel tett 1,470,600 p.f. és a' bevétel háromszor nagyobb volt t. i. 4,355,200 p.f. A' mi más forgalmi pontokat illeti : 1845-ben *Anconába* a' bevétel tett

7.257,462 p.f., a' kivitel pedig: 4,883,858 f. összesen : 12,141,320. Ez is tetemesen szenvedő állás. *Sinigagliába* vásárra jött : 9,521,860 f. értékű áru, elfogyott : 6,170,230 f. értékű. A' *tesaroi* kikötében bevitel volt: 465,962, kivitel 154,769 f. *Riminiben* kivitel 176,836 f. és bevitel 202,707 p.f. *Ravennába* bevitel 463,121 f. 's kivitel 335,672 f. *Ferrarába* bev. 1,187,300's a' kivitel 1,308,500 p.f. A' kereskedési forgalmat a' már érintett akadályokon kívül tetemesen nyomta a' vámok sokasága is. Bolognától Luccáig 123 olasz mérföldön 7 különböző vámsorompók állanak. A' nevezettek kivül, bevitelének legfőbb tárgyai: pamutzövetek, száraz halak, és gyarmati áruk. Földközi tengeren 169, az adrián 1,065 hajója horgonyza. Némelyly kikötői építések és Rómából Civitavechiába vezető vasútvonal építési engedményezése tett némi kedvező hatást, de gyökerest és nagyobb szerüt nem az állami épület gyökeres átalakítása nélkül. Ezen anyagi körülmények nem igen lehettek kedvező hatással akár a' népesedésre, akár a' jóllétre és műveltségre nézve. Míg a' papok és szerzetesek száma emelkedék, a' népességé csökkent. Az állami népesség száma 816 □ mérföldön, 3473 községben, melylyek közt 90 város és ezekből 8 több mint 15 ezer lakossal, összesen 1838-ban tett 2,750,000t; 1843. pedig 2,732,436-ot. E' szerint a' népesség a' római államban aránylag véve számos európai államénál csekélyebb, és kisebb minden olasz államénál. Toscanában háromszor nagyobb. Róma népesedése is fokönként fogy. 1770-ben a' 170 ezret fölül haladta. 1790-ben már csak 160,000 volt. 1841. 158,000 lakost számlált. Ezek közt: 5,000 zsidót, kik a' piszkos „Ghetto“-ban laknak. 1838-ban a' lakosok száma 7,500-al fogyott. 1829—1838-ig a' születtek aránya a' halottakhoz úgy állt, mint 10: 26-hoz, azaz havonként 389 született és 711 halt meg. Némelyly későbbi években kissé emelkedett a' népesedés, de ez a' mult századhoz képest még mindig fogyás. Ennek egy fő oka a' környékbeli posványosságon és az innen juniustól augustus végeig tartó ártalmas „*aria cattiván*“ kivül a' birtokviszonyok, a' néhány dús kezek közt összpontosult jószágok, melylyek általuk kelően nem műveltetnek. Innen volt, hogy a' Róma körüli 4 tartomány városaiban, Tiber bal oldalán, a' lakosok száma 120,000-ról 60 ezernél lejjebb szállt. Ugy látszik azonban, hogy IX. *Pius* alatt már a' népesedésre is jótékony befolyás gyakoroltatik. Róma népessége utoljára 1847-ben számított össze. Ekkor volt 54 parochiában : 37,531 család, 's ezenkívül : 39 püspök; 1514 pap, 2471 szerzetes; 1754 apáca, 521 növendék-pap; 564 nem katolikus, összesen : 175,883 ember. A' zsidó község tett: 8,000 lelket. A' nagy néptömeg birtoktalan, napszából, vagy kézműiparból él; és míg munkát nem kap, folytonosan vagy koldulni, vagy rabolni megy. Róma maga évenként 820,000 scudi felett rendelkezik kegyes czúlokra, a' pápa maga 30—40 ezret ad ki segélyezésre. Rómában több mint 50,000 proletár élösködik. A' koldulást felette terjeszti a' kolduló szerzetek szaporodta, mi által a' koldulás és így a' henyélés eszméje igazságtalanként és szentesítettik. Befolyással volt erre a' nevelés és oktatás tökéletes elhanyagolása is. Ezen ügy főkezelése kizárólag jezsuiták és más szerzetesek kezeiben volt. A' fiuk iskoláiban szerzetesek, lányokéiban apácák tanítottak. Innen az egész tanítás és nevelés iránya csupán a' vallásos, hittani, vakbuzgó kiképzésben állt, az élet gyakorlati oldalát, a' reál

tudományokat, gazdasági ipar, 's kereskedelmi tanítást egészen mellőzve. És ezenfölül a' közoktatás 's nevelésre legkeveseb költség fordítatik. 1839-ben összesen csak 110,000 scudi fordítottatott rája; 1840-ben pedig arra és a' művészetre, kereskedésre, és közünnepélyekre összesen csak 130,000 sc. Számos községekben nem is találtatik iskola. Közintézetek csak nagyobb városokban léteztek. Rómában legtöbb történt az oktatásügyben, de azért igen nagy szám ott sem tud sem írni, sem olvasni. Innen van, hogy a' szellemi kifejlődés és műveltség egészen hátramaradván, Róma művészete is hanyatlani kezdte 's pusztán a' külföldnek nyújta még régiségeiben és műveiben kiképzésre iskolát. 1844—45-i télen 404 külföldi művész tartózkodott Rómában, ide nem számítva segédjeiket. Az értelmiség kifejlődése is csekély fokon állt. Schol olyly kevés lap nem jelent meg. Az irodalom parlagon áll. Fillértár-féle közhasznú lapja csak 1834-től járt. Nem nyujtanak kedvezőbb véleményt a' takarékpénztárak sem. 1836 óta magán alapítványokban léteztek Róma, Ancona- Spoleto- és Bolognában. 1838-ban alapítottott egy Rómában, melyly 1841-ig 11,600 részvevőt számlált. Ezek közt az alsóbb osztálybeliek, eselédék, mesterlegények 'stb. igen csekély számmal jelentek meg. Később Rimini-, Forli- és Ravennában is nyitattak. De mindenütt csekély hatással a' nép szorgalma, takarékosága és jólléte ébresztésére. Nem engedék ezt az államnak többi hiányos, minden szellemi és iparfejlődést előlő viszonyai; de különösen a' koldulás szelleme, melyly a' szerzetes rendek által terjesztetik, 's átmegey a' nép életébe. Ez hanyatlásra, röstésre 's másrészt kicsapongó életre szoktatta a' köznépet. 'S innen a' takarékoság- 's takaréktárak iránti részvétlensége. Nem kevésbbé szomoruan hatott a' jóllétre a' közbátorság állapotja is. A' nemzetgazdaszat, népszorgalom és műveltség, nevelés egészen elhanyagoltatván, szükségkép a' jóllét is hanyatlék. Innen a' római államban napi renden lévő sok rablás, utonállás, országutak veszélyei. Az elboesátott gályarabok mindenfelé kóborolnak. Résztint keresetből, résztint boszszuból mindennapiak a' gyilkosságok, 's évenkint számosak a' kivégeztetések, bár a' családok bünyádi táblázatok kedvezők is. Ez utóbbinak oka egyedül a' hiányos rendőrség, melyly mellett a' legtöbb büntett felfedezetlenül marad; és az egész igazságszolgáltatás romlottsága.

Mindezen hiány a' nemzetgazdaszatban, adó és pénzügyi rendszerben, ezen önkény, melyly kizárólag a' hierarchia érdekében dolgozott, melyly a' népnek minden önálló életét 's felemelkedését elfojtotta, ezen vallásos üldözés és türelmetlenség és ezen közigazgatási romlottság, melyly minden ellenörködést kizár és szigoru censura zsarnoksága alatt lehetlenné tesz minden javítást, és az ezekből eredt szegénység, tudatlanság, és elégületlenség nem idézhettek elő mást, mint folytonos forradalmakat és zavarokat. Hasztalan szólalt fel a' nép a' közigazgatás javításáért, a' hivataloknak világiakra való bizásáért, bíraskodás jobbitásáért 'sat. Hasztalan lépett fel az ország ellenzék 1845-ben Európa népei és fejedelmei előtt az egyházi állam érdekében készült nyilatkozattal. Ebben megenmlítettvén, mikép ez államban semmi nyilvános képviselő, sőt még kérelmi jog sem létezik, több kívánat terjesztetett elő u. m. általános amnestián kívül polgári és büntető törvénykönyv, esküdtszékekkel és nyilvános szóbeli eljárással; eltörlése a' halál- és elkobzási büntetésnek felségsértés eseteiben; községi taná-

csak szabadválasztása, melylyek által a' tartományi hatóság választatnék; a' fejedelem által a' tartományi tanácsosok jelöltjeiből kinevezendő állami tanács, melyly a' pénzügy felett felvigyázatot és kérdéseiben elhatározó szavazatot gyakorlana, más közügyi kérdéseknél pedig legalább javaslólag folyna be; minden polgári 's katonai hivatalnak világiakra bizása; a' püspökök és clerus befolyásának tisztán a' nevelésügyre szorítása; könyvizsgálat korlátozása; és az idegen katonaság elküldetése. Mindezek azonban mitsem használtak. A' régi önkény és papi igazgatás megmaradt. A' nép nem nyert semmi jogot, semmi könnyebbülést. Nyilvánosság és szabad sajtó helyett inquisitio és az ónkamarák jutottak sorsokul. Nem javítottat sem az igazságszolgáltatás, sem a' rendőrség. Panaszaikra üldözéssel, börtönnel, gályarabsággal feleltek. Minden legkisebb mozgalom túlzó szigorral fenytetett. 1836-ban a' több helyütti mozgalmakhoz a' cholera és éhség lázongásai is esatlakoztak. Tartottak ezek 1837-ben is. A' nép azt hitte, hogy a' kormány mérgezést használ a' szegények kiirtására. 1838-ban az osztrák és aztán a' frank seregek eltávozván a' *giovine Italia'* mozgalmi mindenfelé erélyesen megindultak. Így *Viterbóban* 1838 és 1839-ben; még nagyobb mozgalmak voltak 1840-ben *Anconában*, 1841-ben *Bolognában* és *Aquilában*, mire rendkívüli nagy rendőri szigor, számtalan elfogatás és büntetés következett. 1843. még hevesb és terjedtebb mozgalmak keletkeztek. Legelőször *Bolognában* mutatkoztak a' carbonarismus új jelei. A' rendőrség több titkos öszszejövetel nyomára jött. Ugy látszott, hogy csak kéjelgés és dévajkodásból történtek. *Spinola* bibornok azonban a' legkomolyabb és legterjedtebb forradalmi készüléket vélte azokban lappangani, 's ehhez alkalmazta túlszigoru intézkedéseit. Az öröket kettőztette. Minden jelentékenyebb épületek elé álgukat állított ki. Nagy számu csapatokat vont össze a' városba. E' készülétek a' népet felingerlék és elrémíték. És mivel a' katonaság mind *Bolognába* huzatott össze, számos támadást és kivégzést vittek véghez a' esendőörök ellen. Később a' rendes csapatok által szétszórattak. *Ancona*, *Ravenna* és *Cesenában* hasonló mozgalmak történtek ugyanazon időben. A' szigor és boszszu minden nemei felhasználhattak. Elfogatások, börtönzések, kegyetlen büntetések történtek. De mind hasztalan, Az anyagi hiányok és politikai reformok megtagadása által felingerült kedélyek nem voltak lecsillapíthatók. 1844-ben tovább folyt a' lázongás. *Ravennában* a' csendőri igazgató, *Anconában* pedig egy büntető törvényszéki bíró gyilkoltatott meg. A' *cesenai* színház pedig aláásatott és lőporral láttatott el, hogy felvettessék. Ezen mozgalmak forrásait a' titkos inquisitio egy, meszszre terjedt öszszeesküvésben és titkos társulatban gyanítá rejleni. És azokat részint Párisban kereste, részint Corfu, Malta, és Corsicában gondolta szétálgazottnak lenni. Azt vélte, hogy e' helyekről láttatnak el fegyverrel, pénzzel és löszerekkel. Martiusban számos mozgó csapat állittatott ki és küldetett azon mozgalmak elnyomására. Ezen örökös mozgalmak folytán a' bécsi, londoni és párisi kabinetek egy emlékiratot nyujtottak be a' római kormányhoz. Ebben a' köz- nyugalom és béke helyreállítása érdekében a' közigazgatás javítása és kellő reformok behozatala javaltatott. Ezen tényt, mintha csak pusztá hiren alapulna, megakarta ugyan czáfolni a' Curia, de későbbi nyilatkozatai által igazoltatott az. Némelyly javi-

tások történtek is, de csekélyebbek, mint hogy a' jóllét biztosítására, és a' kedélyek megnyugtatóására elegendők lehetének. Annál nagyobb mértékben használtattak ismét az elfogatások, gályárai küldetések, elkobzások, minden legkisebb fokozatu részvevők üldözései és kivégeztetések is. Ezek csak újabb anyagot nyújtottak az ingerültségre, boszura és zendületekre. Az 1845-i év sem volt esendesebb. Ugy látszott, minél inkább közeledik élte végnapjai felé a' beteges elvéniült XVI. Gergely, annál inkább növekszenek állama zavarai is. Mindamellett mégis talált időt arra hogy a' némethoni új katolikusok egylete és tana ellen működhessek. Ezalatt *Ravenna* és *Anconában* már az év elején komoly mozgalmak történtek, melylyek gyilkosságokkal is nehezítették. *Bolognában* puska-poros merény is rendeztetett. A' nagy színház alja, midőn az utolsó operabál adatott, puskaporral láttatott el úgy, hogy a' tánczosok mozgása által az oda illesztett vegytani gyufák tüzet kaphatának. A' kitörés előtt felföldöztetett. *Ravennában* számos elfogatások történtek. Ez méginkább ingerlé a' népet. Forradalmi falragaszok hívták fel a' hatóságot a' kormány zsarnok tetteinek gátlására. Az állam világivá tétele sürgettetett. De a' kormány csak a' forrongás elnyomásával foglalkozott, a' sebek orvoslatával, a' mozgalmak forrásaival nem törődött. Septemberben már nyílt lázadás ütött ki. Egy maltai hajó számos felkelőket vitt *Riminibe*. Ezek *Ribotti* vezénylete alatt a' katonaságot megtámadák és szétverték, a' nemzeti színeket és lobogókat kitépték és Romagna lakóihoz felszólítást intéztek. Azonban *Gizzi* bibornok nagyobb számú csapatokat küldvén ellenök, sept. 27-én szétoszlottak. A' hegyek közt egy ideig még folyt a' harc, míg végre a' toscanai földre menekültek. Ezeket a' toscanai kormány ki nem adta, hanem Livorno- és Marseillebe vitette. Ezen szomorú játékot egy Riminiben felállított haditörvényszék fejezte be. Sokan szigorun bűnhődtek; sokan az önkény ítéletére nem akarván bizni életüket, kivándoroltak. De mindezek mellett a' szabadelvűek nem veszték el bátorságukat. Mindenféle bátorító tudósítások keringtek. *Prim* spanyol tábornok megérkezte emlegettetett. Malta, Corsica és a' jóniai szigetek jelöltettek ki azon pontokul, honnan tengeri hadseregek érkeznének. Adria partjai és Tronto torkolata mondattak a' kiszállás helyeinek. Egyszersmind újabb iratot is intéztek a' szabadelvűek a' papához a' szükséges javítások végett. De erre ujlag hallgatással felelt a' kormány. Ez év nevezetes még arról is, hogy *Miklós*, minden oroszok uralkodója, a' papánál látogatást tön. Dec. 13-án ért Rómába. Európában e' tényhez igen nagyszerű eredményeket csatoltak a' jóslók. Azt hitték, a' kath. egyház elleni üldözések meg fognak szüntettetni a' muszka birodalomban. E' látogatástól, kivált a' görög és római egyház két fejének egymás iránt tanusított nagy szivessége, s baráti vonzalma után némileg szelidebb politika behozatala váratott. Annál inkább, mert a' czár számos visszaélések és üldözések iránt felvilágosított. Számos ide vonatkozó okiratok birtokába jutott, melylyeket különösen a' lengyel katolikusok üldözését illetőleg, mint mondatott, maga a' pápa szolgáltatott át a' czárnak. És tudomást kapott utazása alatt az elhírhedt apácák borzasztó története felől is. Milyly kevés, vagy semmi valósult azonban mindezen fényes számításokból, az idő folyama kimutatta. A' lengyel kath. egyház ügyében Nes-

selrode orosz biztos közbenjöttével még 1846-ban is tartottak az alkudozások Rómában a római és orosz kormányok között. 1845-ben a' finanszminister *Tosti* bibornok, a' pápának meghittje, letétetett és vizsgálat alá adatott rosz gazdálkodása miatt. Ezen ügybe sokan bebonyolítottak. A' római állam pénzügye legroszabb karban van. A' só, dohány és adó körül történtek némi rendezések. Határozott, rendes budget is alapított. De azért nem szüntettek meg az állami szerkezet gyökeres hibái, melylyek szegénységet és anyagi tespedést szültek. Ezek folytán a' bevétel soha sem fedezhette a' kiadásokat. Innen ez évben *Rothschilddal* ismét új kölcsön köttetett. *XVI. Gergely* élte utolsó évében sem lehetett nyugodt. Azon politikai mozgalmak, melylyek uralkodása egész idejét eltölték, megújultak 1846-ban is. *Anconában* és *Perugiában* mutatkozott a' legnagyobb ingerültség és készüllet. Anconában *Allegrini* alezredes, ki a' vizsgáló biztossághoz küldetett Rómából, az utczán több késszurással sebesített meg. E' helyekről a' fiatal Olaszország részint Róma népségére, részint Romagna területére számított. A' propaganda kezelése *Prim*, *Antocini*, *Ribotti*, és 5 lengyel emigrans kezeibe tétetett le. *Mazzini* felhívta Zürichet, hogy a' római szolgálatban lévő helveták hivatassanak haza. Másrészt a' lengyel és olasz emigratio özszeolvasztásán dolgozott. Minden részen izgatottság jelei. A' lengyel mozgalmak még nagyobb elevenségbe hozták a' szunynyadó szikrákat. A' pápai kormány minden erejét készen kénytetett tartani. Pó mellett 50—60,000-nyi sereg állított fel. Az adriai tengeren folyvást hadi hajók czirkáltak a' Corfu- vagy Maltából ki szállás akadályozására. Ilyly készültek Civita-vechia előtt is. A' közép tenger kikötői védelmi állapotba tétettek 'stb. 'stb. Ilyly forrongás és készültek közt végezte be *XVI. Gergely* élte pályáját, melylyen a' nép boldogítására és szabadságára semmit, de annál többet tön a' szenvedélyek felizgatására és elkészerítésére.

Az egyházi állam ügyei egészen új fordulatot vettek *XVI. Gergely* kimultával *Mastai Feretti* bibornoknak 1846-ban június 16. lett pápává választatása után, ki *XI. Pius* nevet vett fel. Ezelőtt tisztán állott az, hogy a' folytonos zavarok és mozgalmak csak úgy csillapodhatnak le, ha az állami élet minden részébe gyökeres reform vitetik be. Ez okból nem késett a' haladás élére állani. 1846 és 47-ik évi tettei nyílt tanuságot tesznek e' részben buzgó törekvéseiről. Mindjárt eleinte közbocsánatot hirdetett minden előbbi években száműzöttek és menekültek számára. Ezután a' közigazgatás és törvénykezés minden ágára kiterjesztette figyelmét. A' rendőrség elválasztott a' bünvádi biráskodástól, és szigora enyhített. A' censura szelidített, a' politikai vitásoknak szabadabb tér adatott. Innen számos hirlap keletkezett, főkép Rómában és Bolognában. 1847-ben új sajtó törvény jelent meg, melyly a' lapokat bélyegadó, és cautió alá vetette, a' bélyegadó azonban később eltöröltetett. Sokkal örvendetesebben fogadtatott az 1847. jul. 5-én megjelent nemzetőrségi törvény. E' szerint Rómában 14 osztály állított fel. Csupán a' közönséges napszámok vétettek ki. Minden kézműves, hivatalnok, sőt 10 év óta letelepült idegen is, 21—60-ik évig kötelesek valának abban szolgálni. Fegyverzetet a' kinstár adott, a' fentartási költségeket pedig a' községek. Még nagyobb örömmel fogadtatott az u. n. *Consulta di stato*, vagyis tartományi rendek

alakítása. A' pápa a' nép kívánatainak és nézeteinek is befolyást adni kívánt a' közügyek feletti tanácskozásokban. Ez okból a' tartományok 2—3 követi jelöltet választottak, kik közül ismét a' pápa tőn kinevezéseket. Megalakult ezen rendi ülés oct. 14-i rendelete folytán. Állt pedig fő- és alelnökből, kik bibornokok, 24 tanácsosból és számos mellék-személyzetből. A' tanácsosi helyekre a' tartományok 3 jelöltet terjesztettek elő. Választhatók valának tartományi 's kormányi tanácsosok, községi előjárók, 10,000 scudi vagyonnal, vagy 1,000 sc. jövedelemmel bírók, bejegyzett ügyvédek, academiák tagjai, első rangu kereskedők és iparosok. Megkívánták a' pápai alattvalóság, becsületesség, 30 év, és polgári jogok gyakorlata. Feloszlott bel, pénz, katonai ügyi és törvényhozási osztályokra. Tanácsló szavazattal birt. Ezen rendi ülés távol állt ugyan még az alkotmányos képvisellettől, de a' nép ennek csiráit és kezdetét találta fel benne. Nov. 16-án 1847-ben megújított maga a' pápa által. Igen jótékony hatást ígért az okból is, mert a' tartományok a' fővárossal egyesülendtek, mitől a' retrograd párt igen tartott. 1849-ben új községi tanácsos-választásoknak kellett történni és 2 év alatt új követgyűlésnek összeülni. Megkezdette az állami gépezet világivá változtatását is, számos fontos helyekre világiakat nevezvén ki. A' zárdai visszaélések orvoslása végett zárdai reformtervet is készített. Vizsgálat alá vétetett minden zárdás ház, valljon megfelel-e benső szerkezeté és élete a' rend szigorú szabályzatainak. Róma új községrendszert kapott, melylynek alapelvei egyszerűek. A' polgári törvénykönyv és eljárásban nevezetes javítások tétettek. A' törvényszékek czélszerűbben rendeztettek. A' világiak befolyása tágitatott. A' *róta* is átalakított. A' bünvádi bizottmány esküdtszékeket javalt. A' camera és capitolium eddigi büntető törvényszékei eltöröltettek. A' papi növeldék és alapítványok rendeztettek, a' lotteria öszszébb vonatott, és a' hivatalok halmaza korlátoltatott. A' só ára lejobb szállított. És valamint a' polgári igazgatás- és községi életben nevezetes javítások történtek: ugy a' pénzügy bonyolódott kezelésére is nagy gond fordított. *Gizzi* bibornok készített pontos, és kimerítő táblázatot az állam öszszes pénzforrásairól, kiadásairól 's minden terheiről. 1847-ben a' kormány több vasuti engedményeket osztott ki, nevezetesen: Anconától Rómáig, és innen a' régi Antium kikötőjeig; továbbá Anconától Bolognáig, Rómától a' Sacco völgyön át a' nápolyi határokig és Civitavechiától a' toscánai szélekig. A' vas az egyházi állam bányáiból vétetik, valamint minden más lehető anyagok is. A' költségi előszámla tett: 25,000,000 scudit. 10 év alatt ígértetett a' bevégzés 'stb. 'stb. IX. *Pius* ezen korszerű újítások és alkotmányígéreték 's előkészületek által két nevezetes pártot ingerlett fel maga ellen; a' volt kormány híveit, a' szigorú fegyelem és hátramaradás embereit a' bibornoki collegium közremunkáltával, *Lambroschini* főnöksége alatt, és az olaszországi többi hatalmakat. Amazok mindent elkövettek a' reform nehezítésére. Egyrészt a' pápának lelkiismeretére törekedtek hatni, reformjait úgy tüntetvén elő, mint az egyház és vallás gyöngítésének eszközeit. Másrészt a' nép ingereltetett fel. Anconában ezen párt falragasokban hívta fel a' népet felkelésre a' vallás veszélyének ürügye alatt. Faenzában a' két párti lakosok közt véres öszszecütközés is történt, Sinigaglia és más helyeken hasonló jelenetek jöttek

elő. Rómában különbféle merényletek nyomai jöttek világhosszra. A' polgári őrség ellen gúnyiratok terjesztettek. Néhol a' szószékekről is izgattott a' nép, mintha az egyházat végveszély fenyegetné. Több helyen a' jezsuiták és u. n. paradicsombeliek mozgalmakat törekedtek gerjeszteni a' pápa működésének nehezítésére. Kedvező alkalmat találtak az uralkodó drágaság és szükségben. Ez uton Róma közelében, Rieti és Velletri, és más helyeken sikerült is nekik népzavarokat előidézni. Mindezek azonban nem bírtak elég erővel a' pápát megfélemlíteni és viszsztatartani megkezdett törekvéseitől. Elég ösztönt találhatott a' kitartásra a' nép összes rokonhangulatában és tiszteletében. Ezt azzal megosztotta még a' török udvar is, honnan IX. Pius üdvözlétére, és egyszersmind ez alkalommal közelebbi diplomatai viszonyok alapítására is, egész Európa bámultára követség küldetett Rómába. Ez utóbbi cél meghusitására azonban a' francia kormány mindent elkövetett keleti befolyásának féltése miatt. A' másik rész, midőn a' római reformok mindenféle hasonló törekvéseket idéztek elő, sőt Olaszország majd minden részeiben komolyabb mozgalmakat és felkelést is szültek, hadi készületekkel iparkodott biztosítani birtokát. Ide célzott *Ferrara* megszállása is, mi komoly vitákra nyújtott alkalmat. Valamint több mozgalmi merények is, melyeknek a' beavatkozhatás előidézésére Rómában is kellett volna kiütni, a' mint több helyütt megis kezdettek. A' nép azonban békésen, nyugodtan viselte magát. Az ellenpártok küzködéseiben még több ösztönt és okot talált az olasz egység kifejtésére és előállítására. Ez volt hosszú idő óta a' nemzeti párt, és a' nép nagy tömegének legfőbb törekvése. Mikép valósíttassék, több vélemények uralkodtak. Legnagyobb többséggel bírt *Gioberti*, ki az olasz egységet a' pápa főnöksége alatt kívánta létesíttetni. Ez uton dolgozott *Ballo* is, ki minden idegen hatalmat kizárni, és Austriát az aldunai részen vélte kármentesíttetni. IX. Pius belátta, mikép a' romai uralom és befolyás csak az egyesült olasz népségek ragaszkodása által léphet ismét virágzásba. Ezért lépett az alkotmányos reform terére, hogy a' gyűlölt abszolutismus ellenében a' szabadság és haladás által nyerje meg magának az olasz népeket. Be kellett bizonyítani, hogy a' világi önkény helyét nem akarja egyházi, jezsuitai zsarnokság elfoglalni. Így jött IX. Pius az olasz vámszövetség eszméjére is. Hogy biztos és tetteges alapok létezzenek egy alakítható olasz egységre, melynek idővel a' római szék lenne képviselője, és Sardinia egyik fő alkatrésze. 1847-ben vámszövetségalakításra hívta fel az olasz államokat. Azon év october havában *Toscana*, *Sardinia* és *Roma* egyesültek is. Ennek közvetlen célja csak a' közbenső vámok megszüntetése, és a' kereskedelmi előnyök viszonos felhasználása volt. A' távolabbi fő 's lényeges irány azonban nem volt más, mint ez alapon előkészíteni, és kivívni Olaszország politikai szövetkezését is. Ez okból pártolta IX. Pius a' vasuti vállalatokat is, több társulatoknak engedményeket adván. A' népek összeolvasztására az anyagi érintkezés és közlekedés legsikeresebb út. Így vélte IX. Pius is egy testté olvaszthatni a' szétszaggatott olasz államokat, mintán az anyagi, kereskedelmi sorompók lehullottak. A' pápának reformjai 's főkép a' bibornoki gyűlésekben 's más alkalmaknál tartott szabadelvű alkotmányos szellemű beszédjei villanykint hatottak az olasz népségekre. A' két Siciliában felkelések, és

mindenfélé mozgalmak, reform és egység utáni elhatározó lépések történtek. Az alkotmányosság nemcsak Sziciliában, Sardiniaiban vívott ki fényes győzelmeket a római lüktetésekre, hanem ezek még Helvetiában is győzelmet szereztek a szabadelvűeknek a jezsuitapárt megbuktatásával. Ezekre jöttek Páris februári napjai, *Lajos Pülöp* elűzetése, a köztársaság kikiáltása, és egy általános európai forradalom. Ezen események újabb lángokat keltettek fel Olaszthonban is. Így kellett aztán bekövetkezni annak is, hogy IX. *Pius* reformjai, melylyek egy egészen új kort, szabadságot, jólétet valának deritendők Olaszthonra, félbenszakadtak, és az egyházi államra egy egészen új időszak érkezett (I. Róma, római forradalom).

Egyházi javak : I. Papi jószágok.

Egyiptom (Aegyptus) legújabb története össze van olvadva *Mehemed Ali* nevével. E hatalmas egyéniség a francziák kiszorítása után csakhamar megismeré tartományának becsét, 's hogy Egyiptom birja Ásia és Afrika kapujának kulcsát, hogy Szíriával 's Arábiával kapcsolatban, uralkodik a keletindiai legrövidebb 's legkényelmes út felett, 's hogy világvásárrá és a legélénkebb kereskedés középpontjává emeltethetik, ha politikai függetlenségét kivívja. E' czélt tartotta szemel előtt a merész fejedelem egész téttdű életén át. Terveit hoszasb ideig úgy látszó fényes siker koronázá. De a' roszul választott eszközök nem vezethettek teljesen célra. Mig egy részről az európai műveltség több ágát meghonosítá országában : az általa behozott nyomasztó adóztatási rendszer, melyly az ország minden erejét önkény martalékává tevé, nevezetesen azon intézkedés, miszerint minden egyes solidaritási kötelezettség alá vettetett másoknak, sőt egész kerületeknek adófizetési tehetetlenségeért, az általa követett hibás politika, miszerint minden alapítványa hasznát 's eredményeit kizárólag hadserege és messzszéágazó hódoltatási céljai szolgálatára áldozá, halál magvát veté mindenbe, a' mi jót különben eszközölhetett volna. Elfelejtette, hogy országának hatalma még csak bölcsőjében van, hogy Európa nagy hatalmai nem fognak neki időt engedni, új hatalmát úgy megszilárdíthatni, hogy terveik- 's érdekeiknek gátlólag vagy csak versenyzőleg is léphessen ellenökbe. Győzelmes szerencsével vívta már le az akadályokat, melylyek függetlensége ellenében álltak; a' porta gyengesége, melyly ennek még reformterveiben is nyilván mutatkozott, jó alkalmul látszott szolgálni, hogy attól egészen elváljon. Megragadta az alkalmat, midőn a' porta hatalma az adrinápolyi béke által csaknem egészen meg volt törve; 's kiterjeszté uralmát Szíriára és Arábiára. Már kezében volt Szíria, 's a' porta 1832-ben a' nisibi ütközet után kénytelen volt e' dúsgazdag tartományt neki átengedni. Arábiát is hasonló sors várá, midőn a' portának sikerült az európai nagyhatalmakat érdekébe vonni. *Mehemed Ali*, rövid sikertlen alkudozások után, elveszté Szíriát, kénytelen volt seregeit Arábiából visszavonni, 's ismét az egyiptomi basaságra volt korlátolva, melylyben csak nagynehezen tudta maradékai számára megnyerni a' trónöröködést. — Egyiptom *Mehemed Ali* alatt nem egyébbnek tekinthető, mint a' pasa és családja számára jüvedelmező 9000 □ m. földes magánuradalomnak. Soha még az egyedárusi, népfosztogatási zsarokrendszer olyly fokra nem csigáztatott, mint *Mehemed Ali* országglása alatt.

Egyiptom, egykor a' civilisatio bölcsője, a' pyramisek, 's esodaművek

mesés hazája, melyly századokon át ismét vadságba 's pusztaságba volt süllyedve, és csak legujabb időben emeltetett *Mehemed Ali* vasakarata által némi ugylátszó virágzásra, helyzeténél fogva kétségkívül azon rendeltetéssel bir, hogy a' politikában 's történetben ismét jelentékeny helyet foglaljon el. — Bármit mondjon is a' szigorú elkölesbirő azon ravaszság-ról, melylyel *Mehemed Ali* terveit létesíté, 's a' kegyetlenségről, melylyel p. o. a' mamelukokat kiirtá és jobbágyait sanyargatá: a' világpolgárnak lehetetlen örömet nem érezni a' felett, hogy ezen országot, melyly benső segédforrásai 's földirati fekvése tekintetéből Ásia és Afrika civilisatiójára olyly végtelenül fontos, a' rendezett államok sorába belépni látja. Az általa óriási erőfeszítéssel, európaiak segítségével életbeléptetett intézetek ismerve vannak (l. Közh. Ísm. Tára 10 k. Egyiptom alatt). Uralkodásának némi fényoldalait eltagadni nem lehet. De az árnyoldalak sokkal erősebbek. Az alkirály csak a' külföldi tudósok, művészek 's kereskedőkkel bánt emberileg, sőt nemesen: az országgal ugy gazdálkodott, mint saját magánvagyonával, 's annak minden erői és tulajdona felett ugy rendelkezett, mintha a' Faraók házának minden jogai reá szálltak volna át. Midőn *M. Ali* a' kormányt megragadá: némi hűbéri alkotmány volt a' fekvő birtokra nézve napi renden, 's a' földbirtoktól évenkinti, 's a' terménységi képességhez arányzott földadó (miri) fizettetett. *Ali* nem találta e' módot céljaival megegyezőnek; elkobozta a' magánbirtokban levő földek nagy részét, 's a' tulajdonosoknak sovány évdíjt vetett ki; egyszersmind a' mamelukok összes földbirtokát, sőt a' kegyes alapítványok birtokait is, a' molláhk nagy sérelmével, magányuradalmába olvasztá, Ezután már semmi sem látszott lehetetlennek. A' kiknek megengedettet is előbbi birtokaikat művelni, csak alig tekintethettek azok valódi tulajdonosainak, mert kötelesek voltak az udvart 's minden ahhoz tartozó személyeket fél áron látni el élelmi szerekkel, 's a' kiviteli kereskedeésre vagy gyártásra rendelt fölösleget a' pasának bizonyos önmaga által szabályozott áron adni el. E' felett a' földművelőknek kellett viselni a' hadviselés összes terheit is. Ezen sulyt alig volt képes kellő arányban enyhíteni a' béke 's közbátorlét biztosítottabb állapotja 's a' rendezettebb közigazgatás. — Az alkirály nemcsak egyedárus termesztő, hanem egyedárus gyártó is volt. A' földművelőktől féláron elszedett nyers anyagokat gyárai dolgozák fel; a' szövött fonál ismét mérték szerint kiosztatott a' takácsoknak, kik kénytelenek voltak azt határozott áron feldolgozni, 's ismét a' raktárakba szállítani. Ő maga kizárólag gyártatott bőrt, lábbelit 's minden ruhaneműt ugy benső szükségre, mint külkereskedésre. Még ezen utóbbiak nyereségéből is részt kívánt magának; ellenben a' kárbari részvétéről hallani sem akart, 'stb. 's mindezen otromba intézkedést a' legkeményebb törvények által tartotta fel. — *Mehemed Ali* célja tehát, mint ezekből látszik, nem egyéb volt, mint európai javításokra 's találmányokra alapított önkényes, zsarnoki hatalom. E' célért épen ugy feláldozta az igazságot 's emberiséget, ha vele összeütközésbe jött, mint a' régi szokásokat 's vallásos előítéleteket. — Hogy ilyly erős jellem, ilylyen az eszközökben nem válogató vasakarata a' török birodalom egész ásiái részét meg nem hódoltatá, egyedül az európai hatalmak kölcsönös féltékenységének, 's Európa békéjét fentartani törekvő vágyának tulajdonítható.

Mehemed Ali tehát mind halálaig alkirály és a' magas porta vazallusa maradt, 's mint ilylen, némi csekély adót fizetett, melyly azonban soha sem tette csak 25-öd részét is évi jövedelmének. Így fia *Ibrahim* pasa is, *M. Ali* halála után (l. *Mehemed Ali*, *Ibrahim*).

Egyiptom alkotmánya : katonai önkényes uralkodás. Az alkirály ministeriuma áll egy elnökből (*Kiaga Bey*); egy hadügyministerből (*Janitsár Aga*); katonai rendőrministerből (*Üali*); polgári rendőrministerből (*Bash Aga*); kereskedési ministerből (*Mohtesib*), egy kincstárnokból, fővámfelügyelőből 's éllemezési főnökből. Személyét biztos testőrség veszi körül, 's 600 palotaa, kiknek kamarái nevük van. — Az ország kerületekre van felosztva, melylyeket állandó fizetéssel ellátott kerületi tisztviselők kormányoznak, kiknek mindennemű nyomás és ajándékadás el van tiltva. Ezt az alkirály magának tartja fel. — A' büntető igazság törökösen gyakoroltatik. A' polgári ügyeket egy évenkénti Stambulból jövő kadi itéli el a' sheikkek társaságában. A' perbeli tárgytól 4 petnyi perdij fizettetik, melylynek $\frac{1}{5}$ -de a' kádié, $\frac{1}{5}$ -de az ülnökbiraké. — A' sajátképi Egyiptom népessége 2 $\frac{1}{2}$ millióra becsültetik, kik közt 160 ezer kopt, 2,250,000 arab fellahk, kik falukon laknak; 150 ezer a' pusztákon bolygó beduin, 25 ezer görög arab, 20 ezer zsidó, 20 ezer syriai, 10 ezer örmény, 20 ezer török 's albániai, 7500 aethiops, 4000 frank, egy pár száz mameluk. A' népesség az elnéptelenítő adó- és egyedárusági rendszer következtében inkább fogy, mint szaporodik. A' koptok, az ország őslakosi eutychiánus keresztyének 's patriarcha alatt állanak, kinek széke Kairó. A' Fellahk és Beduinek mohamedánusok. A' Fellahk, kik az egész népesség háromnegyedénél többet tesznek ki, újabb utazók bizonyossága szerint, épen nem olyly megvetendő népfaj, mint a' milylyennek elnyomói rajzolni szokták. Munkás, tanulékony, hü, engedelmes, jó bánás mellett igen ragaszkodó és háladatos, 's noha a' katonai szolgálatról irtózik, úgy hogy ennek kikérülhetése miatt évenként sokan megesonkitják magokat, ha harczba vezetetik, vitéz. Velők vívta ki *Mehemed Ali* győzelmeit, általuk alapította meg hatalmát, 's töltötte meg pénz- és magtárait; általuk létesítette európai tervek szerint óriási munkáit. — Az egyiptomi haderő áll 28 ezred gyalogságból (82,400 ember), 15 ezred lovasságból (12,000 fő), 4 ezred tüzérből (6000 fő), összesen 101,000 ember; e' felett mintegy 20 ezer rendetlen sereg, albániaikból, beduinekből 'stb. álló. De az ezredek ritkán teljes számuak; rendetlenül fizettettek, 's a' nagy zsold a' pasa egyedárusága miatt, kitől minden élelmi 's ruházati ezikkel venni kell, csak névszerintivé lesz. A' tengeri erő áll 11 linea hajóból, 6 fregatte, 5 corvett, 9 brigg, 's egy pár gőzhajóból. Ha azonban a' jelentékeny hadi erő bármi módon megsemmisül: kiegészítése a' kimerült, velőig szopott országban lehetetlennek mutatkozik. Ez a' *Mehemed Ali*-féle rendszer természetes következése.

Egyiptomról szóló újabb nevezetes munkák : *St. John* : Egypt and M. Ali, or travels in the Valley of the Nile; *Webster* : Travels; *Richardson* : Travels; *Carnes Letters from the East*; *Michaud* és *Ponjoulat* : Correspondence d'Orient; *Cadairéne* és *Breurey* : L'Egypte et la Turquie de 1829 à 1834; a' ragusai herezeg utazása; *Lane* : Manners and customs of the modern Egyptians; *Waghorn* : Egypt as it is in 1837. 's a' t. — T.

Egyiptomi szemgyuladás (ophthalmia aegyptiaca), ragályos szembe-

tegség, melyly újabb időkben itt ott mutatkozott különféle országokban, de csak elkülönözve, és csupán Egyiptomban gyakran és tömegesen. Legerősbben dühöngött Napoleonnak egyiptomi hadseregében, melylynek egy tizede szenvedett e' betegségben. Hasonló sorsa volt az 1801—3-ban oda vitt angol seregnek is, 's mindkettő elhozta magával e' vészes nyavalyát Európába. Franciaországban 1813—15-ben a' szövetséges hatalmak sergeit is megragadá a' nyavalya, 's ezek által átültetett Német- és Oroszországba is. — h.

Ehrenberg (Keresztély Gottfried), kitünő természetbuvár 's Egyiptomban és nyugati Ázsiában tett utazásairól híres, szül. 1795. Delitzschben Sachsen tartományban. Tanult 1815 óta Lipésében. Engedve a' természeti tudományok iránt kora ifjúsága óta benne élő hajlamának, 1818-ban Berlinben az orvostan és sebészet tudorává lett 's ekkor írta a' : „*Sylvae micologicae berolinenses*“ czimű beiktatási értekezést, mint a' legkisebb léteges testek kifejlődése fölött tett hosszabb vizsgálódásainak rendszeres eredményét. A' gombák és penész képződéséről 1820-ban adta ki bővebb észrevételeit. Ugyanekkor a' bonni természetvizsgálók leopoldi akademiájának is tagjává lön. Régi hő vágya akkor ment teljesezésbe, midőn a' berlini tudományos akadémia 1820. évi áprilban neki 's a' vele rokontöröksü Dr. *Hemprich*nek módot nyujta, tudományos utazásra kelhetni Egyiptomba, hová éppen akkor *Minutoli* tábornok szándékozott régiségbuvári szándékokkal. Eleinte két évre volt kiszámítva az utazás, melyly azonban később a' tudományos eredmények által érdekelte hatóság részéről hat évre terjesztett ki. 1820. évi augusztusban Triestből Alexandriába hajóztak 's előbb *Minutoli* társaságában, azután attól megválva, majd *Hemprich*hel együtt, majd külön külön megvizsgálták a' lybiai tengerpartot, Alexandriából egész Kasr-Eschdaebieig mentek 's a' Jupiter Ammon oázán keresztül Alexandriába tértek vissza. 1821-ben Közép-Egyiptomot látogatták meg, különösen a' Fajum körüli pyramisokat 's Thebán keresztül Dongoláig nagyobb utra keltek. Dongolában, hová 1822. évi februárban értek, *Abdim Beg* kormányzóval barátkoztak meg, ki midőn E-t. egyszer rajzolva találta, felszólította, hogy számára egy várttervet készítene. Bármint mentegetődzék is ez e' részbeni tudatlanságával, kénytelen vala mégis e' munkának alája vetni magát, miután a' kormányzó azt állitgató, hogy E. mégis csak többet fog érteni a' dologhoz, mint ő maga. Így készíté el E., *Kasr Dongola El Gedide* várának, a' kormányzó mostani erősített székhelyének tervét, 's maga is bámult, midőn nem egészen két hónap mulva tervének teljes kivitelét szemlélte. *Abdim Beg* ótalma alatt nyomult E., és *Hemprich*, fölötté háborus időkben Felső-Dongolában Ambukohlig. Az utóbbi kirándulást tőn innen a' sivatagba Sennaar felé, E. visszamaradt, hosszu ideig szenvedve embeireivel együtt veszélyes váltólázban. 1823. évi tavasszal Damiette környékét keresték fel Alsó-Egyiptomban 's ezután Suezbe indultak. Syriában és Arábiában tett változatos vándorlások és vizsgálódások után azon szerencsétlenség érte E-t, hogy leghűbb barátját és utitársát *Hemprich*et elveszítse, kit Massanában, az arabiai öböl egy szigetében, ért utól a' halál. *Berghaus* földrajziró akként tisztelé meg őket, miszerint két e' tájon levő külön szigetcsoportot „*Hemprich és Ehrenberg-szigeteknek*“

nevezett el. 1826. évi ősszel tért E. Európába vissza 's Berlinben megérkezvén, számos kitiüntetésben részesült. Az ottani egyetemnél az orvostan r. k. tanárává 's akad. tagjává nevezetvén, módja volt benne, hogy sok évi utazási tapasztalatait kidolgozhassa. Megjelent tőle: „*Naturgeschichtliche Reisen durch Nordafrika und Westasien in den J. 1820—25. von W. F. Hemprich und C. G. Ehrenberg. Berl. 1828*“. Ugyanott: „*Symbolae physicae*“ (*Mammalium, Arium, Insectorum, Animalium vertebratorum*)“. Ezek folytatásaként tekinthető: „*Korallenthiere des rothen Meeres*“, mint színte: „*Die Akalephen des rothen Meeres*“. 1829-ben E., Rose Gusztávval együtt Humboldt Sándor titársá volt ennek az Altai hegyekig terjedt ázsiai utjában. — Legeredménydúsabb munkásságot E. azonban a' léteges testek mikroskopi vizsgálataira fordított 's e' téren tevő a' legnagyobb 's legfontosb fölfedezéseket. E' tárgyra vonatkozik számos, később kiadott értekezése. Legfontosbak e' részben az ázalékférgek 's azoknak felette változatos létegzete, esodálatos formái és életviszonyai fölött tett vizsgálódásai. *Curier*, ki azonban későbbi munkáit már nem is érte meg, azt mondá e' felfedözésekről: „E' felfedezések egészen megváltoztatják az eszméket, 's felforgatják az eddigi rendszert; azok közé tartoznak, melylyek korszakot képeznek a' tudományokban“. 1838-ban E. Francia és Angolországba utazott 's jelen volt ez évben a' Newcastleben tartott természetvizsgáló gyűlésen. Tagjává lőn a' legkitünőbb akademiáknak, 's maga az angol Royal society is kinevezé tagjának. E. iránya nem ment ugyan minden egyoldaluságtól, mindazáltal a' vizsgálódások körüli hűség és kitartásban nincs ki fölülmulja. — P.

Ehrenfels (Ján. Mih.) jeles austriai gazda, kinek főleg a' juh- és méhtenyésztés körül igen nagy érdemei vannak. Sokat tett a' parasztok állapotának javítása ügyében is. Munkái: *Zehn Gebote der höhern Schafzucht; Anweisung zur Bienenzucht; Über das Electoral-Schaf; Ueber die Ohrenkrankheit der Schafe; Darstellung einer neuen Schafkultur; Die Hochpunkte der heutigen deutschen Landwirthschaft* 's a' t. Megh. 1843. Schönbrunn mellett. — ez.

Pótléczikkek :

A.

Andriáni (Victor) báró, követ a' frankfurti német parlamenten, 's német birodalmi nagykövet Londonban, szül. az illyriai királyságban családi jószágán Klandorfon 1814-ben; tanulmányait végezvén Insbruckban, Prágában 's Bécsben, egy ideig a' lombard-velencei kormányzék-nél 's az alkirályi irodában, azután pedig az egyes. udvari cancellariánál szolgált, hol 1846-ig, midőn hivataláról leköszönt, udv. titoknokságot viselt. Buzgó 's kitünő tehetségű tagja volt az alsó austriai rendek tartomány-gyűlésének 's casinójának, 's egyike a' legműveltebb és szabad-

elvűbb egyéniségeknek, kik *Metternich* hg. nyomása alatt is kifejelettek. Miután pártjának eszméi 's vágyai az 1848-iki bécsi mártiusi napok által életbe léptek, ő 1848. april közepén a' felső austriai rendek által a' német előparlamenthez követül küldetett, 's az abból alakult ötvenes igazgató választmány tagjává lett. Frankfúrtból azonban csakhamar visszatérvén szorosb hazájába, Bécsbe, ott több választmányban működött. Onnan austriai követté nevezetett ugyan ki a' német birodalmi parlamenthez, de ezt el nem vállalta, 's mint Wiener-Neustadt választott képviselője jelent meg a' frankfurti országgyűlésen, melynek egyik másod-elnökévé emeltetett. A' parlamenten nem tartozott a' sokszavúak közé. Tagja volt azon küldöttségnek, mely János főhg. meghívására Frankfúrtból Grätzbe ment. Elnöki hivatalában nem igen működött, 's a' második elnök választásnál nem ohajtván kijelöletni, kimaradt, de aug. első napjaiban már követül küldetett a' német birodalom részéről Angliába, hol 1849-iki január végeig időzött, de sikeretlenül, 's hol főleg a' schleswig-holsteini kérdés feletti diplomatikai tanácskozásokban vett részt, idő közben többször hivatván Frankfúrtba. *Schmerling* ministeriuma Frankfúrtban leköszönvén 's helyébe *Gageru* lépvén, *Andriáni* is lemondott követi állásáról, 's azóta semmi hivatalt nem visel. Nevezetes röpiratai: „*Oesterreichs Zukunft*,” melyly a' benne levő szellem 's nyílt őszinteség által szerzőjének híréte megalapította, 's a' forradalom elnyomása után a': „*Centralisation und Decentralisation in Oesterreich*,” című, melyly szinte nagy figyelmet gerjesztett, a' napi kérdések egyik legfontosabbikát tárgyalván. *Andriáni* báró igen kedves külsejű, karesu, urias viseletű 's modoru, szeretetreméltó, nyájasan komoly, 's széles olvasottságu, eszmedús, világos fejű fiatal férfi, kire a' birodalomban még szép szerep várhat. Írásmódja nemes, bátor, őszinte, de vad szenvedélyességre sohasem ragadtatik. Politikai hite: elhatározott, gyors, de józan, 's nemesupán a' dűlásban gyönyörködő haladás. — T.

Arnim (Adolf) Henrik) gróf, porosz minister, a' régi Arnheim nemzetségből, melynek gazdag majorátusát bírja, szül. 1803-ban. Hivatalos pályára lépvén, szellem, születés, családi befolyás 's gazdagság által segítettve, olyly gyorsan haladt azon, hogy alig 30 éves korában már aacheni kormányelnök lön. Később Merseburgba ment hasonló minőségben, hol igen népszerűlen volt, 's kevés idő mulva Posenbe tétetett át, a' német elem pártolása miatt gyűlöltté lett *Flotwell* helyébe. Oda meneteléhez nagy remények köttettek. Az aristocrata *Arnim*nak feladása volt a' poseni lengyel nemességet, melyly a' hivatalnokok uralmát nehezen tűrte, Poroszországgal kibékéltetni. Ezt várták tőle, 's e' reménynek nem teljesülte elhidegítette iránta a' részvétet, melylyel fogadtaték. Örültek, midőn távozott. Most *Arnim* belügyminister lett. Az alkotmány előkészítésének ideje volt, 's *Arnim*től ismét sokat vártak, mert bureaucrafa, e' szó gyűlöletes értelmében, sohasem volt, 's mindenkor sok önállóságot bizonyított. Semmi sem volt olyly ijesztő, mint a' bureaucratiai rendszer, 's ő ugy tekinték, mint a' ki a' bureaucratiai rendszert utáló új porosz nemesség közt, melyly angol mintára vala alkotandó, jelentékeny szerepet játszandik. A' hegy azonban, hosszas vajudás után, egeret szült. Tulságos fogalmak a' korona jogairól, merevény ragaszkodása az önző

bureaucratiának addigi hatalmához, ezek valának a' sziklák, mik közé az alkotmányjavaslat beszorúlt, 's napról napra inkább ösztetöpörödött. Arnim a' rendi jogok kiterjesztése mellett küzdött, 's ki merete mondani, hogy a' nép nem természetes ellensége a' koronának. Későbbi rendi működése bizonyítja, hogy mint minister az alkotmányjavaslatot nem pártolhattá. Azóban az alkotmány szülemelését titok fátyola fedé, 's Arnim csak keserű roszalát aratott. *Itstein* és *Hecker* sértő modorban utasítottak ki Poroszországból, 's e' rendszabály, a' vendégszeretnek ez indokolatlan 's durva megsértése általános neheztelést gerjesztett. A' német nép haragja, a' valódi okozók helyett, Arnim gróftól éré, mint belügyministert, bár ő a' szükkeblü rendszabályt nem helyeslé, 's a' ministeriumból kilépett. Bár nem vala minister valódi alkotmányos értelemben, mások bünének felelősségét magára vevé 's a' közvéleménynek magát feláldozá. A' nyugpénzt visszautasítá, de helyét a' státustanácsban megtartá. Megjelent ekkorában az „*Administrations Glaubensbekenntniss des Grafen Arnim*“, de a' szerzőséget Arnim el nem vállalta. Az egyesült országgyűlés megnyitása új pályát nyitott előtte. Ott ült az urak házában (Herren Curie) 's aristoeratai parancsoló állást vett. Buzgó tisztelője lévén az angol állapotoknak, előadásai az angol parlamentre emlékeztettek. Az alkotmányt szigorú formákba akarta önteni, 's e' formák minden következményeit tisztába hozni. Szónoki tehetsége többször jelentékenynek mutatkozott. Logikai bizonyítása sokszor erős volt, lelkesülni sohasem tudott. Beszédei szoros okoskodások láncolatai, de szárazak. Mester abban, hogy a' törvényeket világos, félreértést nem engedő kifejezésekben formulázta. Korona és rendek közti összeütközések eseteiben örömet lépett fel közvetítőül. Kötelessége teljesítésében mindenkor jogszerető, részrehajlatlan, lelkiismeretes volt. Személye nagyon emlékeztet egy angol gentleman feszes tartására; ugyan e' typut viselik finom, rendes, szilárd arcvonásai, okos kék szemei, hoszszu egyenes orra 's szöke haja. Hangja jól zengő, de nem tetszhetik aristoeratai modora. Az utóbbi évek vilhara ismét ministeriumba emelte Arnim gróftól, de épen ezen időkben legkevésbé számollhata népszerűsége. — T.

Auerswald (Alfréd) porosz minister, eredetileg szász régi családból, melynek tagjai Szászországban 's Hessenben magas hivatalokat viseltek, de a' melyly későbbben keleti Prussiába költözött át. Atyja kónigsbergi elnök volt, 's első, ki birtokain a' jobbagység rabszolgái attributumait megszünteté, 's a' honvédelmi ügyben munkásan fellépett. A' kónigsbergi főiskolában tanult, midőn Napoleon Elbábóli kimenekülése őt is fegyverre szólítá. Önkénytes szolgálatot tett egy dragonyos ezredben. Hazajötte után egyike volt a' *Burschenschaft* alakítóinak, melylybe főleg a' volt önkénytesek lehettek nemes szellemet, de a' *Kotzebuek*, *Kemptzek* 's a' t. undok árulkodó rendszere feldúlta ez intézetet. 1819-ben státuszszolgálatba lépett, 1830-tól 1844-ig a' rosenbergi kerületben volt Landrath, egyszersmind családí jószágait kormányozván. 1837 óta a' keleti prussiai tartománygyűlés tagja volt 's 1840-ben tőle jött ki az összes közös országgyűlés indítványa. Az 1844-ben Berlinben összehívott rendi bizottmányok tanácskozásaiban szinte előkelő részt vett. Az egyesült országgyűlésen szabadelmű, de engedményekre hajló képviselő

volt; ezen engedékenysége azonban nem gyávaságból, hanem épen ereje önértetéből 's azon hitéből származott, hogy az ellenfél előbbutóbb lerakja fegyvereit, 's pedig annál hamarabb, minél kevesbé ingereltetik. Így p. o. az ismeretes óvástétel aláírói közt volt, de egyszersmind eszközlé, hogy végképpi szakadás ne következék be, 's ezáltal azoknak haragját voná magára, kik az országgyűlés elhagyása által akarták elhatározottságukat bebizonyítani. Adresse-módosítványa adott irányt az egész országgyűlésnek. *Auerswald* szilárd jellemű 's gyakorlati ember. Beszédein azonban aesthetikai báj, 's bizonyos dísz ömlik el, melyly eszméinek erőteljes következetességét nem gyengíti ugyan, hanem szelidíti. Szilárd, élesen metszett arcvonásai, egyenes szépalkatú orra, kifejezésdús szája és szeméi vannak; vonásainak jelleme erős 's elhatározott, melylyet nem könnyen felejt el, ki egyszer reá nézett. — T.

B.

Baroche Charente inferieure követe a' franczia nemzeti gyűlésen 's *Napoleon Lajos* belügyi ministere, szül. Rochelleben 1803; ügyvéd volt a' párisi felebbviteli törvényszéknél 's az ügyvédi kamra elnöke (batonnier); 1847-ben a' *legion d'honneur* tagja, és rocheforti követ a' *Bourbon*-palotában. Igen munkás, erélyes 's alapos tudományú jogtudós; világos és kerekded szónok; jelleméről, függetlenségéről igen jó vélemény volt a' legujabb időkig, midőn, mint belügyminister, a' rend ürügye alatt működő reactionnak egyik fő zászlósa lett. Az alkotmányozó gyűlésbe megválasztatván, a' külügyi bizottmányban vett részt, két kamrarendszer mellett szavazott, de azt akarta, hogy a' ministereket a' gyűlés válassza. Ujabb időben napról napra súlyedt előbbi népszerűségében, sőt a' republikánus lapok gyűlölsége senkit sem ostoroz erősebben, megtagadott elvei 's szemtelen renegátsága miatt, mint *Napoleon Lajos*nak e' hű minsterét, ki *Carlier* rendőrfőnökkel a' szabadság minden ártatlan mozgalmában anarchiát, 's rend és tulajdonjog elleni törekvést lát. — T.

Barrot (Ferdinand), *Napoleon Lajos* ministere és seinei követ a' nemzetgyűlésen. Mint ügyvéd, 's mint politikai jellem, állandóan bátyjának *Odilon-Barrot*nak zászlaja alatt haladott, kinek rögtön elmellőztetése után azonban 1849-ben helyét foglalta el. — Már 1842-ben követ volt, 's akkor a' dynastiai ellenzékhez tartozott. Főleg Algier gyarmatosításának tárgyával foglalkodott, 's ezért 1848-ban Algier választá képviselőjeül. *Barrot Ferd.* nem volt akkor republikánus, 's a' halványabb színezetű követekkel szokott szavazni, de lassankint megszinesedett, 's olyly jól vitte ügyét, hogy a' köztársasági elnöki hivatal főtítoknoka lett 24000 frank fizetéssel. — T.

Beaumont (Gusztáv), sarthei követ a' fr. nemzetgyűlésen. Szül. 1802. A' restauratio alatt közügyész volt a' seinei törvényszéknél, de e' hivatalát 1830-ban elveszté. Azután *Tocquerille* társaságában Éjszakamerikába ment a' fenytő rendszer tanulása végett, melylyről jeles munkát írt. Viszszatérte után ismét hivatalt viselt, 's a' legkitünőbb democrata írók közt foglalt helyet. 1840-ben követté választatván, folytonosan az

ellenzékkel szavazott, félelmes ellensége a' cabinetnek, melyet éles logikájával ostromozott. A' republika életbe léptével ismét népképviselő lett, 's e' minőségében a' külügyi bizottmány tagja; *Caraignac* alatt követ az angol udvarnál. Lelkes barátja 's szónoka a' józan demokratiai haladásnak. — T.

Beckerath (Hermann). „Nincsenek őseim hosszu sorban, bölcsőm atyámnak szövőszéke mellett állott” *Beckerath* e' szavai, miket az egyesült porosz országgyűlésen mondott, legjobb bevezetésül szolgálnak e' jeles férfi életrajzához. Családa Jülich hercegségből származik, honnét mennonita hite miatt elűzetett 's Krefeldbe vándorlott. *Beckerath Péter*, Hermannnak atyja, előbb szövő-kézműves volt, azután törvényszéki szolgálta. *Hermann* 1802-ben született, öt testvér közt legöregebbik, kik most egyenkint tehetős kereskedők. *Molenaer* bankárházba állt ügyvivőnek, azután társnak, míg önmaga banküzletet nem nyitott, melyly a' rajnai porosz tartományban egyik legnagyobb. A' mostani porosz király trónra léptével élénkebb politikai élet kezdődvén, *Beckerath* alapos jogi és nemzetgazdasági tanulmányok által készült a' pályára, melylyre őt polgártársai becsülése kiszemelé. Elkezdte egyszersmind szülő városának lapjában czikkeket írni, 's a' rajnai tartományi gyűlésben ő szerkeztette a' fenytető törvényjavaslat elvetése miatti feliratot a' királyhoz. A' közelebbi ülésben ismét az ellenzék sorain ült, 's alkotmányt sürgetett. 1844-ben elnöke lett a' krefeldi kereskedő törvényszéknek, 's annak megbízásából több jeles emlékiratot készített a' rajnai iparosok számára, melylyek a' berlini szabad kereskedési elméleteket jól megczibálták. Fellépése az egyes. országgyűlésen még erőteljesebb volt, melylyre, valamint a' frankfurti parlamentre is követül választatott, noha már ekkor polgártársai haladott szelleméhez képest igen mérsékeltnek látszott. *Beckerath* igen vallásos, költői kedély. Mindenekelőtt egységet, kibékülést, egyetértést hirdet. Mint szónok beszédének finomsága 's dísze által feltűnő; előadásait elegiai érzelem gyöngéd lehellete lengi át, melyly olylykor igenis nagy lágysággá fajul. Kalmár létére sokkal kedvesbek előtte az erkölcsi mint az anyagi érdekek, 's tartománya anyagi érdekeit mindenkor kész volt alárendelni magasb tekinteteknek. — *Beckerath* magas, karcsú, csaknem száraz alak, sötét hajjai alatt szabad homloka emelkedik, hegyes alsó részű arcán széles arezesontok ülnek ki, mély szemei 's finom szája legszebb részei; hangja teljes és zengzetes. — h.

Bédeau (Mária József), seinei követ a' fr. nemzeti gyűlésen, 's tábornok. Szül. 1804-ben 's neveltetett a' st. cyri katonaiskolában. Algierba küldetvén, részt vett az ottani legfontosabb hadviselésekben; vitészege 's katonai tehetsége gyors előléptetéssel jutalmaztatott, 's jelenleg osztálytábornok. A' februári forradalom óta Párisban van, 's nehéz körülmények közt szilárd és nemes viseletet bizonyított. A' köztársaság kikiáltása után az első katonai osztály parancsnokává neveztetvén, nagy szolgálatokat tett a' republikának. A' juniusi lázadás alkalmával *Caraignac* mellett munkálkodott, nagy lelki jelenlétet 's rettenthetlenséget tanúsított és erősen megsebesült. A' *Constituante*-ban mérsékelt, de őszinte republikánusnak mutatta magát. Kiténő egyéniség, kinek szive, feje 's karja igazi kincsek Franciaországnak. — T.

C.

Csehország. Az austriai birodalomnak a' német szövetséghez tartozó tartományai közt egyik legfontosabb, sőt több tekintetben mondhatni legfontosabb. Területére nézve ezek közt legnagyobb, 943'7 □ geogr. mérföld. Alsó és felső Austria, Morvaország, Porosz Szilézia, Szász- és Bajorország közt fekszik. Németország felé mindenütt öszszesnek politikai határszélei természetes határaival a' Böhmerwald-, Fichtelgebirg-, Erzgebirg, Isergebirg- és Riesengebirg hegységeiben. Nincs olyly éles természeti határokkal elválasztva Morvaországtól, ámbár a' saar-i hegység itt is vízválasztót képez az Elba vidékéhez tartozó Csehország 's a' Dunavidékéhez tartozó Morva közt. Égalja, változó légmérséklete mellett egészséges 's általában, kivált az Elba völgyében szelid, de a' magasabb hegyes vidékeken durva. Közép évi melege 7^o9' Reaum. Hegyei ásványokban gazdagok; ásványos vizei világhírűek. Földe általában középtermékenységi: legtermékenyebb a' leitmeritzi és saazi kerület, melyly Csehország gabonásának tartatik. Ellenben háládatlan a' föld az Erz- és Riesengebirg magababb vidékein, valamint a' közép Elbavidék homokos lapályain. Egyébiránt Csehország magas iparu ország. Még magasabban áll műipari, mint mezőgazdasági tekintetben. A' befejezéséhez közelgő vasúthálótól, melylynek középpontja Prága, mind a' bel mind a' külforgalom lengületére nézve igen sokat remélhetni. Csakhogy e' miatt sok helyt fudrágaságról kezdenek panaszkodni, 's e' körülménynél fogva csakugyan több üvegyár meg is szüntettetett. Az öszszes országos terményzet értéke egy pár évtized óta rendkívül öregbedett; esakhogy itt is, mint Európának minden magasabb iparfejlettségi fokon álló országában felmerül a' mind élesebben kitünő ellentét a' mindig növekedő proletárság és tulságosan gazdag földbirtokok urak és nagy gyárnokok arisztokratiája közt. Azért hallható sok panasza a' falusi nép süllyedő erkölcsiége 's a' lopások növekedő száma ellen.

Az 1849. martius 4-diki birodalmi alkotmány következtében a' birodalom minden koronaországában, melylyeknek egyikét Csehország képezi. a' régi közigazgatási szervezet tarthatatlanná válván, az mindenütt ujjal cseréltetett fel; Csehország új közigazgatási szervezete a' császár ő felségének 1849. aug. 4-röli legfelsőbb határozata által állapított meg; melylynek következtében régi közigazgatási felosztása 17 kerületre 's Prága városára, mellőztetvén, új közigazgatási felosztást nyert. Jelenleg Csehország felosztatik 7 kerületre (Kreis), melylyeknek mindenike több járási kapitányságot foglal magában (Bezirkshauptmannschaft); minden járási kapitányságban több bírósági járás (Gerichtsbezirk) foglaltatik. És pedig I. A' *prágai* kerület; székhelye Prága; kiterjedése 106'9 □ mérföld, népessége 604,477 lélek. Következő járási kapitányságokkal 1. *Smichow*; melylyben foglaltatik a' smichowi, königsaaali, berauni, unhoschi bírósági járás. 2. *Eule*, az eulei, rziczani bírósági járásokkal. 3. *Carolinenthal*, a' carolinenthali és brandeisi bírósági járásokkal. 4. *Rakonitz*, a' rakonitzi, pürglitz, neustraschitzi és launi bírósági járásokkal. 5. *Schlan*, a' schlani, welwarni és libochowitzi bírósági járásokkal. 6. *Melnik*, a' melniki és raudnitzi. 7. *Przibram*, a' przibrami és dobrzisch. 8. *Horzowic*

a' horzowici és zbirowi birósági járásokkal. E' kerületben fekszik Csehország fővárosa Prága, melyly azonban mellözve a' járási kapitányságot, közvetlenül a' kerületi kormánynak van alárendelve. II. A' *budweisi* kerület. Területe 158'3 □ mérföld, népessége 575,434 lélek. Járási kapitányságok : 1. *Budweis*; birósági járások : Budweis, Lischan, Schweinitz, Frauenberg, Moldauthen. 2. *Kruman*; birósági járások : Kruman, Kalsching, Oberplan. 3. *Kaplitz*, birósági járások : Kaplitz, Gratzen, Hohenfurt. 4. *Neuhaus*; birósági járások : Neuhaus, Lomnitz, Wittingan, Neubistritz. 5. *Tabor*, birósági járások : Tabor, Jungwoschitz, Sobieslau, Wesely. 6. *Mühlhausen*; birósági járások : Mühlhausen, Sedletz, Bechin. 7. *Pilgram*; birósági járások : Pilgram, Patzau, Kamenitz, Pocatek. 8. *Beneschau*; bir. jár. : Beneschau, Neweklau, Wlachim. 9. *Wotitz*; bir. jár. : Wotitz Seltschau. III. *Pardubitz* kerület, területe 130'5 □ mérföld, népessége 698,389 lélek. Járási kapitányságok : 1. *Pardubitz*; birósági járások : Pardubitz, Holitz, Przelautsch. 2. *Kolin*, birósági járások : Kolin, Kaurzim, Kohljanowitz. 3. *Schwarz-Kosteletz*; birósági járások : Schwartz-Kosteletz, Böhmisch-Brod. 4. *Kuttenberg*, birósági járások : Kuttenberg, Czaslau. 5. *Ledetsch*, birósági járások : Ledetsch, Unter-Kralowitz. 6. *Deutsch-Brod*, birósági járások : Deutsch-Brod, Humpoletz, Polna, Przimslau. 7. *Chotieborz*; birósági járások : Chotieborz, Ilabern. 8. *Chrudim*; birósági járások : Chrudim, Nassaberg. 9. *Hohenmauth*; birósági járások : Hohenmauth, Skutz (Richenburg) Hlinsko. 10. *Leitomischl*; birósági járások : Leitomischl, Pelicka. 11. *Lanskron*; birósági járások : Landskron, Wildenschwerd. IV. *Gitschin* kerület. Területe 143'1 □ mérföld, népessége 896,985 lélek. Járási kapitányságok : 1. *Gitschin*, birósági járások : Gitschin, Lomnitz, Sobotka, Liban. 2. *Königgrätz*; birósági járások : Königgrätz, Nechanitz. 3. *Königinhof*; birósági járások : Königinhof, Jaromierz. 4. *Trautenau*; birósági járások : Trautenau, Arnau, Marschendorf, Schatzlar. 5. *Braunau*; birósági járások : Braunau, Golitz. 6. *Reichenau*; birósági járások : Reichenau, Adlerkosteletz. 7. *Senftenberg*; birósági járások : Senftenberg, Grulich. 8. *Neustadt*; birósági járások : Neustadt, Nahod, Dobruschka. 9. *Horzie*; birósági járások : Horzie, Neupaka. 10. *Hohenelbe*; birósági járások : Hohenelbe, Rochlitz, Starkenbach. 11. *Podiebrad*; birósági járások : Podiebrad, Königstahl. 12. *Neubidschow*; birósági járások : Neubidschow, Chlumetz. 13. *Turnau*; birósági járások : Turnau, Böhmisch-Aicha. 14. *Semil*; birósági járások : Semil, Eisenbrod. 15. *Jungbunzlau*; bir. jár. : Jungbunzlau, Münchengrätz, Veisswasser. 16. *Nimburg*; bir. jár. : Nimburg, Benatek. V. *Böhmisch-Leippai* kerület; területe 72 □ mérföld, népessége 541,582 lélek. Járási kapitányságok : 1. *Böhmisch Leippa*; birósági járások : Böhmisch Leippa, Niemes, Haida, Zwikau. 2. *Reichenberg*; birósági járások : Reichenberg, Gablonz, Tannwald. 3. *Friedland*; bir. járás : Friedland. 4. *Gabel*; bir. járások : Gabel, Kratzau. 5. *Tetschen*; bir. járások : Tetschen, Bensen, Böhmisch Kamnitz. 6. *Aussig*; bir. járások : Aussig, Karbitz. 7. *Schlukenau*; bir. járások : Schlukenau, Hanisbach. 8. *Rumburg*; bir. járások : Rumburg, Warnsdorf. 9. *Dauba*; bir. járások : Dauba, Wegstädtl. 10. *Leitmeritz*; bir. járások : Leitmeritz, Lobositz, Austha. VI. *Egeri* kerület; területe 127'8 □ mérföld, népessége 560,384 lélek. Járási kapi-

tánságok : 1. *Eger*; járási bir. : Eger, Wildstein, Asch. 2. *Falkenau*; bir. járások : Falkenau, Königswart. 3. *Plun*; bir. járások : Plan, Tepl. Weseritz : 4. *Tachau*; bir. járások : Tachau, Pfrauenberg. 5. *Carlsbad*; bir. járások : Carlsbad, Ellbogen, Petschau. 6. *Luditz*; bir. járások : Luditz, Buchau. 7. *Grasslitz*; bir. járások : Grasslitz, Neudegg. 8. *Joachimsthal*; bir. járások : Joachimsthal, Platten. 9. *Saaz*; bir. jár. : Saaz, Postelberg, Komotau, Sebastianberg, Podersam, Jechnitz. 10. *Kaaden*; bir. jár. : Kaaden, Presnitz, Duppau. 11. *Brüx*; bir. jár. : Brüx, Katharina-berg, Görkau. 12. *Teplitz*; bir. jár. : Teplitz, Ossegg, Bilin. VII. *Pilseni* kerület; területe 159,3 □ mérföld, népessége 635,553 lélek. Járási kapitányságok : 1. *Pilsen*; bir. jár. : Pilsen, Tuschkau, Mies, Staab. 2. *Rokitzan*; bir. jár. : Rokitzan, Blowitz. 3. *Kralowitz*; bir. jár. : Kralowitz, Manetin. 4. *Klattau*; bir. jár. : Klattau, Planitz, Neuern. 5. *Przesnitz*; bir. járások : Przesnitz, Nepomuk. 6. Bischofteinitz, bírósági járások : Bischofteinitz, Hostau, Ronsberg. 7. *Tauss*; bírósági járások : Tauss, Neugedein. 8. *Schüttenhofen*; bírósági járások : Schüttenhofen, Berg-Reichenstein. 9. *Winterberg*; bir. jár. : Winterberg, Wollin. 10. *Prachatitz*; bir. jár. : Prachatitz, Netolitz. 11. *Pisek*; bir. jár. : Pisek, Wodnian. 12. *Strakonitz*; bir. jár. : Strakonitz, Horazdiowitz. 13. *Brzeznitz*; bir. jár. : Brzeznitz, Blattva, Mirowetz. Csehországi régi 17 kerülete következő volt : Prága városa, Kaurzim, Beraun, Bidschow, Budweis, Bunzlau, Chrudim, Czaslau, Ellbogen, Klattau, Königgrätz, Leitmeritz, Pilsen, Prachin, Rakonitz, Saaz, és Tabor. A' statistikai viszonyok előadásánál magunkat a' régi felosztáshoz vagyunk kénytelenek tartani : mivel ezeknek az új felosztás szerinti előadása tetemes egybeállítási munkát fog igényelni azok részéről, kiknek kezéinél az eredeti anyagok találtak. Csehország népessége 1841 végével 4,279,189 lélek volt; az összes birodalom népességének majd egész 12%; ezek között férfi 2,044,390, nő 2,234,799; tehát a' férfi népesség aránya a' nőihez 100 : 111; Prágában 100 : 116. Mivel 8 év alatt a' népszaporodás 5½% tett, 1850-en valószínű népessége 4,515,400. Átalában esik egy □ mérföldre 4,740 lakos; legsűrűbb a' népesség a' bunzlau kerületben, egy mérföldre 6087; a' königgrätzben 6162; 's a' leitmeritzben 6281 lakos egy mérföldre. 24 élöre esik egy születés; 106 férfigyermek-születésre esik 100 leánygyermek-születés; 54 törvényes gyermek születésre 10 házasságon kivüli. 57 gyermek közül 1 halva születik. 35 élöre esik 1 halálozás; 100 nőhalálzásra esik 102 férfigalálozás; erőszakos halál az összes halálozásnak 1% teszi. Összesen jelenleg a' születések 148,000 és 149,000 között, a' halálozások 120,000 és 121,000 között, 's így a' születéseknek a' halálozások fölötti fölülsége 55,000 körül van. 122 élöre esik évenként 1 házasság. Van Csehországban átalában 286 város, 279 mezőváros, 12,053 falu, összesen község 12618, ház 576,976; család 971,583. Egy □ mérföldre esik 13 község, 612 ház, 1030 család; 's 100 házra átalában esik 732 lakos.

Származás és nyelvre nézve a' németek száma mintegy 1,500,000, a' csehek 3 millió; a' cseh népesség uralkodó Kaurzim, Beraun, Chrudim, Czaslau, Prachin, Rachonitz és Tabor kerületben; a' német a' Budweis, Ellbogen, Leitmeritz és Saaz kerületben, a' többiekben vegyesen találtak csehek és németek. A' csehek a' 6-dik század vége felé törtek be

keletről, miután a german Markomannok nagy részben a római Noricum és Rhetia tartományokba nyomultak. A visszamaradt németeket a csehek nagyobbbrészt a hegyek közé szorították s a határszélek felé; s a csehek elválasztják az austriai és alsó bajorországi németeket a sziléziaiktól. A német nyelvhatár Morvából Königsberg és Neuhausnál leszál a Moldowa viz vidékébe, melyly felső folyásában mellékvizével együtt német. A határ mind a Böhmerwald szélén vonul el. Továbbá az Erz, Riesen- és Fichtelgebirgről lejövő minden viz folyása kisebb vagy nagyobb hosszában német. Sőt a Csehország és Morva közötti hegységben is meglehetősen kiterjedésű darabokon uralkodik a német nyelv. Azonkívül van egy nagy német nyelvsziget Iglau körül, kisebbek Budweis és Brodeck körül; valamint a nagyobb városoknak mind, magának Prága vidékének tetemes német népessége van. A nyelvhatárt az ország határával egybevetve kitünik, hogy Csehország délnyugoti határa kisebb, ellenben éjszaknyugoti határa nagyobb mértékben német. Állították, hogy a cseh elem folyvást fogy a némettel szemben: azonban ezt legalább jelenre kétségbe vonhatjuk, tekintve azon nagy visszahatást, melyly újabb időkben a szlávságban a némettség ellenében támadt. Azonban most is uralkodó a német elem a városokban, kivéven a legújabb években Prágát; valamint a főnemességnek is legnagyobb, s a papságnak nagy része határozottan német. Csehországban a protestantismus olyly mély gyökereket vert egykor, hogy volt idő, midőn a cseh rendek nagyobb része tanainak hódolt; hanem az 1620 nov. 8-kán a fehér hegynél történt ütközet után megerősödött s újra kiterjedt a római katolika vallás uralma. Jelenleg a lutheránusok és reformátusok száma alig több 60,000-nél. A zsidóké mintegy 70,000. A szláv és német elemnek ingadozó küzdelme, valamint ama véres vallásfelekezeti viszályok, melylyeknek színhelye volt Csehország, a csehek különben jó lelkületének némi komorság bélyegét nyomta s olyly bizalmatlanság szellemét táplálta, melyly szerenesetlen ujtási kísérletei után konokul ragaszkodik a hajdani szokásokhoz. Sokan tápláltak politikai ujjaszületési s önállósági álmokat, azonban tekintve azon kötelekeket, melylyek régi történetét Németország történetéhez csatolják, e vérmes remények megvalósíthatását senki sem gondolhatta. De hasonló hangulat tagadhatlanul létezett a népben, s előre lehet gyanítani, hogy beálló bonyodalmak vagy felkelések esetére Csehországban tétet-hetnek hasonló kísérletek, mint azt az 1848-diki júniusi események tanúsítják. Csehországban a német dolgozó és okosabb munkás mint a cseh, s kivált az éjszaki kerületi németek az egész birodalomban kitüntetik magokat iparos munkásságok és vállalkozó szellemök által. De a cseh eleven, élénk, költői, mint azt a zene iránti hajlama s tehetsége is bizonyítja. Általában elmondhatni a csehekről, hogy magasabb fokon állanak a többi szláv nemzetiségeknél, s politikai képzettségre nézve az austriai birodalom népei között is kitüntetik magokat. Ismeretes dolog, hogy a tudósok közötti legelső híres nevek jó része cseh származású; hogy a matematikai tehetség, melylynél az austriai tüzéség olyly jeles álláspontot foglal el, különösen honos Csehországban; s hogy az igazgatás számára a legelső hivataloktól kezdve a legalsóig különösen sok tisztviselőt szolgáltat. A művelődésnek e magasabb foka visszatiüközödik

a' cseh nyelv és irodalomban is, melyly hatalmasabb lengületet kapott a' lengyelnél is, valamint régi irodalmi emlékeik a' szláv népek közt legmeszszibb hajdankorba, a' 10-dik századba felnyulnak. Aranykora a' 16-ik század elején volt, 's ezutáni rögtöni bukása 's pangása után uj emelkedése a' 18-dik század végével, méginkább a' franczia háboruk végével kezdődik, midőn az addig elnyomva volt nemzetiségek olyly hatalmasan kezdének mozogni.

Gazdasági statistikai viszonyait illetőleg, következőket közölhetünk :

A. *Földművelés.* Van 4,286,409 alsó austriai hold szántóföldje, 3,133 hold szőlője, 997,553 hold rétje, 686,258 hold legelője, 2,638,809 hold erdősége a' kataszteri felmérés szerint; e' szerint használt földének összessége: 8,612,162, tehát a' használatlan föld kiterjedése mintegy 876,000 hold. Termeszt évenként 5,498,370 alsó austriai mérő búzát, 13,863,880 mérő rozstot, 7,803,880 mérő árpát, 13,238,404 mérő zabot, 52 mérő töröküzöt, összesen gabonát 40,450,000 mérőt; 45,958 mérő paszulyt, 55,877 mérő babot, 694,310 mérő borsót, 498,351 mérő lencsét; összesen hüvelyes veteményt 1,294,506 mérőt; burgonyát 16,432,521 mérőt, 2,252,586 mérő répát, 2,259,825 schilling káposztát, 1,290,600 mérő gabonát, 50,599 akó bort; 27,831,271 mázsa szénát, 29,007,808 mázsa szalmát, 237,530 mázsa lentt, 7,842 mázsa kendert, 104,567 mázsa lenmagot, 38,315 mázsa replót, 20 mázsa dió-olajt, 8072 mázsa lenmagolajt, 15,047 mázsa repeolajt, összesen 23,139 mázsa olajt; 3,155 mázsa mézet, 2613 mázsa viaszt, 511,726 mázsa vaj és tejneműt, 323,005 mázsa sajtot, 53,197 mázsa gyapjút, 12 mázsa selyemgubót; 248,861 öl kemény fát, 2,428,788 öl puha fát; 4,176,087 mérő szenet: ezen és más földtermények összesen pénzértéke 204,434,100 ezüst forint, melylytől földadó fejében fizetendő 5,334,568 ft. Állattenyésztése következő lábon áll : Van 150,660 darab lova, 1,012,217, szarvasmarhája, 1,660,370 juha, 70,650 kecskéje, 238,750 sertése ; a' szarvasmarhák közt különösen 753,780 darab tehene. B. *Bányászat.* Evi bányatermény : arany, magán bányákból 4 márka ; ezüst kincstári bányákból 20,967 márka, magán bányákból 2,506 márka ; összesen 23,473 márka ; ezinn, 877 mázsa ; réz 32 mázsa ; ónerez 20,629 mázsa ; tiszta ón, 1,155 mázsa ; nyersvas kincstári 33,353 ; magán bányákból : 221,037, öntött vas kincstári 19,817 mázsa, magán bányákból 116,378, összesen 390,585 mázsa ; timsó 11,963 mázsa, rézvitríol 4,396 mázsa, vasvitríol 85,952 mázsa ; arsenik 718 mázsa, kén 8,272 mázsa, kőszén kincstári 37,839 mázsa, magán bányákból 4,647,509 mázsa, grafit 18,962 mázsa ; a' fenebbi bányatermények pénzértéke összesen 3,712,478 ft. C. *Műipar.* A' birodalomnak minden koronaországai között kitünteteti magát Csehország lakosainak iparossága és ipar készítményeinek mennyisége által. Az ország, melyly köröskörül a' közép föld felé lejtő hegyekkel van környezve, épen földművelésre kevésbé termékeny 's alkalmas vidéken bir minden elemeivel 's feltételeivel az erőteljes iparnak. A' hegységek bérczoldalait 's lejtőit még csak egy részint használt erdők borítják ; számtalan soha ki nem apadó patakok és hegyi folyók rohannak, kivált az Érez- és Óriás-hegységről alá nagy eséssel a' völgyekbe, 's kitartó, csekély költséget igénylő erővel hajtának különböző műhelyeket. A' kőszén, melyly azonban az erdők gazdagsága miatt vilá-

gért sem használtatik közönségesen, de melylynek mintegy 5 millió mázsát tevő évi bányászata az összes birodalmi kőszén nyereménynek mintegy felét képezi, a' természet jótékony törvényei szerint gazdag érczerek 's menetek, kivált vas szomszédságában 's közelében jön elő, 's ezen össze-köttetésben az iparnak egész jövőre állandó, tartós alapot biztosít. Bányavirág, kovacs, 's más többféle földnemek kedveznek a' mintegy benszülött és legnagyobb fejlődésre jutott üvegiparnak, porcellán 's kőedénykészítésnek, holott a' folyóktól sugárszerűleg öntözött középföld élelmiszereket és nyers anyagokat gazdag választékban, az Óriás és Sudethegység lejtő oldalai fonásra legjelesebb lent nyújtanak. Az ipar az egész országra fel van oszolva, de különösen a' határszéleket követi széles övezetben, 's iparágok szerint, egyes csoportozatokká alakul. Legnagyobb mértékben üzik a' műipart a' határszéli német lakosok, különösen a' türelmet és kitartást igénylő kézműzeti ipart lenben, pamutban, gyapjubarban, az üveg finomítást, holott a' csehnek sok sajátos ügyessége van ércz- és faművekben, 's előszeretettel viseltetik a' mezőgazdaság minden ágai iránt. A' pamutfonás fő tanyája az éjszaki hegységek mentében van a' Fichtel- és Erzgebirgtől a' Riesengebirgig, a' pamutzövézés leggyakrabban fordul elő az Ellbogen, Leitmeritz, Bidschow és Königrätz, különösen pedig a' Bunzlau kerület éjszaki részében, a' pamutzövetnyomtatás az utóbbiban és Prágában; a' posztó és gyapjuárukészítésnek középpontját képezi a' bunzlai kerületnek éjszaki esücsa, holott a' lenipart kiválólag a' szomszédos leitmeritzi, bidschowi és königrätzi kerületben üzik. Az üveghuták legszámosabbak a' Böhmerwald nyugoti és a' morva Sudetek keleti vidékén, ellenben az üvegfinomítás a' leitmeritzi kerület keleti részének sajátja, valamint az üveggyöngyök és üveg drágakövek készítése a' bunzlai kerület éjszakeleti részéhez tartozik. Porcellán és kőedény kiválólag az ellbogeni kerületre szorítkozik, ebben és a' pilseni kerületben találtatnak az érczműhelyek és chemiai gyárok; ezen utóbbiban, a' berauni kerületben és a' Sudeteken a' vashámorok, aztán ('s a' rakonitzi kerületben) a' kőszén, holott a' leitmeritzi és ellbogeni kerület lapályain hatalmas rétegei találtatnak a' barnaszénnek; a' répacukor- és szeszgyárok a' közép földön vannak ellhintve. Mindennemű műipari terményzés fő középpontjaiul tekintendők *Reichenberg*, gyupontja a' birodalom legműiparosabb vidékének mindennemű posztó, gyapju, len, pamut, 's kötött árukra, továbbá gépgyártásra nézve; *Prága* kartonnyomtatás és érczárúkra nézve; *Haidu* üvegfinomításra, *Georgswald* és *Trautenau* lenárúkra nézve. Roppant haladáskor tett Csehország az utóbbi két évtizedben a' műiparos fejlődés pályáján, elsajátítva a' külföld ismereteit és saját találmányokkal gazdagulva, a' nagy földesurak gyámolítása és serkentése mellett; de a' műiparos foglalkozás legfontosabb ágai még nagyobb fejlődést fognak nyerni, miután a' befejezett állodalmi vasut az országot a' birodalmi főváros közvetlen szomszédságába, 's gyors közlekedési összeköttetésbe hozza az adriai tengerrel és az alsó Elba vidékével. A' műipar egyes ágainak állása következő: 1. *Porcellán és kőedény*; gyárok száma 32. A' Steingut (kőedény) és fayence-árú készítésének a' birodalomban fő tanyája Csehország, nevezetesen *Steinitz*-ben herczeg *Lobkowitz*, és *Carlsbad* mellett *Allrohlauban Nowotny* gyára tünteti ki magát az anyag

jósága, a' máz fejrésége és tartóssága, festése és jutányos ára által. A' porcellánkészítésnek igen kedvez a' természet, mivel, kivált az ellbogeni kerületben, minden megkívántató nyersanyag, porcellánföld, (Kaslin), kovacs, agyag kitünő menynység és minőségben található. Innen van, hogy Csehország 10 porcellángyára közül 8 néhány órányira köröskörül fekszik a' kaslin lelhelyétől. Az üzlet kiterjedése és árni jósága által kitünő a' *schlaggenwaldi* gyár (*Haas és Mohling*), áruiban tiszta és finom az anyag és máz, fényüzési czikkeinek szép az alakja és festése; az *ellbogeni* (*Haidinger* testvérek), melylynek áruit a' tükörsima máz és tűzállóság ajánlja. Mázos vasedények készítettnek *Joachimstalban*. Hires a' *Schwarzenbergfőle* grafitgyár *Schwarzbachban*. 2. *üveg és tükör*; gyárok száma 161. Az üvegtésítés Csehországban egyik legrégibb 's legnagyobb kiterjedésű iparág, melyly ország alacsony munkabéréen kívül bővelkedése által a' megkívántató nyersanyagokban, mint quarz, hamuszir, agyag, mész, gipsz, ércz-élecek, valamint erdőgazdagsága által erre mintegy a' természet által rendeltetve lenni látszik. Egyébiránt a' csehországi üvepipar magas lengülete 1825-el kezdődik, mióta meghonosítottak a' legujabb javítások, 's azóta a' készítés sokkal tökéletesebben 's olcsóbban üzetik. Jellemzi azt a' kristály tisztasága, tökéletes készítés, művészi köszörülés, metszés, festés, 's azon mód, melylyel az üvegnek a' drágakövek minden szine megadatik. Az üvepipar Csehországban több ágra oszlik, melylyek néha egymással öszszeköttetésben üzetnek; ilylyenek homor-tábla-tükörüveg, csilláriuvegek, üvegyöngyök, üvegek készítése, üveg és tükör-köszörülések, 's a' nagy részt külön üzött üvegfinomítás. Legnagyobbyszerű üvegyárok a' *Harrach, Bouquoi, Abele és Kinskyfélék*. Üveghuta van 85. A' cseh üvepiparnak nagy különbfélesége és terményeinek különböző értéke mellett öszszes készitményeinek mennyiségét és értékét nehéz meghatározni. Körülbelől tehetni 190,000 mázsára 10 millió p.ft. értékben. 3. *Vas*; vasolvasztó, verő, puddling és henger műhelyeinek száma 131, vasáru műhelyeké 51. Előállit nyers vasat 435,247 mázsát 1,883,953 ft. értékben; a' feldolgozott vas mennyisége 215,059 mázsa 2,094,469 ft. értékkel. 4. *Más érczek és érczművek*: gyárok száma 39; legfőként üzetik az érczevegyáruk, mint gombok, csatok, gyűrűk készítése *Peterswaldban* és körülötte a' leitmeritzi kerületben. 5. *Faáruk*; gyárok száma 33, különösen Prágában 21 asztalosáru-gyár, gyermekjátékok a' magas hegyi vidékeken. 6. *Papir, kártya, papírszőnyeg*, 'stb.; gyárok száma 18, ezek közt 15 papirgyár; azonkívül 108 papirmalom, melylyekben foglalkozik 2,282 személy, melylyekben előállittatik öszszesen 532,238 rizma papir 1,201,553 ft. 's egyéb papírműekkel 1½ millió ft. értékkel. Csehországban ezen iparág az enyvespapir feltalálása ideje óta honos, korán elterjedt 's minden német tartományok között leginkább előhaladt volt, 1830 óta némileg hátra ment, nem állhatván ki mindenben a' versenyt a' belföld nagy új gép papirgyáraival, 's a' külföld felemelt vámaival. 7. *Pamutipar*, gyárok száma 227. A' pamutfőgyárok száma 81, a' finom fonógépeké 1718, ezeken az orsók száma 352.127, a' közvetlenül itt foglalkozó munkások száma 7,514, felhasználtatik egy év alatt 7,571,810 font pamut, előállittatik fonal 5,714,733 font; fennmarad használható pamuthulladék 197,704 font, hasz-

nálhatatlan 511,394. Az előállított fonal csaknem kizárólag a' 60-dik finomsági szám alatt való, azonfölül igen esekély menyyniség. A' pamut-szövés igen el van terjedve, kivált az ország éjszaki részében. Ezen ipar-ágat 91 vállalat üzi részint saját épületében, részint kün béres takácsok által, kiket közvetlenül, vagy factoraik által pamuttal ellátnak. Legna-gyobb mértékben üzetik a' pamut-szövés a' bunzlani kerület éjszaki esu-esában Reichenberg környékén, hol néhány □ mérföldnyi területen egyéb iparágak mellett 27,000 szövöszték számlálható, melylyek évenkint 350,000 darabot szolgáltatnak, nyerskartont $3\frac{1}{2}$ millió forint értékben, a' prágai kartonnyomatató gyárak számára. Csehországban összesen 100,000 szövöszték van, 150,000 munkással. Különös ágát képezi Rum-burgban a' manchesterszövés, évenkint 90,000 darab 750,000 ft. érték-ben. Gépszövösztékek behozatala megkisértetett Prágában 's Loehowitz-ban. Az összes csehországi pamut-szövőipar évenkint 3 millió darabot (40—50 rőlfjével) szolgáltat 10 millió ft. értékben. Jó kelet mellett 4 mil-lió darabot is. A' birodalomban Csehország volt az első, melyly a' kar-tonnyomatást azon álláspontra emelte, melyly a' chemiai bámulandó elő-meneteleknek 's új gépek feltalálásának megfelel. Közép és közönséges nyomtatott árukra legtöbb intézet van Prágában és környékén; öszsze-sen van 74 nyomtató gyár (Prágában 14, környékében 29), 20,000 mun-kással, melylyek szolgáltatnak 1,262,000 darabot, ezek közt 1,065,300 közönséges, 70,000 darab finom kelmét, 252,000 tuczat kendőt; 's öszses értéke 12,870,000 ftot tett. Ezekből esik a' prágai vidékre 700,000 darab 6,224,000 ft. értékkel. 5. *Len és henderáruk*, gyárak száma 15. A' lenipar a' eschországi iparnak is egyik legrégebb 's legfontosabb ága, ámbár újabb időben a' kifejlődött pamutipar által tetemesen korlátoltatott 's a' vele foglalkozókra kevésbé jutalmazóvá vált. A' lenfonás még csaknem kizáró-lag kézfónás és a' hegyi lakosok mellékfoglalkozása. A' határszéli vidé-keken Nachodtól Tetschenig a' népesség $\frac{1}{4}$ része legalább az évnek egy részén át orsóval foglalkozik, 's ezeknek fele állandó fonó, mintegy 90,000. A' gyoles árának súlyedése, 's a' legtöbb fajta szövetre jelesebb gépfonal versenyzése mellett a' fonás munkabére ugy alászállott, hogy szorgalmas fonónak, sőt sok hegyi vidéken 14—16 órai munka mellett, 2—3 krajczárt tesz. Ide járul még, hogy a' rozsul készített lenből öregek 's gyermekek által font egyenetlen fonalból egy neme szövetik a' legdurvább vászon-nak, melyly rendkívüli olesósága miatt keletnek örvendett volt az éjszak-amerikai egyesült állandalokban, de az ottani vámtariffa fölemelése óta többé nem küldhető. Különben Csehországban olyly tökélyre vitetett a' kézi fonás, hogy egy darab finom fonal 16,800 rőfnyi, csak $1\frac{3}{4}$ latot nyom. Az Óriáshegység lenfonal-menyynisége, évenkint $6\frac{1}{2}$ darab a' eseh lenipar szükségletének csak felét fedezni. Van három gépfónás is, összesen 5,000 orsóval. A' lenipar legfontosabb ága a' gyoleskészítés. Kereskedés számára dolgoznak a) a' többnyire hegyek közt lakó ugyneve-zett kereskedelmi takácsok, kik családjokkal együtt kizárólag a' különb-féle gyolesneműek szövésével foglalkoznak. Többnyire magok vásárolják a' fonalt, 's mihelyt kész egy darab, azonnal eladják, hogy új fonalt vehes-senek; mi fenmarad, képezi a' takács munkabérét, közönségesen egy szövöszték után naponkint 10—12 kr. Képzeltetni, a' kereskedésnek

minden ingása milyly gonoszul hat vissza a takácsok ezen osztályára, kik áruikat mindig azonnal eladni kénytelenek. *b)* a' falusi takácsok; ezek földművelők, kik a' szövést mellékfoglalkozás gyanánt űzik, saját lenökből fonnak fonalt, 's ebből többnyire csak házi vásznat készítenek 's a' gyolcsgyűjtőknek eladják. Mivel pedig ezen osztály, elélésére nézve nincs kizárólag a' szövésre utalva, és saját fonalát szövi, nincs olyly függő helyzetben, 's valamivel többecske't nyerhet, de nem képezheti ki magát finomabb fajták készítésére. *c)* vannak gyolcsgyárak, melylyek vagy intézeti szövőszékeken (ilylenek azonban kevesen vannak), vagy kiszolgáltattott fonalt bérért szövetnek, 's csak a' kész szövetet fejtérik 's készítik el. Ámbar pedig Csehországban a' lenipar előbbi virágzásából sokat vesztett, mégis ezen iparágra nézve a' birodalomban ma is legelső tartomány. Nyers gyolcs évenként előállítatik 1,500,000 darab a' kereskedés számára (45 rőffjével) értéke 10,500,000 ft; azonkívül a' szövők háziszükségeire 160,000 darab 1,500,000 ft. értékben. A' lenipar különös nemét képezi a' ezérna és serített áruk készítése, a' lenszalagkészítés, évenként 2 millió ft. értékű áruval. A' lenáru- készítő intézetek évi nyeresége 1½ millió ft. A' lenáru festés elvesztette régi jelentőségét, miután festett szövetekül többnyire pamut vagy gyapju, vagy selyemkelmék használatnak. Viaszos vászon évenként 2000 darab állítatik elő. A' leniparral öszszesen foglalkozó személyek száma 280,000 's öszszes évi értéke 17½ millió ft. 6. *Vegyes szövetek 's áruk*, gyárok száma 46. Itt leginkább megemlítenő a' csipke-kötés, melyly éjszaki Csehországban az érzehegység magas vidékein a' szegény népesség fő-keresetmódját képezte. A' bobbinetszék feltalálása előtt 40,000 ember foglalkozott vele, most 10,000. 7. *Selyem és selyemkelmék*, gyárok száma 8. 8. *Posztó és gyapjukelmék*, gyárok száma 146. Gyapjuterminyése évenként 4,865,600 font. A' gyapjuipar legfontosabb ága a' posztókészítés. Főközéppontja *Reichenberg*, hol ezen iparág mind mennyiség, mind minőségre nézve igen magas álláspontot foglal el. Van itt 3 posztógyár és 1300 posztósmester. 1400 szövőszéken évenként 80,000 darab posztó (23 rőffjével) készíttetik 7 millió forint értékben. Épületekben és gépekben 6 millió ft. tőke fekszik 's a' posztó kézműzetnél foglalkozó munkások munkadíja 1½ millió ft. E' készítmény legnagyobb része a' posztósok czéhére esik, melyly bizonyára legtekintélyesebb e' nemű testület a' birodalomban. Egyéb gyapjukelmék készítése mintegy 30 év óta ültetett át *Reichenberg*be és környékébe 's gyorsan felvirágzott, mivel ott tenyészésének minden feltételti feltalálhatnak. *Liebig* gyapju kelmegyára itt legnagyobbszerű gyár az austriai birodalomban, 8000 munkást foglalkoztat; ennek magának terménye évenként 60,000 darab különbféle gyapjukelme 2 millió forint értékben. A' többi ilylynemű intézetek évi terménye 1 millió forint, 's *Reichenberg* gyapjuiparának öszszes évi értéke 10 millió forint. Csehország öszszes posztó 's egyéb hengerített gyapjukelme évi készítménye 186,000 darab 10,820,000 ft. értékkel. Ezen 50,000 mázsát nyomó kelmékhez megkivántatott 90,000 mázsa gyapju, melyly 70 fonógyárban 125,000 orsóval fonatott meg 60,000 mázsa fonalá. Egyéb (nem hengerített) gyapjukelmék készítése évenként 270,000 darab 25,000 mázsa súlylyal, 6,000,000 ft. értékkel. És Csehország öszszes gyapjuipara elfogyaszt 125,000 mázsa gyapjut, előállít 456,000 darab

kelmét 16,820,000 ft. értékben. Ezenkívül vannak még a' kötött gyapju áruk; csak harisnyakötő 1116 van, 's korábbi időkben ezen iparág még nagyobb mértékben üzetett, midőn készítményével tetemes kereskedést üztek keletre a' Levanteba. Különös nagy kiterjedésben üzetik egyszersmind a' veres török sipkák készítése; minden előszámlált különböző gyapjuárúk évi értéke 20,120,000 forint. 9. *Bőr és más nemesített állati termények*, gyárok száma 50, az összes bőrterményszés évenként 191,000 mázsa 10,330,000 forint évi értékkel. 10. *Chemiai termények*, gyárok száma 93, ezek terményeinek évi értéke 5,000,000 forint. 11. *Forrott és égetett italok*, gyáraik száma 211. *Ser*. A' serfőzések száma 1052, melyekben készítettett 3,378,119 akó ser, melyből 1 lakosra esik évenként 33 kupa ser, melynek értéke 13,700,000 forint volt, és melylytől seradó fejében több mint 3,000,000 ezüst forint fizettetik. *Pálinka*. Pálinkagyár üzlet van 34, mesterségszerűleg üzetik 765 pálinkafőzőben, mellékfoglalkozáskint 429 főzőben, melyekben előállittatik 325,574 akó pálinka, melyből egy főre esik 32 kupa 1,953,500 forint értékkel. 12. *Czukor és szirup*, gyárok száma 51. Külföldi czukor finomítása Csehországban esékély kiterjedésben üzetik, évenként öszvesen 10,000 mázsa, ellenben korán kezdetett a' répaczukor-készítés és nagyon elterjedt, a' répaczukorgyáraknak száma 37, melylyek 796,500 mázsa répát dolgoznak fel és 34,900 mázsa finom czukrot állitnak elő 1½ millió ft. értékben. 13. *Gép, szerszámgyártás* 'sat. gyárok száma 42. 14. *Könyv és könyomtatás*, gyárok száma 35. — Csehországban öszsesen 1389 gyári üzlet van, 3366 kereskedés, különösen 5 váltóház, 4 nagy kereskedőház, 45 posztókereskedő, 526 folyó singes árus, 30 gyolcskereskedő, 17 selymekereskedő, 17 diszarús, 2139 füszeranyag és vegyes árus, 56 mű és könyvárús, 40 papirkereskedő, 34 nyers terményekkel kereskedő, 74 nürnbergi árus, 3 berchtoldsgadeni árus, 243 vasárús, 8 olasz gyümölesárús, 134 különbféle más kereskedés és lerakó. Kézi mesterségek: a) fogyasztási tárgyakkal foglalkozó rendőri mesterségek, öszsesen 41,288, különösen mészáros 7509, molnár 6594, kenyérsütő 5088, finomsütő 247, czukrász 115, gyümöles és veteményes kertész 113, halász 83, serfőző 917, pálinka és rosólisfőző 765, fogadós és vendéglős 1226, ser, bor és pálinkakorcsmáros 9652, kávé 109, csokoládkészítő 15, több efféle mesterember 8855. b) Nemfogyasztási tárgyakkal foglalkozó rendőri mesterségek öszsesen 45,280, különösen lakirozó 74, gyógyszerész 166, borbély 37, kutescináló 3, kádár 1874, koresolyás 39, bérkoesis és fuvaros 670, hajfodrász 52, üveges 1454, fakereskedő 296, kovács 6847, ész és téglalegető 259, kőmives 1353, lókereskedő 103, kéményseprő 222, szappanyos 1055, hajó és tutajmester 69, köszörüs 261, lakatos 1384, szabó 9760, czismadia 12,010, keményítő készítő 74, kőfaragó 229, zsiárús 328, asztalos 4260, pogácsás 606, ács 1194, más efféle mesterember 513. A' rendőri mesterségeket üző kézműveseknek öszszege 86568. c) Kereskedelmi mesterségek öszsesen 44,127; különösen arany és ezüstmives 154, réz és pecsétmetsző 34, rézműves 81, harang és sárgaréöntő 48, bronzművész 217, tó, esavaró 's többefféle csináló 119, kardcsináló 52, cinöntő 107, pléhes 336, drótkovács 980, posztócsináló és posztókészítő 3018, vászonfehérítő 263, pántlika, bárosny és selymekelmekészítő 570, czérna, gyolcs, pamut és pamutkelme-

kereskedő 2087, szövetnyomtató 109, paszományos 72, kalapos 696, kötélverő 704, paplanos 23, butoros 34, szücs 1054, esernyőkészítő 20, bőrkészítő 473, kesztyűs 369, timár 1648, szijgyártó 595, nyerges 659, festő 750, szitakötő 136, kefekötő 84, szalmakalapkészítő 25, kosárkötő 59, puskacsináló 267, fűsűs 251, esztergályos 608, kerekgyártó 2210, faszerszámkészítő 317, fűrészmolnár 61, fazekas 1672, kőmetsző 129, órás 344, réz és könyomtató 40, kártyagyártó 17, könyvkötő 293, festő 100, gépész 64, orgonás hangszerkészítő 189, olajkészítő 57, házaló 's kisboltos 9747, hamuzsírgető 286, egyéb kereskedelmi mesterséget űzők 654, különféle kereskedelmi árukalmárok 3964. Minden mesterséget űzők összege 130,695. d) Különös foglalkozások összesen 5581, különösen ügyvédek és agensek 173, építőmester 38, nevelőintézettulajdonos 33, polgári orvos 883, sebész 1055, bába 3588 'sat. A' kinestári utak hossza 460 $\frac{1}{2}$ mföld, a' csinált országutak hossza 1489 mföld., összesen 1908 's $\frac{1}{2}$. Van Csehországban 1765 katolikus, 53 protestans plebánia, a' papi javadalmak jövedelme 1,103,123 forint; a' katolikus papság száma 3676, azonkívül 83 klostromban 1175 szerzetes, 154 apácza, a' klostromok összes jövedelme 240,373 forint. Protestans pap 53. Van benne a' prágai egyetem, melylyen a' tanulók száma 2,700 és 2,800 közt szokott lenni; 3 theologiai tanintézet, 3 bölesészeti tanintézet, egy rendi műipari intézet Prágában 800 tanulóval, 22 gymnasium 5,700 tanulóval (Az évi ösztöndíjak összege 6150 forint). Két realiskola, 1 gazdasági intézet Krumauban, 8 vasárnapi ipariskola, 20 egyéb köztanítóintézet, egyszersmind nevelő és képző-intézetek 1785 növendékkel, 21 magán-tanítóintézet. A' népnevelés állása következő: van 48 normális iskola, 3418 elemi iskola, és 43 leányiskola, összesen 3509; azonkívül 3412 ismétlő iskola; az iskolába járó gyermekek száma: fiuké 382,580, leányoké 355,403, összesen 737,983, alkalmazva van 1383 katechizáló, 3201 iskolamester, 2682 segéd. A' népiskolák összes költsége 509,880 forint. Jótékony intézetei: 32 kórház 1,136 ágygyal, 1 szülőház 88 ágygyal, éven át 10,840 beteggel és 139,875 ft. költséggel; a' szülőházban egy év alatt 2,245 beteggel, 11,466 ft. költséggel; 20 katonai kórház 19000 beteggel, 1 örültek háza 523 beteggel, 78,100 ft. költséggel, 359 ápoló-ház, melylyekben 4,205 egyén nyer ápolást 156,759 ft. költséggel, melylyből egy éven át egy főre 39 ft. 25 kr. esik; 944 szegények intézete, melylyekben 33,436 szegény részesítetik 281,769 ft. költséggel, melylyből átlagosan 8 ft. 25 kr. esik egy főre.

Csehország politikai 's társadalmi állapotja megítélésénél legfontosabb tekintetbe veendő szempontok: a' tizenháromszázad óta fenálló, de az utóbbi évtizedekben sokkal nagyobb élességgel felmerült nemzetiségi ellentét a' német és cseh- szláv elem közt; a' vallási és egyházi viszonyok; az újabb időkben feltűnt növekedése a' proletárságnak városokon és falukon, melyly, mint több esemény bizonyította, érdekeinek öntudatára jöni 's igényeket emelni kezdett; végre legalább történeti szempontból meg kell emlékeznünk a' politikai jogositványnyal birt rendek állásáról a' kormányval szemben.

A' cseh- elem új lengülete azzal kezdődött, hogy virágzása korából a' hajdani emlékeket előszeretettel fölelevenítették; 's hogy kivált „a' cseh társaság“ az ország történetének gazdag emlékeit szorgalmasan gyűjtötte.

Csehország általában gazdag mindenemű egyesületekben, ámbar a' régi austriai kormánypolitika épen nem engedett szabad mezőt a' társulási szellem gátolatlan fejlődésének. Így alakultak társaságok a' cseh irodalom és nyelv emelésére, valamint egy hazafiai műkedvelők egyesülete, melyly Prágában frescókat festet a' hazai történetből. Sőt egy gazdag cseh azon eszmét forgatta fejében, hogy Walhallát alapítson Prága mellett, azt a' csehiség hősei, Ottokár, Huss, Ziska 'sat. szobraival felékesítendő. Cseh színház alapított, 's jutalmak tűzettek ki cseh eredeti drámákra. Még fontosabb az iparegyesület által elhatározott 's minden oldalról folyó adakozások által gyámolított alapítása egy mintaipartanodának, melyly egyszersmind tulajdonképeni valódi nemzeti népiskola legyen a' cseh ifjuság számára. Különös figyelem fordított a' sajtóra. A' cseh nyelven megjelenő hirlapok és könyveknek száma, beltartalmas bece tetemesen gyarapodott, melylyek nemesak magában Csehországban, hanem minden nyelvrokonnoknál Morvában, Sziléziában, sőt éjszaki Magyarországon is olvastatnak 's elterjednek. Továbbá buzgalommal üzetnek 's rokonnyelvek, illyr, lengyel 's orosz. Igaz ugyan, hogy a' közembernek sem ideje, sem alkalma nincs cseh lelkesedésre; vagy tudván, hogy előmenetelére német nyelvre van szüksége, ez után lát 's közönséges dolog, hogy tiszta szláv és tiszta német helységek közt a' gyermekek egy időre kieseréltesse, hogy így mind a' két nyelvet megtanulják. 'S ezen új cseh törekvéseknél nem hiányozhatott sok igazságtalanság is a' német népesség ellen. Ama törekvések a' középosztály tetemes részétől származtak. 'S miként viselte magát a' martius előtti törvényhozás e' mozgalommal szemben? A' törvények szláv nyelven is kihirdettettek; a' hivatalos tárgyalások, meny nyiben cseheket érdekeltek, cseh nyelven kellett volna, hogy folyjanak. Újabb rendeletek a' theologiai, orvosi 's törvénytudulóknak a' cseh nyelv tanulását kötelességgé tették, 's 30 év óta több ízben adatott ki rendelet, hogy senki se alkalmaztassék, ki a' cseh nyelvet nem érti. Minden csehországi tartománygyűlés cseh nyelven kiadott irat által hivatott egybe, cseh beszédek és válaszok közt nyittatott meg, 's ki a' gyűlésen csehül akart beszélni, abban nem akadályoztatott, habár a' nagyobb szám nem értette. A' kerületi kapitányoknak kinevezési oklevelek cseh nyelven adatott ki; a' hivatalok a' községi előjáróktól elfogadtak jelentéseket e' nyelven, 's minden pap tetszése szerint vezethette könyveit cseh vagy német nyelven, 's habár szigoru tilalom állott is fen cseh bibliák ellen, de ez a' római katholika egyház rendszerével volt egybeköttetésben. Végre minden szláv vidékek birtak cseh népiskolákkal, 's minden magasabb tanintézetnél volt tanszék szláv nyelv és irodalom számára, ugy hogy a' czechismus főbajnokainak egy alapos sérelmök lehetett csak: az, hogy a' cseh nyelv nem részesül kellő méltánylatban a' középoktatásnál. Azonban e' sérelem fontos volt, miután a' többi közt a' tisztviselő, előképzettségét a' középtanodákon nyeri. A' cseh nemzeti érzet fölelevenülése óta a' műveltebbeknél, kiktől az egész mozgalom indittatott, élénk rokonszeny keletkezett a' rokon néptörzsek népelete minden sarjadozásai iránt. Az orosz védlet alatti panslavismus eszméjét visszautasították ugyan, de Prágában igen keresik az orosz irodalmat; sok ifju beszéli az orosz nyelvet, és sok ifju orvos vándorolt ki Oroszországba. Néhány

cseh tudós az orosz czárnak ajánlta műveit, 's ettől ezek a' tetszés érezhető jeleivel fogadtattak. De azért teljesen lütel lehetne adni azon erősített állításnak, hogy a' katolikus Csehországban nincs párt, melyly vágyakat táplálna Németországtól és a' nyugot-eurpai műveltségtől elszakadva, magát orosz karok közé vetni. Azonban hogy a' könnyen ingerlődő 's ábrándos szláv nép kebelében, megváltozott dologállás mellett, a' Németországtól teljes elszakadás eszméje megfogyanhatik, megbizonyították az 1848-diki események, mióta a' nemzeti csehpart állandón a' Németországból teljes kiválásra unszolja a' birodalmat. Igen, mert a' cseh nép megnyomorított közéletében nem nyerheté azon meggyőződést, hogy érdekeinek állandó, tartós kielégítését csak Németországgal, az austriai birodalom általi öszszeköttetése mellett nyerheti meg. 'S Csehországban a' szláv mozgalom mögé csoportosult egy általános csehországi ellenzék a' régi austriai kormányrendszer ellen, melyly minden szabad fejlődés elébe gátot kívánt vetni. Megjegyzendő itt még, hogy a' legujabb időkben felmerült jelek arra mutatnak, miszerint a' csehekben még maig sem aludt ki régi hajlamuk ujtásokra a' vallás és egyház mezején.

Csehországban a' pauperismus meghonosult, 's öregbedik azon arányban, melylyben a' nagyban üzött ipar a' kis ipart kiszorítja. Fontos intéjel volt jövendőre az 1844-diki esemény, közvetlenül a' sziléziai takácsok zendülése után. A' nyugtalanságok június végével kezdődtek Prágánál, a' kartonnyomtatók feldulván a' gépeket és megtagadván a' munkát. Munkabérök rövidítése 's a' gyárurak részéről nyomas ellen panaszkodtak. További nyugtalanságok történtek Deutsch-Brodban, 's Reichenberg környékén, hol a' posztós és más munkások a' nép által kenyértolvajoknak nevezett fonógépeket feldúlták. Julius 8-dikán új nyugtalanságok történtek Prágában, hol a' vasuti munkások e' kiáltással „kenyér vagy halál“ rontottak a' zárt városkapuknak, 's ott a' katonaság tüzelése által verettek szét. A' kormány ezen események után bizottmányt nevezett, melyly egy megjelenendő kimerítő gyárrendőri törvényig egy ideiglenes „házi rend“ által igyekezett a' munkásoknak oltalmat szerezni a' munkabér önkényes rövidítése, és a' gyárurak, felügyelők 's könyvvivők részéről rosz bánás ellen. Az 1846-diki drágaság idejében a' prágai munkások kicsapongásai alkalmával újra feltűntek a' népben forrongó rosz hangulat jelei, valamint a' gabonakivitel alkalmából támadt Komorau, Budweis 's más határszéli helyeken kiütött nyugtalanságoknál is. Fel-tűnedezték a' zsidók 's általában a' gazdagok ellen lázasztó iratok. Még aggályosabb jelei tűntek fel az elégedetlenség 's engedetlenségnek a' robotoló parasztok közt.

E' helyzet nehézségeit még öregbítette a' feszültség a' kormány és azon felsőbb osztályok közt, melylyek a' rendekben képviselve voltak, 's melylyek a' hivatalnoki uralkodás ellenében legalább némi szinét megtartották volt az activ státuspolgári jognak. A' cseh rendeknél az elégedetlenség jelei ugyan már azelőtt is mutatkoztak volt, de ellenzékök csak 1845-ben nyert határozott tartást, 's emelkedett általános szemléletére a' birodalom fő bajainak. 50 év óta először küldöttek Bécsbe egy 14 tagból álló küldöttséget. Némelyly a' cseh nyelvre és a' fővágrófi hivatalnak, mint a' rendek elnökségének a' kormányszéktől elváltására vonatkozó

kivánatokon kívül, a' rendek különösen a' földesuri és paraszt földbirtok szomorú állapotát vették figyelembe 's könnyítéskére hypothekabank felállítását indítványozták Prágában. E' kívánatokat 1847-ben ismételték, 's figyelmeztették a' kormányt, hogy ezen intézet nélkül a' robot és tized megváltásának kinézése csak csalódás marad. Sőt elhatározták a' dolog ellátásáig, az alsó austriai rendekkel egyetértve állandó küldöttséget tartani Bécsben. A' néperkölestelenítő sorsjáték, a' lottó eltörlését kérték. Minden kérvényök visszautasították. 'S a' nyilvánosság és a' szellemi érdekek előmozdítására vonatkozó indítványaikkal sem voltak szerencsésebbek, mint azokkal, melylyek az anyagi jólétre ezélotak. Javaslatba hozták a' rendi tárgyalások közzétételét, 's kérvényt határoztak a' censurai szabályok átvizsgálására. A' közjó előmozdítására példával is járulandók, lemondottak azon kedvezményről, miszerint addig a' nemesi földbirtok $\frac{1}{5}$ -nyivel kisebb adót fizetett, mint a' paraszt földbirtok. Ezen ötödrésznek egy rendi bizottmány ellenörködése alatt, esászári biztosok felügyelete mellett, a' magasabban megadóztatott parasztbirtokok között kellett volna elosztatni. Az udvari kanczellária ezt ideiglenesen egy évre helybenhagyta, de a' rendek e' javaslatukat tartalék nélkül megújították, tisztán hivatkozva az ezáltal létesített adóegyenlőség elvére. Már az 1845-iki küldöttség némelyly kívánatokat fejezett ki a' rendi jogok és szabadságok fentartása iránt: de egy erre érkezett leirat Csehország királyát illető azon jogra utalt, hogy a' Landesordnungot megváltoztathassa, öregbithesse 's javíthassa. Erre a' rendek választmányt neveztek ki, melyly 1847-ben közismeretre jutott, igen nevezetes jelentést szerkesztett. Ebben historiai tényekből, oklevelekből és szerződésekéből bebizonyították, hogy a' rendi jogok alapja nem az 1627-ben kiadott Landesordnungban, hanem az ország ősi alkotmányában, és 2-ik Ferdinánd esászár 1626. máj. 29-én kiadott ünnepélyes oklevelében fekszik, melyly által a' régi rendi jogok lényegesen megerősítettek, 's melyly megerősítés azóta minden csehországi királytól a' koronázási eskü letétele alkalmával világosan megújították. A' rendek előadása történeti részében, a' rendi levéltár gazdag okleveleire támaszkodott, és a' rendi történetirő Palazky együtthatasával szerkesztetett. Második Ferdinand azon felségi levelében a' többi közt a' rendeknek tartalék nélkül biztosították, hogy semmi contributio vagy adó, különbség nélkül egyenes vagy más adó, nem fog kívántatni egyebütt, mint a' tartománygyűlésen, 's azonfölül, mit megajánlanak, semmi adó nem fog a' csehekre vettetni. 1847-ben megtörtént, hogy a' kormány az adó kivetését a' rendi választmánytól a' gyűlés befejezése előtt kívánta volt, tehát a' kormány és a' rendek közt a' fizetendő adók minősége és összege iránti egyezkedés előtt. Erre a' rendek azon nyilatkozatot adták, hogy az alkotmányserű kivetés előtt ilyen adó beszolgáltatására egy adófizető sem köteleztetik. Továbbá a' kormány, egy anyagilag csekély, de elvileg fontos alkalmat adott veszedelmes vitára azon igénye által, hogy az adó 50,000 forinttal öregbítésék a' büntető törvénykezési költségeknek a' kincstár rovására leendő átvétele fejében. A' rendek, joguk alapján, a' ki nem elégitő politikai állapotra utalva, ezen adóöregbítést el nem akarták fogadni addig, mig előttök ki nem mutattatik a' hová fordításnak módja és czélszerűsége. A' kormány

a' rendek eljárását csudálatosnak és helytelennek nyilatkoztatta; meg akarta ugyan engedni javaslatokat tenni a' pénz folosztása iránt, de megvárta, hogy haladék nélkül készséggel elfogadtatik a' pénzigénylet, hogy az országgyűlés bezárthassék. 1847-ben az aug. 30 és 31-iki ülésben vétetett tárgyalás alá a' kormánynak eme felelete. A' vitatkozás annál hevesebbé vált, mivel a' tartománygyűlési igazgató, hihetőleg ministeri utasítás következtében, megfélemlítést próbált azon fenyegetés által, hogy a' rendek magoknak tulajdonítsák, ha az atya intése az ur kegyvesztésévé válik. Ekkor e' szavakat lehetett hallani : e' fenyegetés azon esetben sem változtatna semmit a' meggyőződésben és szavazásban, ha az ajtók azonnal feltárulnának és fegyveres erő mutatkoznék. A' kormány kívánata újólág 26 szóval 10 ellen nem fogadtatott el, 's a' rendek elhatározták új emlékirat által adni elő a' trón előtt a' fősérelmeket. Ekkor az egyesült udvari cancellaria szeptember végén egy rendeletet bocsátott a' kormány-széki elnök, 's tartománygyűlési igazgatóhoz, hogy a' rendek által meg nem ajánlott öszszeget a' rendi választmány által, vagy más uton irassa ki, ellenkező esetben a' kivetésre a' cseh hatóságokat utasítva és behajtásra szükség esetén minden megkivántató kényszerítő eszközöket használva. A' burocratiái mindenhatóság a' politikai önállóság utolsó maradványát is megakarta semmisíteni. Az 1848-ban közbejött események e' csomót kettévágták.

Az 1848-iki év forradalmi szelleme által felrázott általános mozgalomnak prágai kiütését l. *Prága* alatt.

A' mártius 4-iki charta a' többi örökös tartományok között Csehország régi rendi alkotmányát is érvényen kívül helyezte. Új országos alkotmánya a' császárnak 1849 december 30-áról kelt patense által adatott meg. Ebben meghatározatik Csehországnak országos képvisellete az ugynevezett országos ügyekben, milyeneknek vannak nyilatkoztatva az országos művelés, az országos vagyomból eszközölt középítések, az országos jótékony intézetek, az országos költségvetés és számadás ügyei; a' birodalmi törvények határai között a' községi, egyházi és iskolai ügyek, előfogatok, a' hadsereg élelmezése és beszállásozása, végre rendelkezések olyan tárgyak felett, melyek birodalmi törvények által az országos hatalom körébe utaltatnak. Mivel pedig az országos képvisellet körébe tartozó jogosítványok részint az országgyűlés, részint az országos választmány által gyakoroltatnak, azért e' kettőt az alkotmány külön tárgyalja. Az országgyűlés 220 tagból fog állani : és pedig a' legtöbbet adózók 70 követéből; a' választási rendben megjelelt városok és iparos helyek 71 követéből, végre a' többi községek 79 követéből. Választói joggal bir minden austriai birodalmi polgár, ki nagykoru, polgári és politikai jogainak teljes élvezetében áll, és Csehországban vagy a' választási rend által megalapított évi öszszeget fizet egyenes adó fejében, vagy a' választási rend határozatai szerint személyes tulajdonságinál fogva országgyűlési választói joggal bir. Választható, ki valamelyly osztályban választói joggal bir, a' választás napjától visszszámítva legalább 5 év óta austriai státuszpolgár 's legalább 30 éves. Azok, kiknek vagyona csőd alá jutott, vagy kik a' csőd tárgyalása után nem nyilatkoztattak hibátlanoknak, sem meg nem választhatók, sem ha a' csőd megnyitásakor követek, nem

maradhatnak az országgyűlés tagjai. Hasonlólag kizáratnak a választhatóságából azok, kik büntett, vagy nyereségvágyból származott, vagy a közérkölesiséget sértő vétségek miatt vétkeseknek nyilvánítottak, vagy kik más törvényszegés miatt legalább félévi fogsági büntetésre ítéltettek el, sőt kik ilyen vád alatt állanak, a' bírói ítélet kimondása előtt helyöket az országgyűlésen el nem foglalhatják. A' követek egyenes választás után 4 évre választatnak, a' választók által vissza nem hívhatók, és újra megválaszthatók. Ha valamelyly követ közhivatalt visel, a' szabadságidő tőle meg nem tagadható. Az országgyűlés tagjai az ülés ideje alatt országos költségen kárpotlást kapnak. A' követek nem fogadhatnak el utasítást, és szavazatjogukat csak személyesen gyakorolhatják. Az országgyűlést a' császár évenként rendszeren novemberben, és 6 hétre hívja egybe, közönségesen Prágába. A' követek együtt mind egy gyűlést képeznek, s választásuk érvényességét maga az országgyűlés ítéli meg, melyly abszolút szavazattöbbséggel egy ülés idejére maga választja elnökét és alelnökét. A' gyűlések nyilvánosak. Az országgyűlés kérvényeket csak tagjai által benyújtva fogadhat el, és semminemű küldöttséget maga vagy választmánya elé nem bocsáthat. Határozat hozására az alkotmány-szerű országgyűlési tagok többségének jelenléte, és a' jelenlevőknek abszolút szavazattöbbsége kivántatik meg; szavazategyenlőség mellett az indítvány elvetettnek tekintendő. A' szavazás közönségesen nyilvános. A' birodalmi gyűlés választási rendje határozza meg, mi módon választja az országgyűlés a' birodalmi felsőházi tagokat. A' császár az országgyűléssel együtt gyakorolja a' törvényhozó hatalmat országos ügyekben. A' birodalmi törvények szerint az országgyűlés hatáskörébe tartoznak névszerint: törvényes határozatok a' föld feldarabolása és öszszesítése, öntözési készületek, országos művelési czélokra, vagy országos építésekre tett kisajátítások országos vagyoniól alapított, vagy fentartott földművelési, közlekedési, művészeti és tudományos intézetek, országos pénzekből tett építések, szegényápolás, országos alapítványok, javadalmak vagy jótékony intézetek iránt. Az országos költségvetés a' bevételekről és kiadásokról országos törvény által állapittatik meg. Az országos jövedelmek folynak az országos czélokrai adózásból, az országos hitel használatából, és az országos vagyon kezeléséből. Az országos czélokrai adózás, és az országos hitelhasználat a' országos-törvényhozás tárgyát képezik. Az országgyűlés fölügyel az országos vagyon és jövedelmek kezelése felett, ezekről évenként számadás terjesztetik az országgyűlés elébe. Az országgyűlés az országos törvények végrehajtása feletti felügyelési jogát olyly módon gyakorolja, hogy ha országos törvények helytelen végrehajtásáról értesül, sérelmét és az orvoslás iránti javaslatát a' helytartónál, vagy a' ministeriumnál nyújtja be. Az országos választmány 12 tagból áll. Két tagot választanak a' legtöbbet adózó választói osztály által választott tagok, kettőt a' városok és iparos helyek, kettőt a' többi községek által választott tagok az országgyűlés kebeléből. A' többi 6 választmányi tagot egyenként az egész országgyűlés választja saját kebeléből; mindenik választmányi tag mellé egy pótló tag is választatik.

Ugyancsak 1849-iki december 30-án kelt császári patens által adatott

ki Csehország számára az országgyűlési választási rend. A' választások eszközlése végett az ország választói kerületekre osztatik. A' legtöbbet adózó választók az egész országból öszszesen egy választói kerületet képeznek. Prága 5 választói kerületet, más népesebb városok, és iparos helyek részint egyenkint, részint többen együtt képeznek egy választói kerületet. A' faluközségi követek választására az ország 79 közigazgatási járása egyenkint egy választói kerületet képez, melylyeknek mindenike egy követet választ. Hogy valaki választói joggal birjon, Prágában legalább 15 ezüst forintnyi, a' 10,000 léleknél nagyobb népességgel bíró városokban legalább 10 ezüst forintnyi, 's az ország egyéb községeiben legalább 5 ezüst forintnyi egyenes adót kell fizetnie évenkint, vagy egyenes adó fizetése nélkül személyes tulajdonságainál fogva az ország valamely községében a' községi törvény határozatai, vagy a' különös községi statutunok értelmében activ választói joggal birnia, hogy pedig valaki a' legtöbbet adózók választói testületében választói joggal birjon, egyenes adó fejében akkora évi összeget kell fizetnie, menynyi megkivántatik arra, hogy a' birodalmi gyűlés felsőházába választható legyen (1,500p.ftot.) Kiki azon választói kerületben gyakorolja választói jogát, hol azon község, melylynek tagja, fekszik. A' választó csak egy választói kerületben gyakorolhatja választói jogát. Minden választói kerület választói különös jegyzékekbe soroztatnak. A' legtöbbet adózók választói jegyzékét a' helytartó készíti. A' városok és más iparos helyeknek választói jegyzékét ezeknek községi előljárói készítik; a' faluközségi kerületek választói jegyzékét pedig a' járási kapitányok készítik községeinkint. Az elkészített választói jegyzékek a' bizonyos időhatár alatt, (melyly nem lehet kevesebb 3, és több 14 napnál) teendő kifogások benyújtására, kitétetnek. A' ki általában megválasztható, az országgyűlési tagul megválasztathatik akár-melyly választói osztály által, ha mindjárt nem is tartozik hozzá, és akár-melyly választó kerületben, ha mindjárt nem is lakik benne. A' választások azoknak napja előtt legalább 8 nappal kiiratnak. A' választás napján az egyes választók a' választási bizottmány előtt élő szóval mondják be szavazatukat. A' választások érvényessége felett az országgyűlés maga határoz.

Említettük már az ország politikai felosztásánál, hogy új közigazgatási szervezetet nyert, melylynek következtében az igazgatás élén jelenleg egy helytartó áll, ki a' végrehajtó hatalom organuma mind a' birodalmi törvények és ministeri rendeletek, mind az országos törvények végrehajtására; oldala mellé helytartótanácsosok vannak adva; a' kerületi igazgatás élén a' kerületi elnökök állanak kerületi tanácsosokkal; a' járási kapitányságokat, mint nevök is jelenti, járási kapitányok igazgatják. Mint előadatott, Csehország 7 kerületre és 79 járási kapitányságra osztatik. Minden kerület két országos törvényszék kerületét foglalja magában, 's kettő egészen cseh, kettő egészen német 's három vegyes népességű. Ezen új kerületi felosztás nagyrészt megfelel régi, ezelőtt egy századdal fenállott felosztásának, 's eredménye, hogy azon territoriumok, és népességek, melylyek földirati és égálji tekintetben, kereset és közlekedés, nyelv és műveltségi viszonyokban legtöbb hasonlatosságot tüntetnek fel, érdekök közösségének megfelelőleg közigazgatásilag is egybefoglaltattak.

Uj törvénykezési szervezete a' császár ő felségének 1849. jun. 15-ről

kelt határozata által állapítottat meg, melylynek következtében van egy országos főtörvényszéke Prágában, 13 országos törvényszéke Prágában, 's Budweis, Tabor, Kutteneberg, Hohenmauth, Königsgrätz, Gitschin, Reichenberg, Bömisch Leippa, Brüx, Eger, Pilsen és Pisek városokban és 210 járási törvényszéke. — R. E.

D.

Dalmatia. Az austriai birodalom egyik koronaországja. Kiterjedése 232'4 □ geor. mérföld; népessége 421,600 lélek. Egy négyszeg mérföldre esik 1887 lakos. 31 előre esik évenként egy születés, 27 házassági születésre 1 házasságonkívüli; 45 előre esik egy halálozás; 106 fi-gyermek születésre esik 100 leánygyermek, de 100 nőhalálásra 107 férfi-halálozás, 158 előre egy házasság. A' katolikusok száma 330,500, az egyesült görögöké 691, a' nemegyesült görögöké 79,900, helvét vallást követőké 22, zsidóké 447. Terményző területe (a' kataszter szerint) szántóföld 275,894 hold, szőlő 111,987 hold, rét és kert 23,280; legelő 1,034,676 hold, erdőség 696,078 hold; olajfaerdő 1,938 hold, összesen 2,143,853 hold; ennél fogva a' használatlan föld kiterjedése mintegy 170,000 hold vagy 7⁹/₁₀. Földterményzése következő (a' kataszter szerint): buza 103,414, rozs 105,520, árpa 442,237, zab 223,377 mérő; egyéb gabonafajokkal összesen 1,228,794 mérő; hüvelyes vetemények: 19,678 mérő, burgonya 22,742 mérő, répa 28,063 mérő, bor 1,080,797 akó; széna 1,451,251 mázsa, szalma 610,992 mázsa, len 's kender 382 mázsa, faolaj 32,060 mázsa, méz 1,183 mázsa, viasz 330, mázsa, tej és vajneműk 4,617 mázsa, sajt 6,771 mázsa, gyapju 12,649 mázsa, selyemgubó 466 mázsa. Fa: kemény 229,955 öl, puha 252,192 öl, szén 19,229 mérő. Ezeknek és más természetményeknek évi pénzértéke 10,343,117 ft., melylytől rendes földadó fejében fiztetetik 334,915. Van 17,787 lova, 84,124 darab szarvasmarhája, 618,587 darab juha, 5,524 öszvére, 15,476 szamara, 444,225 kecskéje, 28,254 darab sertése. Bányászatának terménye 77,825 mázsa kőszén 12,971 ft. pénzértékkel. Gyárai és kézműzeteinek száma 65, kereskedése van 207, rendőri mesterséget üző 5,401, kereskedelmi mesterséget üző 1,389, egyéb foglalkozásu 968, ezek közt 59 orvos, 42 seborvos és 132 bába. Műiparának egyik főterménye az ugynevezett *maraschino*-liqueur, melyly több gyárban, 's legnagyobb mértékben Zárában bizonyos *marascanak* nevezett megyfajból készittetik, melyly kedves ize miatt mindenütt nagyon kedveltetik. Csinált utainak hosszúsága 151¹/₂ mérföld. Van Zárában egy érsekség, azonkívül Sebenico, Spalato, Lesnia, Ragusa és Cattaroban egy egy püspökség, 's az odavaló és istriai nemegyesült görögök számára is püspökség. Van 429 katolikus, 115 nemegyesült görög plebánia, a' katolikus világi papság 890, a' nemegyesült görög 113 tagot számlál; 79 zárdában 443 szerzetes és 42 apácza lakik. A' papi javadalmak jövedelme 237,490 ft. a' zárdáké 38,028. Van 56 katolikus főelemi és leány iskola, 15 ismétlő iskola 3278 fiugyermek, 578 leánygyermek, összesen 3,856 tanulóval; a' tanulóképes gyermekek összege 13,250; ezen iskolákban van 86 iskolamester és 21 segéd, összes költségek 32,915 ft. Van továbbá 3 theologiai, 1 görög theologiai, 3 bölcsészeti tanintézet, 1 bábaiskola, 3

gymnázium, 7 magán tanítóintézet, ezekben összesen 66 tanár és 660 tanuló, kik közt 51 ösztöndíjas 5,036 ft. ösztöndíjjal. Van 1 convictus Zárában, 1 papnövelde ugyanott 's egy Spalatóban, 1 növendékpapiskola Zárában. Jótékony intézetei következők: 5 kóroda 343 ágygyal és 36,700 ft. költséggel, 1 szülőház 6 ágygyal 's 207 ft. költséggel, 8 katonai kóroda 40,458 ft. költséggel; 6 lelenzház, a' házban 331, kívül 1,932 gyermekkel és 40,700 ft. költséggel. 1 ápolda 58 egyénre 2,376 ft. jövedelemmel, melyből egy főre 108 ft. esik, 40 szegények intézete, melylyben 2,848 szegény részesül, 10,606 ft. költséggel, miből egy főre 3 ft. 43 kr. esik. Dalmatia a' birodalomnak azon koronaországága, melylyből kereskedési és hadi tengerészete legfőképen ujonczozza magát. Van Dalmatiának 12 hoszszu útra való hajója 3,138 tonna tartalommal és 146 matrózzal; 249 nagy parti hajója 7594 tonna tartalommal és 1,242 matrózzal, 438 kis parti hajója, minden birodalmi kikötőbe járó, 5,312 tonna tartalommal, 1480 matrózzal, 634 kis parti hajója, csak dalmatiai kikötőkbe járó, 2,229 tonna tartalommal, 1892 matrózzal; 744 halász sajkája 2059 tonna tartalommal és 3193 hajóssal: összesen 2077 hajó és sajkája 20,332 tonna tartalommal, 7953 matróz és hajóssal. Hajózási mozgalma: egy év alatt bementek kikötőibe: hoszszu útu hajó 252, tonna tartalmuk volt 40,873 tonna, bevitelök értéke 242,965 ft.; üresen 73, és 12,764 tonna tartalommal; összesen 325 hajó 53,637 tonna tartalommal; ezek közül austriai volt 237 hajó 43,313 tonna tartalommal, és 162,404 ftnyi értékű bevittel. Kiment 212 hajó 35,333 tonna tartalommal, 75,913 ftnyi értékű kivitellel, üresen 115 hajó 17,626 tonna tartalommal; összesen 327 hajó 52,959 tonna tartalommal; ezek között austriai 236 hajó 45,649 tonna tartalommal és 50,858 ft. értékű kivitellel. Parti hajók: bejött 1576 nagy parti hajó 52,068 tonna tartalommal, 1,124,905 ftnyi bevittel; kiment 1566 és 51,131 tonna tartalommal, 1,062,804 ft. értékű kivitellel. Kis parti hajó 3685, tonna tartalmuk 45,204, bevitelök értéke 512,424 ft.; kiment 3,668, tonna tartalmuk volt 45,418 tonna, kivitelök értéke 462,870 ft. Tehát összesen bejött 5,589 hajó 150,909 tonna tartalommal, 1,880,294 ftnyi értékű bevittel; kiment 5,561 hajó, 149,508 tonna tartalommal, és 1,601,587 ft. értékű kivitellel. Ezek közül idegen zászló alatt 174,— 9,721 tonna tartalommal, 137,170 ft. értékű bevittel, 41,288 ft. értékű kivitellel.

Dalmatiának a' hajdani kormány alatt nem volt tartományi alkotmánya, és új koronaországi alkotmánya még nem jelent meg. Ellenben megjelent új közigazgatási és törvényszéki szervezete. Fenn van hagyva ugyan Dalmatiának, hogy követei a' horvátországi és slávoniai tartománygyűléssel alkudozzanak Dalmatiának a' két utóbb nevezett koronaországéhoz csatlakozása iránt, de míg ez megtörténék, külön koronaország gyanánt fog igazgattatni. A' kormányzék helyébe a' helytartóság lép Zárában; jelenleg a' horvátországi bán egyszersmind Dalmatiának polgári és katonai kormányzója, és helyét egy első rangu helytartótanácos fogja helyettesíteni. Dalmatia nem osztatik kerületekre, hanem közvetlenül a' helytartóság alatt álló közigazgatási járásokra, melylyek praefecturáknak nevezetnek (eddigelő 4 kerületre és 28 praefecturára volt osztva); ezeknek száma 7. Az eddigi zárai kerület a' zárai és sebenicói járásra; az eddigi ragusai és illetőleg cattarói kerület a' ragusai és cattarói járásra, a' spa-

latói kerület a' spalatoí, macarscai és signi járásra osztatott. E' praefecturák igazgatását a' praefectek viszik, melléjük adott biztosokkal és kezelő hivatalnokokkal. A' praefecturák közvetlenül a' helytartónak vannak alárendelve, 's közigazgatási ügyekben az első illetőségű hivatalt képezik. Új törvényszéki szervezete következtében osztatott Dalmatia 32 járási bíróságra, melylyek praeturáknak neveztetnek, mint eddig is. Több bírósági járásoknak egyesítése egy testületi bíróság alatt vétségek megvizsgálása és elhatározása végett, Dalmatiában nem vitethetett keresztül azon mértékben, mint a' többi koronaországokban : mivel nagyrészt járhatatlan hegyektől lévén átmetszve, a' közlekedés némelyly részek közt, kivált tél idején akadályozva van. Ezekből 6 praetura bűnügyi testületi bírósággá alakítottatott egyszersmind. Országos törvényszéke 4 lesz, két első osztályu Zara és Spalatonban, két második osztályu Ragusa és Cattaroban. Különös kereskedési, váltó és tengeri törvényszékek nem állítottak fel. Záróban lesz országos főtörvényszéke. — R. E.

Dana (Richard), amerikai költő, szül. Cambridgeben, Massachusetts államban, 1787. Gyenge egészségű lévén, atyja által, ki hazájában magas tisztségeket viselt 's egy ideig pétervári követ is volt, Newportba küldetett, hogy a' tengeri légben megerősödjék. Ott csaknem folyvást a' szabadban élt, a' méltóságos oceánt szemlélve, 's így átélt évei kiüríthatlan benyomást tettek lelkére. Később jogász pályára lépett, melyly Éjszakamerikában legmagasb hivatalokra vezet. Fényes sikerrel működött e' pályán, 's a' törvényhozó gyűlésbe is megválasztatott, de egészségi állapota miatt el kelle hagynia a' közpályát. Ezóta kizárólag irodalmi munkásságra szánta magát. Első munkái kritikai tartalmúak voltak a' *North-American Review*ban, melyly az angol évnegyedes folyóiratoknak méltó vetélytársa. Az angol ugynevezett tengeri iskola, természet iránti vonzalmával 's idyllicus jellemével, olyly rokonságban volt *Dana Richard* izletével, hogy belőle, kit európai előítéletek 's pártos elfogultságok nem nyűgöztek, azon iskolának leghőbb tisztelője vált. Költeményeikből egyszersmind kedvet merített saját költői munkásságra. Első költeményei a' *new-yorki Review*ban, 's 1827-ben külön kötetben jelentek meg. A' kritika 's közönség által igen kedvezően fogadtatván, 1833-ban második kötet következett. Nagyobb költeményei nincsenek. Legmagasb népszerűségre emelkedtek : *The change of Home*; és főleg *Matthew Lee, The boucanier*. Ez utóbbi a' fiatal amerikai irodalomban olyanféle szerepet játszott, mint *Bürger Leonórája* a' németben. Apróbb dalai az amerikai népnél igen kedvesek. Alakjuk többnyire tökéletes. A' természet hű felfogása, a' szépnek mély érzete, élénk 's merész képzelőerő, érzékenység betegesség nélkül, *Dana* műzsájának kitünő vonásai. Egyszerű 's találó kegyet szeret választani, melylyeknek a' melancholia, legszorosb dalnak alapvonása, sajátos vonzó erőt ad. — h.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

AE
31
U45
v.2

Ujabbkori ismeretek tara

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 12 11 08 008 5